

A WOSINSKY MÓR MÚZEUM ÉVKÖNYVE
JAHRBUCH DES WOSINSKY MÓR MUSEUMS, SZEKSZÁRD
(UNGARN)

A
WOSINSKY MÓR MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
XL.

WOSINSKY MÓR MEGYEI MÚZEUM
SZEKSZÁRD, 2018

A WOSINSKY MÓR MÚZEUM ÉVKÖNYVE
JAHRBUCH DES WOSINSKY MÓR MUSEUMS, SZEKSZÁRD
(UNGARN)

SZERKESZTETTE

Gaál Zsuzsanna – K. Németh András

KÖNYVTERV

Erky-Nagy Tibor

BORÍTÓTERV

Frankné Sági Apollónia

AZ ÉVKÖNYV MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA
Nemzeti Kulturális Alapprogram Igazgatósága

© Wosinsky Mór Megyei Múzeum

KIADJA

Wosinsky Mór Megyei Múzeum

ISSN 0865-5464

FELELŐS KIADÓ

Ódor János Gábor

NYOMDA

Kerényi Nyomdaipari Kiadó és Kereskedelmi Kft.

FELELŐS VEZETŐ

Kerényi Zoltán

TARTALOMJEGYZÉK

L. KIS SZABÓ ESZTER	
Dunakömlőd–Bottyánsánc bronzkori leletanyaga (2000–2005)	7
SZABÓ MÁTÉ – ÓDOR JÁNOS GÁBOR – K. TÓTH GÁBOR – K. NÉMETH ANDRÁS – CZÖVEK ATTILA	
Avar kori temetők szondázó ásatása Várong határában	23
KOVACSÓCZY BERNADETT	
Alsónyék–Elkerülő út 2. lelőhely avar kori temetője II.	59
SZABÓ GÉZA – BÉKEFI MÓNIKA – KIRÁLY EDIT – CSÁNYI VIKTOR	
Megelőző régészeti feltárás a Tolna megyei Kesztléc középkori település területén I. (2007).....	147
BERTA ADRIÁN	
A dombói vár 2015. évi régészeti feltárása	207
ESZES ADRIENN	
Rövid ismertető a dombói vár területén végzett 2015. évi régészeti feltáráson előkerült téglákról	267
BOLDIZSÁR PÉTER	
A dombói vár 2014–2015. évi feltárásainak középkori kályhacsempe-leletei	291
VIZI MÁRTA	
Apostolt ábrázoló kályhacsempék. Különleges középkori kályhacsempe-típusok az ozorai várkastélyból	305
GAÁL ATTILA	
Fémleletek a szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából II. Háztartási eszközök, személyes használati tárgyak	333
SÜMEGI JÓZSEF	
Báta és a Garaiak II. Szobi László bátai apát	417
BALÁZS KOVÁCS SÁNDOR	
Hitviták tüzeiben. Vallási polémiák az Alsó-Dunamelléken a reformáció századában	451
CSAPAI JÁNOS	
Ónedények a Tolnai Református Egyházmegyében I.	469
BALOGH IMRÉNÉ	
Egy rongyos jegying életrajza	493
GAÁL ATTILA	
Heim Ferenc honvéd 1943. január 14-én nyoma veszett. Egy nagymányoki órászmester életéről és a doni áttörésnél megharcolt napjairól	503
FUKSZ MÁRTA	
Szőlészeti idénymunkások a Szekszárdi borvidéken	537
K. NÉMETH ANDRÁS	
Torma István (1940–2018)	577
Szerzőink	582

L. KIS SZABÓ ESZTER

Dunakömlőd–Bottyánsánc bronzkori leletanyaga (2000–2005)

A tanulmány a lelőhelyen 2000–2005 között előkerült bronzkori leletanyag bemutatására és értékelésére vállalkozik.

A területet meghatározza a Duna. Ezen a szakaszon partja meredek löszfal, ezen túl nyugat felé fennsík következik, majd a Mezőség löszös, futóhomokos földje. A Paks–Dunakömlődi-rög a Paks–Seregélyesi-táblarög legdélibb része, mely Alsószentivántól Paks–Újvárosig terjed. A rög pereme átmenet nélkül egy 60–80 méter magas löszfalban találkozik a Duna árterével, a kettő közt ma a 6-os út és a vasúti töltés fut. A folyószabályozás előtt a folyó közvetlenül a magaspartnál folyt és ennek következtében folyton mosta. Így a lelőhely egy része mára elpusztult, eredeti méretére legfeljebb következtetni lehet. A lelőhely kiterjedése észak-déli irányban 220 méter, délen 40 méter, északon ennél egy kicsit több pusztult el.

Ezen a területen szisztematikus régészeti kutatás és terepbejárás 1969-ig nem folyt vagy nem készült róla megfelelő dokumentáció. A 17. század végén Luigi Marsigli említ még látható épületmaradványokat a hegyen, Aquincummal azonosítja. Már a 19. századtól sok régészeti lelet került elő, ezek Szekszárdra vagy a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek. A lelőhelyen Wosinsky Mór is gyűjtött római leleteket, a lelőhelyet ő azonosította először Lussoniummal. Több amatőr kutató dolgozott itt, mint Szelle Zsigmond, Zavaros János, Novák Sándor.¹ Az általuk gyűjtött leletek lelőhelyei azonban többnyire ismeretlenek. A paksi polgári fiúiskola Szelle Zsigmond Múzeuma² sok leletet megőrzött egészen a II. világháborúig, amikor az anyag elpusztult, másik része pedig ismeretlen helyre került. Dunakömlőd–Bottyánsánc lelőhelyen először 1969-ben végeztek leletmentést tereprendezés miatt. Az első kutatóárkot 1972-ben húzta Visy Zsolt. Ásatás rendszeresen 1987-től folyt a lelőhelyen. 1989-től pedig megkezdődött a limesútkutatás Visy Zsolt vezetésével és a Janus Pannonius Tudományegyetem ókortörténeti és régészeti szemináriumának hallgatóinak részvételével. A lelőhely stratégiai szempontból fontos ponton fekszik, jól védhető volt, ezért is használták erődítésként a legkülönbözőbb korszakokban. Sajnos éppen ezért nemcsak a római erőd pusztította a bronzkori lelőhelyet, hanem a Rákóczi-szabadságharcban az 1704–1705-ös hadjárat alatt itt épít

¹ NESTOR 1882.

² K. NÉMETH 2006, 28–29.

tették fel a kurucok az Imsósi-révet ellenőrző palánkjukat is.³ Ezután pedig sajnos a 18. században az erőd romjait sváb telepések kőbányának használták, ami szintén a lelőhely további pusztulását jelentette.⁴

A régészeti kutatások 2000–2005 között a lelőhely két elkülönülő részén zajlottak, a déli oldalon folyó feltárásokat 2003-ban a barakképület rekonstrukciójával fejezték be. Ezért nem került elő bronzkori anyag 2003-ból, mert akkor csak a már feltárt területek tisztítása és esetenként tisztázása folyt. 2004–2005-ben a feltárások a lelőhely északi oldalán folytatódtak.

Alább a 2000–2005 közötti feltárások azon objektumainak rövid leírását közlöm, melyekből bronzkori leletanyag került elő.

2000⁵

2000-ben folytatták az 1999-ben megkezdett 9/12 szelvény feltárását, amit majdnem be is fejeztek. Ezen kívül a tőle északra lévő 10/12 szelvény déli felének feltárása kezdődött meg.

9/12 szelvény (3. tábla 2–3; 5. tábla 3.)

L-objektum: a 2000.122.1 leltári számú urna kapta ezt az elnevezést, az agyagba volt egészben beásva, mellőle néhány kisebb töredék került még elő. Hamvakat nem tartalmazott, felszedésekor kisebb darabokra esett szét.

7. objektum: szabálytalan kör alakú foltja volt, lefelé szintén szabálytalanul mélyült le, kb. 1 méter 10 centiméter átmérőjű és 1 méter mély volt. Betöltése kevert, paticsos, faszenes volt, alján vékony faszenes égett réteggel. Valószínűleg szabálytalanságából arra következtethetünk, hogy agyagnyerő gödör lehetett eredetileg, amit később hulladékgyűjtőként használhattak. Leletanyaga bronzkori volt és kevés állatcsont is előkerült innen.

8. objektum: a római fabarakk hátsó nyugati falának alapárka.

11. objektum: római kori objektum volt, melybe bronzkori szórvány anyag keveredett.

13. objektum: a római fabarakk cölöplyuka.

20. objektum (4. tábla 3): a római fabarakk cölöplyuka.

2001⁶

Ebben az évben befejezték a 9/12 szelvény feltárását és folytatták a 10/12 szelvény (3. tábla 1; 4. tábla 2, 4) bontását is.

9/12 szelvény (2. tábla 1.)

4. objektum (2. tábla 2): szabályos, kerek 1,2 méter átmérőjű foltként jelentkezett, funkciója nem tisztázott, bronzkori anyag került elő belőle.

2002⁷

Ebben az ásatási idényben a következő évben készülő rekonstrukció miatt csak igen kis területen folyt feltárás, itt bronzkori objektum nem került elő. Valószínűleg nem is érték el a bronzkori szintet, legalábbis a nagyon minimális anyag erre utal. Egyébként befejezték a 10/12 szelvény feltárását, a 10/11 szelvény (4. tábla 1) feltárható részét bontották és keleti irányban elkezdték a 10/13 szelvény feltárását.

³ NOVÁKI 2004, 73.

⁴ VISY 1994, 5.

⁵ Ásatási napló 2000.

⁶ Ásatási napló 2001.

⁷ Ásatási napló 2002.

2004⁸

Ebben az évben a 32/13 szelvényt tárták fel, illetve a 33/13 (5. tábla 4, 6) szelvény bontása történt meg. Sajnos a lelőhely északi oldala az, amely igazán áldozatául esett az újkori tereprendezéseknek, így nagyon vékony régészeti érdekes kultúrréteg maradt meg.

32/13 szelvény (5. tábla 1, 5.)

1. *objektum* (2. tábla 3): sekély, mindössze 15 centiméter mély, szabályos, 1,5 méter átmérőjű ovális gödör, mely kizárólag bronzkori anyagot tartalmazott és nem bolygatta meg jelentősen későbbi beásás sem. Feltételezhetjük, hogy csak az objektum legalja maradt meg, melynek funkciójára ebből kifolyólag nehéz következtetni. Az ép szimbolikus ábrázolásokkal díszített függesztőfüles edényen⁹ kívül több összetartozó töredék került elő. Ezen kívül paticsdarabok, állatcsontok és égett növényi magvak kerültek még elő. Betöltése égett faszenes, paticsos kevert föld volt. Ez esetleg arra enged következtetni, hogy egy áldozati gödörrel van dolgunk, melynek sajnos csak a legalja maradt meg. Éppen ezért csak nagyon feltételesen sorolhatjuk ezt az objektumot a neolitikumtól azonos rítussal és szemlélettel megtalálható áldozati gödrök körébe. Ugyanis esetünkben nem bizonyítható több égett réteggel, emberi maradványokkal, tüzelőhely nyomaival ez a hipotézis, mert csak az objektum legalja maradt meg. Azonban az is valószínűtlen, hogy egy a Nagyrév-kultúra vallási életében fontos szerepet betöltött edényt csak úgy ép állapotban bedobjanak egy hulladék-gödörbe. Az égett magvak is talán egy termékenységét elősegítő áldozat nyomaihoz tartozhatnak, csakúgy, mint az állatcsont-töredékek. Ugyan több összeilleszthető kerámiatöredék is előkerült, de nem egész edények; ennek szintén oka lehet, hogy a gödörből csak mintegy 15 centiméter mélységű rész maradt meg. Esetleg az edények többi része elpusztult a gödör nagyobbik, felső részével. Több adat is van azonban arra, hogy ezek az áldozati gödrök, melyeket hosszabb időn keresztül használtak, akár több méter mélységűek is lehetnek, mint például a budai Várhegyen.¹⁰ Ezek az áldozati gödrök lehetnek a település peremén egy magaslaton vagy akár a településen belül is valamilyen kitüntetett ponton, ami lehetett körülkerített, oltárral ellátott vagy akár épület is állhatott fölötte. Áldozatokat pedig igen sokféle okból bemutatnak, akár engesztelésként, jóslatkérés előtt, az ősök tiszteletére és elsősorban a termékenységért. Esetünkben úgy vélem, talán inkább ez utóbbiról lehetett szó, tekintetbe véve a függesztőfüles edényen megfigyelhető szimbólumokat.

2005¹¹

A kutatást a 33/13 szelvény déli részében, illetve a 32/13 szelvény keleti részében folytatták, az eddig nem feltárt északi részét is elkezdték kiásni.

33/13. (5. tábla 2.)

05/02 *objektum*: nagy mennyiségű bronzkori anyag került elő belőle, de nem bronzkori a gödör, mert a római fossa bolygatatlanul megmaradt szakasza felett jelentkezett a gödör feltja. A beásás kuruc kori vagy még későbbi lehet, ami nemcsak a fossát vágta át, hanem egy a fossa által már megbolygatott bronzkori gödröt is. A gödör alján egy csontváz került elő, de nem szabályos temetésből, hanem csak bedobva a gödörbe, emellett pedig még egy koponya, amin komoly sérülés nyoma látszik, amit talán egy fokos okozhatott, az egész arckoponya kettérepedt.

05/04 *objektum*: egy körülbelül 80 centiméter mély, 1 méter átmérőjű szabályos kerek gödör, melyből a bronzkori anyagon kívül két római bélyeges téglát is előkerült. Valószínűleg újkori beásásról van szó, egy híd szerkezetéhez tartozhatott az objektum, mely a római fossát ívelhette át. Feltételezhetően a Bottyán-kori palánkvár idejében létesülhetett.

⁸ Ásatási napló 2004.

⁹ LÓKINÉ KIS SZABÓ 2011.

¹⁰ H. HAMEY 1997, 200.

¹¹ Ásatási napló 2005.

Szimbolikus ábrázolásokkal díszített függesztőfüles edény (1. tábla)

A következőkben a lelőhelyen előkerült legfontosabb tárgyat mutatom be.

A dunakömlődi edény méretei a következők: átmérő: 7,3 cm, magasság: 8,8 cm. Ez egy egyfülű, négyszögletes áttört talpú, függesztőfüles edény. Az edényen sehol nincs törésnyom, ez arra enged következtetni, hogy a fazekas szándékosan vagy feledékenységéből nem tett rá másik fület. Ha szándékosan, akkor fel lehetett ugyan akasztani, de teli állapotban semmiképpen sem. Az edény sem a talpa, sem a fül helyzete alapján, sem a mintázata alapján nem szimmetrikus. Pereme és ebből kifolyólag az egész edény ferde lett, ami szintén a fazekas gyakorlatlanságára utal. Kiegészítése sem sikerült túl jól, a másodlagos égés nyomaitól eltekintve sem egyenletes. Felülete fényezett, mely az edény belsejében is, a nyak közepéig folytatódik. A minták inkrusztáltak, mely szerencsére nagyon jó állapotban maradt meg. A minta mezőkre van osztva, melyek mérete elég esetleges. A minta a következő: kétszer szerepel a háromszoros vonalból álló, lépcsőszerűen elhelyezett zezzugminta, kétszer a sarkaival érintkező négyzetek, amik X alakban futnak össze, kétszer szerepel teljes stilizált emberalak, kétszer pedig a háromszoros vonallal bekarcolt X jelek. Az ábrasort dupla bekarcolt keret szegélyezi, ami a fülnél véget ér. A mezőket három párhuzamos bekarcolt vonal választja el egymástól. A minták kidolgozottságán is látszik a fazekas gyakorlatlansága, gyakran nem sikerült szabályosan bekarcolnia a mintákat és a szimmetria nagyon nagy problémát okozott neki itt is, nem csak az edény megformálása.

A következőkben a lelőhelyen, a fentebb megjelölt feltárási periódusban előkerült bronzkori leletanyagból és a feltárt objektumokból levonható következtetéseket tárgyalom.

Nagyrév-kultúra (1–3. tábla)

A lelőhelyen megtelepedett a Nagyrév-kultúra, a Vátya-kultúra és a késő bronzkorban is volt itt egy kisebb jelentőségű telep valószínűleg az urnamezős-kultúra idején, már amennyire ez a kevés itt előkerült késő bronzkori anyagból kiderült.

A Nagyrév-kultúra valószínűleg itt is tell telepet hozhatott létre, ahogy a Duna mentén több helyen is, mint Dunaföldvár,¹² Százhalombatta,¹³ Bölcske.¹⁴ Azt gondolom, hogy itt egy többrétegű, az Ökörhalom-fázistól a Szigetszentmiklós-fázisig¹⁵ tartó magaslati helyzetű tell telepről lehet szó, bár ez elég szokatlan, hiszen a kultúrát vagy a többrétegű tellekről vagy kevés síkvidéki egyrétegű telepről ismerjük. A megtelepedő népesség mégsem hozhatott létre túl vastag rétegsort, mert az nem pusztulhatott volna el szinte nyom nélkül. Valószínűleg a terület nagysága miatt egy nem túl intenzíven, nem túl sok lakóval lakott tellről van szó. Bizonyítani ezt az állítást nem igazán lehet, mivel ilyen mérvű pusztulást nem szenvedett el más tell telep, de ha egy mondjuk egy méternél nem vastagabb rétegsora volt a lelőhelynek eredetileg, akkor az már elképzelhető, hogy elpusztuljon szinte teljesen, főleg a római erőd igen mély fossáinál és a Bottyán-kori palánkvár farkasvermeinél.¹⁶ Egyébként is a többi tell esetében a római erőd nem épült rá a bronzkori telepre, például sem Százhalombattán, sem Bölcskén és különösen szerencsések ebben az esetben az Alföldön található tell telepek, ahol nem volt római megszállás. A Bottyán-kori palánkvár léte pedig különös szerencsétlenség a bronzkori lelőhely szempontjából. Ezen kívül a Duna menti löszfalakat folyamatosan mosta alá a folyó is, a Sánchegy Duna felőli oldalából így igen jelentékeny darab hiányzik is. Ráadásul a löszfalak rossz tulajdonságai közé tartozik, hogy a folyamatos alámosások következtében a fal időnként hirtelen süllyedésnek esik áldozatul, amint ez megtörtént nem is olyan régen Dunaszek-

¹² SZABÓ 1992.

¹³ POROSZLAI 1992b.

¹⁴ POROSZLAI 1992a.

¹⁵ BÓNA 1960. A feldolgozott leletanyagban nem találtam Kulcs-fázisba tartozó töredéket.

¹⁶ Ásatási napló 2004–2005.

csónél.¹⁷ Nem beszélve arról, hogy a területen újkori tereprendezés is történt, ami szintén nem tett jót az itt található lelőhelynek. Az 1972-től előkerült teljes bronzkori leletanyag feldolgozása és az általunk nem érintett bronzkori objektumok szintadatainak összevetése talán közelebb viheti majd a kutatást a megoldáshoz. Mint azt már a dolgozat elején említettem, a lelőhely stratégiaileg nagyon fontos területen fekszik, mert az itt megtelepülők ellenőrizni tudták a Duna egyik átkelőhelyét,¹⁸ ugyanis mielőtt az Imsósi-kanyart átvágták volna, a Duna közvetlenül a Sánchegy alatt folyt. Ezenkívül nem megvetendő szempont lehetett a hely kiválasztásakor, hogy egy a környezetéből jelentősen kiemelkedő dombtetőről van szó. Az is elég valószínűnek tűnik – bár bizonyítani ma már nem lehet –, hogy erődítésekkel látták el a területet. Maga a telep nem lehetett túl kicsi, mert az előkerült leletanyaga elég gazdag, különösen a szimbolikus ábrázolásokkal díszített edényt emelném ki ezen a helyen. A telleken¹⁹ folyt a fémfeldolgozás, a kereskedelem, itt élhetett a kultúra népességének vezető rétege, akik természetesen foglalkoztak földműveléssel is. Sajnos Dunakömlődőről nem ismerünk más anyagot, csak kerámiát. Esetleg előfordulhat, hogy a bronzsalak egy része, illetve az összegegt bronzdarabok egy része bronzkori, de ezt csak anyagvizsgálat segítségével lehetne bebizonyítani. Ilyet eddig még nem végeztek. Így aztán a Dunakömlődön folyó fémfeldolgozás ténye nem bizonyítható. A Nagyrév-kultúrából nem ismerünk erődítésre utaló nyomokat, talán nem is volt szükségük rá, majd csak később a Vátya-kultúra az, ahol a földvárak és erődítéseik fontos szerepet kapnak. Bár Dunakömlődön, mint már többször említettem a lelőhely pusztulása iszonyú volt,²⁰ a Nagyrév-kultúra telepe feltételezhetően hasonlított a többi Nagyrév-telepre és nem rendelkezett erődítésekkel. Az azonban nincs kizárva, hogy – bár nyomát eddig nem találták – a telepet mégis övezhette valamilyen árok sánccal, vagy csak egy paliszád, valamilyen kerítés keríthette a telepet. Teljes feltárássra nem került eddig sor egyik tell telepen sem, éppen ezért nem zárhatjuk ki teljes bizonyossággal ezt a lehetőséget.

Vátya-kultúra (4. tábla)

Vizsgálatunk tárgya a következőkben a Vátya-kultúra,²¹ mely a lelőhelyen a legkorábbi késő Nagyrév-kora Vátya átmeneti korszaktól egészen a Vátya-kultúra koszideri korszakáig jelen van. Minden bizonnyal az ismert földvárrendszer része lehetett ez a lelőhely is. Ezt alátámasztja az is, hogy magaslati elhelyezkedésű, jól védhető domboldalon van a lelőhely, illetve jól illeszkedik a többi Duna menti földvár sorába, mint Százhalombatta,²² Bölcske,²³ stb. Ebből is látszik, hogy a telep fejlődése szinte törés nélküli a kora bronzkor I végétől a koszideri korszakig, csak a Nagyrév-kultúra legkésőbbi fázisa hiányzik a lelőhelyről, legalábbis az általam feldolgozott anyag alapján. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy a korábbi vagy a későbbi évek ásatásain ne került volna elő ebből a hiányzó korszakból leletanyag, de ez persze csak akkor derülne ki, ha az egész anyag feldolgozásra kerülne. Visszatérve a Vátya-földvárakra:²⁴ a földvárrendszer a kultúra középső szakaszában épült ki,²⁵ melynek célja az volt, hogy az adott telepet védje, illetve ellenőrzése alatt tartsa a fontosabb dunai átkelőhelyeket. Dunakömlőd esetében is erről lehetett szó, az Imsósi-révet²⁶ ellenőrizhették innen. Az ismert földvárak sánccal és árokkal védett tell telepek, például Lovasberény,²⁷ Alpár.²⁸

¹⁷ <http://www.origo.hu/itthon/20100729-loszfalomlasok-veszelyeztetnek-hazakat.html> (letöltés: 2010. 07. 29.)

¹⁸ BÁNKÚTI 1969, 153–155.

¹⁹ BANNER – BÓNA – MÁRTON 1957, 45–67; CSÁNYI – TÁRNOKI 1996, 31–40; MOZSOLICS 1952; POROSZLAI 1988, 29–34; CSÁNYI 1999; SCHALK 1981, 63–84; STANCZIK 1980, 63–72.

²⁰ Ásatási napló 2004–2005.

²¹ VICZE 1992a.

²² POROSZLAI 1992c; KOVÁCS 1969; POROSZLAI 1996; POROSZLAI 2000b, 44–73.

²³ POROSZLAI 1992a; POROSZLAI 2000a, 130–145.

²⁴ KOVÁCS 1963; NOVÁKI – TEREI 2003.

²⁵ BÓNA 1992a, 24.

²⁶ BÁNKÚTI 1969, 148.

²⁷ KOVÁCS 1969, 170–177.

²⁸ BÓNA – NOVÁKI 1982.

Ezek a földvárak mezőgazdasági és kereskedelmi központok is voltak. A kultúra kereskedelme elsősorban mezőgazdasági terményeket cserélt fémekre, mert területe elsősorban a földművelésre és az állattenyésztésre volt alkalmas.²⁹ Dunakömlőd esetében is van a kereskedelemre bizonyítékunk. Ez – mint fentebb már említettem – csak kerámia lehet, mert más bronzkori anyag nem került elő, a bizonytalan korú salakdarabokat és összeégett, meghatározhatatlan bronztárgyakat kivéve, melyek lehetnek bronzkoriak is, ám ez korántsem bizonyítható anyagvizsgálatok nélkül. Ezek az import kerámiák elsősorban a környező kultúrák tárgyai közül kerülnek ki, például a mészbetétes edények népétől.³⁰ A szoros kereskedelmi kapcsolatokra utalnak azok a kerámiák is, amelyek nem import tárgyak, de más kultúráktól átvett formák.³¹ Éppen a kereskedelem ilyen domináns volta tette lehetővé egy gazdagabb kereskedőréteg kialakulását, akik a Duna menti földvárrendszert az irányításuk alatt tarthatták. Amiről részletesebben szeretnék még szólni, azok a Vátya-erődítések.³² Általában az erődítések egy sáncból és egy árokból állnak.³³ A sáncok eredeti magassága ma már nem állapítható meg, de a megmaradt néhány méteres magasság is elég impozáns. Sajnos azonban nemcsak Dunakömlőd esetében, de más földváraknál³⁴ is megfigyelhető, hogy néha alig marad meg a sáncból vagy az árokból akár fél méter is. Dunakömlőd esetében valószínűleg azért történt így, mert a telep kiterjedése hasonló lehetett a római erőd kiterjedésével, ugyanis ugyanott volt a leglogikusabb erődítéseket készíteni. Így a római erőd többszörös fossája elpusztította a valószínűleg létező bronzkori erődítés nyomait.³⁵ A szokott módon, az árokból kitermelt földet halmozták fel sáncnak. Ennek a tetején valószínűleg valamilyen fa vagy föld mellvéd állhatott, mert önmagában a sánc nem jelenthetett elég védelmet. Az alpári sáncnál is jól megfigyelhető, hogy a telep élete végén a sáncnak már nem volt jelentősége, mert mély gödröket vágtak bele és az oldalába házakat építettek. Ugyanez más földvárak sáncainál is megfigyelhető, például Nagykőrösön vagy Lovasbényében.³⁶ Ez a jelenség érdekes kérdéseket vet fel, amire egyelőre nem tudunk válaszolni, legfeljebb feltételezéseink lehetnek. Mindenképpen ellentmond annak a dolognak, hogy a halomsíros kultúra támadása és terjeszkedése miatt épültek az erődítések, mert ebben az esetben éppen akkor nem használják már a sáncot, amikor a védekezéshez szükségük lenne rá. Az sem kizárt persze, hogy a kultúrának ez már egy hanyatló időszaka lenne, amikor már nem volt elegendő ereje a közösségnek arra, hogy a sáncot és az árkot rendben tartsa, illetve, hogy a nyilvánvalóan szükséges őrség is mindig a helyén legyen. A koszideri korszakban az összes földvárat elhagyják lakói, nagyjából egyszerre,³⁷ erre pedig magyarázatot nem tudunk adni. Pusztulási réteget nem találtak, ami arra utalhatna, hogy halomsíros támadás vetett véget a földvárak életének. Ki tudja, hogy megtudjuk-e valaha, mi készítette a lakókat arra, hogy felhagyják ezeket a telepeket? Talán csak egyszerűen elvándoroltak, más életformát, más megélhetést keresni maguknak. Mindenesetre a dunakömlődi földvár is beleillik a sorba, mert a koszideri korszak után nem él senki a lelőhelyen.

Urnamezős kultúra (5. tábla)

A következő megtelepedők a késő bronzkor második felében jelennek meg itt, és egy nem túl jelentős telepet hoznak létre. Más magyarázat a szegényes és minimális leletanyagra az lehet még, hogy az urnamezős telep nem foglalta el a tell és a földvár korábbi teljes területét, hanem esetleg csak a domb közepén telepedett meg, erre választ viszont csak a teljes leletanyag feldolgozása után kaphatnánk. A másik lehetséges magyarázat, hogy lévén ez a legfiatalabb és egyben a legmagasab-

²⁹ POROSZLAI 2003a, 151.

³⁰ PVM Rgy, Ltsz.: 2001.1.850.

³¹ PVM Rgy, Ltsz.: 2005.1.703.

³² BÓNA 1992b, 48–49; ld. még: BÓNA 1992c, 110–112; VICZE 1992b, 146–148.

³³ BÓNA – NOVÁKI 1982, 47.

³⁴ NOVÁKI 1952, 14–16.

³⁵ Ásatási napló 2004–2005.

³⁶ BÓNA – NOVÁKI 1982, 90; F. PETRES – BÁNDI 1969; PÓSTA 1897.

³⁷ POROSZLAI 2003b, 161; BÓNA – NOVÁKI 1982, 92.

ban fekvő réteg, így ez pusztulhatott el a legteljesebb mértékben a rómaiak és a kurucok építkezései következtében. Az is lehet persze, hogy a már elpusztult, a Dunába omlott területen állt a telep egy jelentősebb része, így arról sem lehet tudomásunk. A meglévő leletanyag alapján úgy tűnik, hogy a telep inkább az északi oldalra lokalizálható, itt került ugyanis elő a töredékek többsége, bár néhány darab a déli területekről is származik.³⁸ Azt sem lehet kizárni, hogy néhány háznál több nem állt a területen és azok is csak rövid ideig, ezért aztán az általuk hátrahagyott leletanyag is igen csekély. Akár az is elképzelhető, hogy amikor elköltöztek, akkor magukkal vitték az összes mozdítható és még használható tárgyat, ezért maradt olyan kevés nyomuk.

Ez a megtelepedés a késő bronzkor második felében történt, tehát az urnamezős kultúra időszakájában. Sajnos az urnamezős kultúra településeiről igen keveset tudunk, és ez esetben ez a lelőhely sem szolgál újabb információkkal. Azt tudjuk, hogy ők is hoztak létre erődített magaslati telepeket, kedvelték a hegyvidékeket. Éppúgy, mint a Vátya-kultúra, itt is kisebb falvak, tanyák kapcsolódtak a központi telepekhez.³⁹ Több házat, nagyobb településrészletet Börcsről⁴⁰ ismerünk, ahol 160 házat tártak fel. Ezek viszonylag kisméretű épületek, oszlopos szerkezetűek, és mivel kevés patics került csak elő, ezért valószínűsíthetjük, hogy a házak falai gerendákból vagy deszkákból készültek. Az is bizonyítást nyert, hogy ezt a nem magaslati telepet is védte kerítés és árokrendszer. Lehetséges, hogy amikor Dunakömlődön felépült az a néhány ház, akkor a még meglévő Vátya-erődítések vonzották őket oda, de valamilyen okból mégis kénytelenek voltak elhagyni a telepet. Hogy mi lehetett az oka, azt valószínűleg soha nem fogjuk megtudni.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a lelőhely Nagyrév-kultúrába tartozó leletanyaga a legjelentősebb, különösen, hogy az egyetlen értelmezhető objektum is ebbe a korszakba datálható. A Vátya-kultúra innen előkerült anyaga is fontos, így az ismert földvárak száma eggyel több lett, bár a lelőhelyet megemlíti Bóna István is, mint a Vátya-kultúra III. fázisába tartozó lelőhelyet;⁴¹ az adatot Wosinsky Mórtól veszi át.⁴² Az pedig, hogy az urnamezős kultúra néhány háza is állt a lelőhelyen, egy teljesen új információ, amiről eddig egyáltalán nem tudtunk.

Végezetül hadd nyilvánítsak köszönetet azoknak, akik munkámban segítséget nyújtottak. Köszönöm Visy Zsoltnak, a lelőhely ásatójának, hogy a leletanyag feldolgozását átengedte nekem. Köszönettel tartozom a paksi Városi Múzeum dolgozóinak, hogy a leletanyag feldolgozásában segítségemre voltak.

³⁸ Leltárkönyv 2000, 2004, 2005.

³⁹ V. SZABÓ 2003, 165.

⁴⁰ FIGLER 1996, 23–26.

⁴¹ BÓNA 1975, 86.

⁴² WOSINSKY 1896, 254–255.

IRODALOMJEGYZÉK

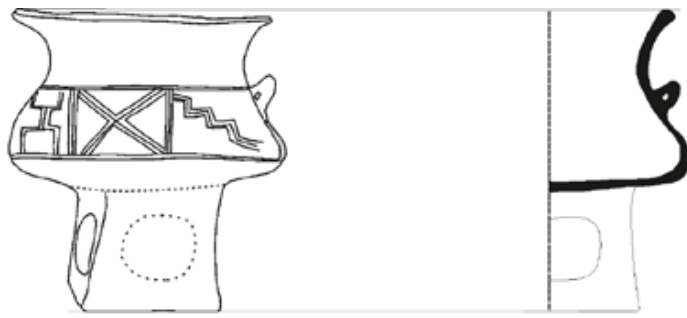
- BANNER – BÓNA – MÁRTON 1957 BANNER, János – BÓNA, István – MÁRTON, Lajos, *Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg*. ActaArchHung 10 (1957) 1–140.
- BÁNKÚTI 1969 BÁNKÚTI Imre, *Tolna megye a Rákóczi-szabadságharcban (1703–1711)*. Tanulmányok Tolna megye történetéből 2 (1969) 87–166.
- BÓNA 1960 BÓNA, István, *The Early Bronze Age Urn Cemetery at Kulcs and the Kulcs Group of the Nagyrév Culture*. Alba Regia 1 (1960) 7–15.
- BÓNA 1975 BÓNA, István, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. Budapest 1975. (Archaeologica Hungarica 49.)
- BÓNA 1980 BÓNA István, *Tószeg–Laposhalom 1876–1976*. SzMMÉ 1979–1980 (1980) 83–107.
- BÓNA 1992a BÓNA, István, *Bronzezeitlichen Tell-Kulturen in Ungarn*. In: *Bronzezeit in Ungarn 1992*, 9–39.
- BÓNA 1992b BÓNA, István, *Dunapentele–Dunaújváros-Kosziderpadlás*. In: *Bronzezeit in Ungarn 1992*, 48–65.
- BÓNA 1992c BÓNA, István, *Tószeg–Laposhalom*. In: *Bronzezeit in Ungarn 1992*, 101–14.
- BÓNA – NOVÁKI 1982 BÓNA István – NOVÁKI Gyula, *Alpár bronzkori és Árpád-kori vára*. Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei 7 (1982) 17–118.
- Bronzezeit in Ungarn 1992 *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Hrsg. Meier-Arendt, Walter. Frankfurt am Main 1992.
- CSALOG 1952 CSALOG, József, *Die Ausgrabungen in Tószeg im Jahre 1948*. ActaArchHung 2 (1952) 19–33.
- CSÁNYI 1999 CSÁNYI Marietta, *Hitelesítő ásatás Tószeg–Ökörhalmon*. Savaria 24/3 (1998–1999) [1999] 179–192.
- CSÁNYI – TÁRNOKI 1996 CSÁNYI Marietta – TÁRNOKI Judit, *Bronzkori tell-telepek a Közép-Tisza vidékén. A tell lakók hitvilága. Vendégségben őseink háza táján*. Szolnok 1996, 31–48.
- F. PETRES – BÁNDI 1969 F. PETRES Éva – BÁNDI Gábor, *Ásatás Lovasberény–Mihályváron*. ArchÉrt 96 (1969) 170–177.
- FIGLER 1996 FIGLER András, *Adatok Győr környékének bronzkorához*. Acta Musei Papensis 6 (1996) 7–29.
- H. HAMEY 1997 H. HAMEY Erzsébet, *A nagyrévi kultúra áldozati gödre a budai Várhegyen*. Budapest Régiségei 31 (1997) 199–210.
- K. NÉMETH 2006 K. NÉMETH András, „...a régészetbe hébe-hóba belekontárkodom...” Szelle Zsigmond és a paksi „Szelle-múzeum”. Paks 2006. (Paksi Múzeumi Füzetek 4.)
- KOVÁCS 1963 KOVÁCS Tibor, *Jelentés az Aba–Belsőbáránd–Bolondváron végzett 1960. évi ásatásról*. Alba Regia 2–3 1961–1962 [1963] 131–136.

- KOVÁCS 1969 KOVÁCS Tibor, *A százhalombattai bronzkori telep*. ArchÉrt 96 (1969) 161–169.
- LÓKINÉ KIS SZABÓ 2011 L. KIS SZABÓ Eszter, *Szimbolikus ábrázolásokkal díszített edény Dunakömlőd–Bottyánsáncról*. In: „eleitől fogva”: régész, tanár, ember. A 75 éves Makkay János köszöntése. Red. Fekete Mária – Vitári-Wéber Adrienn, compos. Kiss Magdolna. Pécs 2011, 265–272. (Specimina nova dissertationum ex Institutio Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis. Supplementum XI. Vivarium fontium 6.)
- MOZSOLICS 1952 MOZSOLICS, Amália, *Die Ausgrabungen in Tószeg im Jahre 1948*. ActaArchHung 2 (1952) 35–69.
- MRE 2003 *Magyar régészet az ezredfordulón*. Szerk. Visy Zsolt. Budapest 2003.
- NESTOR 1882 NESTOR, *Még egyszer az imsósi romok*. Tolnamegyei Közlöny 1882. febr. 19. (X. évf. 8. sz.)
- NOVÁKI 2004 NOVÁKI Gyula, *Kuruc kori várak, sáncok Dunaföldvár–Solt–Dunakömlőd térségében*. Műemlékvédelmi Szemle 2004, 69–104.
- NOVÁK 1952 NOVÁKI Gyula, *Fejér megye őskori földvárjai*. ArchÉrt 79 (1952) 3–19.
- NOVÁKI – TEREI 2003 NOVÁKI Gyula – TEREI György, *Aba, Belsőbáránd-Bolondvár felmérése*. Régészeti kutatások Magyarországon 2001 [2003] 111–116.
- POROSZLAI 1988 POROSZLAI, Ildikó, *Preliminary Report about the excavation at Nagykőrös–Földvár*. Communicationes Archaeologicae Hungariae (1988) 29–39.
- POROSZLAI 1992a POROSZLAI, Ildikó, *Bölcske–Vörösgyűrű*. In: *Bronzezeit in Ungarn 1992*, 141–145.
- POROSZLAI 1992b POROSZLAI, Ildikó, *Nagykőrös–Földvár*. In: *Bronzezeit in Ungarn 1992*, 156–158.
- POROSZLAI 1992c POROSZLAI, Ildikó, *Százhalombatta-Földvár*. In: *Bronzezeit in Ungarn 1992*, 153–155.
- POROSZLAI 1996 POROSZLAI Ildikó, *Ásatások a százhalombattai bronzkori földvárban 1989–1993*. In: *Ásatások Százhalombattán 1989–1995*. Szerk. Poroszlai Ildikó. Százhalombatta 1996, 5–15.
- POROSZLAI 2000a POROSZLAI, Ildikó, *Die Grabungen in der Tell-Siedlung von Bölcse-Vörösgyűrű 1965–1967*. ActaArchHung 51 (2000) 111–145.
- POROSZLAI 2000b POROSZLAI, Ildikó, *Excavation campaigns at the Bronze Age tell site at Százhalombatta-Földvár I. 1989–1991, II. 1991–1993*. In: *SAX Annual Report 1*. Eds. Poroszlai, Ildikó – Vicze, Magdolna. Százhalombatta 2000, 13–73.
- POROSZLAI 2003a POROSZLAI Ildikó, *Erődített központok a Duna mentén*. In: MRE 2003, 151–154.
- POROSZLAI 2003b POROSZLAI Ildikó, *A koszideri korszak*. In: MRE 2003, 161.
- PÓSTA 1897 PÓSTA Béla, *Lovasberényi urnatemető*, ArchÉrt 17 (1897) 304–317.

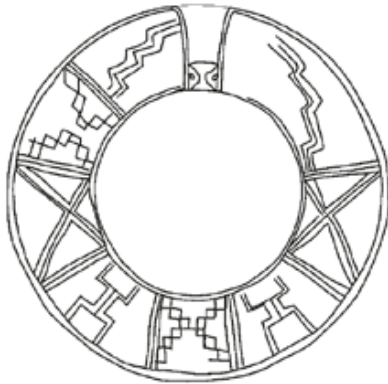
SCHALK 1981	SCHALK, Erzsébet, <i>Die Frühbronzezeitliche Tellsiedlung bei Tószeg</i> . Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne 25 (1981) 63–129.
STANCZIK 1980	STANCZIK Ilona, <i>Az 1973–74. évi tószegi ásatások</i> . SzMMÉ 1979–1980 (1980) 63–81.
SZABÓ 1992	SZABÓ Géza, <i>A Dunaföldvár–Kálvária tell-település kora bronzkori rétegsora</i> . A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XVII (1992) 35–182.
VICZE 1992a	VICZE, Magdolna, <i>Baracs-Földvár</i> . In: <i>Bronzezeit in Ungarn 1992</i> , 146–148.
VICZE 1992b	VICZE, Magdolna, <i>Die Bestattungen der Vatyá-Kultur</i> . In: <i>Bronzezeit in Ungarn 1992</i> , 92–95.
VISY 1994	VISY Zsolt, <i>Újabb eredmények a Paks-Dunakömlődön végzett ásatásokon</i> . TörténÉsz 2/2 (1994) 3–6.
V. SZABÓ 2003	V. SZABÓ Gábor, <i>A kitágult világ: a bronz mesterei a Kárpát-medencében</i> . In: MRE 2003, 163–167.
WOSINSKY 1896	WOSINSKY Mór, <i>Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig</i> . Budapest 1896.

RÖVIDÍTÉSEK

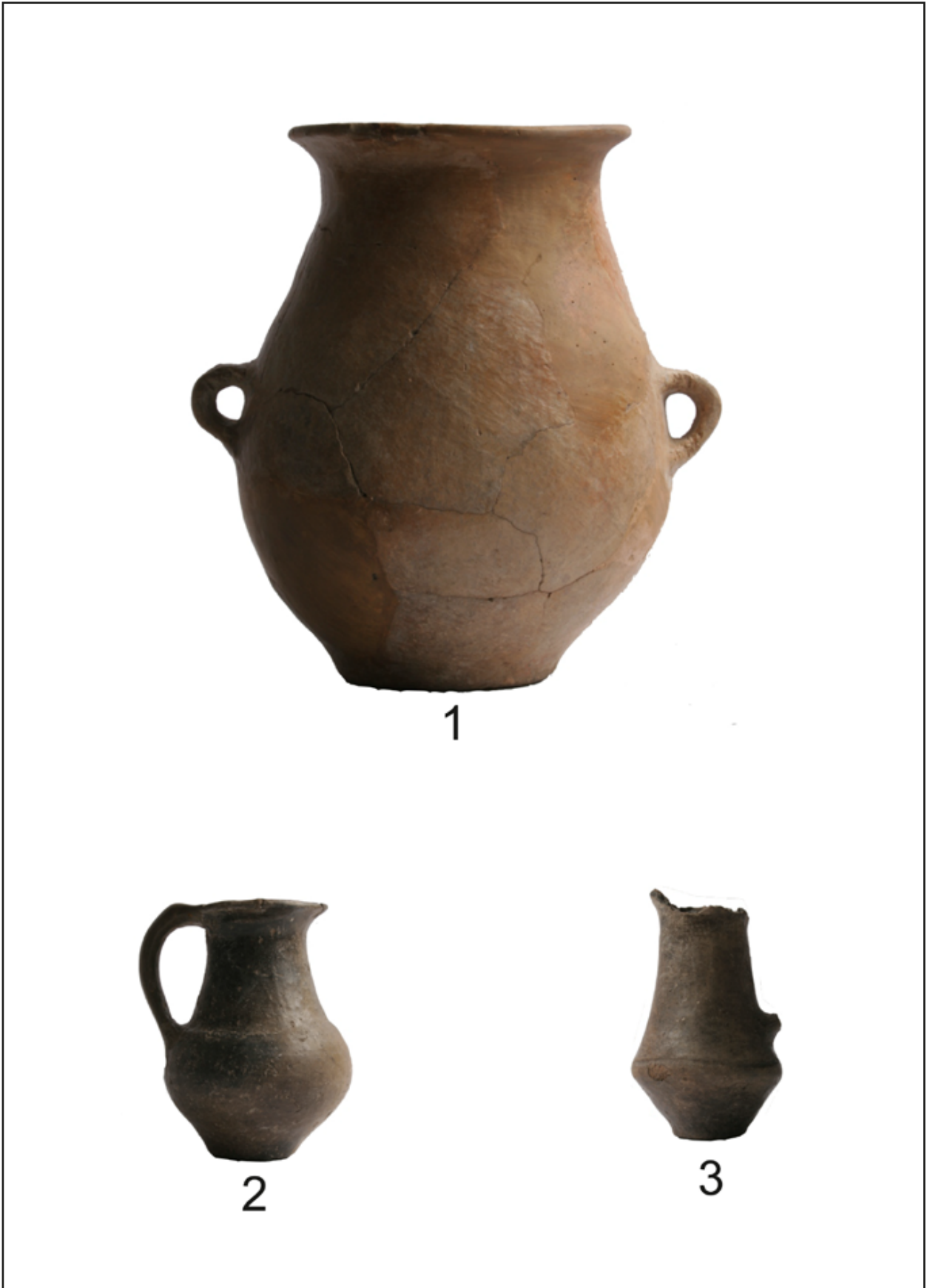
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Alba Regia	Alba Regia. Amiales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
Ásatási napló	Paks–Dunakömlőd-Bottyánsánc (Lussonium). Ásatási napló. Kézirat. Paksi Városi Múzeum
Leltárkönyv	Paksi Városi Múzeum, Régészeti leltárkönyv
PVM Rgy	Paksi Városi Múzeum, Régészeti gyűjtemény
SzMMÉ	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok

M 1:2

1. tábla

2. tábla

1

2

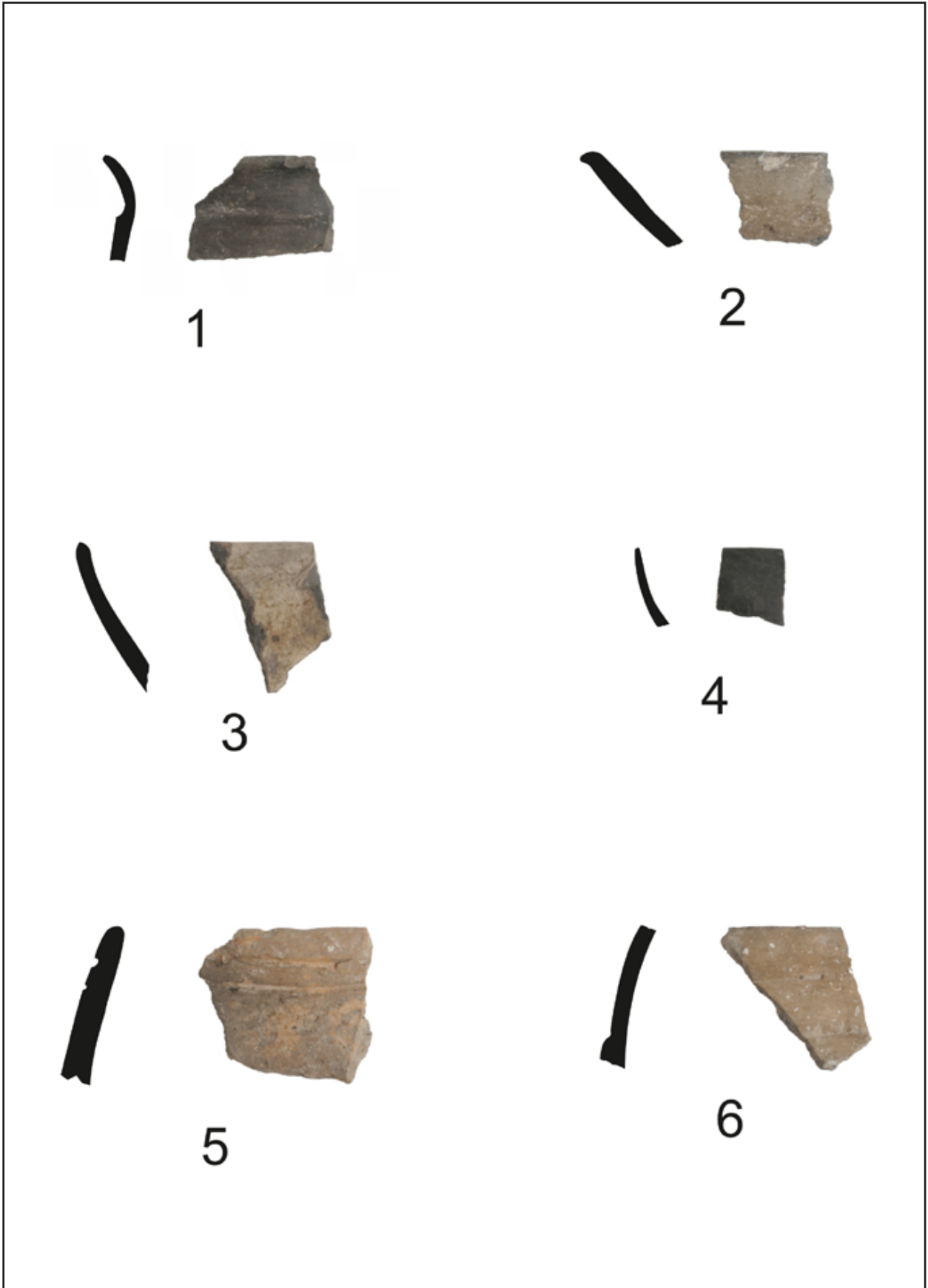

3

3. tábla

4. tábla

5. tábla

Fundmaterial aus der Bronzezeit in Dunakömlőd–Bottyánsánc (2000–2005)

Der Fundort von Dunakömlőd–Bottyánsánc ist bereits seit dem 19. Jahrhundert bekannt, die Forscher beschäftigen sich jedoch eher mit den Überresten der Römer-, bzw. der sog. Kurutzenzeit (*Rákóczi-Freiheitskampf gegen die Habsburgen*) und das Ziel der regelmäßigen Ausgrabungen war eigentlich auch die Freilegung der römischer Festung. Ein sekundärer Gewinn waren einige inzwischen freigelegte Fundstücke aus der Bronzezeit, bzw. ein – im Vergleich mit der Zahl der Fundstücke – bedeutendes Fundmaterial aus der Bronzezeit. In dieser Studie wurde nur ein kleiner Teil der hervorgekommenen Fundstücke untersucht, wies sie trotzdem einen großen Erfolg auf.

Der Fundort konnte in der Zeit der sog. Nagyrév-Kultur, bzw. der Vátya-Kultur am bedeutendsten sein und ist identisch mit den bisher gekannten Ansiedlungen entlang des Donaugebietes. Leider machten die Bauarbeiten der späteren Zeiten, die Bergbauarbeiten der neuesten Zeiten, sowie die Umgrabungsarbeiten (Rigolen) große Zerstörungen, so kann man die vermutlich früher bestehenden Schutzwehre nicht mehr untersuchen, außerdem haben wir über die Siedlungskonstruktion und die hier stehenden Gebäude leider recht wenig Informationen.

Auswertbare Ergebnisse können wir zunächst von der Keramikuntersuchung erwarten. Aufgrund der 175 Stk. überprüften Bruchstücke konnte das Gebiet nicht nur in der früheren und mittleren, sondern auch in der späteren Bronzezeit, während der Urnenfelderkultur bewohnt sein. Es war früher nicht bekannt und es wäre jedenfalls wichtig, das gesamte Fundmaterial zwecks Vorkommen neuer Informationen einer Untersuchung zu unterwerfen.

Besonders wichtig ist die vermutete Opfergrube und das aus dieser Grube hervorgekommene mit symbolischen Darstellungen gezierte Hängegefäß, gleichförmige Stücke sind jedoch bekannt vom Gebiet dieser Kultur. Es geht allerdings um einen auch in seinem Alter wichtigen Gegenstand, in der Forschung wurde bisher noch keinen festen Entschluß darüber gefaßt, welche Funktion und Funktionen dieser Gegenstand hatte. Die symbolischen Darstellungen und die Vorkommensumstände weisen in diesem Fall darauf hin, daß dieses Gefäß grundsätzlich zum religiösen und rituellen Zweck benutzt wurde.

SZABÓ MÁTÉ – ÓDOR JÁNOS GÁBOR – K. TÓTH GÁBOR –
K. NÉMETH ANDRÁS – CZÖVEK ATTILA

Avar kori temetők szondázó ásatása Várong határában

I. A LELŐHELY ÉS A LELŐKÖRÜLMÉNYEK

1. A lelőhelyek felfedezése, az egyes lelőhelyek ismertetése (1. tábla)

Várong Tolna megye nyugati szélén fekszik, a Somogy megyei határszélén, a Dél-Külső-Somogy nevű kistáj középső részének északi szélén. A Dél-külső-somogyi löszfelszínnek is nevezett kistáj felszínének jellegzetes formái az egymással párhuzamosan, déli irányban lefutó, tágas, lapos völgyek, köztük alacsony löszhátakkal.¹

A falu Tolna megye egyik legkisebb települése, az észak–déli irányban hosszan elnyúló, mindössze 6,63 km² nagyságú külterületén jelenleg 15 régészeti lelőhely ismert. Periférikus helyzete miatt Várongot az ezredfordulóig elkerülte a régészeti kutatás. Jellemző, hogy a területén végzett eddig egyetlen leletmentést – a falutól keletre fekvő Irtás-dűlőben eső által kimosott honfoglaláskori sírok feltárását² – nem Tolna, hanem Somogy megyei régész végezte 1954-ben.

Éppen az említett földrajzi helyzetből fakadó hiányos kutatottság miatt választotta 2008-ban szakdolgozati témaként Várong, és másik két, hasonló helyzetű kistelepülés, Nak és Lápafő határának régészeti légi fotózásával és térinformatikai támogatással végzett régészeti topográfiájának feldolgozását Szabó Máté. Munkája során 21 – négy kivétellel új – lelőhelyet azonosított vagy ellenőrzött, amelyek közül 9 esik Várong határába.³

A disszertációban szereplő lelőhelyek⁴ közül ötről rendelkezünk légirégészeti adatokkal. Közülük négy soros temető, és kivétel nélkül Várong határában fekszenek: Főszög, valamint Lápafeji-szöllőkre-dűlő I–II. lelőhelyek 2008 tavaszán, Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. lelőhely pedig ugyanennek az évnek a nyarán került lencsevégre.⁵

¹ MAROSI – SOMOGYI 1990, II. 523–527; DÖVÉNYI 2010, 467–471.

² ÓDOR 1998.

³ SZABÓ 2009.

⁴ A disszertáció a Várong határában azonosított helyszínek (9 db) közül csak a római kori, vagy annál fiatalabb korszakba sorolható lelőhelyeket dolgozza fel. A Pécsi Tudományegyetem régészképzésében Dobó Tibor BA disszertációjában a fennmaradó lelőhelyek leletanyagának feldolgozását elvégezte. Ehhez lásd: DOBÓ 2017.

⁵ Ez a fejezet Szabó Máté szakdolgozatának *Légirégészeti módszerrel azonosított lelőhelyek* című fejezete alapján (SZABÓ 2009, 17–38) készült.

A környék lelőhelyeinek megfigyelése a szakdolgozat megírása után is folytatódott, ennek köszönhetően két újabb soros temetőt ismerhettünk meg a korábban azonosított négy hasonló temető közelében: Felső földek I. és II. temetőit 2010. április 20-án sikerült megfigyelni a magasból.⁶ A légi fotókon növekedő gabonában, sötétzöld-világoszöld színbeli eltérések jelezték a sírokat és a környező objektumokat.⁷

A hat temetőnek – egy kivételével – a felszínen nem jelentkeztek régészeti nyomai, azaz a szántás valószínűleg még nem érte el a csontvázak szintjét. Egyedül a Lápafeji-szőlőkre-dűlő III. lelőhelyen került elő friss szántásban a temetőket jelző két embercsont-töredék, illetve a szondázó ásatás során a lelőhelyet határoló út szélén futó vízmosásban lehetett csonttöredékeket megfigyelni.

Előzetesen, a légi fotókon mutatkozó jellegzetességekhez – szerkezet, tájolás, sírszám, sírméretetek – társított párhuzamok alapján a temetők korának meghatározása is megkísérelhető, de – ahogy a szakdolgozat is hangsúlyozza⁸ – ezek csak „félinformációk”, és biztos korhatározást csak a temetők szondázó ásatásával lehet nyerni.

A temetők közelében nem található egykorú telepre utaló felszíni nyom, mindössze a Lápafeji-szőlőkre-dűlő I. és II. lelőhely között egy őskori telep, illetve a Lápafeji-szőlőkre-dűlő III. lelőhelytől kb. 100 méterre nyugatra, a patak keleti oldalán egy kisebb római kori telep.

Késő népvándorlás kori, a 7–9. századra keltezhető leletek a temetők közelében – és egyben Várong határában – mindössze a Főszög lelőhelytől közvetlenül északra húzódó Temetői-dűlő lelőhelyen, a középkori Várong falu helyén⁹ kerültek elő: egy tölcseresen kihajló peremű, kézzel formált fazék, illetve egy többsoros fésűs, hullámvonalszerűen bekarcolt díszű, szintén kézzel formált edény oldaltöredéke.¹⁰ Ugyanitt fémkeresővel egy avar kori övveret töredékét is begyűjtöttük, amelyek együttesen talán egy kisebb avar kori telep létét valószínűsítik.

Várong–Főszög (1. tábla 1; 2. tábla 1; 5. tábla 2; 7. tábla 1.)

A lelőhelyről 2008 májusában, a zöldellő gabonában készültek légi felvételek.¹¹ Később, az aratás előtti növényben a sírok már észrevétlenné váltak, a színbeli különbségek eltűntek.

A lelőhelyet Várong központi részének északi szélén, a Mező utca egyik kertjében lehetett megfigyelni. A vidékre jellemző hosszan elnyúló, lankás dombok kelet–délkeleti lejtőjén, a Várongi-árok vízétől 200 méter távolságban, annál 20 méterrel magasabban helyezkedik el a temető. A gabonával vetett, nagyjából 160×60 méteres parcellának egy mindössze 65×55 méter nagyságú részen lehetett sírokat megfigyelni.

A temetőt – a légi felvételek tanúsága szerint – két oldalról árok határolta, melyek közül a déli a feltárás alapján temetőároknak bizonyult. A sírok egyenlő távolságban követik futását, és tájolása is megegyezik a temető általános tájolásával. Az északi oldalon délnyugat–északkeleti irányba tartó árok a felvételeken jól követhetően folytatódik, szélességéből és hosszából adódóan nehezen képzelhető el temetőárokként. Egyes részeken határozottan elkerülik a sírok, míg máshol nem zárható ki a szuperpozíció lehetősége. Futása és szélessége (8–9 méter) alapján viszont felmerül, hogy egy, a temetővel egykorú út nyomával van dolgunk, melyet az erózió és a használat mélyített árokszerűvé. Létét és funkcióját korabeli térképek alapján sem sikerült tisztázni.¹²

A felvételek szerint kb. 380 sírt sikerült azonosítani az igen kis területen. A sírok közti távolság ebből következően elég kicsi, sok esetben 1 méternél is kevesebb. A temető tényleges méretéről

⁶ SZABÓ 2012, 146–147. 15–16. képek; SZABÓ 2016, 172. 206. kép.

⁷ A csontvázas temetők légirégészeti kutatásának módszertani kérdéseire: SZABÓ 2016, 160–163.

⁸ SZABÓ 2009, 20–21.

⁹ K. NÉMETH 2015, 180.

¹⁰ SZABÓ 2009, 54, 112. 15. tábla: 21/11, 27.

¹¹ PLT 28447–28456, 2008. május 10. Szabó Máté felvételei; 28773–28779, 2008. május 17. Szabó Máté felvételei; 33808–33815, 2008. május 17. Otto Braasch felvételei.

¹² A nyomot az Első és a Második Katonai Felmérés sem jelzi, így akkori vagy későbbi, útként való használata bizonytalan, korábbi létét azonban nem zárja ki.

nincs információ, az azonban bizonyos, hogy keleti és nyugati irányban folytatódik. A szomszédos parcellákon – melyek szélessége 28-28 méter – a növényzet miatt levegőből vagy terepen nem állapítható meg tényleges kiterjedése, viszont az azt követő telkeken esély van a kutatásra. A képek alapján nyugati irányban valószínűleg közel lehet a temető széle, erre utal a sírok számának csökkenése, kelet felé azonban akár ilyen intenzitással is folytatódhat a lelőhely¹³. Tényleges határát a felszíni leletek alapján sejteni lehet, ugyanis a mai temetőbe kivezető út környékén már alapvetően telepnyomokat figyelhetünk meg. A leírtak alapján a sírok tényleges száma 500–1000 között lehet.

A felderített részen sírsorokat és talán egyes csoportokat is el lehet különíteni. Bár a sírok közti távolság kicsi, helyenként temetkezés nélküli területek is megfigyelhetők, melyek talán fáknak adhattak helyet.

A sírok tájolása viszonylag szűk eltéréseket mutat, vagyis nagyjából egységes a temető képe. Az általános nyugat–keleti iránytól inkább délnyugat felé térnek el a temetkezések. Számokban kifejezve ez 240–270 fokot jelent. A sírsorok a temetkezések tájolására közel merőlegesek, északnyugat–délkeleti irányúak. A sírok tájolási különbségei főként sírsoronként, csoportonként jelentkeznek.

A sírok méretéről csak nagyságrendileg lehet nyilatkozni. Hosszúságuk nagyjából 1,6–2,2 méter, szélességük 0,5–1 méter között mozog, vagyis viszonylag szűk, az elhunyt méreteihez igazodók lehetnek a temetőben, de a felvételen egy dupla méretű sírfolt (lovassír?) is felfedezhető.

Várong–Lápafeji-szöllőkre-dűlő I. (1. tábla 2; 2. tábla 2a; 3. tábla 1; 5. tábla 3; 7. tábla 4.)

A légi felderítés során a területen korábban, terepbejárással azonosított őskori lelőhely megfigyelése volt az elsődleges cél. Nyomai mellett, attól nagyjából 100 méter távolságban tűnt fel a temető.¹⁴ A telepen gyűjtött őskori leletanyag alapján nem lehet kapcsolat a két lelőhely között,¹⁵ amelyet a levegőből látható árokrendszer és a lelőhelyek kapcsolata is megerősít. A temetőt májusban sikerült megfigyelni, a későbbi, júniusi repülések során a színkülönbségek eltűntek, azonosítására nem nyílt mód.

A temető Várongtól keletre, légvonalban nagyjából 750 méter távolságban található. A nyugat felé lejtő domboldal lankásabb részén, a Várongi-árokba keletről betorkolló kis patak völgytől kb. 100 méterre, alig 10 méterrel feljebb voltak azonosíthatók a sírok. A temető kiterjedése kb. 65×20 méter, észak–déli irányban követi a patak vonalát. A felvételek alapján 54 sír azonosítható. A temető légi felvételeken megfigyelt kiterjedése teljesnek tekinthető.

A repülések során árokrendszer nyomait lehetett megfigyelni, melyek nem feltétlenül kapcsolódnak a parcellán található lelőhelyekhez. Egy részük – párhuzamos futásuk és nagyjából azonos egymástól való távolságuk alapján – korábbi parcellarendszert jelez, de más irányú árkok is megfigyelhetők. Használati idejük és céljuk bizonytalan, de az erdőszűrés térképi forrásokon követhető változása alapján¹⁶ nagy valószínűséggel régészeti korúnak tarthatjuk őket. A temető esetében feltételezhető, hogy a vele párhuzamosan futó, észak–déli irányban a sírsorokat követő árkok egy része temetőárkok. Ezt támaszthatja alá, hogy a sírok nem metszik azokat, sőt helyenként eltéréseit is követik. A sírok keleti oldalán figyelhető meg egy árok, mely a temető körülbelüli kelet–nyugati tengelyében megszakad, mintegy bejáratot képez. Ilyen értelmezésére a kutatások szolgáltatnak támpontot,¹⁷ így temetőárkokként is elsősorban ez kerülhet szóba. Tényleges funkciójukat azonban csak ásás tisztázhatja.

A kis sírszámú lelőhely sírcsoportokat alkotnak, és helyenként sírsorokba rendeződnek. A sírok közti távolság változó, 1–4 méter közötti.

¹³ Ehhez a Felső földek I. lelőhely fekvése (patakra merőlegesen, a parcellarendszerhez igazodóan helyezkedik el a domboldalban) és kiterjedése párhuzamként szolgálhat.

¹⁴ A Lápafeji-szöllőkre-dűlő I–II. lelőhely fotója közölve: SZABÓ 2016, 143. 166. kép. További, a parcellán látható jelenségeket mutató képek: PLT 28461–28469, 2008. május 10. Szabó Máté felvételei; 28780–28785, 2008. május 17. Szabó Máté felvételei; 33816–33825, 2008. május 17. Otto Braasch felvételei.

¹⁵ DOBÓ 2017, 25.

¹⁶ SZABÓ 2009, 8–10.

¹⁷ SZABÓ 1970.

A sírok tájolása sírcsoportonként és sírsoronként változó. Az alapvető tájolási irány nyugat–keleti, főként északnyugat–délkeleti eltéréssel. Fokokban kifejezve 265–290 fok az irányításuk.

A sírok mérete a légi felvételek alapján határozható meg. Hosszúságuk általában meghaladja a 2 métert, szélességük 1 méter körül mozog.

Várong–Lápafeji-szöllőkre-dűlő II. (1. tábla 3; 2. tábla 2b; 3. tábla 2; 5. tábla 4; 7. tábla 5.)

A temető a Lápafeji-szöllőkre-dűlő I. lelőhelytől mindössze 250 méter távolságban került elő. Észrevétele szerencsének köszönhető, valójában a parcellán levő másik temető és lelőhely nyomai, a színbeli változások megfigyelése volt a cél, amikor az erdő és a művelt terület határán feltűnt a temető. A színek alapján alig azonosítható, minimális eltérést mutató, de egyértelműen sírokra utaló sötét foltok láthatók a képeken.¹⁸ A lelőhelyet májusban sikerült megfigyelni, a későbbi, kora nyári repülések során a színelkülönbségek nem jelentkeztek, a temető azonosítása lehetetlen volt.

A kis sírszámú temető a Várongi-árok keleti oldalán levő településrésztől keletre, légvonalban mintegy 1 kilométer távolságban, nyugat, délnyugat felé lejtő domboldalnak a gerincvonalában található. A sírok a lelőhelytől délnyugatra, a parcella közepén fekvő Lápafeji-Szöllőkre-dűlő I-es temetőtől 250 méter távolságban és mintegy 20 méterrel magasabban helyezkednek el. A látható sírok – számszerűen 18 – a művelt terület északkeleti sarkában, egy kb. 20×10 méteres területen voltak megfigyelhetők. A temető északi és keleti kiterjedése nem biztos a fotók alapján, csak feltételezhető, hogy a teljes sírszámot látjuk a felvételeken.

A felvételeken temetőárok nyoma nem látható. A sírok kisebb szabálytalanságot mutatva, nagyjából észak–déli sírsorokba rendeződnek. A sírok között 1–5 méter üres terület van.

Tájolásuk egységes képet mutat. Az általános nyugat–keleti iránytól kissé délnyugat felé figyelhető meg eltérés. Fokokban kifejezve nagyjából 255–260 fok a tájolás.

A sírok mérete nagyságrendileg határozható meg a felvételek alapján. Hosszúságuk általában meghaladja a 2 métert, szélességük 1 méter körüli.

Várong–Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. (1. tábla 4; 3. tábla 3; 5. tábla 5; 7. tábla 6.)

A temető megtalálásakor az érésre forduló gabona sárgás színei mellett még zöld árnyalattal tűntek elő a sírok.¹⁹ Felfedezését a színbeli különbség segítette, jelen esetben a nap beesési szöge nem játszott döntő szerepet. A lelőhely a korábbi repülések során vagy elkerülte a figyelmet, vagy nem volt látható.

A temető Várong központjától mintegy 800 méterre keletre található egy lankás, délnyugati fekvésű domboldalban. Közélemben folyik a Várongi-árokba ömlő, a korábbi temetőknél is jelölt, de névvel nem rendelkező patak. A víztől kb. 120 méter távolságban, 10 méterrel feljebb fekszenek a sírok. A 61 sírból álló lelőhely a művelt terület keleti felén, nagyjából 30×25 méteres területen helyezkedik el. Teljes kiterjedése ismeretlen, mert habár a légi felvételek alapján egy kisebb temető egészeként is értelmezhető lenne, az ásatási megfigyelések szerint a sírok a parcellahatáron levő út alá is befutnak, s így elképzelhető, hogy egy nagyobb temető elkülönült csoportját látjuk a képeken.

A felvételeken temetőárok vagy más régészeti objektum nyoma nem látható. A sírok észak–déli sorokat és sírcsoportokat alkotnak, de köztük magányosnak tetsző sírok is megfigyelhetők.

A sírok általánosan nyugat–keleti, fokban kifejezve 265–280 közé eső tájolásúak. Az egységesnek ható temetőképben az eltérések sírsorok és sírcsoportok szerint jelennek meg. A kis sírszámú temető nyugati részén csak egy sírcsoport esetében figyelhető meg északnyugati elfordulás, míg a többi esetében kissé délnyugati az eltérés.

A sírok mérete egységesnek tekinthető. A közelítő meghatározás szerint hosszuk 2 méter körüli, vagy azt meghaladó, szélességük kb. 1 méter.

¹⁸ A vonatkozó képek azonosítóit a 14. lábjegyzet tartalmazza.

¹⁹ PLT 29137–29144. 2008. június 19. Szabó Máté felvételei.

Várong–Felső földek I. (1. tábla 5; 4. tábla 1; 6. tábla 2; 7. tábla 2.)

A temető a falu központjától kb. 700 méterre észak–északkeletre fekszik, a Várongi-árok keleti oldalán egy, a patak felé, nyugat–délnyugati irányba lejtő domboldalon, a Dózsa György utca közepe táján található mezőgazdasági telep épületeitől északra. A temető a Dózsa György utcával keleten párhuzamosan húzódó dűlőútig húzódik, párhuzamosan a teleptől északra délnyugat–északkeleti irányban húzódó erdősávval.²⁰

Nyugat–keleti kiterjedése kb. 100, északi–déli szélessége kb. 20 méter. Észak–déli irányban egy sírsorban átlagosan kb. 8–10 sírfolt számolható meg, nyugat–keleti irányban kb. 35 sírsor azonosítható.

A temetőt északról az erdősávval párhuzamosan kettős árok zárja le, közepe táján észak felé két sírsorban még újabb kb. 15–20 sír nyúlik ki, amelyeket nyugatról és keletről egy-egy enyhén íves árok vesz körül. A sírcsoport északi széle mellett egy délnyugat–északkelet irányú árok indul északkelet felé, amely szintén temetőároként értelmezhető. A temetőt keletről egy északnyugat–délkeleti futású, a légi felvételeken pozitív anomáliaként jelentkező sáv, minden bizonnyal egy bemélyült út vonala határolja. A kisebb kanyarokat leíró vonal a Felső földek II. temetőtől északra, a Dózsa György utca házainak hátsókertjéhez fut be.

A sírok tájolása nagyjából nyugat–keleti, számuk kb. 250-re tehető.

Várong–Felső földek II. (1. tábla 6; 4. tábla 2; 6. tábla 1; 7. tábla 3.)

Várong központjától kb. 900 méterre északra, a Felső földek I. lelőhely nyugati részétől északra kb. 150 méterre, közvetlenül a Dózsa György utca házak telkeinek keleti végénél légi fotón egy kisebb temető sírfoltjai rajzolódtak ki, nagyjából háromszög alakban.²¹ A temető nyugat felé bizonyára a telkek alá is benyúlik, a déli és keleti szélét jelző árkok azonban jól kirajzolódnak a vetésben. A keleti határát jelző árok a korábban már leírt, és egykori út nyomaként értelmezhető anomáliával azonosítható.

A temetőrészlet északról déli irányba szélesedik, a legfelső, északi sorban csak egy, a legdélebbi, északról számított kb. tizenötödik sírsorban már kb. 7–8 sír lehet, bár éppen itt folynak össze legjobban a sírok.

A sírok a többi temetőhöz hasonlóan nagyjából nyugat–keleti tájolásúak. A temetőrészlet sírjainak száma kb. 40–50 lehet, de ez nem jelenti a temető teljes sírszámát.

II. KUTATÁSI MÓDSZEREK

1. Légirégészeti adatokra támaszkodó ásatás – a légifelvételek feldolgozása

A területhasználat (jelentős mennyiségű szántóterület) és a kiváló talajok (indikátor) ötvözte a kistájat előkelő helyre emeli a légirégészeti kutatás számára. Ennek is köszönhető, hogy 2008–2010 között alig néhány repüléssel jelentősen nőtt a Várong környéki lelőhelyekről rendelkezésre álló régészeti célú légi felvételek száma is, az azonosított lelőhelyek között nagyszámban feltűnő soros temetők viszont önmagukban is különlegesnek tarthatók.

E temetők az ún. „rejtőzködő” lelőhelyek közé tartoznak, hiszen a szántóföldi művelés legtöbbször nem érinti a mélyebbre ásott sírokat, s így – a felszínre hozott leletek nélkül – terepi észlelésük esélye elenyésző. Felderítésükre a geofizikai módszerek sem tökéletesek,²² a kalászos növények segítségével viszont nagy sikerrel azonosíthatók a levegőből.²³

²⁰ A lelőhely fotója közölve: SZABÓ 2012, 156. 15. kép; SZABÓ 2016, 172. 206. kép. A Felső földek I–II. temetőkről készült további képek: PLT 37480–37511. 2010. április 20. Szabó Máté felvételei.

²¹ A légifotó közölve: SZABÓ 2012, 156. 16. kép.

²² SCHMIDT et al. 2015, 45.

²³ CZAJLIK 2009, 28–29; SZABÓ 2009, 17–21; SZABÓ 2012, 146–147; SZABÓ 2016, 160–163; SZABÓ 2017a, 407.

A ferde tengelyű felvételeken látható jelenségek pontos térképezése a további értelmezéshez elengedhetetlen volt. Ehhez elsőként a lelőhelyek alapvetően egy képes geokorrektúrára került sor. Elhelyezkedésük szerint már ekkor egyértelmű volt, hogy a térképezés pontosságában eltérések lesznek. A terepi adottságoknak köszönhetően jó lehetőséget adott a Főszög, illetve a Lápafeji-szöllőkre-dűlő lelőhelyeinek az illesztése, míg a Felső földek egyenetlen eloszlású illesztőpontjai miatt aránytalanságok jelentkeztek. A lelőhelyek geokorrektúrája azonban így is elegendő, néhány méteres – de akkor még nem ellenőrizhető – pontosságot eredményezett.

Az ásatások előkészítő munkái megkövetelték a korábbi eredmények felülvizsgálatát, és az új technikák alkalmazását is. Mivel minden temetőről számos légi felvétel állt rendelkezésre, a megfelelő átfedéssel készült digitális képeket fényképalapú 3D modellezéssel²⁴ is fel lehetett dolgozni.²⁵

A 3D-s dokumentációs technikák igazi előnye pontosságukban, részletességükben, objektív és reprodukálható adataikban rejlik.²⁶ Használatukkal az eredetileg is térbeli jelenségeket, és a lelőhelyek környezetét három dimenzióban lehet elemezni. A térség domborzati adottságai miatt a várongi lelőhelyek feldolgozásának ilyen módja fontos előrelépést jelentett, míg a modellezés egyetlen problémáját a terepi illesztőpontok²⁷ kis száma okozta. Mivel a fényképezés idején ezek kijelölésére és bemérésére nem került sor, csupán az akkori állapotok és a rendelkezésre álló térképi adatok²⁸ összevetésével lehetett GCP-eket²⁹ megadni. A 3D modellek így relatív pontossággal, és a korábbi térképezésnél kisebb mértékű, de az ásatások megkezdéséig ismeretlen abszolút pontatlansággal rendelkeztek.

A légifotó feldolgozás pontatlanságának csupán a Lápafeji-szöllőkre-dűlő I–II. lelőhelyeknél volt igazi jelentősége, mert ezeknél a kis sírszámú és/vagy ritkásabban elhelyezkedő sírokból álló temetőknél elképzelhető volt, hogy éppen üres területen nyitunk szelvényt. A kutatás során ez be is igazolódott, hiszen a Lápafeji-szöllőkre-dűlő I. lelőhelyen éppen két sírcsoport közé, vagyis nagyjából 2–2,5 méter pontatlansággal sikerült először szelvényt nyitni, amelyet végül a légifotó segítségével lehetett nyugati irányban korrigálva egy sírcsoporthoz igazítani. A többi lelőhelyen ilyen eltéréssel nem találkozunk, az egyes sírok mindenhol nagyjából méteresen belüli pontossággal voltak a várt helyen. Légirégészeti adatokra támaszkodó ásatások esetén ennél jobban csupán a növényjelek geodéziai bemérésével lehet a várható hibát csökkenteni.³⁰ A Lápafeji-szöllőkre-dűlő I. lelőhelyen jelentkező hiba hátterében a terepi illesztőpontok megválasztása, valamint a domborzati adottságok (lejtőpihenők torzító hatása) álltak.

2. A temetők ásatása és dokumentációs módszerei

A Wosinsky Mór Megyei Múzeum és a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet Pécsi Légirégészeti Téma, illetve Régészet Tanszéke közös kutatási program keretében 2016. október 17. és november 10. között elvégezte a temetők szondázó ásatását.³¹ A munkát végig segítette az alapvetően csapadékszegény, kellemes időjárás.

²⁴ Régészeti alkalmazásához lásd: SZABÓ 2017b, 56–76.

²⁵ A modellezéshez az Agisoft Photoscan programot használtuk.

²⁶ BARSANTI et al. 2013, 147; DE REU et al. 2013, 108–109.

²⁷ SZABÓ 2017b, 68–70.

²⁸ 1:10000-es léptékű EOTR szelvény, illetve a Google Earth programból kinyerhető, majd geokorrigált műholdfelvételek adatai.

²⁹ Ground Control Point (terepi illesztőpont)

³⁰ SZABÓ 2013, 81–82.

³¹ Az ásatásvezetők Czövek Attila, K. Németh András és Ódor János Gábor voltak, szakmai konzulensük Szabó Máté volt. Az ásatásokon részt vettek: Csizsér Antal, Schultz Zoltán, Tóth Gábor (WMMM), illetve a pécsi egyetem régészhallgatói. A sírleletek restaurálását Tövisháti András (WMMM) végezte, a tárgyfotókat Retkes Tamás (WMMM) készítette. Munkájukért ezúton is köszönetet mondunk. Köszönjük Brunner Dezső polgármester úrnak és Várong Község Önkormányzatának az ásatások támogatását, Fehérvári Sándornak, a Várongi Agro-Tur 99 Mezőgazdasági Kft. ügyvezetőjének pedig, hogy engedélyezte a feltárásokat a kezelésükben lévő földeken. A feltárásokról Avar kori temetők Várong határában címmel 2017. május 24-én a Magyar Nemzeti Múzeumban beszámoltunk a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat által szervezett, A 2016. év néhány jelentősebb feltárási eredménye című ülésen, illetve eredményeinket Avar kori tájhasználat Várongon (Tolna megye) címmel poszteren mutattuk be a Történeti táj-tájrégészet. Eredmények és perspektívák a magyarországi tájrégészeti kutatásban című konferencián 2017. november 6–7-én, az MTA BTK Régészeti Intézetben.

A hat temetőben egyenként 15–60 m² nagyságú felületet, három-öt sírfoltot és szűkebb környezetüket munkagéppel humuszoltattuk le, temetőnként pedig két-három sírt bontottunk ki. Ennyi elegendőnek látszott célunk eléréséhez, a temetők korának meghatározásához.

1. táblázat. A Várong határában szondázott temetők feltárási adatai

Lelelőhelynév (azonosító)	Lehumuszolt felület	Sírfoltok*/kibontott sírok száma
Főszög (71839)	58 m ²	5/3 + temetőárok
Lápafeji-szőlőkre-dűlő I. (71843)	26 m ²	3/2
Lápafeji-szőlőkre-dűlő II. (71845)	35 m ²	4/2
Lápafeji-szőlőkre-dűlő III. lelelőhely (71849)	25 m ²	5/3
Felső földek I. (91639)	19 m ²	3/2
Felső földek II. (91641)	17 m ²	4/3
Összesen	180 m²	24/15

* Számuk a humuszolás után teljes felületben mutatkozó sírfoltokat jelöli. Esetenként ennél több jelenség vagy jelenség részlete volt azonosítható, de ezeket nem tartalmazza a hivatkozott adat.

Az ásatás részben a pécsi régészhallgatók képzéséhez kapcsolódott, így az intézmények között felosztott ásatási területek feltárási módszereiben is volt eltérés. A PTE-hez tartozó Főszög és Lápafeji-szőlőkre-dűlő III. lelelőhelyeken – tanáztatás jellege miatt – lassabban haladt a munka, illetve a humuszolással napvilágra került sírok kibontását itt rétegtani egységek (SE) szerint végeztük. Az SE-számok kiosztása a rétegek rögzítése szerint folyamatosan történt, míg a temetők közötti különbséget a kezdő szám adta (1xxx = Főszög, 2xxx = Lápafeji-szőlőkre-dűlő III.)

Az ásatáson előkerülő jelenségek felszíni, bontás közbeni, illetve végi állását, és a PTE területein az SE bontási egységek szerinti dokumentációt fényképalapú 3D modellezés segítette (8. tábla).³² Azon túl, hogy rendkívül részletes térbeli adatokkal gazdagodtunk és megfigyeléseinket a későbbiekben is reprodukálhatóvá tettük, az adatrögzítési idő is csökkent a módszer alkalmazásával. Az egyes dokumentációs fázisokban a felmért terület méretétől és összetettségétől függően alakult a fényképek mennyisége. A sírfoltokról vagy egyszerűbb jelenségekről kb. 100 db, míg a nagyobb felületekről és a sírokról akár ennek többszöröse is készülhetett. A modellek pontos térbeli elhelyezéséhez terepi illesztőpontokat használtunk,³³ amelyeket geodéziai pontosságú GPS-szel mértünk be. A fotó 3D dokumentációnak hála a terepi dokumentációs munkák (fényképezés, geodézia) ideje jelentősen csökkent, egy-egy összetettebb csontvázas sír esetén is összesen nagyjából 10–15 percet vett igénybe. A felmérési anyagok feldolgozási ideje alapvetően függ a rendelkezésre álló hardver-szoftver háttértől, de esetünkben elmondható, hogy a fényképalapú 3D modellek gyakorlatilag naprakészen követték a terepi munkákat,³⁴ így eredményeiket térinformatikai integrációval folyamatosan használhattuk kutatásunk során. A jelenségek fotó 3D felmérése mellett a fontosabb adatok vagy leletek külön bemérésére is sor került, illetve rajzos dokumentáció³⁵ is készült.

Az ásatással párhuzamosan a temetők légifotókról ismert területén, illetve a környék lelelőhelyein

³² A módszer alkalmazásához összefoglalóan lásd: SZABÓ 2017b, 56–76. A modellek előállításához Agisoft Photoscan programot használtunk.

³³ SZABÓ 2017b, 69.

³⁴ A modellezési munkákat egy Dell Inspiron 7520 típusú laptopon végeztük (processzor: Intel Core i7 3612QM, memória: 8GB DDR3 1600Mhz, grafikus vezérlő: AMD Radeon HD 7700M 2GB (400 MHz) / Intel HD Graphics 4000).

³⁵ Az ásatási naplóban rögzített skiccek mellett a rétegtani egységekhez kapcsolódó SE lapokon is születtek áttekinthető, illetve részleteket mutató rajzok.

folyamatos fémdetektoros leletgyűjtést végeztünk. A munkát múzeumbarát fémkeresősök is segítették.³⁶ A temetők közül kizárólag a Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. lelőhelyen kerültek elő fémleletek, de ezek is a patakparton fekvő római kori lelőhelyhez köthetők. Eredményeink a korábbi megfigyelést erősítik, miszerint a mélyre ásott, modern bolygatástól mentes temetők esetében nem várható felszíni leletanyag. Az extenzív fémkeresőzés ezen kívül elsősorban a légi felvételekről ismertté vált Várong–Dari-dűlőben fekvő Árpád- és középkori lelőhelyről³⁷ szolgáltatott információt.

III. KATALÓGUS (SÍR- ÉS LELETLEÍRÁSOK)

A katalógusban használt rövidítések: ÉNy = északnyugat, B = bolygatatlan, DK = délkelet, F = férfi, mell. = melléklet, M = méret, N = nő, obj. = objektum, T = tájolás.

Várong–Főszög

1. obj. (8. tábla 1; 9. tábla) ? (adultus). B. M: 50–59. T: ÉNy–DK. A jobb boka külső oldalánál sárga színű korszó (1. mell.; 9. tábla 1/1). Bronzból öntött lyukvédő, három kiugró fülecskével, melyekben egy-egy rögzítőszegecs található. Felületét stilizált, négylevelű inda díszíti, poncolt háttérrel (szórvány; 9. tábla).

2. obj. (9. tábla) ? (juvenis). B. M: 55–60. T: ÉNy–DK. Nyaktájékon egy téglalap alakú vascsat (1. mell.; 9. tábla 2/1), a bal combcsont külső oldalánál egy felső nyélállású vaskés (2. mell.; 9. tábla 2/2).

3. obj. (9. tábla) N (adultus). B. M: 55–60. T: ÉNy–DK. Vörösarna színű edénytöredékek (1. mell.; 9. tábla 3/1), a bal medencelapát külső oldalánál egy bronzhuzalból készült sodrott karperec töredéke (2. mell.; restaurálás során megsemmisült). A koponya tisztításakor még előkerült egy darab gyöngycsüngős fülbevaló (szórvány; 9. tábla).

Várong–Lápafeji-szöllőkre-dűlő I.

1. obj. (10. tábla) ? (infans II). B. M: 30–50. T: ÉNy–DK. A bal medencelapáton vascsat töredéke (1. mell.; 10. tábla 1/1).

2. obj. Nem lett feltárva.

3. obj. (10. tábla) ? (infans II). B. M: 30–50. T: ÉNy–DK. A bal medencelapáton vascsat töredéke (1. mell.; 10. tábla 3/1).

Várong–Lápafeji-szöllőkre-dűlő II.

1. obj. (tábla) ? (adultus). B. M: 30. T: ÉNy–DK. Melléklet nélküli.

2. obj. Nem lett feltárva.

3. obj. Nem lett feltárva.

4. obj. (10. tábla) ? (juvenis). B. M: 30. T: ÉNy–DK. A bal medencelapát felett tojánhéj apró töredékei (1. mell.), a jobb combcsont külső oldalánál nyélnyújtványos vaskés (2. mell.; 10. tábla 4/2), a jobb térd külső oldalánál állati combcsont (sertés?) (3. mell.), a bal boka külső oldalánál téglalap alakú, téglalap átmetszetű vascsat (4. mell.; 10. tábla 4/4).

Várong–Lápafeji-szöllőkre-dűlő III.

1. obj. (11. tábla) Nő (adultus). B. M: 30. T: ÉNy–DK. A bal halántékcsontnál egytagú, gömbcsüngős fülbevaló töredéke (1. mell.; 11. tábla 1/1), a jobb váll felett egytagú, gömbcsüngős fülbevaló töredéke (2. mell.; 11. tábla 1/2), az állkapocs jobb oldalán bronzból készült, apró gyöngyök (3. mell.; 11. tábla 1/3), a bal csukló külső oldalánál barna színű, bikónikus orsógomb (4. mell.; 11. tábla 1/4), az ülőcson-

³⁶ Ezúton szeretnénk megköszönni Bánó József, Klósz Tamás, Meleg József, Molnár Miklós, Sándor Lajos és Vadon László segítségét.

³⁷ SZABÓ 2009, 46–52.

ton téglalap keresztmetszetű vascsat (5. mell.; 11. tábla 1/5), a combcsontok között állati combcsont (sertés?) (6. mell.), a jobb lábszár külső oldalánál szürke színű edény (7. mell.; 11. tábla 1/7).

2. obj. Nem lett feltárva.

3. obj. (11. tábla) N (adultus). B. M: 30. T: ÉNy–DK. A bal lábszár külső oldalánál szürke színű, erősen kihajló peremű edény (1. mell.; 11. tábla 3/1), a térdek között téglalap átmetszetű vascsat (2. mell.; 11. tábla 3/2), a jobb lábszár külső oldalánál „L” alakú vastöredék (3. mell.; 11. tábla 3/3), bronz fülbevaló 2 db töredéke (szórvány; 11. tábla), szürke színű edény 2 db töredéke (szórvány; 11. tábla).

4. obj. (8. tábla 2; 12. tábla) F (adultus). NB. M: 30. T: ÉNy–DK. A jobb lábszár külső oldalánál szürke színű, homokkal soványított edény (1. mell.; 12. tábla 4/1), a combcsontok között nyélnyújtványos, töredékes vaskés (2. mell.; 12. tábla 4/2), a bal medencelapát külső oldalánál bronzból préselt, lehajló peremű kisszíjvég elő- és hátlapja (3. mell.; 12. tábla 4/3), a bal medencelapát belső felén téglalap alakú vascsat (4. mell.; 12. tábla 4/4), a jobb medencelapáton vascsat töredéke (5. mell.; 12. tábla 4/5), a jobb medencelapáton bronzból öntött, karikás övveret vascsattal együtt (6. mell.; 12. tábla 4/6), a jobb medencelapáton bronzból öntött karikás övveret (7. mell.; 12. tábla 4/7), a jobb medencelapát felett bronzból öntött karikás övveret (8. mell.; 12. tábla 4/8), a jobb alkar belső oldalánál bronzból öntött karikás övveret (9. mell.; 12. tábla 4/9), a könyök belső oldalánál római érme (10. mell.; 12. tábla 4/10), a bal alkar belső oldalánál „omega” alakú vas akasztóveret (11. mell.; 12. tábla 4/11), a jobb kézben radiolarit töredék (12. mell.; 12. tábla 4/12), a bal lábszár csont mellett, valamint a térdek fölött állatcsontok (juh?) (13. mell.).

Várong–Felső földek I.

1. obj. (13. tábla) ? (infans II). B. M: 30. T: ÉNy–DK. Melléklet nélküli.

2. obj. Nem lett feltárva.

3. obj. (13. tábla) N (adultus). B. M: 30–50. T: ÉNy–DK. 1. mell. Nyaktájékon egy bronz fülbevaló töredéke (1. mell.; 13. tábla 3/1), bronzból készült apró gyöngyök (2. mell.; 13. tábla 3/2), a bal felkar felett felső nyélállású vaskés (3–4. mell.; 13. tábla 3/3–4), a medence tájékán téglalap alakú vascsat (5. mell.; 13. tábla 3/5), a bal térd külső oldalánál karikás vaszabla, két vaskarikával és egy töredékes zablalápcával (6. mell.; 13. tábla 3/6), a bal sípcsont külső oldalánál bronzlemezből készült, kiszélesedő fejű pántgyűrű (7. mell.; 13. tábla 3/7), bikónikus orsógomb töredékei (szórvány; 13. tábla). A koponya tisztításakor még előkerült 18 db kásagyöngy (szórvány; 13. tábla), bronz fülbevaló 4 db töredéke (szórvány; 13. tábla), és egy dinnyemag alakú gyöngy (szórvány; 13. tábla).

Várong–Felső földek II.

1. obj. (14. tábla) N (adultus). B. M: 30–50. T: ÉNy–DK. Deréktájékon bronzból öntött, „D” alakú, kerek átmetszetű csat (1. mell.; 14. tábla 1/1), ugyanitt téglalap alakú, téglalap átmetszetű vascsat (2. mell.; 14. tábla 1/2), a jobb combcsonton felső nyélállású vaskés (3. mell.; 14. tábla, 1/3), a jobb combcsont külső oldalánál vaskarikák (4. mell.; 14. tábla 1/4). A koponya tisztításakor még előkerült két bronz fülbevaló (szórvány; 14. tábla).

2. obj. Nem lett feltárva.

3. obj. (14. tábla) N (adultus). B. M: 30–50. T: ÉNy–DK. A bal boka külső oldalánál (a bolygatásakor ide került koponya alatt) dinnyemag alakú kék gyöngyök (1. mell.; 14. tábla 3/1), hengeres csonttűtartó és tűtöredék (szórvány; 14. tábla), bronz karikafülbevaló töredéke (szórvány; 14. tábla), és egy szürke színű orsógomb töredéke (szórvány; 14. tábla), a jobb combcsont belső oldalánál vaskarika töredéke (2. mell.; 14. tábla 3/2), a bal combcsont külső oldalánál vaskarika töredéke (3. mell.; 14. tábla 3/3).

4. obj. (13. tábla) ? (infans II). B. M: 30. T: ÉNy–DK. Melléklet nélküli.

IV. TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

1. A sírgödör

A legtöbb esetben lekerekített téglalap alakú, függőleges oldalfalú aknasírokban feküdtek az elhunytak. Padkás sírkialakítást csak a főszögi temetőrészlet 3. objektumában tudtunk megfigyelni. A sírok két végét több esetben is lemélyítették, összesen öt esetben: Főszög 1. sírjában, Felső földek I. lelőhely 1., 3. objektumában, Felső földek II. lelőhely 4. sírjában és a Lápafeji-szöllőkre-dűlők III. temető 4. objektumában.

2. A sírok tájolása

Általános a sírok északnyugat–délkeleti tájolása, temetőrészlettől függetlenül.

3. A vázak helyzete a sírokban

Az emberi vázak kinyújtott kézzel és lábbal, háton feküdtek a sírokban, fejjel északnyugat felé (az arc délkelet felé néz). Koporsó nyomait egyedül a főszögi temetőben, de ott mindhárom feltárt sírnál meg lehetett figyelni.³⁸ A Lápafeji-szöllőkre-dűlőkre I. lelőhely 1. sírjában a bal kar behajlított, a kézfej a medencelapátokon nyugodhatott.

4. A halotti tor és áldozat nyomai

Edények

Négy edény található a sírokban, melyekbe étel-, illetve italmellékletet helyezhettek. Tizenöt sírból négy esetben volt edény, a kibontott temetkezési helyek 23%-ban. Ezek a lábszár, illetve a boka körül voltak elhelyezve. A főszögi temetőrészlet 1. sírjában a jobb boka külső oldalánál feküdt egy edény, míg a 3. sírnál a bal lábszárcsont külső oldalánál kerámiatöredékek voltak. Ezen kívül csak a Lápafeji-szöllőkre-dűlőkre III. lelőhelyen voltak kerámiaedények: az 1. sírban a jobb boka külső oldalánál, a 3. sírban a bal lábszárcsont külső oldalánál, a 4. sírban a jobb lábszárcsont külső oldalánál kerültek elő a leletek.

Állatcsontok

Állati combcsont (sertés?) került elő a Lápafeji-szöllőkre-dűlő II. lelőhely 4. sírjából a jobb térd külső oldalánál, míg a Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. lelőhely 1. sírjában az emberi combcsontok között állati combcsont (sertés?) feküdt. A Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. lelőhely 4. objektumában a bal lábszárcsont külső oldalánál, illetve a térdek fölött voltak állatcsontok (juh?). Ez kiterített birkatemetkezés lehet inkább, mint ételmelléklet. A Lápafeji-szöllőkre-dűlő II. lelőhely 4. objektumban a bal medencelapát felett tojáshéj apró töredékei kerültek elő.

5. Bolygatott sírok

A tizenöt feltárt sírból kettő sír részben bolygatott (Főszög 3. obj.; Lápafői-Szöllőkre-dűlő I. 3. obj.), öt sír bolygatott (Főszög 1. obj, Felső földek I. 3. obj., Felső földek II. 3. és 4. obj., Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. 3. obj.), és csak nyolc sír tűnik bolygatatlannak (Főszög, 2. obj., Felső földek I., 1. obj., Felső földek II., 1. obj., Lápafeji-szöllőkre-dűlő I. 1. obj., Lápafeji-szöllőkre-dűlő II. 1. és 4. obj, és Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. 1. és 4. obj.). Részben bolygatott sírok közé azok tartoznak, melyekben a csontváznak csak kisebb hányada volt megbolygatva. Erre a két sírra az a jellemző, hogy elsősorban a medence, az öv környékét dúlták fel a sírrablók.

³⁸ A humuszolt temetőrészleten egy – a légi felvételen is azonosítható – dupla méretű (lovas?) temetkezés foltja is láthatóvá vált, amelynek külső szélén sötét sávot figyelhattunk meg, amely szintén valamilyen faszerkezetre utalhat.

6. Egyéb vallásos jelenségek a temetkezési szokásokban

Lápafeji-szöllőkre-dúló II. lelőhely 4. objektumban az elhunyt mellé tojás volt helyezve (termékenységekultusz). Gyöngyök több sírban is voltak, de egyesével egy esetben sem.

V. A LELETEK ELEMZÉSE

1. Viseleti tárgyak

Övek

A férfi sírokban két esetben fordult elő övkészlet.

Lápafeji-szöllőkre-dúló III. 4. objektum. 3. mell. Lehajló szélű, préselt kisszíjvég töredékei. Hátlapja és előlapjai is erősen hiányos, rossz állapotú. H.: 2,3 cm.; sz.: 1,3 cm. – 6–8. mell. Bronzból öntött karikacsüngős övveretek (4 db). Az övveretek elnyújtott ötszög alakúak, enyhén íves oldalakkal. Független tengelyükben két szegecs rögzítette őket az övhöz. A karikákat az övveret aljából kiinduló, visszahajlított gyűrűtag tartja. Az övveret h.: 2,1 cm; sz.: 1,1-1,5 cm; a karika átm.: 1,8 cm; v.: 0,3 cm. – 9. mell. Lemezes testű karikacsüngős övveret. Az övveret homokóra alakú. Független tengelyében két szegecs rögzítette az övhöz. A karika különálló, az övveret aljából kiinduló, visszahajlított gyűrűtag tartja. Az övveret h.: 1,9 cm; sz.: 0,9–1,1 cm; a karika átm.: 1,8 cm; v.: 0,3 cm. – 11. mell. Vasból kovácsolt, „omega” alakú akasztóveret. H.: 3 cm; sz.: 1,6 cm.

A karikás veretek a késő avarkor elején kezdtek divatba jönni.³⁹ A lehajló peremű szíjvégek a kora és középső avar korban voltak divatban.⁴⁰ Ez alapján a sírt a középső avar kor legvégén, a késő avar kor elején áshatták.

Főszög 1. objektum. Bronzból öntött lyukvédő volt, három kiugró fülecskével, melyekben egy-egy rögzítőszegecs található. Felületét stilizált, négylevelű inda díszíti, poncolt háttérrel. H.: 2,7 cm; sz.: 2,3 cm. Ezen típusú lyukvédők a késő avar kor végén voltak használatban.⁴¹

Fülbevalók/hajkarikák

Főszög 3. objektum, szórvány. A koponya tisztításakor előkerült egy ovális alakú, bronzból készült gyöngycsüngős fülbevaló. A gyöngy hengeres, fekete színű. A karikát két gyűrűtag tagolja, kör átmetszetű. Karika átm.: 1,6 cm; v.: 0,2 cm. Gyöngy átm.: 0,5 cm. Az ilyen típusú fülbevalók a kora és a közép avar kor jellegzetességei közé tartoznak.⁴²

Felső földek I. 3. objektum, 1. mell. Egyszerű bronz karika fülbevaló töredéke. Átm.: 2 cm; v.: 0,2 cm. – Szórvány bronz karika fülbevaló csonkakúp alakú hosszú csüngőpalástartal. Átm.: 2,1 cm; v.: 0,2 cm. A középső avar korban készítettek ilyen díszítésű fülbevalókat.⁴³

Felső földek II. 1. objektum, szórvány. Két kisméretű fülbevaló, alsó részén hármass bronzgömböcskék láthatóak. Átm.: 1,8 cm; v.: 0,2 cm. Ez az ékszertípus a középső avar kortól a késői időszakig volt használatban.⁴⁴

Felső földek II. 3. objektum, 1. mell. Bronz karika fülbevaló töredéke. Átm.: 2,1 cm; v.: 0,2 cm. Lápafeji-szöllőkre-dúló III. 1. objektum, 1. mell. Gömbcsüngős bronz karika fülbevaló. A fülbevaló karikája rombuszos átmetszetű, egyik vége enyhén kiszélesedő a másik elvékonyodó. A karika és a fekete színű gyöngy között csonkakúp alakú palást található. Karika átm.: 3,4 cm, v.: 0,2 cm; gyöngy átm.: 0,7 cm. Középső és késő avar kori viseleti tárgy a 7. század végétől a 8. század

³⁹ GARAM 1995, 214, 254. ábra.

⁴⁰ SOMOGYI 1984, 85.

⁴¹ GARAM 1995, 256, 254. ábra.

⁴² SOMOGYI 1984, 84.

⁴³ SZABÓ 1975, 267.

⁴⁴ KOVRIG 1963, 161–162.

első negyedéig, első feléig volt divatban.⁴⁵ – 2. mell. Az 1. melléklet párja. Gömbcsüngős bronz karika fülbevaló. A fülbevaló karikája rombuszos átmetszetű, egyik vége enyhén kiszélesedő, a másik elvékonyodó. A karika középmagasságban mind a két oldalán egy-egy gyűrűtag látható. A karika és a fekete színű gyöngy között csonkakúp alakú palást található. Karika átm.: 3,4 cm, v.: 0,2 cm; gyöngy átm.: 0,7 cm. – 3. mell. Bronzból készült, csepp alakú apró gyöngyök (2 db). A gyöngyök valószínűleg a fülbevalók csüngő tagjai lehettek. Furat nem látható rajtuk, viszont tartozik hozzájuk egy-egy apró bronzpánt, mely az elvékonyodó részt körbe ölelte. H.: 0,4 cm; sz.: 0,4 cm. A késő avar korra datálható.⁴⁶

Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. 3. objektum, szórvány. Ovális alakú bronz karika fülbevaló. H.: 1,9 cm; sz.: 1,7 cm; átm.: 0,2 cm. – Bronz kapocs töredék. H.: 1,5 cm; sz.: 0,2 cm.

Karperec

Főszög 3. objektum, 2. mell. Bronzhuzalból készült sodrott karperec töredéke.⁴⁷

Gyöngyök

Felső földek I. 3. objektum, 2. mell. Apró kásagyöngyök (8 db) és félkör alakú lapos gyöngyök (3 db). Átm.: 0,4–0,8 cm. – Szórvány. 15 db gyöngy, egy kéttagú, egy dinnyemag alakú és 13 db kásagyöngy. Átm.: 0,3–0,6 cm. A dinnyemag alakú gyöngyök a középső avar korban jelennek meg és a késő avar korban volt a legnagyobb divatjuk.⁴⁸

Felső földek II. 3. objektum, 1. mell. 2 db kásagyöngy és 3 db dinnyemag alakú, kék színű gyöngy. H.: 0,6–0,9.

Csatok

Főszög 2. objektum, 1. mell. Téglalap alakú vascsat, téglalap alakú átmetszettel. H.: 4 cm; sz.: 3,5 cm.; v.: 0,4–0,5 cm.

Felső földek I. 3. objektum, 5. mell. Trapéz alakú vascsat, téglalap alakú átmetszettel. H.: 4,1 cm; sz.: 2,5–3,3 cm.

Felső földek II. 1. objektum, 1. mell. „D” alakú, kerek átmetszetű bronzcsat. H.: 3,5 cm; sz.: 2,4 cm; átm.: 0,3–0,4 cm. – 2. mell. Téglalap alakú vascsat, téglalap alakú átmetszettel. H.: 4,1 cm; sz.: 3,2 cm; átm.: 0,2/0,4 cm.

2. mell. Téglalap átmetszetű vascsat.

Lápafeji-szöllőkre-dűlő I. 1. objektum, 1. mell. Vascsat töredéke. H.: 3 cm; v.: 0,3 cm.

Lápafeji-szöllőkre-dűlő I. 3. objektum, 1. mell. Vascsat töredéke.

Lápafeji-szöllőkre-dűlő II. 4. objektum, 4. mell. Téglalap alakú, téglalap átmetszetű vascsat. H.: 5 cm; sz.: 3,8 cm; v.: 0,3/0,5 cm.

Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. 1. objektum, 5. mell. Négyzet alakú, téglalap átmetszetű vascsat. H.: 3,8 cm; v.: 0,3–0,6 cm.

Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. 3. objektum, 2. mell. Téglalap alakú, téglalap átmetszetű vascsat. H.: 3,7 cm; sz.: 3,5 cm; v.: 0,3/0,4 cm.

Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. 4. objektum, 4. mell. Téglalap alakú, négyzetes átmetszetű vascsat. H.: 4,2 cm; sz.: 2,8 cm; v.: 0,5 cm. – 5. mell. Téglalap átmetszetű vascsat töredéke. H.: 2,2 cm; v.: 0,2/0,3 cm. – 6. mell. Négyzet alakú, téglalap átmetszetű vascsat. H.: 2,9 cm; v.: 0,3–0,5 cm.

⁴⁵ ČILINSKÁ 1966, 146; PÁSZTOR 1986, 127.

⁴⁶ SOMOGYI 1984, 84.

⁴⁷ A tárgy rossz állapotú, apró töredékei restaurálás közben megsemmisültek.

⁴⁸ KOVRIG 1963, 164; GARAM 1979, 67–68.

2. Lószerszámok

Főszög 1. objektum, 4. mell. Karikás vaszabla, két vaskarikával. Átm.: 5/7 cm; v.: 0,6 cm.

Felső földek I. 3. objektum 6. mell. Karikás vaszabla, két vaskarikával és egy töredékes zablalámpa taggal. Átm.: 3,5/7 cm; v.: 0,4/0,6 cm.

3. Eszközök

Kések

Főszög 2. obj. 2. mell. Középső nyélállású vaskés. H.: 9,6 cm; sz.: 1,6 cm.

Felső földek I. 3. objektum, 3-4. mell. Alsó nyélállású vaskés. H.: 10 cm; sz.: 1,2 cm.

Felső földek II. 1. objektum, 3. mell. Felső nyélállású vaskés/tőr. H.: 21 cm; sz.: 13 cm.

Lápafeji-szöllőkre-dűlő II. 4. objektum, 2. mell. Középső nyélállású vaskés. H.: 16 cm; sz.: 2,5 cm.

Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. 4. objektum, 2. mell. Felső nyélállású vaskés. H.: 10 cm; sz.: 1,5 cm.

Orsógomb

Felső földek I. 3. objektum, szórvány. Szürkésbarna színű, bikónikus orsógomb töredéke. Átm.: 2,6 cm; v.: 2 cm.

Felső földek II. 3. objektum, 1. mell. Szürkésbarna színű, bikónikus orsógomb töredéke. Átm.: 4 cm; v.: 2,6 cm.

Felső földek II. 3. objektum, szórvány.

4. Edények

Főszög 1. objektum, 1. mell. Sárga színű, kihajló peremű, középmagasságában hasasodó korsó. A nyak alsó részén vízszintesen bekarcolt vonalkötegek láthatóak. M.: 20 cm; has sz.: 13,4 cm; pá.: 6,4 cm.: fá.: 8,2 cm. A sárga és vöröses színű, finoman iszapolt agyagedények a késő avar kor jellegzetes kerámiái.⁴⁹

Főszög 3. objektum, 1. mell. Vörösbarna színű edény aljtöredéke. Fá.: 9,6 cm.

Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. 1. objektum, 7. mell. Szürkésbarna színű, erősen kihajló peremű, középmagasságában hasasodó edény. A vállon vízszintesen bekarcolt vonalköteg látható. M.: 11 cm; váll sz.: 8,6 cm; pá.: 8,2 cm.: fá.: 5,8 cm.

Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. 3. objektum, 1. mell. Szürke színű, erősen kihajló peremű, középmagasságában hasasodó edény. A vállon vízszintesen bekarcolt vonalköteg látható. M.: 12 cm; váll sz.: 11,5 cm; pá.: 9,8 cm.: fá.: 5,8 cm.

Szórvány. Szürke színű edény töredékei (2 db). H.: 2,7/3,1 cm.

Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. 4. objektum, 1. mell. Szürke színű, perem alatt vállasodó, erősen kihajló peremű, durva soványítású edény. M.: 11,5 cm; has sz.: 11,8 cm; pá.: 10 cm.: fá.: 5,8 cm.

5. Egyéb

Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. 4. objektum, 10. mell. Római érme, töredékes, nagyon kopott állapotú. Átm.: 2,3 cm. 11. mell. Radiolarit kőtöredék. H.: 2,5 cm, sz.: 1,6 cm.

Felső földek I. 3. objektum, 7. mell. Bronz pántgyűrű. A kiszélesedő fejrészen poncolásos dísz látható. Átm.: 2 cm; sz.: 0,5–1 cm.

Felső földek II. 3. objektum, 3. mell. Töredékes vaskarika. Átm.: 6 cm; v.: 0,5–0,6 cm.

Felső földek II. 3. objektum, 1. mell. Tűtartó. Hengeres, csontból készült tűtartó, tű maradványával. H.: 7,3 cm; átm.: 0,6–0,7 cm.

Felső földek II. 3. objektum, 2. mell. Vaskarika töredéke. Átm.: 6,8 cm.

Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. „L” alakú vastárgy, rombuszos átmetszettel. H.: 8 cm; v.: 0,6 cm.

⁴⁹ GARAM 1969.

VI. ÁROKRENDSZEREK ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEIK A TEMETŐKKEL

A hat temető közül négy esetében van tudomásunk temetőárkokról. Főszögön a légi fotón a síroktól északra és délre is árok látszik, közülük a déli árok feltárásunk alapján temetőároknak bizonyult: a sírok egyenlő távolságban követik futását, és tájolása is megegyezik a temető általános tájolásával. Humuszolására egy sávban sor került, de teljes mélységű feltárása későbbi kutatás feladata lesz.

A Lápafeji-szöllőkre-dűlő I. lelőhelyen a légi fotókon árokrendszer nyomait lehetett megfigyelni, melyek nem feltétlenül kapcsolódnak a parcellán található lelőhelyekhez, de az intenzív tájhasználatra utalnak. Egy részük – párhuzamos futásuk és nagyjából azonos egymástól való távolságuk alapján – korábbi parcellarendszert jelez, de más irányú árkok is megfigyelhetők. Használati idejük és céljuk bizonytalan, de nagy valószínűséggel régészeti korúnak tarthatjuk őket.⁵⁰ A temető esetében feltételezhető, hogy a vele párhuzamosan futó, észak–déli irányban a sírsorokat követő árkok egy része temetőárkok. Ezt támaszthatja alá, hogy a sírok nem metszik azokat, sőt helyenként eltéréseit is követik. A sírok keleti oldalán figyelhető meg egy árok, mely a temető körülbelüli kelet–nyugati tengelyében megszakad, mintegy bejáratot képez. Ilyen értelmezésére a kutatások szolgáltatnak támpontot, így temetőárokként is elsősorban ez kerülhet szóba. Tényleges funkciójukat azonban csak ásatás tisztázhatja.

A Felső földek I. lelőhelyen a temetőt északról az erdősávval párhuzamosan kettős árok zárja le, közepe táján észak felé két sírsorban még újabb kb. 15–20 sír nyúlik ki, amelyeket nyugatról és keletről egy-egy enyhén íves árok vesz körül. A sírcsoport északi szélé mellett egy délnyugat–északkelet irányú árok indul északkeleti irányba, amely szintén temetőárokként értelmezhető.

Mivel a szakirodalomban nem találtunk összefoglalást az avar kori temetőket kerítő árkokról, ezért a várongi jelenségek párhuzamaként összegyűjtöttünk néhányat, amelyeket a lelőhelyek ábcésorrendje alapján mutatunk be. Biatorbágy 016. lelőhelyen egy valószínűleg római kori villagazdasághoz tartozó, az avar korban feltehetően még látszódó árkok által határolt téglalap alakú területen 64 avar sír került elő.⁵¹ Bóly–Sziebert pusztán az A sírcsoporttól északra, a sírok vonalát követve, enyhén ívben futó árok volt.⁵² Dunavarsányban a temető határát jelölő északnyugat–délkelet irányú, a sírok hosszanti oldalával párhuzamos árok részletet tártak fel.⁵³ Debrecen–Bellelő-Bordás-tanya lelőhelyen a temetőt északnyugaton a sírokkal párhuzamos árok határolja, de árkok övezik a temetőt, egy kissé távolabb, északon és keleten is (a déli árok vágja a sírokat).⁵⁴ A Gyöngy-Vásártér úti temető középső részén árkokkal körülvett szabad terület volt,⁵⁵ a temetőt északról árok határolta.⁵⁶ Örménykúton Kovács László 1982-ben tárta fel az avar kori temető keleti részét és a hozzá tartozó temetőárkot.⁵⁷ A Szeged–Kiskundorozsma-Kettőshatár lelőhelyen előkerült, 298 sírből álló, I. számú temetőt nyugati és keleti oldalról is széles, tagolt temetőárkok határolta.⁵⁸ Szekszárd–Tószegi-dűlőben az északkeleti irányba kicsúcsosodó alaprajzú temetőt északkeletről és északnyugatról, a sírok vonalával párhuzamos futó árokrendszer határolja.⁵⁹ Szekszárd–Varga Petti-dűlőben a temetőt északról a temető szélével párhuzamos árok zárja le.⁶⁰ Szentés–Berekhat-Farkas-tanya lelőhelyen a griffes-indás temetőrészt két oldalról árok határolja, melyek temetőárkok

⁵⁰ A 18. századig visszanyúló térképi források egyöntetűen a terület jelentős erdősültségéről tanúskodnak, így a légi felvételeken megfigyelhető jelenségek a tájhasználat ennél korábbi elemeit kell, hogy mutassák. SZABÓ 2009, 8–10.

⁵¹ HORVÁTH – REMÉNYI – TÓTH 2004, 27–28.

⁵² PAPP 1963, 184, 3. kép.

⁵³ TÖRÖK 1972, 185–186.

⁵⁴ KOLOZSI – SZABÓ 2012, 100.

⁵⁵ ROSNER 1975, 165.

⁵⁶ ROSNER 1983, 61.

⁵⁷ BENDE 2003, 189.

⁵⁸ MÉSZÁROS – PALUCH – SZALONTAI 2005, 150.

⁵⁹ ÓDOR 2016a, 20.

⁶⁰ ÓDOR 2016b, 24.

lehetnek.⁶¹ Székkutas–Kápolna-dűlőben a temetőtől nyugatra, 1973-ban a szélső sírok vonalát követve 130–160 cm mély árkot tártak fel, 1980-ban pedig a temetőtől keletre hármassánc vagy temetőárok került elő.⁶² Vác–Kavicsbányában az avar temető északi szélén ívelt vonalban nyugat felé haladó árok részlete került elő, mely a temetővel egykorú.⁶³ Versend–Rasztina-dűlőben a temető déli, délnyugati részén található temetkezések vágják az avar anyaggal keletkezett árokszakaszt, sőt néhány sírsor terjedelemben túlnyúltak azon. Ezen a részen valószínűleg a temető egyszerűen kinőtte magát és a temetkezések folytatásával a korábban kijelölt temető határán túlra terjeszkedett. A versendi temetőben több árok esetében felmerült annak lehetősége, hogy a temetőn belüli temetőrészeket különítenek el. A temetkezési csoportokat elválasztó árkoknak a feltárók szerint lehet társadalmi, etnikai vagy csak időbeli elkülönítő szerepük.⁶⁴ Zalakomár–Lesvári-dűlőben a temető keleti kerítőárkát találták meg.⁶⁵

A légifotós jelenségek értelmezése olyan nagyobb felület (egyoldalú) vizsgálatát, elemzését tette lehetővé, ami korábban csak az autópályák nyomvonalán volt lehetséges (árkokkal körülhatárolt temetőrészek egymáshoz viszonylag közel már több helyen kerültek elő pl. M5 Kiskundorozsma, M6 Versend és Szekszárd térségében).

A temetőket határoló árkokat az avar korból több helyen sikerült megfigyelni. Versend–Rasztina-dűlőben ezek egy része biztosan a temetőt választotta el a településtől, más részükre azonban ráfednek a sírok, azaz a temető valószínűleg „kinőtte” a korábban kijelölt területet.⁶⁶

A temetők (viszonylagos) egyidejűsége új megvilágításba helyezte a légifotókon szintén megfigyelt árokrendszereket. Ezek igazodnak a földrajzi környezethez és a temetőkhöz (a vizekre merőlegesek, illetve részben határolják a temetőket), tehát azokkal minden bizonnyal egyidősek.

A temetők és árokrendszerek egyidejűsége alapján felvetődik a tájalakítás, a térhasználat és a közösségek összetartozásának kérdése. Az avarok a temetőiket olyan jellegű árkokkal vették körbe, melyek nagyobb felületen is megmutatkoznak a temetők környezetében. Tájolásuk nyugat–keleti, az észak–déli irányú patak völgyekre merőleges. Ezeket az árkok által körülzárt egységeket korábban sokkal inkább karámrendszereknek vélte a kutatás, s most sem kizárt, hogy funkciójuk részben ez volt, részben pedig hogy egy-egy összetartozó közösség temetőjét határolja. Az árkok által körülzárt egységek mérete kb. 150–200×100 méter (5. tábla 1).

VII. ÖSSZEFOGLALÁS

2016 őszén különleges avar kori temető-koncentráció előzetes régészeti kutatását végezte el a Wosinsky Mór Megyei Múzeum és a Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszéke/Pécsi Légirégészeti Téka Várong határában. A kutatás kiindulópontját légi felvételek jelentették, amelyeket Szabó Máté készített évekkel korábban. A felvételeken a gabona növekedési eltérései révén Várong északi határában nem kevesebb, mint hat, korábban ismeretlen temető sírjai rajzolódtak ki. Az egyes temetők nagysága változó, a néhány sírostól a több száz sírt tartalmazóig többféle is előfordult, a hat temetőben összesen közel ezer sír nyoma különíthető el.

Mivel a temetők területén végzett felszíni leletgyűjtés nem eredményezett korhatározó leleteket, ezért ásatással határoztuk meg a korukat. Ebben segítségünkre volt az is, hogy a felvételek részletes volta miatt előre kiválasztott sírcsoportokra tudtunk nagy pontossággal ráásni, mind a hat temetőből 2–3 sírt – összesen 15 temetkezést – tártunk fel.

⁶¹ MADARAS 2000, 238.

⁶² B. NAGY 2003, 11–12.

⁶³ TETTAMANTI 1973.

⁶⁴ GALLINA – VARGA 2011, 376.

⁶⁵ SZÓKE – VÁNDOR 1979, 75.

⁶⁶ GALLINA – VARGA 2011, 376–377.

A hat várongi temetőrészletből négy avar korinak bizonyult. A főszoegi lelőhelyet az 1. sírból előkerült sárga korsó és a bronzból öntött lyukvédő veret, a Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. lelőhelyet pedig a 4. sírból napvilágot látott karikás övveretek kelteznek erre a korszakra, ezen belül is a késő, illetve a közép avar kor végére. Bizonytalanabb az időbeli meghatározása a Felső földek I. és II. lelőhelyek esetében, ahol a tipikusan népvándorláskori anyagot csak a két dinnyemag alakú gyöngy előkerülésével lehet szűkebb időkeretek közé szorítani, a középső avar kor végére. Az avar korszakolás mellett szól a Felső földek I. lelőhely 3. és a Felső földek II. 4. számú sírgödreinek a kialakítása, a sírgödörök végének a lemélyítése. A Lápafeji-szöllőkre-dűlő I–II. számú temetőkből pontos kormeghatározó anyag nem került elő, de a temető szerkezete és a sírok tájolásának nagyfokú hasonlósága miatt valószínűleg ezek is avar koriak.

A temetőket különlegessé teszi azok földrajzi koncentrációja, ugyanis egy kb. 800 méter sugarú körben, egymáshoz viszonylag közel fekszenek, a térség intenzív tájhasználatra pedig a temetőkhöz kapcsolódó, és tágabb környezetükben is megfigyelhető árokrendszerek utalnak.

A 2002-ban megjelent avar kori lelőhelykataszter Várongról és a vele határos falvakból (Lápafő, Nak, Somogyszil, Törökkoppány) egyetlen lelőhelyet sem tartalmaz, 8–10, sőt dél felé 16–18 kilométerre találjuk a legközelebbi avar kori lelőhelyeket (Büssü, Igal, Somogyacsa, Értény, Dalmand, illetve Dombóvár, Szabadi).⁶⁷ A Várong határában kimutatható avar kori temetősűrűség jelenlegi ismereteink alapján egyedülállónak tűnik, még ha pontos kronológiájukat, az egyes temetők használati idejét jelenleg nem is ismerjük pontosan. Hasonlóan sűrű avar kori temetőkoncentráció – ha nem is ilyen lelőhelyszámmal – más területeken is előfordul. Szekszárd északkeleti határából egy 2,5 kilométer sugarú körön belül öt temetőt és 12 telepnyomot ismerünk az avar korból,⁶⁸ Kiskundorozsma északi határában, a Maty-ér két partján 300 méteren belül pedig három temetőt tártak fel az M5-ös autópálya nyomvonalán. Itt a teljes feltárásnak köszönhetően kimutatható, hogy a három temető időben nagyjából egymás után következik.⁶⁹ Elképzelhető, hogy a várongi temetők között is akadhatnak olyanok, amelyeket ugyanaz a közösség használt eltérő időszakokban.

A most kutatott temetők környékén végzett korábbi régészeti terepkutatások során avar kori településnyom nem került elő, mindössze a főszoegi temető közelében fekvő középkori faluhelyen bukkant fel néhány, a késő avar korra keltezhető cserép. A terület részleges beépítettsége és erdővel borítottsága miatt egyelőre csak óvatosan lehet kijelenteni, hogy a temetők népessége feltehetően nem sűrűn megtelepült falvakban lakott. A légi felvételeken ugyanakkor számos lineáris nyom rajzolódik ki a temetők területén, illetve körülöttük, azokhoz illeszkedő rendszerben, amelyek egy része talán – árokkal körülvett, földből összehányt – állattartó karám lehetett.

A várongi avar lelőhelyek sűrűsége bizonyára nem egyedi. Az említett kiskundorozsmai, versendi és szekszárdi példák is hasonlóak lehetnek, ott azonban a vonalas beruházások csak egy sávban engedtek bepillantást a lelőhelyek szerkezetébe. A Várongnál azonosított jelenségtípusok (temetők és árokrendszerek), valamint a felszíni leletszegénységükből adódó felderítési nehézségeik együttesen hangsúlyozzák, hogy e kérdések megválaszolására a térség sokrétű, tájrégészeti szemléletű lelőhelyfelderítésével, és a hozzá kapcsolódó kormeghatározó mikro-átadásokkal tehetünk kísérletet, és e módszerek alkalmazásával feltehetően más területeken is előkerülhetnek a várongihoz hasonló lelőhelykomplexumok.

⁶⁷ ADAM 2002, passim, és E3, F3 térképek.

⁶⁸ K. TÓTH 2017, 30.

⁶⁹ MÉSZÁROS – PALUCH – SZALONTAI 2005.

IRODALOMJEGYZÉK

- ADAM *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa I–II.* Hrsg. Szentpéteri, József. Budapest 2002. (Varia Archaeologica Hungarica XIII/1–2.)
- B. NAGY 2003 B. NAGY Katalin, *A székkutas–kapolnadülői avar temető.* Szeged 2003. (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Monographia Archaeologica 1.)
- BARSANTI et al. 2013 BARSANTI, Gonizzi S. – REMONDINO, Fabio – VISINTINI, Domenico, *3D surveying and modeling of archaeological sites – some critical issues.* ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Volume II-5/W1 (2013) 145–150.
- BENDE 2003 BENDE Lívia, *Avar temető Örménykúton – Ein awarisches Gräberfeld in Örménykút.* MFMÉ StudArch IX (2003) 189–210.
- ČILINSKÁ 1966 ČILINSKÁ, Zlata, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky.* Bratislava 1966. (Archaeologica Slovaca. Fontes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae. Tomus 7.)
- CZAJLIK 2009 CZAJLIK Zoltán, *Légi régészet Magyarországon.* In: Régészeti dimenziók. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből. Szerk. Anders Alexandra – Szabó Miklós – Raczky Pál. Budapest 2009, 23–36.
- DE REU et al. 2013 DE REU, Jeroen – PLETS, Gertjan – VERHOEVEN, Gert – DE SMEDT, Philippe – BATS, Machteld – CHERRETTÉ, Bart – DE MAEYER, Wouter – DECONYNCK, Jasper – HERREMANS, Davy – LALOO, Pieter – VAN MEIRVENNE, Marc – DE CLERCQ, Wim, *Towards a three-dimensional cost-effective registration of the archaeological heritage.* Journal of Archaeological Science 40 (2013) 1108–1121.
- DOBÓ 2017 DOBÓ Tibor, *Régi idők – új módszerek. Óskori leletanyag feldolgozása és régészeti topográfia Tolna és Somogy megye határáján.* Szakdolgozat, PTE BTK TTI. Kézirat. Pécs 2017.
- DÖVÉNYI 2010 *Magyarország kistájainak katasztere.* Szerk. Dövényi Zoltán. Budapest 2010.
- GALLINA – VARGA 2011 GALLINA Zsolt – VARGA Sándor, *Avar kori településrészlet és temető Versend–Rasztina-dűlőn. Előzetes beszámoló az M60-as autópályán feltárt 94. lelőhelyről – Awarisches Siedlungsfragment und Gräberfeld in Versend–Rasztina-dűlő. Freilegung im Zuge der Trassenuntersuchung der Autobahn M60.* MFMÉ StudArch XII (2011) 375–392.
- GARAM 1969 GARAM Éva, *A későavarkori korongolt sárga kerámia – Die Spätawarenzeitliche Gelbe Keramik.* ArchÉrt 96 (1969) 207–241.
- GARAM 1979 GARAM, Éva, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre.* Budapest 1979. (Fontes Archaeologici Hungariae)

- GARAM 1995 GARAM, Éva, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Budapest 1995. (Cemeteries of the Avar Period [567–829] in Hungary. Vol. 3.)
- HORVÁTH – REMÉNYI – TÓTH 2003 HORVÁTH László András – REMÉNYI László – TÓTH Anikó, *Régészeti kutatások az M0 autóút bővítése kapcsán. Biatorbágy, Hosszúréték (M0 PM 016. lelőhely) – Archaeological excavations preceding the widening of highway M0. Biatorbágy, Hosszúréték (site MO PM 016)*. RKM 2003 (2004) 27–34.
- K. NÉMETH 2015 K. NÉMETH András, *A középkori Tolna megye templomai*. Szekszárd 2015.
- K. TÓTH 2017 K. TÓTH Gábor, *Avar kori temető Szekszárd, Varga Peti-dűlőben (1/2. lelőhelyszámú temető) – Friedhof aus der Awarenzeit in Szekszárd, Varga Peti-Flur (Friedhof, Fundortnr. 1/2.)*. WMMÉ XXXIX (2017) 29–94.
- KOLOZSI – SZABÓ 2012 KOLOZSI Barbara – SZABÓ László, *Avar falu a Hortobágy határán – An avar settlement on the periphery of Hortobágy*. In: *Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén*. Szerk. Liska András – Szatmári Imre. Békéscsaba 2012, 93–108. (Tempora Obscura 3.)
- KOVRIG 1963 KOVRIG, Ilona, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. Budapest 1963.
- MADARAS 2000 MADARAS László, *Avar kori településrészlet Szentes határában. Leletmentés a 451. sz. út Szentest elkerülő szakaszán – Ein awarenzeitliches Siedlungsdetail in der Gemarkung von Szentes. Rettungsgrabung auf dem Umleitungsweg 451 bei Szentes*. MFMÉ StudArch VI (2000) 237–262.
- MAROSI – SOMOGYI 1990 *Magyarország kistájainak katasztere I–II*. Szerk. Marosi Sándor – Somogyi Sándor. Budapest 1990.
- MÉSZÁROS – PALUCH – SZALONTAI 2005 MÉSZÁROS Patrícia – PALUCH Tibor – SZALONTAI Csaba, *Avar kori temetők Kiskundorozsma határában. Előzetes beszámoló az M5 autópályán feltárt lelőhelyekről*. In: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 2004*. Szerk. Tóth István. Szeged 2005, 145–162.
- ÓDOR 1998 ÓDOR János Gábor, *Árpád-kori temetőrészlet Várongról – Arpadenzeitlicher Gräberfeldrest von Várong*. WMMÉ XX (1998) 117–126.
- ÓDOR 2016a ÓDOR János Gábor, *A Kárpát-medence második legnagyobb avar kori temetője. Szekszárd, Tószegi-dűlő, M6 To 029. lelőhely (206–2007)*. In: *Nem térkép e táj. Régészeti kutatások eredményei Szekszárd területén 2006–2015*. Szerk. K. Németh András. Szekszárd, 2016, 20–21. (A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Kiállításai 3.)
- ÓDOR 2016b ÓDOR János Gábor, *Ivóvízvezeték az avar temetőn át. Szekszárd, Varga Peti-dűlő, 2. lelőhely (2014)*. In: *Nem térkép e táj. Régészeti kutatások eredményei Szekszárd területén 2006–2015*. Szerk. K. Németh András. Szekszárd, 2016, 24–25. (A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Kiállításai 3.)

- PAPP 1963 PAPP László, *A bólyi avarkori temető I. – Der awarenzeitliche Friedhof von Bóly*. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 7 (1962) [1963] 163–193.
- PÁSZTOR 1986 PÁSZTOR Adrien, *Adatok a közép-avarkori ékszerek kérdéséhez – Beiträge zur Frage der Mittelawarenzeitlichen Schmucke*. ArchÉrt (1986) 113–134.
- ROSNER 1975 ROSNER Gyula, *Előzetes jelentés a Gyöng-Vásártéri úti avar temető feltárásáról III*. A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve IV–V (1973–1974) [1975] 117–166.
- ROSNER 1983 ROSNER Gyula, *Gyöng-Vásártér út*. Régészeti Füzetek Ser. I. No. 36 (1983) 61–62.
- SCHMIDT et al. 2015 SCHMIDT, Armin – LINFORD, Paul – LINFORD, Neil – DAVID, Andrew – GAFFNEY, Chris – SARRIS, Apostolos – FASSBINDER, Jörg, *EAC guidelines for the use of geophysics in archaeology. Questions to ask and points to consider*. Namur 2015. (EAC Guidelines 2.)
- SOMOGYI 1984 SOMOGYI Péter, *A cikói temető – Das Gräberfeld von Cikó*. In: Tolna megyei avar temetők (Wosinsky Mór ásatásai). Budapest 1984, 37–102. (Dissertationes Pannonicae III. 2.)
- SZABÓ 1970 SZABÓ János Győző, *A honfoglaláskori temetőárok kérdéséhez. Jelentés a káli (Heves m.) ásatásokról – Zur Frage der Landnahmezeitlichen Gräberfeldgräben. Bericht über die Ausgrabung in Kál (Kom. Heves)*. ArchÉrt 97 (1970) 264–271.
- SZABÓ 1975 SZABÓ, János Győző, *The Pilismarót cemetery*. In: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Ed. Kovrig, Ilona. Budapest 1975, 242–281.
- SZABÓ 2009 SZABÓ Máté, *Újabb lelőhelyek Tolna megye nyugati határán (A régészeti topográfiában rejlő lehetőségek bemutatása Nak, Lápafő, Várong mintaterületen)*. Szakdolgozat, PTE BTK TTI. Kézirat. Pécs 2009.
- SZABÓ 2012 SZABÓ Máté, *Légirégészeti kutatások Magyarországon 2010-ben (Rövid beszámoló a PTE – Pécsi Légirégészeti Tékában folyó munkáról)*. RKM 2010 (2012) 143–158.
- SZABÓ 2013 SZABÓ, Máté, *Using remote sensing and non-invasive archaeological methods in the research of Roman villas and the ancient landscape of Pannonia*. In: Aerial Archaeology and Remote Sensing from the Baltic to the Adriatic. Selected Papers of the Annual Conference of the Aerial Archaeology Research Group, 13th–15th September 2012, Budapest, Hungary. Eds. Czajlik, Zoltán – Bödőcs, András. Budapest 2013, 79–84.
- SZABÓ 2016 SZABÓ Máté, *Régészet madártávlatból. Fejezetek a Pécsi Légirégészeti Téka 20 éves történetéből*. Budapest 2016.
- SZABÓ 2017a SZABÓ Máté, *A légirégészet helye a megújuló MRT-ben. A National Mapping Programme tanulságai Magyarországon*. In: Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő. Szerk. Bondár Mária – Benkő Elek – Kolláth Ágnes. Budapest 2017, 399–424.

SZABÓ 2017b

SZABÓ Máté, *Roncsolásmentes régészeti módszerek alkalmazása római kori vidéki települések régészetében Magyarországon*. Doktori értekezés, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Ókortörténeti Program. Kézirat. Pécs 2017.

SZŐKE – VÁNDOR 1979

SZŐKE Béla Miklós – VÁNDOR László, *Zalacomár–Lesvári dűlő*. RégFüz Ser. I. No. 32 (1979) 75–76.

TETTAMANTI 1973

TETTAMANTI Sarolta, *Vác–Kavicsbánya*. RégFüz Ser. I. No. 26 (1973) 69–70.

TÖRÖK 1972

TÖRÖK Gyula, *Halottcsonkítás egy dunavarsányi avar sírban*. Folia Archaeologica 23 (1972) 183–194.

RÖVIDÍTÉSEK

ArchÉrt
MFMÉ StudArch

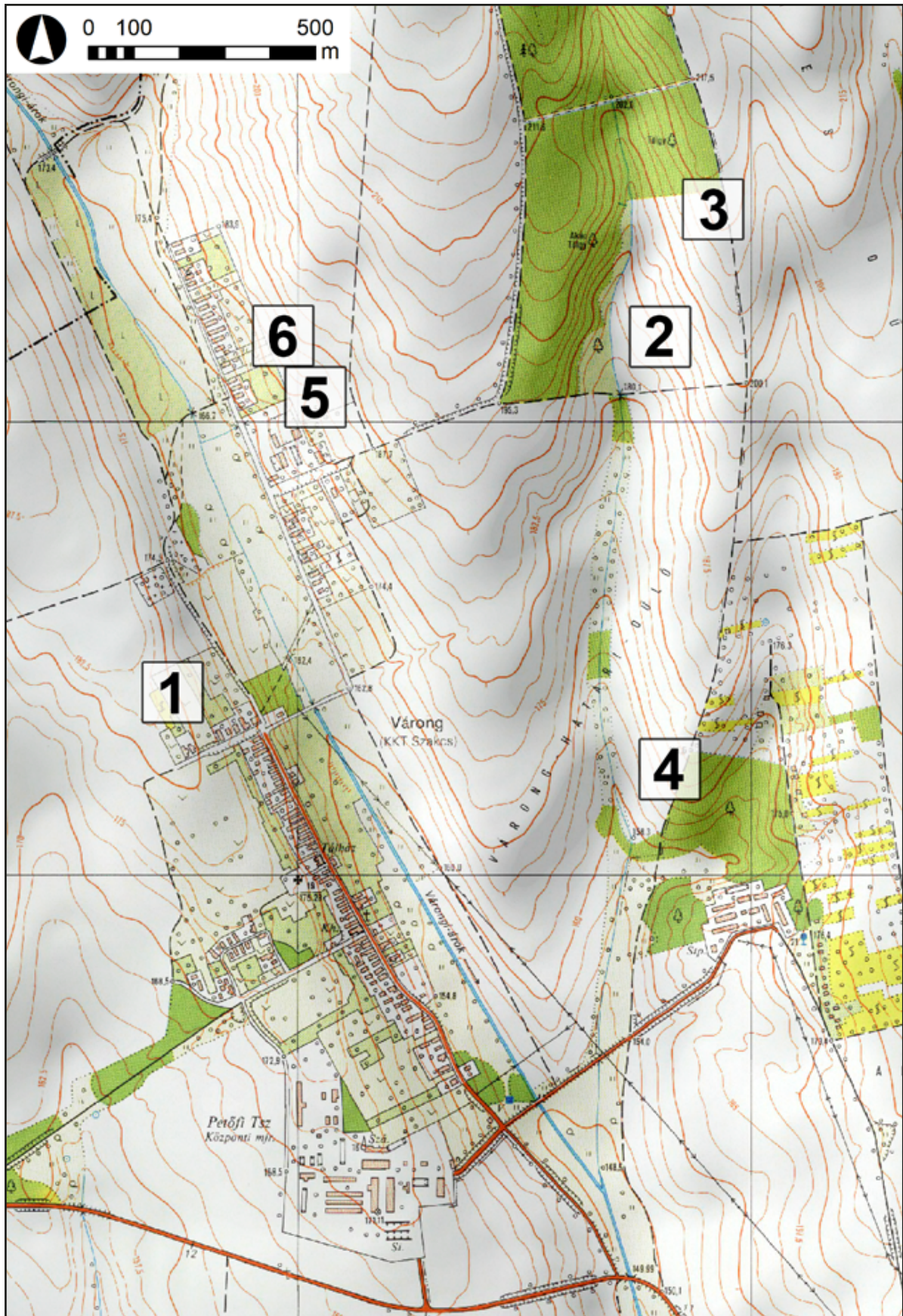
Archaeologiai Értesítő, Budapest
A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica, Szeged

PLT
PTE BTK TTI
RégFüz

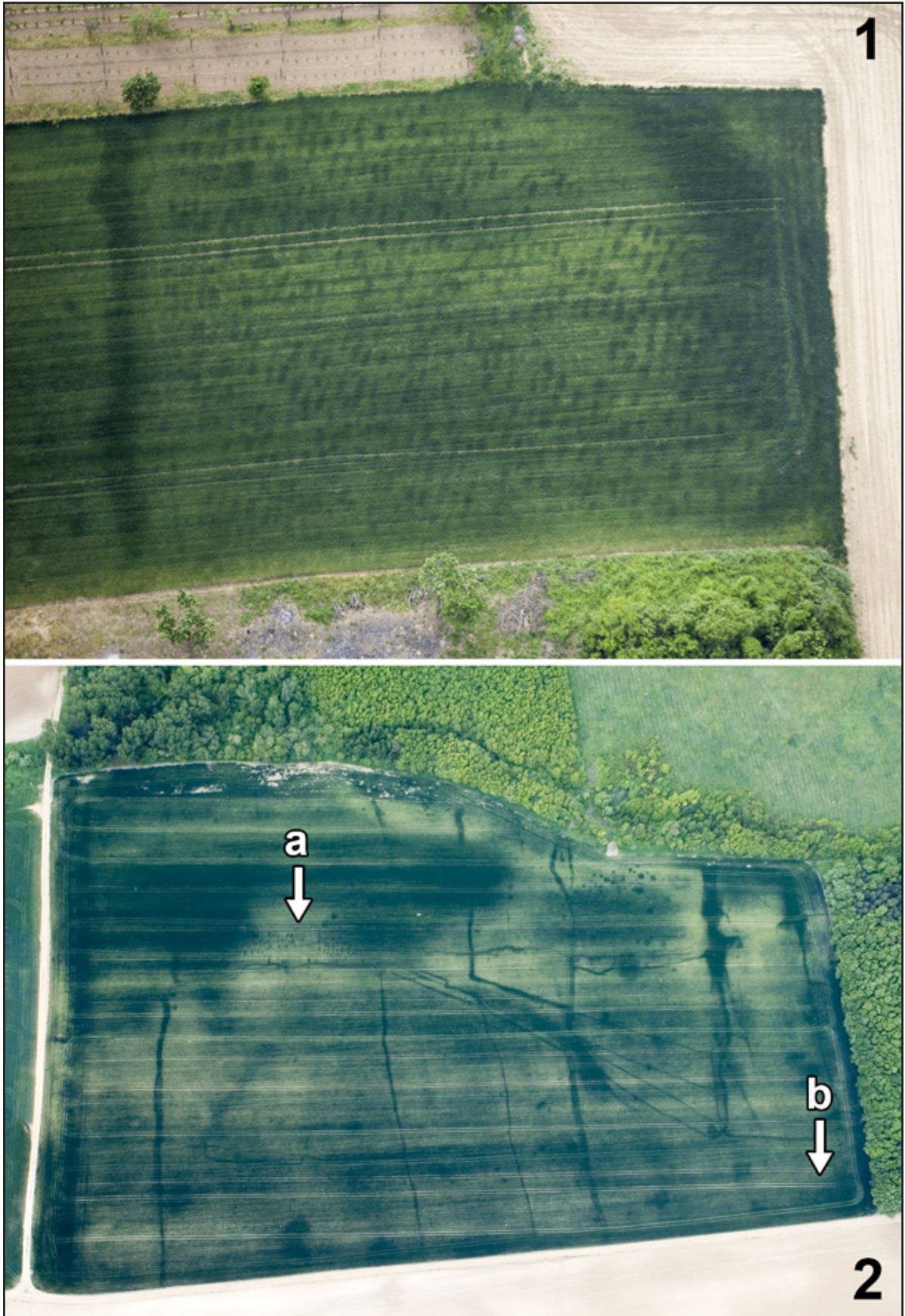
Pécsi Légitrégészeti Téma
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Régészeti Füzetek, Budapest

RKM
WMMÉ

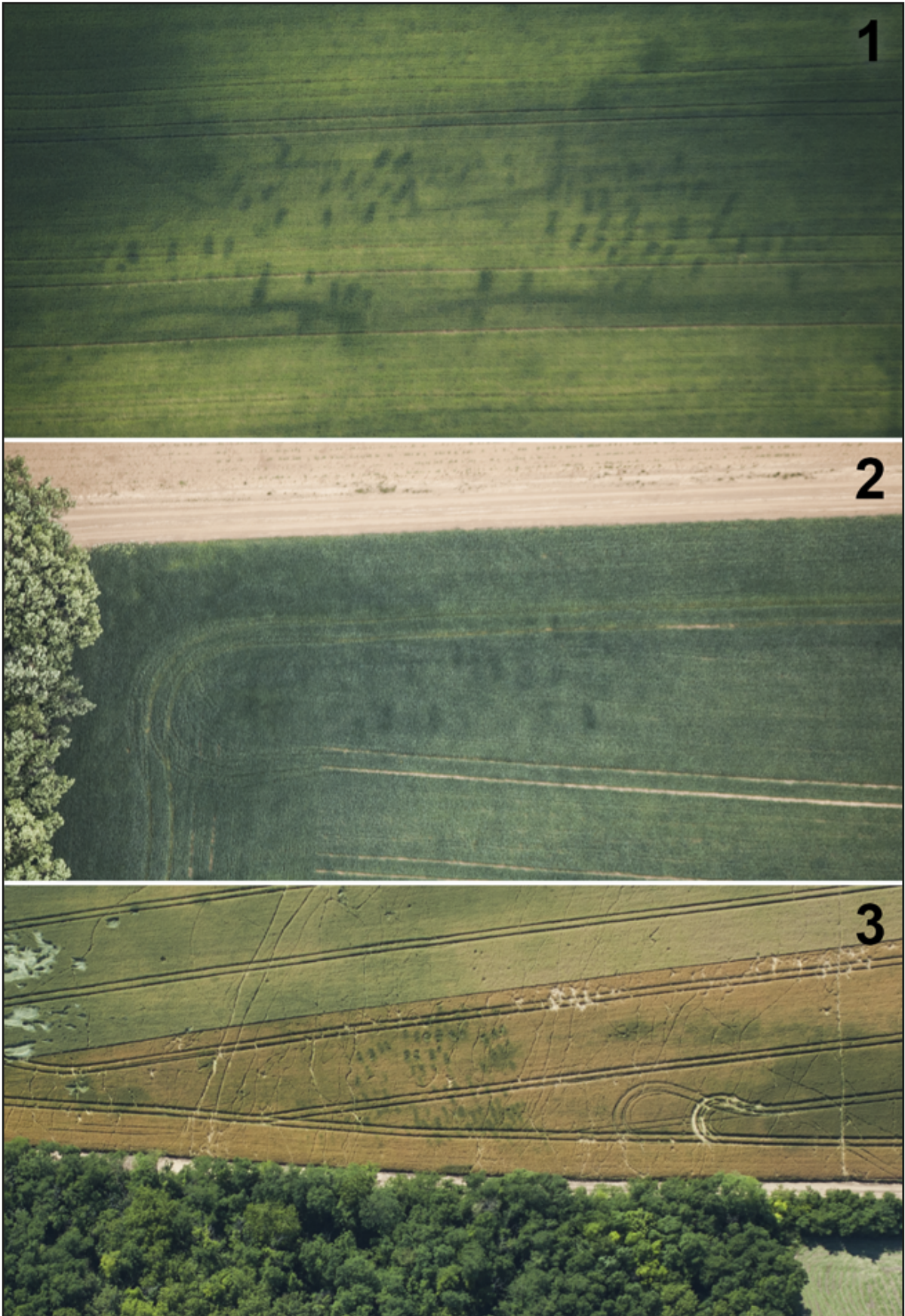
Régészeti kutatások Magyarországon, Budapest
A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

1. tábla. Várong 1:2000 léptékű térképe (EOTR szelvény) a lelőhelyek elhelyezkedésével.
 1: Főszög; 2: Lápafeji-szőlőkre-dűlő I; 3: Lápafeji-szőlőkre-dűlő II; 4: Lápafeji-szőlőkre-dűlő III;
 5: Felső-földek I; 6: Felső-földek II.

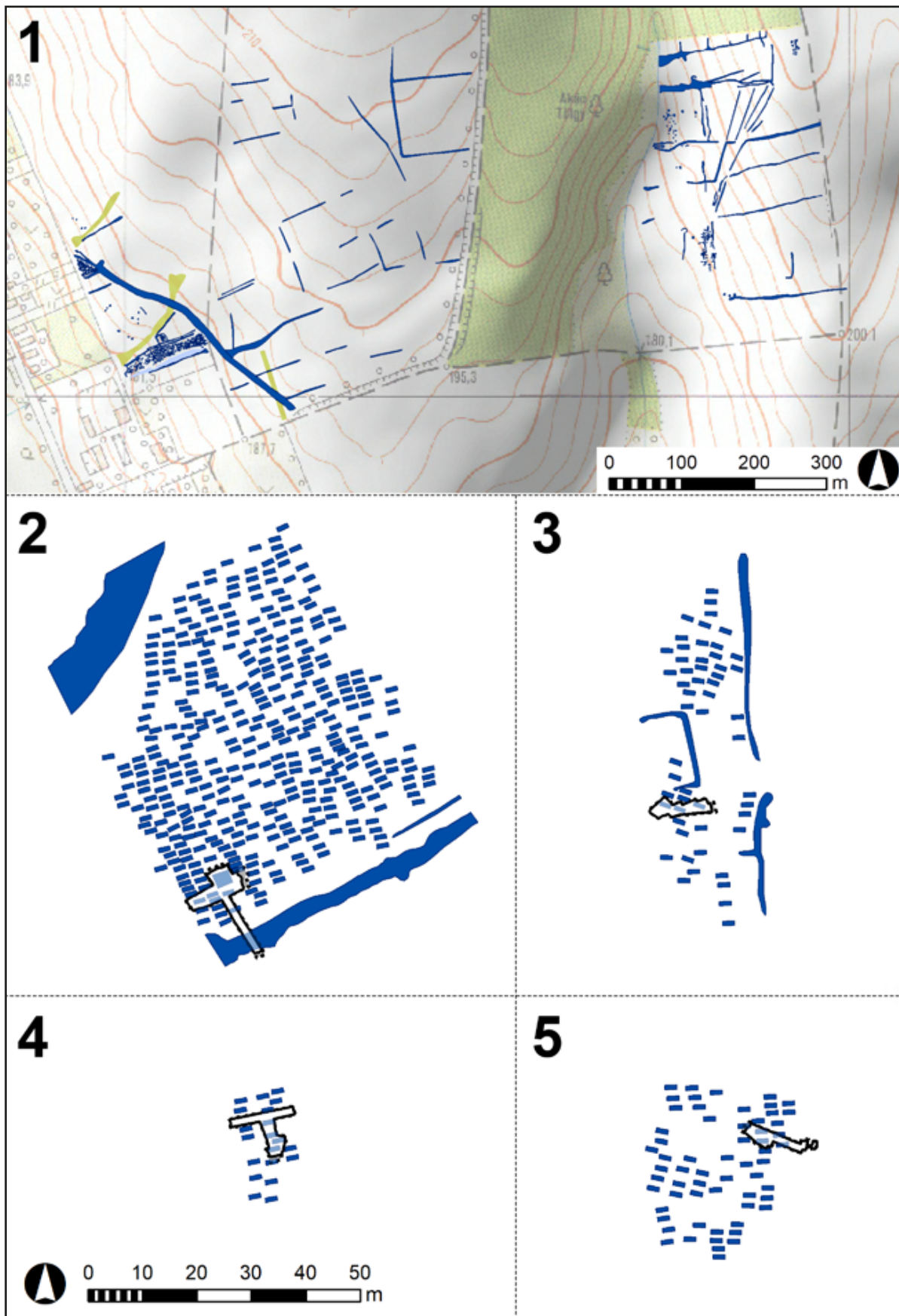
2. tábla. 1: Főszög (Szabó Máté felvétele, 2008. május 17., PLT 28779); 2: A Lápafeji-szöllőkre-dűlő I–II. lelőhelyeket, illetve a környezetükben látható ároknymokat mutató légi felvétel; a: Lápafeji-szöllőkre-dűlő I.; b: Lápafeji-szöllőkre-dűlő II. (Szabó Máté felvétele, 2008. május 10., PLT 28464)

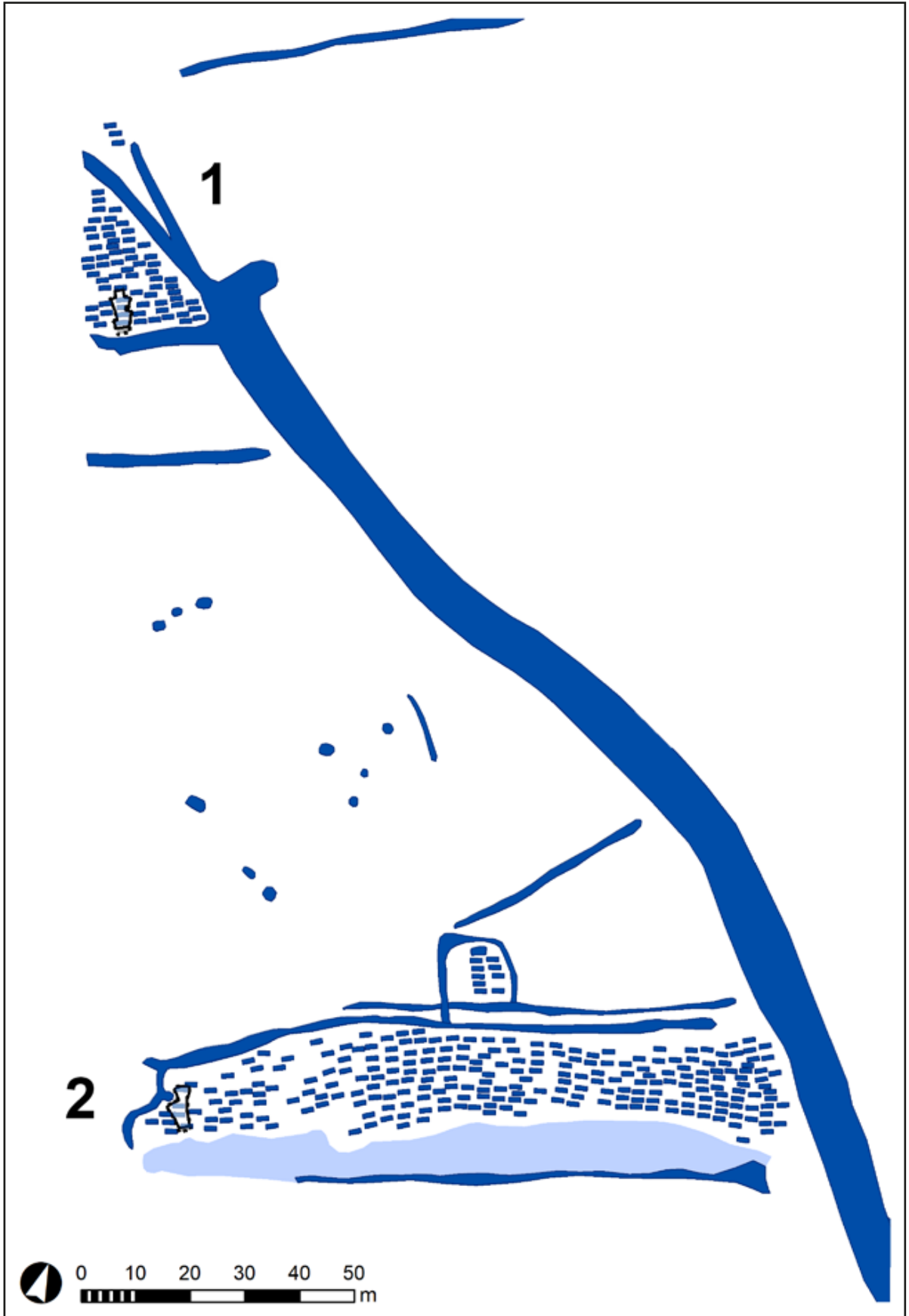
3. tábla. 1: Lápafeji-szöllőkre-dűlő I. sírjai a levegőből (Szabó Máté felvétele, 2008. május 17., PLT 28785); 2: Lápafeji-szöllőkre-dűlő II. nyomai a magasból (Szabó Máté felvétele, 2008. május 17., PLT 28782); 3: Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. sírcsoportjai az érő gabonában (Szabó Máté felvétele, 2008. június 19., PLT 29143)

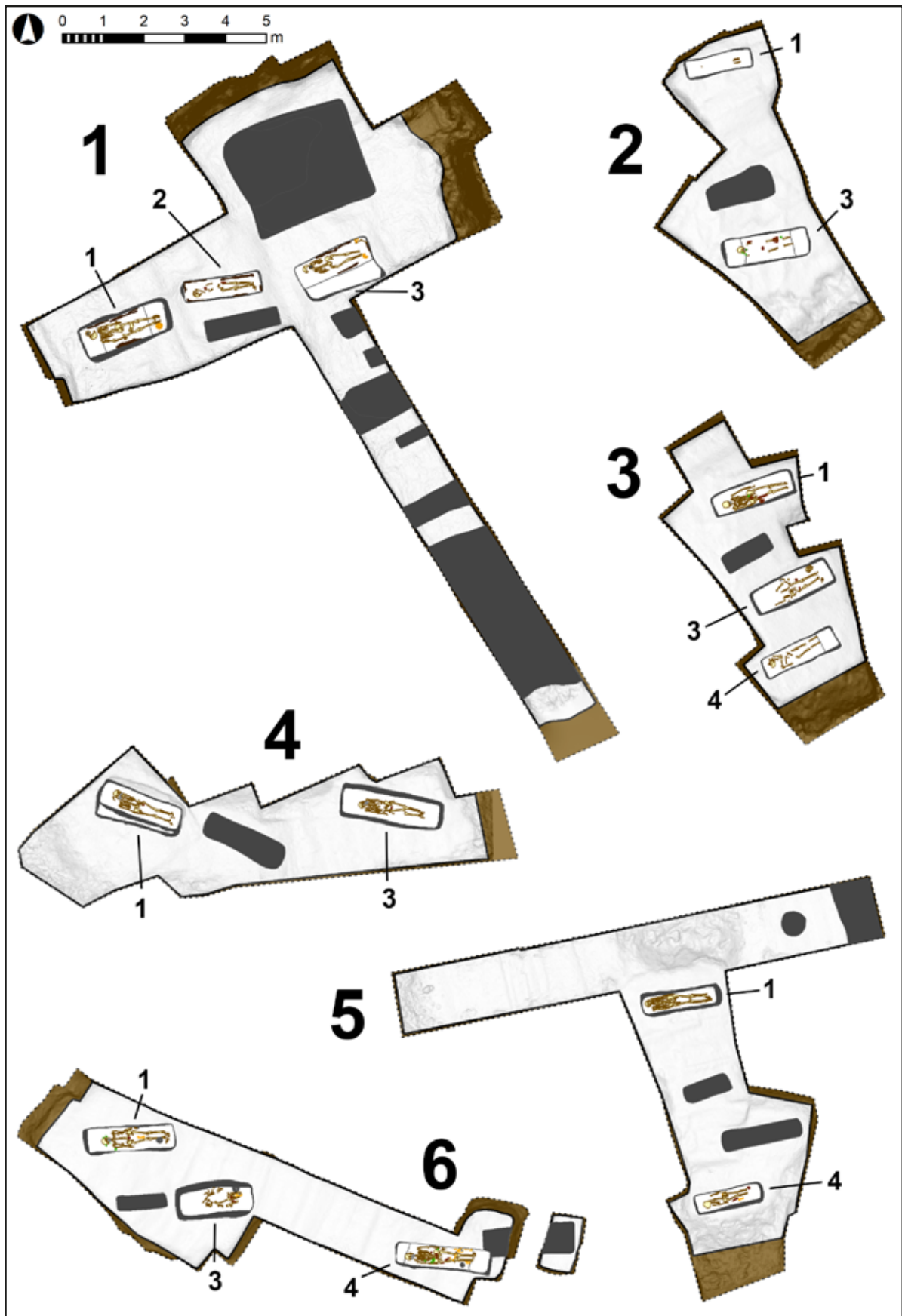
4. tábla. 1: Felső földek I. sírjai és temetőárkai a levegőből (Szabó Máté felvétele, 2010. április 20., PLT 37490); 2: Felső földek II. temetőjének légi felvétele (Szabó Máté felvétele, 2010. április 20., PLT 37510)

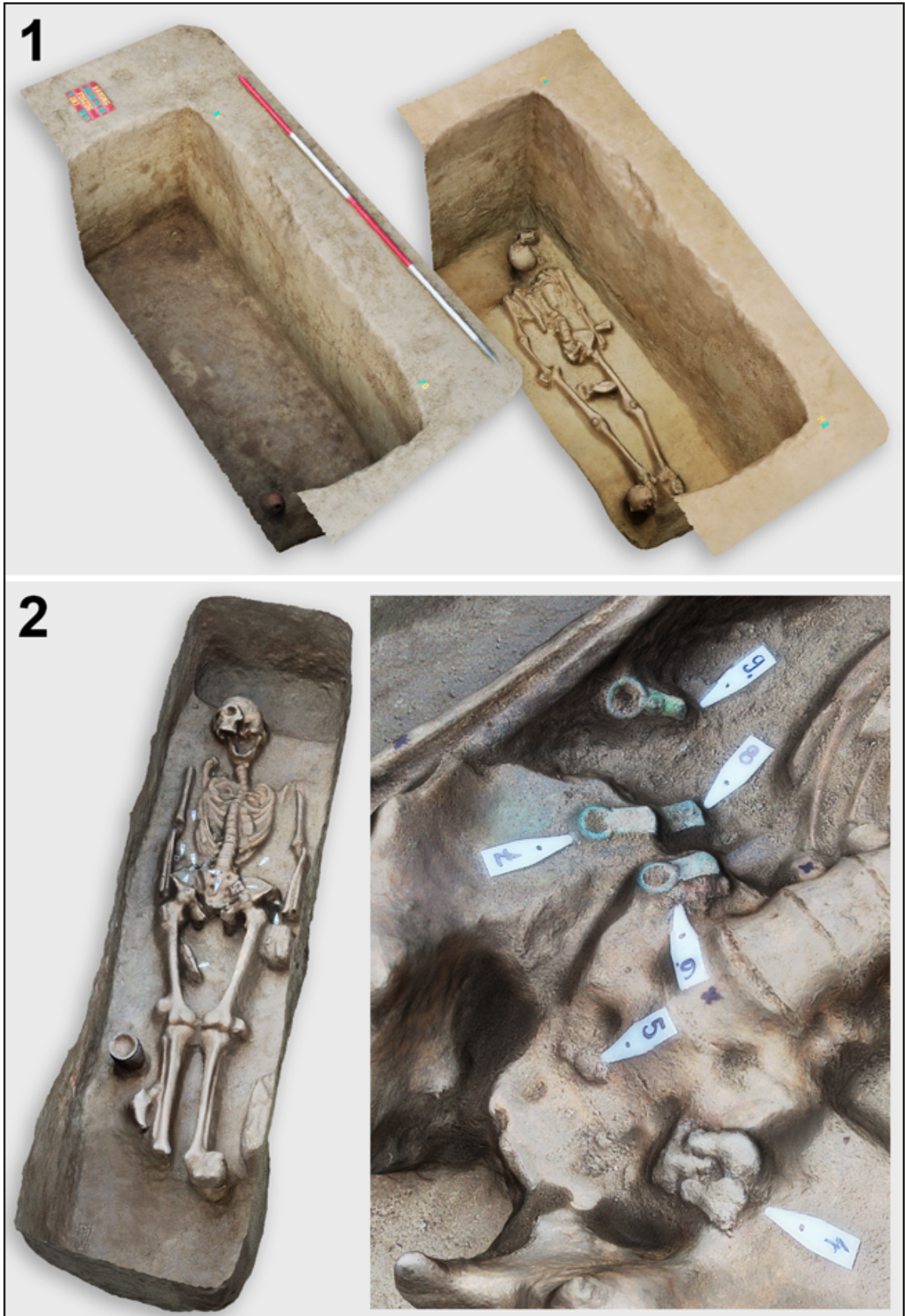
5. tábla. 1: A légi felvételeken látható különböző árokrendszerek nyomait mutató térkép; 2: Főszög légi felvételek alapján azonosított temetője a feltárási területtel; 3: Lápafeji-szöllőkre-dűlő I. légi felvételek alapján azonosított temetője a feltárási területtel; 4: Lápafeji-szöllőkre-dűlő II. légi felvételek alapján azonosított temetője a feltárási területtel; 5: Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. légi felvételek alapján azonosított temetője a feltárási területtel

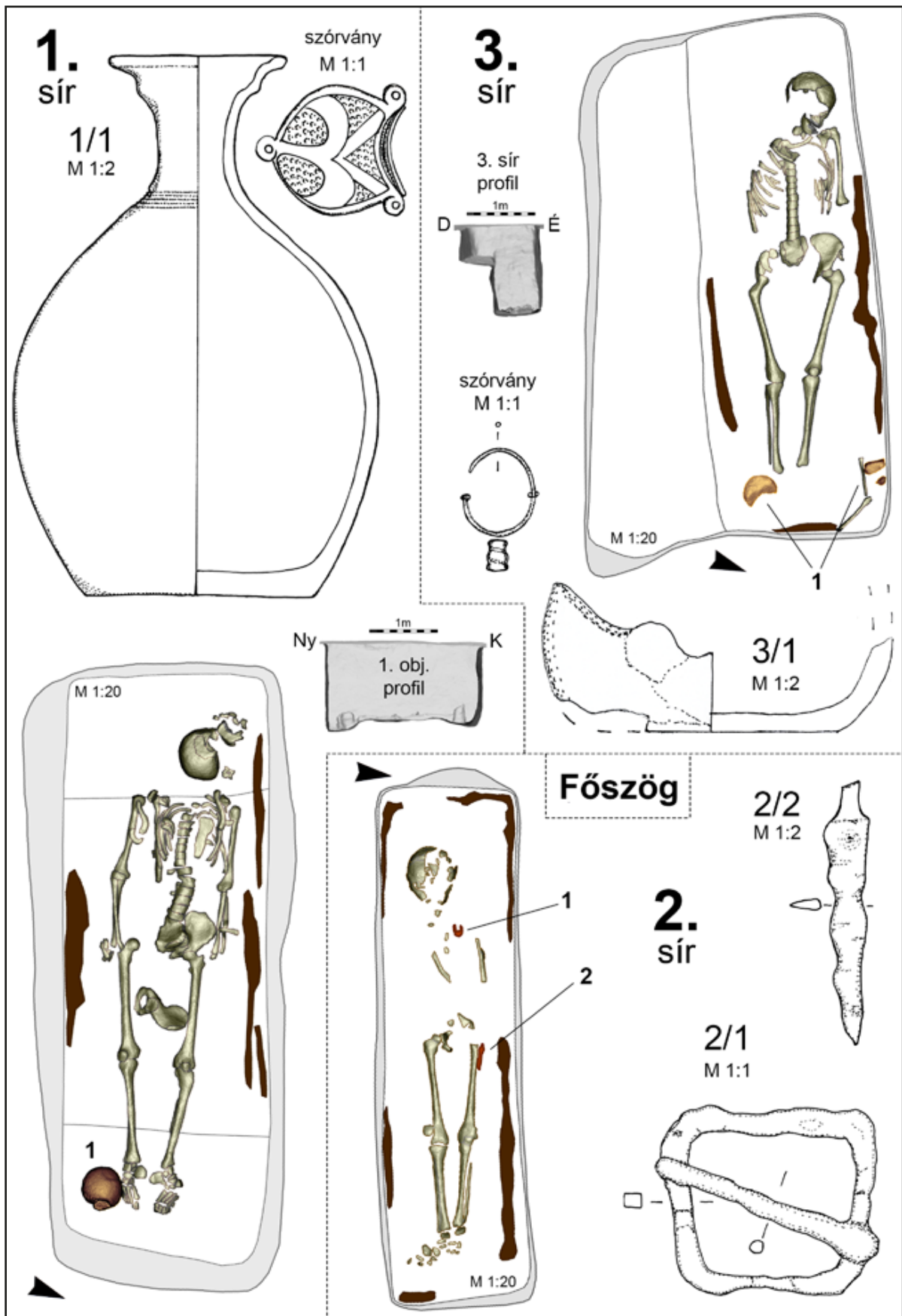
6. tábla. 1: Felső földek II. légi felvételek alapján azonosított temetője a feltárási területtel;
 2: Felső földek I. légi felvételek alapján azonosított temetője a feltárási területtel

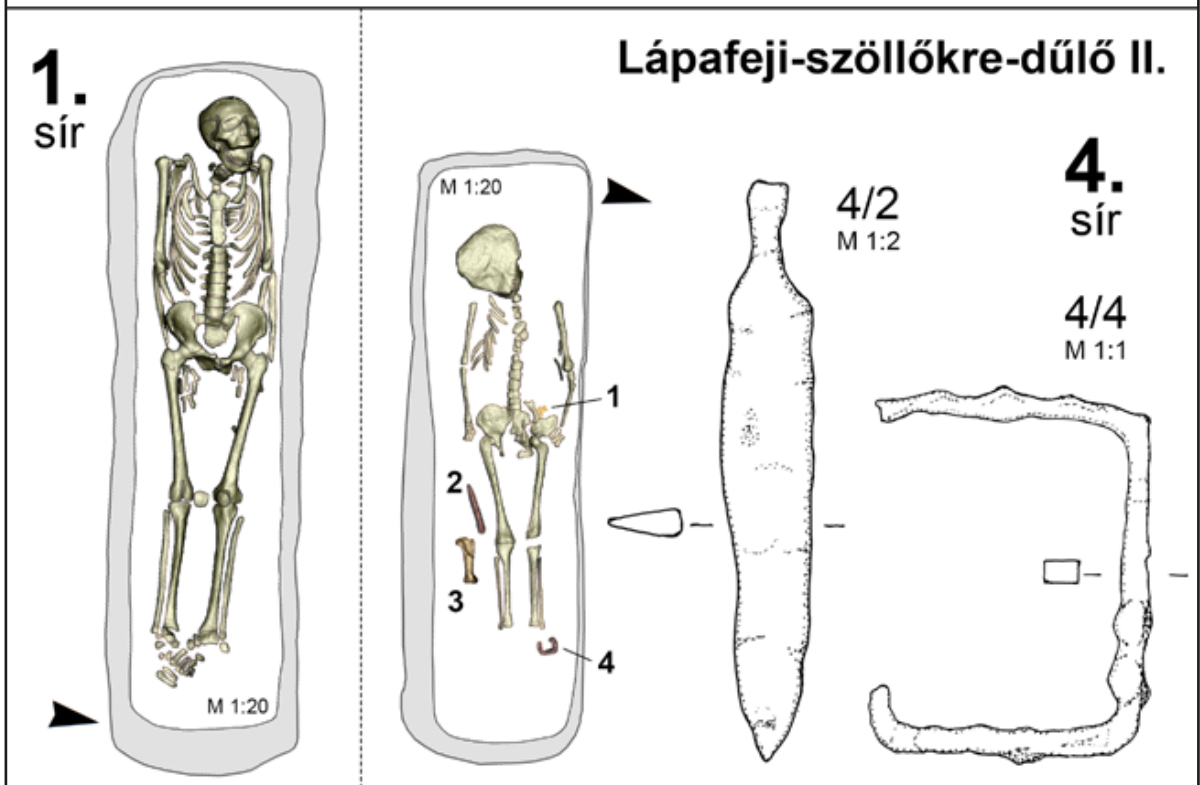
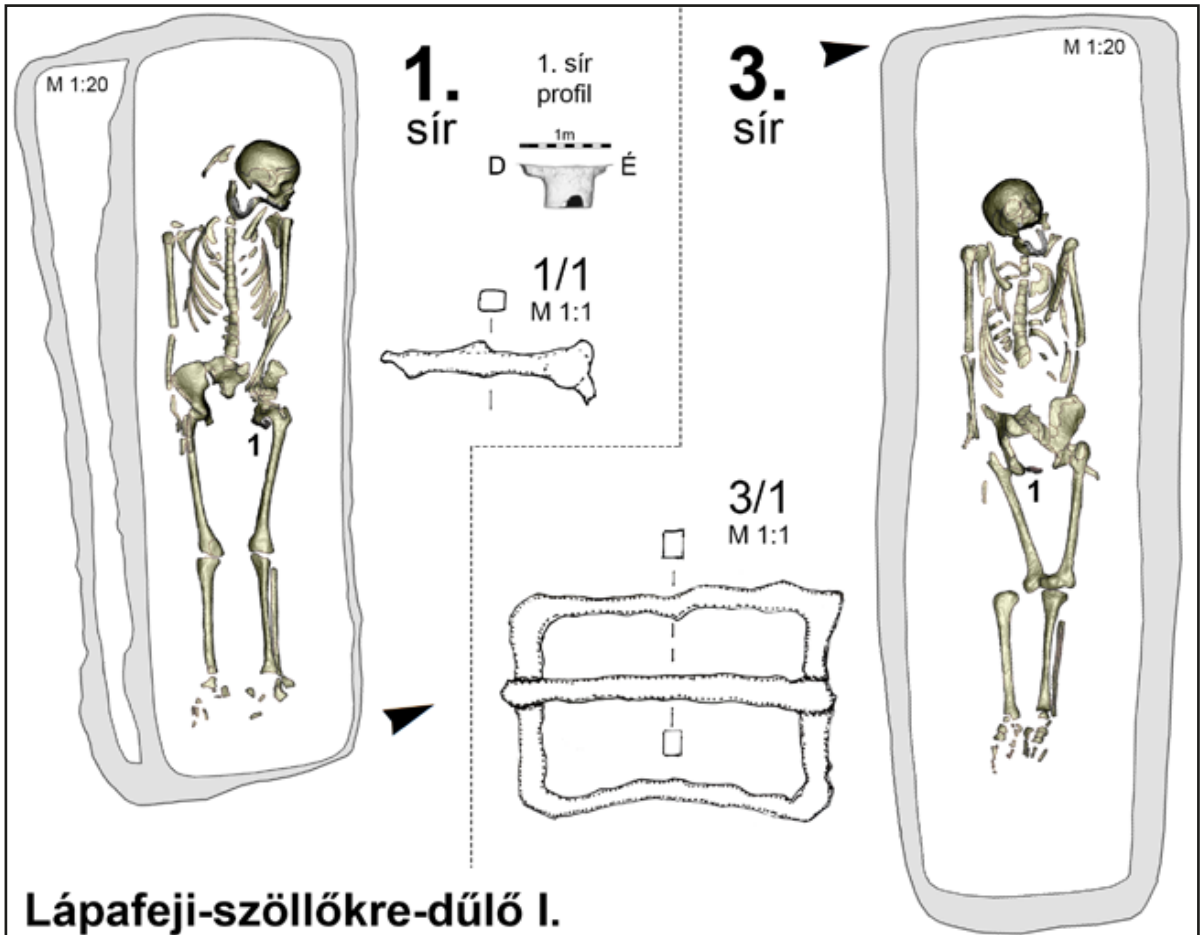
7. tábla. A temetők humuszolt felszínét és a feltárt sírokat mutató térképek. 1: Főszög; 2: Felső földek I.; 3: Felső földek II.; 4: Lápafeji-szöllőkre-dűlő I.; 5: Lápafeji-szöllőkre-dűlő II.; 6: Lápafeji-szöllőkre-dűlő III.

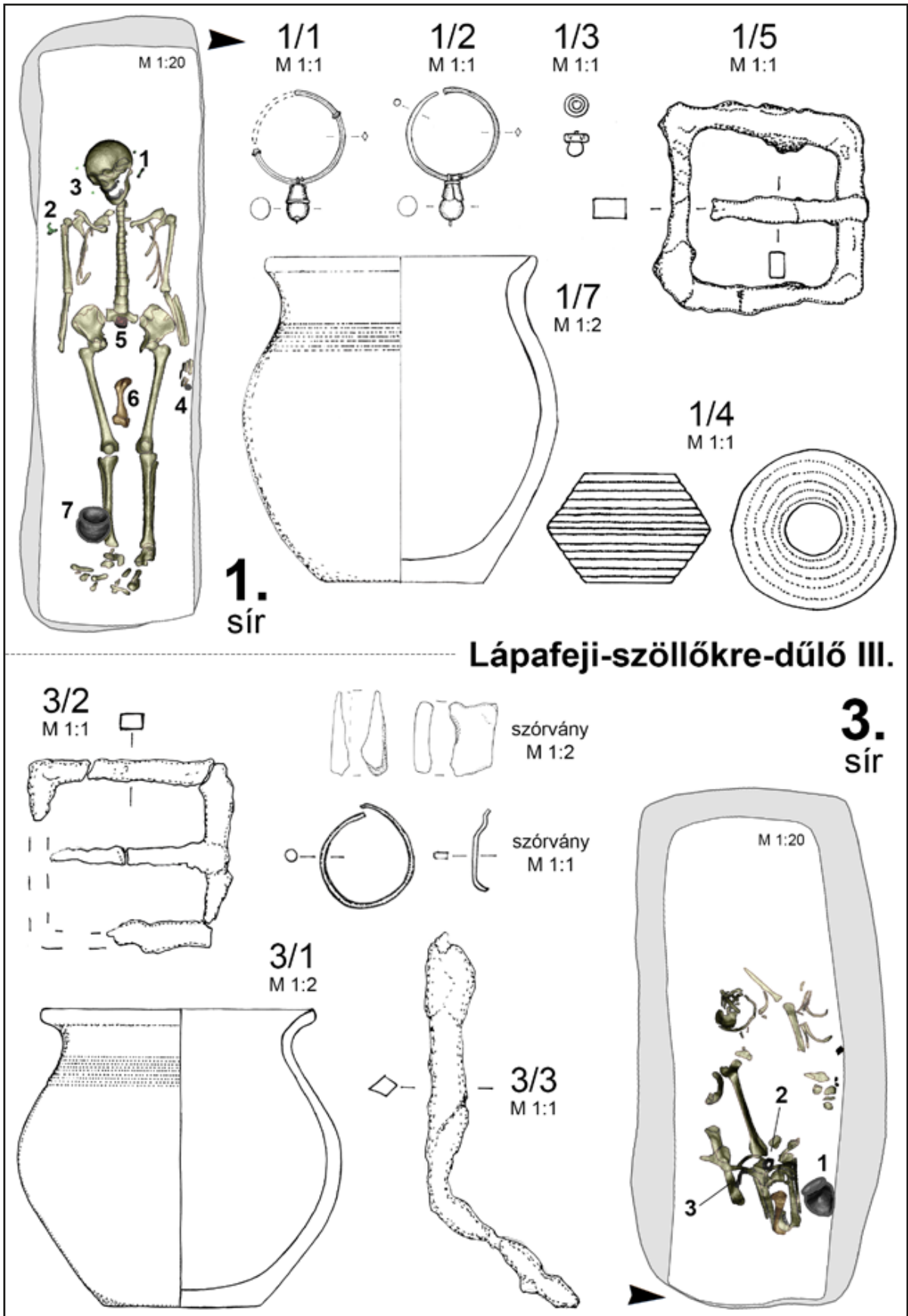
8. tábla. 1: A fényképalapú 3D modellezés a feltárás különböző fázisaihoz igazodva részletes eredményeket ad. A képek a Főszög 1. sír egyes dokumentált részleteit mutatják; 2: A 3D modellek bármely részlet gyors és részletes dokumentálását teszik lehetővé. A képeken a Lápafeji-szöllőkredűlő III. temető 4. sírját és övvereteit mutató modell látható. Készítette: Szabó Máté

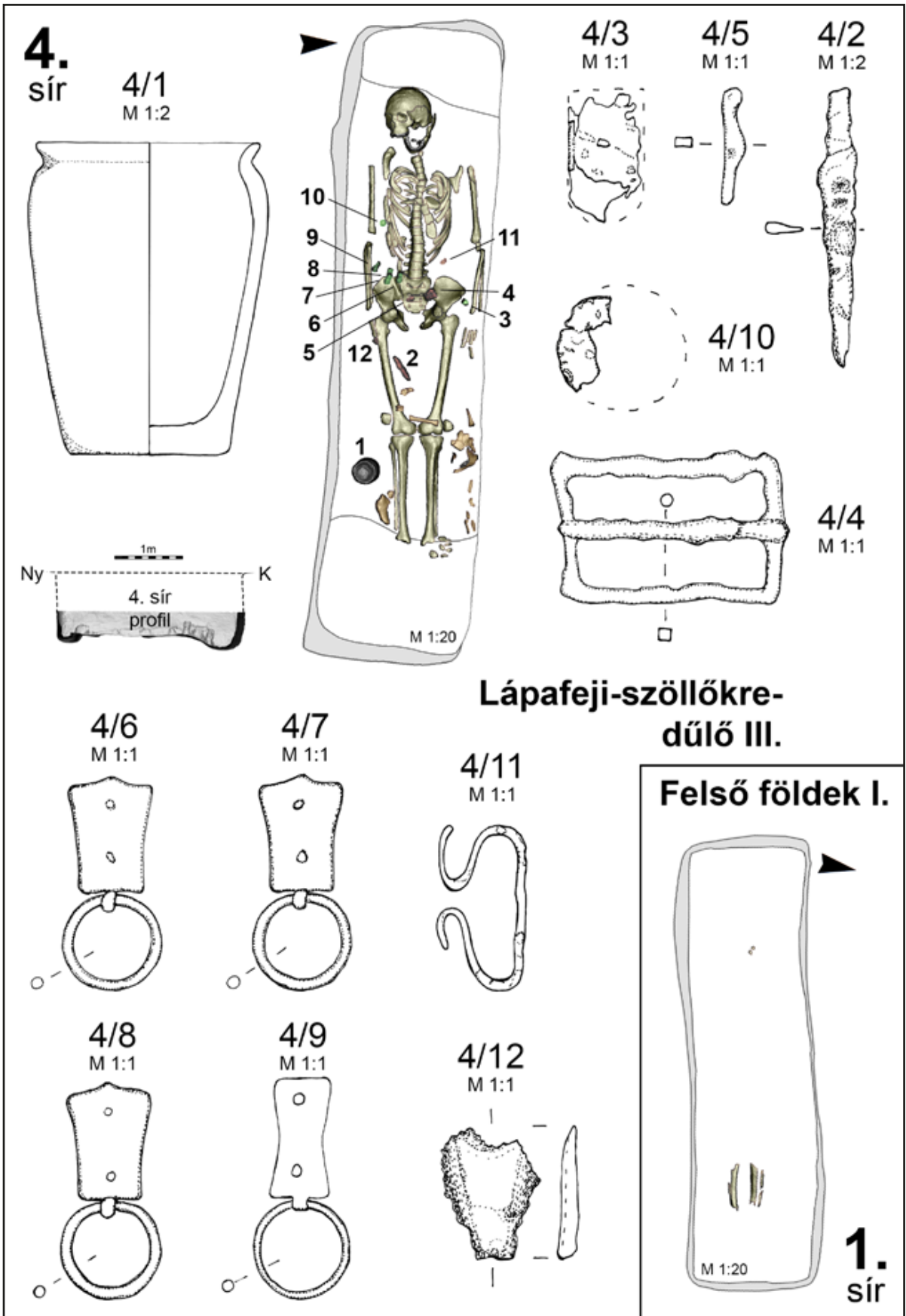
9. tábla. Várong–Főszög 1., 2. és 3. sírok rajza és leletanyaga

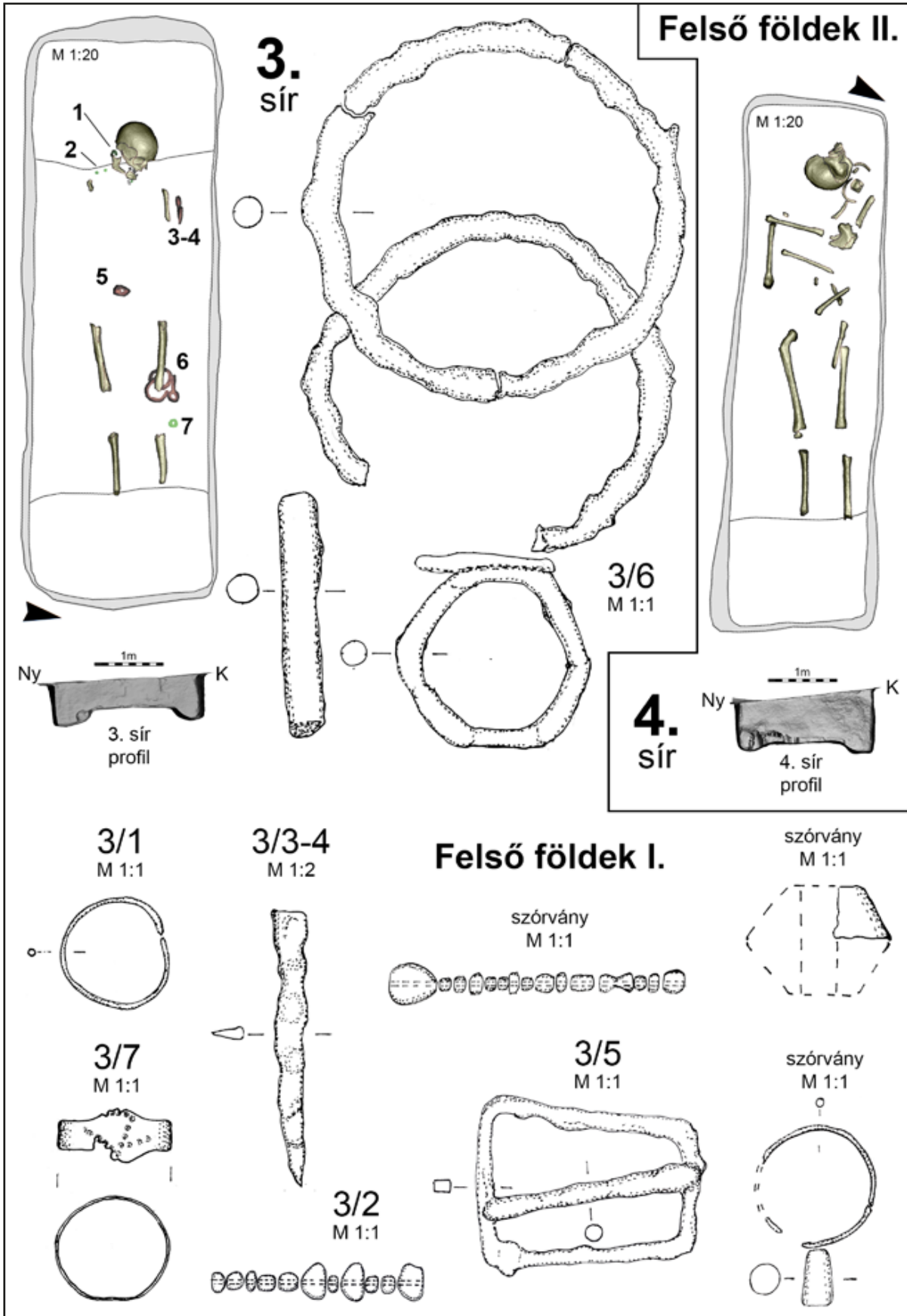
10. tábla. Várong–Lápafeji-szöllőkre-dűlő I. 1. és 3. sírok rajza és leletanyaga;
Várong–Lápafeji-szöllőkre-dűlő II. 1. és 4. sírok rajza és leletanyaga

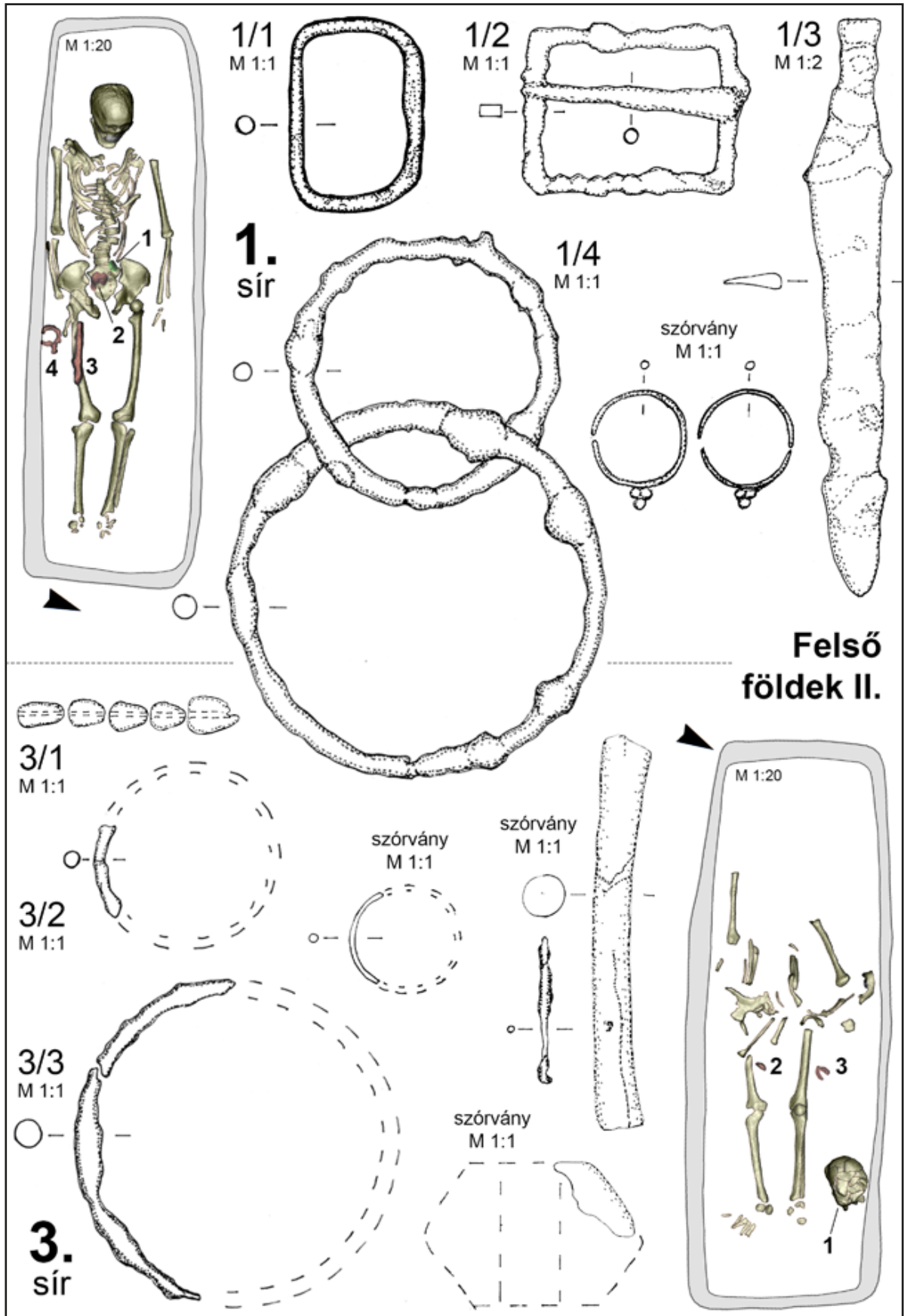
11. tábla. Várong–Lápafeji-szöllőkre-dűlő III. 1. és 3. sír rajza és leletanyaga

12. tábla. Várong–Lápafeji-szöllőkre-dülő III. 4. sír rajza és leletanyaga; Várong–Felső földek I. 1. sír rajza

13. tábla. Várong–Felsőföldek I. 3. sír rajza és leletanyaga; Várong–Felsőföldek II. 4. sír rajza

14. tábla. Várang–Felső földek II. 1. és 3. sír rajza és leletanyaga

Versuchsgrabung von Friedhöfen aus der Awarenzeit in der Grenze von Várong

Im Herbst 2016 fand eine besondere vorgängige archäologische Forschung bezüglich einer Friedhofkonzentration aus der Awarenzeit statt. Die Arbeit wurde in Zusammenarbeit des Komitatsmuseums Mór Wosinsky, des archäologischen Lehrstuhls der Universität Pécs, sowie der Forschungsgruppe der Luftbildarchäologie an der Grenze von Várong, Komitat Tolna durchgeführt. Den Ausgangspunkt der Forschung bildeten Luftbilder, welche von Máté Szabó vor einigen Jahren gefertigt wurden. Auf diesen Luftbildern zeichneten sich aufgrund des unterschiedlichen Wachstums der Getreide sechs früher unbekannte Reihengräber an der nördlichen und östlichen Grenze der Siedlung Várong ab. Die Größe der einzelnen Friedhöfe sind unterschiedlich, Friedhöfe von einigen Grabstätten bis zu von mehreren Hunderten kamen auch vor, in den sechs Friedhöfen konnte man insgesamt beinahe tausend Friedhofsspuren separieren. Auf dem Gelände von Ungarn ist es eigentlich der einzige Ort, wo man Skelettenfriedhöfe mit luftarchäologischen Methoden in solcher Dichte kennenlernen und studieren kann. Da die oberflächliche Fundsammlung und Metalldetektorforschung ergab keine alterbestimmenden Funde, so haben wir ihr Alter durch Ausgrabung bestimmt. Dabei brachte uns es auch eine Hilfe, daß wir aufgrund der detaillierten Aufnahmen die vorher ausgewählten Grabgruppen mit hoher Genauigkeit ausgraben konnten, so konnten wir je zwei-drei Gräber aus den sechs Friedhöfen – insgesamt 15 Grabstätten – freilegen.

Als Ergebnis der Freilegung konnte man alle Friedhöfe für die gleiche Zeitperiode, in die I. und II. Phase der Spätawarenzeit – vom Ende des 7. bis zum Anfang des 9. Jahrhunderts – einordnen. Die geographische Konzentration der Friedhöfe macht ihr gleiches Alter noch eigenartiger, da diese zueinander relativ nah, in einer Reichweite von etwa 1 Kilometer liegen. Die Zahl der freigelegten Friedhöfe ist im Vergleich mit der Gesamtzahl der Gräber verschwindend klein, so läßt sich auf die innere Zeitordnung der Friedhöfe aufgrund der freigelegten Funde nur von beschränktem Umfang folgern, jedenfalls kamen in den letztgenannten Friedhöfen meistens Fundstücke aus der Spätawarenzeit hervor.

Die Dichte der Friedhöfe aus der Awarenzeit an der Grenze von Várong reißen zahlreiche Fragen an. Bei den früheren archäologischen Geländeforschungen in der Umgebung der jetzt freigelegten Friedhöfen kam bisher keine Spur irgendeiner Siedlung aus der Awarenzeit hervor. Wegen der partikularen Bebauung des waldbedeckten Geländes läßt sich zur Zeit nur vorsichtig erklären, daß die Bevölkerung der Friedhöfe vermutlich nicht in dichtbewohnten Dörfern lebte. Auf den Luftbildern zeichnen sich jedoch viele lineare Grabenspuren auf dem Gelände der Friedhöfe, bzw. in deren Umgebung ab, welche auf eine intensive Geländebenutzung dieser Zeitperiode hinweisen, so läßt es sich vermuten, daß mindestens ein Teil von denen – abgegrabene, aus Feld zusammengeschmissene – Tierhalterhecke waren.

KOVACSÓCZY BERNADETT

Alsónyék–Elkerülő út 2. lelőhely avar kori temetője II.

Tanulmányom az alsónyéki elkerülő út szélesítési munkálatait, valamint az 56. és az 5603. számú utak csomópontjában épülő körforgalom építését megelőző régészeti feltárás során 2008–2009-ben Ódor János Gábor által feltárt, a 7. század közepétől a 9. század elejéig használt avar kori temető közlésének második része. Az eredetileg szakdolgozatnak készült mű nagy terjedelme miatt két részletben kerül közlésre. Az első közlemény a lelőhely és természetföldrajzi környezete, valamint a kutatástörténet bemutatása után a temető összesen 238 feltárt sírjának leírását és képi mellékleteit tartalmazta.¹ A második rész a temetkezési szokások és a leletanyag elemzésével, a sírok keltezésével, valamint a temető értékelésével foglalkozik.

1. TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

1.1. SÍROK

Az alsónyéki temetőben 238 avar kori sír feltárása történt meg. Az összesen 169 humán temetkezés nagy része egyes temetkezés volt, azonban antropológiai vizsgálatok során fény derült arra, hogy néhány esetben nem egy, hanem két halott került a sírba. Rendszer ezek között nem figyelhető meg, férfi, nő és gyermek mellé is temettek gyermeket. Összesen 143 esetben lehetett a nemet meghatározni, amelyből 71 férfi és 72 női váz volt, emellett egy fiataikorú, nem meghatározható nemű személy és 24 gyermek vázának vizsgálata történt meg. 10 férfi és 11 női váznál nem lehetett megállapítani az életkort, s öt esetben a morfológiai nem meghatározására sem volt mód.²

¹ KOVACSÓCZY 2017. Mivel ebben a tanulmányban a szerző többször utal az előző évkönyvünkben megjelent tanulmánya képtábláira (1–75. táblák), ezért célszerűnek tűnt a mostani tanulmány tábláit folytatólagosan számozni (76–88. táblák) (a szerkesztő).

² SZENICZEY et al. 2017, 116.

1.2. TÁJOLÁS

Az alsónyéki sírok döntő többsége nyugat–keleti tájolású, kis számban vannak jelen az ettől eltérők (észak–déli, kelet–nyugati, délnyugat–északkeleti és az északnyugat– délkeleti), amelyek az eltérések ellenére illeszkednek a temető rendjébe, szuperpozíció nem figyelhető meg, ez is erősíti a temető folyamatos használatának tényét. A nyugat–keleti tájolástól néhány fokkal északra vagy délre eltérők esetében nem lehet komolyabb rendszert, csoportosulást megfigyelni, így elfogadható az a magyarázat, hogy ezen különbségek hátterében a nap járásának évszakonkénti változásai állhatnak.³ Ezzel szemben az észak–déli tájolású sírok nagyjából egy csoportba rendeződnek, és leletanyaguk alapján is elkülönülnek. Az észak–déli tájolású sírok közelében helyezkedik el a néhány kelet–nyugati tájolású sír is, de ezek nem alkotnak olyan, minden értelemben jól körülhatárolható csoportot, mint az észak–déli tájolásúak.

1.3. SÍRFORMÁK (76. tábla)

A feltárt sírok legtöbbször lekerekített sarkú, téglalap alakú, egyenes aljú aknasír (76. tábla 1), azonban megtalálhatóak fejnél két cölöphelyes (76. tábla 6), illetve fejnél és lábnál két-két (76. tábla 5) cölöphelyes, fejnél (76. tábla 2), lábnál (76. tábla 3), illetve mindkét végén (76. tábla 4) lemélyített sírgödörök, továbbá egyoldali (76. tábla 9), kétoldali (76. tábla 7), négyoldali (76. tábla 8) padkás és padmalyos (76. tábla 11), továbbá kettős sírok (76. tábla 10) és sírszerkezetes, két helyen lemélyített (76. tábla 12) sírok is.

Az alsónyéki sírok közül hét esetben fejnél, 23 esetben lábnál és 69 esetben mindkét végén megfigyelhető volt lemélyítés. Egy sírban volt a fejnél két cölöplyuk, míg nyolc esetben mind a négy sarokban. Egy sírban lehetett megfigyelni mind a két végen lemélyítést, és a fejnél két cölöplyukat is.

1.3.1. CÖLÖPLYUKAT TARTALMAZÓ SÍROK (76. tábla 5–6.)

A sírokba ásott, funkcióval bíró cölöplyukaknak kettő típusa jelenik meg Alsónyéken. A sírok sarokaiba kialakított cölöplyukak feltehetőleg koporsóhoz vagy halotti kerevethoz tartozhattak.⁴ Kialakításuk nagyobb alaposságot, pontosságot igényelhetett, mint az egyszerű lemélyítéseké.

A 19. sír jelölését szolgáló oszlop számára kiásott cölöplyukat lehetett megfigyelni az észak–déli tájolású sírgödör hosszabb oldala mentén középen, a váz nyugati oldalán. A cölöplyuknak a sírhoz való egyértelmű tartozását bizonyítja, hogy a sírgödör oldala a cölöplyuk mellett kiszélesedik, követve annak vonalát.

1.3.2. VÉGEIKEN LEMÉLYÍTETT ALJÚ SÍROK (76. tábla 2–4.)

A sírok alján, a sírvégeken megfigyelhető, cölöplyukak nélküli lemélyítéseket H. Tóth Elvira halotti ház lába számára kialakított, tényleges funkcióval bíró elemeknek tekinti.⁵ Tomka Péter szerint a lemélyített végű sírok esetében koporsó meglétét kell feltételezni, ahol a lemélyítés a koporsó leengedésére használt kötél kihúzását volt hivatott elősegíteni, megkönnyíteni.⁶ Ennél a sírtípusnál Garam Éva szintén koporsó meglétével számol, de ő inkább azzal magyarázza, hogy ezek a koporsók lábakkal vagy talpfákkal rendelkeztek, és azok számára képezték ki a lemélyítéseket.⁷ H. Tóth Elvira szerint abban az esetben, amikor a sír betöltésében nem lehet megfigyelni koporsóhoz köthető elszíneződést, de a sírgödör aljában cölöplyukakat találtak, feltételezhető, hogy a halott szállítására

³ GARAM 1995, 159.

⁴ H. TÓTH 1981, 164.

⁵ H. TÓTH 1981, 166.

⁶ TOMKA 1977–1978, 53.

⁷ GARAM 1995, 162.

használt saroglya lábai számára alakították ki a lyukat.⁸ Szerinte, ha a két végén lemélyített sírok esetében a sír betöltésében nem lehet megfigyelni koporsóhoz köthető elszíneződést, feltételezhető, hogy az előbb tárgyalt halotti saroglyák lábát keresztirányban alul átkötötték, s ennek alakították ki a mélyedést.⁹ Az alsónyéki sírok esetében koporsó maradványait nem, csak néhány esetben koporsóvasakat lehetett megfogni, amelyek a koporsó meglétét bizonyítják.

1.3.3. PADKÁS SÍROK (76. tábla 7–9, 77. tábla)

Az alsónyéki temetőben összesen 57 olyan sír volt, amelyben valamiféle padkát lehetett megfigyelni. Padka megléte nemhez s életkorhoz sem köthető jelenség, férfiak, nők és gyermekek sírjában egyaránt előfordulnak.

A kutatás a formát sokáig együtt kezelte a padmalyos és a fülkesírokkal.¹⁰ A jelenség értelmezésében nincs egységes álláspont abban a tekintetben, hogy a sír szándékosan kialakított része-e, vagy egyszerűen a koporsó és a sírgödör oldala közé visszatöltött föld tömörödésének eredménye. Utóbbi olyan módon alakulhatott ki, hogy a később kiszedett, viszonylag homogén, sárga altalajt dobták vissza előbb,¹¹ így az tömörödött vissza előbb, s ezért színben nem válik el a környező altalajtól.¹² Utóbbinak ellentmond az az Alsónyéken is megfigyelt jelenség, hogy a padkás sírokban a padka anyaga igen kötött, homogén, anyaga és állaga a környező altalajjal teljes mértékben megegyező, és határozottan elválik a betöltés anyagától.

Padkás sír kialakításáról már a római korból vannak ismereteink,¹³ de a szokás langobárd¹⁴ és avar kori temetőkben egyaránt előfordul, azonban viszonylag ritkának számítanak az avar településterületen. Az alsónyéki megjelenése kapcsán a vizsgálatba mindenképpen be kell vonni a környező, avar kori temetőket, a földrajzi közelség miatt elsősorban a Szekszárd környéki, a Sárköz területén ismert, illetve Baranya megye avar kori temetőit.

A Szekszárd környéki avar kori temetők közül az eddig közölt legnagyobb a Bogyislói úti temető, ahol azonban Rosner Gyula – eltekintve azoktól a síroktól, ahol a padkára helyezett szarvasmarhák előkerültek¹⁵ – nem tesz említést egyéb padkás sírok meglétéről. Itt a padka egyértelműen az állatáldozat elhelyezésére szolgált.

Az Ódor János Gábor vezetésével feltárt, de ez idáig publikálatlan Szekszárd–Tószegi-dűlői avar kori temető egy olyan földrajzi és talán kulturális egységnek az északi kapuja, amelybe ágyazva az alsónyéki temetőt és annak leletanyagát vizsgálni érdemes. A Tószegi-dűlői avar kori temetőben szintén jelen vannak a padkás sírok, amire az ásató hívta fel a figyelmemet.¹⁶

Az alsónyéki padkás sírok egyik legjelentősebb eltérése például a Szekszárd–Tószegi-dűlő padkás sírjaitól, illetve a Szekszárd–Bogyislói úti temető anyagától, hogy az ott megfigyelttel ellentétben Alsónyéken nem helyeztek sem köveket, sem állatáldozatot, sem étel- és/vagy italmellékletet a padkára.

A mai Baranya megye területéről a viszonylag kis földrajzi távolság miatt az alsónyéki temetővel kapcsolatba hozható temetők közül eddig Kölked–Feketekapu B lelőhelyről ismertek padkás sírok. Az ásató megfigyelései szerint a temető több sírcsoportjában is előfordulnak.¹⁷

Vizsgálva az előre kialakított padkák lehetőségét, arra a következtetésre lehet jutni, hogy amennyiben egy padkás sírba még koporsót is el akartak helyezni, az igen nagyfokú precizitást igényelt,

⁸ H. TÓTH 1981, 164.

⁹ H. TÓTH 1981, 170.

¹⁰ BALOGH 2000, 111.

¹¹ TÖRÖK 1973, 32.

¹² TÖRÖK 1973, 32–33.

¹³ EKE – HORVÁTH 2006, 75.

¹⁴ SAMU 2015, 148.

¹⁵ ROSNER 1999, 44. Abb. 6.

¹⁶ Köszönet az információért Ódor János Gábornak. Rövid összefoglalás a temetőről: ÓDOR 2016.

¹⁷ KISS A. 2001, 191, 197, 201.

jól kiszámított méretekkel. Valószínűbbnek tűnik, hogy „fa-föld koporsóba” helyezhették a halottakat, tehát a földből padkát kialakítva, arra deszkákat fektetve.¹⁸ Ezt látszanak igazolni azok a sírok is, amelyekben a váz és a sír oldala között olyan kicsi a hely, hogy koporsó nem is férhetett el.

A padkás síroknak több formai csoportja is megfigyelhető Alsónyéken, attól függően, hogy hány oldaluk (egy, kettő, három vagy mind a négy) mentén (76. tábla 7–9), milyen elrendezésben hagyták meg vagy alakították ki a padkát. Vizsgálandó szempontok a padka (1) szabályos, illetve szabálytalan volta, valamint annak (2) magassága, a (3) padka és a váz viszonya, a (4) mellékletek helyzete, a (5) felső és az alsó akna egymáshoz viszonyított méretbeli aránya, a padka (6) szélessége – az esetleges funkciók céljából –, az (7) alsó akna mérete, az (8) alsó akna és a váz méreteinek viszonya.

Külön csoportot alkotnak azok a sírok, amelyekben valamelyik hosszanti oldal mentén hagytak meg egy padkát, amelyekre mellékletek kerülhettek, pl. agyagedény, egész vagy részleges (nyúzott) állat (pl. marha csontváza a Szekszárd–Bogyiszlói úti temető 314. és 335. sírjában).¹⁹ Csak az egyik hosszanti oldal mentén alakították ki padkát az alsónyéki 19. és 49. sírokban, de azokon sem állatáldozatot, sem étel- vagy italmellékletet nem lehetett megfigyelni, így funkciójuk nem egyértelműen értelmezhető.

A padkás sírok következő csoportját Alsónyéken azok adják, amelyekben vagy a két hosszanti oldal, vagy két hosszanti, és egy vagy mindkét rövidebb oldal mentén alakították ki padkát. Ezek között nem feltétlenül lehet vagy érdemes különbséget tenni, hiszen a funkció feltehetőleg közös eredetre vezethető vissza. Ezekben a sírokban fa/koporsó nyomai nem figyelhetőek meg. A temetőben fa/koporsó nyomai azokban a sírokban sem maradtak meg, ahol az előkerült vas koporsószegek alapján biztosan számolnunk kell koporsó meglétével, így az egyszerű, facsapolásos koporsók, valamint a padkás sírokban a váz lefedésére szolgáló fa deszkák megmaradásának esélye is minimális volt.

A padkás sírok esetében nemcsak a famaradványok hiánya bizonyítja, hogy nem volt fakoporsó, hanem az is, hogy az alsó akna és a váz közötti minimális távolság alapján ide lehetetlen lett volna koporsót leengedni.

A padkás sírok némelyikénél felmerül annak a lehetősége, hogy fával lefedett „földkoporsók” (fa-föld koporsók) voltak, ahol a padka tényleges funkcióval bírt. Ezek a sírok azonban Alsónyéken is csak egy részét képezik az összes padkás sírnak, hiszen bizonyos esetekben (például a vázhoz képest túl alacsony padka) nem lehet tényleges funkciót kapcsolni hozzájuk, mégis a fa-föld koporsó meglétét elvetni sem lehet teljes bizonyossággal ezen sírok esetében, hiszen nem lehet eltekinteni attól, hogy esetleg a figyelmetlen bontómunkás nyeste le a padka tetejének egy részét, aminek tényleges magassága utólag így már nem rekonstruálható.

A Szekszárd–Töszegi-dűlő avar kori temetőben megjelenő padkás sírokban a padka nem túl magas. Erre különböző formájú, nem túlzottan megmunkált köveket helyeztek. Famaradványok ott sem voltak megfigyelhetőek, de mindenképpen érdekes, hogy valamilyen ok miatt szükségesnek érezték a padka megemelését, feltehetőleg funkciót adva neki.²⁰ A jelenség a kölkedi temetőből is ismert.²¹ Mindez azt bizonyítja, hogy léteztek eredetileg is alacsonyra kialakított padkák, de azokban az esetekben kövekkel emelték meg azokat a funkció érdekében.

Távolabbra tekintve Müller Róbert Keszthely–Fenekpuszta-Pusztaszentegyházi-dűlőn végzett feltárása során egy olyan fakoporsós sírt figyelt meg, ahol a koporsót egy fából ácsolt sírkamrába helyezték.²² Hasonló szerkezetű sírkamrát tárt fel korábban, ettől 3 km távolságra Sági Károly a Keszthely–Feneki-úton.²³ A Pusztaszentegyházi-dűlő és a Keszthely-kultúra temetkezési szokásainak és leletanyagának összehasonlítása révén Müller Róbert egy önálló germán közösséget azo-

¹⁸ TÜRK 2011, 168.

¹⁹ ROSNER 1977, 103.

²⁰ Az információért köszönet illeti Ódor János Gábort.

²¹ KISS A. 1996, 417–430.

²² MÜLLER 1999–2000, 342, 352. Abb. 9.

²³ SÁGI 1991, 114–115. Abb. 2–4.

nosított Keszthely környékén, ami a Keszthely-kultúra népszerűségével egy időben élt a területen, de azoktól eltérő módon temetkezett.²⁴ Ezek az eltérések a következők: a pusztaszentegyházi sír, valamint a Fenéki úti sír halottait kamrába helyezték, a pusztaszentegyházi sírba egy spatha-t is helyeztek. Mindkét szokás ismeretlen a Keszthely-kultúra temetkezéseiben.²⁵

A forma a Balkánon, a mai Albánia területén is jelen van, olyan területeken, ahol a leletek tanúsága szerint bizánci hatással is lehet számolni.²⁶

Magának a fával borított „földkoporsó” kialakításának a hátterében a legkézenfekvőbb módon a nyersanyaghiány állhat, ugyanis kevés a rendelkezésre álló faanyagot adó erdő a terület közvetlen közelében. Alsónyéken a padkás sírok egy részénél a padka túl alacsony volta miatt inkább csak egy szokás „elkorcsosult” továbbélésével lehet számolni.

1.3.3.1. A PADKÁK SZÉLESSÉGE

A padkák szélességét tekintve két csoport különíthető el Alsónyéken, a széles és a keskeny padkájúak. A széles padkájúak között is vannak kirívóan szélesek (149. sír), és a keskeny padkájúak között is igen keskenyek (87. sír), de a funkciójukat – a fa-föld koporsót lefedő deszkák tartása – egyaránt betölthették, ezen túlmutató többletfunkcióval nem bírtak, vagyis ennek nyoma nem figyelhető meg.

1.3.3.2. A FELSŐ- ÉS AZ ALSÓ AKNA SZÉLESSÉGÉNEK MÉRETE ÉS AZOK EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA

A felső és az alsó akna szélességének mérete, és azok egymáshoz való viszonya alapján elkülöníthetők széles felső és alsó aknájúak (45., 18. és 207. számú sír), széles felső, keskeny alsó aknájúak (87. számú sír), valamint keskeny felső és keskeny alsó aknájúak (58. számú sír). Lényegi különbséget az alsó akna mérete hordoz, hiszen egyes esetekben jól látható, hogy pontosan a halottra méretezték, tehát nem volt helye külön koporsónak (58. és 87. számú sír), ami ezekben az esetekben igazolni látszik azt a feltételezést, hogy padkákra helyezett deszkákkal lezárt „fa-föld koporsóba” fektették az elhunytat.

A Fenékpusztá–Pusztaszentegyházi-dűlő férfi sírjában megfigyeltek alapján egy jól megtermett, felnőtt férfi eltemetéséhez minimum 35 cm-es magasságú koporsóra volt szükség.²⁷ Az ennél jóval alacsonyabb, 10–15–20 cm magasságú padkák esetében tehát el kell vetni annak lehetőségét, hogy ezek is deszkával lefedett földkoporsók lettek volna. Ezt erősíti az is, hogy ezekben a sírokban a padka elég silány kivitelű, ezekben az esetekben feltételezhető a visszaszórt föld tömörödése is.

1.3.3.3. A PADKÁS SÍROK LELETANYAGA

Megfigyelhető, hogy bizonyos tárgytipusok csak valamely padkás sírokban találhatóak meg, viszont vannak olyan tárgyak, amelyek a padkásokban egyáltalán nem fordulnak elő, s vannak olyanok is, amelyek mind a padkás, mint a padka nélküli sírokban megtalálhatóak voltak.

1.3.3.4. A CSAK PADKÁS SÍROKBÓL ELŐKERÜLT TÁRGYAK

Három felhúzott lemezgömbbel díszített fülbevaló (11. számú sír); granulációdíszes, gyöngycsüngős fülbevaló (11. számú sír); granulációdíszes arany fülbevaló (85. számú sír); nagyméretű, kék színű opakgyöngy; omega alakú vagy csatfibula (110. számú sír); hagymafejes fibula (85. és 182. számú sír); bronzcsörgő (142. számú sír); bronz csipesz (159. számú sír); spatha (159. számú sír); ólom lunula (85. számú sír); kuboktaéder alakú gyöngy (102. számú sír); tojás alakú csüngős fülbevaló (149. számú sír); aranylemezből kivágott sírobulus-utánzat (218. számú sír); lemezes, patkó alakú veretek (73. számú sír).

²⁴ MÜLLER 1999–2000, 355–356.

²⁵ MÜLLER 1999–2000, 356.

²⁶ NALLBANI 2004, 34.

²⁷ MÜLLER 1999–2000, 355.

1.3.3.5. A PADKÁS SÍROKBÓL ELŐKERÜLT AGYAGEDÉNYEK

A padkás sírok közül 22-ben voltak agyagedények. A bizonytalan nemű, mérete alapján felnőtt, bolygatott padkás sírokban csak edénytöredékek voltak. Ami az edények esetében külön kiemelendő, az, hogy a kora avar és a késő avar korra keltezhető edények egyaránt előkerültek a padkás sírokból.

1.3.4. PADMALYOS SÍR (76. tábla 11, 77. tábla)

A 28. sír kivételével mindegyik sírgödör aknasír, egyedül ebben az esetben lehet beomlott padmaly meglétével számolni, ami itt a nyesés után megfigyelhető folt kétféle elszíneződésében²⁸ és a váz sírbeli helyzetében (erősen oldalra billen) nyilvánult meg. A sírfolt két részből állt, egy homogén, sötétebb betöltésű téglalap alakú részből (a sírakna), s egy löszös, kevert, de szintén téglalap alakú részből (a padmaly).²⁹ A halottat a padmalyba helyezték, úgy, hogy az kissé nyugatra, a padmaly irányába billent.

A sírforma nem nemspecifikus,³⁰ Alsónyéken egy nő feküdt benne, keltezésre kevésbé alkalmas melléklettel. A sír tájolásban és mélységben nem tér el a környező síroktól, ugyanúgy, mint a Duna–Tisza közén.³¹ Az aknát és a padmalyt Alsónyéken nem választották el szerves anyaggal.³²

Ennek a sírnak a jelenléte azért igen fontos, mert a padmalyos temetkezés avar kori temetőkből a Tiszántúl³³ és a Duna–Tisza-koze területén fordul elő,³⁴ a Dunától nyugatra eddig nem ismert párhuzama. A sírforma eredete a Volgától keletre eső területekre vezethető vissza,³⁵ Kárpát-medencei előfordulása olyan temetőkből dokumentált, amelyek megnyitása az avar szállásterületnek a Duna–Tisza közére való 670 körüli kiterjesztéséhez köthető, de jelen van a 8–9. században is.³⁶ Az alsónyeki temető ezt a megfigyelést nem cáfolja.

1.3.5. KETTŐS SÍROK (76. tábla 10.)

A kettős sírok csoportjába azok a sírok tartoznak, ahol két sírt közvetlenül, hely kihagyása nélkül egymás mellé ástak. Alsónyékről ide sorolható a 85. sír, egy jómódú, felnőtt nő sírja és a közvetlenül mellé ástott 86. sír, mérete alapján gyermek sírja.

A 160. számú kettős lósír északi oldala mellé közvetlenül ásták a 161. sírt, amiben csontok nem voltak, de mérete alapján feltételezhető, hogy gyermek sír volt, amiben a lovak gazdája nyugodhatott.

1.4. SÍRMÉLYSÉG

A sírmélységadatok a humuszos utáni mesterséges felszíntől (nyesési szint) számítva értendőek.³⁷ Hat mélységi csoportot (20 cm-ként)³⁸ véve alapul megfigyelhető, hogy a legáltalánosabb sírmélység a 21–40 cm és a 41–60 cm közötti, de nagy számban vannak képviselve a 61–80 cm mélységű sírok is. 70 cm humuszvastagságot véve alapul, elmondható, hogy a sírgödörök nagy része a 91–150 cm közötti abszolút mélységűek (21+70 cm és 81+70 cm) közé tartozna. Ebből is a 90–130 cm mélységűek vannak a legnagyobb számban.

A legnagyobb relatív mélységű az 58. sír, amiben egy nő szegényes mellékletű bolygatatlan váza feküdt. Itt a szegényesen van a hangsúly, hiszen a szakirodalomban több utalás is van arra, hogy

²⁸ BALOGH 2000, 113.

²⁹ BALOGH 2000, 113.

³⁰ BALOGH 2000, 114.

³¹ BALOGH 2000, 113.

³² BALOGH 2000, 113.

³³ LŐRINCZY 1996, 181.

³⁴ BALOGH 2000, 113.

³⁵ CSALLÁNY 1956, 49–50.

³⁶ BALOGH 2000, 114.

³⁷ A humusz a temető északnyugati és északkeleti részén átlagosan 70 cm vastagságú.

³⁸ Hasonlóan ahhoz, ahogy Garam Éva a tiszafüredi sírokat rendszerezte.

a legmélyebb sírokba a leggazdagabbakat temették.³⁹ Az 58. sír ennek ellentmond. Az 5. mélységi csoport sírjai között is megtalálhatóak bolygatottak és bolygatatlanok, s a bolygatatlanok között szegények is egyaránt, tehát a viszonylagos nagy mélység sem akadályozta meg a sírrablókat tettük elkövetésében. A temető gazdagabb mellékletű sírjainak többsége a 4. és 5. csoportba sorolható, így például a 218. sír, amiből egy arany sírobulus-utánzat, valamint a 4. csoportba sorolható 159. sír, amiből az egyetlen spatha került elő.

Több temetőben megfigyelt jelenség, hogy a gyermeksírokat igen sekélyre ásták. E mögött feltehetőleg praktikus okok álltak, hiszen a gyermek számára elegendő volt egy kisebb sírgödör is, amit viszont a méret szűkössége miatt nem is tudtak mélyebbre ásni. Tiszafüreden a sírok mélységének mérése a humuszolt szinttől történt. A sírok harmada 100 cm-nél kisebb mélységű volt, s ezekben nem voltak mellékletek. Ebből Garam Éva arra következtet, hogy általános jelenség, szokás a mellékletes sírokat mélyebbre, a melléklet nélkülieket sekélyebbre ásni.⁴⁰ Az alsónyéki 1. mélységi csoportba sorolható sírokat vizsgálva megállapítható, hogy a legsekélyebb sírok között megtalálhatóak gyermekek (köztük melléklettel eltemetettek egyaránt) és felnőttek sírjai, melléklet nélküliek, valamint egyértelműen a késő avar korra keltezhető személyek sírjai, s a sírgödrök egy része egyenes aljú aknasír, de vannak köztük padkás sírok is. Megvizsgálva tehát az 1. mélységi csoportba sorolható sírokat, arra az eredményre juthatunk, hogy a sírmélység egyetlen életkor, vagy az avar koron belüli korszak saját kritériuma sem lehet.

1.5. KOPORSÓ

Alsónyéken koporsó meglétére több dolog alapján lehet következtetni, ennek legkézenfekvőbb bizonyítékai a famaradványok és a vas koporsószegek. Koporsós temetkezésre utaló famaradványokat csak az 52. sírban lehetett megfigyelni, ami a sírgödör alján látható elszíneződésben nyilvánult meg.

Ácsolt faszerkezet bizonyítékai a 158., 207., 218. sírből előkerült ácskapcsok. Míg a 158. sírban ezek egy fa konstrukció részei lehettek, addig a 207. bolygatatlan padkás sírban és a 218. bolygatott padkás sírban talált ácskapcsok biztosan koporsó meglétére utalnak. Néhány edényes sír esetében az edénymelléklet helyzetéből lehetett a koporsó meglétére következtetni. Az edények sírbeli helyzete alapján az edényes sírok két csoportja különböztethető meg. Ebből az egyik csoport alkalmas koporsó meglétének rekonstruálására. Ezekben az esetekben az egész edény a bolygatatlan sírban a váz szintje fölött, a koponya környékén került elő, de nem padkán, hanem annál beljebb és a padka szintje alatt. Helyzetük alapján valószínűsíthető, hogy a koporsóra helyezték azokat. Ide sorolhatóak a 43., 63. és 215. sírok.

1.6. RÍTUS

A temetőben csak csontvázas temetkezés fordul elő. Kettő kivételével az elhunytakat háton, nyújtott helyzetben helyezték a sírba. Az esetek nagy részében a karok „kényelmes” távolságban fekszenek a törzstől, illetve a lábak egymástól. Ezzel szemben megfigyelhető egy olyan csoportja a síroknak, amelyekben a váz felhúzott vállakkal, szorosan a törzs mellett fekvő karokkal, szorosan egymás mellett fekvő lábfejekkel (236. sír) helyezkedik el. A kutatók egy része úgy vélekedik, hogy ezeket a halottakat valamilyen anyagba (textil, bőr) csavarva helyezték a sírba.⁴¹ Ez a temetkezési mód azonban egészen addig bizonyítatlan, bizonyíthatatlan marad, amíg ezekben a sírokban textilmaradványok nem kerülnek elő. Addig csak a csontok helyzete, s sok esetben azok rossz megtartása

³⁹ GARAM 1995, 163.

⁴⁰ GARAM 1995, 164.

⁴¹ GARAM 1995, 170.

tanúskodik erről, ugyanis bizonyos anyagok (ahogy bizonyos összetételű talajok is) gyorsítják az elbomlást, bizonyítékkal csak apró csontszilánkokat és a mellékleteket hagyva meg.⁴²

A másik elképzelés szerint a halott számára túlzottan szűk koporsót készítettek, s ez eredményezte a váz „összehúzott” helyzetét. A szűk koporsó ellen szól, hogy az esetek többségében akkora a hely, hogy a csontoknak a koporsóban a korhadás során lett volna helyük elmozdulni szoros helyzetükből, hiszen az esetleges koporsó fala és a váz között lehetett hely.

A harmadik lehetőség szerint túl kicsi sírgödört ástak a halott számára. Ennek eshetőségét természetesen nem lehet teljes bizonyossággal kizárni, de azért joggal merül fel a kérdés, hogy a többi sír ásásakor oly precíz, szabályos gödröket kialakító közösség miért lett volna ilyen „hanyag vagy figyelmetlen” ezen néhány sír esetében.

Az ilyen „összehúzott” helyzetben fekvő vázak értelmezésében legelfogadhatóbbnak tűnik – annak ellenére, hogy textilmaradványok nem maradtak fenn –, hogy becsavarva temették el a halottakat, s nem pedig szűk koporsóban. Ezt támasztja alá a 236. sír is (75. tábla), ahol a váz sírbeli helyzetét követi a sírgödör formája. Itt teljes egészében kizárható, hogy koporsót használtak volna.

1.7. SÍRBA HELYEZÉS

1.7.1. NYÚJTOTT HELYZET

Az alsónyéki temetőben feltárt sírokba kettő kivételével háton, nyújtott helyzetben helyezték az elhunytakat. Erősen bolygatott vázak esetén sokszor a mellékletek helyzete jelzi csak a váz eredeti helyét, helyzetét.

1.7.2. ZSUGORÍTOTT HELYZET

A 16. és a 91. sírokba bal oldalukra fektetve, zsugorított helyzetben, magzati pózban helyezték el az elhunytakat. Mindkét esetben a sírgödör kisméretű, igen sekély, lekerekített sarkú, koporsó megléte nem valószínű.

1.8. TEMETKEZÉSI MÓDOK

(az egy sírban nyugvók száma szerint lehetnek egyes és többes temetkezések)

Kettős temetkezésről lehet beszélni azokban az esetekben, amikor ugyanazon sírgödörbe két elhunytat helyeznek. Az ebbe a csoportba sorolhatóak közül az alsónyéki temetőben humán és lótemetkezések egyaránt előkerültek.

Az embercsontokat tartalmazó sírok közül hat esetben derült ki az antropológiai vizsgálatok során, hogy két elhunytat temettek bele. A 22. sírban egy 20–29 év közötti nő és egy ismeretlen nemű, 1–2 év közötti gyermek, az 57. sírban egy 20–59 év közötti nő és egy 1 év körüli gyermek, a 134. sírban egy 50–59 év közötti férfi és egy 2–3 év körüli gyermek, a 146. sírban egy 8–10 év közötti és egy 1–3 év közötti gyermek, a 154. sírban egy 40–59 év közötti és egy 20–74 év közötti nő, a 177. sírban egy 20–29 közötti férfi és egy 20–59 közötti ismeretlen nemű személy feküdt.

Temetőnként feltehetőleg eltérő a száma ennek a temetkezési módnak, aminek a háttérében az állhat, hogy az élet hozott olyan helyzeteket (például betegségben elhunyt több családtag),⁴³ amelyeknek az eredménye a kettős temetkezés. Férfi és gyermek, nő és gyermek, valamint két gyermek sírba helyezése tapasztalható, továbbá egy esetben egy felnőtt nő, egy esetben egy felnőtt férfi váza mellől került elő ismeretlen nemű felnőtt váza. A mellékleteik alapján nem túl gazdag kettős sírok között bolygatott és bolygatatlan egyaránt volt.

A lótemetkezések közül a 160. sírban kettő bolygatott ló váza feküdt.

⁴² HULLÁM – RÁ CZ 2013, 142.

⁴³ GARAM 1995, 170.

1.9. BOLYGATÁS ÉS SZIMBOLIKUS SÍROK (78. tábla)

A bolygatott sírokat több szempontból lehet megvizsgálni. El kell különíteni a ló- és a humán temetkezéseket. Utóbbiakat érdemes nemenként, életkoronként vizsgálni, továbbá a bolygatás arányát (az egészhez viszonyítva) és irányát (79. tábla) (mely testtáját érintette – ebből egy erősen rablott, azonosíthatatlan nemű személy esetében esetleg lehet a nemre következtetni –, szem előtt tartva azt a feltételezést, hogy a sírrablók az esetek egy részében pontosan tudhatták, ki vagy milyen gazdag személy nyugszik a sírban, s mit helyeztek mellé, hiszen a nők inkább a fej körül és nyakban viselték az értékeiket, míg a férfiak inkább a derekuk táján), továbbá, a bolygatás jellegét, azt, hogy milyen képet mutat a sír a bolygatás következtében (a bolygatás csak bizonyos részek hiányát eredményezte-e vagy teljes egészében feldúlt sírról van-e szó).

1.9.1. FELNŐTT SÍROK

A felnőtt sírok vizsgálata hozhat tényleges eredményeket. A bolygatás iránya alapján az alábbi csoportok különíthetők el: fejre (81. tábla 2), mellkasra (81. tábla 3), medencére (81. tábla 4), fejre és mellkasra (81. tábla 5), fejre és medencére (81. tábla 6), mellkasra és medencére (81. tábla 7), fejre, mellkasra és medencére (81. tábla 8) bolygatott, teljes egészében feldúlt (a csontok nagy része a sírban, de összedobálva) (81. tábla 9), illetve szinte teljesen üres (81. tábla 10) sírok.

1.9.2. GYERMEKSÍROK

A gyermeksírok külön kategóriát alkotnak, itt nem vizsgálható a bolygatás ténye, hiszen a sírok csak kis mértékben mélyülnek az altalajba, betöltésük humusszal erősen kevert. A csontok gyenge megtartásúak, emiatt egy részük, vagy akár az összes hiányozhat. A váz helyét sok esetben csak a mellékletek anatómiai rendje mutatja. Ennek ismeretében a gyereksírokat az alábbi csoportokra lehet osztani: csontváz (ami a csontok egy részének hiánya miatt sokszor a bolygatott sír képét nyújtja); csontváz leletes; csontváz nélküli leletes; csontváz és leletanyag nélküli (mérete alapján) gyereksír.

1.9.3. CSONTVÁZ NÉLKÜLI, VISELETI ELEMeket TARTALMAZÓ ÉS/VAGY MELLÉKLETES SÍROK

Alsónyéken a sírok közül 22 olyan volt, amely embercsontot nem, de viseleti elemeket tartalmazott. Ebből 18, a mérete alapján gyermek (infans I–II.), kettő, a mérete alapján ifjú korú (juvenis) (átlagos gyereksírnál nagyobb, felnőtt sírnál kisebb – 120–150 cm közötti sírhossz) személy, s kettő felnőtt (adultus–maturus–senilis) (150 cm-nél nagyobb sírhossz) sírja. Utóbbi kettő esetében a bolygatás nyomai már a nyeséskor megfigyelt folton is láthatóak voltak.

1.9.4. ÜRES SÍROK (CSONTVÁZ, VISELETI ELEMÉK ÉS MELLÉKLETEK NÉLKÜLI SÍROK)

A sírok egy része bontás során üresnek bizonyult. A továbbiakban üres sírként azok kezelendők, amelyekből sem csontváz (embercsont), sem melléklet nem került elő, s rablógödör sem volt megfigyelhető. Az alsónyéki temetőben 32 db csontváz és lelet nélküli sír volt. Ebből mérete alapján 20 db a gyereksír. Általánosan megfigyelt jelenség, hogy a gyermekek csontjai a felnőttekénél jóval gyengébb megtartásúak. Az alsónyéki temető gyerekcsontrajai esetében ugyanez mondható el. Az üres sírok között méret alapján juvenis korú személy sírjából öt volt, mindegyik esetében már a nyesés utáni folton meg lehetett figyelni a rablógödör foltját. Az üres sírok között méret alapján hét volt felnőtt korú személyé, ezek közül négy esetben nyesés után a folton meg lehetett figyelni rablógödör nyomát, míg a fennmaradó három esetben nem. Fontos kiemelni, hogy néhány, bolygatott felnőtt sírból szinte teljesen eltűntek a csontok, csak néhány töredék maradt. Ezekben az esetekben a sír betöltésében is csak kevés csontszilánk volt, ami mutatja, hogy létezik olyan jellegű és mértékű bolygatás, aminek során szinte teljes egészében eltűnhetnek a csontok a sírokból.

Ez bizonyítja mindazt, hogy a néhány, felnőtt méretű, (a fent leírt szempontok alapján) üres sírban is lehetett eredetileg halott, s vagy a bolygatás során kerültek ki a csontok a sírból, vagy hiányuk mögött állhat az is, hogy a korhadás egy bizonyos fázisában kaptak oxigént, ami felgyorsíthatta a bomlási folyamatot.

A kutatók egy része az üres sírokat szimbolikus temetkezésként,⁴⁴ kenotáfiumként értelmezi,⁴⁵ nem számolva a teljes csontváz teljes felszívódásának esetleges lehetőségével. A lengyelországi Malborkban, a Wielbark-kultúra névadó lelőhelyén folyó ásatásokon szerzett tapasztalatok alapján tudható, hogy a talaj jellegétől, összetételétől vagy a halott becsavarására használt agyagtól függően a bolygatatlan sírokban is teljes mértékben felszívódhatnak a csontok, csak a fém viseleti elemek környékén maradnak meg, a fémek által konzerválva.⁴⁶ Ezek alapján Alsónyéken a sírok üressége összefüggésben állhat a talajösszetétellel, a csontok állapotával, a bolygatás tényével, annak időpontjával.

Jó példa erre a 170. sír, amiben a gödör mérete alapján felnőtt személy nyugodott. A vázból azonban csak a koponyának néhány kis töredéke található meg a sírban, valamint a lábak egykori helyét jelölő, a lábak között lelógó szíj veretei és a lábszárcsontok. Szinte csak a véletlennek köszönhető, hogy az a néhány koponyatöredék megmaradt, hasonlóan a 22., 35., 110., 140. sírokhoz.

A fennmaradó (rabolatlan) három sírnál a csontváz hiánya mögött a rablott felnőtt síroknál leírt okok (is) állhatnak.

Az Alsónyéken az üres vagy közel üres sírok kapcsán tett megfigyelések óvatosságra intenek abban, hogy minden üres sírt kenotáfiumként értelmezzék a kutatás.

1.10. LÓSÍROK

A csontvázat, illetve csontokat biztosan tartalmazó sírok közül háromban, a 66. (22. tábla), a 75. (25. tábla) és a 158. (51. tábla) sírban egy-egy, a 160. sírban (54–56. tábla) pedig két ló váza feküdt kelet–nyugati tájolással. Az első három esetben a lovas a lósír északi oldalán, külön sírgödörben feküdt, nyugat–keleti tájolással. Kivételt a 160. sír képez. Itt a sírgödör északi oldalán, azzal egybe ásva egy kisebb méretű, mérete alapján feltehetőleg gyermek viszonylag sekély sírja volt megfigyelhető.

A lósírok méretükben nem mutattak jelentős eltérést a többi sírtól – még a két lovat tartalmazó 160. sír sem.

A 66. sír teljes egészében feldúlt, csak a mellső és a hátsó végtagok néhány csontja került elő in situ. A vázat feltehetőleg a bal oldalára fektetve, zsugorítva helyezték a sírba. A 75. sírban egy a bal oldalán fekvő, bolygatatlan, míg a 158. sírban összerogyott állapotban, hason fekve, szintén bolygatatlan ló váza feküdt. Utóbbi sírgödör hosszanti oldalában négy függőleges – északi és déli oldalán kettő-kettő – vájatot⁴⁷ lehetett megfigyelni. Ugyan famaradványok – ahogy Tiszafüreden sem⁴⁸ – nem maradtak fenn, feltételezhető, hogy valamiféle faszerkezet részei lehettek, aminek a segítségével eresztették a lovakat a sírba. Ugyanehhez a szerkezethez tartozhatott a 158. sírből előkerült három, U alakú vas ácskapocs. További érdekesség, hogy a lábak alatt – az oszlopok vonalában – a sírgödört lemélyítették. Hasonló kialakítású sírok Tiszafüreden is előkerültek. Tomka Péter és H. Tóth Elvira vizsgálta ezeket a szerkezeti elemeket, ami Tiszafüreden emberi és lósírokban,⁴⁹ valamint a Kölked–Feketekapu A 299. és 301. emberi sírjaiban⁵⁰ is jelen van, s ott arra a következtetésre

⁴⁴ GARAM 1995, 170–171; KISS A. 1996, 182.

⁴⁵ ROSNER 1999, 101. A Bogyiszlói úti temető kapcsán utal a meglétükre, mocsárban elveszett emberekhez köti.

⁴⁶ HULLÁM – RÁCZ 2013, 142.

⁴⁷ GARAM 1995, 160, 162.

⁴⁸ GARAM 1995, 162.

⁴⁹ GARAM 1995, 161. Abb. 69.

⁵⁰ KISS A. 1996, 429.

jutottak, hogy sírkamra részét képezhatték.⁵¹ Az alsónyéki sírok esetében a sírkamra lehetősége elvethető, hiszen nem valószínű, hogy pont a lovak számára alakítottak volna ki ilyeneket.

A sírgödör oldalában ugyanolyan függőleges vájatok voltak megfigyelhetőek, mint a 158. sírban. Garam Éva szerint egy ravatalszerű szerkezet részét képezhatték a cölöphelyek.⁵² Alsónyék esetében a ravatalfunkció is vitatható, hiszen csak két lósírban volt megfigyelhető, amelyek esetében nem indokolt ilyenfajta temetési rítus. Leginkább Tomka Péter azon feltevése tűnik elfogadhatónak, hogy a sírba helyezést voltak hivatottak elősegíteni.⁵³ Bóna István gepida területről közöl hasonló szerkezetű humán sírokat.⁵⁴ Tiszafüredtől eltérően – ahol a temető öntött övgarnitúras sírjainak környékén fordultak elő ezek a temetkezési módok – Alsónyéken két olyan lósírban alakították ki őket, amelyek a temető korai részén találhatóak és feltételezhetően jómódú személy tulajdonát képezték.

Garam Éva szerint nem túl gyakori jelenség, ami főként a késő avar korban jellemző.⁵⁵ A Kölked–Feketekapu A temetőben megfigyeltek alapján tudható, hogy ezek a szerkezetek ott a temető idősebb részeiben fordulnak elő, a késő avar korban viszont nem jellemző.⁵⁶ Alsónyéken is ez figyelhető meg.

A 160. sírban két bolygatott ló váza feküdt. A sírgödör oldalában ugyanolyan függőleges vájatok voltak megfigyelhetőek, mint a 158. sírban. A bolygatás következtében hiányzik a déli (A) ló koponyája, valamint a bal mellső láb és a lapocka, azonban a váz többi része bolygatatlan. Az északi (B) ló jobb mellső lábára és vállára, valamint a medence egészére irányult a bolygatás. A koponya teljesen érintetlen maradt. Zabla, félgömb alakú, rojtos végű, lóhere formájú, ezüsthóliás bronz kantárveretek, valamint préselt kantárszíjvégek kerültek elő innen. A bolygatás ellenére is megfigyelhető, hogy a két váz közül a déli volt a szerényebb felszereltségű. A 160. sír alját az összerogyott helyzetben fekvő lovak lábai alatt ugyanolyan módon lemélyítették, ahogyan a 158. sírban. Ezt a szerkezetet az itt kiemelt sírokon kívül egyetlen más sírban sem lehetett megfigyelni a temetőben. Mindez azért igen fontos, mert ezek a sírok látszólag több szempontból is kiemelkednek a többi közül. Az érintett két sír (158. és 160.) egymáshoz igen közel, de a másik két lósírtól nagy távolságra került elő.

Az alsónyéki lovas temetkezések a Makoldi 1. típusba sorolhatóak, vagyis a ló és lovasa egymás mellett, külön sírgödörben, egy párt alkotva⁵⁷ találhatóak meg.

Makoldi Miklós 675–700 közé teszi az 1/B csoportot, s azt mondja, hogy ennek a jellegzetességei azok a sírpárok, ahol ellentétesen tájolták a gazdát és a lovat. De azt mondja, hogy a 650–675 közötti időszakban is elő-előfordulnak.⁵⁸

Makoldi Miklós szerint a Sajópetrin megfigyeltek alapján azért temetik sekélyebb sírba a lovakat,⁵⁹ mert nem járt nekik annyi tisztelet, mint a gazdáiknak. Ezzel szemben Alsónyéken a lósírok megközelítőleg azonos mélységűek a gazdáik sírjaival (kivéve a 160. számút), jól láthatóan komoly energiát fektettek a két ló sírba helyezésébe.⁶⁰

Tiszafüreden a ló és lovasa sírja között legfeljebb 1 méter távolság lehetett. A sírok összetartozását a mellékletek is mutatták, a lovas a lóhoz legközelebbi öves sírban nyugodott, a ló körüli többi sír vagy szegényes mellékletű, vagy nők, esetleg gyermekek feküdtek bennük.⁶¹ Ilyen összetartozást csak az 158. és 159. síroknál lehet megfigyelni Alsónyéken, a 160. sír két lovának lovasa nem volt a 161. sírban, vagy teljes egészében, nyomtalanul felszívódtak a csontjai. A másik két ló mellett nem

⁵¹ TOMKA 1977–1978, 78; H. TÓTH 1981, 189.

⁵² GARAM 1987, 72.

⁵³ BÓNA 1979, 30.

⁵⁴ KISZELY 1969, 46.

⁵⁵ GARAM 1995, 163.

⁵⁶ KISS A. 1996, 180.

⁵⁷ MAKOLDI 2011, 41.

⁵⁸ MAKOLDI 2011, 46.

⁵⁹ MAKOLDI 2011, 47.

⁶⁰ BEDE 2012, 190.

⁶¹ GARAM 1987, 73.

gazdag sírok voltak, a feltételezett lovasaik jelentéktelen, jellegtelen szegényes sírban nyugodtak. Tiszafüreden a legtöbb lósírban volt fegyver, főként harci balta, lándzsacsúcs, egy esetben pedig kard fegyverövével.⁶² Garam Éva szerint néha a lovat az ura nélkül, de annak fegyverével temették el, abban az esetben, ha az úr a távolban halt meg.⁶³ Erre a szokásra utalhat a 160. sírból előkerült piramis alakú spathagomb, ami közvetett módon a fegyver esetleges egykori jelenlétének bizonyítéka. Talán épp ennek tudható be, hogy az északi (B) ló kantárvereteinek jó része megmaradt, hiszen a bolygatás a spathaöv (s a hozzá tartozó spatha) megszerzésére irányulhatott.

2. A LELETANYAG ELEMZÉSE

2.1. FÜLBEVALÓK (80. tábla)

A fejen viselt karikaékszerek, viseleti elemek – értve ez alatt a koponya tájáról előkerült díszített vagy díszítetlen karikákat – vizsgálatát nehezíti, hogy a tárgyakat, a sírbeli helyzetük alapján mind az ásató régészek, mind a szakirodalom átfogóan fülbevalóként kezelte, kezeli. Kiss Gábor⁶⁴ és Garam Éva⁶⁵ hívja fel a figyelmet arra, hogy ezek egy része vélhetően nem egyszerű fülbevalóként funkcionált. Az áttekinthetőség kedvéért az alábbiakban a koponya környékéről előkerült díszített vagy díszítetlen karikákat, mint fülbevalókat tárgyalom, s a fejezet végén, a megfigyelések tükrében próbálom elkülöníteni az ettől eltérően viselt (viselhetett) darabokat.

Fülbevalónak meghatározott tárgyak az avar korban a női és a férfi viseletnek egyaránt részét képezhették. Bóna István szerint a férfiak fülbevaló-viselete és a páratlan fülbevalós temetkezés ázsiai hagyomány.⁶⁶ Megtalálhatóak gyermekek és felnőttek sírjaiban, egyszerű bronzdrótból készített példányaiktól az ezüstműből készített példányokon át a gazdagon díszített aranyakig egyaránt. Az egyesével előkerült példányok esetében felmerülhet az az értelmezési lehetőség, hogy az elhunyt párja által a sírba helyezett emlék, útravaló lehetett. Ennek megítélése nem a régészet feladata. Azonban, mivel jó részük viseleti hely közelében került elő, feltételezhető az is, hogy az adott férfi viseletének részét képezték, s talán használat során vészett el a hiányzó példány, ha volt. A nő által a férfi hozzátartozó számára adás szokása ellen szól, hogy ebben az esetben nagyszámú, egy fülbevalóval eltemetett női váznak kellene előkerülnie.

Nők esetében akár több pár is kerülhetett a sírba, ahogy az a 11. és a 85. sírban is megfigyelhető volt. Gyermekek esetében még ennél is érdekesebb a helyzet, hiszen – ahogy az a 140. sírban (44. tábla 140. sír 1–6) is látható – nemcsak páronként, hanem akár hat fülbevaló is bekerülhetett a sírokba (nyakba akasztva). Az útravalóul, a családtagok által a sírba helyezett ajándékok ideológiai háttere lehet nagyon érdekes, hiszen csecsemőkről, illetve néhány éves gyermekekről lévén szó, nem valószínű, hogy valóban hordták ezeket az ékszereket, sokkal inkább enged arra következtetni, hogy a családtagok, rokonok tették a gyermek mellé egy-egy becses tárgyat, amit az egy sírban megfigyelt darabok sokfélesége is bizonyít.

2.1.1. FILIGRÁNDRÓT DÍSZŰ FÜLBEVALÓK

A 85. sírből (80. tábla 1) arany fülbevalópár került elő. A kör keresztmetszetű, kerek karikájú fülbevalók karikájának alsó végére és vele szemben két-két, alulra középre három vékony drótból álló drótkoszorút illesztettek. A két fülbevalót igen vékony, nyújtott S alakúra hajlított bronz láncsze-

⁶² GARAM 1987, 73.

⁶³ GARAM 1969b, 87.

⁶⁴ KISS G. 1983, 107.

⁶⁵ GARAM 2005, 173.

⁶⁶ BÓNA 1979, 30.

meből álló lánc kötötte össze, ami a koponya felszedése után megfigyelt helyzetük alapján a tarkónál húzódott. Az alsónyéki fülbevaló formai párhuzama Kölked–Feketekapu A 325. és 492. sírokból, valamint Budakalász–Dunapart lelőhelyről,⁶⁷ láncának párhuzamai a Regöly 149. és a Szentese–Kaján 385. sírból ismertek.⁶⁸

A típus a 7. század első felére keltezhető, amelyeknek legkésőbbi változatai a Tisza-vidéken, a tiszafüredi és köteleki temetőkből kerültek elő, az ottani legkorábbi sírokból.⁶⁹

2.1.2. LEMZGÖMBÖS FÜLBEVALÓK

2.1.2.1. LEMZGÖMBCSÜNGŐS FÜLBEVALÓK (80. tábla 2–4.)

A 87. sírból egy igen gyenge megtartású, kör keresztmetszetű kerek karikájú, ezüst lemezgömbcsüngős fülbevaló töredékei kerültek elő. A karika és a csüngő összeillesztési módja ismeretlen, nem vizsgálható, mert külön kerültek elő a sírból.

A 180. sírban (61. tábla 180. sír 1) kisméretű, kör keresztmetszetű, kerek karikájú, lemezgömbcsüngős fülbevaló volt. Korrodált felülete ellenére is megfigyelhető lemezgömbjének illesztési vonala, ami vízszintesen húzódott. A karika és a gömb között egy kis félgömb alakú tag, alatta vízszintesen körbefutó borda látható, a tárgy egész felületén kopott aranyozás figyelhető meg.

A 29. (11. tábla 29. sír 2) és a 156. sír (50. tábla 156. sír 1) kör keresztmetszetű kerek karikájú fülbevalói is feltehetőleg lemezgömbcsüngősök voltak. A 156. sír fülbevalója karikájának alsó részén három kis lemezes gömb látható, ezekhez egy nagyobb gömb csatlakozhatott, ami azonban teljes egészében elenyészett. Karikájának felületén aranyozás nyomai láthatóak.

A 175. sír (60. tábla 175. sír 1) zárt ezüstkarakájának alján, egymás mellett négy kis ezüstmömb látható. Feltételezhetően ehhez is egy nagyobb lemezgömböt illesztettek, ami azonban teljes egészében elenyészett. A karika zárt volta arra enged következtetni, hogy felvarrva viselték.

A 170. sír (58. tábla 216. sír 1) erősen bolygatott, benne germán szokás szerint a lábak közé lógó női öv néhány gyenge megtartású verete és egy lemezes szíjvég feküdt. Ebből a sírból került elő három övszeforrasztott gömböcske, amelyek esetleg szintén lemezgömbcsüngős fülbevaló részét képezhették.

A lemezgömbcsüngős fülbevalók egyaránt készülhettek aranyból, ezütből és bronzból.⁷⁰ A minden esetben díszítetlen⁷¹ lemezgömböket két félgömbből állították össze, amit különböző köztes tagok beiktatásával erősítettek a karikára.⁷² A 87. sírban nő, míg a 180. sírban egy kislány viseletének részeként kerültek elő, de ismertek férfiak sírjaiból előkerült példányok is,⁷³ az avar településterület nyugati részén és a Tisza-vidéken gyakrabban,⁷⁴ legtöbbször szegényes melléklettel.⁷⁵

A 27. sírből kislány, a 170. sírből nő (lány), a 156. és a 175. sírokból férfi váza mellől kerültek elő.

Kísérőleteikként préselt övgarnitúra (Tarnaméra 1. sír),⁷⁶ Phokas-érme (Pécs 18. sír),⁷⁷ kuboktaéder gyöngysor (Tiszafüred 485. sír; Alattyán), sokmellékszijas öv (Tiszafüred 65. sír)⁷⁸ fordul elő. A tárgyalt alsónyéki sírok mellékletei szegényesek, a fülbevalók párja a sírból nem került elő. A 180. (kelet–nyugati tájolású) sírban sötétszürke kerámia, a 27. sírban kerek karikájú lengőcsüngős bronz fülbevaló, a 156. sírban kés és három vascsat, a 175. sírban gömbfejű szegecsekkel felerősített lemezes szíjvégek és karikacsüngős veretek, valamint egy bronz kampó került elő.

⁶⁷ GARAM 2001, 258. Taf. 7.

⁶⁸ GARAM 2005, 180.

⁶⁹ KISS G. 1983, 107.

⁷⁰ ČILINSKÁ 1975, 64; GARAM 1995, 263.

⁷¹ GARAM 1995, 263.

⁷² ČILINSKÁ 1975, 64; GARAM 1995, 263.

⁷³ GARAM 1995, 263.

⁷⁴ ČILINSKÁ 1975, 64.

⁷⁵ GARAM 1995, 263.

⁷⁶ ČILINSKÁ 1975, 64.

⁷⁷ ČILINSKÁ 1975, 64.

⁷⁸ GARAM 1995, 263.

A párhuzamok alapján a tárgytypus a 7. századra, annak is a középső harmadára, közepére⁷⁹ keltezhető. A gömb mérete meghatározó, a nagyobbak (87. sír) a kora avar korra jellemzőek, míg a kisebb gömbbel ellátottak (180. sír) ezek fiatalabb változatai.⁸⁰

2.1.3. FELHÚZOTT LEMEZGÖMBÖS FÜLBEVALÓK

2.1.3.1. EGY LEMEZGÖMBÖS FÜLBEVALÓK (80. tábla 5–6.)

A 13. sír (8. tábla 13. sír 2) ezüst fülkarikája az alapján került ebbe a típusba, hogy az egyszerű fülkarikák között Alsónyékéről ezüst példány nem került elő, így könnyen feltételezhető, hogy inkább egy ezüsből készített lemezgömbcsüngős fülbevaló része, aminek csüngője teljes egészében elenyészett.

A 13. sír (8. tábla 13. sír 1) ezüst, kör keresztmetszetű, kerek fülkarikája szintén felhúzott lemezgömbös fülbevalóhoz tartozhatott, amire a karika alsó részén megfigyelhető vékony lemeztöredékek utalnak. A gömb a korhadás során szinte teljes egészében elenyészett.

Kísérőleleteik között dinnyemag alakú gyöngyök, rombusz keresztmetszetű poncolt huzal- és üvegberakásos pántkarpercecek jellemzőek. A 13. sír egygömbös fülbevalója mellett türkizkék és fekete dinnyemag alakú gyöngyök, fekete kásagyöngyök és nagyméretű ezüst drótból készített fülkarika volt, amire spirálisan egy másik ezüstdrót csavarodik. Nem kizárt, hogy ez is lemezgömbös fülbevaló lehetett, esetleges párhuzamai Cikó 448. sírból és Somogyacsa lelőhelyről ismertek.⁸¹ A felhúzott lemezgömbös fülbevalók leggyakrabban (rossz) ezüsből készültek, ritkábban aranyból, de léteznek bronzból készült változatai is.⁸²

A korai avar korban jelentek meg,⁸³ de nagy számban a 7. század második felétől, utolsó harmadától vannak jelen, egészen a 8. század végéig, de közben anyagomlás és méretnövekedés is megfigyelhető.⁸⁴ Legegyszerűbb lehetséges párhuzamai Regöly 8. és Münchendorf 13. sírből származnak,⁸⁵ s a 7. század utolsó harmadára keltezhetőek.⁸⁶

2.1.3.2. HÁROM LEMEZGÖMBÖS FÜLBEVALÓK (80. tábla 7.)

Három felhúzott lemezgömbdel díszített ezüst fülbevaló két darab – a koponya két oldalán egy-egy – került elő a 11. sírből (7. tábla 11. sír 1–2). Az egyik esetében maga a karika kör keresztmetszetű, amelynek alsó részén középen egy hosszúkás, két félgömbből összeállított felhúzott gömbdíz, a karika alsó végén bikónikus, szintén két félből összeállított, felhúzott gömb látható.

A nagyobb gömb a felek illesztésénél gyöngyözött pánttal és sodrott dróttal (két-két sorban), a féltekék felületén pedig bécsi kapcsot mintázó filigránderóttal díszített.

A kisebb gömb illesztésén egy filigránderót fut körbe, a két féltekét pedig kör alakban futó filigránderótok díszítették (ezek egy része hiányzik). A karika alsó részéhez a két gömb között, valamint a nagyobb gömb másik oldalán egy-egy keskeny ezüstlemez forrasztottak.

A fülbevaló párja jellegében az előzővel megegyező, az előbb leírt elrendezésben felhúzott lemezgömbök figyelhetőek meg, amelyeket az előbbivel megegyező módon díszítettek. Ezen a példányon azonban egy további, harmadik, a másik kisgömbbel azonos méretű, bikónikus, két részből összeállított lemezgömb is látható, a másik kis gömbbel átellenesen, de ennek felülete díszítetlen. Az előbb leírt darabtól eltérően, ennek karikájára nem forrasztottak keskeny ezüstlemezeket.

A 11. sírban fekete színű, három-három citromsárga szemmel ellátott, lapított gömb alakú opakgyöngy, világoszöld és fekete színű dinnyemag alakú gyöngyök, sárga, sötétbarna és fekete

⁷⁹ KOVRIG 1963, 136–137; GARAM 1995, 263.

⁸⁰ GARAM 1995, 263.

⁸¹ KISS G. 1983, 104.

⁸² KISS G. 1983, 101.

⁸³ KISS G. 1983, 108.

⁸⁴ KISS G. 1983, 108.

⁸⁵ KISS G. 1983, 103, 2. kép.

⁸⁶ KISS G. 1983, 107.

kásagyöngyök, bronz láncszemek, ovális, korong alakú ezüst fátyoldíszek, granulált gömböcskével díszített, aranyozott bronz fülkarikák voltak. Az egyikben a harmadik gömb, míg a másikon a karikát díszítő vagy megerősítést szolgáló keskeny lemez hiánya nem ad okot arra, hogy külön altípusba soroljuk őket, az említett eltérések inkább a viselésből, tartós használatból eredő kopásnak, rongálódásnak tudhatók be. A hiányzó részek már viselőjük életében elveszhetnek, de nem pótolták azokat, mert funkciójukat így is képesek voltak betölteni, a rátett lemez pedig értelmezhető úgy is, hogy a további használhatóság érdekében megjavították. Szükséges kiemelni azonban, hogy egy ilyesfajta javítás is komoly technikai tudást, ismereteket igényelt.

Formai párhuzamok alapján a háromgömbösök közül legtöbb esetben csak a nagy gömb díszített, elvéve díszítették a kis gömböket, s akkor is csak a szélein gyöngydrótabronccsal.⁸⁷ Arra eddig csak egy példa ismert (Cikó 91. sír), hogy a kis gömbökön filigrándísz volt (abban az esetben a nagy gömböt díszítetlenül hagyták).⁸⁸ Az alsónyéki kétgömbös darab esetében mindkét gömbön, a háromgömbös esetében az előzőn megfigyelt két díszített gömbbel azonos állásúakon egyaránt megfigyelhető díszítés, ami már önmagában is újdonságnak mondható. A harmadik gömb díszítetlen volta lehet szándékos is, de az is előfordulhat, hogy egyszerűen csak leestek a díszei. Mindazonáltal a tárgytypus további kutatásához jó alapot adhat az itt említett eltérés, aminek segítségével akár egy új típus (altípus), vagy egy új műhely⁸⁹ tevékenysége is megfogható lehetne. Az említett díszítőelemek finomsága és sérülékenysége miatt sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy hiányuk a viselésből fakad.

Párhuzamaiknál a huzalkarika legtöbbször kör keresztmetszetű, de előfordul, hogy felül kör, alul négyzetes. Néhány esetben a karika alsó részére vékony lemezt forrasztottak, s ezt díszítették.⁹⁰ Mivel nem egyedi esetről van szó a lemez felerősítését tekintve, így – figyelmen kívül hagyva az alsónyéki példány díszítetlenségét – elfogadhatónak tűnik a lemez díszítő funkciója.

A háromgömbös fülbevalókat tartalmazó sírokban további fülbevalók is előfordulhatnak, vagy a lemezgömbösök karikájába hurkolva, vagy – akárcsak a 11. sírban – egyszerűen mellettük. Utóbbi esetben feltételezik, hogy a kisebb fülbevalót viselték fülben, míg a nagyobbat a hajfonatban, vagy fejfedőről lelógó szalagon⁹¹ – ez a 11. sír fülbevalóinak viseleti rekonstrukciójaként is elfogadható, annál is inkább, mert ehhez is tartozott bronzlánc, ami valamiféle fejfedő vagy hajháló része lehetett, amire felvarrhatták az ékszeret.

A 11. sírban felnőtt nő viseletének részeként előkerült, három felhúzott lemezgömbbel díszített fülbevalók legközelebbi párhuzama Andocs–Temető utca 147. sírból⁹² ismert. A három felhúzott lemezgömbbel díszített fülbevalókat néhány esetben bronzlánc kötötte össze (Cikó 423. és Závod 7. sír, továbbá egy 1902. évi, regölyi szórvány).⁹³ A típus eredetét Bizánra vezetik vissza.⁹⁴ A 7. század utolsó harmadára keltezhető.⁹⁵

2.1.4. GYÖNGYCSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

A karika alakja, a csüngőtag fix vagy lengő volta, valamint a csüngőtag gyöngyének formája alapján próbálták eddig csoportosítani ezt a tárgytypust.⁹⁶ Karika formája alapján elkülöníthetőek a kerek és ovális karikájúak,⁹⁷ a csüngő lehet lengő vagy fix,⁹⁸ a gyöngycsüngők lehetnek gömb, csepp, illetve

⁸⁷ KISS G. 1983, 101.

⁸⁸ KISS G. 1983, 107.

⁸⁹ Garam Éva a tárgytypus nagyszámú tiszafüredi előfordulása és a variánsok nagy száma miatt helyi mesterek, műhely tevékenységére következtet.

⁹⁰ KISS G. 1983, 107.

⁹¹ KISS G. 1983, 107.

⁹² KISS G. 1983, 106.

⁹³ KISS G. 1983, 107.

⁹⁴ KISS G. 1983, 108.

⁹⁵ KISS G. 1983, 107.

⁹⁶ GARAM 1995, 280.

⁹⁷ GARAM 1995, 274–276.

⁹⁸ GARAM 1995, 274–276.

hasáb alakúak.⁹⁹ A karika készülhetett kör keresztmetszetű bronzdrótból, de öntéssel is, utóbbiak esetében a karika lehetett szintén kör vagy rombusz keresztmetszetű. A csüngőtag lehet egy vagy kétoldalú, s állhat csak gyöngyből, illetve gyöngyből és különböző formájú lemezpalástból. A csüngőtag helye a karika alja, de előfordul két csüngőtag is, egymással átellenes elhelyezésben.

2.1.4.1. KERÉK KARIKÁJÚ GYÖNGYCSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

2.1.4.1.1. KERÉK KARIKÁJÚ LENGŐCSÜNGŐS FÜLBEVALÓ EGYOLDALÚ CSÜNGŐTAGGAL (80. tábla 9.)
Alsónyékéről biztosan ide sorolható a 34. (13. tábla 34. sír 1), 47. (17. tábla 47. sír 2), 57. (20. tábla 57. sír 1) sírok fülbevalója, ahol a csüngőtag egy-egy sötétkék vagy fekete gyöngyből és egy lemezpalástból állt.

A csüngő esetleges lengő voltára utalhatnak a 47. sír másik (17. tábla 47. sír 1), a 230. sír (74. tábla 230. sír 1–2) mindkettő és a 232. sír egyik (74. tábla 232. sír 1) fülbevalóján a rátett, sima drótkoszorúk, amelyek talán a csüngő lecsúszását voltak hivatottak megakadályozni, de a funkciójuk egyértelműen nem megállapítható, ezen fülbevalók csüngőtagjai ma nem mozgathatóak. A drótkoszorúk esetében azt a lehetőséget sem szabad elvetni, hogy formailag valamiféle divatot követtek, vagy korábban funkcióval bíró elemek, ekkor már funkciótlan, elkorcsosult maradványainak másolatai. Ez az elgondolás irányt adhat a tárgytypus formai előzményeinek kutatásához. Csüngőtag híján, de drótkoszorúk elrendezése alapján ugyanebbe a csoportba sorolhatóak (s ugyanakkor feltételezi elenyészett csüngő meglétét) a 31. (12. tábla 31. sír 1–2), 108. (35. tábla 108. sír 2), 110. (36. tábla 110. sír 1–2) és 229. sír (73. tábla 229. sír 1) fülkarikái is. Ez az úgynevezett Igar-típusú fülbevaló.¹⁰⁰

2.1.4.1.1.1. KERÉK KARIKÁJÚ LENGŐCSÜNGŐS FÜLBEVALÓ EGYOLDALÚ CSÜNGŐTAGGAL, ALSÓ VÉGÜKÖN HURKOS ZÁRÓDÁSSAL (80. tábla 10.)

Ebbe a típusba az alábbi fülbevalók sorolhatóak: 34. (13. tábla 34. sír 1), 47. (17. tábla 47. sír 4–5), 57. (20. tábla 57. sír 1), 82. (27. tábla 82. sír 1), 108. számú (35. tábla 108. sír 2) sírból származók. Ezen fülbevalók csüngőjének távtartói bronzlemezről készültek, s a csüngőtagok alján kis hurkot képeztek ki, ezek funkciója esetlegesen a fátzol viseletével hozható összefüggésbe, vagy egyszerűen egy kivitelbeli megoldás.

2.1.4.1.2. KERÉK KARIKÁJÚ, LEMZPALÁSTOS (LENGŐCSÜNGŐS) FÜLBEVALÓ, KÉTOLDALÚ CSÜNGŐTAGGAL (80. tábla 14.)

Karikájuk lehet kör vagy rombusz keresztmetszetű, a csüngőjük egy gyöngyből, s egy távtartóként funkcionáló lemezpalástból áll. Nagyszámú formai variánsa létezik, az alapján, hogy a lemeznek milyen az alakja (kónikus, csonka kúp vagy gúla), ugyanakkor meghatározó a gyöngyök száma is.¹⁰¹ A 34. sírből (13. tábla 34. sír 2), előkerült példány fő jellegzetessége, hogy a távtartót gyöngydrótkoszorú alakú elemek alkotják, úgy, ahogy az a tiszafüredi 661. sír fülbevalójánál is látható.

Utóbbi csüngőtagjának alján az alsónyékiekhez (34., 47. és 79. sír) hasonlóan kis hurkot képeztek ki. Míg ez a típus Garam Évánál a fix csüngőjüeknél szerepel, addig az alsónyéki 34. sírban talált, ugyanehhez a típushoz tartozó példány csüngője még ma is mozgatható.

A lengőcsüngős fülbevalók kísérőleleteiként vegyes összetételű, továbbá dinnyemag alakú gyöngyökből álló nyakláncok jellemzőek. Tiszafüreden néhány esetben állatalakos vagy állatküzdelmi jelenetet ábrázoló korongokkal fordulnak elő, a sírok tartalmazhatnak torqueseket, csillag alakú fülbevalókat, griffes-indás vereteket tartalmazó sírok környékéről kerülnek elő, lemezes veretekkel pedig egyáltalán nem fordulnak elő.¹⁰² Alsónyéken a lengőcsüngős fülbevalókkal, feltételezett lengőcsün-

⁹⁹ SZŐKE 1992, 863–865.

¹⁰⁰ GARAM 1995, 276.

¹⁰¹ GARAM 1995, 276.

¹⁰² GARAM 1995, 276.

gős fülbevalókkal, kétoldalú csüngőtaggal díszített fülbevalóval, préselt bronz pártaveretekkel, barna kásagyöngyökkel, három citromsárga szemmel díszített sötétbarna és fekete gyöngyökkel, sötétkék, sötétzöld, fehér (áttetsző) színű dinnyemag alakú gyönggyel, omega alakú bronzcsattal, kuboktaéder alakú borostyán gyönggyel, asztragalosz öv csatjának töredékével, bronz láncszemmel, lapított gömb alakú orsógombbal, fekete agyagedénnyel, vasabroncsos favödörrel fordulnak elő.

2.1.4.1.3. KEREK KARIKÁJÚ FIX CSÜNGŐS FÜLBEVALÓ, EGYOLDALÚ CSÜNGŐTAGGAL

(80. TÁBLA 11–12.)

Az alsónyéki 8. (6. tábla 8. sír 1–2), 19. (9. tábla 19. sír 1), 134. (43. tábla 134. sír 1) sírokból kerültek elő ilyen fülbevalók. Meglehetősen szegény, női sírok, amelyek a fülbevalókon kívül egyéb mellékletet nem tartalmaztak.

A típus kapcsán Garam Éva is hangsúlyozza a csüngőtagok egyszerűségét (legtöbbször egy gyöngy).¹⁰³ Tiszafüredről számos párhuzamuk ismert (32., 311., 725. sírok), amelyek tükrözik a forma sokszínűségét.¹⁰⁴

2.1.4.1.3.1. KEREK KARIKÁJÚ FIX CSÜNGŐS FÜLBEVALÓ EGYOLDALÚ CSÜNGŐTAGGAL, ALSÓ VÉGÜKÖN HURKOS ZÁRÓDÁSSAL (80. TÁBLA 13.)

A 47. (17. tábla 47. sír 1) és a 60. (21. tábla 60. sír 1) sírből előkerült fülbevaló csüngőjének alja hurokban végződik. Világosszürke színű, kettős kónusú edénnyel és vascsattal került elő.

A tiszafüredi temetőben a III–IV. fázisban jellemzőek, ez a préselt lemezes övgarnitúrák időszakának vége, valamint az idősebb öntött garnitúrák viseletének kezdete.¹⁰⁵

2.1.4.1.4. KEREK KARIKÁJÚ FIX CSÜNGŐS FÜLBEVALÓ KÉTOLDALÚ CSÜNGŐTAGGAL (80. tábla 15.)

Ilyenek kerültek elő a 108. (35. tábla 108. sír 1) és a 232. (74. tábla 232. sír 2) sírből. Kialakításuk az egyoldalú csüngősöknél már megismert módon történt, tehát gyöngy, illetve gyöngy és lemez együtteséből állították össze őket (232. sír kétoldalú csüngővel ellátott fülbevalója).

2.1.4.1.5. A KEREK KARIKÁJÚ GYÖNGYCSÜNGŐS FÜLBEVALÓK ÉRTÉKELÉSE

Az alsónyéki kerek karikájú, gyöngycsüngős fülbevalók a temető északi részén nagyjából egy tömbben csoportosulnak, jó néhány közülük észak–déli tájolású sírből került elő, amelyek mind leletanyagban, mind temetési rítusukban eltérnek a környező síroktól, azonban szintén illeszkednek a temető rendjébe.

A 140. sír több szempontból is kilóg a sorból. Leánygyermek sírja, amelyben mennyiségi és minőségi szempontból is meglehetősen gazdag melléklet volt megfigyelhető, két egyszerű bronz huzalkarikáján kívül egy ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevaló, egy ugyanilyenek a teljes egészében bronzból öntött utánzata, továbbá két, spirálcsőcsüngős fülkarika, bronzcsörgő, esztergált csont tütartó töredéke és sötétkék, zöld és fekete dinnyemag alakú, továbbá sárga folytatással díszített fekete színű hengeres, kéttagú ezüstoffliás, valamint kéttagú ólomgyöngyökből álló gyöngysor volt. A mellékletek ilyen mértékű halmozása nem történhetett ok nélkül.

Kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalók gyakoriak szegényes mellékletű női sírokban, amik a tiszafüredi III–IV. fázisba, a préselt lemezből készített veretek használatának a végére, az idősebb öntött övveretekkel felszerelt garnitúrák horizontjára keltezhetőek. A legtöbb esetben más melléklet nem is kerül elő ezekből a sírokból, ha mégis, akkor csak néhány dinnyemag alakú gyöngyszem.¹⁰⁶ A kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalók az Igar-típus egyszerűsített változatai. A rom-

¹⁰³ GARAM 1995, 276.

¹⁰⁴ GARAM 1995, 264. Abb. 148.

¹⁰⁵ GARAM 1995, 276.

¹⁰⁶ GARAM 1995, 276.

busz keresztmetszetű karikával készített variánsai a fiatalabbak. Tiszafüreden a nagyszámú előfordulása és a variánsok gazdagsága háttérben Garam Éva helyi műhely tevékenységét feltételezi, ami a 8. század végéig működött, amit a tiszafüredi 1215. sírból egy ilyen fülbevalóval együtt előkerült, áttört, pajzs alakú indadísszel ellátott övveret erősít meg.¹⁰⁷

Tiszafüreden megfigyelhető, hogy a kerek karikájú lengő- és fix csüngős fülbevalók csüngőit egyaránt úgy alakították ki, hogy a csüngőtag alján, de van, ahol a karikán belüli oldalon is kis hurkot képeztek.¹⁰⁸ Elképzelhető, hogy ez csak valami fajta technológiai fogás volt, de nem zárható ki, hogy ezek hurkok tényleges funkcióval is bírtak.

2.1.4.2. OVÁLIS KARIKÁJÚ GYÖNGYCSÜNGŐS FÜLBEVALÓK (80. tábla 21–24.)

Ovális karikájú fülbevaló Alsónyéken a 3. (5. tábla 3. sír 1–2), 7. (6. tábla 7. sír 1), 82. (27. tábla 82. sír 1–2), 101. (33. tábla 101. sír 1–2), 234. (75. tábla 234. sír 2.) sírokból került elő. Maga a karika készülhetett kör keresztmetszetű huzalból hajlítva, továbbá öntéssel, kör vagy rombusz átmetszettel. A 3., 82. és a 101. sír két fülbevalója esetében a csüngőt egy-egy téglalap átmetszetű, csepp alakú gyöngy alkotta. A csüngők távtartója készülhetett egyszerű bronzdrótból (3. sír), spirálisan körbecsavarodó bronzdrótból (101. sír) vagy felülről nézve gyöngykoszorút mintázó, granulációt imitáló (82. sír) bronz rátétből is. A karikákon minden esetben megfigyelhetőek bronz rátétek, példányonként eltérő számban és helyzetben. Ezek legegyszerűbb formái az egyszeres bronzdrót (3. sír.), a bronz spirál (háromszoros), abban az esetben, ha a gyöngy távtartója is spiráltként volt (101. sír), és gyöngykoszorút mintázó, granulációt imitáló (7. sír) egyaránt.

A legtöbb esetben a karika felső végét elvékonyították, ami a fülbe akasztást megkönnyíthette, azonban a gyakran a karika felső részén középen megfigyelhető drótkoszorúk, vagy ugyanezen a helyen akár további csüngőtagok kényelmetlenséget okozhattak, ami, ha nem is bizonyítja, de legalábbis felveti annak lehetőségét, hogy ezeket a darabokat nem feltétlenül fülben viselték, hanem például halánték mellett lecsüngő szalagra varrva. Ezt bizonyíthatná a 79. sír teljesen ép fülbevalója, amelyen a karika felső végére egy kettős drótkoszorút erősítettek, ami így szintén megnehezíthette a fülbe akasztást, de Szőke Béla Miklós hívta fel a figyelmem arra, hogy a tárgy egyedi formája arra utalhat, hogy azt restaurálásakor szétszedhették, s rosszul rakták össze. A feltételezést száz százalékos valószínűséggel sem cáfolni sem bizonyítani nincs mód.

A 3. sír egyik, valamint a 7., 79. és a 235. sírok mindkét fülbevalójának csüngőtagja teljes egészében hiányzott, így nem dönthető el teljes bizonyossággal, milyen módon viselték őket, s hogy valóban volt-e csüngőjük – ezek a példányok formai, kiképzésbeli alapon kerültek ebbe a csoportba.

Formai alapon ebbe a csoportba sorolható a 140. sírből (82. tábla 24) előkerült öntött, ovális karikájú, a karika alsó és felső részén, a külső oldalon elhelyezkedő, a karikával egy tagba öntött csüngőkkel ellátott, teljes egészében bronzból készült fülbevaló, amely a maga egyszerűségével több problémát és a tárgytypussal kapcsolatos értelmezési lehetőséget is magában hordoz. A remekműnek egyáltalán nem nevezhető darab eddig párhuzam nélküli. Egyszerűsége arra enged következtetni, hogy nem fülbevalókészítő mester keze munkája, ugyanakkor kézműves, ötvös tudást igényelt az előállításához. Talán helyben készített másolat, amiből kiderül, hogy a mintadarab hogyan nézhetett ki. Tehát egy igénynek próbált megfelelni, amit valószínűleg a divat diktált. Ez az igény pedig az ovális karikájú fülbevaló viselési szándéka volt. Gyermeksírról lévén szó, az sem kizárt, hogy csak ezért ilyen gyenge minőségű példányt tettek a sírba. Látható, hogy a karika felső vége elvékonyodik, de a viseleti szokásoknál már említett felső csüngőtag problematikája itt is jelentkezik. Ugyanakkor az is látszik, hogy a rátett drótkoszorúkat is megpróbálták imitálni, amik öntéssel nehezebben kivitelezhetőek, így túlzottan vastagra sikerültek. Az öntés miatt ezeket egyszerűsíteni

¹⁰⁷ GARAM 1995, 276.

¹⁰⁸ GARAM 1995, 264. Abb. 148.

kellett. Ennek az egyszerűsítési kényszernek tudatában óvatosan ugyan, de talán lehetséges egyfajta tipokronológia felállítása, keltező értékkel bíró kísérőleletek híján a technológiát alapul véve, aszerint, hogy a cizellált darabok tekinthetőek a későbbiek mintapéldányának.

Az ovális karkájú gyöngycsüngős fülbevalóknak két típusa jelentkezik Alsónyéken: az egy- és a kétoldalú csüngősök. Utóbbiba tartoznak az 5. és a 101. sírok fülbevalói.

Ilyen fülbevalók kerültek elő például a Tiszafüred 595., 693., 948. sírokból. Kísérőleleteik Tiszafüreden dinnyemag alakú gyöngyök, ikergyöngyök, állati ábrázolásos, illetve rozettás korongok,¹⁰⁹ Hőgyészen többszörösen összetett, aranyfóliás gyöngyök, rombusz keresztmetszetű huzal karperrec, rombusz alakú pántgyűrű, vasabroncsos favödör.¹¹⁰

Alsónyékről bikónikus formájú orsógommbal, bogydíszes¹¹¹ fülbevalóval, fehér (áttetsző), világoszöld és fekete színű dinnyemag alakú gyönggyel, világosszürke, díszítetlen agyagedénnyel, rombusz alakú ólomcsüngővel díszített, többszörösen összetett ólomgyöngyökkel vannak jelen. Alsónyéken két sírban nő, öt sírban leánygyermek viseletének részeként kerültek elő. A tárgytypus az öntött, indadíszes övgarnitúrák fiatalabb típusainak horizontjába keltezhető, Tiszafüreden a 8. század második felében voltak használatban.¹¹²

2.1.5. GRANULÁCIÓS DÍSZŰ VAGY BOGYÓDÍSZES¹¹³ FÜLBEVALÓK (80. tábla 16–18.)

Az Alsónyékről előkerült granulációdíszes ékszereket két csoportra lehet osztani. Az első csoportba a 3. (5. tábla 3. sír 3), 11. (7. tábla 11. sír 3–4), 83. (27. tábla 83. sír 1) sírban talált fülbevalók tartoznak, amelyeken egy-egy kis gömböt formáló csüngőtag látható, amit a karikával a 3. és a 11. sír fülbevalói esetében fordított trapéz alakú tag köt össze. Párhuzama Tiszafüred 1091. sírből ismert.¹¹⁴ A tárgytypus formai eredetének vizsgálatához a 83. sírből előkerült, sérült karikájú, de ép csüngős darab adhat támpontot. Csüngőtagja ép, gömb alakú, a csüngőt és a karikát apró gömböket imitáló tag köti össze, s úgy tűnik, hogy az egészet egybe öntötték. Ez alapján feltételezhető, hogy ez a forma azokat a lemezgömbös fülbevalókat imitálja, amelyeknek csüngőtagját – akárcsak az alsónyéki 175. (60. tábla 175. sír 1) sír fülbevalójának csüngőjét – kis gömböcskék alkotják.

A 3. és a 11. sírokból előkerült fülbevalók esetében nem ilyen egyértelmű az előkép meghatározása, de a szellemi háttér, a szándék ugyanaz lehetett. A 11. sír fülbevalói aranyozott felületűek, ami nem zárja ugyan ki helyi gyártásukat, de valószínűbb importként való meghatározásuk. A 3. és 11. sírban nő, a 83. sírban férfi váza mellől kerültek elő. A formai típus az Igar-horizontba tartozik (Igar–Vámszőlőhegy III. lelet).¹¹⁵

A másik típust azok a fülbevalók alkotják, amelyek három granulált gömböcskével ellátottak. Karikájuk lehet bronz (39. sír: 14. tábla 39. sír 1–2; 58. sír: 20. tábla 58. sír 1), aranyozott bronz (32. sír: 12. tábla 32. sír 1), csüngőjük lehet bronz (32. sír: 12. tábla 32. sír 1; 58. sír: 20. tábla 58. sír 1) (előbbi kettő esetében szintén feltételezhető aranyozás) vagy ezüst (39. sír: 14. tábla 39. sír 1–2). A típus párhuzamai Tiszafüred 1028. sírből¹¹⁶ ismertek. Alsónyéken a 32., 39. és 58. női sírből, valamint a 19. számú ismeretlen nemű személy sírjából kerültek elő. Nagyszámú variánssal bír, területenként eltérő gyakorisággal fordul elő. Míg Tiszafüreden kis számban vannak jelen, addig a sopronkőhidai temető egyik jellegzetes darabjának számítanak.¹¹⁷ A viseleti szokásánál fontos kiemelni, hogy Solymár 20. sírből láncsal összekötött példányai kerültek elő.¹¹⁸ Ez a típus hosszú ideig

¹⁰⁹ GARAM 1995, 280.

¹¹⁰ KOVACSÓCZY 2010, 145–146.

¹¹¹ GARAM 1995, 265. Abb. 149, 280.

¹¹² GARAM 1995, 264. Abb. 148.

¹¹³ GARAM 2005, 173.

¹¹⁴ GARAM 1995, 264. Abb. 149.

¹¹⁵ FÜLÖP 1988, 166. Abb. 13.

¹¹⁶ GARAM 1995, 265. Abb. 149.

¹¹⁷ GARAM 1995, 280.

¹¹⁸ GARAM 2005, 181. 5. kép.

használatban volt, párhuzama ismert az Igar-horizontból (Igar–Vámszőlőhegy III. lelet),¹¹⁹ egészen a 8. század végéig (Tiszafüred 913.), de megtalálhatóak a 9. századi szláv temetőben is.¹²⁰

2.1.6. SPIRÁLCSÜNGŐS VAGY TORDÍROZOTT VÉGŰ KARIKÁK (80. tábla 19–20.)

A halánték mellett előkerülő tárgytypus, amiről egyértelműen nem dönthető el, hogy fül- vagy hajkarika. Mindkét névvel illeti a szakirodalom, bár a hajkarika elnevezés már a 9. századi példányoknál gyakoribb. Spirálcsüngős karikák – amelyek kör vagy rombusz keresztmetszetű bronzdrótból készültek – az alsónyéki 22., 136., 140., 221. sírokból kerültek elő.

A spirálcsüngős és a tordírozott végű karikákat együtt kezeli a szakirodalom, hiszen mindkét esetben az eredmény valamiféle csavarodó alsó tag. Köztük a lényeges különbség a készítési technikában van. A spirálcsüngőket valamilyen tárgyra feltekerve készítették, a tordírozottak esetében viszont a drótot a saját tengelye körül csavarják meg. A tárgytypusnak három formai variánsa létezik,¹²¹ ezek közül kettő, a hengeres alakú, illetve a lefelé szélesedő spirális végű van jelen Alsónyéken. A legegyszerűbb kivitelűnek a 22. sírből (10. tábla 22. sír 1) előkerült példány tűnik, ahol a kör keresztmetszetű drótot háromszor spirálisan megtekerték, egy hengeres alakú csüngőt kialakítva. A 136. (43. tábla 136. sír 1) és 221. (72. tábla 221. sír 1) sírokból előkerültek karikai rombusz keresztmetszetűek, csüngőjük lefelé szélesedik, kissé nehézkesek, mondhatni ügyetlenül elkészítettek. A 140. sírből (44. tábla 140. sír 3–4) előkerült darabok karikája a csüngőtaghoz képest kicsi, a karika kör keresztmetszetű, a spiráltag finoman kidolgozott, kúpszerű tárgyra sokszorosán körbetekert drótból kialakított, s szintén lefelé szélesedik.

Előállításuk igen egyszerű lehetett,¹²² ezért nagyszámú előfordulásuk lenne várható,¹²³ de – ahogy az Alsónyéken is megfigyelhető – a velük egy technológiai kategóriába sorolt, egy drótból hajlítva előállított, egyszerű fülkarikák nagy számával ellentétben a tárgyalt típusból csak néhány példány került elő.

Vizsgálatuknál alapvető problémát okoz, hogy a szakirodalom sem foglal egyértelműen állást egyik funkciója mellett sem, s legtöbbször együtt tárgyalják az S végű fül-/hajkarikákkal.¹²⁴

A formai eltéréseknek kronológiai szempontból Zlata Čilinská nem tulajdonított jelentést,¹²⁵ vele szemben Szőke Béla Miklós már felhívja egy ilyenfajta különbségtétel szükségességére a figyelmet.¹²⁶ Szerinte a hengeresek és a lefelé elkeskenyedőek nagyjából egykorúak, de a hengeresek gyakoribbak, s hosszabb használati idejük. A legfiatalabb a lefelé szélesedő típus.¹²⁷ Tiszafüreden kísérőleteik között dinnyemag alakú gyöngyök, tagolt rúdgyöngyök, citromsárga fonalmin-tával díszített fekete színű hengeres gyöngyök, valamint vas- és bronzkarperecek, nyitott bronz fülkarikák,¹²⁸ Hógyészen háromtollú vas nyílhegy, áttört díszű bronz tarsolyzáró és trapéz alakú bronzcsatok¹²⁹ fordulnak elő, s a környező sírokból az avar kor legvégére (SPA IIIa) keltezett, ugyanazon öntőmintában készült, két tagból összeállított bronz, pikkely alakú mintás¹³⁰ nagyszíjvég, rombusz alakúra kiszélesedő fejű pántgyűrű, aranyfóliás, többszörösen tagolt rúdgyöngy és vasabroncsos favödör került elő.¹³¹ Alsónyéken szegényes mellékletű sírokból vannak jelen, néhány dinnyemag alakú gyöngy, egy esetben sárga füles bögre kíséretében. Kivételt képez a 140.

¹¹⁹ FÜLÖP 1988, 163. Abb. 10.

¹²⁰ GARAM 1995, 280.

¹²¹ SZŐKE 1992, 850.

¹²² ČILINSKÁ 1966, 153.

¹²³ KOVACSÓCZY 2010, 148.

¹²⁴ GARAM 1995, 288.

¹²⁵ ČILINSKÁ 1966, 149.

¹²⁶ SZŐKE 1992, 850.

¹²⁷ SZŐKE 1992, 850.

¹²⁸ GARAM 1995, 286.

¹²⁹ KOVACSÓCZY 2010, 148–149.

¹³⁰ DAIM 1987, 149.

¹³¹ KOVACSÓCZY 2010, 141–167.

sír, ahol csecsemő nyakából, kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalóval, ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevaló öntött másolatával, esztergált csonttárggyal (tűtartó vagy szopóka) és bronzcsörgővel került elő.

Az alsónyéki példányok közül a legkorábbinak a 22. sír fülkarikája tekinthető, ennél fiatalabbak a 136., 140. és 221. sírok fülbevalói, amelyek az eltéréseiktől eltekintve egykorúak.

Az alsónyéki 22., 136. és 140. sírokban leánygyermek váza, a 221. sírban jellegtelen mellékletű, felnőtt, férfinak meghatározott váz mellől került elő. A temetőpublikációk is azt látszanak igazolni, hogy nők, férfiak és gyermekek sírjában egyaránt megtalálhatóak.¹³²

Kísérőleleteik alapján a temetők késő avar lelethorizontjának részét képezik.¹³³ Garam Éva vizsgálta a tárgytypus elterjedését, eszerint a mai Szlovákia területén, valamint a Dunántúl avar kori temetőiben vannak jelen, azonban az Alföld területéről csak néhány példány ismert.¹³⁴

Viseleti idejüket Zlata Čilinská a 8. század eleje és a 9. század eleje közé teszi,¹³⁵ amit Garam Éva,¹³⁶ és Kiss Attila¹³⁷ is megerősít. A 9. században a keleti frank peremvidéken, különösen Zalavár környékén vannak jelen nagy számban, egészen a 9. század második harmadának végéig.¹³⁸ A tárgytypus megjelenését korábban szláv hatásnak tulajdonították, mivel ott jelennek meg, ahol az avar kor végén és a 9. század folyamán erős szláv befolyással lehet számolni.¹³⁹ A 9–11. századi továbbélését többen is vizsgálták.¹⁴⁰

2.1.7. KISMÉRETŰ, TOJÁSDAD ALAKÚ CSÜNGŐS FÜLBEVALÓ (80. tábla 26.)

A 149. sírból (48. tábla 149. sír 1–2) kettő tojásdad (alsó részén fordított csepp alakban végződő) alakú csüngős, nyitott bronz fülkarika került elő. Kísérőleletei Alsónyéken sötétszürke palack és lapított gömb alakú, díszítetlen orsógomb.

Ritka típusnak számít, párhuzamai a tiszafüredi 32. sírból és a szobi 84. sírból ismertek. Utóbbi mellől dinnyemag alakú gyöngyök és 9. századi szláv típusú lemezgyöngy került elő.¹⁴¹ Garam Éva a késői fülbevalók közé sorolja a tárgyat.¹⁴²

2.1.8. DÍSZÍTETLEN FÜLKARIKA (80. tábla 25.)

A 3., 4., 5., 6., 17., 18., 22., 31., 32., 35., 45., 47., 84., 89., 94., 102., 103., 111., 113., 115., 126., 134., 139., 140., 141., 182., 211., 215., 217. és 228. sírból kerültek elő díszítetlen fülkarikák. Nagyobb számban kör, kisebb számban rombusz keresztmetszetű bronzdrótból készített, díszítetlen karikák. Kísérőleletei Alsónyéken: bogyós díszű fülkarika, ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevaló, csonka kúp alakú, lemezes csüngővel ellátott fülbevaló, spirálcsőgős fülkarika, kerek karikájú lengőcsüngős fülbevaló, lapított gömb alakú és bikónikus formájú orsógomb, öntött bronz övforgó, sárga füles bögre, vasabroncsos favödör, citromsárga szemekkel díszített sötétbarna gyöngy, rozetta formájú veretek, téglalap alakban kivágott lemezes veretek, bronz tű, pántgyűrű, bronzcsörgő, esztergált csont tűtartó, öntött övgarnitúra, római hagymafejes fibula.

Zlata Čilinská szerint az egész Kárpát-medencében előforduló, hosszú életű (6–9. század) típus.¹⁴³ Szőke Béla Miklós szerint a 8–9. század fordulóján jelentek meg közvetlen előkép nélkül a

¹³² KOVACSÓCZY 2010, 149.

¹³³ SZŐKE 1992, 850.

¹³⁴ GARAM 1995, 288.

¹³⁵ ČILINSKÁ 1966, 144. Abb. 11.

¹³⁶ GARAM 1995, 286.

¹³⁷ KISS A. 2001, 227.

¹³⁸ SZŐKE 1992, 850.

¹³⁹ GARAM 1995, 288.

¹⁴⁰ KRÁLOVÁNSZKY 1959, 349.

¹⁴¹ GARAM 1995, 284.

¹⁴² GARAM 1995, 286.

¹⁴³ ČILINSKÁ 1966, 150.

településterület peremvidékein.¹⁴⁴ A tárgytypus tovább él az avar kor után, s a szakirodalmak fülkarikaként, hajkarikaként, halántékkarikaként egyaránt értelmezik.¹⁴⁵

2.1.9. FÜLBEVALÓK ÉRTÉKELÉSE

Az egyes fülbevalóknál tapasztalható kis előfordulási darabszám arra utalhat – amit a temetőhöz tartozó telep leletanyaga is igazol –, hogy nem számolhatunk helyben tevékenykedő ötvössel, az itt előforduló fémtárgyak – ide értve az övrészeket is – kereskedelem vagy ajándékozás útján kerülhettek ide.

Problémákat vetnek fel a gyöngycsüngős fülbevalók amiatt, hogy gyakran oly módon rendezték el a csüngőiket, vagy egyszerűen csak a rátett drótkoszorúkat, hogy azok formailag, funkcionálisan lát-szólag alkalmatlanokká váltak a fülben viselésre is. Emellett – ahogy az itt is megfigyelhető – léteznek kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalók, amelyeknek az alsó részén kis karikát alakítottak ki. Ezek a szegényebb mellékletű sírokból kerültek elő. Nem kizárható, hogy az alsó részen kialakított hurokba esetleg szerves anyagot (bőr, textil, vászon)¹⁴⁶ fűztek, így követve – alacsonyabb társadalmi rangjuk ellenére – a fátyol (a fátylacról lásd lentebb) vagy hajháló viselési szokását, aminek egy díszesebb példáját képezi a 11. sír.

Ez utóbbi egyértelműen valamiféle divat követésének bizonyítéka lehet. Mindez nehezen bizonyítható, de nem is kizárható. Annál is inkább, mert a kerek karikájú fülbevalók esetében megfigyelhető, hogy léteznek olyan darabok, ahol a csüngő alsó lezárását úgy oldották meg, hogy a drótok végét egyszerűen kettéhajtották. Amennyiben – ahogy az itt tárgyalt példányok némelyikénél – ez másként történt, joggal feltételezhető szándékoltság, vagy egyszerűen egy más módszerrel dolgozó mester kézjegye figyelhető meg az alsó karika kialakításában.

2.2. FEJEN VISELT ÉKSZEREK

2.2.1. FÁTYOL

Alsónyékéről a 11., 32., 47., 85., 108. és 113. sírokból kerültek elő fülbevalókat összekötő, vékony, S alakú láncszemekből összeállított láncok, de csak a 11. (7. tábla 11. sír 6) és 85. (28. tábla 85. sír 1) sírból előkerültek sikertelenül felszedni, megtartani.

Mechthild Schulze gyűjtötte össze elsőként a láncos fülbevalókat,¹⁴⁷ avar kori viseleti szokásukat Garam Éva vizsgálta.¹⁴⁸ Kiss Gábor egy a késő avar korban jellemző szokásként értelmezi, amely a felhúzott lemezgömbös és ovális karikájú, hosszú üvegyöngycsüngős fülbevalókra jellemző (például Abony 97., 101., Bágyog–Gyűrhegy 7., Halimba 483., Kiskőrös–Pohibuj, Mackó-dűlő 40., Pilismarót 3., Regöly 13., Szentés–Kaján 226. sír),¹⁴⁹ ezzel szemben Garam Éva mellett foglal állást, hogy az avar kor folyamán végig használatban voltak.¹⁵⁰

A láncos fülbevalók viselési módját, funkcióját kaukázusi példák alapján próbálták rekonstruálni,¹⁵¹ Kovrig Ilona szerint fejtetőn átvett láncról kétoldalt függték le a fülbevalók,¹⁵² de ez ellen szól, hogy a láncokat a karika alsó részéhez erősítették, s nem voltak elegendő hosszúak, ahhoz, hogy a fejen átvette elérjenek a fülekig.¹⁵³ Ezt látszik megerősíteni az is – amit néhány esetben (Abony 97. sír, Bágyog–Gyűrhegy 7. sír) sikerült csak eddig megfigyelni –, hogy a sírban a nyakcsi-

¹⁴⁴ SZŐKE 1992, 844.

¹⁴⁵ GARAM 1995, 284.

¹⁴⁶ GARAM 2005, 175.

¹⁴⁷ SCHULZE 1984, 325–355.

¹⁴⁸ GARAM 2005, 173.

¹⁴⁹ KISS G. 1983, 107.

¹⁵⁰ GARAM 2005, 173.

¹⁵¹ HAUGH 1902, 366–367.

¹⁵² KOVRIG 1963, 110.

¹⁵³ KISS G. 1983, 107.

golyák mögül kerülnek elő,¹⁵⁴ úgy, ahogy az alsónyéki 85. sírban is. Ez alapján valószínűbb, hogy a láncok hajfonat, leelő haj fölött lehettek átvetve.¹⁵⁵

A láncos fülbevalók kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy egy lineáris jelenséggel van-e dolgunk – vagyis tényleg megszakítások nélkül, folyamatosan használták ezeket – vagy esetleg újabb és újabb impulzusok hatására jelennek meg a más-más típusú fülbevalókon. Jelen vannak felhúzott lemezgömbös, kosaras, rátett bordákkal díszített arany, lemezipalástos gyöngycsüngős, granulált díszű és ovális karikájú fülbevalókon egyaránt,¹⁵⁶ ami inkább helyi viseleti szokást tükröz, ahol az eltérések oka lehet az életkor, társadalmi rang, anyagi helyzet. Garam Éva 2005-ben 40 sírral számol, amiben láncsal összekapcsolt fülbevaló volt, vagy olyan megfigyelést tettek, ami ilyen viseleti módra utal.¹⁵⁷ Azoknak a fülbevalótípusoknak az ismeretében, ahol előfordulhat láncos szerkezet, látható, hogy vannak köztük népszerű, széles körben elterjedt darabok is (például ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevalók). Ha ezeket viselhették láncsal (a tárgy maga a finomsága miatt talán nehezen beszerezhető volt), miért ne lehetne feltételezni, hogy viselhették ezeket más anyaggal összekötve is, akik a bronzláncsal nem tudták beszerezni vagy nem engedhették meg maguknak, illetve ha ezek a láncszemek megsérültek, elhasználódtak, elvesztek – nem valószínű ugyanis, hogy azonnal rendelkezésre álltak ebből tartalékok –, vagy pedig ezt elkerülendő, nem viselték őket a mindennapokon.

Az Abony 101. sírból¹⁵⁸ előkerült ovális karikájú fülbevaló alsó végét lezáró hármashármas drótkoszorú és a kétoldalú csüngőtag közé hurkolták a bronzlánc végét, ami azt eredményezhette, hogy a hajháló szorosan a fejre simul. Felmerülhet annak a lehetősége, hogy a csüngődíszeknek – gondolva itt a kerek karikájú fülbevalóknál előforduló akár 4 db (pl. Székkutas–Kápolnadűlő 200. sír),¹⁵⁹ a karikákon szabályos sorban elhelyezett, lapított gömb alakú gyöngyből álló csüngőtagokra – az esztétikai élményen kívül funkcionális szerepük is lehetett. A koponya két oldalán előkerült, több csüngőtaggal díszített fülbevalókat ilyen módon akár három helyen is összeköthették a fejfedő/hajháló/fátyol rögzítése céljából. Összekötésre a bronz láncsal kívül textil- vagy bőrcsíkok is alkalmazhatók lehettek. Az értékelést nehezíti, hogy a temetőpublikációk egy részében nem derül ki pontosan a fülbevalók közötti láncok előkerülési helye.

2.2.2. HAJHÁLÓ

Az alsónyéki 185. sírban (60. tábla 185. sír 3–7) rombusz alakú csüngővel díszített, többszörösen összetett ólomgyöngyök kerültek elő a koponya környékéről. A gyöngyök csövecskeszerűek, felületüket sűrűn esztergált bordázás tagolja.¹⁶⁰

A hasonló ólomdíszeket Garam Éva szerint a nők hálósan felfűzve, a kontyba fogott haj tartására, díszítésére használták.¹⁶¹ Szőke Béla Miklós cáfolja ezt azzal, hogy szerinte nem csak a koponya alatt találhatóak meg, s emellett nem figyelhető meg hálószerkezet.¹⁶² Alsónyéken is inkább a koponya tágabb környékén, a váll és a nyak környékén kerültek elő, ami szintén a hajhálóként való értelmezés ellen szól.

Szőke Béla Miklós szerint az ón-ólm csövecskés díszítés a Kárpát-medence nyugati felében fordul elő. A 7. századra jellemző, de a 8. század végén, 9. század elején rövid időre újból feléled a zalai térségben (például Kehida 130. sír) és Felső-Ausztriában.¹⁶³

¹⁵⁴ KISS G. 1983, 107.

¹⁵⁵ KISS G. 1983, 107.

¹⁵⁶ GARAM 2005, 180–181.

¹⁵⁷ GARAM 2005, 173.

¹⁵⁸ GARAM 2005, 181. Abb. 5.

¹⁵⁹ B. NAGY 2003, 144.

¹⁶⁰ SZŐKE 2012, 293.

¹⁶¹ GARAM 2005, 169.

¹⁶² SZŐKE 2012, 293.

¹⁶³ SZŐKE 2012, 293.

2.2.3. PÁRTA

A 232. sírban (74. tábla) fekvő elhunyt koponyáján a bontás során igen gyenge megtartású, vékony bronzlemezek maradványai kerültek elő, egy részük a felszedéskor elporladt, a többi restaurálás során semmisült meg. Helyzetük alapján arra lehet következtetni, hogy pártá részét képezhették. Gyenge megtartásuk miatt a tárgyakat nem lehetett vizsgálni, csak a pártá meglétének tényét dokumentálni.

A pártaveretek készülhettek aranyból, aranyozott bronzból, vagy az itt megfigyelt módon bronzból, s textilre vagy bőrre varrták fel őket.¹⁶⁴

A párták ritkák az avar kori női sírokban. Formai elkülönítésüket Garam Éva végezte el, s az ő munkáját Lőrinczy Gábor és Straub Péter egészítette ki.¹⁶⁵ A legkorábbi lelethorizontban nincsenek jelen, s hiányoznak a dunántúli germán karakterű temetőkből is. A viselet előképeit a bizánci mozaikokon (például a ravennai San Vitale-székesegyházban) lehet felfedezni, s a viseleti szokás továbbélését mutatja, hogy az ötvös sírok leletanyagában is fellelhetőek ezen veretek préselőtővei.¹⁶⁶ Viszonylag hosszú életű darabok, tág időbeli keretek közé, a 7. és 8. századra keltezhetőek.¹⁶⁷ Grigorov nyomán Szőke Béla utal rá, hogy a közvetlen bizánci befolyású területen élő bolgároknál a 7. századi avarok viseletéhez hasonló, csak jóval egyszerűbb kivitelű, préselt fémveretekkel díszített fejékek szintén megjelennek a női sírokban, de ott a 8–9. századra kelteznek ezeket.¹⁶⁸

2.2.4. HAJTŰ

Az alsónyéki 113. számú (37. tábla 113. sír 2) bolygatott sírból ellaposodó végű, sérült hegyű, halszálla mintás bronz tű került elő. Előkerülési helye – a koponya környéke – alapján az alsónyéki példányt hajtűként lehet értelmezni. A tárgytypus ezen formai variánsa nagyszámú analógiával bír az avar kori leletanyagban.¹⁶⁹ Vida Tivadar szerint meroving analógiák alapján különböző frizurára vagy hajdíszre lehet következtetni a koponya mellett, egyesével, vagy párban előkerült tűk meglétéből.¹⁷⁰

Kísérőleletei Alsónyéken dinnyemag alakú és kásagyöngyök, valamint lapított gömb alakú orsógomb.

Párhuzamai a Dunántúlról (Cikó, Csákberény, Jutas, Keszthely–Fenekpuszta, Kölked–Feketekapu, Környe, Várpalota) és Erdély (Mezőbánd, Marosnagylak) területéről ismertek.¹⁷¹ A Kölked–Feketekapu A temetőben minden esetben kora avar kori leletekkel került elő.¹⁷² A szokás leginkább a Kárpát-medence területén élő germánok viseletére vezethető vissza.¹⁷³

2.3. GYÖNGYÖK

Az avar kori női és gyermeksírok gyakori mellékletei a gyöngyök, de kisebb számban férfiak sírjaiban is előfordulnak. A nők és a leánygyermek sírjaiban főként nyak tájékról kerülnek elő, tehát vagy láncként a nyakban hordták, vagy esetleg bizánci mintára készített ékszergallér részeként.¹⁷⁴ A férfiak sírjaiból jóval kisebb számban, főként a medence környékéről, tarsolyból kerülnek elő. Tulajdonosaik ezeket feltehetőleg bajelhárító amulettként hordták magukkal.¹⁷⁵

Alsónyéken 17 esetben nő, nyolc esetben ismeretlen nemű gyermek, négy esetben férfi és három

¹⁶⁴ GARAM 2005, 172.

¹⁶⁵ SZŐKE 2012, 293.

¹⁶⁶ GARAM 2005, 172.

¹⁶⁷ GARAM 2005, 172.

¹⁶⁸ GRIGOROV 2007, 76–83. Idézi: SZŐKE 2012, 295.

¹⁶⁹ KISS A. 1996, 189.

¹⁷⁰ VIDA 1999, 567.

¹⁷¹ KISS A. 1996, 189.

¹⁷² KISS A. 1996, 189.

¹⁷³ KISS A. 1996, 190.

¹⁷⁴ GARAM 2005, 172.

¹⁷⁵ PÁSZTOR 2003, 349.

esetben ismeretlen nemű felnőtt sírjából kerültek elő gyöngyök, síronként lehet néhány darab, de előfordulhat teljes gyöngysor vagy több gyöngysor is. Az alsónyéki 11. sírban (7. tábla), a temető egyik leggazdagabbnak mondható női sírjában több gyöngysort lehetett megfigyelni.

A gyöngyöket csoportosítani anyag, forma és technika alapján érdemes. Alsónyéken anyag alapján két csoportot, üveg (opak) és borostyángyöngyöket különíthetünk el.

Forma szerint igen nagy a variánsok száma, különösen igaz ez a dinnyemag alakú gyöngyökre. Az alsónyéki temetőből előkerült gyöngyök közül azoknak a részletes elemzése történik meg, amik egy-egy, jól körülhatárolható, korábban Pásztor Adrienn által már elemzett típusba tartoznak, s ezáltal alkalmasak kormeghatározásra. A tipológia alapjául Pásztor Adrienn Székkutas–kapolnadülői avar kori temető gyöngytipológiája,¹⁷⁶ valamint további kutatásai szolgálnak.

2.3.1. ÜVEGGYÖNGYÖK

2.3.1.1. GÖMBFÉLÉK

2.3.1.1.1. GÖMB ALAKÚ, DÍSZÍTETLEN, EGYTAGÚAK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: fekete színű, nagyméretű, gömb alakú, áttetszetlen üvegyöngy (például 166. sír); fehér színű, nagyméretű, gömb alakú, enyhén áttetsző üvegyöngy (például 147. sír).

A gömb alakú, díszítetlen egytagú gyöngyök a 8. század első harmada és a 8. század vége közé keltezhetőek.¹⁷⁷

2.3.1.1.1.1. LAPÍTOTT GÖMB ALAKÚ, DÍSZÍTETLEN, EGYTAGÚAK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: sötétkék színű, lapított gömb alakú, áttetszetlen üvegyöngy (például 179. sír), ami a 8. század első harmada és a 8. század vége közé keltezhető. Kisméretű, fehér színű, áttetsző, lapított gömb alakú üvegyöngy (például 101. sír), amelynek párhuzamai Székkutas 437. és 528. sírban találhatóak, s a 8. század 1. felére keltezhetőek.¹⁷⁸

2.3.1.1.1.2. KÖLES MÉRETŰ,¹⁷⁹ DÍSZÍTETLEN EGYTAGÚAK

Alsónyéken igen gyakoriak a kisméretű, lapított gömb alakú, áttetszetlen üvegből készült köles méretű vagy kásagyöngyök (sárga, barna, fekete színben).

Gyakran előforduló, hosszú életű darabok, amelyeket a 7. század harmadik harmadától a 8. század végéig viseltek, de virágkoruk az idősebb lelethorizontra tehető, ahol szemesgyöngyökkel fordulnak elő.¹⁸⁰

2.3.1.1.1.3. LAPÍTOTT GÖMB ALAKÚ, DÍSZÍTETLEN TÖBBTAGÚAK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: fehér színű, kör keresztmetszetű, lapított gömb alakú tagokból álló, áttetszetlen öttagú gyöngy (például 159. sír); sötétkék színű, kör keresztmetszetű, lapított gömb alakú tagokból álló áttetszetlen kéttagú gyöngy (például 192. sír); kék színű, kéttagú összetett gyöngy (például 179. sír); fekete színű, kör keresztmetszetű, lapított gömb alakú tagból álló, áttetszetlen kéttagú üvegyöngy (például 131. sír).

A lapított gömb alakú, díszítetlen többtagú gyöngyök a 7. század harmadik harmada és a 8. század vége közé keltezhetőek.¹⁸¹

¹⁷⁶ B. NAGY 2003, 367–369.

¹⁷⁷ PÁSZTOR 2003, 333.

¹⁷⁸ PÁSZTOR 2003, 334.

¹⁷⁹ PÁSZTOR 2003, 334.

¹⁸⁰ PÁSZTOR 2003, 345–346.

¹⁸¹ PÁSZTOR 2003, 334.

2.3.1.2. DÍSZÍTETT GÖMBÖSÖK

2.3.1.2.1. LAPÍTOTT GÖMB ALAKÚ, DÍSZÍTETT EGYTAGÚAK

2.3.1.2.1.1. DUDOROS RÁTÉTDÍSZESEK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: fekete, lapított gömb alakú, három (citromsárga) dudoros rátétdíszű (például 103. sír); áttetsző, halványzöld színű, citromsárga szemekkel díszített gyöngyök (például 103. sír); piros színű, nagyméretű, enyhén lapított gömb alakú, négy, citromsárga színű rátett dudorral díszített, áttetszetlen üvegyöngy (például 34. sír); piros színű, nagyméretű, lapított gömb alakú, három, citromsárga színű, rátett dudorral díszített, áttetszetlen üvegyöngy (például 32. sír); sötétkék színű, nagyméretű, kissé lapított gömb alakú, sötétkék színű rátett dudorokkal díszített, áttetszetlen üvegyöngy (például 179. sír).

A dudoros rátétdíszes gyöngyök a 7. század közepe és a 8. század vége, 9. század első harmada közötti időszakra keltezhetőek, virágkoruk a késői időszakra tehető.¹⁸²

2.3.1.2.1.2. DUDORRAL ÉS HULLÁMVONALLAL DÍSZÍTETTEK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: piros alapon citromsárga szemes és citromsárga folytatásos gyöngy (például 35. sír); lapított gömb alakú, piros színű, fehér és kék folytatásos gyöngy (például 11. sír).

A dudorral és hullámvonallal díszített gyöngyök a 7. század harmadik harmadára keltezhetőek.¹⁸³

2.3.1.2.1.3. VONAL- ÉS HUOKFOLYATOTTAK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: piros színű, nagyméretű, lapított gömb alakú, áttetszetlen üvegyöngy, amin vízszintesen futó fehér csigavonal és világoskék hullámvonal látható (például 11. sír).

A vonal- és hurokfolyatott gyöngyök a 8. század végére jellemzőek.¹⁸⁴

2.3.1.3. HENGERESEK

2.3.1.3.1. DÍSZÍTETLEN HENGERESEK

2.3.1.3.1.1. VÁGOTT HENGEREK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: zöld színű, kör keresztmetszetű, üvegcsőből vágott, igen rövid, áttetszetlen üvegyöngy (például 179. sír); fekete színű, henger alakú üvegyöngy (például 103. sír).

A 7. század harmadik harmada és a 9. század első harmada közé keltezhetőek.

2.3.1.3.2. DÍSZÍTETT HENGERESEK

2.3.1.3.2.1. HUOKFOLYATOTT RÁTÉTDÍSZESEK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: sötétszürke vagy fekete, hengeres, áttetszetlen üvegből készült, hosszabb vagy rövidebb, sárga hurokfolyatott, rátétdíszes gyöngyök.

A 8. század második fele és a 9. század első harmada közé keltezhetőek.¹⁸⁵

2.3.1.4. KORONG ALAKÚ DÍSZÍTETLEN EGYTAGÚAK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: sötétkék színű, korong alakú, áttetszetlen üvegyöngy (például 147. sír).

A 7. század középő harmada és a 8. század első fele közé keltezhetőek.¹⁸⁶

¹⁸² PÁSZTOR 2003, 334.

¹⁸³ PÁSZTOR 2003, 335.

¹⁸⁴ PÁSZTOR 2003, 335.

¹⁸⁵ PÁSZTOR 2003, 336.

¹⁸⁶ PÁSZTOR 2003, 336.

2.3.1.5. HORDÓ ALAKÚAK

2.3.1.5.1. DÍSZÍTETLEN EGYTAGÚAK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: sárga színű, hordó alakú, egytagú gyöngy (például 179. sír); sötétkék színű, hordó alakú egytagú gyöngy (például 103. sír).

A hordó alakú, díszítetlen egytagú gyöngyök a 7. század harmadik harmada és a 8. század vége, 9. század eleje közé keltezhetőek.¹⁸⁷

2.3.1.5.2. DÍSZÍTETT EGYTAGÚAK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: fekete színű, hordó alakú, citromsárga hálmintával díszített gyöngy (például 89. sír); fekete színű, nagyméretű, hordó alakú, citromsárga folytatással díszített, áttetszetlen üvegyöngy (például 101. sír).

A hordó alakú díszített egytagú gyöngyök a 8. század második felére, végére, a 9. század első harmadára keltezhetőek.¹⁸⁸

2.3.1.6. KÚPFÉLÉK

2.3.1.6.1. DÍSZÍTETLEN KÚPOSOK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: fekete színű, nagyméretű, kúp alakú, áttetszetlen üvegyöngy (például 11. sír); fehér színű, kisméretű, csavart formájú, enyhén áttetsző, fehér színű, nagyméretű, csavart technikával készült gyöngy; enyhén áttetsző, kúp alakú gyöngy; sötétkék színű, kisméretű, csavart technikával készült, enyhén áttetsző, kúp alakú gyöngy (például 101. sír).

A 8. század első fele és a 9. század első harmada közötti időszakra keltezhetőek.¹⁸⁹

2.3.1.6.2. DÍSZÍTETT KÚPOSOK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: fekete színű, kúp alakú, citromsárga, folytatott díszű gyöngy (például 89. sír); fekete színű, nagyméretű, csavart technikával készült, citromsárga folytatott díszítéssel ellátott, kissé ellapított, kúp alakú, áttetszetlen üvegyöngy (például 101. sír).

A 8. század vége és a 9. század első harmada közé keltezhetőek.¹⁹⁰

2.3.1.7. BIKÓNIKUS FORMÁJÚAK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: sötétkék színű, kisméretű, bikónikus formájú, enyhén áttetsző gyöngy (például 89. sír); fehér színű, nagyméretű, bikónikus formájú, áttetszetlen gyöngy; fekete színű, nagyméretű, bikónikus formájú, áttetszetlen gyöngy (például 179. sír). Két formai típusa van jelen Alsónyéken, a kettő közötti különbséget a végein és a közepén mért átmérők arányszáma adja.

A 7. század harmadik harmada és a 8. század vége közé keltezhetőek.¹⁹¹

2.3.1.7.1. RÖVID BIKÓNIKUS FORMÁJÚ, DÍSZÍTETLEN EGYTAGÚAK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: sötétkék színű, kisméretű, bikónikus formájú, enyhén áttetsző üvegyöngy (például 89. sír).

A 7. század harmadik harmada és a 8. század közé keltezhetőek.¹⁹²

2.3.1.7.2. BIKÓNIKUS FORMÁJÚ, DÍSZÍTETT EGYTAGÚAK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: fekete színű, bikónikus formájú, áttetszetlen

¹⁸⁷ PÁSZTOR 2003, 336.

¹⁸⁸ PÁSZTOR 2003, 337.

¹⁸⁹ PÁSZTOR 2003, 338.

¹⁹⁰ PÁSZTOR 2003, 338.

¹⁹¹ PÁSZTOR 2003, 338.

¹⁹² PÁSZTOR 2003, 338.

üveggyöngy, legszelesebb pontján körbefutó fehér vonallal. Kék-fehér színű millefiori szemek láthatóak rajta.

2.3.1.8. HASÁBOSOK

2.3.1.8.1. DÍSZÍTETLEN, TÉGLALAP ALAKÚ, NÉGYZET KERESZTMETSZETŰ HASÁBOK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: sötétkék színű, nagyméretű, téglalap alakú, négyzet keresztmetszetű, áttetszetlen üveggyöngy (például 103. sír); zöld, rövid, lapos hasáb alakú gyöngy (179. sír).

A 7. század harmadik harmada és a 9. század első harmada közé keltezhető.¹⁹³

2.3.1.8.2. HATSZÖG ÁTMETSZETŰ HOSSZÚ HASÁBOK¹⁹⁴

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: sötétkék színű, hatszög keresztmetszetű gyöngy (például 129. sír); fekete színű, kör keresztmetszetű, lapított gömb alakú tagból álló, áttetszetlen üveggyöngy (például 131. sír).

2.3.1.8.3. LECSAPOTT SARKÚ HASÁBOK¹⁹⁵

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: sötétkék színű, kuboktaéder alakú (lecsapott sarkú) üveggyöngy (például 102. sír).

A lecsapott sarkú gyöngyök 7. század és a 9. század első harmada közé keltezhetőek.¹⁹⁶

2.3.1.9. DINNYEMAG ALAKÚAK¹⁹⁷

Nagyszámú formai variánsuk miatt sok munkát adnak a kutatás számára a dinnyemag alakú gyöngyök. Anyaguk szerint lehetnek áttetszőek vagy áttetszetlenek, méret szerint kicsik vagy nagyok, keresztmetszet szerint ovális vagy rombusz keresztmetszetűek, szín szerint fehérek (színtelenek), világoskék, sötétkék, világoszöld, sötétzöld, feketék. Sok esetben nehéz eldönteni, hogy formai eltérések mögött szándékosság áll-e vagy csak gyártási hiba. Az aránylag alacsony alsónyéki esetszám miatt csak színek alapján történt csoportosítás, ezeken belül forma szerinti alvariánsok elkülönítése nem történt meg.

Az alsónyéki temetőből az alábbi példányai ismertek: fehér színű, ovális keresztmetszetű, enyhén áttetsző, dinnyemag alakú üveggyöngy (például 89. sír); sötétkék színű, kisméretű, ovális keresztmetszetű, áttetszetlen, dinnyemag alakú üveggyöngy (például 89. sír); fekete színű, kisméretű, ovális keresztmetszetű, áttetszetlen, dinnyemag alakú üveggyöngy (például 101. sír); fekete színű, nagyméretű, rombusz keresztmetszetű, áttetszetlen, dinnyemag alakú üveggyöngy (például 101. sír); fekete színű, kétosztatú, ovális keresztmetszetű, áttetszetlen, dinnyemag alakú üveggyöngy (például 221. sír); fekete-bordó színű, kisméretű, ovális keresztmetszetű, áttetszetlen, dinnyemag alakú üveggyöngy (például 101. sír); világoskék színű, kisméretű, ovális keresztmetszetű, enyhén áttetsző, dinnyemag alakú üveggyöngy (például 101. sír); sötétkék színű, nagyméretű, ovális keresztmetszetű, áttetszetlen, dinnyemag alakú üveggyöngy (például 107. sír).

Az alsónyéki dinnyemag alakú gyöngyök mindegyike üvegből készült, belsejükben több esetben bronzcsövecskék voltak megfigyelhetőek.

A dinnyemag alakú gyöngyök használata avar területeken a 7. század második felében kezdődik.¹⁹⁸

¹⁹³ PÁSZTOR 2003, 338.

¹⁹⁴ PÁSZTOR 2003, 338.

¹⁹⁵ PÁSZTOR 2003, 339.

¹⁹⁶ PÁSZTOR 2003, 339.

¹⁹⁷ PÁSZTOR 2003, 339.

¹⁹⁸ GARAM 1995, 274.

A legkorábbiak a kisméretű, világoszöld színűek.¹⁹⁹ A kék színűek a Kárpát-medencében a 8. században terjednek el széles körben.²⁰⁰ A szintelen és mélyzöld példányok az idősebbek, ezek egyes gyöngysorokon is előfordulnak. Legelterjedtebbek a fekete és sötétkék színűek, amiket Garam Éva a tiszafüredi temető azon részében figyelt meg, ahol az öntött övgarnitúras férfi sírokat.²⁰¹ Tiszafüreden a temető használati idejének végéig jelen vannak.²⁰²

2.3.1.10. KÉTSZERESEN ÖSSZETETT, ARANYFÓLIÁS GYÖNGY

Az alsónyéki temetőből az alábbi példánya ismert: kéttagú aranyfóliás gyöngy (például 40. sír). A 8. század 2. fele és a 9. század első harmada közé keltezhető.²⁰³

2.3.2. BOROSTYÁNKŐ GYÖNGYÖK

2.3.2.1. HASÁB ALAKÚ BOROSTYÁNGYÖNGY

Az alsónyéki temetőből az alábbi példánya ismert: lapos, lekerekített sarkú négyzet keresztmetszetű borostyángyöngy (például 128. sír).

2.3.2.2. KUBOKTAÉDER ALAKÚAK

Az alsónyéki temetőből az alábbi példánya ismert: levágott sarkú, lapos hasáb alakú borostyángyöngy (például 129. sír).

A borostyángyöngyök viselete a 7. század harmadik harmadától figyelhető meg.²⁰⁴

2.4. ÓLOMCSÜNGŐS ÉKSZEREK

Az alsónyéki 85. sírban (28. tábla 3–7) a nyak körül erősen töredezett állapotú, vékony ólomlemez-ből készült pelta alakú csüngők (minimum 4 db rekonstruálható) kerültek elő. Függesztőjüket a felső részen hagyott kis nyúlvány hátrahajlításával alakították ki. A minta préseléssel készült, a tárgyak középső részén hal pikkelyes testét imitálva, hálómintaszerű díszítéssel, a tárgyak lefelé hajló végein pedig stilizált halfej fedezhető fel. A motívum jelenleg párhuzam nélküli. Több információval szolgálhat a tárgy anyaga, formája, jellege.

A pelta alakú csüngők késő avar kori sírokból is ismertek (Kehida–Fövényes 130.²⁰⁵ és Zalakomár 190. sír),²⁰⁶ ezek viseleti módját Szőke Béla Miklós próbálta meg rekonstruálni. Egyértelműen fejen viselt ékszerek (párta, diadém) részeként értelmezi ezeket. Anyaguk lehet arany, ezüst vagy bronz.²⁰⁷ Az általa tárgyalt példányokat további, általában igen vékony drótokkal felerősített csüngőtagok ékesítették.²⁰⁸

A formai egyezés ellenére sem jelenthető ki, hogy ugyanolyan funkciójú tárgyakkal van dolgunk, hiszen az alsónyéki példányok inkább a nyak környékére helyezhetőek, a koponyán való viselésüknek semmi nyoma vagy bizonyítéka nincs.

¹⁹⁹ KOVRIG 1963, 164; PÁSZTOR 1995, 77.

²⁰⁰ VIDA – VÖLLING 2000, 31.

²⁰¹ GARAM 1995, 290.

²⁰² GARAM 1995, 294.

²⁰³ PÁSZTOR 2003, 342.

²⁰⁴ PÁSZTOR 2003, 342.

²⁰⁵ SZŐKE 2012, 287.

²⁰⁶ SZŐKE 2012, 290.

²⁰⁷ SZŐKE 2012, 288–289.

²⁰⁸ SZŐKE 2012, 292.

2.5. FIBULÁK

2.5.1. ÉREDET, ANYAG

Már a La Tène-, a római és a késő antik időszakból ismertek vasból, bronzból, ezüstből és aranyból készített fibulák a Kárpát-medence területéről, ezek egy része, ha nem is túl gyakran, de bekerülhetett avar kori sírokba.²⁰⁹ Eredetileg a római korban rangjelző szereppel is bírhatott néhány típusuk, például a hagymafejes fibula, ami a katonaság, majd a római polgár viseletének része volt.²¹⁰ Eredeti funkciójuk szerint az antik, mediterrán, római peplos-viseletben a ruha vagy egyes rétegeinek összefogása volt a szerepük. Avar kori női sírokból előkerült példányok egy részét tarsolyban talizmánként, amulettként vagy övről lecsüngő szalagon hordhatták.²¹¹

Alsónyékra a 85. (28. tábla 85. sír 11), 178. (61. tábla 178. sír 2), 110. (36. tábla 110. sír 5) és 182. (62. tábla 182. sír 3) sírokból római kori fibulák kerültek elő. Igen gazdag, de szegény avar kori sírokból egyaránt ismertek római kori fibulák, síronként több is előfordulhat.²¹²

Az előkerülés helye a legfontosabb szempont az avar kori sírokból származó fibulák vizsgálata során. Az avar kori sírokból előkerült fibulák csoportosítását Garam Éva végezte el először, ennek során két fő csoportot különítve el. Az egyik csoportba a mellékletként a sírba helyezett fibulák (tarsolyban, csüngőként, talizmánként, amulettként, érdekes tárgyként hordottak),²¹³ a másik csoportba azok a példányok kerültek, amelyek viseleti helyen, vállon, vagy mellkason kerültek elő és túvel rendelkeztek, tehát viselésre alkalmasak voltak.²¹⁴ Annak ellenére, hogy Garam Éva mellett foglalt állást, hogy a hagymafejes fibulákat az avar korban már nem viselték, a jelen példa alapján is látható, hogy az elsődleges szempont nem a típusok szerinti válogatás, hanem a használhatóság volt. Ami használatra alkalmasnak bizonyult, azt használták. A viselet részeként előkerült példányok közé sorolható az alsónyéki 85. sírből előkerült egyetlen ép (javított) fibula, a második csoportba sorolható az összes többi, hiányos, töredékes, feltehetőleg tarsolyban viselt darab.

Avar kori fibulák témakörében a kutatás eddig főként azokkal a fibulákkal (korongfibulák és a kengyelfibulák) foglalkozott, amelyek keletkezése közelebb visz a magába foglaló sír keletkezéséhez. Garam Éva az avar korban használatos fibulák csoportosítását, elemzését tovább finomította egyrészt azzal a megállapításával, hogy a mellékletként a sírba helyezett köze a vaskori, római kori és szarmata eredetűek egyaránt sorolhatóak. Megfigyelései alapján mellékletként római kori fibulák közül csak az egygombosak, a térdfibulák, a hagymagombos és hagymafejes, valamint a csat- és omega alakú fibulák kerültek avar kori sírokba. Az avar kori viselet részét képezők köze a bizánci típusú aláhajtott lábú, a germán és a késő antik eredetű korongos, állat alakú, maszkos, ujjas, Martinovka- és Cividale-típusú fibulákat sorolja.²¹⁵

2.5.2. HAGYMAFEJES FIBULÁK

Az alsónyéki 85. sírban (28. tábla 11) a mellkas felső részén közepén, lábbal a fej felé fordítva, viseleti helyen került elő egy, három nagyméretű hagymafejű ellátott, öntött bronz fibula, lábán fogazott, kengyelén bordázott mintával. Az eredeti tüje elveszett, helyette, annak pótlására a középső hagymafejre egy bronzdrótot tekertek, a fibulaláb irányába hajlították, így akasztva a tűtartóba. Előkerülési helye alapján egyértelműen a viselet részeként értelmezendő.

A 85. sír is azt bizonyítja, hogy Garam Éva megfigyelésével ellentétben a hagymafejes fibulák nemcsak mellékletként kerülhettek a sírba, hanem részét is képezhették az avar kori viseletnek.

²⁰⁹ TÓBIÁS 2007, 328.

²¹⁰ GARAM 2003, 96.

²¹¹ GARAM 2003, 116.

²¹² GARAM 2003, 99.

²¹³ GARAM 2003, 95.

²¹⁴ GARAM 2003, 117.

²¹⁵ GARAM 2003, 95–96.

Mindez segítségünkre lehet egyfajta viselet (tehát egyfajta szokásutánczás) rekonstrukciójában, még annak ellenére is, hogy a viselt rétegek számát, anyagát nem ismerjük, amennyiben viszont nem bizonyítható, hogy adott esetben is kelme összefogására szolgált, akkor felmerülhet az egyszerűbb, díszítő funkció is.²¹⁶

Nehezen megfogható a római kori fibula viseletének szellemi háttere az adott sírban, ugyanis a sírból előkerült további, a viselet részét képező tárgyak kapcsán annyi biztosan elmondható, hogy viselője jómódú volt – az egyetlen, a temetőből előkerült arany fülbevalópár tulajdonosa –, szerette a szépet, illetve nem idegenkedett a római kori tárgyak viseletétől. Nem feltétlenül kellett ismernie a fibulaviselet szokását, azonban ennek lehetősége sem zárható ki. Joggal merül fel a kérdés, hogy hogyan kerültek a római kori tárgyak a családhoz, miért temették el ezzel a halottal ezeket a tárgyakat, miért nem öröklődtek tovább a családon belül.

Az alsónyéki 182. sírból (62. tábla 182. sír 3), helyzete alapján a tarsolymelléklet részeként egy római kori hagymafejes fibula töredéke került elő. Két hagymafeje ép, a harmadik sérült, már a sírba kerülés előtt eltört.

A 85. és 182. sírból előkerült hagymafejes fibulák közös jellemzője, hogy a kengyelüket vízszintes rovátkolással díszítették.

A 85. sír fibulája azért különösen érdekes, mert a temető leggazdagabbnak számító női sírjából került elő. A 182. sírban fekvő, erősen bolygatott, hiányos váz esetében nem lehetett megállapítani a nemet, s csak következtetni lehet az elhunyt egykori gazdagságára a rablottság mértékéből.

Garam Éva megfigyelései alapján az avar kori sírokból előkerült hagymafejes fibulák egy kivétellel nők sírjaiból kerültek elő, a törzs bal oldaláról, a csípő, comb, lábak és a térd környékéről, tarsolyból, esetleg övről lecsüngő szíjról.²¹⁷

Hagymafejes fibulák avar kori sírból Tiszafüreden kívül dunántúli temetőkből – Környe, Várpalota, Pókaszeptk, Cikó, Závod, Szekszárd–Bogyiszlói út, Hird – ismertek. Mellkason jelentkező, de tű nélküli hagymafejes fibula ismert a várpalotai 212. sírból.²¹⁸ Az alsónyékin kívül csak a környei fibulának maradt meg a használatához szükséges tüje.²¹⁹ A tűk eredetileg is rossz megtartása, gyenge minősége lehet az oka annak, hogy a hagymafejes fibulák ritkán kerülnek elő viseleti helyen.

Tóth Endre megfigyelései alapján a hagymafejes fibulák a 2. században alakultak ki, s a 4. században váltak általánossá. A korai időszakban öntéssel, míg a későbbi időszakban lemezből készültek. Kezdetben a katonaság viseletének jellegzetes és meghatározó része, később megjelent a férfi polgárok viseletében is.²²⁰

Avar kori sírokból előkerült példányaik a kísérőleleteik alapján a 7. század első felében voltak használatban. A 7. század végére, 8. század elejére keltezhető závodi 24. sír és a közöletlen hirdi példányok – amelyeket dinnyemag alakú gyöngyök kelteznek – számítanak a legkésőbbi ismert példányaiknak.²²¹

2.5.3. TROMBITAFIBULA

A 178. számú (61. tábla 178. sír 2), erősen bolygatott sírból, feltehetőleg tarsolymelléklet részeként egy tű nélküli trombitafibula került elő. Egyetlen avar kori sírból ismert párhuzama Keszthely–Városi temető területéről ismert.²²²

²¹⁶ GARAM 2003, 95.

²¹⁷ GARAM 2003, 99.

²¹⁸ GARAM 2003, 99.

²¹⁹ GARAM 2003, 96.

²²⁰ TÓTH 1985, 30.

²²¹ GARAM 2003, 99.

²²² HAMPEL 1905, 179.

2.5.4. CSATFIBULA

Az alsónyékai 110. sírban (36. tábla 110. sír 5) a jobb medencelapát helyén egy csatfibulaként meghatározható tárgy került elő. A tárgytypust a szakirodalom legtöbb helyen együtt tárgyalja az úgynevezett omega alakú fibulákkal.²²³

Minden, a tárgytypussal kapcsolatos kutatás kiindulópontját Sellye Ibolyának a pannoniai késő antik csatfibulákkal foglalkozó tanulmánya képezi. Tóbiás Bendegúz a Zillingtal–Unterer Kapellenberg-i temető D 41. sírja kapcsán szintén vizsgálta a csatfibulákat, térképen ábrázolva a típus késő antik, 6. századi és avar kori példányainak elterjedését.²²⁴ Az alsónyékai példány a Sellye I. típusba sorolható, a 4. számú variánszal mutat szoros párhuzamot.²²⁵ Az avar kori csatfibulák többsége ebbe a csoportba tartozik. Sellye Ibolya vizsgálta ezek területi elterjedését.²²⁶

Alsónyéken felnőttre méretezett sírból került elő, azonban a sírban nem volt elegendő csont a pontos életkor és nem meghatározásához.

Tapasztalatok alapján férfi- és női sírokban egyaránt előfordulnak, a medence szélén vagy a kézcsontoknál,²²⁷ továbbá ritkábban ugyan, de gyereksírokban is,²²⁸ kisgömbös, tekercselt díszű fülbevalókkal, vegyes összetételű gyöngysorokkal, bizánci tarsolycsatokkal, madaras övdísszel, varkocsszorítókkal fordulnak elő, Leggyakoribb előfordulásuk a Dunántúlon, Szeged környékén és a Közép-Tisza vidéken jellemző.²²⁹

Kiss Attila²³⁰ és Tóbiás Bendegúz²³¹ megfigyelései alapján a Dunántúl kora avar kori sírjaiban jelen vannak, tehát az ekkor itt élők viseletének is részét képezhették.²³² Garam Éva azonban felhívja a figyelmet arra, hogy főként a láb- és kézcsontok környékén kerülnek elő,²³³ s feltehetőleg az öv zárására szolgáltak,²³⁴ csak jóval ritkábban, mint a Zillingtal D 41. és a gusenberglitzi 162. sírban találhatóak meg a vállon vagy a felsőtesten.²³⁵

Sellye Ibolya kutatási eredményei szerint a késő antik és az avar kori lelőhelyek nem fedik egymást,²³⁶ aminek ténye alapján helyi műhelyek meglétére nem lehet következtetni.²³⁷ Tóbiás Bendegúz szerint jelenleg nincsenek bizonyítékok csatfibulák 4. század utáni, pannoniai előállítására.²³⁸

Az avar kori sírokból előkerült példányokat Garam Éva a kísérőleleteik alapján a 7. század második és harmadik harmadára keltezi.²³⁹

2.5.5. FIBULÁK ÉRTÉKELÉSE

A 85. sír halottjának hagymafejes fibulája biztosan a viselet részét képezte.

A 110. sír csat- vagy omega fibulája kapcsán nem lehet teljes bizonyossággal sem megállapítani, sem megcáfolni esetleges viseleti funkcióját, mindenesetre helyzete alapján feltételezhető a viselet részeként való értelmezése.

A 178. és 182. sírok fibulái már sérülten kerültek a sírba, tehát mellékletként értelmezendők.

Az avar kori sírokból előkerült fibulák közül a mellékletek körébe sorolhatóak keltező értékkel

²²³ SELLYE 1990, 17.

²²⁴ TÓBIÁS 2007, 327.

²²⁵ SELLYE 1990, 29.

²²⁶ SELLYE 1990, 53.

²²⁷ GARAM 2003, 99.

²²⁸ TÓBIÁS 2007, 330.

²²⁹ GARAM 2003, 99.

²³⁰ GARAM 2003, 99.

²³¹ TÓBIÁS 2007, 238.

²³² KISS A. 1996, 198.

²³³ GARAM 2003, 99.

²³⁴ GARAM 2003, 117.

²³⁵ TÓBIÁS 2007, 330.

²³⁶ SELLYE 1990, 53.

²³⁷ SELLYE 1990, 53.

²³⁸ TÓBIÁS 2007, 330.

²³⁹ GARAM 2003, 99.

nem bírnak, annál több információt adhatnak azonban viselőjükkel és a viselőjüket ért kulturális hatásokkal kapcsolatban.

2.6. KARPERECEK

Alsónyéken a 85. sírból (28. tábla 12–13) került elő egy D keresztmetszetű bronz karperecpár. Az avar kori női viselet gyakori részét képezik a karperecek, amelyek készülhettek aranyból, ezüstből, bronzból és vasból, lehetnek kör, félkör, ovális, vagy rombusz keresztmetszetűek,²⁴⁰ a 8–9. század fordulójáig használatban voltak.²⁴¹

2.7. GYŰRŰK

Az alsónyéki 32. sírból (12. tábla 32. sír 2), a jobb kéz egyik ujjpercén igen vékony, kör keresztmetszetű bronzdrótból készített, díszítetlen, keskeny, bronz, egyik végén elvékonyodó pántgyűrű összeilleszthető töredékei kerültek elő. A 32. sírból származó gyűrű vékony bronzdrótból készített, aranyozott, granulációdíszes fülbevalóval, kör keresztmetszetű bronz fülkarikával, fekete kásgyönggyel és citromsárga szemekkel díszített, barna színű, kúpos opakgyönggyel került elő.

A 115. sírból (38. tábla 115. sír 2) bolygatott helyzetből keskeny, bronz, közepén rövid, rovátkolt, párhuzamosan futó vonalakkal díszített pántgyűrű összeilleszthető töredékei kerültek elő. A 115. sírban vékony, kör keresztmetszetű bronzdrótból készített fülkarikával került elő.

2.8. ÖVEK

Az övek elsősorban a ruházat fenntartásában, illetve összefogásában játszottak szerepet. Öv jelenléte a sírban legtöbbször csak akkor bizonyítható, ha előkerül a fémből készült övcsat, vagy az övveretek. A csat nélküli övek – amelyeket egyszerűen csak megkötöttek a ruházat felett – szerves anyagból (textilből, bőrből) készülhettek, de ezek a korhadás során legtöbbször nyom nélkül elenyésztek, régészeti nyomaik nem megfoghatók.

Az egyszerűbb csatos övek a konzerválódott maradványok tanúsága szerint készülhettek textilből vagy bőrből, de a komolyabb, s a rászerezelt veretek miatt súlyosabb díszövek és a fegyverövek bőrből készültek.²⁴² Öv meglétének legegyszerűbb bizonyítéka az övcsat megléte.²⁴³ Vizsgálandó az anyag, a forma, méret, a darabszám, valamint a további funkciók. Az avar kori öveket több csoportra szokás osztani: a ruházatot fenntartó, a ruházat részét képező, esetleg rangjelző díszövek, valamint a fegyverövek.²⁴⁴

2.8.1. CSATOK

Az avar kori övcsatok többsége vasból készült, de nem ritkák a színes-, valamint nemesfémből készült példányaik sem. Az alsónyéki sírok többségében vascsatok voltak, csak néhány sírból kerültek elő bronzcsatok. Síronként több csat esetében különböző funkciójú, illetve különböző ruharéteghez tartozó öv meglétére lehet következtetni,²⁴⁵ továbbá fennáll annak a lehetősége, hogy bizonyos készségeket (például vaskést, tarsolyt) erősítettek fel velük az övre.²⁴⁶

Alsónyékről 146 darab csat került elő összesen 97 sírból. Ebből 134 darab vascsat volt, a továb-

²⁴⁰ SZŐKE 1992, 866.

²⁴¹ KOVRIG 1963, 169; ČILINSKÁ 1975, 84–87; SZŐKE 1992, 865.

²⁴² SZALONTAI 2003, 376.

²⁴³ SZALONTAI 2003, 372.

²⁴⁴ SZALONTAI 2003, 375.

²⁴⁵ SZALONTAI 2003, 375.

²⁴⁶ TOMKA 1972, 71.

bi 12 darab pedig bronzcsat. Fontos hangsúlyozni, hogy ebben a temetőben bronz- és vascsatok együtt nem fordulnak elő.

2.8.1.1. BRONZCSATOK

Az alsónyéki 176. sírból (60. tábla 176. sír 1) egy állatfejes csat, annak is az ún. teljes mértékben stilizált²⁴⁷ típusa került elő. A csattest két részből áll, s leginkább egy fekvő nyolcasra emlékeztet. A közepén összeszűkül, s ezen a részen a felülete bordázott. A szíj vége felőli részen két borda akadályozta meg a pecek oldalirányú elmozdulását. A másik karika vese alakban áttört. A hátuljára erősített három kis csapocskával szerelték fel az övre. A tárgy típusa a bizánci eredetű csatok közé sorolható. Ebbe a csoportba azok az arany, ezüst, vagy bronzcsatok tartoznak, amelyek párhuzamai a Kaukázus előterétől Dél-Angliáig, Spanyolország területétől Afrikáig elterjedtek, tehát azokon a területeken, ahol a bizánci kultúra kifejtette hatásait.²⁴⁸ Az avar kor kutatói számára a ma megfejtendő legfontosabb kérdések egyike a bizánci hatás vizsgálata. Ennek részét képezi annak eldöntése, hogy kik és hol készítették az Avar Kaganátus területén előkerült, bizánci jegyeket viselő tárgyakat, köztük a csatokat. Közvetlenül Bizáncból kerültek-e ide ajándékként, s bizánci mesterek, esetleg bizánci műveltségű mesterek munkái-e? A kutatás kiterjesztendő a korábban bizánci fennhatóság alatt álló balkáni területek hasonló tárgy típusaira, hiszen a nagy földrajzi és kulturális távolság miatt semmiképp nem hanyagolható el a balkáni mesterek/műhelyek esetleges közvetítő szerepe.

Kísérőleletei Alsónyéken vaskés és vaskarika. Legközelebbi formai párhuzamai Keszthely–Dobogórol,²⁴⁹ Pécs–Köztemető 30. és 36. sírokból²⁵⁰ ismertek. Joachim Werner az aranyból készült párhuzamai alapján a 7. századra keltezi ezt a csattípust.²⁵¹

2.8.1.1.1. CSATOK LEMESES CSATTESTTEL²⁵²

A 109. sírból (35. tábla 109. sír 1) trapéz alakú, öntött bronzcsat került elő. A csattest téglalap alakú, lemezes, hosszanti oldalai és hossz tengelye mentén poncolt díszítés húzódik végig. A négy sarkában lévő egy-egy szegecs segítségével erősítették fel. Téglalap alakú, öntött, bronz, csüngős és csüngő nélküli övveretek, liliomos díszű öntött bronz övforgó, oldalról nézve omega alakúra hajlított övbújtató alkották az övgarnitúra további részeit. Kísérőleleteként vaskés került elő. A csattípust Falko Daim a SPA I periódusba keltezi.²⁵³

2.8.1.1.2. TRAPÉZFEJŰ, ÖNTÖTT BRONZCSAT

Trapéz fejű, ovális keresztmetszetű, öntött bronzcsat a 110. sírból (36. tábla 110. sír 4) került elő. Az övvég felőli oldalon két rátett borda akadályozza a pecek oldalirányú elmozdulását. Pecke ép, a csatkarikán kissé túlnyúlik. Kísérőlelete két bronz fülkarika, omega alakú csatfibula, vaskés töredéke, vaskarika és sárgásbarna színű, korongolt, hullámvonalköteggel díszített agyagedény.

A csattípus együtt jelenik meg a karikacsüngővel ellátott, lemezes, kettős háromszög alakban kivágott veretekkel, előfordulnak tokos nagyszíjvégekkel, valamint griffes veretekkel is.²⁵⁴ Párhuzama Romonya 202. sírből ismert.²⁵⁵ A típust Falko Daim SPA I-re keltezi.²⁵⁶

²⁴⁷ GARAM 2001, 103.

²⁴⁸ GARAM 2001, 88.

²⁴⁹ GARAM 2001, 318. Taf. 67.

²⁵⁰ GARAM 2001, 320. Taf. 69.

²⁵¹ WERNER 1955, 14; GARAM 2001, 102.

²⁵² GARAM 1995, 198. Abb. 99.

²⁵³ DAIM 1987, Abb. 29.

²⁵⁴ KOVRIG 1963, 158; GARAM 1995, 228; FANCSALSZKY 2007, 119.

²⁵⁵ KISS A. 1977, LII. 202.

²⁵⁶ DAIM 1987, Abb. 29.

2.8.1.1.3. OVÁLIS FEJŰ CSAT, PAJZS ALAKÚ CSATTESTTEL

A 182. sírban (62. tábla 182. sír 4) ovális fejű, a karikával egybeöntött pajzstestű, rossz megtartású, gyenge kivitelű, díszítetlen felületű, két helyen felerősítés céljából átylukasztott, vas pecekkel bíró bronzcsat volt. Benyomott oldalú vascsattal, kör keresztmetszetű bronzdrótból készített fülkarika töredékeivel, bronz hagymafejes fibula töredékével, vaskéssel és világosszürke színű, bekarcolt vonal- és hullámvonalköteggel díszített agyagedénnyel együtt került elő.

Párhuzamai főként a Dunántúl területéről ismertek, például Nagyharsány, Bóly, Rácalmás, Szekszárd, Cikó, Keszthely–Fenekpuszta horreum temető 16. sírjából.²⁵⁷ A forma bizánci eredetű változatától annyiban tér el, hogy míg a bizánci csatok jellegzetessége, hogy a csatok hátuljára füleket alakítottak ki öntéssel a felerősítés céljából,²⁵⁸ addig az alsónyéki példány esetében a felerősítés szegecsekkel történt.

Falko Daim a típust a SPA IIIa²⁵⁹ időszakra keltezi.

2.8.1.1.4. OVÁLIS FEJŰ CSAT EGYBEÖNTÖTT, ÖTSZÖG (PAJZS) ALAKÚ CSATTESTTEL

Három csat tartozik ebbe a csoportba. A két egyszerűbbet (45. és 141. sír) három-három szegeccsel erősítették fel, s a felületükön bekarcolt X látható. A 45. sírban (16. tábla 45. sír 2) kerek, préselt övveretekkel (rozetták), téglalap alakú „teli” és téglalap alakban kivágott közepű, továbbá patkó formájú és C alakú lemezes verettel, gyenge megtartású bronz szíjvég töredékével együtt került elő. Kísérőlelete vaskés töredéke volt.

A 141. sír (45. tábla 141. sír 2) csatját öntött, széles pajzs alakú, csüngős és csüngő nélküli, növényi indás veretekkel, griffes-indás nagyszíjvéggel, laposindás kisszíjvéggel, lilimos növényi indával díszített övforgóval (amelynek motívumai a csüngős veret csüngőjén is megfigyelhetők), egymás mellé hajlított végű övbújtatóval, kisméretű, téglalap alakú, két szegeccsel felerősített lemezes övverettel együtt szerelték az övre. Kísérőleleteként vékony, kerek huzalból hajlított bronz fülkarika töredéke és vaskés került elő.

A csattípus párhuzamai a tiszafüredi temető III. fázisából ismertek.²⁶⁰

2.8.1.1.5. ÖNTÖTT BRONZCSAT INDADÍSSZEL²⁶¹

Ötszögletes csattestű, kör keresztmetszetű drótból készített csatfejű, egybeöntött, indás bronzcsat volt a 83. sírban (27. tábla 83. sír 2). Felületét szimmetrikusan elhelyezett, S alakban ívelődő laposindák díszítik. Kísérőleleteként granulációdíszes bronz fülbevaló, ovális alakú vascsat, vaskarika és nagyméretű vaskés került elő. Párhuzama Kölked–Feketekapu A 671. sírből²⁶² és Sommerein XI. sírből ismert. Falko Daim a típust a SPA II-be keltezi.²⁶³

2.8.1.1.6. D ALAKÚ, ÖNTÖTT BRONZCSAT

Az 58. sírből (20. tábla 58. sír 2) egy D alakú, öntött bronzcsat került elő. A csatkarika a szíj felőli részen kör, a többi részen ovális keresztmetszetű. A sírből bogydíszes bronz fülbevaló töredéke, vascsat töredéke, vaskarika és vaskés került elő.

2.8.1.1.7. PROFILÁLT KARIKÁJÚ, FECSCHEFARKSZERŰEN SZÉTÁGAZÓ VÉGŰ CSAT²⁶⁴

Ebbe a csoportba sorolható a 74. sírban (24. tábla 74. sír 1) talált bronz övcsat. Szíj felőli oldalon a

²⁵⁷ GARAM 2001, 93.

²⁵⁸ GARAM 2001, 88.

²⁵⁹ DAIM 1987, Abb. 29.

²⁶⁰ GARAM 1995, 189–194. Abb. 91–95.

²⁶¹ KISS A. 1996, 210.

²⁶² KISS A. 1996, 518. Taf. 104.

²⁶³ DAIM – LIPPERT 1984, 76.

²⁶⁴ GARAM 1995, 198. Abb. 99.

csatkarika kör keresztmetszetű, mellette a csatkarika szárai a szíj irányában megnyújtottak, kissé kifelé hajlanak. Két borda gátolja a pecek oldalirányú elmozdulását. Pecke ép, a karikán kissé túlnyúlik. A sírból vascsat, vaskarika és vaskés került elő. Párhuzama Székkutas 85. sírjából,²⁶⁵ továbbá Tiszafüred 326., 591., 629., 826., 946., sírokból ismert, ahol a II. fázis gazdagabb sírjaiban fordulnak elő lemezes, préselt és szalagfonatos övrészekkel együtt.²⁶⁶

2.8.1.1.8. LEKEREKÍTETT SARKÚ TRAPÉZ ALAKÚ, KÖR KERESZTMETSZETŰ BRONZCSAT

A 144. sír (47. tábla 144. sír 1) lekerekített sarkú trapéz alakú, átlós irányú bekarcolt rovátkolással díszített bronzcsatjának jelenleg nem ismert párhuzama. Kísérőleletként vaskarikák és vaskorong kerültek elő.

2.8.1.1.9. VASKORI EREDETŰ CSAT

Feltehetőleg asztragalosz öv csatjának töredéke került elő a 85. (29. tábla 17) és a 108. (35. tábla 108. sír 5) sírből. Előkerülési helyük és sérült voltuk utal arra, hogy nem a viselet részei lehettek, hanem a tarsolyban tarthatták őket.

A 85. sír további leletei granulációdíszes arany fülbevalópár, nyakban viselt bronz érmék, lunula formájú ólomcsüngők, spirális alakban meghajlított bronzdrótok, hagymafejes fibula, bronz karperec, vaskés, vaskarikák töredékei és vascsat, míg a 108. sírből kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevaló és dinnyemag alakú gyöngyök kerültek elő.

2.8.1.2. VASCATOK

A vascsatokat formai alapon két fő csoportra lehet osztani: szögletesek és kerekdedek. A szögletesek alcsoportjának tekinthetők a négyzet, téglalap, trapéz alakúak és a benyomott oldalúak. Utóbbiaknál az alapforma általában téglalap lehetett, amelyek hosszabb oldalát kívülről befelé megnyomták. A kerekdedek közé sorolhatóak a kör és ovális alakúak. A bolygatás és a korrodáltság miatt 50 csat esetében csak annak megléte dokumentálható, valamint esetleg az alapformája, de nem egyértelműen meghatározható a formai altípusa.

2.8.2. ÖVBÚJTATÓK

A 109. (35. tábla 109. sír 2) és a 139. (44. tábla 139. sír 3) sírből keskeny, visszahajlított végű (oldalról nézve omega alakban meghajlított) övbújtató került elő.

A 109. sír övbújtatójának elülső felületét három sorban végigfutó vésett pontsor díszíti.

A 141. sírban egy olyan övbújtató volt, aminek a végeit egymás mellé hajlították, a végeket az övre való felerősítés végett átütötték, de végek nem voltak egymáshoz szegecselve. Felülete díszítetlen.

Az övbújtatók használatának megjelenését Falko Daim a SPA II időszakra teszi. Formai csoportokat hozott létre, s ezekre alapozza a keltezésüket is. Korábbi daraboknak tekinthetők az oldalról nézve omega alakúak.²⁶⁷

Az oldalról nézve téglalap alakú, s általában a fent tárgyalt típusnál szélesebb példányok a fiatalabbak. A két típus előfordulása is eltérő, míg az előbbieket trapéz alakú csatokkal és griffes-indás nagyszíjvégekkel fordulnak elő, addig az oldalról nézve téglalap alakúak ovális alakú, pajzsos csatokkal, két lapból összeállított, indás nagyszíjvégekkel,²⁶⁸ valamint pajzs alakú veretekkel.²⁶⁹

Ezt azért érdemes kiemelni, mert az alsónyékú 109. sírban az omega alakú bujtató két öntött lap-

²⁶⁵ B. NAGY 2003, 110. 37. kép.

²⁶⁶ GARAM 1995, 224. Abb. 121.

²⁶⁷ DAIM 1987, Abb. 29.

²⁶⁸ DAIM 1987, Abb. 28–29.

²⁶⁹ GARAM 1995, 252.

ból álló nagyszíjvéggel került elő, a 139. sírban téglalap alakú lemezes veretekkel, a 141. sír téglalap alakú bújtatója viszont egybeöntött, griffes-indás nagyszíjvéggel felszerelt öv részét képezte.

Az Alsónyéken megfigyelt típusok a SPA IIIa időszakra keltezhetőek.²⁷⁰

2.8.3. ÖVFORGÓK

A 6. sír (6. tábla 6. sír 2) öntött bronz övforgója a végein lekerekített, közepén elkeskenyedik, szélei mentén öntéssel kialakított gyöngydrótszegély figyelhető meg. Kísérőleletei egy bronz fülkarika és egy sárga füles bögre voltak. Párhuzama Högyész 2. sírből ismert, ahol ovális fejű, pajzsos testű laposindás bronzcsattal, pajzs alakú csüngős veretekkel és két lapból összeállított, pikkely alakú mintával díszített, áttört nagyszíjvéggel, oldalról nézve téglalap alakú övbújtatóval együtt került elő.²⁷¹

A 109. sír (35. tábla 109. sír 2) övforgója közepén nem keskenyedik el, végei hegyesek. Felületén függőleges és vízszintes irányban is tengelyesen szimmetrikus liliomdísz látható.

A 141. sír (45. tábla 4) övforgója a közepé felé elkeskenyedik, közepén egy korongban kiszélesedik. A két vége hegyesen záródik. Felülete S alakban tekeredő leveles indákkal díszített.

Az Alsónyékről előkerült övforgók mindegyike öntött, mégis három teljesen különböző típust képviselnek. Az övforgók megjelenése legkorábban a SPA I időszakra tehető,²⁷² az itt előkerült példányok párhuzamai a SPA II és IIIa időszakra keltezhető öveken fordulnak elő.²⁷³

2.8.4. ÖVVERETEK

2.8.4.1. PRÉSELT VERETEK

A 170. számú (58. tábla 170. sír 2–3), erősen bolygatott sírban három darab, négyzet alakú, préselt hálómintás, négy sarkán szegeccsel felerősített ezüst övveret volt. Hátlapjuk díszítetlen bronzlemez. A sírgödör középtengelyében talált veretek a germán női viseletből ismert, láb között lecsüngő szíjvéges öv részei. Kovrig Ilona az alattyáni II. csoportba,²⁷⁴ Falko Daim a FA²⁷⁵ fázisba keltezi.

2.8.4.2. LEMEZES VERETEK

2.8.4.2.1. TÉGLALAP ALAKÚ VERETEK

A 139. sírből (44. tábla 139. sír 4–9) hat, széles, lemezből kivágott téglalap alakú övveret került elő, amelyeket félgömb fejű szegeccsel erősítettek az övre. A szegecsek szára kettős, a hátsó oldalukon kettéhajtottak.

A 45. sírből (16. tábla 45. sír 3–4) kettő téglalap alakú, közepén téglalap alakban kivágott veret került elő, amit a sarkokban egy-egy kettős szárú szegeccsel erősítettek fel.

A 121. sírből (39. tábla 121. sír 1) téglalap alakú, közepén kettő, csúcsával szembefordított háromszög alakban kivágott, lemezes, négy sarkában egy-egy szegeccsel felerősített övveret került elő.

A verettípust Garam Éva a tiszafüredi III. fázisba keltezi.²⁷⁶

2.8.4.2.1.1. KARIKACSÜNGŐS, TÉGLALAP ALAKÚ VERETEK

A 175. sírban (60. tábla 175. sír 9) nyugvó személy övét a sírban talált kör keresztmetszetű karikák alapján feltételezhetően karikacsüngős, lemezes veretek díszíthették, de ezek nem maradtak meg. Kísérőleleteként préselt bronzveretek és bőrvarrótű került elő.

²⁷⁰ DAIM 1987, Abb. 29.

²⁷¹ KOVACSÓCZY 2010, 155.

²⁷² DAIM 1987, Abb. 29.

²⁷³ DAIM 1987, Abb. 29.

²⁷⁴ KOVRIG 1963, 124–136.

²⁷⁵ DAIM 1987, 159. Abb. 28–29.

²⁷⁶ GARAM 1995, 388–430.

2.8.4.3. ÖNTÖTT VERETEK

A 109. sírban (35. tábla 109. sír 4–7) két téglalap alakú, öntött, bronz, csüngős és kettő ugyanilyen csüngő nélküli övveret volt. A vereteken lefelé mutató csőrű, madárfejű, spirálban végződő testű alak, esetleg geometrikus spiráldíszként értelmezhető motívum látható. Az egyik csüngős példánynak hiányzik a csüngőtagja, s mivel a sírból külön sem került elő, feltételezhető, hogy már a viselet során elveszhetett. A meglévő csüngő bagolyszemet imitál, alatta 3-2-1 elrendezésű, kisméretű korongokban végződik. A vereteket a hátuljukra erősített két-két kis csapocskával erősítették fel.

Csüngőtagjának a motívuma sem szokványos, s a veretek felerősítésének módja is eltér az avar kori sírokból előkerült téglalap alakú vereteknél megfigyeltektől. Leginkább a bizánci csatoknál figyelhető meg az itt tapasztalt csapocskás technika.²⁷⁷ Keltezésük szempontjából mindenképpen meghatározó az öntött technika, a téglalap alakú forma (ami korábbra keltezhető, mint a fordított pajzs alakú veretek), továbbá a forma és a díszítőmotívum együttese. A téglalap alakú veretek az esetek nagyobb részében griffes díszítésűek, de léteznek növényi indákkal díszített példányok is. Az itt megfigyelt motívum még elnagyolt griffnek sem tekinthető, de nem is klasszikus inda, emiatt egyelőre párhuzam nélküli. A felsorolt, rendelkezésre álló szempontokat figyelembe véve a SPA II időszakra keltezhetőek.²⁷⁸

A 141. sírban (45. tábla 141. sír 10) négy, széles, fordított pajzs alakú, áttört, növényi indával díszített, növényi indás csüngőtaggal bíró, és két ugyanilyen díszítésű, de csüngőtag nélküli övveret volt. A csüngőtagon középen egy-egy liliumra emlékeztető növény látható, kétoldalt egy-egy szimmetrikusan visszakunorodó levéllel. A vereteket a középtengelyben elhelyezett szegecsekkel erősítették fel. Fordított pajzsos övveretek egyértelműen a mellékszíjas, illetve a sok mellékszíjas övekkel hozhatóak kapcsolatba. Az alsónyéki példányok formai alapon a pajzs alakú csüngős veretek korábbi, szélesebb kivitelű csoportjába tartoznak. A pajzs alakú, növényi indával díszített veretek a SPA IIIa időszakra keltezhetőek.²⁷⁹

2.8.5. SZÍJVÉGEK

2.8.5.1. NAGYSZÍJVÉGEK

2.8.5.1.1. NEM AVAR NAGYSZÍJVÉGEK²⁸⁰

Az erősen bolygatott 170. női sírban (58. tábla 170. sír 4) az in situ lábszárcsontok között került elő egy ezüstműből készült, két lapból összeállított, lemezes típusú nagyszíjvég és három préselt, négyzet alakú övveret. A szíjvég ötszög alakú, kerek poncnyomokkal kialakított X mintával, továbbá két vízszintes és egy függőleges ponccsorral. Hátlapja díszítetlen. Felső részén két szegecs szolgált a felerősítésre. Falko Daim az FA időszakra, azon belül is a legkorábbiak közé keltezi a formát.²⁸¹

2.8.5.1.2. LEMEZBŐL KÉSZÜLT NAGYSZÍJVÉGEK²⁸²

A 159. sírban (53. tábla 159. sír 1) préselt technikájú, díszítetlen előlapból és lemezből kivágott díszítetlen hátlapból összeállított szíjvég volt, kétoldali oldalmerevítőinek csak egy része maradt meg. Az elő- és hátlapokat a felső részen vízszintesen húzódó, függőlegesen rovátkolt bronzpánttal erősítették össze, az övre a szíjvég felső részén látható két-két gömbfejű szegeccsel erősítették fel.

A préselt és lemezes nagyszíjvégek a kora avar kori sok mellékszíjas övek részét képezik. Tiszafüreden vasból készült négyzetes vagy szögletes alakú csatokkal fordulnak elő, jelezve a temető

²⁷⁷ GARAM 2001, 88.

²⁷⁸ DAIM 1987, Abb. 28.

²⁷⁹ DAIM 1987, Abb. 28.

²⁸⁰ KISS A. 1996, 223.

²⁸¹ DAIM 1987, Abb. 28.

²⁸² KISS A. 1996, 224.

indulását,²⁸³ Kovrig Ilona 1. csoportjába sorolhatóak, a 7. század első feléig mennek el.²⁸⁴ Kiss Attila a kora és a közép avar korra,²⁸⁵ Falko Daim FA-ba²⁸⁶ sorolja ezeket.

2.8.5.1.3. ÖNTÖTT NAGYSZÍJVÉGEK

A 141. sírban (45. tábla 141. sír 15) egy tagba öntött, tokos felerősítésű, griffes-indás nagyszíjvég volt. Előlapján kettő, felfelé, sorban vonuló, hosszan elnyúló testű griff látható a bal oldalukról ábrázolva. A mester valószínűleg egyformára szeretne volna elkészíteni az alakokat, ez azonban nem sikerült. Fancsalszky Gábor szerint a griffes övveretek közül a vonuló állatokat ábrázoló példányokat helyi, gyengébb tudással rendelkező mesterek készítették, mint az állatküzdelmi jeleneteket ábrázoló szíjvégeket.²⁸⁷ Ezt az alsónyéki szíjvég motívumainak gyengébb kivitele is megerősíti. Az elől álló állat teste erősen stilizált, aránytalan, hátán kicsi, gyengén kidolgozott szárnyakkal, a lábán jól kivehető karmokkal. A hátsó állat nyakán sérült a veret felülete, feltehetőleg öntési hiba miatt. Ez a griff a jobb kivitelű és arányosabb is, a teste szebben kialakított, sokkal közelebb van a klasszikus griff-ábrázoláshoz, viszont a szárnya erősen stilizált.

A szíjszorítón három, svasztika-szerűen elrendezett griff láb látható, lábfejjel az óramutató járásával megegyező irányába mutatva. A felső részén, a griffes oldal felől egy szegeccsel ütötték át a felerősítés céljából, a szíjszorító az indás oldal felől díszítetlen.

A szíjvég másik oldala erősen stilizált, váltakozó irányban tekeredő két S alakú és két „fél S” mintát mutató, feltételezhetően indamotívummal díszített.

A griffek helyzete alapján Fancsalszky Gábor 2a csoportjába sorolható az alsónyéki szíjvég. Ezek jellegzetessége, hogy két griff látható rajtuk, s ezek sorban vagy egymással szemben helyezkednek el. Fancsalszky Gábor szerint a balra állók mutatják a legprimitívebb képet.²⁸⁸ Csőr, szárny és karom tekintetében az alsónyéki példány nem is a legegyszerűbbek közé tartozik. A griffek alapján párhuzamai Szekszárd–Palánk 2. sírből,²⁸⁹ Szebény I. 201. sírből²⁹⁰ és Alattyán 659. sírből²⁹¹ ismertek.

Az egy tagba öntött, tokos felerősítésű, griffes-indás veretek általában trapéz fejű bronzcsatokkal, omega alakú övbújtatókkal és téglalap alakú griffes övveretekkel fordulnak elő.²⁹² Alsónyéken ovális fejű, egybeöntött ötszög alakú csattesttel bíró bronz övcsattal, valamint széles, fordított pajzsos övveretekkel együtt került elő. Párhuzamaik alapján a griffes-indás nagyszíjvéget Falko Daim a SPA II időszakra keltezi.²⁹³

A 109. sírban egy két lapból összeállított, aszimmetrikus, áttört nagyszíjvég volt, amelynek lapjait ugyanazon öntőformában készítették. A nagyszíjvég felületén S alakban ívelődő lapos indák, s azon kettesével bogycat vagy virágot imitáló motívumok láthatóak. Mivel a két lap ugyanabban az öntőmintában készült, így egymásra helyezve, keresztben takarják egymást.

Kísérőlemelei trapéz fejű lemezes csat, omega alakú övbújtató, lemezes lyukvédő és téglalap alakú, állatábrázolós veretek voltak.

A két lapból összeállított, öntött, növényi indás nagyszíjvégek a késő avar kor végére keltezhető öveken fordulnak elő. A SPA IIIa időszakra háttérbe szorúlnak a griff-ábrázolások, s általánosan elterjednek az indamotívumok, ami az övveretek és a nagyszíjvégek esetében egyaránt bizonyítható. A két lapból összeállítottak tehát egyrészt technikailag, másrészt motívumaikat tekintve újítást

²⁸³ GARAM 1995, 188.

²⁸⁴ KOVRIG 1963, 104–107.

²⁸⁵ KISS A. 1996, 225.

²⁸⁶ DAIM 1987, Abb. 28.

²⁸⁷ FANCSALSZKY 2007, 48.

²⁸⁸ FANCSALSZKY 2007, 48.

²⁸⁹ SALAMON 1968, 5. 8. ábra.

²⁹⁰ GARAM 1975, 66. fig. 15/201, 11a-b, 85. Pl. X. 1.

²⁹¹ KOVRIG 1963, 56, 150, Taf. XLI. 60–60a, Taf. LIX. 4.

²⁹² DAIM 1987, Abb. 28–29.

²⁹³ DAIM 1987, Abb. 28–29.

jelentenek. Az alsónyéki példány a SPA IIb-be keltezhető, ahol a két lap megvan, viszont eltűnik a tok a szíjvég felső részéről.²⁹⁴

2.8.5.2. KISSÍJVÉGEK

2.8.5.2.1. PRÉSELT KISSÍJVÉGEK

A 175. sírból (60. tábla 175. sír 2–6) öt préselt, pajzs alakú, díszítetlen kisszíjvég került elő. A veretek hátsó oldalára, középre, függőlegesen övmerevítő pántot szereltek. Az övre félgömb fejű szegeccsel erősítették őket.

Kovrig Ilona a típust az alattyáni II. csoportba keltezi.²⁹⁵

2.8.5.2.2. ÖNTÖTT KISSÍJVÉGEK

A 141. sírból (45. tábla 141. sír 14) egy öntött, tokos felerősítésű, lapos indával csak az elülső oldalán díszített kisszíjvég került elő. Technikailag az ugyanebből a sírból előkerült griffes-indás nagyszíjvéggel azonos csoportba sorolható. Megjelenésüket Falko Daim a SPA I időszakra teszi, s egészen az avar kor végéig számol velük.²⁹⁶

A 139. sírból (44. tábla 139. sír 11–12) két lapból álló, öntött, bronz kisszíjvég került elő. Az elő- és hátlap ugyanabban az öntőformában készült. A felső részük téglalap alakú, amit négy, vízszintesen futó borda tagol, a veret alsó részét 2-1 elrendezésű korongok alkotják, nagy hasonlóságot mutat a Martinovka-kör karéjos vereteivel.²⁹⁷ Technikáját tekintve a két lapból összeállított nagyszíjvégek csoportjába sorolható. Kísérőleleteiként vascsat, félgömb fejű szegeccsekkel felerősített lemezes veretek, és oldalról nézve omega alakú bronz övbújtató került elő.

2.8.6. LYUKVÉDŐ VERETEK

2.8.6.1. LEMEZESEK

Hat sírból kerültek elő olyan lemezes veretek, amelyek formailag a Garam Éva által lyukvédőként meghatározott veretek közé sorolhatók.²⁹⁸

A 45. sírban egy C alakot formázó (16. tábla 45. sír 11), két szegeccsel felerősített, továbbá kettő „szögletes” patkó formájú (16. tábla 45. sír 9–10), három szegeccsel felerősített, a 73. sírban (24. tábla 73. sír 2–3) kettő patkó alakú, három szegeccsel felerősített, a 109. sírban (35. tábla 109. sír 8) egy B alakot formázó, két szegeccsel felerősített lyukvédő veret volt.

A 121. (39. tábla 121. sír 2) és a 139. (44. tábla 139. sír 10) sírból egy-egy, a 141. sírból (45. tábla 11–13) három, keskeny téglalap alakú lemezes veret került elő, amit két-két szegeccsel erősítették fel.

A tárgytipus vizsgálatakor a legnagyobb problémát az jelenti, hogy bolygatott sírokból kerültek elő, így a helyzetük alapján nem rekonstruálható az egykori funkció. Forma és felerősítési mód alapján lehet talán két csoportot elkülöníteni, de lemezes technikájuk nyomán ugyanabba a csoportba sorolhatók. Két külön funkció feltételezését támasztja alá, hogy a 45. sírből mindkét forma előkerült.

A préseléses technikájú vereteket Garam Éva a tiszafüredi temető II. fázisába,²⁹⁹ Falko Daim az MA fázisba³⁰⁰ keltezi.

²⁹⁴ DAIM 1987, Abb. 28.

²⁹⁵ KOVRIG 1963, 124–136.

²⁹⁶ DAIM 1987, Abb. 28.

²⁹⁷ BALOGH 2004, 277. 3. kép.

²⁹⁸ GARAM 1995, Abb. 101.

²⁹⁹ GARAM 1995, 388–430.

³⁰⁰ DAIM 1987, 159. Abb. 28–29.

2.8.7. VAS ÖVRÉSZEK

2.8.7.1. VAS NAGYSZÍJVÉG

A 64. sírból (22. tábla 64. sír 1) díszítetlen vas nagyszíjvégnek meghatározható tárgy került elő. Vasból készült övveretek a kora avar korra keltezhető sírokból ismertek.³⁰¹

A 225. számú, erősen bolygatott sírból (73. tábla 225. sír 1) egy a formája alapján szíjvégnek meghatározható, díszítetlen vastárgy töredéke került elő. Meghatározása bizonytalan, az sem kizárt, hogy lemezpáncél töredéke.

2.8.7.2. VAS ÖVVERETEK

Az 64. számú sírból (22. tábla 64. sír 2) keskeny, hosszú, vasveretnek meghatározható tárgy került elő. Kísérőleletei között ovális alakú vascsat, illetve egy csat töredékei, vas nagyszíjvég, vaskarika és vaskés szerepelnek.

A 176. objektumból gyenge megtartású vaslemez töredéke (60. tábla 176. sír 3) került elő, amely övveret töredékeként azonosítható. Ezt megerősíti a sírbeli helyzete, valamint a felületén megfigyelhető textilmaradványok (amik ruházathoz közel való viseletüket támasztja alá). Kísérőleletei Alsónyéken bizánci típusú bronzcsat, vaskarika és egy vaskés voltak.

2.8.8. EZÜST ÖVGARNITÚRA

2.8.8.1. EZÜST VERETEK

A 45. sírból négy (16. tábla 45. sír 5–8), ólommal kitöltött, kerek övveret került elő. A gyenge megtartású vereteket a közepükben lévő egy-egy kerek fejű szegeccsel erősítették az övre. A 45. sírből ovális fejű, egybeöntött, pajzs alakú testű bronzcsattal, középen téglalap alakban kivágott lemezes verettel, patkó és C alakú veretekkel, valamint két ólombetétes ezüst szíjvéggel együtt kerültek elő. Párhuzamuk ismert Tiszafüred 544. sírből.³⁰²

2.9. HASZNÁLATI ESZKÖZÖK

2.9.1. FÉRFIAKRA JELLEMZŐ HASZNÁLATI ESZKÖZÖK

2.9.1.1. CSIPESZ

Az alsónyéki 159. számú férfi sírből (53. tábla 159. sír 28) került elő bronzcsipesz, ami feltehetőleg tarsolymelléklet részét képezte. Kísérőleletei préselt övgarnitúra, valamint spatha.

Párhuzamai a Kölked–Feketekapu A temető 180., 373., 400. sírjaiból ismertek, amelyekbe ugyancsak férfiakat temettek. Az Alsónyéken megfigyelt egyszerűbb forma nagyszámú gepida analógiával is bír.³⁰³

2.9.1.2. BOGOZÓ

Alsónyéken a 121. sírből (39. tábla 121. sír 3) bogozó töredékeként meghatározható, pontkörös díszítésű tárgy került elő. Feltehetőleg már töredékesen került a sírba. A tárgy anyagvizsgálata nem történt meg, így nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy csontból vagy agancsból készült-e, viszont a formai jegyei alapján utóbbinak nagyobb a valószínűsége.

Kísérőleleteiként Alsónyéken lemezes övveretek kerültek elő

³⁰¹ KISS A. 1996, 222.

³⁰² GARAM 1995, Abb. 97.

³⁰³ KISS A. 1996, 268.

2.9.2. NŐKRE JELLEMZŐ HASZNÁLATI ESZKÖZÖK

2.9.2.1. TÚTARTÓ

Alsónyéken a 85. sírból (29. tábla 23) került elő egy esztergált, tútartóként meghatározható csonttárgy töredéke. Kísérőleletei bronzlánccal összekötött, granulált dróttal díszített arany fülbevalópár, kásagyöngyök, nyakban viselt római kori bronz érmék, lunula alakú ólomcsüngők, mellkason viselt hagymafejes fibula voltak.

A kora avar kori női sírok jellegzetes, de nem túl gyakori mellékletének számítanak, az esetek egy részében madárcsontból készültek.³⁰⁴

2.9.2.2. ORSÓGOMB

Alsónyéken a 3. (5. tábla 3. sír 4), 10. (6. tábla 10. sír 2), 18. (9. tábla 18. sír 3), 34. (13. tábla 34. sír 5), 49. (18. tábla 49. sír 1), 113. (37. tábla 113. sír 9), 129. (41. tábla 129. sír 4) és a 149. (48. tábla 149. sír 3) sírokból kerültek elő orsógombok. A lapított gömb és a bikónikus forma egyaránt jelen van a temetőben. Előkerülési helyük alapján feltételezhető, hogy tarsolymelléklet részét képezték. Léteznek díszített példányok is, de az alsónyékiek mind díszítetlenek. Kísérőleleteik ovális karikájú, csüngős fülbevaló, granulációdíszes fülbevaló, ezüst lemezipalástos fülbevaló csüngőjének palástja, kerek karikájú, gyöngycsüngős fülbevaló, fekete színű agyagedény, dinnyemag alakú gyöngyök, borostyángyöngy, bronz hajtű.

A korai és késő avar sírokban egyaránt jelen vannak az orsógombok.³⁰⁵ A kónikus forma szélesebb körben elterjedt, nagyobb számú formai variánssal bír.³⁰⁶ A kora avar korban már jelen vannak a lapított és a bikónikus formájúak is.³⁰⁷ A gepida temetőekben (Jakovo–Kormadin, Kiszombor B, Mezőbánd, Szentés–Berekhát, Szőreg) előforduló példányok alapján Kiss Attila a bikónikus formájú orsógombokat a hasonló, gepida példányokkal hozta összefüggésbe.³⁰⁸

2.10. ÁLLATTARTÁSSAL KAPCSOLATOS HASZNÁLATI ESZKÖZÖK

2.10.1. OSTOR

Az alsónyéki 158. számú lósírból (52. tábla 24) egy oldalról nézve körte alakú, díszítetlen felületű, hosszában széles lyukkal átfúrt, keskenyebb vége közelében egy további lyukkal keresztben is átfúrt csont- vagy agancstárgy – az állatcsontok archeozoologiai vizsgálata és az állatcsontból készült eszközök anyagvizsgálata nem történt meg, így ez a kérdés pontosan nem eldönthető – került elő, belsejében téglalap keresztmetszetű, hosszúkás vastöredékkel. Keskenyebb végénél törött, hátul függőleges irányban végigrepedt.

Az együttesen csontgömböknek nevezett ostorbuzogányokkal és ostor/korbácsnyelekkal korábban László Gyula,³⁰⁹ Bóna István,³¹⁰ Erdélyi István,³¹¹ Kovrig Ilona³¹² foglalkozott. Bóna István és Kovrig Ilona formailag két csoportra (gömb és körte alakúak) osztotta a csontgömböket.³¹³ Mindkét tárgytypus egyértelműen az állattartással hozható kapcsolatba, azonban az avar kori sírokból előkerült, Garam Éva által 1998-ig összegyűjtött kevesebb, mint 50 példány esetében sokszor nehéz meghatározni a pontos funkciójukat,³¹⁴ továbbá forma alapján különbséget tenni az ostor- vagy

³⁰⁴ KISS A. 1996, 263.

³⁰⁵ KISS A. 1996, 263.

³⁰⁶ KISS A. 1996, 262.

³⁰⁷ KISS A. 1996, 263.

³⁰⁸ KISS A. 1996, 263.

³⁰⁹ LÁSZLÓ 1938, 534–535.

³¹⁰ BÓNA 1957, 63.

³¹¹ ERDÉLYI 1958, 65.

³¹² KOVRIG 1963, 138–139.

³¹³ BÓNA 1957, 163; KOVRIG 1963, 138–139.

³¹⁴ GARAM 1998, 117.

korbácsnyelek részei és a csontbuzogányok között.³¹⁵ Formája alapján az alsónyéki darab leginkább mégis ostor/korbácsnyél részeként értelmezhető, annak fogóvégét díszíthette,³¹⁶ s a kereszt irányú furatba a csuklóra hurkolt bőrszíjat fűzhették be.³¹⁷ Az alsónyéki példány legközelebbi formai párhuzamai Várpalota–Gimnázium 129., Áporka–Úrbőpuszta 8., Szekszárd–Bogyiszlói út 350. és Dunaradvány 12. sírból kerültek elő.³¹⁸ Ezek közül egyedül a legelső díszítetlen.

Alsónyéken kísérőleletei között ovális alakú, öntött, bronz hevedercsat, préselt félgömb alakú és négyzet alakú, hálómintás övveretek, lemezes/préselt szíjvégek, hosszú fülű, ívelt aljú vas kenyelpár, vascsatok és vas ácskapcsok voltak. A sír a kora avar kor végére, a közép avar kor elejére keltezhető. Amennyiben inkább a kora avar kor végére, akkor azért érdekes, mert az alsónyékin kívül a kora avar koriak közül kettő került elő lósírból.³¹⁹ Ha viszont inkább a közép avar korra keltezhető, akkor azért, mert Garam Éva szerint a közép avar korra keltezhetőek zömmel a Közép-Tisza vidéken³²⁰ fordulnak elő.

A vizsgált példányok alapján a kora avar koriak – hasonlóan az alsónyékihez – díszítetlenek, keresztben is átfúrtak.³²¹ Adott esetben ez indokolja a korábbra való keltezést, s egyben cáfolja azt a feltételezést, hogy a biztosan kora avar kori példányok az avar szállásterület közepén kerültek elő.³²² Közép avar kori továbbélését a várpalotai darab bizonyítja.³²³ Megfigyelések szerint víz közelében, állattartásra alkalmas területeken fordulnak elő.³²⁴ Ez elmondható az itt tárgyalt lelőhelyről is.

2.11. GYERMEKJÁTÉKOK

2.11.1. CSÖRGŐK

Az alsónyéki 140. sírból vas (44. tábla 140. sír 9), a 142. sírból (46. tábla 142. sír 1) bronzcsörgő került elő. A 142. sírban gyermek gyenge megtartású váza maradt fenn. A jobb combcsont helye mellett egy vaskéssel, s a felfüggesztésére szolgáló vaskarikával együtt egy bronzcsörgő került elő. A kis mennyiségű csont csak az életkor meghatározására volt alkalmas, viszont a nem meghatározására nem volt mód. Emiatt csak a felnőtt sírok esetében tett, s általánosnak nevezhető megfigyelésekre lehet támaszkodni a nemet illetőleg. Mivel a váz jobb oldalán került elő a kés, ami a férfiak sírjaira jellemző, ezért feltételezhető, hogy itt egy fiúgyermek vázával kell számolnunk.

A 142. sír közelében lévő 140. sírban szintén egy gyermek feküdt, igen gazdag melléklettel. A csontjai, az előzőhöz hasonlóan, gyenge megtartásúak. Ellentétben az előző sírral, itt feltűnően nagyszámú melléklet található, összesen hat fülbevaló, két egyszerű bronz fülkarika, egy kerek karikájú, gyöngycsüngős fülbevaló, egy ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevaló egy tagba öntött másolata, és két spirálcsőngős fülkarika. A jobb combcsont proximalis végének külső felén feküdt a vascsörgő.

A tárgytypust viselhették az Alsónyék 142. sírban megfigyelt módon övre fűzve, vagy a 140. sírban megfigyelt módon a nyakban is.³²⁵ Anyagtól függetlenül ugyanolyan funkcióval bírhatnak, éppen ezért együtt vizsgálhatóak.

Avar kori szakirodalmakban a sírokban előkerült csörgőket funkció szerint négy csoportra oszt-

³¹⁵ GARAM 1998, 109.

³¹⁶ GARAM 1998, 118.

³¹⁷ GARAM 1998, 119.

³¹⁸ GARAM 1998, 111. 2. kép.

³¹⁹ GARAM 1998, 118.

³²⁰ GARAM 1998, 117.

³²¹ GARAM 1998, 118.

³²² GARAM 1998, 117.

³²³ GARAM 1998, 118.

³²⁴ GARAM 1998, 117.

³²⁵ RÁCZ 2012, 426.

ják,³²⁶ az alsónyéki bronz- és vascsörgőket a 4. csoportba, a gyerekjátékok³²⁷ közé lehet sorolni az alapján, hogy gyermeksírból kerültek elő. Természetesen nem elhanyagolhatóak ezek vélt, rontást elűző³²⁸ funkciói sem.

Érdekesség, hogy az egész temetőben a nagyszámú gyermeksírok közül csak ebben a kettőben volt csörgő, s annak is lehet jelentősége, hogy mindkét sír a temető késő avar korra keltezhető részén található.

Technológiai szempontból mindenképpen a bronz példány tekinthető a magasabb színvonalúnak, s maga az elkészítés is komoly technikai tudást igényelt, míg a vasból készült példány esetleg egy helyi utánpótlás lehet. Utánpótlások esetében mindig érdemes szem előtt tartani, hogy a készítés mögött szándékoltság volt, s a sírba helyezés jelentéstöbblettel bírhat.

Csörgő sírba helyezése az avar kori sírokban egyáltalán nem ritka jelenség, párhuzamai széles körben elterjedtek (pl. Tiszafüred, Zamárdi, Érsekújvár/Nové Zámky, Ménfőcsanak–Eperföldek, Körös–Tisza–Maros mentének késő avar kori temetői).³²⁹ Garam Éva a tiszafüredi temető alapján főként a női és gyermeksírok,³³⁰ Bárdos Edith a zamárdi temető alapján női- és leánygyermeksírok³³¹ jellemző mellékleteként értelmezi a díszítetlen bronzcsörgőket. Érsekújvár (Nové Zámky) avar kori temetőjéből, gyermeksírokból kerültek elő a bronz- és vascsörgők.³³² Bende Livia a Körös–Tisza–Maros mentének késő avar kori temetőit vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy az esetek nagy részében (két példány kivételével) gyermeksírból kerültek elő a csörgők, a medence tájékról, ami valószínűsíti, hogy az övről csüngtek le.³³³ Ménfőcsanak–Eperföldek késő avar kori temetőjében is gyereksírokban voltak a csörgők.³³⁴ Tiszafüreden a díszítetlen vas- és bronzcsörgők főként szegény temetkezésekből kerültek elő.³³⁵ Ennek ellentmond a 140. sírba gazdag melléklettel eltemetett, feltehetőleg leánygyermek.

2.12. NEM NEMSPECIFIKUS ESZKÖZÖK

2.12.1. HASZNÁLATI ESZKÖZÖK

2.12.1.1. KÉSEK

A kések az avar kori temetők igen gyakori tárgytypusai. Megfigyelések szerint az avar kori női sírokban a bal, a férfiak sírjaiban a jobb oldalon találhatóak a kések.³³⁶

Az alsónyéki temetőben is nagy számban maradtak fenn kések, nagyszámú formai és méretbeli variánssal. Markolatuk a legtöbb esetben fából készülhetett, ami mára elenyészett, csont markolat maradványait nem lehetett megfigyelni. Késtokok ép állapotban nem maradtak meg, de több esetben egy-egy részük konzerválódott a pengén.

Nehéz elkülöníteni a kések tényleges funkcióit, csak az igen nagyméretű, akár fegyverként (Garam Éva által harci késként)³³⁷ meghatározható, valamint az igen aprócska, főként női sírból előkerült darabok lógnak ki a sorból.

A nagyméretű kések Tiszafüreden a temető korai fázisába keltezhető részen kerültek elő, míg az öntött övveretek időszakában Tiszafüreden az úgynevezett „harci kések” hiányoznak a sírokból.³³⁸

³²⁶ KÜRTI – LŐRINCZY 1991, 19–22; NAGY 2008, 192.

³²⁷ RÁCZ 2012, 429.

³²⁸ RÁCZ 2012, 430.

³²⁹ RÁCZ 2012, 430.

³³⁰ GARAM 1995, 342.

³³¹ BÁRDOS 1998, 4.

³³² ČILINSKA 1966, 185; RÁCZ 2012, 426.

³³³ RÁCZ 2012, 426.

³³⁴ NAGY 2008, 192; RÁCZ 2012, 426.

³³⁵ RÁCZ 2012, 426.

³³⁶ GARAM 1995, 332.

³³⁷ GARAM 1995, 354.

³³⁸ GARAM 1995, 354.

A kések felfüggesztési módját Tomka Péter vizsgálta átfogóan, három módot különítve el. Törtenhet övforgóval,³³⁹ csattal vagy egyszerű szíjkapcsolással.³⁴⁰ Alsónyéken három (6., 109., 141.) sírból került elő övforgó. A 6. sírban nem volt kés, a 109. sírban bronzszerelések öv része volt az övforgó, s a sírban ugyan volt kés, de az nem az övforgó közelében. A 141. sírban szintén bronzszerelések öv része volt az övforgó, aminek nem közvetlenül a közelében, de vele megegyező oldalon, a combcsont distalis vége mellett két kés is feküdt. Leginkább az utóbbi esetben szolgálhatott a kések felfüggesztésére az övforgó.

Alsónyéken összesen 73 db kés került elő 70 sírból. 47 db olyan sír volt, amelyben kés és vascsat is előkerült, ebből 18 esetben síronként kettő, egy esetben három vascsat volt.

A női sírokban 12 esetben volt bal, kilenc esetben jobb és egy esetben egyéb helyen, a férfi sírokban 14 esetben volt jobb, 12 esetben bal és két esetben egyéb helyen, gyermeksírokban öt esetben volt bal, négy esetben jobb és egy esetben egyéb helyen a kés. Az ismeretlen nemű, de méret alapján felnőttnek meghatározható sírokban egyaránt három-három esetben volt a bal és a jobb oldalon a kés.

A számadatok alapján elmondható, hogy az antropológiailag is vizsgált alsónyéki temetőben nem valósul meg az az eddig általánosnak tekintett szokás, hogy a nőknél a bal oldalra, a férfiaknál a jobb oldalra helyezték a kést a sírban, valójában a megoszlás meglehetősen kiegyenlítettnek tekinthető. Szintén nem bizonyított, s nem is bizonyítható, de a kések helyzeti megoszlásának vizsgálatakor fontos szem előtt tartani azt is, hogy, ha a használati oldalhoz kötjük a kés sírbeli helyzetét, akkor azok, akik az esetleges balkezességük miatt a másik oldalon használták, azoknál a sírba helyezési oldal is változhatott.

2.12.1.2. SZERSZÁMOK

2.12.1.2.1. BRONZ TŰ

Az alsónyéki 175. sírban (60. tábla 175. sír 13) fekvő elhunyt (a csontok elvesztek, így az életkor és nem meghatározása nem történt meg) bal combcsontjának proximális vége belső oldalán egy nagyméretű, hajlított tű került elő. Tomka Péter a Ménfőcsanak–Bevásárlóközpont lelőhelyen előkerült nagyméretű, hajlított alakú tüket szűcsök eszközeként határozta meg.³⁴¹ A méret és a forma alapján a takács és a hálókészítő mesterséggel is összefüggésbe hozható,³⁴² vizek mentén feltehetőleg hálókészítésre, máshol inkább csak bőr megmunkálására szolgálhatott a forma.³⁴³ Cs. Sós Ágnes és Salamon Ágnes gyűjtöttek össze hasonló formájú római kori tüket, ezekre vezetve vissza az avar koriak formai eredetét is.³⁴⁴ Tomka Péter csoportosításának alapja a méret volt, ez alapján vizsgálta a területi elterjedést is.

Eszerint a kisebbek főként a Dunántúl keleti és déli részén fordulnak elő, ezeket követik időben a nagyobbak, hosszú felső résszel, akárcsak az alsónyéki példány, amelyek a Balatontól északra, továbbá Dél-Szlovákia területeiről ismertek.³⁴⁵ Eszerint az alsónyéki forma a Duna-menti régióban ritkábbnak számító példány.

2.12.1.2.2. VONÓKÉS

Az alsónyéki 188. sírból (64. tábla 188. sír 3) egy egyélű, ívelt, kettős szárú vastárgy került elő, amit néprajzi párhuzamok alapján vonókésként³⁴⁶ vagy kézvonóként lehet meghatározni, amit fa megmunkálására használtak.³⁴⁷

³³⁹ TOMKA 1972, 71.

³⁴⁰ TOMKA 1972, 71.

³⁴¹ TOMKA 2008, 128.

³⁴² TOMKA 2008, 128.

³⁴³ HAMPEL 1905, 115–116.

³⁴⁴ CS. SÓS – SALAMON 1995, 60.

³⁴⁵ TOMKA 2008, 612.

³⁴⁶ KÓSA 1979, 45.

³⁴⁷ KÓSA 1979, 46.

2.12.1.3. KOLOMP

Az alsónyéki 212. sírból (69. tábla 212. sír 1) vékony vaslemezről hajlított kolomp került elő. Hosszan használt, önálló keltező értékkel nem bíró, a kora középkorban általánosan elterjedt tárgytípus, ami jelen van a gátéri 13. és a késő avar korra keltezhető Terehegy–Márfai dögkút 4. sírban,³⁴⁸ valamint Kölked–Feketekapu A temető 471. sírjában egyaránt. Alsónyékről gyermek sírjából került elő, nem kizárt, hogy gyermekjátékként került a sírba.

2.13. ÉRMÉK

2.13.1. ARANY ÉRME

A 218. számú sír (71. tábla 218. sír 1) bolygatott, a bolygatás a fejre irányult. A félredobott koponya egy töredéke alatt egy, három egymásra préselt, elkalapált aranylemezről készített, megközelítőleg kerek alakúra kivágott, sírbeli helyzete és arany volta alapján leginkább sírobulus-utánzatként (d: 1,4 cm, vastagság: 0,5 mm, súly: 1 gramm, 16 karát) értelmezhető tárgy került elő. Felszíne kissé repedezett.

A sír a temető északkeleti részén helyezkedik el, késő avar kori környezetben. Keltezésében támpontul szolgál a sírgödör nyugati végében előkerült, sárga füles bögre. Ez a sír az egyike az alsónyéki temetőből azoknak, amelyben koporsószegek is voltak.

A sírobulus adásának szokása az avar korban nem példa nélküli. Az itt megfigyelt tárgytípust Bóna István kutatásai nyomán nevezzük sírobulusnak,³⁴⁹ kialakítása alapján utánzatnak, hiszen nem egy kész érmét helyeztek a sírba, hanem egy jelképes obulust. Fontos szerepe van a szándékoltáknak.

Az avar kori sírobulusokat Bóna István a Tótipusztza–Igar–Dunapentele-körhöz köti, azaz a 7. század utolsó harmadában induló gazdag temetőkhöz.³⁵⁰

A közép avar korból ismert obulusokat gyűjtötte össze Garam Éva (Budapest–Rákos 23. sír, Kisköre 41. sír, Dunaújváros–Dunapentele 7. sír, Kisköre 121. sír, Mártély 1. sír),³⁵¹ aki csak a dolgozata témáját érintő közép avar kori érmekkel, utánzatokkal és díszítés nélküli sírobulusokkal foglalkozott.³⁵²

A Garam Éva gyűjtésében szereplő obulusos sírok halottainak többsége férfi, néhány esetben azonban nem meghatározható az elhunyt neme,³⁵³ így nem lehet kijelenteni, hogy az eddig ismertté váltak kizárólag férfiak sírjaira lennének jellemzőek, annál kevésbé, mert az alsónyéki 218. számú, obulusos sírban egy 20–24 év körüli nő váza feküdt.

Garam Éva megfigyelte, hogy azokban a sírokban, amelyekben érme vagy éremutánzat van, gyakran további aranymellékletek is előfordulnak. A fejre irányuló bolygatás miatt a koponya környékének további mellékleteiről nincsenek adataink, a váz bolygatatlan részén nincs más aranyból készült tárgy. Hozzá kell tenni azt is, hogy a temető aranytárgyakban egyébként is igen szegény, ezen kívül a 85. sírből került elő aranytárgy (arany fülbevalópár), ami miatt érdemes még nagyobb jelentőséget tulajdonítani ennek az obulusutánzatnak. Az arany sírobulusadás szokása Garam Éva szerint a késő avar kor legkorábbi temetkezései között (Kisköre 41., Mártély 1., Szeged–Fehértó B 75. sír) szórványosan még fellelhető. Mind a három temető a közép avar korban indult és tovább élt a késő avar korban is. Ezen sírokat Garam Éva a karikacsüngős lemezveretek, tokos nagyszíjvégek és téglalap alakú griffes veretek alapján a késő avar kor legkorábbi sírjai közé keltezi.³⁵⁴

Az alsónyéki példány egyértelműen a díszítés nélküli, kerek aranylapok közé tartozik, amelynek

³⁴⁸ KISS A. 1996, 262.

³⁴⁹ BÓNA 1970, 250; GARAM 1978, 209.

³⁵⁰ BÓNA 1970, 250; GARAM 1978, 209.

³⁵¹ GARAM 1978, 209.

³⁵² GARAM 1978, 210.

³⁵³ GARAM 1978, 212.

³⁵⁴ GARAM 1978, 213.

Garam Éva tíz lelőhelyről, összesen 16 párhuzamát gyűjtötte össze.³⁵⁵ Az aranylapoknak két típusát különböztette meg: a kerekre kalapált, behasadozott szélű, vékony aranylemezeket, és a kerek bronzlapra hajlított aranylemezeket.³⁵⁶ Az alsónyéki az előbbi csoportba tartozik. Garam Éva ilyen aranylapocskákból gyűjtötte össze a legtöbbet, és ezek mindegyike hiteles ásatásokból származik.³⁵⁷ Néha a koponya mellől (Ivánca és Dunapentele 10. sír, Zsély 170. és 818. sír), vagy a koponya alól (Kisköre 27. és 41. sír) kerültek elő.³⁵⁸

Garam Éva kutatásaihoz képest eltérés, hogy az alsónyéki példány esetében nem közép avar korinak meghatározható sírről van szó, hiszen a temető késői részén került elő egy olyan sírból, amiből egy késő avar kori sárga füles bögre is előkerült. A temetőben megfigyelhető helyzete és a jellegzetes késő avar kori edénye, a késő avar kori környezet alapján a szokás késő avar kori továbbélését bizonyítja, s a koponya bolygatása magyarázatul szolgálhat a környező, fejre rablott sírok bolygatási irányára is.

2.13.2. BRONZ ÉRMÉK

A 85. sírből (28. tábla 85. sír 8–10), a nyak környékéről három darab erősen kopott felületű, így nem meghatározható, nyakban viselés céljából egy-egy helyen átlukasztott érme került elő. Az első a koponya jobb oldalán, ennek sérült a széle, rossz állapota miatt képei kivehetetlenek. Az alsó állkapocs jobb oldalán egy jobbra néző, szakáll nélküli, sugárkoronás portrét ábrázoló bronz érme volt, hátlapján nehezen kivehetően egész alakos ábrázolás látható, készítése talán Claudius császár uralkodásának idejére (Kr. u. 41–54) tehető. Nyakban hordták, s úgy lyukasztották át, hogy a császárportré fejfelé lógott, tehát a kép maga nem jelentett semmit a viselője számára.

A mellkas bal felső részén igen rossz megtartású, nem meghatározható, ovális alakú római kori bronz érme volt, amin egy szakáll nélküli fej vehető ki. Felfüggesztés céljából egy helyen átlukasztották, de a lyuk mellett a széle kitört. Úgy lyukasztották át, hogy felfüggesztéskor a portré fejfelé lógott.

Kísérőleleteik Alsónyéken egy viseleti helyen előkerült hagymafejes fibula, lunula alakú ólomcsüngők, D keresztmetszetű, öntött bronz karperecek voltak.

Avar kori sírokban nem ritkák a római kori érmék, de ezek önmagukban nem bírnak keltező értékkel.

2.14. MELLÉKLETEK

2.14.1. ÉTELMELLÉKLETEK

Az étel- és italmelléklet-adást az avar korban általánosan elterjedt szokásként kezeli a szakirodalom. Az avar kori, sírba helyezett agyagedényeknek komoly szakirodalma van, míg a sírba helyezett ételmelléklet esetében jó, ha a mellékelt hús eredetét – tehát, hogy milyen állattól származik – sikerül meghatározni, meghatározatni.

Alsónyéken a 709. sírből került elő feltehetőleg ételmellékletként a sírba helyezett húsról utaló állatcsont. A faj meghatározása nem történt meg, csak annyi tudható róla, hogy kistestű madár.

2.14.2. ÍTALMELLÉKLETEK

2.14.2.1. AGYAGEDÉNYEK

Az alsónyéki temető összesen 69 sírjából kerültek elő agyagedények, vagy azok töredékei, női, férfi- és gyermeksírokból, bolygatottakból és bolygatatlanokból egyaránt.

³⁵⁵ GARAM 1978, 210.

³⁵⁶ GARAM 1978, 210.

³⁵⁷ GARAM 1978, 210.

³⁵⁸ GARAM 1978, 210.

Agyagedény sírba helyezésének szokása a túlvilághittel, az italmelléklet adásával függ össze, abba feltehetőleg valamiféle folyékony halmazállapotú anyagot tettek. Az alsónyéki edények tartalmát, azok maradványait nem volt mód megvizsgálni.

Az alsónyéki sírok egy részében – bolygatottságtól függetlenül – csak edénytöredékek voltak. Töredékes voltak nem hozható összefüggésbe a bolygatással, ott, ahol csak néhány, jellegtelen, összeilleszthetetlen edénytöredék került elő, feltételezhető, hogy már a sírba kerüléskor is töredékek, illetve töredékek voltak. Néhány jellegtelen, durva kivitelű töredék esetében annak kora sem határozható meg pontosan, így nem vehető el az a feltevés sem, hogy valójában a sírgödör betemetése során kerültek a betöltésbe.

A temetőben csak két olyan sír van, amelyben több (két-két) edény töredékei is megtalálhatóak, közülük csak az egyik (229. sír) olyan, amiben mindkét edény a váz szintjén jelentkezett.

Égész (ép vagy összeilleszthető) edények tehát a legtöbb esetben csak egyesével kerültek elő a sírból, s a szintén folyadék tárolására alkalmas vasabroncsos favödrökkel együtt sem fordulnak elő.

Az agyagedények az esetek legnagyobb részében a sírgödör fej felőli végében, a koponya közelében, annak bal vagy jobb oldalán, esetleg a koponyatetőnél (82. tábla 1-3), jóval ritkábbak a láb felőli végén (82. tábla 6.), vagy a lábak (82. tábla 5), lábszarak (82. tábla 4) között voltak megfigyelhetőek. A sírbeli elhelyezésük okának vizsgálata későbbi kutatás tárgyát képezi majd.

Mindenképpen vizsgálandó az edények vázhoz való viszonya is. Legtöbb esetben a váz szintjén találhatóak meg, de előfordul, hogy a váz szintje fölött, láthatóan bolygatatlan helyzetben, ami koporsó meglétének közvetett bizonyítékául szolgál, hiszen ezekben az esetekben feltehetőleg annak tetejére helyezték az edényeket. A temető padkás sírjaiban padkára helyezett edényeket nem lehetett megfigyelni.

Az edények csoportosítása alapjául az alapanyag, készítési technika, égetés és forma, illetve ezek kombinációi szolgáltak.

Az agyagedények anyagát tekintve a minőséget a felhasznált agyag (összetétele, jellege, minősége), a felhasznált soványítóanyag (jellege, minősége, mennyisége), valamint az égetés (hőfok, égetés időtartama, jellege) határozza meg.

Az alsónyéki agyagedények vizsgálata szemrevételezés alapján történt. Az így kapott eredmények azonban nem teszik lehetővé annak megállapítását, hogy helyi agyagból, helyben készített edényekről van-e szó, vagy máshol készített, kereskedelem útján idekerült edényekről. Annyi mindenestre szabad szemmel is megállapítható volt, hogy a legtöbb esetben homokot használtak soványítóanyagként, jóval kisebb arányban, de jelen van még a csillámos homok, a kavics, a kerámiaüzalék és a szerves anyag is.

Készítéstechnikát tekintve az alsónyéki temetőben megtalálhatóak a kézzel formált, a lassú és a gyorskorongon készült agyagedények egyaránt.

Az égetés meghatározza a minőséget, tartósságot, valamint a színt is. A minőség vizsgálata azért fontos, mert ezáltal eldönthető, hogy az edényt kimondottan csak arra a célra készítették-e, hogy a sírba helyezték, vagy lehetett más, gyakorlati funkciója is. A gyengén kiégetett edények esetében joggal lehet kételkedni gyakorlati funkciójukban. Ilyenkor feltehetőleg csak a temetkezési szokás – mellékletadás – céljából készültek, majd kerültek a sírba. Az égetés módjából fakadó minőségi eltéréseket ép edények esetében csak roncsolásos vizsgálattal, speciális eszközökkel, speciális körülmények között lehetett volna vizsgálni, amire adott esetben nem volt mód. A vizsgálat a töredékek esetében sem történt meg.

Az égetés, annak oxidációs, vagy redukciós volta határozza meg az edény színét. Alsónyéken a világosszürke, a fekete, a sárga színű, valamint a barnás és halvány pirosas árnyalatú edények egyaránt jelen vannak.

Égetés szempontjából két csoportba sorolhatóak, az egyik esetben jól sikerült az égetés, ami abban is megnyilvánul, hogy jól meghatározható, egyenletes színe van az edénynek, míg a másik

esetben csak foltokban lett olyan színű az edény, amilyenre égetni szerették volna. Ez a tipologizálásukat is megnehezítette.

A formát tekintve az alsónyéki edények nagyszámú típusba sorolhatóak, de az egyazon típusokba tartozó edényekből itt csak néhány példány került elő. Emiatt csoportosításról nem, hanem inkább rendszerezésről lehet beszélni.

A rendszerezés alapjául a szín, továbbá mérőpontok – a vizsgálat mérőszámok felhasználása nélkül, a szemmel látható jegyek alapján történt – és ezek egymáshoz viszonyított aránya szolgált. A mérőpontok adott esetben nem takarnak valós számokat, hiszen hasonló, széles körben elterjedt, vizsgálati számsorok az avar kori agyagedény kutatásban nem állnak rendelkezésre – s a számszerűsítés maga sem adna lényeges többletinformációt –, így inkább csak a szemmel is jól látható, méretbeli jegyek alapján történt a rendszerezés.

A vizsgált mérőpontok a következők: szájméret, nyakméret, vállszélesség, aljszélesség, teljes edénymagasság, a has (legszélesebb pont) magassága. Az edényformák rendszerének további finomításaként megtörtént a peremek formai tipologizálása is.

2.14.2.1.1. SZÜRKE SZÍNŰ AGYAGEDÉNYEK

2.14.2.1.1.1. GYORSKORONGOLTAK

2.14.2.1.1.1.1. Széles szájú, rövid szűk nyakú, magasan hasasodó keskeny aljú edény

A 152. számú bolygatott női sírból (49. tábla 152. sír 1) világosszürke színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült, kihajló peremű, lekerekített peremszélű, profilált vállú, magasan hasasodó egész (ragasztott) edény. Vállon és hason hullámvonal- és vonalköteg (három-három) váltja egymást. Kísérőlelet nélküli.

2.14.2.1.1.1.2. Széles szájú, magasan hasasodó, keskeny aljú edény

A 47. számú bolygatatlan női sírban (17. tábla 47. sír 8) szürke színű, csillámos homokkal soványított, gyorskorongon készült, széles szájú, magasan hasasodó, peremhoronnyal bíró egész edény. Vállon vonalköteg-díszítés látható. Kísérőlelete kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevaló.

A 60. számú bolygatatlan női sírban (21. tábla 60. sír 3) szürke színű, csillámos homokkal soványított, gyorskorongon készült, széles szájú, magasan hasasodó, peremhoronnyal bíró egész edény volt. Vállon vonalköteg-díszítés látható. Kísérőlelete kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevaló.

2.14.2.1.1.1.3. Széles szájú, széles nyakú, középen hasasodó, széles aljú edény

A 168. számú bolygatatlan gyermeksírból (57. tábla 168. sír 1) világosszürke színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült, széles szájú, nyakú és aljú egész edény. Vállon és hason hullámvonalköteg-díszítés látható. Kísérőlelet nélküli.

A 182. számú bolygatatlan férfi sírből (62. tábla 182. sír 7) világosszürke színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült, közepes szájú, középen hasasodó, széles aljú egész edény. Nyakon és vállon három vonalköteg és kettő hullámvonalköteg váltja egymást. Kísérőleleteként hagymafejes fibula töredéke és bronzcsat került elő. A VIDA IB₁/d₂³⁵⁹ csoportba sorolható.

A 234. számú bolygatott férfi sírban (75. tábla 234. sír 1) világosszürke színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült, széles szájú (pereme hiányzik) középmezőben hasasodó, lapított gömb alakú, széles aljú edény töredéke (részben ragasztott). Kísérőlelet nélküli.

A 101. számú bolygatatlan gyermeksírből (33. tábla 101. sír 4.) világosszürke színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült, széles szájú, széles nyakú, középen hasasodó, széles aljú egész edény. Díszítetlen. Kísérőlelete ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevalók kerültek elő. A VIDA IB₂/g₂³⁶⁰ csoportba sorolható.

³⁵⁹ VIDA 1999, Taf. 174.

³⁶⁰ VIDA 1999, Taf. 174.

A 214. számú bolygatatlan, mérete alapján gyermeksírban (70. tábla 214. sír 1) világosszürke színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült, egész (ragasztott, kiegészített) edény. Bekarcolt vonalköteg nyomai láthatóak rajta, és kissé fényezett. Kísérőlelet nélküli.

A 40. számú bolygatatlan gyermeksírban (14. tábla 40. sír 2) foltosan szürkére égett, kavicsal és homokkal soványított, lassú korongon készült, széles szájú, széles nyakú, középen hasasodó, széles aljú egész edény volt. Peremen és vállon hullámvonalköteg-díszítés látható. Kísérőlelet nélküli.

2.14.2.1.1.1.4. Széles szájú, rövid hengeres nyakú, gömbtestű, széles aljú edény

A 159. számú bolygatott, antropológus által nőinek, mellékletek által férfinak meghatározott személy sírjából (53. tábla 159. sír 31) világosszürke színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült, széles szájú, rövid hengeres nyakú, gömbtestű edény (ragasztott, kiegészített). Vállon négy vonalból álló hullámvonalköteg-díszítés látható. Kísérőlelete préselt övgarnitúra, középen kivágott veretek, csipesz, kard. A VIDA IB₂/b₂³⁶¹ csoportba sorolható.

2.14.2.1.1.1.5. Széles szájú, szűk nyakú, széles hasú, mélyen hasasodó, széles aljú edény

A 172. számú bolygatott női sírból (58. tábla 172. sír 3) világosszürke színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült, széles szájú, szűk nyakú, széles hasú, mélyen hasasodó egész edény. Vállon kettő, négy-négy vonalból álló hullámvonalköteg látható. Kísérőlelete vaskés és vascsat. A VIDA IB₂/b₁-b₂³⁶² csoportba sorolható.

2.14.2.1.1.1.6. Keskeny szájú, tölcséres nyakú, középen hasasodó, keskeny aljú edény

A 153. számú bolygatatlan, mérete alapján gyermeksírban (49. tábla 153. sír 4) világosszürke színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült, tölcséres nyakú, középen hasasodó egész edény volt. Nyakon és hason vonalköteg- és hullámvonalköteg-díszítés látható. Kísérőlelete vaskés. A VIDA IB₁/e₂³⁶³ csoportba sorolható.

2.14.2.1.1.1.6. Szűk szájú, szűk nyakú, széles hasú, középen hasasodó, széles aljú edény

A 170. számú bolygatott női sírban (58. tábla 170. sír 5) világosszürke színű, homokkal soványított, szűk szájú, szűk nyakú, széles hasú, mélyen hasasodó, gyorskorongon készült egész edény. Vállon és hason öt hullámvonalköteg fut körbe. Kísérőlelete germán módra viselt, poncolásos technikával díszített női övgarnitúra.

2.14.2.1.1.1.7. Virágcserep formájú magas edény

A 188. számú bolygatott férfi sírban (64. tábla 188. sír 2) világosszürke színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült, magas virágcserep alakú egész edény. Külső felén függőlegesen futó besimítások láthatóak. Kísérőlelete egy vonyókés.

A 43. számú bolygatatlan női sírban (15. tábla 43. sír 5) szürkésbarna színű, homokkal soványított, lassú korongon készült, gyenge minőségű, díszítetlen, virágcserep formájú egész (ragasztott, kiegészített) edény. Kísérőleletei vaskarika, vascsat, vaskés.

2.14.2.1.1.1.8. Nyújtott S profilú edény

A 192. számú bolygatott, ismeretlen nemű vázat tartalmazó sírból (65. tábla 192. sír 7) szürke színű, kavicsal és homokkal soványított, gyorskorongon készült nyújtott S profilú tál töredékei az objektum betöltéséből szórványosan. Kísérőleletei opakgyöngyök, vaslánc, vascsat, vaskés.

³⁶¹ VIDA 1999, Taf. 174.

³⁶² VIDA 1999, Taf. 174.

³⁶³ VIDA 1999, Taf. 174.

2.14.2.1.1.2. LASSÚ KORONGON KÉSZÜLT

Széles szájú, hosszú hengeres nyakú, középen hasasodó, keskeny aljú edény

A 189. számú bolygatott női sírban (64. tábla 189. sír 1) szürkésbarna színű, kaviccral és homokkal soványított, lassú korongon készült, hosszú hengeres nyakú, középen hasasodó edény. Kísérőlelet nélküli.

2.14.2.1.1.3. KÉZZEL FORMÁLT

2.14.2.1.1.3.1. Egyfülű, széles szájú, középen hasasodó, széles aljú edény

A 88. számú bolygatatlan női sírból (30. tábla 88. sír 7) foltosan szürkére égett, kaviccral és homokkal soványított, kézzel formált, egyfülű, széles szájú, középen hasasodó, széles aljú egész edény. A peremen egy kiöntöcsört képeztek ki, amivel átellenes oldalon egy a peremtől a hasig ívelődő könyöktől húzódik. Kísérőlelete egy nyílhegy.

2.14.2.1.1.3.2. Széles szájú, széles vállú, magasan hasasodó, keskeny aljú edény

A 177. számú bolygatott férfi sírből (61. tábla 177. sír 1) foltosan szürkére égett, kerámiazúzalékkal, homokkal és kaviccral soványított, kézzel formált, széles szájú, széles vállú, magasan hasasodó, keskeny aljú edény töredéke (ragasztott, részben kiegészített). Fényezett felületű. Kísérőlelet nélküli.

2.14.2.1.1.3.3. Széles szájú, széles nyakú, középen hasasodó, széles aljú edény

A 63. számú bolygatatlan gyermeksírban (21. tábla 63. sír 2) foltosan szürkére égett, kaviccral és homokkal soványított, lassú korongon készült, széles szájú, magasan hasasodó, lekerekített peremszélű, égetés előtt kissé elferdült egész (ragasztott, kiegészített) edény. Fényezett felületű. Kísérőleleteként opak kásagyöngyök kerültek elő.

2.14.2.1.1.3.4. Széles szájú, széles nyakú, keskeny vállú, középen hasasodó, széles aljú edény

A 200. számú bolygatatlan női sírban (67. tábla 200. sír 1) foltosan szürkére égett, kaviccral és homokkal soványított, kézzel formált, széles szájú, keskeny vállú, széles aljú, egész (ragasztott, kiegészített) edény. Fényezett felületű. Kísérőlelet nélküli.

2.14.2.1.2. FEKETE SZÍNŰ AGYAGEDÉNYEK

2.14.2.1.2.1. GYORSKORONGOLTAK

2.14.2.1.2.1.1. Szűkszájú, szűk nyakú, profilált vállú, magasan hasasodó edény

A 180. számú bolygatatlan, mérete alapján gyermeksírban (61. tábla 180. sír 2) fekete színű, kaviccral és homokkal soványított, gyorskorongolt, szűkszájú, szűk nyakú, profilált vállú, magasan hasasodó egész edény. Vállon két vonalköteg, hason hullámvonalköteg-díszítés látható. Égetés előtt az egyik oldala kissé benyomódott. Kísérőlelete lemezgömbcsüngős (aranyozott bronz) fülbevaló. A VIDA IC₁/c₂³⁶⁴ csoportba sorolható.

2.14.2.1.2.1.2. Széles szájú, széles nyakú, középen hasasodó, széles aljú, peremhoronnyal bíró edény

Az 57. számú bolygatott női sírban (20. tábla 57. sír 4) fekete színű, csillámos homokkal soványított, gyorskorongon készült, széles szájú, középen hasasodó, peremhoronnyal bíró egész (kiegészített) edény. Vállon bekarcolt vonalköteg-díszítés látható. Kísérőlelete kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevaló. A VIDA IC₂/b₁³⁶⁵ csoportba sorolható.

2.14.2.1.2.1.3. Széles szájú, széles nyakú, középen hasasodó, széles aljú edény

A 34. számú bolygatatlan női sírban (13. tábla 34. sír 6) fekete színű, homokkal és szerves anyaggal

³⁶⁴ VIDA 1999, Taf. 174.

³⁶⁵ VIDA 1999, Taf. 174.

soványított, gyorskorongon készült, széles szájú, széles nyakú, közepén hasasodó, széles aljú edény. Hason vonalköteg-díszítés látható. Kissé deformálódott. Kísérőlelete kerek karikájú lengőcsüngős fülbevaló.

2.14.2.1.2.1.4. Szűk szájú, szűk nyakú, széles hasú, közepén hasasodó, széles aljú edény

A 169. számú bolygatatlan, mérete alapján gyermek sírban (57. tábla 169. sír 4), fekete színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült. Szűk szájú, szűk nyakú, széles hasú, mélyen hasasodó egész edény volt. Nyakon és vállon egy-egy hullámvonalköteg látható. Kísérőleleteként bronz fülkarika került elő. A VIDA IC₁/c₂³⁶⁶ csoportba sorolható.

2.14.2.1.2.1.5. Széles szájú, magasan hasasodó, keskeny aljú edény

A 229. számú bolygatatlan női sírban (73. tábla 229. sír 4) fekete színű, csillámos homokkal soványított, gyorskorongon készült, széles szájú, magasan hasasodó, peremhoronnyal bíró egész edény. Vállon bekarcolt vonalpár fut csigavonalban. Kísérőlelete kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevaló. A VIDA IC₂/b₁³⁶⁷ csoportba sorolható.

2.14.2.1.2.1.6. Széles szájú, széles nyakú, közepén hasasodó, keskeny aljú edény

A 112. számú bolygatott férfi sírban (36. tábla 112. sír 1) fekete színű, csillámos homokkal soványított, gyorskorongon készült, széles szájú, közepén hasasodó, keskeny aljú egész agyagedény. Díszítetlen. Kísérőlelet nélküli. A VIDA IC₂/a₂³⁶⁸ csoportba sorolható.

2.14.2.1.2.2. LASSÚ KORONGON KÉSZÜLT

2.14.2.1.2.2.1. Széles szájú, széles nyakú, közepén hasasodó, széles aljú edény

A 116. számú bolygatott férfi sírban (38. tábla 116. sír 1) fekete színű, homokkal soványított, lassú korongon készült, vágott peremszélű, gömbölyded testű egész (ragasztott) edény. Peremen ferde irányú bekarcolt díszítés, nyakon sűrű hullámvonalköteg-díszítés, vállon nagy amplitudójú, elnagyolt hullámok, hason elnagyolt, sűrű hullámok láthatóak. Kísérőlelete vaskés.

2.14.2.1.3. SÁRGA TÍPUSÚ AGYAGEDÉNYEK

2.14.2.1.3.1. GYORSKORONGOLTAK

A 6. számú bolygatott női sírban (6. tábla 6. sír 3) sárga színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült bögre töredéke (ragasztott). Díszítetlen. Kísérőlelete bronz fülkarika és öntött övforgó.

A 100. számú bolygatott női sírban (33. tábla 100. sír 2) sárga színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült bögre. Hasán gyűrűfül látható. Díszítetlen. Kísérőlelete vascsat.

A 186. számú bolygatott férfi sírban (63. tábla 186. sír 2) sárga színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült bögre. Hasán gyűrűfül látható. Díszítetlen. Kísérőlelete vascsat.

A 218. számú bolygatott női sírban (71. tábla 218. sír 6) sárga színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült bögre (ragasztott, kiegészített). Hasán gyűrűfül helye látható. Díszítetlen. Kísérőlelete koporsóvasak és vaskés.

A 221. számú bolygatott női sírban (72. tábla 221. sír 4) sárga színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült bögre, hasán gyűrűfüllel. Kísérőlelete spirálcsőcsüngős fülkarika.

A 215. sírban (70. tábla 215. sír 6) sárga színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült bögre. Hasán gyűrűfül látható, vállon és hason bekarcolt vonalköteg fut körbe. Hasa két helyen még nyers állapotban benyomódott. Kísérőlelete bronz fülkarika, bikónikus orsógomb, vaskés, vascsat.

³⁶⁶ VIDA 1999, Taf. 174.

³⁶⁷ VIDA 1999, Taf. 174.

³⁶⁸ VIDA 1999, Taf. 174.

2.14.2.1.4. VILÁGOSBARNÁ SZÍNŰ AGYAGEDÉNYEK

2.14.2.1.4.1. GYORSKORONGOLT

2.14.2.1.4.1.1. Szűk szájú, rövid szűk nyakú, tojásdad alakú testű, széles aljú edény

A 149. számú bolygatatlan női sírban (48. tábla 149. sír 5) világosbarna színű, homokkal soványított, gyorskorongon készült, szűk szájú, szűk nyakú, gömbölyű testű, közepén hasasodó, széles aljú edény. Felülete erősen kopott, de így is kivehetőek a vonalköteg-díszítés nyomai. Kísérőleletként tojásdad alakú csüngővel díszített fülbevaló és lapított gömb alakú orsógomb került elő.

2.14.2.1.4.1.2. Széles szájú, széles nyakú, közepén hasasodó, széles aljú edény

A 110. számú bolygatatlan, a mérete alapján gyermeksírban (36. tábla 110. sír 8) világosbarna színű, kavicsal és homokkal soványított, lassú korongon készült edény. Vállon és hason összesen három hullámvonalköteggel díszített. Kísérőlelete kerek karikájú bronz fülbevaló, omega alakú fibula, bronzcsat, vaskés.

2.14.2.1.5. AGYAGEDÉNYEK ÉRTÉKELÉSE

Az alsónyéki sírokból előkerült agyagedényekről általában elmondható, hogy jól iszapoltak, de a kész tipológiákba való behelyezést formai változatosságuk és színük is megnehezítette. Sok esetben csak feltételezni lehet, hogy valójában milyen színűre szerették volna égetni az edényt, ez a szín nagyobb felületű foltokban jelenik meg.

2.14.2.1.5.1. SZÜRKE GYORSKORONGOLTAK

Alsónyéken 17 sírből került elő ebbe a típusba sorolható agyagedény. A sírok között bolygatottak és bolygatatlanok, férfi, női és gyermeksírok egyaránt voltak. Az esetek nagyobb részében homokkal, ritkábban homokkal és zúzott kavicsal soványított edényeken megfigyelhető hullámvonal- és/vagy vonalköteg-díszítés, egy esetben besimított/fényezett díszítés, s két esetben volt díszítetlen az edény. Három esetben fedő számára kialakított peremhornyot is meg lehetett figyelni.

A csoportba tartozó sírok közül 12 esetben nem volt a sírban további, keltező értékkel bíró melléklet, tehát az edény keltezi a sírt.

A szürke színű, finoman iszapolt edényeknek csak egy része illeszthető be Vida Tivadar rendszerébe, így pontosan keltezni csak ezeket az edényeket lehetett, a többi esetben csak a szürke szín és a finom iszapolás, a formai jegyek, valamint a bepecsételt díszítés hiánya, továbbá a vonal- és hullámvonalköteg-díszítés jelenléte bír keltező értékkel.

Az alsónyéki szürke színű, gyorskorongolt edények az IB₁ és IB₂ csoportba, illetve ezek alcsoportjaiba sorolhatóak.

Az IB₁ csoport esetében a kutatás azt mutatja, hogy több formai típusa is létezik magának a szürke színű kerámiának. A forma Kárpát-medencei, 6. századi germán előképre vezethető vissza.³⁶⁹ Közös jellemzőjük, hogy anyaguk szemcsés, felületük néha porózus.

Az IB₂/a-e típusba sorolható kerámiák a kora avar kor első felére keltezhetőek, s Kelet-Pannónia területére lokalizálhatóak. Közös jellemzőjük a finom iszapolás. Közvetlen kapcsolat fedezhető fel az avar kori bepecsételt díszű edényekkel és a szemcsésebb szürke kerámiával.³⁷⁰

Az IB₂/g, k, l típusok nemcsak Pannoniából, hanem a teljes avar településterületről ismertek. Megjelenésük a 7. század harmadik harmadára tehető a Bécsi-medence és a Kárpát-medence északi részének területén.³⁷¹ Ezen típusoknál a szürke kerámia minden formai variánsa megfigyelhető.³⁷²

A legkorábbra keltezhető szürke színű, alsónyéki agyagedények a 6. század végére keltezhetőek,

³⁶⁹ VIDA 1999, 58.

³⁷⁰ VIDA 1999, 60.

³⁷¹ VIDA 1999, 61.

³⁷² VIDA 1999, 61.

de ezek mind olyan sírból kerültek elő, ahol a kísérőleletek alapján a kronológiában felfelé kell tolni ezen edények keltezését. Azon szürke edények, amelyek olyan sírokból kerültek elő, ahol kísérőleletük nem volt vagy volt ugyan, de kormeghatározásra alkalmatlanok, párhuzamok alapján legkorábban a 7. század első harmadára keltezhetőek.³⁷³

2.14.2.1.5.2. SZÜRKE, KÉZZEL FORMÁLTAK

Alsónyékéről négy sírból került elő kézzel formált, foltosan szürkére égett agyagedény. A cél egyértelműen a szürkére égetés lehetett, még akkor is, ha az edény nem teljes mértékben szürke. Három esetben az edény felülete zsíros hatást keltő, fényezést lehet megfigyelni rajta.

2.14.2.1.5.3. FEKETE GYORSKORONGOLTAK

Alsónyékéről hat sírból került elő fekete színű, gyorskorongolt agyagedény. A sírok között bolygatottak és bolygatatlanok, férfi, női és gyermeksírok egyaránt voltak. Soványítóanyagként csillámos homokot, kavicsot vagy homokot használtak. Egy példány volt díszítetlen, a többin különböző elrendezésben vonal- illetve hullámvonalalköteg, továbbá bekarcolt csigavonal-díszítés fordul elő a nyakon és/vagy a hason. Két esetben nem volt az edény mellett keltező értékkel bíró tárgy, így ezek esetében az edény keltezi az objektumot. Egy esetben granulációdíszes fülbevalóval, három esetben kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalóval kerültek elő.

Forma és technika alapján lehet két csoportot elkülöníteni, ahol a technológia, kronológia, az eredet³⁷⁴ és tipológia³⁷⁵ is eltér.

Az IC₁ csoportra a nagyobb méret, rövid tölcéses nyak, mélyen hasasodó forma a jellemző, míg az IC₂ csoportra a kisebb méret, keskeny nyak, középen hasasodó palackforma.³⁷⁶ Az IC₁ csoport Északkelet-Pannonia területén, valamint a Sió mentén jellemző, míg az IC₂ a Duna vonalát követve (például Szekszárd–Bogyiszlói út) van jelen.³⁷⁷ Az IC₁ típus példányai a 6–7. század fordulójára és a 7. század első felére keltezhetőek, miközben az IC₂ a kora avar kor második felétől a 8. század elejéig jelen van.³⁷⁸

Az alsónyéki fekete színű, gyorskorongolt edények a Vida IC₁ és IC₂ csoportba, illetve ezek alcsoportjaiba sorolhatóak. A legkorábbra keltezhető fekete színű, alsónyéki agyagedények a 6–7. század fordulója és 650 közé keltezhetőek, amit a kísérőleletek is megerősíteni látszanak. 650 utánra keltezhető példányaik olyan sírokból kerültek elő, amelyekben kísérőleletek nem voltak.

2.14.2.1.5.4. FEKETE, LASSÚ KORONGON KÉSZÜLTEK

Alsónyékéről két sírból került elő fekete színű, lassú korongon készült agyagedény. Egy csoportba sorolásuk alapjául színük, készítési technikájuk, valamint formai jegyeik szolgálnak. Mindkettő díszített. A 116. sír edényének díszítése különösen érdekes, hisz nem csak a nyakon, a vállon és a hason, de a peremen is díszítették.

Míg a 116. számú férfi sírban nem volt keltező értékkel bíró további melléklet, addig a 207. számú sírból kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalóval együtt került elő. Ez a megfigyelés illeszkedik a gyorskorongolt, fekete színű edényeknél megfigyeltékhez, hiszen azokban a női sírokból is kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalóval együtt kerültek elő a fekete színű edények, míg a férfiak sírjaiban a fekete színű edény mellett azonban ez esetekben sem volt további keltező értékkel bíró melléklet.

³⁷³ VIDA 1999, 61.

³⁷⁴ VIDA 1999, 63.

³⁷⁵ VIDA 1999, 66.

³⁷⁶ VIDA 1999, 66.

³⁷⁷ VIDA 1999, 68.

³⁷⁸ VIDA 1999, 68.

2.14.2.1.5.5. PIROS GYORSKORONGOLTAK

Alsónyéken két sírból került elő pirosas színű agyagedény. Női és gyermeksírból kerültek elő, homokkal, valamint homokkal és kavicssal soványítottak, vonal-, illetve hullámvonalköteg-díszítés látható rajtuk. A 110. sírból római kori tárgyakkal került elő, amik avar kori sírban nem bírnak keltező értékkel, így ebben az esetben az edény keltezi a sírt.

2.14.2.1.5.6. SÁRGA KERÁMIÁK

Az edénytípus kutatástörténete nagy múltra tekint vissza, ezért komoly irodalommal rendelkezik. Hampel József a közép-ázsiai fa- vagy fémedényeket, illetve kora avar kori fémedényeket (kis kerek szalagfüllel) tekintette előképeiknek.³⁷⁹ Bóna István az elő-ázsiai fa- és fémelőzményekre vezette vissza.³⁸⁰ Csallány Dezső volt az, aki a Deszk D temető leletanyagát vizsgálva a sárga kerámiák a griffes-indás népszerűség jellemző edényeiként értelmezte.³⁸¹ Horváth Tibor a kerek fülű edények párhuzamait a Kaukázus területén és a Kubán-vidéken fedezte fel, s a 6–8. századra keltezte, s úgy gondolta, hogy a 8–9. században a készítési központok a Don–Dnyeper folyók vidékére tolódtak el. Avar törzsi kapcsolatot feltételezett az említett területekkel. A hosszú nyakú hasas palackokat a nagyszentmiklósi edényekkel hozta kapcsolatba.³⁸² Erdélyi István szerint Magyarország, Bulgária, valamint a Don és Dnyeper folyók mentén fordulnak elő.³⁸³ Kovrig Ilona a Hét folyam vidékén előforduló párhuzamokkal számol.³⁸⁴ Anton Točik a kiöntőcsöves, füles korsók formájában bizánci hatást sejtett.³⁸⁵ A jugoszláv kutatók, valamint Fettich Nándor is arra az eredményre jutottak, hogy a Duna vidékén dolgozó késő római fazekasműhelyek termékei ezek.³⁸⁶

A tárgy típusnak az egész Kárpát-medencére kiterjedő átfogó vizsgálatát az 1960-as években szinte egy időben végezte el Darina Bialekova és Garam Éva, összegyűjtve a formai és funkcionális variánsokat. Egymástól függetlenül közel azonos, a lényegi kérdésekben teljesen azonos eredményekre jutottak. Munkájuk alapjául az addig ismert összes Kárpát-medencei példányt összegyűjtötték, formai tipológiát készítve belőlük. Vizsgálták a területi elterjedést, az egyes formák nemenkénti, életkoronkénti eloszlását is. Az akkori adatokból az derült ki, hogy nők és férfiak sírjaiban jelen vannak, de gyermekek sírjaiban ritkák.³⁸⁷

A késő avar kori sárga kerámia nagy területen, széles körben elterjedt típus, amelyek ennek ellenére igen nagy hasonlóságot mutatnak egymással. Mivel egy teljesen új jelenséggel van dolgunk ezen edények esetében, ezért joggal merül fel az eredet kérdése, s ennek kapcsán annak a lehetősége, hogy nagyobb fazekasközpontokban készülhettek, s onnan kereskedelem révén terjedtek szét.

Legfőbb formai jegyei a kihajló perem, lekerekített peremszél, a testhez képest szűk száj, keskeny nyak, mélyen, igen szélesen hasasodó forma, széles talp, s néhány példányon – ahogy Alsónyéken is – az ismertetőjegyek is tekinthető, a hason ülő gyűrűfűl.

A leggyakoribb forma a körte alakú, gömbölyded vagy ovális testű, általában széles talpú, behúzott nyakú, kihajló peremű bögre, oldalán olykor a test magasságának középvonalában vaskos gyűrűszerű fül figyelhető meg. A Szentés–kajáni temető közelében olyan fazekasműhelyt figyeltek meg, amely ilyen árut állíthatott elő.³⁸⁸

Alsónyéken a sárga bögrét tartalmazó sírok illeszkednek a temető rendjébe, s különösebb csoportosulásuk sem figyelhető meg, ami azért érdekes, mert a kutatók egy része luxuscikknek, importnak

³⁷⁹ HAMPEL 1905, 150.

³⁸⁰ BÓNA 1965, 125.

³⁸¹ CSALLÁNY 1943, 169.

³⁸² HORVÁTH 1935, 67–124. Idézi: GARAM 1969a, 207.

³⁸³ ERDÉLYI 1958, 55.

³⁸⁴ KOVRIG 1963, 240.

³⁸⁵ GARAM 1969a, 207.

³⁸⁶ GARAM 1969a, 207.

³⁸⁷ BIALEKOVA 1967, 71; GARAM 1969a, 230.

³⁸⁸ GARAM 1969a, 230.

tartja ezeket a tárgyakat.³⁸⁹ Felmerült az az elképzelés is, hogy ezek olyan fémedényeket utánoznak formailag, amelyek a társadalom, közösség magasabb rangú tagjainak sírjaiba kerültek.³⁹⁰

Az alsónyéki példányok – a Garam Éva és Darina Bialekova által megfigyelték többséghez hasonlóan – díszítetlenek.³⁹¹ Ebbe a csoportba a hagyományos, szín és anyag alapján történő rendszerezés szerint Alsónyéken 6., 100., 186., 215., 218., 221. sírok edényei sorolhatóak. Formai alapon, s az égetés alapszínéként jelentkező sárga szín, valamint az anyag – annak a sárga kerámiáknál megfigyelt krétás jellege alapján – a 111., a 148., 181. és a 213. sírokból előkerült edények is ide sorolhatóak.

A finoman iszapolt, gyorskorongolt sárga kerámiák égetéssel nyerték el a jellegzetes okker, narancssárga vagy narancspiros színüket. A késő avar kor jellegzetes emlékei, a 7. század végére, 8. századra keltezhetőek.³⁹² Az Avar Kaganátus középső részén és a peremvidéken egyaránt előkerültek, olyan temetőkből is, amelyekből nagyszámú egyéb kerámia is származik.³⁹³ A típus azonban nem túl nagy számban került elő a Kárpát-medencéből.

Kárpát-medencei elterjedésükben némi koncentráció volt megfigyelhető a korábbi irodalmak szerint, aminek háttérben az állhatott, hogy az 1960-as évek végén még jó néhány terület kutatatlan, fehér foltként jelentkezett az elterjedési térképeken (Vas, Veszprém, Zala, Somogy, Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén megyék).³⁹⁴ Az elterjedés kapcsán Darina Bialekova arra jutott, hogy főleg a peremterületekre (a Dunától északra és a Dráva–Száva területére) koncentrálnak, de az elterjedéssel kapcsolatos ismeretek azóta a kutatási eredmények tükrében jócskán átalakulhattak.

Az alsónyéki edények vizsgálata során megtörtént a formáknak a Vida Tivadar, Hajnal Zsuzsanna, Garam Éva és Darina Bialekova által kidolgozott tipológiákkal való megfeleltetése. A formailag ezen rendszerekbe nem illeszthető darabok keltezése a további, másodlagos jegyek (szín, anyag), valamint a kísérőleletek alapján történt meg.

A rendszerezés eredményeként a főbb formai típusokon belül alvariánsokat lehetett elkülöníteni, amelyek azonban a tipokronológiai táblázatban azonos szinten helyezkednek el. A sor finomításához mindenképpen figyelembe kell venni az anyagot és a színt. Tehát míg sem az anyag, sem a szín önmagukban nem típusalkotó tulajdonságok az avar kori agyagedények elemzésében, addig jól látható, hogy altípusalkotók az egyes formai típusokon belül.

2.14.2.1.5.7. ÖSSZEZÉS

Az alsónyéki temetőben bolygatott és bolygatatlan, női, férfi és gyermeksírokban egyaránt előfordulnak agyagedények. Szembetűnő, de egyáltalán nem meglepő, hogy bizonyos edényformák a korai és közép avar korban egyaránt megtalálhatóak. Talán éppen ez bizonyítja, bizonyíthatja azt, hogy nem kimondottan sírmellékletnek szánt edényformák kerültek a sírokba, hanem olyan formák, amelyek a hétköznapi élet részét képezték. Praktikus formavilágukból kifolyólag az anyaguk, készítési módjuk változhatott, de maga a formavilág, s ezáltal a funkció hosszan élt.

Az edények peremvizsgálatának során a legmeghatározóbb szempontnak a profiláltság bizonyult. Ez alapján két csoport különíthető el, a peremhoronyosok és az összes többi, peremhorony nélküli edény. Peremhorony esetén feltételezhető, hogy fedő is tartozott az edényhez, vagy legalábbis alkalmas volt az edény a fedő stabil felhelyezésére, viszont fedő nyomát egyetlen sírban sem lehetett megfigyelni.

Az alsónyéki agyagedények közül hiányoznak a germán jellegű bepecsételt kerámiák és a szürke korsók. A kora avar kori kerámiák a legtöbb esetben világosszürkék, homokkal soványítottak, kis

³⁸⁹ BIALEKOVA 1967, 71.

³⁹⁰ BIALEKOVA 1967, 71.

³⁹¹ GARAM 1969a, 232.

³⁹² GARAM 1969a, 234.

³⁹³ BIALEKOVA 1967, 71.

³⁹⁴ GARAM 1969a, 234.

fajsúlyúak, finom kivitelűek és gyorskorongoltak. Díszítőmotívumaik között a bekarcolt vonal- és hullámvonaldíszítés a jellemző.

Az alsónyéki temető közép avar korra keltezett agyagedényei sötétszürke és fekete színűek, gyakran durva, kavicsos soványításúak, sok esetben nagy fajlagos súlyúak, gyakori az úgynevezett fázékforma, ennek különböző, funkcióbeli eltérést nem, de kisebb formai eltérést mutató alvariánsai.

A jellegzetes késő avar kori sárga kerámia szintén jelen van a temetőben, s egy példány kivételével a temető északkeleti részén kerültek elő. Az ezektől távol előkerült egyetlen példány, illetve a befoglaló sír különösen fontos a temető vizsgálata szempontjából, hiszen nem képez szuperpozíciót a környező, korábbi sírokkal, ami lehet, hogy csak szerencsés véletlen, de sokkal valószínűbb, hogy a korábbi sírok sírjelölői még ennek a késői temetésnek az idején is látszottak, ami a halotti kultusz ápolásának bizonyítéka. Más szemszögből nézve felveti a kérdést, hogy miért oda, s nem a többi, késő avar kori sír környékére temetkezett. Erre a legegyszerűbb válasz, hogy feltehetőleg a családtagok, rokonok közelébe temették.

2.14.2.2. FAVÖDRÖK

2.14.2.2.1. VASABRONCSOS FAVÖDRÖK

Az alsónyéki temetőben három sírban volt vasabroncsos favödör (31., 102., 217. sír).

A 31. számú bolygatott sírban (12. tábla 31. sír 6) ismeretlen nemű, 15–74 év közötti személy csontjai feküdtek. A sírgödör északnyugati sarkában egy kisméretű vasabroncsos favödör állt, amelynek csak az abroncsai és a fülének töredékei maradtak meg. Kísérőlelete két bronz fülkarika (az egyik gyöngycsüngős lehetett, de hiányzik a csüngőtagja) és egy világosbarna színű agyagedény aljtöredéke.

A 102. számú bolygatott sírban (27. tábla 102. sír 6) 20–39 év közötti nő váza feküdt. A vasabroncsos favödör a sírgödör északnyugati cölöplyuka felett, a sírgödör aljának szintjén állt, ami arra utalhat, hogy a vödört egykor a koporsóba tették. Kísérőlelete két bronz fülkarika, egy vaskarika, továbbá kásagyöngyökből, fekete alapon citromsárga színű szemekkel díszített, lapított gömb alakú és dinnyemag alakú gyöngyökből összeállított gyöngysor. A vödör füle töredékes.

A 217. számú bolygatott sírban (70. tábla 217. sír 2) ismeretlen nemű, 7 éves gyermek váza feküdt. A sírgödör nyugati végében, nagyjából középen állt a vasabroncsos favödör, aminek a füle is megmaradt töredékesen. Kísérőlelete két, díszítetlen bronz fülkarika.

Mindhárom vödörré egyaránt igaz, hogy kisméretűek, hengeres alakúak, három-három vasabroncs fogta össze őket. Mindegyik a fej felőli sírvégen, két esetben a sírgödör északnyugati sarkában, egyszer a sírgödör nyugati végében, nagyjából középen állt.

Kettő felnőtt, egy gyermek sírjából került elő. Az egyik felnőtt nő volt, a másiknak és a gyermeknek a neme nem meghatározható. Így az alsónyéki temetőben tett megfigyelések alapján csak annyit lehet kijelenteni, hogy itt felnőttek és gyermekek sírjába egyaránt előfordulnak.

Garam Éva végezte el az avar kori sírokból előkerült faedények összegyűjtését, csoportosítását, amiben egy külön csoportot képeznek a vödörök. Eltérnek a többi faedénytől a készítési módjukat, illetve a használatukat tekintve is. Kutatásának alapjául a zamárdi temető vödreit vette, s ezek előfordulását hasonlította össze a Dunántúl hasonló leletanyagú temetőivel.³⁹⁵

Az Avar Kaganátus határain kívül eső területekről ismert fémveretes faedények széles körben elterjedtek, alamann (például Oberflacht), bajor, frank és angolszász sírokból, a 6–8. századból, továbbá a kora középkorból a közép-ázsiai kurgános, katakombás temetkezésekből.³⁹⁶ Formailag a korabeli keleti vagy nyugati eredetű, fém- vagy agyagedényekre (korsók, tálak, poharak) vezethetőek vissza. A nyugati eredetű előképek között a római, római kori barbár, gepida és langobárd köznapi sírokból is kerültek elő faedények.³⁹⁷

³⁹⁵ GARAM 2009, 79.

³⁹⁶ GARAM 2009, 79.

³⁹⁷ GARAM 2009, 80.

A tárgy funkciójának és készítésének megismerésében a néprajz nyújthat segítséget, hiszen néprajzi anyagból is ismeretesek kádárok vagy bognárok által gondos munkával – a hordókhöz hasonlóan –, dongákból készített vödrök.³⁹⁸ A vödrök értékét éppen az növeli, az akár házilag is elkészíthető agyagedényekkel szemben – amelyek az igen gyenge minőségű és kivitelű, kézzel formált példányoktól a finoman iszapolt, gyorskorongoltakig igen sokfélék lehetnek –, hogy a vödrök előállításához komoly szakmai tudás és technikai feltételek – kétféle anyaggal kellett tudni bánni – kellettek, amelyek nem álltak rendelkezésre az egyszerű háziiparban. Éppen a speciális készítési feltételek miatt ezekből talán nem is létezett túl sok, vagy ha igen, a sírbeli, viszonylag ritka előfordulásuk alapján feltételezhető, hogy nagyobb volt az értékük annál, hogy sírba téve „elpazarolják”. Ha mindezek ellenére egy ilyen, viszonylag szegény temető(rész)ben mégis sírba kerültek, annak feltételezhetően komoly oka volt. Ahogy arra Garam Éva is utal, az avar kori faedények előzményeül szolgáló tárgyak már a római kortól kezdődően ismertek a Kárpát-medence és Európa területéről, fejedelmek és előkelők sírjaiból egyaránt.³⁹⁹ Ilyesfajta gazdagságról az alsónyéki vödrök sírok esetében nem lehet beszélni, tehát magyarázatul marad a szokásbeli háttér. Leletanyagukat, gazdagságukat tekintve Alsónyéken ezek a sírok nem különböznek a temető többi sírjától.

Megnehezíti a vizsgálatot, hogy a fa, mint alapanyag megmaradásához speciális körülmények szükségesek, amelynek a Kárpát-medence éghajlati viszonyai nem felelnek meg, így a legtöbb esetben csak az abroncsok,⁴⁰⁰ néha a talaj elszíneződése jelzi a valamikori edény meglétét.

A funkció vizsgálata során figyelembe kell venni a méreteket. Ezek alapján Garam Éva arra következtet, hogy az avar sírokból előkerült veretes faedények asztali használatra vagy kisebb ételmennyiség tárolására szolgáltak.⁴⁰¹ Szerinte külön csoportot alkotnak a vödrök, vagy csöbrök, amelyek esetében leginkább az szőlő mellett, hogy nem asztali edényként, hanem tárolóedényként használták, hogy rendelkeztek füllel.⁴⁰² Garam Éva szerint folyékony vagy kenhető halmazállapotú ételt tartottak bennük (vaj, méz, méhviasz, lekvárszerű állagú gyümölcs).⁴⁰³ Gyakran kényelmes, szélesre kialakított füllel látták el őket, amik a kézben való kényelmes cipelést tették lehetővé.⁴⁰⁴

Kora és késő avar kori, női, férfi és gyermeksírokban egyaránt előfordulnak.⁴⁰⁵

Az Alsónyéken, illetve környékén zajló, a tárgyak készítését szolgáló esetleges famegmunkáló tevékenység egyetlen bizonyítéka lehet a 138. sírből előkerült, vonyóként/vonókésként meghatározott tárgy.

2.15. RITUÁLIS MELLÉKLETEK

2.15.1. TOJÁS

Alsónyéken a 22., 37., 44., 79., 93., 109., 153., 207., 238. sírokban lehetett tojás töredékeit megfigyelni. Férfiak, nők és csecsemők sírjaiban egyaránt előfordulnak, sírbeli helyzetükben rendszer nem mutatkozik. A tojások archeozoológiai vizsgálata sem történt meg, így nem eldönthető, hogy kiköltöttek vagy kiköltetlenek-e, s hogy milyen szárnyastól származnak.⁴⁰⁶ Szemrevételezés alapján a tojások mindegyike díszítetlen.

³⁹⁸ GARAM 2009, 80.

³⁹⁹ GARAM 2009, 80

⁴⁰⁰ GARAM 2009, 79.

⁴⁰¹ GARAM 2009, 80.

⁴⁰² GARAM 2009, 84.

⁴⁰³ GARAM 2009, 84

⁴⁰⁴ GARAM 2009, 85.

⁴⁰⁵ GARAM 2009, 85.

⁴⁰⁶ KÖRÖSI 2007, 226.

2.16. TÁMADÓFEGYVEREK

2.16.1. SPATHA

Alsónyéken a 159. sírból került elő az egyetlen szúrófegyver, egy spatha (53. tábla 159. sír 30). Kísérőleletei ezüsttel borított, préselt bronz kisszíjvég és övveretek, lemezes bronz nagyszíjvég, bronz csipesz, gyorskorongon készült, homokkal soványított, világosszürke színű, függőleges peremű, lekerekített peremszélű, rövid hengeres nyakú agyagedény.

Az alsónyéki spatha megtartása nem teszi lehetővé a vizsgálatát, de Csiky Gergely kutatásai nyomán rendelkezünk információval a spathak felépítését illetően, amelyek az avar korban széles, kétélű pengéjű tárgyak, keresztvas nélküliek, s középvonalukban vércsatornát alakítottak ki.⁴⁰⁷ Késő római eredetre vezethetőek vissza. A kora avar kori Kárpát-medencéből 52 spathat gyűjt össze, ebből 12 db Kölked–Feketekapu A és B temetőből, de a Szekszárd–Bogyiszlói úti temetőből is ismeretek,⁴⁰⁸ főként a Kelet-Dunántúlon összpontosulnak. A dunántúli darabok helyi előzmények nélkül jelennek meg, s a használatuk a 7. században folytatódik.⁴⁰⁹

A 160. sírból előkerült egy piramis alakú spathagomb, ami arra enged következtetni, hogy a rablott kettős lósírban lehetett egy spatha is, amit a rabláskor kiemeltek. A tárgytypust Wilfried Menghin és Vida Tivadar⁴¹⁰ vizsgálták.

2.16.2. NYÍLHEGY

Az alsónyéki 88. sírban (30. tábla 88. sír 7) leánygyermek nyugodott. A jobb sípcsont proximalis végének külső felén, hegygel fej felé fordítva háromtollú, tuskés felerősítésű vas nyílhegy volt, ami nem jellemzően női sírmelléklet.

A háromtollú nyílhegyek megjelenése a keleti nomád népeknél az első század második harmadában történt, Európába a hunokkal és a keleti gótokkal terjedt át. A leletek nagy része ennek ellenére az avar uralom időszakából származik hagyományosan avar típusok, de a nyugati és keleti szlávoknál is jelen vannak.⁴¹¹

2.17. LÓSZERSZÁMOK

Az alsónyéki temetőből négy lósírból öt ló váza került elő. Minden esetben kelet–nyugati tájolásúak. A 66., 75. és a 158. számú sírokban fekvő lovak gazdája a szomszédos sírgödörben feküdt (ellentétes) nyugat–keleti tájolással. A 160. sír északi oldala mentén középen hozzáástak egy kisméretű, mérete alapján fiatalkorú személy eltemetésére alkalmas sírgödört, amiben vagy a gazda nyugodhatott vagy – a csontok és leletek teljes hiánya alapján – az is lehetséges, hogy szimbolikus sír volt. A lószerszámzat részei a fejhám, a szügyhám, a farmatring, a heveder, a kantár és a nyereg.⁴¹² Az öt alsónyéki ló közül háromnak (66., 158. és a 160. sír északi lovának) volt díszített a kantárzata. Mindhárom esetben kisebb-nagyobb mértékben bolygatták a sírt, feltehetőleg a benne lévő fémmegszerzése céljából.

Az alsónyéki temetőbe eltemetett öt ló közül a 66. sír erősen bolygatott lovának kerek, dudoros közepű veretekkel díszített kantárja volt (22. tábla 66. sír 1–2), ami magyarázatot adhat a sír bolygatottságára is, hiszen feltehetőleg a gazdagon díszített kantárzat megszerzése volt a sírrablók célja.

A 75. sír (25. tábla) bolygatatlan lova mellől két, hurkos fülű, egyenes talpú kengyel és egy vas hevedercsat került elő.

⁴⁰⁷ CSIKY 2009, 108.

⁴⁰⁸ CSIKY 2009, 109.

⁴⁰⁹ CSIKY 2009, 110.

⁴¹⁰ MENGHIN 1973, Abb. 33., 38. Idézi: VIDA 2000, 161–175.

⁴¹¹ KISS A. 1996, 235–236.

⁴¹² GARAM 1995, 354.

A 158. sírban fekvő, részben bolygatott lónak (51. és 52. tábla) a kantárzatán hálómintás, préselt bronz veret, kerek, benyomott közepű veret, bronz és vas hevedercsatok, a szájában csikózábla, a váz mellett hosszú fülű, ívelt talpú kengyelpár és csont ostornyél volt.

A 160. sír (54–56. tábla) északi lovának szájában vaszábla, koponyája körül lóhere formájú, rojtos végű veretek, a váz körül félgömb alakú rosszezüst veretek és ötszög alakú, préselt bronz szíjvégek, vas hevedercsatok, a váz bal oldalán hosszú fülű, alma alakú kengyel, a déli ló jobb oldalán, a lapocka alatt hurkos fülű, alma alakú kengyel, a jobb oldali bordákon szerves anyag (talán nyereg) maradványai.

A 66. sírból rozetták töredékei, a 158. sírból préselt hálómintás és benyomott közepű félgömb alakú veretek kerültek elő, míg a 160. sírban lóhere formájú, rojtos végű veretek, félgömb alakú veretek, valamint ötszög alakú szíjvégek voltak.

Anyagukat tekintve a 66. és a 158. sírban bronz, a 160. sírban ezüst (rosszezüst) példányok voltak.

A veretek minden esetben préssel készültek. A 66. sírban talált veretek felerősítésének módjáról nincsenek információk a veretek töredékes volta miatt, a 158. és 160. sírban talált (benyomott közepű félgömb, félgömb és lóhere formájú félgömb) vereteket kampós végű, négyzet keresztmetzetű szegecsekkel erősítették fel.

2.17.1. FÉLGÖMB ALAKÚ VERETEK

Félgömb alakú, bronz lemezre préselt ezüst lemezből készült kantárveretek (54. tábla 12–25) voltak a 160. sírban. Párhuzamai alapján rojtos végű, nem lóherés veretekkel, oldalpálcás zablával, hurkos és hosszú fülű, alma alakú kengyellel,⁴¹³ 2. germán állatstílussal díszített szíjvégekkel, csikózáblával, lándzsaheggyel,⁴¹⁴ nyelv alakú préselt szíjvégekkel, agyag kulaccsal,⁴¹⁵ lóhere formájú rojtos végű veretekkel fordul elő.⁴¹⁶

Kiss Attila szerint a félgömb alakú kantárveretek éremmel keltezett párhuzamai a tárgytypust a 7. század első felére keltezik.⁴¹⁷ A kisméretű, rozetta formájú, préselt veretek a kora és közép avar kor jellegzetes kantárveretei közé sorolhatóak. Tiszafüreden ilyenek a közép avar korra keltezhető, gazdagabb férfi sírokhoz tartozó lósírokból kerültek elő.⁴¹⁸ A szegvár–sápoldali és a kunszentmártoni sírok alapján a tárgytypus a 6. század vége és a 7. század utolsó harmada közé keltezhető.

2.17.2. LÓHERE FORMÁJÚ, ROJTOS VÉGŰ VERETEK

Lóhere formájú, rojtos végű veretek vagy karéjos, rojtmintás veretek (54. tábla 1–5) a 160. sírből kerültek elő, a fejhámot díszítették, feltehetőleg a szíjak találkozásánál helyezkedtek el. Általában félgömbös veretekkel fordulnak elő.⁴¹⁹ Az alsónyéki 160. sírban félgömb alakú veretekkel, ötszög alakú préselt kantárveretekkel, egy hosszú fülű és egy hurkos fülű, alma alakú kengyellel, továbbá csikózáblával kerültek elő. Párhuzamai a vizsgált régióban, illetve annak közvetlen környezetében ritkának mondhatóak. Párhuzamai Százazdról,⁴²⁰ Cikórol⁴²¹ ismertek, de hiányoznak a Kiss Attila által összegyűjtött Baranya megyei lelőhelyekről,⁴²² s a Szekszárd–Bogyiszlói úti temetőből is. Formai párhuzamai a bronzbetétes kunágotai ezüstveretek.⁴²³

Kovrig Ilona a kora avar korra keltezi a verettípust.⁴²⁴

⁴¹³ GARAM 1995, 361. Abb. 216.

⁴¹⁴ KISS – SOMOGYI 1984, 242. 40. tábla.

⁴¹⁵ KISS – SOMOGYI 1984, 243. 41. tábla.

⁴¹⁶ KISS – SOMOGYI 1984, 298.

⁴¹⁷ KISS A. 1996, 244.

⁴¹⁸ GARAM 1995, 360.

⁴¹⁹ KOVÁCS 2001, 187.

⁴²⁰ KOVÁCS 2001, 187, 188. 1. kép

⁴²¹ KISS – SOMOGYI 1984, 240. 38. tábla.

⁴²² KISS A. 1977.

⁴²³ BÓNA 1982–1983, 4. kép 1–6; GARAM 1992, 138. 7. tábla 1–8; GARAM 1993, 60. tábla 1–8.

⁴²⁴ KOVRIG 1963, 227.

2.17.3. ZABLA

Az alsónyéki lócsontvázak közül a 66. számú teljesen feldúlt, zabla sem került elő a sírból. A 75. számú, modern kori árokkal bolygatott sírban nem volt zabla. A 158. (52. tábla 158. sír 1) és a 160. sírban (55. tábla 160. sír 36) csikózabla volt, ami az ún. karikás zablák csoportjába sorolható,⁴²⁵ az avar korban gyakori típus, a korai és a késői sírokban egyaránt előfordulhatnak.⁴²⁶ Kiss Attila megfigyelései alapján a zablákat csak a kísérőleletek alapján lehet keltezni.⁴²⁷

2.17.4. KENGYEL

2.17.4.1. HOSSZÚ FÜLŰ, ÍVELT TALPÚ KENGYEL

Az alsónyéki temetőből három darab hosszú fülű, ívelt talpú vaskengyel került elő. Ezek közös jellemzője a fül kialakításának módja, apróbb formai eltérésekkel. A fülön a heveder számára kialakított nyílás mindhárom esetben téglalap alakú. Mindhárom példány az alsó részen kiszélesedik, el-laposodik, de a legjobb minőségű közülük mégis a 160. sír északi lovának kengyele, amelynek alján még egy borda is megfigyelhető. Ehhez a kengyelhez hozzákorrodálódott egy trapéz alakú vascsat, ami valószínűleg hevedercsatként funkcionálhatott.

Kiss Attila szerint a kora avar korban jellemző, érmekkel keltezett sírokból is ismertek, így igen jól lehatárolható a tárgytypus használati ideje, ami 567–660 közé tehető.⁴²⁸

2.17.4.2. HURKOS FÜLŰ, ÍVELT TALPÚ KENGYEL

Egy darab hurkos fülű, ívelt talpú kengyel volt az alsónyéki 160. sírban, ami az erősen bolygatott déli ló szerelékéhez tartozott (55. tábla 34). A füle egyszerű, nem zárt hurok, alsó részén kiszélesedő, de nincsen túlzottan laposra kalapálva. A ló váza erősen bolygatott, mégis megfigyelhető, hogy a sírgödörben talált kettő ló közül ennek volt szegényesebb a szereléke. Alsónyéken csak a 160. sír egyik ívelt talpú kengyele tartozik ebbe a csoportba, míg a 160. sír másik kengyele (ami a másik ló mellett volt) hosszú fülű, ívelt talpú (55. tábla 35), akárcsak a 158. sír (51. tábla 158. sír 2–3) kengyelpárja. Érmekkel keltezett példányai alapján a tárgytypus használata a 7. század eleje és a késő avar kor eleje közötti időszakra keltezhető.⁴²⁹

2.17.4.3. HURKOS FÜLŰ, EGYENES TALPÚ KENGYEL, LEFELÉ MEGHOSSZABBÍTOTT SZÁRAK-KAL⁴³⁰

A 75. sírban (25. tábla 75. sír 2–3) kettő darab került elő. Talpuk széles, lapos. Az egyenes talpú kengyelek többsége hurkos füllel ellátott volt,⁴³¹ de, ahogy az Alsónyéken is megfigyelhető, előfordulnak hosszú fülűek is.

A forma a közép és késő avar korban egyaránt jelen van.⁴³²

⁴²⁵ GARAM 1995, 354. Abb. 214.

⁴²⁶ KISS A. 1996, 240.

⁴²⁷ KISS A. 1996, 239.

⁴²⁸ KISS A. 1996, 242.

⁴²⁹ KISS A. 1996, 243.

⁴³⁰ GARAM 1995, 359. Abb. 215.

⁴³¹ GARAM 1995, 358.

⁴³² KISS A. 1996, 243.

3. AZ EMBERTANI VIZSGÁLATOK EREDMÉNYEI A LELETANYAG TÜKRÉBEN

Szeniczey Tamás megfigyelései alapján⁴³³ a 20 évet el nem érők aránya a temetőben aránylag alacsony, az újszülöttek szinte teljes egészében hiányoznak a temetőből, a felnőtt kort el nem érő gyerekek jelentős része 1–4 éves kor között halt meg, de az 5–9 éves korúak között is magas a halandóság. Ezen adatok alapján mondja azt Szeniczey Tamás, hogy a születéskor várható átlagos élettartam 29,25 év volt a helyi közösségben. Véleménye szerint ez a szám magasabb a hasonlóan keltezhető temetőkben megfigyeltékhez képest.⁴³⁴ Hozzá kell tenni a megfigyeléséhez, hogy a temető nem teljes egészében feltárt, így csupán a véletlennek köszönhető az a sírszám és életkori eloszlás, ami dokumentálható volt. A temető egyes részein nem sikerült megfogni annak széleit, tehát lehetséges, hogy a már több temetőben is megfigyelt jelenség miatt – mely szerint a gyermekeket (csecsemőket) a temető szélére, egy csoportba temetik el – más részek feltárása itt is módosította volna az életkorbeli eloszlásokat. A 20–24 évesek között (figyelembe véve a véletlenszerű bekerülési esetszámot is) annyi elmondható, hogy jelentős létszámbeli eltérés figyelhető meg, aminek hátterében Szeniczey Tamás szerint a születéssel járó magas halálozási valószínűség állhat.⁴³⁵ Elvégezte a születéskor várható élettartam szakmai korrekcióját is azon tapasztalatra alapozva, hogy az újszülöttek és a csecsemők hiányoznak a történeti korú temetőkből. Ez alapján a születéskor várható élettartam 19,8 évre változott,⁴³⁶ ami jóval közelebb állhatott a valósághoz.

A testmagasságot igen kevés esetben, kilenc férfi és két nő vázán lehetett vizsgálni. Ez alapján a férfiak átlagos magassága az alsónyéki népességben 169,4 cm, amit a térség temetőiben mérthez képest magasabbnak határoz meg Szeniczey Tamás.⁴³⁷ Itt ismét érdemes figyelembe venni a vizsgálhatóak kis esetszámát, s hogy nem teljes egészében feltárt temetőről van szó.

A koponyák rossz megtartása és töredékes volta miatt azok metrikus jellegét nem lehetett felvenni.⁴³⁸

Szeniczey Tamás szerint a temetőben megfigyelt csonttani elváltozások közül a leggyakoribbak a lovagláshoz használt izmok fejlettségét mutatják (ilyenek az 56., 74., 83. és a 141. sírok).⁴³⁹ Az 56. számú (20. tábla) padkás sírban 20–34 év közötti férfi bolygatatlan váza feküdt vascsat és vaskarika melléklettel. A 74. számú (24. tábla) padkás sírban 40–49 év közötti férfi bolygatott váza feküdt vaskarikával, bronzcsattal, vascsat töredékével, vaskéssel. A 83. számú (27. tábla), két végén lemélyített sírban 50–74 év közötti férfi bolygatatlan váza feküdt bronz, granulációdíszes fülbevaló töredékével, öntött bronzcsattal, ismeretlen rendeltetésű vaskarika töredékével, vascsattal, vaskéssel.

A 141. számú (45. tábla) téglalap alakú, fejnél 18 cm-rel, lábnaál 16 cm-rel lemélyített sírban 30–39 év közötti férfi bolygatatlan váza feküdt, kör keresztmetszetű bronzdrótból hajlított fülkarika töredékével, széles lemezből oldalról nézve téglalap alakúra hajlított övbújtatóval, pajzs alakú, öntött bronz csüngős és csüngő nélküli övveretekkel, téglalap alakú, lemezes bronz övverettel, bronz, tokos felerősítésű nagyszíjvéggel, bronz övforgóval, öntött bronz övcsattal, összekorrodálódott vas- és bronztárgyak töredékeivel, egyenes hátú, ívelt pengéjű, alsó nyélállású vaskéssel, öntött bronz kissíjvéggel, vascsat töredékeivel.

A fentiek alapján megállapítható, hogy azon személyek sírmellékletei, akiknél a lovaglásra utaló nyomok megfigyelhetőek voltak a csontozaton, a leletanyaguk szerint nem térnek el a többi temet-

⁴³³ A temető embertani anyagának vizsgálatát Szeniczey Tamás végezte el a diplomadolgozatában, illetve az azóta megjelent publikációkban.

⁴³⁴ SZENICZEY et al. 2017, 105.

⁴³⁵ SZENICZEY et al. 2017, 105.

⁴³⁶ SZENICZEY et al. 2017, 105.

⁴³⁷ SZENICZEY et al. 2017, 106.

⁴³⁸ SZENICZEY et al. 2017, 106.

⁴³⁹ SZENICZEY et al. 2017, 106.

kezéstől, a leletanyaguk nem utal lovas életmódra.

A gerincoszlopon az alábbi hat férfi esetében figyeltek meg a háti és ágyéki csigolyákon olyan elváltozást, amely nehéz fizikai munka hatására alakul ki:⁴⁴⁰ 141., 182., 186., 210., 231., 173. számú sírok.

A fentebb tárgyalt 141. sírban nyugvó személynél megfigyelhető egy ilyen jellegű deformitás is.

A 182. számú (62. tábla), fejnél és lábnál lemélyített sírban egy 20–29 éves férfi bolygatatlan váza feküdt vékony bronzdrótból készített fülkarikával, félgömb fejű bronzszegeccsel, vascsattal, öntött bronz övcsattal, római kori hagymafejes fibula töredékével, vaskéssel, világosszürke agyagedénnyel.

A 186. számú (63. tábla), négy cölöplyukas sírban egy 40–49 év közötti férfi bolygatatlan váza feküdt, vascsattal, sárga színű füles bögrével.

A 210. számú (69. tábla) sírban egy 35–39 éves férfi bolygatott váza feküdt vascsattal.

A 231. számú (74. tábla) sírban egy 40–44 éves férfi bolygatatlan váza feküdt, vaskéssel, vascsattal, agyagedény-töredékekkel.

A 173. számú (59. tábla) padkás sírban egy 40–44 év közötti férfi váza feküdt gyorskorongon készült agyagedény oldaltöredékével.

A gerincoszlop degeneratív elváltozásai rendszeres megerőltetés nyomaiként jelentkeznek, többségében adultus és maturus korú személyeknél alakulnak ki.⁴⁴¹ Az érintett sírok leletanyagát vizsgálva semmiféle utalás nem látható sem az életmódra, sem a társadalmi helyzetre vonatkozóan, ami magyarázná a gerincoszlop elváltozását. A 182. számú (62. tábla) sírban nyugvó férfi életkora révén lóg ki a sorból, nála jóval korábban jelentkeztek az elváltozások.

A 134. számú (43. tábla) aknasírban egy 50–59 év körüli férfi és egy ismeretlen nemű, 2–3 év körüli gyermek csontjai feküdtek. A felnőtt csontjain feltételezhetően csontízületi tuberkulózis fertőzés elváltozásai figyelhetők meg.⁴⁴² Gyöngycsüngős fülbevalóval és egyszerű fülkarikával helyezték a sírba őket.

A 236. számú (75. tábla) sírban 40–49 év körüli nő bolygatatlan, leletanyag nélküli váza feküdt. Gerincoszlopán és ízületeiben is jelentős elváltozások jelentkeztek,⁴⁴³ ami alapján eltér az összes többi, alsónyéki női sírtól. Az elhunytat szerves anyagba szorosan betekerve helyezték a szűkös, a test formáját követő sírgödörbe, jelen ismereteink szerint a temető legdélebbi sírjába.

4. A TEMETŐ ÉRTÉKELÉSE

Az alsónyéki avar kori temető 238 sírja közül 55 volt leletanyag nélküli, ezek között felnőtt és gyermek, csontváz és csontváz nélküli, bolygatott és bolygatatlan sírok egyaránt megtalálhatóak.

89 olyan sír volt a temetőben, amelyben voltak ugyan mellékletek, de azok a jellegükből fakadóan nem bírnak jó keltező értékkel. Jellemzőek az egyszerű vascsatok, különböző méretű vaskések, valamint a hosszú életű, díszítetlen bronz karika fülbevalók. Bolygatott, bolygatatlan, férfi, női és gyermeksírok egyaránt tartoznak ehhez a csoporthoz is.

A fent említett két csoport sírjai nem szolgáltatnak elegendő információt a temető értékeléséhez, ezért azt a fennmaradó 94 sír leletanyagára támaszkodva kell megtenni.

A leletanyag értékelésénél Garam Évának a tiszafüredi temetőben használt, fázisokban gondolkodó módszerét vettem alapul. Ennek oka, hogy az egyes sírok leletanyagának vizsgálata során, az egyes sírból előkerült leletanyagok igen változatos képet mutattak. Mind a női, a férfi, s a gyermeksírokban is több esetben egyszerre vannak jelen a párhuzamaik alapján korábbra és későbbre keltezhető tárgytipusok is, ami hűen tükrözi a folyamatokat, amik a társadalom körében végbeme-

⁴⁴⁰ SZENICZEY et al. 2017, 111.

⁴⁴¹ SZENICZEY et al. 2017, 111.

⁴⁴² SZENICZEY et al. 2017, 109.

⁴⁴³ SZENICZEY et al. 2017, 107.

hettek. Jól érzékelhető a leletanyagból, hogy az anyagi kultúrában jelentős változás ment végbe, de egy viszonylag lassú, sokszor akár több generáción átívelő folyamat eredményeképpen. A fázisokat, Garam Évához hasonlóan az egyes tárgytípusok megjelenéséhez⁴⁴⁴ kötöttem, a viseleti idejük vége sokkal nehezebben meghatározható, feltehetőleg az értékesebb tárgyak a családokon belül generációról generációra öröklődtek.

A temető szerkezetét vizsgálva valószínűsíthető, hogy kis, feltehetőleg rokoni alapon szerveződő csoportokban temetkeztek, ahol azért megtartották a soros jelleget és a tájolás rendjét is. Az előbbi ténytet támogatják alá a temetőn belül megfigyelt hiátusok, sírmentes területek – ezek szondákkal való kutatása is megtörtént.

4.1. A TEMETŐ 1. FÁZISA (83. tábla)

Garam Éva szavaival élve, feltehetőleg az ebbe a csoportba sorolt sírokban nyugvók képezték az alapítók csoportját.⁴⁴⁵ A legkorábbi sírok közé Alsónyéken három férfi és két sírba temetett három nő tartozik. Ők érkezhettek legkorábban, feltehetőleg felfegyverkezve, lovon, s miután alkalmasnak találták a területet a megtelepedésre, megérkeztek a családtagjaik is. Ezt a szintén ebbe a fázisba keltezhető, de időben valamivel fiatalabbnak tűnő, azonban a 2. fázis leletanyagától jól elváló leletanyaguk bizonyítja. Ekkor érkezhettek vagy került a közösségbe a 170. sírban nyugvó, gazdagnak mondható nő, aki a germán nőknél megfigyelt módon a lábszárak közé csüngő végű övet viselt. Továbbá néhány, a sírjukba helyezett világosszürke kerámia alapján a fázisba sorolt sírban nyugvó gyermek (153., 168., 180. sír) is.

A férfiak viseletére a lemezes övveretek, továbbá ezüstből készült, kis lemezgömbcsüngővel díszített fülbevalók jellemzőek, így a tiszafüredi 1. fázissal⁴⁴⁶ mutatnak párhuzamot.

A nőknél szintén jelen van az ezüst gömbcsüngős fülbevaló (87. sír) viselete, ami jellegében eltér a férfiakéban megfigyeltektől (156. és 175. sír), de készítési technikája és anyaga alapján egyértelműen erre az időszakra keltezhető.

Az alsónyéki sírok egy részében padkát lehetett megfigyelni, amelyek a sír okkal kialakított részét képezték, s nem véletlenszerűen visszatömörödő földről van szó ezekben az esetekben. A sírformának római kori és germán előképei is ismertek. A padkás sírokból hiányoznak a halotti kerevetre vagy koporsó meglétére utaló nyomok, így a sírvégi lemélyítések, valamint a sírsarkokba ásott cölöplyukak. Ezzel szemben a sírgödörök olyan szűkek, hogy a halottat biztosan nem tudták koporsóban behelyezni, a kialakított padkák pedig olyan masszívak és szélesek, hogy tökéletesen alkalmasak voltak a sír lefedésére szolgáló deszkák tartására.

A sírok leletanyagából hiányoznak a klasszikus, kora avar kori leletek, csak a 85. sírból került elő egy a 7. század első felére keltezhető granulációdíszes arany fülbevalópár. A 85. sír további mellékletei jellemzően római koriak, avar kori sírban keltező értékkel nem bírnak. Garam Éva arról számolt be, hogy a tiszafüredi temetőben a II. fázisban megjelennek a római kori tárgyak.⁴⁴⁷ Keltezése alapján azok mindenképpen későbbi sírokból származnak, mint az alsónyéki, hiszen a tiszafüredi II. fázis a 7. század második felére, harmadik harmadára tehető, tehát későbbre, mint az alsónyéki 1. fázis.

A padkás sírokban megfigyelt leletanyag egy része tehát római kori eredetre vezethető vissza, egy részükben a germán sírokból ismert leletanyag (például csipesz) figyelhető meg, míg a 159. sír spathaja, vagy a lemezes, padkó alakú veretek már a következő fázisra, a préselt, hajlított vereteket felváltó préselt lemezes veretek horizontjára mutatnak. Önmagában a padkás sírok nem egy fázis saját jellemzői, hiszen a leletanyag alapján hosszán temetkeztek ezekbe.

⁴⁴⁴ GARAM 1995, 388–430.

⁴⁴⁵ GARAM 1995, 388–430.

⁴⁴⁶ GARAM 1995, 388–430.

⁴⁴⁷ GARAM 1995, 388–430.

Az alsónyéki 1. fázis népessége a leletanyag alapján nem tekinthető katonáskodó közösségnek, a temető területéről egy spatha, egy spathaövre utaló piramis alakú veret, valamint egy nyilcsúc került elő. Ezek közül mind a spathat tartalmazó 159. sír, mind a piramis alakú veretet tartalmazó 160. sír ebbe az 1. fázisba sorolható, s nem utolsósorban, igen közel helyezkednek el egymáshoz.

A sírcsoport részét képezi a 158. számú lósír, valamint a 160. számú kettős lósír. Utóbbiból került elő a piramis alakú veret. A temetőből előkerült további lósíroktól, az azoktól mért viszonylag nagy távolságon kívül az választja el, különbözteti meg az itt tárgyalt két lósírt, hogy az egész temető területén csak ebben a két sírban lehetett a sírgödör falában függőleges vájatokat megfigyelni, amelyek valamiféle sírkonstrukció részét képezhették. Elmondható tehát, hogy a lovakat is igen nagy gonddal, feltehetőleg komolyabb ceremónia keretében, módját tekintve a többi lósírtól eltérő módon helyezték a sírokba az 1. fázisban.

A 160. sír déli lova gazdagon díszített kantázzal került a sírba, szájából csikózábla került elő, ami az itt vizsgált leletanyag egyik legkorábban használatban lévő tárgyának tekinthető.

A 159. sírban nyugvó férfi mellé helyezett spatha nem a népesség katonai jellegére utal, sokkal inkább társadalmi rangot fejez ki. A 85. sírban nyugvó nő esetében a római kori tárgyak leginkább kincsként felhalmozott jellege a fontos.

Összességében elmondható, hogy az 1. fázisba sorolható sírok között vannak jelen a temető leg-gazdagabb mellékletű, legmagasabb társadalmi rangot sugárzó sírjai, egy női és egy férfi sír.

A fázisba tartozó sírok 630/650–670/680-ra keltezhetőek.

4.2. A TEMETŐ 2. FÁZISA (84. tábla)

Az alapítók érkezését követően újabb és újabb családok érkezhettek a területre, s megkezdték letelepült, földművelő életüket. A nagyállattartó életmódnak nyoma sincs, amit az is bizonyít, hogy mind a temető, mind a telep leletanyagából hiányoznak a marha- és kecskecsontok, s állatáldozat szokása sincs jelen a temetőben.

A férfi sírok leletanyagában továbbra is jelen vannak a préselt lemezes veretek, amelyeknek azonban a legegyszerűbb díszítetlen formáit viselték az itt élő férfiak.

Kézelfogható változás a női sírok leletanyagában észlelhető. Megjelennek a bronzból készült, kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalók számtalan formai és funkcionális variánsukkal, valamint a granulációs díszítésű fülbevalók. Ezek új anyagukkal és készítési technikájukkal jól meghatározható új jegyei a 2. fázisnak.

A férfiak viseletében jelen vannak a préselt lemezes veretek, s megjelennek a lyukvédő veretek, az övek egy részén bizánci jellegű csatok figyelhetőek meg.

A fegyverek közül megjelenik a nyílhegy a sírban. Alsónyéken ebből csak egy példány volt, tehát itt – ahogy a spatha esetében is – szintén nem a fegyver funkciója dominál, hanem annak feltételezhető társadalmi rangjelző szerepe.

A sírokban megjelennek a fekete színű, nagy fajsúlyú, de viszonylag gyengébb kivitelű agyagedények.

A lósírokban megjelenik lapos talpú kengyel.

A sírcsoportban sűrűsödnek, koncentrálnak az észak–déli tájolású sírok.

A hat fázis közül az ebbe a fázisba sorolható sírok száma a legnagyobb. Megfigyelhető, hogy az ebbe a fázisba sorolható sírok az 1. fázis sírjai köré csoportosulnak. Elmondható, hogy ebben a fázisban a 88. számú sír nyílhegygel eltemetett halottján kívül további, a társadalmi rangot tükröző, kiemelkedő melléklet nem volt.

A fázis sírjai 670–700 közé keltezhetőek.

4.3. A TEMETŐ 3. FÁZISA (85. tábla)

Az alsónyéki temető 3. fázisában a nők sírjaiban megjelennek a dinnyemag alakú gyöngyök korábbi, világosabb példányai, illetve a 11. sírban a három felhúzott lemezgömbbel díszített, nagyméretű, és az egy felhúzott gömbbel díszített kisméretű, ezüst fülkarika.

A férfiak sírjaiban a préselt lemezes veretek között megjelennek a téglalap és a két egymással szembefordított háromszög alakban kivágott övveretek.

A fekete színű agyagedények a 2. fázishoz hasonlóan jelen vannak, s megjelennek a késő avar korban jellemző sárga bögrék.

A fázis kiemelkedő rangú személyei a 121. sírban fekvő, lemezes övveretekkel eltemetett férfi, valamint a 45. sírba rozettás veretekkel eltemetett férfi.

Ebbe a fázisba sorolható a 218. sír, amiből az egyetlen arany sírobulus-utánczat előkerült.

A temetőbe való beletemetkezés kapcsán ugyanaz a tendencia figyelhető meg, mint a 2. fázisban, tehát, hogy az 1. fázis sírjai köré rendeződnek.

A fázis sírjai 700–730 közé keltezhetőek.

4.4. A TEMETŐ 4. FÁZISA (86. tábla)

Az alsónyéki temető 4. fázisában megjelenik az öntés, mint új technika, így készült csat, indás, pajzs alakú (141. sír) csüngős veretek, valamint griffes-indás (141. sír) díszű, egy tagba öntött nagyszíjvég jellemzi a fázisba sorolható, keltező értékkel bíró férfi sírokat. Ezek a tárgyak számítanak a fázis legmeghatározóbb leleteinek, amelyek készítési technikáját és motívumvilágát figyelembe véve jól keltezhetővé válik ez a sírcsoport.

A 141. számú sírban nyugodott a fázis leggazdagabb díszítettségű övével eltemetett halottja, ami itt a magas társadalmi rang jele.

A női sírokból továbbra is jelen vannak a granulációs díszű és a kerek karikájú, gyöngycsüngős fülbevaló.

A beletemetkezés továbbra is a már megfigyelt csoportokhoz rendeződve történik.

A fázis sírjai a 730–760/70-es évekre keltezhetőek.

4.5. A TEMETŐ 5. FÁZISA (87. tábla)

Az alsónyéki temető 5. fázisába sorolható férfi sírok legfontosabb jegye, hogy amellet, hogy a korábbi fázisban használatban lévő formái (téglalap alakú) és technikai (préselt lemezes veretek) fogások tovább élnek, megjelennek az öntött övrészek között a két, ugyanazon öntőmintában készült lapból összeállított nagyszíjvégek (109. sír) valamint a szintén két öntött lapból összeállított kisszíjvégek (139. sír) amelyek legkorábban a 8. század végére kelteznek a sírokat.

A női sírokból újonnan megjelenő tárgytípus az ovális karikájú, gyöngycsüngős fülbevaló.

A fázisba sorolható sírok tanúsága szerint a közösség nem mondható túlzottan gazdagnak, a rangjelző szereppel bíró övek itt egyben a gazdagság, az átlagosnál jóval nagyobb vagyonszimbólumai is.

A fázis leggazdagabb sírjainak egyértelműen a 139. és a 109. sírok tekinthetőek.

A női sírok között nincsenek kiemelkedő gazdagságúak.

A beletemetkezés rendjében folytatódik a korábban megfigyelt tendencia, tehát a korábbi csoportok köré rendeződnek a sírok, feltehetőleg családi alapon, de látható az is, hogy elkezdik felhagyni, azaz kevésbé használják a temető déli részét.

A fázis sírjai a 8. század utolsó harmadára keltezhetőek.

4.6. A TEMETŐ 6. FÁZISA (88. tábla)

Az alsónyéki temető 6. fázisába keltezhető, keltező értékkel bíró leletanyagot tartalmazó sírok jellegzetes leletanyaga az újonnan megjelenő spirálcsőgős fülkarika, valamint a tojás alakú csüngős fülbevalók.

Ez a fázisa a temetőnek igen szegényesnek mondható. A vizsgált sírok azt mutatják, hogy a temető déli részét teljes egészében felhagyták.

A fázis sírjai a 9. század elejére keltezhetőek.

IRODALOMJEGYZÉK

- B. NAGY 2003 B. NAGY Katalin, *A székkutas–kapolnadülői avar temető*. Szeged 2003. (MFMÉ Mon Arch I.)
- BALOGH 2000 BALOGH Csilla, *Avar kori padmalyos sírok a Duna–Tisza között – Awarenzeitliche Nischengräber auf dem Donau-Theiß-Zwischenstromland*. Heves Megyei Régészeti Közlemények 2 (2000) 111–124.
- BALOGH 2004 BALOGH Csilla, *Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája – Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpatenbeckens*. MFMÉ StudArch X (2004) 241–303.
- BÁRDOS 1998 BÁRDOS Edith, *A Kárpát-medence legnagyobb avarkori temetője. Válogatás a zamárdi temető restaurált leleteiből*. Kaposvár 1998.
- BEDE 2012 BEDE Ilona, *A ló szerepe a késői avar társadalomban a Kárpát-medencében – Horse in the Late Avarian society of the Carpathian Basin*. In: Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát medencében és környékén. Szerk. Liska András – Szatmári Imre. Békéscsaba 2012, 187–223. (Tempora Obscura 3.)
- BIALEKOVA 1967 BIALEKOVA, Darina, *Žltá keramika z pohrebisk obdobia avarskej ríše v Karpatskej kotline – Die gelbe Keramik aus den awarenzeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken*. SA XV-1 (1967) 5–76.
- BÓNA 1957 BÓNA István, *Az űrbőpusztai avar temető – Le cimetière avar de űrbőpuszta*. ArchÉrt 84 (1957) 155–174.
- BÓNA 1965 BÓNA István, *Késő római és népvándorláskor korszak 3. Avarok*. In: Orosháza története I. Szerk. Nagy Gyula. Orosháza 1965, 121–125. (Orosháza története és néprajza I.)
- BÓNA 1970 BÓNA István, *Avar lovassír Iváncsáról – Grave of an Avar horseman at Iváncsa*. ArchÉrt 97 (1970) 243–261.
- BÓNA 1979 BÓNA István, *A Szegvár–sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz – Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten*. ArchÉrt 106 (1979) 3–32.
- BÓNA 1982–1983 BÓNA István, *A XIX. század nagy avar leletei – Die grossen Avarenfunde des 19. Jahrhunderts*. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv (1982–1983) 81–160.
- ČILINSKÁ 1966 ČILINSKÁ, Zlata, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. Bratislava 1966. (Archaeologica Slovaca. Fontes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae. Tomus 7.)
- ČILINSKÁ 1975 ČILINSKÁ, Zlata, *Frauenschmuck aus dem 7–8 Jahrhundert im Karpatenbecken*. SA 23 (1975) 63–96.

- CS. SÓS – SALAMON 1995 CS. SÓS, Ágnes – SALAMON, Ágnes, *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th–9th Centuries A.D.) at Pókaszepetk*. Budapest 1995.
- CSALLÁNY 1943 CSALLÁNY Dezső, *A Deszk D. számú temető avar sírjai – Les tombes avars du cimetiére de „Deszk D”*. ArchÉrt (1943) 160–173.
- CSALLÁNY 1956 CSALLÁNY, Dezső, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Budapest 1956.
- CSIKY 2009 CSIKY Gergely, *Az avar kori szűrő- és vágófegyverek. Osztályozás–tipológia–kronológia–technológia*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem. Kézirat. Budapest 2009.
- DAIM 1987 DAIM, Falko, *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ I–II*. Wien 1987.
- DAIM – LIPPERT 1984 DAIM, Falko – LIPPERT, Andreas, *Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ*. Wien 1984.
- DIENES 1966 DIENES István, *A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága – Quelques enseignements tirés de l'harnachement des hongrois conquérants*. ArchÉrt 93 (1966) 232–234.
- EKE – HORVÁTH 2006 EKE István – HORVÁTH László, *Késő római temetők Nagykanizsán – Late Roman cemeteries at Nagykanizsa*. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Szerk. Kisfaludi Júlia. Budapest 2006, 73–86.
- ERDÉLYI 1958 ERDÉLYI István, *A jánoshidai avar temető – Das awarische Gräberfeld von Jánoshida*. Régészeti Füzetek Ser. II. 3 (1958) 19–20.
- FANCSALSZKY 2007 FANCSALSZKY Gábor, *Állat- és emberábrázolás a késő avar kori bronz övvereteken – Tier- und Menschendarstellungen auf den spätawarenzeitlichen gegossenen bronzenen Gürtelbeschlägen*. Budapest 2007. (Opitz Archaeologica 1.)
- FÜLÖP 1988 FÜLÖP, Gyula, *Die Awarenzeitliche Fürstengräber von Igar*. ActaArchHung 40 (1988) 152–190.
- GARAM 1969a GARAM Éva, *A késő avarkori korongolt sárga kerámia – Die spätawarenzeitliche gelbe Keramik*. ArchÉrt 96 (1969) 207–241.
- GARAM 1969b GARAM Éva, *Avar nyereg Tiszafüredről – Ein awarischer Sattel von Tiszafüred*. ArchÉrt 96 (1969) 83–90.
- GARAM 1975 GARAM, Éva, *The Szebény I–III. Cemetery*. In: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Ed. Kovrig, Ilona. Budapest 1975, 49–120. (Cemeteries of the Avar Period [567–829] in Hungary 1.)
- GARAM 1978 GARAM Éva, *A közép avarkor sírobulussal keltezhető leletköre – Der mit Grabobulus datierbare Fundkreis der Mittelawarenzeit*. ArchÉrt 105 (1978) 206–217.
- GARAM 1987 GARAM, Éva, *Pferdegräber des awarenzeitlichen Gräberfeldes in Tiszafüred. Angaben der spätawarenzeitlichen Pferdebestattungen*. Alba Regia XXIII (1987) 65–125.
- GARAM 1992 GARAM, Éva, *Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit*. In: Awarenforschungen. Hrsg. Daim, Falko. Wien 1992, 135–250.

- GARAM 1993 GARAM, Éva, *Die awarenzeitlichen Scheibenfibeln*. CommArchHung 1993, 99–134.
- GARAM 1995 GARAM, Éva, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Budapest 1995. (Cemeteries of the Avar Period [567-829] in Hungary 3.)
- GARAM 1998 GARAM Éva, *Avar kori csont ostor- vagy korbácsvégek és ostorbuzogányok – Awarenzeitliche Knochenpeitschen- oder Karbatschenenden und Peitschenkeulen*. CommArchHung 1998, 109–121.
- GARAM 2001 GARAM, Éva, *Funde byzantischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*. Budapest 2001. (MAA 5.)
- GARAM 2003 GARAM Éva, *Avar kori fibulák – Awarenzeitliche Fibeln*. ArchÉrt 128 (2003) 95–123.
- GARAM 2005 GARAM Éva, *Avar kori női fejdíszek*. Zalai Múzeum 14 (2005) 169–181.
- GARAM 2009 GARAM Éva, *Avar kori faedények – Awarenzeitliche Holzgefäße*. In: „In terra quondam Avarorum...” Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György. Kecskemét 2009, 79–100. (Archaeologia Cumanica 2.)
- GRIGOROV 2007 GRIGOROV, Valeri, *Metalni nakiti ot srednovekovna Balgaria (VII–XI. v.)*. Szófia 2007. (ГРИГОРОВ, Валери, *Метални накити от средновековна България [VII–XI в.]*. София 2007.)
- H. TÓTH 1981 H. TÓTH Elvira, *Sajátos temetkezési szokások a Duna–Tisza közti avarkori temetőkből – Peculiar Burial Rites in Avar Period Cemeteries between the Danube and Tisza Rivers*. ArchÉrt 108 (1981) 157–191.
- HAMPEL 1905 HAMPEL, József, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–II*. Braunschweig 1905.
- HAUGH 1902 HAUGH Béla, *A szegzárdi múzeum újabb szerzeményei*. ArchÉrt XXII (1902) 366–367.
- HORVÁTH 1935 HORVÁTH Tibor, *Az üllői és a kiskőrösi avar temető – Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös*. Budapest 1935. (Archaeologia Hungarica XIX.)
- HULLÁM – RÁCZ 2013 HULLÁM, Dénes – RÁCZ, Zsófia, *Report on the participation of the Eötvös Loránd University at the Wielbark Archaeological Field School in Malbork–Wielbark, Poland*. Dissertationes Archaeologicae ex Institutio Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Ser. 3. No. 1. (2013) 142–146.
- KISS A. 1977 KISS, Attila, *Some archaeological finds of the Avar period in County Baranya*. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 19 (1974) [1977] 129–142.
- KISS A. 1996 KISS, Attila, *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked–Feketekapu A*. Hrsg. Daim, Falko. Innsbruck 1996. (Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2. Studien zur Archäologie der Awaren 5.)

- KISS A. 2001 KISS Attila, *Das awarenzeitliche Gräberfelder in Kölked–Feketekapu B I–II*. Budapest 2001. (MAA 6.)
- KISS G. 1983 KISS Gábor, *Egy avarkori fülbevalótípusról – Über einen awarenzeitlichen Ohrgehängentyp*. ArchÉrt 110 (1983) 100–111.
- KISS – SOMOGYI 1984 KISS Gábor – SOMOGYI Péter, *Tolna megyei avar temetők – Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna*. Budapest 1984. (Dissertationes Pannonicae III. 2.)
- KISZELY 1969 KISZELY István, *Sírok, csontok, emberek (és egy ember)*. Budapest 1969.
- KOVACSÓCZY 2010 KOVACSÓCZY Bernadett, *Avar kori temető Hőgyészről – Friedhof in Hőgyész aus der Awarenzeit*. WMMÉ XXXII (2010) 141–178.
- KOVACSÓCZY 2017 KOVACSÓCZY Bernadett, *Alsónyék–Elkerülő út 2. lelőhely avar kori temetője I. – Friedhof des Fundortes in Alsónyék–Umgehungsstraße 2. aus der Awarenzeit I*. WMMÉ XXXIX (2017) 95–233.
- KOVÁCS 2001 KOVÁCS Ferenc, *A szárazdi avar leletek – Die awarenzeitlichen Funde von Szárazd*. CommArchHung (2001) 183–215.
- KOVRIG 1963 KOVRIG, Ilona, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. Budapest 1963. (Archaeologia Hungarica XL.)
- KÓSA 1979 KÓSA László, *Famunka*. In: Magyar néprajzi lexikon II. F–Ka. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest 1979, 45–48.
- KÖRÖSI 2007 KÖRÖSI Andrea, *Szekszárd–Palánki-dűlő (S-9/V. lh.) avar temető állatcsontmellékletei – Tierknochenfunde des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Szekszárd–Palánki-dűlő (S-9/V. lh.)*. WMMÉ XXIX (2007) 219–236.
- KRALOVÁNSZKY 1959 KRALOVÁNSZKY, Alán, *Beiträge zur Frage der Ausgestaltung, Chronologie und der ethnischen Bestimmung des sog. Schläfenringes mit S-Ende*. Studia Slavica 5 (1959) 327–361.
- KÜRTI – LŐRINCZY 1991 KÜRTI Béla – LŐRINCZY Gábor, „...avarnak mondták magukat...” Vezető a Móra Ferenc Múzeum régészeti kiállításában – „...They called themselves Avars...” Szeged 1991.
- LÁSZLÓ 1938 LÁSZLÓ Gyula, *Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához*. In: Szent István Emlékkönyv III. Szerk. Serédi Jusz-tinián. Budapest 1938, 771–810.
- LŐRINCZY 1996 LŐRINCZY Gábor, *Kora avar kori sír Szentes–Borbásföldről – Ein frühawarenzeitlichen Grab in Szentes–Borbásföld*. MFMÉ StudArch II (1996) 177–189.
- MAKOLDI 2011 MAKOLDI Miklós, *A Sajópetri határában feltárt avar temető, különös tekintettel a lovassírokra*. In: Sötét idők falvai. 8–11. századi települések a Kárpát-medencében. Szerk. Kolozsi Barbara – Szilágyi Krisztián Antal. Debrecen 2011, 33–92. (Tempora Obscura 1.)
- MENGHIN 1973 MENGHIN, Wilfried, *Aufhängevorrichtung und Trageweise zweischneidiger Langschwerter aus germanischen Gräbern des 5. bis 7. Jahrhunderts*. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 1973, 7–56.

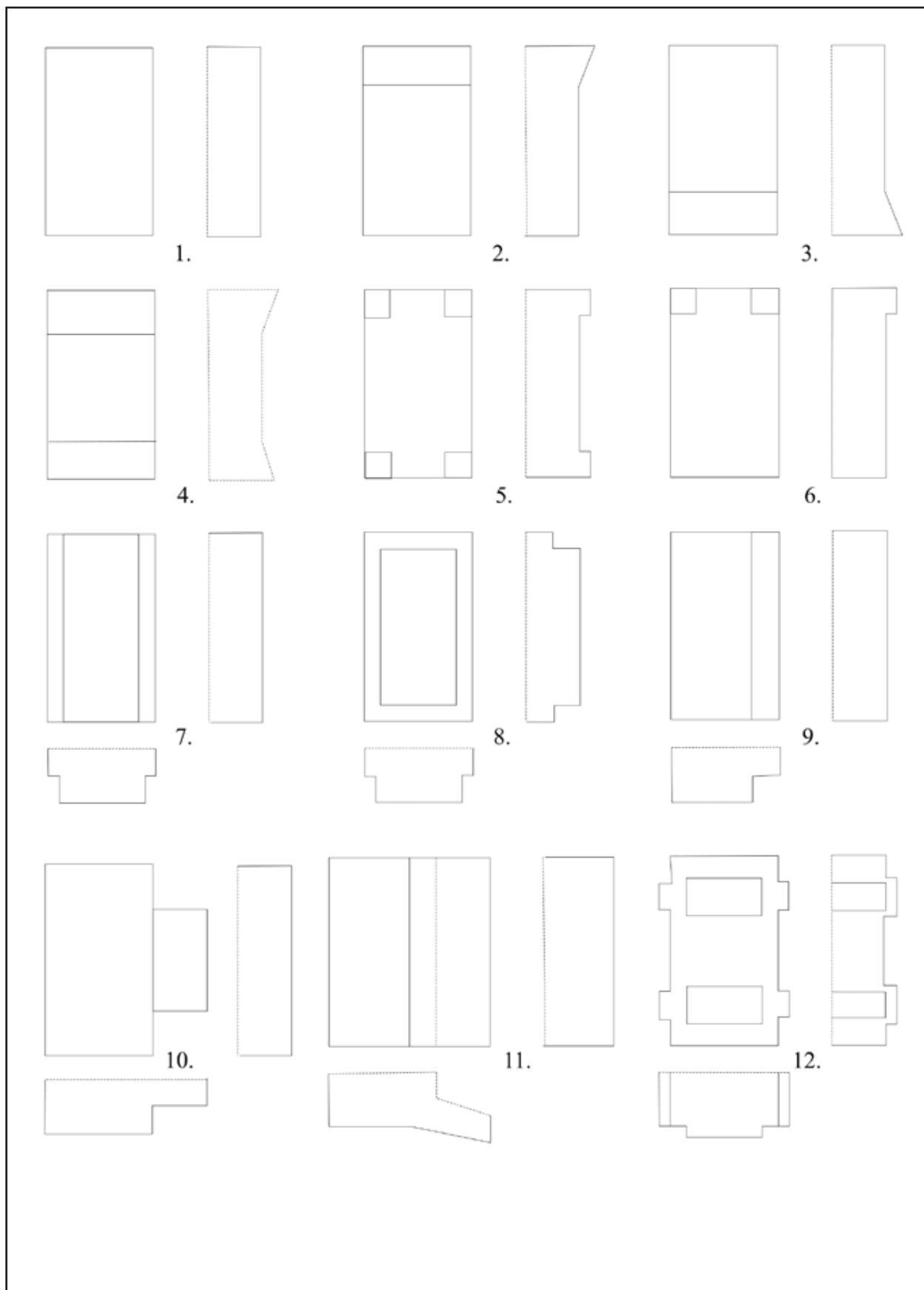
- MÜLLER 1999–2000 MÜLLER, Róbert, *Ein germanisches Grab der Frühawarenzeit aus Keszthely–Fenekpuszta*. ActaArchHung 51 (1999–2000) 341–357.
- NAGY 2008 NAGY Andrea, *Ménfőcsanak–Eperföldek késő avar temetője – Das spätawarische Gräberfeld von Ménfőcsanak–Eperföldek*. In: Jöttek–mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön. Szerk. Molnár Attila – Nagy Andrea – Tomka Péter. Győr 2008, 183–198. (A Győr–Moson–Sopron Megyei Múzeumok Kiállításveze-tője 3.)
- NALLBANI 2004 NALLBANI, Etleva, *Résurgence des traditions de l'Antiquité tar-dive dans les Balkans occidentaux: étude de sépultures du nord de l'Albanie*. Hortus Artium Medievalium 10 (2004) 25–42.
- ÓDOR 2016 ÓDOR János Gábor, *A Kárpát-medence második legnagyobb avar kori temetője*. In: Nem térkép e táj. Régészeti kutatások eredményei Szekszárd területén 2006–2015. Szerk. K. Németh András. Szekszárd, 2016, 20–21. (A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Kiállításai 3.)
- PÁSZTOR 1995 PÁSZTOR Adrien, *A kora és közép avar kori gyöngyök és a bi-zánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata – Die chrono-logische Beziehung der Perlen und byzantinische Münzen führen-den früh und mittelawarenzeitlichen Gräber*. Somogyi Múzeu-mok Közleményei 11 (1995) 69–92.
- PÁSZTOR 2003 PÁSZTOR Adrien, *A székkutas–kápolnadülői avar kori teme-tő gyöngyleletei – Die Perlen des awarenzeitlichen Gräberfel-des von Székkutas–Kápolnadülő*. In: A székkutas–kápolnadü-lői avar temető. Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor. Szeged 2003, 331–370. (MFMÉ MonArch I.)
- RÁCZ 2012 RÁCZ Zsófia, *Emberalakos kistárgyak az avar korból – An-thropomorphe Kleinfunde aus der Awarzeit*. In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Szerk. Horváth Eszter – RácZ Zsófia – Tóth Csaba. Budapest 2012, 409–435.
- ROSNER 1977 ROSNER Gyula, *A Szekszárd–Bogyiszlói úti avar temető ló-és lovastemetkezései – Die Pferde- und Reiterbestattungen im awarischen Gräberfeld von Szekszárd–Bogyiszlói-Strasse*. A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve VI–VII (1975–1976) [1977] 79–109.
- ROSNER 1999 ROSNER, Gyula, *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szek-szárd–Bogyiszlói Straße*. Budapest 1998. (MAA 3.)
- SALAMON 1968 SALAMON Ágnes, *Népvándorlaskori temetők Szekszárd–Palánkon – Völkerwanderungszeitliche Gräberfelder in Szek-szárd–Palánk*. Szekszárd 1968. (A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Füzetei 9.)
- SAMU 2015 SAMU Anita, *Sírtípusok a langobardok pannoniai szálláste-rületén – Grabtypen der Langobarden in Pannonien*. In: Móra Akadémia Szakkollégiumi Tanulmánykötet. Szerk. Bíró Gyön-gyvér. Szeged 2015, 147–176. (Szakkollégiumi Füzetek 2.)

- SÁGI 1991 SÁGI Károly, *Egy VI. századi keszthelyi temető és mondani-
valója a „Keszthely-kultúra” etnikuma szempontjából – Kesz-
thelyer Freidhof aus dem 6. Jahrhundert und dessen Bedeutung
bezüglich des Ethnikums des „Keszthelyer Kultur”*. A Tapolcai
Városi Múzeum Közleményei 2 (1991) 113–141.
- SCHULZE 1984 SCHULZE, Mechthild, *Frühmittelalterliche Kettenohrringe*.
Archäologisches Korrespondenzblatt 14 (1984) 325–335.
- SELLYE 1990 SELLYE, Ibolya, *Ringfibeln mit Ansatz aus Pannonien*. Sava-
ria 19/1 (1990) 7–102.
- SZALONTAI 2003 SZALONTAI Csaba, *A székkutas-kápolnadűlői avar kori teme-
tő öveinek elemzése – Die Analyse der Gürtel des awarenzeitli-
chen Gräberfeldes von Székkutas–Kápolnadűlő*. In: A székku-
tas–kápolnadűlői avar temető. Szerk. Bende Livia – Lőrinczy
Gábor. Szeged 2003, 371–411. (MFMÉ MonArch I.)
- SZENICZEY et al. 2017 SZENICZEY Tamás – BERNERT Zsolt – BAKÓ Katalin –
KOVACSÓCZY Bernadett – MARCSIK Antónia – ÓDOR
János Gábor – HAJDÚ Tamás, *Alsónyék–elkerülő 2. lelőhely
és Dunaföldvár–Barota-dűlő avar kori népességének biológiai
rekonstrukciója – Biological reconstruction of the Avar-age po-
pulation at Alsónyék and Dunaföldvár*. In: Hadak útján XXIV.
A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esz-
tergom, 2014. november 4–6. Szerk. Balogh Csilla – Major Ba-
lázs. Budapest–Esztergom 2017, 103–123. (Studia ad Archae-
ologiam Pazmaniensia – Magyar Őstörténeti Témacsoport
Kiadványok 3.2)
- SZŐKE 1992 SZŐKE, Béla Miklós, *Die Beziehung zwischen dem oberen Do-
nautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts
(Frauentrachtzubehör und Schmuck)*. In: Awarenforschungen.
Hrsg. Daim, Falko. Wien 1992, 841–968.
- SZŐKE 2012 SZŐKE Béla Miklós, *Avar kor végi női fejdíszek – Kopfschmuck
in der endawarischen Frauentracht*. In: Thesaurus Avarorum.
Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Szerk. Horváth
Eszter – Rácz Zsófia – Tóth Csaba. Budapest 2012, 287–297.
- TOMKA 1972 TOMKA Péter, *Adatok a Kisalföld avar kori népességének te-
metkezési szokásaihoz. Kés a sírban – Beiträge zu den Bestat-
tungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit.
Messer im Grab*. Arrabona 14 (1972) 27–75.
- TOMKA 1977–1978 TOMKA Péter, *Adatok a Kisalföld avar kori népességének te-
metkezési szokásaihoz III. Koporsóhasználat a tápi temetőben
– Beiträge zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kis-
alföld in der Awarenzeit III. Sarggebrauch im Gräberfelde von
Táp*. Arrabona 19–20 (1977–1978) 17–108.
- TOMKA 2008 TOMKA Péter, *Kora- és középvavar temető Ménfőcsanak–Be-
vásárlóközpont területén – Gräberfeld der frühen und middle-
ren Awarenzeit von Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont*. In: Jöttek-
mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön. Szerk. Molnár
Attila – Nagy Andrea – Tomka Péter. Győr 2008, 123–134. (A
Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Kiállításvezetője 3.)

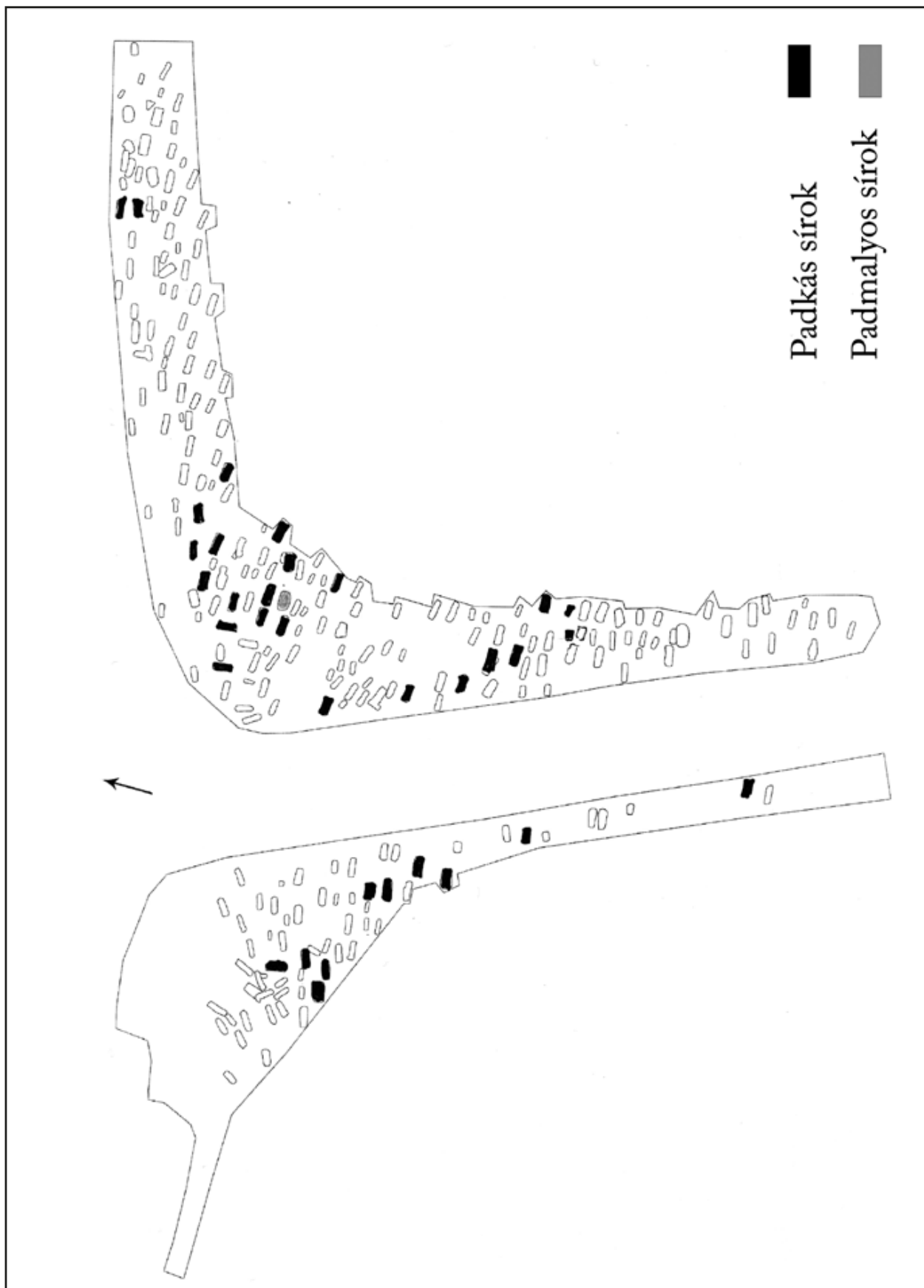
- TÓBIÁS 2007 TÓBIÁS Bendegúz, *Néhány érdekes tárgy a Zillingtal–Unterer Kapellenberg D 41. sírból. Csatfibulák és ecsetek – Einige interessante Gegenstände aus dem Grab D 41 von Zillingtal–Unterer Kapellenberg. Ringfibeln und Pinsel.* ArchÉrt 132 (2007) 325–341.
- TÓTH 1985 TÓTH Endre, *Római gyűrűk és fibulák – Ringe und Fibeln im Ungarischen Nationalmuseum.* Budapest 1985. (Évezredek, évszázadok kincsei III.)
- TÖRÖK 1973 TÖRÖK Gyula, *Sopronkőhida IX. századi temetője – The cemetery of Sopronkőhida in the 9th Century.* Budapest 1973. (Fontes Archaeologici Hungariae)
- TÜRK 2011 TÜRK Attila, *A magyar őstörténet és a szaltovói régészeti kultúrkör – Die Vorgeschichte der Ungarn und die Archäologie des Saltovo-Kulturkreises.* Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem. Kézirat. Szeged 2011. <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1167/>
- VIDA 1997–1998 VIDA, Tivadar, *Veil pin or dress pin. Data to the question of Avar period pin-wearing.* Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae 24 (1997–1998) [1999] 563–574.
- VIDA 1999 VIDA, Tivadar, *Die awarenzeitliche Keramik I. (6–7. Jh.).* Budapest 1999. (Varia Archaeologica Hungarica VIII.)
- VIDA 2000 VIDA, Tivadar, *Merowingische Spathagurte der Awarenzeit.* CommArchHung (2000) 161–175.
- VIDA – VÖLLING 2000 VIDA, Tivadar – VÖLLING, Thomas, *Das slawische Brandgräberfeld von Olympia.* Rahden 2000. (Archäologie in Eurasien 9.)
- WERNER 1955 WERNER, Joachim, *Byzantinische Gürterschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts aus der Sammlung Diergardt.* Kölner Jahrbuch 1 (1955) 36–48.

RÖVIDÍTÉSEK

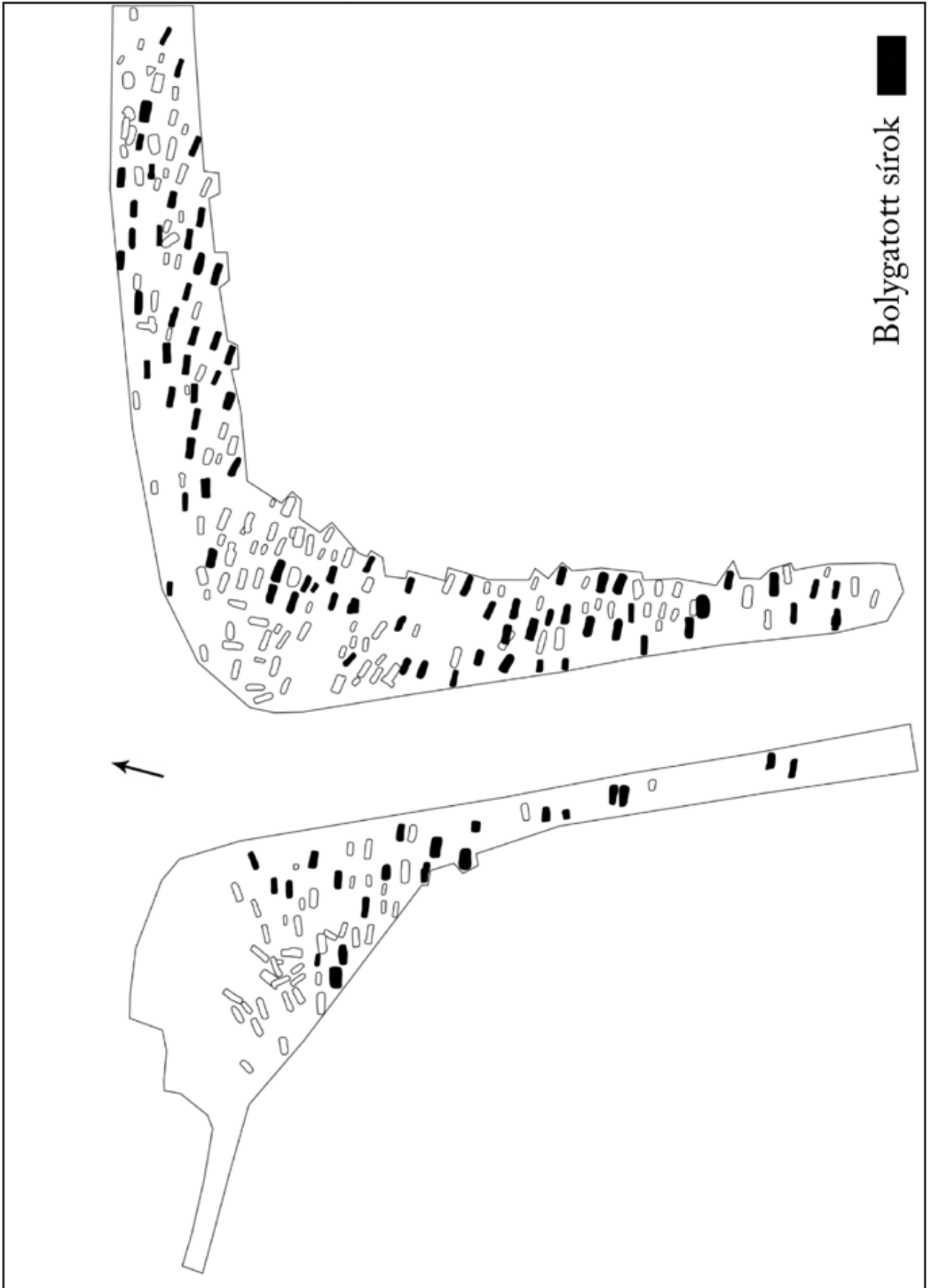
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae, Budapest
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
Arrabona	Arrabona. A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve, Győr
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
MAA	Monumenta Avarorum Archaeologica, Budapest
MFME MonArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Monographia Archaeologica, Szeged
MFME StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica, Szeged
SA	Slovenská Archeológia, Bratislava
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

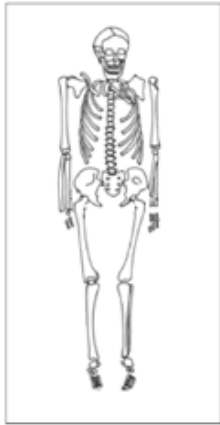
76. tábla. Sírformák

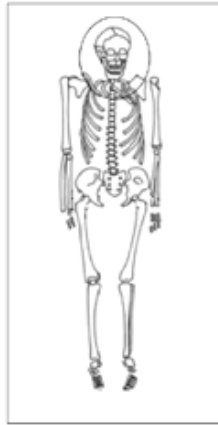
77. tábla

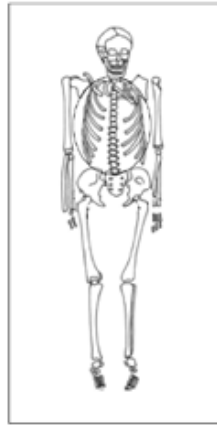
78. tábla

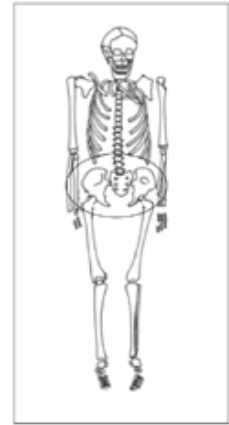
1.

2.

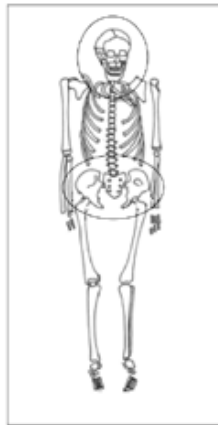
3.

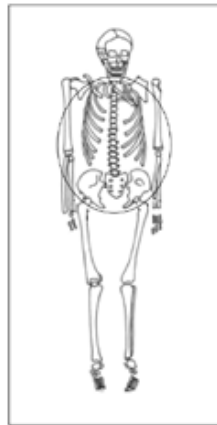
4.

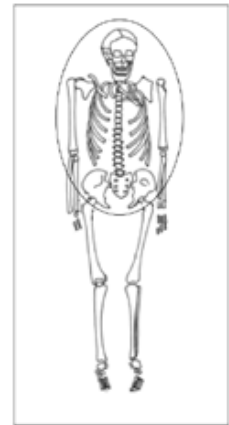
5.

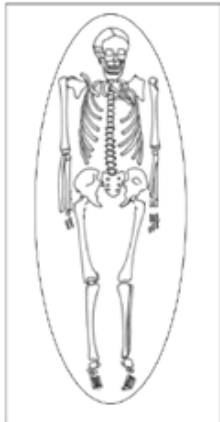
6.

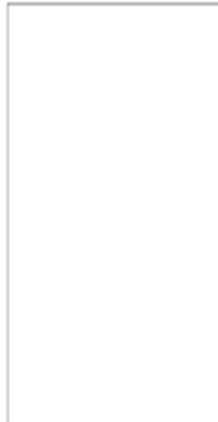
7.

8.

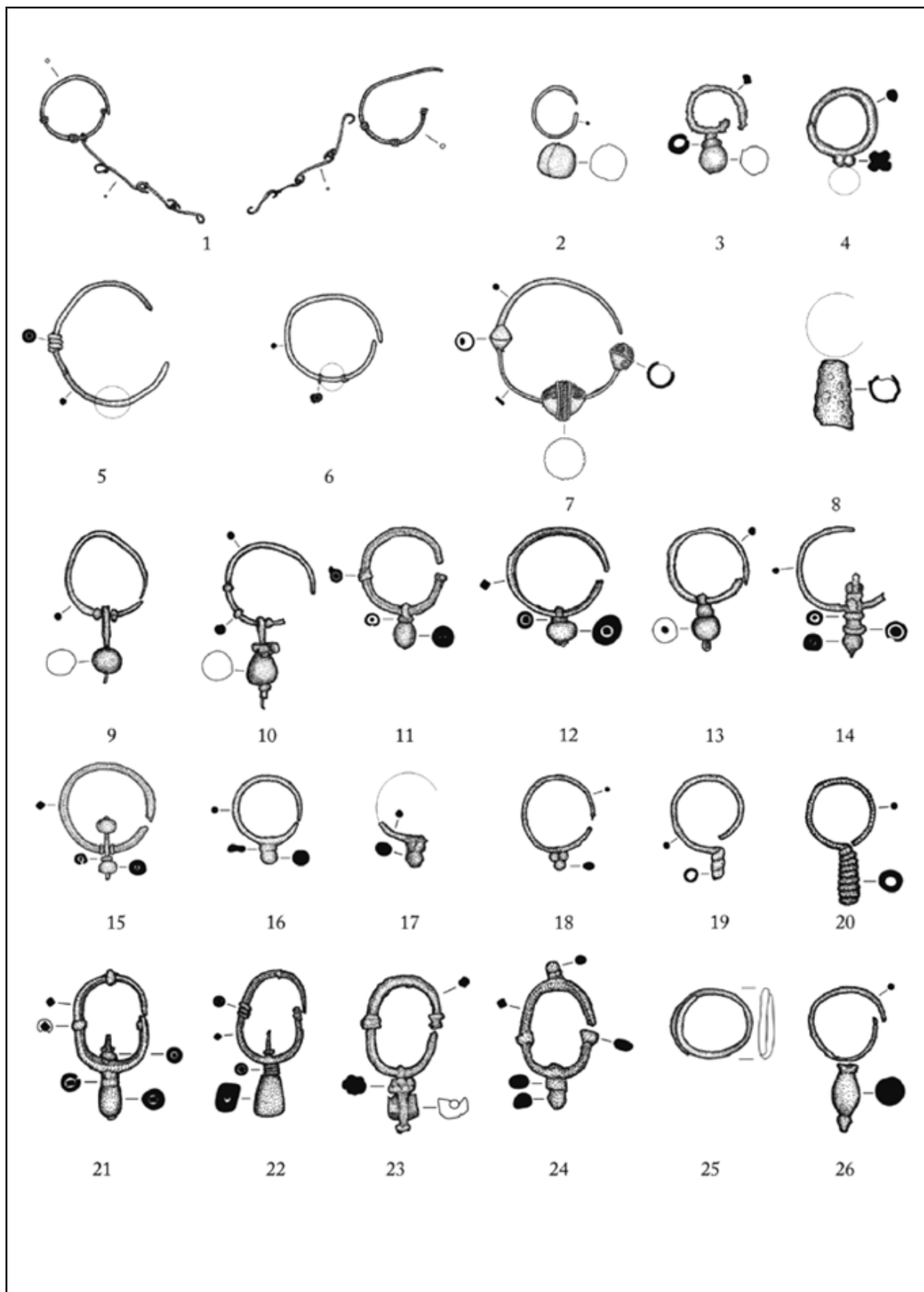

9.

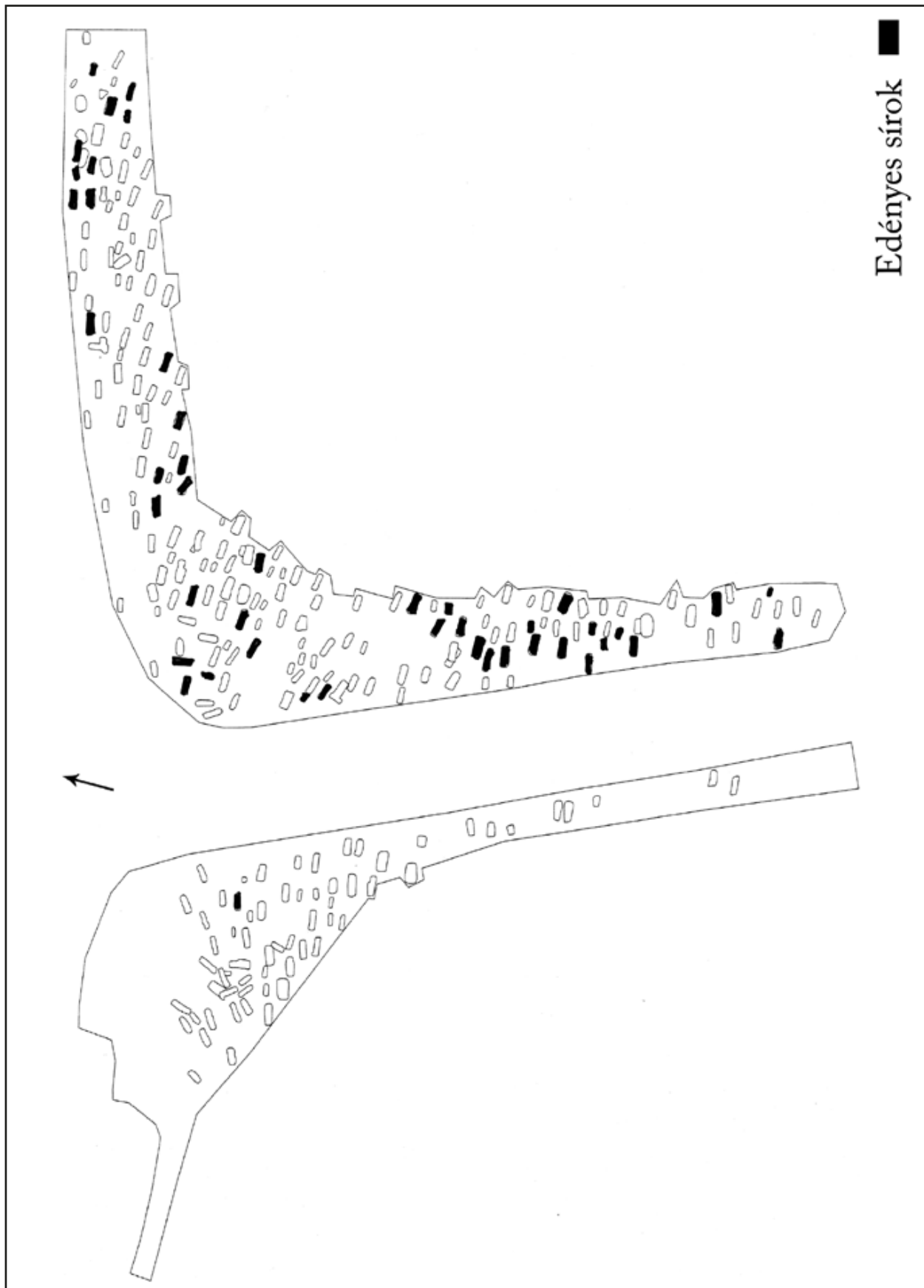

10.

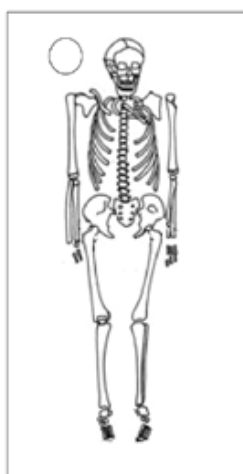
79. tábla. A bolygatás iránya. 1: bolygatatlan; 2: fej; 3: mellkas; 4: medence; 5: fej és mellkas; 6: fej és medence; 7: mellkas és medence; 8: fej, mellkas és medence; 9: teljes egészében feldúlt; 10: üres

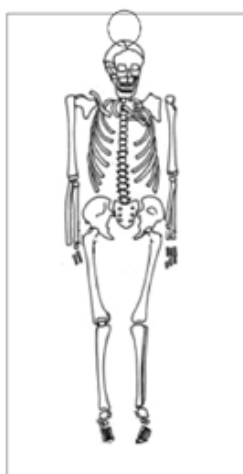
80. tábla. Fülbevalók típusablája

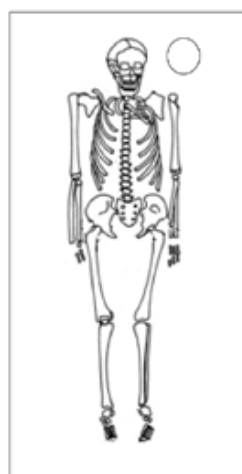
81. tábla

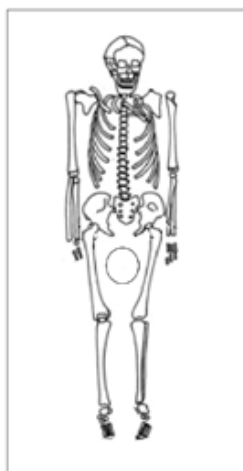
1.

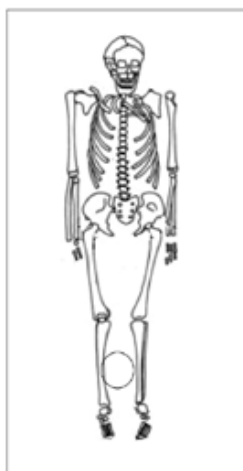
2.

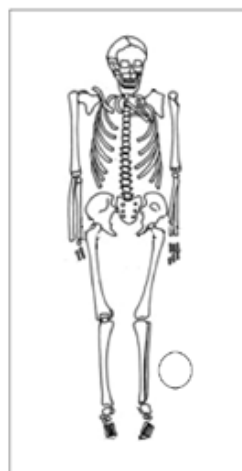
3.

4.

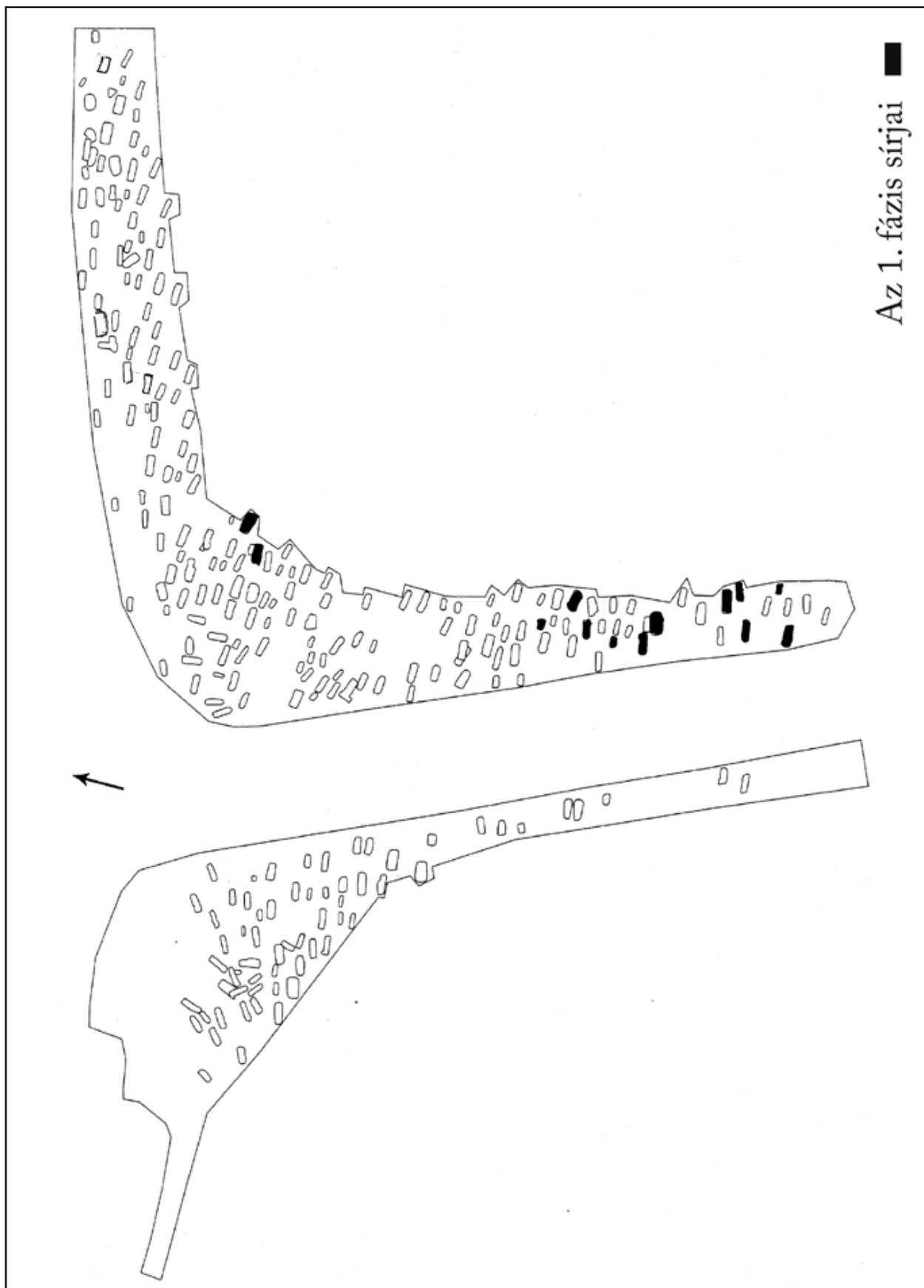

5.

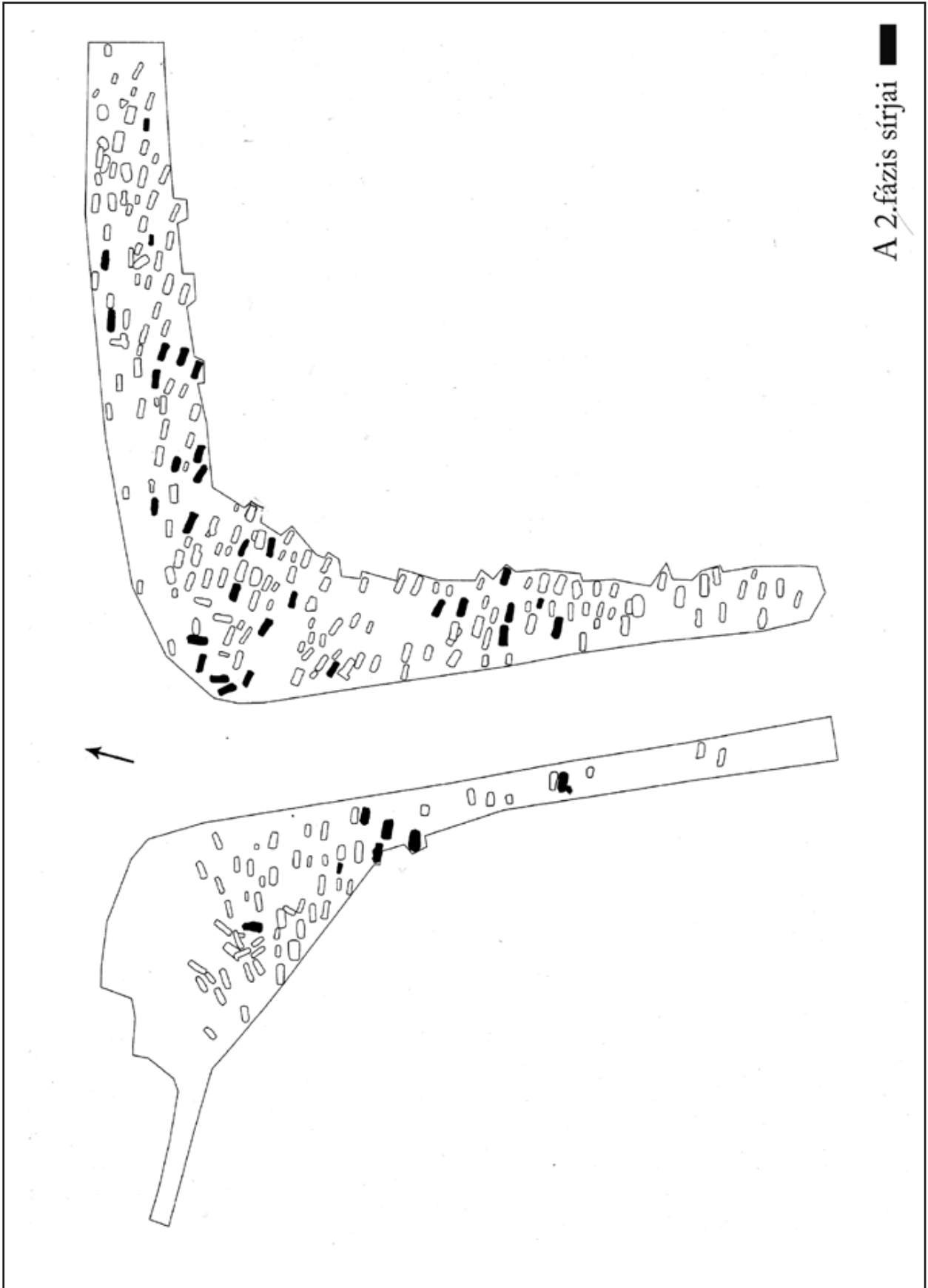

6.

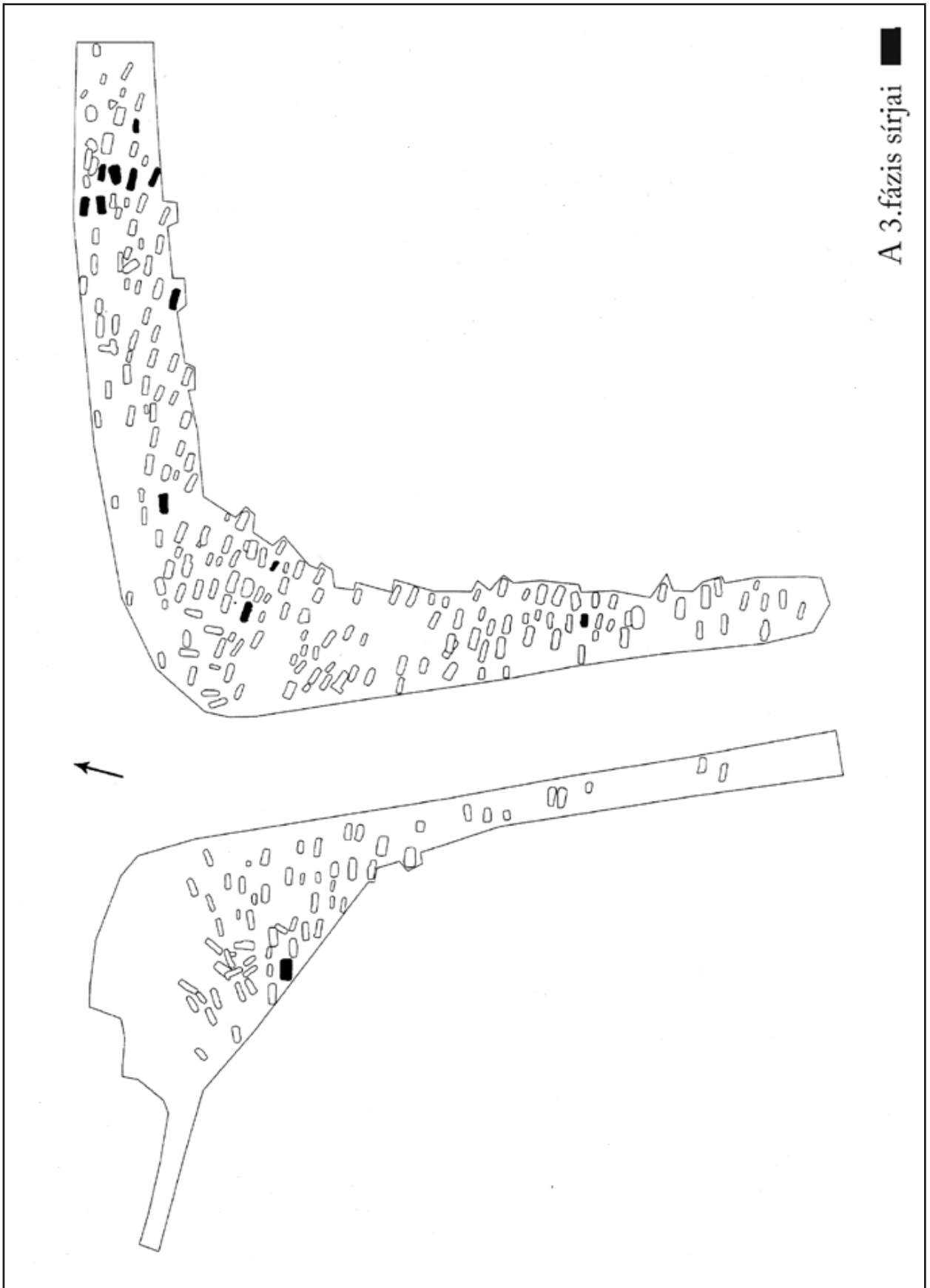
82. tábla. Edények helye a sírban

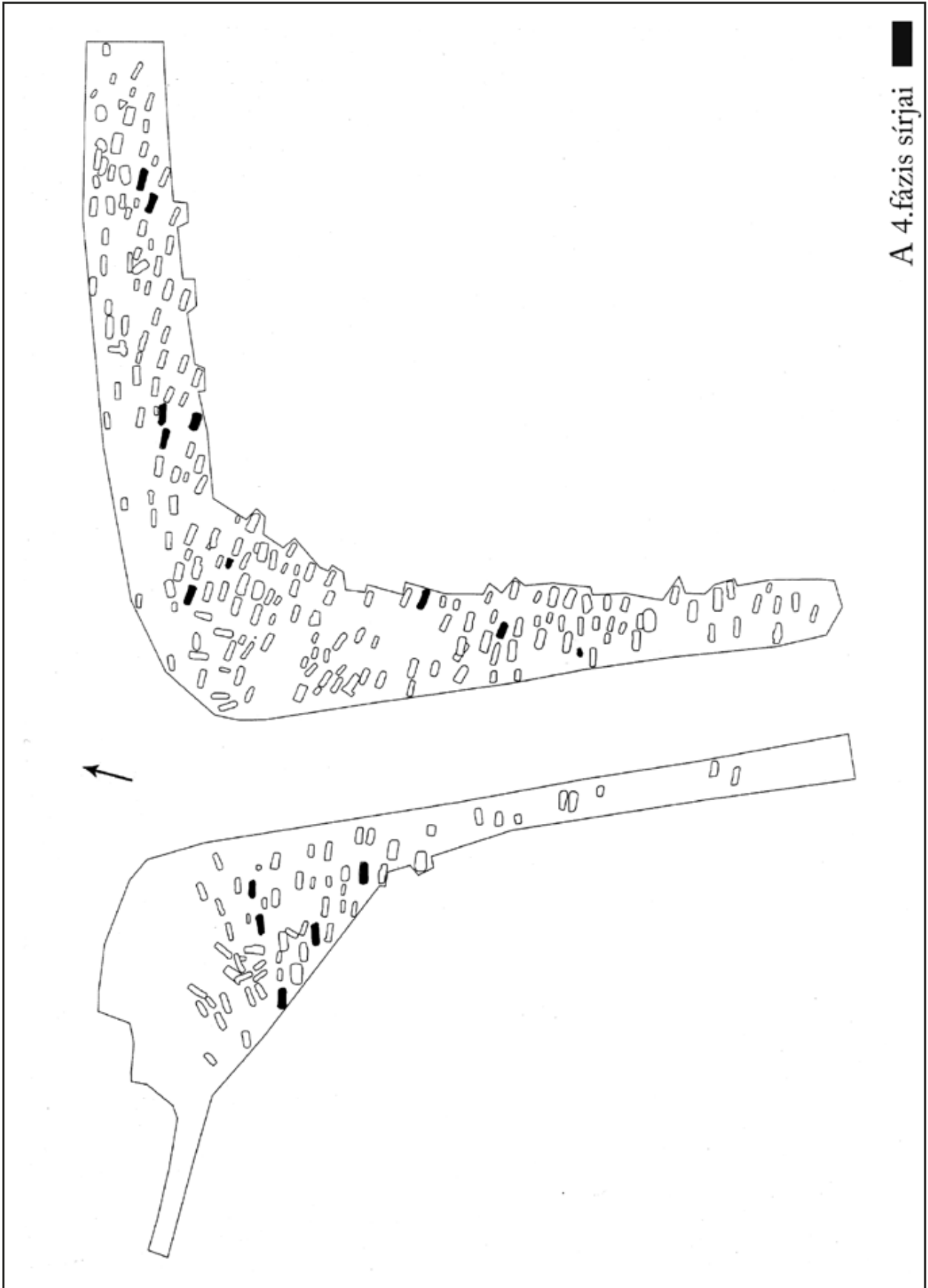
83. tábla

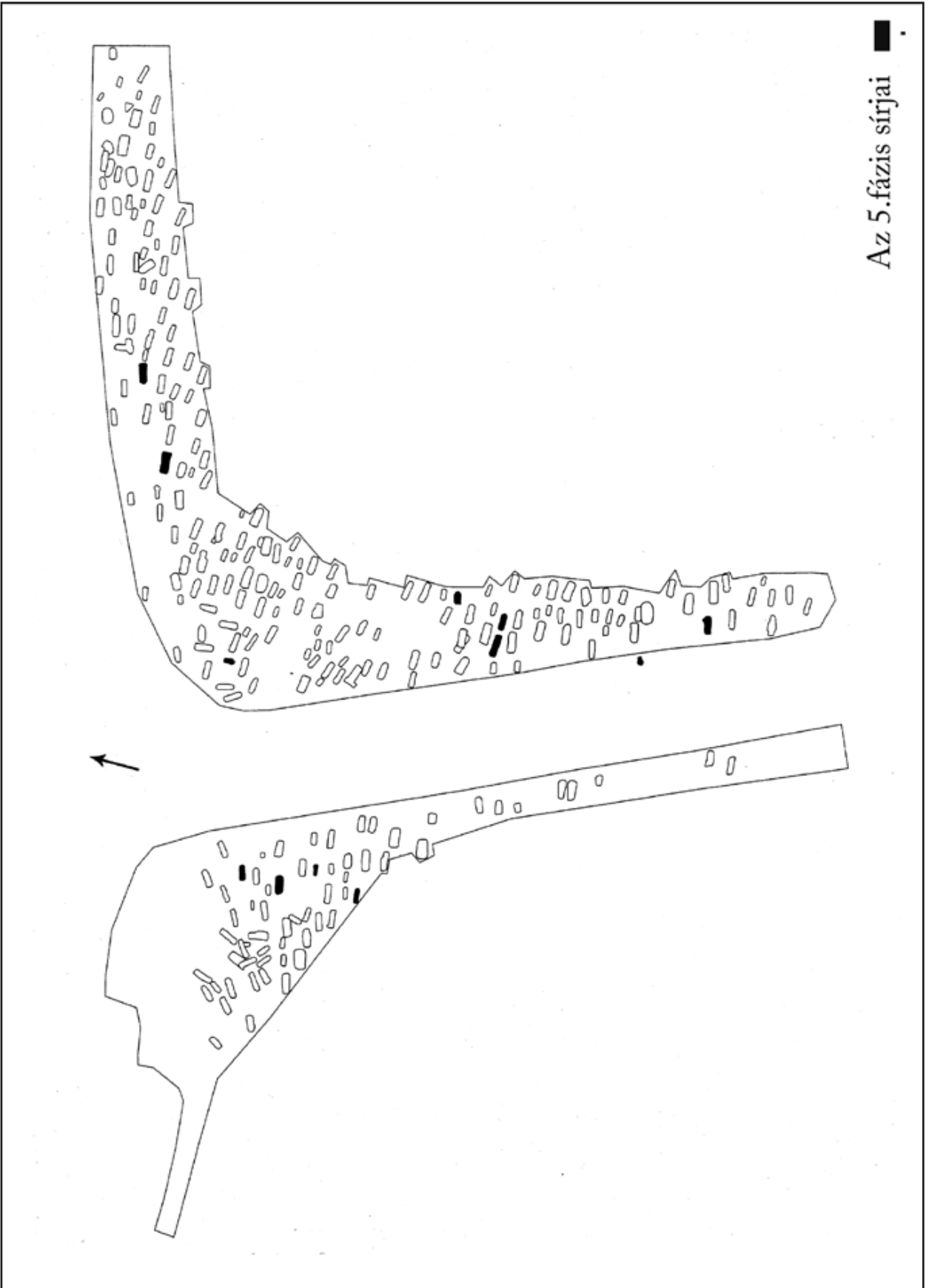
84. tábla

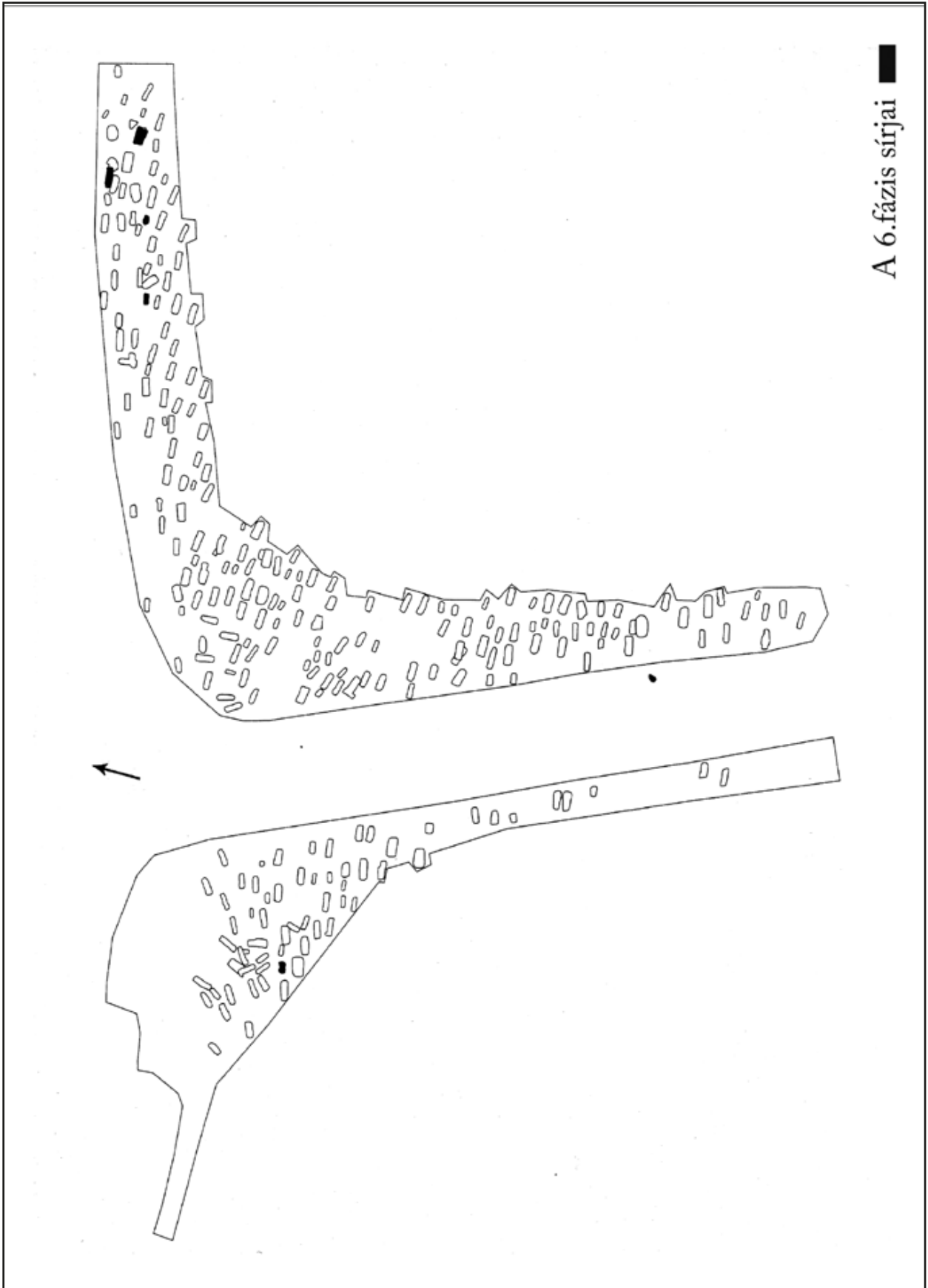
85. tábla

86. tábla

87. tábla

88. tábla

Friedhof des Fundortes in Alsónyék–Umgehungstraße 2. aus der Awarenzeit II.

Diese Studie bildet den zweiten Teil des früheren Aufsatzes, der einen Friedhof aus der Awarenzeit (von der Mitte des 7. Jhr-s bis zum Anfang des 9. Jhr-s) handelt. Hier wurde vor den Erweiterungsarbeiten der Umgehungstraße bei Alsónyék und den Bauarbeiten eines im Knotenpunkt der Landstraßen Nr. 56 und 5603 zu errichtenden Kreisverkehrs eine präventive archäologische Ausgrabung vom Archäologen Gábor János Ódor zwischen 2008–2009 durchgeführt. Wegen der Länge der ursprünglich als eine Facharbeit gedachten Studie wird der Text in zwei Teilen veröffentlicht.¹ Der zweite Teil handelt die Analyse der Bestattungssitten und des Fundmaterials, die Datierung der Gräber, sowie die Analyse und Bewertung des Friedhofs.

Eine vollständige Freilegung des ganzen Friedhofsgeländes konnte nicht durchgeführt werden, nur 238 Gräber fielen in die Spurlinie, trotzdem war es auch zu beobachten, daß es hier um ein Gräberfeld langer Belegungszeit geht, die dauerhafte Benutzung ließ sich durch das Fehlen der Superpositionen auch bestätigen. Es handelt sich hier um ein Reihengräberfeld, die Reihengräber sind doch nicht vollständig, die Gräber ordneten sich um einige zentrale – nach dem Fundmaterial als mehr vornehm scheinenden – Gräber herum, um die Reihen zu bewahren. 89 Gräber waren gestört, 33 ohne Skelette und Fundmaterial (leer), so läßt sich der Reichtum der hier lebenden Menschen nicht feststellen. Zu den zentralen Gräbern gehören z.B. das Grab Nr. 170, wo die bestattete Frau ihren Gürtel nach germanischer Art unter den Waden abhängend getragen hat, sowie das Grab Nr. 85, wo eine Frau mit Granulationsverfahren gefertigten goldenen Ohringen, römischer Fibel und am Hals getragenen römischen Münzen bestattet war, bzw. das Grab Nr. 159, wo ein Mann mit *Spatha* beerdigt wurde. Der Friedhof wurde früher verlassen, bevor alle Reihen gefüllt worden wären, so entstanden auch die fehlenden Plätze. Von mehreren Richtungen konnten die Ränder des Friedhofs gefasst werden, aufgrund dessen – mit Rücksicht auch auf das Gelände – die beiläufige Erstreckung des Friedhofes und aufgrund der Gräberdichte die Zahl der Gräber einzuschätzen ist.

Der Friedhof ist in sechs Phasen aufzuteilen. Neben den einfachen Schachtgräbern sind auch Stufen- und Nischengräber anwesend und neben den typischen Awarenkleidung und Gebrauchsgegenstände kommen auch Trachtstücke und Gegenstände germanischer und römischer Abstammung vor.

Die anthropologische Überprüfung des Menschenskelettreste wurde auch durchgeführt und erfolgte auch die Gegeneinanderstellung der Ergebnisse mit dem Fundmaterial.

¹ Teil I: KOVACSÓCZY Bernadett, *Alsónyék–Elkerülő út 2. lelőhely avar kori temetője. I. – Friedhof des Fundortes in Alsónyék–Umgehungstraße 2. aus der Awarenzeit. I.* WMMÉ XXXIX (2017) 95–233.

SZABÓ GÉZA – BÉKEFI MÓNICA – KIRÁLY EDIT – CSÁNYI VIKTOR

Megelőző régészeti feltárás a Tolna megyei Kesztlőc középkori mezőváros területén I. (2007)

A Szekszárdról Bátaszékre vezető 56. számú főút várdombi részén a 2007. évi felújításhoz kapcsolódóan a hatóság megelőző régészeti feltárássra kötelezte a kivitelezőt. A Várdomb–Sárpilisi elágazónál az 56. számú főút egy alig érzékelhető, az egykori mocsárvilágba mintegy 250 méterre félszigetszerűen benyúló, több hektárra kiterjedő, lapos domb nyugati szélén halad keresztül. A felszínen a szórványosan előkerülő, kevésbé jellegzetes őskori leletek mellett császárkori és középkori kerámiatöredékek, a legmagasabb részen szétszántott kövek figyelhetők meg. A főút nyugati oldalán ugyancsak mintegy 250 méter szélességű terasz fut a meredeken emelkedő löszdombok lábáig. Ezen a részen a hegyről lemosott, erős feltöltődés miatt a felszínen régészeti leletek csak elvétve figyelhetők meg, pedig az eddigi ismeretek alapján egyértelmű, hogy mind a római, mind a középkori hadiút térségünkben, az itteni keskeny teraszon futott. A mai településnek nevet adó várdombi római kori erődtámasz (Ad Statuas) északabbra, a Kocsmadombon volt,¹ de az ott elhaladó út nyomait csak az utóbbi években sikerült pontosítani.² A középkori útról és településről pedig szinte semmit sem tudunk. Várdomb neve a középkori forrásokban még nem szerepelt, központi területéről középkori leleteket sem ismerünk, csak a németek 18. századi betelepítése után tűnt fel ez a településnév. A várdombi földrajzi nevek között található Kesztlőc-hegy,³ Kesztlőci-völgy⁴ viszont a Tolnai-Sárcső egykor legnagyobb településének nevét őrizte meg. Azonban a falu délkeleti és délnyugati részével szomszédos települések területén, Decsen,⁵ Alsónánán,⁶ Alsónyék északnyu-

¹ WOSINSKY 1896, II. 801.

² BORUZZS – SZABÓ 2012, 89.

³ Magyar Királyság (1819–1869) Második katonai felmérés: Kesztlőc B.

⁴ TMFN 494, 104/77. A mai térképeken Kesztlőc a neve Várdomb központjától nyugatra eső, Alsónánával szomszédos határrésznek és a jóval délebbre, a Lajvéri-völgy felé húzódó Szeles-hát és Mórággyi-dűlő közötti területnek is.

⁵ TMFN 484, 102/220.

⁶ TMFN 491, 103/110.

gati határában pedig különösen sűrűn, tíz helyen is találkozhatunk Kesztlöc helynévváltozataival.⁷ A földrajzi neveknél a mai településhatárokhoz viszonyított, jól körülhatárolható területre mutatott koncentrációja egyben azt is jelzi, hogy a középkori Kesztlöc határa és feltehetően – mint azt Ete és Decs példája mutatja⁸ – népessége is jelentős mértékben a védettebb helyen lévő Nyékhez csatlódott (1. tábla).

Kesztlöcöt 1055-ben már a tihanyi alapítólevél is említi, amikor az apátság birtokhatárát a Kesztlöcre és Fehérvárra menő hadiútnál jelöli meg. A Képes Krónika szerint a Szekszárdra tartó Salamon 1074 januárjában Kesztlöcnél vert tábort, s ez szintén a hadiút menti fekvésére utal. A titeli prépostság és a széki apát közös birtokai között sorolják fel 1240-ben, vámszedőhelyként,⁹ 1468-ban mezővárosként említik, 1486-ban pedig már plébániai iskolája is volt. A mohácsi csata előtt itt táborozott II. Lajos király serege, a csata után a törökök itt végezték ki a fogságba esett férfiakat, míg a nőket szabadon engedték.¹⁰ Kesztlöc lakosai a mohácsi vereség után nagyrészt elmenekültek, de még 1535-ben is mezővárosként tartották számon.¹¹ Az 1543-as hadjárat állomásait ábrázoló egyik miniatúrán Kesztlöcöt középen kaputoronnyal, kétoldalt saroktoronyokkal megépített nagy belsőtornyos várként ábrázolják – ami nyilvánvaló túlzás, de jól jelzi a hely és az ott lévő udvarház fontosságát (1. tábla).¹² A folyamatosan elnéptelenedő település 1559-ben 12 személy, egy bíró és hét zsellér után adózott – ez alapján lakosainak száma 60–100 fő körül lehetett. A Dél-Dunántúl településeinek többségéhez hasonlóan 1564-ben már a szigetvári várhoz tartozott és csak két portát írtak össze.¹³ A török defter adatai szerint 1565-ben még 19 személy után adózott, az 1572-es defterben azonban már nem szerepel.¹⁴ A települést utoljára 1590–1591-ben említik, amikor a törökök itt még három adózó családfőt írtak össze. Az adatok szerint Kesztlöc mindvégig egyházi birtokközpont volt, amelyhez hozzátartozott a környékbeli Pilis, Hencse, Alsófalva, Ete, Nyírszó, Kürtös, Nána és Aszivágy. Nevét a *castellum* szó szláv átvételéből eredeztetik, és várnépre való utalásnak tartják,¹⁵ azonban a névadásban valószínűbb a közeli római erőd (Ad Latus) szerepe. A feltárási terület közvetlen közelében, a balpálya melletti félszigetszerű kiemelkedésen is megfigyelhető ugyan egy meglehetősen nagy területen köves omladék, azonban az középkori, így nem lehet a település névadója. Az irodalmi adatok és a terepi megfigyeléseink inkább arra mutatnak, hogy ezen a részen lehetett a forrásokban említett, és a török miniatúrán is ábrázolt udvarház.¹⁶

Az elmúlt közel két évszázad kutatásai a földrajzi helynevek alapján a mai Várdomb délnyugati, a dombor mögötti határrészén lévő szűk völgybe helyezték az egykori mezővárost. Pedig, mint már említettük is, Kesztlöc helyét már 1055-ben a tihanyi alapítólevél is a hadiútnál jelölte meg, s a Képes Krónika szerint az 1074 januárjában Szekszárdra tartó Salamon kesztlöci táborverése is a hadiút menti fekvésére utalt. A középkori Kesztlöc helyét azonban a számos említés ellenére az ezredfordulókig sem sikerült egyértelműen, régészeti leletekkel igazolhatóan meghatározni.¹⁷ Így a római és középkori úthálózatot főbb vonalaiban követő mai főút környezetében végzett, igazából első nagyobb felületű régészeti feltárás ebből a szempontból már előzetesen is érdekesnek tűnt. Ráadásul a Várdomb–Sárpilisi elágazó közelében lévő lelőhely középkori vonatkozása régóta ismert a szakemberek előtt. Az ötvenes években Mészáros Gyula a sárpilisi út déli oldalán lévő „új gépál-

⁷ TMFN 501, 106/48, 52, 64, 66–67, 69–72, 75.

⁸ KATONA 1962, 17, 21.

⁹ CSÁNKI 1897, 435.

¹⁰ HEGEDŰS 1997, 126.

¹¹ HEGEDŰS 1997, 131.

¹² A Matrakcsi Naszuh által készített miniatúra a hadjáratot megörökítő „Szülejmánnáma” számára készült (FEHÉR 1975: XXIII. t.).

¹³ HEGEDŰS 1997, 169.

¹⁴ HEGEDŰS 1997, 163.

¹⁵ Keszthelyhez hasonlóan, ahol a város névadója szintén a határában lévő római kori erődítmény, *castellum* lehetett.

¹⁶ A terepi munkák során feltérképeztük a felszínen látható köves omladék kiterjedését, talajradaros felmérésre akkor sajnos nem volt lehetőségünk, ezt a közeljövőben szeretnénk pótolni.

¹⁷ Már a 2007. évi megelőző régészeti feltárás megfigyeléseinek ismeretében a középkori Kesztlöc mezőváros pontosított helyének első említése: SZABÓ 2008, 27.

lomás” területén talált középkori telepmaradványokat, valamint temetőrészletet. Öt évvel később a templom mögötti iskola kertjéből kerültek elő hasonló korú leletek, majd 1973-ban Horváth Jolán gyűjtött középkori kerámiatöredékeket az Újberekre vezető út jobb oldalán. A lelőhely fölött húzódó szőlőhegy közepső teraszán 1988 tavaszán pedig a szőlőtelepítés közben előkerült, késő középkori éremlelet 4034 darabját gyűjtöttük össze, melyet egykori tulajdonosa a török pusztítás elől menekülve 1540–1541-ben áshatott el. A Pilisi utca hegy alatti részén pedig az új házak építésekor az 1990-es években számos középkori sírt bolygattak meg, melyek az egykor plébániatemplomhoz tartozó temetőre utalnak.

Az 56. számú főút Várdomb–Sárpilisi elágazónál lévő szelvényében a 2007-ben végzett megelőző feltárás körülményei jellemző módon tükrözik az adott időszak jogszabályi, szervezeti változásait. A munka megszervezésével, a feltárás menetével kapcsolatos háttér adatok jól érzékeltetik a magyar muzeológia ezen átmeneti időszakának kor- és kutatástörténeti helyzetét is. Az 56. számú főút út- és hídrehabilitációs munkáinak az építési engedélyezési eljárása során a KÖH Pécsi Regionális Irodája az 56. számú főút 5+900 – 13+8 és 13+800 – 21+205 kilométerszelvény közötti szakaszok kivitelezési munkáit megelőzően örökségvédelmi hatástanulmány elkészítését írta elő.¹⁸ A hatástanulmány eredményeinek tükrében pedig a szükséges szakaszokon megelőző régészeti feltárás elvégzésére kötelezte a beruházót. A hatástanulmány elkészítésére azonban nem került sor, a kivitelező csak jóval a munkálatok megkezdése után, 2007. június 13-án kötött szerződést a kiviteli földmunkák régészeti szakfelügyeletére a szakhatósági állásfoglalásban megjelölt, területileg illetékes Wosinsky Mór Megyei Múzeummal. A kivitelező képviselőjével még aznap történt első közös helyszíni szemle során rögzítettük azokat a szelvényt szakaszokat, ahol a kiviteli munkák megkezdése előtt a megelőző régészeti feltárást el kell végezni. A törvényi változások következtében¹⁹ a megelőző régészeti feltárás elvégzésére azonban akkor már a frissen felállított Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat volt jogosult. Így a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat a NIF Zrt.-vel kötött szerződést, amely alapján viszont az 56. számú főút rekonstrukciója által érintett Várdomb–Sárpilisi elágazás (16+100–16+800 kilométerszelvény) területén végzendő megelőző régészeti feltárás elvégzésével a 2007. augusztus 21-én kelt szerződésben a Wosinsky Mór Megyei Múzeumot bízta meg.

A munkák megkezdését követően kiderült, hogy a ténylegesen feltárandó terület nagyobb, mint az eredetileg tervezett 7500 m², ezért az érintett felek azonnal az eredetileg 2007. október 15-re tervezett véghatáridő, illetve az alapszerződés módosítását kezdeményezték. A munkaterületeket a megelőző feltárásra késedelmesen adták át, a teljesíthető, kölcsönösen elfogadott véghatáridőt 2007. november 9. napban határozták meg. A Wosinsky Mór Megyei Múzeum a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálattal megkötött szerződés alapján 2007. augusztus 22-én vonult fel a munkaterületre és ott a kivitelezési munkákkal párhuzamosan a megelőző régészeti feltárást megkezdte. A megelőző feltárás egyszerre teljes felületen való elvégzésére nem volt mód, ennek megfelelően a részterületek átadásával párhuzamosan kellett megszervezni a geodéziai felméréseket és csak korlátozottan volt lehetőség a légifotózás alkalmazására is. Ugyancsak a beruházás vonalas jellegéből adódóan a feladathoz alkalmatlan hálórendszer helyett az építőkhöz alkalmazkodva, hozzájuk hasonlóan a kilométerszelvényezés adatait használtuk. A folyamatos GPS műszeres, abszolút értékű koordinátákat adó beméréssel egyébként is feleslegessé és értelmetlenné vált az objektumok hálórendszerben való relatív elhelyezkedésének rögzítése.

A beruházó (NIF Zrt.) és a kivitelező (Betonút Zrt.) képviselőivel egyeztetve a megelőző feltárás területén az út nyomvonalát bal- és jobbpályára osztottuk és ez alapján az útépités technoló-

¹⁸ A felújításra az ISPA No. 2002 HU/16/P/PT 008 LOT3 projekt C-1 és C-2 projektelemek (projektszám: 60.49, 60.50) keretében, a KÖH Pécsi Regionális Irodája 440/2071/001/2005. számú, 2005. július 27-én kelt szakhatósági állásfoglalásában került sor. A határozatnak azonban már csak a kivitelezés megkezdése után, és részletekben, jelentős kompromisszumok mellett sikerült érvényt szerezni.

¹⁹ A 2007. április 3-án hatályba lépett, azóta sokszor módosított, a régészeti lelőhely, lelet megtalálójára anyagi elismerésének részletes szabályairól szóló 18/2001. (X. 18.) NKÖM rendelet 14/D. § (1) bekezdés alapján.

giai követelményeinek szem előtt tartásával fontossági sorrend és részhatáridők meghatározásával ütemtervet készítettünk. A Várdomb déli szélén, az 56. számú főútról leágazó sárpilisi út csomópontjában alapvetően a belterület szélénél kialakítandó két lassítósziget miatti útszélesítés, és a hegyről csatlakozó bekötőút áthelyezése által érintett területeket kellett feltárnunk. A közművek áthelyezéséhez már előzetesen egy külön, az EON Dél-dunántúli Gázszolgáltató Zrt.-vel kötött szerződés keretében 2007. június 26–29. között feltártuk a balpálya melletti gázvezeték nyomvonalát 233,75 m² felületen. A külön szerződés miatt az itt feltárt objektumokat G01–11. jelöltük. A többi közmű megkutatott nyomvonalát (szennyvíz, földkábel stb.) 2007. szeptember 10-én adtuk át a kivitelezőknek. A jobbpálya melletti és a csomópont közműveinek áthelyezéséhez szükséges rész feltárását 2007. október 16-án fejeztük be. A csomópontba nyugatról csatlakozó új bekötőút alatti és melletti részen 2007. november 6-ig végeztünk terepi munkákat, és azt két részletben, október 30-án, valamint november 9-én, éppen a kitűzött határidőre adtuk vissza az útépítőknek. A nem egészen két hónapig tartó régészeti munkák során összesen 8710 m² felületen 230 objektumot tártunk fel (2. tábla).

Az objektumok, régészeti jelenségek számozása a nagyfelületű feltárásokon megszokott módon, az elkülöníthető egységeket objektumszámokkal (O helyett – a számítógépes feldolgozás során az esetleges keveredések elkerülésére – Q betűvel, illetve a külön szerződés miatt a gáz közművezeték területén G betűvel), az előkerülés sorrendjében folyamatosan számozva, az ezeken belül lévő kisebb egységeket, megfigyelt vagy dokumentált régészeti jelenségeket pedig ezt kiegészítő jelenségszámmal láttuk el. Ez biztosította, hogy már az első pillanattól kezdve az egy egységhez, objektumhoz tartozó tárgyak együtt legyenek dokumentálva, ezzel jelentősen meggyorsítva a feltárást, és megkönnyítve a későbbi feldolgozást is. Ezzel mindenképpen szerettük volna azt az egyébként széles körben elterjedt fordított gyakorlatot elkerülni, ahol a feltárás során az egyes apró jelenségekre koncentrálna történik a bontás és a dokumentálás, s utólag, csak a feldolgozás során próbálják meg összerendezni a valaha együvé tartozó elemeket.

Az 56. számú főút felújításához kapcsolódó, ezúttal már jelentős méretű felületen végzett feltárás előkészítése során a megszokott módon, a rézsúkanállal végzett gépi humuszolást követően lapáttal megnyestük a felszínt, majd a foltok dokumentálását követően az objektumokat először felezett metszetre, majd teljesen kibontva dokumentáltuk. (Szükség esetén – különösen a nagyméretű gödörrendszereknél a metszetek számát növeltük, a metszeteket és átmetszéseket vegyesen alkalmaztuk.) Az útépítés sajátos követelményei és előírásai miatt – a forgalomtól terhelt pályaszakaszdöntőjét csak meghatározott mértékig lehetett meggyengíteni – ezért a kritikus szakaszokon a vízszintes és ferdeszögű, eltérő mélységben lévő metszeteket (nyesett felületeket) szükség szerint kombináltuk. A feltárási helyszínnek a domb lábánál lévő helyzete miatti sajátossága volt, hogy az egyes kultúrrétegek közötti több ezer éves időszakban jelentős vastagságú, régészeti szempontból sterilnek tekinthető, a domboldalról lemosott feltöltődés volt. Ezért a humuszolást és a felszín nyesését több lépcsőben kellett elvégezni, megismételni. Munkánk során feltárt 230 objektumból 165 a leletek alapján a középkorra, a 12–16. századra keltezhető. A rendkívül gazdag leletanyagban festett, mázas, illetve bepecsételt peremű bécsi fazekak és a peremén T-keresztmetszetű, késői cserépbográcsok töredékei egyaránt voltak. A feltárt objektumok jól tükrözték a településrészlet szerkezetét, a házak (Q2, Q31, Q74, Q86), illetve a hozzájuk tartozó vermek (Q1, Q4, Q8, Q118, Q126), gödrök (130 db) és cölöphelyek (44 db) mellett több külső kemencét (18 db), hamusgödört (3 db), árkot (17 db) és kutat (Q100, Q101, Q102, Q103, Q104, Q174) is megfigyeltünk, de egy tömegsirt is (Q25) találtunk.

A feltárt objektumokból összesen több mint 21000 db kerámia, fémtárgy, üveg, kő- és csonteszközök, téglák, tegulák, illetve ezek töredékei kerültek elő. A leletanyagot először mechanikus tisztításnak vetettük alá. A kerámiaanyag nagy részénél szükség volt a savazásos eljárás alkalmazására. A leletanyag tisztításával 2008 márciusára végeztünk. A restaurálás részben a tisztítással

párhuzamosan, 2008 januárja és májusa között zajlott. Ezt követően került sor a leletanyag kiválogatására, a kiegészítésre, illetve megerősítésre szánt darabok kiemelésére.²⁰ A nyilvántartásba vétel során minden egyes darabot egyedi azonosító számmal láttunk el, s az egész anyag a Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményébe került (ltsz.: 2008.07.001.001–2008.08.222.1005.). Az alkalmazott leltári azonosító szám első négy számjegye a nyilvántartásba vétel évét, az ötödik és a hatodik a feltárás azonosító számát, az ezt követő számok az objektum számát, az utolsó számjegyek pedig az adott tárgy sorszámát jelentik. A nyilvántartásba vétellel párhuzamosan a jelentősebb tárgyakról fotókat és profilrajzokat készítettünk. Sajnos, a lelőhely teljes anyagának feldolgozása elhúzódott, az évkönyv szűkös keretei között ezúttal is csak két részletben tudjuk közreadni az objektumleírásokat és az eddig elkészült táblákat. A mostani, első részben a gáz közművezeték áthelyezéséhez szükséges új nyomvonalban előkerült (G01–11), és a közvetlenül az útfelújításhoz kapcsolódó megelőző feltárás Q01–128 objektumai és anyaguk leírása szerepel. A további objektumok ismertetése mellett a következő évkönyvben tervezzük a leletek és régészeti megfigyelések összefoglaló értékelését is.

FELTÁRT OBJEKTUMOK ÉS RÉGÉSZETI MEGFIGYELÉSEK LEÍRÁSA I.

A gáz közművezeték áthelyezéséhez szükséges új nyomvonal feltárása a főút keleti oldalán

Az 56. számú főút keleti oldalán a 16+230–16+450 kilométerszelvényben a gáz közművezeték áthelyezésének földmunkáit a kivitelező már elkezdte, amikor sikerült elérni, hogy legalább régészeti szakfelügyeletre sor kerülhessen. Az új nyomvonalat részben a korábbi, az útpadka szélében futó vezeték mellett, részben attól 3–5 méter távolságra, 1,2 méter mélységben markolta ki. Az árokba rögtön behelyezték az új vezetékét is, így amikor az építési munkák során 2007. június 1-én sikerült rögzítenünk az első régészeti korú objektumokat, már csak arról lehetett megegyezni, hogy a vezeték csak részben terhelik le és nem helyezik nyomás alá, amíg a megelőző régészeti feltárások nem fejeződnek be. A megfigyelt régészeti objektumok környezetében, a 16+350–16+450 kilométerszelvényben az újonnan kisajátított területen a nyomvonalat 2 méter széles markolókanállal humuszoltuk le. Ez a szakasz az út mellett az ártérbe nyúló kis domb nyugati szélén fut keresztül. A magasabb, rámosás nélküli térszintet az is jelezte, hogy az objektumok elszíneződése már a szántás alján, mintegy 40 cm mélységben megfigyelhető volt a sárga, agyagos-löszös altalajban.

G01.: Gödör, nagyjából ovális, mintegy 2 méter hosszú, 120 cm széles, 20 cm mély, sötét, hamus, humuszos betöltéssel. Leletanyaga: néhány Árpád-kori cserépbogrács (37,5%) és fazéktöredék (62,5%). A fazéktöredékek 60%-a díszített (bekarcolt spirális vonalak és vonalkötegek). Ltsz.: 2008.7.1.1–16.

G02.: A bontás során kiderült, hogy a nyelési szinten látható világosbarna, ovális, mintegy 80×60 cm-es folthoz beásás nem tartozott.

G03.: Törölt objektumszám, a bontás után derült ki, hogy a nyelésben jelentkező elszíneződés egy jelenkori bolygathoz tartozott.

G04.: Gödör, kerek, mintegy 50 cm átmérőjű, 15 cm mély, világosbarna, humuszos, leletanyag nélküli betöltéssel.

G05.: Gödör, kerek, mintegy 1,8 méter átmérőjű, 1,4 méter mély, sötét, hamus, humuszos betöltésű, ívelt aljú beásás, nyugati szélét megbolygatta a gázvezeték árka. Leletanyaga: kis mennyiségű Árpád-kori leletanyag. Néhány Árpád-kori cserépbogrács (20%) és fazéktöredék (80%). A fazéktöredékek között egyetlen, feketére égett, hullámvonal-kötegekkel díszített töredék található. Ltsz.: 2008.7.5.1–30.

G06.: Omladék, a szelvény keleti fala mellett a nyelési szinten mintegy 2 méteres foltban egy sár-

²⁰ Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani a feltárásban és a megfigyelések dokumentálásában közreműködő Egry Ildikónak, valamint a leletek konzerválását és restaurálását végző Gardánfalviné Kovács Magdolnának, Haraszti Gabriellának, Késmárky Ritának. A 3–30. táblákat Retkes Tamás (fotó) és Vicze László (grafika), a többit a szerzők készítették.

ga agyagos, tapasztásdarabokkal, átégett paticcsal kevert, 6–8 cm vastag omladékréteget figyeltünk meg. Leletanyaga: közepes mennyiségű késő Árpád-kori leletanyag (3–4. tábla). Cserépbográcsok és fazekak töredékei. A bográcsok csaknem 12%-át alkotják a kerámiaanyagnak (3. tábla 1–3; 4. tábla 1.). Egy peremtöredéken a perem alatt keskeny, sekély hornyolat látható (4. tábla 1.). A különböző méretű és formájú, korongon készült főzőedények adják a leletanyag 88%-át (3. tábla 4–5; 4. tábla 2–6). A fazéktöredékek között csaknem 120, változatosan díszített töredék található, ami a főzőedények mintegy 33%-a. Spirális és párhuzamos vonalkötegek (3. tábla 5; 4. tábla 3–4), hullámvonalak és hullámvonalkötegek (4. tábla 6.) mellett fogaskerékdísz és ferde körömbenyomkodás (4. tábla 6) is előfordul a töredékeken. A kerámiaanyag mellett egy kézi őrlőkö is megtalálható a leletanyagban (3. tábla 6). Ltsz.: 2008.7.6.1–384.

G07.: Árok, a szelvényben ferdén átfutó, barna, humuszos betöltésű, 80 cm széles, enyhén trapéz keresztmetszetű, 30 cm mély beásás. Értékelhető régészeti leletanyaga nem volt.

G08.: Árok, a szelvényben ferdén átfutó, barna, humuszos betöltésű, 90 cm széles, egyenes aljú, 15 cm mély beásás. Értékelhető régészeti leletanyaga nem volt.

G09.: Árok, a szelvényben ferdén átfutó, barna, humuszos betöltésű, 50 cm széles, egyenes aljú, 10 cm mély beásás. Értékelhető régészeti leletanyaga nem volt.

G10.: Árok, a környezetében lévő többi árokhoz hasonló ferdeszögben futott át a szelvényen, barna, humuszos betöltésű, 1 méter széles, egyenes aljú, 15 cm mély beásásában értékelhető régészeti leletanyag nem volt.

G11.: Árok, a szelvényben ferdén átfutó, barna, humuszos betöltésű, 60 cm széles, egyenes aljú, 10 cm mély beásás. Értékelhető régészeti leletanyaga nem volt.

A balpálya szélesítéséhez és az új csomópont kiépítéséhez kapcsolódó területek feltárása

Az 56. számú főútnak az út- és hídrehabilitációs földmunkái a sárpilisi csomópont környezetében alapvetően három területet érintettek: a balpályában (Q001–80, Q099, Q110–112, Q218), a jobbpályában (Q206–216) az út menti 2–4 méter széles sávot a 16+100-800 kilométerszelvényben, valamint a Kossuth és Pilisi utca sarkán elbontott családi ház telkét. A három helyszín topográfiaailag is eltérő egységet jelentett, a balpálya legmagasabb része az ártérbe félszigetszerűen benyúló domb nyugati széléhez tartozott, a jobbpálya már ezen kívül esett. A Kossuth u. 188. számú ház telke viszont a hegy lábához futó teraszon volt. Az északi oldalán lévő Pilisi utca ma is természetes vízvezetője a hegyről lezúduló csapadéknak. Már a humuszolás során megfigyeltük, hogy itt a hegyről lemosott iszap miatt vastag, 1 méter körüli feltöltődés volt, ami viszont jól megvédte még a legfelső középkori rétegeket is. Ezzel szemben a balpályában – a gázvezeték nyomvonalánál tapasztaltakhoz hasonlóan – a mezőgazdasági művelés inkább koptatta a rétegeket, az objektumok már közvetlenül a szántás aljában jelentkeztek. Munkánk során igazodnunk kellett a kivitelezéshez és a forgalomkorlátozásokhoz, az egyes területrészek folyamatos, teljes feltárására nem volt lehetőség, ami helyenként tükröződik az objektumok számozásában is.

Q001.: Verem, a felszínen az észak–déli irányú szelvényünkön keresztül nyúló, mintegy 3 méter széles, enyhén ívelt szélű, nagyméretű, sűrű, hamus foltként jelentkezett. Bontása során a laza, hamus, omladékjellegű betöltésben a rétegeket nem lehetett követni, a verem középső részén ívelten kirajzolódó, meszes, faszenes és erősen hamus sávok váltakoztak. Az alsó 1 méterben a betöltés barna humusz talaja – különösen a nyugati sarokban – égett paticsszemcsékkel és nagyobb agyagrögökkel keveredett, de kemencéhez tartozó, összefüggő égett tapasztás, platni nem volt. A kibontott, 1,8 méter mély beásás alja lépcsőzetes, a bejárat a déli oldalon lehetett. A betöltéséből nagy mennyiségű 15–16. századi kerámia, közte szűk nyakú palackok (barna belső mázas korsó, szűk nyakú korsók töredékei), vastag peremű fazekak, valamint állatcsontok (szarvasmarha, juh, kecske, stb.) kerültek felszínre. A szelvényünkéből mindkét oldalon kilógó objektumra a metszetek dokumentálása után rábontottunk. A helyszíni megfigyelések alapján a verem eredetileg mintegy 3,5×3

méter nagyságú, enyhén ívelt oldalú lehetett, tetejét földréteggel fedték, bejárata a déli oldalon volt. A földem beszakadása után a gödröt égett omladékkal töltötték fel. Leletanyaga: nagyon nagy mennyiségű, változatos, alapvetően a 14–16. századra keltezhető leletanyag (5–6. tábla; 31. tábla 1–2). Cserépbográcsok töredékei (5. tábla 4) elenyésző számban vannak jelen (0,2%). A leletanyag legnagyobb részét a különböző méretű, típusú, korongon készült főzőedények, fazekak töredékei alkotják (körülbelül 75%), melyek változatos formában vannak jelen (5. tábla 1–3, 5). Peremkialakításuk is változatos, sok közöttük a fedőhornyos példány. A töredékek között öt fenékbélyeges (kisebb és nagyobb, kereszt alakú) aljtöredék található. A főzőedényekhez tartozó töredékek között 194 db díszített töredék található, amely a fazékként meghatározott edénytöredékek 12%-át jelenti. Spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek különböző variációi fordulnak elő legnagyobb számban. Emellett néhány füles fazéktöredéken mázazás látható, valamint több sorban, ferdén benyomott körömbenyomkodással díszített töredékek is előfordulnak. Az edénytöredékek között összesen 41 fedőtöredéket, jellemzően azok peremtöredékeit tudtuk elkülöníteni (1,9%). Általános közöttük a sárgára égett anyagú, lapos fedőtípus (6. tábla 7). Az egyik töredéken bekarcolt hullámvonal látszódik. Néhány (összesen 8 db) mázatlan, sárgásbarnára, szürkésbarnára égett anyagú kályhaszem töredéke is napvilágot látott. A gyorskorongon készült, sárga és szürke korsók töredékei jelentős számban vannak jelen (320 db), melyek az objektum leletanyagának mintegy 14,5%-át teszik ki (6. tábla 6, 8–11). A korsótöredékek 12%-a díszített, jellemző a korsók vállán és hasuk felső részén több bekarcolt vonalból álló díszítés (6. tábla 11). Valamennyi korsótöredék mázatlan, előfordulnak vörös sávós vagy geometrikus mintákkal díszített töredékek is (6. tábla 12). Egy fültöredéken bevágott (6. tábla 8), egy másikon beszurkált díszítés látható. A sárga és a szürke korsók között egyaránt találunk kiöntőcsöves példányokat (6. tábla 10). A kaolinos soványítású, gyorskorongon készült edények (fazekak, bögrék, poharak) a teljes leletanyag közel 2,5%-át alkotják (6. tábla 4). Két vaskés (32 tábla 1–2), egy vaslemez töredéke, és egy apró bronzszegecs található az objektum fémanyagában. Az import edényeket nagy mennyiségű (32 db, 1,4%) bécsi, grafitos soványítású fazék perem-, oldal- és aljtöredéke képviseli a leletanyagban, melyek közül három pecsételt peremtöredék is van (6. tábla 2–3, 5). Az üvegtárgyakat egy barnára romlott anyagú palack aljtöredéke képviseli (6. tábla 1.). Néhány fajalitos olvadék és téglatöredék mellett egy örlőkő és egyéb kötőedények is megtalálhatóak a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.1.1–2176.

Q002.: Földbe mélyedő ház, amelynek 4 méter széles, erősen omladékos, kelet–nyugati irányú faltját a gázcső árka is megbolygatta. Az égett, hamus betöltésben faszénzemcsékkel kevert agyagos, paticsos omladék és igen nagy mennyiségű kerámiatöredék volt. A fedőgombok és peremes oldaltöredékek között néhány vörös sávós festett kerámia és egy bogrács peremtöredéke is előkerült. A nyesett altalajba mintegy 30 cm-re mélyedő háznak a padlóján vékony tapasztásréteg, alatta laza homok volt. A nyugati felében egy fekete, humuszos folt különült el, amelyet külön kezeltünk, a 80. objektumszámot kapta. A mellette futó főút irányában rábontottunk a folytatására is, de azt a részét a vizesárok megsemmisítette. Leletanyaga: nagy mennyiségű 15. századi leletanyag (7. tábla). Cserépbográcsok töredékei alacsony arányban vannak jelen (1,2%). A leletanyag legnagyobb részét a korongon készült fazekak töredékei alkotják (körülbelül 75%), melyek változatos formában vannak jelen (7. tábla 1–2, 5, 8). A töredékek között két fenékbélyeges (csillag alakú) aljtöredék található. A fazekakhoz tartozó töredékek mintegy 8%-a díszített. Spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek fordulnak elő leggyakrabban. Egy peremtöredék belső oldalán barna máz látható. Az edénytöredékek között összesen 12, fedőkhöz tartozó töredéket, elsősorban azok peremtöredékeit és fedőgombokat tudtuk elkülöníteni (2%). Jellemzően lapos fedőkhöz tartoztak (7. tábla 3). A gyorskorongon készült, sárga korsók az objektum leletanyagának közel 19%-át teszik ki (7. tábla 4, 7). A korsótöredékek 10%-a díszített. A díszítést a korsók vállán és hasuk felső részén bekarcolt vonalokból álló motívumok jelentik. Valamennyi korsótöredék mázatlan. A kaolinos soványítású, gyorskorongon készült edények (bögrék, poharak, korsók, fazekak) a teljes

leletanyag mintegy 2,5%-át teszik ki. Töredékeiken párhuzamosan futó hornyolatok, bekarcolt vonalkötegek, vörös, sávós festés (7. tábla 6) fordul elő, a díszített töredékek aránya mintegy 40%. A kályhaszemeket egyetlen sárgára égett töredékük képviseli. Egy lila homokkőből faragott véső és két fenőkötödék is előkerült az objektum betöltéséből. Ltsz.: 2008.8.2.1–577.

Q003.: Cölöplyuk, kevert, sárga agyagos és fekete humuszos, leletanyag nélküli betöltéssel, átmérője 40 cm, mélysége 20 cm.

Q004.: Fekete, humuszos leletanyag nélküli bolygatás.

Q005.: Cölöplyuk, szürke hamus, paticsos, kerámiatöredékek kevert betöltéssel. Átmérője és mélysége is 30 cm. Leletanyaga: kis mennyiségű Árpád-kori leletanyag. Néhány fazék perem- és oldaltöredék mellett vassalakok és fajalitós olvadékok, továbbá egy négyszögletes keresztmetszetű szárú vasszeg töredéke. Ltsz.: 2008.8.5.1–8.

Q006.: Verem, eredetileg szabályos kör alakú, hamus, faszenes, paticsos, kevert betöltésű foltjának csak egy része látszott a szelvényünkben. A rábontás és a teljes kibontása után láthatóvá vált, hogy egy közel 4 méter átmérőjű, 2,4 méter mély, ívelt oldalú, egyenes aljú verem, melynek betöltésének felső, mintegy fél méteres része tiszta hamu. Gazdag leletanyagában késő középkori edénytöredékek, állatcsontok és vaskés, vaspántok voltak. Leletanyaga: nagy mennyiségű 14–15. századi leletanyag (8. tábla 2–4, 6–7, 10). Cserépbográcsok töredékei alacsony arányban (1,5%) fordulnak elő. Valamennyi töredék díszítetlen. A leletanyag legnagyobb részét a korongon készült, különböző méretű és típusú fazekak töredékei alkotják (mintegy 67%), melyek változatos formában vannak jelen (8. tábla 2–3, 6). A töredékek között két fenékbélyeges (kereszt és csillag alakú) aljtöredék található. A fazekakhoz tartozó töredékek között 59 db díszített töredék található, amely a fazékként meghatározott edénytöredékek mintegy 14%-át jelenti. Általában spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek fordulnak elő, de kiemelkedő arányban (16 db) vannak fogaskerek-díszes töredékek is közöttük. Az edénytöredékek között összesen 13, lapos és harang alakú fedőkhöz tartozó töredéket, elsősorban azok peremtöredékeit (2%) találjuk meg. A gyorskorongon készült, sárga korsók az objektum kerámiaanyagának mintegy 27%-át teszik ki, ezzel a második legnépesebb edénycsoportot képviselik az objektum anyagában (8. tábla 7, 10). Kevés peremtöredékük mellett négy kiöntő (8. tábla 7) töredéke és különböző méretű szalagfűl-töredékek is napvilágot láttak. Valamennyi korsótöredék mázatlan, díszítetlen. A kaolinós soványítású, gyorskorongon készült fehérkerámia-edényeket (bögrék, poharak, korsók, fazekak) 18 töredékük képviseli, ami a teljes leletanyag mintegy 3%-át jelenti. Közöttük egy töredéken párhuzamosan futó hornyolatok (8. tábla 4), két fazéktöredéken festett díszítés figyelhető meg. Az edénytöredékeken kívül két mázatlan, sárgára égett kályhacsempe töredéke és egy szürke fenőkő töredéke is előkerült. Ltsz.: 2008.8.6.1–635.

Q007.: A nyesett felszínen árokszerűen húzódó, mintegy 1,5 méter széles, szabálytalan körvonalú, házi kerámiatöredékekkel, égett agyaggal kevert hamus folt, mindössze 10–15 cm-re mélyed a barna, humuszos altalajba. Leletanyaga: kis mennyiségű 14. századi leletanyag. Fazekak perem-, oldal- és aljtöredékei, valamint egy gyorskorongon készült, sárga korsó díszítetlen oldaltöredéke. A fazéktöredékek között összesen két díszített töredék van: egy peremtöredéken bekarcolt hullámvonal, egy oldaltöredéken bekarcolt vonaldíszítés látható. Ltsz.: 2008.8.7.1–19.

Q008.: Kút, a nyelési szinten mintegy 1,5 méter átmérőjű kerek, hamus folt. A bontás során betöltésében kerámia- és állatcsont-töredékeket, hamus és agyagos, humuszos rétegek váltakozását figyeltük meg. Fala felül majdnem függőleges volt, azonban az átmérője 1,5 méter mélységtől a 240 cm-re lévő aljáig leszűkül 1 méterre. Az alsó szakaszán agyagos sávokkal szabdaltságot fektető fekete humuszt találtunk. Leletanyaga: közepes mennyiségű 14–15. századi leletanyag (8. tábla 5, 8–9). Cserépbográcsok, fazekak és korsók töredékei. A cserépbográcsok a kerámiaanyag 4%-át alkotják. Valamennyi töredékük díszítetlen. Az edénytöredékek nagy része (80%) különböző méretű és formájú fazekakhoz tartozott (8. tábla 8–9). Töredékeik között csak viszonylag kevés díszített volt (19 db), ami a főzőedényként meghatározott edénytöredékek 13%-át jelenti. A töredékeken leggyakrabban

spirális és párhuzamos vonalkötegek, illetve hullámvonalak fordulnak elő. Egy esetben az edény testén a vállvonaltól a töredék aljáig, több sorban spirális fogaskerék-díszítés látható (8. tábla 9). A gyorskorongon készült, sárga korsók az objektum leletanyagának mintegy 13%-át teszik ki. Valamennyi töredék díszítetlen. A kaolinos soványítású, gyorskorongon készült edényeket (bögrék, poharak) mindössze három töredékük képviseli, ami a teljes leletanyag körülbelül 1,5%-át jelenti. Közöttük egy párhuzamosan futó hornyolatokkal díszített testű pohár töredéke is megtalálható (8. tábla 5). Ltsz.: 2008.8.8–186.

Q009.: Cölöplyuk, szabályos kerek beásásában agyaggal kevert hamus, leletanyag nélküli betöltéssel. Átmérője 25 cm, mélysége 10 cm.

Q010.: Cölöplyuk, szürke, hamus betöltése faszénnel, agyagszemcsékkel kevert. Kerek, oldala, alja egyenes, átmérője 25 cm, mélysége mindössze 6 cm. Értékelhető leletanyaga nem volt.

Q011.: Szabályos kör alakú, 100 cm átmérőjű, sötétbarna humusz betöltésű, 16 cm mély, lejtős aljú, leletanyag nélküli objektum, amelyet vágott az újkori vizesárok.

Q012.: Cölöplyuk, mintegy 25 cm átmérőjű, 10 cm mély, szabályos kör alakú, ívelt oldalú. Betöltése leletanyag nélküli barna humusz volt.

Q013.: Cölöplyuk, mintegy 30 cm átmérőjű, 14 cm mély, szabályos kör alakú, egyenes aljú, enyhén befelé tartó oldalú. Betöltése leletanyag nélküli barna humusz volt.

Q014.: Cölöplyuk, mintegy 45 cm átmérőjű, 20 cm mély, szabályos kör alakú, ívelt aljú, szűkülő oldalú, leletanyag nélkül. Déli felét a vízvezeték árka vágta. Betöltése barna humusz volt.

Q015.: Gödör, szabályos kerek, 80 cm átmérőjű, 30 cm mély, ívelt oldalú, egyenes aljú, leletanyag nélkül. Felét a vízvezeték árka vágta. Betöltése kerámatöredékekkel, állatcsonttal kevert barna humusz volt.

Q016.: Cölöplyuk, mintegy 20 cm átmérőjű, 19 cm mély, szabályos kör alakú, egyenes oldalú, egyenes aljú, leletanyag nélkül. Betöltése barna humusz volt.

Q017.: Cölöplyuk, nagyjából kerek, mintegy 35 cm hosszú, 16 cm mély, egyenes aljú, leletanyag nélkül. Egyik felét a vízvezeték árka vágta, betöltése sárga agyaggal kevert humusz volt.

Q018.: Oszlophely, nagyjából kerek, mintegy 40 cm átmérőjű, 6 cm mély, ívelt oldalú, lejtős aljú, leletanyag nélkül, betöltése barna humusz volt.

Q019.: Cölöplyuk, megközelítően kör alakú, mintegy 40 cm átmérőjű, 35 cm mély, ívelt aljú, egyenes oldalú, leletanyag nélkül. Egyik oldalát a vízvezeték árka vágta, betöltése sárga agyaggal kevert barna humusz volt.

Q020.: Cölöplyuk, szabályos kör alakú, 40 cm átmérőjű, 22 cm mély, egyenes oldalú, egyenes aljú, leletanyag nélkül, betöltése szürke humusz volt.

Q021.: Cölöplyuk, szabályos kör alakú, 41 cm átmérőjű, 6 cm mély, oldala kissé befelé tartó, alja egyenes, leletanyag nélkül. Betöltése barna humusz volt.

Q022.: Gödör, ovális, mintegy 80 cm hosszú, 30 cm széles, 10 cm mély, ívelten befelé tartó oldalú, egyenes aljú, leletanyag nélkül. Betöltése barna humusz volt.

Q023.: Cölöplyuk, szabályos kör alakú, 30 cm átmérőjű, 10 cm mély egyenes oldalú, egyenes aljú, leletanyag nélkül. Betöltése barna humusz volt.

Q024.: Cölöplyuk, szabályos kerek, 25 cm átmérőjű, 18 cm mély, egyenes aljú, befelé tartó oldalú, leletanyag nélkül. Betöltése barna humusz volt.

Q025.: Emberi csontok, a humuszosítás során, folt nélkül, a metszetsfalban közvetlenül a szántásréteg alsó részében emberi koponyák és vázcsontmaradványok kerültek elő, részben anatómiai rendben, részben a szántással bolygatva. Egy felnőtt és egy fiatal felnőtt koponyája, valamint vázrészei egymás mellett helyezkedtek el. A csontok között egy túszerű vastárgy volt, összetartozásuk kérdéses. Valószínűleg a 39. objektumban talált koponyatöredék is ide tartozhatott.

Q026.: Gödör, szabályos kör alakú, 100 cm átmérőjű, 42 cm mély, oldala, alja egyenes. Sárga agyaggal kevert humuszos betöltésében leletanyag nem volt. Egyik felét a vízvezeték árka elvitte.

Q027.: Gödör, nagyjából kerek, 80 cm átmérőjű, egyenes oldalú, egyenetlen aljú, 19 cm mély. Leletanyag nélküli betöltése sárga agyaggal kevert humusz volt.

Q028.: Gödör, szabályos kerek, 85 cm átmérőjű, 30 cm mély, egyenes oldalú, egyenetlen aljú, leletanyag nélkül. Betöltése homokos altalajjal kevert humusz volt.

Q029.: Cölöplyuk, szabályos kerek, 30 cm átmérőjű, 16 cm mély, kissé befelé tartó oldalú, egyenes aljú, leletanyag nélkül. Betöltése sárga altalajjal kevert humusz volt.

Q030.: Oszlopgödör, szabályos kerek, 50 cm átmérőjű, az altalajba 28 cm-re mélyedő, egyenes, kissé befelé tartó oldalú, egyenes aljú. Betöltése paticszemcsékkel kevert szürke humusz volt, leletanyag nélkül.

Q031.: Ház, ovális formájú, 360 cm hosszú és 260 cm széles, az altalajba mintegy 80 cm-re ásták be. A nyugati oldalon lépcsőzetesen, a keleti oldalon egy lépcsővel mélyült a beásás. Alja sárga, homokos, egyenes volt, sározást, tapasztást nem figyeltünk meg. Betöltése hamuval, paticsdarábokkal, kerámiával és állatcsont töredékekkel kevert szürke humusz volt. Keleti oldalát a vízvezeték árka bolygatta. Leletanyaga: közepes mennyiségű, viszonylag egysíkú, Árpád-kori leletanyag (9. tábla 1–3). A cserépbográcsok a kerámiaanyag mintegy 12%-át alkotják (9. tábla 1). Valamennyi töredék díszítetlen. Az edénytöredékek nagy része (88%) különböző méretű és formájú fazekakhoz tartozott (9. tábla 2–3). Töredékeik között csak kevés díszített volt (5 db), ami a főzőedényként meghatározott edénytöredékek mindössze 3%-át jelenti. A töredékeken spirális és párhuzamos vonalkötegek fordulnak elő. A kerámatöredékek mellett két téglatöredék, egy növényi lenyomatos tapasztásdarab, valamint egy szürke kötötredék található a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.31.1–192.

Q032.: Platni tapasztása, vörösre égett, ovális alakú, mintegy 70 cm hosszú, 40 cm széles kemenchéhez tartozott. A platnihoz csatlakozó északi felületen keményre döngölt, lejárt agyagfelületben egymással szemben, illetve a platni mellett egy-egy cölöplyuk alja rajzolódott ki, melyek 5 cm-re, 13 cm-re és 15 cm-re mélyedtek az altalajba. A döngölt felületen egy kisebb részen égés nyoma it figyeltük meg. Leletanyaga: közepes mennyiségű, viszonylag egysíkú, Árpád-kori leletanyag (9. tábla 4–9). A cserépbográcsok a kerámiaanyag mintegy 15%-át alkotják (9. tábla 8–9). Valamennyi töredék díszítetlen. Az edénytöredékek nagy része (85%) különböző méretű és formájú fazekakhoz tartozott (9. tábla 4, 6). Töredékeik között csak kevés díszített volt (3 db), ami a főzőedényként meghatározott edénytöredékek mindössze 3%-át jelenti. Két töredéken spirális és párhuzamos vonalköteget, egy töredéken hullámvonalköteget láthatunk. A kerámatöredékek mellett két db átégett, növényi lenyomatos tapasztásdarab, valamint egy vörös homokkőből faragott örlőkő töredéke (9. tábla 7), és egy szürke, lapos, homorúra kopott örlőkő töredéke (9. tábla 5) található a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.32.1–128.

Q033.: Cölöplyuk, kerek, mintegy 40 cm átmérőjű, 35 cm mély, függőleges oldalú, kissé kifelé tartó, homorú aljú, leletanyag nélkül. Betöltése sárga altalajjal kevert szürke humusz volt.

Q034.: Cölöplyuk, kerek, mintegy 25 cm átmérőjű, 6 cm mély, egyenes oldalú, egyenes aljú, leletanyag nélkül. Betöltése szürke humusz volt.

Q035.: A humuszolási szinten, a nyesett felületen halványszürke elszíneződéssel kirajzolódó, szabálytalan körvonalú folt volt, bontása során azonban nem bizonyult régészeti jelenségnek.

Q036.: Árok, északkelet–délnyugat irányú, leletanyag nélküli, kétosztatú árok. A sekélyebb és szélesebb, az altalajba mintegy 25 cm-re mélyedő, egyenes aljú rész betöltése sárgával kevert humusz volt. A mélyebb, az altalajba mintegy 44 cm-re mélyedő, meredek oldalú, egyenes aljú rész betöltése szürke humusz volt. A jelentkezési szinten már közös betöltődéssel, egy széles árokként jelentkezett. Az árok párhuzamosan futott a Q037-es és Q038-as árokkal.

Q037.: Árok, a szelvényt teljes szélességében metsző északkelet–délnyugat irányú, leletanyag nélküli, egyosztatú, ívelt oldalú, egyenes aljú beásás. A metszetszfalnál mintegy 130 cm széles volt és 43 cm-re mélyedt az altalajba. Betöltése sárga agyaggal kevert szürke humusz volt. Az árok párhuzamosan futott a Q036-os és Q038-as árokkal.

Q038.: Árok, a szelvényt teljes szélességében metsző északkelet–délnyugat irányú, leletanyag nélküli, sekély, egyosztatú, ívelt oldalú, egyenes aljú beásás. A metszetszfalnál mintegy 140 cm széles volt és 20 cm-re mélyedt az altalajba. Betöltése szürke humusz volt. Az árok párhuzamosan futott a Q036-os és Q037-es árkokkal.

Q039.: Gödör, kerek, mintegy 60 cm átmérőjű, az altalajba 5–10 cm-re mélyedt. Az egyik felét elvitte a jelenkori vízvezeték árka. A gödör újkori betöltésében a felszíni humuszból származó kő, téglá, emberi koponyarész, vasdarabok, állatcsont volt.

Q040.: Kemence platnija. A többi objektumhoz képest feltűnően magasan lévő, vörösre átégett agyagtapasztás egy részét a szántás és a humuszos elvitte. A kemence szájánál kormos kövek voltak. Munkagödre (Q044. objektum) közös volt a Q041. számú kemencével. Leletanyaga: kis mennyiségű Árpád-kori leletanyag. Korongon készült fazekak nagyrészt díszített (spirális és párhuzamos vonalkötegek, és hullámvonalak és hullámvonal-kötegek) oldaltöredékei (72%). A kerámiatöredékek mellett két vaspánt töredéke található a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.40.1–13.

Q041.: Kemence platnija. A többi objektumhoz képest szintén feltűnően magasan lévő, vörösre átégett agyag sütőfelület egy részét és a szájnyílást a szántás elvitte. Helyzete arra mutat, hogy azonos munkagödre (Q044.) lehetett a Q040. kemencével. A platni tapasztásába apró köveket, néhány kerámiatöredéket tettek. Leletanyaga: kis mennyiségű Árpád-kori leletanyag. Korongon készült fazekak töredékei. Egy fenékbélyeges (kör alakú) aljtöredék mellett a töredékek csaknem fele díszített. Az egyik töredéken a vállvonalától a has közepéig több sorban ferde, bevagdalt díszítés, alatta, az edény aljáig spirális vonaldísz látható. Ltsz.: 2008.8.41.1–9.

Q042.: Munkagödör, a felszínen ovális, mintegy 2 méter hosszú, 1,5 méter széles, hamus, kormos, faszenes foltként jelentkezett. A sekély, a nyelési szintbe teknősen, mindössze 10 cm-re mélyedő beásás bontása során a Q043. kemence felőli végében az alján vörösre égett foltot figyeltünk meg. Ez arra mutat, hogy a Q043. kemence letapasztott, lejárt aljú munkagödre lehetett.

Q043.: Kemence, mintegy 90 cm átmérőjű, földbe mélyített, boltozott tüzelőberendezés. Tapasztott platnija jóval mélyebben volt, mint a közvetlen mellette előkerült Q040., illetve Q044. objektumoké. Tűzterét a sárga löszbe vajták, ívelt, lapos, részben beomlott boltozata csak vékonyan és elég gyengén égett ki. Szájnyílása keletre nézett, belsejében szürke hamu volt. A platnit az eredeti tapasztás felett kétszer megújították, az újítások között hamus sáv volt. A tapasztásokban csak néhány apró kő volt.

Q044.: Hamugödör a Q040–41. kemencék szájnyílása közötti részen. Szabálytalan alakú, 1,2 méter széles, 70 cm mély, ívelt oldalú és aljú beásás. Betöltése szürke hamuval kevert humusz volt, benne paticstörmelékekkel, kerámiatöredékekkel és állatcsontokkal. Elhelyezkedése arra mutat, hogy a Q040–41. kemencék hamuzó gödre volt. Leletanyaga: kis mennyiségű Árpád-kori leletanyag (10. tábla 12). Egy T-peremű cserépbogrács perem- és oldaltöredéke, valamint néhány korongon készült fazék töredéke, közöttük egy hullámvonallal és párhuzamos vonalkötegekkel díszített perem- és oldaltöredék (10. tábla 12) alkotja az objektum leletanyagát. Három fazéktöredék díszített, a bekarcolt vonalak mellett az egyik töredéken ferde körömbenyomkodás látható. Ltsz.: 2008.8.44.1–7.

Q045.: Árok, sekély, egyosztatú beásás, amely átlósan, észak–dél irányban keresztezte a kutatószelvényt. Az egyenes falú és aljú árok az altalajba mintegy 20 cm-re mélyedt, szürkésbarna, humuszos betöltésében leletanyag nem volt.

Q046.: Verem. A nyeléskor a szelvényünk északi falánál egy lekerekített sarkú, enyhén ívelt oldalú, téglalap alakú, hamus, humuszos, benne vörösre kiégett agyagtapasztásokkal, nagyobb kiégett agyagtömbökkel, fekete, égett faszenes törmelékekkel kevert, mintegy 140–250 cm-es folt rajzolódott ki. A bontás során az oldalfalak függőlegesen mélyültek, az egyenes fenékrészt 132 cm-nél értük el. A gazdag leletanyagú verem egy kis részben kilógott a szelvényünkből, ezért rábontottunk. Leletanyaga: közepes mennyiségű késő Árpád-kori–Anjou-kori leletanyag (10. tábla 10–11; 32. tábla 3). A cserépbográcsok a kerámiaanyag csaknem 19%-át alkotják (10. tábla 10). Két töredéken a pe-

rem alatt bekarcolt vonaldíszítés látható. Az edénytöredékek nagy része főzőedényekhez tartozott (81%). Töredékek között csak kevés díszített volt (7 db), ami a fazékként meghatározott edénytöredékek mindössze 3%-át jelenti. Spirális és párhuzamos vonalkötegek, és hullámvonal-kötegek (10. tábla 8., 10–11) fordulnak elő, egy töredéken pedig fogaskerékdísz látható. A kerámiatöredékek mellett néhány átégett tapasztásdarab, egy fenőkö töredéke, továbbá egy vas- és egy bronzlemez töredéke (31. tábla 3) található a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.46.1–330.

Q047.: Gödör, a keleti szelvényfalnál mintegy 340 cm hosszan elnyúló, 1 méter széles szürke, humuszos foltot figyeltünk meg. A bontás során kiderült, hogy a két, nagyjából azonos, mintegy 80 cm mélységű, ívelt aljú, közvetlenül egymás mellett lévő beásás csak legalsó részükön különült el. A metszetfalban jól látható betöltésük egységesen paticszemcsékkel kevert szürke humusz volt. Leletanyaga: kis mennyiségű, 14–15. századra keltezhető leletanyag (10. tábla 6–7). A kerámiaanyag legnagyobb része korongon készült, fazekak töredéke (86%). A kaolinos soványítású, gyorskorongon készült edényeket (bögrék, poharak, korsók) három töredék képviseli, ami a teljes kerámiaanyag mintegy 13%-át jelenti. Az egyik peremtöredék külső oldalán egy vörös, festett sáv látható (10. tábla 6). A kerámiatöredékek mellett barnára romlott, késő középkori üvegedények töredékei (három palack perem- és aljtöredék [10. tábla 7], egy oldaltöredék) is található a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.47.1–27.

Q048.: Gödör, szabálytalan formájú, mintegy 150 cm hosszú, 130 cm széles beásás. Déli oldala méhkas alakú, az északi oldala meredeken mélyedő, az alja ívelt volt. Betöltése agyagos, hamus, helyenként sárga agyagdarabokkal kevert szürkésbarna humusz volt. Leletanyaga: közepes mennyiségű 14. századi leletanyag (10. tábla 1–4, 9). Az objektum kerámiaanyagát kizárólag korongon készült főzőedények (különböző méretű és formájú fazekak) alkotják mintegy 153 töredékkal, melyeknek csaknem 15%-a (22 db) különböző bekarcolt vonalakkal álló mintákkal díszített. A kerámialeleteken kívül egy rövid, négyzetes fejű, négyzetes keresztmetszetű korrodált vasszeg is található a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.48.1–154.

Q049.: Cölöplyuk, ovális alakú, leletanyag nélküli, mintegy 50 cm hosszú, 35 cm széles, az altalajba 13 cm-re mélyedő, befelé tartó oldalú, lejtős aljú. Betöltése barna humusz volt.

Q050.: Oszlophely, kerek, mintegy 70 cm átmérőjű, az altalajba 38 cm-re mélyedt. Az egyenes aljú objektum egyik oldala ferdén kifelé, a másik oldala ferdén befelé tartott. Betöltése egységesen barna humusz volt. Leletanyaga: három Árpád-kori, kavicssal és homokkal soványított anyagú, korongon készült fazék oldaltöredéke. Ltsz.: 2008.8.51.1–3.

Q051.: Oszlophely, kerek, mintegy 70 cm átmérőjű, 18 cm mély, egyenes aljú, ívelt oldalú, kör alakú, leletanyag nélküli gödör, amelyet az Q052. objektum (oszlophely) vágott. A betöltésük azonos, hamus humusz volt.

Q052.: Oszlophely, kerek, mintegy 80 cm átmérőjű, kör alakú, 30 cm mély, egyenes oldalú, egyenes aljú gödör, valószínűleg megerősítésnek ásták az Q051. objektum oszlopa mellé, melynek beásását részben vágta. Betöltése hamus humusz volt. Leletanyaga nem volt.

Q053.: Oszlophely, enyhén ovális, mintegy 80 cm hosszú, 70 cm széles, 23 cm mély, egyenes aljú, ívelt oldalú gödör, valószínűleg ráasták a Q079. oszlophelyre, vagy megerősítésnek ásták mellé. Betöltésük egységes szürke, hamus humusz volt, a metszeten nem látszott, hogy valamelyik későbbi beásás lenne. Leletanyaga nem volt.

Q054.: Kettős cölöplyuk, közvetlen egymás mellett egy 24 cm átmérőjű, 7 cm mély és egy 30 cm átmérőjű, 8 cm mély, szabályos kerek gödör. Oldaluk ívelt, aljuk egyenes, betöltésük fekete humusz volt. Leletanyaguk nem volt.

Q055.: Árok, keskeny, sekély, mintegy 40 cm széles, 10 cm mély beásás, melyet a nyesett felszínen egy 3 méteres szakaszon figyeltünk meg. Betöltése szürke, hamus volt, értékelhető leletanyag nélkül.

Q056.: Gödör, kerek, mintegy 110 cm átmérőjű, 25 cm mély beásás két széle, közepén a vízelve-

zető árok 50 cm szélességben átvágta, bolygatta. Oldala függőlegesen mélyült, alja egyenes, betöltése szürke hamus, agyagos humusz volt, értékelhető leletanyag nélkül.

Q057.: Törölt objektumszám, a bontás után derült ki, hogy a nyelésben jelentkező elszíneződés egy jelenkori beásáshoz tartozott.

Q058.: Gödör, kelet-nyugati tengelyű, mintegy 1,5 méter hosszú, 1 méter széles, 100 cm mély, ovális beásás. Betöltése a metszetszalban jól láthatóan erőteljesen néhol hamus, paticsos, faszenes, szürkésbarna, humuszos, kevert volt. Leletanyaga: közepes mennyiségű Árpád-kori leletanyag (11. tábla). A cserépbográcsok töredékei alkotják a kerámiaanyag csaknem 11%-át, közöttük egy összeállított, kiegészített, aszimmetrikusan megvastagodó, keskeny, szögletes peremű, éles hastörésű példány (11. tábla 1). A korongon készült fazekak, bögrék, edények alkotják a kerámiaanyag túlnyomó többségét (83%). Közöttük rendkívül alacsony a díszített (bekarcolt vonaldísz, fogaskerékdísz) töredékek száma (5 db), ami az anyag 3%-át jelenti. Egyetlen fedő perem- és oldaltöredéket sikerült elkülöníteni a kerámiaanyagban. Összesen 10 sárga, gyorskorongon készült, csillámos, homokos soványítású korsótöredék, legnagyobb részben oldaltöredék található az objektum leletanyagában (5%), melyek közül két oldaltöredéken vonaldíszítés látható (11. tábla 2). Ltsz.: 2008.8.58.1–186.

Q059.: Oszlophely, kerek, mintegy 80 cm átmérőjű és 60 cm mély, ívelten mélyülő falú és ívelt aljú kerek beásás. A betöltése szürke hamuval, paticsszemcsékkel kevert barna humusz volt. Leletanyaga: kis mennyiségű Árpád-kori leletanyag. A leletanyagban egy közel T-peremű bográcsötredék mellett néhány korongon készült fazék töredéke (8 db) található meg, melyek közül egy oldaltöredéken bekarcolt hullámvonal-díszítés húzódik. A kerámialeleteken kívül egy fenőkö- és egy kötötredék is található a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.59.1–11.

Q060.: Árok, keskeny, sekély, mintegy 40 cm széles, 10 cm mélységű, egyenes oldalú, egyenes aljú árok. Betöltése szürkésbarna humusz volt, értékelhető leletanyag nélkül.

Q061.: Törölt objektumszám, a bontás után derült ki, hogy a nyelésben jelentkező elszíneződés egy jelenkori beásáshoz tartozott.

Q062.: Árok, mintegy 60 cm széles, 20 cm mély, egyenes oldalú és aljú, leletanyag nélküli árok. Betöltése homogén szürke humusz volt.

Q063.: Oszlophely, kerek, mintegy 55 cm átmérőjű, 26 cm mély beásás, oldala ferdén befelé tartott, alja egyenes, betöltése homogén barna humusz volt, értékelhető leletanyag nélkül.

Q064.: Cölöplyuk, kerek, mintegy 35 cm átmérőjű, 10 cm mély, ívelt oldalú és aljú, betöltése fekete humusz volt értékelhető leletanyag nélkül.

Q065.: Cölöplyuk, kerek, mintegy 30 cm átmérőjű, 10 cm mély ívelt oldalú és aljú beásás, betöltése fekete humusz volt, értékelhető leletanyag nélkül.

Q066.: Törölt objektumszám, a bontás után derült ki, hogy a nyelésben jelentkező elszíneződés egy jelenkori beásáshoz tartozott.

Q067.: Törölt objektumszám, a bontás után derült ki, hogy a nyelésben jelentkező elszíneződés egy jelenkori bolygatáshoz tartozott.

Q068.: Törölt objektumszám, a bontás után derült ki, hogy a nyelésben jelentkező elszíneződés egy jelenkori beásáshoz tartozott.

Q069.: Tűzrakóhely vagy kemence platnija és égett, paticsos omladéka. A humuszosítás során az út szintjétől mérve 80 cm mélyen érték el a platni egy részét, amelynek erősen kiegészített tapasztása volt. Sajnos, rábontani az út és a villanyoszlop miatt nem tudtunk.

Q070.: Árok, amely a szelvényt keresztben, mintegy 3 méter hosszan metszette. A barna, humusz betöltésű, trapéz keresztmetszetű árok, szélessége a nyestet talajon mintegy 95 cm volt. Két meredek oldala lefelé erőteljesen szűkült, a feltárt rész aljának a szélessége mintegy 20 cm volt. Leletanyaga: kis mennyiségű, egysíkú, szegényes Árpád-kori leletanyag (12. tábla 1, 6, 8). A leletanyagban fellelhető bográcsötredékek (2 db) a kerámiaanyag 8%-át jelentik (12. tábla 1). A különböző méretű és formájú, korongon készült fazekak (12. tábla 6, 8), bögrék alkotják a kerámiaanyag túlnyomó

többségét (92%). Közöttük alacsony a díszített (bekarcolt vonaldísz, fogaskerékdísz) töredékek száma (3 db), ami az anyag 12%-át jelenti. A kerámialeleteken kívül egy erősen kopott fenőkötőredék is található a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.70.1–27.

Q071.: Gödörrendszer, a nyelési szinten jelentkező folt szabálytalan körvonalú, a metszetalig futó, nagyméretű, egymásba kapcsolódó, egységes szürke, hamus, humuszos betöltésű gödrökre utalt. A szelvényben kibontott rész legnagyobb szélessége 2 méter, a főút melletti részen követhető hossza 6 méter 40 cm, mélysége 50 cm volt, barna, szürke hamus humusz betöltéssel. Bontás után foltokban erősen lejárt tapasztott padló részletek és egy kemence átégett platnijának maradványai rajzolódtak ki, a szelvényfal felé mélyülő területen pedig cölöplyukak beásásait figyeltük meg. Leletanyaga: kis mennyiségű, sokrétű, 14. századi leletanyag (12. tábla 3, 9). A kerámialeletek között egyetlen cserépbogrács töredéket tudtunk elkülöníteni. A különböző méretű és formájú, korongon készült fazekak (12. tábla 3), bögrék alkotják a kerámiaanyag többségét (68%). Közöttük rendkívül alacsony a díszített (bekarcolt vonaldísz, fogaskerékdísz) töredékek száma (3 db), ami az anyag 7%-át jelenti. Nagy arányban vannak jelen a sárga, gyorskorongon készült, csillámos, homokos soványítású korsók töredékei (27%). Valamennyi töredékük díszítetlen. A kerámialeletek között egyetlen fedőtöredéket sikerült elkülöníteni, amely egy harang alakú fedőhöz tartozott. Az import edényeket egy bécsi fazék peremtöredéke képviseli a leletanyagban (12. tábla 9). A kerámialeleteken kívül egy kötőredék és egy patics található a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.71.1–81.

Q072.: Árok, keskeny, mintegy 40 cm széles, a kutatószelvényt keresztben 200 cm hosszan metsző, egyenes aljú, egyenes oldalú, a nyesett altalajba kb. 15 cm-re mélyedő beásás. Betöltése homogén barna humusz volt, értékelhető leletanyag nélkül.

Q073.: Gödör, mintegy 80 cm széles, 100 cm hosszú ovális, leletanyag nélküli gödör, kapcsolódott a Q074. veremház nyugati sarkához. Alja a ház felé lejtett, legmélyebb pontja 30 cm-re süllyedt a nyesett altalajba. Betöltése erősen égett, paticszemcsés, hamus, faszenes volt.

Q074.: Veremház alsó, földbe mélyített része. Kelet–nyugati tájolású, mintegy 450 cm hosszú, 200 cm széles, nagyobbik része a szelvénybe esett, azonban északi vége a Sárpilisi út alatt volt. A veremház oldala függőlegesen mélyült, átlagos mélysége 20–30 cm között volt, a nyugati sarkában helyezkedett el a Q073-as kerek gödör. A rövidebb oldalon egy-egy karólyuk (cölöphely) különült el az altalajon. Tapasztott padlót nem lehetett megfigyelni. A ház középrészén nagyobb, vörösen átégett, hamus, kormos, paticsos omladékkupac terült el, s a mélyebb részeken is vörös paticcsal és fekete faszénnel kevert szürkésbarna humusz betöltés volt. Leletanyaga: kis mennyiségű késő Árpád-kori, viszonylag szegényes, egysíkú leletanyag (12. tábla 2, 4–5, 7, 10). Cserépbográcsok perem- és oldaltöredékei alkotják az objektum teljes kerámiaanyagának 15%-át (12. tábla 4–5, 10). A leletanyag többi részét korongon készült fazekak töredékei jelentik (12. tábla 2, 7), melyeknek mintegy a negyede (25%) bekarcolt vonalakkal díszített. A kerámialeleteken kívül egy kötőredék található a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.74.1–39.

Q075.: Törölt objektumszám, a bontás után derült ki, hogy a nyelésben jelentkező elszíneződés egy jelenkori bolygatáshoz tartozott.

Q076.: Oszlophely, mintegy 25 cm átmérővel, az északi szelvényfalnál. A metszetalban jól látszott az oszlogödör beásása, melynek betöltése paticszemcsés, sárga agyaggal kevert, hamus, szürkésbarna humusz volt, értékelhető leletanyag nélkül.

Q077.: Cölöplyuk, kerek, mintegy 25 cm átmérőjű, leletanyaga nem volt.

Q078.: Oszlophely, mintegy 60 cm átmérővel. Az ívelt oldalú és aljú gödör a nyesett altalajba 18 cm-re mélyedt, betöltése paticcsal és lösszel kevert, szürke, hamus humusz volt, értékelhető leletanyag nélkül.

Q079.: Oszlophely, mintegy 60 cm átmérőjű, 23 cm mély beásás, hamus, paticsos, omladékos betöltéssel. Közvetlenül a Q053. oszlophely mellett volt, foltjuk a nyelési szinten érintkezett. Leletanyaga nem volt.

Q080.: Gödörrendszer, amely több szabálytalan körvonalú gödörreszből állt, ami a metszetek tanúsága szerint egy időben, ugyanazzal a paticsos, omladékos, faszenes, hamus törmeléssel töltődött be. A szelvényünkből kifutó részeire rábontottunk, de ott is már csak a mélyebb gödörreszek legalsó pár centis betöltése különült el az altalajban. Ezért a gazdag fém- és kerámia-leletanyagát egyben kezeltük. Leletanyaga: nagy mennyiségű 15–16. századi leletanyag (13–14. tábla; 31. tábla 5–9; 32. tábla 1), római tegula töredéke (17. tábla 14). Cserépbográcsok töredékei csekély számban fordulnak elő (0,6%). Közöttük egy aszimmetrikusan megvastagodó, szögletes peremű töredék érdemel említést, melynek a külső oldalán a perem alatt bekarcolt vonal húzódik. A leletanyag legnagyobb részét a korongon készült fazekak töredékei alkotják (körülbelül 75%), melyek változatos formában vannak jelen (13. tábla 2–4; 14. tábla 3–6). Két kiegészített töredék található az objektum leletanyagában. Egy zömökebb testű, széles szájú, laposabb példány kihajló, a külső oldalán bordában végződő peremmel (13. tábla 4), és egy keskeny aljú, vállában kiszélesedő, magasabb, fedőhornyos peremű példány. A töredékek között öt fenékbélyeges (kör, csillag, küllős kerék alakú) aljtöredék található. A fazekakhoz tartozó töredékek között 81 db díszített töredék található, amely a fazék-ként meghatározott edénytöredékek mintegy 13%-át jelenti. Spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek fordulnak elő, egy peremtöredéken, az edény szájánál ferde bevagdalt díszítés látható. Az edénytöredékek között összesen 24, jellemzően lapos fedőkhöz tartozó töredéket, elsősorban azok peremtöredékeit és fedőgombokat tudtunk elkülöníteni (2,9%). Egy kiegészített példány is található a leletek között (13. tábla 1). Egy szürkére égett töredéken a fedőgomb alatt, ujjal benyomkodott sűrű, körbefutó díszítés látható. Egy másik töredék felülete széles, sekélyen bekarcolt hullámvonallal díszített. Kettő mázatlan, sárgára égett kályhacsempe töredéke is előkerült, melyek közül az egyik egy háromszög alakú mérmű töredéke (14. tábla 12). A gyorskorongon készült, változatos formájú, sárga korszok az objektum leletanyagának közel 14%-át teszik ki (14. tábla 10). A peremtöredékek kivétel nélkül bordázottak. A korszótöredékek 22%-a díszített. A díszítést a legtöbb esetben a korszok vállán és hasuk felső részén bekarcolt vonalokból álló motívumok jelentik. Három töredéken vörös sávós, illetve geometrikus, festett minta látható. Valamennyi korszótöredék mázatlan. Egy széles szalagfűl felső részébe két vonalban, háromszög alakú mintát nyomtak (14. tábla 10). A kaolinos soványítású, gyorskorongon készült edényeket (bögrék, poharak, korszok) mintegy 25 töredékük képviseli, ami a teljes leletanyag mintegy 3%-át jelenti (14. tábla 7–9). Közöttük a díszített (párhuzamosan futó hornyolatok, bekarcolt vonalkötegek, egy esetben vörös, sávós, festés) töredékek aránya 40%. Az import edényeket egy bécsi fazék peremtöredéke képviseli a leletanyagban (14. tábla 1). Egy üvegpalack peremtöredéke, két téglából faragott nehezék (14. tábla 11, 13), kötötöredékek és vassalak is került elő az objektum betöltéséből. Összesen 16 db (a teljes leletanyag 1,9%-a) vastárgy, elsősorban vaskések, vasszegek és töredékeik kerültek elő (31. tábla 5–9; 32. tábla 1). A vaskések egyenes hátúak (31. tábla 7–8), felső nyélállásúak, egy esetben a késnyélborítás rögzítésére szolgáló vas nitszegek is a nyélben maradtak (31. tábla 8). Egy köpűs nyelű, háromágú vaseszköz (32. tábla 1), egy háromszögletes, és egy négyzetes fejű vakaró (31. tábla 9), egy vasalat és egyéb vastöredékek mellett két bronzcsat is napvilágot látott (31. tábla 4–5). Ltsz.: 2008.8.80.1–819.

Q081.: Verem, amely kerek, mintegy 2 méter átmérőjű, hamus, téglatörmelékes laza betöltésű foltként rajzolódott ki a nyesett felszínen. A feltárási területen az altalaj sárga, agyagos homok, amelyen azonban a Q081–85, 91, 95. objektumok környezetében változó vastagságban barna humusszal kevert törmelékes, római kori leleteket is tartalmazó feltöltés volt, amelynek vastagsága helyenként elérte a 60–70 cm-t. Leletanyaga: közepes mennyiségű 15. századi leletanyag (15. tábla), valamint egy római kori tegula töredéke. Cserépbográcsok töredékei elenyésző mennyiségben fordulnak elő (1%). A leletanyag legnagyobb részét a kisebb-nagyobb, korongon készült fazekak, bögrék töredékei alkotják (körülbelül 80%), melyek változatos formában vannak jelen (15. tábla 1–3, 5–6). A töredékek között egyetlen fenékbélyeges (kisméretű, kereszt alakú) aljtöredék található. A

fazekakhoz tartozó töredékek között 44 db díszített töredék található, amely az edénytöredékek 19%-át jelenti. Spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek fordulnak elő, egy kihajló, a külső oldalán éles bordával tagolt peremtöredék belső oldalán és a perem felső részén sötétbarna máz látható. A gyorskorongon készült, sárga és vörös alapszínű poharakat néhány töredék (1%) és egy keskeny talpú, széles szájú, kiegészített példány (15. tábla 5) képviseli a leletanyagban, melynek válla alatt több sorból álló spirális vonalköteg-díszítés látható. A kályhaszemeket egy mázatlan, sárgásbarna töredék képviseli. A gyorskorongon készült, változatos formájú korsók töredékei az objektum leletanyagának mintegy 16%-át teszik ki (15. tábla 6–7), melyek közül mindössze három díszítetlen töredék tartozott szürke korsókhoz. A korsók vállán és hasuk felső részén bekarcolt vonalakból álló díszítések fordulnak elő, szalagfűlűk általában díszítetlen, két esetben hosszanti bevagdolások láthatóak rajtuk (15. tábla 9). Valamennyi korsótöredék mázatlan. Van közöttük bordázott peremű, nyakú (15. tábla 7) szűkebb, és szélesebb szájú, szűrőbetétes példány, és egy kiöntő töredéke is megtalálható a leletanyagban. A kaolinos soványítású, gyorskorongon készült edényeket (elsősorban bögrék, poharak) mindössze néhány töredékük képviseli (1,5%). A töredékeiken jól látható a sűrű, plasztikus vonaldísz. Az import edényeket egy Loštice-i sómázás pohár oldaltöredéke képviseli a leletanyagban (15. tábla 8). A fentiek mellett egy nagyobb, amorf vassalak is megtalálható az objektum anyagában. Ltsz.: 2008.8.81.1–295.

Q082.: Verem, kerek, mintegy 210 cm átmérőjű, 210 cm-re lemélyedő, ívelt oldalú és aljú beásás. A betöltése agyag- és kiégett tapasztás-törmelékekkel, faszénnel kevert barna humusz volt. Leletanyaga: nagy mennyiségű, változatos, 14–15. századi leletanyag (16–17. tábla; 32. tábla 2, 4). Cserépbográcsok töredékei (17. tábla 1) csekély számban fordulnak elő (2%). A leletanyag legnagyobb részét a kisebb-nagyobb fazekak töredékei alkotják (körülbelül 75%), melyek változatos formában vannak jelen (16. tábla; 17. tábla 2–6). A töredékek között három fenékbélyeges (kereszt és csillag alakú) aljtöredék található. A gyorskorongon készült, sárga és vörös alapszínű poharakat három töredék képviseli a leletanyagban, melyek közül az egyik alján egy vékony vonalú, kereszt alakú fenékbélyeg látható (17. tábla 7). A fazekakhoz tartozó töredékek között 48 db díszített töredék található, amely az edénytöredékek 13%-át jelenti. Spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek fordulnak elő, egy kihajló, a külső oldalán éles bordával tagolt peremtöredék belső oldalán és a perem felső részén sötétzöld máz látható (17. tábla 6). Az edénytöredékek között összesen hat, jellemzően lapos fedőkhöz tartozó töredéket, elsősorban azok peremtöredékeit és fedőgombjaikat tudtuk elkülöníteni (1,2%). Egy mázatlan, sárgásbarna, foltosra égett kályhaszem is található a leletanyagban. A gyorskorongon készült, változatos formájú korsók az objektum leletanyagának mintegy 18%-át teszik ki (17. tábla 10–11). Közülük 15 redukciós égetési eljárással készült, szürke színű, 74 töredék sárgás, vöröses alapszínű. A szürke töredékek felülete rendszerint elsimított, fényezett, a sárga korsók vállán és hasuk felső részén bekarcolt vonalakból álló díszítések fordulnak elő, egy esetben a vállvonalon benyomott fogaskerékminta látható. Egy töredéken vörös sávok festés látható (17. tábla 12). Valamennyi korsótöredék mázatlan. Van közöttük bordázott peremű, szűkebb és szélesebb szájú példány is. A kaolinos soványítású, gyorskorongon készült edényeket (fazekak, bögrék, poharak) mindössze néhány töredékük képviseli (1,5%). Jellemzően fazekak fordulnak elő közöttük (17. tábla 4–5, 9), poharak töredékei kisebb számban vannak jelen (17. tábla 8). Az import edényeket egy bécsi fazék töredéke képviseli a leletanyagban. Két, barnára romlott anyagú üvegpalack töredéke mellett a kőszközöket két fenékö töredéke, a fémtárgyakat egy vasalat és egy négyzetes keresztmetszetű tárgy képviseli az objektum anyagában (32. tábla 2, 4). Ltsz.: 2008.8.82.1–485.

Q083.: Kút, a nyelési szinten a foltja kerek, mintegy 1,5 méter átmérőjű, laza szerkezetű, szürke, hamus, humuszos elszíneződés volt. A bontása során a felső laza, hamus réteg alatt paticsos, fekete faszenes, sárga agyagtömbökkel erősen kevert, jelentős mennyiségű leletanyagot tartalmazó betöltést figyeltünk meg 1,3 méter mélységig. Attól lejjebb az északi oldalon a gödör függőleges oldalfalán

egy vékony, fekete faszéncsikot és sárga agyaggal kevert földet figyeltünk meg. Ezek valószínűleg a kút fa béléseire és az azt körbevevő, visszatöltött földre utalnak. Sajnos, a kút közvetlenül a feltárási területtel délről szomszédos ház falánál volt, ezért biztonsági okokból 2 méternél mélyebben nem bonthattuk ki. Leletanyaga: nagy mennyiségű 14–15. századi leletanyag (18. tábla 1–9). Néhány (1,2%) cserépbogrács perem- és oldaltöredék (18. tábla 8). A leletanyag legnagyobb részét korongolt fazekak és bögrék töredékei alkotják (körülbelül 80%), melyek változatos formában vannak jelen (18. tábla 1, 3, 5–7, 9). A töredékek között egy négyzetes, egyenlő szárú kereszt alakú fenékbélyeges aljtöredék is megtalálható. A fazekakhoz tartozó töredékek között 41 db díszített töredék található, amely a fazékként meghatározott edénytöredékek 11%-át jelenti. Ezek között spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek fordulnak elő. Az edénytöredékek között összesen két, fedőhöz tartozó töredéket tudtunk elkülöníteni (0,4%). A viszonylag szokványos kerámiaanyagot egy lapos, kisméretű tál perem és oldaltöredéke teszi színesebbé. A gyorskorongon készült, változatos formájú, sárga korszok az objektum leletanyagának 14%-át teszik ki. Csak két esetben találunk közöttük bekarcolt vonalakból álló díszítést. Valamennyi korszótöredék mázatlan. Egy kiöntő töredéke is megtalálható közöttük. A kaolinos soványítású, gyorskorongon készült edények (bögrék, poharak) elenyésző mennyiségben vannak jelen a leletanyagban. Az import edényeket egy Loštice-i sómázás edény alj- és oldaltöredéke (18. tábla 2), valamint egy pecsételt peremű bécsi fazék peremtöredéke (18. tábla 4) képviseli a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.83.1–454.

Q084.: Gödör, szabályos kör alakú, több mint 2 méter átmérőjű. Az oldala függőleges, az alja egyenes volt. A nyesett altalajba lépcsőzetesen, mintegy 50 cm-re illetve 75 cm-re mélyedt, szürke hamus, paticcsal, sárga agyaggal kevert betöltéssel. Leletanyaga: kis mennyiségű Árpád-kori leletanyag (18. tábla 10). Benne jelentős arányban vannak cserépbogrács töredékek (30,6%). Az objektum leletanyagának másik csoportját a fazéktöredékek alkotják (69,4%). Peremkiképzésük zömében tagolatlan. Töredékeik között mindössze egy bekarcolt vonallal és egy hullámvonal-köteggel díszített példány van. Ltsz.: 2008.8.84.1–49.

Q085.: Verem, téglalap alakú, lekerekített sarkú, 360 cm hosszú és 300 cm széles, egyenes falú beásás, az alja lépcsőzött, a nyesett altalajba mintegy 60–70 cm-re, valamint 80–90 cm-re mélyedt. A betöltésében az alsó réteg barna humusz volt, felette fehér meszes rétegekkel kevert, szürke, hamus réteg látszott. Leletanyaga: közepes mennyiségű 15. századi leletanyag (19. tábla). A cserépbográcsokat három perem- és oldaltöredék (2,5%) képviseli (19. tábla 5). A legnépesebb csoportba a különböző típusú fazekak, bögrék töredékei (19. tábla 1, 3, 4, 6–8) tartoznak (73%). A töredékek között egyetlen kereszt alakú fenékbélyeggel ellátott töredék fordul elő. A fazekakhoz tartozó töredékek között 26 db díszített töredék található, amely a fazékként meghatározott edénytöredékek 30,6%-át jelenti. Spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek különböző variációi fordulnak elő, néhány esetben ferde körömbenyomott díszítés (19. tábla 3) látható. Egy rendkívül vastag falú, erősen kavicsos soványítású, kifelé megvastagodó, enyhén kihajló peremtöredék az úgynevezett nagyméretű fazékkemencék csoportjához tartozhatott (19. tábla 9). Az edénytöredékek között összesen két fedőtöredéket, azok fogógombjainak töredékeit tudtuk elkülöníteni (1,7%). Az egyik fedőgomb széle körben becsípett. A gyorskorongon készült korszok az objektum leletanyagának 22,6%-át teszik ki (24 db sárga, 2 db szürke). Közöttük egyetlen oldaltöredéken látható bekarcolt vonalakból álló díszítés. Egy szalagfűl töredéken benyomott, egy másikon bevágott díszítés figyelhető meg. Valamennyi korszótöredék mázatlan. A 2008.8.85.115. leltári számú, bordás nyakú, kiöntőcsöves, részben kiegészített korszó (19. tábla 10) került nyilvántartásba. Ltsz.: 2008.8.85.1–115.

Q086.: Égett omladékréteg, paticcsal, faszénnel kevert fekete hamu, nagyjából a szelvényünk északkeleti részén. Lemélyedő része nem volt, ezért a 10–30 cm vastag, de nagyméretű, nagy kiterjedésű, bizonytalan szélű, kevert, égett, foltot dokumentálás után elbontottuk, mert fedte és eltakarta a késő középkori objektumok indulását. Leletanyaga: közepes mennyiségű 14–15. századi

leletanyag (20. tábla 1, 5–10). Cserépbográcsok töredékei csekély számban fordulnak elő (2%). A leletanyag legnagyobb részét a korongolt fazekak töredékei alkotják (mintegy 86,5%), melyek változatos formában vannak jelen (20. tábla 5, 8, 10). Peremkialakításuk is változatos, sok közöttük a fedőhornyos példány. A töredékek között négy fenékbélyeges (kisebb és nagyobb kereszt, valamint egy kör alakú) aljtöredék található (20. tábla 1, 6–7). A fazekakhoz tartozó töredékek között 26 db díszített töredék található, amely a fazékként meghatározott edénytöredékek 11%-át jelenti. Spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek különböző variációi fordulnak elő, néhány esetben ferde körömbenyomott díszítés (20. tábla 8) látható. Egy rendkívül vastag falú, erősen kavicsos soványítású alj- és oldaltöredék az úgynevezett nagyméretű fazékkemencék csoportjához tartozhatott (20. tábla 9). Az edénytöredékek között összesen négy, jellemzően lapos fedőkhöz tartozó töredéket, elsősorban azok peremtöredékeit tudtuk elkülöníteni (1,5%). A gyorskorongon készült, sárga korsók az objektum leletanyagának közel 9%-át teszik ki. A korsótöredékek 12,5%-a (három töredék) díszített. A díszítést kizárólag a korsók vállán és hasuk felső részén bekarcolt vonalakkal álló motívumok jelentik. Valamennyi korsótöredék mázatlan. A kaolinos, fehérkerámia-edényeket egy vonaldíszes oldaltöredék töredék képviseli az objektum anyagában. Ltsz.: 2008.8.86.1–270.

Q087.: Égett omladékréteg, a szelvényünk középső részén, késő középkori edényeket figyeltünk meg benne. Lemélyedő része nem volt, ezért a 15–20 cm vastag, de nagyméretű, nagy kiterjedésű, bizonytalan szélű, kevert, égett foltot dokumentálás után elbontottuk, mert fedte és eltakarta a késő középkori objektumok indulását. Leletanyaga: kis mennyiségű késő Árpád-kori leletanyag. Kisebb arányban cserépbográcsok töredékei (5%), nagyobb arányban fazekak (20. tábla 2–4), bögrék (95%) alkotják az objektum leletanyagát. A fazekak 18,5%-a díszített (bekarcolt vonaldísz, hullámvonal, vonalköteg). Ltsz.: 2008.8.87.1–58.

Q088.: Veremház. A szelvényünk északi részén a nyeséskor kelet–nyugati irányú, nagyjából ovális, mintegy 4 méter hosszú, 2 méter széles, erősen hamus, faszenes, laza betöltésű foltot figyeltünk meg. A bontás során a metszetekben ívesen futó rétegek alapján jól látható volt, hogy a földbe ásott, 70 cm-re lemélyedő ház gödrét a leégett épület és tetőszerkezet omladékával töltötték fel. A gazdag leletanyagban talált számos épületvasalat, szög is erre utalt. Az ívesen futó feltöltési rétegek egyben arra is magyarázatot adtak, hogy az egyébként szögletes alaprajzú ház foltja a nyesési szint vízszintes metszetében miért bizonytalan szélű, ovális foltként jelentkezett. A veremház északi végében két kisebb, mintegy 70 cm átmérőjű kemence maradványai is előkerültek, amelyek a Q088J1 és Q088J2 jelenségszámot kapták. Leletanyaga: nagy mennyiségű, elsősorban a 15. századra keltezhető leletanyag (21. tábla; 32. tábla 3, 5–6; 33. tábla 1). Cserépbográcsok töredékei csekély számban fordulnak elő (1,2%). A leletanyag legnagyobb részét fazekak töredékei alkotják (körülbelül 70%), melyek változatos formában vannak jelen. Peremkialakításuk is változatos, sok közöttük a fedőhornyos példány. A töredékek között nyolc fenékbélyeges (kisebb és nagyobb, kereszt, négyzet, kör alakú) aljtöredék található. A fazekakhoz tartozó töredékek között 157 db díszített töredék található, amely a fazékként meghatározott edénytöredékek 21%-át jelenti. Spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek különböző variációi fordulnak elő, néhány esetben a vállától több sorban ferde becsípett díszítés látható. Az edénytöredékek között összesen 22, jellemzően lapos fedőkhöz tartozó töredéket, elsősorban azok peremtöredékeit tudtuk elkülöníteni (2%). Három mázatlan, sárga, foltosra égett kályhaszem is található a leletanyagban. Kiemelendő a 2008.8.88.1046. leltári számú kiegészített, négyszögletes, tál alakú kályhaszem. A gyorskorongon készült, változatos formájú, sárga korsók az objektum leletanyagának közel 14%-át teszik ki (21. tábla). A korsótöredékek 13%-a díszített. A díszítést kizárólag a korsók vállán és hasuk felső részén bekarcolt vonalakkal álló motívumok jelentik. Valamennyi korsótöredék mázatlan. Van közöttük bordázott peremű (21. tábla 1), kiöntőcsöves és szűrőbetétes (21. tábla 2) példány is. A kaolinos soványítású, gyorskorongon készült edényeket (fazekak, bögrék, poharak) mintegy 30 töredékük

képviseli, ami a teljes leletanyag közel 3%-át jelenti. Közöttük a díszített (párhuzamosan futó hornyolatok, bekarcolt vonalkötegek) töredékek aránya 23%. Az import edényeket egy Loštice-i sómázás edény oldaltöredéke képviseli a leletanyagban. A köeszközöket két fenőkő töredéke és egy kötőredék képviseli. Viszonylag jelentős számban fordulnak elő fémtárgyak az objektum anyagában (32. tábla 3, 5–6; 33. tábla 1). Összesen 21 db (a teljes leletanyag 2%-a) vastárgy, elsősorban vasszegek és töredékeik kerültek elő. A vaslemezek (33. tábla 1) és egyéb vastárgyak töredékei (32. tábla 3, 5–6) mellett egy egyenes hátú vaskés töredéke is előkerült. Ltsz.: 2008.8.88.1–1067.

Q089.: Gödör, szabálytalan körvonalú, közel 3 méter átmérőjű, sekély, mintegy 30 cm mély beásás. Laza szerkezetű betöltésében erősen rétegzett, égett, hamus, faszenes rétegek voltak. Leletanyaga: kis mennyiségű 15. századi leletanyag. Korongon készült fazekak (86%), gyorskorongon készült korsók (12,2%) töredékei és egy kaolinos soványítású fehérkerámia-edény oldaltöredéke (1,8%). A fazéktöredékek 22%-a díszített (nagyobb arányban spirális és párhuzamos vonalkötegek, kisebb részben hullámvonal és hullámvonal-kötegek, egy esetben becsípett díszítés), a korsótöredékek közül egyetlen példányon látható bekarcolt vonalköteg díszítés. Ltsz.: 2008.8.89.1–57.

Q090.: Kemencék maradványai. A lebontott ház utcafrontja és a kerítés alapja közötti erősen bolygatott részen több kemencéhez tartozó, mintegy 3 méteres felületen megfigyelhetően, jól átégett kemence platnik voltak. Alattuk köves, téglás omladékréteg húzódott, amely azonban már a Q091-es objektumhoz tartozott. Leletanyag: nagy mennyiségű, változatos, 15–16. századi leletanyag, valamint egy római kori tegula töredéke (22–24. tábla; 33. tábla 2). Cserépbográcsok töredékei (22. tábla 1–2, 4) csak kis arányban fordulnak elő benne (1,8%). A leletanyag legnagyobb részét fazekak töredékei alkotják (körülbelül 80%), melyek változatos formában vannak jelen (22. tábla 3, 5–7, 9–10; 23. tábla 6). Peremkialakításuk is változatos, sok közöttük a fedőhornyos példány. A töredékek között nyolc fenékbélyeges (kisebb és nagyobb, kereszt alakú) aljtöredék található. A fazekakhoz tartozó töredékek között 104 db díszített töredék található, amely a fazékként meghatározott edénytöredékek 12%-át jelenti. Spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek különböző variációi fordulnak elő, néhány esetben a vállától több sorban ferde becsípett díszítés látható. Az edénytöredékek között összesen kilenc fedőtöredéket, jellemzően azok peremtöredékeit tudtuk elkülöníteni (0,8%). Az egyik sárga, lapos fedőhöz tartozó töredéken vörös, széles sávós festés nyoma látszik (22. tábla 8). Néhány (összesen 3 db) mázatlan, sárga, szürkésbarna foltosra égett kályhaszem töredéke is napvilágot látott. A gyorskorongon készült sárga korsók az objektum leletanyagának mintegy 8,5%-át teszik ki (22. tábla 11; 23. tábla 1–5). A korsótöredékek 35%-a díszített, jellemző a korsók vállán és hasuk felső részén több bekarcolt vonalból álló díszítés. Valamennyi korsótöredék mázatlan, de a vonaldíszes példányokkal csaknem azonos mennyiségben fordulnak elő a vörös sávós vagy geometrikus mintákkal díszített töredékek is (23. tábla 1–5). Szalagfüleik között vannak vaskosabb, ovális (22. tábla 11) és laposabb, szélesebb (23. tábla 5), tagoltak és tagolatlanok egyaránt. A kaolinos soványítású, gyorskorongon készült edényeket (fazekak, bögrék, poharak) mintegy 50 töredékük képviseli, ami a teljes leletanyag közel 5%-át jelenti. Közöttük a díszített (párhuzamosan futó hornyolatok) töredékek aránya 16%. Egy vasszög (33. tábla 2), egy vaskés és egy vaslemez töredéke található az objektum fémanyagában. Az import edényeket öt bécsi, grafitos soványítású fazék perem- és oldaltöredéke képviseli a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.90.1–1069.

Q091.: Verem. Bontása során kiderült, hogy a felszínen jelentkező, nagy kiterjedésű, mintegy 2×3 méteres, szabálytalan körvonalú, összefüggő hamus, faszenes, paticsos, törmelékes, omladék csak egy planírozási réteg volt, amely elfedte a 80 cm-re lemélyedő beásást. Az oldalfalban itt is megfigyeltük azt a Q081–85, 95. objektumok környezetében tapasztalható jelenséget, hogy változó vastagságban barna humusszal kevert törmelékes, római kori leleteket is tartalmazó feltöltés volt, amelynek vastagsága helyenként elérte a 60–70 cm-t. Leletanyaga: kis mennyiségű késő Árpád-kori leletanyag és egy római tegula töredéke. Kisebb arányban cserépbográcsok töredékei (19%), na-

gyobb arányban fazekak (81%) alkotják a kerámiaanyagot. A fazekak 11%-a díszített (bekarcolt vonaldísz). Ltsz.: 2008.8.91.1–33.

Q092.: Gödör, kerek, mintegy 90 cm átmérőjű beásás, faszenes, humuszos, leletanyag nélküli betöltéssel. A nyesett altalajba mindössze 19 cm-re mélyedt, alja, oldala egyenes volt.

Q093.: Gödör, kerek, mintegy 165 cm átmérőjű beásás, a déli oldala lépcsőzetesen, míg az északi függőlegesen mélyült, ívelt alja a nyesett felszíntől mintegy 140 cm-re volt. A betöltésének felső részében világosbarna, kevert, faszenes, paticsos humuszt, alatta pedig sötétbarna, kevert, faszenes, paticsos humuszt figyeltünk meg. Leletanyaga: kis mennyiségű, késő Árpád-kori leletanyag (24. tábla 2). Kisebb számban cserépbográcsok (19%), nagyobb arányban fazekak töredékei (81%). Mindösszesen kettő, hullámvonallal díszített töredék található a leletanyagban (7,7%). Ltsz.: 2008.8.93.1–32.

Q094.: Gödör, mintegy 2 méter átmérőjű, 4 cm mély, világosbarna, hamus, humuszos betöltésű beásás alja. Keleti felét megbolygatta a telken korábban álló ház szennyvízvezetéke.

Q095.: Gödör, a nyesési szinten a barna humuszban egy közel 140 cm átmérőjű, enyhén ovális, paticsos, szürke, humuszos foltként rajzolódott ki. A bontás során 70 cm mélységnél bukkant elő a sárga altalaj. Leletanyaga: közepes mennyiségű 14. századi leletanyag. Néhány bográcstöredék (4,2%) mellett kizárólag főzőedények töredékei fordulnak elő a kerámiaanyagban (95,8%). A fazék-töredékek közül csak néhány esetben (5,3%) figyelhető meg valamilyen díszítés (vonal és hullámvonal, benyomott díszítés). Az edénytöredékek mellett néhány omladékból származó patics tartozik még az objektum leletanyagához (5%). Ltsz.: 2008.8.95.1–100.

Q096–Q099.: Törölt objektumszám, a bontás után derült ki, hogy a nyesésben jelentkező elszíneződés egy jelenkori beásáshoz tartozott.

Q100.: Bronztárgy 1 cm-es töredéke az erősen bolygatott nyesési szinten, kora és rendeltetése is bizonytalan, ezért töröltük az objektumszámot.

Q101.: Ezüst, szögletesre nyírt, dénárnyi méretű lapka az erősen bolygatott nyesési szinten a Q083. kút északi széle mellett.

Q102.: Rézpénz, a Q085. objektum északi oldala mellett, a nyesett felszínen előkerült, III. Béla rézpénzének tűnő, összehajtogatott, erősen korrodált állapotú érme.

Q103.: Övdísz. Gótikus, 15–16. századi, vékony, préselt, áttört, virág alakú, bronzlemez övdísz (33. tábla 3). Rögzítését két bronzszegecs szolgálta, melyek közül az egyik még a rögzítés számára kialakított kerek átütésben ül. Átm.: 2,2 cm.

Q104.: Érme, felirata teljesen lekopott. Mintegy 2,5 cm átmérője, vastagsága, a rajta látható elmosódott császárporthé alapján egy római kori sestertius lehetett.

Q105.: Kemence platnija és a körülötte lévő hamus felszín. A kemencét egy feltöltési réteg tetejére építették, platniját a talajművelés erősen roncsolta. Körülötte mintegy 2×3 méteres foltban laza, hamus, sárga agyaggal kevert barna humuszban jelentősebb mennyiségű leletanyag volt. Leletanyaga: közepes mennyiségű 14. századi leletanyag (24. tábla 1, 3). Cserépbográcsok töredékei kis számban fordulnak elő (6%) benne. A leletanyag legnagyobb részét főzőedények töredékei alkotják (83%), melyek változatos formában vannak jelen (24. tábla 1, 3). Néhány rendkívül vastag falú, erősen kavicsos soványítású töredékük az úgynevezett nagyméretű fazékkemencék csoportjához tartozhatott. Az objektum anyagában három ép fazék is található, melyek mind széles aljú és peremű, viszonylag lapos példányok, tagolatlan, alacsony, kihajló peremmel, rövid, tölcéses nyakkal (24. tábla 1, 3), közülük kettő fazék (24. tábla 3) egy bögre (24. tábla 1). Az egyetlen fenékbélyeg a 2008.8.105.117. leltári számú ép edény alján látható. A főzőedényekhez tartozó töredékek mintegy 22%-a díszített: spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek fordulnak elő, gyakran pedig a perem alatt húzódó hullámvonal alatt bekarcolt vonalköteg is látható. Emellett egy töredéken több sorban ferdén beszurkált díszítés, egy másikon széles közű, sűrű fogaskerékdísz látható. Két kisebb, lapos, vörös színű szalagfűl töredéke füles fazekakhoz tartozhatott. Az edénytöredékek

között egy fedő perem- és oldaltöredéket tudtuk elkülöníteni. Az objektum leletanyagából teljesen hiányoznak a gyorskorongon készült korsók, és más, tipikusan 15–16. századra keltezett edények töredékei. Ltsz.: 2008.8.105.1–119.

Q106.: Gödör, a felszínen mintegy 2 méter átmérőjű, kerek, hamus betöltésű, paticsszemcsékkel kevert omladékos foltként rajzolódott ki. Bontása során különösen a felső 30 cm-es rétegéből került elő sok lelet. Déli oldalában további beásás volt, amely a Q0143. számot kapta. Oldala függőleges, közel másfél méterre lemélyedő alja egyenes volt. Leletanyaga: közepes mennyiségű, változatos, gazdag, 15–16. század századi leletanyag (27. tábla). Cserépbográcsok töredékei elenyésző számban fordulnak elő (1,5%) benne. A leletanyag legnagyobb részét főzőedények töredékei alkotják (84%), melyek változatos formában vannak jelen (27. tábla 3–4, 8–10). Peremkialakításuk is változatos (27. tábla 3–4), általában tagoltak, fedőhoronnyal ellátottak. Például a 2008.8.106.8. leltári számú töredék kihajló, tagolatlan peremének megvastagodó külső oldala fölül és alul ujjbenyomással képzett hullámvonallal díszített (27. tábla 4). A fazéktöredékek között négy, kereszt alakú fenékbélyeggel ellátott töredék is megtalálható (27. tábla 8–10). A főzőedényekhez tartozó töredékek mintegy 19%-a díszített: spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek fordulnak elő, gyakran pedig a perem alatt húzódó hullámvonal alatt bekarcolt vonalköteg is látható. Emellett hat, a belső oldalán barna mázas oldaltöredék is található a leletanyagban (2,3%). Az edénytöredékek között összesen öt fedőtöredéket (27. tábla 5–6), azok peremtöredékeit tudtuk elkülöníteni (2%). Az objektum leletanyagának mintegy 10%-át teszik ki a sárga, gyorskorongon készült korsók töredékei. Van közöttük, orsós nyakú, valamint bordázott nyakú példány is. A korsótöredékeknek csak 10%-a díszített (vonalakból álló bekarcolt díszítés). Valamennyi korsótöredék mázatlan. Szalagfüleik laposak, ovális keresztmetszetűek. A kaolinos soványítású, gyorskorongon készült, jellemzően vékony falú edényeket (bögrék, poharak) nyolc töredékük képviseli, ami a teljes leletanyag mintegy 3%-át jelenti (27. tábla 7). Közöttük csak néhány díszített példány van: párhuzamosan futó hornyolatok díszítik a 2008.8.106.221. leltári számú pohártöredék testét (27. tábla 7), valamint egy töredéken vörös, sávós festés látható. A kerámiatárgyak között egy mázatlan, vörösessárga, vastag falú, tál alakú kályhaszem töredéke is napvilágot látott. Az import edényeket 2 bécsi, grafitos soványítású fazék peremtöredéke (27. tábla 1), valamint egy Loštice-i sómázás bögre perem- és oldaltöredéke (27. tábla 2) képviseli a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.106.1–258.

Q107.: Gödör, a felszínen mintegy 2 méter átmérőjű, kerek, erősen hamus betöltésű foltként jelentkezett. Bontása során mintegy vödörnyi vassalak került belőle elő. Ennél a 120 cm mély beásásnál is megfigyeltük, hogy felső 30 cm vastag réteg laza szerkezetével, hamus, faszenes összetételével, gazdagabb leletanyagával elüt a lejjebbi, barna, humuszos, tömörebb betöltéstől. Leletanyaga: közepes mennyiségű, az edénytípusok tekintetében szegényes, 14–15. századi leletanyag (26. tábla). Cserépbográcsok töredékei elenyésző számban fordulnak elő (0,7%) benne. A leletanyag legnagyobb részét főzőedények töredékei alkotják (90%), melyek változatos formában vannak jelen (26. tábla 1–2, 4, 8–9). Peremkialakításuk is változatos (26. tábla 1–2, 4), általában tagolt, több fedőhoronnyal ellátott töredék is megtalálható közöttük. A 2008.8.108.399. leltári számú kisebb méretű, zömökebb testű bögre méretű kis, kiegészített főzőedény jól mutatja a forma gazdagságát. A fazéktöredékek között négy fenékbélyeges (kereszt alakú, hosszúkás) töredék lelhető fel (26. tábla 9). A főzőedényekhez tartozó töredékek mintegy 18%-a díszített: spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek fordulnak elő, gyakran pedig a perem alatt húzódó hullámvonal alatt bekarcolt vonalköteg is látható. Az edénytöredékek között összesen három fedőtöredéket, azok peremtöredékeit tudtuk elkülöníteni (0,7%). Egy rendkívül vastag falú, kavicsos soványítású töredék fazékkemencéhez tartozhatott (26. tábla 5). Az objektum leletanyagának mintegy 8%-át teszik ki a sárga, gyorskorongon készült, különböző típusú korsók töredékei (26. tábla 3, 6–7). Van közöttük, orsós nyakú, valamint bordázott nyakú példány is (26. tábla 3). A korsótöredékeknek csak kevesebb, mint 10%-a díszített (több vonalból álló bekarcolt díszítés). Valamennyi korsótöredék

mázatlan. Fülük általában lapos ovális keresztmetszetű, de szögletes keresztmetszetű példány is található közöttük (26. tábla 6). Ltsz.: 2008.8.107.1–399.

Q108.: Gödör, mintegy 2,4 méter átmérőjű, 1,2 méter mély, kerek, erősen hamus betöltésű beásás. Oldalfala lefelé enyhén szűkült, alja egyenes volt. Gazdag leletanyagában magas a marhacsonatok aránya. Leletanyaga: nagy mennyiségű 15–16. századi leletanyag (25. tábla; 33. tábla 4). Cserépbográcsok töredékei elenyésző számban fordulnak elő benne (0,6%). A leletanyag legnagyobb részét főzőedények töredékei alkotják, melyek változatos formában vannak jelen (25. tábla 1–6). Peremkialakításuk legnagyobb részt fedőhornyos, tagolt. A töredékek között három fenékbélyeges (kerék és csillag alakú), valamint egy vesszőlenyomatos aljú példány található. A főzőedényekhez tartozó töredékek között 121 db díszített töredék található. Spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek fordulnak elő, gyakran pedig a perem alatt húzódó hullámvonal alatt bekarcolt vonalköteg is látható. Az edénytöredékek között összesen 11 fedőtöredéket, jellemzően azok peremtöredékeit és fedőgombokat tudtuk elkülöníteni (1,2%). Néhány (összesen 7 db) mázatlan, sárga, szürkésbarna foltosra égett, szögletes, tál alakú kályhaszem töredéke is napvilágot látott. A második leggyakrabban előforduló edénytípus a korsó. Az objektum leletanyagának mintegy 9%-át teszik ki a sárga, gyorskorongon készült, különböző típusú korsók töredékei. Van közöttük orsós nyakú, valamint kancsószerű, szélesebb szájú, bordázott nyakú példány is. Egy szűk szájú, hasvonalra támaszkodó, lapos szalagfüles, ép példány jól reprezentálja a korsók csoportját (25. tábla 7). Vállán és hasvonalának közepén négy-négy, párhuzamos vonalból álló vonalköteg látható. A korsótöredékek mintegy 18%-a díszített, jellemző a korsók vállán és hasuk felső részén látható több vonalból álló díszítés. Valamennyi korsótöredék mázatlan. A kaolinos soványítású, gyorskorongon készült, jellemzően vékony falú edényeket (fazekak, bögrék, poharak) mintegy 35 töredékük képviseli, ami a teljes leletanyag közel 4%-át jelenti. Közöttük csak kevés díszített (párhuzamosan futó hornyolatok) töredék található meg. Két vasszög és egy vaslemez töredéke (33. tábla 4) mellett néhány amorf vassalak is megtalálható a fémanyagban. Vaskészhez tartozott a 2008.8.108.915. leltári számú csont késnyélborítás-töredék, melyen jól láthatóak a rögzítésre szolgáló szegecsek furatai is. A leletanyagban hat kötötörredék, közöttük faragott kövek töredékei, kézi őrlőkő, valamint néhány téglatöredék is előfordul. Ltsz.: 2008.8.108.1–931.

Q109.: Gödör. A nyesett felszínen szabálytalan körvonalú, mintegy 2 méter hosszú, 1,2 méter átmérőjű, hamus folt rajzolódott ki. A bontás során kiderült, hogy két, mintegy 1,2 méter átmérőjű, egybenyitott gödörreszből állt, melyek betöltésében különbséget nem észleltünk, viszont mélységük eltérő, az északi részen 1,7 méter, a délin 1,3 méter volt. Leletanyaga: közepes mennyiségű 14–16. századi leletanyag. Anyagában elenyésző arányban találhatóak cserépbogrács perem- és oldaltöredékek (1,5%). A leletanyag legnagyobb részét a különböző méretű és formájú, sárgásbarna, vöröses, szürkés színű, nagyobb részben csillámos homokkal, kisebb részben homokkal és apró kavicsal soványított anyagú fazekak teszik ki (körülbelül 85%). A fazéktöredékek 21,5%-a díszített, valamint két fenékbélyeges (egy kereszt és egy csillag alakú) aljtöredék is található a leletanyagban. A fazekakon kizárólag spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek fordulnak elő, gyakran pedig a perem alatt húzódó hullámvonal alatt bekarcolt vonalköteg is látható. A második leggyakrabban előforduló edénytípus a korsó. Az objektum leletanyagának mintegy 11%-át teszik ki a sárga, gyorskorongon készült, különböző típusú korsók töredékei. Van közöttük szűrőbetétes, kiöntőcsöves, orsós nyakú, valamint kancsószerű, szélesebb szájú, bordázott nyakú példány is. Egy szélesebb szájú, bordás nyakú, hasvonalra támaszkodó, rövid, széles szalagfüles, a vállán bekarcolt vonalköteggel díszített, kiegészített példány jól reprezentálja a korsók csoportját (28. tábla). A szalagfülek között akadnak tagoltak és egy esetben bevagdolásokkal díszítették a korsó fülét. A korsótöredékeknek csaknem a 15%-a díszített, jellemzően a korsók vállán és hasuk felső részén látható több vonalból álló díszítés. Az edénytöredékek között összesen nyolc fedőtöredéket, jellemzően azok peremtöredékeit tudtuk elkülöníteni (2%). Az import kerámiát egy Loštice-i sómá-

zas pohár aljtöredéke, a fémtárgyakat egy bronzlemez, egy vaskés és egy vastárgy töredéke képviseli a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.109.1–382.

A jobbpálya szélesítéséhez kapcsolódó terület feltárása

Q110.: Törölt objektumszám, a bontása során kiderült, hogy a nyesett felszínen mintegy 2 méter hosszú, 1 méter széles, világosbarna, humuszos elszíneződés jelenkori bolygatás.

Q111.: Törölt objektumszám, a bontása során kiderült, hogy a nyesett felszínen mintegy 1 méter átmérőjű, világosbarna, humuszos elszíneződés jelenkori bolygatás.

Q112.: Törölt objektumszám, a bontása során kiderült, hogy a nyesett felszínen mintegy 80 cm átmérőjű, világosbarna, humuszos elszíneződés jelenkori bolygatás.

Q113.: Törölt objektumszám, a bontása során kiderült, hogy jelenkori közmű bolygatása.

Q114.: Árok. Szelvényünket ferdén vágta egy 70 cm széles, világosbarna, humuszos betöltésű, a nyesési szintbe mindössze 10 cm-re mélyedő, egyenes aljú árok, melynek leletanyaga nem volt.

Q115.: Törölt objektumszám, a nyesett felszínen megfigyelt, világosbarna, humuszos elszíneződésbe belebontva kiderült, hogy jelenkori bolygatáshoz tartozott.

Q116.: Gödör. Kerek, mintegy 1 méter átmérőjű, a tetején szürke, hamus betöltésű, 70 cm mély beásás. Leletanyaga: kis mennyiségű 14–15. századi leletanyag. Leletanyagában jelentős arányban (23%) fordulnak elő fémtárgyak és töredékeik: vaskés, patkó (33. tábla 7), füles vastárgy (33. tábla 6), vaslemez szegeccsel (33. tábla 5). Az edénytöredékek között a különböző kézi korongon készült fazekak töredékei dominálnak. A leletanyagban egy cserépbogrács perem- és oldaltöredéke, egy fedő peremtöredéke, valamint egy sárga korsó alj- és oldaltöredéke található meg. Ltsz.: 2008.8.116.1–26.

Q117.: Gödör. Kerek, 90 cm átmérőjű, a tetején szürke, hamus betöltésű, 60 cm mély beásás, amelyben néhány kődarabon, csonttöredéken kívül egyéb értékelhető leletanyag nem volt.

Q118.: Gödör. Kerek, 140 cm átmérőjű, a tetején szürke, hamus betöltésű, 1,5 méter mély beásás. Leletanyaga: kis mennyiségű 14–15. századi leletanyag. Legnagyobb arányban (mintegy 82%) a különböző formájú, kézi korongon és gyorskorongon készült fazekak vannak jelen. Ezeknek a töredékeknek mintegy 15%-a különböző spirális és párhuzamos vonalkötegekkel, egy esetben hullámvonallal és vonalköteggel díszített. Jelentős arányban (körülbelül 11%) fordulnak elő az objektum leletanyagában sárga, homokkal soványított anyagú, gyorskorongon készült korsók fül- és oldaltöredékei. A tagolt peremű fazekakhoz tartozó lapos fedőket egy fedőgomb és egy peremtöredék képviseli a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.118.1–62.

Q119.: Gödör. Kerek, 1 méter átmérőjű, a tetején szürke, hamus betöltésű, 1,5 méter mély, tektonos aljú beásás. A laza szürke, hamus felső réteg alatt itt is egy keményebb agyaggal kevert, hamus, humuszos talaj volt. A Q086. sz. ház sarkánál volt, ezért elképzelhető, hogy az épülethez tartozó objektum, amit az előkerült kerámatöredékek hasonló összetétele is alátámaszt. Leletanyaga: kis mennyiségű 14–15. századi leletanyag (29. tábla). A leletek jelentős hányadát, mintegy 32%-át a cserépbográcsok késői típusainak képviselői alkotják. Peremkialakításuk jellemzően szögletes, kifelé és befelé egyaránt megvastagodó (29. tábla 2), T-peremű példány is található közöttük. A díszített edények aránya 11%. Esetünkben a fazekakhoz tartozó töredékeken elvéve találunk bekarcolt vonaldíszítést (29. tábla 3), egy esetben fogaskerékmintát. A díszítések felét a korsótöredékeken látható vörös, festett, sávós és geometrikus díszítések alkotják (29. tábla 5–6), az objektum leletanyagának csaknem 10%-a sorolható ebbe a csoportba. A sárga és fehér színű korsók és kancsók töredékei a kerámiaanyag 18%-át alkotják. Ezek közül ki kell emelni a 2008.8.119.49. leltári számú, kaolinos soványítású, gyengén kiégetett, kevésbé jól eldolgozott felületű, bordás nyakú példány nyaktöredékét, melyen a bordák között vörösesbarna sávós festés látható (29. kép 4). A fazekakat többek között egy lapos, széles aljú és szájú, tagolatlan, kihajló, függőlegesen lehúzott, bordás peremű ép fazék képviseli (29. tábla 8). Ltsz.: 2008.8.119.1–57.

Q120.: Törölt objektumszám, a bontása során kiderült, hogy jelenkori bolygatás.

Q121.: Gödör, mintegy 50 cm átmérőjű, szürke, hamus, humuszos beásás, leletanyag nélküli betöltéssel.

Q122.: Verem. A szelvényünk középső részén egy nagyméretű, mintegy 3,5 méter átmérőjű, szabályos kör alakú, 30 cm-re lemélyedő gödör hamus foltja rajzolódott ki. Egyenes aljának északi részén két kisebb lemélyedés, talán cölöpök helyei látszottak. Leletanyaga: kis mennyiségű 13–15. századi edénytöredék. Legnagyobb arányban (mintegy 87%) a különböző formájú, kézi korongon készült fazekak vannak jelen. Ezeknek a töredékeknek mintegy a harmada díszített. Leggyakrabban spirális és párhuzamos vonalkötegek fordulnak elő, hullámvonalköteg-díszítés egy töredéken látható. Jelentős arányban (körülbelül 10%) fordulnak elő az objektum leletanyagában sárga, homokkal soványított anyagú, gyorskorongon készült korsók töredékei. A tagolt peremű fazekakhoz tartozó lapos fedőket egy fedőgomb töredéke képviseli a leletanyagban. Ltsz.: 2008.8.122.1–72.

Q123.: Törölt objektumszám, a bontása során kiderült, hogy jelenkori bolygatás.

Q124.: Gödör, kerek, mintegy 80 cm átmérőjű, 60 cm mély, egyenes oldalú, egyenes aljú, szürke, hamus, humuszos betöltésű beásás. Leletanyaga: 13–15. századi edények töredékei. Legnagyobb részben különböző méretű és formájú, kézi korongon készült, sárgás-, szürkésbarna, vöröses színű, homokkal, kavicsal és homokkal soványított anyagú, másodlagosan foltosra égett felületű fazekak, kisebb részben kavicsal és homokkal soványított anyagú, aszimmetrikusan megvastagodó peremű cserépbográcsok töredékei. A fazéktöredékeknek mintegy az ötöde díszített. Leggyakrabban spirális és párhuzamos vonalkötegek, hullámvonal és hullámvonal-kötegek fordulnak elő közöttük, két töredéken látható ferdén bevagdalt díszítés. A fentiekén kívül néhány kaolinos soványítású edény töredéke, valamint egy bécsi, grafitos soványítású edény oldaltöredéke is megtalálható az objektum leletanyagában. Jelentős arányban (körülbelül 7,5%) fordulnak elő sárga, homokkal soványított anyagú, gyorskorongon készült korsók töredékei. Ltsz.: 2008.8.124.1–188.

Q125.: Gödör, kerek, mintegy 1 méter átmérőjű, szürke, hamus, humuszos betöltésű, 50 cm mély, egyenes oldalú, teknős aljú, szürke, hamus, humuszos betöltésű, paticsdarabokat és szürke-marha szarvcsapjának töredékét tartalmazó beásás.

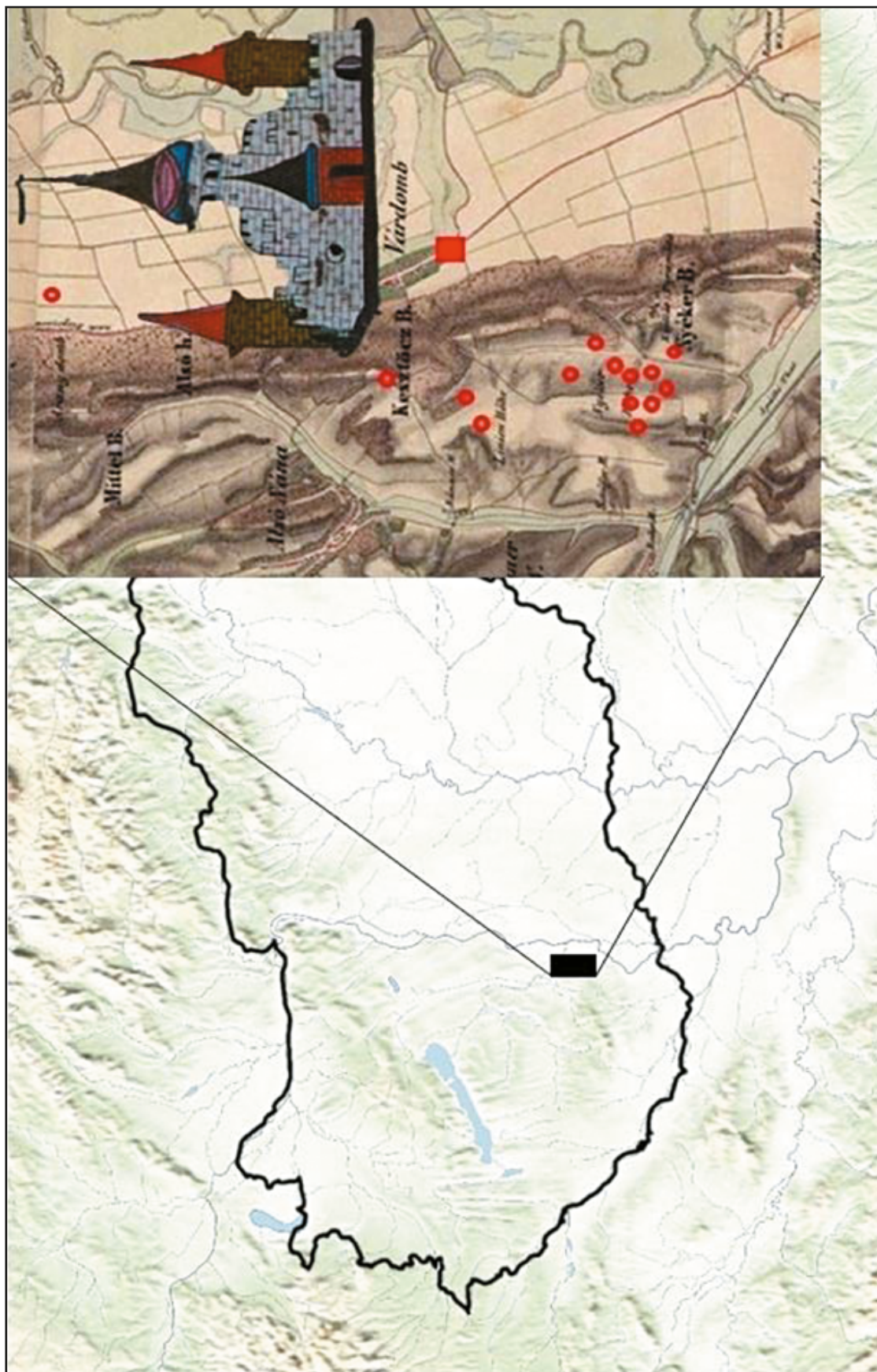
Q126.: Gödör. Kerek, 1 méter átmérőjű, szürke, hamus betöltésű, 20 cm mély beásás, amelyben néhány kődarabon, csonttöredéken kívül egyéb értékelhető leletanyag nem volt.

Q127.: Oszlophely, kerek, 50 cm átmérőjű, 3 cm mély, betöltése erősen hamuval kevert, agyagos betöltésű volt. Leletanyaga: néhány kézi korongon készült késő Árpád-kori edénytöredék, közöttük egy T-peremű, kavicsos anyagú bogrács peremtöredéke és oldaltöredéke, valamint homokkal és kavicsal soványított anyagú fazekak tagolt és tagolatlan, kihajló peremtöredékei, valamint díszítetlen oldal- és aljtöredékei. Ltsz.: 2008.8.126.1–11.

Q128.: Kемence. A nyesett felszínen a déli szelvényfaltól mintegy 50 cm-re egy kör alakú, 1,2 méter átmérőjű kemence palástjának körvonala rajzolódott ki. Belsejében erőteljesen hamus, szürke, faszenes, paticsos, kevert betöltést figyeltünk meg. A hamusgödörnek foltja a nyesési szinten még nem látszott, de a bontás során a déli oldalán az is előkerült. A kemence szájánál tégladarabok voltak és palástjának tapasztásában is kődarabokat figyeltünk meg. A tapasztott platnija magas hőfokon, 2–3 cm vastagon átégett. Leletanyaga: 14–15. századi kézi korongon készült edények töredékei. Zömében különböző méretű és formájú, sárgásbarna, vöröses színű, homokkal, kavicsal és homokkal soványított anyagú, másodlagosan foltosra égett felületű fazekak (30. tábla 1–4), kisebb részben kavicsos soványítású cserépbográcsok töredékei. A fazéktöredékeknek mintegy a negyede díszített. Leggyakrabban spirális és párhuzamos vonalkötegek (30. tábla 1, 3), hullámvonal és hullámvonal-kötegek fordulnak elő közöttük, egyetlen töredéken látható sűrű, apró fogaskerékdíszítés. A fentiekén kívül néhány kaolinos soványítású fehérkerámia-edény töredéke (poharak) is megtalálható az objektum leletanyagában. Ltsz.: 2008.8.128.1–145.

IRODALOMJEGYZÉK

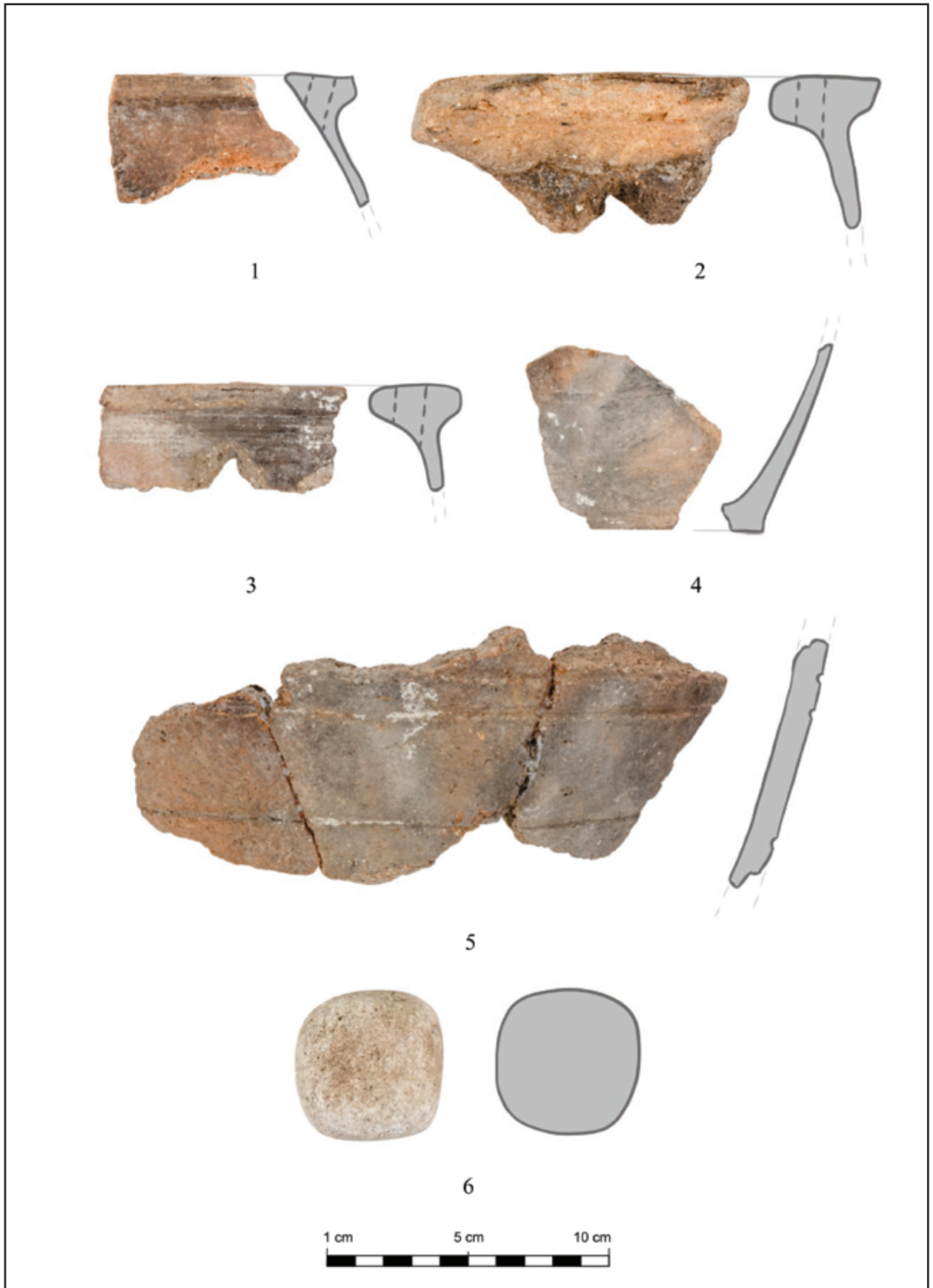
- BORUZZS – SZABÓ 2012
BORUZZS Katalin – SZABÓ Géza, *Újabb adatok és szempontok a pannóniai limes és ripa szerkezeti elemeinek meghatározásához – New data and aspects on the definition of the structural components of the limes and the ripa in Pannonia*. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2010. Szerk. Kisfaludi Júlia. Budapest 2012, 75–109.
- CSÁNKI 1897
CSÁNKI Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest 1897.
- FEHÉR 1975
FEHÉR Géza, *Török miniatúrák a magyarországi hódoltság koráról*. Budapest 1975.
- HEGEDÜS 1997
HEGEDÜS László, *Kelet-Tolna települései (1500–1686)*. Tolna megyei Levéltári Füzetek 6 (1997) 115–208.
- KATONA 1962
KATONA Imre, *Sárböz*. Budapest 1962.
- SZABÓ 2008
SZABÓ Géza, *Szent László városa: Szekszárd*. Szekszárd 2008.
- TMFN
Tolna megye földrajzi nevei. Szerk. Végh József – Ördög Ferenc – Papp László. Budapest 1981.
- WOSINSKY 1896
WOSINSKY Mór, *Tolnavármegye története. Az őskortól a honfoglalásig. I–II*. Budapest 1896.

1. tábla. Várdomb elhelyezkedése térképen, Kesztlőc török kori ábrázolásával (Magyar Királyság [1819–1869] Második katonai felmérés térképe és FEHÉR 1975 nyomán)

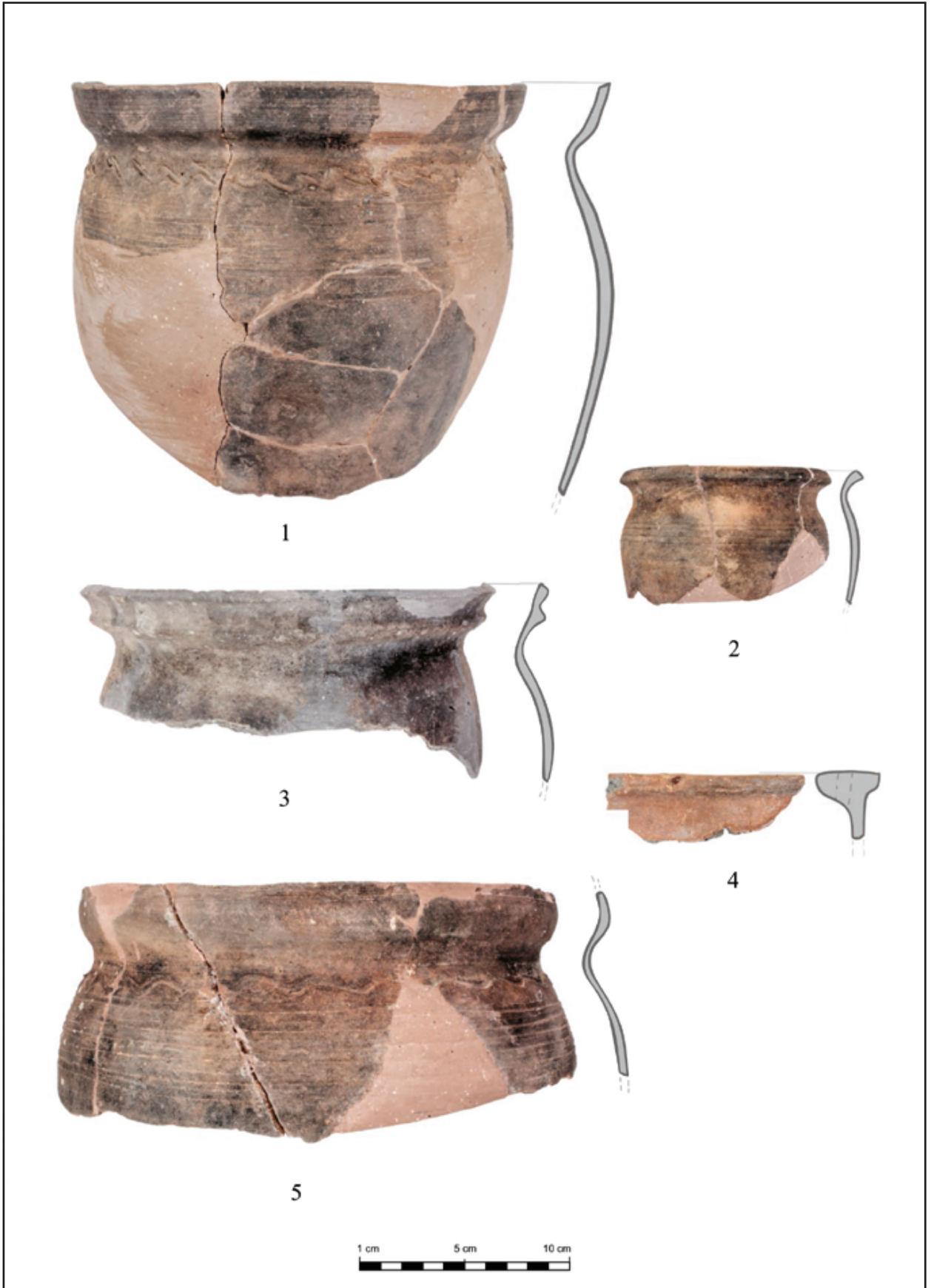
2. tábla. Várdomb-Sárpilisi elágazó megelőző régészeti feltárás területe (2007)

3. tábla. 1–6.: G06. objektum

4. tábla. 1-6.: G06. objektum

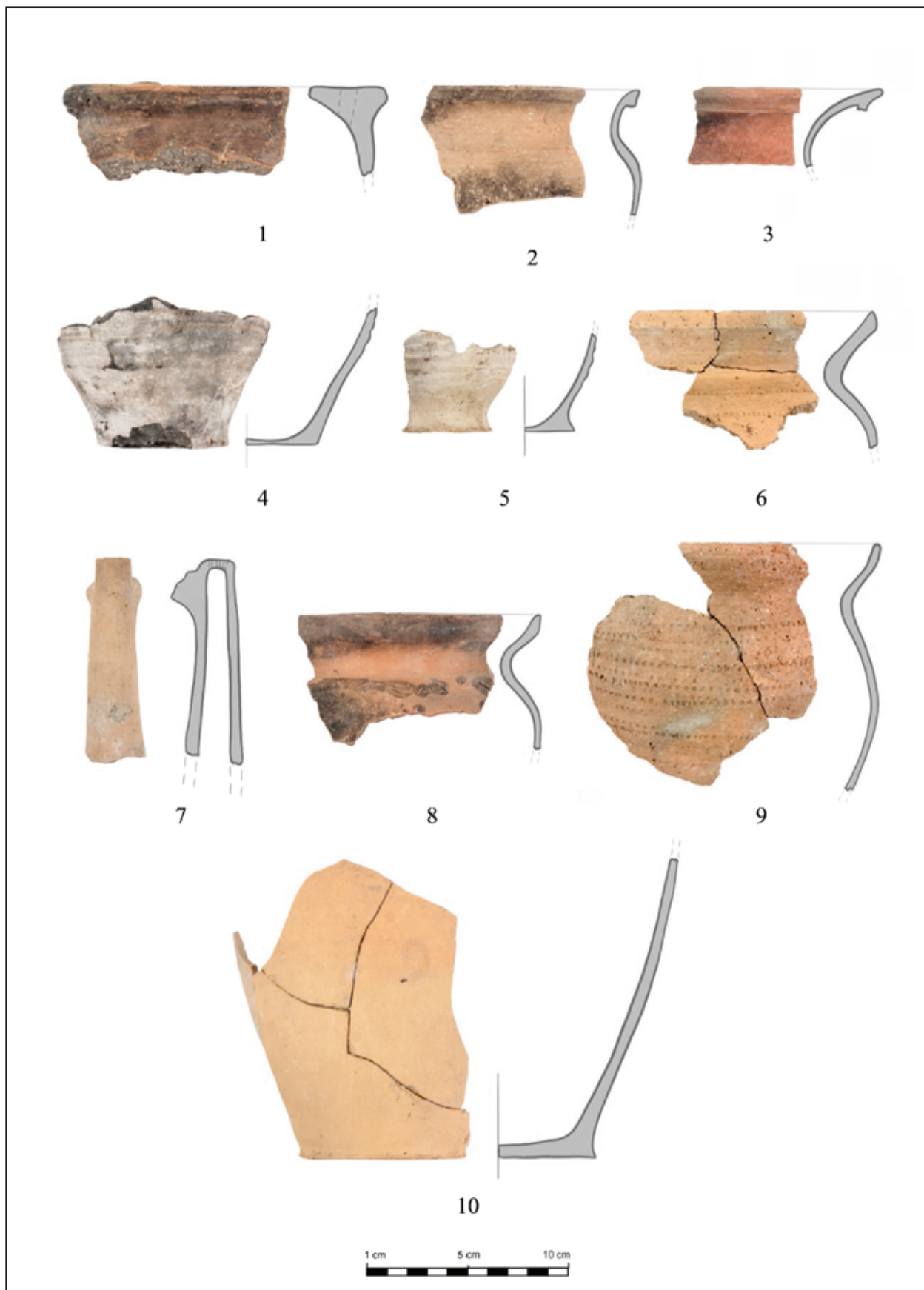
5. tábla. 1–5.: Q001. objektum

6. tábla. 1–12.: Q001. objektum

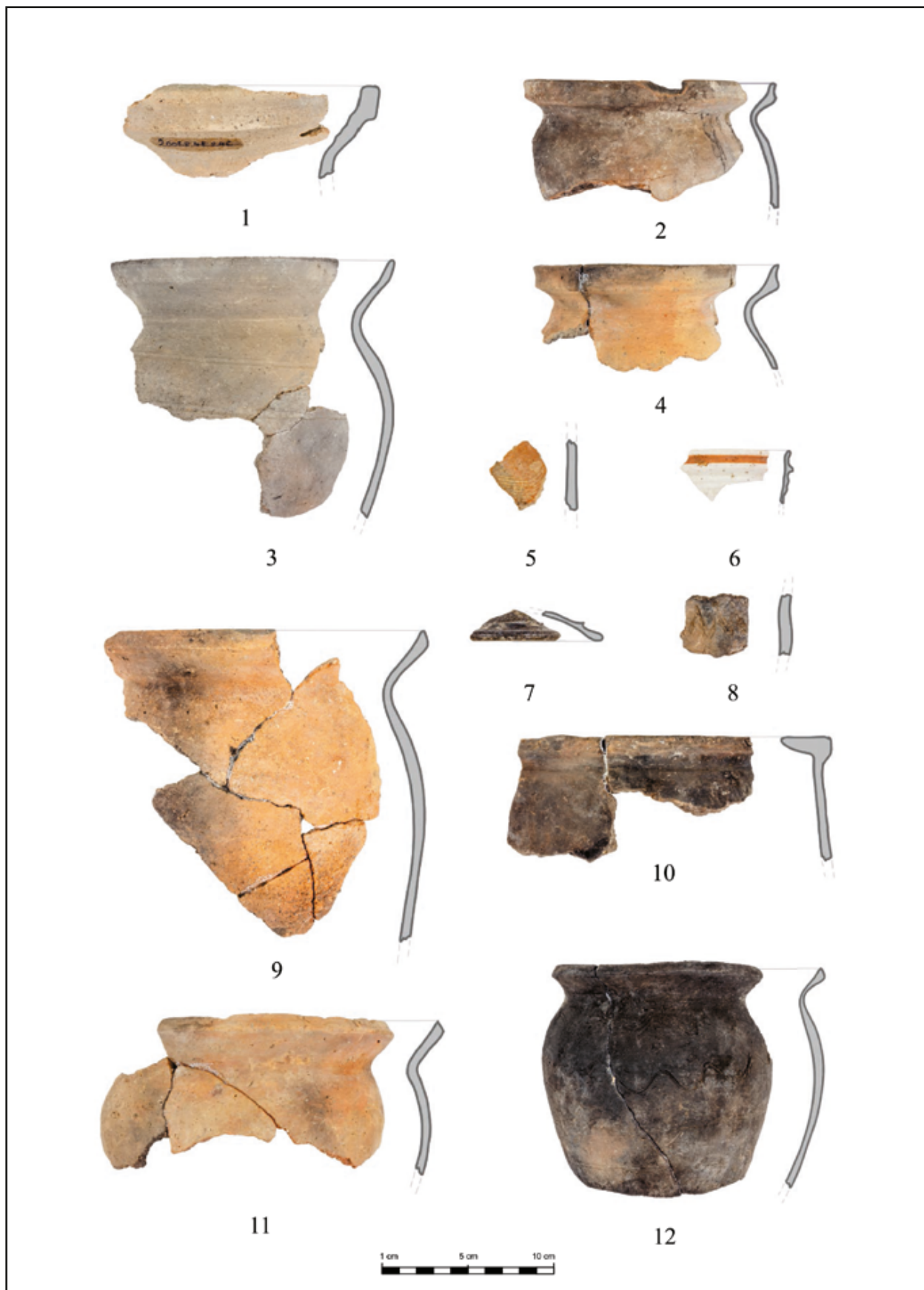
7. tábla. 1–8.: Q002. objektum

8. tábla. 2-4., 6-7., 10.: Q006. objektum; 1., 5., 8-9.: Q008. objektum

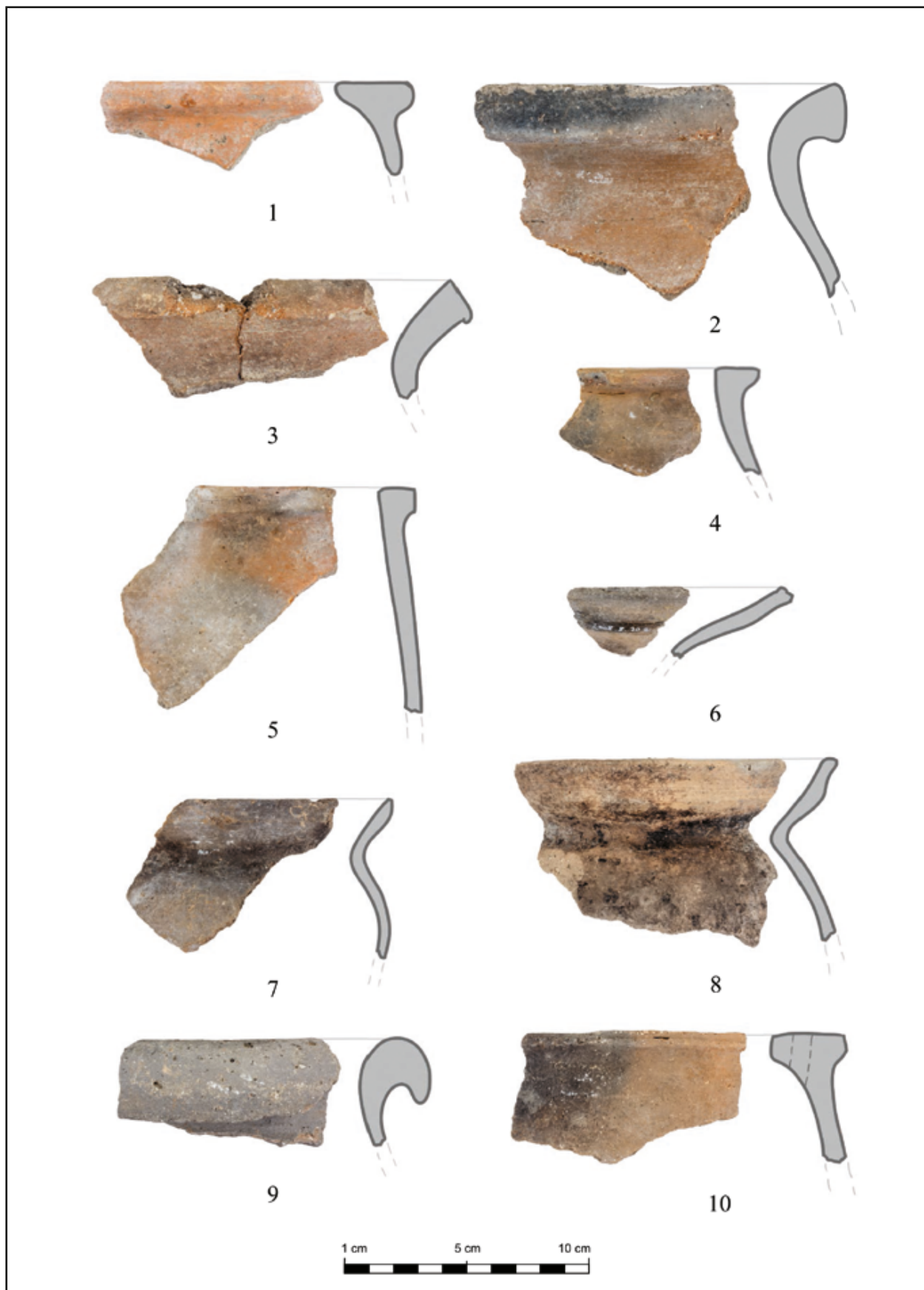
9. tábla. 1–3.: Q031. objektum; 4–9.: Q032. objektum

10. tábla. 1–5., 9.: Q048. objektum; 6–7.: Q047. objektum; 8., 10–11.: Q046. objektum; 12.: Q44. objektum

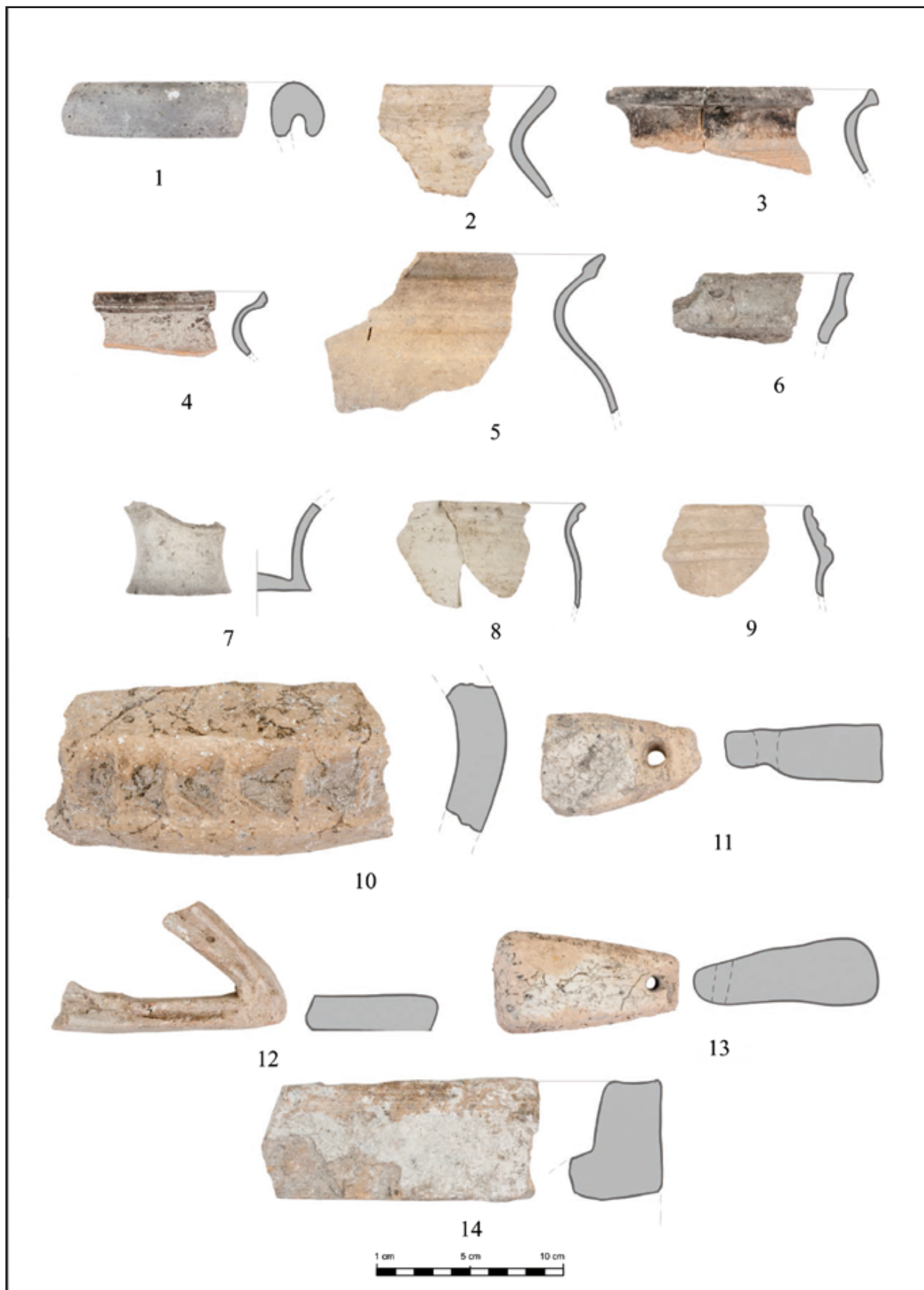
11. tábla. 1–4.: Q058. objektum

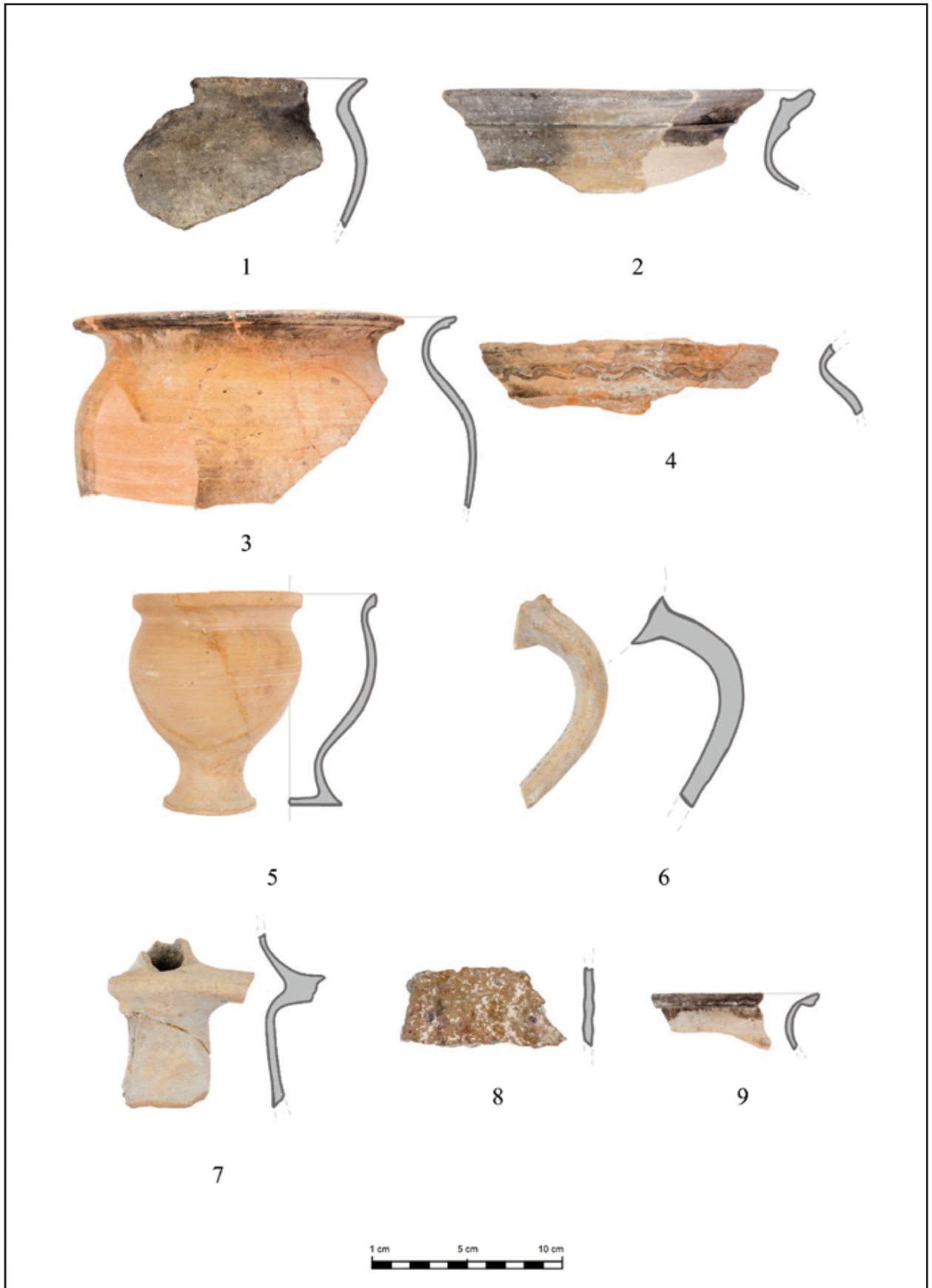
12. tábla. 1., 6., 8.: Q070. objektum; 3., 9.: Q071. objektum; 2., 4-5., 7., 10.: Q074. objektum

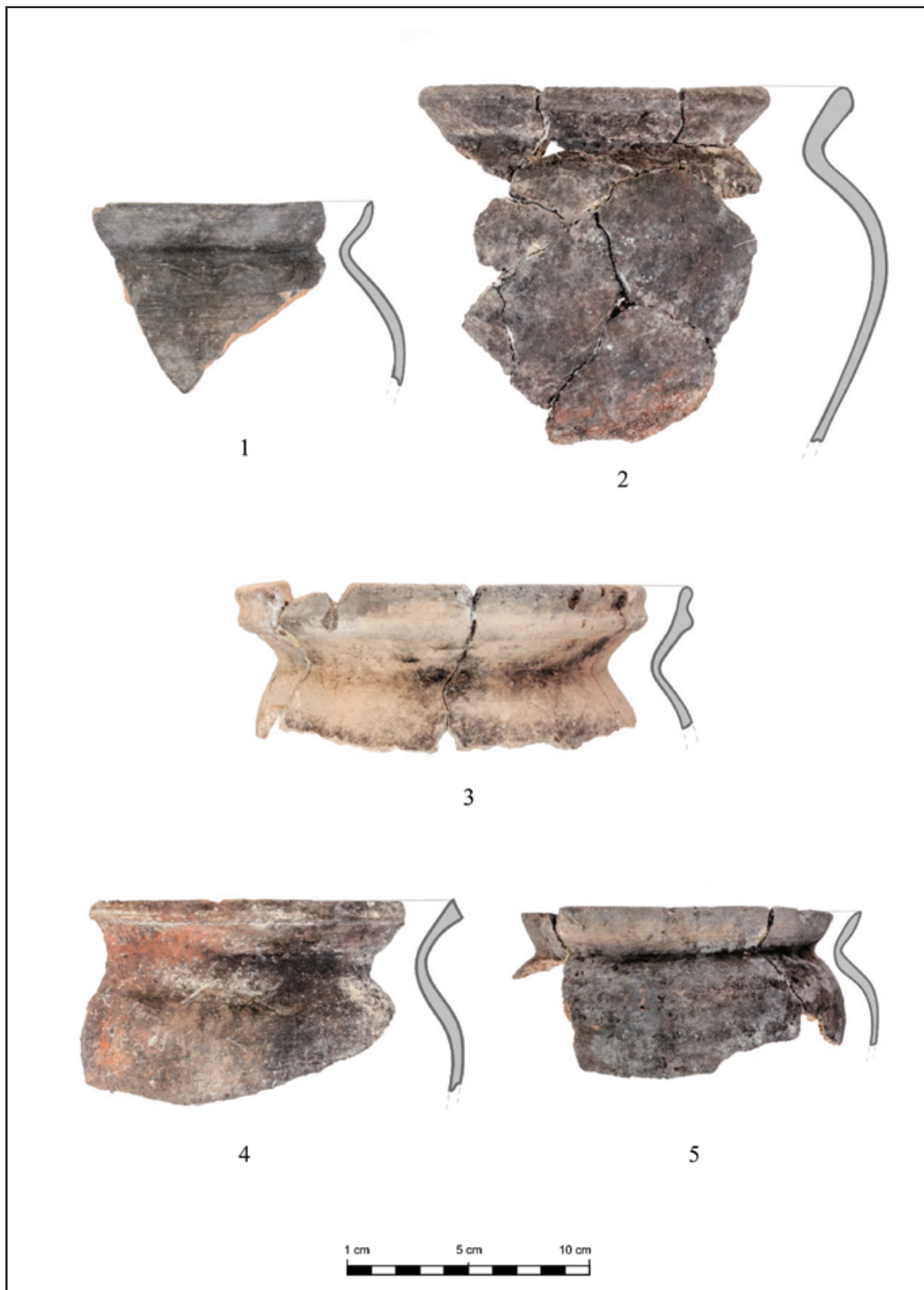
13. tábla. 1–4.: Q080. objektum

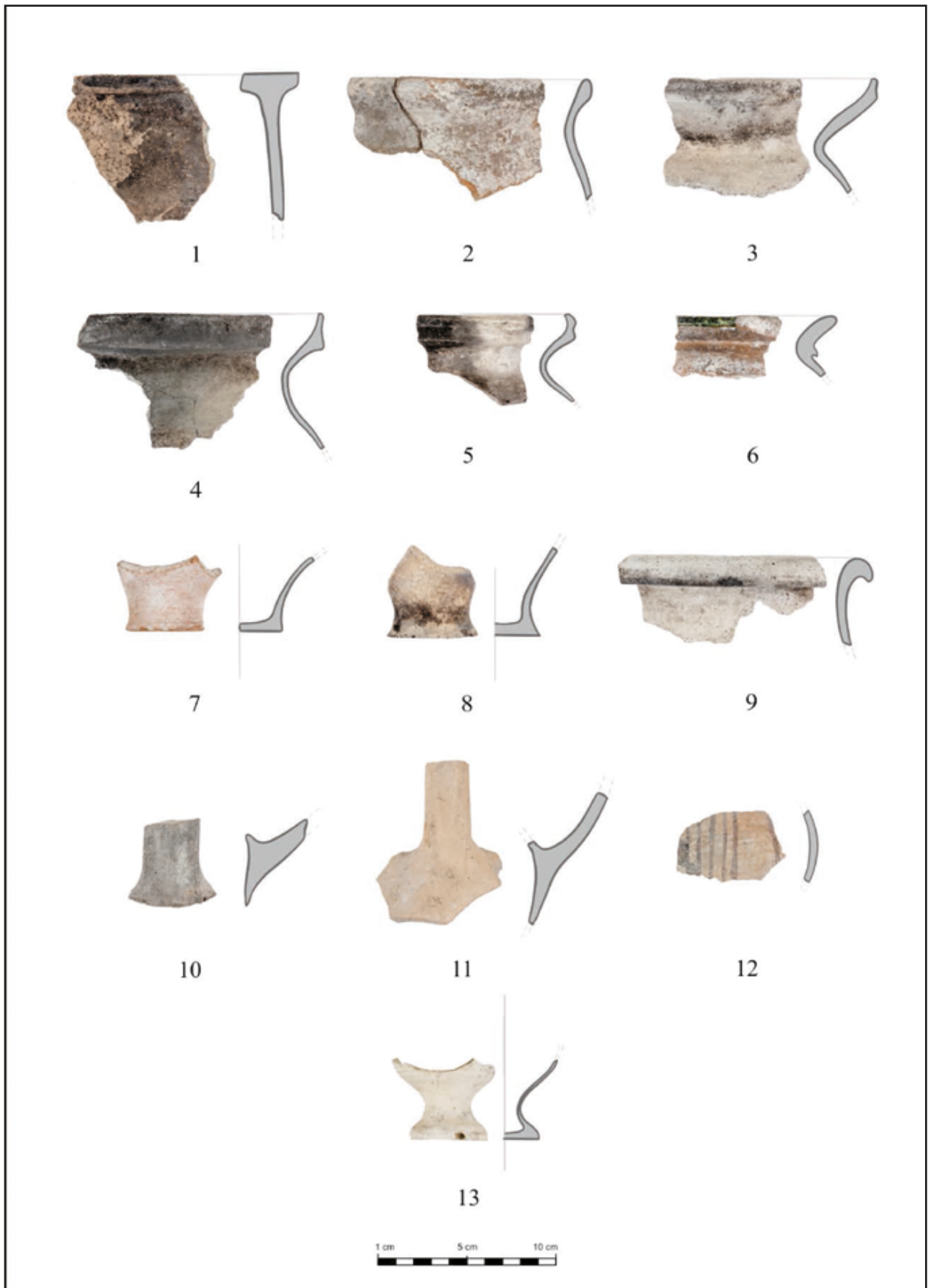
14. tábla. 1–14.: Q080. objektum

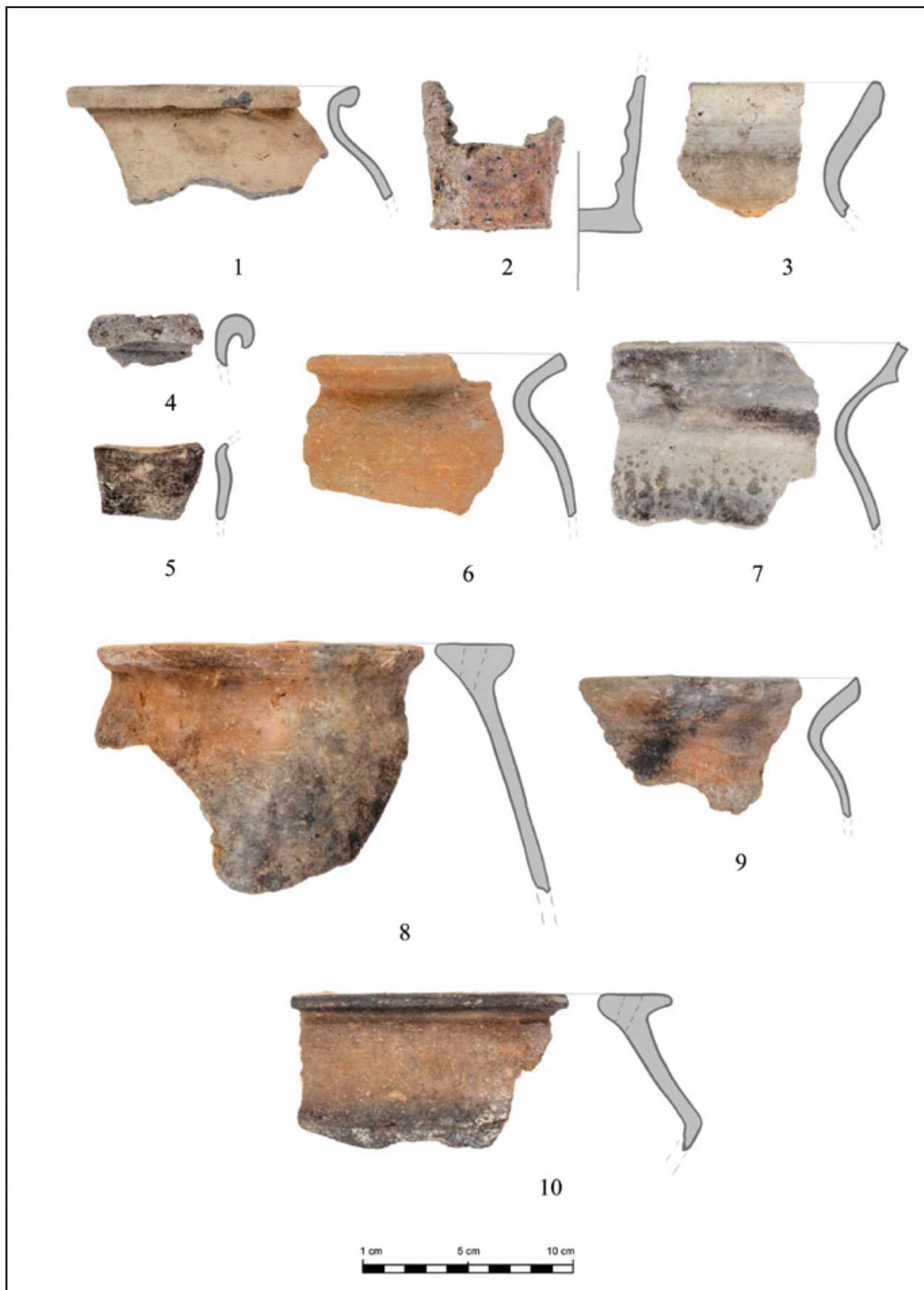
15. tábla. 1–9.: Q081. objektum

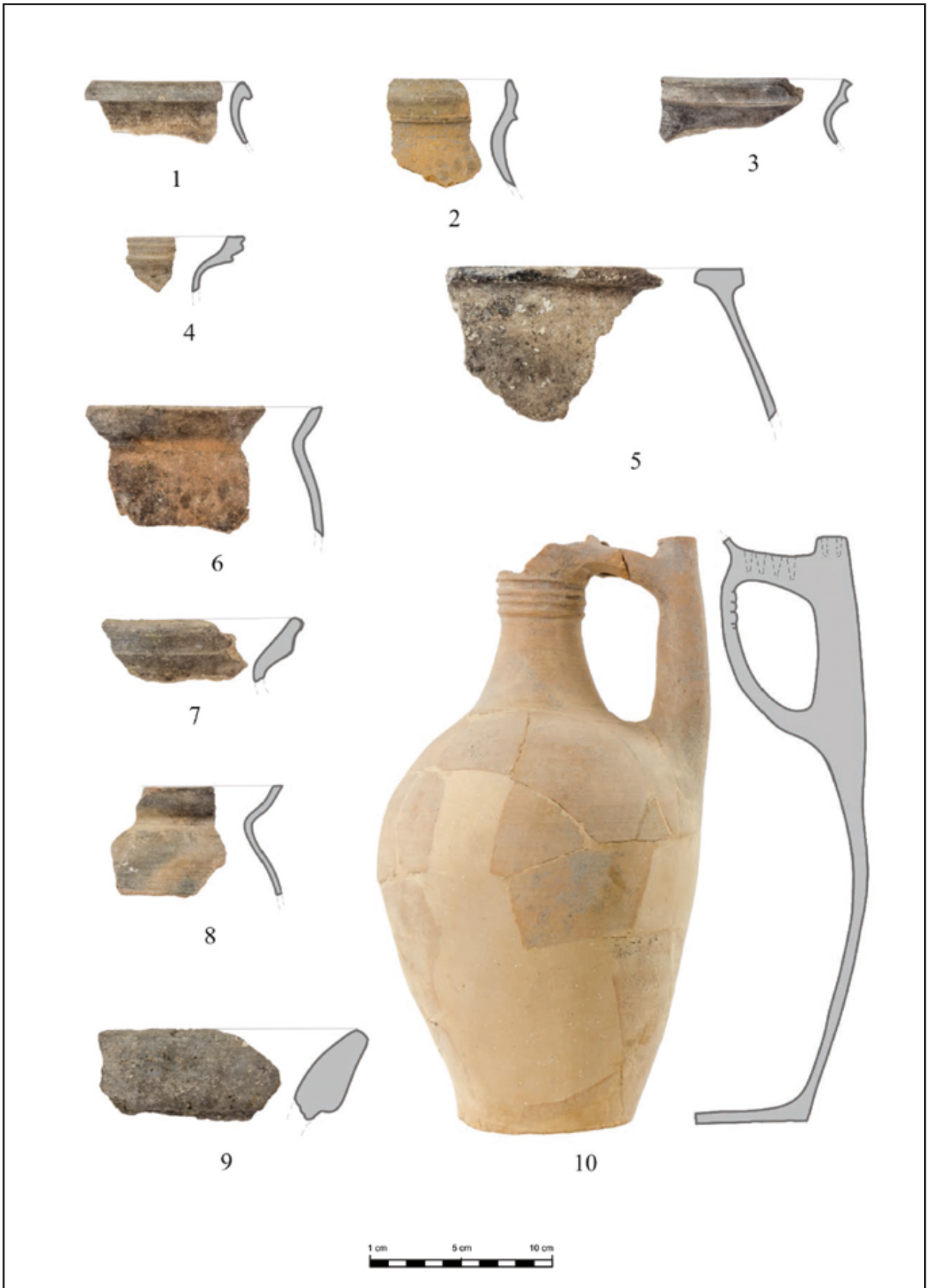
16. tábla. 1–5.: Q082. objektum

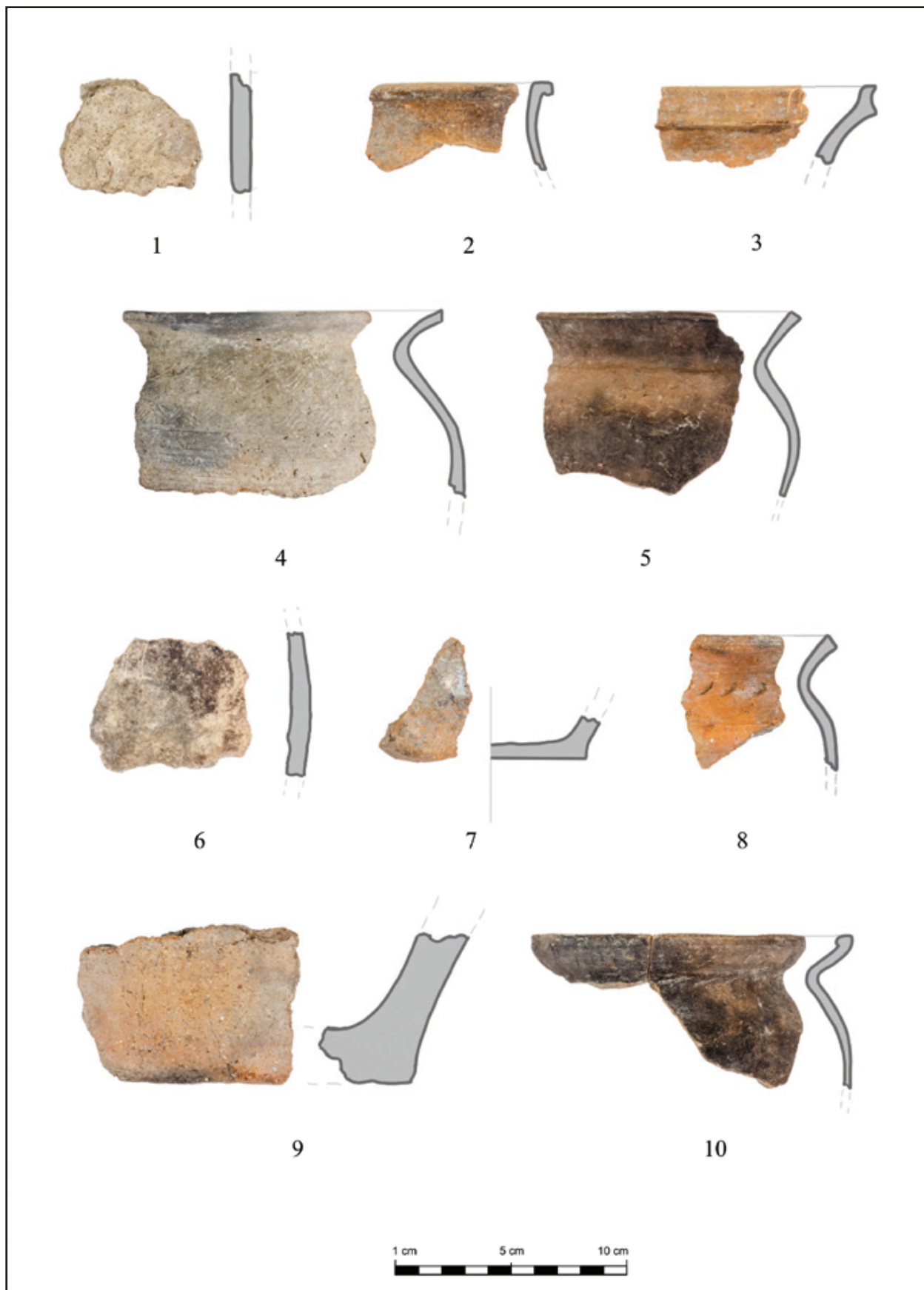
17. tábla. 13.: Q082. objektum

18. tábla. 1-9.: Q083. objektum; 10.: Q084. objektum

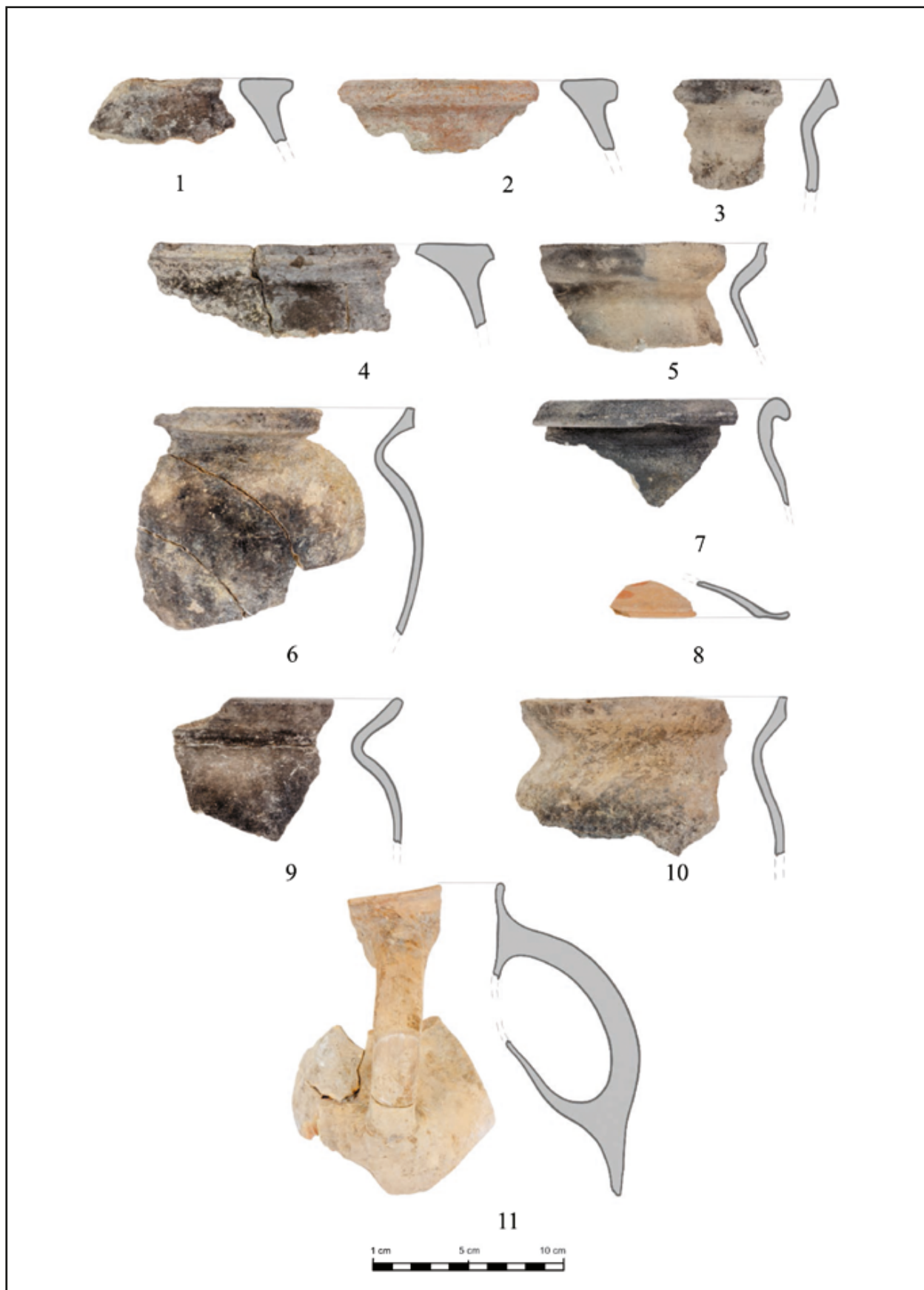
19. tábla. 1-10.: Q085. objektum

20. tábla. 1., 5–10.: Q086. objektum; 2–4.: Q087. objektum

21. tábla. 1–2.: Q088. objektum

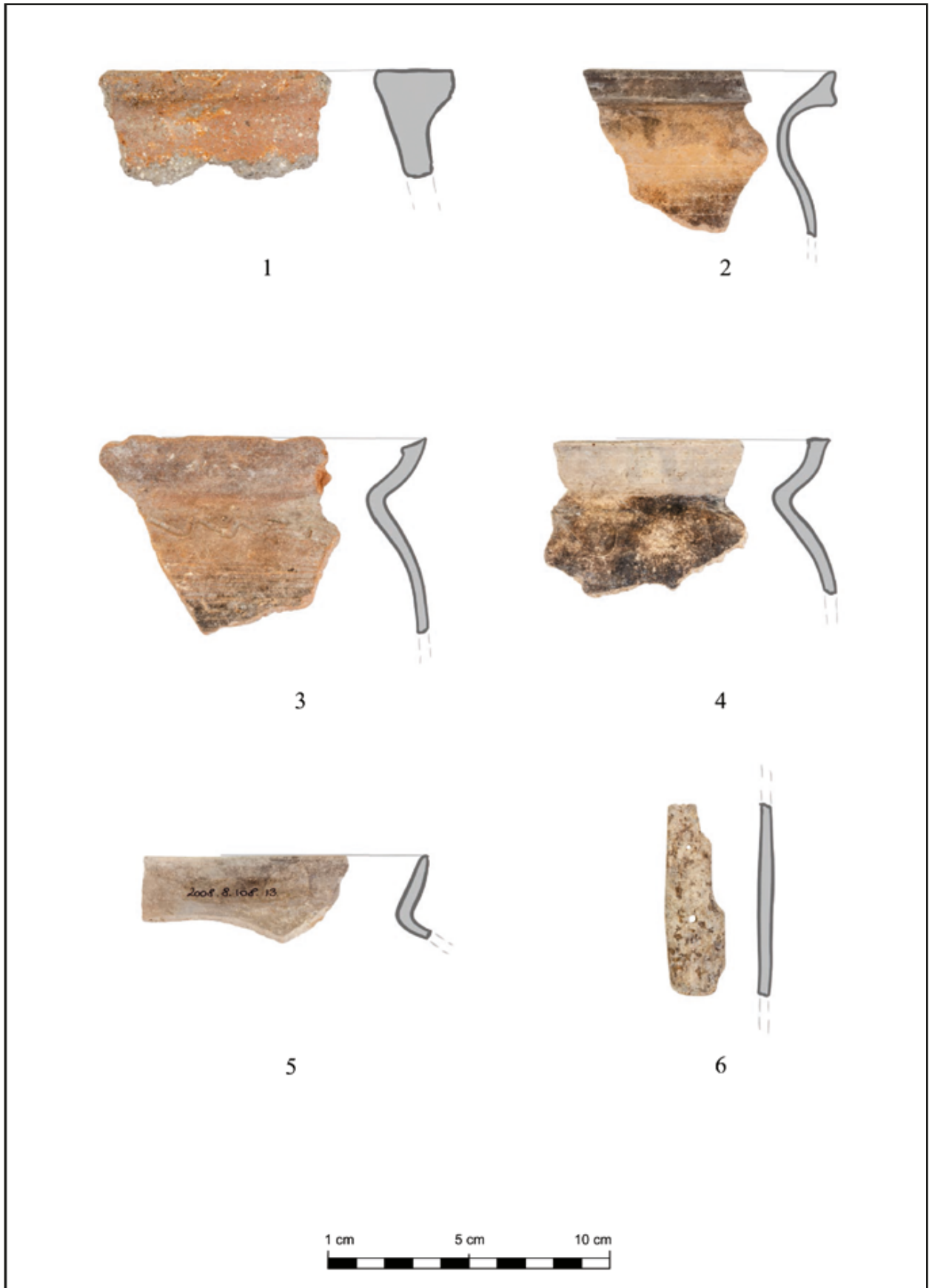
22. tábla. 1–11.: Q090. objektum

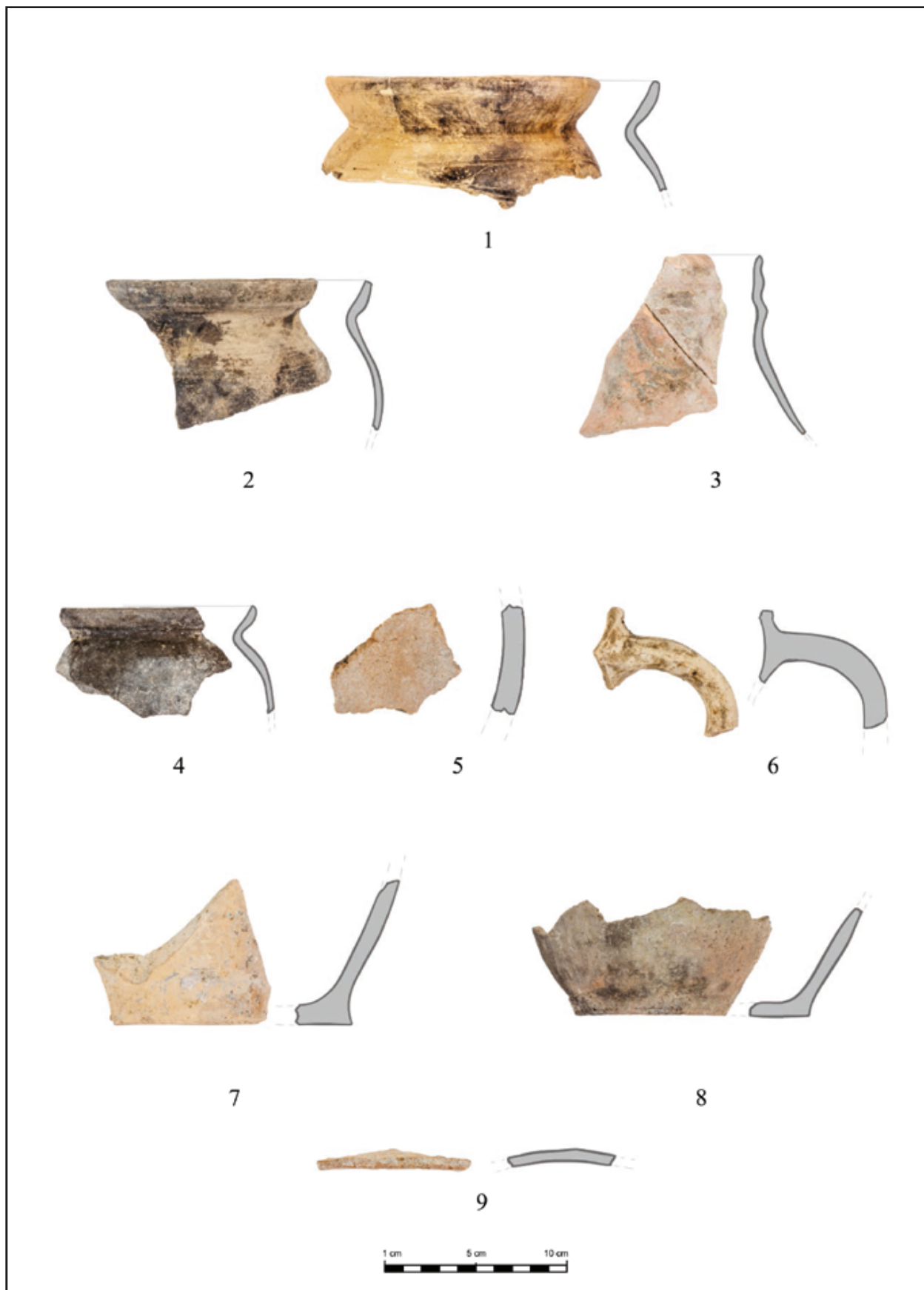
23. tábla. 1–6.: Q090. objektum

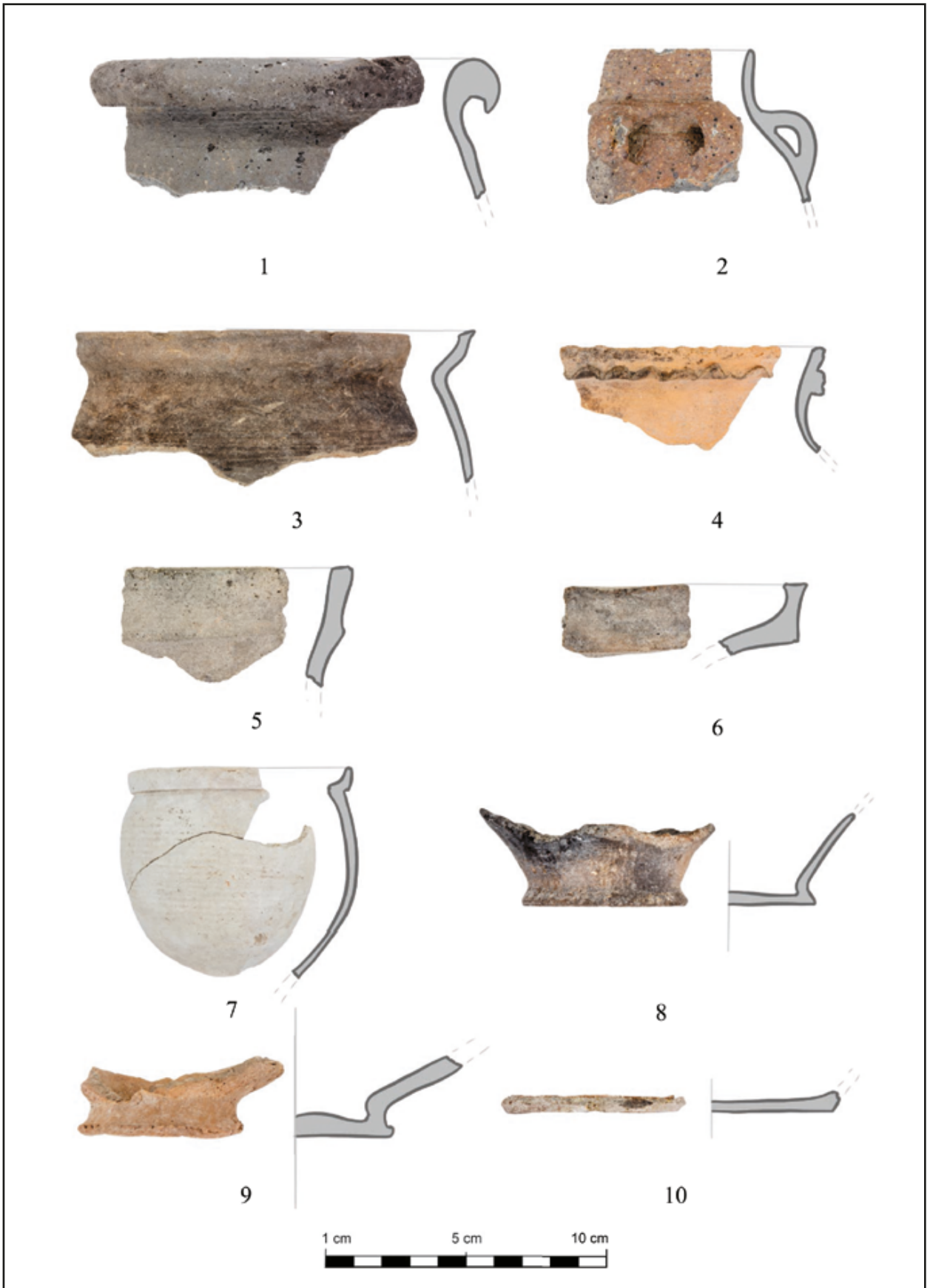
24. tábla. 1., 3.: Q105. objektum; 2.: Q093. objektum

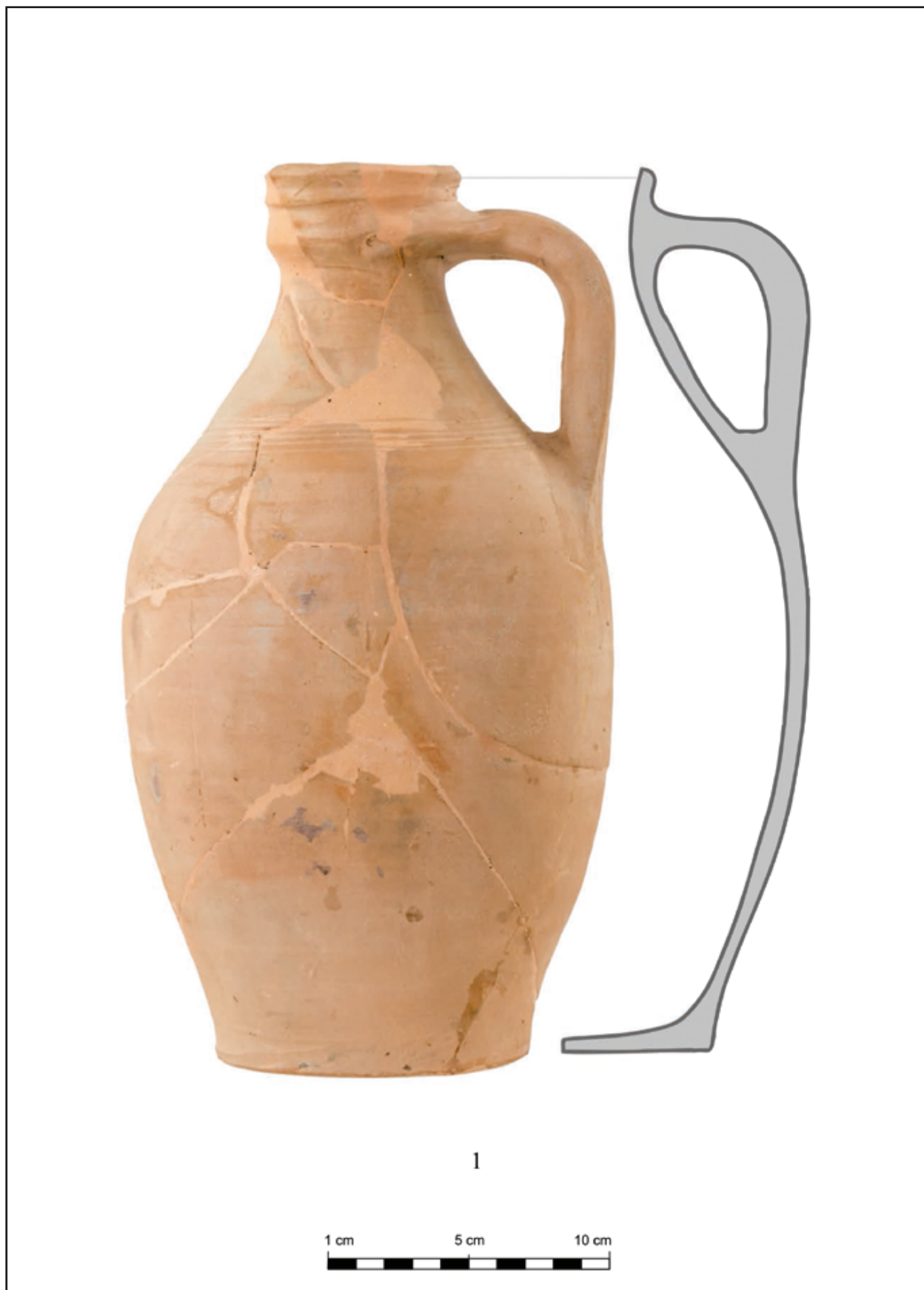
25. tábla. 1–6.: Q108. objektum

26. tábla. 1–9.: Q107. objektum

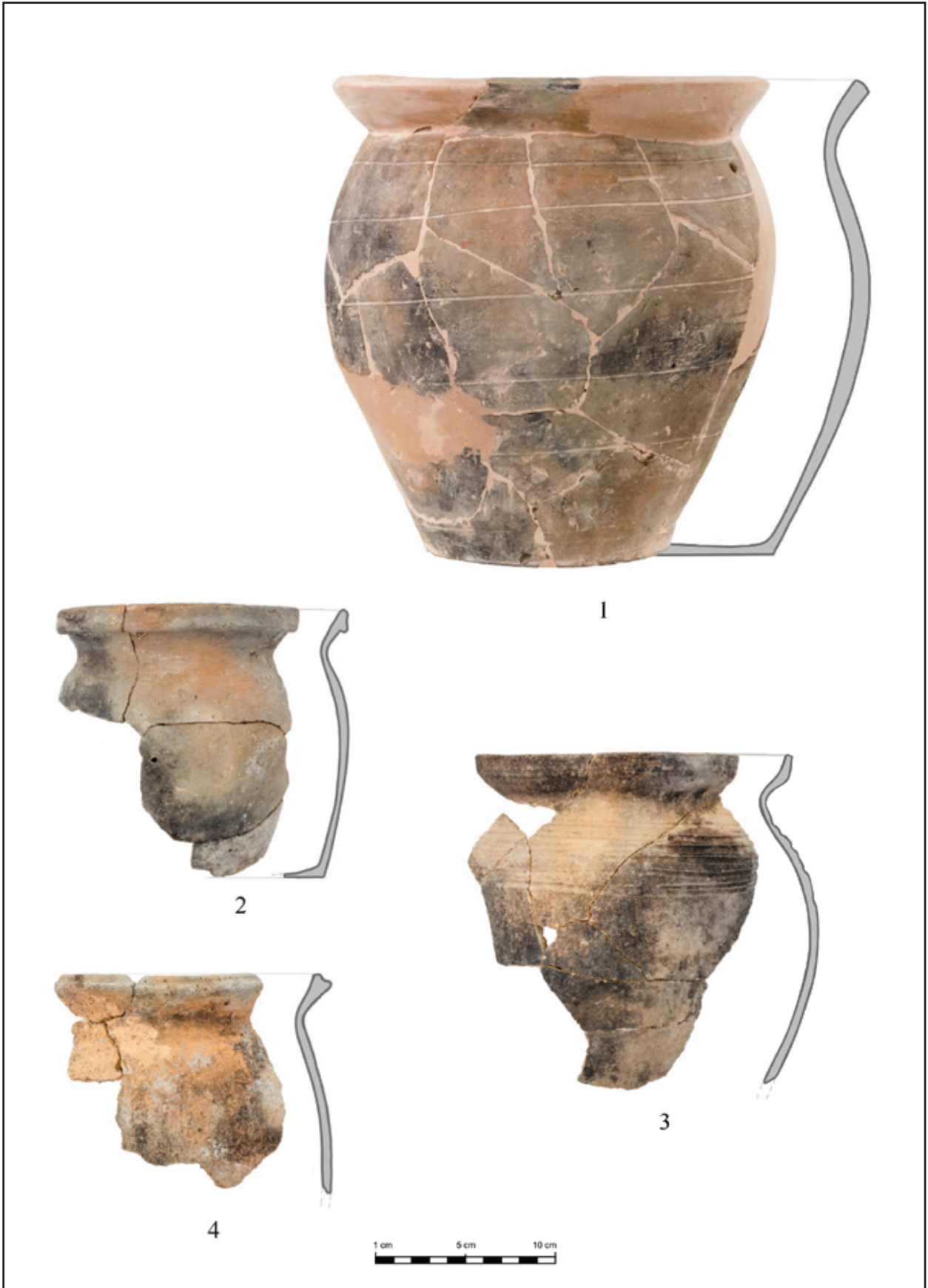
27. tábla. 1-10.: Q106. objektum

28. tábla. 1.: Q109. objektum

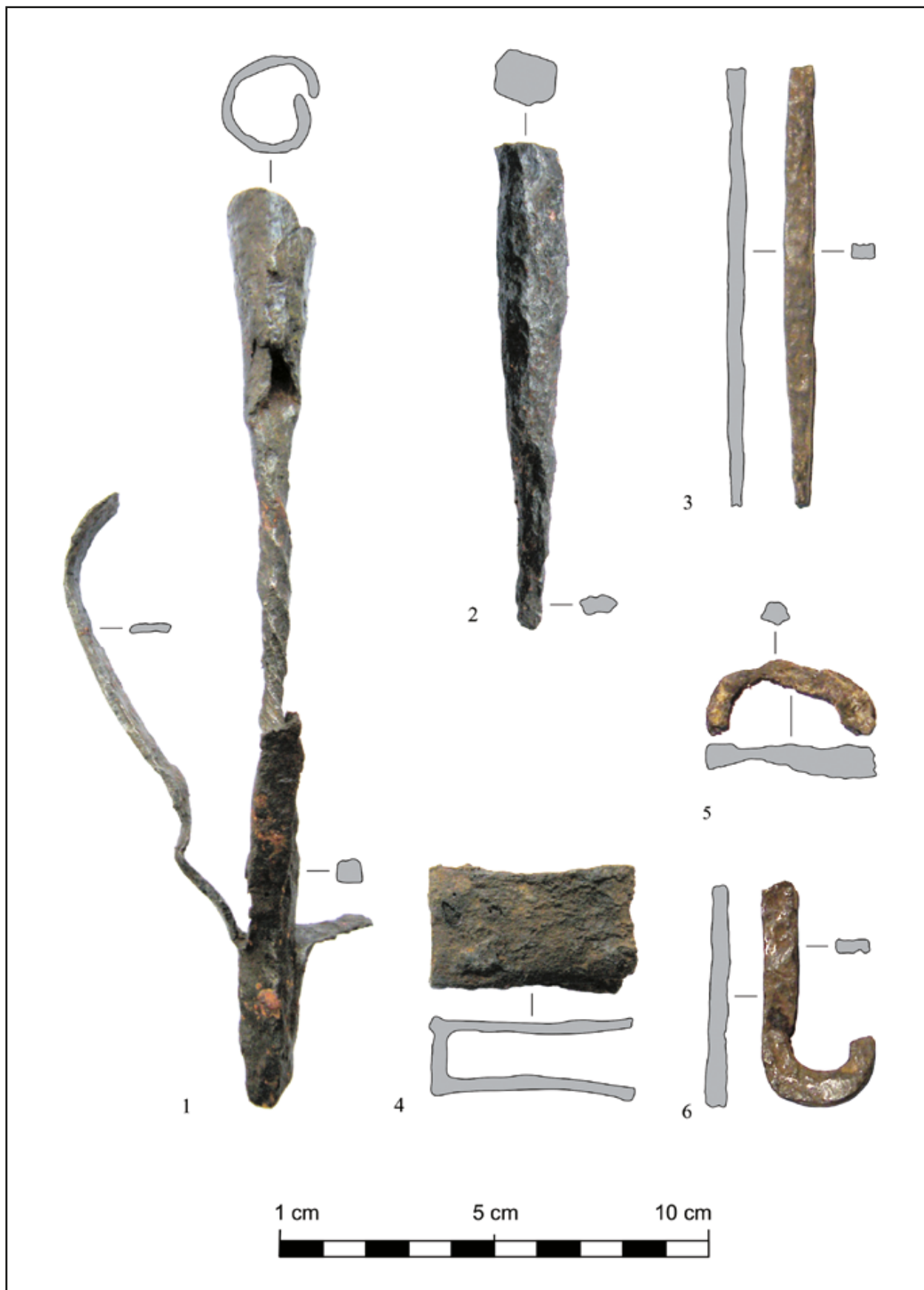
29. tábla. 1–8.: Q119. objektum

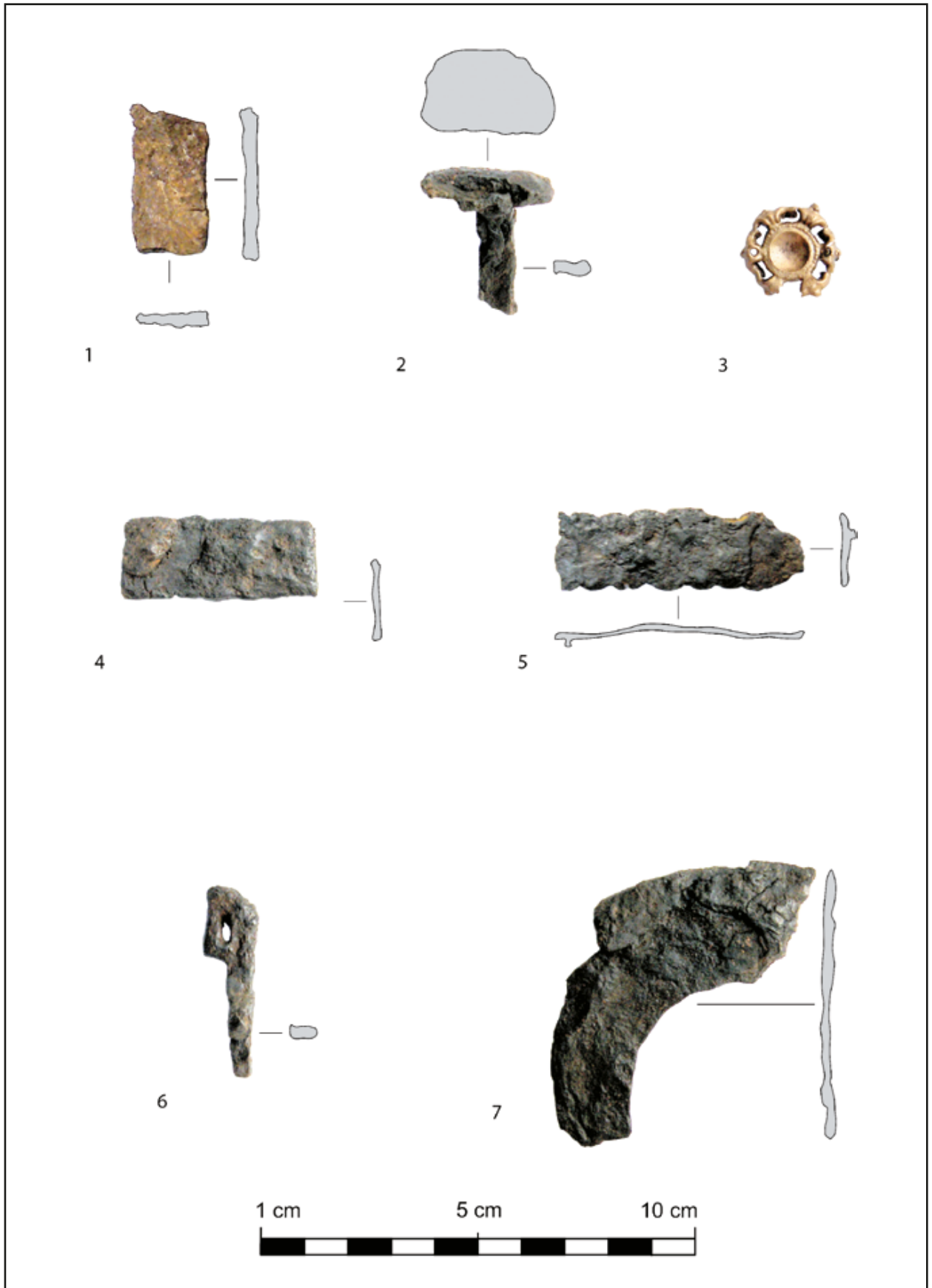
30. tábla. 1-4.: Q128. objektum

31. tábla. 1–2.: Q001. objektum; 3.: Q046. objektum; 4–9: Q80. objektum

32. tábla. 1.: Q80. objektum; 2., 4.: Q082. objektum 3., 5–6.: Q088. objektum

33. tábla. 1.: Q086. objektum; 2.: Q090. objektum; 3.: Q103. objektum; 4.: Q108. objektum;
5-7.: Q116. objektum

Eine vorbeugende archäologische Freilegung im Komitat Tolnau auf dem Gebiet der mittelalterlichen Siedlung Kesztlöc (2007)

Auf der Strecke von Várdomb der von Szekszárd nach Báticasék führenden Hauptstraße Nr. 56 wurde der Bauunternehmer von der Behörde in Verbindung mit den Straßenerneuerungsarbeiten vom Jahre 2007 zur vorbeugenden archäologischen Freilegung verpflichtet. An der Abzweigung von Várdomb–Sárpilis quert der Hauptverkehrsader Nr. 56 den westlichen Rand eines kaum wahrnehmbaren, in das ehemalige Sumpfgelände etwa 250 m halbinselförmig eingreifenden und mehrere Hektar großen flachen Hügels. Auf der Oberfläche lassen sich neben den verstreut vorgekommenen, weniger charakteristischen archäologischen Funde auch Keramikfragmente aus der Kaiserzeit und Mittelalter, sowie am höchsten Teil auseinandergepflügte Steine beobachten. An der westlichen Seite des Hauptverkehrsaders läuft genauso eine etwa 250 m breite Terasse bis zu den Füßen der steil ansteigenden Lößhügel. Auf diesem Geländeteil lassen sich archäologische Funde auf der Oberfläche kaum finden, obwohl es unserer bisherigen Kenntnis nach eindeutig ist, daß sowohl der römische, als auch der mittelalterliche Kriegsweg in unserer Region durch diese schmale Terasse führte. Die ehemalige römische Festung (Burgberg), welche den Namen der heutigen Gemeinde (Várdomb) gegeben hat, stand von hier nördlich, auf dem sog. Kneipenberg, die Spuren des dort führenden Weges konnte man jedoch nur in den letzten Jahren auffinden. Über den mittelalterlichen Weg und die Siedlung wußten wir fast nichts. Der Name Várdomb stand in den mittelalterlichen Quellen noch nicht, über sein Zentrumgebiet kennen wir keine mittelalterliche Funde, erst nach der Ansiedlung der deutschen Kolonisten kam erstmal dieser Ortsname aus den Dokumenten hervor. Der unter den geographischen Namen der Umgebung von Várdomb gefundene Kesztlöc-Tal bewahrte nun den Namen der ehemaligen größten Siedlung der mittelalterlichen Tolna-Sárköz-Region. Nach den Forschungen der letzten zwei Jahrhunderten wurde der ehemalige Marktflecken (Landstadt) laut den geographischen Namen in das südwestliche – auf dem hinter den Hügeln liegenden Grenzgebiet liegende schmale – Tal der heutigen Gemeinde Várdomb ausgemarkt. Der Platz von Kesztlöc wurde jedoch sogar im Jahre 1055 im Tihanyer Stiftungsbrief entlang des Kriegsweges gezeichnet. Auch die Beiwacht bei Kesztlöc vom König Salamon – der im Januar 1074 laut der Bilderchronik nach Szekszárd kam – weist auf seine Lage in der Nähe des Kriegsweges hin. Die genaue Lage der mittelalterlichen Gemeinde Kesztlöc konnte man trotz der mehrmaligen Erwähnung in den Chroniken nicht einmal bis zur Jahrtausendwende eindeutig, mit archäologischen Funden bestimmen. So schien die erste größere archäologische Freilegung in dieser Hinsicht auch schon im voraus interessant zu sein, welche Ausgrabung in der Umgebung der heutigen, jedoch auch die Spurlinie des damaligen römischen und mittelalterlichen Straßennetzes folgende, Hauptstrecke geführt wurde. Bei den beinahe zwei Monaten langen archäologischen Arbeiten wurde im Herbst 2007 auf insgesamt 8.710 m² Flächen etwa 230 Objekte freigelegt. Aus den freigelegten Objekten kamen insgesamt mehr als 21.000 Stk. Keramiken, Metallgegenstände, Glas-, Stein- und Knochengegenstände, Ziegel, Scherben, bzw. deren Bruchstücke hervor. Leider verzögerte sich die Verarbeitung des ganzen Materials des Fundortes, so können wir im Rahmen des

Jahrbuchs die Objektenbeschreibungen und die bisher gefertigten Tabellen nur im beschränktem Maße in zwei Ausschnitten veröffentlichen. In diesem ersten Teil steht ein Bericht über Objekte und Materialien, welche in der zur Umsetzung der kommunalen Gasleitung gebauten neuen Spurlinie (G01–12) und bei der wegen der Straßenerneuerung geführten vorbeugenden archäologischen Freilegung Q001–128 hervorkamen. In dem nächstjährigen Jahrbuch haben wir vor, neben der Beschreibung von weiteren Objekten auch eine zusammenfassende Bewertung über die Funde und die archäologischen Beobachtungen zu veröffentlichen.

BERTA ADRIÁN

A dombói vár 2015. évi régészeti feltárása

Dombóvártól (Tolna megye) délre, a Kapos déli partján, az ártérből szigetszerűen kiemelkedő dombon található a Gólyavár néven ismert középkori vár maradványa (1. kép). Jelenleg négy falcsont látható az egykori vár területén: a délkeleti oldalon egy téglából épült pillér maradványa, az északi oldalon pedig három, vegyes téglakő építésű faltömb. A Dombai család egykori rezidenciáját, habár a kutatók számára már ismert volt a 19. század elején, régészeti módszerekkel csak az 1960-as évektől kezdték el kutatni. Feltárására először 2014-ben került sor, amikor Dombóvár Város Önkormányzatának felkérésére a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékének munkatársai és hallgatói tervésztés keretében megkezdtek a vár szisztematikus kutatását. A 2015. évben a régészeti feltárás július 1. és szeptember 2. között zajlott.¹

A DOMBÓI VÁRRÁ ÉS A DOMBAI CSALÁDRA VONATKOZÓ TÖRTÉNETI ADATOK

A dél-dunántúli Dombó várát 1310-ben említik először az írott források, ekkor Kőszegi Henrik fia János birtokolta, a várnagya pedig Máréi Bogár István mester volt,² aki ezt a tisztségét még 1313-ban is viselte,³ négy évvel később, 1317-ben pedig mint Tolna megye ispánja tűnt fel.⁴ A vár feltehetően 1316 tavaszán, a Kőszegiek ellen viselt hadjárat során került I. Károly király kezére.⁵ Az

¹ A feltárást Dombóvár Város Önkormányzata finanszírozta. Az ásátás munkatársai Boldizsár Péter, Eszes Adrienn és Sztankovánszki Tibor voltak. A terepi munkákban az önkormányzat által biztosított közfoglalkoztatottak és a Szegedi Tudományegyetem régész-hallgatói vettek részt. A geodéziai feladatokat Szabotin Péter végezte, a fotogrammetriai felmérést a Pazirik Kft. és az Aeroart-Légikép Kft., a metszet- és felszínrajzokat Berta Adrián és Eszes Adrienn készítették, a rajzok digitalizálása Berta Adrián munkája. Ezúton köszönöm Szabó Loránd polgármesternek, Tigerné Schuller Piroskának, Halmosi Nórának, Pintér Katának, Müller Ádámnak, Szabotin Péternek, Koncz Istvánnak és Zsófiának, Takács Istvánnénak, Dunai Józsefnek, Erky-Nagy Tibornak, Berta Juditnak, Máthé Genovénának, Óri Nándornak, Harangozó Évának, Kovács Attilának és Kovacsik Zoltánnak a munkánk során nyújtott segítséget. Külön köszönöm Buzás Gergelynek a feltárás teljes időtartama alatt és azt követően nyújtott önzetlen segítségét, különösen az építészeti részletek és az építési periódusok meghatározásában és pontosításában. Hatházi Gábornak köszönöm a tanulmány megírása során nyújtott hasznos észrevételeit és tanácsait. Jelen tanulmány megírását az Emberi Erőforrások Minisztériuma Nemzeti Tehetség Programjának NTP-EFÖ-P-15 pályázata támogatta.

² AO II. 389–390.

³ Zichy I. 143; AO III. 219–220.

⁴ ENGEL 1996. I, 206.

⁵ Engel Pál feltételezte, hogy Döbröközzel, Máréval és Szekcsővel együtt harc nélkül került a király kezére, habár erre vonatkozó közvetlen adat nincs. ENGEL 1988, 112. Fügedi Erik szerint a Kőszegiek 1319. évi veresége után került az uralkodó birtokába. FÜGEDI 1977, 126. 1323-ban egy birtokadományozás kapcsán említik Dénes fia Pál óbudai conservator és dombói várnagyot. Engel

uralkodó 1326-ban Nyék várával, a hozzájuk tartozó területekkel és falvakkal együtt elcserélte Csák István fiaival, Péterrel és Istvánnal, azok tíz másik váráért és egyéb birtokaikért.⁶ A várhoz tartozó várbirtokról szintén ebből az évszázadból ismert az egyetlen adat: 1358-ban a Dáróiak és Dombaiak között vita támadt a két birtok határait illetően, aminek a tisztázására határjárást rendeltek el.⁷

A Dombai család történetét Karácsonyi János, Engel Pál és Szőke Sándor genealógiai és archontológiai kutatásaira támaszkodva az alábbiakban vázoljuk fel (2. kép). A Csák nemzetség trencsényi ágához tartozó István unokatestvérével, (Trencsényi) Csák Mátéval és a család többi tagjával ellentétben I. Károly király híve volt, és haláláig kitartott mellette.⁸ Három fiáról van adatunk: Csák Péter és Márk 1309-ben részt vettek I. Károly budai megkoronázásán,⁹ míg ifjabb Istvánt 1329-ben egy birtokügy kapcsán említik.¹⁰ Péter 1315-ben és 1317-ben mint a király lovászmestere tűnt fel az oklevelekben,¹¹ majd 1337-ben újfent egy birtokperben jelent meg a neve,¹² de akkor már nem viselte ezt a tisztséget. Apjával ellentétben, a királlyal való viszonya valószínűleg nem volt mindig felhőtlen,¹³ emiatt is kerülhetett sor 1326-ban arra, hogy a királyi központok szomszédságában található birtokait és várait, köztük a Székesfehérvár mellett elhaladó országos főutat ellenőrző csákakői várat is az uralkodó elvette tőle és testvérétől, cserébe pedig két kisebb jelentőségű, a Medium Regnitől távolabb fekvő erősséggel kárpótolta őket.¹⁴ Habár mind a két várat a család férfiágon való kihalásáig, a 16. század első harmadáig használták, a kettő közül mégis Dombó lett a család székhelye.¹⁵ Csák Péter és leszármazottai (az írott forrásokból három fia ismert: Domokos, [I.] László és [II.] Péter¹⁶) az újonnan szerzett birtokaikról felvették a Dombai nevet, amelyet egészen a család kihalásáig párhuzamosan használtak.¹⁷ Pétert követően, a 14. század második felétől a 15. század első feléig nincs adatunk arra, hogy a család tagjai megyei tisztségeket vagy országos méltóságokat töltöttek volna be. Péter fiát, Domokost 1359-ben egy birtokviszály,¹⁸ míg az ő leszármazottját, (II.) Lászlót egy másik birtokper kapcsán 1382–1383-ban tanúként¹⁹ említik az írott források. (II.) Lászlót később, 1394-ben hatalmaskodás miatt fő- és jószágvesztésre ítélték,²⁰ azonban minden bizonnyal kegyelmet kapott, mivel 1397-ben királyi kiküldött volt Somogy megyében.²¹

A család újabb felemelkedése a 15. század első felében indult meg, és a második felében, majd a 16. század elején élte fénykorát, amikor a tagjai már magas udvari méltóságokat és megyei hivatalokat viseltek. 1439-ben Dombai (II.) László fia Frank négy főpap és 57 előkelő társaságában részt vett azon a tanácskozáson, amelyen elhatározták, hogy külön adót vetnek ki a török elleni háború költségeinek fedezésére.²² Egy évvel később tagja volt annak az ülésnek, amely küldöttséget menesztett Krakkóba, hogy megsürgessék I. Ulászló Magyarországra indulását.²³ Ebben az időszakban

Pál szerint itt az akkor a király kezén levő Tolna megyei erősség várnagyáról van szó, azonban megfogalmazódott olyan vélemény is, amely szerint ez az adat inkább a Keve vármegyei Dunadombóra vonatkozhat. AO VII. 326; ENGEL 1996. I. 206; CSÁNKI 1894, 115; FÜGEDI 1977, 126.

⁶ KUMOROVITZ 1953, 76; AO X. 337; ld. még KUMOROVITZ 1953, 304.

⁷ K. NÉMETH 2010, 110.

⁸ KARÁCSONYI 1900, 328.

⁹ AO II. 291–292.

¹⁰ KARÁCSONYI 1900, 329.

¹¹ ENGEL 1996. I, 40.

¹² AOkm III. 360–361.

¹³ KARÁCSONYI 1900, 329.

¹⁴ HATHÁZI 2010, 45.

¹⁵ MIKLÓS 1988, 216.

¹⁶ ENGEL 2001.

¹⁷ A Dombai családra vonatkozóan: MIKLÓS 1988, 216–217; SZŐKE 1996, 47 és ENGEL 2001. Péter fia Domokos a birtokukban levő másik vár után a Dombai mellett használta a Nyéki nevet is. K. NÉMETH 2010, 109.

¹⁸ Bánffy I. 229–230.

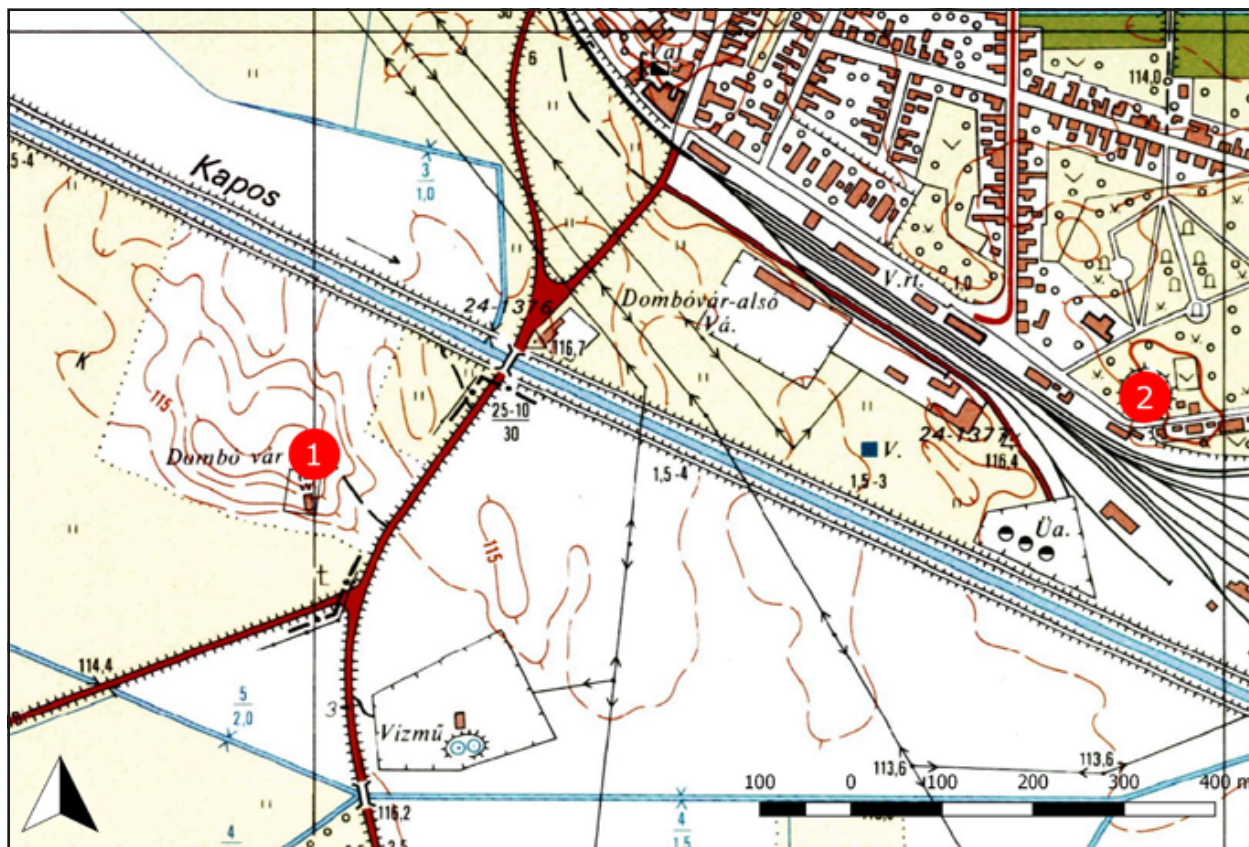
¹⁹ KUMOROVITZ 1953, 304.

²⁰ ZsO I. 395–396.

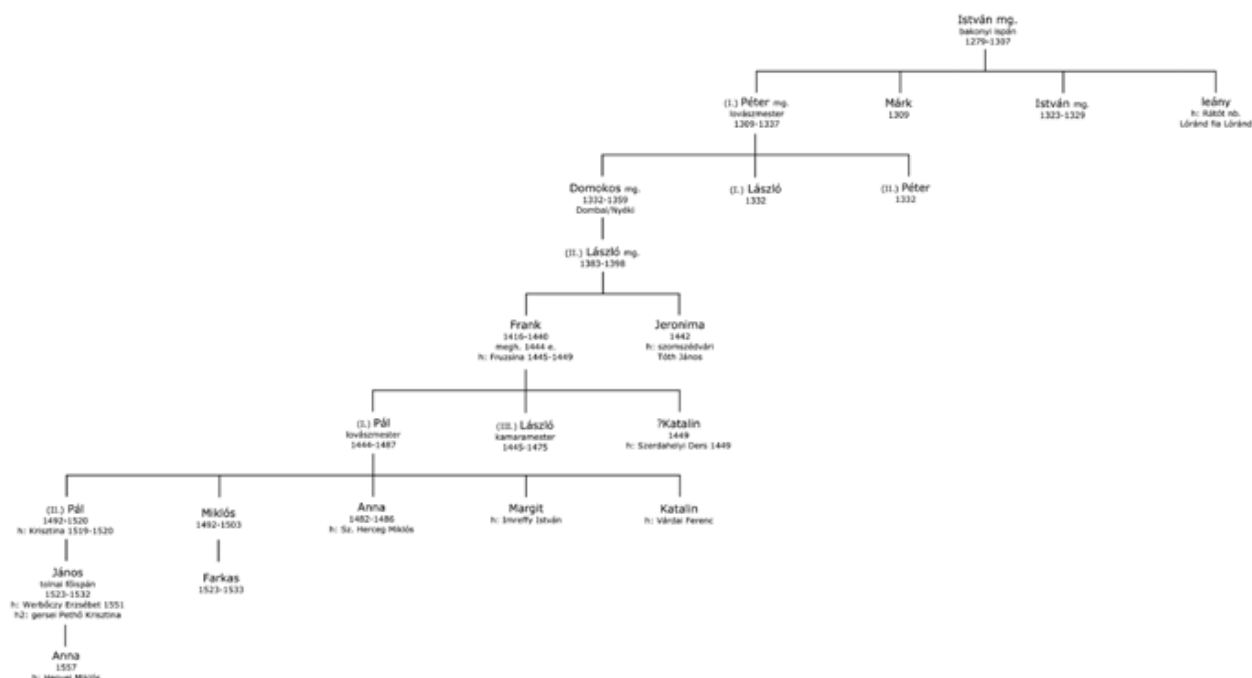
²¹ ZsO I. 554–556.

²² ENGEL 1996. I, 512, 516.

²³ ENGEL 1996. I, 512, 516.

1. kép. A lelőhely helyszínvázlata. 1: Gólyavár; 2: Szigeterdő

2. kép. A Dombaiak családfája (KARÁCSONY 1900, SZÓKE 1996 és ENGEL 2001 nyomán)

(1439 körül) Várad István a dombói várnagy.²⁴ Szerdahelyi Márton fia Ders 1444-ben Frank fia (I.) Pált bevádolta I. Ulászló királynál, miszerint bizonyos szekrényeket, amelyekben értékes dolgai és a birtokaira vonatkozó oklevelei voltak, korábban megőrzés végett átadott Dombai Pál anyjának, akitől aztán azok a fia tulajdonába kerültek át, és ő nem akarta visszaadni őket.²⁵

1447-ben Frank fiai (I.) Pál és (III.) László részt vettek a budai országgyűlésen,²⁶ azonban a nevük nem az ország bárói vagy pedig a megyei küldöttek között szerepelt, hanem egy külön csoportban, amelynek tagjait Mályusz Elemér a következő módon jellemezte: „*a köznemességnek volt egy kisszámú, de vagyon és tekintély, uralomvágy és tehetség dolgában jelentős csoportja, amely hivatottnak érezte magát az egész ország nevében beszélni, sőt cselekedni.*”²⁷

Ebben az időszakban, 1445-ben²⁸ és 1453-ban²⁹ castrum Dombo néven említik a várat, 1452-ben a várnagya Uzdi (másképpen Varjasi) Elek.³⁰ (I.) Pál 1455-ben már az országnagyok között szerepelt azon a győri tanácsülésen, ahol elhatározták, hogy V. László királyt Bécsből visszahozzák az országba.³¹ (I.) Pál pályafutása Hunyadi Mátyás uralkodása alatt tovább ívelt: 1466-ban tagja annak a hat főpapból és 14 báróból álló, Trencsénben ülésező csoportnak, amelynek tagjai kezekedtek a királyért, hogy az meg fogja tartani a Podjebrád Katalinnal kötött házassági szerződést.³² Ugyanebben és a rákövetkező évben még két-két királyi tanácslistán is megjelent a neve.³³ Hunyadi Mátyás hatalomra kerülését követően, 1460–1464 között a királyi lovászmester országos főméltóságot töltötte be Vezensenyi Lászlóval közösen,³⁴ míg testvére, László kamaramesterként tűnt fel.³⁵ Dombai (I.) Pálnak öt gyermekéről tudunk, két fiúról: (II.) Pál és Miklós, valamint három leányról: Anna, Margit és Katalin.³⁶ Tolna megye képviselőjében 1505-ben mindketten részt vettek a rákosi országgyűlésen.³⁷ Miután 1514-ben Werbőczy István Hármaskönyve az országgyűlés elé került, ott bizottságot állítottak fel a megvizsgálására, amelynek tagja lett (I.) Dombai Pál fia (II.) Pál is, aki akkor a királyi törvényszék egyik ülnöke volt.³⁸

A 16. század elején Dombai (II.) Pál fia János tolnai főispán és unokatestvére, Dombai Miklós fia Farkas közösen birtokolták a dombói és a nyéki várat, ahol két-két várnagyot tartottak.³⁹ 1527-ben János részt vett a Szapolyai-pártiak budai országgyűlésén.⁴⁰ Feltételezhetően mindvégig János király híve volt, amit családi kapcsolatai Werbőczy Istvánnal alátámasztani látszanak, habár van korabeli utalás arra vonatkozóan is, hogy rövid időre átpártolt Ferdinándhoz.⁴¹ Martonfalvai Imre emlékirataiban a következőket olvashatjuk:⁴² „*Ez időközben az Dombay urak és az több János király párti, Ferdinánd királynak az én kegyelmes uram kényszerítésébül fejet hajtának, és Dombay János Ozora várát az én uramnak [Török Bálintnak] vallá...*”⁴³ Dombai János Werbőczy István lányát, Erzsébetet

²⁴ MIKLÓS 2007, 229.

²⁵ OLEXIK 1935, 269; ENGEL 2001.

²⁶ SZENTPÉTERY 1901, 155; ENGEL 1996. I, 513, 516.

²⁷ MÁLYUSZ 1957, 529.

²⁸ Károlyi II. 244–246.

²⁹ CSÁNKI 1897, 104.

³⁰ ENGEL 1996. I, 304.

³¹ MÁLYUSZ 1957, 532; ENGEL 1996. I, 513, 516.

³² KUBINYI 1988, 197, 204.

³³ KUBINYI 1988, 197, 204.

³⁴ KUBINYI 1988, 204; C. TÓTH et al. 2016, 118.

³⁵ ENGEL 2001.

³⁶ ENGEL 2001.

³⁷ KOVACHICH 1800, 334.

³⁸ FRAKNÓI 1899, 93, 99.

³⁹ KOPPÁNY 1994, 163; MIKLÓS 2007, 229.

⁴⁰ FRAKNÓI 1874, 52; SZAKÁLY 1969, 15, 17.

⁴¹ SZAKÁLY 1969, 18.

⁴² A Martonfalvai Imre emlékiratát szerkesztő Szopori Nagy Imre az 1520-as évek végére, Szakály Ferenc pedig az 1527–1529 évek közé helyezi a Dombaiak Ferdinándhoz való esetleges átállásának lehetséges időpontját. Vö. MARTONFÁLVAY 1881, 133. 2. jegyzet; SZAKÁLY 1969, 18.

⁴³ MARTONFÁLVAY 1881, 133. Az idézett forrásrészlet problémás pontjaira, a benne összekeveredő, különböző időpontokban történt eseményeire ld. SZAKÁLY 1969, 18–19.

vette feleségül. János (1537 után) és Farkas halála után a család férfiágon kihalt. Ezt követően Werbőczy megszerezte az unokája, Dombai Anna feletti gyámságot, Gersei Pethő Krisztinával, János második feleségével szemben, akit ennek ürügyén megfosztott mind Nyék, mind Dombó várától és a hozzá tartozó birtokoktól is.⁴⁴

A család férfiágon való kihalása után és a mohácsi csatát követő zavaros évtizedekben a vár többször cserélhetett gazdát. Mivel a területre vonatkozó korabeli források szisztematikus összegyűjtése és feldolgozása még nem történt meg, ezért egyelőre a várra vonatkozóan csak néhány bizonytalan adat áll a rendelkezésünkre. Dombai János halála után Werbőczy István az unokája gyámsága révén szerezte meg a várat, azonban arra vonatkozóan, hogy mennyi ideig birtokolta azt, egyelőre nincs adatunk. Egy 1541 májusában kelt levél arról tudósít, hogy miután Török Bálint kiszorult az ostromlott Budáról, Dombó várát is megostromolta, azonban nem sikerült elfoglalnia.⁴⁵ Egyelőre nincs megbízható adatunk, hogy ebben az időszakban ténylegesen ki birtokolta az erősséget. Buda török kézre kerülése, illetve Werbőczy István halála után a várat feltehetően a fia, Werbőczy Imre birtokolta. Ebben az időben járhatott a várban Tinódi Lantos Sebestyén is, aki Jázon és Medea című művében emlékezik meg az itt tartózkodásáról és egyúttal bal kezének sebesüléséről is.⁴⁶

A török hadak 1546-ban vagy 1547-ban foglalták el Dombót, amely a következő másfél évszázadban a budai vilajet koppányi szandzsákhöz tartozott. A hódoltság ideje alatt viszonylag kis létszámú, az első időkben száz fő körüli, majd a hódoltság utolsó időszakában a felére csökkent létszámú, nagyrészt balkáni eredetű várkatonaság állomásozott benne. A katonaság zsoldját a koppányi szandzsák és a budai vilajet közösen fedezte, csapatonemenként szétválasztva.⁴⁷

Az egykori főúri rezidenciából török végvár lett, a környező települések elnéptelenedtek, egy részükbe szintén a Balkánról feljövő délszláv lakosság települt be.⁴⁸ A vár elfoglalása után 1565-től vannak adataink az itt álló uralkodói dzsámi viszonylag nagyszámú személyzetéről és jövedelmeikről, továbbá 1630-ból arra vonatkozóan is, hogy Mürtezá pasa az imahelyet újjáépíttette és a környékét rendbe hozatta.⁴⁹ Evlia cselebi az 1664. évi útja során meglátogatta a várat, amelyről a következőket írta: „*hatszögalakú, köépitkezésű vár egy dsámival, parancsnokkal, háromszáz várkatonával, egy fogadóval és egy fürdővel.*”⁵⁰ A 17. század középső harmadából ismert egy másik, a török kézen levő végvárakkal foglalkozó összeírás is, amelyben a vár felújításáról kapunk rövid tájékoztatást: „*A koppányi szandzsákban nyolc palánk kijavított, némelyik teljes egészben felújított; különösen Dombó (Dönböl) vára, mivel Kanizsához hasonló vár, alapjától megépített, ágyú talpakra tétettek, más szükségletei is kiegészítettek és elláttak.*”⁵¹

Nádasdy Ferenc dél-dunántúli portyázásai során, 1656-ban megadóztatta az akkor még török kézen levő Dombót és a környező falvakat, ezért 1658-ban III. Ferdinánd császár neki adta a várat és a várhoz tartozó településeket.⁵² Nádasdy a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétele miatt ezt az akkor még török fennhatóságú területen található „birtokát” is elvesztette.

⁴⁴ SZAKÁLY 1969, 17. Dombai Anna és férje Henyei Miklós hűtlenségük miatt 1557-ben veszítették el Nyék várát és a hozzá tartozó birtokokat, amelyet I. Ferdinánd Batthyány Ferencnek adományozott, akinek a leszármazottai birtokolták azt az újkor elejéig. MIKLÓS 1988, 217–218.

⁴⁵ ETBO 258. sz. Először Koppány Tibor, majd Miklós Zsuzsa is felvetette, hogy a dombói vár 1537-ben Török Bálint kezébe került. Mindketten Szakály Ferencnek az 1969-ben megjelent tanulmányára hivatkoznak, azonban ebben ilyen adat nem szerepel. Vö. KOPPÁNY 1994, 163–164; MIKLÓS 2007, 172; SZAKÁLY 1969, 17, 19–27.

⁴⁶ DÉZSI 1912, 10.

⁴⁷ HEGYI 2007, 1216–1224.

⁴⁸ Ld. GAÁL 1982, 177–180.

⁴⁹ SUDÁR 2014, 239. Sudár Balázs szerint, minthogy a várról fennmaradt 17. század végi leírásokban nem szerepel utalás az építményre, feltételezhető, hogy a vár egyik átalakított helyiségét használhatták erre a célra. Emellett annak a lehetőségét is számításba vehetjük, hogy az említett építmény nem a várban, hanem a váralja település területén állt, esetleg annak a templomát alakították át dzsámiá.

⁵⁰ Karácson Imre a helynevet Dinolnak olvasta és nem tudta lokalizálni. KARÁCSON 1908, 32. Hegyi Klára szerint helyes pontozással az olvasata Donbol, ami a Tolna megyei Dombóval azonosítható. HEGYI 2007, 1224. Sudár Balázs szerint Evlia cselebi hallgat Dombórol. SUDÁR 2014, 239.

⁵¹ FODOR 1985, 169.

⁵² MNL OL E 156 a. Fasc. 005. No. 008.

Buda visszavétele után, 1686 őszén, Lajos Vilmos badeni őrgróf dél-dunántúli hadjárata során került a vár a császári-királyi csapatok kezére, Péccsel, Siklóssal, Kaposvárral és több Duna menti palánkvárral együtt.⁵³ 1691-ben Esterházy Pál herceg kapta meg az uralkodótól a környező földekkel, továbbá Simontornya, Ozora, Tamási, Kaposvár és Koppány várakkal együtt, az elmaradt nádori jövedelmeinek fejében.⁵⁴ A herceg a következő évben az egyik emberével, Kelcz Mihállyal, elkészíttette az újonnan szerzett birtok urbáriumát, amelyben fennmaradt a vár török kor utáni állapotának részletes magyar és latin nyelvű leírása is.⁵⁵

A magyar nyelvű leírás szerint a vár négyszögletes alaprajzú, körülárkolt épületegyüttes volt. A várba egy hídon és a nyugatra néző kaputornyon keresztül három kapun lehetett bejutni. A kaputorony alatt egy börtönként szolgáló pince helyezkedett el. A toronyhoz a várudvar felől épületek csatlakozhattak, amelyek ebben az időben már romos állapotban voltak. A kaputoronytól délre húzódó falszakasz szintén leomlott. A várudvar északi oldalán egy alapincézett, háromszintes épületszárny állt, amelynek a boltozatai hasonlóképpen elpusztultak. Az épület felső és középső szintjén négy-négy helyiség volt található, a pinceszint végighúzódott az épületszárny alatt. Az épületszárny nyugati és keleti végében egy-egy torony állt, amelyeknek a bejárata feltehetően a várudvar felé nyílt: „*az vár piarcza felé nap nyugotrul volt ismét egy alkalmas Torony, azon Torony alatt egy alkalmas kamara vagyon, Ugyan azon condignatiok mellett nap keletre vagyon hasonló Torony, ennekis az allyában egy alkalmas ház vagyon, alatt pedigh Pincze.*” A várudvar keleti oldalán nem állt épület, a várfal tetején (és a falból kiugró kőkonzolokon, esetleg pilléreken) egy függőfolyosó futhatott végig: „*Nap keletrül nincsen semmi ház, hanem erős fal, és azon falnak az teteyén egy folyosó köbül, és faragott kü gerendákra vagyon rakva.*” A déli oldalon szintén többszintes, alapincézett épületszárny helyezkedett el: „*... három condignatiobul állott, alatta kétt jó pincze, az edgyik az épületnek feléigh, a másik pedigh végigh nyul, az első pincze fölött való condignatio bolt-hajtás alatt vagyon, ebbül délre nyilló Ajtón kívül vagyon egy ház, és egy erőss Bolt, kinek az bolthajtása mostis extál, ezen condignatiokon föllyül harmadik és negyedik minden padlás nélkül vagyon, itt a középső condignatiobul dél felé nilló Ajtórul volt megint egy derék ház, megint ebbül vár piarcza felé nilló Ajtón egy más ház, és ott egy szenellő hely, és egy kamarácska.*” A különböző szintek között faragott kő lépcsőkön lehetett közlekedni. A leírás a várban harminc ajtót és hatvankét ablakot említ, mind-egyiknek a kerete faragott kőből készült. Az egész épületegyüttes tető nélkül állt, azonban a szöveg írója megjegyzi, hogy: „*az el rontott falakból pedigh alkalmas épületet tehetni.*” A vártól keletre eső területen egy téglaegető helyezkedett el, amely szintén felújítható állapotban volt.

A vár és a hozzá tartozó település a török kiűzése után leégett, azonban ez utóbbi hamarosan újraterülpült. Az urbárium elkészítésének időpontjában Dombó Bedekovics Kristóf várkapitány vezetése alatt álló fegyveres rációk lakták.⁵⁶

A jelentéshez tartozó kiegészítő, latin nyelvű leírás szerint a vár kapuja felett egy kőből faragott, latin felirattal ellátott címer volt, továbbá egy 1520-as évszám és egy W.D. monogram. Ezen kívül a várban még hat ajtó volt latin felirattal ellátva (bibliai idézetekkel), ezek közül kettő a kápolnához tartozott, egy továbbin pedig a Dombai család címere volt látható egy I. D. monogrammal. A leírás szerint a várfalon végigfutott egy folyosó, továbbá említést tesz még egy hídról a vár előtt, valamint egy másikról, a palánkkal körülvett váralja településnél, amely átvezetett a Kaposon.⁵⁷

Dombó szerepelt az Udvari Haditanács 1699 végén kiadott várrombolási rendeletében,⁵⁸ azon-

⁵³ OROSS 2013, 118.

⁵⁴ MIKLÓS 2007, 172.

⁵⁵ A forrás első közlése: SZŐKE 1971, 48–50; majd részletes elemzését tartalmazó tanulmány kíséretében: SZŐKE 1983; a várra vonatkozó részletet közli: KOPPÁNY 1994, 165–166; legutóbb az eredeti szöveg központozásának és a leírásban szereplő égtájak megjelölésének a megváltoztatásával: SZABÓ – CSÁNYI 2013, 192–193. Ebben az időszakban készülhetett a Greischer Máttyás munkájának tulajdonított metszet a várról és a palánkkal körülvett váralja településről. Vö. GAÁL 1984.

⁵⁶ SZŐKE 1983, 13, 16–17.

⁵⁷ KOPPÁNY 1994, 161, 164–165.

⁵⁸ OROSS 2005a, 270–271.

ban a tényleges bontásra majd csak a következő, 1702 elején kiadott rendelkezés értelmében került sor. Ekkor a lerombolandó várakat hat csoportra osztották, ezek közül az utolsóba került bele Kaposvár és Dombóvár. A bontási munkák vezetésével Johann Joseph de Huyn szigetvári kapitányt és Kaspar Dörck hadmérnököt bízták meg, az itt található hadfelszerelésről pedig úgy rendelkeztek, hogy azt Szigetvárra kell átszállíttatni.⁵⁹ A rendelet konkrét utasításokat tartalmazott a bontás módját illetően is: a várak külső és belső erődítéseinek a falait, tornyait és egyéb védműveit úgy kell lebontani vagy felrobbantani, hogy a keletkező törmelékkel a várárkot fel lehessen tölteni. A bontáshoz szükséges munkaerőt a környező megyéknek kellett biztosítaniuk.⁶⁰ A vár lerombolására 1702. március 15. és április 14. között került sor. Johan Ernst Heher, a Budai Kamarai Adminisztráció kaposvári provizorának beszámolója szerint Dombóváron az aknászok egy 40 öl magas tornyot robbantottak fel.⁶¹ A bontást végül Esterházy Pál a saját jobbágyaival végeztette el.⁶² Az Esterházy-uradalom 1720-as összeírásban a vár már a Kapos folyó közepén lévő szigeten álló, használaton kívüli romként szerepel.⁶³

A DOMBÓI VÁR KUTATÁSTÖRTÉNETE

A vár pusztulása után az első ismert megemlékezés Vályi András országleírásában szerepel, ahol a következőket olvashatjuk: „*Dombóvár. Magyar Mező Város Tolna Vármegyében, földes Ura Hertzeg Eszterházy Uraság, lakosai katolikusok, fekszik a' Vár alatt, Sár vize mellett, határja termékeny, 's vagyonyainak eladására Pécsen jó módgya lévén, az első Osztályba tétettetett.*”⁶⁴ Moldoványi József 1824-ben megjelent megyeleírásából már valamivel többet tudhatunk meg magáról a várról is: „... a hajdani Dombai Familia' némelly omladékos várának a' mostoha idők által öszve-rágott várától veszi nevezetét. ... Dombóvárnak nyugati részéről látszatóságok egy régi várnak falai, mellyek motsáros erekkel vannak körül véve – úgy nemkülönben a' napkeleti és éjszaki részén váratskáknak omladéki szemléltetnek a' Kapos Vize mellett, mellyekről sem hagyomány, sem iromány által bizonyosat nem lehet írni.”⁶⁵ A 19. század közepén Fényes Elek a következőket írta: „*Nyugotra a Kapos bozótjánál most is láthatni a régi dombói vár romjait, melly vár ama hires jogtudós Dombay Pál birtoka vala, kire II. Ulászló alatt a Hármaskönyv megvizsgálása bizatott.*”⁶⁶

A 19. század második felében Rómer Flóris meglátogatta a romokat, a jegyzetfüzetében egy alaprajzot és egy távlati képet készített róluk (3–4. kép).⁶⁷ Ennek alapján a vár szabályos négyszög alaprajzú, az északi oldalán egy háromhelyiséges, a nyugatin pedig egy egyhelyiséges épületrésszel. Az előbbinek a felmenő falai 1,5 öl magasak voltak. Az építményt kelet, dél és nyugat felől árok határolta. Az ároktól délre, az egykori kápolna közelében (a mai Nepomuki Szent János szobor helyén) egy „*talán kertfal*” felirattal ellátott, derékszögű falszakaszt jelölt. Mind az alaprajzon, mind a távlati képen megfigyelhetők a ma is álló délkeleti pillér, illetve az északkeleti és északnyugati falcsomók maradványai, míg a rajzokon szereplő többi északi, valamint nyugati falszakaszok ma már nem láthatók a felszínen.

A vár a következő közel egy évszázadban elkerülte a régészeti kutatás figyelmét, habár a város és egyúttal a vár történetéről Faics Irén 1910-ben megjelentetett egy cikksorozatot a Dombóvár és Vidéke hasábjain,⁶⁸ továbbá az 1930-as években a helyi gimnázium tanárai többször is végez-

⁵⁹ OROSS 2005a, 273–277, 279–284; ld. még TAKÁTS 1929, 310–311; GERŐ 1955, 408.

⁶⁰ OROSS 2005a, 283.

⁶¹ OROSS 2005b, 98; a kaputorony méretére vonatkozó adat biztosan téves: „... und eine grossen von 40 clafter hohen Thurn...”.

⁶² HOLUB 1974, 95.

⁶³ KOPPÁNY 1994, 164.

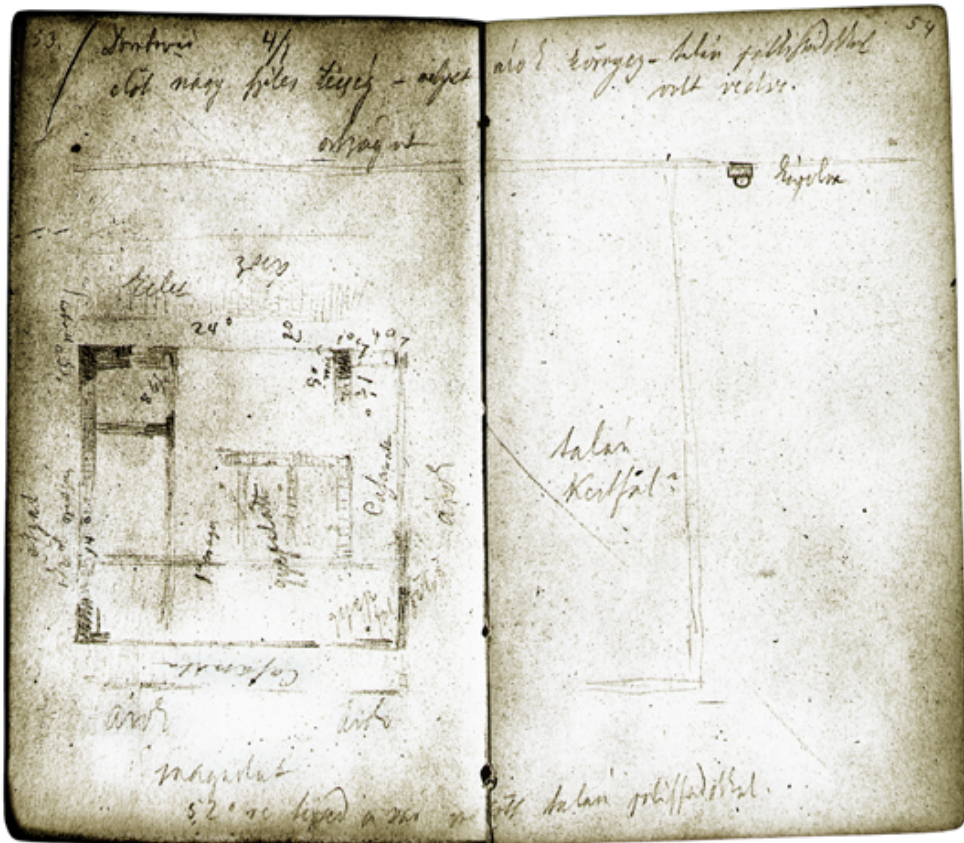
⁶⁴ VÁLYI 1796, 509.

⁶⁵ MOLDOVÁNYI 1824, 60; ld. még KOPPÁNY 1994, 164; MIKLÓS 2007, 172.

⁶⁶ FÉNYES 1847. II, 50, ld. még FÉNYES 1851. I, 274.

⁶⁷ Első közlése: ERKY-NAGY 2006, 16; ld. még MIKLÓS 2007, 173.

⁶⁸ FAICS 1910a; FAICS 1910b.

3. kép. Rómer Flóris alaprajzi vázlatja a dombói vár maradványairól

4. kép. Rómer Flóris távlati képe a várromról

tek ásatást, azonban ezekről dokumentáció nem maradt fenn. Az ekkor előkerült leletek jelenleg a dombóvári Helytörténeti Gyűjteményben találhatóak.⁶⁹ 1968-ban Rosner Gyula volt az, aki először végzett régészeti terepbejárást a romok környékén. Eredményeit a következőképpen foglalta össze: „A Kapos jobb partján kiemelkedő szárazulaton, a községtől délnyugatra, néhol még emelet magas falcsonkú várat délnyugati oldalról patkó alakban falu veszi körül. A felszínen levő kerámia szerint a telepet a 14. század elejétől a 17. század elejéig használták.”⁷⁰

A várra és a Dombai családra vonatkozó történeti adatok első összegyűjtése Szőke Sándor nevéhez fűződik.⁷¹ Ő közölte először Kelcz Mihály 1692-ben készített leírását, amit egy évtizeddel később, Szőke Sándorné Zsíros Mária egy nagy, összefoglaló tanulmány keretében publikált újra.⁷²

Az 1980-as évektől Miklós Zsuzsa foglalkozott a lelőhellyel, aki több évtizeden keresztül végzett terepbejárásokat (1981, 2000 és 2004) és készített légi felvételeket a várról és környékéről.⁷³ A felszíni gyűjtés során, a falmaradványok körüli művelt területeken, az ártérből kiemelkedő domb peremén hamus foltokat, továbbá nagy mennyiségű késő középkori és török kori kerámiatöredéket, valamint néhány fémtárgyat találtak, továbbá a déli oldalon egy szétszántott Zsigmond-kori kályha helyét azonosították. 1988-ban Nováki Gyulával és Sándorfi Györggyel közösen készítették el a lelőhely geodéziai felmérését (5. kép), a falakról azonban ekkor nem született építészeti felmérés.⁷⁴ Az adatok kiértékelése során arra a következtetésre jutott, hogy a ma is látható, álló falcsonkok nem a vár szélén helyezkedtek el, hanem attól valamivel beljebb, mivel: „a mocsaras terület adta stratégiai előnyt alapvetően a közel négyszögletes, a berekből enyhén kiemelkedő domb teljes beépítésével lehetett kihasználni. Mindebből azonban természetesen nem következik az, hogy a ma látható romok egyetlen építési periódushoz tartoznak.” Régészeti feltárás nélkül az álló falak és a 17. század végi leírás összevetését, egyes épületek beazonosítását nem tartotta lehetségesnek. A Dombóvár–Szigeterdön végzett feltárása kapcsán először vetette fel annak a lehetőségét, hogy a 14. század eleji oklevelekben szereplő vár nem a Gólyavárra, hanem a szigeterdei toronyvárra vonatkozik, azonban utóbb, a Gólyavárat övező területekről származó, 14–15. századra keltezett felszíni leletanyag miatt ezt a felvetést mégis megkérdőjelezte. Kutatási eredményeit összegezve 2007-ben és 2011-ben publikálta.⁷⁵

1994-ben Koppány Tibor a kora újkori írott források, elsősorban az Esterházy-család levéltárában fennmaradt vonatkozó iratok alapján állította össze a vár elméleti rekonstrukcióját (6. kép). Ez alapján egy négyszög alaprajzú építményt feltételezett, amelyet pártázatos, védőfolyosóval ellátott falak határoltak, a nyugati oldalán egy nagyméretű kaputoronnyal, az északi és déli oldalán pedig egy-egy többszintes, alápincézett palotaépülettel. A vár építését az alaprajzi elrendezésből kiindulva a 14. század második felére helyezte, míg a 14. század elején megjelenő okleveles adatokat egy másik, korábbi várra vonatkozóknak tartotta. Szerinte a 17. század végi latin nyelvű leírásban szereplő 1520-as évszám nem a vár építésére, hanem egy későbbi átépítésre vonatkozik, továbbá az ott megjelenő I. D. és W. D. monogramokat Dombai János és Dombai Farkas nevével hozta összefüggésbe, amivel kapcsolatban a következőket írta: „Az 1692-es leírás alapján megismert Dombóban ebből az építkezésből származott a címeres és feliratos bejárati kapu és feltételezhetően az a harminc ajtó- és hatvankét ablaknyílás kerete, amelyek »cizfrán kifaragott kübül« voltak.” A leírás alapján kikövetkeztetett szabályos alaprajzi elrendezést viszont ennél a 16. század eleji építkezésnél legalább egy évszázaddal korábbinak, időben és formában leginkább a kanizsai várhoz közelállónak feltételezte.⁷⁶

⁶⁹ Ezek részleges közlését ld. SZABÓ – CSÁNYI 2012, 183–186, 209.

⁷⁰ ROSNER 1969, 76.

⁷¹ SZŐKE 1971.

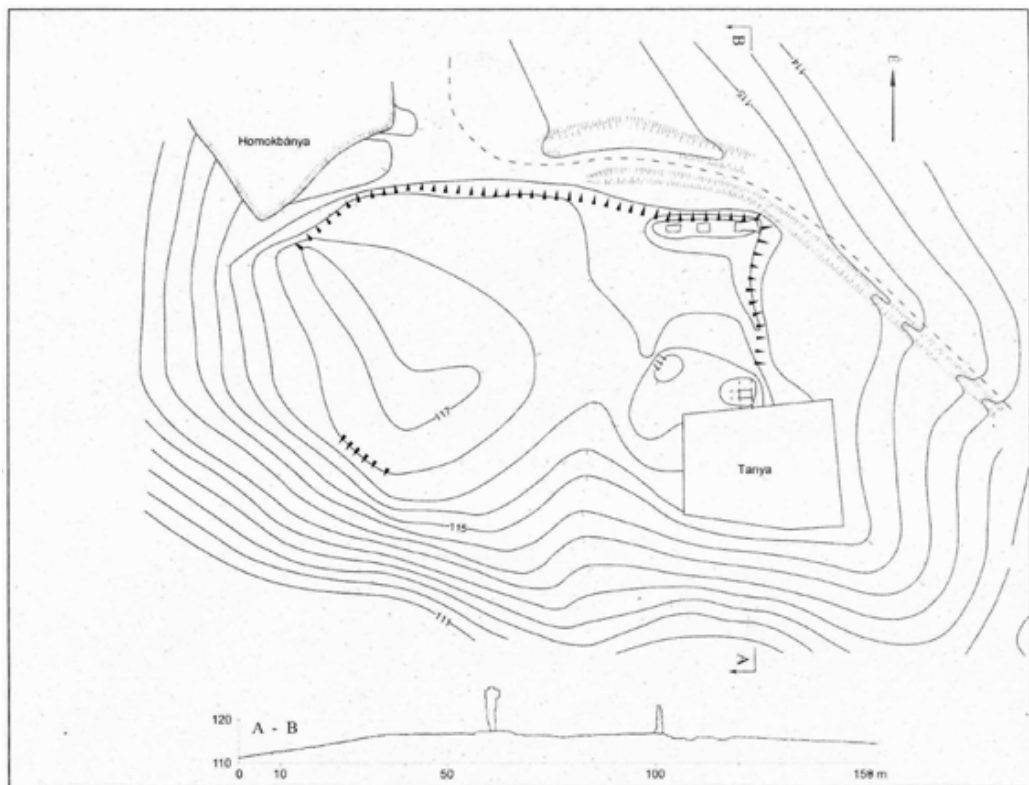
⁷² SZŐKE 1983.

⁷³ MIKLÓS 2003a; MIKLÓS 2003b; MIKLÓS 2007, 174–176.

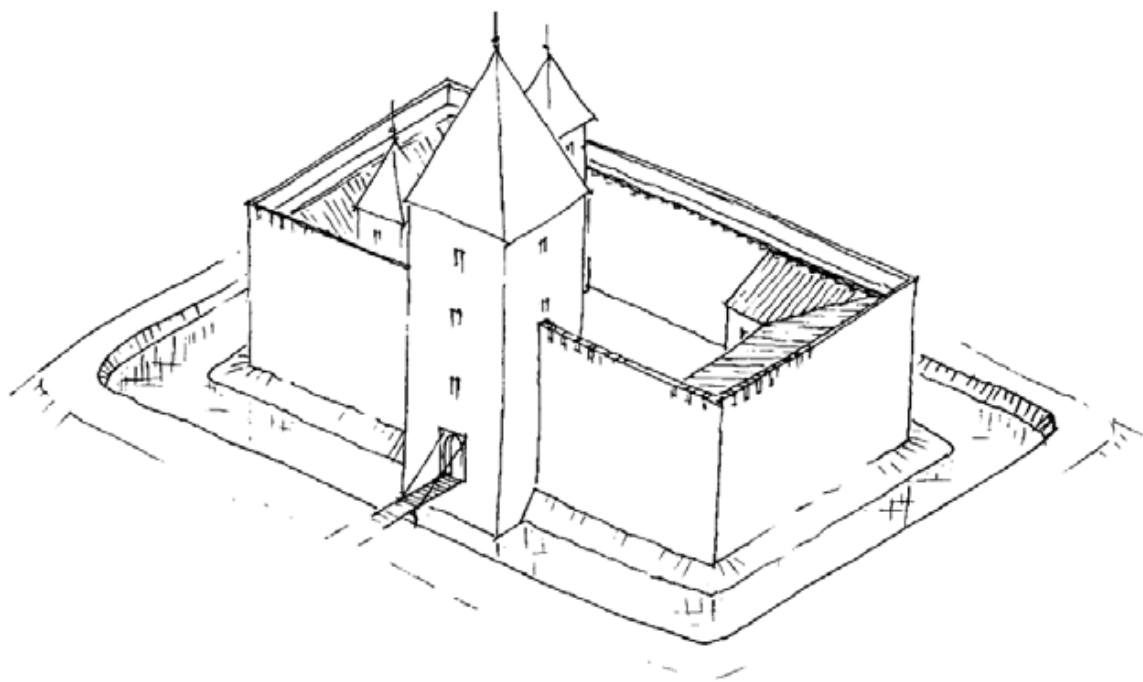
⁷⁴ MIKLÓS 2003b, 157–158.

⁷⁵ MIKLÓS 2007; GERE – MIKLÓS 2011.

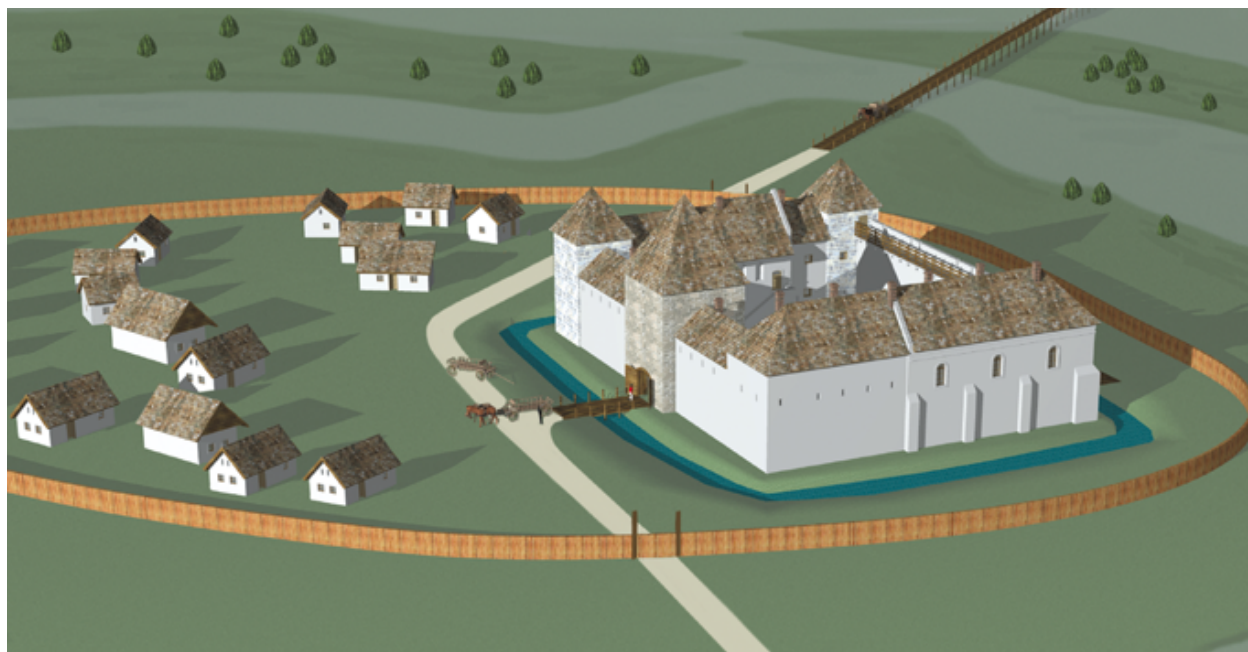
⁷⁶ KOPPÁNY 1994, 163.

5. kép. Miklós Zsuzsa, Nováki Gyula és Sándorfi György szintvonalas felmérése a lelőhelyről (1988)
(MIKLÓS 2007, 175)

6. kép. Koppány Tibor elméleti rekonstrukciója (KOPPÁNY 1994, 162)

7. kép. Erky-Nagy Tibor és Dunai József számítógépes rekonstrukciója

A 2000-es évek elején Erky-Nagy Tibor, Dunai József építész és Gelencsér Gábor vasútmérnök Rómer Flóris alaprajzára és a Kelcz Mihály-féle leírásra támaszkodva, figyelembe véve a ma is álló építészeti maradványokat, Koppány Tibor elképzelésétől több ponton is eltérő, új, számítógépes rekonstrukciót készítettek a várról (7. kép).⁷⁷

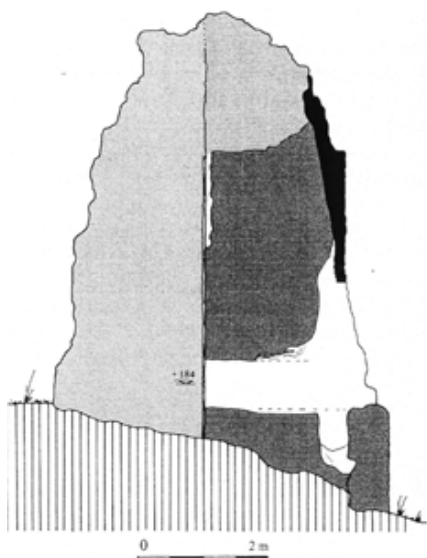
2001-ben Gere László, Miklós Zsuzsa és Terei György emelőkosaras daru segítségével felmérték a délkeleti falcsonk két oldalát és részletes leírást készítettek róla, majd 2006-ban Gere László elvégezte az északkeleti falcsonk dokumentálását is, az akkor zajló műemléki állagvédelmi munkákkal egy időben (8–9. kép). A délkeleti falcsonkon megfigyelt jelenségek alapján megállapították, hogy az egy nagyméretű, többszintes palotaépület részlete. Az északi oldal maradványai és az északkeleti álló falcsonk kapcsán a következőket állapították meg: *„Azt nem tudjuk, milyen kapcsolatban volt az L alakú falcsonk és a vele egy síkban, a domb északi peremén levő, vörös téglából készült vastag, tömör – jelenleg több részletben látható – falmaradvánnyal. Tekintve, hogy ezek a vastag falak a domb peremének közelében található, elképzelhető, hogy ezek képezték a vár külső falát. Feltevéssünk alátámasztani látszik, hogy az L alakú falon nincs ablakra vagy ajtóra utaló nyom.”* A maradványok felmérése után, feltárási munkák hiányában továbbra is kockázatosnak tartották a ma is álló falcsonkoknak a 17. század végi leírásokkal való összeegyeztetését.⁷⁸

2011 telén és 2012 tavaszán Szabó Géza vezetésével leletmentés és régészeti szakfelügyelet zajlott a vár melletti területen, aminek az eredményeiről Csányi Viktorral közösen számoltak be.⁷⁹ A lelőhely keleti oldalán az engedély nélkül telepített gyümölcsös felszámolása során, a fák eltávolítását követően 67 gödör feltáráására és dokumentálására került sor. Az itt megfigyelt rétegvizonyokból megállapították, hogy az érintett terület a valamikori váron kívül helyezkedett el, a dombot körülvevő mocsaras terület szélén. Sajnos a közölt rétegtani leírások szinte teljesen használhatatlanok, ugyanis csak egyetlen feltárt gödör metszetrajzát mellékeltek hozzá, felszínrajzot pedig egyáltalán nem, aminek következtében a közölt adatok pontos térbeli elhelyezése nem le-

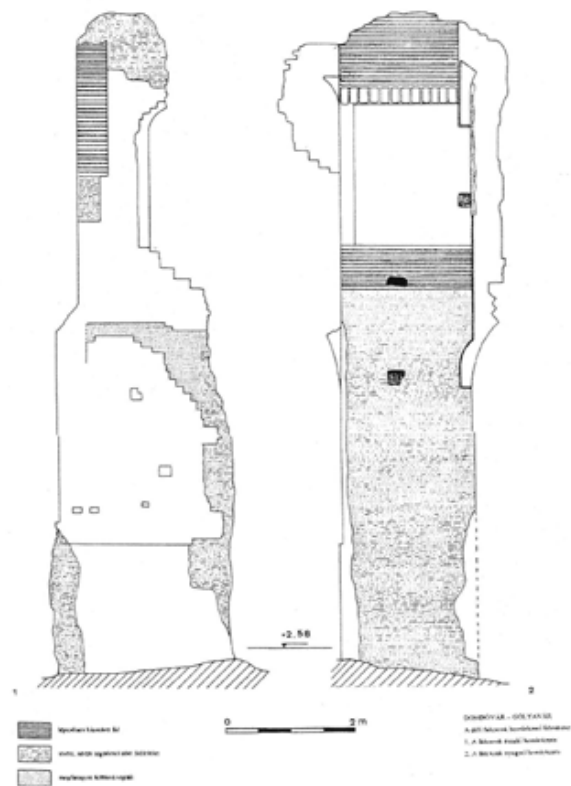
⁷⁷ ERKY-NAGY 2006, 16–19.

⁷⁸ MIKLÓS 2003b; GERE – MIKLÓS 2011, 337.

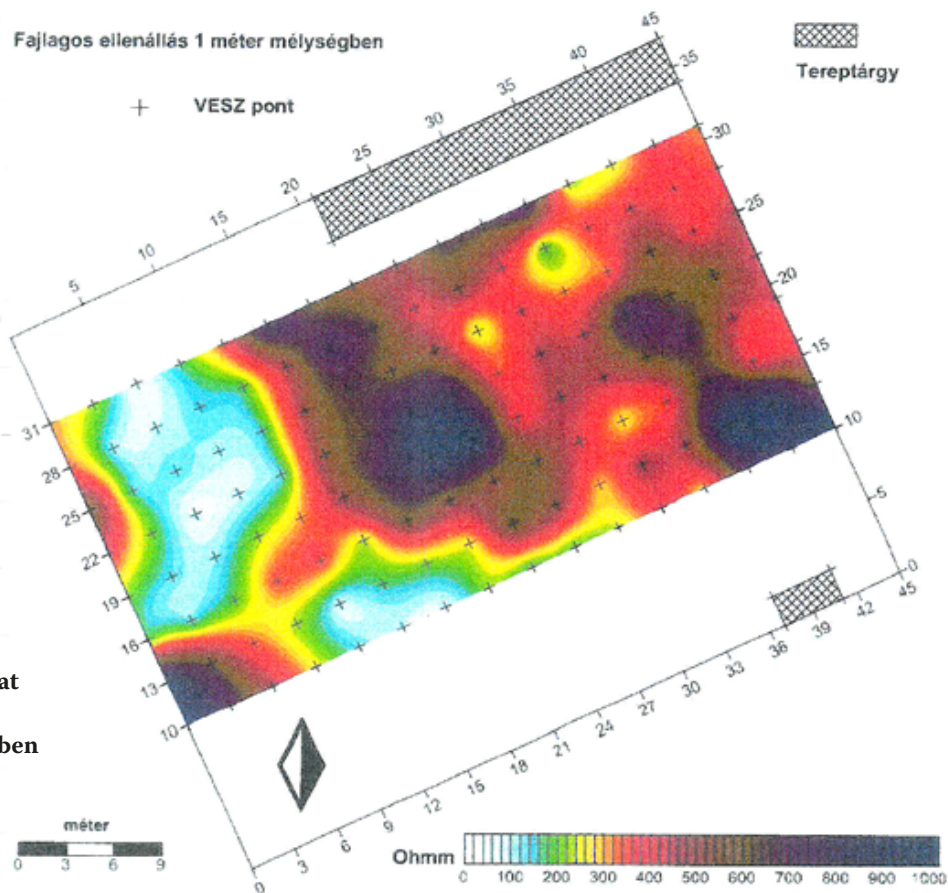
⁷⁹ SZABÓ – CSÁNYI 2012, 179–194; ismeretterjesztő változatban: CSÁNYI – SZABÓ 2012.

8. kép. Gere László felmérése az északkeleti falconkról (GERE – MIKLÓS 2011, 338)

9. kép. Gere László felmérése a délkeleti falconkról (GERE – MIKLÓS 2011, 339)

10. kép. A GEO-S által készített geofizikai vizsgálat egyik szelvénye: fajlagos ellenállás 1 méter mélységben (SÁRVÁRI 2013, oldalszám nélkül)

hetséges.⁸⁰ Emellett a 611-es számú főút szőlőhegyi leágazásánál, szennyvízcsatorna ásása közbeni szakfelügyelet során, több sorban futó facölöpöket találtak, amelyeket a Kelcz Mihály-féle leírásban szereplő és a Greischer Mátyás-féle metszeten látható, a vár déli és keleti oldala mellett futó híddal azonosítottak.⁸¹

A mentőásatás során előkerült 13. századi leletanyag, valamint a 17. század végi leírás tájolásának átértelmezésével egy Árpád-kori előzményekkel rendelkező, más tájolású, és a Kapos árteréből kiemelkedő domb majdnem teljes területét (kb. 50×100 méter) elfoglaló⁸² vár létezését feltételezték. Ezek alapján kísérletet tettek arra, hogy a lelőhely területén található maradványok és az írott források adatait összegegyeztessék: eszerint a vár bejárata nem a nyugati, hanem az északi oldalon volt, míg a leírásban szereplő két épületszárny a nyugati és a keleti oldalon helyezkedett el, és ez utóbbinak a maradványa a délkeleti sarokban ma is álló pillér.⁸³ A sziget legmagasabb pontját képező emelkedőt a terület nyugati részén (a vár mellett előkerült leletanyagra, elsősorban a III. Béla (1172–1196) által kibocsátott tálkapéznre alapozva) egy Árpád-kori lakótorony helyének határozták meg,⁸⁴ így teljesen elvetve Koppány Tibornak azt a feltételezését, miszerint a 14. század eleji okleveles adatok nem erre az építményre vonatkoztak. Ennek a felvázolt elméletnek valójában semmiféle régészeti bizonyítéka nem volt. Habár a lelőhelyen előkerült 13. századi leletanyag valóban a terület Árpád-kori használatát valószínűsíti, azonban az erre az időszakra keltezhető építészeti maradványok híján ez még nem feltétlenül jelenti egy korai vár meglétét. A Kelcz Mihály-féle leírás központozásának az átértelmezésével, valamint a szövegben szereplő égtájak önkényes átírásával, valójában az érintett területen végzett feltárás nélkül próbálták meg egyeztetni az álló falmaradványokat az említett szöveggel, amely természetesen nem adhatott valódi eredményt.

Dombóvár Város Önkormányzata 2013-ban készítette el a GEO-S Geoinformatikai, Geotechnikai és Kereskedelmi Bt.-vel az álló falmaradványok által közrefogott terület geoelektromos geofizikai felmérését (talajellenállás-mérés), amelynek az volt a célja, hogy vár lerombolása óta föld alá került, elfedett épületmaradványokat roncsolásmentes módszerrel azonosítsák (10. kép).⁸⁵

A LELŐHELY FÖLDRAJZI KÖRNYEZETE

A dombói vár maradványa és az azt körülvevő valamikori település helye a Kapos déli partján, a folyó egykori árteréből szigetszerűen kiemelkedő dombon található. A valamikori sziget kb. 70×100 méter kiterjedésű, a tengerszint feletti átlag magassága 117 méter, kb. 6 méterrel emelkedik ki az ártérből (1. kép). Jelenleg a domb keleti oldalán, annak a szélétől azonban valamivel távolabb négy falcsonk látható a valamikori vár omladékából: a délkeleti oldalon egy téglából épült pillér marad-

⁸⁰ A szakfelügyelet eredményeit közlő publikációban a szerzők jelzik, hogy 1:100 léptékű felszínrajzot készítettek a vizsgált területről, ezt azonban nem publikálták.

⁸¹ SZABÓ – CSÁNYI 2012, 182–184.

⁸² A szerzők által készített és közzétett légi fotón (17. kép) az egykori várak helye tisztán kirajzolódik, és jól látszik az is, hogy az északnyugati falcsonk mellett befordul nyugati irányba: már ennek alapján is valószínűsíthető volt, hogy az egykori építmény nem foglalta el a Kapos árteréből kiemelkedő sziget teljes területét.

⁸³ Itt nem vették figyelembe azt a nyilvánvaló szempontot, hogy amennyiben a vár déli oldalával párhuzamosan emeltek fel egy épületszárnyat, annak mind a keleti, mind a nyugati oldalon is kellett, hogy legyen valamilyen lezárása.

⁸⁴ SZABÓ – CSÁNYI 2012, 191.

⁸⁵ SÁRVÁRI 2013. A felmérés adatait sajnos csak részben lehetett felhasználni, ugyanis, mint a feltárási munkák során kiderült, a jelenkori felszín alatt, az egykori vár teljes területén 30–40 cm vastagságban a valamikori építmény elbontott épületanyaga van szétterítve. A felméréshez a várudvar területén jelölték ki a mérési pontokat, az álló falmaradványoktól néhány méter távolságra, így a nyugati oldalt leszámítva valójában nem érintettek olyan területet, ahol jelentősebb eltemetett falmaradványokra lehetett volna számítani (a fennmaradt 17. századi leírás szerint az északi és a déli oldalon állt egy-egy palotaszárny). A nyugati oldalon a méréseknek le kellett fedniük az egykori kaputorony és a hozzá csatlakozó épületek területét, valamint azon túlnyúlva a valamikori település feltételezett helyét is. A 2015. évi feltárás során előkerült kaputorony helyén 1 méter mélységben a környező területektől nagyobb fajlagos ellenállás volt megfigyelhető. Az egykori településre áthúzódó felületen viszont ugyanebben a mélységben a várudvaréhoz képest már jelentősen kisebb fajlagos ellenállást mutattak ki a mérések, ami arra utal, hogy a lebontott építőanyagot csak a vár területén belül, feltehetően a várakok külső széléig terítették szét.

ványa, az északi oldalon pedig három, vegyes téglakő építésű faltömb emelkedik ki a felszínből. Az elmúlt évtizedekben a délkeleti falcsontjainak tetején fészkelő golyák miatt a lelőhely természetvédelmi területté lett nyilvánítva. Az egykori vár és település területének legnagyobb részét jelenleg járhatatlan bozót és akácok borítja, kivéve a keleti és a déli részeket, ahol intenzív mezőgazdasági művelés folyik, amely fokozatosan tünteti el a domb peremét. A régészeti védett terület nyugati szélén korábban homokbánya működött, amelynek nagyméretű gödrei ma is láthatók. Közvetlenül a romok mellett, tőlük délre és délkeletre egy tanyaépület áll, melléképületekkel és fólíásátrakkal. A 20. század közepén a vár mellett a Magyar Néphadsereg disznóhizlaldát létesített, illetve ugyanebben az időszakban a vár területén céllövölde működött. A lelőhelytől keletre futó, Dombóvárt és Sásdot összekötő 611-es műutat a romterülettel összekapcsoló, majd a sziget északi oldalán továbbfutó magasított földutat is az előbbiekkal egy időben alakították ki.

A régészeti lelőhely és tágabb környezete, a Tolna–Baranyai-dombvidéken, három természetföldrajzi kistáj határán helyezkedik el, a Dél-Külső-Somogy (északon), az Észak-Zselic (délnyugaton) és a Völgység (délkeleten) találkozási pontjánál, amelyeket a Kapos folyó völgye választ el egymástól, illetve az utóbbi kettő határa a Baranya-csatorna vonalában húzódik.⁸⁶

A Dél-Külső-Somogyot borító lösztábla északi, Koppányra néző oldala meredeken lejt a folyó völgye felé, a déli fele pedig hosszan, lankásan, enyhe lejtővel fut le a Kapos völgyéhez; a felszín átlagos tengerszint feletti magassága 130–160 méter. Az utóbbi oldalról helyenként hegyesszögben betorkolló patak völgyek, deráziós völgyek és viszonylag sík, teraszokra emlékeztető alacsony löszhátak szabdalják.⁸⁷ Ilyen a Kapos völgyébe benyúló, a várral szemközti oldalon emelkedő Kakasdomb is, amely a török kor után felépülő Dombóvár városa magja lett. A területen a holocén kori, 15–20 méter vastag lösz a talajképző kőzet, ezen barna erdőtalajok, csernozjom barna erdőtalajok és a mészlepedékes csernozjom talajok alakultak ki. Dombóvár környékén ez utóbbi típus az uralkodó.⁸⁸ A völgytalpak peremein és a lejtőaljakon a homok és a lösz nagy kiterjedésben és vastagságban, könnyen elérhető formában található meg, az utóbbi a tégláégetés alapanyaga lehetett már a középkor óta.⁸⁹

Ezzel szemben, a Kapos déli partján, az észak-zselici oldalon, a 250–300 méter átlagmagasságú dombvidéket észak–déli irányú völgyek és köztes hátság tagolják.⁹⁰ A Dombóvárral szemközti oldalon, a folyó árterének déli partján középső-késő pleisztocén korú eolikus lösz és folyóvízi homok a jellemző alapkőzet, amelyen elsősorban barnaföldek alakultak ki.⁹¹ A hullámos felszínű, 160–180 méter tengerszint feletti magasságú Völgység északnyugati határát szintén a Kapos völgye képezi, amelynek partján erőteljesen tagolt, szabálytalan futású löszös dombság figyelhető meg. A 10–40 méter vastag lösz alapkőzeten agyagbemosódásos barna erdőtalajok, csernozjom erdőtalajok és mészlepedékes csernozjom talajok találhatóak.⁹²

A Kaposnak a Kaposvártól a Koppány torkolatáig terjedő része alkotja a folyó középső szakaszát.⁹³ A völgye a szabályozás előtt egészen a 19. század elejéig még kiterjedt mocsárvilág volt, amelyből helyenként az ártérből szigetek, félszigetek (Dombóvárnál a Gólyavár mellett ilyen volt még Szigeterdő, Leányvár, Békátó-sziget) emelkedtek ki. Ezt a jelleget tovább erősítették az emberi beavatkozások is, különösen a malomgátak építése, amelyeknek duzzasztó hatása miatt nagy területek kerültek víz alá, nemcsak a Kapos árterében, hanem a mellékvizek és patakok völgyében is. A mocsárvilág szabályozása a 18. század folyamán kezdődött meg az Esterházyak kezdeményezésére,

⁸⁶ DÖVÉNYI 2010, 467, 497, 522–523.

⁸⁷ DÖVÉNYI 2010, 467–468; VARGA 2010, 17.

⁸⁸ SZŐKE 1996, 15; GYALOG 2005, 164; DÖVÉNYI 2010, 469; VARGA 2010, 27.

⁸⁹ A dombóvári téglagyártás történetének összefoglalása: ÓRI – ÓRI 2009.

⁹⁰ DÖVÉNYI 2010, 522.

⁹¹ GYALOG 2005, 145–146; DÖVÉNYI 2010, 525.

⁹² DÖVÉNYI 2010, 496, 498.

⁹³ A folyóra vonatkozó középkori és kora újkori adatokat ld. K. NÉMETH 2015, 12–13.

11. kép. Részlet a Dombóvár és környékén húzódó csatornák vízrajzi térképéről (1836)
(MNL OL Térképtár S 16. No. 304)

ez azonban eredménytelen volt.⁹⁴ A folyó szabályozási tervét 1818-ban és 1819-ben Beszédes József, Herman János és Óbersteiner Antal készítették el,⁹⁵ a tényleges munkálatok 1825 és 1835 között zajlottak. Mivel az ekkor kialakított meder túl szűk volt, a szabályozást követően a folyó majdnem minden évben kiöntött. A probléma megoldása végett 1929-ben bővítették a folyó medrét, 1935-ben pedig felhúzták a töltéseket, azonban ezek a munkálatok sem voltak eredményesek. Az utolsó, átfogó szabályozási terv 1940 és 1960 között készült el, amelynek során tovább szélesítették a folyó medrét, és munkálatokat végeztek a töltéseken is.⁹⁶ Dombóvár környékén a Kaposba ömlő mellékvizek közül a legjelentősebb a Konda-patak, amely északi irányból ömlik a folyóba, ezen kívül említésre méltó még a Szarvasdi-árok, a Mecsek felől érkező, szabályozott Baranya-csatorna, valamint a Völgység vizeit levezető Bikali-patak. A folyó völgye itt látványosan kiszélesedik, az ártérületén pedig valaha terjedelmes mocsárvilág terült el, amelynek az egykori kiterjedése jól látszik a szabályozáshoz készített térképeken is (11. kép).⁹⁷ Az egykori ártér magas vízálláskor manapság is zsombékos, ingoványos területté válik, folyó áradásakor a medréből kilépő víz pedig kirajzolja az egykori állandó víz alatt álló területek határát, körülöleli a szigetszerűen kiemelkedő dombokat, így a lelőhelyet, a vár és a váralja település helyét is (12–14. kép).⁹⁸

A Kapos-völgy holocén kori ártéri üledékét a gyakori elöntések és a magas vízállás következtében öntés réti és lápos réti talajok borítják, amelyek helyenként elérik a több méter vastagságot is.⁹⁹ Valaha a környéken a mostaninál jóval jelentősebb kiterjedésű vegyes, lombos erdők voltak találhatóak, a folyó völgyében pedig mocsári növényzet volt jellemző. Az irtások, illetve a szabá-

⁹⁴ SZÓKE 1971,8.

⁹⁵ MNL OL Térképtár S. 16. No. 7. (a Kapos szabályozási terve, 1818–1819).

⁹⁶ VARGA 2010, 24.

⁹⁷ MNL OL Térképtár S. 16. No. 7. (a Kapos szabályozási terve, 1818–1819); S 16. No. 103. (a Kapos szabályozása és a települések határainak kiigazítása, 1835); S. 16. No. 304. (Dombóvár és környékén húzódó csatornák vízrajzi térképe, 1836).

⁹⁸ SZÓKE 1996, 21. Jelentősebb árvizek a 20. század folyamán és a 21. század elején: 1931, 1939, 1940, 1963 (kétszer) és 2010.

⁹⁹ GYALOG 2005, 142; DÖVÉNYI 2010, 469; VARGA 2010, 27.

12. kép. A megáradt Kapos és a lelőhely 1940-ben
(Erky-Nagy Tibor gyűjtése)

13. kép. A megáradt Kapos és a lelőhely 1960-ban (Erky-Nagy Tibor gyűjtése)

14. kép. A megáradt Kapos és a lelőhely 2010-ben
(Erky-Nagy Tibor felvétele)

15. kép. Ortofotó a 2015. évi feltárásról (Aeroart-Légikép Kft.)

lyozás következtében ezek nagyrészt eltűntek, az utóbbiak helyét kaszálók foglalták el.¹⁰⁰ A 14. század közepéről egy határjáró oklevélben találunk adatokat a Dombó környéki Kapos-völgy egykori növényvilágával kapcsolatban, amelyben tölgyfákat, körtefát és szederbokrot említenek.¹⁰¹ A vár közelében, az egykori sziget mellett, már az ártér területén, a mai szőlőhegyi elágazásnál, régészeti szakfelügyelet során, szennyvízcsatorna kialakításakor kihegyezett végű tölgyfaoszlopok kerültek elő, amelyeket a feltáró a 17. század végi forrásban említett egyik cölöphíd maradványaiként azonosított.¹⁰²

A 2015. ÉVI RÉGÉSZETI FELTÁRÁS SORÁN MEGFIGYELT JELENSÉGEK

A feltárási munkák megkezdése előtt a lelőhely teljes területére az EOV koordinátarendszerhez igazított 10×10 méteres négyzethálót vetítettünk ki, amelynek metszéspontjait a helyszínen néhány esetben beton paliszádokkal tartósan meg is jelöltünk. A 2015. június–augusztus során a vár különböző részein megnyitott öt kutatóárkot, két szelvényt és két szondát ehhez a négyzethálóhoz igazítottuk. Négy kutatóárkot az egyes várfalak feltételezett középtengelyére merőlegesen (2015/1, 2015/2, 2015/3 és 2015/4), egyet pedig a várudvaron keresztül, kelet–nyugati irányban húztunk át (2015/5) (15. kép). Az egyik szelvényben eltávolítottuk a kaputorony alapozását fedő modern kori talajréteget (2015/10), míg a másik szelvényt az északkeleti falcsonk belső oldalán nyitottuk meg, ahol sikerült megfogni a középkori és a 16. század elején épült falak közötti feltöltést (2015/6). A két szondát az északkeleti és az északnyugati falcsonkok külső oldalain jelöltük ki (2015/7 és 2015/8). Ezeknek a segítségével sikerült tisztáznunk a vár kiterjedését és a lelőhely jellemző rétegviszonyait, továbbá adatokat szereztünk az egykori épület keletkezésének időpontjáról, használatának időtartamáról, szerkezetéről és a főbb építési periódusairól.

2015/1 kutatóárok

A keleti várfal feltételezett középtengelyére merőlegesen nyitott 2015/1 kutatóárok mérete 2×15 méter. Az árokban három falmaradvány, hat objektum (három árok és három gödör részlete) és tizenegy talaj-, illetve omladékréteg részleges feltárására került sor (16–17. kép).¹⁰³

2015/1-1F: Falalapozás és felmenő téglafal visszabontott maradványa a kutatóárok nyugati szélétől kb. 1,1 méterre, -28 cm mélységben került elő. Közepes méretű, zömök, kannelúrozott téglákból (24×12,5×8 cm) épült. A felmenő fal szélessége 152 cm, a megmaradt legnagyobb magassága 34 cm (négy téglasor). A felmenő fal síkja alatt mindkét oldalon alapozási váll ugrott ki. A keleti oldalon az alapozási váll dél–északi irányban elkeskenyedett (26 cm-től 16 cm-ig). A három téglasornyi magasságú lábzaotot (kb. 3×8 cm) viszonylag szabályosan rakták. A nyugati oldalon a váll egy téгла szélességű (12,5 cm), amely lépcsőzetesen folytatódott lefelé, majd a harmadik téglasor után (legnagyobb szélessége kb. 21 cm) a téglák rendszertelenül következtek. Az alapozási váll alatt maga az alapozás V alakban, szabálytalanul feltöltött téglákból még kb. 36 cm mélyen folytatódott. A váll téglái között viszonylag nagy mennyiségű habarcs folyt ki, amit nem távolítottak el és nem is dolgoztak el (meszes, magas homoktartalommal, nagyméretű mészszemcsékkel). Az alapozási ároknak nem volt nyoma, az alapozás tégláival és a közéjük öntött habarccsal teljesen kitöltötték az árkot. Az alapozás mélysége a jelenkori járószinttől -142 cm. A vár eddig ismert legkorábbi periódusában épült fal maradványa (18–19. kép).

2015/1-2F: Falmaradvány a kutatóárok középső szakaszán, -16–21 cm mélységben került elő a 2015/1-1F faltól 3,85 méterre keletre, azzal párhuzamosan futott. Az alapozásában nagyméretű

¹⁰⁰ SZŐKE 1996, 22.

¹⁰¹ K. NÉMETH 2010, 110; K. NÉMETH 2016, 48, 55, 61–63.

¹⁰² SZABÓ – CSÁNYI 2012, 183; K. NÉMETH 2016, 64.

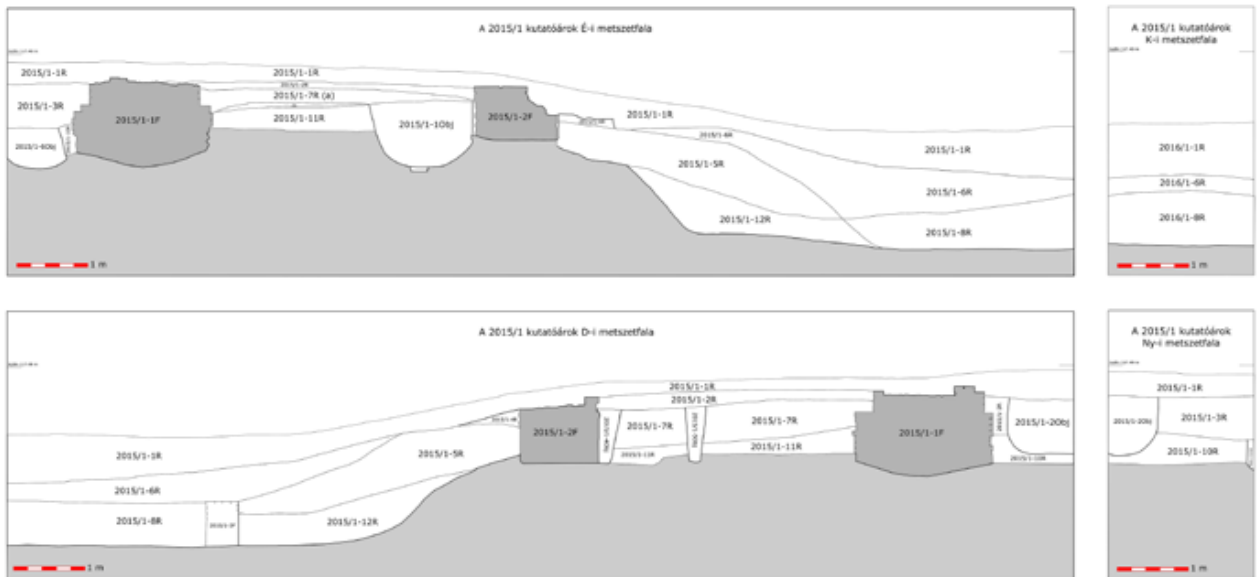
¹⁰³ A feltárás során kiosztott 2015/1-9R jelzésű rétegtani egységet töröltük.

2015/1 kutatások

16. kép. A 2015/1. kutatások összesítő felszínrajza

17. kép. A 2015/1. kutatások metszetei

18. kép. A 2015/1-1F fal maradványa a 2015/1-10R réteg elbontása után; nyugat felől

19. kép. A 2015/1-1F fal a 2015/1-7R réteg elbontása után; északkelet felől

kövek és kisebb téglatöredékek voltak megfigyelhetők, köztük meszes-homokos, viszonylag szilárd habarccsal. Az alapozás vastagsága 45 és 80 cm között változott. Az alapozás szélessége (104 cm) megegyezett a felmenő falával (az alapozásnak nem volt kiszélesedő válla). Az alapozási árok kiásása után azt tégladarabokkal és kövekkel megfigyelhető rendszer nélkül töltötték fel, a közüket pedig habarccsal töltötték ki (az alapozási árok szélét a habarcs rajzolta ki a 2015/1-4R lepusztult felszínén). Az alapozás mélysége a jelenkori járósintzintől -70 cm volt. A felmenő falból egy sor téгла maradt meg (nagy méretű, vörösre égetett téglák, 34×17×7 cm), így a magassága 7 cm. Az alapozást a 2015/1-4R rétegbe vágta bele, ami eredetileg azonos lehetett a 2015/1-7R réteggel, de azt a fal építésével kettévágták. A vár negyedik építési periódusában emelt fal maradványa (20–22, 25. kép).

2015/1-3F: Leomlott falrészlet, feltehetően a várfal pártázatának a maradványa, amely az épület felrobbantása során zuhant a várárokba, és ágyazódott be a 2015/1-8R rétegbe, ami arra utal, hogy az épület lerombolása előtt a várarkot már egy ideje nem tisztították. A kutatóárok keleti szélétől 280 cm-re került elő. A falszakasznak csak az egyik vége állt ki a kutatóárok déli oldalfalából. Méretei: 55×45×23 cm, a téglák mérete: ?×12×4 cm. A habarcsa meszes, szilárd összetételű, a falszakasz felületén fehér színű vakolat volt megfigyelhető. A téglák mérete alapján ez a leomlott falszakasz a 2015/1-1F falhoz épített pillérek és a rajta futó függőfolyosó része lehetett (harmadik építési periódus) (23. kép).

2015/1-1R: A jelenkori járósintzethez tartozó talajréteg. A felszíne enyhén lejtett keleti irányban, majd a kutatóárok nyugati szélétől 10 méter távolságra, a 2015/1-2F fal és az egykori várárok nyugati szélének vonalában a lejtése hirtelen erőteljessé vált. A vastagsága a nyugati oldalon 20–25 cm, míg a 2015/1-2F fal vonalától az árok keleti végéig tartó szakaszon elérte a 70 cm-t. A vár felrobbantásától és a bontási törmelék elgyengetésétől a napjainkig tartó időszak folyamán alakult ki, talajképződés és folyamatos emberi bolygatás következtében.

2015/1-2R: Földdel kevert bontási törmelék réteg, amiben közepes és nagy méretű téglá-, valamint habarcs töredékek voltak megfigyelhetők. A réteg a 2015/1-1F és 2015/1-2F falak alapozási vállát elfedő 2015/1-7R réteg felett jelentkezett, a felmenő falsíkok indulásánál, ami arra utal, hogy fal külső oldalához tartozó egykori feltöltés(ek) és járósintz(ek) elpusztult(ak). A törmelék kitöltötte a két fal között, azokon egyik irányban sem lépett túl. A déli metszetsíkon a vastagsága 15–30 cm volt, kelet felé lejtett és vastagodott; az északi metszetsíkon ezzel szemben elvékonyodott, a vastagsága nem haladta meg a 10 cm-t. Ezen az oldalon a nagy méretű törmelék eltűnt belőle, helyette közepes és kis méretű téglá- és habarcs töredékek jelentkeztek. A vár felrobbantása és az azt követő bontása során keletkezett törmelékes feltöltés.

2015/1-3R: Viszonylag laza szerkezetű, törmelékkel kevert (nagy méretű téglá- és habarcsdarabok) feltöltés. Kitöltötte a 2015/1-1F fal és a kutatóárok nyugati fala közötti részt, a vastagsága 30–35 cm között változott. A 2015/1-1F fal kiugró alapozási válla feletti második téglasortól indult. A 2015/1-1F fal bontási törmeléke, a vastagsága kb. 20 cm. Ebbe vágta bele a 2015/1-2OBJ jelzésű gödröt.

2015/1-4R: Erősen lepusztult, kis felületen megőrződött (a 2015/1-2F fal keleti szélétől kb. 60 cm-es sávban), kb. 10–12 cm vastag, kemény, tömör összetételű réteg, apró téglá- és habarcs törmelékkel. Ehhez a réteghez tartozhatott a 2015/1-2F fal építésekor használatban levő járósintz, amibe a fal alapozási árkát vágta bele. A réteg eredeti felszíne elpusztult, ténylegesen a fal kő alapozásának a tetejéig (a felmenő téglafal indításáig) tarthatott, az eredeti vastagsága pedig kb. 38–40 cm lehetett. A vár felrobbantása és az azt követő folyamatos törmelék/építőanyag-elszállítás során pusztulhatott le. Feltehetően a 2015/1-7R réteg folytatása, amit a 2015/1-2F fal alapozási árkával vágta ketté.

2015/1-5R: Humusszal (barnásszürke foltokkal) kevert homokos réteg, apró habarcs és téglaszemcsékkel, néhány nagyobb téglá- és tetőcserép-töredékkel. A 2015/1-2F faltól enyhén lejt keleti irányban, majd attól kb. 2 méterre a lejtése hirtelen erőteljessé válik, a vastagsága kb. 60 cm. Feltehetően a 2015/1-11R réteg folytatása, amit a 2015/1-2F fallal vágta ketté. A réteg keleti oldalán megfigyelt lejtés a várárok kialakítása során keletkezett (legkésőbb közvetlenül a 2015/1-2F fal épí-

20. kép. A 2015/1-2F falalapozás a 2015/1-7R réteg elbontása után; nyugat felől

21. kép. A 2015/1-2 fal alapozása a 2015/1-2R réteg elbontása után; kelet felől

22. kép. A 2015/1-2F fal alapozása a 2015/1-1R elbontása után; dél felől

23. kép. A 2015/1-3F jelzésű leomlott faltömb; északkelet felől

24. kép. A 2015/1 kutatóárok középső szakasza a 2015/1-1R és 2015/1-2R elbontása után, a 2015/1-7R felszíne; északkelet felől

25. kép. A 2015/1-2F fal alapozása és a 2015/1-5R réteg felszíne (várárok oldala); kelet felől

tése előtt), amit a következő évszázadokban a 2015/1-6R és a 2015/1-8R feltöltési rétegek temettek be. A déli metszetszfalnál a robbantás során lezuhant 2015/1-3F faltömb vágta el a kelet felé elkeskenyedő végét (25. kép).

2015/1-6R: Vastag bontási törmelékréteg, nagyméretű téгла- és habarcsstöredékekkel, ami a jelenkori járószinthez tartozó 2015/1-1R réteg alatt helyezkedett el. A 2015/1-2F faltól kb. 2 méter távolságra, a jelenkori járószíntől -25–30 cm mélységben indult és tovább folytatódott a kutatóárok keleti szélé alatt, ahol a felszíne a jelenkori járószíntől -74 cm mélységben volt megfigyelhető. A nyugati oldalon a vastagsága kb. 1 méter volt, ami a kutatóárok keleti végében kb. 20–25 cm-re vékonyodott el. A vár felrobbantása után az egykori várarkot ezzel a feltöltéssel temették be és igazították hozzá a környező talajszinthez. Valószínűleg egy időben keletkezett a 2015/1-2R réteggel, azonban fizikai kapcsolat nem volt köztük.

2015/1-7R: Humusszal kevert építési törmelékréteg, amiben kisméretű téglatöredékek, néhány nagyobb tégladarab és nagy mennyiségű lerakódott habarcs volt megfigyelhető. A 2015/1-1F és a 2015/1-2F falak közötti részt teljesen kitöltötte (ez utóbbinak az építésével átvágták). A 2015/1-1F faltól kelet felé haladva fokozatosan elvékonyodott kb. 40 cm-ről kb. 20 cm-re. A 2015/1-1F fal építésekor keletkezhetett, aminek az időtartama alatt a felszínét járószintként használhatták. Legkésőbb a vár felrobbantása utáni tereprendezés során az eredeti felszíne részben elpusztulhatott, a felette elhelyezkedő rétegek pedig teljesen megsemmisülhettek. Ebből indultak a 2015/1-4OBJ és a 2015/1-5OBJ objektumok. Feltehetően a 2015/1-4R réteg folytatása (24. kép).

2015/1-8R: A várárok agyagos, tömör szerkezetű, szilárd feltöltése, benne nagy mennyiségű törökkori leletanyaggal és bontási törmelékkel. A kutatóárok keleti felében, a 2015/1-12R keleti szélétől 2,7 méter hosszan futott, a kutatóárok keleti szélén túl is folytatódott (itt elérte a 80 cm vastagságot). A várárok a vár használatának az utolsó időszakában töltődhetett fel, amit később, a bontás előtt már nem tisztítottak ki. A 2015/1-3F jelzésű lezuhant faltömb a vár felrobbantásakor ebbe a feltöltődésbe zuhant és ágyazódott bele.

2015/1-10R: Laza szerkezetű, szürke színű feltöltés, ami az egykori várudvar területén, az altalaj felett terült szét, benne téгла- és habarcsstörmelékkel, a vastagsága 32 cm. A 2015/1-1F és a kutatóárok nyugati fala közötti részen volt megfigyelhető. Ebből indult a 2015/1-6OBJ jelzésű gödör.

2015/1-11R: Kevés humusszal kevert, homokos összetételű réteg (bolygatott altalaj), kis mennyiségű, apró téгла- és habarcsszemcsékkel. Kitöltötte a 2015/1-1F és 2015/1-2F falak közötti területet, az utóbbi alapozási árka átvágta. A réteg felszíne a 2015/1-1F falalapozásának kiugró vállával/lépcsőjével azonos mélységben jelent meg, a vastagsága is megegyezett az alapozási lábazat három téglasornyi magasságával, a vastagsága kb. 30 cm vastag. A folytatása egyelőre egyik fal túloldalán sem került elő. Valószínűleg a 2015/1-1F fal építése során, közvetlenül a 2015/1-7R réteg kialakulása előtt keletkezett. Ebből indultak a 2015/1-1OBJ, a 2015/1-3OBJ, a 2015/1-4OBJ és 2015/1-5OBJ jelzésű objektumok.

2015/1-12R: Agyagos, homokkal kevert, apró téгла- és habarcsszemcséket tartalmazó réteg. A vastagsága kb. 60 cm, az eredeti (homok) altalaj felett helyezkedett el. A benne található téгла- és habarcsszemcsék a felette levő rétegekből szivároghattak le. A várárok kialakításával a keleti oldalát átvágták.

2015/1-10BJ: A 2015/1-11R felszínéről induló gödör. A betöltése hasonló a 2015/1-11R réteg homokos összetételéhez, ebben azonban zöldessárga foltok (szervesanyag lenyomatok) voltak megfigyelhetők, továbbá kisméretű téгла- és habarcsstöredékek kerültek elő belőle. A kutatóárok északi oldalán, közvetlenül a 2015/1-2F fal nyugati oldala mellett helyezkedett el. Az átmérője nyugat–keleti irányban 130 cm, a kutatóárok északi metszetszfala mögött folytatódott, észak–déli irányban 36 cm volt megfigyelhető belőle. A gödröt átvágta egy keskeny árok (2015/1-3OBJ), amely szintén a 2015/1-11R felszínéről indult, továbbá a 2015/1-2F fal alapozási árka (ez utóbbi alatt még megfigyelhető volt a gödör betöltése, azonban a fal túloldalán már nem volt nyoma).

2015/1-2OBJ: Nagyméretű gödör a kutatóárok délnyugati sarkában. A 2015/1-3R-ből indult és az altalajig tartott. A megfigyelhető átmérője 92 cm, a mélysége a 2015/1-3R felszínétől -78 cm volt. A laza szerkezetű, porhanyós betöltéséből téglá, habarcs, kerámia, nagy mennyiségű állatsont került elő.

2015/1-3OBJ: Sekély, kelet–nyugati irányú árok a 2015/1-2F fal alatt. A fal építésével az árok indítását és felső részét elvágták, így nem volt megfigyelhető, hogy melyik réteg felszínéről indult. A megfigyelt mélysége -12–14 cm, belemélyedt az altalajba. A nyugati oldalon 30 cm-re, a keleti oldalon 42 cm-re nyúlt ki a 2015/1-2F fal alól.

2015/1-4OBJ: Keskeny árok, közvetlenül a 2015/1-2F fal mellett helyezkedett el, amelynek az alapozási árka elvágtá. A 2015/1-7R réteg felszínéről indult, a mélysége -84 cm. A kutatóárok déli oldalfalától 45 cm-re nyúlt ki északi irányban. Sárga színű, szerves anyag lenyomataival kevert, tömör szerkezetű betöltés volt megfigyelhető benne.

2015/1-5OBJ: Keskeny árok a 2015/1-1F és 2015/1-2F falak közötti területen, az utóbbitól 1,2 méterre nyugatra. A 2015/1-7R rétegből indult, a mélysége -86 cm volt. A kutatóárok déli oldalfalából 62 cm-re nyúlt ki északi irányban. A betöltése sárga színű, kevert, tömör összetételű, szerves anyag lenyomatai voltak megfigyelhetők benne.

2015/1-6OBJ: Jelzésű gödör a kutatóárok északnyugati sarkában került elő. A 2015/1-10R felszínéből indult és az altalajban ért véget; a mélysége -72 cm, átmérője 67 cm volt. A betöltése laza szerkezetű, törmelék, téglá, habarcs, csont és kerámia került elő belőle.

2015/2 kutatóárok

A nyugati várfal feltételezett középtengelyére merőlegesen nyitott 2015/2 kutatóárok mérete 2×10 méter. A kutatóárokban három falmaradvány, négy objektum (habarcskeverő, téglapadló részlete, építési omladék, gödör) és hét talaj-, illetve omladék réteg részleges feltárása történt meg. A 2015/2-1F és 2015/2-2F falak között, a 2015/2-3OBJ habarcskeverő, valamint 2015/2-2F faltól nyugatra elterülő 2015/2-6R alatti rétegződések feltárására még nem került sor. A kutatóárok nyugati irányban már nem ért el a külső várfal előtt húzódó várárok vonaláig (26–27. kép).

2015/2-1F: A jelenleg ismert legkorábbi építési periódushoz tartozó fal alapozása. A kutatóárok keleti szélétől 2,6 méterre került elő. Zömök, kannelúrozott téglából épült. A felmenő falsíkok nem maradtak meg, kivéve két téglasornyi magasságban a falmag, ami alatt a keleti oldalon egy téglá szélességben az alapozási váll ugrott ki. Ez utóbbi alatt viszonylag szabályosan rakott téglából állt alapozás. A fal nyugati oldalán alapozási lábázat nem volt megfigyelhető. A lábázat magassága 28 cm, az alapozás vastagsága 40 cm, a fal szélessége 150 cm. A téglák méretei: 24×12,5×8 cm. Az alapozási árok nem volt megfigyelhető. Az építési mód és a felhasznált építőanyag alapján egykorú a 2015/1-1F fallal (első építési periódus) (28. kép).

2015/2-2F: A vár külső kerítőfalának az alapozása, a kutatóárok nyugati szélétől 104 cm-re került elő. Szabálytalanul rakott kövekből és téglatöredékekből állt, amelyek közét szilárd, erős, magas mésztartalmú habarccsal töltötték ki. A kövek és téglatöredékek szabálytalanul vannak beledobálva az alapozási árokba (különböző méretű téglák töredékei: ?×12×4, 24×12,5×8 cm). Az alapozás szélessége 110 cm, a vastagsága 38–40 cm. A felmenő falból ezen a szakaszon egyetlen részlet sem volt megfigyelhető (29. kép).

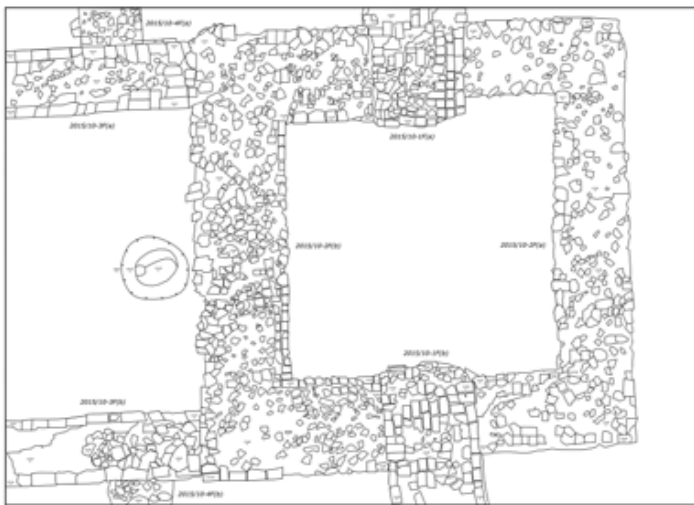
2015/2-3F: A 2015/2-1F-hez csatlakozó, kelet–nyugati irányban 140 cm hosszú tégláépítmény, amely háromtéglányi magasságban maradt meg (36 cm). A kutatóárok déli metszetalpától 25 cm állt ki belőle, alatta azonban tovább folytatódott. Fél és töredékes téglából állt, a habarcsa meszes, magas homoktartalommal. A rendeltetése egyelőre ismeretlen. A felhasznált építőanyaga és az építési módja hasonló a kaputoronyéhoz (2015/10-2F), a déli oldalon feltehetően hozzá csatlakozik (30. kép).

2015/2-1R: A jelenkori járósínthez tartozó réteg. Két részre vált szét (a, b), az alsóban (b) megjelentek a nagyméretű téglatöredékek, amelyek a felette levőből (a) hiányoztak. Kitöltötte az árok

2015/2 kutatóárok

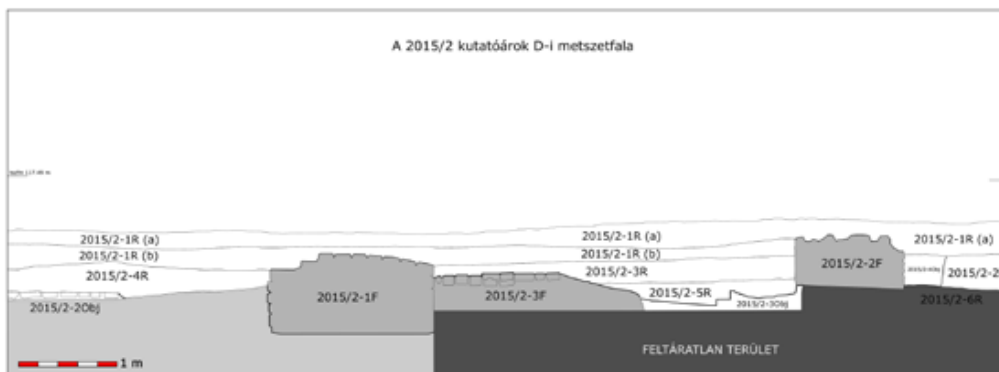
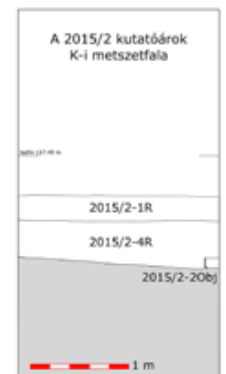
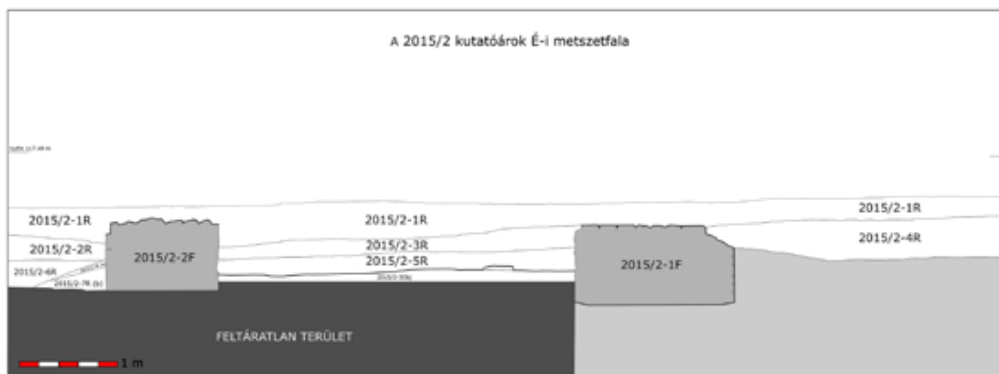
2015/5 kutatóárok

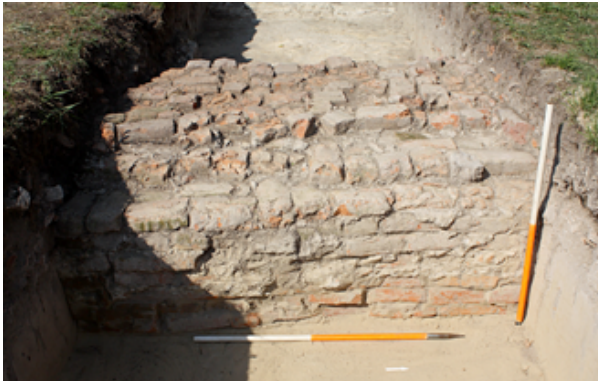
2015/10 szelvény

26. kép. A 2015/2 és 2015/5 kutatóárok, valamint a 2015/10 szelvény összesítő felszínrajza

27. kép. A 2015/2 kutatóárok metszefalai

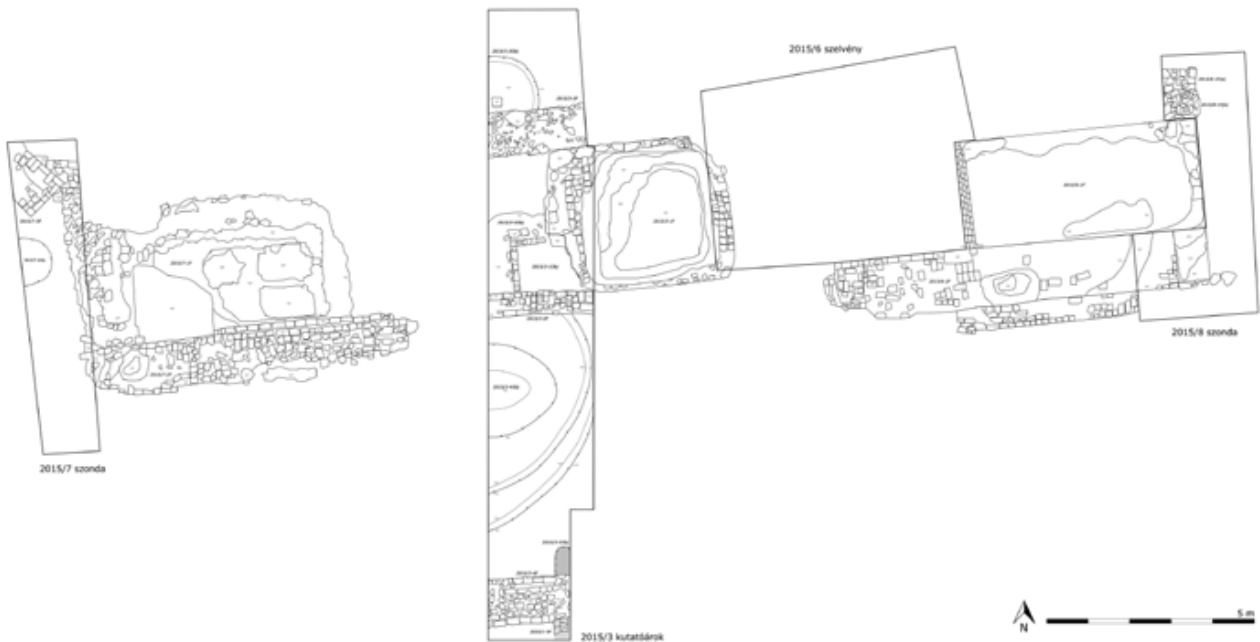
28. kép. A 2015/2-1F falmaradvány a 2015/2-4R réteg elbontása után; kelet felől

29. kép. A 2015/2-2F falmaradvány és a 2015/2-3OBJ jelzésű habarcskeverő a 2015/2-3R réteg elbontása után; kelet felől

30. kép. A 2015/2-3F jelzésű falmaradvány; északkelet felől

31. kép. A 2015/3 kutatóárok, a 2015/6 szelvény, valamint a 2015/7 és 2015/8 szondák összesítő felszínrajza

teljes területét, a vastagsága kb. 33 cm. Az árok északi oldalán a nagyméretű téglatöredékek eltűntek belőle, helyettük apró méretű téglá- és habarcsstörmelék volt jellemző.

2015/2-2R: Szürke színű, humuszos, hamus réteg, apró habarcsszemcsékkel. A 2015/2-2F és a kutatóárok nyugati fala közötti szakaszon volt megfigyelhető. Az összetétele szilárd, tömör szerkezetű, a vastagsága 26 cm. Ebbe vágták bele a 2015/2-4OBJ jelzésű objektumot.

2015/2-3R: Egyenetlen felületű, szürke színű, hamus, törmelékes (tégla, kő, habarcs) feltöltés, ami a 2015/2-1F és 2015/2-2F falak közötti területet töltötte ki. A vastagsága 10–26 cm között változott, a déli oldalon, a 2015/2-3F feletti részen, kelet felé haladva fokozatosan elvékonyodott.

2015/2-4R: Világosszürke, fehéres színű, viszonylag laza szerkezetű 20–32 cm vastag törmelék-réteg, közepes és kisméretű téglá- és habarcsstörredékekkel. A 2015/2-1F lábazata és a 2015/5-1F fal közötti területen volt megfigyelhető.

2015/2-5R: Szürke színű, tömör szerkezetű, apró habarcs-, mész- és szén szemcsékkel. A 2015/2-1F és a 2015/2-2F falak közötti szakaszon volt megfigyelhető. A déli metszetszfalon a 2015/2-3F falig tartott, az északon pedig a 2015/2-1F építési törmelékéig. Teljesen elfedte a 2015/2-3OBJ-ot, a 2015/2-3F falhoz tartozó habarcsos szint befutott alá.

2015/2-6R: Humuszos, erősen hamus, szilárd, tömör szerkezetű, 24 cm vastag réteg, téglá- és habarcsszemcsékkel, valamint apró szénmaradványokkal. A 2015/2-2F fal és a kutatóárok nyugati széle közötti területen volt megfigyelhető. Csak a felszíne lett kibontva.

2015/2-7R: A kutatóárok északi metszetszfalában jelent meg, a 2015/2-2F faltól indult (30 cm vastag), és az árok nyugati széle előtt néhány cm-rel, jelentős mértékben elkeskenyedve ért véget. Tömör szerkezetű, nagy mennyiségű apró habarcs-, téglá- és szén szemcsékkel kevert feltöltés. A felső 5 cm sárga (a), alatta levő részen szürke (b) színű volt.

2015/2-1OBJ: A kutatóárok északi szélétől 30 cm távolságra, a 2015/2-2F fal keleti oldalára merőlegesen illeszkedő, kövekből és habarcsból álló építési törmelékhalom volt, ami a fal építése során keletkezhetett. A hossza nyugat–keleti irányban 80 cm, a szélessége 35–40 cm, a vastagsága kb. 70 cm volt.

2015/2-2OBJ: Agyagba rakott, töredékes téglákból kialakított padló maradványa (nem volt teljes téglaméret, szélességük 13–14, vastagságuk 3–5 cm). A 2015/2-1F faltól 148 cm-re keletre, 156×18 cm-es szakaszon maradt meg. A kutatóárok déli oldalfala alatt tovább folytatódott.

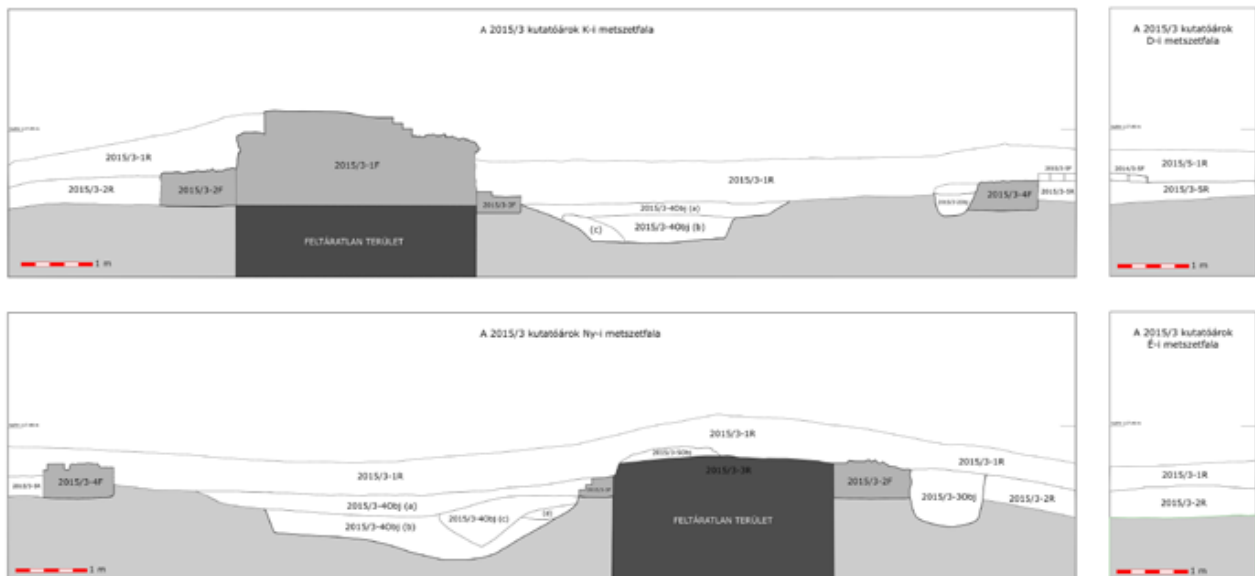
2015/2-3OBJ: Habarcskeverésre szolgáló kisméretű, eredetileg favázás építmény maradványa. A 2015/2-2F fal alapozása alatt helyezkedett el, az objektumból egy 60 cm széles szakasz állt ki a fal alól. A 2015/2-1F fallal párhuzamosan futott, tőle 2,9 méterre nyugatra. A habarcskeverő keleti szélén megmaradt egy gerenda lenyomata. Az objektumban a habarcs vastagon, rétegesen helyezkedett el. A 2015/2-3OBJ és a 2015/2-1F közötti részt a habarcskeverő szintjében, egyenletes habarcsréteg töltötte ki. A kutatóárok északi és déli fala alatt tovább folytatódott mindkét irányban.

2015/2-4OBJ: A 2015/2-2R rétegből induló gödör, amelyet közvetlenül a 2015/2-2F fal mellé ástak. A gödör oldalfalai enyhén lejtének, felső átmérője 46 cm, az alsó átmérője 32 cm. A betöltése laza szerkezetű, porhanyós föld volt.

2015/3 kutatóárok

Az északi várfal feltételezett középtengelyére merőlegesen, az északi középső falcsomk nyugati oldala mellett, 2×15 méter felületen.¹⁰⁴ A kutatóárok keleti oldala a 2015/3-2F és a 2015/1-4F falak közötti szakaszon 2015. augusztus 27-én leomlott, emiatt ezen az oldalon ki kellett bővíteni további 60 cm-rel. A kutatóárokban öt falmaradvány, öt objektum (kisméretű tégláépítmény, tűzhely részlete, habarcsos folt, két nagyméretű gödör részlete) és négy talaj-, illetve omladékréteg részleges feltárására került sor. A 2015/3-1F, 2015/3-3F és 2015/3-5F falak közötti részen a 2015/3-5OBJ alatti rétegződések feltárása még nem történt meg (31–32. kép).

¹⁰⁴ A feltárás során kiosztott 2015/3-4R jelzésű rétegtani egységet töröltük.

32. kép. A 2015/3 kutatóárok metszetei

33. kép. A 2015/3-3F falmaradvány és a 2015/3-1Oj jelzésű építmény a 2015/3-1R réteg elbontása után; dél felől

35. kép. A 2015/3-2F falalapozás és a 2015/3-3R feltöltés felszíne; délnyugat felől

34. kép. A 2015/3-3F falmaradvány, a 2015/3-1Oj jelzésű építmény és a 2015/3-4Oj újkori beásás; dél felől

36. kép. A 2015/3-4F fal és a 2015/3-5F objektum maradványai a 2015/3-1R réteg elbontása után; nyugat felől

37. kép. A 2015/3-4F falalapozás, a 2015/3-5F objektum és a 2015/3-2OBJ tűzhely; északnyugat felől

38. kép. A 2015/3-2OBJ tűzhely maradványa; északnyugat felől

39. kép. A 2015/3-1F, 2015/3-2F és 2015/3-3F falak maradványai, a 2015/3-1OBJ és a 2015/3-5OBJ jelzésű objektumok, valamint 2015/3-3R feltöltés felszíne; kelet felől

40. kép. A 2015/3-3F falmaradvány és a 2015/3-1OBJ jelzésű építmény; délkelet felől

41. kép. A 2015/4 kutatóárok összesítő felszínrajza

2015/3-1F: Az északi középső falcsonk 4,3×4,5 méter alapterületű téglapítvány. A feltárás során megfigyelt legnagyobb magassága 210 cm. A délkeleti sarkát visszavésték, a helyén alakították ki a 2015/3-1OBJ-ot. A keleti oldalán téglából rakott falsík jelentkezett. A vár negyedik építési periódusában elkészült külső kerítőfal építése után a falköz megerősítésére szolgált (31, 80. kép).

2015/3-2F: A jelenleg ismert legkorábbi építési periódushoz tartozó fal alapozásának erősen lepusztult, visszabontott maradványa, amelyből három téglasornyi maradt meg. A szélessége 63 cm, megmaradt legnagyobb magassága 27 cm. Kannelúrázott téglából (26×12,5×5 cm) épült falrészlet, ami az északkeleti L alakú falcsonk déli oldala előtt futó első periódusú téglafal nyugati folytatása (2015/7-2F) (35. kép).

2015/3-3F: Az altalajba beásott falalapozás, amelynek a megmaradt legnagyobb magassága 73 cm, a szélessége 110 cm. Téglatöredékek és faragatlan terméskövek voltak megfigyelhetők benne, amelyek között kemény, meszes habarccsal töltötték ki (téglák: ?×15×5 cm). A negyedik építési periódushoz tartozó külső kerítőfal alapozása (33–34, 40. kép).

2015/3-4F: Falalapozás a kutatóárok déli végében. A szélessége 106 cm, a megmaradt legnagyobb magassága 38 cm (hat sor téгла). A déli oldalon egy sor, az északin két sor kisméretű, kannelúrázott téгла alkotta a két falsíkot, azonban a sík egyik oldalon sem volt szabályos. A falmag fél és töredékes téglákkal volt feltöltve. Különböző téglatípusokat használtak fel az építésénél: zömök, kannelúrázott téglák (26×12,5×5 cm), valamint ennél kisebb méretű és vékonyabb típusok is megfigyelhetők voltak. Az első építési periódushoz tartozott, a vár északi oldalán épült palotaszárnynak az udvar felé néző fala lehetett (36–37. kép).

2015/3-5F: Téglapadló vagy a 2015/3-4F falhoz utólag hozzáépített fal alapozásának részlete, a kutatóárok déli széle és a 2015/3-4F fal közötti részen, az árok keleti oldalán, a jelenkori járósinttől -35 cm mélyen, 32×47 cm felületen. A téglák méretei 30×15×6 cm. A téglák között és alatt föld volt megfigyelhető. A kutatóárok déli és keleti oldalfala alatt tovább folytatódott. A feltárt részlet alapján a rendeltetése egyelőre nem volt meghatározható (36. kép).

2015/3-1R: A jelenkori járósinthez tartozó réteg, a kutatóárok teljes területén. A vastagsága 50 és 60 cm között változott. Törmelékkel kevert humusz, az alja nagymértékben keveredett a bontási törmelékkel.

2015/3-2R: Humusszal kevert homokos, bolygatott altalaj. A kutatóárok déli széle és a 2015/3-2F fal közötti részen volt megfigyelhető. A vastagsága 42 cm, enyhén lejtett déli irányban. Kisméretű habarcs- és téglaszemcsékkel.

2015/3-3R: A 2015/3-2F és 2015/3-3F falak közötti rész betöltése. A 2015/3-2F és a 2015/3-3F falak között, a 2015/1-1F nyugati oldalán. Vörös színű, szilárd, törmelékes összetételű réteg, kisméretű téglá- és habarcsdarabokkal. A réteg nem lett feltárva, csak a felszíne került kibontásra. Rajta helyezkedett el a 2015/3-5OBJ. A falköz feltöltése az összetétele alapján feltehetően egyidős a 2015/6-3R réteggel (35. kép).

2015/3-5R: Bolygatott altalaj, kisméretű téglá- és habarcs-töredékekkel. A 2015/3-4F falalapozás és a kutatóárok déli széle közötti részen, a vastagsága 28 cm. Erre helyezték rá a 2015/3-5F jelzésű téglapadlót.

2015/3-1OBJ: A 2015/3-2F és 2015/3-3F közötti részen, a 2015/3-1F faltömb visszavésett délnyugati sarkában kialakított, egy sor téglá széles építmény, amelynek az északnyugati sarka és a nyugati fala maradt meg. Többféle téglából épült: kis zömök téglák (?×12,5×7 cm), közepesek (27×13,5×6 cm) és nagyméretűek (29×15×6 cm). A betöltésében nagy mennyiségű törmelék, habarcs, téglá és kő volt megfigyelhető. Az objektum betöltése nem lett kibontva. A vár legkésőbbi időszakában épült, a 2015/3-1F délnyugati sarkának a visszabontása után (33, 39–40. kép).

2015/3-2OBJ: Tűzhely a 2015/3-4F fal északi oldalán, amelyet a fal egy szakaszon történt visszabontásával alakították ki. Ovális alakú, csak az egyik fele került feltárásra, a másik része a kutatóárok keleti széle alatt található. A betöltése törmelékes, hamus, továbbá habarcs- és szénszemcsék

voltak megfigyelhetők benne. A nagymértékű bolygatás megsemmisítette azt a réteget, amelyből az objektum eredetileg indult (37–38. kép).

2015/3-3OBJ: Nagyméretű gödör (a), az alján négyszög alakú cölöplyukkal (b), amelyet a 2015/3-2F fal északi oldala mellett ástak ki. A gödör átmérője 96 cm, a mélysége 58 cm. A cölöplyuk átmérője 18×12 cm, a mélysége 25 cm. A 2015/3-2R rétegből indult. A betöltésében homokos föld és nagyméretű téglatöredékek, kiomlott falrészletek (téglák mérete: 34×16×8 cm) voltak megfigyelhetők.

2015/3-4OBJ: Nagyméretű gödör, a 2015/3-3F és a 2015/3-4F falak közötti területen. A hossza 530 cm, a legnagyobb mélysége 146 cm, a kutatóárok nyugati és keleti széle alatt tovább folytatódott mindkét irányban. A betöltése laza szerkezetű, porhanyós, benne téglá- és habarcsdarabokkal, valamint nagy mennyiségű modern szeméttel. 20. századi beásás, amellyel elpusztították a vár északi épületszárnyának belső terét (34. kép).

2015/3-5OBJ: Habarcsos objektum a 2015/3-3R felszínén, amely 34–52 cm szélességben vette körül a 2015/3-1OBJ építményt, a vastagsága 10–16 cm. Nagy homoktartalmú habarcs, rétegesen rakódott le, váltakozva sárga (homokos) és fehér (meszes) elválások voltak megfigyelhetők benne. A 2015/3-1OBJ építése során keletkezhetett (39. kép).

2015/4 kutatóárok

A déli várfal feltételezett középtengelyére merőlegesen, 2×15 méter felületen megnyitott, észak-déli irányú kutatóárok. A feltárás során három falmaradvány, öt objektum (három oszlophely, valamint egy téglapadló és egy újkori beásás részlete) és tizenegy talaj-, illetve omladékréteg részlete került elő. A 2015/4-1F (a) falalapozás alja még nem lett feltárva, akárcsak a 2015/4-3F faltól délre a 2015/4-8R alatti rétegződések sem (az egykori várárok feltöltése) (41–42. kép).

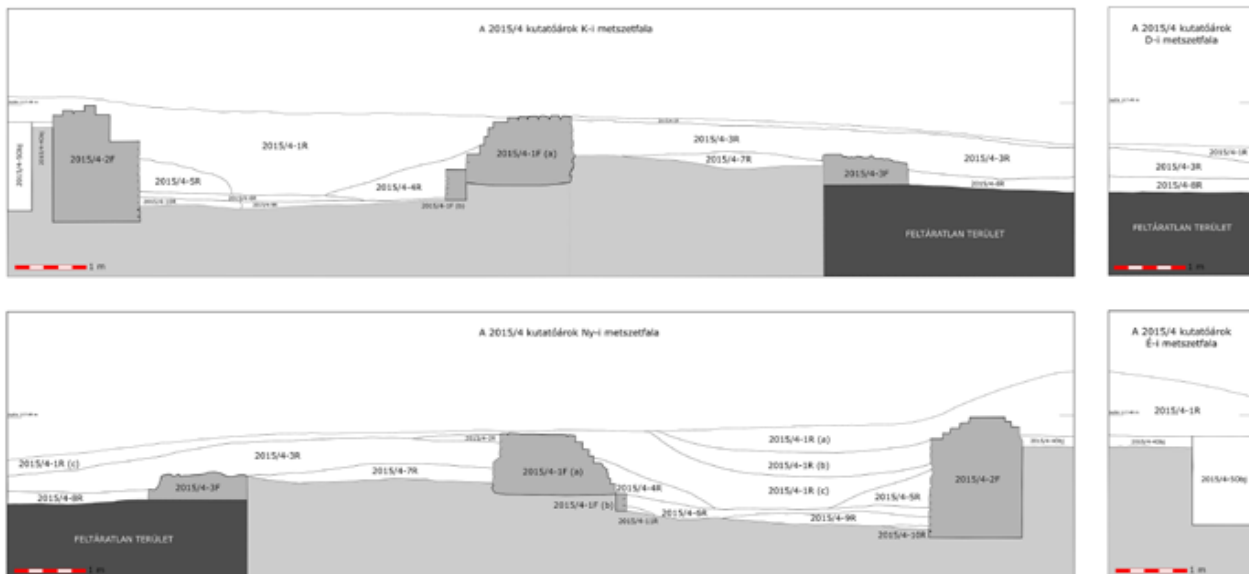
2015/4-1F (a): A vár első építési periódusához tartozó fal. Zömök, kannelúrázott téglákból épült (25×12,5/13/14×7 cm), a szélessége 150 cm, az alapozásának az alja a jelenkori járósinttől -74 cm mélységben került elő. Az ép és töredékes téglákat megfigyelhető rendszer nélkül rakták. A déli oldalon belemélyedt az altalajba, alapozási árok nem volt megfigyelhető (hasonlóan, mint a 2015/1-1F fal esetében) (43–45. kép).

2015/4-1F (b): Az első periódusú várfal északi, belső oldalának a köpenyezése, amelyhez különféle méretű téglákat használtak fel: 25×12,5×7 cm, 29×?×8 cm és 26×14×6 cm. Feltehetően a második periódusban, a déli palotaszárny építése során kialakított pinceszint déli falát alkotta (a fal északi oldalán 62 cm-rel mélyebben jelentkezett az altalaj, mint a délin) (43, 45. kép).

2015/4-2F: A kutatóárok északi végében került elő, a visszabontott teteje néhány cm-rel kiemelkedett a jelenkori felszín fölé. A fal alapozásának az aljánál, az altalajon kiomlott, nem elmunkált habarcs volt megfigyelhető. Alul öt sorban, 40 cm magasan síkba rakott téglák helyezkedtek el, felettük vegyes téglá-kő építésű szakasz következett, amely enyhén kiugrott déli irányban. Az ép téglák mellett töredékes darabok is megfigyelhetőek voltak benne. A megmaradt teljes magassága 140 cm, a szélessége 108 cm. Az álló délkeleti pillérhez kifutó fal maradványa. Az építéshez használt téglák méretei 24×13×6 cm és 13×5×? cm. Az egykori déli palotaszárny pinceszintjének a várudvar felőli fala (második építési periódus), egyidős a 2015/4-1F fal köpenyezésével (b) (46. kép).

2015/4-3F: A külső várfal alapozásának az alja a kutatóárok déli végében. A megmaradt legnagyobb magassága 20 cm, a szélessége 114 cm. Terméskövekből és töredékes téglákból, szilárd, meszes habarccsal kialakított falalapozás. A vár negyedik építési periódusában épült egykori külső kerítőfal alapozása (47. kép).

2015/4-1R: Jelenkori feltöltés, amelyben három, eltérő szakasz volt megfigyelhető: (a) a gypszinthez tartozó humuszos talaj, (b) nagyméretű törmelékeket tartalmazó betöltés és (c) kisméretű törmelékeket tartalmazó betöltés. A jelenkori felszíntől -100 cm mélységig tartott, az aljáról is 20. századi szemét került elő. A réteg déli irányban elvékonyodott, a 2015/4-1F faltól a kutatóárok szé-

42. kép. A 2015/4 kutatások metszetei

43. kép. A 2015/4-1F fal maradványa;
nyugat felől

44. kép. A 2015/4-1F fal maradványa;
délnyugat felől

45. kép. A 2015/4-1F fal maradványa;
észak felől

46. kép. A 2015/4-2F fal maradványa;
dél felől

léig a vastagsága 5–10 cm. A jelenkori felszínhez tartozó réteg és a 2015/4-1F (b) és 2015/4-2F falak közötti pinceszint modern kori feltöltése.

2015/4-2R: Omladékréteg a 2015/4-1F fal déli oldala mellett. Közepes-apró méretű téglá- és nagy mennyiségű habarcstörédeket tartalmazó omladék. A fal mellett a vastagsága 14 cm, déli irányba folyamatosan elvékonyodott, 116 cm után véget ért.

2015/4-3R: Tömör, szürke színű, enyhén homokos réteg, néhány közepes és viszonylag sok apró téglá- és habarcstörédekkel/-szemcsével. A 2015/4-1F és a kutatóárok déli széle közötti szakaszon a vastagsága 35 és 60 cm között változott. A 2015/4-3F fal vonalától erőteljesen lejtett déli irányban.

2015/4-4R: A 2015/4-1F omladéka a fal északi oldalán. Laza szerkezetű, nagyméretű téglá- és habarcsszemcsével. A fal mellett a vastagsága 38 cm, észak felé erőteljesen lejtett és fokozatosan elvékonyodott, majd 170 cm után eltűnt.

2015/4-5R: A 2015/4-2F omladéka, annak a déli oldalán. Laza szerkezetű, nagyméretű téglá- és habarcstörédekkel. A fal melletti vastagsága 52 cm, erőteljesen lejtett és fokozatosan elvékonyodott déli irányban, majd 140 cm után teljesen eltűnt.

2015/4-6R: Szilárd, homokos, hamuval kevert réteg a 2015/4-1F és a 2015/4-2F falak közötti szakaszon, közvetlenül a 2015/4-4R és 2015/4-5R omladékrétegek alatt. Kitöltötte a két fal közötti részt, a felszíne egyenetlen, a vastagsága 8 és 20 cm között változott.

2015/4-7R: Laza szerkezetű, homokos, kevés humusszal kevert, néhány habarcsszemcsét tartalmazó réteg a 2015/4-1F és a 2015/4-2F falak közötti szakaszon, a jelenkori felszíntől -48–62 cm mélységben. A felszíne egyenetlen, a vastagsága 5 és 20 cm között változott.

2015/4-8R: Szürke, tömör, szilárd összetételű réteg, benne néhány habarcsszemcsével. A 2015/4-3F és a kutatóárok déli fala közötti területen, a jelenkori felszíntől -56 cm mélységben, a vastagsága 20 cm (47. kép).

2015/4-9R: Sárga színű, homokkal, habarcs- és szénszemcsékkel kevert réteg a 2015/4-1F és a 2015/4-2F falak közötti szakaszon, a jelenkori felszíntől -124 cm mélységben. A 2015/4-2F faltól indult, dél felé fokozatosan elvékonyodott, majd eltűnt, a fal melletti vastagsága 10–15 cm.

2015/4-10R: Szürke színű, homokos, hamuval kevert réteg, kisméretű téglatörédekkel, habarcs- és szénszemcsékkel. A 2015/4-2F fal déli oldalától indult, majd fokozatosan elvékonyodott, végül 64 cm után eltűnt. A fal melletti vastagsága 8–10 cm.

2015/4-11R: Szürke színű, téglatörédekkel, habarcs- és szénszemcsékkel kevert réteg a 2015/4-1F fal északi oldalán. A fal melletti vastagsága 8 cm, a felszíne észak felé lejtett és fokozatosan elvékonyodott, majd 36 cm után eltűnt.

2015/4-1OBJ: Ovális alakú oszlophely a 2015/4-3F fal északi oldalán. A 2015/4-7R réteg felszínétől kezdve volt megfigyelhető, enyhén belenyúlt az altalajba. Az átmérője 42 cm, a mélysége a 2015/4-7R felszínétől -32 cm (48. kép).

2015/4-2OBJ: Kör alakú oszlophely a 2015/4-3F fal északi oldalán. A 2015/4-7R réteg felszínétől kezdve volt megfigyelhető, enyhén belenyúlt az altalajba. Az átmérője 43 cm, a mélysége a 2015/4-7R felszínétől -28 cm (48. kép).

2015/4-3OBJ: Szabálytalan alakú oszlophely a 2015/4-3F fal északi oldalán. A 2015/4-7R réteg felszínétől kezdve volt megfigyelhető, enyhén belenyúlt az altalajba. Az átmérője 57×28 cm, a mélysége a 2015/4-7R felszínétől -19 cm (48. kép).

2015/4-4OBJ: Téglapadló részlete a 2015/4-2F északi oldalán. Fehér színű, nagy mésztartalmú (4-5 cm vastag) habarcsalapozásra egész, fél és törédekes téglákat helyeztek (téglák mérete: 15×5×30 cm). Közvetlenül alatta az altalaj jelentkezett.

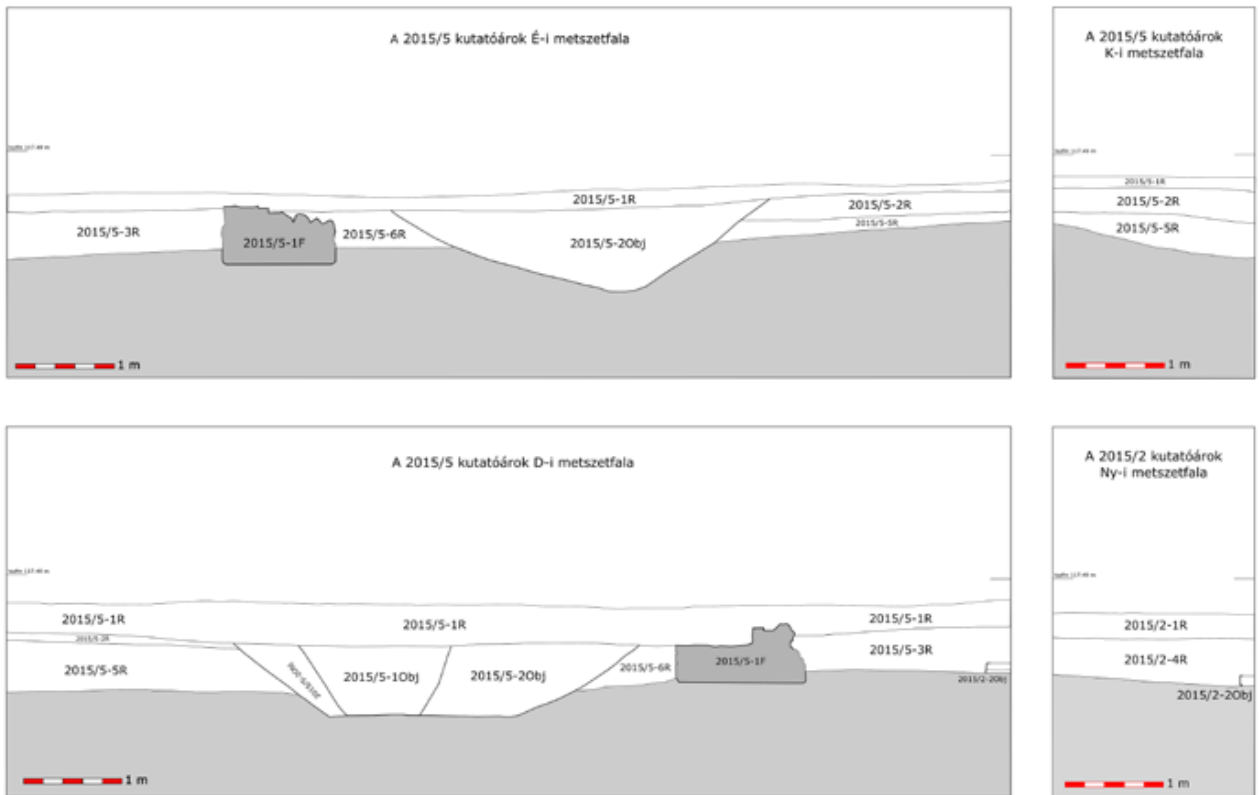
2015/4-5OBJ: Újkori beásás, ami mélyen belenyúlt az altalajba, déli irányban a 2015/4-2F falig tartott. A betöltésében modern kori szemét, bontási törmelék volt megfigyelhető, a déli vége blokk-téglákkal volt kirakva.

47. kép. A 2015/4-3F falalozás maradványa és a 2015/4-8R felszíne; északkelet felől

48. kép. A 2015/4-1OBJ, a 2015/4-2OBJ és a 2015/4-3OBJ oszlophelyek; északkelet felől

49. kép. A 2015/5 kutatóárok metszefalai

50. kép. A 2015/5-1F fal maradványa a 2015/5-4R elbontása után; északnyugat felől

2015/5 kutatóárok

A 2015/2 folytatásában, kelet–nyugati irányban megnyitott kutatóárok, a valamikori várudvar területén, 2×15 méter felületen. A kutatóárokban egy falmaradvány, két gödör és öt talaj-, illetve omladék réteg részletének a feltárására került sor (26, 49. kép).¹⁰⁵

2015/5-1F: Falalpozás, beépített faragott kövekkel (két db címeres konzolkő), ép és töredékes téglákkal (29×14×7 cm), valamint nagyméretű terméskövekkel, amelyeknek közét homokos, kis mésztartamú habarccsal töltötték ki. A szélessége 115 cm, a megmaradt legnagyobb magassága 48 cm. Az alapozási árka belemélyedt az altalajba (50. kép).

2015/5-1R: A jelenkori járószinthez tartozó réteg, amely kitölti az árok teljes területét, a vastagsága kb. 33 cm (a 2015/2-1R folytatása).

2015/5-2R: Törmelékes, laza szerkezetű, mállékony réteg, közepes és kisméretű téglá- és habarcstörmelékekkel, a vastagsága 12 cm. Ebbe ásták bele a 2015/5-2OBJ objektumot.

2015/5-3R: Humuszos feltöltésréteg a 2015/5-1F faltól nyugatra, tömör, nagy, közepes és apró téglá- és habarcstöredékekkel (a 2015/2-4R folytatása).

2015/5-5R: Homokos réteg, amelyben nagy tömbökben téglá- és habarcstörmelék volt megfigyelhető, a vastagsága 38 cm. A 2015/5-1OBJ és 2015/5-2OBJ jelzésű objektumok átvágták és elpusztították a nyugati szélét.

2015/5-6R: Humusszal kevert, homokos réteg, apró habarcsszemcsékkel, a 2015/5-1F falalpozás és a 2015/5-2OBJ jelzésű gödör között, vastagsága 42 cm.

2015/5-1OBJ: Gödör a kutatóárok déli oldalán, a 2015/5-1F falalpozástól 170 cm-re keletre. A 2015/5-2OBJ nagyméretű gödör feltöltésébe ásták bele, a mélysége -68 cm, a megfigyelhető átmérője 146 cm. A kutatóárok déli oldalfala alatt tovább folytatódott.

2015/5-2OBJ: Nagyméretű gödör a 2015/5-1F falalpozástól 36 cm-re keletre, a 2015/5-1R réteg elbontása után jelentkezett. A legnagyobb szélessége 406 cm, a mélysége -86 cm.

2015/6 szelvény

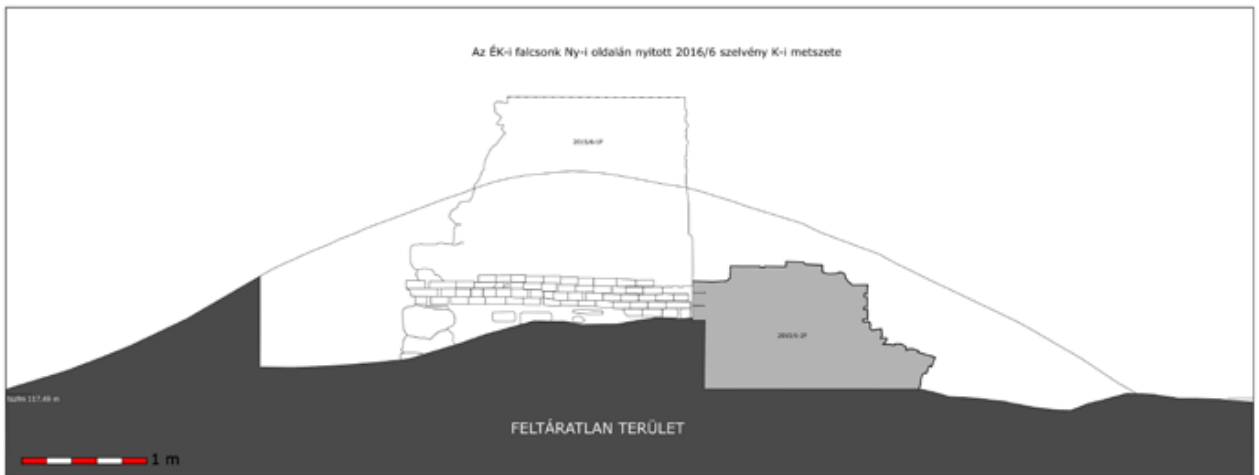
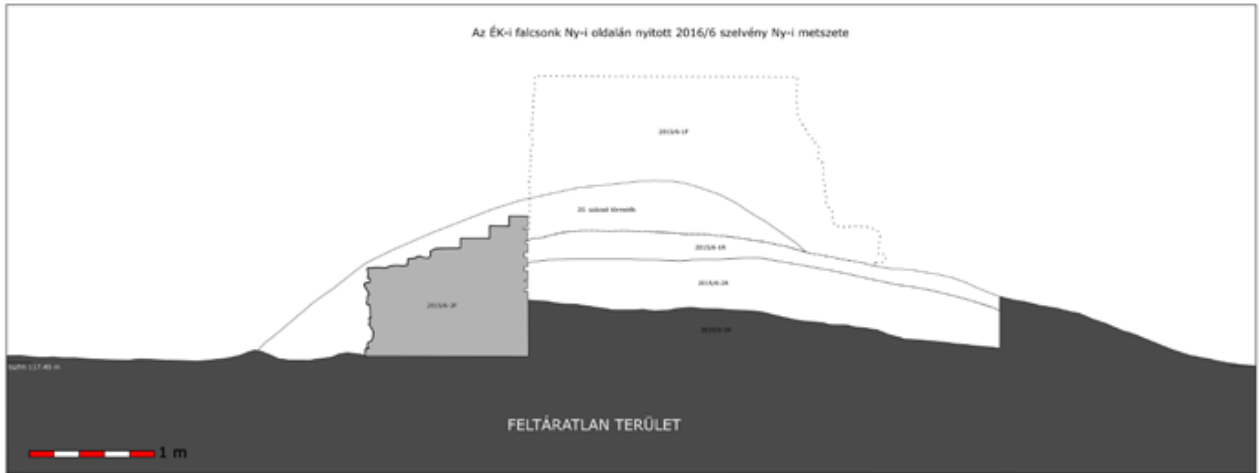
Az északi L alaprajzú falcsonk (2015/6-1F) és az északi középső falcsonk (2015/3-1F) között, 5×4,5 méter felületen. A szelvény területén megfigyelt három falmaradvány (2015/6-1F, 2015/3-1F és 2015/6-2F) mellett három réteget sikerült megfigyelni, amelyek közül a jelenkori felszínhez tartozó talajréteg és az alatta található, a külső várfal felépítése után keletkezett feltöltés legfelső megmaradt része (2015/6-2R) került elbontásra (31, 51–52. kép).

2015/6-1F: Az északkeleti L alaprajzú, vegyes, törtkő- és tégláépítésű (téglaméret: 29×6×? cm) faltömb maradványa. Az alapja 5×2,6 méter, a magassága (a 2016/6-3R felszínétől) 7,6 méter. Az építmény délkeleti sarkából egy 1,3×0,6 méter kiterjedésű, 1,7 méter magas csonk ugrik ki déli irányban a 2015/8-1F fal keleti végénél. A faltömb déli oldalát a 2015/8-1F téglafal északi síkjához építették hozzá. A déli oldalon, a faltömb alsó kétharmadának a függőleges középtengelyében egy elválás figyelhető meg, amitől keletre a fal síkja kb. 15-16 cm-rel kiugrik (a nyugati részhez képest), ennek az alsó harmadában egy 80 cm széles vízszintes gerendafészek volt megfigyelhető. A faltömb nyugati oldalán egy három téglasorból álló, 20 cm-re lépcsőzetesen kiugró lábazatot alakítottak ki (téglaméret: ?×15×5,5/6 cm). A déli és a keleti oldalon helyenként eredeti vakolatmaradványokat sikerült megfigyelni. A fal északi síkjához építették hozzá a 2015/8-2F kőfalat. A falcsonk jelenkori felszín felett látható részének a felmérését 2006-ban, az állagvédelmi munkákkal egy időben Gere László készítette el (8, 53–54, 75–77. kép).¹⁰⁶

2015/6-2F: Kelet–nyugati irányú téglafal 8,3 méter hosszan megmaradt felmenő szakaszának maradványa. A szélessége 150 cm, a déli síkjának középtengelyében, közvetlenül a jelenkori felszín felett megfigyelhető volt egy boltozatindítás, valamint annak egy leszakadt részlete. A fal északi

¹⁰⁵ A feltárás során kiosztott 2015/5-4R jelzésű rétegtani egységet töröltük (megegyezik a 2015/5-3R réteggel).

¹⁰⁶ GERE – MIKLÓS 2011, 337–343.

51. kép. A 2016/6 szelvény metszetei

52. kép. A 2015/6 szelvény északnyugat felől, az északkeleti L alakú falcsomkkal (2015/6-1F) és a 2015/6-3 réteg felszínével

53. kép. Az északkeleti L alakú falcsomk (2015/6-1F) lábazata és a legkorábbi építési periódushoz tartozó északi várfal (2015/6-2F) maradványa; nyugat felől

54. kép. Az északkeleti L alakú falcsonk (2015/6-1F) nyugati oldalán előkerült faragott kő, a 2015/6-1R réteg elbontása után; kelet felől

darabok, lošticeai edény töredéke). A török kori leletanyag teljesen hiányzik ebből a rétegből. A külső várfal 16. század eleji felépítése (negyedik építési periódus) után keletkezett falköz feltöltése. Az északkeleti L alakú falcsonk északnyugati sarkánál, azzal egy vonalban, a törmelékszint hirtelen lejtenei kezd északi irányba (54. kép).

2015/6-3R: Vöröses színű, tömör, törmelékeny, agyagos réteg, amelynek csak a felszíne került kibontásra.

2016/7 szonda

Az északnyugati falcsonk (2015/7-1F) nyugati oldalán, 7,5×1,5 méter felületen nyitott, észak–déli irányú szonda. A szonda területén három visszabontott fal, egy gödör, továbbá hat talaj-, illetve omladék réteg részlete került feltárássra (31, 55. kép).

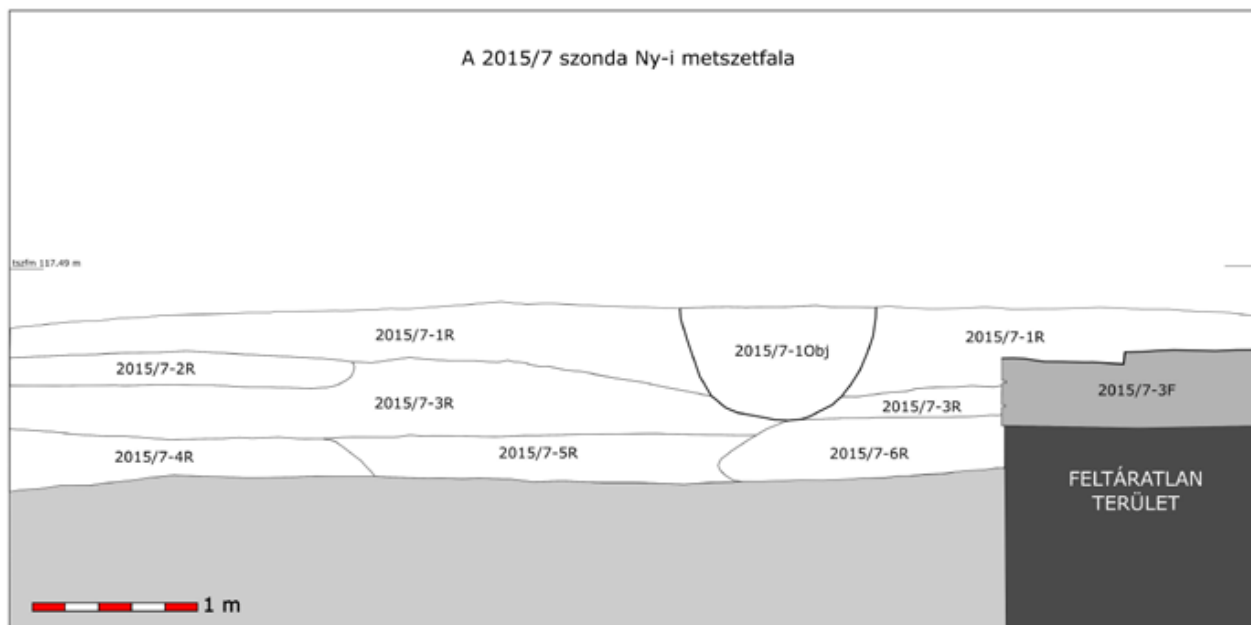
2015/7-1F: Vegyes kő-tégla falazással épült, 6,3×3 méter alapterületű, a jelenkori felszínből két méterrel kiemelkedő faltömb (északkeleti falcsonk). A faltömb tetején két, egymást keresztező gerendafélszket alakították ki. A faltömb nyugati oldalán egy nagyméretű (1,7×1,5 méter) utólagos bevésés volt megfigyelhető, amelyből modern kori szemét került elő. A 2015/7-2F első periódusú téglafal északi síkjához építették hozzá. A 2015/7-3F negyedik építési periódushoz tartozó külső kerítőfalhoz való viszonya egyelőre még tisztázatlan, feltehetően utána épült, és a falköz megerősítésére szolgált (56. kép).

2015/7-2F: Tégla fal felmenő szakaszának maradványa a 2015/7-1F faltömb déli oldalán. Zömök, kannelúrázott téglákból (26×12,5×5 cm) épült. A felszín felett megfigyelhető hossza 7,4 méter, a legnagyobb szélessége 110 cm, a jelenkori felszíntől mért legnagyobb magassága 100 cm. A déli oldala erősen rongált állapotban maradt meg, a nyugati végét pedig teljesen elbontották. Az eddig ismert legkorábbi építési periódushoz tartozó fal maradványa (56–57. kép).

2015/7-3F: Kelet–nyugati irányú téglafal maradványa, amelynek a nyugati vége 45°-os szögben északnyugati irányba fordul el. A kelet–nyugati irányú szakasz hozzáépült a 2015/7-1F faltömb északi síkjához. A fal északi síkját elbontották, a megfigyelhető legnagyobb szélessége 68 cm. A 45°-os szögben kiugró szakasz szélessége 110 cm, a megfigyelhető hossza 135 cm (tovább folytatódik a szonda északnyugati sarka alatt). Nagyméretű téglákból épült (30×15×6 cm), a fal síkjában a kötő és futó téglák váltogatják egymást, a falmagba töredékes és fél téglák kerültek. A negyedik építési periódushoz tartozó fal és saroktorony alapozásának részlete (56, 58–59. kép).

2015/7-1R: A jelenkori járósínhez tartozó, sötétszürke, humuszos réteg, erősen keverve modern szeméttel és nagyméretű építőanyag-töredékekkel. A szonda teljes területén, a vastagsága 38 cm.

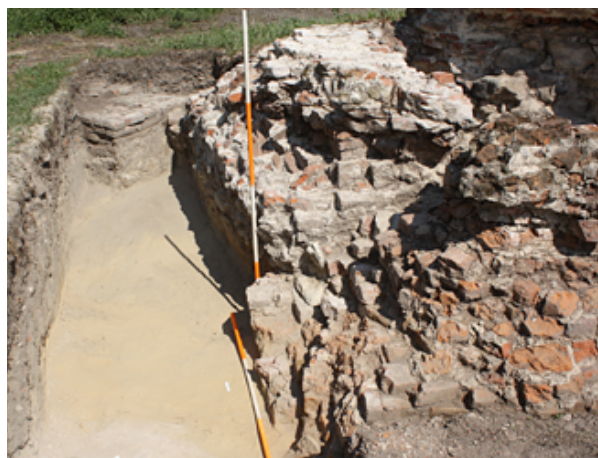
2015/7-2R: Sárgásbarna színű, erősen kevert réteg, melyben dominál a habarcs minden méret-

55. kép. A 2015/7 szonda nyugati metszete

56. kép. A 2015/7-1F, 2017/7-2F és 2015/7-3F jelzésű falmaradványok; dél felől

57. kép. A 2015/7-2F fal visszabontott nyugati oldala; délnyugat felől

58. kép. A 2015/7-3F fal alapozása; kelet felől

59. kép. A 2015/7-3F alapozása; délnyugat felől

tartományban, mellette jelentékeny mennyiségű, apróbb téglatöredékek. A szonda déli részén, a vastagsága 24 cm.

2015/7-3R: Laza szerkezetű, porhanyós habarcsréteg, helyenként apró téglatöredékekkel. A szonda teljes területén, a vastagsága a déli oldalon 44 cm, északi felé elvékonyodik 18 cm-re.

2015/7-4R: Világosszürke színű, erősen kevert réteg, benne agyagszemcsék, továbbá minden mérettartományból téglá- és habarcsdarabok. A szelvény déli oldalán, a vastagsága 32 cm.

2015/7-5R: Apró szemcsés téglá- és habarcsötredékekkel kevert sárga színű, homokos réteg (kevert altalaj). A szelvény középső részén, a vastagsága 30 cm.

2015/7-6R: Világosszürke színű, finomszemcsés homok, elvértve faszén, apró szemcsés habarcs- és téglatörmelék volt megfigyelhető benne. A szelvény északi részén, a 2015/7-3F falalapozás mellett, a vastagsága 38 cm.

2015/7-1OBJ: A jelenkori felszínről (2015/7-1R) induló beásás. Betöltése homogén, sötétszürke színű, apró szemcsés habarccsal és téglatöredékekkel enyhén kevert. Az átmérője 118 cm, a mélysége -72 cm, a szonda nyugati széle alatt tovább folytatódott.

2015/8 szonda

Az északkeleti L alakú faltömb (2015/6-1F) keleti oldalán, 6×1,2 méter felületen nyitott, észak–déli irányú szonda. A szonda területén két visszabontott fal, valamint három talaj-, illetve omladékréteg részlete került elő, a 2015/8-3R rétegnek csak a felszíne került kibontásra (31, 60. kép).

2015/8-1F: Kőfal maradványa közvetlenül a 2015/6-1F északi oldalán. A törtkőből, meszes habarccsal épült fal 82×68 cm-es szakaszon volt megfigyelhető, a szonda nyugati fala alatt tovább folytatódott. Feltehetően a 2015/6-1F faltömb és a 2015/8-2F fal építése után készült el, azzal a céllal, hogy a két építmény közötti falközt kitöltsék vele (61. kép).

2015/8-2F: Téglafal alapozásának a maradványa a 2015/8-1F északi oldalán. Erősen töredékes állapotban maradt meg, az északi síkja és a keleti vége teljesen hiányzik, 70×50 cm-es szakaszon volt csak megfigyelhető. A szonda nyugati széle alatt tovább folytatódott. A felhasznált téglák mérete 30×15×6 cm (megegyezik a 2015/7-3F fal téglaméreteivel). A vár negyedik építési periódusához tartozó téglafal maradványa (61. kép).

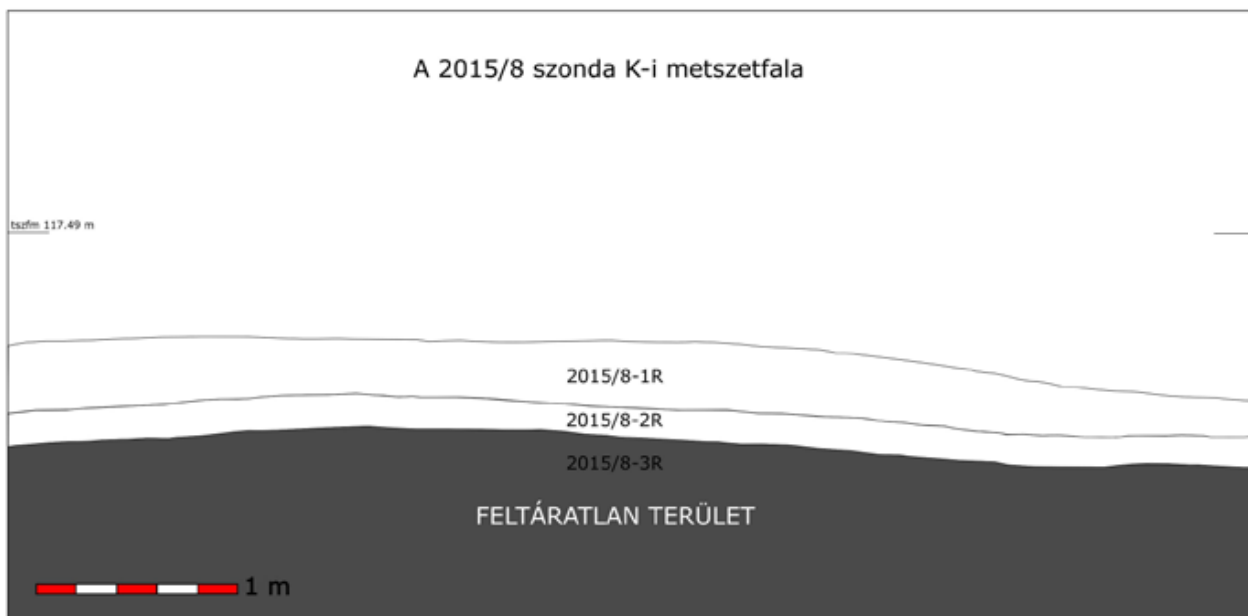
2015/8-1R: A jelenkori felszínhez tartozó réteg, nagyméretű kő- és habarcsötredékekkel, közte laza szerkezetű talajjal. A feltöltéséből újkori szemét és néhány török kori kerámiatöredék került elő. A szonda teljes területén, a vastagsága 34 cm.

2015/8-2R: Szürke színű, laza szerkezetű, porhanyós feltöltés, apró mész- és habarcsszemcsékkel. A szonda teljes területén, a felszíne erőteljesen lejtett déli irányban, a vastagsága 18–20 cm.

2015/8-3R: Szilárd, tömör, szürkés-vöröses színű feltöltés, kő-, kavics- és habarcsdarabokkal. Az ásatási szezon alatt csak a réteg felszíne lett kibontva.

2015/10 szelvény

A vár nyugati részén, 8×11 méter felületen, az egykori kaputorony majdnem teljes területét magába foglalta (kivéve a nyugati oldalon hozzáépített bővítmény nyugati lezárását). A teljes területről megtörtént a jelenlegi talajszinthez/járószinthez tartozó réteg eltávolítása (2015/10-1R). A falak mentén, azok külső oldalán a jelenlegi felszín alatt egy törmelékréteg volt megfigyelhető (2015/10-2R). A jelenlegi talajszint a szelvény déli oldalán jóval magasabban helyezkedett el, erőteljesen lejtett észak felé, ezzel együtt a rétegek vastagsága is folyamatosan csökkent. A torony belsejében a talajszint alatt egy feltöltésréteg felszíne került elő (2015/10-2R). A torony nyugati toldalékának a belső terében, a 2015/10-3F fal lábátának mélységében egy tömör összetételű, keményre döngölt szint részlete volt megfigyelhető (ennek a feltárását még nem kezdtük meg). A szelvény északkeleti sarkában, a 2015/10-2F fal külső oldalán 2×2 méter felületen lemélyítettünk az altalajig, ami 45 cm-rel a jelenkori felszín alatt jelentkezett (26, 62, 65. kép).

60. kép. A 2015/8 szonda keleti metszefala

61. kép. A 2015/6-1F faltömb északkeleti sarka, a 2015/8-1F és 2015/8-2F falalapozások; kelet felől

62. kép. A 2015/10 szelvény a 2015/10-1R réteg elbontása után; északkelet felől

2015/10-1F: A vár eddig ismert legkorábbi építési periódusához tartozó téglafal. A 2015/10-1R jelenkori felszínhez tartozó réteg elbontása után a visszabontott fal két részlete került elő: az északi oldalon -32 cm mélyen két téglasor magasságban (a), valamint a déli oldalon -16 cm mélyen öt téglasor magasságban (b) voltak megfigyelhetők.

2015/10-1F (a): Visszabontott falmaradvány a szelvény északi oldalán. A szélessége 160 cm, a megfigyelhető hossza észak–déli irányban 185 cm, a déli végét ívesen visszavesték (felső téglasor, az alatta futó sor tovább tartott déli irányban). A töredékes felső téglasornak csak kétharmad része maradt meg, a nyugati széle hiányzott. A keleti oldalon a fal egy sor futó téglával kezdődött, amit egy sor fél téglá követett, amelyek nem voltak kötésben a külső téglasorral; ezt követően 60 cm szélességben szabálytalanul lerakott fél és töredékes téglák következtek, amelyek közé (megfigyelhető rendszer nélkül) egy-egy ép futó vagy kötő téglát raktak le. Az alsó téglasor teljes szélességben megmaradt. A keleti oldalon a fal hosszára merőlegesen rakott kötő téglák kb. 4 cm-rel kiugranak a felette futó sor tégláihoz képest. Ezen a szakaszon két téglasor álló hézagai egymás fölé estek. A szelvény északi szélénél megfigyelhető volt, hogy az alsó sor kötőbe rakott szélső téglái töredékesek,

63. kép. A 2015/10-1F(b) jelzésű falalapozás;
kelet felől

64. kép. A 2015/10-1F(a) jelzésű falalapozás;
nyugat felől

65. kép. A 2015/10 szelvény, a 2015/2 és 2015/5 kutatóárok, valamint az északi falcsonkok; délnyugat felől

66. kép. A 2015/10-3F(a)
és 2015/10-4F(a) falalapozások; északnyugat felől

67. kép. A 2015/2-2F, 2015/10-3F(a)
és 2015/10-4F(a) falalapozások; észak felől

68. kép. A 2015/10-2F(b) és a 2015/10-3F(b) falalapozás illeszkedése; északnyugat felől

töredékes állapotban maradt meg, a két szélén egy-egy futó téglasort alakítottak ki, köztük pedig nyolc sorban helyeztek el futó téglákat, amelyek közé töredékes és fél téglákat, továbbá néhány kötő téglát is beillesztettek. A töredékessége miatt a szövete csak részben volt megfigyelhető. A második téglasor két szélén a téglákat a futó falra merőlegesen rakták le, a falmagban kötőbe rakott ép téglák és fél téglák voltak befalazva megfigyelhető rendszer nélkül. A harmadik téglasor két szélén futó téglák helyezkedtek el, mellette kötőbe rakott téglák voltak találhatóak, középen négy vízszintes sorban futó, és egy töredékes téglából álló rész volt megfigyelhető. A negyedik téglasor két szélén szintén futó téglák helyezkedtek el. A keleti oldalon egy további sor futó téglák voltak találhatóak (ép és fél/töredékes téglákból). A falmagban néhány ép téglát futóba raktak le, továbbá töredékes és fél téglákkal töltötték ki. Ez a sor épen maradt meg. Alatta, az ötödik téglasor szélső tégláit kötőbe rakták, a köztük levő rész már nem volt megfigyelhető. A fal keleti oldalán egy foltnál megmaradt a vakolat. A 2015/10-1F (a) faléhoz hasonlóan ez is vörösre égett, kannelúrázott téglákból épült. A téglák méretei: $26 \times 14 \times 7$ cm (63. kép).

2015/10-2F: A vár második periódusához tartozó építmény alapozása és felmenő falának részlete: a közepén visszabontott 2015/10-1F falhoz keleti és nyugati oldalról hozzáépített két U alakú fal. A feltételezett eredeti kapubejáró kiszélesítése után kialakított kaputorony alapozása (67. kép).

2015/10-2F (a): A 2015/10-1F falhoz keleti oldalról hozzáépített toldalék (toronyalapozás). A déli oldalon a felmenő fal három téglák magasságban töredékesen megmaradt (magassága: 22 cm). A felhasznált téglák mérete $26 \times 12 \times 7$, a déli oldalon a külső síkban futó és kötő téglák váltakoztak. A téglákat magas mész- és homoktartalmú habarccsal kötötték össze, a fugák mérete nem volt egységes, 2–5 cm között változott. A falsarok belső oldalán a kötőbe rakott legalsó téglasor részlete maradt meg (magassága: 7 cm), ahol a fugák mérete 2 cm volt. A két szélső téglasor közé rendszertelenül töredékes és fél téglákat, valamint faragatlan kis- és közepes méretű köveket helyeztek el, ezzel nagyjából a külső egyes téglasorok magasságához igazítva töltötték ki a köztük levő teret. Ugyanaz a magas mész- és homoktartalmú habarcs volt a kötőanyag. A megmaradt felmenő falrészlet szélessége 122 cm.

Az alapozás a déli oldalon jobb állapotban, magasabban maradt meg, míg az északi részen erőteljesen lepusztult. A belső oldalon alapozási vállnak nem volt nyoma, az alapozás nem terjedt túl a felmenő fal síkjától. A déli oldalon, a 2015/10-1F falnál levő csatlakozásnál az alapozás 10 cm-re kiugrott a felmenő fal síkjától, nyugat felé, az építmény sarka felé fokozatosan eltűnt. A keleti oldalon a felmenő fal síkjától kb. 5-6 cm-rel volt szélesebb az alapozás. Ennek szélessége a déli oldalon kb. 120–125 cm. Közepes és kisméretű faragatlan kövekből (mészkő, homokkő) rakták, amibe fél és töredékes téglák is kerültek. A nagyméretű pusztulás miatt az alapozási árok nyomát nem sikerült megfigyelni.

fél téglák. A fal nyugati szélén kötőbe rakott ép téglák sorakoztak. A két szélső sor között nagyrészt rendszertelenül/szabálytalanul rakott futó téglák voltak megfigyelhető, amelyek közé fél és töredékes téglákat raktak, továbbá néhány kötő téglát is közbeiktattak. A fal vörösre égett, kannelúrázott téglákból épült. A téglák méretei: $26 \times 14 \times 7$ cm (64. kép).

2015/10-1F (b): Visszabontott falmaradvány a szelvény déli oldalán. A talajszinthez tartozó réteg elbontása után a felmenő falat öt téglák magasságban sikerült feltárni. A szélessége 142 cm, a megfigyelhető hossza észak-déli irányban 212 cm. A falszakasz északi végét ívesen levésték. A legfelső téglasor erősen

A 2015/10 szelvény északkeleti sarkában lemélyítettünk egy 2×2 méteres területen az altalaj (homok) szintjéig, ahol az alapozásnak egy mélyebb szintjét sikerült megfogni, itt nagyobb méretű terméskövek is voltak benne. Az építmény északkeleti sarkában álló sarokkővet kivésték. Az alapozás szélessége az északi oldalon a 2015/10-1F fal csatlakozásánál kb. 118 cm.

2015/10-2F (b): A 2015/10-1F falhoz nyugati oldalról hozzáépített U alakú toldalék, amely a déli oldalon jobb állapotban, magasabban megmaradt (68. kép).

Az alapozás kivitelezése megegyezett a 2015/10-2F (a) falnál megfigyeltével. A felmenő falból a délnyugati sarokban, a külső oldalon egy sor téglá maradt meg, a kötő és futó téglák váltakoztak; a sarok belső oldalán két felmenő téglasor maradt meg töredékesen, a téglák rakásánál különösebb rendszer nem volt megfigyelhető, a futó és kötő téglák rendszertelenül követték egymást. A falmag szerkezete megegyezett a 2015/10-2F (a) faléval. A külső oldalon az alapozás nem ugrott ki a fal síkjából. A délnyugati és az északnyugati sarkoknál, a déli és az északi falon egy-egy kisméretű pillér maradványa került elő (dél: 74×16 cm; észak: 72×18 cm). Az építmény belsejében, az alapozás szintjén a köveket és a téglákat a felmenő fallal egy síkba rakták, itt (a torony belső terében) a járószint alacsonyabban lehetett, mint a külső részen. Az építmény nyugati oldalán két, egymástól 200 cm-re elhelyezkedő íves bemélyedés lehetett az egykori felvonóhid tartószerkezetének a falban kialakított fészke (dél: 68×24 cm; észak: 70×24 cm).

A tornyot úgy építették, hogy az első periódusban épült falat (kaput?) északi és déli irányban viszsabontották, a torony alapozását és falait ehhez a nyugati és keleti oldalról hozzátoldották (az északi oldalon elég pontatlanul). Arra nincs adat, hogy a 2015/10-2F falat belekötötték-e (a 2015/10-1F bevésésével) a 2015/10-1F felmenő falába (mint ahogyan az az álló délkeleti pilléرنél megfigyelhető).

2015/10-3F: A kaputoronyhoz nyugati oldalról hozzáépített toronytoldalék alapfalai. Az egykori téglafal maradványai közvetlenül a jelenkori felszín alatt kerültek elő. A falnak két részlete volt megfigyelhető (66. kép).

2015/10-3F (a): A 2015/10-2F (b) falalapozáshoz csatlakozott nyugati oldalról, annak északnyugati sarkához építették hozzá a keleti végét. A szelvény nyugati széle alatt tovább folytatódott. A felmenő fal szélessége 106 cm, ami négy téglá magasságban maradt meg (magassága: 26 cm). Nagyméretű, vörösre égetett, kannelúrozott téglákból épült (33×17×6 cm). Az északi és déli külső téglasorban kötőbe és futóba rakott téglák váltakoztak úgy, hogy három fél téglá hosszúság után a függőleges/álló hézagok egymás fölé kerültek (három soronként), a fugák mérete 1-1,5 cm (66–67. kép).

A 2015/10-2F és a 2015/10-3F (a) falak között 13 cm távolság volt megfigyelhető. A 2015/10-3F (a) falat valószínűleg eredetileg hozzáépítették a kaputorony falához, a két fal közötti rés a robbantás során keletkezhetett. A fal magját kisebb és közepes méretű kövekkel, töredékes téglákkal töltötték ki. A kötő téglák benyúltak a falmagba, a futó téglák egyes sorban álltak. A fal alatt északi oldalon egy kiugró lábázat két téglasora került elő. A lábázat 7-7,5 cm-re ugrott ki a felmenő fal síkjához képest, tégláit kötőbe rakták (a téglák és a habarcs megegyeztek a felmenő faléival). A fal déli oldalán a lábázat 10 cm-rel ugrott ki a felmenő fal síkjától. Ezen az oldalon egy téglasor volt megfigyelhető, a téglákat kötőbe rakták.

2015/10-3F (b): Falalapozás, amely a 2015/10-2F (b) falhoz csatlakozott kelet felől, nyugaton pedig tovább folytatódott a szelvény széle alatt. A 2015/10-2F (b) faltól kb. 5–8 cm-re távolodott el, feltehetően a robbantás során. A fal szélessége 106 cm, a jelenleg megfigyelhető magassága 40 cm (68. kép).

A falazási módja megegyezett a 2015/10-3F (a) faléval, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbinak a falmagjába nagyobb mennyiségű fél téglá került. A fal északi oldalán kiugró lábazatot eddig még nem sikerült megfigyelni, akárcsak a déli oldalon sem. A 2015/10-3F két szakasza között, középre egy nagyméretű faragott kő zuhant le, ami az egykori felvonóhid tartozéka lehetett.

2015/10-4F: A negyedik építési periódusban épült külső várfal alapozásának a maradványa. A 2015/10-3F (a, b) falakhoz csatlakozik északi (a) és déli (b) irányból, ugyanabban az építési fázisban emelheték fel őket.

2015/10-4F (a): Közvetlenül a talajszint alatt, a 2015/10-2F (b) faltól 64 cm-re jelentkezett, a hosszából 60 cm volt megfigyelhető, a szélessége kb. 104–106 cm. A falalapozásban kisméretű és töredékes, valamint fél téglák, továbbá kisméretű kövek rendszertelenül rakva voltak megfigyelhetők. A 2015/10-3F (a) felmenő faláig tartott, aminek ráfutott a lábazatára. Az alapozási árka nem volt megfigyelhető a nagymértékű pusztulás miatt. A felmenő falból ezen a szakaszon egyetlen részlet sem volt megfigyelhető (66–67. kép).

2015/10-4F (b): A talajszint alatt -12 cm-rel, a 2015/10-2F (b) faltól 62 cm-re jelentkezett. A hosszából 38 cm volt megfigyelhető, a szélessége kb. 96 cm. Az alapozásába kis- és közepes méretű kövek, valamint néhány kisméretű téglatöredék került. Kifutott a 2015/10-3F (a) fal déli oldaláig, a feltárás jelenlegi állapotában úgy tűnt, hogy nem volt hozzá bekötve. Az alapozási árok a nagyméretű pusztulás miatt nem volt megfigyelhető. A felmenő falnak egyetlen részletét sem sikerült megfogni.

2015/10-1R: A jelenkori felszínhez tartozó réteg, a növényzet gyökérszintje. A felszíne erőteljesen lejtett északi és nyugati irányba, a vastagsága kb. 15–40 cm között változott. Porhanyós föld, nagy mennyiségű szerves anyaggal és bontási törmelékkel.

Alatta közvetlenül jelentkeztek a 2015/10-1F, 2015/10-2F, 2015/10-3F és 2015/10-4F falak maradványai. A szelvény délkeleti sarkában kiásott 2×2 méteres szondában vastag, törmelékes bontási réteg következett alatta, amely a legtöbb helyen nem vált el élesen a felette levő talajrétegtől.

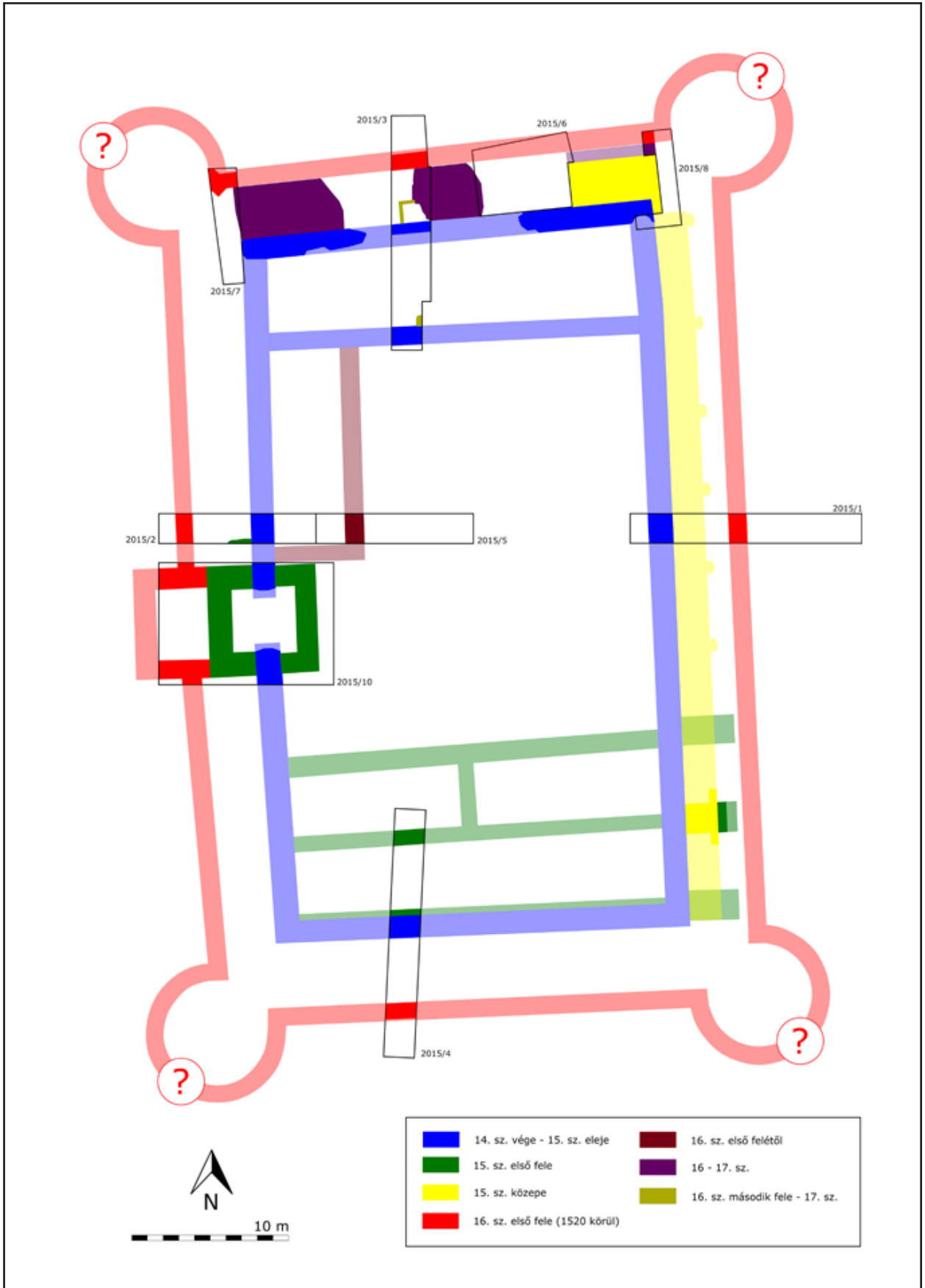
2015/10-2R: Bontási törmelék réteg a szelvény teljes területén, nagy mennyiségű nagy-, közepes és kisméretű téglá, kő- és habarcs-töredékekkel, amelyek között kis mennyiségű, laza szerkezetű föld volt található. A réteg felső része nem vált el élesen a felette található talajrétegtől, annak a földanyaga keveredhetett közé. A szelvény északkeleti sarkában levő mélyítésnél alatta közvetlenül a homok altalaj következett, ami a várudvar egykori járószintjének a teljes pusztulására utal. A vastagsága változó, az északkeleti oldalon 26 cm, dél felé pedig erőteljesen növekvő.

A DOMBÓI VÁR FELTÁRT ÉPÍTÉSZETI MARADVÁNYAINAK PERIODIZÁCIÓJA

A 2015. évi ásatás során feltárt régészeti adatok alapján a dombói várnak a 14–15. század fordulójától 1702-ig tartó, mintegy három évszázados fennállása alatt öt jelentős építési, átépítési periódusát sikerült azonosítani (69. kép). A lelőhelyen viszonylag kis területen, összesen kb. 180 m²-en folyt az ásatás, a vár nagy része még érintetlen, továbbá a történetére vonatkozó írott források, különösen a 16. század közepére, második felére vonatkozóan még korántsem teljesen ismertek, így ezek feltárása, illetve feldolgozása az alább vázolt képet tovább finomíthatja vagy módosíthatja. Az előkerült leletanyag feldolgozása jelenleg is folyamatban van, ennek az eredményei szintén változtathatnak az egyes periódusok keltezésén. Néhány falrészlet pontos datálására, illetve építészeti periódushoz kötésére egyelőre nem volt lehetőség.

Az eddig ismert legkorábbi építési periódusban a vár egy kissé szabálytalan téglalap alaprajzú téglalap építmény volt. Ennek az épületnek az alapjait öt (2015/1-1F, 2015/2-1F, 2015/3-2F, 2015/4-1F [a] és 2015/10-1F) (18-19, 28, 35, 39, 43–45, 63-64. kép), míg a felmenő falait két (2015/6-2F és 2015/7-2F) (56–57, 70–71. kép) helyen sikerült azonosítani. A maradványok az azonos építőanyag (tégla, habarcs), a méretei, továbbá az építési mód alapján köthetőek egy időszakhoz. A zömök, kannelúrázott téglából¹⁰⁷ épült falak vastagsága 1,5 méter (a nagymértékű pusztulás miatt a 2015/3-2F esetében nem volt lehetőség pontos falvastagság megfigyelésére), alapozásuk pedig általában egy-két téglasornival volt szélesebb. A felmenő fal magasságára a második periódusban épült, ma is álló délkeleti pillérből következtethetünk (73–74. kép), ugyanis azt a már korábban álló első periódusú falhoz építették hozzá, olyan módon, hogy abba több helyen előzetesen mélyedéseket

¹⁰⁷ Ld. Eszes Adrienn tanulmányát és katalógusát a jelen kötetben.

69. kép. A 2015-ben feltárt maradványok periodizációja (vázlat)

70. kép. A 2015/6-2F fal leomlott boltozatindítása és az északkeleti L alakú falcsonk (2015/6-1F)

71. kép. A 2015/6-2F fal visszabontott nyugati szakasza; nyugat felől

vések bele, amit a pillér építése során töltöttek ki. Ezek alapján a korai fal magassága kb. 6–7 méter lehetett.

A várnak ebből a periódusából egyelőre még csak egyetlen belső építmény maradványait azonosítottuk: az északi oldalon egy a külső várfalaktól valamivel keskenyebb, 1,06 méter széles falszakaszt (2015/3-3F), ami valószínűleg az ezen az oldalon épült palotaszárnynak a várudvar felé néző falrészlete volt (33–34. kép). Az építészeti elemek közül szintén az északi oldalon, az északkeleti L alakú faltömbhöz (2015/6-1F) csatlakozó falszakaszon (2015/6-2F) került elő egy boltozatindítás részlete, továbbá annak egy leszakadt tömbje (70–71. kép).

A korai vár bejárata feltehetően a nyugati oldalon helyezkedett el (a későbbi kaputorony helyén, 2015/10 szelvény), erre utalhatnak a visszavésett 2015/10-1F (a, b) falszakaszok, azonban mivel itt csak a jelenkori felszínhez tartozó talajréteg került eddig eltávolításra, ennek bizonyításához további feltárássra lesz szükség (63–64. kép). A legkorábbi építmény észak–déli irányban 47 méter hosszú, kelet–nyugati irányban pedig 27 méter széles volt. Az északi oldalon álló épületszárny tíz méter szélességben húzódnak végig a várfal mentén. A várudvar mérete ebben az időszakban megközelítőleg 36×24 méter volt.

A 2015/1 kutatóárokban, a 2015/1-1F és 2015/1-2F falak között feltárt két árokszerű objektum (2015/1-4OBJ és 2015/1-5OBJ, esetleg még a 2015/1-1OBJ és 2015/1-3OBJ) lehetséges, hogy egy palánk nyomai, amelyet az utóbbi várfal építésével számoltak fel. A feltárt felület kis kiterjedése, továbbá, hogy egyelőre itt sem oszlophelyek, sem famaradványok nem kerültek elő, ezt a kérdést nyitottan hagyja. A két objektum a 2015/1-7R réteg felszínéről indult, amely viszont a 2015/1-1F fal alapozási válláig futott ki és kismértékben el is fedte azt. Ez a feltöltés réteg az összetétele (nagy mennyiségű apró habarcs- és téglatormelék) és a rétegtani helyzete alapján a fal építése során keletkezhetett. A 2015/1-7R folytatása lehet a 2015/1-4R, amelyet a 2015/1-2F fal alapozási árkával vágták el egymástól, akárcsak a 2015/1-11R és 2015/1-5R rétegeket is. Ez utóbbinak, valamint az alatta elhelyezkedő 2015/1-12R rétegnek a feltöltésével alakították ki a várárok szélét (72. kép).

Palánk meglétének a lehetősége felvetődött a 2015/4 kutatóárokban, a 2015/4-1F és a 2015/4-3F falak közötti területen feltárt három oszlophely kapcsán is (48 kép). A két fal közötti szakasz nagymértékű lepusztulása miatt (az altalaj 30–35 cm mélyen jelentkezett a jelenkori felszín alatt, az a réteg, amelynek a felszínéről az objektumok eredetileg indultak, már nem volt megfigyelhető) nem dönthető el, hogy valóban egy korai időszakra keltezhető palánkhöz tartoztak-e, vagy pedig a külső kerítőfal felépítése után, a falköz feltöltésének a megerősítéséhez használták őket.¹⁰⁸

¹⁰⁸ BERTA 2016, 10.

72. kép. A vár maradványai madártávlatból (Dombóvár Város Önkormányzata, 2013)

Az eredeti elgondolásunk szerint ez a periódus a 14. század második felére-végére vagy a 15. század elejére keltezhető.¹⁰⁹ A 15. század eleji keltezését látszik megerősíteni a nagyon hasonló alaprajzi elrendezésű gyulai vár építési ideje is.¹¹⁰ Az itt előkerült legkorábbi kályhacsempe leletek a Zsigmond-kor első felére datálhatók.¹¹¹ A kályhacsempék másodlagos vagy harmadlagos feltöltésekből származnak, így a keltezéshez csak közvetve használhatóak fel. A legkorábbi időszak pontosabb datálásához a 2015/1-1F és 2015/1-2F falak között található 2015/1-7R és 2015/1-11R, esetleg a 2015/1-5R és 2015/1-12R rétegek leletanyagának a feldolgozása adhat további támpontokat.¹¹² A vár felrobbantása és több évszázadon keresztül elhúzódó elbontása során nemcsak az épület falai, hanem a lelőhely rétegződése is nagymértékű pusztulásnak volt kitéve, egyelőre csak az említett helyen sikerült a legkorábbinak tartott falhoz kapcsolódó bolygatatlan rétegződéseket feltárni.

A legkorábbi építészeti periódus keltezése viszont eldönteni látszik azt a kutatásban már régóta nyitottan álló kérdést, hogy a 14. század elejei írott források erre a várra, vagy pedig a szigeterdei toronyvárra vonatkoznak.¹¹³ Mivel ennél korábbi építkezésekre utaló nyomok eddig nem kerültek elő, a kutatás jelenlegi állapota szerint ezen a helyen nem ismert olyan építmény, amely a 14. század elejére vagy annál korábbra lenne keltezhető.¹¹⁴ A terepbejárások, illetve a leletmentés során a vár melletti területről előkerült Árpád-kori leletek inkább egy településre, mintsem egy korábbi

¹⁰⁹ BERTA 2016, 5–7.

¹¹⁰ FELD 2000, 264; FELD 2006, 39.

¹¹¹ Ld. Boldizsár Péter tanulmányát a jelen kötetben.

¹¹² Az említett rétegek kisszámú késő középkori kerámiatöredéket tartalmaztak. A feltárás során előkerült késő középkori és török kori kerámialeletek feldolgozását Varga B. Zsuzsanna szakdolgozati kutatásának keretében végzi.

¹¹³ Ld. fentebb, továbbá: KOPPÁNY 1994, 161–163; MIKLÓS 2007, 179–180; SZABÓ – CSÁNYI 2012, 189–194.

¹¹⁴ A kutatás jelenlegi fázisában úgy tűnik, hogy az egykori vár nyugati és déli oldalán, valamint azok környezetében, továbbá a váruddal szembe fordított területén olyan mértékű volt a pusztulás, hogy a korai idősakra vonatkozó rétegtani adatok itt valószínűleg már nem fognak előkerülni, míg a keleti és az északi oldal feltárása során erre még lehet esély.

73. kép. A délkeleti falcsonk (pillér); nyugat felől

74. kép. A délkeleti falcsonk (pillér); kelet felől

várra utalhatnak. Itt is egy hasonló helyzettel számolhatunk, mint amelyet Vándor László mutatott ki Kanizsa várának esetében: a 14. századi oklevelekben szereplő építmény nem lehetett azonos a Kanizsaiak szabályos alaprajzi elrendezésű rezidenciájával, amely legkorábban a század utolsó harmadában épülhetett. A korai vár a településtől távol, a Kanizsa folyó egyik szigetén helyezkedhetett el, míg a későbbi rezidencia már a mezőváros közelében épült fel.¹¹⁵

A Kapos szabályozási munkálataihoz kapcsolódó térképeken¹¹⁶ jól látszik, hogy Szigeterdő a folyó árterének legszélesebb pontján, egy nehezen megközelíthető részen helyezkedett el, míg az új rezidenciának és a váralja településnek helyet adó sziget a legkeskenyebb szakaszon foglalt helyet (11. kép). A 13. századi toronyvár esetében inkább a védelmi szempontok, míg az új építmény esetében inkább a rezidencia, reprezentáció, gazdasági és uradalmi központ szerepek dominálhattak.¹¹⁷

A vár második építési periódusából szintén több részlet került elő. A jelenlegi ismereteink szerint ekkor épült a vár nyugati oldalán a kaputorony (2015/10-2F) (62, 65. kép), a déli oldalán pedig egy pillérekkel megerősített épületszárny¹¹⁸ (2015/4-2F, 2015/4-1F [b], délkeleti falcsonk) (46, 73–74. kép). Ezek a falmaradványok szintén az azonos építési mód, a kötőanyag és a felhasznált téglák típusai alapján sorolhatók egy időszakba.

¹¹⁵ VÁNDOR 1992, 7–9, 13.

¹¹⁶ Ld. 96. jegyzet.

¹¹⁷ Vö. FELD 1992, 14.

¹¹⁸ Ezt a falszakaszt a további kutatásokig feltételesen kötöttük a második építési periódushoz. A feltárt rövid szakaszon megfigyelhető részek nem voltak elégségesek arra, hogy teljesen bizonyossággal eldöntsük ezt a keltezését. A 2015/4. kutatásokban megfigyelt pinceszintnek a 2015/4-1F [a] építéséhez képest későbbi kialakítását a 2015/4-1F [b] jelzésű falköpenyezés jelzi, azonban a vele párhuzamosan futó 2014/4-2F eddig feltárt részletei esetében ehhez hasonlóan nem sikerült megfigyelnünk. Nem tartjuk kizártnak azt a lehetőséget sem, hogy már az első építési periódusban, az északi oldalhoz hasonlóan itt is állhatott egy egytraktusos épületszárny, amit a második periódusban bővítettek ki (és erősítettek meg pillérekkel), azonban ennek a tisztázása nagyobb területen történő feltárást igényel.

75. kép. Az északkeleti L alakú falcsonk (2015/6-1F);
kelet felől

76. kép. A északkeleti L alakú falcsonk (2015/6-1F);
délkelet felől

77. kép. Az északkeleti L alakú falcsonk (2015/6-1F) és a 2015/6-2F fal; dél felől

A kaputornyot úgy alakították ki, hogy az első periódus téglafalát kibontották, vagy amennyiben az eredeti kapubejáró is itt helyezkedett el, annak a nyílását kiszélesítették, és U alakban két oldalról hozzáépítették a torony falait. A kaputornyónak szintén csak az alapozása maradt meg. Az építmény nyugati oldalán még megfigyelhetők az egykori felvonóhidhoz tartozó szerkezeti elemek nyomai. A torony alapterülete 7×7 méter, az alapfalai 1,5 méter vastagok voltak, az eredeti magassága nem ismert.¹¹⁹ A 2015/2 kutatóárokban előkerült 2015/2-3F jelzésű kelet–nyugati irányú rövid falszakasz a felhasznált építőanyag és az építési mód alapján szintén erre az időszakra keltezhető, azonban a rendeltetése egyelőre ismeretlen (30. kép).

Szintén ebben az építési periódusban keletkezett a támpillérekkel megerősített palotaszárny a vár déli oldalán, amely részben a korai várfalra épült rá. Ennek az építménynek a pinceszintjét sikerült megtalálni, amelyet úgy alakítottak ki, hogy az első periódusú várfal udvar felőli részén az egykori felszint lemélyítették, magát a falat pedig megköpenyezték erről az oldalról (43, 45. kép). Az építés során keletkezhetett a 2015/4-10R és 2015/4-11R építési törmelékréteg, míg a 2015/4-4R és 2015/4-5R omladékok az épület pusztulása során leomló falából halmozódtak fel. A 17. század végi Kelcz Mihály-féle leírás alapján a déli palotaszárny egy többszintes épület volt, amelyek közül a legelső, a pinceszint kéttraktusos volt. Az egyik végigfutott az épület teljes hosszában, míg a másik hossza az előzőnek csak a fele volt – ezt megerősíteni látszik, hogy a 2015/4-2F fal mellett, a várudvar felőli oldalon egy téglapadló részlete került elő, ami közvetlenül a bolygatatlan altalajon helyezkedett el, így a déli palotaszárny északi oldalának nyugati szakaszán nem lehetett a déli oldalhoz hasonló mélységben pinceszint. Az épületnek a várudvarra néző, északi fala egyelőre nem került elő, így természetesen az sem zárható ki, hogy már az első építési periódusban ezen az oldalon is állt egy épületszárny, amelyet esetleg csak egy későbbi átépítés, bővítés során támogattak meg támpillérekkel, azonban a feltárt terület kis kiterjedése miatt ez egyelőre nyitott kérdés maradt akárcsak a 2015/4-2F fal pontos datálása is.

A második periódus építkezései a 15. század első felére, feltehetően a Zsigmond-kor végére keltezhetőek. A 2015/4 kutatóárokban, igaz, elsősorban jelenkori törmelékrétegekből került elő a legnagyobb mennyiségű késő Zsigmond-kori, valamint a korábban, Miklós Zsuzsa terepbejárása során előkerült, 1408 utánra datálható kályhacsempe-töredék is.¹²⁰

A harmadik periódusban a keleti várfal tetején végigfutó, kőkonzolokra és/vagy pillérekre támaszkodó téglaeépítésű függőfolyosót alakítottak ki, amely összekötötte az északi és a déli épületszárnyakat. A délkeleti álló támpillér tetején megfigyelhetők a pilléreket összekötő dongaboltozatok ívindításai, felettük pedig a folyosó homlokzati falának részlete, az egykori keletre néző ablaknyílások nyomaival, valamint egy, a folyosóval párhuzamos, délre néző ajtónyílás maradványa (9, 73–74. kép). A függőfolyosó déli szakasza a második periódusban épült palotaszárnyat támogató pillérek futott végig, míg a középső és északi szakaszon valószínűleg a pillérek helyett a várfalból kiugró kőkonzolok tartották. A Kelcz Mihály-féle jelentésben a várfalon végigfutó folyosó „*faragott kü gerendákra vagon rakva.*”¹²¹ A keleti várfal északi végét egy vegyes kő-tégla építésű, L alakú faltömb (2015/6-1F) zárja le, amely az építmény oldalirányú megtámasztására szolgálhatott (8, 75–77. kép). Feltehetően a 18. század eleji robbantás során szakadhatott le a folyosóról a 2015/1-3F jelzésű faltömb, ami a várárok feltöltésébe beleágyazódva került elő (kisméretű, keskeny téglákból épült, amelyekhez hasonlóak figyelhetők meg a délkeleti pillér tetején található építészeti elemeken is (23. kép).

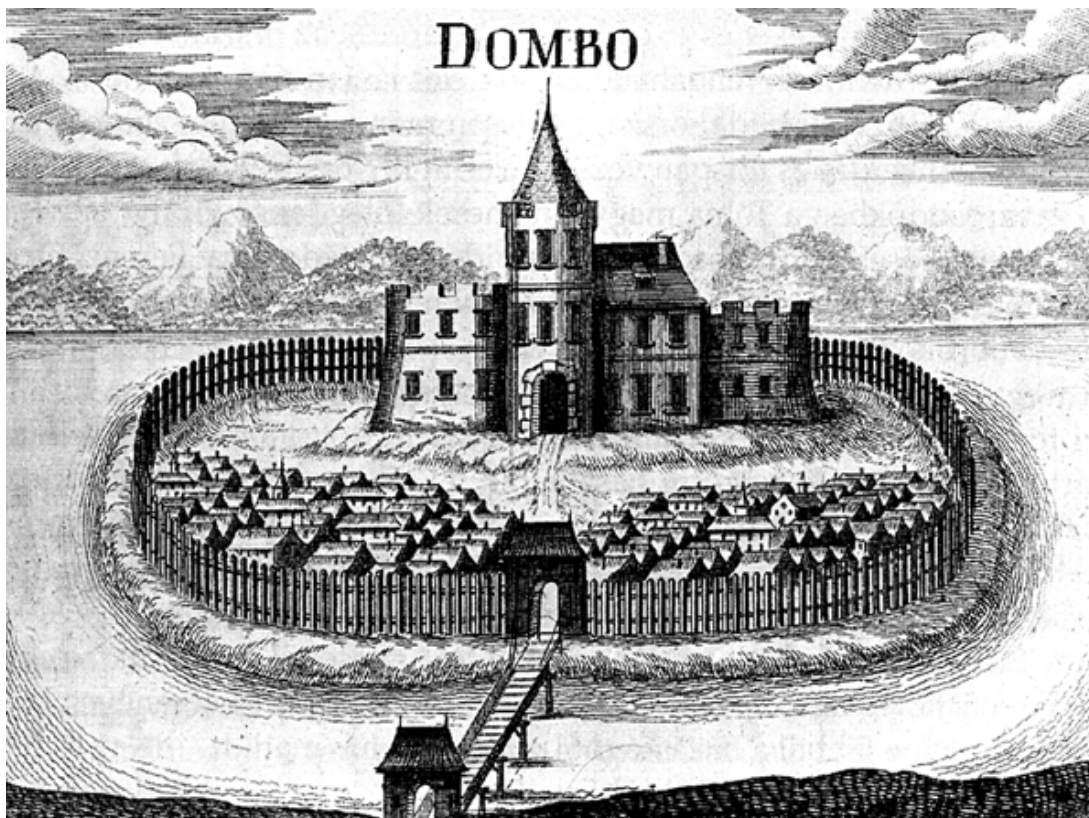
A középkori Magyarországról ismert hasonló építészeti megoldások (Esztergom, Vajdahunyad) a 15. század közepére keltezhetőek.¹²² A ráépítkezés és falelválás ellenére azonban az sem zárható ki, hogy ez a folyosó is egy időben épült a déli palotaszárnyal, ami a második periódust néhány

¹¹⁹ Ld. 61. jegyzet.

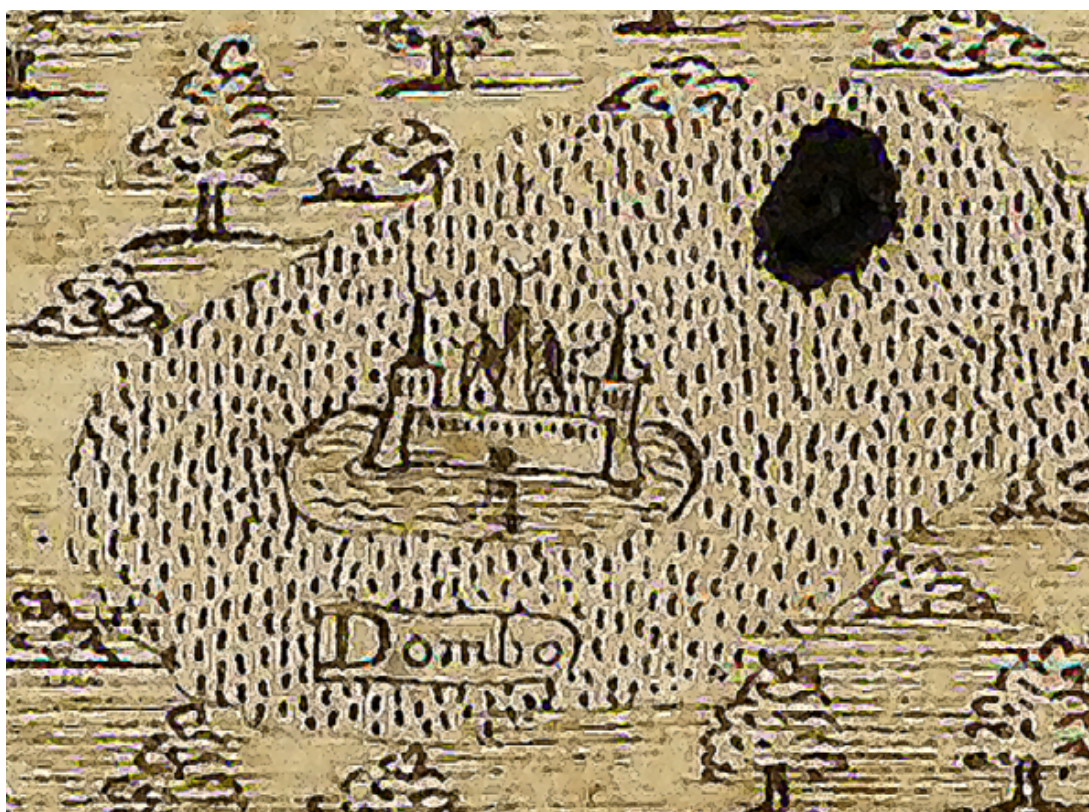
¹²⁰ MIKLÓS 2007, 178. 165/6–7. ábra.

¹²¹ KOPPÁNY 1994, 166; a korábbi feltételezett pilléres megoldást ld. BERTA 2016, 7–8.

¹²² HORVÁTH – VUKOV 1986, 28–30; VUKOV 2004, 37, 39.

78. kép. Greischer Máttyás metszete a dombói várról (17. század vége)

79. kép. A Dél-Dunántúl városairól készült 17. század végi térképvázlat részlete (MNL OL Térképtár S. 16. No. 1082.)

évtizeddel későbbre helyezné, azonban ennek tisztázásához a vár keleti oldalának nagy felületen történő feltárására lesz szükség.

A 15. század folyamán használhatták a 2015/2-3OBJ jelzésű habarcskeverőt, amelyet nyugati oldalról átvág a negyedik periódushoz tartozó 2015/2-2F fal alapozása (29. kép).

A negyedik periódusban az egész építményt körülvették egy külső kerítőfallal (2015/1-2F, 2015/2-2F, 2015/3-3F, 2015/4-3F, 2015/7-3F, 2015/8-2F és 2015/10-4F), a kaputornyot nyugatról kibővítették (2015/10-3F), továbbá a vár sarkain tornyokat emeltek (2015/7-3F). A külső kerítőfal 1,05 méter széles alapozását több helyen sikerült megtalálni, míg az azonos szélességű felmenő falból a nagymértékű pusztulás miatt csak kis, töredékes részletek kerültek elő. Az alapozás meszes habarcsba rakott tört kövekből és téglatöredékekből állt, amelyre nagyméretű, vörösre égett, kanelurázott téglákból (34×17×7 cm) épült rá a felmenő fal.

A vár északnyugati sarkában egy saroktorony alapozásának a részlete is előkerült (58–59. kép). A vár feltételezett négy saroktoronyának kinézetére és alaprajzára vonatkozóan egyelőre nincsenek biztos adataink. A várról ismert két kora újkori ábrázoláson, a kaputorony mellett kétoldalt kerek saroktoronyok szerepelnek (78-79) [122], így munkahipotézisként, az újabb feltárási adatok előkerüléséig, az összesítő alaprajzon kerek alaprajzúnak ábrázoltuk őket. Az is nyitott kérdés, hogy a feltárt részlet magának a toronynak, vagy pedig a tornyot a külső várfallal összekötő nyaktagnak az alapozása-e? A 2015/8 szondában a 2015/8-1F(a) fal keleti folytatását elbontották az északkeleti L alakú falcsonk (2015/6-1F) vonalában, így itt egyelőre, a két felső réteg eltávolítása után saroktoronyra utaló maradványok nem kerültek elő (61. kép). A vár kiterjedése ebben az időszakban észak–déli irányban 55 méter, kelet–nyugati irányban pedig 37 méter. A kaputornyot nyugati irányban kibővítették (2015/10-3F) (65–66, 68. kép), a déli és az északi oldalához csatlakozott a külső várfal (2015/10-4F) (67. kép), nyugati irányban a kiterjedése és így a teljes alapterülete is egyelőre ismeretlen.

Ezek már kifejezetten védelmi célú építkezések,¹²³ azonban a kaputorony bővítésének a módja és a külső várfal falvastagsága alapján itt még nem az ágyúzás ellen való védekezés volt a döntő szempont, hanem a kézi tűzfegyverek, puskák hatékony és egyúttal jól védhető elhelyezése.¹²⁴ A várarok a külső kerítőfal mentén futott körbe, ugyanazon a helyen, mint ahol már korábban, feltehetően a 15. század elején kialakították.¹²⁵

A Kelcz Mihály-féle leíráshoz tartozó latin nyelvű szöveg a várkapu felett említ egy címert, amelyen az 1520-as évszám olvasható. A kutatás jelenlegi állapotában ezeket az építkezéseket ehhez az időponthoz, egyúttal Dombai János és Dombai Farkas nevéhez köthetjük.¹²⁶

A külső kerítőfal építéskor vagy valamikor azt követően keletkezhetett az északnyugati (2015/7-1F), az északi középső (2015/3-1F) (80–82. kép), valamint az északkeleti L alakú faltömb (2015/6-1F) és a külső várfal (2015/8-1F(a)) között kitöltő, 2015/8-1F(b) jelzésű falszakasz maradványa is (61. kép). Ez utóbbi két falrészletnek az egymáshoz való viszonya is azt támasztja alá, hogy az északkeleti L alaprajzú falcsonk nem egyidős az északnyugati és az északi középső faltömbbel, hanem azoktól korábbinak kell lennie. A faltömbök közötti szakaszokat földdel és törmelékkel töltötték fel (2015/3-3R, 2015/6-2R és 2015/6-3R) (52–53. kép). A 2015/6 szelvény területén, a falköz feltöltésének felső részét képező 2015/6-2R rétegből előkerült mészko ablakkeret íveleme (54. kép) és reneszánsz kályhacsempe-töredékek inkább a török kori datálást valószínűsítik. A faltömbök és a falközök feltöltésének a precízebb keltezéséhez az északi oldal nagy felületen történő feltárására lesz szükség.

A várudvar nyugati oldalán, a 2015/5 kutatóárokban talált 2015/5-1F visszabontott falrészlet

¹²³ FELD 1992, 14.

¹²⁴ BUZÁS 2014, 13–14.

¹²⁵ A Dombóvári Önkormányzat 2013-ban készítettett légi felvételein jól láthatóan kirajzolódik a mára már betemetődött várarok vonala, ezek alapján a becsült szélessége 3–3,5 méter.

¹²⁶ Koppány Tibor ehhez az időszakhoz köti a Kelcz-jelentésben szereplő faragott ajtó- és ablakkeretek készítését is; ld. KOPPÁNY 1994, 163; emellett vannak történeti és régészeti adataink arra vonatkozóan is, hogy a család másik, nyéki várában is zajlottak építkezések ugyanebben az időben; ld. MIKLÓS 1988, 217.

80. kép. Az északi középső faltömb (2015/3-1F); dél felől

81. kép. Az északnyugati faltömb (2015/7-1F); dél felől

82. kép. Az északi oldal részben megmaradt álló faltömbjei; délnyugat felől

periodizációja a feltárás jelenlegi állapotában még nem volt lehetséges. A vegyes építőanyag (tégla és kő), valamint az alapozásba beépített címeres konzolkövek a 15. század második felét vagy a 16. század elejét valószínűsítik. A Kelcz Mihály-féle leírásban említett, a kaputorony mögött elhelyezkedő épület maradványa lehet (50. kép).

A vár életének utolsó időszakából, a török hódoltság korából származó jelentősebb építészeti maradványok eddig még nem kerültek elő. Az északi oldalon a középső faltömb (2015/3-1F) délnyugati sarkát visszavesték, és egy téглаépítményt, feltehetően latrinaaknát alakítottak ki a falközben (2015/3-1OBJ), továbbá a korai időszakhoz tartozó palota belső falának (2015/3-4F) megbontásával egy tűzhelyet (2015/3-2OBJ) létesítettek az egykori épületen belül. A várudvaron eddig két, a leletanyag alapján erre az időszakra keltezhető gödör is előkerült (2015/1-2OBJ és 2015/1-6OBJ). A várárok feltöltése (2015/1-8R) nagy mennyiségű török kori leletanyagot tartalmazott (elsősorban kerámiát),¹²⁷ ami arra utal, hogy a 17. század végi visszafoglalás előtti időszakban azt már nem tisztították. A 1600-as évek közepén keletkezett török összeírásban említett építkezések nyomait eddig még nem sikerült azonosítanunk.¹²⁸ A 17. század végi Kelcz Mihály-féle leírás, a Greischer

¹²⁷ Ld. 112. jegyzet.

¹²⁸ FODOR 1985, 169.

Mátyásnak tulajdonított metszet és a fentebb említett, a Dél-Dunántúl városait ábrázoló térkép ezt az utolsó periódus során kialakult állapotot mutatják be (78–79. kép). A 2015. évi régészeti feltárás során sikerült beazonosítanunk a leírásban szereplő kaputornyot, a várudvar felől hozzá csatlakozó épület részletét, az északi és déli palotaszárnyat, valamint a keleti várfalon futó függőfolyosót.

A vár 1702-es felrobbantásának a nyomai, hogy a 2015/10-3F (a, b) falszakaszok 8–13 cm-rel eltávolodtak a 2015/10-2F (b) toronytól (66. kép), valamint a 2015/1-8R rétegbe beágyazódott 2015/1-3F jelzésű lezuhant falrészlet (23. kép). A 18. század elejei bontási munkák után a 20. század elejéig az egykori épület építőanyagát a helybeliek folyamatosan hordták el és használták fel. Ennek a tevékenységnek nyomai a lelőhely teljes területén megfigyelhetők (2015/1-2R, 2015/1-3R, 2015/1-6R, 2015/2-1R, 2015/4-4R, 2015/1-5R, 2015/5-2R, 2015/8-1R és 2015/10-2R). A déli palotaszárny pinceszintje feltehetően a 20. század elejéig nyitott volt, az azt feltöltő 2015/4-1 (a, b, c) törmelékrétegnek az aljáról is modern kori szemét került elő. Több újkori bolygatásnak a nyoma is megfigyelhető volt a vár különböző pontjain. A 2015/4-5OBJ jelzésű beásás mélyen belenyúlt az altalajba, a déli oldala pedig blokkteglákkal volt kirakva (a rendeltetése egyelőre ismeretlen). Az északi palotaszárny belső terének rétegződését szinte teljesen elpusztította a 2015/3-4OBJ jelzésű nagyméretű modern kori beásás (34. kép), amely szintén mélyen belenyúlt az altalajba. Talán kincs-keresők nyomai a 2015/5-1OBJ, 2015/5-2OBJ és 2015/7-1OBJ jelzésű beásások.

A vár lerombolása után több mint másfél évszázaddal készült első, Rómer Flóris által készített alaprajz egyes részletei (3–4. kép), különösen az északi oldalon és az északkeleti sarokban pontosan beazonosíthatók, míg a déli oldalon és a nyugati fal mentén egyelőre nem egyeztethetők össze a 2015. évi feltárás eredményeivel.

ÖSSZEGLZÉS

A dél-dunántúli Dombó várát 1310-ben említik először az írott források, ekkor Kőszegi Henrik fia János birtokolja. Feltehetően hat évvel később került I. Károly király kezére, aki 1326-ban Nyékkal együtt elcserélte Csák István fiaival, Péterrel és Istvánnal azok tíz másik váráért. A leszármazottaik az újonnan szerzett birtokról felvették a Dombai nevet, amelyet egészen a 16. század elejéig, a család férfiágon való kihalásáig használtak. A család fénykorát a 15. század végén, a 16. század elején élte, a tagjai ekkor már magas udvari méltóságokat is viseltek. A család férfiágon való kihalása után Werbőczy István szerezte meg a várat. A török hadak 1546-ban vagy 1547-ban foglalták el, majd a következő másfél évszázadban a budai vilajet koppányi szandzsákjához tartozott. A hódoltság ideje alatt kis létszámú, nagyrészt balkáni eredetű várkatonaság állomásozott benne.

A 2015. évi feltárás során előkerült építészeti részletek alapján egy négyszögletes alaprajzi elrendezésű, kissé szabálytalan téglalap alakú vár képe rajzolódik ki, amelynek legkorábbi formája a 14. század végén vagy a 15. század elején épülhetett. A 14. század eleji írott adatok erre az építményre nem vonatkozhattak, tehát az első dombói vár a szigeterdei Árpád-kori toronyvár lehetett. A 15. század folyamán és a 16. század első felében, a birtokos Dombai család felemelkedésével párhuzamosan három nagyléptékű bővítés és átépítés történt a várban. A 15. század első felében épült fel a kaputorony és a déli palotaszárny épülete. Feltehetően a század közepén alakították ki a keleti várfal tetején végigfutó gótikus függőfolyosót. Az utolsó ismert nagy átépítésre az 1520-as években került sor, ekkor készülhetett el a külső kerítőfal és a kaputorony bővítése. A 16. század első felére kiépült főúri rezidencia a század közepén török kézre került, és az utána következő másfél évszázadra végvár lett. Ebből az időszakból eddig csak kisléptékű módosítások nyomai kerültek elő. A feltárt részletek jól összeegyeztethetők mind a 17. század végén keletkezett Kelcz Mihály-féle leírás adataival, mind pedig Rómer Flórisnak a 19. század közepén készült alaprajzi vázlatával.

Az 1702. évi robbantás és az azt követő több mint két évszázadon keresztül tartó folyamatos

bontás során az északi oldal három falcsontja és az azokat összekötő falszakasz, továbbá az északkeleti pillér kivételével a várfalakat és az épületeket az alapokig lerombolták, az így keletkezett törmelékkel részben a várarkot töltötték fel, részben pedig a török kiűzése után újjászülető Dombóvár házainak építéskor használták fel.

IRODALOMJEGYZÉK

- AO
AOkm
Bánffy I.
BERTA 2016
BUZÁS 2014
C. TÓTH et al. 2016
CSÁNKI 1894
CSÁNKI 1897
CSÁNYI – SZABÓ 2012
DÉZSI 1912
DÖVÉNYI 2010
ENGEL 1988
ENGEL 1996
ENGEL 2001
ERKY-NAGY 2006
ETBO
FAICS 1910a
FAICS 1910b
FELD 1992
- Anjou-kori oklevéltár I–XXXI.* Budapest–Szeged 1990–2007.
Anjou-kori okmánytár I–VI. Szerk. Nagy Imre. Budapest 1878–1891.
Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez I. Szerk. Varjú Elemér. Budapest 1908.
BERTA Adrián, *Rövid beszámoló a Dombóvár–Gólyavár területén 2015. évben végzett régészeti kutatásról.* Archaeologia – Altum Castrum Online. Visegrád 2016, 1–11. <http://archeologia.hu/content/archeologia/392/berta-dombovar.pdf> (2016. máj. 21.)
BUZÁS Gergely, *A tűzfegyverek hatása a későközépkori várépítészetre Magyarországon.* Archaeologia – Altum Castrum Online (2014) 1–21. <http://archeologia.hu/content/archeologia/228/tuzfegyverek-buzas.pdf> (2016. szept. 10.)
C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 I. Főpapok és bárók.* Budapest 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak)
CSÁNKI Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II.* Budapest 1894.
CSÁNKI Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III.* Budapest 1897.
CSÁNYI Viktor – SZABÓ Géza, *A rosszul tartott térkép esete.* Élet és Tudomány LXVII (2012) 50–52. szám 1628–1630.
DÉZSI Lajos, *Tinódi Sebestyén.* Budapest 1912. (Magyar Történelmi Életrajzok)
Magyarország kistájainak katasztere. Szerk. Dövényi Zoltán. Budapest 2010.
ENGEL Pál, *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323).* Századok 122 (1988) 1–2. sz. 89–146.
ENGEL Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II.* Budapest 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.)
ENGEL Pál, *Magyar középkori adattár.* CD-ROM 2001. (Arcanum Digitéka)
ERKY-NAGY TIBOR, *Dombóvár tegnap és tegnapelőtt.* Dombóvár 2006.
Ernyei Török Bálint okmánytára. Szerk. Bessenyei József. Budapest 1994.
FAICS Irén, *Adatok Dombóvár történetéhez II.* Dombóvár és Vidéke 1910. nov. 20., 2–4.
FAICS Irén, *Adatok Dombóvár történetéhez III.* Dombóvár és Vidéke 1910. nov. 27., 2–3.
FELD István, *A 15. századi castrum mint kutatási probléma.* In: *Castrum Bene 2/1990. Várak a késő középkorban.* Szerk. Cabello, Juan. Budapest 1992, 13–39.

- FELD 2000 FELD István, *A gyulai vár a középkorban*. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged 2000, 257–280.
- FELD 2006 FELD István, *Uralkodói és főúri reprezentációs épületek az Anjou- és Zsigmond-kori Magyarországról. Ami egy kiállítási katalógusból kimaradt*. Castrum 3 (2006) 27–46.
- FÉNYES 1847 FÉNYES Elek, *Magyarország leírása II*. Pest 1847.
- FÉNYES 1851 FÉNYES Elek, *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik*. Pest 1851.
- FODOR 1985 FODOR Pál, *Néhány adat a török végvári rendszer állapotáról a 17. század középső harmadából*. In: Magyar és török végvárak 1663–1684. Szerk. Bodó Sándor – Szabó Jolán. Eger 1985, 165–172. (Studia Agriensia 5.)
- FRAKNÓI 1874 FRAKNÓI Vilmos, *A magyar országgyűlések története I. (1526–1536)*. Budapest 1874.
- FRAKNÓI 1899 FRAKNÓI Vilmos, *Werbőczy István életrajza*. Budapest 1899. (Magyar Történeti Életrajzok)
- FÜGEDI 1977 FÜGEDI Erik, *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Budapest 1977.
- GAÁL 1982 GAÁL Attila, *A Dombóvár–Békatói XVI–XVII. századi temető*. SzBÁMÉ X–XI (1979–1980) [1982] 133–223.
- GAÁL 1984 GAÁL Attila, *Az 1686 őszi felszabadító hadjárat grafikai lapjainak Tolna megyei vonatkozásai*. SzBÁMÉ XII (1984) 123–155.
- GERE – MIKLÓS 2011 GERE László – MIKLÓS Zsuzsa, *Dombóvár–Gólyavár*. In: „Fél évszázad terepen.” Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk. Kővári Klára – Miklós Zsuzsa. Budapest 2011, 333–344.
- GERŐ 1955 GERŐ László, *Magyar várépítéset. Vázlat a magyar várépítés fejezeteiről*. Budapest 1955.
- GYALOG 2005 *Magyarázó Magyarország fedett földtani térképéhez (az egységek rövid leírása)*. Szerk. Gyalog László. Budapest 2005.
- HATHÁZI 2010 HATHÁZI Gábor, *Csókakő vára az írott és a régészeti források tükrében*. In: Csókakő a harmadik évezred küszöbén. Közreadja Csókakő Község Önkormányzata. Csókakő 2010, 15–151.
- HEGYI 2007 HEGYI Klára, *A török hódoltság várai és várkatonasága I–III*. Budapest 2007. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 9.)
- HOLUB 1974 HOLUB József, *Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig*. TTMT V (1974) 5–124.
- HORVÁTH – VUKOV 1986 HORVÁTH István – VUKOV Konstantin, *Vitéz János esztergomi palotája (Újabb kutatások az esztergomi várban)*. Tata 1986. (Tudományos Füzetek 2–3.)
- KARÁCSON 1908 *Evliá Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664–1666*. Ford. és jegyzetekkel kísérte Karácson Imre. Budapest 1908. (Török–magyarkori történelmi emlékek. Török történetírók. IV.)
- KARÁCSONYI 1900 KARÁCSONYI János, *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I*. Budapest 1900.

- K. NÉMETH 2010 K. NÉMETH András, *Dombóvár és mai határa a középkorban*. In: *Városunk Dombóvár a kezdetektől napjainkig*. Szerk. Pap Norbert. Dombóvár 2010, 102–124.
- K. NÉMETH 2015 K. NÉMETH András, *Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében III. Vízrajz*. WMMÉ XXXVII (2015) 7–39.
- K. NÉMETH 2016 K. NÉMETH András, *Fák és erdők a középkori Tolna megyében*. WMMÉ XXXVIII (2016) 45–70.
- Károlyi II. *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára II*. Szerk. Géresi Kálmán. Budapest 1883.
- KOPPÁNY 1994 KOPPÁNY Tibor, *A Tolna megyei Dombó vára*. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Szerk. Pamer Nóra. Budapest 1994, 159–168. (Művészettörténet – műemlékvédelem VI.)
- KOVACHICH 1800 KOVACHICH, Martinus Georgius, *Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros... Tomus II*. Edidit. Budae 1800.
- KUBINYI 1988 KUBINYI András, *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében*. Századok 122 (1988) 147–215.
- KUMOROVITZ 1953 KUMOROVITZ L. Bernát, *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Budapest 1953. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 2.)
- MARTONFALVAY 1881 *Martonfalvay Imre deák emlékirata*. Az eredeti után kiadta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Szopori Nagy Imre. In: *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból*. Budapest 1881, 125–184.
- MÁLYUSZ 1957 MÁLYUSZ Elemér, *A magyar rendi állam Hunyadi korában*. Századok 91 (1957) 46–123, 529–602.
- MIKLÓS 1988 MIKLÓS Zsuzsa, *A Tolna megyei nyéki vár (Felsőnyék–Várhegy)*. SzBÁMÉ XIV (1988) 205–259.
- MIKLÓS 2003a MIKLÓS Zsuzsa, *Dombóvár, Gólyavár*. RKM 2000 (2003) 125.
- MIKLÓS 2003b MIKLÓS Zsuzsa, *Dombóvár, Gólyavár*. RKM 2001 (2003) 157–158.
- MIKLÓS 2007 MIKLÓS Zsuzsa, *Tolna megye várai*. Budapest 2007. (Varia Archaeologica Hungarica XXII.)
- MOLDOVÁNYI 1824 MOLDOVÁNYI József, *Tolna Vármegyének Geographiai, Statisztikai, és Topographiai esmertetése*. Tudományos Gyűjtemény X (1824) 40–83.
- OLEXIK 1935 OLEXIK Ferenc, *Középkori levéltártörténeti adatok*. Levéltári Közlemények 13 (1935) 266–274.
- OROSS 2005a OROSS András, *Rendeletek és intézkedés-tervezetek a magyarországi várak lerombolásáról (1699–1702)*. Fons 12 (2005) 257–297.
- OROSS 2005b OROSS András, *Az 1702. évi magyarországi várrombolásokról (tervezet és valóság)*. Castrum 2 (2005) 89–100.
- OROSS 2013 OROSS András, *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Budapest 2013. (Fons Könyvek 4.)
- ŐRI – ŐRI 2009 ŐRI Gábor – ŐRI Nándor, *A dombóvári téglagyártás története*. In: *Ipartörténetünk „jeles” emlékei – a bélyeges téglák*. Kiállítási katalógus. Szerk. Herczig Béla. Gölle 2009, 8–10.

- ROSNER 1969 ROSNER Gyula, *Dombóvár–Gólyavár*. Régészeti Füzetek Ser. I. No. 22 (1969) 76.
- SÁRVÁRI 2013 SÁRVÁRI Gábor, *Jelentés Dombóvár „Gólyavár” térségében elvégzett geofizikai mérések eredményeiről*. Kézirat. GEO-S. Pécs 2013.
- SUDÁR 2014 SUDÁR Balázs, *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. Budapest 2014. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak)
- SZABÓ – CSÁNYI 2013 SZABÓ Géza – CSÁNYI Viktor, *Werbőczy két Tolna megyei vára: Dombó és Döbrököz az újabb régészeti megfigyelések tükrében*. WMMÉ XXIV (2013) 179–212.
- SZAKÁLY 1969 SZAKÁLY Ferenc, *Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566)*. TTMT II (1969) 5–85.
- SZENTPÉTERY 1901 SZENTPÉTERY Imre, *Hédervári Imre 1447-iki felmentő levele*. Turul 19 (1901) 153–165.
- SZŐKE 1971 SZŐKE Sándor, *Dombóvár*. Budapest 1971.
- SZŐKE 1983 SZŐKE Sándorné Zsíros Mária, *Az 1692. évi Kelcz Mihály-féle összeírás*. TTMT X (1983) 5–31.
- SZŐKE 1996 SZŐKE Sándor, *Dombóvár földrajzi környezete és története*. In: *Dombóvár*. [Szerk. Szőke Sándor.] Budapest 1996, 9–214.
- TAKÁTS 1929 TAKÁTS Sándor, *Kísérletek a magyar haderő feloszlására 1671–1702*. In: *Uő.: Magyar küzdelmek*. Budapest 1929, 185–317.
- VÁNDOR 1992 VÁNDOR László, *A kanizsai vár építési korszakainak kérdései*. Zalai Múzeum 4 (1992) 7–16.
- VARGA 2010 VARGA Gábor, *Dombóvár természeti környezete*. In: *Városunk Dombóvár a kezdetektől napjainkig*. Szerk. Pap Norbert. Dombóvár 2010, 9–31.
- VÁLYI 1796 VÁLYI András, *Magyarországnak leírása I*. Buda 1796.
- VUKOV 2004 VUKOV Konstantin, *A középkori esztergomi palota épületei*. Budapest 2004.
- Zichy I. *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I*. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső. Pest 1871.
- ZsO I. *Zsigmondkori Oklevéltár I. (1387–1399)*. Szerk. Mályusz Elemér. Budapest 1951.

RÖVIDÍTÉSEK

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
- RKM Régészeti kutatások Magyarországon, Budapest
- SzBÁMÉ A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd
- TTMT Tanulmányok Tolna megye történetéből, Szekszárd
- WMMÉ A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

Archäologische Ausgrabung der Burg in Dombó vom Jahre 2015

Die Burg in Dombó in Südtransdanubien wird zuerst in 1310 in den Schriftquellen erwähnt, der damalige Besitzer war Janos, Sohn von Henrik Kőszegi. Mutmaßungsweise geriet sie 6 Jahre später in die Hand vom König Karl I., der dann im Jahre 1326 die Burg zusammen mit Nyék mit Péter und István, den beiden Söhnen von István Csák für deren 10 andere Burgen und Güter abtauschte. Ihre Abkömmlinge nahmen den Namen Dombai nach dem neu erworbenen Gut auf, welche dann bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts, bis zum Erlöschen der Familie im Mannesstamme benutzt wurde. Die Blütezeit der Familie war am Ende des 15. Jh. und Anfang des 16. Jhs., als die Familienmitglieder schon auch hohe Hofämter trugen. Nach Erlöschen der Familie im Mannesstamme erlangte Istvan Werbőczy die Burg. Das türkische Heer besetzte die Burg in 1546 oder 1547, dann gehörte sie in den nächsten 150 Jahren zum Koppányer Sandschak des Budaer Vilâyets. Während der Türkenherrschaft lagen hier Burgsoldaten in kleiner Anzahl, größtens von balkanischer Abstammung. Nach der Vertreibung der Türken gelangte Dombó zusammen mit den umliegenden Gütern in Besitz von Prinz Pal Esterhazy. Im Auftrag des Prinzes stellte Mihaly Kelcz das Urbar des neu erworbenen Gutes zusammen, von dem auch die ungarische und lateinische Beschreibung der Burg zurückblieben.

Die Festung wurde im Sinne der Verordnung über die Burgzerstörung zur Explosion gebracht und erfolgte dann ein durchgehender Abbau über zwei Jahrhunderte, wobei die Burgmauern und die Gebäude – mit Ausnahme drei nördlicher Mauerstürzen, der diese Stürze verbindenden Mauerabschnitte, sowie des nordöstlichen Pfeilers – bis zum Boden abgerissen worden sind. Der dadurch entstandene Abbruch wurde teils zur Aufschüttung des Burggrabens, teils zum Neubau der Häuser in Dombóvár nach der Vertreibung der Türken verwendet.

Flóris Rómer machte in den 1860-er Jahren einen Besuch an den Burgruinen und skizzierte einen Grundriß und eine Perspektivzeichnung in seinem Notizbuch über die Ruinen. Aufgrund dieser Skizze erscheint die Abbildung eine Burg mit regelmäßigem und quadratförmigen Grundriß. Erst nach etwa 100 Jahren wandte die Aufmerksamkeit der Archäologen wieder dem Fundort zu: Gyula Rosner führte in den 1960-er Jahren erstmal eine Geländebesichtigung an der Burg, dann beschäftigte sich Zsuzsa Miklós mehr mit dem Fundort, die jahrzehntelang Begehungen am Gelände und Fliegerbilder über die Burg und deren Umgebung machte. In der Jahrtausendwende wurden Substanzschutzarbeiten unter Leitung von László Gere an den stehenden Mauerabschnitten durchgeführt. Anfang der 2010-er Jahren fanden kleinere archäologischen Arbeiten an den umliegenden Gebieten der Burg statt, eine systematische Freilegung des Fundortes fang 2014 an.

Aufgrund der bei der Freilegung vom Jahre 2015 hervorgekommenen architektonischen Einzelheiten zeichnete sich die Abbildung einer leicht unregelmäßigen, quadratförmigen Burg ab, deren früheste Form sich am Ende des 14. Jh-s oder Anfang des 15 Jh-s ausbauen konnte. Die vom Anfang des 14. Jh-s stammenden Schriftquellen konnten sich nicht auf dieses Gebäude beziehen, so konnte die erste Burg in Dombó mit der Turmburg am Szigeterdő aus der Arpadenzeit die Gleiche sein. Im Laufe des 15. Jh-s und in der ersten Hälfte des 16 Jh-s fanden – paralell mit dem Aufstieg

der Dombai-Besitzerfamilie – drei größere Erweiterungs- und Umbauarbeiten in der Burg statt. In der ersten Hälfte des 15. Jh-s wurde der Torturm und das Gebäude des südlichen Palastflügels ausgebaut. Der am Dach der östlichen Burgmauer durchlaufende gotische Außengang wurde vermutlich in der ersten Hälfte des Jahrhunderts ausgebaut. Die letztbekannte große Umbauarbeit fand in den 1520-er Jahren statt, dann konnten die Außenmauer und der Torturm erweitert werden. Die in der ersten Hälfte des 16. Jh-s ausgebaute Herrschaftsresidenz wurde nach der türkischen Eroberung ab der Jahrhundertmitte zu einer Ritterburg umgebaut. Aus diesem Zeitraum kamen bisher nur Spuren von kleineren Umbauten hervor. Die freigelegten Einzelheiten sind sowohl mit den Daten der am Ende des 17. Jh-s entstandenen Abschreibung von Mihály Kelcz, als auch mit der Grundrißskizze von Flóris Rómer aus der Mitte des 19. Jh-s gut vereinbar.

ESZES ADRIENN

Rövid ismertető a dombói vár területén végzett 2015. évi régészeti feltáráson előkerült téglákról

BEVEZETÉS

A Tolna megyei Dombóvár–Gólyavár nevű lelőhelyen 2014-ben kezdődött meg a szisztematikus régészeti kutatás. A középkori vár eddigi tervásatásai során sikerült tisztázni a vár kiterjedését, vázlatosan körvonalazni főbb építési periódusait.¹ A fennmaradt falszakaszok, a feltárt falalapozások és a nagy mennyiségű építési törmelék lehetővé tette, hogy a téglavár építőanyagát előzetes vizsgálat alá vonjuk.

A téglák leírásához és csoportosításához elengedhetetlen pár szót ejteni a téglák készítésének folyamatáról, valamint magukról a végtermékekről, melyek magukon viselik a készítés technológia nyomait.

A TÉGLAKÉSZÍTÉS FOLYAMATA

Kevés információval rendelkezünk a középkori téglavetést és -égetést illetően. A folyamat rekonstruálásához azonban felhasználhatunk néprajzi és legújabb kori adatokat, hiszen a munkamenet évszázadok alatt feltételezhetően keveset változott, jelentős fejlődést a 19. században bevezetett gépesítés hozott. Természetesen a téglavetés, majd az azt követő égetés technológiája nem volt egységes: területenként és korszakonként kisebb különbségek fellelhetők, viszont ezen adatok nélkülözésével nem kaphatnánk teljes képet a munka menetéről.

Az alapanyag

A téglagyártás elengedhetetlen eleme az agyag, amely különböző adalékanyagokkal alkotja a téglák nyersanyagát. Az adalékanyag lehet természetes (az agyagban előforduló) vagy mesterséges (hoz-

¹ Bővebben lásd BERTA 2016.

záadott). Az adalékanyagok módosítják az alapanyag tulajdonságait. Ha a téglaföld „kövér” – azaz agyagtartalma 80% körül van –, száradása egyenetlenül megy végbe, és égetéskor vetemedik. Ekkor a nyersanyagot homokkal „soványítják”. Ha a téglaföld „sovány” – homoktartalma 60% körüli –, a téglának nem lesz kellő az összetartása. Ilyenkor iszapolással „kövérítik”²

A téglavetés

Az agyag kitermelése az év első negyedében veszi kezdetét a tél enyhültével, és egészen az év utolsó negyedéig kitarthat az időjárás függvényében. A téglának való földet összevágják kapával, és kevergetés mellett vízzel locsolják. A folyamatot vagy agyagkitermelő gödörben vagy erre a célra kialakított „sáros” gödörben végzik. A kevergetés lábbal taposással vagy kapával forgatással történik. Ha szükséges, ekkor adják hozzá az adalékanyagokat.

A téglakészítés az újkorig kizárólag kézi formázással történt. Az alapanyagot az elegyengetett füves/homokos felületre vagy formázóasztalhoz vitték.³ Egy téglányi masszát a fából készült formába csaptak, majd léccel elsimították a tetejét. A nyers téglát az egyenletes felületre kiborították a formából, ahol megszikkadt. A száradás 8–48 órán belül végbement. Ezt követően máglyába rakva tovább szárították, lehetőleg az időjárási viszonyoktól megkímélt helyen (pl. szárítószínek). A téglák között hézagokat hagytak, hogy a levegő jól át tudja járni. Egyhavi szárítás után kiegészítették őket.

Egy fő átlagosan 800–1000 darab téglát tudott előállítani naponta, de feszített munkatempóban elérhette az 1500 darabot is. Az adatok arra mutatnak, hogy nem egyedül, hanem párokban vagy kisebb munkacsoportokban dolgoztak.⁴

A kiégetés

A téglák kiégetése egyszer használatos ún. tábori vagy boksakemencékben, vagy állandó, épített kemencékben történt. A boksakemence földfelszíni objektum, ami gyakorlatilag a kiégetendő téglákból áll. A téglákat lazán, kazalszerűen összerakták, majd betapasztották kívülről. Alul fűtőcsatornákat hagytak, amin keresztül égették ki őket. A füst felül, egy erre a célra kialakított nyíláson át távozott. A kiégett téglák azonban nem egyenletes minőségűek: a tűzhöz közel lévők rendszerint erősen túlégtek, míg a távolabbiak nem kellőképpen égtek át.

Az épített kemencék földbe mélyítették, faluk épített, vagy a talajból van kialakítva. Rendelkezhetnek rostéllyal, álrostéllyal (hevederekből kialakított boltívekkel), vagy lehetnek rostély nélküliek is. A rostély nélküli változatoknál agyagpadkát alkalmaztak, amelyre ráterhelték a kemencét. A tüzelőcsatornák száma változó. A kiégetendő téglákat végül ugyanúgy összerakták, mint a fentebb említett esetben, majd betapasztották. Ez a technika már sokkal egyenletesebb égetést biztosított a nyers téglák számára.⁵

Az idomtégla készítése

Az idomtégla építészeti tagozatok, részletek kialakítására szolgáló speciális téglatípus. Előállításuk hasonló módon történik, mint a hagyományos téglaké, azonban a téglavetés folyamatában kissé eltér. Az idomtégla vetőformája rendszerint sokkal nagyobb méretű, mint a falazótéglaké. Az elkészített, nagy agyagtömböt dróttal kisebbekre szelték fel, attól függően, mekkorára volt szükségük. Száradás után, ún. „börkemény” állapotban megkezdődött az átalakítás. Az oldalakon karcolásokkal jelölték az elérni kívánt formát/mintát, amelyet különböző mintázó szerszámokkal és sablonokkal megformáztak.

² DÉRY 2010, 136–137.

³ A formázóasztal mellett történő munkafolyamat a középkor végére alakul ki a vetőláda alkalmazásával. Ezt támasztja alá a téglalábelyegek megjelenése a 16. század második felében. Megemlítendő, hogy a formázóasztal nélküli, elrendezett felületen végzett téglavetés párhuzamosan tovább élhetett a formázóasztal melletti változattal.

⁴ JAKAB 2005, 347–350.

⁵ CSÁSZÁR 1986, 18; JAKAB 2011, 140.

Az elkészült idomtégla felületeit három részre oszthatjuk. A legkidolgozottabb részük az az oldal, amelyet beépítés után is láthatunk: itt tüntetik el leginkább a szerkesztések és a szerszámok nyomait. Kevésbé kidolgozottak már a beépítés után láthatatlan illeszkedési felületek. Végül a nem látható, illetve illeszkedési szempontból lényegtelen oldal a legkidolgozatlanabb, amely a legtöbb információt hordozza a készítés technológiával kapcsolatban.⁶

A TÉGLAKÉSZÍTÉS TECHNOLÓGIAI JEGYEI

Méretetek

A téglák méretei rendkívül nagy szórást mutatnak. Területenként különböző méretekkkel találkozhatunk, amelyek részben az eltérő mértékegységek használatából adódnak. Magyarországon 1874-ben alakult ki a falazótégla szabványmérete (29×14×6,5 cm).⁷ A mértékegységek mellett jelentős tényező a zsugorodás mértéke, amely egy égetésen belül akár a 10%-ot is elérheti.

Készítéstechnológiára utaló jelek, téglabélyegek, egyéb nyomok

A téglákon fellelhető, véletlenül vagy szándékosan hagyott nyomokat három csoportba sorolhatjuk.⁸

1. Technológiai jelek, melyek a készítési folyamat valamely fázisára utalnak. Ebbe a csoportba tartoznak a téglá tetején megjelenő kannelúrák,⁹ a lécc okozta lehúzásnyomok, az oldalon jelentkező, a vetőkeret okozta gallérok, vagy a keret felhúzásának nyomai, a téglá alján látható fűlenyomat (1. kép), stb. Az idomtégla esetében ide tartoznak a dróttal történő levágásra mutató jelek, a különböző szerkesztési vonalak, körzőjátékok.

2. Szándékos jelzések, amelyek a tulajdonos vagy készíttető megkülönböztetését szolgálják. Ide soroljuk a téglabélyegeket, melyek létrejöttét a vetőláda használata elősegítette. A láda aljába vésett jelek, betűk a formából kiütött téglán domborúan jelentek meg. A 19. században feltűnnek a láda aljába szerelt negatívok, így a téglabélyegek homorúvá válnak. Ezek a jelzések a korai időszakban a téglát készítő birtok vagy birtokos jelei voltak, később már a gyártó reklámja.¹⁰

3. Egyedi jelek, amelyek lehetnek szándékosak vagy véletlenek. A szándékos jelek között találjuk a készítő kedve szerint bekarcolt írásokat, rajzokat, de szándékosak az emberi kéz- és lábnyomos darabok is. A véletlen jelek közé tartoznak az állatok által hagyott lábnyomok (2. kép). (A téglá szárítási szakaszában egy arra járó állat átsétált a téglákon, így a puha anyagban megőrződött a lábnyoma.)

A 2015. ÉVI FELTÁRÁS SORÁN ELŐKERÜLT TÉGLÁK

2015-ben a vár területén öt kutatóárkot, két szondát és két szelvényt nyitottunk, továbbá az északi oldalon meglévő falcsonkokat megtisztítottuk. A munkálatok eredményeként számos helyen falalapozásokat, bedőlt falrészleteket találtunk, valamint a feltöltési/feltöltődési rétegekben jelentékeny mennyiségű téglá került elő. A téglák közül kiszűrtük azokat az újkori vagy modern téglákat, amelyek nem kapcsolódnak szervesen a középkori várhoz. Ilyenek például azok a 20. századi bélyeges vagy blokk-téglák, amelyek a várrrom későbbi hasznosítása során kerültek a lelőhelyre.

A megfigyeléseket jelentősen befolyásolta a feltöltési/feltöltődési rétegekből előkerülő téglák töredezettsége, egyes esetekben az őket fedő vastag habarcsréteg. Az előkerült darabok nagy ré-

⁶ VÉGH 1998, 26.

⁷ CSÁSZÁR 1986, 19.

⁸ A csoportosítás RÁ CZ 2012 nyomán készült.

⁹ A 14–15. században megjelenő kannelúrák téglák készítéséről a szakirodalomban eltérő álláspontokat találunk. Míg egyes vélemények szerint a domborúan kialakított felületen látható, párhuzamos bordákat gyengén bekormozott vagy hamuzott faággal ütögetik be, addig mások kézzel behúzott bordáknak tartják őket (LÓVEI 2002, 225; KÁDÁR 2010, 33).

¹⁰ LÓVEI 2002, 237; KÁDÁR 2010, 16.

sze törött, amely megnehezíti az egyes csoportok esetén a jellemző méretek megállapítását. Ez a probléma beépítettség esetén áthidalható, ugyanakkor kevés lehetőség adódik készítésestechnológiai jegyek megfigyelésére. Továbbá figyelembe kell vennünk, hogy a téglá mint építési alapanyag, minden korban felhasználásra kerül, így másodlagos, illetve többszörös felhasználásukkal is számolnunk kell. Erre számos példa akad a vár területén is.

A Dombóvár–gólyavári téglák csoportosítása

Készítésestechnológiai jegyek alapján az alábbi csoportokat lehet elkülöníteni.

1. Kannelúrázott téglák

A legmarkánsabb csoportot a kannelúrázott felületű, domború tetejű téglák képviselik (3. kép). Tetejük erőteljesen vagy kevésbé domborúan kialakított, felszínüket jellegzetes bordázat tagolja. A vápák minden esetben párhuzamosan, szorosan egymás mellett futnak a felületen.¹¹ Több esetben megfigyelhető, hogy a téglák teteje ferde: valószínűleg nem egyenletesen került az alapanyag a vetőformába, így az „anyaghiány” helyén sokkal keskenyebb a téglá, mint ahol a peremig ért az agyag. Oldalán több esetben vetősablon okozta gallér képződött. Felületén gyakran megfigyelhetők száradásból vagy hőhatásból eredő repedések, néhány esetben durva mechanikai hatás következtében szakadások keletkeztek a szövetben (4–5. kép).

A szövet összetétele változó. A kannelúrázott téglák egy része homogén szövetű, míg másik fele erősen kevert: mészszemcsék és -csomók fordulnak elő benne. Égetési színük a halvány narancssárgától az élénkvörösig terjed, de akadnak szürke-fekete-barna foltosra égett darabok is. A kiegészítés minősége széles skálát ölel fel: a legtöbb esetben jó minőségűek a kész példányok, de akadnak a gyenge égetés eredményeképpen gyorsan kopó felületű, mállékonyságra hajlamos darabok. A túlétetett téglák anyaga tömör, szinte kőszerű.

Átlagos méretük: 26×13×7 cm.

Ilyen kannelúrázott téglából épültek a vár legkorábbi építési periódusához köthető falak. A 2015. évi feltárás során ezek alapozását, illetve néhány helyen a felmenő fal részleteit sikerült megfigyelni a vár különböző pontjain. Nemcsak a vár külső falai, hanem az északi palotaszárny udvar felőli fala is ebből a típusból épült fel.

2. Kisméretű, keskeny téglák

Kisebb csoportot képeznek a szintén jól elkülöníthető, kisméretű, keskeny téglák. Szabályos téglalatest formát mutatnak, párhuzamos síkokkal rendelkeznek. A csoport jelentős hányadát teszik ki azok a darabok, amelyek felszínén lehúzólécc okozta nyomok figyelhetők meg. Ezt leszámítva szembeötlő készítésestechnológiai jegyeket nem viselnek magukon. Egyetlen esetben, az északkeleti falcsonk mellől került elő egy kannelúrázott tetejű példány.

Törésfelületek alapján szövetük homogén, jelentős arányban pórusos, ebből adódóan viszonylag könnyűek. Égetési színük halvány vagy élénk narancssárga. Kevés túlétetett, üveges felületű darab található benne.

Átlagos méretük: 24×12×4,5 cm.

A kisméretű, keskeny téglák mind feltöltésből, mind álló falszakaszból ismertek. A vár keleti kiterjedését tisztázó kutatóárokban előkerültek kötésben lévő példányok, amelyek feltehetően a várárokba bezuhant pártázat részei lehettek. Szintén a keleti oldalon, az álló pillér falszövetében figyelhetők meg a típus darabjai. Építési periódushoz való kapcsolásuk jelenleg bizonytalan.

¹¹ Véleményem szerint a Gólyavárban fellelhető kannelúrázott felületű téglák felszínén jelentkező bordázatot kézzel alakították ki. Szélességük minden esetben egy ujjnyinak felel meg, a párhuzamosan futó vápák egymáshoz igazodva szenvednek el torzulásokat vonalvezetés közben.

3. Szabályos téglatestek

A legnagyobb csoportot a szabályos téglatest formájú téglák alkotják. Mind méretüket, mind kialakításukat tekintve rendkívül változatosak. A legtöbb esetben erősen töredékesek, eredeti méretük nehezen megállapítható. Számos készítéstechnológiai jellegzetesség megfigyelhető rajtuk.

A szabályos téglatest formájú téglakon belül kisebb alcsoportok hozhatók létre, melyeket elsősorban a technológiai jegyek határoznak meg. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az alcsoportok különböző építési periódusokhoz köthetők, viszont a készítési folyamat egy-egy részletében eltérnek egymástól. Feltételezhető, hogy ezek az alcsoportok más-más munkacsoporthoz köthetők – akár azonos időben is.

a) Kannelúrázott, szabályos téglatestek

Az 1. számú alcsoportot alkotó kannelúrázott tégláktól technológiai szempontból térnek el. Míg az előbbieket domborúan kiképzett, addig ezek a téglák szabályos téglatestek, tetejük vízszintes. Ezt a felületet kannelúrázták. Átlagos méretük: $? \times 15 \times 6$ cm. Főképp a vár keleti és északi részén található meg.

b) Növényi lenyomatos, szabályos téglatestek

Egy kisebb alcsoportot alkotnak azok a szabályos téglák, amelyek alján erőteljes növényi lenyomatok figyelhetők meg. Egyéb készítéstechnológiai jellegzetességet nem lehet megfigyelni rajtuk. Átlagos méretük: $? \times 15 \times 6$ cm. Jelenleg a vár keleti és északi részéről ismerjük ezt a típust.

c) Gallérral rendelkező, szabályos téglatestek

Az előbbi alcsoporthoz hasonlóan a téglák szabályosak, a galléron kívül egyéb munkafolyamatra utaló jegyek nem találhatóak meg rajtuk. Jellegzetes ismertetőjük az oldalukon kialakult gallér, amely a vetősablon és a vetőasztal közötti hézag miatt jöhetett létre. Jellemző méretük: $? \times 16 \times 6$ cm. A vár keleti részén kerültek elő.

4. Pelyvás soványítású téglák

Szintén kis csoportot képeznek a vár területén fellelhető, pelyvás soványítású téglák. Felületük erőteljesen növényi lenyomatos, törésfelületükön jól megfigyelhetők a növényi részek jellegzetes maradványai (6. kép). A soványításból adódóan a szövet erősen pórusos, a téglá pedig könnyű. Szövetük homogén vagy mészcsomás. Égetési színük a sötét narancssárgától a sötétbarnáig terjed.

A pelyvás soványítású téglákat eddig csak egy helyen, a vár északnyugati sarkán, a fennálló falszakaszon figyeltük meg. Az említett falszakasz kő-tégla vegyes falazású, benne a téglák nem alkotnak egységes rendszert, teljes összevisszaságban állnak. Ez a munka feltehetően egy későbbi, török kori (?) átalakítás nyoma lehet.

5. Idomtégla

Összesen két darabot ismertünk az eddigi feltárásokból. Az egyik egy íves nyíláskeret záródarabja. Felületén mechanikai hatás okozta sérülés, alja enyhén növényi lenyomatos. Szövege enyhén mészszemcsés. Színe vörös. Mérete: $22-26 \times 15 \times 7$ cm. Az északkeleti L alakú falcsomok tisztítása közben került elő.

A másik idomtégla egy nyíláskeret bal szárából származik. Alakja hosszúkás, téglatest. Felületén megmunkálás nyomai nem figyelhetők meg, feltehetően speciális vetősablonnal készült. Két oldalon (a legkisebb és a közepes felületűn) növényi lenyomatok láthatók. Szövege enyhén mészcsoomás. Égetés utáni színe narancssárga. Mérete: $21,5 \times 7 \times 7$ cm.¹² A vár keleti oldalán kijelölt kutatóárokban került elő.

¹² A méretek megadásánál megkülönböztetésül dőlt számokat használtam azokban az esetekben, amikor a téglá törött vagy csorba, eredeti mérete nem megállapítható, viszont azonosíthatósága miatt lényeges volt a mérhető méret feltüntetése. Ezt a jelölést alkalmaztam az 1. táblázatban is.

6. Omegás téglák

Csupán két töredék ismert a vár területéről, mégis említésre méltóak. A vár északkeleti és nyugati részéről is előkerült egy-egy példány. Az erősen töredékes darab, illetve a féltégla különösebb készí-téstechnológiai jeggyel nem rendelkezik. Jellegzetességüket a tetején található Ω betű adja (7. kép). A puha anyagba ujjal írták bele őket. A téglák szövete enyhén mészszemcsés és -csomós. Égetési színük halvány narancssárga.

Valószínűleg római koriak. A vár területén találtunk kevés, feltehetően másodlagosan felhasznált római építőanyagot. Feltehetően az építéskor hasznosították ezeket.

ÖSSZEFOGLALÁS AZ ELŐKERÜLT TÉGLÁKRÓL

A csoportokat egybevetve, az előkerült téglák minősége mind alapanyag, mind kiégetés szempontjából jónak mondható. Természetesen akadnak ettől eltérő darabok is. Az alapanyagot tekintve általában jól eldolgozottak, kevés esetben lehet szennyeződést vagy nagyobb zárványt (mészhe-lyes élőlény váza, mészcsozó) megfigyelni bennük. Előfordul, hogy szövetük károsodik (hőhatás-ból eredő repedések, mechanikai hatásból kifolyólag történő szakadások, túlégetés következtében elszenvedett deformitás) (8. kép), a későbbiekben azonban felhasználásra kerülnek. Égetésük ki-elégítő, kevés esetben találkozunk gyengén átégett, gyorsan kopó darabokkal. Ugyanakkor nagy arányban jelennek meg a magas, hosszan tartó hőhatás során károsodott darabok. Legtöbbször csak sötétbarna-fekete árnyalatúak, anyaguk szinte kőszerű. Néhány esetben viszont a kvarc kiválik a téglafelületén, ezzel üvegszerűen csillogó, színes bevonatot képezve rajta (9. kép). Ez a jelenség mind a kannelúrozott, mind több, szabályos téglatest formájú téglánál megfigyelhető. A kutatás a túlégett, üvegszerű bevonattal rendelkező darabokat kéménytéglnak tartja.¹³ A mi esetünkben ennek ellentmond, hogy több csoportban is képviseltetik magukat, továbbá a kéménytéglnak aránya-ikat tekintve keskenyek. (A 30 cm-es hosszhoz 11–12 cm szélesség párosul.) A feltárás során a vár több pontján nem ebben a kontextusban – például falalapozásként – megfigyeltük őket.

Az eddigi kutatások alapján úgy tűnik, hogy a vár legalább öt építési periódussal rendelkezik. Ezekhez a nagyarányú építkezésekhez, majd a kisebb átalakításokhoz, illetve bővítésekhez rengeteg építőanyagra volt szükség. Feltehetően az alapanyagot a közelben kibányászták, majd az építkezés helyszínén készítették el a téglákat. Természetesen felhasználtak – jelenleg nem tudni, melyik peri-ódusban – másodlagosan római kori anyagokat is, valamint számolnunk kell az előző periódusok-ban beépített falazóanyagok újrahasznosításával.

TOVÁBBI KUTATÁSOK

A téglák további vizsgálata szempontjából fontos megemlíteni egy 1692-ben keletkezett dokumen-tumot. Kelcz Mihály Esterházy Pál herceg megbízásából elkészítette a vár leírását, amelyben emlí-tést tesz a vár téglavető helyéről: „Ezen várnak Téglya vetője volt nap keletről az híd előtt, melyet az utánis jövendőben ha kívántatnék megh csinálhatni. etc.”¹⁴

A kutatás jelenlegi állapotában nem tudjuk lokalizálni az objektum helyét. A későbbiekben pon-tos helymeghatározása és feltárása fontos adatokat szolgáltatna nemcsak a középkori vagy kora újkori téglakészítési folyamatot illetően, hanem értékes információkkal bővítené a gólyavári vár építéstörténetét.

Az elkészült téglák szövete számos esetben mészszemcsés volt. Egyes daraboknál biztosan meg-állapítható, hogy a mész mesterséges úton került bele a szövetbe. Alkalmazott módszer volt az

¹³ Lővei Pál szintén kétségbe vonja az üvegszerű bevonattal rendelkező darabok feltétlen kéménytéglnak való kötését (LŐVEI 2002, 227).

¹⁴ SZÓKE 1983, 17.

építkezés mellett a kimaradt meszet adalékanyagként az agyaghoz hozzáadni, amely szintén erősíti feltevésünket, hogy az építkezés helyén történt a téglakészítés. Sok esetben viszont a mész eredete nem megállapítható, természetes úton is megjelenhet a szövetben.

A tömegesen előforduló, üvegszerűen csillogó bevonattal rendelkező téglák problémájára már archeometriai módszereket kell segítségül hívnunk. Enélkül nem kaphatunk választ arra a kérdésre, vajon milyen típusú hőhatást (hőmérséklet, időtartam) kellett kiállni ezeknek a daraboknak, hogy ilyen mértékű átalakulást szenvedjenek el.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az ismertető jelen formájában csak egy vázlat, egy későbbi gólyavári téglakatalógus alapja. A további feltárások, a periodizáció pontosítása, legfőképp az előkerült téglanyag további kategorizálása és építési szakaszhoz kötése fogja tökéletesíteni a katalógust. Az archeometriai vizsgálatok további információt szolgáltathatnak a téglák anyagáról, összetételéről, színesebb képet kaphatnánk a készítés folyamatáról. Mindezt egybevetve még részletesebben megismernénk a középkori vár építéstörténetét, készítéstechnológiáját, illetve képet alkothatunk a középkori és kora újkori helyi építőanyag iparról.

1. kép. Fűlenyomat a téglá alján

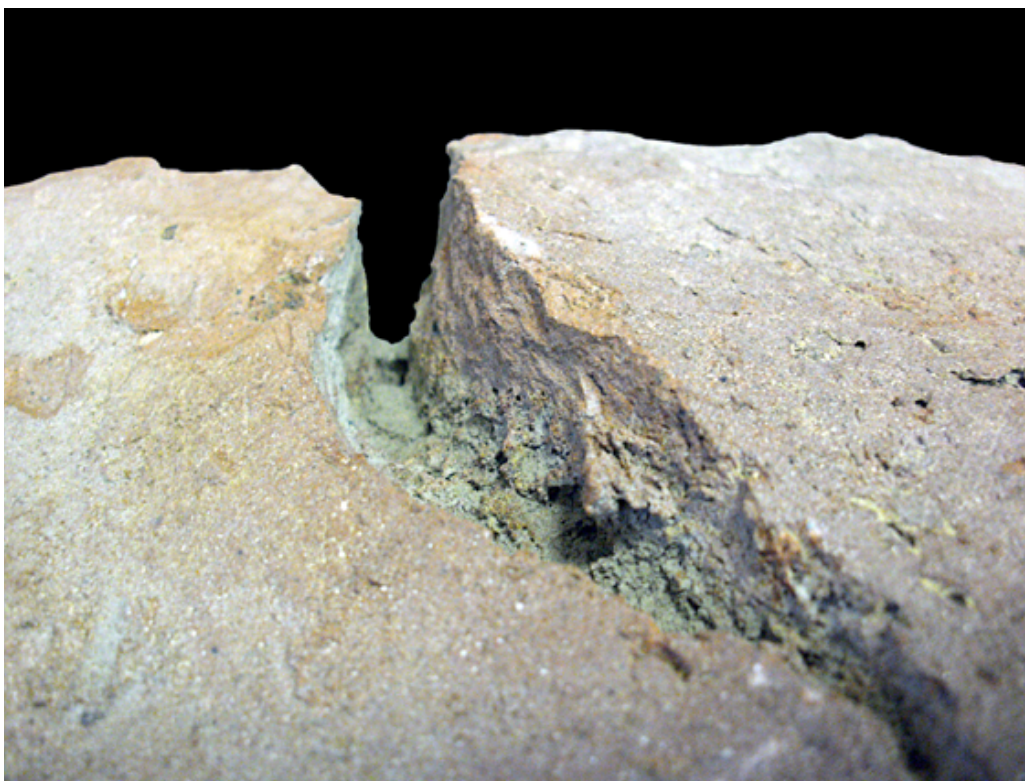
2. kép. Kutya lábnyoma a habarcsréteg alól

3. kép. Kannelúrozott felszín a téglá tetején

4. kép. Száradási repedések a felületen

5. kép. Szakadás a szövetben

6. kép. Pelyvás soványítású téglá

7. kép. Ujjal behúzott omega betű

8. kép. Magas hőhatás következtében elszenvedett deformitás

9. kép. Üvegszerűen csillogó felszínű téglatöredék a vár nyugati részéről

1. táblázat. A feltárás során kutatóárkonként, azon belül pedig rétegenként egy-egy zsáknyi mintaanyagot válogattunk ki további kutatások céljából. Az azonosító összetétele: feltárás éve/kutatóárok száma – réteg száma – minta sorszáma.

Azonosító	Méret	Szöveges ismertetés
2015/1-2R-1	27×14×6 cm	Zömök megjelenésű; domború tetejű; egyenes szélű; hőhatástól eredő repedések az oldalakon; anyaga kevésbé jó minőségű; homogén szövetű; narancssárga színű; kissé habarcsos.
2015/1-2R-2	19×14×6 cm	Zömök megjelenésű; szabálytalan téglatest; homogén szövetű; narancssárga színű; erőteljesen habarcsos; hiányos.
2015/1-2R-3	26×14×5 cm	Szabályos téglatest; érdes felületű; mészszemcsés szövetű; narancsvörös színű; habarcsos.
2015/1-2R-4	16×15×6 cm	Szabályos téglatest; lehúzólécnnyomok; alja fűlenyomatos; oldalán gallér; pórusos és mészszemcsés szövetű; narancssárga színű; enyhén habarcsos; hiányos.
2015/1-2R-5	18×16×6 cm	Szabályos téglatest, egyenetlen tetejű; oldalán vetősablon okozta nyomok; mészszemcsés szövetű; narancssárga színű; erőteljesen habarcsos; hiányos.
2015/1-2R-7	25×13×8 cm	Zömök megjelenésű; domború tetejű; enyhén kannelúrázott; deformált; anyaga kevésbé jó minőségű; mészszemcsés szövetű; narancsvörös színű; habarcsos.
2015/1-2R-8	23×12×7 cm	Zömök megjelenésű; domború tetejű; kannelúrázott felületű; oldalán száradási repedések; mészszemcsés szövetű; vörös színű; enyhén habarcsos.
2015/1-2R-9	26×13×7 cm	Zömök megjelenésű, domború tetejű; kannelúrázott tetejű; oldalán száradási repedések; kevert szövetű; kevésbé jó minőségű; töredezett felületű; világos narancsvörös színű; enyhén habarcsos; hiányos.
2015/1-2R-10	11×13×6 cm	Deformált; száradásból eredő repedések; alja enyhén fűlenyomatos; zárványos mészdarab a szövetben; mészszemcsés szövetű; barna-fekete színű; túlégett; hiányos.
2015/1-2R-11	16×14×5,5 cm	Szabályos téglatest; vetősablon okozta jelek az oldalán; szövete enyhén mészszemcsés; szövete irányított, amelynek iránya megegyezik a túlégetésből eredő meggyűrődéssel; barna; túlégett; deformált; enyhén habarcsos; hiányos.
2015/1-2R-12	11×16×4,5 cm	Szabályos téglatest; vetősablon okozta gallér; mészszemcsés szövetű; narancssárga; erőteljesen habarcsos; hiányos.

Azonosító	Méret	Szöveges ismertetés
2015/1-2R-13	12,5×11,5×4,5 cm	Kisméretű; keskeny; szabályos téglatest; könnyű; homogén szövetű; narancssárga színű; enyhén habarcsos; hiányos.
2015/1-2R-14	14×12×4,5 cm	Kisméretű; szabályos téglatest; mészszemcsés szövetű; pórusos szövetű; narancssárga színű; hiányos.
2015/1-3R-1	26×16×6,5 cm	Szabályos téglatest; kissé deformált; felszíne egyenetlen; oldalán perem; anyaga kevésbé jó minőségű; mészcsomós és pórusos szövetű; narancsvörös színű; erőteljesen habarcsos; hiányos.
2015/1-3R-2	23,5×13,5×7,5 cm	Zömök megjelenésű; kannelúrázott tetejű; keskenyebbik végén perem; anyaga kevésbé jó; homogén szövetű; vörös színű; habarcsos.
2015/1-3R-3	26×13×7 cm	Zömök megjelenésű, domború tetejű; kannelúrázott; enyhén deformált; oldalai egyenetlenek; szövete mészszemcsés; narancssárga színű; erőteljesen habarcsos.
2015/1-3R-4	10,5×12×6,5 cm	Szabályos téglatest; homogén szövetű; narancssárga színű; hiányos.
2015/1-5R-1	27×13,5×8 cm	Zömök megjelenésű; domború tetejű; kannelúrázott; oldalán száradási repedések; anyaga jó minőségű; tömör; homogén szövetű; vörös színű; kissé habarcsos.
2015/1-5R-2	12×12×6,5 cm	Domború tetejű; erőteljes lehúzásnyomok; tömör anyagú; kissé mészszemcsés szövetű; vörös színű; hiányos.
2015/1-5R-3	11×11,5×6 cm	Szabályos téglatest; tetején száradási repedések; oldalain gallér; enyhén deformált; szövete kevert; zárványosodott mészszemcsék a szövetben; barna és fekete színű; hiányos.
2015/1-5R-4	8,5×12×6,5 cm	Szabályos téglatest; deformált; anyaga tömör; enyhén mészszemcsés szövetű; narancssárga színű; a téglaközepe fekete; hiányos.
2015/1-6R-1	26×16×6 cm	Szabályos téglatest, teteje érdes; párosujjú patás lábnyoma; oldalain száradási repedések és gallér; enyhén mészszemcsés szövetű; narancssárga színű.
2015/1-6R-2	27,5×13,5×7 cm	Szabályos téglatest. Tetején lehúzásból származó párhuzamos vonalak figyelhetők meg. Felületei rücskök. Szövetében mészszemcsék találhatóak, néhol egészen nagyméretűek (5 mm). Narancssárga színű. Kissé habarcsos. Szélei kicsit csorbák.

Azonosító	Méret	Szöveges ismertetés
2015/1-6R-3	25×12×7 cm	Kissé trapéz alakú, nehéz téglá. A kannelúrázott, domború tetejű típusra hasonlít, de olyan mértékben mézshabarcsos, hogy alig lehet a téglát látni. Ahol látszik a felülete, ott rendkívül egyenetlen, gödröcskékkel tagolt, látszólag rossz minőségű. Ép.
2015/1-6R-4	26×13,5×6,5 cm	Szabályos téglatest. Teteje rücskös, oldalán gallér képződött. Alján növényi lenyomatok figyelhetők meg. Szövegye enyhén mézszemcsés. Narancssárga színűre égett ki. Ép, de egyik sarka lecsorbult.
2015/1-6R-5	26,5×13×6 cm	Szabályos téglatest. Felülete egyenetlen, kisebb mélyedések figyelhetők meg rajta. Rövidebbik oldalán vetősablont lehúzásából eredő sávok találhatóak. Szövegye enyhén mézszemcsés. Narancssárga színű. Ép, sarkain kissé csorba.
2015/1-6R-6	10,5×13×6 cm	Szabályos téglatest. Teteje kannelúrázott, rövidebbik oldalán perem képződött. Oldalán gallér található. Alja kissé egyenetlen. Szövegye mézszemcsékkel tarkított. Narancssárga színű, a kiégetésből adódóan kissé meggörbült. Törött, kb. 1/3-a van meg.
2015/1-6R-7	21,5×7×7 cm	Idomtégla (?). Hosszúkás téglatest alakú. Felületén megmunkálás nyomai nem figyelhetők meg, valószínűleg speciális vetősablont készítettek az előállításához. Két oldalán (a legkisebb, illetve a közepes méretű felületen) növényi lenyomatok láthatók. Szövegye enyhén mézszemcsés. Színe narancssárga. Nem ép, de nem sok hiányozhat belőle. Egy ablakkeret bal szárának része lehetett.
2015/1-8R-1	26,5×12,5×7 cm	Domború tetejű téglá. Teteje nem kannelúrázott. Oldalán gallér figyelhető meg. Szövegye homogén. Vörös és fekete színű, erősen túléggett, deformálódott, helyenként szétszakadt. Felületi és száradási repedések hálózják be. Minimális habarcs van rajta. Ép.
2015/1-8R-2	16×11×6,5 cm	Teteje domború, formája semmilyen jellegzetességet nem mutat. Erősen túléggett, deformálódott, az aljához képest a teteje mintegy 30°-kal elfordult. Szövegye homogén. Fekete és barna színűre égett. Mézshabarcsos. Törött, kb. fél téglá.
2015/1-8R-3	24×11,5×4,5 cm	Kisméretű, keskeny téglá, szabályos téglatest alakú. Tetején lehúzás nyomai. A többi felülete kissé egyenetlen. Könnyű. Szövegye homogén. Anyaga jól iszapolt. Színe világos narancssárga. Ép, egyik sarka csorba.

Azonosító	Méret	Szöveges ismertetés
2015/1-8R-4	22×11,5×4 cm	Kisméretű, keskeny téglá, szabályos téglatest. Tetején szintén simítóléc nyoma. Többi felülete kissé egyenetlen. Könnyű. Szövege homogén, anyaga jól iszapolt. Világos narancssárga színű. Masszív mészhabarcstréteg található rajta, amely megőrizte az alatta és felette lévő, kötésben elhelyezkedő téglák nyomát. Innen látszik, hogy a falszövet nem egységes, több irányban álltak a téglák. Ép.
2015/1-8R-5	13×15,5×7 cm	Zömök megjelenésű, szabályos téglatest alakú. Jellegzetes jegyeket nem visel magán. Szövege homogén, anyaga tömör. Tapintása kissé érdes. Narancsvörös színű. Enyhén habarcsos. Fél téglá.
2015/1-10R-1	26×11,5×7 cm	Zömök megjelenésű. Erősen túlégett, deformálódott, felületét száradási és szakadási repedések borítják. Teteje enyhén domború. Színe vörösesbarna. Erősen habarcsos. Ép, egyik sarka letörött.
2015/1-10R-2	18×12,5×6,5–7,5 cm	Zömök megjelenésű, nehéz darab. Teteje domború, más jellegzetesség nem figyelhető meg rajta. Felületei kissé egyenetlenek. Szövege mészszemcséket tartalmaz. Színe világos narancssárga. Erősen habarcsos. Törött, kb. 2/3-a van meg.
2015/1-10R-3	17×12,5×6 cm	Teteje domború, kannelúrázott, rövidebbik oldalán agyagfelgyűrődés figyelhető meg. Alja egyenetlen. Anyaga tömör, szövege homogén. Vörös színű. Törött, kb. 2/3-a maradt meg.
2015/1-10R-4	13×14×8,5 cm	Robosztus megjelenésű. Teteje erőteljesen domború, alja egyenetlen. Kevésbé jó minőségű, rendkívül töredezett. Szövege homogén, pórusos. Világos narancssárga. Kissé habarcsos. Törött, fél téglá.
2015/1-10R-5	17×20×8,5 cm	Nagyméretű darab. Szabályos téglatest, nehéz. Felületén helyenként száradási repedések figyelhetők meg. Anyaga homogén. Világos narancssárga. Erősen habarcsos, ezért nehéz technikai jegyeket megfigyelni rajta. Törött, talán 2/3-a van meg.
2015/1-10R-6	16,5×13×6 cm	Szabályos téglatest. Tetején lehúzásnyomok, amelyek talán léctől származnak. (Elég finomak, mintha nagy nedvességgel egyengették volna.) Oldalán sablon okozta csíkok, illetve enyhe peremképződés. Alja egyenetlen. Szövege enyhén mészszemcsés. Színe vörös. Törött, kb. fél téglá.
2015/1-1.obj-1	25×14,5×5,5 cm	Szabályos téglatest. Teteje enyhén domború, kannelúrázott. Alja egyenetlen. Szövege enyhén mészszemcsés. Narancssárga színűre égett ki. Enyhén habarcsos. Nem teljesen ép. Jelentősen csorbult.

Azonosító	Méret	Szöveges ismertetés
2015/1-1.obj-2	15,5×16×7 cm	Szabályos téglatest. Tetején lehúzólécc okozta sávok jelennek meg, oldalán vetősablongallér képződött. Alja egyenetlen. Szövege homogén. Narancssárga színűre égett. Enyhén habarcsos. Törött, kb. fél tégl.
2015/1-1.obj-3	14,5×13,5×6,5 cm	Szabályos téglatest. Teteje enyhén ferde, valószínűleg a vetősablon egyik széléig nem ért fel az agyag. Alja egyenetlen. Szövege enyhén mészszemcsés. Narancsvörös színűre égett ki. Jelentősen habarcsos. Törött, kb. fél tégl.
2015/1-1.obj-4	13,5×13,5×8 cm	Zömök megjelenésű. Teteje erőteljesen töredezett, így formája nehezen kivehető. Szövege homogén. Színe halvány narancssárga. Törött, kb. fél tégl.
2015/1-1.obj-5	10×12×4,5 cm	Szabályos téglatest. Tetején lehúzólécc okozta nyomok, szélén anyagfelgyűrődés. Alja rendkívül egyenetlen, oldalai csak kissé. Szövege homogén. Színe halvány narancssárga. Törött, kb. 1/3-a van meg.
2015/1-1.obj-6	11×14×3,5 cm	Erősen torzó, formája nem megállapítható. Teteje rücskös. Szövege homogén. Színe narancssárga. Törött, alaktalan torzó.
2015/1-1.obj-7	7,5×6,5×3,5 cm	Feltehetően szabályos téglatest forma. Tetején lehúzólécc okozta csíkok és anyagfelgyűrődés. Töredékesége miatt egyéb formai jellegzetesség nem állapítható meg. Anyaga a túlégetéstől kemény, szinte kőszerű. Színe fekete-lila-barna. Oldalán több helyen üvegszerűen kivált a kvarc. Színe szürkés-zöldeszürke. Törött, kicsi darab.
2015/2-4R-1	27×13,5×8 cm	Nehéz darab. Teteje erőteljesen domború, kannelúrázott, anyagfelgyűrődés figyelhető meg rajta. Alja kissé egyenetlen. A magas hőtől enyhén meggörbült, felületén szakadási repedések találhatóak, amelyek még nem nyíltak ki. Szövege homogén. Színe fekete-szürke. Foltokban habarcsos. Ép.
2015/2-4R-2	24,5×13×7 cm	Zömök megjelenésű. Teteje erőteljesen domború, enyhén kannelúrázott. Szélén anyagfelgyűrődés megfigyelhető. Alja egyenetlen. Szövege homogén. Színe narancsvörös. Jelentősen mészhabarcsos. Ép, egyik sarka azonban letörött.
2015/2-4R-3	27,5×13×7 cm	Szabályos téglatest. Minimális anyagfelgyűrődés látható a tetején. Anyaga tömör, ezért nehéz is. Színe narancsvörös. Vékony rétegben habarcs borítja. Ép.

Azonosító	Méret	Szöveges ismertetés
2015/2-4R-4	25,5×12,5×6 cm	Szabályos téglatest. Tetején enyhe anyagfelgyűrődés. A túlégetés miatt jelentősen deformálódott, kissé meggörbült. Oldalán erőteljes mechanikai hatás nyoma: a téglatestből kiszakadt egy darab, az oldalára csúszott, így égett ki. Színe szürke-fekete. Nagy felületen üveges hatással kiült a kvarc, amelynek színe a feketétől az olajzöldig terjedt. Az üvegszerű felületen piszkosfehér kiválás nyomai. Valószínűleg vízkő (?), ami foltokban jelentkezik. Ép.
2015/2-4R-5	22,5×15×9 cm	Szabályos téglatest, nehéz darab. Különleges ismertetőjegyei nincsenek. Anyaga kevésbé jó minőségű, kissé töredezett. Szövetében gabonamaradványok üregei figyelhetők meg. Színe narancsvörös. Kissé habarcsos. Törött, töredékes, kb. 2/3-a lehet meg.
2015/2-4R-6	19,5×15×6 cm	Szabályos téglatest, nehézkes darab. Felületei kissé egyenetlenek, egyéb technológiai ismertetőjegyei nincsenek. Színe narancssárga. Erőteljesen mészhabarcsos, még a törésfelülete is. Törött, kb. 2/3-a van meg.
2015/3-1.obj-1	24,5×13,5×6–7 cm	Szabálytalan téglatest. Teteje erőteljesen ferde. Szöveve homogén. Színe narancssárga. Erősen, vastagon mészhabarcsos. Ép, néhol megcsorbult.
2015/3-1.obj-2	15×14,5×6 cm	Szabályos téglatest. Felületei simák, oldalán kis gallér, alján egyaránt látható ferde irányú lehúzásnyom (?), valamint erőteljes növényi lenyomat. Anyaga finoman iszapolt. Szöveve homogén, enyhén pórusos. Színe halvány narancssárga. Törött, kb. 1/3-a van meg.
2015/3-1.obj-3	11×5,5×6 cm	Kicsike töredék, jellegzetességet nem mutat. A túlégetés miatt anyaga kemény, kőszerű. Szöveve enyhén pórusos, mészzemcsék zárványosodtak benne. Színe fekete-barna. Vékony rétegben mészhabarcsos. Törött, kicsike darab.
2015/3-3.obj-1	28,5×15×6,5 cm	Szabályos téglatest, bár teteje kissé domború. Felületén minimális száradási repedések jelentkeztek. Szöveve enyhén mészzemcsés. Színe narancssárga. Kissé mészhabarcsos. Ép.
2015/3-3.obj-2	22×15×6 cm	Szabályos téglatest. Teteje enyhén domború vagy ferde, kannelúrázott. Egyéb jellegzetessége nincs. Szöveve homogén. Színe sötét narancssárga. Helyenként vastagon mészhabarcsos. Törött, kb. 2/3-a van meg.
2015/3-3.obj-3	23×15×6 cm	Szabályos téglatest. Teteje inkább ferde, kannelúrázott. Szöveve enyhén mészzemcsés, minimális pórusos. Színe sötét narancssárga. Helyenként mészhabarcsos. Törött, kb. 3/4-e megvan.

Azonosító	Méret	Szöveges ismertetés
2015/3-3.obj-4	7×11,5×5 cm	Szabályos téglatest, egyik oldalán magas perem fut végig. (Talán idomtégla?) Töredékessége miatt alakjáról több nem állapítható meg. Anyaga kemény, kőszerű a túlétetés miatt. Színe fekete-világosbarna. Felületén kissé kivált a kvarc, de még nem üvegszerű, csak fényes. Színe fekete. Erősen habarcsos, míg a törésfelületén is. Törött, kis darab.
2015/3-3.obj-5	8×15×7 cm	Szabályos téglatest. Különleges ismertetőjegyei nincsenek. Alján növényi lenyomat, talán szalma. Szöveve enyhén mészszerű. Színe narancssárga. Vékony rétegben habarcsos. Törött, kis darab.
2015/4-4R-1	29×13×6,5 cm	Zömök megjelenésű. Teteje erőteljesen domború, anyagfelgyűrődések megfigyelhetők rajta. Szövetében mészszerűek találhatóak. Halvány narancssárga színű. Vastagon méshabarcsos. Ép, egyik sarka kissé lecsorbult.
2015/4-4R-2	26×12×5,5 cm	Szabályos téglatest. Tetején halványan jelentkező anyag többlet, oldalán vetősablom okozta csíkok láthatóak, alján erőteljes növényi lenyomatok. Súlyos, anyaga tömör. Szöveve enyhén mészszerű. Színe narancssárga. Teljesen ép.
2015/4-4R-3	15,5×12,5×6 cm	Zömök megjelenésű, teteje erőteljesen domború, kannelúrozott. Rövidebbik oldalán markánsan jelentkező anyag többlet. Tetején erőteljes mechanikai hatástól kiszakadt egy darab a téglatestből. Oldalán gallér jelentkezik, alja kissé egyenetlen. Szöveve enyhén mészszerű. Színe vörös, bár a teteje fekete. Itt a kvarc enyhén kivált, de még nem üvegszerű, csak fényes felületű. Színe fekete. Törött, kb. 2/3-a van meg.
2015/4-4R-4	15×13×6,5 cm	Zömök megjelenésű. Teteje erőteljesen domború, kannelúrozott, anyag többlet is megfigyelhető rajta. Oldala, alja kissé egyenetlen. Anyaga kevésbé jó minőségű, erőteljesen kopott. Szöveve mészszerű, minimális pórusosság is megfigyelhető benne. Színe halvány narancssárga. Törött, kb. fél tégl.
2015/4-4R-5	15×12×7 cm	Zömök megjelenésű. Teteje domború, felületei kissé egyenetlenek. Szöveve mészszerű (akár a fél cm-t is elérheti), jelentősen pórusos. Színe vörös. Erősen habarcsos, így a készítmény technológiai jellemzőit nem lehetett megfigyelni. Törött, kb. 2/3-a van meg.

Azonosító	Méret	Szöveges ismertetés
2015/4-4R-6	20×11×5,5 cm	Szabályos téglatest. Oldalain vetősablon okozta gallér, felületén néhány nagyobb száradási repedés figyelhető meg. Anyaga néhol puha állapotban felgyűrődött, így égett ki. Szövege mészszemcsés (a legnagyobb 2 cm átmérőjű). Színe vörösesbarna-fekete. A túlégetés miatt jelentősen meggörbült, deformálódott. Törött, kb. 2/3-a vagy 3/4-e van meg.
2015/4-4R-7	16,5×14×5 cm	Szabályos téglatest. Tetején lehúzásra utaló nyomok. Alja kissé egyenetlen. Szövege erőteljesen mészszemcsés, helyenként -csomós. Színe narancssárga. Törött, kb. fél tégl.
2015/4-4R-8	17×6×6 cm	Szabályos téglatest lehetett, most torzó. Szövege mészszemcsés. Színe vörösesbarna-barna. Erőteljesen habarcsos, még a törésfelületén is. Törött, kis darab.
2015/4-4R-9	10×9,5×6,5 cm	Két darab tégl.
2015/4-5R-1	17×13,5×6 cm	Két darab tégl.
2015/4-5R-2	17×14×6 cm	Szabályos téglatest. Teteje enyhén ferde, lehúzás okozta nyomok. Alja kissé egyenetlen. Szövege mészszemcsés. Színe narancsvörös. Enyhén habarcsos, a törésfelületén is. Törött, kb. 2/3-a van meg.
2015/4-5R-3	14,5×14×6 cm	Szabályos téglatest. Tetején lehúzásból származó nyomok. Alja kissé egyenetlen. Szövege helyenként mészszemcsés. Narancssárga színű. Törött, kb. 1/3-a van meg.
2015/4-5R-4	13×14×6 cm	Szabályos téglatest. Tetején lehúzásból származó nyomok. Alja kissé egyenetlen. Szövege kissé mészszemcsés, pórusos. Színe halvány narancssárga. Törött, kb. fél tégl.
2015/4-5R-4	13×14×6 cm	Szabályos téglatest. Felületein sérülések (kiégetés előtti), illetve egyenetlenségek. Szövege homogén. Színe sápadt narancssárga. Törött, kb. fél tégl.
2015/5-2R-1	15,5×13,5×6,5 cm	Szabályos téglatest. Tetején lehúzásból eredő nyomok figyelhetők meg, alja egyenetlen. Oldalán repedés, ami nem fut végig teljesen. Talán az erőteljes hőhatásból ered. Anyaga kemény, a túlégetéstől kőszerű. Szövege homogén. Színe barna-fekete. Habarcsos, még a törött felületén is. Törött, kb. 2/3-a van meg.

Azonosító	Méret	Szöveges ismertetés
2015/5-2R-2	13×12×5,5 cm	Kisméretű, szabályos téglatest lehetett, most azonban torzó. Nem csak felületében, de anyagában is rengeteg növényi lenyomat figyelhető meg benne, a gabonaszemektől egészen a szárákig. Anyaga rossz minőségű, nagyon töredékes és ebből kifolyólag koptott. Szövetében elvétve mészszemcse található. Színe halvány narancssárga. Súlya könnyű. Töredékes, torzó, nincs meg legalább a fele.
2015/5-2R-3	10×9×8 cm	Töredékes, torzó. Felületén nagyobb növényi szárlenyomatok láthatók. Repedések is megfigyelhetők, valószínűleg a túlégetés miatt. Színe barna, fekete. Felületén a kvarc fényes, fekete felülettel kivált. Helyenként láthatóak rajta a fehér színű kicsapódások (vízkő?). Szövege enyhén mészszemcsés. Anyaga a túlégetés miatt kemény, kőszerű. Törött, kisebb torzó.
2015/5-2R-4	7,5×7,5×5 cm	Torzó. Szövege enyhén mészszemcsés. Anyaga kemény, kőszerű. Színe barna, fekete. Felületén a kvarc fekete, fényes felülettel, valamint sötétzöld, helyenként hámló, mázszerű bevonattal kicsapódott. Törött felületén is habarcsos. Törött, kicsi torzó.
2015/5-3R-1	30×14,5×6,5 cm	Szabályos téglatest. Felületei egyenletesek, teteje enyhén ferde, lehúzásnyomok láthatók rajta. Szövege erősen mészszemcsés. Színe vörösesbarna. Felületén helyenként kicsapódott a kvarc fényes, fekete felülettel, de megjelent a piszkosfehér kiválás (vízkő?). Egész.
2015/5-3R-2	18×15,5×6,5 cm	Szabályos téglatest. Oldalán halványan megjelenik a vetőszablon okozta gallér, alján erőteljesen jelentkeznek a növényi lenyomatok. Szövege homogén, minimális pórossal. Színe narancsvörös. Erősen mészhabarcsos, kissé a törött felülete is. Törött, kb. 2/3-a van meg.
2015/5-3R-3	18×13×7,5 cm	Zömök megjelenésű. Teteje enyhén kannelúrázott, erőteljesen domború. Felületei egyenetlenek, kisebb mechanikai sérülések vannak rajtuk. Szövege homogén, kevés pórossal. Anyaga kevésbé jó, kissé mállékony. Törött, kb. 2/3-a van meg.
2015/ÉNY-1	25×12×4,5 cm	Szabályos téglatest, kisméretű darab. Teteje kannelúrázott, kissé ferde. Oldala, alja kissé egyenetlen. Szövege homogén. Narancssárga színű. Kissé habarcsos. Ép.
2015/ÉNY-2	27×13,5×6,5 cm	Szabályos téglatest. Teteje kannelúrázott, kissé domború. Szövege homogén. Ép. Narancssárga színű.

Azonosító	Méret	Szöveges ismertetés
2015/ÉNY-3	26×12,5×7 cm	Nehéz darab. A magas hőtől és egyéb mechanikai hatástól erőteljesen meggörbült, deformálódott. Tetején lehúzásból származó anyag többlet. Színe fekete-lilásszürke. Felszínén a kvarc kivált zöldesszürke színű, fényes felülettel. Anyaga kőszerű, tömör. Szövege homogén. Ép.
2015/ÉNY-4	24×12,5×6,5 cm	Zömök megjelenésű. Teteje kannelúrázott, enyhe anyag többletperem alakult ki rajta. Alja egyenetlen. Szövege homogén. Színe lilásbarna a magas hőfokon történő kiégetéstől. Enyhén habarcsos. Ép.
2015/ÉNY-5	20×11×7 cm	Zömök megjelenésű. Teteje halvány lehúzásnyomok. A túlégetés miatt meggörbült, eldeformálódott. Töredékessége miatt kissé alakatlan. Anyaga kemény, kőszerű. Szövetében óriási zárvány, amelynek egy része biztos mésztartalmú. Színe fekete. Törött, kb. 3/4-e megvan.
2015/ÉNY-6	23,5×12×7 cm	Alakja a túlégetésből eredő eltorzulás miatt nem megállapítható, amelyet fokoz a töredékessége. Az erős hőhatás miatt meggörbült, eldeformálódott, csavarodott. Oldalán vetősablon okozta gallér maradványai. Egyik oldalán vastartalmú kiválás látható (talán fémsalak lehet?). Anyaga kemény, kőszerű, szövege homogén. Színe fekete. Törött, kb. 3/4-e van meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- BERTA 2016 Berta Adrián, *Rövid beszámoló a Dombóvár–Gólyavár területén 2015. évben végzett régészeti kutatásról*. Archaeologia – Altum Castrum Online Visegrád 2016, 1–11. <http://archeologia.hu/content/archeologia/392/bera-dombovar.pdf> (2016. máj. 21.)
- CSÁSZÁR 1986 CSÁSZÁR László, *Építőmesterség a magyar múltban*. Budapest 1986.
- DÉRY 2010 DÉRY Attila, *Öt könyv a régi építészetéről. Gyakorlati műemlékvédelem 1. Alapozások és szerkezeti anyagok*. Budapest 2010.
- JAKAB 2005 JAKAB Attila, *A téglavetésről*. NyJAMÉ XLVII (2005) 345–365.
- JAKAB 2011 JAKAB Attila, *Téglaégető kemencék a középkori Magyarország területén*. NyJAMÉ LIII (2011) 131–160.
- KÁDÁR 2010 Kádár József, *Óbudai téglagyárak*. Budapest 2010.
- LŐVEI 2002 LŐVEI Pál, *Adatok a magyarországi téglagyártás és felhasználás történetéhez*. Magyar Műemlékvédelem XI (2002) 225–267.
- RÁCZ 2012 RÁCZ Piroska, *A zsámbéki 18. századi kéz- és lábnyomos téglák vizsgálata*. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 5. Az V. és VI. Bélyeges Tégl Napok előadásai. Naszály 2011. május 28. Mosonmagyaróvár 2011. szeptember 24. Szerk. Herczig Béla. Baj 2012, 73–83.
- SZŐKE 1983 SZŐKE Sándorné Zsíros Mária, *Az 1692. évi Kelcz Mihály féle összeírás*. Tanulmányok Tolna megye történetéből X (1983) 5–31.
- VÉGH 1998 Végh András, *Budai királyi palota 1. Középkori idomtégla töredékek*. Budapest 1998. (Lapidarium Hungaricum 4.)

RÖVIDÍTÉS

- NyJAMÉ A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza

Kurzer Bericht über die bei der archäologischen Ausgrabung vorgekommenen Ziegelsteine vom Gelände der Dombó-Burg

Die systematische archäologische Forschung des Fundortes Dombóvár–Gólyavár fing im Jahre 2014 an. Im Jahre 2015 öffneten wir Forschungsgraben an mehreren Punkten der Burg, um über die genaue Ausbreitung und Bauperioden der Burg Informationen einholen zu können. Diesmal kam es auch zur Reinigung der an der Nordseite vorhandenen Mauerstürze. Nach diesen Arbeiten stoßen wir an mehreren Plätzen auf Holzfundamente und umgestürzte Wandeinheiten, sowie kamen auch viele Ziegelsteine in den Aufschutt-/Aufladungsschichten hervor. Die Menge und über die mittelalterliche Ziegelfertigung haben wir wenige Informationen, deshalb war die Forschung der Ziegelsteine besonders wichtig. Man muß es jedoch berücksichtigen, daß das Ziegelstreichen und Ziegelbrennerei verschieden war, so kann man je nach Gelände und Zeitalter kleinere Unterschiede entdecken.

Aufgrund der makroskopischen Untersuchung lassen sich die auf dem Fundort freigelegten Ziegelsteine zur Zeit in sechs größere Gruppen, sowie in mehrere Untergruppen einstufen. Besonders charakteristisch sind die Ziegelsteine mit kannelierter Oberfläche und gewölbtem Oberteil (Gruppe 1.), welche mit der frühesten Bauzeitperiode der Burg zu verbunden sind. Viele fertigungstechnologische Zeichen lassen sich auf denen auffinden, meistens sind sie ausgezeichnet gebrannt, ihr Gewebe ist gut verarbeitet. Die kleineren dünnen Ziegelsteine bilden eine andere Gruppe (Gruppe 2.), sie haben regelmäßige Quaderform und parallele Ebene, tragen jedoch wenig technologische Zeichen auf sich. Ihr Gewebe ist homogen, größtenteils porös und aus diesem Grunde auch leicht. Ihre im Abbund stehenden Exemplare in dem östlichen Burggraben gehörten wahrscheinlich zu der in den Burggraben eingestürzten Brustmauer. In die Gruppe 3. wurden die gleich- und regelmäßigen Quaderformen eingestuft, welche nach deren fertigungstechnologischen Zeichen in weitere Untergruppen zu verteilen sind: kannelierte (Gruppe A), mit Pflanzenabdruck gezierte (Gruppe B) und durch die Ziegelstreichschablone einen Kragen tragende, regelmäßige Quadersteine (Gruppe C). Die mit Spelz gemagerten Ziegelsteine (Gruppe 4.) haben wir an der nordwestlichen Seite der Burg, in dem noch bestehenden Wandabschnitt gefunden, welche die Spuren einer späteren Umgestaltung (Türkenzeit?) sein können. Ihre Oberfläche ist voll mit Pflanzenabdruck, das Gewebe ist wegen der ausgebrannten Pflanzenteile recht porös, dadurch auch vom geringen Gewicht. Aus dem Fundort kennen wir sowohl Formziegel (Gruppe 5.), als auch zwei mit Omega-Buchstaben versehenen Ziegelsteine (Gruppe 6.).

Als Zusammenfassung läßt es sich berichten, daß die Vorbereitung und Ausbrennen der Ziegelgrundmaterialie mit einigen Ausnahmen auf hohem Niveau erfolgte. Zahlreiche Wahrzeichen und Eigenartigkeit lassen sich auf ihnen beobachten, welche auf den Fertigungsprozeß hindeuten (Kannelierung, Ziegelstreichschablone, Trockenrisse, usw.). Bei mehreren Ziegelgruppen kann man eine Quarzaussonderung beobachten, die einen farbigen, „glasartigen“ Belag auf derer Oberfläche bildet.

BOLDIZSÁR PÉTER

A dombói vár 2014–2015. évi feltárásainak középkori kályhacsempe leletei

A Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke a 2014–2015. évek nyarán Berta Adrián vezetésével feltárást végzett a Kapos folyó nyugati partján, a mai városon kívül fekvő gólyavári romterületen.

A hajdani várnak ma már csak két falcsonkja áll, a falak nagy részét elbontották és anyagukat elhordták a területről. A feltárás az első évben a várat övező árok északi szakaszán, a második évben a vár belső területén nyitott kutatóárkokban és szelvényekben zajlott. Mindkét évben a várakozásokat felülmúlóan gazdag leletanyag, közte több száz kályhacsempe-töredék került elő. Ennek a leletanyagának a restaurálására és teljes feldolgozására még nem került sor, de a levonható tanulságok okán a kályhaleletek értékelhető részét előzetes közlésre érdemesnek tartom. Ez az anyag a jövőben remélhetően folytatódó ásatások leleteivel még gazdagon kiegészülhet.

A feltárások előtti években Miklós Zsuzsa régész végzett terepbejárást a vár területén és környezetében. A vártól nyugatra eső, szántott területen talált két 15. század első felére keltezhető kályhacsempe-töredéket. Ezeket Zsigmond király a Sárkányrend jelvényével övezett országcímerének részletei láthatóak.¹ Ezeket a csempéket a királyi paloták számára dolgozó műhelyekben gyártották, eredeti darabjaik vagy másolataik onnan kerültek ide. Itteni előfordulásuk azt jelzi, hogy a vár a 15. század első felében már gazdag késő gótikus berendezéssel bírt.

A 2014–2015. évi leletek nagyrészt kevert pusztulási rétegekből származnak, így a lelőköri körülmények alapján nem lehet a csempék használatának a korát megállapítani, csak a technikai kivitelezésük, a rajtuk szereplő ábrázolások, szerencsés esetben a más lelőhelyekről ismert párhuzamok alapján lehet keltezésüket megkísérelni. A leletek feltehetően legkorábbi csoportját olyan csempék töredékei alkotják, amelyek mészzemcsés agyagból készült, vörösre égett kerámiákból vannak, homloklapjaikat különböző árnyalatú zöld és sötétsárga mázakkal díszítették. Közös jellemzőjük ezeknek a csempéknek az, hogy lapjaik szélén nincs keretezésük, a homloklapok síkja kifut a széleikig. A lapokon lévő ábrázolásokat vékony domború felületű pálcattaggal keretezték. A magyarországi anyagban ilyen külső keret nélküli csempék az Anjou-kori leletek közt fordulnak elő, például a diósgyőri vár úgynevezett emberfejes kályháján.² Ez a keretezés nélküli csempetípus

¹ MIKLÓS 2007, 171–180, 165. tábla 6–7. kép.

² BOLDIZSÁR et al. 2007, 7–15, I–VII. táblák.

Dombóvár mellett a közeli Szászvár feltárásának anyagában³ és a pécsváradi bencés apátság leletei közt⁴ is előfordul. Szászváron került elő egy kályha sarokeleme, amely két négyzetes síkcsempe összeépítésével készült, egyik lapján Eberhard püspök oroszlanos címerével, másik lapján az Albeni család harántpólyás címerével díszített címerpajzsokkal.⁵ Eberhard zágrábi püspök 1403-ban nyerte el a királyi kancellári címet. Rokona, Albeni János 1410-ben kapja meg a pécsi püspöki széket, a püspökséghez tartozó Szászváron ekkortól lehet számolni jelenlétével. Ez a csempe 1410 és Eberhard püspök 1419-ben bekövetkezett halála közti időszakban keletkezhetett. Úgy látszik, hogy itt, a Mecsek északi oldalán dolgozott egy lokális, saját formakincsrel dolgozó műhely, amely ezeket a csempéket készítette, valamikor a 14. század végén és a 15. század első évtizedeiben.

A gólyavári leletek töredékesek, annyi azonban megállapítható, hogy rajzolatuk és kivitelezésük gondosan elkészített. Ennek a korszaknak a leletei sok helyen szétszóródva kerültek elő, ennek oka lehet, hogy néhány évtizedes használat után elbontották ezeket a kályhákat, törmeléküket kidobták és helyükre legkésőbb a Zsigmond-korban új kályhákat építettek.

Néhány jellegzetes töredéket leírok és rajzukat közlöm, szerencsés esetben valaki meglelheti párhuzamukat más lelőhelyek leletanyagában.

Saroktöredék, amelyen két sorban kimagasodó és bemélyedő kockák sorakoznak, fölöttük ki-domborodó kör alakú elemek, talán növényi díszítés részletei láthatóak (1. tábla 1).

Saroktöredék, amelyen az átlóra húzott tengely két oldalán szimmetrikus elrendezésű levélcsokor van. Feltehetően ez egy a csempe közepén lévő kör alakú motívum körüli sarokkitöltés (1. tábla 2).

Egy csempe jobb oldali, alsó sarka a lóhátról a sárkánnyal küzdő Szent György-ábrázolás részletét őrizte meg, a hátraforduló sárkány fejét éppen átdöfő lándzsa és a sárkányon tipró ló láb- és fejrészletével. Egy másik, a bal alsó saroktöredék a sárkány tekeredő farkának részletét mutatja. A csempetöredéken a ló fejével szemben egy plasztikus elem részlete látható, tehát itt volt még valami a lovag alakján kívül. A 15. századi Szent György-ábrázolásos csempéken a küzdelem háttérében egy ülő vagy térdelő koronás nőalak, a sárkány karmaiból kimentett királylány alakja van mintázva. Mint korábban a legközelebb eső példát, a pomázi királyi kastélyban előkerült áttört előlapos, 15. század első feléből származó csempét vehetjük alapul (3. kép).⁶

Saroktöredék, amely egy kis domború pöttyökkel jelzett virág vagy szőlőfürt részlete van (2. tábla 1.).

Egy csempe bal alsó saroktöredékén egy karmos állatláb és két ember láb részletei maradtak fenn. Cserépanyaga az előzőekkel azonos, máza sötét barnászöld (2. tábla 2a–b). A csempe kidolgozása az előzőeknél elnagyoltabb. Pécsváradon kerültek elő ennek a csempetípusnak töredékei, amelyek alapján bizonyos, hogy egy oroszlanal küzdő emberalak ábrázolásának részletével van dolgunk.⁷ Ilyen ábrázolással díszített csempe a budai királyi palota leleteiből ismert, a legkorábbi Anjou-kori I. csoport anyagában.⁸

A pécsváradi és a dombóvári csempe nem másolata a királyi műhely csempéjének, hanem csak ügyetlen utánzata. Vázlatos rajz után faragott negatívval készülhetett, ezért van az, hogy a jobb és bal oldal felcserélődött. Bizonyos részletek, például a két alak koronája le is maradt a képről, ugyanakkor a jelenet kompozíciója bizonyossá teszi, hogy azt a csempét igyekeztek utánozni.

Egy vakmértműves előlap töredékén félköríves, liliomban végződő elem részlete maradt fenn. Homokkal soványított agyagból készült, szürkésfehérre égett cserép, amelyen barnászöld máz van (3. tábla 1). Cserépanyaga alapján nem helyi gyártmány.

Ezeket a jellegzetes töredékeken kívül, több jellegtelen töredék sorolható ebbe a korszakba. Ezek

³ Az anyagba a feldolgozó Kocsis Edit régész engedett betekintést, amit ezúton is köszönök.

⁴ OROSZ 2012, 418–420, 2. kép.

⁵ HOLL 2010, 730.

⁶ HOLL 1990, 80. 28–29. kép.

⁷ OROSZ 2012, 418–420, 2. kép.

⁸ HOLL 1958, 215. 6. kép.

megőrzése is fontos, mert a restaurálás során vagy további töredékek előkerülése esetén kiegészíthetik a csempéket.

A nyugati palotaszárny falai mellett előkerült csempetöredékek egy dongás hátfallal és áttört, mérműves előlappal készült téglalap alakú csempe több példányából származnak. Mészszemcsés agyagból formált, vörösre égett cserépanyaguk helyi készítésre utal. A töredékeken zöld árnyalatokkal átszótt világossárga máz van. A mérműves, áttört előlapon két függőleges osztósudárral kialakított, hármass nyílású ablak van. A két szélső keskenyebb nyílás csúcsívvel, a középső alacsonyabb nyílás egyenes síkokkal kimetszett háromszöggel van lezárva. Az ablak fölött a csempe felső részén egy körablak helyezkedik el, belsejében csillagmotívumra szerkesztett mérmű töredékei maradtak fenn (3. tábla 2a–b). A csempe magassága 35, a szélessége 23 centiméter lehetett.

Ilyen szerkezetű csempéket a budai királyi palota kora Zsigmond-kori leletanyagából közöltek.⁹ A budai csempék jóval gondosabb kidolgozásúak, a mi leletünk csak egy vázlatos rajz után készült utánzat lehet, amelynek készítésekor a mérmű kiserkesztése nehéz feladat elé állította a negatívot készítő mestert.

A Miklós Zsuzsa régész által a vár nyugati oldala előtt lelt, már említett csempetöredékek, amelyeken Zsigmond király országcímereinek töredékei láthatóak, a késő Zsigmond-korban az udvari műhelyben készülhettek, de lehetnek ügyesen kivitelezett másolatok is.

Mátyás király uralkodásának elején egy az eddigiektől eltérő, gazdag formavilágot felvonultató kályhakészítő csoport kezd el működni a királyi palotában, akiket – legszebb rajzolatú csempéjük után – „a lovagalakos kályha műhelye” néven emleget a szakirodalom.¹⁰ A műhely egyik négyzet alakú síkcsempéjének töredékei kerültek elő a vár keleti palotaszárnya melletti 16. század eleji feltöltésből. Két, törésfelülettel illeszkedő darab a csempe lapján ábrázolt griff alakjának a részleteit őrizte meg. Néhány további töredék a csak ennek a műhelynek síkcsempéire jellemző, gazdagon profilált hornyolatában vesszőre csavarodó, kúszólevélsorral díszített keret része (4. tábla 1).

A mézszemcsés agyagból készült, vörösre égett cserépanyag helyi készítésre utal. A keret profilozása egyszerűbb a királyi műhelyben készült csempékénél, de ezzel együtt ez egy gondosan kivitelezett másolat. Fel lehet tételezni azt, hogy a királyi műhelyből származó mesterek készítették, erre utal a jó minőségű, szép fényű sötétzöld máz használata is. Ennek a műhelynek a csempéiből származó töredékeket a pécsváradi apátság feltárásán¹¹ és Szászváron is lelték.

A Gólyavárban, a griffes csempével egy rétegben került elő egy dongás hátfallal készült csempe fülkéjének a kerettöredéke, amelynek hornyolatában meztelen nőalak áll, kezében egy kerek tárgyat tartva. Bizonyára Éva anyánkat ábrázolja a bűnbeesés almájával (4. tábla 2a–b). Az ábrázolás párhuzamát nem ismerem, de a lovagalakos kályha fülkéinek keretein megjelenő ószövetségi alakok sorába beleillik. Finom szemcséjű homokkal soványított, szürkés rózsaszínre égett cserépanyaga és jó minőségű halványzöld máza alapján nem helyi készítésű.

Ugyanígy cserépből és mázzal készült egy sarokelem töredéke, amelynek egyik oldalán egy síkcsempe pálcatagokkal profilált keretrészlete, másik oldalán egy dongás hátfalú félcsempe részlete maradt meg. A sarokelem élén lévő hornyolatban két hengeres elemből csavart díszítés helyezkedik el (10. tábla 1a–b).

Két, törésfelülettel illeszkedő töredék került elő az 1. kutatóárok 2. rétegéből, amely egy vakmérműves, Mátyás-kori kályha tetőlaprészlete. A töredék egy kör alakú befoglaló tagozaton belüli négykaréjos elemekből álló mustra és a körön kívül elhelyezkedő halhólyagos elemekből felépülő vakmérműves díszítés részleteit őrizte meg (5. tábla 2).

A lap cserépanyaga mézszemcsével kevert agyagból mintázott, vörösre égett cserép, ami helyi készítésre utal. A homloklapot fehér ogobe-bal és zöld áttetsző mázzal vonták be.

⁹ HOLL 2002b, 367. 6. a-b, 7a-b típusok.

¹⁰ HOLL 1958, 252–277; HOLL 1971, 173–192.

¹¹ OROSZ 2012, 429. 12–13, 21–23. képek.

A 16. század húszas-harmincas éveiben a vár mind a négy oldalán végigfutó, új védőfalat építettek. A régi és az új fal közötti területet valószínűleg mindenhol feltöltötték. A keleti oldal két déli támpillére között ez a feltöltés érintetlenül megmaradt. Ebben a feltöltésben került elő a már bemutatott Mátyás-kori anyag és sok, a 16. század első felére keltezhető csempe töredéke.

A 16. századi töredékek nagy része mészszemcsés agyagból mintázott, vörösre égett cserépből készült. A mázuk sötétzöld, az égetéskor felhólyagzott, fénytelen felületű.

A síkcsempék töredékeiből sok darab töréssel illeszkedik, de sajnos teljes csempeképet így sem mutatnak. Annyi bizonyos, hogy figurális ábrázolások részletei, rajtuk lábak (5. tábla 3), ruhadőrök (6. tábla 1) részletei és egy turbános szakállas fej (6. tábla 2) látható.

A dongás hátfallal készült, fülkés csempék egyikén díszítetlen korongolt keret van (6. tábla 3), a másikon a kettős hornyolatú kereten lábazattal és fejezettel kiképzett oszlopocskák állnak (7. tábla 1).

Egy tagolt profilozású, erősen hátrahajló párkánycsempe töredéke is előkerült (7. tábla 2a–b), amely lábazati vagy középpárkány részlete lehetett. Az eddig leírt töredékek anyaguk alapján helyben készült csempékből származnak.

Egy a vár déli oldalán előkerült töredék anyaga finom szemcsés homokkal soványított agyagból készült, halványrózsaszínűre égett cserép, keretén jó minőségű zöld máz van. Dongás hátfallal készült, fülkés csempe részlete, amelynek a keretén elhelyezett szalagon nyakkaréjos rozetta köré tekeredő, hármas körívű levelekkel díszített indadíszítés van, beljebb, mélyebben két pálcataggal kiképzett keret is övezi a fülkét. A töredék érdekessége az, hogy a fülke hátfala mázatlan. Pántos párhuzamát nem ismerem. A keret szalagján lévő díszítés párhuzama egy Nagymágoacson lelt, a 16. század első feléből származó párkánycsempén lelhető fel.¹²

A felsorolt csempetöredékek arról tanúskodnak, hogy kétszáz éven át, a 14. század második felétől a 16. század közepéig, mondhatni folyamatosan építettek kályhákat a várban, több-kevesebb sikerrel követve a királyi udvar számára dolgozó műhelyek formavilágát.

A csempetöredékekkel együtt több száz kályhaszem töredék is előkerült. Egy részük mázatlan, ám nagyrésztük zöld mázzal díszített. Ezekből a négyzetes kályhaszemekből, régies szóval fiókokból építhettek önálló szemes kályhákat is, de felhasználhatták őket a csempés kályhák alsó építményeiben is. Amíg ennek az anyagnak a restaurálása nem történik meg, például nincsenek pontos méreteink a csempékről és a kályhaszemekről, addig ennél többet nehéz mondani.

¹² HOLL 2002a, 27. VII. tábla 31. kép.

IRODALOMJEGYZÉK

- BOLDIZSÁR et al. 2007 BOLDIZSÁR Péter – KOCSIS Edit – SABJÁN Tibor, *A diósgyőri vár középkori kályhacsempéi*. Miskolc 2007. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 6.)
- HOLL 1958 HOLL Imre, *Középkori kályhacsempék Magyarországon I.* BudRég XVIII (1958) 211–300.
- HOLL 1971 HOLL Imre, *Középkori kályhacsempék Magyarországon II.* BudRég XXII (1971) 161–192.
- HOLL 1990 HOLL Imre, *Középkori kályhacsempék Magyarországon IV.* Archaeologiai Értesítő 117 (1990) 58–95.
- HOLL 2002a HOLL Imre, *Középkori kályhacsempék: egy 120 éves kutatási terület*. In: Gerencsérék, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. Szerk. Havassy Péter. Gyula 2002, 8–30. (Gyulai Katalógusok 11.)
- HOLL 2002b HOLL Imre, *Középkori kályhacsempék Magyarországon VIII. A Zsigmond-kori 1. csoport mintakincsének és kronológiájának kérdéséhez*. BudRég XXXV. 2 (2002) 357–380.
- HOLL 2010 HOLL Imre, *Középkori kályhacsempék Magyarországon XI. Címeres reprezentáció*. In: A középkor és kora újkor régészete Magyarországon II. Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Budapest 2010, 709–756.
- MIKLÓS 2007 MIKLÓS Zsuzsa, *Tolna megye várai*. Budapest 2007. (Varia Archaeologica Hungarica XXII.)
- OROSZ 2012 OROSZ, Krisztina, *Stove tiles from the benedictine abbey at Pécsvárad*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae LXIII (2012) 417–449.

RÖVIDÍTÉS

BudRég Budapest Régiségei, Budapest

KÉPJEGYZÉK

1. tábla 1. Síkcsempe saroktöredéke; 2014/1 kutatóárok déli bővítése. A vesszőkeret a csempe szélétől 12 milliméterrel beljebb fut. A kereten belül két sorban kimagasló és bemélyülő kockákból álló dízsor fut, e fölött talán növényi mintához tartozó díszítés kis részlete látható. A töredék fehér kavics szemcsékkel soványított agyagból készült, vörösre égett cserép. A máz halvány, sárgászöld színű. A csempe díszítésének párhuzamát nem találtam. Az agyag/anyag, a máz és a keretezés alapján feltételezem, hogy az Anjou-korban készült. Párhuzama a szászvári anyagban.

1. tábla 2. Síkcsempe saroktöredéke; 2014/1 kutatóárok déli bővítése. A 2014. évi 1. kutatóárok lelete egy azonos anyagú és mázazású, hasonló peremkiképzésű síkcsempetöredék, amelyet bizo-

nyosan ugyanaz a műhely készített, meglehet, hogy egy kályhához tartozott az előző töredékekkel. A saroktöredéken a kerten belül növényi díszítés részlete maradt fenn.

1. tábla 3a–b. Négyzetes síkcsempe jobb oldali alsó sarkának töredéke három darabból ragasztva; 2015/4 kutatóárok; 2015/4-3R. A keretezés a csempe síkjában kifutó oldalaktól egy cm-rel beljebb futó pálca. A síklap sarkában hátraforduló sárkány nyaka és feje, fölötté egy ló láb- és fejrészlete és a sárkányt a nyitott száján átdöfő lándzsa része látható. Biztos, hogy egy a sárkányt legyőző Szent György-ábrázolás töredéke. A töredék homokkal soványított agyagból készült, szürkésvörösre égett cserép, a máza olajzöld. A kerettípus és a vastag síklap alapján ez a csempe helyben készült a 14. század második felében. Párhuzamát nem ismerem. A 15. század elejéről ismert budai és vértesszentkereszti Szent György-ábrázolásos csempetöredékek megformálása más. A csempe élhossza 22 cm lehetett.

2. tábla 1. Síkcsempe saroktöredéke; 2015/4 kutatóárok déli bővítése; 2015/4-3R.

2. tábla 2a–b. Csempe saroktöredéke; 2015/4 kutatóárok; 2015/4-1R. A csempe élhossza:19 cm. A pécsváradi töredékekkel kiegészítve.

3. tábla 1. Vakmérnök előlap töredéke; 2015/2 kutatóárok; 2015/2-6R.

3. tábla 2a–b. Zsigmond-kori, dongás hátfallal és áttört mérnök előlappal készült téglalap alakú csempe töredékei; 2015/4 kutatóárok; 2015/4-1R, 2015/4-2R és 2015/4-3R rétegekből. Mészszemcsés agyagból készült, vörösre égett cserép, zöldessárga mázzal. Szélessége: 24 cm, magassága: 35 cm.

4. tábla 1. Mátyás-kori síkcsempe töredéke; Az északkeleti sarkon álló L alakú falcsont nyugati falsíkja mellett, törmelékes feltöltés (2015/6 szelvény; 2015/6-2R).

4. tábla 2a–b. Mátyás-kori dongás hátfalú csempe keretének töredéke; Az északkeleti sarkon álló L alakú falcsont nyugati falsíkja mellett, törmelékes feltöltés (2015/6 szelvény; 2015/6-2R).

5. tábla 1a–b. Sarokelem töredékei; 2015/1 kutatóárok; 2015/4-6R. Egy négyzetes síkcsempe és egy felezett méretű csempe összeépítésével készült sarokelem, amelynek az egész oldalán hármas, a felezett oldalon kettős profilozású keretezése van. A sarokelem anyaga kevés szemcsével és zúzott kerámiával soványított agyagból készült, halványrózsaszínre égett cserép. A máza halványzöld.

5. tábla 2. Mátyás-kori kályha vakmérnök tetőlapjának töredéke; 2015/1 kutatóárok.

5. tábla 3. 16. századi síkcsempe töredéke; 2015/6 szelvény; 2015/6-2R.

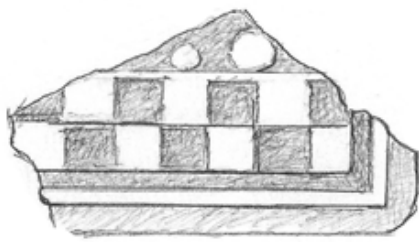
6. tábla 1. 16. századi síkcsempe töredéke; 2015/6 szelvény; 2015/6-2R.

6. tábla 2. 16. századi síkcsempe töredéke; 2015/6 szelvény; 2015/6-2R.

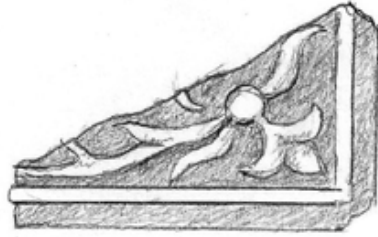
6. tábla 3. 16. századi dongás hátfalú, fülkés csempe töredéke; 2015/6 szelvény; 2015/6-2R.

7. tábla 1. 16. századi dongás hátfalú, fülkés csempe töredéke; 2015/6 szelvény; 2015/6-2R.

7. tábla 2a–b. Párkánycsempe töredéke; 2015. Az északkeleti sarkon álló L alakú falcsont nyugati falsíkja mellett, törmelékes feltöltés (2015/6 szelvény; 2015/6-2R). Egy ferde síkkal, majd egy széles vessző fölött negyedhengeres visszafordulással, e fölött hornyolt tagozattal díszített párkánycsempe bal oldali töredéke. Az oldalfal függőleges elhelyezkedése arra utal, hogy ez egy középpárkány részlete. A töredékessége miatt magassági és hossz méretét nem ismerjük. Anyaga mészszelemcsés homokkal soványított agyagból készült, vörösre égett kerámia, máza sötétzöld. Az ilyen erősen visszahajló profilozott párkányok a 16. század első felében jelennek meg igényesebben kiképzett kályhákon.

1

2

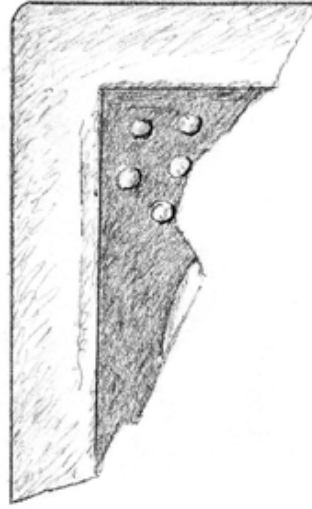

3a

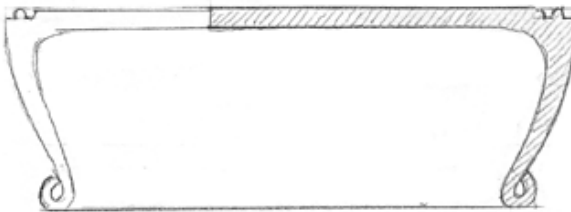

3b

1. tábla. 1: Síkcsempe saroktöredéke; 2: Síkcsempe saroktöredéke;
3a–b: Négyzetes síkcsempe jobb oldali alsó sarkának töredéke három darabból ragasztva

1

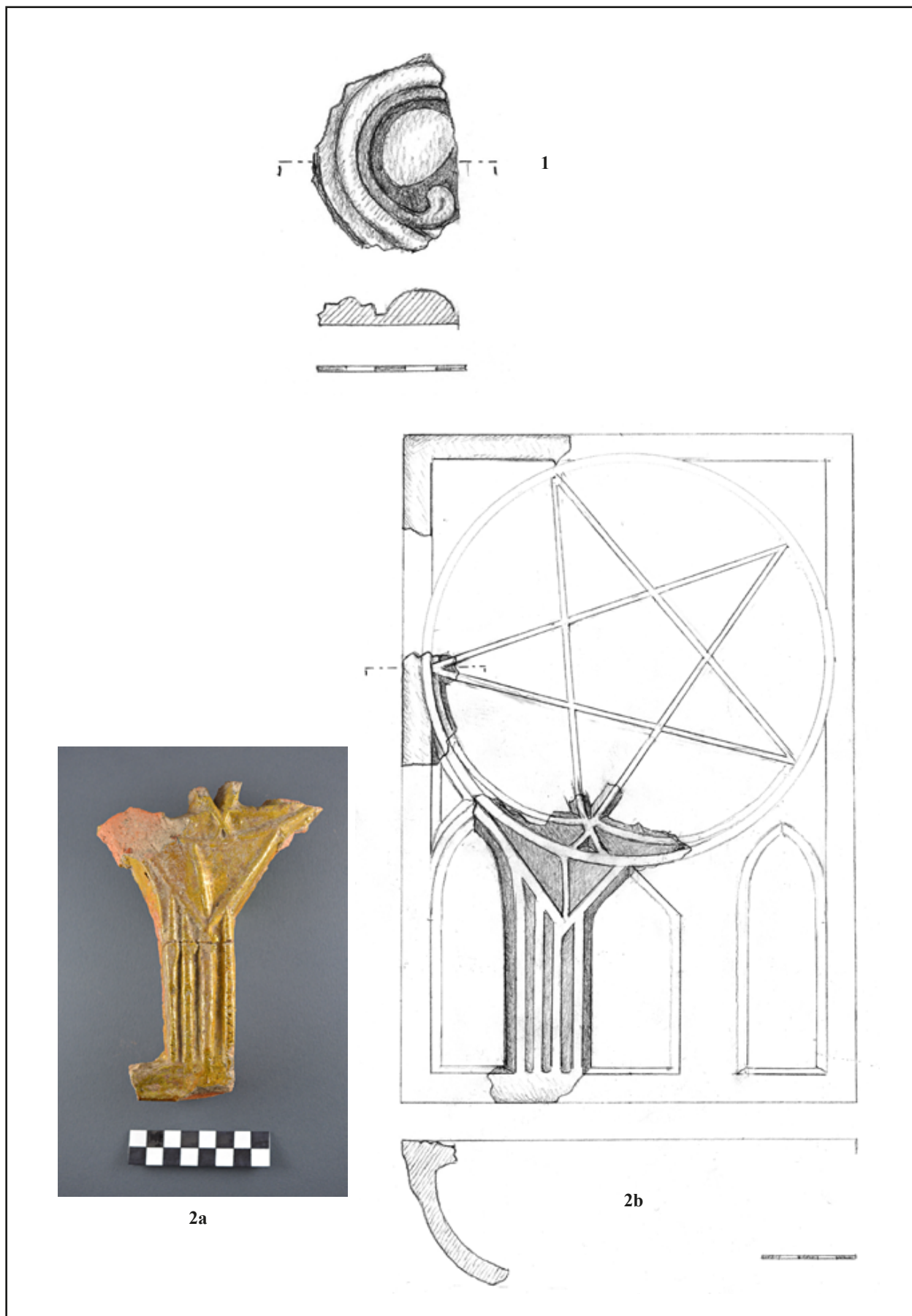

2a

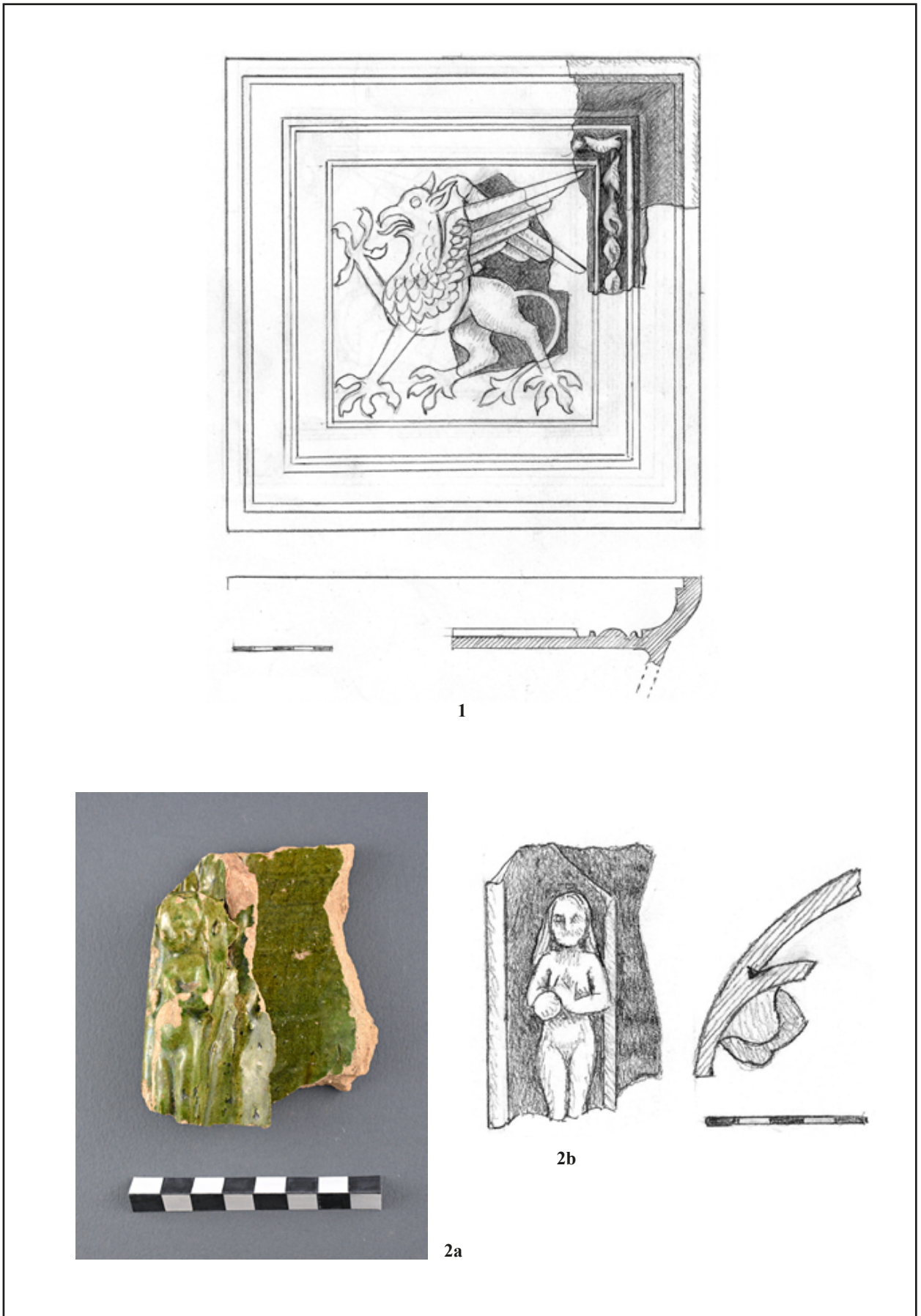

2b

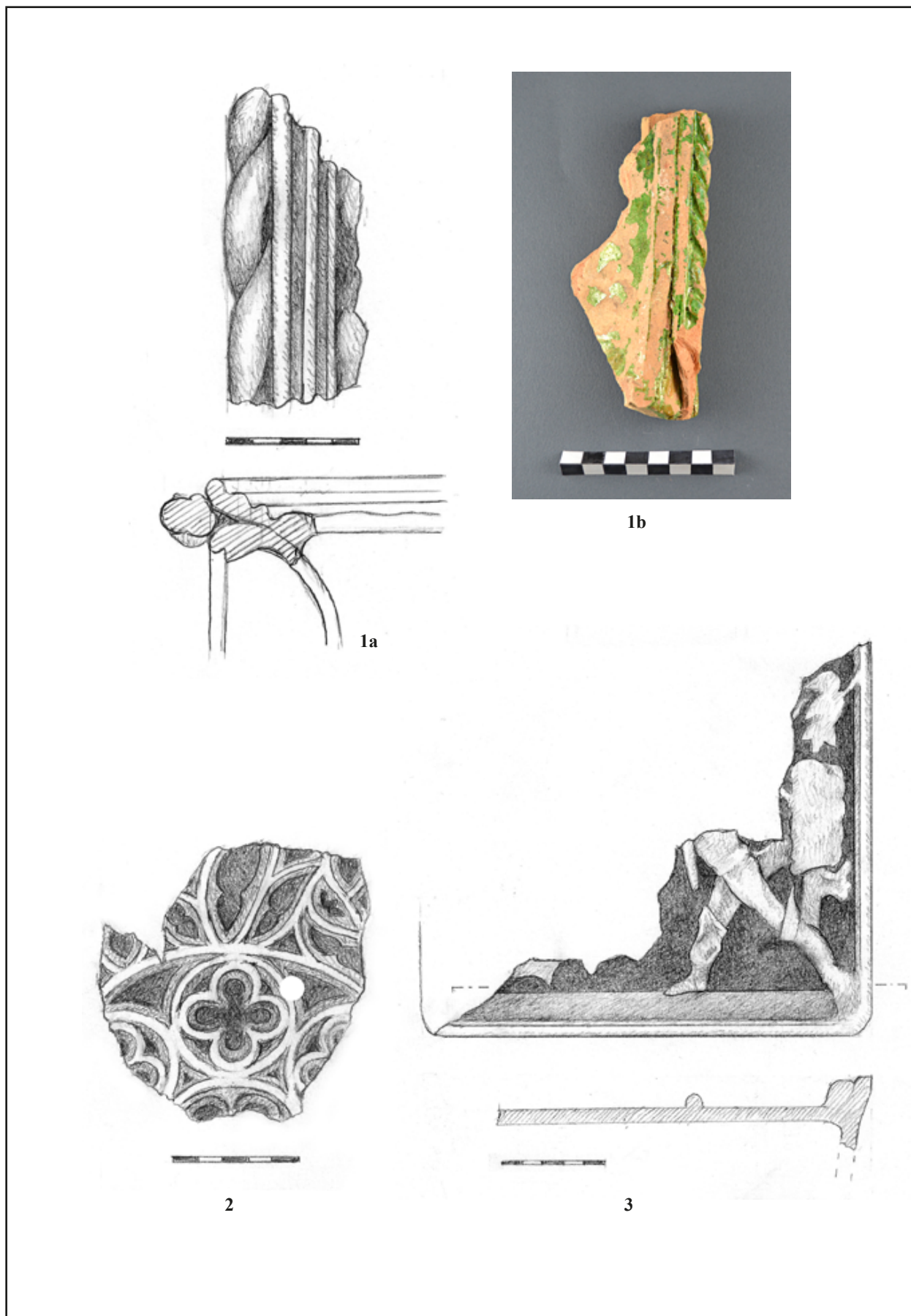
2. tábla. 1: Síkcsempe saroktöredéke; 2a–b: Csempe saroktöredéke

3. tábla. 1: Vakmértűves előlap töredéke; 2a–b: Zsigmond-kori, dongás hátfallal és áttört mértűves előlappal készült téglalap alakú csempe töredékei

4. tábla. 1: Mátyás-kori síkcsempe töredéke; 2a–b: Mátyás-kori dongás hátfalú csempe keretének töredéke

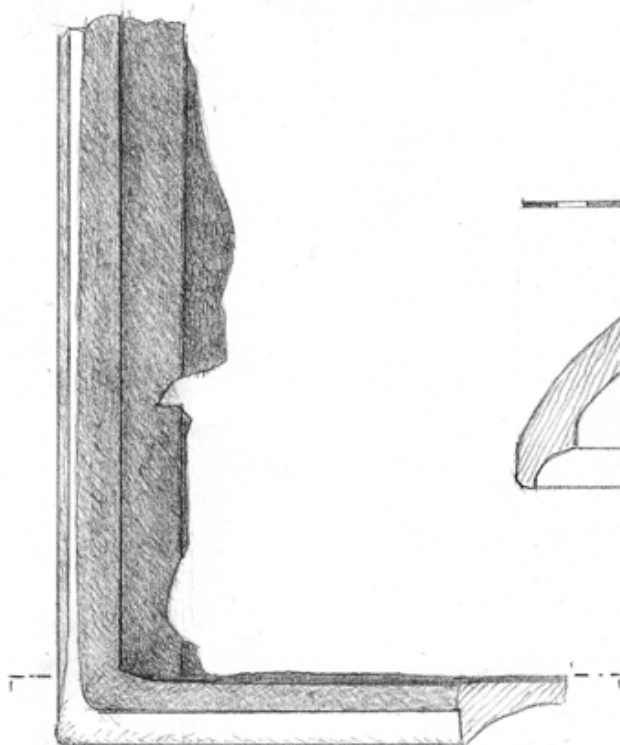
5. tábla. 1a–b: Sarokelem töredékei; 2: Mátyás-kori kályha vakmértműves tetőlapjának töredéke; 3: 16. századi síkcsempe töredéke

1

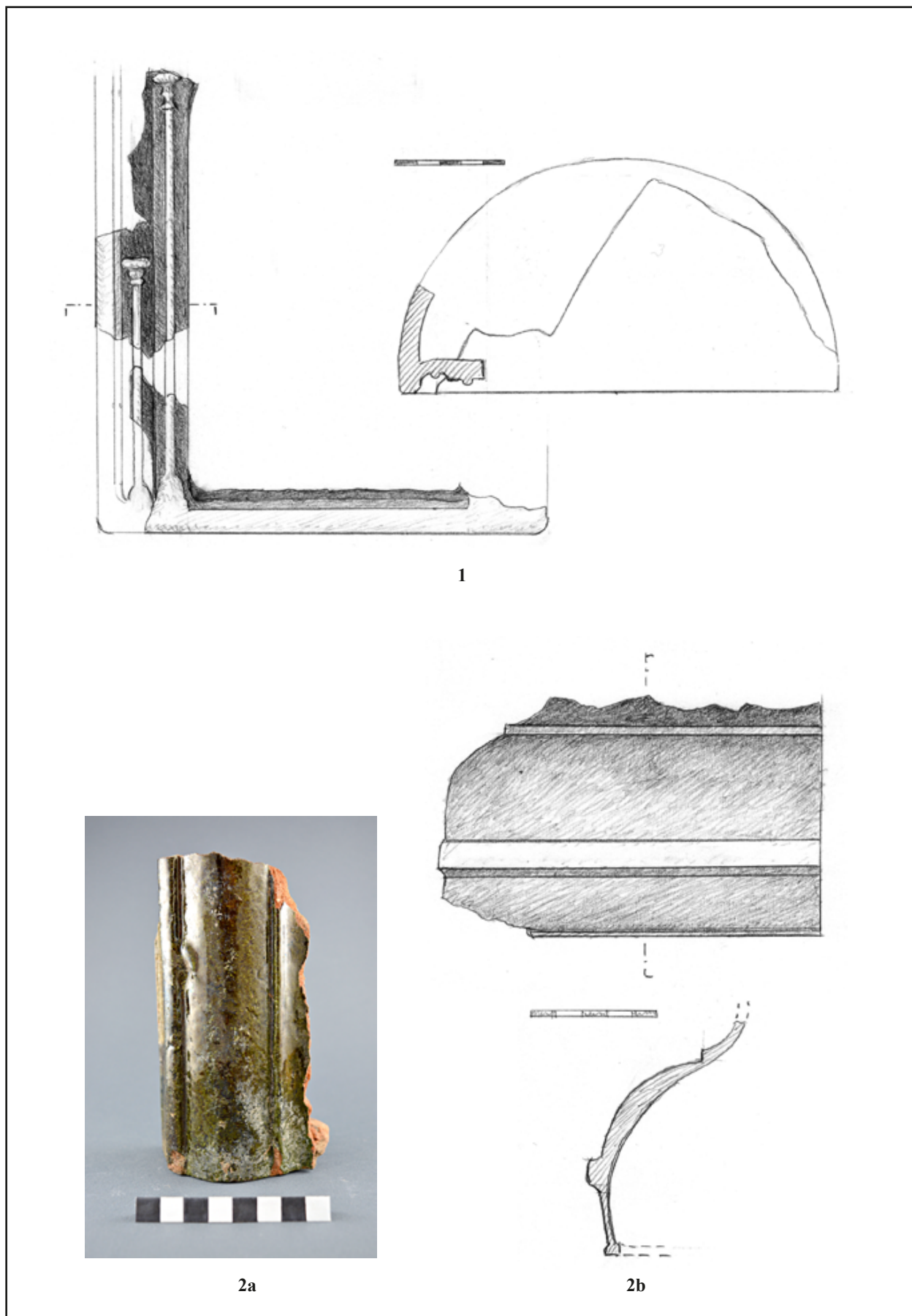

2

3

6. tábla. 1: 16. századi síkcsempe töredéke; 2: 16. századi síkcsempe töredéke;
3: 16. századi dongás hátfalú, fülkés csempe töredéke

7. tábla. 1: 16. századi dongás hátfalú, fülkés csempe töredéke; 2a–b: Párkánycsempe töredéke

Mittelalterliche Kachelfundstücke der Freilegungen der Burg Dombó aus den Jahren 2014–2015.

Bei der archäologischen Ausgrabung am Gebiet der Burg Dombó kamen überraschend viele Kachelbruchstücke hervor. Aus diesen hervorgekommenen Bruchstücken, aus denen sich viele mit Bruchoberflächen anpassen, gewannen wir schon wichtige Informationen. Die Fundstücke erteilen über die vom Anfang des 15. Jh-s bis zur Mitte des 16. Jh-s gefertigten Kachelöfen wichtige Informationen. Diese Kachelöfen stellen die Wirkungen der für die mittelalterlichen Königspalasten (Buda, Visegrád) arbeitenden Werkstätten dar, wurden jedoch meist am Ort gefertigt. Es steht gleichzeitig als Beweis dafür, daß die Besitzer bei der Einrichtung der in der Burg stehenden Palastgebäude dem Hofgeschmack der Spätgotik- und Renaissancezeit nachgetan, sowie eine in dieser bewanderten örtliche Werkstatt erhalten haben.

VIZI MÁRTA

Apostolt ábrázoló kályhacsempék

Különleges középkori kályhacsempe-típusok az ozorai várkastélyból

Ozora Tolna megye északi szélén, a Sió völgyében található község. A Filippó Scolari által építtetett gótikus várkastély maradványa Magyarország kiemelt műemlékei sorába tartozik (1. kép). Az 1981-től majdnem napjainkig folyt műemléki-régészeti kutatása során a kutatást vezető Feld Istvánnal és a munkacsoport tagjaival végigkövettük az épület számos átalakítását a 20. századi magtárformáig.¹ A feltárások során mindeközben jelentős mennyiségű leletanyag került napvilágra. A leletanyagban az épület különböző korszakaihoz köthető kőfaragvány, használati és díszkerámia, fém- és üvegtárgyak

1. kép. A várkastély (Fotó: Vizi Márta)

kerültek elő. Nemkülönben fontos részét képezik a leletanyagnak az épület fűtését ellátó kályhák maradványai. Az Alpok térségétől északra és keletre, így Magyarországon is a lakáskultúrának ez a fontos eleme terjedt el a 13–14. századtól. A lakóhelyek fűtésére egy speciális berendezést, a kályhát alkalmazták. A kályha a lakóhely kényelmét a meleg sugárzása mellett oly módon is biztosította, hogy a tüzelés során keletkező füstöt kéményen vezette el, így a szoba füstmentessé vált.

¹ A várkastély régészeti kutatásáról folyamatosan közöltek a kutatók jelentéseket, a feldolgozás folyamán pedig résztanulmányokat, monográfiákat, kiállításokat készítettünk. Ezekről legutóbb a szerző készített áttekintést: VIZI 2011, 307–310; FELD – GERE – KOVÁCS – VIZI 2017. A várkastélyban 2015-ben vártörténeti kiállítást készítettünk. Csodálatos castello 2015.

Az először a királyi udvarban megjelenő szemeskályhák a mezővárosok, majd a falvak leletanyagában speciális csoportot jelentenek. Földrajzi körzetenként az évszázadok során számtalan típus, forma alakult ki, volt használatban.² Kezdetben a királyi udvarban, a főurak rezidenciáiban kerültek felépítésre csempekályhák. Az idők folyamán többféle típus, és azok variációi jöttek létre. Változott a készítési technika, az ólomház mellett az ónmáz is megjelent. A csempekályhák különféle variációi a nemesség, majd a mezővárosokban lakók otthonaiban is elterjedtek. A kályhásság, a kályhák története ma már igen széleskörűen feldolgozott,³ mindamellett még számos kérdés vár megválaszolásra, jónéhány lelőhely leletanyaga vár feldolgozásra. Jelen tanulmány egyik célja, hogy bár nem ért véget a bemutatandó tárgytypus alapos vizsgálata, a tárgyak bemutatásával elősegítse azok megismerhetőségét.

Az ozorai vár használatának idején, a 15. század elejétől a 20. századig különféle időszakokban a divatnak és a jó hasznosulásnak megfelelően sokféle kályhát használtak.⁴ A várkastély különböző helyiségeinek fűtésére sokféle megoldással találkozunk az idők folyamán. A Filippo Scolari-korabeli díszkályháktól és egyszerű szemeskályháktól kezdve az újkori szemeskályhákig igen sokféle típus darabjait találtuk meg.⁵ Az országszerte már nagyon sok ásatáson fellelt Zsigmond-kori kályhák⁶ (azok csempeinek töredékei) mellett a 15. század második felében nagyon sok helyütt alkalmazott ún. „lovagalakos kályha”⁷ maradványait is megtaláltuk a várkastélyban.⁸

APOSTOLT–PRÓFÉTÁT ÁBRÁZOLÓ CSEMPÉK (REGENSBURGI KÁLYHACSEMPÉK)

Az ozorai várkastély kályhás leletanyagában egy igen jelentősnek tekinthető csoport apostolt ábrázoló kályhacsempékből áll. Néhány darabját a várkastély kályhacsempe-csoportjainak ismertetésekor mutattam be.⁹

A jellegzetes, férfi mellképét ábrázoló csempéket¹⁰ és a hozzá tartozó darabok csoportjait a budai vár kutatásából ismerjük. Holl Imre 1980-ban készített tanulmánya szerint ez a típusú kályha a 15. század második felében, a 16. század elején díszíthette a királyi palotát.¹¹ Úgy gondolta, hogy Regensburgból ajándékba kaphatta Mátyás király 1487–1490 között.

A továbbiakban ennek a típusnak az ozorai várkastély feltárása során előkerült jelentősebb darabjait mutatom be. A csoportba tartozó, más ásatásokból előkerült darabokat is megkísérlem egyelőre a teljesség igénye nélkül összegyűjteni. Az előkerült töredékek számos problémát vetettek fel. Jelen tanulmány egyelőre ezeknek az áttekintését, bemutatását tekinti fő céljának.

² Sabján Tibor jó néhány tanulmányban foglalkozott a szemeskályhák történetével, fejlődésével. Egyik alapvető tanulmánya: SABJÁN 2001. Mostani tanulmányomban nem foglalkozom ezzel a kályhatípussal.

³ Jelen tanulmányban nem kívánok kutatástörténeti összefoglalást adni.

⁴ VIZI 2015a.

⁵ Például: TAMÁSI 2004. Ld. a tanulmány irodalomjegyzékét.

⁶ GERE-VIZI 2015, 19–20, 20–22. kép.

⁷ VIZI 2015b, 32–34. 5. fejezet nyitóképe, és 45. kép.

⁸ Az évtizedek óta folyó leletanyag-feldolgozás során a kályhacsempe-leletanyag különböző csoportjainak feldolgozására is sor került. A tanulmányom tárgyát képező leletcsoport feldolgozása egybeesett a Budapesti Történeti Múzeum által készített nagyszabású kályhacsempe-kiállításal – „Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon, 14–16. század”. Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum 2018. április 11–szeptember 2. A kiállításához készült katalógus tanulmányait, a katalógustételekhez készült összefoglalásokat csak igen korlátozottan tudtam figyelembe venni a katalógus késői elkészülte miatt. A továbbiakban: Szívmelengető középkor 2018.

⁹ VIZI 2015a, 53–54, 7. tábla 3–6.

¹⁰ VIZI 2015b, 34. 46. kép; B. NYÉKHELYI 2018, 291–293.

¹¹ HOLL 1980, 30–43.

KÁLYHACSEMPE-TÖREDÉKEK

1. – Oz.2006.361.1. – Oz.2015.219.1. (2. tábla 1. tétel)¹²

Téglalap alakú, hengerpalást ívét mutató felső része egy feltehetőleg a kályha felső részét alkotó csempének. A töredéken egy bal felé forduló sapkás férfifej látható, bal oldalán a fej mögé kunkorodó iratszalaggal.¹³ Felirat ezen a darabon nem látható. A sapka széles peremű, a teteje buggyos. Az arc kidolgozott, a szemek bekarcolással kiemelve. Az orrlyuk bebökődött. A száj már sérült. A férfiarc bal oldalán a haj a sapka alól kifelé nagy hullámokban hajlik kifelé, jobb oldalt szintén a kifelé hajló haját néhány kisebb tincs érzékelteti. A férfiarc egy számárhátív alatt látható. Sajnos a töredékesség miatt nem látjuk a további részeit. A számárhátív egy erős bordából, alatta pedig egy keskenyebb bordából áll. Az ív bal oldalán egy csomópont/kötés van. Az ív felett két-két gótikus jellegű növény. A számárhátív csúcsán egy íves, széles pánt van, amelyből egy kereszttrózsaszerű nyúlvány nyúlik ki. A „kereszttrózsa” valójában egy, a csoportra jellemző négyszögletes, négy levelet mutató, bepréselt minta. Felül a csempét erőteljes, vízszintes kiugrású szél zárja.

Világosvörös agyag, sárgásvörösre égve. Mintha csak a számárhátív alatt lenne fehér engobe a világoszöld máz alatt. A hátoldalon függőleges húzásnyomok látszanak. Barnára égett, fekete kormofoltos a hátoldal felszíne.

Az íves darab a kályha felső részén helyezkedett el. Minden bizonnyal a felső, feltehetőleg kerek alaprajzú kályhatorony darabja lehetett. A töredékessége sajnos megakadályozza, hogy pontosabban meghatározhassuk a kályhán elfoglalt helyét.

A korábban a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban a hónap műtárgyaként bemutatott tárgy¹⁴ az újabb ásatások során előkerült leletanyagban talált töredékkel kiegészítve kerül most bemutatásra. Ez az újonnan előkerült töredék is bizonyíték arra, hogy a várkastély környékén kerültek elplanírozásra a már nem használt tárgyak töredékei, különböző darabjai (lelőhelye: 1. tábla).¹⁵

2. – Oz.2006.2.1. (2. tábla 2. tétel)

Több töredékből összeállított, majd rekonstruált csempe.¹⁶ Anyaga világosvörös, enyhén homokszemcsés. Finom homokkal soványított anyagú. A színoldalt borító zöld máz alatt fehér engobe látható. Téglalap alakú, zárt előlapos csempe. Hátralap dongás. Minden bizonnyal préselt. Az előlapon feltehetőleg egy próféta vagy apostol alakja, balra néz, bal karja előtt iratszalag látszik. A feje mellett jobbról szintén iratszalag végét láthatjuk.¹⁷ A fejen széles szélű, felül többszögű, magasított, sarkos (?) fejfedő van. Hajat nem ábrázoltak. Ruházata valamiféle kabát lehet, amely az ujján vállig, majd majdnem könyökig szűk. A felsőkar alsó részén, a könyök feletti pánttól lefelé és az alkaron viszont gazdag redőzöttségű ruhaujj látható. A mélyített tükrű hátteret jellegzetes négyszögletes, a négyzetben átlós irányú szárral bíró, a négyzet sarkaiban szív alakú levelet formázó bepecsételést tagolja. Az ábrázolást egy vékony bordás keret övezi. A csempe külső szélei egyenesre levágottak. A rekonstrukció mérete: magasság: 28 cm, szélesség: 23,5 cm, mélység: 8 cm. A csempe a színoldal felől enyhén mélyített. A kályha feltehetőleg hasáb alakú alsó részéhez tartozhatott. Nem zárható ki azonban, hogy a kályha felső része is hasáb alakú volt – nem lehet meghatározni a leletek igen kevés száma miatt, mely részen lehetett a darabunk (lelőhelye: 1. tábla).

¹² A 2–9. táblákon szereplő fotókat Retkes Tamás (Wosinsky Mór Megyei Múzeum) készítette, kivéve a 2. tábla 2. tételt. Ezek fotóit Gere László készítette. A táblákat Vicze László grafikus szerkesztette. Munkájukat ezúton is köszönöm.

¹³ VIZI 2018, 129–131.

¹⁴ VIZI 2017.

¹⁵ A várkastély alaprajza a kutatás évtizedei alatt készült (Tövisháti András, Tövisháti Béla, Gere László és mások munkája). A legutóbbi állapot Pájer Tímea (Meridián Mérnöki Iroda Kft.) munkája, aminek során a rajzokat digitalizálta, kiegészítette az újabb kutatások során helyszíni méréseket végzők (Szabó László, Komjáthy Attila – Meridián Mérnöki Iroda Kft.) anyagaival. Munkájukat ezúton is köszönöm.

¹⁶ A csempe rekonstrukcióját Lészko Ildikó készítette.

¹⁷ VIZI 2015a, 53, 7. tábla 3/a-b; VIZI 2015b, 33–35, 46. kép.

A fej ábrázolása komoly hasonlóságot mutat a Holl Imre által közölt „regensburgi csoport” 1. típusának arc- és fejábrázolásával. Az arc kialakításában, az erőteljes orr-, szájábrázolás hasonló, bár jelentős különbségek is felfedezhetőek. A budai példányok részletgazdagabbnak tűnnek – a szemöldök, az orrnyereg, az orr kialakítása részletes. A fej azonban jobban a bal váll felé billen az ozorai példányon. A ruházatban is jelentős a különbség. A budai példányokon mély, V alakú nyak-kivágással vagy áthajtással bíró, a vállon ülő széles sálgalléros, és a válltól bő ujjú kabátot láthatunk. Az ozorai példányon, példányokon a könyökig szűk ujjat látunk, a könyök fölöttől, egy pántból omlik a bő ruhaujj.

3. – Oz.2006.375.1. (3. tábla 3. tétel)

Anyaga halvány rózsaszín, inkább fehéres, szemcsés homokkal soványított. Préselt lapcsempe.¹⁸ Az előző darabbal megegyező ábrázolás látható rajta. A belső, bordával keretelt részben balra néző arc, és a fejen lévő sapka egy része maradt meg. Az orr és a felső széle a szemgödörnek hangsúlyos. A csempelap egyes részeit hátul külön agyagdarabokkal erősítették meg Ennek a csempének a hátsó, dongarésze része nem került elő. A világoszöld máz a színoldalon hólyagosra égett (lelőhelye: 1. tábla).¹⁹

4. – Oz.2014.225.22. – Oz.2014.334.25. (3. tábla 4. tétel)

Élénkvrös színűre égő agyagból készült. A metszete, törésfelülete szerint kétféle, nem egyforma színűre égő agyagból készült előlap. (A vrös két különböző árnyalatát figyelhetjük meg.) Az előző csempékkel megegyező típusú csempe, világosan kivehető a bal kar alatti iratszalog. Felirat sajnos nincs rajta. A háttérben a korábban említett, négyszög alakú, sarkaiban leveles bepecsételt minta látható. Az ábrázolást vékony borda fogja keretbe. A keret külső széle vízszintesen levágott. A fehér engobe-on zöld mázas. A hátoldalon látható, hogy ez a darab nem finoman soványított, hanem eléggé szemcsés agyagból készült. A készítő erőteljes ujjnyomásai is láthatóak, amellyel minden bizonnyal a negatívba préselte az agyaglapot. A lap repedt, a repedésekbe belefolyt a fehér engobe és a zöld máz is (lelőhelye: 1. tábla).²⁰

5. – Oz.2006.89.1. – Oz.2014.343.54. – Oz.2015.207.11. (4. tábla 5. tétel)

Élénkvrösre égett agyagból készült. Apró kavics törmelékkel és csillámmal soványított agyag. Préselt. A három darab egy lapcsempe középső részét alkotja. A 2., 3., 4. darabok ábrázolásával megegyező sapkás fej, a test előtt iratszalogot tartó, könyökben behajlított bal kézzel. Karakteres arcot látunk, a szemgödör felső része egyenes, hangsúlyos orr, orrnyereg. A szemgolyókat beböködték, a szem körvonalát bekarcolták. Az orrlyukat most nem ábrázolták beböködött lyukkal. A száj lefelé görbül, bekarcolt. A sapka peremes, a fülig ér, azon ül. A sapka teteje csücsköket képez. Hajat nem ábrázoltak.

A csempe megrepedhetett égetés közben, a máz befolyt a repedésekbe. A hátoldal egyenetlen, szabálytalan, ujjbenyomkodásos. A csempét minden bizonnyal beépítették egy kályhába, a használatától kormos a hátoldala. A teljes csempe méretét nem lehet meghatározni (lelőhelye: 1. tábla).

6. – Oz.2006.373.1. (4. tábla 6. tétel)

Az 5. számú tárggyal megegyező fejtöredéket látunk. Anyaga sárgásvörös, fehér engobe-on zöld máz. Hátul ujjbenyomkodásos. Két rétegből áll a csempe a törésfelület tanúsága szerint. Bizonyára a második réteg agyagot nyomkodták a formába az alap csempelap kiegyenlítéséhez, megerősítéséhez. Az arc elmosódottabb, mint az 5. számú példánynál (lelőhelye: 1. tábla).

¹⁸ VIZI 2015a, 7. tábla 4.

¹⁹ VIZI 2015a, 53, 7. tábla 4. Ez minden bizonnyal nem a készítéskor keletkezett, eredményezhette egy későbbi esemény, tűz az épületben, amiről nem tudunk.

²⁰ VIZI 2015, 53, 5/a-b.

7. – Oz.2006.374.1. (4. tábla 7. tétel)

Az 5. és 6. számú tárgygyal megegyező darab. Fehér engobe-on zöld máz. Hátoldala barna, durván benyomkodott. Ez a csempelap is megrepedezhetett, befolyt a máz a hátoldalra is. Az arc elmosódottabb, mint az 5. számú csempénél. A bebökődések már nem igazán érzékelhetőek (lelőhelye: 1. tábla).

8. – Oz.2006.4.1. (5. tábla 8. tétel)

Sárgásbarna agyagból készült. Homokkal, csillámmal soványítva. Feltehetőleg téglalap alakú, mélyített tükrű, dongás hátú lapcsempe. Az előlapot préseléssel készítették, a dongarészen korongolásnyomok figyelhetők meg. A külső széle egyenesen, vízszintesen levágott. Belül egy vékony, lekerekített borda fut körbe, ez kereteli az ábrázolást. Sajnos nem lehet tudni, milyen ábrázolás volt benne. Anyagát, mázát, peremét tekintve a 2. és 4. számú darabokkal egyezik meg.

A kiserkeszthető szélessége: 25 cm, dongarész mélysége: 9 cm (lelőhelye: 1. tábla).

9. – Oz.2006.375.2. – Oz.2014.169.8. (5. tábla 9. tétel)

Sárgásfehér agyagból készült. Homokkal, csillámmal soványítva. Feltehetőleg téglalap alakú, mélyített tükrű, dongás hátú lapcsempe. Az előlapot préseléssel készítették, a dongarészen korongolásnyomok figyelhetők meg. A külső széle egyenesen, vízszintesen levágott. Belül egy vékony, lekerekített borda fut körbe, ez kereteli az ábrázolást. A sarokban iratszalg töredéke. A hátteret négyleveles, négyszögletes bepecsételés díszítette. A hátoldalon a lapot külön agyagdarabakkal erősítették meg. A hólyagosra égett zöld máz alatt engobe-bevonatot nem sikerült megfigyelni.

Valószínűleg a 2. számú csempével megegyező ábrázolás lehetett az előlapon, a töredék sarkában lévő iratszalg ezt a feltételezést engedi meg.

A kiserkeszthető szélessége: 25 cm, dongarész mélysége: 9 cm (lelőhelye: 1. tábla).

10. – Oz.2012.34.4. (5. tábla 10. tétel)²¹

Sötétvörös agyag, csillámmal, homokkal soványított töredék. Durva, vastag töredéke egy lapcsempének. Hátoldalán fekete koromnyomok. Zöld mázzal borított. Engobe nem észlelhető. Vastag, két rétegben készült darab. A csempe töredékes jobb széle, a szélen lévő keskeny keret darabjával. Egy, a mellkas elé emelt jobb kéz látható. A kar felett talán egy sálgallérszerű rész van. A karon erősen redőzött kabátujj. A kézfej a mellkasra emelve.

Minden bizonnyal a minta nem azonos az előző töredékekkel. Kis mérete miatt részletesebb értékelésre nem kerülhet sor.²² Nagy valószínűséggel az apostolábrázolásos csempék csoportjába sorolható (lelőhelye: 1. tábla).

11. – Oz.2014.15.41. (5. tábla 11. tétel)

Élénkörösre égett agyagból készült, homokkal, csillámmal, apró, örölt kaviccral soványított agyagú töredék. Hátoldala vörös. A felületen fehér engobe-on található a zöld máz. A zöld máz enyhén

²¹ VIZI 2015a, 53–54, 7. tábla. Ez a töredék az F/16. földszinti helyiségből kivezető barokk csatornának már az épületen kívül lévő szakaszán került elő, a csatorna boltozata felett. Az ott lévő igen nagy mennyiségű, főként 18. századi leletanyagban volt. Az újkori kerámia feldolgozása során különítettem el, mint a nem az edényekhez tartozó darabot, és kezdtem meg tanulmányozását, és a többi, ebbe a csoportba tartozó csempe felkutatását a leletanyagban. Tamási Judit a kályhacsempeanyag összegyűjtésekor már összeválogatta azonban a csoportba tartozó leletek nagy részét. Ezúton is köszönöm, hogy a kályhacsempe-leletanyag feldolgozását végül átengedte. Jó néhány darab azonban még az utóbbi évek (2013–2015) megelőző feltárásai során is előkerült. Külön érdekesség, hogy a különböző kutatási fázisokból, de minden bizonnyal azonos időben keletkezett planírozási rétegből előkerült darabok közül még ma is sikerül újabb példányok, töredékek összetartozását kimutatni.

²² VIZI 2015a, 53–54, 7. tábla 6. A darabra már az 1990-es évek második felében felfigyeltem, amikor a várkastély keleti és déli szelvényeiből és egyéb helyeiről előkerült kora újkori kerámia feldolgozását végeztem. A csempetöredék a kora újkori leletanyag között került elő. Holl Imrének mutattam meg a darabot, amely akkor az egyetlen ilyen töredék volt az általam feldolgozandó anyagban. Sajnos akkor ő sem tudott érdemben a darab kapcsán segítséget nyújtani. A későbbiekben a várkastélyban előkerült többi kályhacsempeanyag áttekintése során sikerült a prófétaábrázolásos csempecsoporthoz sorolása.

irizáló, csillogó. A lapcsempe alsó széle a töredékünk, amelyen egy szélesen redőzött kabát (?) látható, amelyen a törött szélnél, felül, íves formában egy iratszalag fut keresztben. A szalagon felirat van, azonban olvashatatlan. A csempe alsó szélén a sérülések miatt nem látható levágott, egyenes perem, eléggé egyenetlen a szél. A belső kis bordás keret megtalálható, valamint a borda belső oldalán egy eléggé elmosódott, pálcára csavarodó kúszóleveles növényi díszet találunk. Ez is a kis bordához hasonlóan kereteli a csempe ábrázolását. Összességében a 10. számú darabhoz rokonítható (lelőhelye: 1. tábla).

12. – Oz.2006.366.1. (6. tábla 12. tétel)

Vörös anyagú, csillámmal és homokkal soványított, vastag, dupla agyagréteggel készített, préselt darab. A hátoldala vörös. Val a lapcsempe bal felső sarka. A csempe elhasadt, a törésfelületen zöld máz található. Az anyaga, a kialakítása, valamint az iratszalag miatt soroltam az apostol ábrázolások csempék csoportjába. Az 5. számú darabhoz hasonló töredék (lelőhelye: 1. tábla).

13. – Oz.2006.352.5. (6. tábla 13. tétel)

Vörös anyagú, csillámmal és homokkal soványított, vastag, a törésfelület alapján dupla réteggel készített darab. Hátoldala fekete, kormos. A 4. és 5. számú példányoknál látható módon egy szalagot tartó kezecskét látunk (lelőhelye: 1. tábla).

14. – Oz.2006.352.1. (6. tábla 14. tétel)

Vörös anyagú, csillámmal és homokkal soványított vastag, dupla réteggel készített darab. Zöld mázas, engobe-bevonatot nem észleltem rajta. A 4. és 5. számú példányoknál látható módon egy szalagot tartó bal kezecskét látunk. Az alkaron egy kabát bő ujjja figyelhető meg (lelőhelye: 1. tábla).

15. – Oz.2015.207.12. (7. tábla 15. tétel)

Élénkpiros anyagú, csillámmal és homokkal soványított, vastag, dupla réteggel készített darab. Zöld mázas. A zöld máz irizáló a felületen. Elhasadt a felülete, a máz becsorgott a résekbe. Hátulja barnásfekete, égett, függőlegesen deszkával való simítás nyomaival. Az előlapot hátul agyagdarábokkal támasztották meg azon a részen, ahol a dongához csatlakozik. A donga korongolt. A csempe pereme egyenesen levágott, az előoldalon vékony bordás keret látszik. Máza, anyaga és a pereme alapján soroltam jelen kályhacsempetípusba (lelőhelye: 1. tábla).

16. – Oz.2014.29.533. (7. tábla 16. tétel)

Fehér, szemcsés anyagú csempe. Felületén sötétzöld máz található. A hátulja simára lesimított. Bár a töredék feltehetőleg a csempe bal alsó sarka, a széleit pontosan nem lehet leírni, ugyanis sérült. A csempe mélyített színoldalán egy kúszóleveles minta fut körbe keretként a csempe ábrázolása körül. A töredéken az iratszalag kacskaringós darabja látszik. Ez az iratszalag feltehetőleg a bal alsó sarkot tölti ki, lehetséges, hogy a szalagtól induló enyhe borda/hullám egy kabát alsó része. A hátteret speciális, négyszögletes pecsételt minta tölti ki. A négyzet átlóin borda, amelynek végein a négy sarokban szív vagy levél alakú minta van (lelőhelye: 1. tábla).

17. – Oz.2006.366.2. (7. tábla 17. tétel)

Fehér, szemcsés anyagú csempe. Felületén zöld máz található. A hátulja simára lesimított. Széltöredék, a 16. számú darabnál látott kúszóleveles belső keret látható rajta. Feltehetőleg a jobb felső sarok közelében lévő rész, az iratszalag összetekeredő vége látszik rajta. A hátteret a 16. számú darabnál látható bepecsételt négyszögletes levéldísz borítja. Szép, tiszta lenyomat. A lapon megfigyelhető részletek alapján sorolható a prófétaábrázolások csempék csoportjába (lelőhelye: 1. tábla).

18. – Oz.2006.363.1. (7. tábla 18. tétel)

A laprészt világos, sárgászöld agyagból, a perem világosvörös agyagból készült, homokkal, csillámmal soványítva. Előoldalán zöld mázas. Hátoldala ujjbenyomásos. A lapszél, a csempe peremét utólag illeszthették egy második réteggel együtt a csempelaphoz. A keret vízszintesen levágott, érdekes módon helyenként sem engobe, sem máz nem borítja. A hátrészen kívül a peremen valamiféle keret, talán fa peremnyoma látszik. A peremet belül a mélyített tükörnél kettős borda között kissé elmosódott kúszólevélminta alkotja. A bal felső sarokban egy magas kucsma fej ábrázolása maradt meg. A fej jobbra néz (a csempét szemből nézve), a magas kucsma rátakar a kúszólevél mintára. A sapka alól (a megmaradt részen) a fej jobb oldalán hosszú haj kunkorodik ki. Az arc plasztikus: a szemöldök, az orr hangsúlyos. A szem és a lefelé görbülő száj bekarcolt. A szemgolyó bebökődött. A fej és a csempe széle között egy iratszalg gyűrt, széles része és keskenyedő vége látszik. A hátteret négyszögletes formájú, négylevelű bepecsételt dísz borítja (lelőhelye: 1. tábla).

19. – Oz.2006.362.1. (8. tábla 19. tétel)

Sárgásfehérre égő agyagból készült, homok- és csillámsoványítással. Az előoldala zöld mázas. A hátoldala fekete, kormos. A csempe bal oldala és alsó széle majdnem teljesen megmaradt. A bal oldalon a vízszintesen levágott szél egy része is megmaradt. A perem maradványán észlelhető valamiféle keret lenyomata. Nagyobb részén a színoldalon inkább a kúszólevelű belső perem figyelhető meg. A csempén egy kihajló, nagy galléros, bő ujjú, kabátot viselő alak látszik, egy iratszalaggal a törzse előtt. A kabátot a mellrészen nagy gomb zárja. A törzs, a derék előtt lévő iratszalgot a jobb felkar alatt vezetik, ahogy a csempe bal felső részébe kanyarodik. A jobb kéz könyökben kicsit megemelve és behajlítva, az ujjak a mutatóujj kivételével behajlítva. A mutató és hüvelykujj a szalagon nyugszik, nyújtva. Valószínűleg az iratszalg feliratára mutat. Lehet felirat a szalagon, az első betű még megmaradt, I vagy J lehet. A kabát deréktől lefelé bővül, trapéz alakot mutatnak a függőleges textilredők a csempe alsó szélénél. A fej sajnos hiányzik. A hátteret négyszögletes, négy belső levelű bepecsételt forma, levelű minta tölti ki. Hátoldala ujjbenyomkodásos, egyenetlen, kormos fekete (lelőhelye: 1. tábla).

20. – Oz.2006.352.4. (8. tábla 20. tétel)

Világosvörösre égett, homokkal, csillámmal soványított töredék. Az előoldala fehér engobe-borításon zöld mázas, amely enyhén irizál (ld. 5. csempe). A hátoldala is mázas. A töredék egy bal alkart és kézfejet ábrázol, egy bő ujjú kabátban (?). A kéz feletti részen valószínűleg a kabát sálgallérszerű része. A bő ujjú kabátos ábrázolások próféta, apostol portréját mutató csempék típusához tartoztak. Ezt a töredéket is feltételesen ebbe a csoportba sorolom. A máz irizáló fénye az 5. számú csempéhez és köréhez mutat hasonlóságot (lelőhelye: 1. tábla).

21. - OZ.2014.340.42. (9. tábla 21. tétel)

Fehér anyagú töredék, nem túl finom soványító anyagokkal. A színoldalon zöld alapon fehér mázas iratszalg található (lelőhelye: 1. tábla).

22. – Oz.2014.44.1. (9. tábla 22. tétel)

Fehér anyagú, apró kavicsos törmelékkal, homokkal soványított. Előoldala zöld és fehér mázas. Hátoldala fekete, kormos. A színoldalon iratszalg látható. Egy részét, ahol felirat látható, bekarcolt kereteléssel emelték ki. A felirat olvashatatlan (lelőhelye: 1. tábla).

23. – Oz.2014.340.43. – Oz.2014.350.30. (9. tábla 23. tétel)

Fehérre égett agyagból, szemcsés, kavics törmelékes soványítású. Valószínűleg téglalap alakú mély tálrészes kályhacsempe bal alsó sarka. Előlapján bő kabátujjból kinyúló kézfej. A kézfej felett talán a

kabát sálgallér széle. A kézfej a mellkason. Iratszalogot ugyan nem látunk, de a kéztartás, a kabátujj milyensége az apostol- vagy prófétaábrázolásos csempékre utal (lelőhelye: 1. tábla).

Csempék és kályhák

A korábban a hónap műtárgyaként bemutatott oromcsempe és a további töredékek apostolábrázolásos kályha, kályhák meglétét bizonyítják az ozorai várkastélyban. A rendkívül töredékes, anyagukban, mázukban, egyéb formai jellemzőikben, valamint lelőhelyükben is meglehetősen változatos csoportot mutató csempeanyag az eddigi vizsgálatok során számos, ma még nem is teljesen egyértelmű csoportot mutat.

A vizsgált darabokat minden bizonnyal a 15. század második felében, a 16. század elején használták az akkor a Hédervári család által birtokolt épületben. A bemutatott töredékek jórészt az ún. középkori szemétretegből kerültek elő, amely a hódoltságkori berendezkedéskor, a vár körül történt planírozási munkák során keletkezett. A kályhák darabjai a vár török kézre kerülése után²³ minden bizonnyal szemétre kerültek, de nem kályhánként egy-egy helyre. A kályhák darabjai szerteszóródtak a vár körül, a vár környékének rendezése során, a palánkok építéskor szükséges tereprendezésekkor. Bekerülhettek azonban a hódoltságkori leletanyaggal vegyesen is különböző helyekre, a később, a hódoltság korában, vagy az újjáépítés során elvégzett területrendezési munkákkal a feltöltési rétegekbe (1. tábla).

Az apostolábrázolásos igen kevés töredék korlátozott elemzésekre ad módot. Fontos azonban, hogy töredékességük ellenére közlésre kerüljenek. Ennek kapcsán talán felszínre kerülnek még országsszerte különböző lelőhelyek rejtőzködő darabjai. Egy széleskörű anyaggyűjtés, annak elemzése választ adhat számos kérdésünkre. A csempéknek nem ismerjük a gyártási helyét, hányféle variációban készültek. Készültek-e másolatok az un. eredeti példányokról. Milyen társadalmi környezetben építettek az ebbe a csoportba tartozó csempékből kályhákat. Pontosan milyen időhatárok között használták az ebbe a csoportba tartozó kályhákat.

MÉRETEK

A bemutatott oromcsempe és a további töredékek alapján, bár mint látható a töredékek méretadataiból, igen korlátozottak a lehetőségek a méretek, formák meghatározására. Jelenleg az 1. számú csempét ismerjük, mint a kályha valószínűleg felső részét alkotó darabját. Magasságát nem tudjuk meghatározni, valójában a szélessége is csak körülbelüli adat. A 2. számú csempe volt rekonstruálható – téglalap alakú, 28 cm magas, 23,5 cm széles csempéről van szó. A 8. számú, dongás hátú darabnak a szélességét lehetett rekonstruálni: 25 cm. Mint látható, igen kevés adat áll rendelkezésünkre a pontos méretek kapcsán. A csempék formájáról sem tudunk sokat. Az 1. számú csempe íves, bár a felső záródása arra utal, hogy illeszthető volt négyzet vagy téglalap alakú csempékhez is. A korszakban a kályhák hasáb alakú alsó részből és feltehetőleg sokszögű toronyrészből állhattak, amelyet felül oromcsempe zárhatott. Jelen esetben nem lehet a kályhaforma rekonstrukcióját megkísérlni. A bemutatott csempék nemcsak méretükben nem meghatározhatóak, de véleményem szerint több kályha részei lehettek. Az egyszínű zöldmázások színük és anyaguk alapján is több csoportot alkotnak. A téma, az ábrázolás alapján ide soroltak között megjelennek a többszínmázás, vegyesmázás, azaz ólom- és ónmázát is alkalmazó darabok. Ez legalább két típusú kályhát jelent.

²³ FELD 2003, 10. (A várkastély történetét a kutatásvezető számos publikációban ismertette, jelen tanulmány nem tartja feladatának ennek áttekintését. Ld. a várkastélyra vonatkozó régészeti és történeti irodalmat.)

A CSEMPÉK ÁBRÁZOLÁSÁRÓL

A félalakos férfiábrázolás antik vagy modern ruhában, szakállal vagy a nélkül, különféle formájú fejfedővel és iratszalaggal övezve különböző művészeti ágakban ismert. Falképeken, nyomtatott rajzokon, építészeti alkotásokon igen elterjedt volt.²⁴ A kutatás jelenlegi állása szerint a csempék nyomódúcait a 15. század második felére keltezhető fametszetek alapján készíthették (2. kép). A csempetípusok már említett budai példányait Holl Imre mutatta be tanulmányában.²⁵

A visegrádi várban is előkerültek az ún. regensburgi kályha maradványai. Fehér, szemcsés anyagból készültek a csempék. Az iratszalagot tartó alak csempéjéből azonban csak egy a csempe bal felső sarkát képező iratszalag, valamint a próféta vállából egy kicsi rész, valamint a váll vonala került elő.²⁶ Ez ráadásul egy olyan darab volt, amelyet a kutató szerint, bár az előkerült töredék tökéletes mása volt a Budán előkerült ábrázolásnak,²⁷ de kiképzése miatt nem kerettel rendelkező lapcsempéként, hanem a kályha sarkára helyezett címerszerű formában rekonstruálhatták (3–4. kép).²⁸

2. kép. A csempék fametszet előképe
(HOLL 1980, 14. kép nyomán)

3. kép. A rekonstruált csempe
KOCSIS 2010, 375, 42. kép nyomán)

Valójában tehát maga a férfialak teljes ábrázolása nem került elő. A regensburgi csoporthoz tartozó többi csempe vizsgálata még hátra van az ozorai darabok vonatkozásában. A töredékesség miatt bizonytalan a töredékek besorolhatósága. Néhány esetben a jellegzetes íves, háromszöges szélű példány azonosítható.

A tatai vár feltárásából is ismerünk apostolábrázolásos csempéket. Az ásató szerint a 16. század elején kerültek a pince feltöltésébe 15. század második felére keltezhető kályhacsempék, köztük a most vizsgálatunk tárgyát képező dara-

4. kép. A rekonstruált csempe (BUZÁS – KOCSIS – LASZLOVSZKY 2013, 322 nyomán)

²⁴ WAGNER 2012.

²⁵ HOLL 1980. A típus darabjait ld: B. NYÉKHELYI 2018, 291–293.

²⁶ Kocsis Edit megfigyelése. Köszönöm szíves segítségét a részleteket illetően.

²⁷ Ld. HOLL 1980, 33, 1. kép

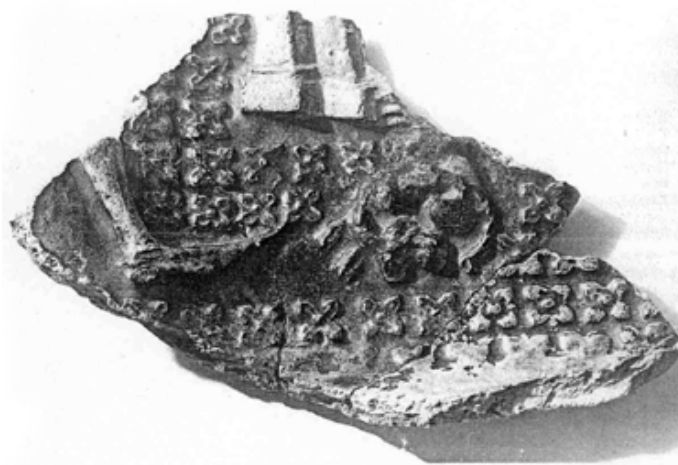
²⁸ Ezúton is köszönöm Kocsis Edit szíves szóbeli közlését a kutatásairól. A hivatkozott kályhacsempe: KOCSIS 2010, 375, 41a, 41b; angolul: KOCSIS 2013, 234, 46. kép, 235, 50–51. kép; BUZÁS – KOCSIS – LASZLOVSZKY 2013, 322 legfelül.

5. kép. Apostolábrázolásos kályhacsempe
(SZATMÁRI 1974, 49. 6. kép nyomán)

6. kép. Apostol-
ábrázolásos
kályhacsempe
(MEZŐSINÉ
KOZÁK –
SZATMÁRI
2004 belső
borító nyomán)

7. kép. Bepecsételt háttérű kályhacsempe
(SZATMÁRI-BÍRÓ 1977, 36. kép nyomán)

8. kép. Lapcsempe Altenburg apátságából
(WAGNER 2012, 52. 21. kép nyomán)

9. kép. Profétaábrázolásos lapcsempe Reichensteinből
(WAGNER 2012, 52. 22. kép nyomán)

10. kép. Mázatlan lapcsempe Seitenstetten
apátságából (WAGNER 2012, 52. 24. kép nyomán)

11. kép. Jákob
(GEREVICH 1952, XXXIX. tábla 1 nyomán)

12. kép. Jákob-ábrázolásos csempe
(Fotó: Vizi Márta)

bok is (5–6. kép).²⁹ Marosi Ernő leírása szerint az 5. képen bemutatott darab is színes mázas,³⁰ az ásató cikkében Mátyás-kori csempeként említi.³¹ Egy további tanulmányban a színes mázas prófétaábrázolásos csempe mellett még egy másik töredéket is közöl az ásató, amelyen csőrös cipős lábat látunk, egy kutyával a láb előtt (7. kép).³² A csempe érdekessége, hogy a háttér négyzög alakú leveles, bepecsételt minta tölti ki. Nem azonos az általam ismertetett ozorai lelőhelyű darabokon lévő bepecsételt, négyzetes mintákkal, de jellegében komoly hasonlóságot mutat azokkal.

A salzburgi érseki palota 1505-re datált vegyesmázás kályhájának vizsgálata során Jasmine Wagner a kályha nem látható, fal felőli hátoldalán talált prófétaábrázolásos kályhacsempéket.³³ Ennek kapcsán áttekintette a prófétaábrázolásokat, különös tekintettel a kályhacsempén lévőkre.³⁴ Munkájában Svájc-ból, Németországból, Ausztriából, Csehországból, valamint Magyarországról közölt párhuzamokat ismertetett tanulmányában. A magyarországi anyagban véleménye szerint gyakoribb ennek az ábrázolásnak az előfordulása, mint Ausztriában.

Az Ozorán előkerült 18. számú darabunkat magas kucsmás fejábrázolása, a ruházat, valamint egyes daraboknál a kéztartás miatt rokoníthatjuk a Jasmine Wagner által hivatkozott alsó- és felső-ausztriai darabokkal.³⁵ A 19. számú csempénk feje ugyan hiányzik, de a csempén lévő alakon lévő kabát, széles gallérjával szintén ezekkel a darabokkal rokonítható (8–10. kép). Az ozorai darabok peremének belső oldalán azonban kúszólevél-keretelés is található. Ezek az ozorai csempéken a háttérben a korábban leírt bepecsételt dísz is található. Érdekes módon a ruha és egyéb jellemzők meglehetősen rokoníthatóak, a háttér azonban nem.

Az ozorai leletanyagban azonban a témacsoport-hoz tartozó, színes mázas darabokkal is találkozhattunk. Ebből most három jellegzetes darabot mutatok be (9. tábla 21–23. tétel). A legnagyobb töredék egy négyzetes formájú, mély tálrésszel rendelkező csempe, feltehetőleg apostolábrázolással. Sajnos a fej és az iratszalag hiányzik, a jellegzetes kéztartás, sálgallérszerű gallér, bő, leomló kabátujj látható a töredéken, valamint a háttéren bepecsételt leveles dísz.

²⁹ SZATMÁRI 1974, 47, 49, 6–7. kép. A Szatmári Sarolta által a 7. képen közölt csempét jelen publikációban a későbbi színes közlés nyomán mutatjuk be. Ld. 6. kép. Marosi Ernő a 15. század utolsó negyedére keltezi. MAROSI 1994

³⁰ MAROSI 1994.

³¹ SZATMÁRI 1974, 49, 6. kép.

³² SZATMÁRI-BÍRÓ 1977, apostolfej: 35. kép, kutya: 36. kép. Jelen tanulmányban: 6–7. kép.

³³ WAGNER 2012.

³⁴ WAGNER 2012, 48–53.

³⁵ WAGNER 2012, 51, 52. Abb. 21–22.

13. kép. Iratszalagos csempe az I. gödörből
(HOLL 2005, 38. Abb. 2. 7. kép nyomán)

14. kép. Próféta iratszalaggal
(GRUIA 2013, 425 nyomán)

A magyarországi anyagban eddig sem volt ismeretlen ez a típus. Gerevich László a budai vár ásatásáról szóló beszámolóban már 1952-ben bemutatta azt a vegyesmázás sarokcsempét, amelynek egyik oldalán Jákob látható (11–12. kép).³⁶ Ezen is iratszalag látható, itt olvasható a felirat, mellette megfigyelhető a szintén jellegzetes kéztartás, a kinyújtott mutatóujjal.³⁷ Jasmine Wagner is ezt a csempét hozza tanulmányában egyik magyarországi példaként.³⁸

Holl Imre részletes elemzést készített a budai vár leletanyagában lévő jellegzetes fehér anyagú, színes csempecsoporthoz.³⁹ A budai vár gödöranyagában, az I. gödörben feliratos iratszalagos darab⁴⁰ is volt több, vegyesmázás töredék között (13. kép).

Vallási témákat ábrázoló csempékről Ana-Maria Gruia készített hatalmas gyűjtést.⁴¹ A középkori Magyar Királyság területéről származik néhány, a témánkba tartozó csempe.⁴² Sok hasonlóságot mutat az ozorai darabokkal egy töredékesen fennmaradt csempe (14. kép).⁴³

Az ozorai várkastély régészeti leletanyagában is jelentős mennyiségű, ebbe a fehér anyagú, többszínmázás csoportba tartozó csempetöredék található. Jó néhány, főként arcábrázolásos töredéket bemutattam már korábban.⁴⁴ A várkastélyban a fentiekben bemutatott három darabon kívül még jelentős számú, minden valószínűség szerint az apostolábrázolásos csoporthoz tartozó töredék van: Kézfejtöredékek, iratszalag darabok többféle színes mázzal. Ezek értékelése még további vizsgálatokat igényel.

Az ozorai várkastély kályhacsempe-leletanyaga igen sokrétű, még tartogat megoldandó kérdéseket. A felmerült kérdéseket nemcsak az ezen a lelőhelyen talált anyagok elemzésével, hanem széles körű, magyarországi és közép-európai anyaggyűjtés elvégzésével, és az összegyűjtött anyag komplex elemzésével fogjuk tudni megoldani.

³⁶ GEREVICH 1952, 154, XXXIX. tábla 1; HOLL 1952, 184, XXXIX. tábla 1; HOLL 2001, 376, 36. melléklet. Legújabban: KISS 2018, 174–177.

³⁷ HOLL 1952, 184, XXXIX. tábla 1.

³⁸ WAGNER 2012, 52, 54. Abb. 27. kép.

³⁹ HOLL 2001.

⁴⁰ HOLL 2005, 11, 38, 1. tábla 7.

⁴¹ GRUIA 2013.

⁴² GRUIA 2013, 414, 237. tétel, 238. tétel.

⁴³ GRUIA 2013, 425, 264. tétel.

⁴⁴ VIZI 2015a, 54–55; VIZI 2015b, 33–35.

KATALÓGUS

Sor-szám	Leltári szám	Méretetek	Lelőhely
1.	Oz.2006.36.1.	töredék M: 19,6 cm Sz: 13 cm	1.1. - 711:* XVI. szelvény (?) 1985 (?) 1.2. – 752: XVI. szelvény, szemétségdör 1985. augusztus 29–30.
	Oz.2015.219.1.	V: 1,4 cm	északkeleti torony 2014. november 26.
2.	Oz.2006.2.1.	rekonstruált M: 28 cm Sz: 23,5 cm Mélység: 8 cm	2.1. – 559: XIII. szelvény, szemétreteg alsó része 1988. július 19.
			2.2. – 630: XIII. szelvény, 27. ároknál, nyugatra, félköríves résznél 1988. július 21.
			2.3. – 633: ua.
			2.4. – 635: XIII. szelvény, szemétreteg 1988. július 14.
3.	Oz.2006.375.1	töredék H: 17,2 cm Sz: 9,2 cm Mélység: 4,5 cm V: 1,5 cm–2,6 cm	713: XVI. szelvény, téglaomladék fölött 1985. augusztus 15.
4.	Oz.2014.334.25.	töredék M: 9,1 cm	4.1. – XXXII. szelvény 1990. augusztus 10.
	Oz.2014.225.22.	Sz: 13,6 cm V: 2,8 cm	4.2. – 2013.1. szelvény 2013. szeptember 20.
5.	Oz.2006.89.1.	összetartozó töredékek M: 20 cm Sz: 13 cm V: 1,5 cm	5.1. – 26. árok 1982. június 16.
	Oz.2014.343.54.		5.2. – XXXII. szelvény 1990. augusztus 09
	Oz.2015.207.11.		5.3. – 2013.2–3. szelvény, tanúfal É, 9. réteg 2014. november 8.
6.	Oz.2006.373.1.	töredékes fej M: 8,2 cm Sz: 7,8 cm V: 1 cm	615: XIII. szelvény, középkori szemétreteg, -252–272cm 1988. július 12.
7.	Oz.2006.374.1.	töredékes fej M: 8,0 cm Sz: 5,6 cm V: 0,8 cm	715: XVI. szelvény, téglaomladék fölött 1985. augusztus 15.

* A kutatócsoport vezetőjének, Feld Istvánnak engedélyével Tamási Judit kezdte meg a kályhacsempe-leletanyag feldolgozását. Ennek során gyűjtötte ki a kutatások során előkerült kerámia-leletanyagból a különböző korú kályhacsempeanyagot. Ezeknek a daraboknak a nyilvántartása során egy háromjegyű folyószámot kaptak a darabok. Ezekhez kapcsolta az ásatási információkat. A kályhacsempe-leletanyag feldolgozását a szerző vette át. Ezúton is köszönöm Feld István engedélyét a feldolgozás folytatására, valamint Tamási Juditnak, hogy a kályhacsempe-vizsgálatokkal kapcsolatos feljegyzéseit felhasználásra átengedte.

Sor-szám	Leltári szám	Méretetek	Lelőhely
8.	Oz.2006.4.1.	lapcsempe töredéke, hátlal dongával M: 11, 2 cm Sz: 22 cm (kb. 25 cm) Mélység: 9 cm	8.1. – 400: 27. árok, szemétreteg 1987. július 20.
			8.2. – 416: 27. árok, szemétreteg 1987. július 21.
			8.3. – 527: XIII. szelvény, szemétreteg 1988. július 13.
			8.4. – 560: XIII. szelvény, szemétreteg alsó része 1988. július 19.
			8.5. – 650: XIII. szelvény, középkori szemétreteg
9.	Oz.2006.375.2.	lapcsempe bal alsó sarok Sz: 25 cm M: 11,5 cm	9.1. – 809: XVI. szelvény, olvashatatlan réteg 1985. augusztus 29.
	Oz.2014.169.8.	V: 0,5 cm Mélység: 9 cm	9.2. – 4. árok, tisztítás 2013. szeptember 16.
10.	Oz.2012.34.4.	lapcsempe töredéke M: 8 cm Sz: 12,5 cm V: 1,5–2,5 cm	34.1.94.:** 34. árok, „kora újkori feltöltés, üveg, kerámia, állatcsont”
11.	Oz.2014.15.41.	lapcsempe alsó széle M: 11,5 cm Sz: 10,3 cm V: 1,2–1,5 cm	XXXI. szelvény, 074+075+076 2013. október 10. „hódoltság kori kerámia, kályhacsempe, kályhaszem, állatcsont”
12.	Oz.2006.366.1.	lapcsempe töredéke H: 11 cm Sz: 5,9 cm V: 1,5–2,5 cm	717: XVI. szelvény, téglalomladék fölött 1985. augusztus 15.
13.	Oz.2006.352.5.	lapcsempe töredéke H: 7,1 cm Sz: 5,1 cm V: 1,5–2,5 cm	9. árok 1981. szeptember 08.
14.	Oz.2006.352.1.	lapcsempe töredéke M: 10,2 cm Sz: 8,3 cm V: 1-1,8 cm	12. árok 1981. szeptember 16. „Az udvar közepén egy dongaboltozatos épít- ménynél 16-17. századi leletanyag került elő – grafitozott kályhaszemek, kötömb, két kályhacsempe darab, vegyes edénytöredék került elő.”
15.	Oz.2015.207.12.	saroktöredék 8 cm×8,7 cm×8,8 cm V: 0,8 cm	2013/2–3. szelvények, tanúfal É, 9. réteg 2014. november 8. „16–17. sz-i kerámia, zöld mázas kályha- szem töredéke”

** A szerző által kidolgozott kerámianyilvántartó rendszer egyik alapja az egyedi kódok alkalmazása még leltározás előtt, az egyes leletek minél pontosabb azonosításának szükségessége miatt. Ld. VIZI 2006, 73–90; VIZI 2010, 818–838.

Sorszám	Leltári szám	Méretetek	Lelőhely
16.	Oz.2014.29.533.	lapcsempe töredéke M: 11,1 cm Sz: 7,5 cm V: 1 cm	XXIX. szelvény (073) 2013. október 14. <i>„Bronz csillár töredéke, rézedény töredék, hódoltság kori kerámia, középkori kályhaszem, kályhacsempe töredékek, állatcsont.”</i>
17.	Oz.2006.366.2.	lapcsempe töredéke M: 9,3 cm Sz: 5,2 cm V: 0,8 cm	381: XV. és 25. árok közötti tanúfal elbontásából, barna téglaporos Zsigmond-kori feltöltésből 1986. július 17. – napló szerint: <i>„elértük a Zsigmond-kori réteg felső szintjét”</i>
18.	Oz.2006.363.1.	laptöredék, bal felső sarok M. 12 cm Sz: 13,5 cm V: 1,2 cm	XVIII. szelvény (?)
19.	Oz.2006.362.1.	lapcsempe, bal alsó negyed M: 16 cm Sz: 13 cm V: 0,7–1,3 cm	19.1. – 270: 27. és XVI. közötti tanúfalak bontásából, vörös színű törmelék a török alatt, szemét felett 1989. augusztus 15.
			19.2. – 762: XVI. szelvény, szemétreteg 1985. augusztus 29.
20.	Oz.2006.352.4.	lapcsempe töredéke (?) 7,7 cm×6 cm V: 0,8 cm	12. árok 1981. szeptember 16.
21.	OZ.2014.340.42.	lapcsempe 6,2 cm×7,3 cm V: 0,7 cm	XXXII. szelvény, nyesésből 1990. augusztus 18. <i>„Az udvar közepén egy dongaboltozatos építménynél 16-17. századi leletanyag került elő – grafitozott kályhaszemek, kötömb, két kályhacsempe darab, vegyes edénytöredék került elő.”</i>
22.	Oz.2014.44.1.	lapcsempe 7,5 cm×8,5 cm V: 0,8 cm	XXVII. szelvény 2013. október 2. <i>„A szelvény északi részéből. A barokk kori téglás omladékréteg eltávolítása közben került elő.”</i>
23.	Oz.2014.340.43.	lapcsempe Sz: 16,5 cm	23.1. – XXXII. szelvény, nyesésből 1990. augusztus 18.
	Oz.2014.350.30.	M: 6 cm V: 0,8 cm Tálmélység: 7–8 cm	23.2. – XXXII. szelvény, nyesésből 1990. augusztus 18.

IRODALOMJEGYZÉK

- Csodálatos castello 2015 *Csodálatos castello. Az ozorai vár története.* Szerk. Ritoók Pál. Budapest 2015.
- B. NYÉKHELYI 2018 B. NYÉKHELYI DOROTTYA, *Az ún. „regensburgi” kályha csempéi Budáról, Tatáról és Visegrádról.* In: Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon, 14–16. század. Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum 2018. április 11–szeptember 2. Szerk. Kiss Virág – Spekner Enikő – Végh András. Budapest 2018, 291–293
- BUZÁS – KOCSIS – LASZLOVSZKY 2013 BUZÁS Gergely – KOCSIS Edit – LASZLOVSZKY József, *Catalogue of Objects and Finds.* In: The Medieval Royal Palace at Visegrád. Ed. Buzás, Gergely – Laszlovszky, József. Budapest 2013, 301–368.
- FELD 2003 FELD István, *Az ozorai várkastély története – Die Baugeschichte der Burg von Ozora.* Műemlékvédelem XLVII (2003) 1. sz. 1–13.
- FELD – GERE – KOVÁCS – VIZI 2017 FELD István – GERE László – KOVÁCS Imre – VIZI Márta, *Csillár töredéke.* In: A hónap műtárgya. Időszaki kiállítások a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban. 2008–2016. Szerk. K. Németh András. Szekszárd [2017] 86–87. (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 4.)
- GERE – VIZI 2015 GERE László – VIZI Márta, *A fűtés és világítás tárgy emlékei a 15. század első feléből.* In: Csodálatos castello. Az ozorai vár története. Szerk. Ritoók Pál. Budapest 2015, 19–25.
- GEREVICH 1952 GEREVICH László, *Castrum Budense.* ArchÉrt 79 (1952) 150–171, XXVII–XLIX.
- GRUIA 2013 GRUIA, Ana-Maria, *Religious Representations on Stove Tiles from the Medieval Kingdom of Hungary.* Cluj-Napoca 2013. (Bibliotheca Musei Napocensis XLII.)
- HOLL 1952 HOLL Imre, *Használati és díszkerámia a budai várpalotából – La céramique médiévale retrouvée au cours des fouilles au château (vár) de Bude.* ArchÉrt 79 (1952) 179–185, XXXVII–XLII, LIII–LV.
- HOLL 1980 HOLL Imre, *Regensburgi későközépkori kályhacsempék Magyarországon – Spätmittelalterliche Kachelöfen aus Regensburg in Ungarn.* ArchÉrt 107 (1980) 30–43.
- HOLL 2001 HOLL, Imre, *Spätgotische Öfen aus Österreich. Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn IX.* Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 52 (2001) 353–414.
- HOLL 2005 HOLL, Imre, *Fundkomplexe des 15.–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda.* Budapest 2005. (Varia Archaeologica Hungarica XVII.)

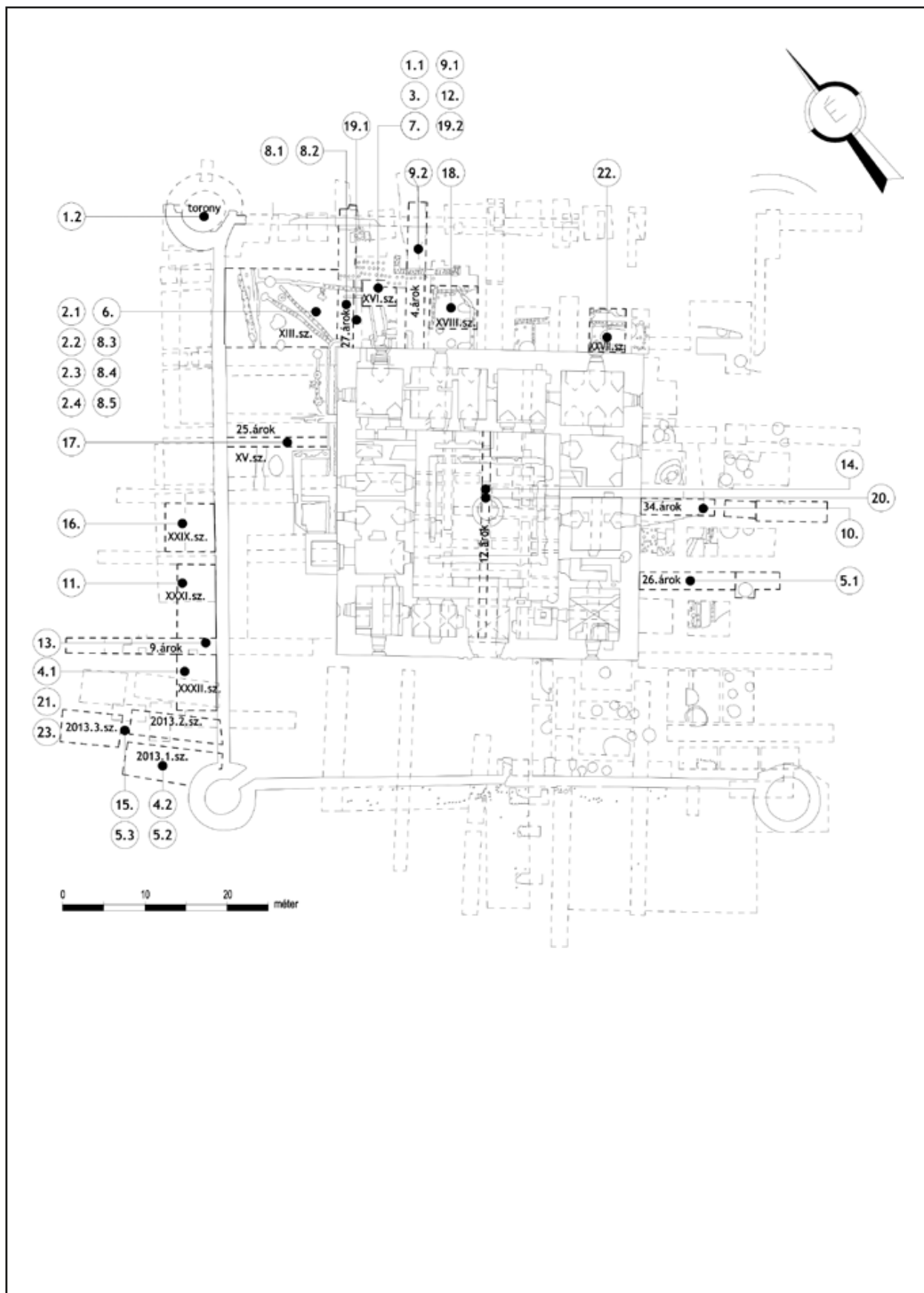
- KISS 2018 KISS Virág, *Sarokcsempe Jákob és vadember ábrázolásai*. In: Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon, 14–16. század. Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum 2018. április 11–szeptember 2. Szerk. Kiss Virág – Spekner Enikő – Végh András. Budapest 2018, 175–177.
- KOCSIS 2010 KOCSIS Edit, *A királyi palota kályhái*. In: A visegrádi királyi palota. Szerk. Buzás Gergely – Orosz Krisztina. Budapest 2010, 363–377.
- KOCSIS 2013 KOCSIS, Edit, *The Stoves of the Royal Palace*. In: The Medieval Royal Palace at Visegrád. Ed. Buzás, Gergely – Laszlovszky, József. Budapest 2013, 219–236.
- MAROSI 1994 MAROSI Ernő, *V-33. Kályhacsempetöredék férffeffel*. In: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Szerk. Mikó Árpád – Takács Imre – Tóth Sándor. Budapest 1994, 311.
- MEZŐSINÉ KOZÁK – SZATMÁRI 2004 MEZŐSINÉ KOZÁK Éva – SZATMÁRI Sarolta, *Királyi vár és monostor. Tata és Vértesszentkereszt a középkorban*. Tata 2004. (Kiállításvezető a tatai Kuny Domokos Megyei Múzeum állandó kiállításához IV.)
- SABJÁN 2001 SABJÁN Tibor, *Késő középkori népies kályháink nagytáji vonatkozásai – Ofen des Volkes vom Spätmittelalter in den Großregionen*. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig (A 2001. október 9–10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga). Szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit. Szolnok–Szentendre 2001, 281–330.
- SZATMÁRI 1974 SZATMÁRI Sarolta, *Előzetes jelentés a tatai vár ásátásáról – Vorläufige Mitteilung über die Ausgrabungen in der Burg von Tata*. ArchÉrt 101 (1974) 45–54.
- SZATMÁRI-BÍRÓ 1977 SZATMÁRI-BÍRÓ, Charlotte, *Städtisches Leben im Spätmittelalter am Beispiel des Marktfleckens Tata/Totis*. In: Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters. Internationaler Kongress, Krems an der Donau 20. bis 23. September 1976. Wien 1977, 37–49. (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse 325.)
- Szívmelengető középkor 2018 *Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon, 14–16. század. Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum 2018. április 11–szeptember 2.* Szerk. Kiss Virág – Spekner Enikő – Végh András. Budapest 2018.
- TAMÁSI 2004 TAMÁSI, Judit, *Stücke des Ritterfigurens ofens zu Ofen (Buda) aus dem Burgschloss von Ozora – im Kontext der Werkstattbeziehungen*. In: „Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk. Kovács Gyöngyi. Budapest 2004, 519–532.

- VIZI 2011 VIZI Márta, *Újkori kályha darabjai az ozorai várkastély régészeti feltárásából – Pieces of a modern age stove from an archaeological excavation at Ozora Castle*. In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk. Terei György – Kovács Gyöngyi – Domokos György – Miklós Zsuzsa – Mordovin Maxim. Budapest 2011, 307–322.
- VIZI 2015a VIZI Márta, *Előzetes jelentés az ozorai várkastély kutatása során előkerült kályha leletanyagáról – Vorläufiger Bericht über das nach der Forschung des Burgkastells von Ozora freigelegte Ofenfundmaterial*. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXVII (2015) 41–73.
- VIZI 2015b VIZI Márta, *Kályhák a késő középkori várban*. In: Csodálatos castello. Az ozorai vár története. Szerk. Ritoók Pál. Budapest 2015, 33–35.
- VIZI 2017 VIZI Márta, *Apostolt ábrázoló kályhacsempe az ozorai várkastélyból. (A hónap műtárgya, 2017. október)* <http://wmmm.hu/2017-oktober-apostolt-abrazolo-kalyhacsempe-az-ozorai-varkastelybol/> (2019. február 21.)
- VIZI 2018 VIZI Márta, *Apostolt ábrázoló kályhacsempék*. In: 15. Tamási Kalendárium 2019. Szerk. Örményi János. Tamási 2018, 129–131.
- WAGNER 2012 WAGNER, Jasmine, *Der Ofen in der Goldenen Stube der Festung Hohensalzburg. Teil I: „The Dark Side(s)”. Fragen zu Standort und historistischer Renovierung des Festungsofens sowie Vorstellung des polychrom glasierten Kachelensembles an dessen Rückwand*. Beiträge zur Mittelarchäologie in Österreich 28 (2012) 33–80.

RÖVIDÍTÉS

ArchÉrt

Archaeologiai Értesítő, Budapest

1. tábla: A várkastély alaprajza a tárgyak lelőhelyével

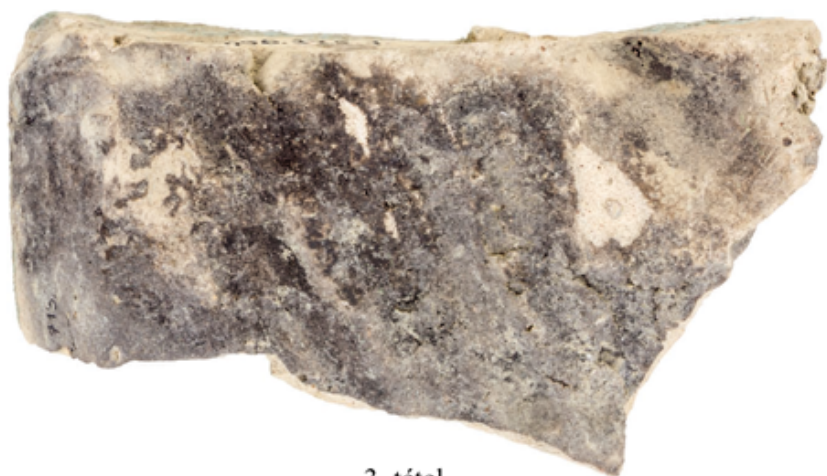
1. tétel
Oz.2006.361.1. - Oz.2015.219.1.

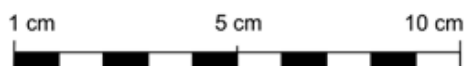
2. tétel
Oz.2006.2.1.

2. tábla. 1. tétel: Íves oromcsempe előlapja és hátoldala;
2. tétel: Lapcsempe dongás háttal, kiegészítés előtt és kiegészítve

3. tétel
Oz.2006.375.1.

4. tétel
Oz.2014.334.25. - Oz.2014.225.22.

3. tábla. 3. tétel: Lapcsempe töredéke: elő- és hátoldal;
4. tétel: Lapcsempe töredéke: elő- és hátoldal

5. tétel
Oz.2006.89.1. - Oz.2014.343.54. - Oz.2015.207.11.

6. tétel
Oz.2006.373.1.

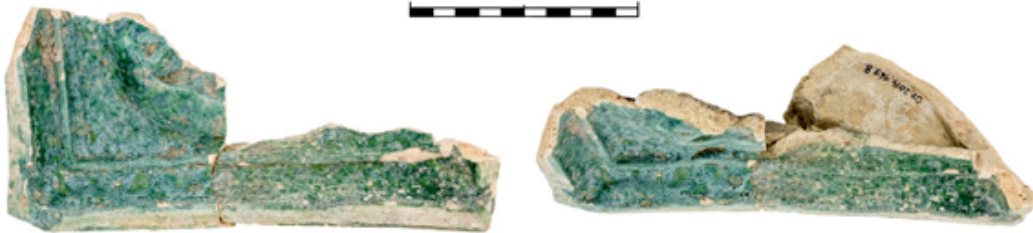
7. tétel
Oz.2006.364.1.

4. tábla. 5. tétel: Lapcsempe összetartozó töredékei: elő- és hátoldal;
6. tétel: Lapcsempe töredéke: elő- és hátoldal; 7. tétel: Lapcsempe töredéke: elő- és hátoldal

8. tétel
Oz.2006.4.1.

9. tétel
Oz.2006.375.2. - Oz.2014.169.8.

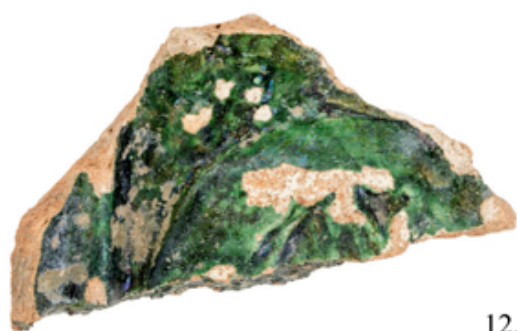
10. tétel
Oz.2012.34.4.

11. tétel
Oz.2014.15.41.

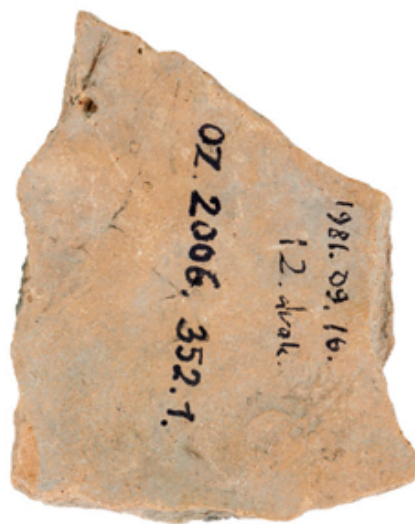
5. tábla. 8. tétel: Lapcsempe töredéke dongás háttal; 9. tétel: Lapcsempe töredéke dongás háttal;
10. tétel: Lapcsempe töredéke: elő- és hátoldal; 11. tétel: Lapcsempe elő- és hátoldala

12. tétel
Oz.2006.366.1.

13. tétel
Oz.2006.352.5.

14. tétel
Oz.2006.352.1.

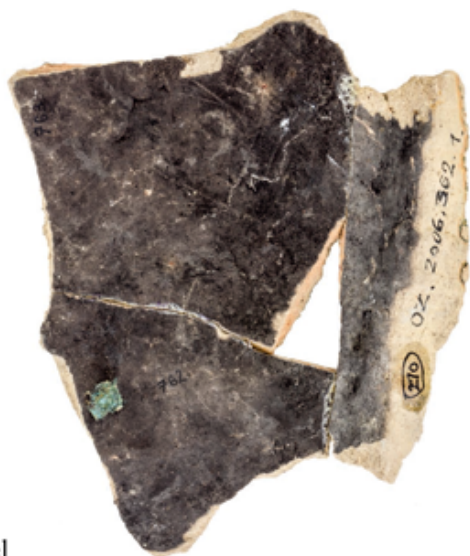
6. tábla. 12. tétel: Lapcsempe elő- és hátoldala; 13. tétel: Lapcsempe elő- és hátoldala;
14. tétel: Lapcsempe elő- és hátoldala

7. tábla. 15. tétel: Lapcsempe dongás hátrésszel: elő- és hátoldala; 16. tétel: Lapcsempe elő- és hátoldala; 17. tétel: Lapcsempe elő- és hátoldala

18. tétel
Oz.2006.363.1.

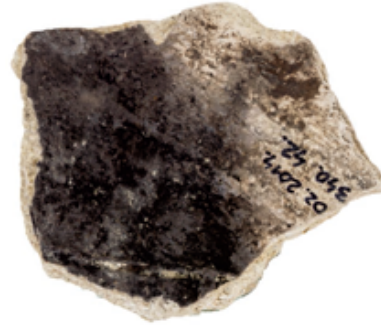
19. tétel
Oz.2006.362.1.

20. tétel
Oz.2006.352.4.

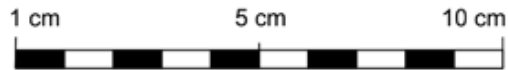
8. tábla. 18. tétel: Lapcsempe elő- és hátoldala; 19. tétel: Lapcsempe elő- és hátoldala;
20: Lapcsempe töredéke: elő- és hátoldal

21. tétel
Oz.2014.340.42.

22. tétel
Oz.2014.44.1.

23. tétel
Oz.2014.340.43. - Oz.2014.350.30.

9. tábla. 21. tétel: Lapcsempe töredéke; 22. tétel: Lapcsempe töredéke: elő- és hátoldal;
23. tétel: Mélyített tükrű lapcsempe töredéke

Ofenkachel mit Aposteldarstellung

Besondere mittelalterliche Ofenkacheltype aus dem Burgkastell in Ozora

Die Gemeinde Ozora liegt im Tal des Flußes Sió, am nördlichen Teil des Komitates Tolnau. In der Gemeinde steht der viereckige Gebäudeblock. Das Gebäude ist von einer quadratförmigen Wand umgrenzt, an ihren Ecken mit runden Türmen befestigt. Bedeutende Überreste des Burgkastells sind erhalten geblieben, welche sich die Spuren von mehreren Umbauarbeiten tragen. Im Laufe der jahrzehntelangen archäologischen Kunstdenkmalforschung kam ein bedeutendes Fundmaterial hervor, unter denen auch Stücke von Heizungsanlagen. Hier teilen wir Informationen über eine Gruppe des Ofenfundmaterials, über die Kacheln mit Aposteldarstellung mit.

Auch die sich erhaltene Stücke der zur Heizung der mittelalterlichen Plätze dienenden Kachelofen sind recht repräsentativ. Die bisherigen Ergebnisse wurden in meiner früheren Studie bereits zusammengefaßt. Bis zur Zeit der Türkenherrschaft, Mitte des 16. Jahrhunderts ließen die Eigentümer immer die modischsten Ofen des aktuellen Zeitalters in den Räumen bauen. So können wir in der Zeit von Pipo die Kachelofentype aus der Zeit des Königs Sigismund von Luxemburg und die aus diesen Kacheln gebauten Ofen finden. Viele Überreste der in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts modischen sog. Ritterfigurkaminen wurden bei der Ausgrabung gefunden. In der Zeit der Familie Hédervári standen unter anderen schon auch aus farbigen glasierten Kacheln gefertigte Ofen im Gebäude. Diese Stücke weisen eine große Ähnlichkeit mit der berühmten Salzburger Werkstatt dieses Zeitalters auf.

Unter den Bruchstücken gibt es aller Wahrscheinlichkeit nach auch Stücke, die unter den vielen Bruchstücken Heiligen und Gesichter darstellen. Unter diesen finden wir auch Kachelbruchstücke, welche Apostel darstellen. Schriftbandfragmente und Oberhand schildernde Bruchstücke wurden auch freigelegt.

Separat von den farbigen glasierten Bruchstücken läßt sich eine besondere Gruppe beobachten, welche aus grün glasierten Stücken bestehen. Außer der Glasurtechnik bindet das Thema der Darstellung diese Gruppe zusammen. Auf diesen Stücken sehen wir jedenfalls Porträte von Aposteln, mit Schriftbändern verschnürt.

Aus diesen Kacheln lassen sich mehrere Typen unterscheiden, Flach- und Eckenkacheln gleichzeitig. Die Kacheln sind aus den Ausgrabungsarbeiten des Königpalastes Buda bekannt, kamen jedoch Exemplare auch aus anderen Fundorten, wie Tata und Visegrád. Das für das Ende des 15. Jahrhunderts datierbare Fundmaterial weitete unsere Kenntnisse über diese Kachelngruppe mit Gewißheit aus.

GAÁL ATTILA

Fémleletek a szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából II.

Háztartási eszközök, személyes használati tárgyak

Az újpalánki várban és környékén feltárt hadifelszerelésekkel kapcsolatos fémtárgyakról szóló írásunk folytatásaként most a háztartási eszközök, ruházathoz tartozó és személyes használati tárgyak – nem minden esetben fémből készített – leletanyagát adjuk közre.¹

*

KÉSEK, BOROTVÁK, EVŐESZKÖZÖK

Egyenes kések. A vaskések a középkori, késő középkori feltárások igen változatos és – főként Holl Imre alapvető munkáinak és az azokat követő újabb feldolgozásoknak köszönhetően – egyre jobban kutatott leletei.² Az újpalánki fémtárgyak, így a kések közreadásánál most is a már korábban említett szempontoknak megfelelően támaszkodtunk a megyénkbeli várkastély, Ozora régészeti fémleleteit közreadó összefoglaló tanulmányra, valamint – elsősorban a késeknél – a hasonló nagyvázsonyi fémleleteket közlő dolgozatra, Szvath Márton munkájára.³ Tettük ezt ugyanakkor úgy, hogy nem akartuk az újpalánki késeket mindenáron besorolni az általuk ajánlott típusok, adott esetben altípusok valamelyikébe. Ennek lehetőségét meghagytuk a téma részletkérdéseivel mélyebben foglalkozó kutatók számára.

Az újpalánki vár feltárása során az egyszerű fanyelű késektől, a finom kidolgozású, csontnyelű, rézlemez-borításos nyéllel készült import késekig igen sok típus előkerült. A fényképes táblák összeállításánál elsősorban a morfológiai szempontoknak megfelelően jártunk el, s leírásukat is ezek sorrendjében adjuk.⁴ Néhány – elsősorban felszíni gyűjtésből származó – tárgynál felmerült ugyan

¹ GAÁL 2017b.

² HOLL – PARÁDI 1982; HOLL 2000; HOLL 1994–1995.

³ GERE 2003; SZVATH 2014.

⁴ A kések leltári számai nem a tárgyleírásoknál, hanem a táblán lévő tárgyfotók alatt találhatóak.

a közeli Szentmiklósról vagy Szerdahelyről származtatás, így az 17. századnál korábbra történő datálás lehetősége is (amit külön jelezünk!). A kések döntő többsége azonban a vár felépítése (1596) és a 18. század első harmada közötti időszakra keltezhető, így reményeink szerint más, bonyolultabb rétegvizonyokkal bíró feltárások anyagának datálásánál is segítségül szolgálhatnak majd.

Fanyelű stájer kések. Az újpalánki vár kései között legnagyobb méretűek az 1. táblán lévő és az 5. tábla 4. szám alatti fa nyélborítású konyhakések. Jelen ismereteink szerint ezeket a robosztus, U alakú pánttal lezárt végű konyhakéseket az ausztriai Stájerben készítették és importként kerültek hozzánk. A többi stájer eredetű késhez viszonyítottan kevés példányuk ismert. Egy 17. század második felére datált nyél Ozorán⁵(Gere 4. típus), egy közel 20 cm-es ép változata a stájer alapítású Bajcsavárból⁶, egy további, U alakú pánttal lezárt végű késnyél pedig a budai királyi palota leletei között került ismertetésre⁷.

Hat ilyen késünk közül kettő teljes méretű (23,3 és 24,7 cm), a másik négy töredékes. Mind-egyikre jellemző azonban a széles, egyenes penge, melynek foka az egyik ép kés hegyénél ferdén előredőlő, a másiknál íves (1. tábla 1–2). A nyéllemezek lefelé eltérő mértékben, de enyhén vagy erőteljesebben kiszélesedők. A borítólemezeket felül keskeny rézlemez zárja le, melynek az él irányába emelkedő felső széle (az 5. tábla 4. számút kivéve) kifut a penge éléig. A nyél alsó végét az említett széles, U alakú rézlemez határolja, melyet a nyéllemez végéből kialakított, elkalapált végű lapos tüske rögzít. A fából készített nyélborítást mindegyiknél négy szegeccsel erősítették fel, az ötödik szegecs a pengetőnél lévő rézlemez rögzíti.

Két további kés esetében lehetséges, de nem egyértelmű idetartozásuk.

Az 1. tábla 5. számú kés az egyik ilyen, melyen a nyak rézlemeze hiányzik és a penge is erősen elkeskenyedő. Utóbbi elsősorban a hosszas használat és a gyakori élezés következménye lehet. Másodikként a 3. tábla 5. számú kést említhetjük, mely méretét tekintve előbbieknél kisebb ugyan (15,6 cm hosszú), de széles pengéje, a nyél felső végződésének szélességét tartó díszes rézlemeze, fa nyélborítása az előzőkkel mutat azonosságot. Nyéllemezének alsó vége töredezett ugyan, de így is az U alakú rézverettel történt lezárás valószínű. Idesorolásának esetleg ellentmondhat a nyak rézlemezének vas szegecse és az, hogy a nyélborító lemezeket is mindössze két, és nem négy szegeccsel rögzítették, bár mindez lehet műhelyajátosság is.

A 2. tábla 1–3. számú kések a fa nyélborítású, hosszabb méretű késtípushoz tartoznak. A lefelé csak igen kissé kiszélesedő nyelet egy esetben (2. tábla 2) láthatóan négy szegecs rögzíti, a 2. tábla 1. és 3. számú késeknél azonban ez csak valószínűsíthető. A pengető és a nyél találkozásánál itt is felszegecselt rézlemezek vannak, a nyélvégek alsó záró lemezei azonban az előző típustól eltérőek és mindhárom késünkönél más formájúak és különböző anyagból készültek. A 2. tábla 1. számú nyelet egy erősen korrodált, pajzs alakú vaslemez zárja le. A 2. számú késnyél kissé előreugró végét pajzs alakúra faragott szarvasagancs-lemez borítja, melyet vékony rézlemezekkel hézagoltak ki.

A 2. tábla 3. számú késnek élezések folytán rövidre és hegyesre kopott végű pengéje hosszabb idejű használatról árulkodik. Nyélvégén pajzs alakú, domború rézlemez van, amelyet a nyéllemez-ből kiálló lapos tüskére nitteltek fel. A két, penge nélküli nyél esetében valószínűsíthető, hogy az ozorai 3. típus valamelyik altípusába tartozhatnak, annak ellenére, hogy vas, illetve szarvasagancs végződés sem Ozorán, sem pedig az ebbe az alaptípusba sorolt nagyvászsonyi kések között nem fordul elő.⁸ A 2. tábla 3. számú ép kés kevésbé kopott változata azonban ismert Ozoráról. Úgy véljük, hogy újpalánki párhuzama alapján annak kora is a 17. századra határozható meg.⁹ Ismérveik alapján ez a három kés is a stájer importkése közé sorolható.

⁵ GERE 2003, 75, 50. tábla 7, 97. tábla 1.

⁶ VÁNDOR 2002, 232 (344. tétel).

⁷ HORVÁTH 2016a, 31–32, VII. tábla 6.

⁸ SZVATH 2014, 357–358. 2. ábra.

⁹ GERE 2003, 72. 46. tábla 1, 95. tábla 1.

A 17. századi fanyelű kések egy sajátos típusváltozatát képviselik a 3. tábla 1–4. számú kések, melyek nyelének kialakításához egyaránt használtak fát, rezet és csontot. Ezeknek – a Gere László által az ozorai 5. típusba sorolt – késeknek közös ismérve a nyél felső végződésénél szélesebb és az éllel párhuzamos fokú, enyhén előretört hegyben végződő penge, melynek alsó végén lévő rézlemez teljesen vagy majdnem teljesen kifut az élig. A lefelé szélesedő nyéllapra a domború falemezeket négy szegecs rögzíti. A nyél alul vagy két külön lapból álló, vagy egy darabból készült, „csőrszerűen” előre ívelt aljú csontvéggel zárul. A teljesen ép nyelű és pengéjű 3. tábla 2. számú kés pontos megfelelője ismert Ozoráról¹⁰ és Nagyvázsonyból¹¹ is. Mindegyik két-két csontlemezből összetett, nyélborítás alatti szélükön két párhuzamos vonal közötti pontsorról díszített véggel készült. A különbség csak annyi, hogy az úpalánki késen a lemezeket rögzítő rézszegecs végződéseit még apró rézrozzetták is díszítik. Hasonló, bár kevésbé díszes, pontsorok nélküli csontvéggel készített késnyél a barcsi török palánkvárból is ismert.¹²

Az 1. és 3. számú – törött, illetve hiányzó pengéjű – kések nyélborításának alsó vége, és az egy darabból faragott csontvégek közé egy-egy vékony csontlemez is beillesztettek. Az igen hosszú pengéjű 4. számú kés a nyél felső harmadánál eltört, alsó része hiányzik. A megmaradt részek alapján azonban biztosan ehhez a típushoz sorolhatók.

A 4. tábla 1–2. és 10. számú nyéllemezes kések nyélborító anyaga bizonytalan, de a 3+1 vasszegecs és az 1–2. példányokon megmaradt pengetőnél lévő rézlemez alapján úgy véljük, hogy fanyéllal készülhettek, ezért a Gere László-féle 3. típusba illenek. A bizonytalanságot növelheti, hogy erősen átégett anyaguk miatt nehezen dönthető el, hogy a penge és a nyél együttes befelé íveltsége (főleg az 1. számúnál) szándékos, vagy egy erős deformációnak köszönhető.

A 4. tábla 11. számú nyéllemezes kés besorolása az ismert jellemző jegyek és analógiák hiányában szintén bizonytalan. Ha feltételezzük azonban, hogy a kissé előreívelő, és a használatától megkopott élű, két szegecslyukas nyéllemezzel készült kés nyelét eredetileg csontlemez borították, akkor a kés a habán késeknek egy korai példánya lehet. Egy ehhez nagyon hasonló – de még a jellegzetes ovális átmetszetű nyak nélküli – csont nyélborítású kés az ozorai kések között került közlésre.¹³

A 23,3 cm hosszú, vastag pengéjű konyhakés pengevége enyhén hátrahajló, pengéje és nyéllemeze lefelé folyamatosan szélesedő (4. tábla 12). A nyak anyagát először kovácsolással a ma már hiányzó nyél vastagságára növelték, majd egy éles töréssel visszacsökkentették a nyéllemezzel szintjére, helyet adva ezzel az ismeretlen anyagú nyélborításnak. Az ugyancsak ismeretlen anyagú késvéget egy szokatlanul nagyméretű tövisen rögzítették. Hasonló kést az eddig ismertek között nem találtunk, de a nyak megvastagítása, a nyél szerkezete alapján – a formai különbözőségek mellett is – habán készítmény utánezatának véljük. A váron belüli 56/H jelű gödröt – melyből előkerült – a vár pusztulása után töltötték be, így földbekerülésének ideje az 1686 és a 18. század első harmada közötti időszak.

A 4. tábla 3. számú kés szokatlanul kisméretű (17,4 cm.), egyenes fokú és élű, foka a hegynél előredől. A pengető és a szépen formált – a kisujj számára külön beíveléssel készített – nyél találkozásánál a nyak ovális átmetszetűre megvastagított. A nyéllemezzel foka erősen ívelt, így a lemezekkel borított nyél vége előredől. Lezárása domború rozettával díszített, rombusz alakú sárgaréz lemezzel történt. Ez hegyesszöget zár be a kés hossz tengelyével. A minden bizonnyal női kéz számára készített étkező kést megvastagított nyaka, a pengéhez viszonyítottan rövid nyele és díszes kivitele alapján az általában csont nyélborítással készített habán kések egyik ritka, fa nyélborítású példányának tartjuk.

¹⁰ GERE 2003, 78, 51. tábla 1, 97. tábla 2. – Ugyanitt Gere László a közölt késnek „szinte pontos mását” jelentő Szekszárd–palánki példány leltári számát a 355. sz. lábjegyzetben tévesen adta meg. A helyes leltári szám: WMMM 80.623.371.

¹¹ SZVATH 2014, 5. ábra 9, 11. ábra 8.

¹² KOVÁCS – RÓZSÁS 1996, 17. tábla 4.

¹³ GERE 2003, 79, 44. tábla 9, 93. tábla 2.

Bár a 3. számúnál alig egy centiméterrel nagyobb 4. számú kés domború fokkal és hátradőlő hegygel készült (és a pengeformája is eltérő), két szegecslyukas nyéllemeze, valamint a nyél és penge hasonló aránya alapján úgy véljük, ez is egy hasonló – esetleg szintén fa nyélborítású – női kés lehetett.

A 4. tábla további kései ép pengéjűek, de háromnak a nyele hiányzik (4. tábla 1–3), illetve teljes méretűek, de nyélborítás nélküliek (4. tábla 8–9). A pengék éle és foka egyenes, utóbbi mindig egy vonalban van a pengénél keskenyebb nyakú nyéllemez gerincével. Közös jellemzőjük az ovális metszetre vastagított, rövid nyak. Kettőnél e nyak alatt a nyéllemez csonkja párhuzamos szélű (4. tábla 1–2), míg háromnál fokozatosan szélesedő. Utóbbiak közül kettőnek a nyéllemeze teljes, vélhető csontlemezbitorításukat három szegecs rögzítette (4. tábla 7–9). Ezek is a habán kések csoportjába tartoznak.

Az 5. táblán lévő 1–3. számú késekre, késtördékekre az ívelt pengefok, a nyél egyenes gerince és előrenyúló végződésű belső oldala a jellemző.

Az 1–2. számú késeknél a pengető és a nyélborítás közötti átmenetet a 4. tábla 12. számú nagy konyhakésnél látott megvastagított rész képezi. Különbség azonban, hogy míg annál magát a pengét kovácsolták széles összekötő résszé, addig itt egy ólomhoz hasonló, de keményebb, nem rozsdásodó szürke fém applikálásával oldották meg ugyanezt. A nyéllemezek végei „csörszerűen” befelé íveltek, és ugyanezt formát követik a három szegeccsel rögzített, domború csont borítólemezek is.

A 3. számú nyél borítólemeze egységesen zöldre színeződött, noha feltárási környezetében nem volt réztárgy. További érdekesség, hogy az 1. számú kés nyelét javították, egyik oldalán ugyanis az említett csontlemez, a másikon pedig ugyanolyan kialakítású faborítás van. Gere László egy az általa 2/a típusba sorolt – az újpalánkinál mindössze 2 cm-rel rövidebb – ozorai késsel annak bizonytalan rétegtani helyzete miatt „nem foglalkozott”. Az újpalánki kések annak is a 17. századra, legkésőbb a 18. század elejére való besorolását valószínűsítik.¹⁴

Az 5. tábla 5. számú – a többinél durvább kivitelezésűnek látszó – késnyél töredékessége ellenére is érdekes jellegzetességekkel bír. A trapézforma nyéllemez és a nyélborító csontlemezek végződése az előzőekhez hasonlóan „csörszerűen” előreugró, a domború csontlemezeket három szegecs rögzíti. Ennek alapján az előző három késhez hasonlóan habán késnek határozhatnánk meg. Pengegőze szegecselt, élig kifutó vörösréz védőlemeze azonban a már említett ausztriai importkések egyik olyan ismérve, amely a megvastagított nyakú habán készítményeken nincs jelen. Ezért ezt a kést a stájer és habán stílusjegyeket egyaránt magán viselő helyi készítménynek, utánezatnak tartjuk.

Az 5. tábla 6. számú kés nyéllemezének vége a fentihez hasonló, de megvastagított nyaka, két-szegecses nyéllemeze alapján a Gere László-féle 2/d csoporthoz soroljuk. Nyéllemezének gerince egyenes. A habán késekre jellemző egyenes pengefoka eredetileg egy vonalban lehetett a nyél egyenes gerincével, jelenleg azonban a hegyben végződő penge – minden bizonnyal jelentős hőhatásra – ívesen előregörbülő.

Az 5. tábla 7–9. és 12. számú kések magukon viselik a habán kések ismert formai jegyeit, mind-egyik az ozorai 2/c–d típus valamelyikébe sorolható.¹⁵ (Megfelelőjük a füleki vár leletei között is ismert.)¹⁶ A nyél csont borítólemezét a 8–9. késeken két-két szegecs (2/d), a másik kettőn három-három (2/c) szegecs rögzíti.

A két különálló csontlemezen szintén három-három szegecslyuk és két-két hosszanti horony van (5. tábla 10–11). Ide sorolható lenne a 6. tábla 1. számú, három nyélszegecses, kisméretű kés is, csont nyélborításáról azonban ez a kettős horony hiányzik. A hornyok hiánya, valamint az alsó szegecs alatt lévő félbehagyott furat esetleg arra utalhat, hogy nem eredeti habán munka, hanem annak utánezata.

¹⁴ GERE 2003, 70, 79, 44. tábla 8, 96. tábla 1.

¹⁵ GERE 2003, 79, 44. tábla 10–13, 45. tábla 1–2; SZVATH 2014, 362.

¹⁶ KALMÁR 1959, 15–16, XXVIII. t. 2–5.

Két további késünk szintén habán készítésűnek látszik, bár a habán kések jellemző stílusjegyeinek csak a nyak megvastagítása és a nyéllemezek csontanyaga felel meg igazán. Az 5. tábla 13. számú töredék nyele ép, legömbölyített végű nyéllemezt ugyanolyan formájú, lefelé folyamatosan szélesedően domború csontlemezek fedik. Felső végződését apró, íves rézlemezek zárják le, melyek azonban nem a stájer kések pengeélig kifutó, élvédő rézlemezének megfelelői, hanem egy szintkülönbséget kitöltő, díszítő elemek. A csontlemezeket két szegeccsel rögzítették, a lemez felületébe pedig két pontkört mélytettek. Pontkörös díszítés habán késen Ozoráról (2/b típus)¹⁷ és Nagyvázszyból ismert. Utóbbi kapcsán Szvath Márton úgy véli, hogy mivel „*ez a motívum nem jellemző a habán nyelekre, erről a darabról feltételezhetjük, hogy a közkedvelt típust egy korábról jól ismert díszítőmintával házasító mester termékéről van szó.*”¹⁸ Megállapítása az újalánki kés vonatkozásában is helytálló lehet, egyben igaz lehet az a következő, az 5. tábla 14. számú kést illetően is. A nyél–penge arányát tekintve is habán munkának látszó kés nyaka erőteljesen megvastagított, csontnyéllemezének végén az előzőhöz hasonló íves rézlemez van. A lefelé folyamatosan szélesedő nyélborító alsó vége az él felőli oldalon előreívelt, de hátul ívesen visszafaragott. A csontlemezeket – a habán késeknél ugyancsak szokatlan módon – négy vasszegecs rögzíti. Nagy hasonlóságot mutat egy az ottani anyagban is egyedülállónak számító nagyvázszyi késhez.¹⁹

Két további – szintén habán jellegű – késünk a fentiekkel megegyező nyél–penge arányokkal bír, nyakuk megvastagított, nyelük csontborítású (6. tábla 2–3). A három-három szegeccsel rögzített, nyújtott trapéz alakú lemezek alsó vége azonban nem aszimmetrikus, mint a korábbi habán késeké, hanem egyenesre vágott. A 3. számú kés végén egy hegyes vastúske nyúlik túl, ami viszont feltételezi egy azóta elveszett, talán csizma alakú csont késvég alkalmazását.²⁰

Hasonló késekhez tartozhattak azok a késektől külön talált nyélborító csontlemezek is, melyek szintén három-három szegeccsel rögzültek a nyéllemeze (6. tábla 5–6). Az 5. számú széleit és domború felszínét lapokra csiszolták, ami egyszerre tette a nyelet díszesebbé, és segítette a biztosabb fogást. Mindkét borítólemez üreges belsejű csontból készült.

A 6. tábla 4. számú kés egyenes foka és gerince, hegyének előredőlő végződése, előzőkkel megegyező csontnyéllemezei, valamint 2:1-es penge- és nyélaránya alapján szintén utóbbi habán jellegű késekhez tartozik. A megvastagítás nélküli nyakon azonban ott van a stájer késekre jellemző elem, a pengeélig kifutó sárgarézelemez is. Mindez alátámaszthatja Gere Lászlónak a habán kések stájer pengék használatára előírt, és a nagyvázszyi kések vonatkozásában is felmerült észrevételeit.²¹

A 25/E jelű, földbe mélyített lakóház belsejében lévő gödörben pipatöredékek, üvegkarperec, sütőharang és habán kerámatöredékekkel együtt egy roncsolt állapotú késtörédket, pontosabban egy rézlemezek közé fogott gyöngyházlapokkal díszített késnyelet találtunk, amely vélhetően valamelyik előkelőbb várbeli személy étkészletéhez tartozhatott (7. tábla 3). A habán késművesek reprezentatívabb késein gyakran előfordul a fa, a réz és gyöngyház együttes használata. A gyöngyháznak a késnyél díszítésére történő használata a füleki vár késein is jelen volt, Nagyvázszyból pedig két szép gyöngyházdíszű példány is közlésre került.²²

A 7. tábla 1–9. számú kések az osztrák importból származó kések gondosan megmunkált, díszes kivitelű csoportjába tartoznak. Valamennyi nyéltüskés nyélmegoldású. Ferde vonalú pengetővük és a nyéltüske közötti nyaktag hosszú, kónuszosan kiszélesedő, olykor haránt irányú bordákkal tagolt. Nyélborításuk változatos, de valamennyire jellemzőek a hosszú tüskére váltakozó sorrendben felfűzött esztergált csontkorongok és finom rézlemezek. A nyélborítás indulhat sokszögletű, vésett

¹⁷ GERE 2003, 79, 44. tábla 9. – Gere László a visegrádi palotából előkerült, 14. századra datált pontkördíszítésű kés megfelelőjét is közli Ozoráról (GERE 2003, 77, 45. tábla 9).

¹⁸ SZVATH 2014, 361.

¹⁹ SZVATH 2014, 362, 5. ábra 11.

²⁰ Két, ezekkel azonos felépítésű kést találhatunk az ozorai anyagban is. GERE 2003, 45. tábla 4–5.

²¹ GERE 2003, 79; SZVATH 2014, 361.

²² KALMÁR 1959, 16; SZVATH 2014, 360, 4. ábra 6–7, 10. ábra 8–9.

díszítményű rézhüvellyel (7. tábla 4), vagy az említett csont- és rézlapocskákkal, melyek két oldalról a nyél közepénél lévő díszes rézhüvelyt határolják (7. tábla 1). Más változaton rézhüvely nélkül, csak fokozatosan növekvő átmérőjű lapocskákból készült a nyél, melyet csizmaalakú csontgomb és a nyéltüske végére nittelt rombuszalakú rézlemez zár le (7. tábla 2).

A késnyelet díszítő, vésett mintás rézlemezekből egy szétnyitott, talán újra- vagy más irányú felhasználásra szánt rézlap, és egy csizmaalakú nyélborítás is előkerült (7. tábla 15, 13). Ez utóbbit – a Szabó Kálmán által közölt kés és késnyél, valamint a baracsi kés²³ tanúsága szerint is – az újjalánki 1. számúval azonos szerkezetű kések csont végződésének alternatívájaként alkalmazták. Szabó Kálmán ezt a késfajtát a Kecskemét környéki késesek munkájának tartotta, melyeket a tanácsai jegyzőkönyvek szerint tucatszámra ajándékoztak a „jövő-menő” törököknek.²⁴ Az azóta több feltáráson – többek között a stájer alapítású Bajcsavár munkálatainál is²⁵ – napvilágra került díszes rézborítású, csont- és rézgyűrűs késtípust először Holl Imre határozta meg ausztriai importból származónak, és jelölte meg készítési helyként Steyr városát.²⁶ Mindez természetesen nem zárja ki az alföldi késesek közreműködését, ami lehetett készre szerelés, vagy akár a készáru viszonteladása is.²⁷

A 7. tábla 11. számú kés besorolása bizonytalan. A pengető kiszélesedő alját gyűrűsre tagolták, ebből indul a négyzetes átmetszetű nyéltüske. Hegyénél ívelt fokú pengéje habán jellegű, míg a hosszú nyéltüske inkább a stájer kések nyélkialakítására emlékeztet.

A fa, csont és vegyes nyélborítású egyenes kések sorát két – lelkörülményeiket tekintve szintén bizonytalan korú – kés és egy nyélvég zárja (6. tábla 7–9). Mészáros Gyula 1960-as években végzett felszíni gyűjtéséből származik a 7. számú egyenes fokú és gerincű, ívelt pengevégű kés, melynek trapézformájú csont nyélborítóit három szegecs rögzíti (6. tábla 7). A lemezek egyenesre vágott alsó végéhez pontkörökkel díszített vékony csontlap csatlakozik, majd egy tölcséres, elliptikus rézlemez, alatta négy pontkörrel díszített lapos csontgomb. Ennek alján ismét egy sárgaréz lemez következik, melyet a nyéllemez végén lévő tövis elkalapálásával rögzítettek. Egy ehhez nagyon hasonló, de pontkörök nélküli késvég is ugyanebben az időszakban került begyűjtésre (6. tábla 8).

A közelmúlt évek fémkeresős gyűjtései során találtuk a 6. tábla 9. számú, hiányos pengéjű kést. Egyik trapéz alakú nyélborító csontlemezt hosszanti horonnyal tagolták, a másikat csak kissé megcsiszolták. A pengevég és nyélborítás közötti nyaktag kissé megvastagított, ovális átmetszetű. A két szegeccsel rögzített csontlemezek széleit sűrű, halszálla elrendezésű vonalkázással díszítették.

A lapos csontgombbal lezárt nyélvégű kés a párhuzamként felhasznált feltárások anyagából nem ismert. Csont nyélborítása és a késvég – egyik esetben – pontkörrel való díszítettsége alapján azonban habán munkának tűnik. Ugyanígy habán termék, esetleg annak utánpótlása lehet a vonalkás díszítésű kés is.

Lezáró veretek, késvégek. A várkörnyék talajfelszínéről több, különböző nagyságú (1–2 cm) lezáró rézlemez is gyűjtöttünk. Közülük öt pajsz-, egy pedig ellipszis alakú, datálásuk azonban a korábban említett okból bizonytalan (2. tábla 4). Ezért lehetnek közöttük 15–16. századiak, melyek a környező falvak lakóihoz köthetőek, ugyanakkor formájuk és anyaguk alapján a tárgyalt import kések tartozékai is lehetnek. Rozettás díszű rézlemez egy késen, vas lezáró lemezt is egy esetben, szarvasagancsból csiszolt lezáró lemezt ugyancsak egy késvégen találtunk.

A csizmaalakú csont késvégek egy darabból vagy két félből készített, „csőrszerűen” előreugró aljú változatai a stájer importból származó kések egyik jellegzetes típusán találhatók meg (3. tábla 1–3, 8).

²³ KOVÁCS – RÓZSÁS 1996, 17. kép 6; KOVÁCS – RÓZSÁS – ÉDER 2014, Fig 6/6.

²⁴ SZABÓ 1938, 113, 531–533. kép.

²⁵ VÁNDOR 2002, 229–231 (338–342. tétel).

²⁶ Szvath Márton idézett munkájában a nagyvásonyi stájer kések kapcsán közli a típus ismert lelőhelyeit (SZVATH 2014, 359; a kések: 3. ábra 2–5, 10. ábra 1–4).

²⁷ Zimányi Vera tanulmánya szerint is az országba ezidőtájt behozott külföldi iparcikkek között a textíliák mögött a második helyen a fémeszközök álltak: „Már a XVI. század második felében is tíz- és tízezer számra hozták be az országba a kaszákat, késeket, de ezen kívül egyéb fémeszközöket és szögeket, drótokat is elsősorban Stájerországból.” – ZIMÁNYI 1976, 150.

A 3. tábla 6. számú, vésett díszű gyöngyházlapokkal fedett nyélvég megfelelőjét Szabó Kálmán ismertette egy 16. századra datált alföldi késen és villán. A 3. tábla 7. számú, pontkörös csont nyélvég egy nyéltüskés evőeszköz, valószínűleg kés végét zárta le. Mindkettő az 1960-as évek derekán, a vár tágabb környezetében végzett terepbejárásokon került begyűjtésre, ezért időbeni besorolásuk bizonytalan.

Ugyanígy a vártól távolabb, fémkeresős felszíni gyűjtés során került elő két apró rézöntvény, melyek nyéllemezes kés vagy villa végét díszíthették (6. tábla 10–11). Az egyik egymásnak háttal lévő sárkányfejeket formáz, a másik faágszerűen kettéágazó vége pontokkal díszített. Hosszúságuk alig haladja meg az egy centimétert (1,2 és 1,3 cm), szélességük is mindössze 1,4 cm. Ilyen kisméretű, de más formájú késnyélvég ismert a Miklós Zsuzsa és Vizi Márta által az egykori Ete mezőváros területén végzett feltárás egyik mives kivitelezésű késén is.²⁸ Egy hasonló méretű, pontkörös csontlemezekkel borított, díszes kivitelezésű késnyél Ozorán a 14. század végére, 15. század elejére datált leletekkel együtt került elő egy hódoltságkor elején betöltött gödörből. Annak késvégét apró, koronát ábrázoló rézöntvény díszíti.²⁹ Mindezek alapján a két újpálánki késvég (?) készítésének és használatának ideje is inkább a hódoltságot megelőző évszázadra tehető.

Összecsukható kések. A behajtható pengéjű, többnyire fa, ritkábban csontnyéllal készített késeket változatosan, hol késnek, hol bicskának, borotvának, esetleg orvosi eszköznek határozza meg a szakirodalom. Ezeken az eszközökön, pengéjük félkörösen vagy szinte egy teljes körrel kiemelkedő végén gyakran máig megmaradt a vas függesztőkarikájuk. E felgömbülő végződés előtt, a hegy irányában néhány centiméterre a pengén ismét egy lyuk van. Az ebben lévő (a leletekről általában már hiányzó) tengely segítségével csatlakozik a nyitható-csukható penge a nyél felső végéhez. A penge olykor a közepéig, máskor nagyjából első harmadáig fokozatosan szélesedő, onnan keskenyedő, hegyben végződő. Az él olykor ívelt, máskor inkább egyenes vonalú.

Ez a szerkezet a köztük meglévő méretkülönbségtől függetlenül érzékelhető a 8. tábla 1–5. számú késeken is. A legkisebb méretű (8. tábla 2) kés ozorai megfelelőjét Gere László sebészkesnek határozta meg, ami esetünkben sem zárható ki egyértelműen.³⁰ Mégis meg kell jegyeznünk, hogy egy-egy típusváltozatra ráismerhetünk ugyan korabeli leírásokban és/vagy ábrázolásokon, de – mint az más alapvető munkaeszközök, pl. fogók, kalapácsok, vésők stb. esetében is bizonyítható – nem életszerű kizárólag egy meghatározott mesterséghez vagy munkafolyamathoz kötésük. Bizonyos, hogy ezek nem asztali kések voltak, de használták őket étkezéshez, s még számtalan más, vágóeszközt igénylő tevékenységhez (pl. fafaragás, metszés, állatok zsigerelése stb.). Végkarikás szerkezetük szerint helyük a ruházathoz tartozó övön lehetett.

Egyetlen teljes, pontkörös díszű csontnyéllal együtt megmaradt példányunkon (8. tábla 5) jól látszik, hogy a kettős nyéllemez gerincén lévő mélyedést nem használati kopás eredményezte, hanem tudatosan metszeték be a csontot. Az erőteljes függesztőkarika pontosan illik ebbe a mélyedésbe és – kipróbáltuk – még jelen állapotában is képes ellenállni igen nagy feszítőerőnek is. Vagyis az ozorai pengék kapcsán tett megállapítással szemben minden (fa- vagy csont-) nyélen volt olyan szerkezeti kialakítás, amely képes volt megakadályozni a pengék hátrahajlását.³¹ Pontkörös díszettsége és a csontnyél alkalmazása habán eredetre utal.

A zalai pásztorok által készített „bicska, bicsak” csak első ránézésre tűnhet „szinte azonosnak” ezzel a késtípussal, de szerkezetük alapvetően eltérő.³² A penge valóban nyújtott háromszög, fokában élesen megtörő, nyél felőli vége azonban egészen más formájú. Nem felpöndörödő és karikával ellátott, mint a korábbaknál, hanem egy lyukkal ellátott nyúlványban végződik. A nyél felső végén

²⁸ A Wosinsky Mór Múzeum állandó kiállításán látható.

²⁹ GERE 2003, 72, 78, 45. tábla 9, 94. tábla 3.

³⁰ GERE 2003, 58–59, 40. tábla 3–4.

³¹ GERE 2003, 59.

³² GERE 2003, 59.

lévő nyitott réz- vagy vashüvely pereme így a penge gerincén lévő éles bevágással ütközve véd a penge hátraszegődésétől. Ilyen „bugylibicska” pengéje volt a 9. tábla 1. számú pengevas, és ugyanilyen – de szerencsésen a hátrahajlást gátló lemez maradványával együtt előkerült – penge ismert Bajcsavárból is.³³

Összecsukható borotvák. A 9. tábla 2–7. számú pengék szerkezetüket tekintve – a felhajló félkör vagy kör alakú pengevég a karikával, és a pengevég élhez közeli furat – azonosak a fenti összecsukható késekkel. Nem zárható ki az sem, hogy ugyanúgy sokcélú felhasználásra készült kések, mint a korábban tárgyaltak, de néhány jelentős különbözőségük miatt mégis borotvának, vagy elsősorban borotvaként használt késeknek tartjuk őket. Ez a jelentős eltérés a hosszú és keskeny, alig ívelt fokú penge, és az ív nélküli, egyenes él. (Bár ez utóbbi néhány pengén a töredezett és hiányos él miatt kissé bizonytalan: 9. tábla 3–4). Az 5. számú penge karika számára készült furatában réz betétgyűrű van, ugyanúgy, mint a bajcsai várban feltárt, de ott bicskaként közölt pengén.³⁴

Biztos, hogy borotva volt azonban a penge (9. tábla 8), melyen a fok és az él azonos irányba ívelt. Pengetőve lépcsős kialakítású, ami lehetővé tette a nyél megkívánt mértékű hátraszegését, s ezt a már ismert karikás megoldással is biztosították.

Az újalánkiakhoz hasonlóan lekerekített pengehegyű, de nyéltüskés borotvák kerültek elő Ozorán, és ugyanonnan ismert egy további töredék is, melyet közreadója utóbbi borotvánkkal azonosnak ítélte meg, de véleményünk szerint inkább a fenti, borotvajellegű kések csoportjához sorolható.³⁵

Összecsukható, késszerű eszközök tartozékai. Négy nyél, illetve nyéltöredék tartozhat még az összecsukható kés- vagy borotvaszerkezetű eszközök közé (9. tábla 9–12). Mindegyik más típusú, háromnak anyaga csont, egy kisméretű nyéltöredék pedig a kvarc ásványcsoportba tartozó krizoprázból készült.

Az egy darabból csiszolt, lapos és széles csontnyél (9. tábla 9) vége a pengét rögzítő kereszttengeleynél letörött, de hossza így is jól mérhető. E szerint a mindössze 9 cm hosszú, de 2,3 cm széles nyélben lévő penge legfeljebb 7,5–8 cm hosszú lehetett, így az eszköz teljes hosszúsága az ozorai borotvakénál valamivel kevesebb, megközelítőleg 15–16 cm lehetett. A penge hátraszegődését akadályozó megoldásnak nem látszik nyoma, de a kinyitást elősegítő elülső beívelés határozott, és mindkét oldalon még hornyolással is hangsúlyozott.

Két darab, domború, végükön vasszegecsekkel összefogott csontlemezből álló borotványél (9. tábla 12). Felületét hat-hat pontkörrel díszítették. Mindkét hosszanti oldalán nyitott, harmadánál a függesztőkarika hátraszegődést megakadályozó ütközéséhez bemélyedést faragtak. Szerkezete és mérete szerint nagyméretű egyezést mutat egy ugyancsak két csontból álló, de díszítetlen ozorai borotványéllal.³⁶ Példányunkat a korábbi pontkörös díszű összecsukható késhez hasonlóan habán terméknek tartjuk.

Harmadik nyélmaradványunk mindössze egy 6 cm hosszú, egyik végén hiányos, domború csontlap, amely egy késszerű, karikás-függesztős eszköz, talán borotva nyele lehetett. Erre utal a karika ütközéséhez készített bemélyedés is (9. tábla 10).

A 9. tábla 11. számú tárgy egy hosszirányban barázdált felületű nyéltöredék, melyet türkizzöld színű krizoprázból készítettek. Gerince ívelt, ép végénél egyenesen levágott, egyik hosszanti szélén befűrészelt.³⁷ A gerinc ívét kiszerveztve körülbelül felső egyharmadánál törött el, a pengeresz

³³ VÁNDOR 2002, 234 (352. tétel). – Gyermekeknek szánt vásárfiaként ilyen felépítésű, piros-fehér-zöld csíkozással díszített, esztergált nyélre szerelt egyszerű késeket, „bugylibicskát” még a múlt század ötvenes éveiben is árultak a vásároknak, többek között az augusztus 20-i szekszárdi sokadalomban is.

³⁴ VÁNDOR 2002, 234 (351. tétel).

³⁵ GERE 2003, 56–57, 39. tábla 1–9. – A közölt leltári szám is elírásból adódóan téves. A valós szám: 80.623.385.

³⁶ GERE 2003, 56, 39. tábla 2.

³⁷ Krizopráz: elnevezését a görög krüszosz (arany) és prazon (lúg) szavakból kapta. A kvarccsoport egyik legértékesebb kővének számít. A nagy és repedezettségmentes, egyenletesen telt színű darabok viszonylag ritkák. Színe a zöld és az almazöld különféle árnyalatai. Elsősorban domború (kaboson) ékszerköveket csiszolnak belőle, de alkalmas iparművészeti tárgyak készítésére is. (Az eszköz anyagának meghatározásban nyújtott segítségért Barsi Péter drágakő- és ékszerszakértőnek mondunk köszönetet.)

mérhető része mindössze 1 mm széles. A pengeágy a töréspontnál csaknem a gerinc szintjéig ér fel, onnan egyenes vonalban halad a nyél alsó vége felé. Eszerint egyenes élű, de tompaszögben megtört fokú penge befogadására volt alkalmas. Rajzban kiszerkesztett mérete cca. 7–7,5 cm, ami a nyitott pengével együtt is legfeljebb 14 cm-es hosszúságot jelent. A nyél drága anyaga, kisméretű és igen vékony háromszögformájú pengéje az ozorai érvágóhoz hasonló, de annál mívesebb kivitelű eszközt feltételez.³⁸

Kanalak, villák. A feltárás során két erősen átégett anyagú vas- és egy bronzból készített kanál került elő.

A 10. tábla 1. számú kanál 6,0 cm hosszú és 5,0 cm széles, enyhén homorú fejjel készített. A fej és a folytatásában lévő nyél között egy éles, bütyökszerű borda van, a nyélnek csak 2,5 cm-es, rövid csonkja maradt meg. A másik vas kanál 5,5 cm-es átmérőjű kanálfeje gömbszelet formájú. Ehhez lapos, hátraívelő nyél csatlakozik (10. tábla 2). Ennél a szinte csak oxidból álló eszköznél nehezen dönthető el, hogy a nyél megvastagodó vége az átégés következménye, vagy pedig egy – a Sarvalyról³⁹ ismerthez hasonló – köpús kialakítású nyélvég kezdeménye.

Az 1. számú kanál csont- és kerámiatöredékeket, valamint vas mérlegszárat és lópatkót tartalmazó nagyméretű, de sekély és egyenes aljú gödör (74/A) betöltéséből került elő. A 2. számú, átégett anyagú vaskanál pedig két gömb alakú bronzpörgő mellett szintén egy gödörbetöltés törmelékrétegében volt. A gödör felszínén I. Lipót (1640–1705) zavart köriratú, 1661-es évszámot viselő hamis 15 krajcárosát találtuk. Az első, ovális merítőfejjel ellátott kanál evőeszköznek, míg a másik inkább sütésnél, főzésnél alkalmazott kanálnak látszik. Azonos korú vaskanalakat Ozoráról és Nagyvázszyból is ismerünk, mindhárom példány főzési munkaeszköz lehetett.⁴⁰

A harmadik kanál öntött bronzból (vagy sárgaréz-ből?) készült (10. tábla 5). Merítője 5,5 cm hosszú, ovális, sekély öblű. A vékony pálcatszerű nyél 13,7 cm hosszú. A nyél vége gyűrűsen tagolt, kissé megvastagított, tompa.

Tolna megyéből a hódoltság időszakának elején földbe került tolnai és ozorai kincsletekből ismerünk fém evőkanalakat.⁴¹ Az ott más vagyontárgyakkal együtt elrejtett – nálunk a 15. és 16. században elterjedt ballusztárszárak, és a száraik végén lévő kis öntött figurák után „apostol-kanálnak” nevezett – aranyozott ezüstkanalak közül ez utóbbi változat lehetett az Újpalánkon talált egyszerűbb, 17. századi kanál előképe. A díszes végű, csavart szárat egyszerű szár váltotta fel, és a nyújtott körte alakú merítő is ovális fejjé egyszerűsödött. Amennyire a közölt fénykép és a leírás alapján eldönthető, hasonló öntött bronzkanál-nyelet és egy ovális merítőjű ezüstkanalat ismertett Kalmár János Fülekről. Utóbbi közelében Rudolf 1583-as dénárja került elő.⁴² Horváth Viktória egy több darabra törött, szórványként előkerült sárgaréz (?) kanálfejet és szártöredéket közöl a 14–17. századi budai királyi palota színesfém leletanyagában. Megadott méretei közel állnak az újpalánki kanáléhoz.⁴³

Anyaga révén itt közlünk egy a vár pusztulási törmelékrétegéből, a jelenlegi felszín alatti 40 cm mélységből előkerült, 16,4 cm hosszú bronz kést is (10. tábla 4). A félkörös pengehegyű, egyenes élű és fokú, nyéllemezes kést egy darabból öntötték ki. A pengénél keskenyebb nyél domború csontlemez borítóit két szegecs tartotta. A borítást a nyél két végén bronz félhüvelyek zárták le, melyeket ónnal forrasztottak a reszeléssel érdesített felületre. A csont nyélborító lemezekre ma már csak a veretek alá beszorult csontdarabkák utalnak. Az időszak régészeti leletei között teljes egészében rézből készített kést nem ismerünk, és a lelőköri körülmények is bizonytalanságra adtak okot. Azért

³⁸ GERE 2003, 58–59, 40. tábla 3.

³⁹ HOLL – PARÁDI 1982, 68, 21. kép 6.

⁴⁰ GERE 2003, 79–80, 55. tábla 1, 3; SZVATH 2014, 363, 372. 6. ábra 13.

⁴¹ Csodálatos castello 2015, 41, 51. kép; LOVAG – T. NÉMETH 1974, 238–241, 14. ábra.

⁴² KALMÁR 1959, 16, XXVIII. tábla.

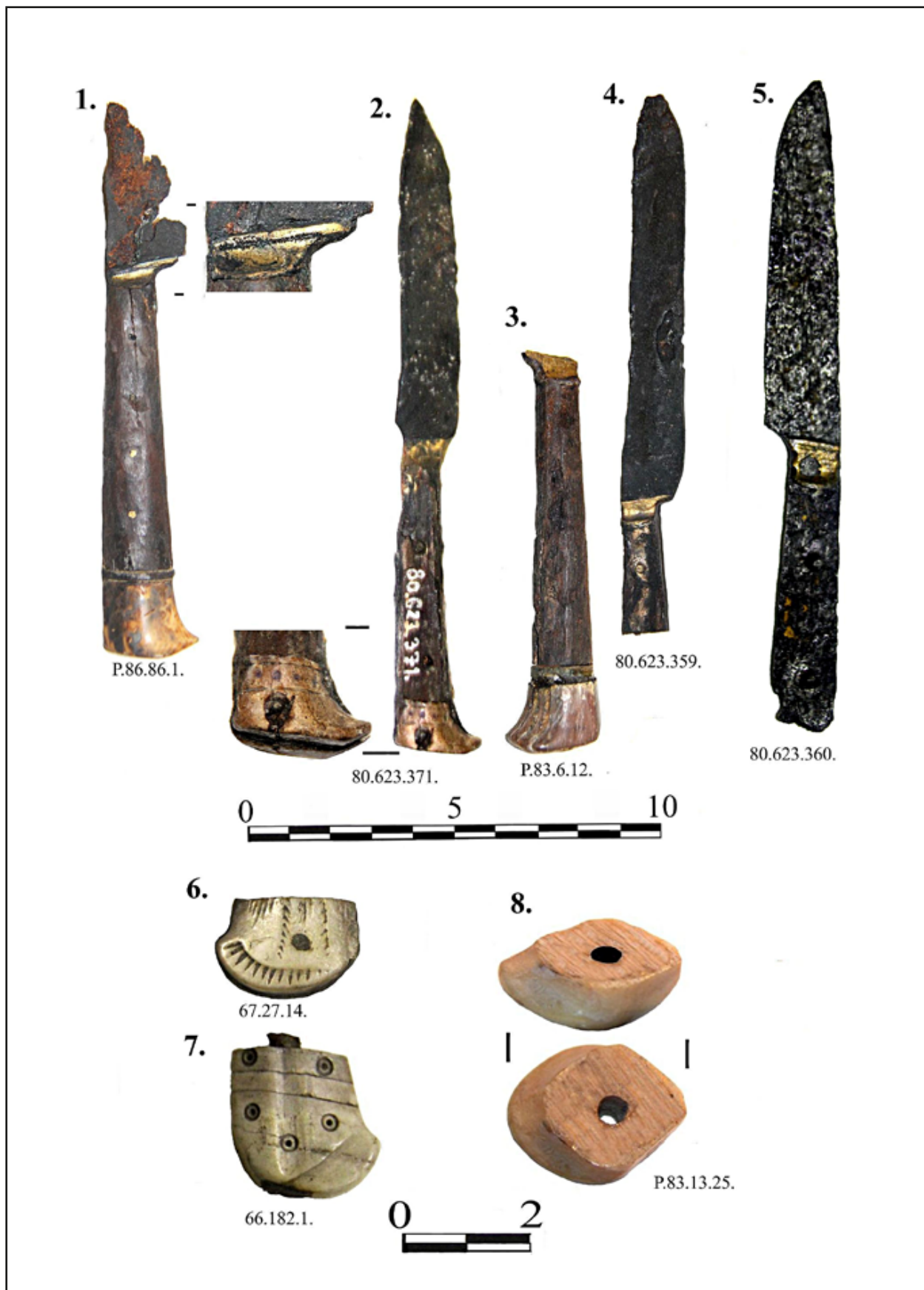
⁴³ HORVÁTH 2016a, 31–32, VII. tábla 6. – Anyagát illetően a közölt fotó alapján merülhetnek fel kétségek. A korrodált lemezek színe és a töredezettség módja talán inkább utal vaslemezre, mint rézre. Amennyiben így van, feltehetően elírás történt.

közöljük mégis, mert legutóbbi műszeres felszínkutatásunk során a vár környezetéből a fentiekkel csaknem azonos bronzveret került elő (10. tábla 3), így bár nem bizonyítható, de nem is zárható ki a kés bronzkanállal való egyidejűsége vagy együvé tartozása.

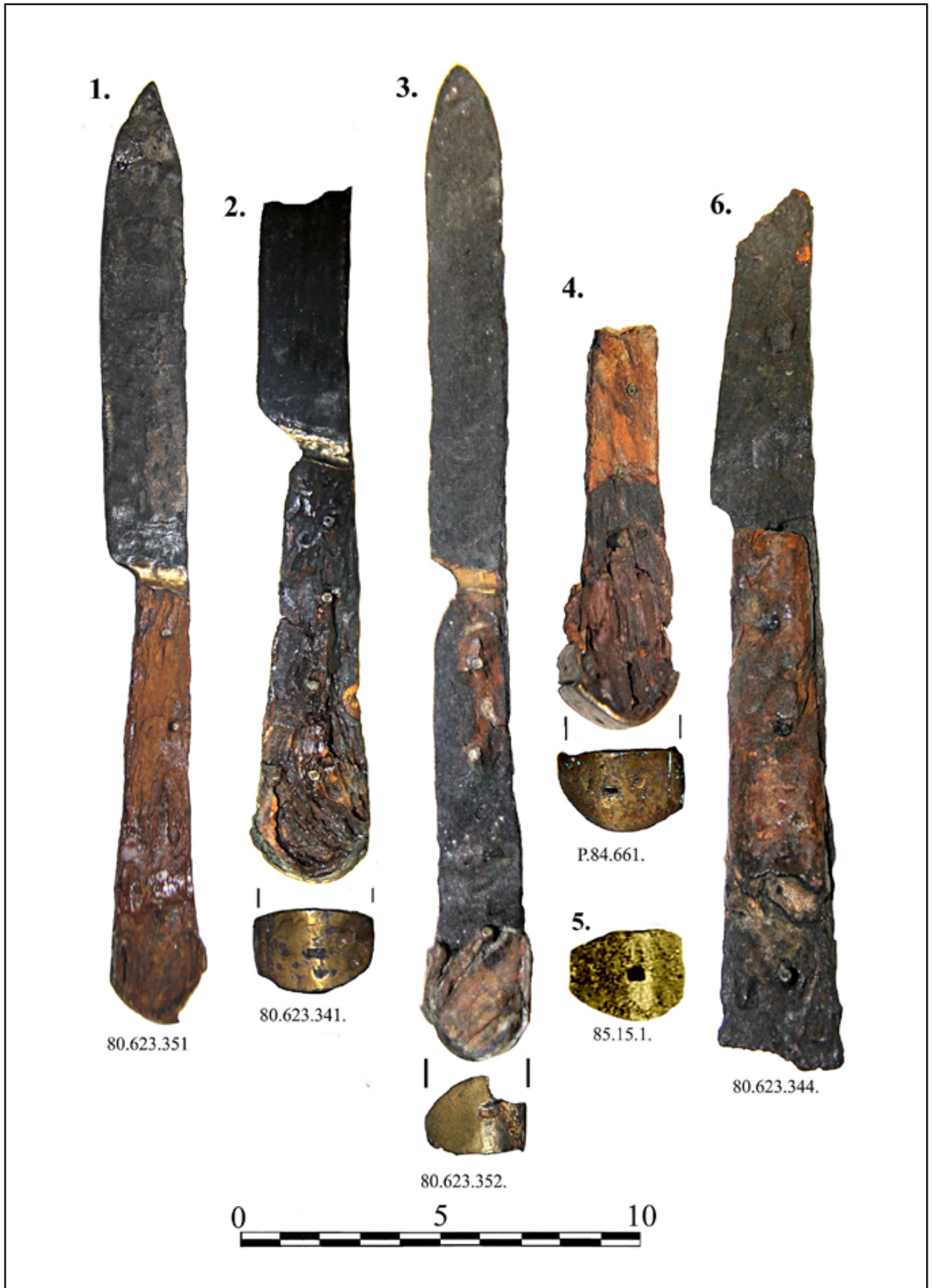
Az evőeszközök táblán szereplő kétágú étkezővilla (10. tábla 6) Gere László Szvath Márton által is átvett közlésétől eltérően nem a vár feltárása során, hanem Mészáros Gyula már említett terepbejárásainak egyikén került begyűjtésre.⁴⁴ Így – bár nem cáfolja az ozorai kétágú villa 17. századra datálását – leletünk nem is „erősítheti meg” azt, mivel a terepbejárás a már említett Szentmiklós és Szerdahely falvak területére is kiterjedt. Erősen hiányos villánk párhuzamait az említett Ozorain túl ismerjük Fülekről és Nagyvázsonyból is, de más kora újkori feltárások anyagában is előfordulnak.⁴⁵ Gyűjteményünkben van egy lelőhely és leltári szám nélküli ép kétágú villa is, mely származhat területünkről is, de nem kizárt, hogy a múlt század hatvanas éveiben a Mözs közeli egykori Fehérvize területén gyűjtötte Mészáros Gyula. A szépen megmunkált csont nyéllal készített, habán munkaként értékelhető eszköz fényképét és leírását ismeretlen lelőhelyű, összehasonlító leletként közöljük.

⁴⁴ GERE 2003, 81; SZVATH 2014, 356. – Gere László a 347. lábjegyzetben megadta a villa leltári számát (66.153.26), ami egyébként eleve ellentmond annak, hogy Jenipalánk (Újpalánk) 1975–1986 között általunk végzett feltárásán került volna elő.

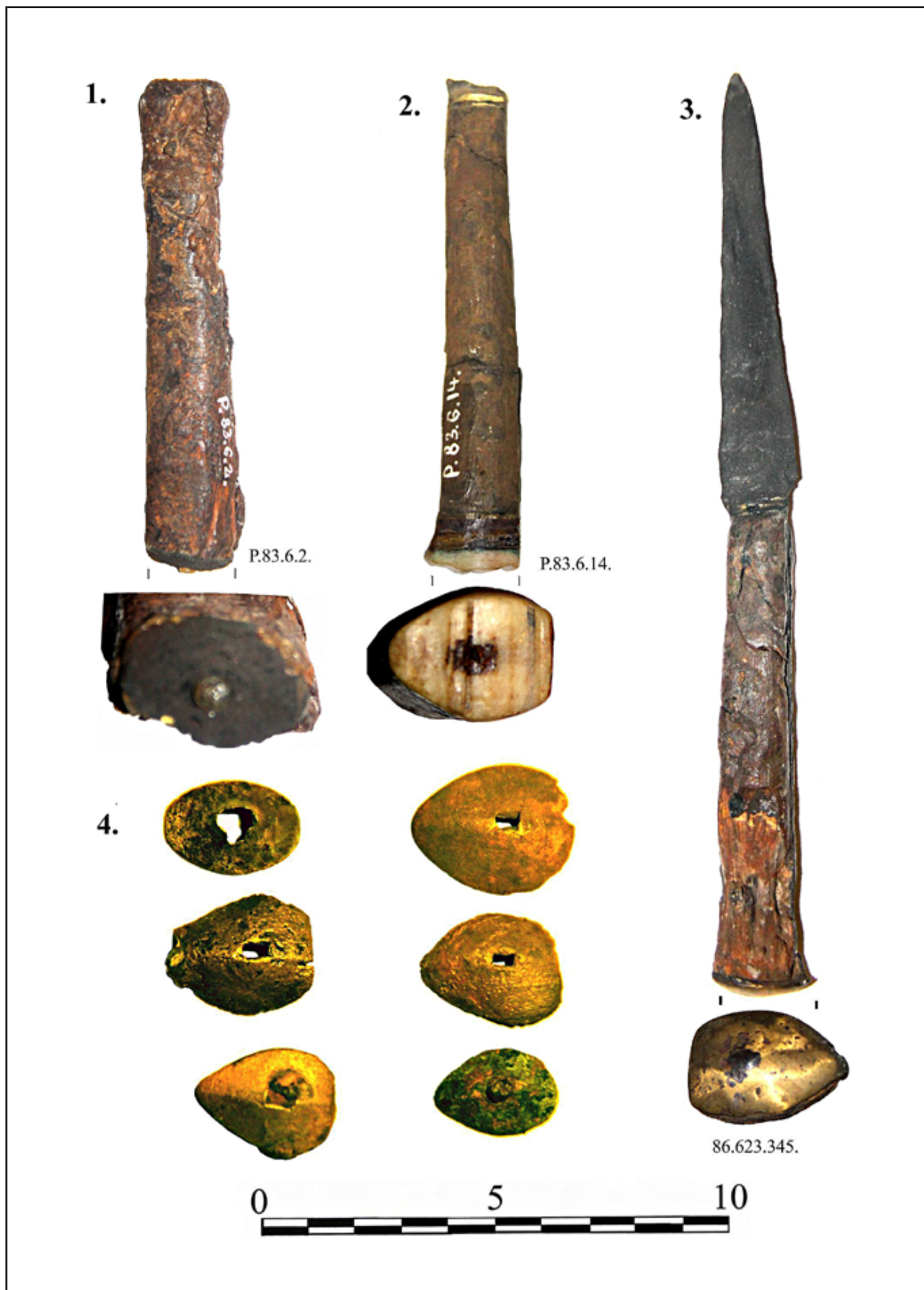
⁴⁵ KALMÁR 1959, 16, XXVIII. tábla; SZVATH 2014, 355, 1. ábra 8–11.

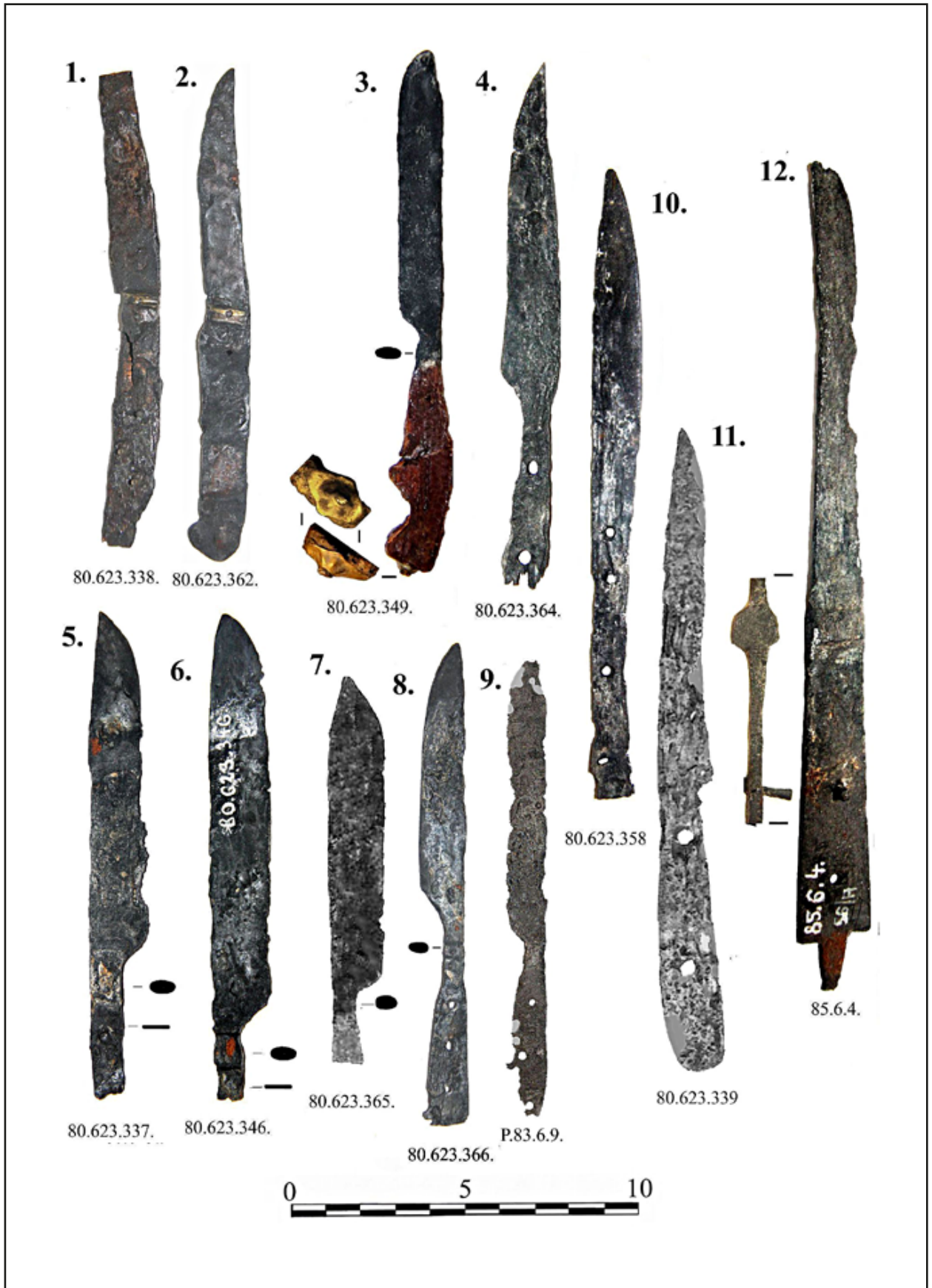
1. tábla. 1–8: Kések Újpalánkról I.

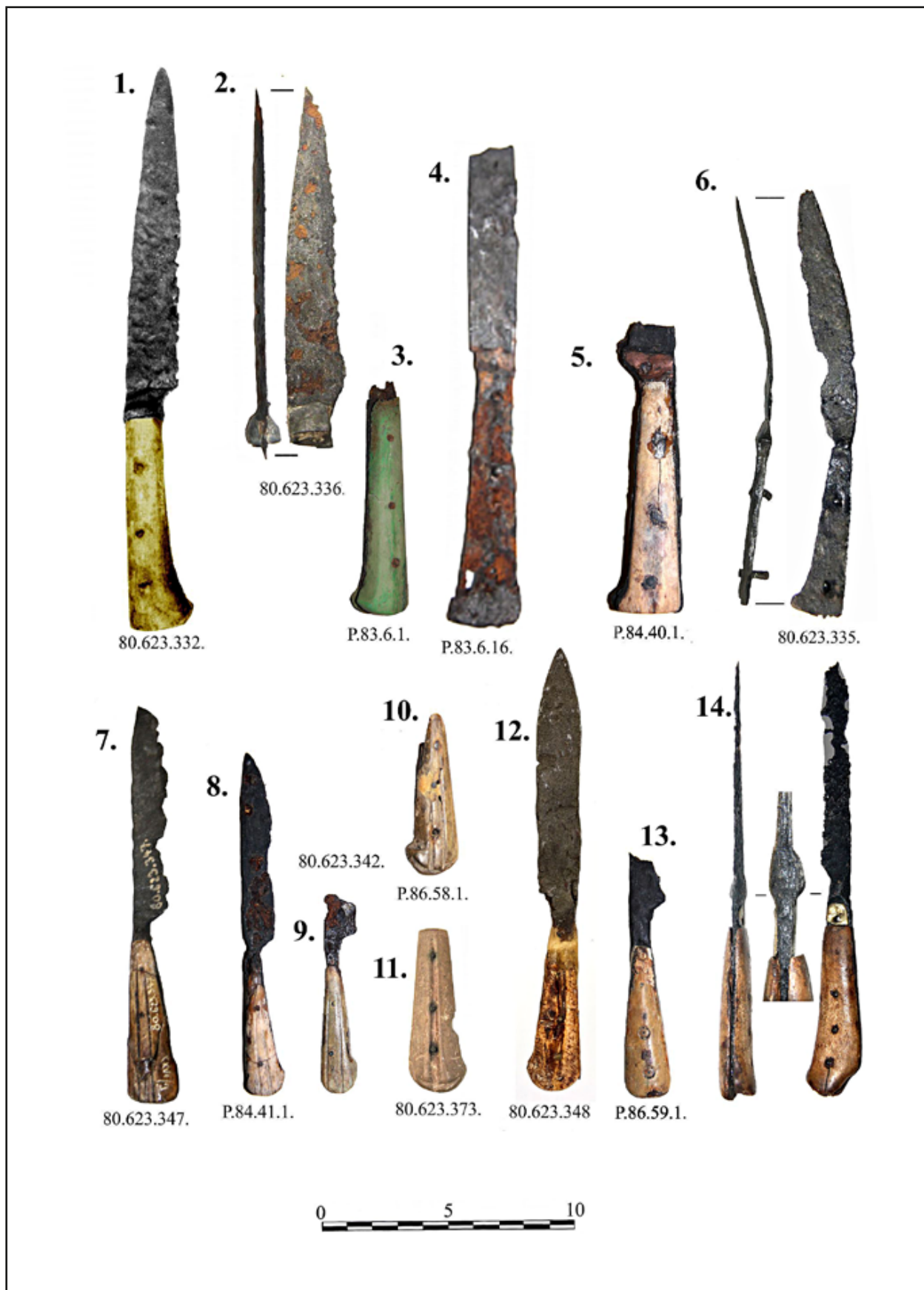
2. tábla. 1–6: Kések Újpalánkról II.

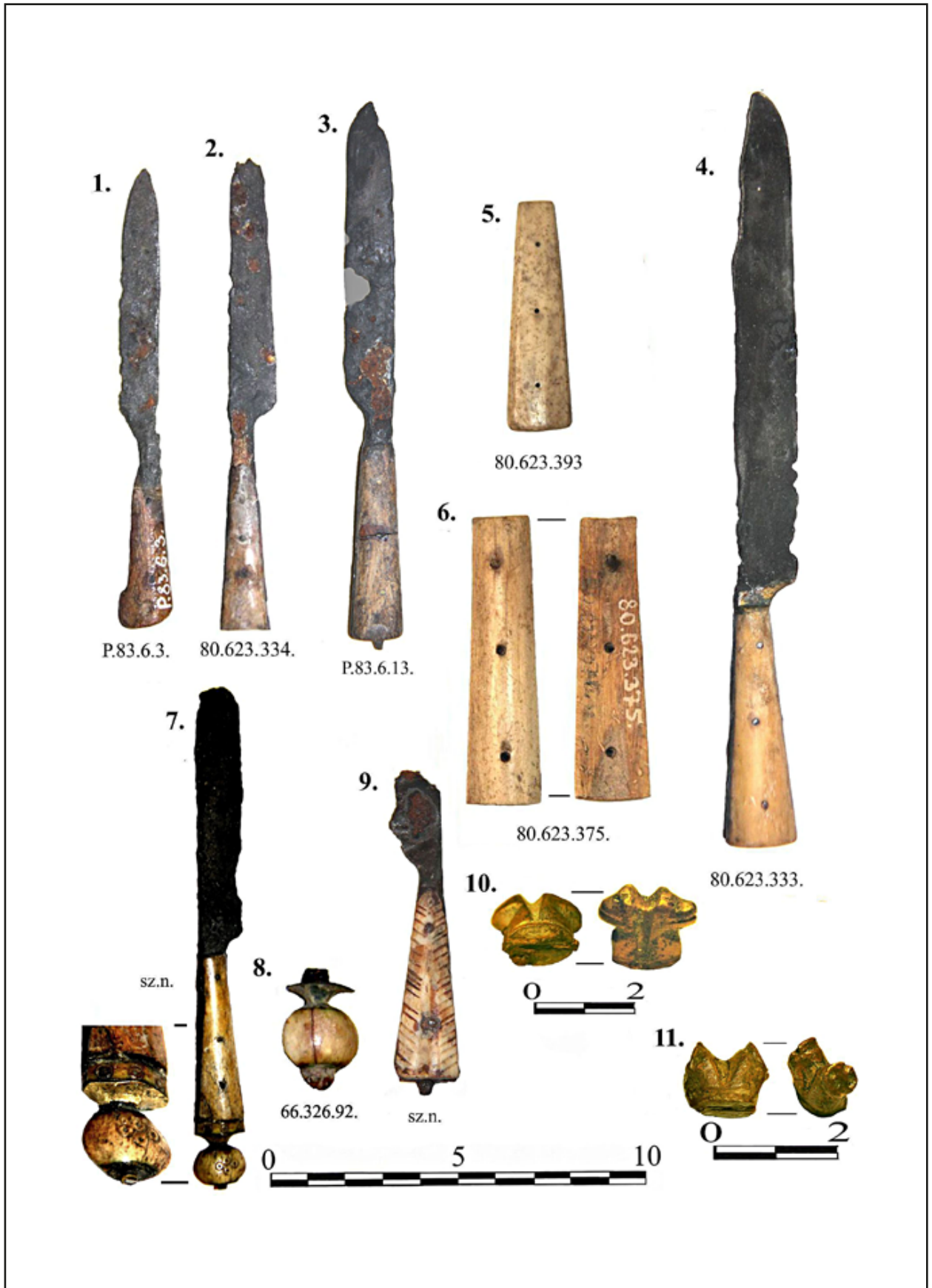
3. tábla. 1–4: Kések Újpalánkról III.

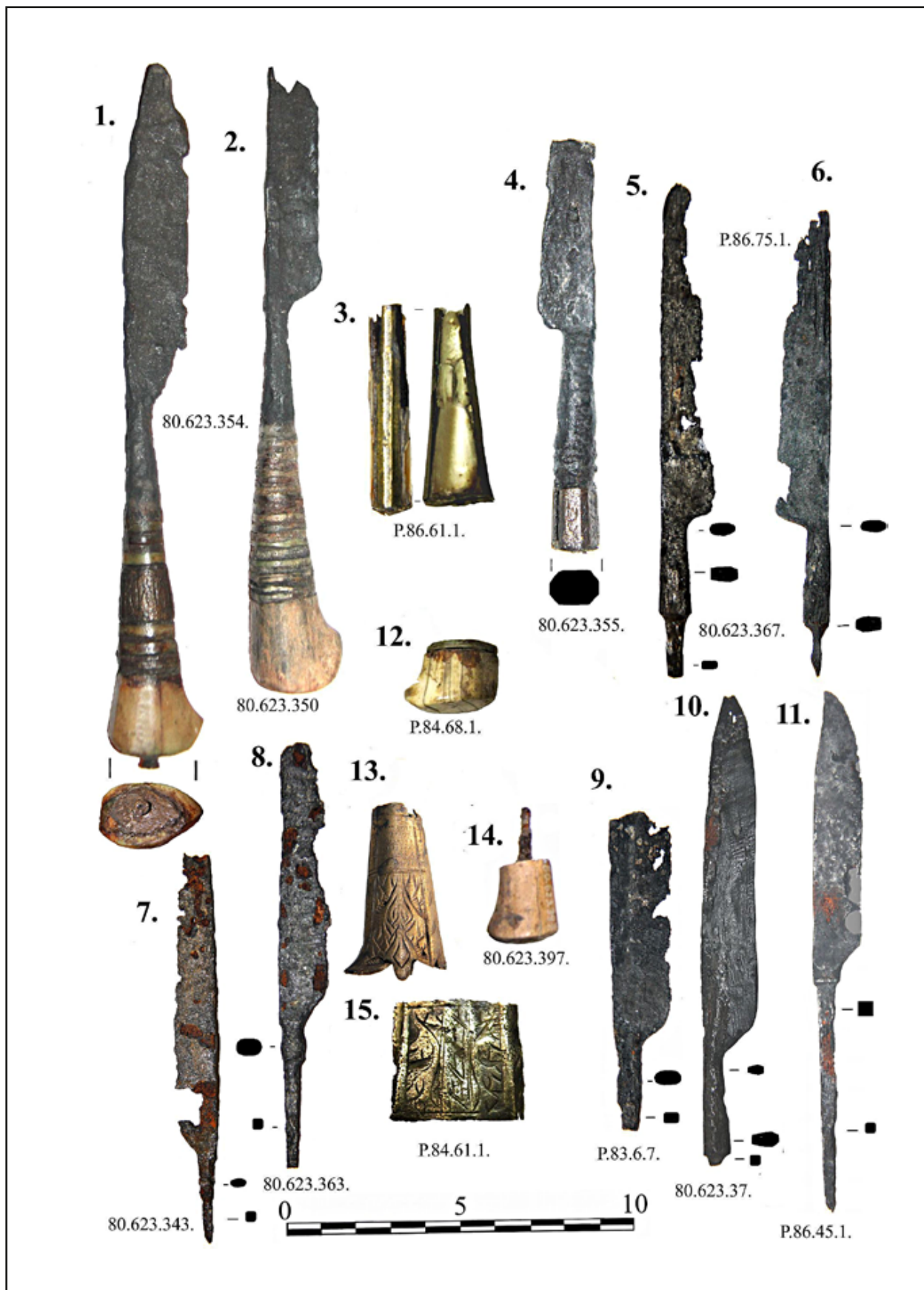
4. tábla. 1–12: Kések Újpalánkról IV.

5. tábla. 1–14. Kések Újpalánkról V.

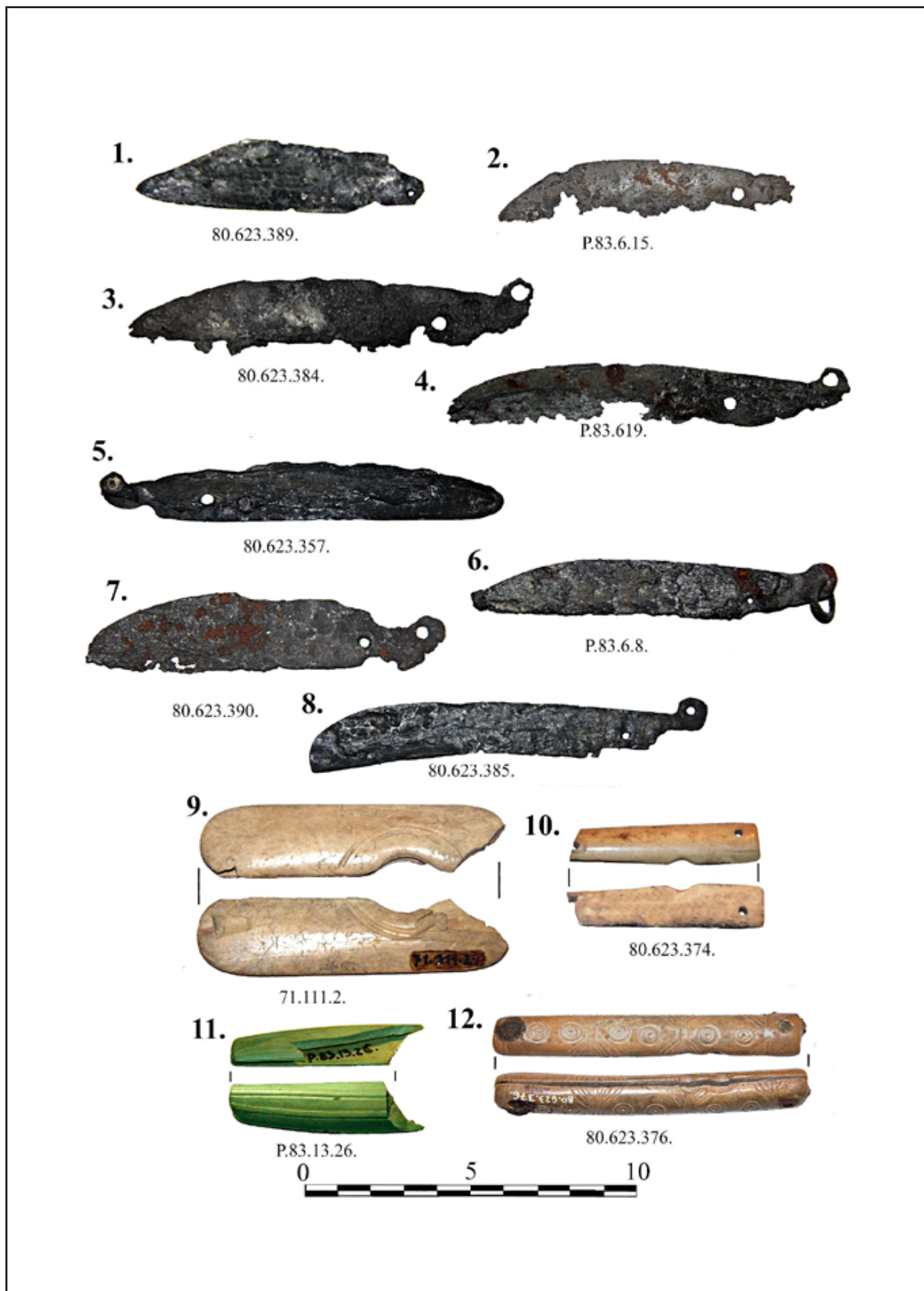
6. tábla. 1–11. Kések Újpalánkról VI.

7. tábla. 1–15: Kések Újpalánkról VII.

8. tábla. 1–5. Kések Újpalánkról VIII. Összecsukható kések: bicskák

9. tábla. 1–12: Kések Újpalánkról IX. Bicska, borotvák és nyéltartozékok

10. tábla. 1–6: Kanalak, kés és villa Újpalánkról; 7: Villa ismeretlen lelőhelyről

SZÍNESFÉM EDÉNYEK, EGYÉB HASZNÁLATI TÁRGYAK

Mozsárütők, bronz csap, mérlegsúlyok

Bronz mozsárütők. Alapvető konyhai eszköznek számítanak a különböző anyagból készített (kő, bronz, réz, vas, fa, kerámia) mozsarak, melyek az olyan anyagok aprítására szolgáltak, melyek nem igényelték az álló és forgó kövel működő kézimalom használatát, de porrá vagy péppé kellett zúzni őket. A bronzból öntött, bronzütővel ellátott mozsarak a 16–17. századi feltárások gyakori leletei. Az egyik legszebb ilyen bronzmozsár a dunaföldvári vár feltárásából ismert, de hasonló mozsarakhoz tartozó „mozsártörök” néhány példánya Újpalánkon is előkerült. Ezek egyike ép, sérületlen (11. tábla 1).

Két továbbiáról (11. tábla 2, 4) nehezen dönthető el, hogy az előbbihez hasonló két ütőfelületes mozsárütő töredéke-e, vagy a 11. tábla 3. számú mozsártörőhöz hasonlóhoz tartoztak. Ez utóbbi ugyanis töröttnek látszik, de markolati gomb feletti csonkja befejezett, törésnek nem viseli nyomát. Gere László Ozoráról közöl egy alakilag és méretét tekintve is azonos mozsárütőt, azzal a megjegyzéssel, hogy „jellegzetes felső fele hiányzik”.⁴⁶ A tárgynak csak fényképét ismerjük, de valószínűnek tűnik, hogy az újpalánkihoz hasonlóan nem hiányos, hanem teljes mozsárütő. Ezt az ütőtípust nem a Dunaföldvárról is közölt mély öblű mozsarakhoz, hanem alacsonyabb mozsárfajtánál alkalmazták. Talán az olyan ívelt, bordás oldalú mozsárhoz tartozhatott, mint amelynek töredéke szórványleletként Szekszárd Béla-téren is előkerült, s amilyenek ép, mindössze 11 cm hosszú törővel ellátott, 15. századra datált példányát Perica Spehar adta közre a belgrádi vár féMLELETEI között.⁴⁷

Bronz csapelzáró. Nem feltárásból, hanem felszíni gyűjtésből származó lelet egy bronzcsaphoz tartozó nyitó-záró fogantyú (11. tábla 11). A három áttört díszű karéjból álló fogórész alján egy gallérszerű, alul lapos perem fut körbe. A borda alatt a csap elzáródugójába mélyedő, négyzetes átmetszetű szár van, amely mindössze 1,4 cm hosszú. Felületét reszelésnyomok borítják, és maga az öntés is elnagyolt, az áttört minták belseje egyenetlen, az öntési sorját nem tisztították ki. Kisebb méretű asztali folyadéktartó edényhez vagy kézmosóhoz tartozhatott.

1. kép. 1: Csapelzáró Újpalánkról; 2–3: Csapelzárók a budai királyi palotából (HORVÁTH 2016a, VIII. t. 2–3 után)

Horváth Viktória az újpalánki csapelzáró fogantyú méretazonos, talán ugyanabból a negatívából öntött hasonmásainak két egymást jól kiegészítő, de nem összeillő töredékét közli diplomamunkájában a budai királyi palota anyagából. Ugyanott egy magasmenetes csavarral egybeöntött változat is napvilágra került.⁴⁸ Az elzárók csapban elfoglalt helyére példaként szolgálnak Pécsről egy kutyá-

⁴⁶ GERE 2003, 89, 62. tábla 3.

⁴⁷ SPEHAR 2007, 165, T. XVI. 179 és 179a. – Ugyanonnán Spehar egy – a mienknél csaknem 5 cm-rel hosszabb, 28 cm-es – két ütőfelületes, késő középkorinak meghatározott mozsártörőt is ismertet (SPEHAR 2007, 165, T. XVI. 181). A budai várpalotában és Nagyvázszyban is egy-egy hasonló bronztörő fél töredéke került elő (HORVÁTH 2016a, 37, VIII. tábla 6; SZVATH 2014, 365, 8. ábra 5).

⁴⁸ HORVÁTH 2016a, 34–35, VIII. tábla 2–3.

fej alakú csapvéggel és kakasformájú elzárófogantyúval készült teljesen ép asztali csap, valamint a Bajcsavár feltárásából származó három bronzcsap, melyek közül kettőn a háromkarójú fogantyú, illetve annak töredéke is megmaradt.⁴⁹

Mérlegrúlyok

Lattartozékok. A lat, mint súlymérték napjainkban már nincs használatban, de a fedeles tokban egymásba illő jellegzetes bronz csészéi szinte minden múzeum gyűjteményében megtalálhatók.⁵⁰ Újpalánkon a csészesor tokjának bronzfedele és egy vastag falú, 1,8 cm szájátmérőjű, 1,4 cm fenékátmérőjű csonka kúp alakú súly került elő, mindkettő felszíni gyűjtésből. A fedél korábbi díszes felépítményére és záró szerkezetére már csak a rajta átható lyukak utalnak, esztergált körökkel díszített felületébe egy háromágú koronát ábrázoló bélyeget ütöttek (11. tábla 5–6). Anyaguk alapján úgy tűnik, hogy a két tárgy nem azonos sorozathoz tartozott.⁵¹

Ozoráról ugyancsak egy koronával és körökkel díszített készletfedél és egy csonka kúp alakú súly ismert.⁵² A korona formája, a felület tagoltsága, valamint a súly mérete az újpalánkitól eltérő, így az ozorai leletek 16–17. századra datálása szórványleleteinket tekintve csak irányadó lehet. Sarvaly 21. számú ház leletei között esztergált körökkel és három összekapcsolódó körjeggyel ellátott fedél a tároló csészével összekapcsolva került elő, a pilisi cisztercita kolostor leletanyagából egy bélyegekkel jelzett fedeles tok és két súly ismert. A budai királyi palota fémleletei között pedig „*kétrészes tartódobozka*” alsó része és hét kisebb mérlegrúly – közöttük több csonka kúp alakú lat súly is – szerepel.⁵³

Dirhem. Az oszmán mérlegrúlyok ritkább típusát képviseli a vár 60/A jelű objektumából előkerült, korong alakú bronz „dirhem” (11. tábla 7). A fémmegmunkáló műhelyhez tartozó gödörben számos hódoltságkori fém-, kő- és kerámiatárgy mellett még egy kétkarú vas mérleg (11. tábla 10) is előkerült. Nagy valószínűséggel a két tárgy összetartozott. A súly első közlését korábban átengedtük Fehér Gézának, aki tanulmányában az addig ismert oszmán-török mérlegrúlyokat dolgozta fel, külön kigyűjtve a feltárásból származó darabokat is. Tőle idézünk: „*Szekszárd–Palánk értékes és hazánkban eddig egyedülálló lelete egy korong alakú XVII. századi oszmán-török mérlegrúly. Bronzból készült. (...) Súlyja 151,7 gramm, tehát nem éri el az 50 dirhemet. (...) Ez az általánosságban »dirhem«-nek nevezett súly mindenek előtt azért méltó figyelmünkre, mert a mi Árpád-korunknak megfelelő szeldzsuk korra keltezhető emlékekig tekint vissza. (...) Ugyanakkor később más súlytípusokkal párhuzamosan olyannyira fennmaradt, hogy ilyenekből állították össze – a súlyhitelesítés európai módjának bevezetése után – a XIX. században, sőt jelen századunkban is a rendszerint 2 okkát kitevő súlysorozatokat, ezt követően pedig a gramm súlyrendszer tagjait.*”⁵⁴ (Az általa ugyanott felsorolt oszmán-török párhuzamok III. Murád [1574–1594] és I. Szelim [1617–1618; 1622–1623] uralkodásának idejében készültek.)

Ozoráról Gere László közölt egy egykarú mérleghez használt, külső szélein csillagszerűre formált, áttört anyagú bronzsúlyt. Ám úgy véljük, hogy a szerző által is észrevételezett formai és súlykülönbség miatt – amit az (szerinte két, de valójában csak egy) újpalánki súly kapcsán említett meg – az ozorai nem oszmán-török súlymérték.⁵⁵

A belgrádi vár leletanyagát feldolgozó közös tanulmányában Marco Popović és Vesna Bikić kilenc különböző méretű gyűrű alakú dirhemet közölt. Köztük több, a mienkhez hasonló fogazott peremű korong van, de súlyuk és méretük ettől eltérő. Legközelebb álló a 243-as katalógusszámú

⁴⁹ HANCZ – VARGA 2013, 34; VÁNDOR 2002, 200 (271–273. tétel). – Bajcsavárból egy további, a pécsire emlékeztető, kakasformájú, stájer mesterjegyes kis csapelzáró, és egy stilizált állatfejű kis bronzcsap is ismert. VÁNDOR 2002, 216 (308–309. tétel).

⁵⁰ Régi súlymérték. Egy lat a font harmincketted része, azaz 1,75 dkg, egyes esetekben 1,72 dkg. Elnevezése a német „lot” átvétele.

⁵¹ A szekszárdi Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményében például hét – többé-kevésbé teljes – sorozatot tartanak nyilván. A 62.7.1a. számú sorozat kilenc egységből áll, 16 latos foglalatukon kétféjű sasos bebélyezés, WEN felirat, és az 1869-es évszám látható.

⁵² GERE 2003, 90, 62. tábla 5–6.

⁵³ HOLL – PARÁDI 1982, 34. Abb. 123/8; HOLL 2000, 30–31, Abb 38/5a-5b; HORVÁTH 2016a, 40–42, X. tábla 2, IX. tábla 6, 8.

⁵⁴ FEHÉR 1993, 239, 6. kép 12.

⁵⁵ GERE 2003, 91, 62. tábla 7.

dirhem, melynek esztergált belső felületén három olvasható és egy elmosódott hitelesítő jegy van. IV. Mehmet (1648–1687) bélyege mellett a trónon őt követő fivére, II. Szulejmán pecsétje szerint a súlyt az új uralkodó idejében újra hitelesítve, folyamatosan használták.⁵⁶

Tizennégyszögletes bronzsúlyok. Az oszmán-török mérlegsúlyok másik, az előzőnél gyakrabban előkerülő változatát a lecsapott sarkú, így tizennégyszögletes bronzsúlyok jelentik. Ebből a típusból kettőt találtunk. A kisebb méretű súly súlyjele egy az oldal közepébe mélyedő 2 mm átmérőjű pont (11. tábla 8). Mérete 0,75×0,75×0,9 cm, súlya az egy dirhem közeli 3,192 gramm. Egy ponttal jelzett, közel azonos súlyú súlyokból közölt Fehér Géza három darabot, mindhárom a szolnoki Damjanich János Múzeum gyűjteményében található.⁵⁷

Az előzőnél nagyobb méretű, tizennégyszögletes kocka alakú súly egyik lapjának három sarkán van bemélyített pont (11. tábla 9). Mérete 1,0×1,1×1,1 cm. Súlya: 9,422 gramm. Három ponttal jelzett súly az eddig ismertetett leletek között nincs. Hozzá legközelebb állók a Magyar Nemzeti Múzeum törzanyagában található, kevéssel nagyobb méretű, négy ponttal jelzett kockasúlyok. Ezek súlya 11,12 gramm és 13,12 gramm között változó, vagyis átszámítva 3,4–4,0 dirhem közöttiek.⁵⁸ A fenti belgrádi leletanyagban hét jelöletlen, vagy beütött csillagokkal jelzett hasonló súly található. Magyar feltárásokból legutóbb Barcsról egy darab egy csillaggal, a Budavári Palotából egy öt csillaggal jelzett, Nagyvázszyból pedig egy erősen korrodált, jelölés nélküli tizennégyszögletes súly került közlésre.⁵⁹

Színesfém edények

Rézedények, maradványok. Rézedények és maradványaik a vár 1686 szeptemberében történt pusztulásának eredményeként többnyire roncsolt, átégett, konzerválásra, olykor kiegészítésre szoruló állapotban kerültek elő. A kisszámú ép tárgy mellett sok lemeztöredéket és nyiradékot is találtunk, ami azt jelzi, hogy tulajdonosuk számára a rézedények legkisebb maradványa is megbecsülésre érdemes értéket jelentett, melyet akár házilag, akár hozzáértő mester kezére adva javításoknál lehetett felhasználni.

Rézkannák. A törökül ibriknek nevezett kiöntőcsöves és gügüm néven ismert kiöntőcső nélküli kannáknak a keleti és balkáni országok néprajzi anyagában ma is számtalan változata ismert.⁶⁰ A 32. számú kutatóárok egyik átégett paticsdarabokkal teli gödrének lelete egy utóbbiak körébe tartozó, 35 cm magas rézkanna. Ezt a magas, testes rézkannafajtát általában nyílt tűzön végzett vízforralásnál használták. Erre következtethetünk a fenéklemeznek az oldalfalnál korábbi eloxidálódásából, kikorhadásából is. Az így keletkezett 4×8 cm-es lemezhiányt belülről illesztett, apró rézszegecsekkel rögzített folttal javították ki. A javításhoz használt sasszezszerű szegecsek feje belül van, a két szezsárat pedig a fenéklemez külsején hajtották szét (12. tábla 2). A parázssal való újbóli közvetlen érintkezés során azonban a javítólemez is kilyukadt. Ekkor a kannát már nem javították tovább. Az így értéktelenné vált tárgyat úgy hasznosították, hogy katonaszokás szerint a célba lövést gyakorolták rajta. Felületén jól láthatók a puszkagolyók be- és kimeneti nyílásai (12. tábla 1).

Kannafedők. Leleteink négy darabbal képviselt csoportját alkotják a kannák szájnyílására illő kannafedők és kupakok.⁶¹ A 12. tábla 3. és 6. számú fedelek a peremükön lévő hurokfül apró láncával csatlakoztak a kanna fülén lévő átfúrt nyúlványhoz, a 4–5. számú kannafedőkön azonban a középponti hurok egyszerre volt rögzítő és fogantyú is.⁶² Kivétel nélkül minden kupak és fedő két

⁵⁶ POPOVIĆ – BIKIĆ 2004, 160–161. Szl. 104. Kat. 243–250.

⁵⁷ FEHÉR 1993, 239, 6. kép 1–3.

⁵⁸ FEHÉR 1993, 244, 9. kép 11–13.

⁵⁹ KOVÁCS – RÓZSÁS – ÉDER 2014, 162. Fig. 6/2; HORVÁTH 2016a, 151, 3. kép 1; SZVATH 2014, 365, 8. ábra 6.

⁶⁰ FEHÉR 1968, 283–284.

⁶¹ A szekszárdi múzeum hódoltságkori rézedényeit közreadó első dolgozatban (GAÁL 1983) sajnálatos módon a közölt tárgyak lelőhelyét illetően több elírásos tévedés is bekerült. Az újalánki feltárásból a jelen dolgozatban odasorolt tárgyak származnak.

⁶² A kannafedők és kupakok felerősítésének másik rendszere szerint a fül átfúrt nyúlványán nem lánc vagy vékony pálcát (GAÁL 1991, 6. kép 4), hanem tengelyen billenthető apró, olykor díszes, visszapödört végű pánt van, melyet a fedőre szegecseléssel erősít-

darabból, egy – az alig domborodótól a félgömb alakig változó – felső részből és egy gyűrűszerűen kiképzett, befelé szűkülő alsó részből tevődik össze. A két részt megperemezve, a felső darabot az alsóra hajlítva, élet alkotva összekalapálták. A befelé szűkülő alsó rész így beleilleszkedett a kanna szájnylásába.⁶³ A 3. számú kannakupak és az 5. számú gömbszelet formájú fedő közel azonos párhuzamai az ozorai fémedények között kerültek közlésre.⁶⁴ További réz kannafedők ismertek még a szolnoki vár leletanyagában Kovács Gyöngyi munkájából, valamint Horváth Viktóriának a budavári palota színesfém leletanyagát számba vevő dolgozatából.⁶⁵ A mienkhez hasonló – de nem lánc, hanem csuklós rögzítésű – felsőgombos kupak tartozik a Hadtörténeti Múzeum udvarán feltárt kiöntőcsöves kannához.⁶⁶

Kiöntőcső (12. tábla 7). Ibrik tartozéka volt az Újpalánkon felszíni gyűjtés során talált ónozott felületű réz kiöntőcső. Töredékes hossza 14 cm, ami alatta marad úgy a 16–17. századi hazai leletek között, mind a balkáni területeken napjainkig készített kiöntőcsöves kannák csőhosszának. Azok indítása rendszerint kevéssel az edény legszélesebb része alatt van, a karcsún előreívelő cső vége pedig a kanna szájnylásának közelébe vagy a fölé magasodik.⁶⁷ Példányunk méretét és a csővég tagolt kialakítását tekintve a több lelőhelyről is ismert kiöntőcsöves török rézkannák közül is leginkább az esztergomi és a Dunaföldvár–Alsórév lelőhelyű kannák kiöntőcsöveivel mutat hasonlóságot, noha nem annyira hajlított, mint azok.⁶⁸ Feltehetően típusának egy kisebb méretű változatához tartozhatott, melyeket asztali edényként többnyire nem vízforralásra használtak, hanem „*a tea sötét kivonata készült bennük, amit faszén parázson külön forralt vízzel hígítanak.*”⁶⁹

Az Újpalánkon előkerült rézkanna és a kannatartozékok a hazai hódoltságkori lelőhelyeknek ma is gyakori leletei. Fehér Géza első, útmutató feldolgozásai óta már több példányuk is ismertetésre került, ezek felsorolása, úgy véljük, felesleges. Közölt típusaink használata kivétel nélkül a 16. század vége és 18. század legeleje közötti időszakra tehető.

Vas kiöntőcső (12. tábla 8). Feltárási anyagunkban van még egy ívelt, kiöntőcső formájú, de teljesen oxiddá vált és megvastagodott falú vascső is, mely az 55. szelvény F jelű objektumának, a vár egyik kútjának lelete. A 15,5 cm hosszú tárgyról nehezen dönthető el, hogy egy jelenleg még ismeretlen és ritkaságnak számító vaslemez anyagú kanna, vagy valamely más edényfajta része volt-e.

Bográcsok. A 16–17. századi füles rézüstök, azaz rézbográcsok az adott időszak megbecsült tárgyai voltak. Bizonyíték erre, hogy pl. a kilyukadt, elhasználódott Dunaföldvár–Alsórév lelőhelyű bográcsot ugyanúgy fenékfoltozással javították, mint azt a fenti kanna estében is láthattuk.⁷⁰ Újpalánkon mindössze két bográcsmaradvány; egy hurkosan visszapödört végű bográcsfül nagyobb darabja⁷¹ és egy szinte csak növényi rostlenyomatos, zöld színű oxidlemezből álló peremtöredék került elő (12. tábla 8, 13. tábla 1). Utóbbit egyenes, enyhén kihajló peremrésze és felszegecsett hurkos fültartója a korábban általunk közölt dunaföldvári bográcsok körébe helyezi.⁷² A hazai leletek sorában – a teljeség igénye nélkül – kiemelkedőnek számít egy-egy Visegrádról és Ozoráról közölt domború oldalfalú,⁷³ valamint a Hadtörténeti Múzeum udvarán feltárt két lapított gömbtestű bogrács.⁷⁴ Egy egye-

tettek. Erre: SZLAVOV 1974; FEHÉR 1960, 13–14; FEHÉR 1975b, 24, 69, 74. kép; GAÁL 1991, 10. kép 1–3; BENCZE 2002, 1, 11. kép

⁶³ Az igen kis domborodású, viszonylag nagyobb átmérőjű, 12. tábla 5. számú fedél esetében felmerülhet, hogy nem kannához, hanem más típusú rézedényhez tartozott.

⁶⁴ GERE 2003, 85, 60. tábla 1, 3.

⁶⁵ KOVÁCS 1984, 83. 5. kép 5–7; HORVÁTH 2016a, 28. VI. tábla 1–4.

⁶⁶ BENCZE 2002, 461. 1, 11. kép.

⁶⁷ PL. PRIMOVSKZI 1955, 65 a-b; FEHÉR 1975b, 69 és 74. kép.

⁶⁸ FEHÉR 1968, 27–30. kép; GAÁL 1991, 191, 1. kép 2–3.

⁶⁹ FEHÉR 1968, 284.

⁷⁰ Jól látható ez a Dunaföldvár–Alsórév lelőhelyű bogrács részletfotóin is. GAÁL 1991, 193, 2. kép 3–5.

⁷¹ Megfelelője Ozorán került elő. GERE 2003, 82, 57. tábla 4.

⁷² GAÁL 1991, 2. kép 2–5., 3. kép 1–2; GAÁL 1991, 196, 3. kép 1–2.

⁷³ KOVÁTS – N. KOCSIS 2010, kép- és oldalszám nélkül; GERE 2003, 82, 57. tábla 1.

⁷⁴ BENCZE 2002, 461, 2–3 és 12–13. kép.

nesebb oldalfallal készített hódoltságkori bográcsot pedig 2008-ban Tóth János Attila bűvárrégész Drávamásinál, a törökök által elpusztított pontonhíd térségében, a Dráva medrében tárt fel.⁷⁵

H. Z. Koşay megállapítása szerint a helkle, kelike vagy bakracs néven nevezett üstszerű edényeket fejesnél vagy vízfordásnál használták.⁷⁶ A térségünkben talált bográcsok olykor többszöri javításnyoma azonban azt erősíti, hogy ezek a rézedényfajták nálunk – mai utódaikhoz hasonlóan – elsősorban a szabad tűzön való ételkészítésnek lehettek széleskörűen használt eszközei.

2. kép. 1: Rézbogrács Visegrádról (KOVÁTS – N. KOCSIS 2010 után);
2–3: A Drávamásiban talált rézbogrács feltárási és tárgyfotója (Fotó: Tóth J. Attila)

Rézüstmaradványok. Nagyon vékony rézlemezből készült 14 cm magas üstünk peremét gömbölyűen visszahajtották (13. tábla 4). Perem alatti szegecslyuka szerint perem fölé magasodó vékony szalagfüle volt, amely – az edény formáját is figyelembe véve – arra utal, hogy konyhai edény volt. Fenéklemezét négy nagyobb folttal és több kisebb, kívül sasszezszerűen széthajtott rézlemezsel javították. Peremkialakítása feltehetően ugyanúgy vaspálca segítségével történt, mint ahogyan azt az eszaki oszmán anyagot bemutató kiállítás csaknem azonos edényénél, vagy az esztergomi rézedények egyfűlű rézbögréjénél is tették.⁷⁷

A következő rézedényből (13. tábla 2) csak köldökös fenekű öblének nagyobb része van meg, pereme körben hiányzik. Így csak feltételezhető, hogy az előzőtől kissé eltérő felépítésű, de szintén egyfajta üst maradványa lehet.

Talpas rézedények. A hódoltságkori rézedények gyakori és igen tetszetős darabjai az általában ónozott felületű talpas csészék és tálak. A forma közkedveltségét bizonyítja az e rézedényfajtát hűen utánzó kerámiavázok nagy száma és formai sokfélesége.⁷⁸

Talpas tál (13. tábla 3). A vízszintes, kihajló peremmel készült talpastálak típusát képviseli egy alacsony talpgyűrűn álló, mély öblű réztál. Érdekessége, hogy fenéklemezét külön darabból kalapálták ki, majd beszorították a tál anyagából előre kialakított gyűrűbe. A fenékrész és a talpgyűrű egymáshoz szoruló szalagját ezt követően még szegeccsel is egymáshoz erősítették.⁷⁹ A tál egyetlen dísz a kevés a talpgyűrű felett körbefutó hármastörvonal. Egy kialakítását illetően is nagyon hasonló tál van az esztergomi leletek között, bulgáriai néprajzi anyagból pedig különböző talpmagasságú, hullámosra nyírt peremszélű változatait ismerjük.⁸⁰ Utóbbiak azt is példázzák, hogy a török és bolgár forrásokban egyaránt „szahannak” nevezett tálak ezen változataihoz mindig tartozott fedő is.⁸¹

⁷⁵ A Drávában készült felvétel és a tárgyfotó közlésre átengedését Tóth János Attilának köszönjük. A víz alatti fotó első közlése: KOVÁTS – RÓZSÁS – ÉDER 2014, 166, Fig. 8/A.

⁷⁶ KOŞAY 1957, 15, 8. tábla bal alsó kép, 9. tábla felső kép.

⁷⁷ RADIC 2015; FEHÉR 1968, 60. kép.

⁷⁸ FEHÉR 1960, 127. – Újpalánkon feltárt típusai: GAÁL 2011, 231–286.

⁷⁹ Hasonló talpgyűrűrögítési módot figyelt meg Gere László az ozorai kiöntőcsöves rézkannán is. GERE 2003, 84. 59. tábla 1.

⁸⁰ FEHÉR 1960, 8. kép 18; FEHÉR – PARÁDI 1960, 28. tábla 7; FEHÉR 1968, 278, 295. 18. kép.

⁸¹ Ilyen hullámos szélű, alacsony talpgyűrűn álló tálakat közöltünk korábban Kalocsa környékéről egy magángyűjtemény anyagából. Az oldalfalán bevéselt arab nyelvű felirat („*el fakir el hakim Ahmet*”) szerint egykori tulajdonosa egy önmagát ugyan „szegény Ahmet-

Réz talpas csésze (13. tábla 7). Mindössze 6 cm magas talpas csészénk fala vastagra öntött, esztergált. Íves, magas talpgyűrűjén félgömb alakú felsőrész van, melynek pereméhez – a rajta látható két lyuk szerint – fül vagy fogantyú is tartozhatott. Alul az öntési csap nyúlványát nem távolították el, megmunkálása is eléggé elnagyolt. Nagyobb méretű (11 cm magas, 16,5 cm szájnyílású), öntött és esztergált réz talpas tálát az eszéki kiállítás katalógusában Mladen Radić, hazai anyagból pedig Fehér Géza ismertetett.⁸² Belgrádból egy az ittenihez hasonló méretű (7,6 cm magas) talpas rézcsészét ismerünk, melyet 1521 és a 16. század vég közti időszakra határoztak meg.⁸³ A típus agyagból formált, mázas változataiból Újpalánkról többet is közölhattünk.⁸⁴

Réztálak (13. tábla 5–6). Alacsony oldalfalú talszerű edényből kettőt találtunk a feltáráson. Az egyik a fenti talpas tálhoz hasonló vízszintes peremmel készült, peremátmérője 27,5 cm (13. tábla 6). Átégyve, roncsolt állapotban került elő, nagyjából egyharmad része kiegészítés. Kívül-belül ónozták, belsejének középrészét esztergált kör díszíti, felületén jól látszanak a formáló kalapács ütésnyomai. Hasonló formájú réztálak vannak az esztergomi edények között is.⁸⁵

Másik talszerű edényünk egy teljesen átégett és eldeformálódott anyagú tepszi (13. tábla 5). A 21,5 cm szájátmérőjű és mindössze 2 cm mély edény kifejezetten konyhai célokra szolgált. Főleg töltött tésztaféleségeket, rétest, lángosszerű kenyeret sütöttek benne csakúgy, mint vastag falú, pelyvával soványított anyagú kerámia megfelelőiben.⁸⁶ Füllel készített megfelelője a Hadtörténeti Múzeum udvarán feltárt rézedények között ismertetésre.⁸⁷

Réz szűrőedények (13. kép 8–9). A konyhai felszerelés fontos eszközei voltak a szűrőkanalak és szűrőtálak. Utóbbiaknak szintén ismertek fém és kerámia változatai is. Visszapödrött nyelvű szűrőkanál a dunaföldvári vár feltárási anyagában került elő teljes épségben.⁸⁸ Újpalánkról csak egy kisméretű peremtörödéknk van, és a háromszögletű áttörésekkel készült szűrőedénynek is csak három kis töredéke került elő. A fém szűrőkanalak további párhuzamai többek között Szolnok–Vár-Tiszaparttól,⁸⁹ Pécsről,⁹⁰ Nagyvázszyból,⁹¹ valamint a budai királyi palotából⁹² ismertek.

Réz edényfülek. A Hadtörténeti Múzeum udvarán feltárt rézkupához tartozó fogantyúhoz (fülhöz) áll közel egy téglalap átmetszetű, 8,5 cm-es ívelt rézrúd. Alsó vége elhegyesedik, nem rögzült az edény falához. Annyiban eltér azonban a budai kupafültől, hogy míg azt felül szétnyitották és két szegeccsel rögzítették, addig ennek felső, szélesebb vége ellapított, szegecs számára átfúrt, a furat oldala utóbb kiszakadt (13. tábla 11).

Egy tönkrement edény lemezének felhasználásával, ollóval szabták ki azt az ívelt, két végén derékszögben kihajlított és átlukasztott végű rézpántot, melyet feltehetően egy edényfül pótlására készítettek (14. tábla 8).

Javítófoltok, rézlemez-hulladékok. A használat során tönkrement rézedények nagyobb lemezhiányát – amint az a kannák vagy bográcsok estében is történt – béléslemezek beszegeccselésével javították. A kisebb lyukakat azonban csak nagyobb rézsegeccsekkel vagy elhasznált edények anyagából kivágott „farkasfogas” lemezekkel tüntették el (13. kép 10a-b). Utóbbi esetben a javítófolt minden második „fogát” derékszögben visszahajlítva a foltot beillesztették a pontosan kivágott nyílásba, majd a fogakat visszakalapálták. Leleteink között egy kör és egy ellipszis alakú javítólemez szerepel.

nek” nevező, de vélhetően jobb módú személy volt. GAÁL 1991, 203–204, 5. kép 1–4.

⁸² FEHÉR 1962, XXII. tábla 1; RADIC 2015, 76, 168. kép.

⁸³ POPOVIĆ – BIKIĆ 2004, 150. Szl. 97. Kat. 153.

⁸⁴ GAÁL 2011, 239.

⁸⁵ FEHÉR 1968, 48–49. kép.

⁸⁶ FEHÉR 1968, 285; GAÁL 1991, 200–201, 7. kép 3–4; GAÁL 2013, 17. tábla 6.

⁸⁷ BENCZE 2002, 462, 7, 20. kép.

⁸⁸ GAÁL 1983, 177, 9. kép 4, 17. kép 3.

⁸⁹ KOVÁCS 1984, 86, 7. kép 4.

⁹⁰ FEHÉR 1960, XXXVII. tábla 9.

⁹¹ SZVATH 2014, 378, 6. ábra 11–12.

⁹² HORVÁTH 2016a, 29, VI. tábla 7.

Részben a vár pusztulási törmelékes járósintjéről, részben hulladékkal feltöltött gödrökből és vermekből számos rézedénymaradvány került elő. Szinte mindegyiken megfigyelhető volt, hogy ollóval vagy más vágóeszközzel egy nagyobb lemezdarabról választották le őket. Többségük vékony falú edény fal- vagy peremmaradványa. Mindössze egy darab vastag anyagú, öntött edényből származó peremtöredék van közöttük, melyet – mint nem hajlíthatót – feltehetően újraöntési alapanyagként szántak (14. tábla 4).

A hulladéklemek között figyelmet érdemlő a 14. tábla 1. számú üsttöredék, amely ugyanolyan peremkiképzéssel készült, mint a fenti habüst (13. tábla 4), és a fület egykor tartó szegecsek egy mástól való távolsága is közel azonos azzal.

A 6. számú rézlemezen látható az említett farkasfogas megoldás, amit nemcsak a javításoknál, hanem a több lemezből álló edényfalak összekapcsolása során is alkalmaztak.

A 7. számú lemezt – noha a fül szegecsei alapján eredetileg ívesre kalapált volt – szétnyírásához síkra egyengették.

A 8. számú edényperemet ollóval három darabra szabták, de további alakítására már nem került sor. Előkerült még egy négyzetes felekből álló, téglalap alakúra szabott javítófolt és egy ugyancsak simára egyengetett trapéz formájú rézlemez is (15. tábla 9–10).

A hódoltság időszakában nálunk használatban volt keleti típusú rézedények jelentős többsége balkáni rézművesek terméke,⁹³ így viszonylag hosszú úton, kereskedők közreműködésével kerültek itteni tulajdonosaikhoz. Beszerzésük és pótlásuk kerámiából készült hasonmásaiknál körülményesebb és költségesebb lehetett, ami – mint a fentiekből kitűnt – az elhasználandó edények végsőig való javíthatóságát, maradványaik újrahasznosítását tette szükségessé. Értéküket, megbecsültségüket jelzi, hogy tulajdonosaik veszély esetén akár el is ásták rézedényeiket. Jó példa erre a Vál–Plébániaudvar területén Hatházi Gábor által feltárt „kincslelet”, melyben az általunk közölt edényfajták közül több (pl. bogrács, talpas tál, tepsi, kanna) is megtalálható.⁹⁴

Réz gyertyatartók és -maradványok

Asztali gyertyatartók. A 15. tábla 1. számú asztali gyertyatartótalp egy 17,3 cm átmérőjű, éles bordával keretezett alacsony rézkorong, melynek viszonylag vastag lemeze befelé fokozatosan elvékonyodik, középrésze nagy felületen hiányzik. A 15. tábla 6. számú egy ugyanilyen szerkezetű talp belső, kúpos része a nyelet tartó köldök nyílásával. Az ozorai hasonló leletek kapcsán Gere László úgy véli, hogy az ilyen lapos, kúpos talpú, széles cseppfogótányérral ellátott gyertyatartótalpak használata a 15. század második harmadában terjedt el, gyártásuk és használatuk kora a 16. század első harmadáig tarthatott.⁹⁵ Ez a kormeghatározás Újpalánk vonatkozásában csak a tárgyak nagyon hosszú használati idejét, esetleg a környékben elpusztult középkori falvakból való átkerülésüket feltételezve mérlegelhető.⁹⁶

Baluszteres nyéltöredék. Ugyanebbe a körbe tartozik egy baluszteres nyéltöredékünk is, amely felső részén és az eredetileg csavarmenetes alsó végén is törött, alul csak a csavarmenet csomója maradt meg (15. tábla 4). Több hasonló baluszteres szártöredék között egy nagyon hasonló és egy az újpalánkival teljesen azonos felépítésű, felső törésvonalát tekintve is megegyező, de ép csavarmenetes töredék került elő Ozorán⁹⁷ és egy ugyanolyan ismert a belgrádi vár bronz gyertyatartói között is.⁹⁸ Holl Imre megállapítása szerint a baluszteres nyélkialakítás nálunk – 15. századi megjelenését követően – a 16. században vált általánossá.⁹⁹ A felsoroltak – köztük az újpalánki szártöredék is – a 17.

⁹³ BENCZE 2002, 461.

⁹⁴ HATHÁZI 2000, 102–103; KOVÁCS 2010, 770, 16. ábra.

⁹⁵ GERE 2003, 64, 42. tábla 6–7.

⁹⁶ Ennek lehetőségére az újpalánki leleteket feldolgozó korábbi munkáinkban is utaltunk. Pl. GAÁL 2015, 181.

⁹⁷ GERE 2003, 64, 66. 42. tábla 5b, 43. tábla 1.

⁹⁸ POPOVIĆ – BIKIĆ 2004, 155. Szl. 100. Kat. 397.

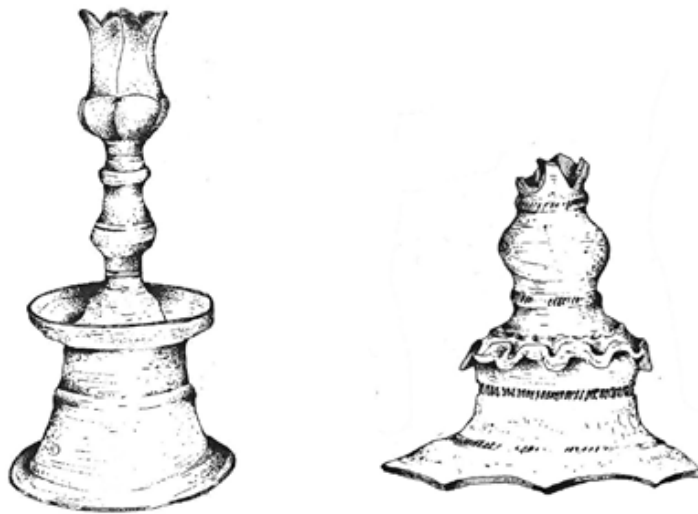
⁹⁹ HOLL 1987–1988, 189.

századra datálhatóak. Az ozorai példány földbekerülésének ideje éremleret alapján legkésőbb 1620-ra határozható meg. Hasonló szártöredékek találhatóak még a budai királyi palota leletanyagában is.¹⁰⁰

A szakirodalomban 17. századra datált magas csepptányéros, tulipánkelyhes, tagolt nyelű török gyertyatartókból Újpalánkon egy talptöredék, egy nyéltöredékes foglalat, és egy további teljes darab került elő (15. tábla 1–5). Utóbbi azonban csak részben igaz, mert a két részből álló tárgynak felső, tulipánkelyhes része egyik, kissé deformálódott harang alakú alsó fele pedig egy másik hulladékkal feltöltött gödör lelete volt. Összeépítésük a teljes illeszkedés alapján történt meg.

Tulipánkelyhes török forma. A tulipánformájú foglalattal készült gyertyatartók kedveltségét bizonyítja az is, hogy a 20 cm körüli asztali méretűtől a muzulmán imahelyek olykor méteres nagyságú gyertyatartójáig szinte minden méretváltozatuk ismert volt, sőt napjainkban is használatban vannak. Hódoltságkori leletekkel foglalkozó szakirodalmunkban is számos asztali változat került ismertetésre. Közülük ismét a teljesség igénye nélkül csak néhány analóg darabra utalunk: e szerint tulipánfoglalatú szártöredék Fülekről,¹⁰¹ a budai királyi palotából,¹⁰² Ozoráról,¹⁰³ Barcsról,¹⁰⁴ ismert.¹⁰⁵ Egy ismeretlen lelőhelyű ép darabot a szekszárdi múzeumban,¹⁰⁶ egy halábrázolásos példányt a Magyar Nemzeti Múzeumban,¹⁰⁷ továbbiakat a pécsi, valamint esztergomi gyűjteményekben tartanak nyilván.¹⁰⁸ Szerbia területéről a belgrádi vár oszmán periódusú bronztárgyai között lévő két gyertyatartó és két tulipánfoglalatú szártöredék jelentik az újpalánki 2. és 3. számú tárgyak legközelebbi analógiáit.¹⁰⁹

Érdekességként megemlíjtük még, hogy a forma utánzásának szándékával egy újpalánki szürke agyagkorsó váll- és nyakrészét az edény eltörte után tulipánformájú gyertyatartóvá alakították. A beavatkozás a nyak peremszélénél egyértelműen tetten érhető (3. kép).¹¹⁰

3. kép. Tulipános réz gyertyatartó és szürke korsó töredékéből kialakított utánzata Újpalánkról (Rajz: Bucsányi Kálmán)

¹⁰⁰ HORVÁTH 2016a, 65, XVII. tábla 3–4; HORVÁTH 2016b, 154, 3. kép 8.

¹⁰¹ KALMÁR 1959, XXVII. tábla.

¹⁰² HORVÁTH 2016a, 62. XVII. tábla 5; HORVÁTH 2016b, 154. 3. kép 9.

¹⁰³ GERE 2003, 64, 43. tábla 5–6.

¹⁰⁴ KOVÁCS – RÓZSÁS – ÉDER 2014, 163. Fig 6/4.

¹⁰⁵ RADÍČ 2015, 79–80. Kat. 176–177.

¹⁰⁶ GAÁL 1983, 177, 11. kép 1, 19. kép 1.

¹⁰⁷ FEHÉR 1975b, 24, 36 (72–73. kép).

¹⁰⁸ FEHÉR 1960, 11. tábla 5; FEHÉR 1968, 69–70. kép.

¹⁰⁹ POPOVIĆ – BIKIĆ 2004, 155. Szl. 100. Kat. 210–211, 213–214.

¹¹⁰ GAÁL 1983, 182, 3. kép 3, 19. kép 3. – Az így kialakított gyertyatartó kehelyének oldalán és vállán ma is kormos viaszfoltok vannak.

VISELETHEZ TARTOZÓ TÁRGYAK, ÉKSZEREK

Csatok, ruhadíszek

A különböző méretű csatok és övtartozékok a személyi felszerelés nélkülözhetetlen kellékei voltak. Sokszor azonban nehezen dönthető el, hogy az adott tárgy öv, táska, tarsoly, vagy más, lezárást igénylő kiegészítő tartozéka volt-e.

Csatpárok, kapcsok. A 16. tábla 1. számú veret egy közel 4,3 cm széles övhöz tartozó csatpár egyik fele. Pajzs alakú rézlapja áttört mintázatú, talán stilizált állatalak is felfedezhető rajta. Visegrádon talált hasonmása szerint a csatpár egyik tagján egy apró gömbvégű horog, a másikon a horog beakasztására szolgáló fül lehetett.¹¹¹ A 2. számú csatlemez ehhez hasonló, de kisebb (4 cm széles szíjra való), egyszerűbb, szintén áttört, de elmosódottabb díszű csatpárhoz tartozott.

A harmadik félcsat a legnagyobb méretű (5,6×5,5 cm) (16. tábla 3). Kevésbé trapezoid rézlemez, melynek hátulso széle számárhátíves kialakítású, másik három szélén kettős vonaldísz van. Hátdalán két keresztirányú lemez biztosította az öv feszességét. Csatpár horgas fele volt, vízszintes állású akasztóhorga a használatától elvékonyodott, végül eltört.

Két, a fentiekhez nagyon hasonló szerkezetű csat került elő a budavári királyi palota feltárásán; egy kisebb (3,0×2,4 cm) és egy nagyobb (5,0×4,3 cm). Mindkettőnek belső széle ugyanígy hullámos, számárhátívesre vágott, de szélei csak a kisebbiknek keretezettek.¹¹² A budai leleteket rétegtani adatok hiányában nem keltezték. Fenti párhuzamaik alapján azonban úgy véljük, hogy az ottaniak is a 17. század elejétől a 18. század elejéig terjedő időszakra datálhatók.

A 16. tábla 4. számú, három rozettával és bemélyedő indamotívummal díszített, hullámos szélű, pajzs alakú öntött rézlap pontos mása az eszéki kiállításon és annak katalógusában szerepelt.¹¹³ A dél-baranyai Baranyabánról (Popovac) származó, de a délszláv terület 17. századi leletanyagában további analógiával is bíró tárgyat közreadója, Mladen Radić övszorítónak határozta meg.¹¹⁴ Ezt elfogadva mind a 4. számú, mind pedig a hozzá nagyon hasonló, de keskenyebb, számárhátív végződésű 5. számú tárgy, egy-egy 3,5 cm széles övhöz tartozó övszorító lehet. Nem csat, mivel egyiken nincs az ellendarabhoz kapcsolódó hurok. Kampó, rögzítőszegecsek, fülek nincsenek rajtuk. Az 5. számúnak hátoldalán két keresztirányú keskeny pánt van, míg a 4. számú hátoldalán lévő leszorító-pántnak csak egyik oldali csonkja maradt meg.

A 7. számú öntött ruhadísz az előzőekhez hasonlóan magasan kiemelkedő rozettával és a felületbe mélyedő mintázattal díszített. A talán rombusz alakú tárgy középrésze áttört volt, ezen a részen az anyag elvékonyodott és eltört. Eredeti mérete és funkciója nem határozható meg. Felszíni gyűjtés, analógiája nem ismert.

Egy 4,5 cm széles díszes csat fél darabja a 16. tábla 14. számú, háromágú koronát formáló rézlemez. Egyenesre vágott szélének aljára az ellendarab kampós rögzítéséhez két rézhuzal hurkot forrasztottak. Lapjának középpontjában egy nagy csepp alakú forraszmaradványos folt van, ami egy ugyanilyen alakú kő vagy üvegdísz foglatának a nyoma lehet. A lemez szélein lévő 3×2 apró lyuk arra utal, hogy varrással rögzítették valami puhább anyagra, vékony bőrre vagy textíliára. Hurkos akasztófülei szerint is díszes öv díszített felületű csatjának egyik fele lehet. Felszíni gyűjtés. Analógiája egyelőre nem ismert, de úgy véljük, felbukkanásuk leginkább a hódoltságkori rác és vlah etnikumokhoz köthető feltárások anyagában várható.

A 16. tábla 9. számú, ónozott felületű, szívalakú csatot a hátoldalán lévő két, lépcsősen beszűkülő végű szegeccsel együtt öntötték ki, melyek magassága szerint 2 mm vastag anyagra erősítették fel.

¹¹¹ KOVÁCS – N. KOCSIS 2010, „Ajánlott irodalom” oldalon közölt kép, 5. sz. tárgy.

¹¹² HORVÁTH 2016a, 95, XXIV. tábla 6–7; HORVÁTH 2016b, 157, 4. kép 5.

¹¹³ RADIC 2014, 12, 19. Kat. 7.

¹¹⁴ Nyersfordítás szerint „övcspesz”, ami feltehetően az „övszorító” szinonimája. További analógiája ismert a belgrádi Narodni muzej 1995. évi kiállításának katalógusában. IVANIC 1995, 104. Kat. 314.

Az ellendarabhoz csatlakozó horog- vagy hurokszerű nyúlványa a használat során elvékonyodott, majd eltört. A csat lapját – a rajta lévő lenyomat szerint – sűrűn áttört mintázattal tervezték, de a rossz negatív vagy öntési hiba miatt ez csak részben sikerült. Azonos méretű és mintázatú, de sikeresebben öntött példányát az eszéki kiállítás katalógusában tették közzé más típusú és mintázatú, de ugyanilyen méretű, vízszintes és függőleges karikás kapcsolódású csatokkal együtt.¹¹⁵ A Mladen Radić által közölt csatok 16–17. századi datálása szórvány példányunkat tekintve is helytálló.

Hasonló, szíj végére két szegeccsel erősített csatpár fele a 17. tábla 1. számú öntvény. A pajzs formájú bronzcsat a hátoldal két szegeccsel egybeöntött, a csat íves végén lévő horog vagy hurok elvékonyodott, törött. Felülete díszítetlen, durva reszelésnyomokkal teli. Egy virágmotívumokkal díszített, kissé nagyobb méretű, de hasonló formájú, szegecsek nélküli csat a belgrádi övdíszek sorában közlésre (a 16. század vége és 1688 közé datált).

A következő két-két öntvény a felsőruházat kapcsai közé tartozhat, de analógia hiányában funkciójukat nem tudtuk meghatározni (16. tábla 12). Mind a négy darab plasztikus rozettával díszített, de a rozetták nagysága, szirmaik száma és az öntvények mérete is eltérő, és összekapcsolásuk lehetőségét sem találtuk meg.

A felületükön két-két rozettával díszített, lapos, pálcaszerűen egyenes elemek hátoldala sima, rögzítőelem nincs rajtuk. A két végükön azonban egy kisebb (0,3 cm) és egy nagyobb (0,4 cm) átmérőjű lyuk van. Előbbi talán a rögzítésre, utóbbi kapcsolódásra szolgálhatott.

A két másik öntvény S alakú, és sárkányalakot ábrázol. A tengericsikó-pozitúrában lévő sárkányok fején a kapcsolódáshoz kialakított körgyűrű, rozettával fedett alsó végük hátoldalán pedig egy-egy 0,5 cm-es szegecs van, amely mindkét sárkánynál egy irányba görbül. Középrészükön még egy apró rozetta van. Valamennyi fémkeresős felszíni gyűjtésből származik. Időbeli besorolásuk analógia hiányában tág, úgy véljük, a 15. századtól a 17. század végéig terjedhet.

S alakú bronzkapocs (16. tábla 13a). Az S formára meghajlított bronz öntvény rombusz átmetsetű, középrészén hatszögmetszetű lapos gomb van, végei legyezőszerűen kiszélesedőek. Kétnézetű, nincs elő- és hátoldala, bármely nézetből ugyanolyan. A 13b. számú töredék egy hasonló öntvény végéről törött le, legyezőszerű vége valamivel keskenyebb. Hasonló S-kapocs több hazai lelőhelyről is ismert, de felhasználásukat, funkciójukat tekintve a szakirodalomban eddig több lehetséges megoldás is megfogalmazódott.

Az ozorai várban zárt karikával együtt előkerült „kapocs” „levél-virágszerű díszítése” az újpálánki 13b. számú töredékével azonos. Első közlésénél funkcióját nem állapították meg. Később Gere László úgy vélte, hogy a hódoltság kor legelején földbe került tárgy „valószínűleg öv akasztókapcsa lehetett”.¹¹⁶

Magyar Kálmán a Balatonszabadi–Pusztatorony kutatása során feltárt 16. századi kincslelet anyagából az újpálánkinál és ozorainál sokkal igényesebb kivitelű, ezáltal módosabb tulajdonosra utaló ezüst S-kapcsokat ismertet, mindkettőt egy-egy hozzájuk tartozó karikával együtt. A többi lelet támogatása mellett feltételezi, hogy a ruhakapcsoknak (is) férfi viselőjük volt, nevezetesen a Szabadiban birtokos nemes Petky család valamelyik férfi tagja.¹¹⁷

A budai várpalotából korábban Holl Imre közölt tipikus hódoltságkori török tárgyak környezetéből (vörös anyagú és rádlidíszes pipák, redukált égetésű korsó) származó, majd Horváth Viktória ismertetett erről a területről újabb, eddig ismeretlen darabokat.¹¹⁸ Ez utóbbi hat kapocs közül ötnek végződéseit stilizált állatfejekkel díszítették, egynek vége pedig rovátkolt kúp alakú, leginkább makkra hasonlító. Kettő, az ozorai és Balatonszabadi–pusztatoronyi kapcsoknak megfelelően szintén karikával együtt került elő. Közreadójuk – a viselethez tartozást elfogadva – szalag vagy öv díszítményeinek tartja őket.

¹¹⁵ RADIĆ 2014, 18–19. Kat. 2–6.

¹¹⁶ FELD et al. 1989, 202, 21. kép 5; GERE 2003, 95, 64. tábla 2.

¹¹⁷ MAGYAR 2008, 237–239, 7–8. ábra, 10–11. ábra.

¹¹⁸ HOLL 2005, Abb 26/6; HORVÁTH 2016a, 89–90, XXIII. tábla 5–10; HORVÁTH 2016b, 157, 4. kép 4.

Az S kapocs külföldi analógiáit keresve Magyar Kálmán hollandiai, Horváth Viktória pedig angliai párhuzamokat talált, melyekkel a típus európai elterjedtsége is körvonalazódott.¹¹⁹ Ezt megerősítő, egyben a funkció kérdésére is – bár lehet, hogy csak egyik lehetséges alkalmazásra – választ adó megoldást Balogh Jánosné Horváth Terézia magyar népi ékszerek történetét feldolgozó munkájában találhatjuk meg. Az általa ismertetett használati módnál a ruhadarabra felvarrt két kapocsfél közé iktatnak egy szabályzóláncot, melynek tetszés szerinti szemébe akasztható a szóban forgó zárókampó (4. kép 1–2).¹²⁰ „Ezáltal lazítható a nyaknál az ujjas, tágítható az összezárása olyankor, ha nem felöltve, csupán vállra vetve viselik. Ez a kapocsszerkezet jóval ritkább, de szórványosan egész Európában előfordul. A magyarok körében a jellegzetesen a mente, a legfelső réteggént viselt férfiposztóujjas záróleme az ilyenfajta kapocs, amelyet falusi kisnemesek és gazdag parasztok viseltek.”¹²¹

Összegzésként megállapítható, hogy a leírt módon (is?) alkalmazott S alakú kapcsok, zárókampók a 16. századtól már bizonyíthatóan a magyar férfiruházat tartozékai voltak. A kincslelet drágább, nemesfém-ből készített változatainak egyszerűbb, bronzból öntött megfelelőit is készítették, alkalmazták és feltehetően mindaddig használatban is voltak, míg a különböző, ékszer jellegű díszgombok ki nem szorították őket.¹²²

Övdísz (16. tábla 15). A pipakupak formájú, belsejében forrasztófém nyomait viselő, beütött pecsétekkel díszített peremű, 2,5 cm átmérőjű réztárgy nagyobb méretű (Ø: 4,4 cm), megfelelője a belgrádi fémleletek között is szerepel.¹²³ Az ottani, „Duna-parti töltés” lelőhelyű tárgy pereme sima, díszítés nélküli. Csúcsos részébe két sasszegeyszerűen széthajtható drótot forrasztottak, ehhez hasonló törhetett ki az újpálánki tárgy belsejéből is. A két 16–17. századra datált tárgy övdíszként határozható meg (felszíni szórványlelet).

4. kép. 1–2: Szabályzóláncos kapocspár S alakú zárókampóval;
3: S alakú zárókampó Újpálánkról (BALOGHNÉ HORVÁTH 2005, 7. ábra után)

Keretes csatok. A szíjakon, öveken alkalmazott keretes csatok közül öt darab került elő. Közülük három bronzból öntött, kettő vaspálcából kovácsolt. A bronzcsatok mindegyike különböző típus-hoz tartozik.

¹¹⁹ MAGYAR 2008, 243, 14. ábra; HORVÁTH 2016a, 90; HORVÁTH 2016b, 157.

¹²⁰ Az általa közölt rajzos és fényképes ábrákon szereplő páros csat hely- és időmegjelölése: „Pápa. Veszprém megye, 1909 előtt.” BALOGHNÉ HORVÁTH 2005, 7. ábra 2, Katalógus 28/b.

¹²¹ BALOGHNÉ HORVÁTH 2005, 15.

¹²² BALOGHNÉ HORVÁTH 2005, 17.

¹²³ POPOVIĆ – BIKIĆ 2004, 157. Szl. 102. Kat. 123.

Egyik (17. tábla 2) kétosztatú, téglalap alapformájú, de rövidebb oldalán tagolt csúcsívre formált. Lehet, hogy bújtató típusú, de a keresztrúd közepének átszakadása miatt lehetett pecekkel készített csat is.

A másik töredék (17. tábla 4) négykaréjos íves felső részből, osztópálcáján lévő törött csatpecek-ből és a keret trapézszerűen szétnyíló csonkjaiból áll. Amennyire az a töredékesség mellett megállapítható, típus szerint a Sarvaly 26. számú ház kétosztatú csatjához hasonló, annak díszesebb változata lehetett.¹²⁴

A harmadik (17. tábla 5) egyszerű, kétosztatú, trapéz alakú, bújtató típusú csatkeret. Ennek, valamint a 7–8. számú, téglalapvázalattal készített csatpeckes vascsatoknak négyzetes változatai Bajcsavárból kerültek elő.¹²⁵ A 2. számú bronzcsat analógiáját nem ismerjük, de formailag leginkább a balkáni rézművesség körébe sorolható.

Következő (17. tábla 10) kovácsoltvas csatunk téglalap alakú kerete egyik hosszanti oldalán lekerekített sarkú. Másik hosszanti oldalát egy tengely alkotja, melyet összekovácsoltak az így már le-fel forgatható csatpecekkel. Ez az előzőektől eltérő szerkezetű vascsat az 53/G jelű gödör felső rétegeiben, égett szerves anyag között, kézikorongos, ún. délszláv főzőedény-töredékekkel, redukált égetésű szürke korszótöredékekkel, és nagy mennyiségű halcsonttal együtt került elő. A fenti réteg egy hódoltságkori betöltődést fedett le. A csat korát az 1686 és 1700-as évek közötti időszakra tehetjük.

További vascsatok. Vaskeretes csatjaink között négy olyan darabot is nyilvántartunk, melyeknek sem típusát, sem használatának módját nem ismerjük: Egy 5,2 cm széles bújtatóval és jelentős méretű akasztókampóval egybekovácsolt csat is ezek közé sorolható. A nagy vaskampó a csat tetejével egy síkban van, a csatlakozó ellendarabon tehát függőleges kör- vagy hurokszerű kiképzésnek kellett lenni. Ilyen tárgyat azonban nem ismerünk, lehetséges, hogy nem is a humán felszerelések között, hanem más területen kell megfelelőjét keresnünk (17. tábla 6).

Három további csatunk mindegyike egy-egy kör alakú keretből és a szíj számára kialakított trapéz alakú tagból áll (17. tábla 9, 11–12). Ez utóbbi a kör alakú keret síkjához képest mind a háromnál tompaszögben megtörik. Valamennyi a vár pusztulásnak idejében betöltött objektumból származik, ez önmagában azonban további időszűkítésre nem ad lehetőséget. A személyhez köthető ruházattól eltérő hasznosításuk ebben az esetben sem zárható ki.

Övpálcák (17. tábla 13–14). A tágabb értelemben vett csatok körébe tartozó ruházati felszerelések között két övpálcát kell megemlítenünk. A csontból formált és fényesre csiszolt felületű, vagy bronzból öntött pálcák középkori, késő középkori temető- és várfeltárásokon, valamint szórványleletként is gyakran kerülnek elő. Ezen eltérő méretű, mégis azonos típusú tárgyakkal – még le nem zárt összegző munkája során – K. Németh András 24 darab csont és 15 bronz változatát gyűjtötte össze. A lelőhely szerint is ismert övpálcák száma azóta is (2012) folyamatosan bővülő.¹²⁶ Alkalmazásuk módját illetően azonban a szakirodalom máig nem alakított ki egyértelmű állásfoglalást, e mellett felmerült a párban, ellendarabosan történő alkalmazásuk gondolata is.¹²⁷ A valóság azonban az, hogy sírleletként, két egymás melletti vagy egymás közeli övpálca – tudomásunk szerint – még sehol sem került elő. A pálcák szerkezetét, tagoltságát tekintve is egyet kell értenünk Gábor Gabriella – a Békés megyében előkerült középkori pártaövekről írott – munkájában foglaltakkal. E szerint a vászonkötéssel vagy sávolyszövésével készült erős, felső felületén díszítéssel ellátott szalagöv „egyik végét henger alakú merevítőpálcán áthajtva rögzítették, a másik végére fémhuzalból, bőrszíjból vagy fémszálas zsinórból kialakított hurkokat varrtak fel. Az öv összekapcsolásakor ezeket a hurkokat

¹²⁴ HOLL – PARÁDI 1982, Abb. 139/5.

¹²⁵ VÁNDOR 2002, 76, 127 (59–60. tétel).

¹²⁶ K. NÉMETH – RÁCZ 2012, 155. – Tolna megye területéről a bátai övpálca mellett a következők említendők: 1. Paks–Gyapa–Templomdomb 61. sír, csont (2004, közöletlen); 2. Decs–Ete, bronz (MIKLÓS – VIZI 1999, 258. 23. kép); 3. Felsőnyék–Vár, egy bronz és egy csont (MIKLÓS 1988, 254. 22. kép 2, 5). – K. Németh András szíves információit, rendelkezésünkre bocsátott leletadatait ezúton is köszönjük.

¹²⁷ HORVÁTH 2016a, 101.

az övmerevítő két végén kialakított nyakrésze akasztották.”¹²⁸ Az övpálcák használatának idejét Holl Imre a 15. század végére, a 16. század elejére határozta meg, amit várleletként alátámaszt, s talán időben kissé ki is tagít a 16. század végéig fennállt Bajcsavár két csontból készült – igaz az újpalánkinál csaknem kétszer hosszabb és nagyobb keresztmetszetű – övpálcája is.¹²⁹ Ezt elfogadva újpalánki övpálcáink nem az 1596–1686 között török kézen lévő vár népéhez, hanem a környékben volt 15–16. századi települések lakosságához köthetők.

Ékszerek, gombok

Ezüstékszer, fülönfüggő (16. tábla 8). Filigrángömbös díszű, sodronytechnikával készült, aranyozott felületű ezüstdíszünket a táblák szerkesztése idején a csatok közé soroltuk, analógiái alapján azonban itt, az ékszerek között kerül ismertetésre. A 3,2 cm átmérőjű, eredetileg kilenckaréjos alaplemez karéjaiba ezüstsodrony-tekerceket helyeztek, középpontjukban egy-egy apró gömbbel. Az egyik ilyen tekercsből és gömbből álló egység a felvarráshoz utólag beütött két-két lyuk egyikenél az alaplemez egy részével együtt kiszakadt. A karéjok közül ötnek a szélén három-három granulátum van, a tárgy középpontjában pedig egy 1×1 cm-es aranyozott ezüst foglalattal üres tokja helyezkedik el. Szórványleletünk ezüstsodronyaival, négyzet alakú tokos foglalatával a filigránkörhálós – ugyanilyen üvegfoglalatokkal készült –, lunula alakú katymári halántékdísz-fülbevalókkal, majd azok ismeretében a Wicker Erika által felsorolt Peć, Tomasevać/Tamáslaka, Ada, Makó lelőhelyű korong alakú változatokkal mutat hasonlóságot.¹³⁰ Ez a foglalattípus ugyanis nemcsak fülbevalókon, hanem egyéb 14–17. századi szerbiai ékszerfajtákon is megjelent, s az üvegdíszes ékszerek divatja a Balkán félszigeten később is megmaradt.¹³¹ A koszovói Peć faluban talált kincslelet jellegzetes korong alakú fülönfüggői alapján úgy véljük, hogy eredetileg az újpalánki ezüsthéber egy ilyen korong alakú függő egyszerűbb, függődíszek nélküli változata volt, melyet – miután füle letört – lyukpárokkal láttak el és felvarrva ruhadíszként használtak addig, míg az alaplemez az egyik lyukpárnál végleg kiszakadt (5. kép). Gerelyes Ibolya a törökös-balkáni ékszereknek ezt a csoportját leletünkre is érvényes időszakra, a 17. század második felére, végére határozta meg.¹³²

5. kép. 1: Fülönfüggő a koszovói kincsleletből (GERELYES 1994, 16. ábra után);
2: Részben azonos felépítésű függő Újpalánkról

¹²⁸ GÁBOR 2006, 112, 1. kép 2–7.

¹²⁹ VÁNDOR 2002, 78, 126 (57–58. tétel).

¹³⁰ További párhuzamok: WICKER 2009, 51–90, I–XVII. táblák.

¹³¹ WICKER 2008, 110–111, VI. tábla 1.

¹³² GERELYES 1994, 41, 16. ábra.

Láncos csüngő (18. tábla 1). A karikájával együtt 7,8 cm hosszúságú – zárt karikából, három lecsüngő láncból, végükön egy-egy hosszúkás elemből álló – csüngőszerű ezüstékszer is a balkáni körbe tartozó női viselet tartozéka volt. A végeken lévő tagolt díszek öntéssel készültek, a lánc tet-szetős formája pedig az ékszerkészítők által ma is ismert és alkalmazott „kígyólánc” fonási techni-kának köszönhető. Rézhuzalból készült, a lánc végein tulipánformájú lemezekkel ellátott változatát Holl Imre ismertette a budai várpalota feltárása 31. számú, jellegzetesen hódoltságkori leletanyag-gal betöltött gödrének leletei között.¹³³ Hasonló, de nem azonos szerkezetű, három buzogányszerű gombbal végződő pálcacsüngős ékszert ugyancsak a budai királyi palota leletei között közölt Hor-váth Veronika, felhíva egyben a figyelmet a Wicker Erika által 16. század második felére keltezett Katymár–téglagyári fülbevalópárhoz való hasonlatosságra is. Utóbbi származási helyeként közlője Közép-Szerbiát határozta meg.¹³⁴

Rézlánc (18. tábla 18). Ugyancsak „kígyólánc” fonástechnikával készült egy apró, sárgaréz sze-mekből összekapcsolt 35 cm hosszú láncunk is. Végein nincsenek lezárók, vagy egyéb jellegzetes elemek, így nem dönthető el, hogy viselethez tartozott, vagy más funkciója volt.

Fátyoltűk (18. tábla 2b). Aranyozott ezüsből készült díszű felső része, melyet négy-négy apró levéllel megmintázott, közepükön kő- vagy üvegbetét-foglalattal ellátott oldalakkal kocka alakúra formáltak. A négykörmös foglalatok kör alakú betétek számára készültek, jelenleg már valamennyi üres.¹³⁵ Nagyon hasonló felépítésű és díszítményű, de nem kocka, hanem a tojásdad alakú fejjel készült aranyozott megfelelőjét az egykori Igar falu 16–17. századi temetőjének sírjából ismerjük.¹³⁶

Másik díszűnk (18. tábla 2a) szintén ezüsből készült, de aranyozás nyoma nem látható raj-ta. A belül üreges, háromszögletű nyílásokkal áttört fej sodronytekercsekkel díszített, felül gömb-bel záródó. A szakirodalomban különböző megnevezéssel (hajtű, kontyű, rezgőtű, tekerődző tű) megnevezéssel található díszűnk a hódoltságkori női viseletnek is gyakran használt, kedvelt elemei voltak. A főúri, gazdag polgári eredetű kincsleletekben is gyakran előforduló ötvösremek mellett nagy számban fordulnak elő köznépi tulajdonosokhoz köthető változataik. Különböző változataik a népi viselet ünnepi ruhadarabjain napjainkig fennmaradtak (pl. a Tolna megyei Sárközben). Az aranyozott tűfej szórványlelet, így datálása tág időhatárokkal a 16–18. század közé tehető. A vár területéről előkerült ezüst tű az itt élt balkáni eredetű népességhez köthető. Használatának ideje a 17. század eleje és 18. század eleje közötti évek.

Fejdísz vagy nyakék gömbjei (18. tábla 3–4, 9). Két rézgömb ónozott felületét rézhuzalból so-dort körök díszítik, melyekhez az épebb példány egyetlen csüngője szerint felfüggesztett, csepp alakú lemezek kapcsolódtak. Az egymással szemben lévő lyukak e gömbök felfűzésére szolgáltak. A más díszekkel együtt is alkalmazott lemezcüngős díszek sora a női ékszerviselet beszédes része volt, mivel az említett lemezek mozgás közben csilingelő hangot adtak. Ugyancsak női ékszer – de talán inkább nyakék – része lehetett az a sima felületű rézgömb is, melyen a többi egységhez való csatlakozáshoz egy két végén karikára hajlított rézhuzalt vezettek át (18. tábla 9).

Úgy véljük, hogy fentiekhez hasonlóan ezek a díszek is a 16–18. század adott éveiben itt élő bal-káni eredetű lakossághoz köthetők, bár feltűnő, hogy a Dombóvár–békatói iflák/vlah temető és a Wicker Erika által feldolgozott rác-vlah temetők, lelőhelyek leletei között nincs analógiájuk. Hatá-rozottan ebbe az irányba mutat ugyanakkor az a gömbös tűkből és lemezes csüngőkből álló fejdísz, mely földben talált leletként éppen megyénkből, Kajdacsról került 1864-ben a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe.¹³⁷

¹³³ HOLL 2005, 27. Abb. 28/1. Újabb említése a budai leletanyag kapcsán: HORVÁTH 2016a, XXVI. tábla 16.

¹³⁴ HORVÁTH 2016a, XXVI. tábla 15; WICKER 2005, 35–36, 48. 1. tábla 5.

¹³⁵ Az eszéki oszmán kiállításon bemutatott Širina–Šumarina lelőhelyű aranyozott díszű ugyanilyen foglalataiban piros üvegbetétek vannak. RADIĆ 2015, 24. Kat. 18.

¹³⁶ KULCSÁR 2000, 100.

¹³⁷ GERELYES 1994, 45, 23/b. kép. Itt még ismeretlen lelőhelyüként. Kajdacs eredete az első közlést követően derült ki. GERELYES 2010, 793, 12. kép. – Ugyanilyen szerkezetű a vele együtt előkerült pénzlelet 1684-es záró verete alapján 17. század végére datálható

Gyöngyök (18. tábla 5–7). A női viselet elengedhetetlen részei a különböző anyagú és kialakítású gyöngyök, bár „olykor nehéz meghatározni, hogy ... fejkéhez tartoztak-e, avagy felfűzve, nyakba akasztva, esetleg magára a ruhára varrva hordták-e őket.”¹³⁸

A vár környékén végzett terepbejárásokon és a feltárás során is több apró, közel búzaszem nagyságú üvegyöngyöt találtunk. Hasonlók kerültek elő a dél magyarországi 16–17. századi temetők – elsősorban balkáni eredetű népeességhez köthető – sírjaiból, főként női fejviselet tartozékaiként. Ilyen zöld, kék, olykor csíkos gyöngyöket varrtak fel például a Dombóvár–békatói iflák/vlah temetőben feltárt 130. számú sír halottjának fejdíszére, vagy fűztek fel a 137. sírban volt fejdísz bronz gombostűire.¹³⁹

Feltehetően nyakékhez tartozhatott az egyetlen példányként talált 1,5 cm átmérőjű fekete üvegyöngyünk (18. tábla 5) és az ugyan csak egy darabbal képviselt borostyángyöngy (18. tábla 6) is. Utóbbit téglatest formára, majd sarkait lecsiszolva sokszögletűre alakítottak.

A 7. számmal jelzett három apró üvegyöngy közül kettő tömör, erősen oxidált felületű, míg a legnagyobb vékony falú, üreges, törékeny fűjtüvegből készült. Ez a fűjt változat huszadik századi népviseleteinken is általánosan alkalmazott gyöngytípus.¹⁴⁰

Rézgombok. A 16. tábla 11. számú hullámos szélű, áttört lemezű füles díszgomb hátoldalához 1,5 cm átmérőjű karika rögzül. Nálunk típusának egyetlen darabja, de egy vele teljesen megegyező – 15–16. századra datált – rézgomb Pécs–Széchenyi-tér lelőhelyről is közölt.¹⁴¹

Három darab, két félgömbből egybeforrasztott, hurkos füllel ellátott réz gombunk különböző – néhány példány esetében granulált gömböcskékkel díszített – változata legnagyobb számban a Dombóvár–békatói temető sírjaiból és az észak-bácskai rác-vlah temetőkből ismert (18. tábla 8).¹⁴² Hasonló szerkezetű, lapított golyó alakú, üreges gombok ólomból is készültek. Vashuzalból hajlított füleik azonban a két fém különbözősége miatt mind elporladtak (18. tábla 10–12).

Tömör ólomgombok, csontgombok (18. tábla 13–16). Füllel ellátott lapos ólomgombokat a már korábban közölt öntőnegatívok alkalmazásával – puszkagolyókhoz hasonlóan – házilag öntötték.¹⁴³ Ennek megfelelően helyben készülhetett az egymást fedő gomblyukakba gombolható, belül síklemes, kívül domború lemezű, kétosztatú ólomgomb is (18. tábla 16). Ilyen ólomváltozatot más lelőhelyen még nem találtunk. Csontból készült és az 1690–1717 időszakra keltezett változata a belgrádi vár esztergált csontleletei között, további példányaik pedig Dunaföldváron általunk feltárt – még közöletlen – 18. század eleji sírok egyikéből ismertek¹⁴⁴

Egy formáját tekintve a fenti füles rézgombokhoz hasonló, de kisebb csontgomb is van a leletek között (18. tábla 14). A gömb alsó részét négyszirmú rozetta díszíti ugyanúgy, mint a Dombóvár–békatói 246. számú iflák/vlah gyermeksír csontgombját, és az ozorai leletanyagban közölt bronz fülesgombot. Mindhárom a 17. századra, utóbbi annak harmadik harmadára datált.¹⁴⁵ Wicker Erika megfigyelései szerint a közelmúltban feltárt, nagyobb ismert sírszámú rác-vlah temetők mindegyikében kerültek elő díszítetlen és díszített csontgombok, s elterjedésük a török hódoltsággal, illetve a rácok, vlahok betelepedésével hozható összefüggésbe.¹⁴⁶

Kauricsigák (18. tábla 17). Nem fémtárgyak ugyan, ám mert elsősorban az ékszerek csoportjához köthetőek, itt közöljük őket. A kauricsigákat a balkáni területekről érkezett népelemek szívesen

battonyai lemezes-csüngős fejdísz is. GERELYES 2010, 793, 13. kép.

¹³⁸ WICKER 2008, 113.

¹³⁹ GAÁL 1982, 146–147, VI–VII. tábla; WICKER 2008, 121. VII. tábla 11–14.

¹⁴⁰ BALOGHNÉ HORVÁTH 2005, 11.

¹⁴¹ HANCZ – VARGA 2013, 39.

¹⁴² GAÁL 1982, 173, III–V, VII–IX. tábla.

¹⁴³ GAÁL 2017a, 219–220, 6. ábra, 224–229. 11–20. ábra.

¹⁴⁴ POPOVIĆ – BIKIĆ 2004, 174. Szl. 117. Kat. 377. – Az 1990. évi Kisegítő iskolai feltárás 12. sz. sírjában egy csontgomb a balkar bal oldalán, további két darab a gerincoszlop alatt feküdt.

¹⁴⁵ GAÁL 1982, 157, IX. tábla (246). – GERELYES – FELD 1986, 175, 8. kép 12.

¹⁴⁶ WICKER 2008, 123. VIII. tábla 1–3.

használták fel. Elsősorban nők ruházatánál, de temetkezéseknél akár mindkét nembeli gyermek öltözékénél, elsősorban a halotti ruházathoz adott fejdíszeken. E kisméretű, szemre is tetszetős csigaházak – a történeti, régészeti és néprajzi vonatkozásaitak több alapvető tanulmányában feldolgozó Kovács László megállapítása szerint – összefüggésbe hozhatók a nőiességgel, termékenységgel (erre utal elülső, nyitott oldaluk is) de szemverés elleni amulettként is hatékonyak tartották őket. Ez utóbbi vízszintes helyzetükből adódhatott, ekkor ugyanis félig nyitott/zárt emberi szemhez hasonlók.¹⁴⁷

A már említett Dombóvár–békatói 16–17. századi temető 259 sírja közül hatban találtunk kauricsigákat, összesen 34 darabot. A sírban nyugvók közül öt kisgyermek (két fiú és három kislány) és egy 16–17 év körüli fiatal nő kapott ilyen értékes ajándékot túlvilági útjára, néhány esetben vélhetően édesanyjuk fejdíszét.¹⁴⁸ Wicker Erika az észak-bácskai rác és vlah temetők kapcsán gyűjtötte össze a kaurimellékletes sírok adatait, és vizsgálta összefüggéseiket.¹⁴⁹ A régészeti lelőhelyekről ismert kaurik zömét úgy tették felvarrhatóvá, hogy púpos hátoldalukat lereszelve, gyűrűszerű „gyönggyé” alakították őket. Az újpalánki kaurik nagy részén azonban ez az átalakítás nem történt meg. Nehéz eldönteni, hogy így valójában milyen célra használták ezeket a csigákat a török palánkvárban és környékén. Mert vagy eredeti funkciójuktól elszakítva, egy-egy háztartási, vagy pusztulási törmelékkel betöltött gödörből, ház lakógödöréből kerültek elő, vagy a váron kívüli település területén találtuk – és találjuk napjainkig – őket. Mivel a kaurikat a Kovács László által felsorolt példák szerint nemcsak viseleti díszként, hanem – a talán török-arab eredetű és Magyarországon is igen csak elterjedt – „csigás lószerszámok” díszítésére is használták, itteni alkalmazásuk is többesélyes. A felvarrásra alkalmas, lereszelt példányok akár mindkét célra alkalmasak voltak, a sértetlen darabok pedig a távoli beszerzési helyükről érkezve még csak várhattak ilyen, vagy olyan felhasználásukra.

Ruhakapcsok, gyűrűk

Áttört díszkapocs. A 19. tábla 1. számú bronztárgy szív alakú, áttört díszítményű lapjának és szárának hátoldalán felerősítő tű rögzítőjének csonkjai látszanak. A feltehetően ruházatot díszítő, mindössze 3,6 cm hosszú és 2,6 cm széles, leginkább fibulára emlékeztető tárgy 17–18. századi párhuzamát nem ismerjük.

Franciakapcsok. A feltátás során hat darab rézhuzalból hajlított kisméretű rézkapocs került elő ép állapotban (19. tábla 2–6), több átégett példány azonban a napvilágra kerülve elporladt. A párizsi, vagy más néven francia kapocs két egymásba akasztható félből tevődik össze egy párrá. Omega alakú „nőtagból” és kampós testű, köröknek visszahajlított végekkel készült „férfi” tagból álló alaptípusukat – főként vékony anyagú textil ruhaneműk összekapcsolására – mai napig is használjuk. Párban többnyire temetőfeltárások sírleletei, nálunk azonban egy kivétellel csak fél darabok kerültek elő. Az alaptípust ez az egy pár és egy egyedüli hurkos félkapocs képviseli (19. tábla 4, 6).

Egy kisebb és alatta nagyobb körből álló, nyolcas formát képező „női” kapocsfél az omega alakú alaptípus ritkábban előkerülő megfelelője (19. tábla 2). Elterjedésére, használati területeire érdemes a későbbiekben figyelmet fordítani, mert míg a Dombóvár–békatói iflák/vlah temető 260 értékelhető sírjai közül háromban (és Újpalánkon) is előkerült, addig a Wicker Erika által feldolgozott hatalmas észak-bácskai leletanyagban egy sem található.¹⁵⁰ Megemlítjük még, hogy ehhez a nőtag-típushoz (ha párban kerül elő) Dombóváron a háromból egy esetben a kampós fél laposra kovácsolt kampószerű, és nem két széthajtott hurokkal, hanem csak egy zárt körrel végződő változata járult. Ugyanez figyelhető meg a budai királyi palota területén párban előkerült franciakapcsoknál is.¹⁵¹

¹⁴⁷ KOVÁCS 2002, 333.

¹⁴⁸ GAÁL 1982, 171–172.

¹⁴⁹ WICKER 2008, 102–104, IV–V. tábla.

¹⁵⁰ WICKER 2008, 128–130, IX. tábla; GAÁL 1982, 168, VII–IX. tábla.

¹⁵¹ HORVÁTH 2016a, XXII. tábla 4.

Ugyancsak ritkán fordul elő franciakapocs leleteink között az a szokásos kampóval és kéthurkos szárvéggel készült „hím” kapocstag, amely szárainak középrészét széles ívben oldalra kihajlították (19. tábla 3). Díszes változat az a hurkos féldarab, melynek az egyszerű változathoz képest jóval hosszabb szárára felül szépen kimunkált, préselt rozettát forrasztottak. A kapocstest hosszan előre nyúló hurokrésze és a rozetta helyzete alapján arra következtethetünk, hogy a horgas ellendarabra ugyanilyen rozettát tettek (19. tábla 5–6).

Gyűrűk. A Tolna megyei 17–18. századi gyűrűket és pecsétnyomókat feldolgozó korábbi munkánk részét alkották azok a gyűrűk és gyűrűtartozékok melyek az újpalánki várból vagy annak térségéből származtak.¹⁵² Mégis, mert szorosán kapcsolódnak jelen dolgozatunk témaköréhez – az analóg leletek, irodalmi hivatkozások és értékelő részek elhagyásával – rövid összefoglalásban foglalkozunk velük.

Lemezkarikás töredék. A 19. tábla 10. számú gyűrűtöredék azoknak az Árpád-kori előzményekig visszavezethető, a díszítőmotívumukat annak környezetét kimélyítve kiemelő, lemezkarikás gyűrűtípushoz sorolható, melyek használata a valódi pecsétgyűrűk 14–15. századi elterjedéséig volt meghatározó. Töredékünk e szerint feltételeesen a már említett falvak magyar lakosságához köthető.¹⁵³

Oszmán és balkáni gyűrűk. A 17. századi oszmán gyűrűk jellegzetes vonásai: az ovális gyűrűfej (kőbetétes gyűrűknél a foglalat) szélét lezáró ívsoros mintázat, a fej enyhén domború hátoldalán bemélyedő sugaras díszítés, és a karika fejfelé ellentétes oldalán lévő, az öntési csap maradványából formált ellenfej.¹⁵⁴ A közölt újpalánki gyűrűk közül hat felel meg részben vagy egészben e kritériumoknak (19. tábla 9, 13, 15, 16, 18). Ismert párhuzamok alapján a 14. számú, karneolköves ezüstgyűrűnk is a török gyűrűk egyszerűbb, balkáni változataiként határozható meg. Ez utóbbival összevetve figyelemre méltó az első csoportba sorolt 15. számú gyűrű is, melynek karikájával egybeöntött bronz gyűrűfeje kőbetétet utánoz. Ez a leegyszerűsödött forma már átvezet bennünket a többnyire 17. századra datálható oszmán gyűrűktől (ami a 17. számú „*A szolga Ali [bin] Szulejmán*” feliratot viselő 17. számúnál a leginkább nyilvánvaló) a rác-vlah temetők sírjainak egyszerűbb fejes gyűrűikhez.¹⁵⁵ A Wicker Erika által közöltek ismeretében ezek közé sorolható a 20. számú íves, és halszájka elrendezésű vonalakkal díszes, valamint (korábbi véleményünktől eltérően) a 19. számú bronzgyűrű is.¹⁵⁶

Gyűrűtartozékok. Bizonytalan, de feltételezhetően gyűrűfejhez tartozott egy csillagszerű vésett díszített, recézett szélű rézlap és egy domború, matt üvegbetét (19. tábla 7, 12). Az időszak magyar és török előkelői által egyaránt szívesen üzött sólymos vadászathoz köthető a 8. számú gyöngyház nyomólap, melynek vésete ülő ragadozó madarat, feltehetően sólymot formáz.¹⁵⁷

¹⁵² GAÁL 2014, 380, 1. tábla 1–8.

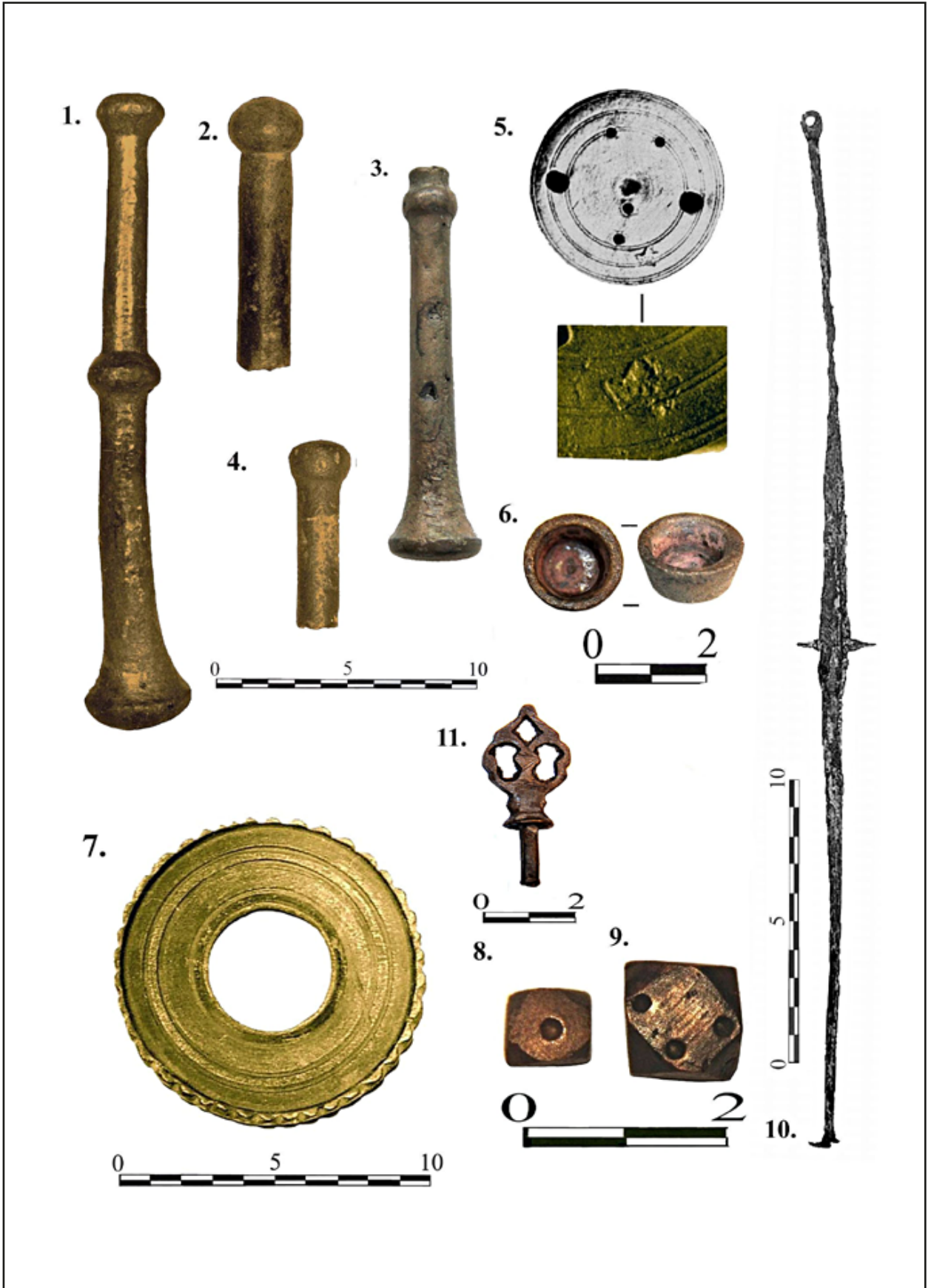
¹⁵³ GAÁL 2014, 388.

¹⁵⁴ GAÁL 2014, 389, valamint 15. jegyzet.

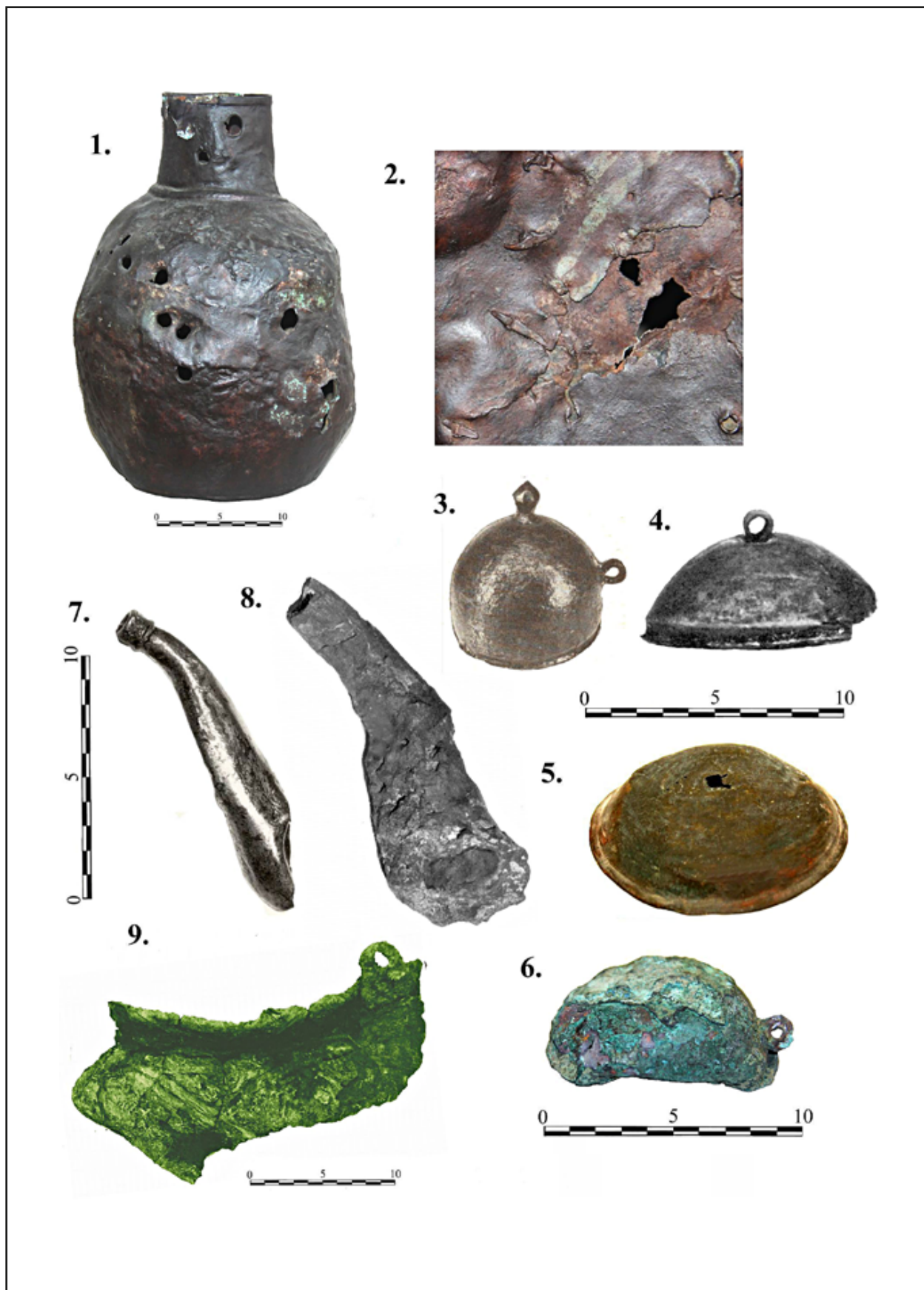
¹⁵⁵ WICKER 2008, 116–117, 11. tábla 4–10.

¹⁵⁶ GAÁL 2014, 390.

¹⁵⁷ TAKÁCS 1917, 38. – Saját hibánkból adódóan a gyűrűkről, pecsétnyomókról írott említett munkánkban a gyöngyház nyomólap fényképe tévesen és számozás nélkül a dr. Zavaros Gyula gyűjteményéből származó gyűrűk és pecsétnyomók között szerepel. GAÁL 2014, 2. tábla.

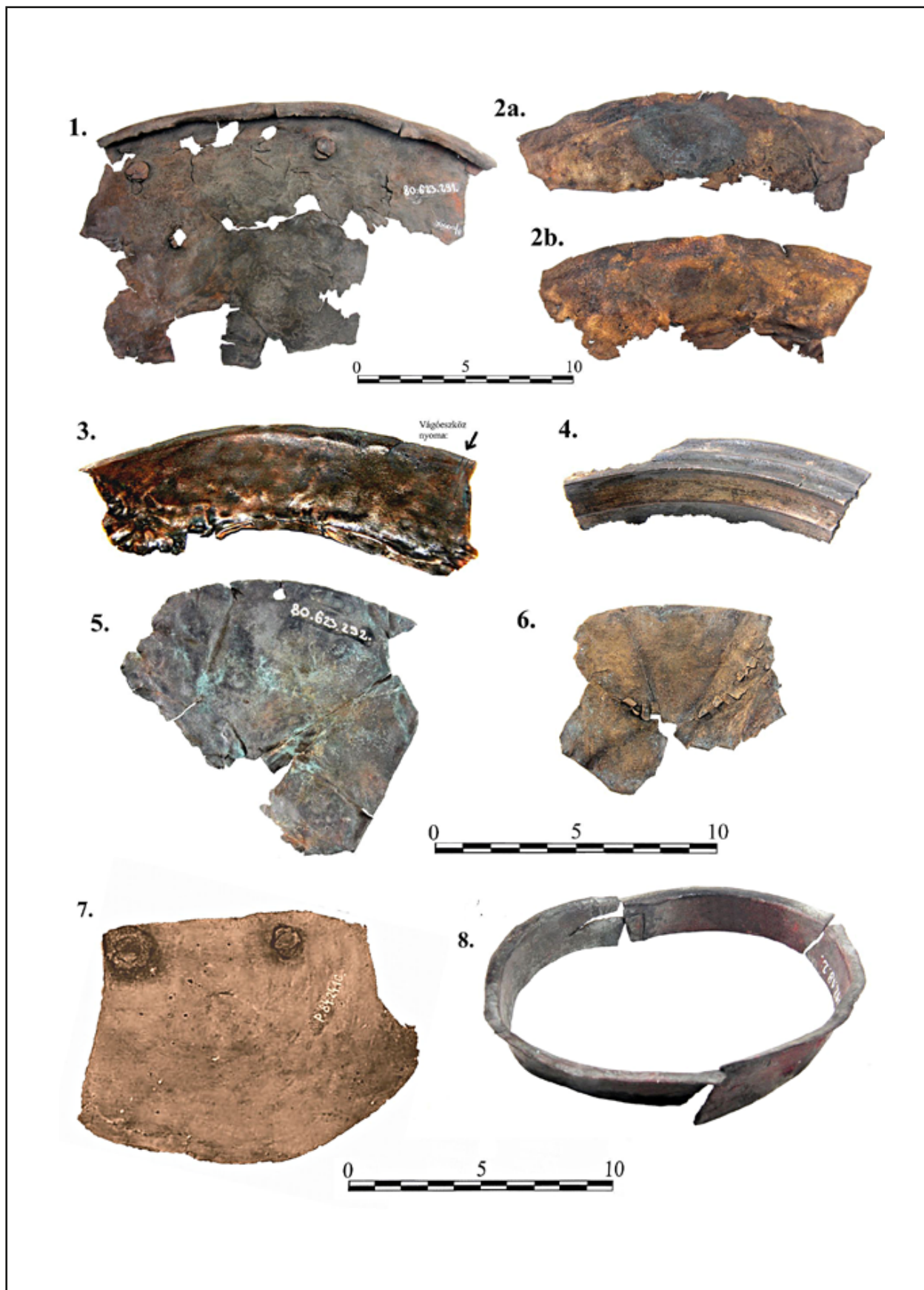
11. tábla. 1–11: Konyhai és mérőeszközök Újpalánkról

12. tábla. 1–9: Rézedények és tartozékaik Újpalánkról I.

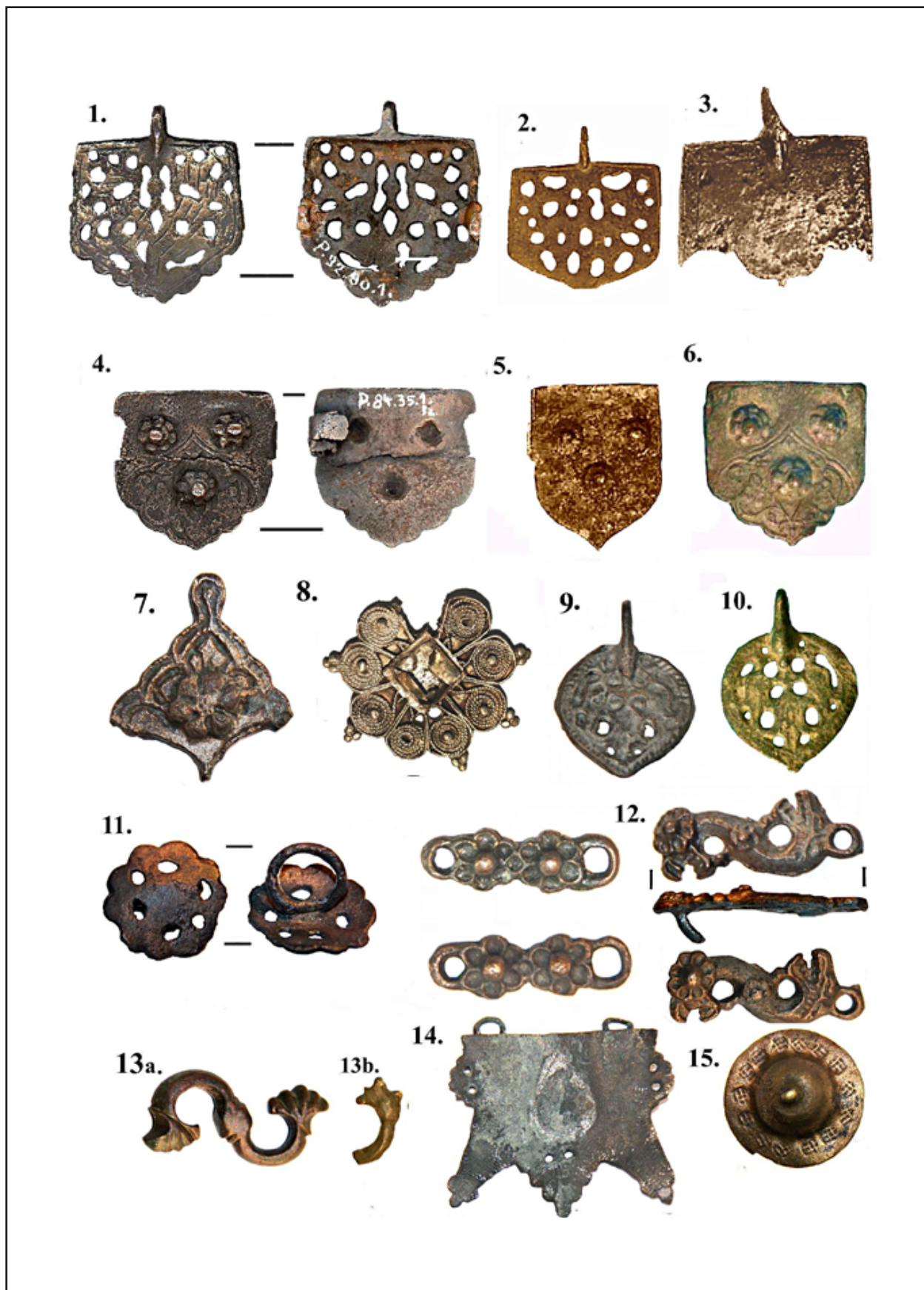
13. tábla. 1–11: Rézedények és tartozékaik Újpalánkról II.

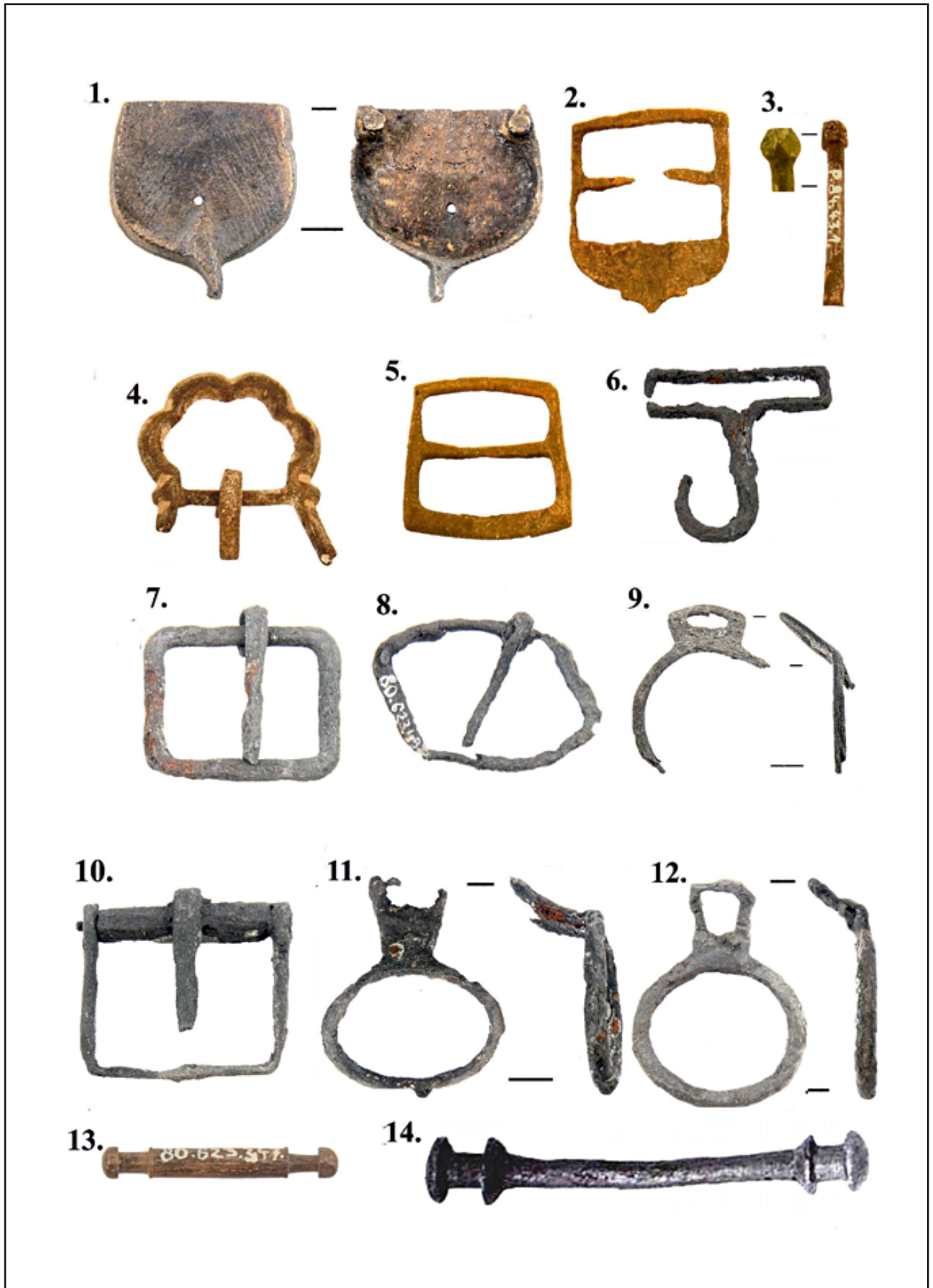
14. tábla. 1–8: Rézedények és tartozékaik Újpalánkról III. Részletek javításhoz

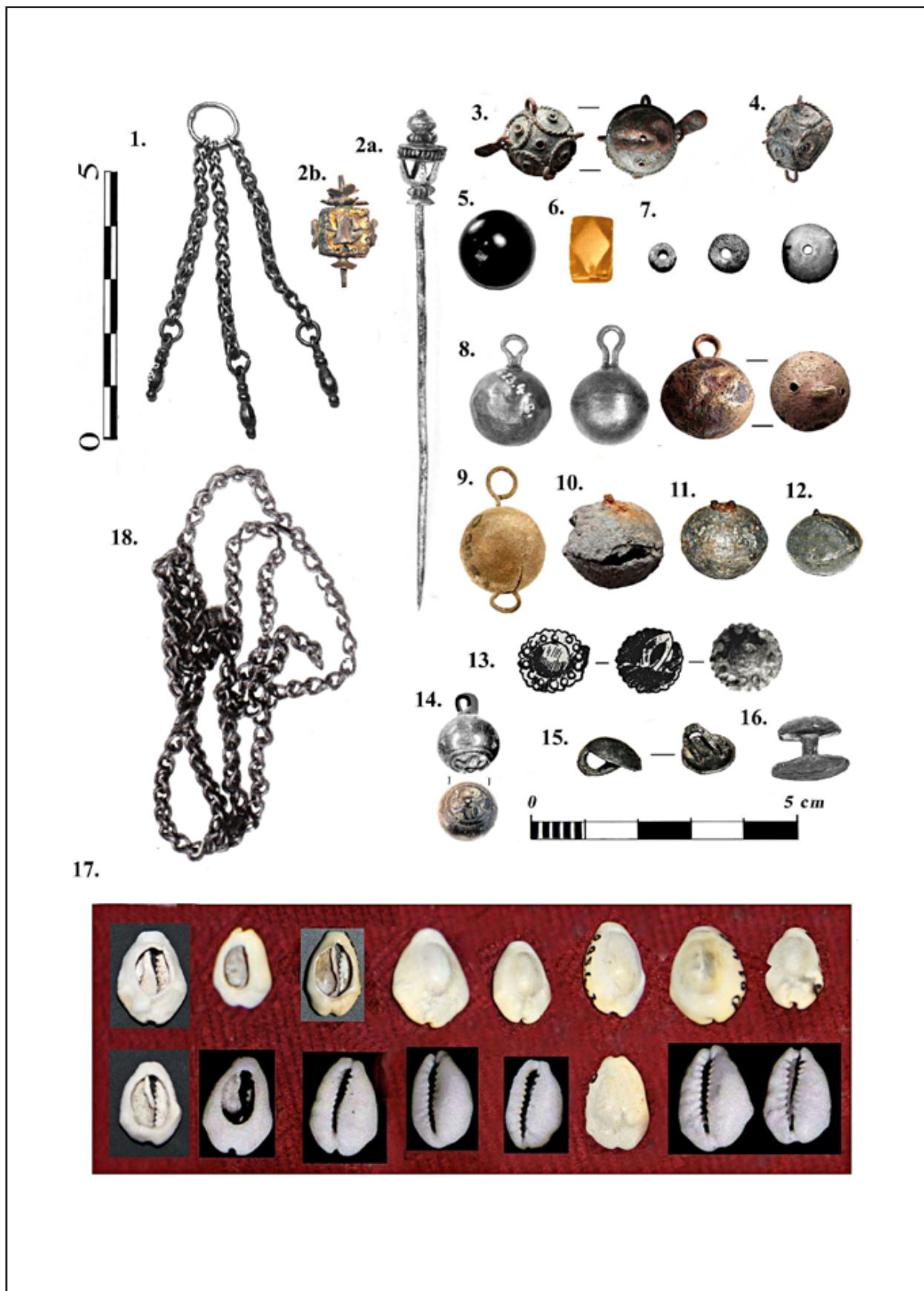
15. tábla. Réz- és bronztárgyak Újpalánkról. 1–6: Gyertyatartók; 7a–b: Csengőtöredékek; 8–10: Edényfűl és hulladéklemezek

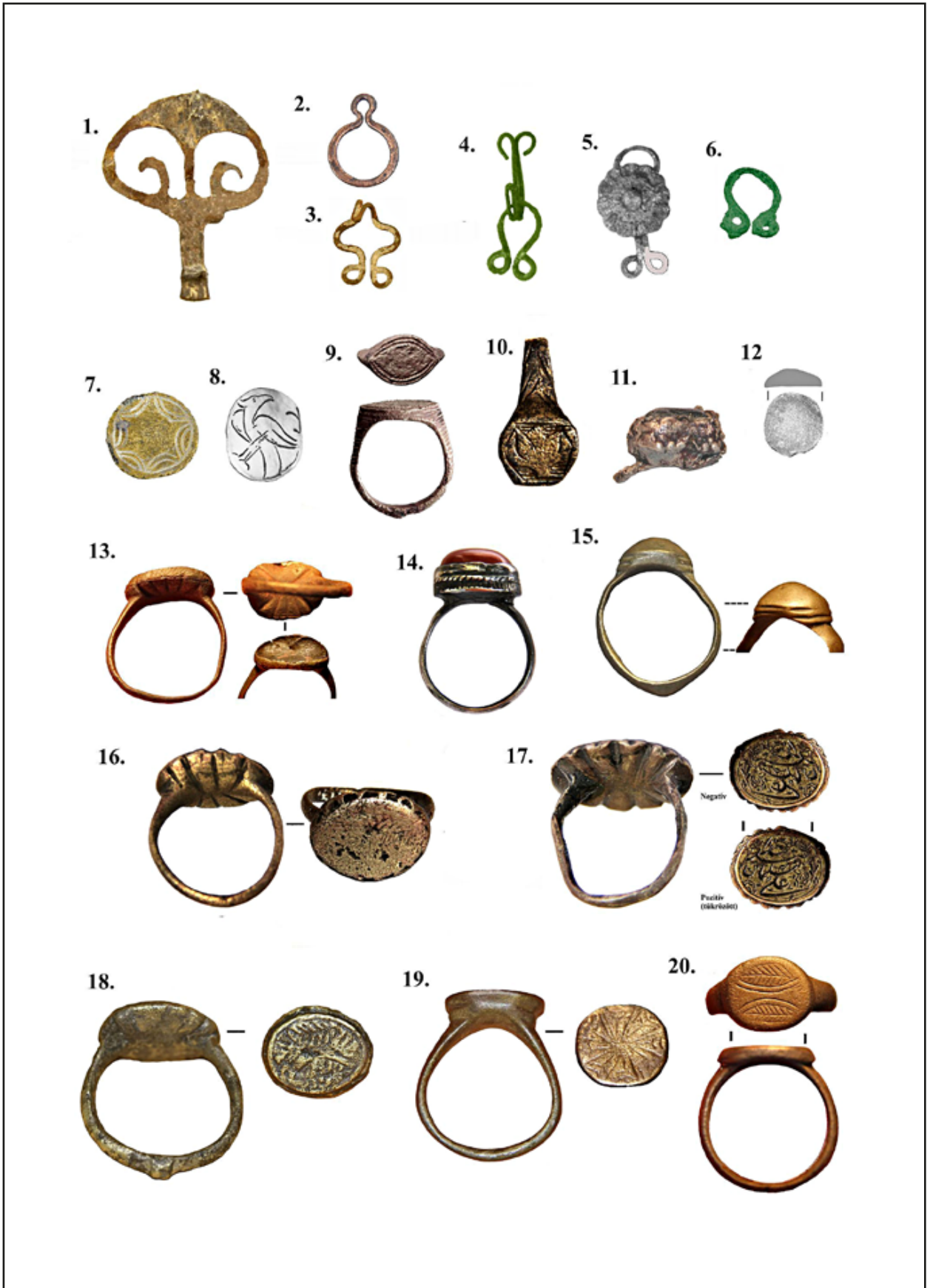
16. tábla. 1–5, 7–9, 11–15: Övcsatok, ruhakapcsok az újpalánki várból;
6, 10: Analógiák Baranyabánról (Popovac) és Eszékről (RADIĆ 2015, 19. Kat. 7. és 6 után)

17. tábla. 1–12: Bronz- és vascsatok; 13–14: Övpálcák Újpalánkról

18. tábla. 1–18: Ékszerek és tartozékaik Újpalánkról I.

19. tábla. 1–6: Csát és franciakapcsok; 7–20: Gyűrűk és tartozékaik Újpalánkról

EGYÉB TÁRGYAK

Csont játék (?)(20. tábla 1). Szarvasmarha (?) bokacsont. A 8,2 cm hosszú, 5,1 cm széles csigacsont oldalai csiszolással kissé megkoptatottak, középpontjába pedig tölcséres, átmenő lyukat fúrtak.

A juhok asztragalosz csontjából készített, csiszolt oldalú, olykor ólommal kiöntött kockák jóslásra, majd szerencsejátékokra történő alkalmazása – régészeti leletekkel bizonyíthatóan is – több ezer éves múltra tekint vissza. Szarvasmarha (vagy hozzá hasonló méretű kérődzők) ilyen nagyméretű csigacsontjának csiszolására és átfúrására azonban semmilyen területről nem ismerünk példát, számba véve még a vár vizes környezete miatt egyébként szóba jöhető halászeszközök (pl. csontos kecék) körét is. Amennyiben gyermekjátéknak tekintjük, úgy az alföldi gyermekek játékára gondolhatunk, melynél a hasonló csontokat átfúrva, mint „csontcsikót” a fából, kukoricaszárból eszkábált kocsi elé fogták.¹⁵⁸ Ennek ténszerűsége azonban esetünkben nem bizonyított, más irányú felhasználásának lehetőségét pedig nem ismerjük.

Dominólapok (20. tábla 3, 6). Felnöttek időtöltéséhez használt játékhöz tartozhatott a 2–5 be mélyített pontozású, vastag falú hosszúcsontból kivágott dominólap, és a bordás falú főzőfazék törött darabjaiból egymáshoz illesztett öt-öt furatos cserépdarab páros is. Feltehetően több egymáshoz illő töredékpárt is hasonló módon lyukakkal láttak el, majd a cserepeket összekeverve dominójátékhöz hasonlóan játszottak velük.

Kőgolyó (20. tábla 4). Kisméretű, mindössze 2,1 cm átmérőjű, fehér kőből formált, csiszolt felületű golyó játékként történő használatára a középkori várakban, városokban, falvakban, sőt temetőekben előkerült játékgolyó-leletekből következtethetünk. A hazai régészeti leletek között különböző anyagú (üveg, kő, agyag, csont, fa) játékgolyók fordulnak elő, méretük is abban a tartományban van, melybe az újpálánki kőgolyó is tartozik; általában 1–2 cm átmérőjűek voltak. Az ezeknél nagyobbak ritkább leletnek számítanak. A Szuhogy–csorbakői vár játékgolyó leletét feldolgozó munkájában Szörényi Gábor írott forrásokkal bizonyítja, hogy a különböző hazai lelőhelyű üveg, kő, folyami kavics játékgolyókkal nemcsak gyermekek, hanem – olykor tekintélyes pénzüsszegeket is kockáztatva – módos, sőt főrangú felnöttek is játszottak.¹⁵⁹

Játékfegyverek (20. tábla 6–7). A palánkvar területén előkerült fegyvereket feldolgozó korábbi írásunkban jeleztük, hogy két miniatűr vasszöveg is előkerült a feltárások során.¹⁶⁰ A 12 cm hosszú csákányfokos és mindössze 5,7 cm-es balta a gyermekek fegyverforgatásra nevelésének eszköze lehetett. Kalmár János a füleki várban talált csaknem azonos méretű, 6,5 cm-es vasbaltát szintén gyermekjátéknak határozta meg.¹⁶¹

Doromb (20. tábla 2). A vár egyik törmelékkal betöltött gödrében talált doromb 6,2 cm hosszú, hegyes végű, rombusz átmetszetű szárákkal készített, omega alakú kovácsoltvas keret. Az omega felső ívén bevágás van, a kovácsolással belerögzített acélnyelv azonban már hiányzik.

A doromb ősidőktől az egyik legkisebb és legegyszerűbb, ezáltal szinte mindenki számára elérhető hangszer. Az említett keretből és az abba rögzített rugalmas nyelvből áll, anyaga legtöbbször kovácsoltvas, de ismert óceániai változatai például máig bambuszból készülnek. Használatához nem kell zenei előképzettség, egyszerűen, a szájhoz illesztve pengetéssel és fúvással szólaltatható meg.

A doromb Európa szerte elterjedt tábori hangszer volt. Egyes kutatók véleménye szerint hozzánk német nyelvterületről érkezhettek feltehetően szláv közvetítéssel, elterjedésének idejét pedig a 16. századra teszik.¹⁶² Az ismert régészeti leletek szerint azonban ez jóval korábbra tehető. Szörényi Gábor a Szuhogy–csorbakői vár doromblelete kapcsán gyűjtötte össze a hangszer ismert lelőhelyeit.¹⁶³ E

¹⁵⁸ Gémes Balázs néprajzkutató szóbeli közlése (1979).

¹⁵⁹ SZÖRÉNYI 2004, 278–279.

¹⁶⁰ GAÁL 2017b, 327.

¹⁶¹ KALMÁR 1959, 10, XII. tábla.

¹⁶² BRAUER-BENKE 2014, 45.

¹⁶³ SZÖRÉNYI 2004, 280. 12. tábla 21.

szerint a Nevickén talált három doromb közül kettő a 14. század vége és a 15. század hetvenes éveinek közé, egy pedig a 16. század első felére sorolható. A füleki vár leletei között Kalmár János ismertetett egy igen rossz megtartású „száj-dorombot”, a stájer alapítású Bajcsavárból egy 16. század harmadik harmadára keltezett hangszer, a visegrádi királyi palotából pedig egy bizonytalan datálású darab ismert.¹⁶⁴ A városi környezetből, vagy sírmellékletként ismert dorombokat szintén Szörényi Gábor vette számba: „A pozsonyi suburbium 15-16. századi anyagából egy ép darab került elő, de több darab ismert Muhi középkori mezővárosából, Türkeve–Móricról, továbbá a kaszaperi temető 15. századi 162. sír leletanyagából is.”¹⁶⁵ Legutóbb a budai királyi palota színesfém leleteivel együtt Horváth Viktória közölt egy rezgőnyelv nélküli bronz dorombkeretet.¹⁶⁶ Az újpalánki doromb az ismert időhatárok, azaz a 16. század vége és a 18. század első harmada közti időszakra tehető.

Ostorvég (23. tábla 4). Csontból esztergált, fényesre polírozott, alul gombszerűen kiszélesedő hengeres csonttárgy hosszanti fél töredéke. Az oldalán lévő furat szerint egy másik tárgy, feltehetően fából vagy szíjból készített lovaglóostor nyelét erősítették bele, ezzel biztosítva, hogy az eszköz használat közben ne csússzon ki a kézről. Ilyen típusú török lovaglóostorokat is ismertet Faruk Sümer lovaglásról és a lovagláshoz szükséges felszerelésekről szóló munkájában.¹⁶⁷

Masztik gömb (dalma sakizi) (21. tábla 1). Márványsima felületű, fekete színű, 4,3 cm átmérőjű tömör gyantagömb. Képlékeny állapotában öntötték formába, az öntési csapot csavaró mozdulattal választották le róla. Konyhai és egyéb hulladék anyaggal betöltött gödör lelete ugyanúgy, mint a dunaföldvári Öregtorony környezetében talált egyetlen általunk ismert, de sajnos nyoma veszett hazai párhuzama.¹⁶⁸

A gömb anyaga a „masztika” – törökül „dalma sakizi” – ami egy a gumifákhoz hasonlóan bemetszéssel csapolt pisztáciafa-fajta, melyet „könnyeiért” természetnek Görögország és Törökország Kiosz sziget közeli, igen kis területre behatárolt környezetében. Ma leginkább ételek, italok ízesítésére használják, de korábban gyógyító és szájhygiéniai célokat is szolgált. A görögök, és miután Kiosz szigete török fennhatóság alá került, a török háremhölgyek is lehetfrissítőként használták. A termőhely kiemelt fontosságát bizonyítja, hogy a masztikatermelő falvak a szultán édesanyjának személyes felügyelete alá tartoztak. A válide szultána irányítása mellett a termés elosztását is szabályozták, megszabva, hogy mennyit lehet étkezési, és mennyit egészségügyi célokra felhasználni. A kereskedelem szigorú szabályozásának tudhatjuk be, hogy a birodalom ilyen távoli vidékére, mint a magyar hódoltsági terület kevés juthatott el, s közülük még ritkább a felhasználatlanul maradt, végül régészeti leletté vált masztikgömb.¹⁶⁹

Szemüveglencse (21. tábla 2). 3,7 cm átmérőjű kör alakú rézkeretbe foglalt, enyhén domború-homorú üveglencse. Átláthatóságát teljesen elvesztette, sötétszürke színűre oxidálódott. A kereten lévő lapos lemezcsonk a szemüveg két körlapját összekötő szerkezet indítása lehet. Az sajnos nem dönthető el, hogy egyszerű orrnyereggel összekötött két félből állt-e a szemüveg, vagy a Holl Imre által a budai várból ismertetett csíptetős, ezüstkeretes szemüveghez hasonlóan volt-e része. A keleti palotahomlokzat előtti Királypince II. számú gödre fölött húzódó török kori szemétretegből származó szemüvegleletet, az azt elsőként közlő Opitz László véleménye alapján Holl Imre is (kérdőjelesen!) a 17. századra határozta meg.¹⁷⁰ A három darabra tört szemüveg szerencsésen megmaradt lencséit polarizációs mikroszkóppal is megvizsgálták és arra az eredményre jutottak, hogy a kétdioptriás lencsék anyaga kvarckristály. Ezért válhattak ennek az összezsukható segédeszköznek

¹⁶⁴ KALMÁR 1959, 18, XXIX. tábla; VÁNDOR 2002, 175. (194. tétel); FÜLÖP 1994, 239.

¹⁶⁵ SZÖRÉNYI, 2004, 280.

¹⁶⁶ Amennyiben az említett doromb valóban bronzból készült (és nem rézből!), akkor egy jelenlegi ismereteink szerint analógia nélküli ritka példány. HORVÁTH 2016a, 54–55, XIV. tábla 4.

¹⁶⁷ SÜMER 1986, Taf.: G–KAMÇI I–II.

¹⁶⁸ A dunaföldvári a Kisegítő Iskola udvarán általunk 1990-ben feltárt objektumban talált – az akkor már ismert újpalánki gyantagömb analógiájaként azonosítható – leletnek a feltárásvetetője sajnos látványosan örült, így azt kincsnek vélték és az iskola egyik tantermében létesített leletanyag depóból ismeretlenek ellopták.

¹⁶⁹ Forrás: https://natgourmet.blog.hu/2017/02/21/amikor_a_fa_konnye_aranyat_er#more12017.

¹⁷⁰ HOLL 2005, 12.

lencsési az idők folyamán csupán „kissé szürkés színezetűvé”, szemben azzal a nagyfokú oxidációval, amit az újpalánki szemüveg üveglencsésén tapasztaltunk.¹⁷¹

Fésűk (21. tábla 3–5). A feltárás során három, szaruból készített fésűmaradvány került napvilágra. Ebből két darab – egy csaknem ép és egy fogak nélküli töredék – a hódoltság időszakának több lelőhelyéről is ismert kétoldalas fésűk körébe tartozik. Mindkettő hosszúsága kevéssel 6 cm alatti (21. tábla 3–4). Egyik oldaluk nagyobb fogközökkel, szélesebbre fűrészelt fogakkal, másik vékonyabb fogakkal, sűrűbb fogközökkel készült.

A ritkább fogazatú oldalt elsősorban fésülködésre, a haj formázására használták. A másik oldalnak azonban az időszakban is általánosnak mondható – olykor az uralkodói udvarokig terjedő – tetvesség miatt az elősködők utánpótlását biztosító serkék eltávolításában volt meghatározó szerepe.¹⁷² Ozoráról egy, a budai várpalota leletanyagában három ilyen, a hódoltság idejére datált kétoldalas csontfésű található.¹⁷³ Bajcsavárból épebben maradt fésűnkkel méretében is azonos, csaknem egész fésű, Barcsról pedig egy hasonló csontfésű ismert.¹⁷⁴

A harmadik fésűmaradvány egy íves gerincű, egyoldalas szarufésű része, melynek fogai a földben átnedvesedve lemezessé, hajlékonyvá váltak (21. tábla 5). A 6,2 cm-es töredék alapján nem dönthető el, hogy egy olyan hosszabb fésű maradványa, melynek szintén volt sűrűbb és ritkább fogazatos része, vagy esetleg a hajviselet rögzítésénél betűzött fésűként használták.

Fülkanál (21. tábla 6). Sűrűn bordázott felületű, hengeres ezüstpálca, melynek egyik végét gömbszelet alakú kanálkává, ellentétes felét pedig mindkét oldalán domború pengéjű, hegyes lándzsává alakították. Feltehetően olyan gyógyító eljárások során alkalmazhatták, mint fültisztítás, fülfelszúrás, kelések megnyitása, tisztítása stb. Hasonló korú orvosi csontkanalak és egy csontnyelű, lándzsa alakú, mindkét oldalán domború pengéjű szike Bajcsavár feltárásánál került elő.¹⁷⁵ További fülkanalak a budai királyi palota anyagában talált pipereeszközökkel együtt kerültek közlésre. Azok fogórésze két rézhuzalból sodort, végükön kis kanálfejet képeztek ki.¹⁷⁶

Kétpengés vágóeszköz (9. tábla 13). Hat milliméter átmérőjű, 11,5 cm hosszú alabástromrúd, melynek egyik végén két sor rézgyűrű van. Ehhez a véghez csatlakozik egy íves végű alabástrom upak. Másik vége egyenesre törött, de a röntgenfelvétel szerint az eszköz két vége eredetileg hasonló lehetett. Mindegyikbe vastüskét ültettek, melyek szikeszerű pengékben végződtek. A felvétel szerinti hosszabb penge és annak védőkupakja törött le. Hasonló eszköz a késő középkori feltárások leletanyagából egyelőre nem ismert. Az alabástrom felhasználása azonban arra utal, hogy tulajdonosa valamely kvalifikáltabb foglalkozás művelője lehetett. Tartozhatott írnok készletéhez, mint írónádhegyező eszköz, de lehetett orvosi műszer, melyet kisebb műtéti beavatkozások (pl. kelések kezelése, vagy circumcisio végzése stb.) során alkalmazhattak. Hasonló eszközt sajnos nem ismerünk, így mindkét lehetőség csupán feltételezés, noha gyógyászati felhasználása a valószínűbb.¹⁷⁷

Érvágó (21. tábla 7). Felcser is alkalmazhatta, de állatgyógyászat területén is ismert és alkalmazott eszköz volt az érvágó. Előkerült példánya felül visszahajtott hurkos füllel, másik végén a füllel ellentétes oldalon lévő rövid, éles pengével készült. Kialakítása azonos az alföldi Bene falu területén talált, de az újpalánkihoz viszonyítva csaknem kétszeres hosszúságú (16 cm), szintén vasból kovásolt marhaérvágóval.¹⁷⁸

¹⁷¹ OPITZ 1964, 287, 290, 1–3. kép.

¹⁷² Köztudott, hogy ez okból a rizsporos parókás előkelő francia hölgyek is fesztelenül használták fejviszketésük csillapítására az elefántcsontból és más anyagokból készített – pl. kezet formáló – vékony pálcákat.

¹⁷³ FELD et al. 1989, 202, 22. kép; HOLL 2005, Abb. 4./9, Abb. 18./9, Abb. 25./6.

¹⁷⁴ VÁNDOR 2002, 78, 133. (81. tétel); KOVÁCS – RÓZSÁS 2010, 629.

¹⁷⁵ VÁNDOR 2002, 189 (240–242. tétel).

¹⁷⁶ HOTVÁTH 2016a, 52, XIII. 1–2, 4.

¹⁷⁷ A „Pécs mindennapjai a török félhold alatt” című kiállításon bemutatott írónád hegyező (tiras) is csak hasonló kinézetű, de egy-pengéjű és védőkupak nélküli eszközök, olyanok, mint amit, az Egri győzelmi irat című záróképen Nakkas Hasszán illusztrátor asztalán a toll- és tintatartó mellett láthatunk. – HANCZ – VARGA 2013, 64; FEHÉR 1975a, LI. tábla.

¹⁷⁸ SZABÓ 1938, 120. (569. kép)

Ólomplombák (21. tábla 8–10). A Sárvízen átvezető híd melletti őrháznál már a törökök által is működtetett vámhely utódeként – kamarai rendelet folytán egészen 1709. évi megszüntetéséig – Újpalánkán működtették a budai jószágkormányzóságnak alárendelt harmincad-, vám- és sóhivatalt.¹⁷⁹ Így a török időben és még kevéssel azután is megállíthatták itt a Buda–eszéki úton haladókat és átvizsgálhatták szállítmányaikat függetlenül attól, hogy mely időkben mely áruk voltak vámkötelesek. A nemzetközi kereskedelemben szállított textilszállítmányoknál minden esetben alkalmazták a textilplombákat (más néven posztóbárcák, posztópecsétek, ólombélyegek), melyek a textilgyártásban mintegy biztosítékként tüntették fel, hogy a jelzett áru megfelelt az adott város által támasztott minőségi és mennyiségi elvárásoknak.¹⁸⁰ Feltehetően ilyen, az újpalánki vámnál áthaladó árukról veszték el azok az ólomplombák, melyek részben a feltárás során, részben felszíni leletként kerültek gyűjteményünkbe. A 21. tábla 8. számú plombát összezárt állapotban, sérülésmentesen találtuk meg, talán annak köszönhetően, hogy nem letépték, hanem úgy vágták le az árutól. Két, egyenként 3 cm átmérőjű ólomplombából áll, melyeket egy keskeny ólomszalag köt össze. Az előlap belsején egy széthajtható szalagpár van, melyet a lezárni kívánt anyagon és a hátlap téglalap alakú keskeny nyílásán is átvezetve saszegszerűen kettéhajtottak. Ezt követően a plombát a termék előállítójának azonosítójával ellátott verőtő vagy fogó két része közé helyezve a lapokat bepecsételték. Példányunkon ez utóbbi művelet csak részben volt sikeres, ezért a saszeges hátoldalon nincs értékelhető lenyomat, az előoldalon is csak egy gyöngykeret ívén belül lévő, lángnyelvet fújó sas jobbra néző feje és egyik karmos lába látható. A távolsági kereskedelemhez köthető magyarországi textilplomba-leleteket feldolgozó Mordovin Maxim véleménye szerint plombánk egyelőre nem azonosított, de címerképe alapján a 16. század második feléből – közelebbről az 1570-es évekből – ismert morvaországi plombákkal mutat hasonlóságot.¹⁸¹

Ugyancsak a Magyarországon leginkább gyakorinak mondható „szegecses plombák” körébe tartozik a két következő is, melyek azonban az előzőnél jóval kisebb méretűek (Ø: 1,8 cm). Ezek az előlapjuk hátoldalán lévő szegecs nem pántként, hanem mint tömör szegecs halad át a hátlap kör alakú nyílásán, majd vesz fel ellapítása után lapos korongformát (21. tábla 9–10). A 9. és talán az erősen hiányos nyomató 10. számú plomba is a virágkorát a középkor idején élő Görlitz messze földön híres takácstermékeinek egyik – korábban, a 15. század idején még a balkáni területekre is eljutó – nemzetközi szállítmányáról származhat.¹⁸² A plomba datálása – a Jeni-palánki vámhely tekintetében korainak tűnően – az 1500-as évek elejére tehető.¹⁸³

Mérőeszközök (21. tábla 11-12). Öntött, felül behasított, kúp alakú mérőólm és a feliratos rézkörző egyaránt szórványlelet, párhuzamát egyiknek sem ismerjük. A körző alig látható és teljességgel bizonytalan, talán „u Chat...ar...Chatiraineu Inc.”-nek (?) olvasható felirattörödéke francia eredetet sejtet, de a meghatározáshoz nem nyújt segítséget. Az sem zárható ki, hogy egyik vagy mindkét tárgy a Sárvíz–Sió térség 18–19. században folyt szabályozási munkálataihoz köthető. (Az egyetlen általunk ismert 16–17. századi vaskörzöt – amely 10,5 cm hosszú – Perica Spehar ismertette a belgrádi vár leletanyagából.¹⁸⁴)

Ollók (22. tábla 1–6). A vár területéről négy, a váron kívüli települést érintő gátépítési munkák során pedig egy kovácsoltvas olló került elő. Utóbbi olyan többszörösen bolygatott és kevert rétegből, amely a Sió-csatorna kialakításának idején a 17. századi település területéről odahordott

¹⁷⁹ HOLUB 1936, 6; HOLUB 1974, 38–40.

¹⁸⁰ MORDOVIN 2013, 268.

¹⁸¹ A meghatározásokat Mordovin Maximnak köszönjük.

¹⁸² Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Görlitz>

¹⁸³ Egy nürnbergi és két angliai posztóplomba ismert Bajcsavárból, ami az ollókkal, gyűszűkkel és tüleletekkel együtt a katonai ruházat készítésével, javításával foglalkozó szabók ottani működésére utal. VÁNDOR 2002, 179 (206–208. tétel). – Horváth Viktória tíz (a cseh-morvaországi Jihlavából, Regensburgból, Arrasból érkezett, valamint ismeretlen származási helyüként nyilvántartott) ólomplomba leírását adja említett dolgozatában. HORVÁTH 2016a, 110-113, XVIII. tábla 1–6, XXIX. tábla 1–4. – Az Újpalánkról közölt ólomplombák meghatározásáért Mordovin Maximnak tartozunk köszönettel.

¹⁸⁴ SPEHAR 2007, 86. Szl. 45. Kat. 176.

földből képződött (22. tábla 1). A nyitott állapotban lévő olló gerince egyenes, szárai elgörbültek, szárvégei letörtek, a szárvégek – induló szakaszaikból következően – hurkosan visszahajló, nyitott karikákban végződhetnek.

Ugyanezt a formát képviselik a 4. és 5. számú ollók is, melyeken azonban épen megmaradtak az ellipszis alakúra hajlított, nyitott fogantyúk. A nagyobbik (4. számú) 21,4 cm hosszú. Pengéjének külső oldalán egy éles gerinc fut végig, pengevége félkörívesen tompa.

Az 5. számú olló mindössze 14 cm. Pengéi hegyben végződnek, és abban is eltér az előzőtől, hogy szárai nem az él egyenes vonalú folytatásai, hanem a fogantyúknál a középvonal irányába kissé megtörnek.

Hasonló olló fél darabja a 60/A jelű fémmegmunkáló műhely gödrében talált 3. számú töredék is, de annak pengéje és fogantyúja is hiányos, deformált. Bár különböző méretben készültek, mind a négy olló elsősorban a háztartásokban adódó feladatok elvégzéséhez alkalmas eszköz volt. A két nagyobb méretű ezen belül a háznál végzett ruhakészítési munkáknál is használatos lehetett. Erre alkalmassá tette őket a viszonylag hosszú, egyenes gerinc és a 4. számú olló gömbölyű pengevége is. A Gere László által Ozoráról ismertetett, valamint a sarvalyi feltárásról ismert analógiák támogatásával az 5. számú a 17. század végére, az 1., 3. és 4. számú ollók pedig a 17. század végére, 18. század elejére határozhatók meg.¹⁸⁵

Az előzőktől eltérő felépítésű 22. tábla 6. számú olló habán kerámia, török talpastál, pipa és agyagból égetett hálonehezék-leletekkel vegyes hulladékfeltöltésből került elő a délnyugati bástya egyik falszakaszának javításakor átmetszett korábbi, 22/H-jelű gödörből. Zárt karikás fogantyúkkal és ívelt szárral készült. Hosszú keskeny pengéje alapján a hajvágáshoz használt taroló ollókhoz, leletkörnyezete alapján pedig a 17. század végére sorolható. A belgrádi vár leletanyagából azonos típusú olló 16. század vége és 1688 közötti tág török horizontra datált, csavart szárú változatát közölték.¹⁸⁶ Ugyanígy az időszak végére tehető az 53/A objektumunk mindkét pengéjén hiányos végű, zárt, belső oldalán sarkosra alakított fogantyúval készült kisméretű ollója is (22. tábla 2). Az ozorai leleteken kívül hozzánk földrajzi közelségben lévő azonos korú vári leletként előkerült ollók ismertek még Bajcsavárból, és a barcsi török palánkvárból.¹⁸⁷

Koppantóollók (22. tábla 7–8). Nem funkciójuk, hanem formájuk és abból adódó elnevezésük alapján adjuk itt közre a gyertyakoppantó ollókat is. A fagyúgyertyák kanócait használat végén eloltani, „elkoppantani”, használat közben pedig időről-időre ellenőrizni kellett. Ha végükön füstöt, kormot okozó gömbök jelentek meg, az „elgombásodott” részt biztonságosan el kellett távolítani. Erre szolgáltak a két rövid pengéből és ollószerű szárból álló eszközök, melyeket egyes típusoknál tűzbiztonsági résszel, a levágott darab számára kialakított dobozkával is elláttak.¹⁸⁸

A feltárások során egy erősen átégett anyagú koppantóolló, egy olló öredék és egy hengeres, gyűrűsen tagolt felületű, belül lyukas ólomcsövecske került elő. Utóbbi nem tartozik feltétlenül az itt közölt koppantókhoz, de a belgrádi várban talált (és legutóbb a budai királyi palotából publikált) párhuzamok alapján hasonló eszköz része volt. Az analóg darabok közül mind a belgrádi, mind pedig a budai koppantók bronzból készültek. Laposra kovácsolt szárait és a huzalból hajlított fogantyút egy a mienkhez hasonló, de nem ólomból, hanem bronzból öntött – ugyanúgy többszörösen tagolt – csövecske közbeiktatásával erősítették össze (5. kép 10a-b).¹⁸⁹ Az egyik budai darab előkerülésének helyeként a dokumentációban a használatot tekintve életszerű, „a török konyha hamugödöréből” bejegyzés olvasható.¹⁹⁰

¹⁸⁵ GERE 2003, 52–55. 36–37. táblák.

¹⁸⁶ POPOVIC – BIKIC 2004, Szl. 108. Kat. 282; SPEHAR 2007, 60. Szl. 25. Kat. 124. és 151. Table XI. 124.

¹⁸⁷ VÁNDOR 2002, 181–182 (215–217. tétel); KOVÁCS – RÓZSÁS 2010, 629, 10. ábra; KOVÁCS – RÓZSÁS 1998, 84, 10. kép 2.

¹⁸⁸ Egy ilyen, a két penge szerelvényéből összezáráskor dobozt formáló fejjel készített koppantóolló Bajcsavár leletanyagában található. VÁNDOR 2002, 235 (354. tétel).

¹⁸⁹ POPOVIC – BIKIC 2004, 167. Szl. 108. Kat. 282; SPEHAR 2007, 60. Szl. 25. Kat. 124. és 151. Table XI. 124; HORVÁTH 2016a, 74–75.

¹⁹⁰ HORVÁTH 2016a, 448. jegyzet.

Gyűszűk (23. tábla 7–13). A korábban ismertetett ollók mellett a tűk és a tűvel történő varrás hatékonyságát és biztonságát adó gyűszűk a varrás nélkülözhetetlen eszközei. A gyűszűk formáját és felületük kialakítását mindenkor a célszerűség szabta meg. A háziasszonyok által használt gyűszűk a lényegyet tekintve nem sokban különböztek a varrást mesterségbeli szinten űző szabók, szűcsök eszközeitől. A különbség legtöbbször abban nyilvánul meg, hogy utóbbiak férfiak lévén az általuk használt eszközök nagyobb méretűek voltak és vastagabb fallal rendelkeztek.

Ilyen nagyméretű (M: 2,6 cm), vastag falú, öntéssel készült gyűszű a vár területén talált 10. számú. Magas palástjának középmezéjében bemélyített pontsorok vannak, a palástból törés nélkül kialakított kúpos tető közepén azonban kör alakú elrendezésben hat, az öntvényen áthaladó lyukat fúrtak. A hazai feltárások leletei között ennek a szokatlan formát képviselő gyűszűnek nem találtuk párhuzamát.

A várban és annak környékén talált további hat darab gyűszű vékony rézlemezből készült, mindegyik típus ismert, megfelelők a már többször említett Ozora, Bajcsavár, budai királyi palota leletanyagában is előfordulnak. A 7–8. és 12. számú gyűszűk a perem feletti fríz és a gyűszű formája alapján egymáshoz közel állók. A 8. és 12. számú – tető nélküli – darabok pedig azonos műhelyből valók.¹⁹¹ Mindkettő téglalap lenyomatú eszközzel poncolt és mindkettőnél a legalsó poncsor végén beütött W bélyeg van. A budai királyi palota 22 gyűszűje közül több azonos jellegű gyűszű van, közülük négyen beütött mesterjegy is található, mely mindegyik esetben a tárgy alsó egyharmadánál, az utolsó pontsor alatt helyezkedik el.¹⁹² A bélyegek betűi ugyan eltérnek az újpalánki gyűszűk W jegyétől, de mindegyiknél valamely nyugati, talán ausztriai város mesterének azonosítója feltételezhető. Ha a betűk városok jelei, akkor a mi két W jegyünk bécsi illetőségű rézműves mesterre utaló bélyeg lehet.

A 13. számú gyűszű palástját sűrű, párhuzamos sorokba rendezett, vesszőformájú kis poncsorok díszítik. A 11. számú kör alakú teteje lapos, magassága is mindössze 1,5 cm. Párhuzamát nem ismerjük. A Horváth Viktória által is megfigyelt – egyik oldalánál alacsonyabb palástú –, kissé féldoldalas gyűszűtípust nálunk is egy – a budaival azonos – homorú oldalú és kúpos tetejű példány képviseli (23. tábla 9).¹⁹³ Ezek a jegyek még karakteresebben láthatók a három ismert bajcsavári rézgyűszű egyikén, ami – stájer vonatkozásokkal bíró várról lévén szó – ennél a típusnál is felveti a nyugati műhelyekhez kötés lehetőségét.

Tűk (23. tábla 14–17). A tűket és varrotűket fenti mesterek és a varrást házimunkaként végzők egyaránt használták. Újpalánkon a varrotűknek egy réz (23. tábla 17) és két vas változata került elő. A réztű lapos, hosszú foknyílással készült, ami vastagabb fonal vagy vékony szalag befűzését is lehetővé tette. Előlyukasztó ár használata mellett textilféleségeken kívül vékonyabb bőrök varrásához is használhatták. A nagyobbik (8 cm-es) vas tű hasonlóan vastagabb, a kisebbik (4,8 cm) pedig vékonyabb anyagok varrásához, hímzéshez volt alkalmas (23. tábla 16).

A késő középkortól napjainkig ismert tűfajta a réz gombostű. Négy darab került elő, mindegyikük vékony rézhuzalból készült, méretük 4,5–5,0 cm között változó (23. tábla 15). Gombos fejüket az elvékonyított anyag turbántekercsszerű felcsavarásával alakították ki, varrásnál ideiglenes rögzítőként, az öltözködnél pedig mint díszítő elemet használták őket. A délszláv és vlah/iflák etnikumhoz köthető temetőekben a ruházat összetűzésére használt különböző méretű gombostűk mellett nagy számban kerültek elő a már korábban tárgyalt ruha- és fejdíszek részét képező kék, zöld, vagy csíkos üveggyöngyös változataik is. Az újpalánki tűk között gyöngydíszes nincs, inkább a házi varrásnál, mint ruházat díszeként használhatták őket.

Csiholóacélok (23. tábla 1–6). A férfiember felszereléséhez a sírleletek tanúsága szerint – ko-

¹⁹¹ Holl Imre ezeket a tető nélküli gyűszűket bőrvarrás eszközeinek, Szabó Kálmán pedig a férfiszabók gyűszűjének tartotta. HOLL 1987–1988, 188, 19. jegyzet; SZABÓ 1938, 113 (511. kép).

¹⁹² HORVÁTH 2016a, 46.

¹⁹³ HORVÁTH 2016a, 46, X. tábla 12.

rábbi előzményeket követően – már a népvándorlás idején is hozzátartozott az övre erősített készség, melynek egyik, talán legfontosabb egysége volt a tűzgyújtáshoz használt kovát és valamilyen könnyen szikrát fogó anyagot (előkezelt tapló, pudvás fa, moha, gyékénybuzogány stb.) tartalmazó tarsoly és a mellé felfüggesztett csiholóacél. A magyarság tűzgyújtási módjával és a tűzgyújtó eszközökkel foglalkozó tanulmányokból kiderül, hogy ennek a gyufa megjelenéséig nélkülözhetetlen eszköznek nem voltak egy-egy területhez vagy egy-egy néphez köthető típusai, formái.¹⁹⁴ A 16–18. század idején kovácsok, cigánykovácsok által előállított – akár régi, használt vasból is elkészíthető –, különböző formájú acélokkal szembeni legfőbb elvárás az volt, hogy megfelelő ütőfelülettel rendelkezzenek, jó minőségűek legyenek és elég sűrű, erős szikrát adjanak a tapló beizzításához. A 18. századi forrásokban arra is van példa, hogy a közösség számára nélkülözhetetlen eszközt, a „hivatalos acélt” a községházán őrizték és alkalmanként a bírótól lehetett kikölcsönözni.¹⁹⁵

Az újpalánkon talált hat darab csiholóacél mindegyike más és más formára készült. A 2. számú „lant”, másképpen B formájúként ismert acél típusa az avar és honfoglalás kori sírokból is ismert, de két késői változatát – 15-16. századi alföldi lakóházak leleteiként – Szabó Kálmán is közölte.¹⁹⁶ A 3–5. számú „kacsacsőrű” és „lándzsaformájú” változatok egyikét Bajcsavárból közölték, de mindegyik megtalálható az ismert 18–19. századi pásztorkésztségeken is. A csiholók ritkábban előforduló típusába tartoznak az 1. és 6. számú, visszapödört fogó-, függesztőfüllel készített, szépen megmunkált vasak.

ÖSSZEGRZÉS

Az újpalánki török palánkvár feltárt leletanyagából jelen dolgozatban a legutóbbi – hadifelszerelésekhez tartozó fémtárgyakról szóló – írásunk folytatásaként a háztartási eszközök, ruházathoz tartozó és a személyes használati tárgyak – nem minden esetben fémből készített – leletanyagát vettük számba.¹⁹⁷

A leletek legnépesebb csoportját a kések képezték. A 92 darab kés és késtartozék a vár nagyságához képest igen jelentős számú, típusait tekintve is figyelemre méltó. Készítőiket tekintve a kések két nagyobb csoportba sorolhatók. Egy részük ausztriai importból került területünkre, feltehetően már a vár első időszakától (1596) kezdve. Ezek nagyobb része nyéllemezes, fa nyélborítású. Pengétövükön szegecselt rézlemez, végükön pajzs alakú rézveret van. Másik változatuk nyéltövises, amire csont- és rézlapokat, olykor vésett rézhüvelyt fűztek. Nyélvégük „csizma” alakú csont vagy rézlemez. A másik csoportba a hengeresre megvastagított nyakú, két csontlemezből álló nyéllal, a nyélnél hosszabb pengével készült habán kések tartoznak. Kör vagy ellipszis átmetszetű nyakuk megvastagított, a csontlemezekeken szinte mindig két hosszanti csatorna van. Környezetükben gyakran 17. század végi, 18. század eleji leletek: kézikorongolt és más balkáni jellegű, és ónmázás habán kerámiatöredékek voltak. Ezek a kések későbbi csoportját alkotják.

Vannak olyan konyhai és asztali késnek nevezhető késeink is, melyek egyik csoport jellegzetes vonásait sem viselik egyértelműen, vagy éppen mindkettővel mutatnak részbeni hasonlóságot. Ezek lehetnek helyi termékek, és/vagy az ismert, kvalitásosabb típusok többék-kevésbé sikerült utánzatai.

Külön csoportba soroltuk az összezsukható, késszerű eszközöket, melyek véleményünk szerint többnyire valódi kések, bicskák. Közülük csak kevés az – ívelt hátú és egyenes, vagy befelé ívelt élű változat – borotva. Az élesre fent bicskával való borotválkozás – főként a mozgékony, gyakran ott-

¹⁹⁴ GARAM 2011, 165.

¹⁹⁵ SZABADFALVI 1982.

¹⁹⁶ SZABÓ 1938, 110, 313–314. kép.

¹⁹⁷ GAÁL 2017b.

honuktól távollévő katonaelemeknél – természetes. Ám az eszköz ettől még kés, és csak szükségből olykor borotva. Jól példázza ezt csontnyelével együtt előkerült, ma is összezsukható bicskánk, melynek pengéje nem nyílik hátrébb a nyélgerinc vonalánál. A maradványok között figyelemre méltó egy apró, „krizoprázból” készített eszköz nyéltöredéke.

Három kanalunk közül a vasból készültek konyhai főzőeszközök, a sárgarézéből való pedig evőeszköz. A kétágú villák szórványleletek, lehetséges, hogy a 16. században elpusztult környékbeli falvakból származnak. A kanalakkal együtt közölt bronz kés datálása bizonytalan.

A színesfém konyhaedények között egy kétvégű, és két töredék bronz mozsárütőnk van. A negyedik egy lényegében ép darab, melyet eleve egy ütőfejjel öntöttek meg. A szakirodalomban több ilyen is van, de általában töredéknek közölték őket. Példányunk egy külön típus bizonyítéka.

A mérőeszközök egy része – egy kétkaros vas mérlegszár és egy fogazott szélű török mérlegsúly (dirhem) – a vár fémmegmunkáló műhelyének anyagában volt. A több hazai és belgrádi lelőhelyről is ismert tizenegy oldalú kocka- és latsorozathoz tartozó bronzsúlyokból két-két darabot közlünk.

A korábbi anyagközlésünkben már közreadott balkáni típusú rézedényeknek számtalan analógiája ismert. Egyedinek talán az a hosszú öntési csapos talpas csésze nevezhető, melynek peremhez rögzített füle is lehetett. Ez példa arra, hogy a 16–17. századi rézedények között nálunk is voltak öntéssel készített, esztergálással finomítottak. A tönkrement rézedényeket általában feldarabolták, és javítófoltként vagy beolvasztva hasznosították őket. Sok ilyen foltanyag, nyiradék került elő.

A lakásfelszereléshez tartozó asztali gyertyatartóknak több töredéke és egy ép példánya került közlésre. Ezek egy része baluszternyeles, széles cseppfogós típushoz tartozik. A muszlim imahelyeken is gyakori tulipánkelyhes török típust egy teljes és két töredék gyertyatartó képviseli.

Az övekre, szíjakra való csatoknak és övszorítóknak számos változata került elő Újpalánkon. Típusaik nagy része hazai anyagban is megtalálható, a rozettadíszes és áttört bronz övszorítók legközelebbi párhuzamait pedig az eszéki és baranyabáni (Popovac) leletek között találtuk meg. Az S alakú kapcsok használati módjára a népi ékszerek köréből sikerült egyértelmű választ kapnunk, ugyanakkor nincs ismert párhuzama a rozettadíszes és sárkányfigurával díszített bronzvereteknek.

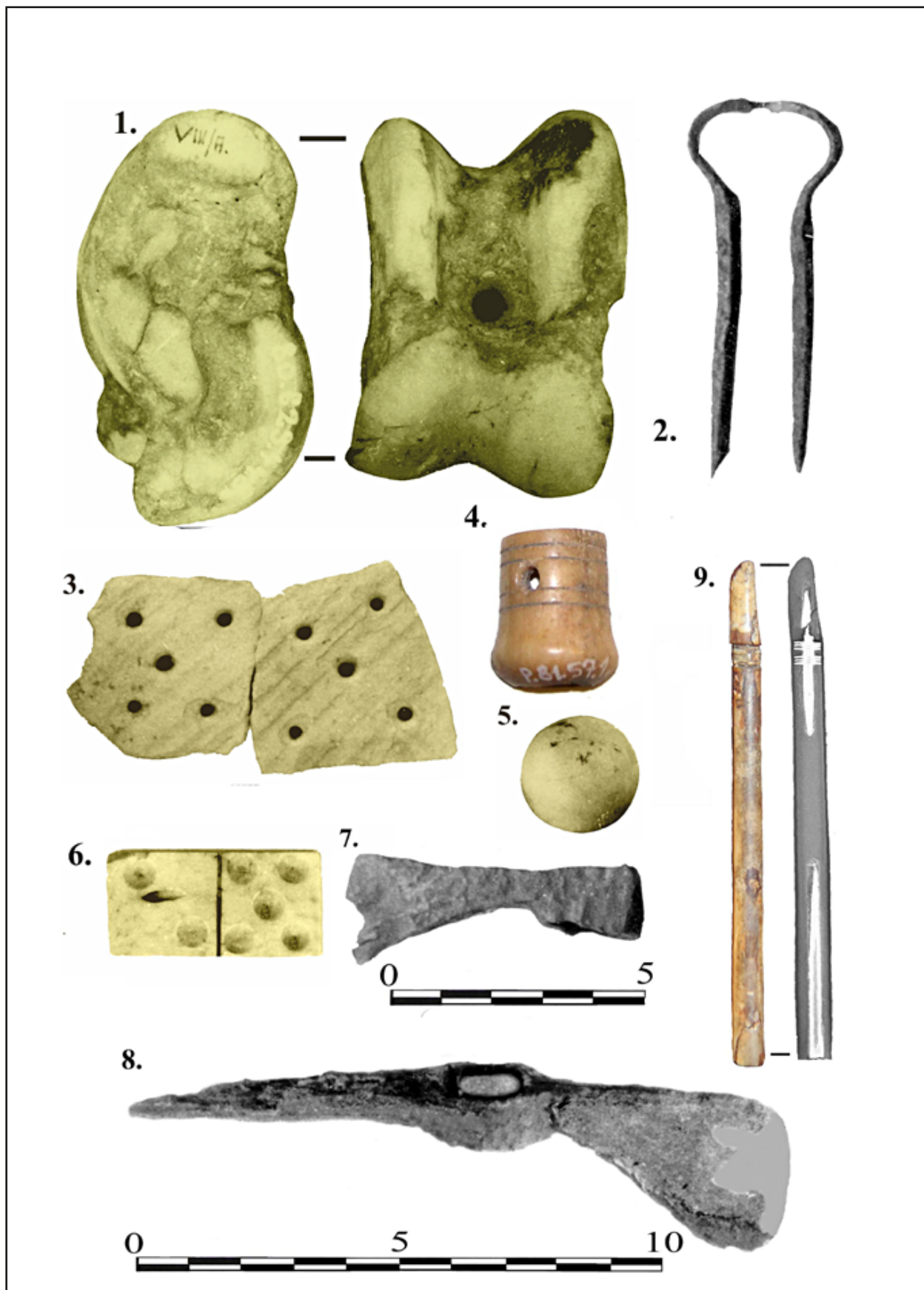
Az ékszerek közé sorolt leletek (nyakékek és fülönfüggők részei, fejdísztartozékok, gombok, karucsigák stb.) a női viselet tartozékai. Megfeleelőiket elsősorban a dél magyarországi rác/vlah temetők mellékletei között találhatjuk meg. Az ólomból készített ruhagombok tömör változatait – a puska- és pisztolygolyókhöz hasonlóan – házilagosan, helyben készítették.

Hazai feltárások leletei között eddig még nem találkozhattunk a törökül „dalma sakizinek” nevezett pisztáciagyanta maradványával. A Kiosz szigetről származó, nagy értékű anyagot elsősorban lehelettisztító illatszerként, valamint ételek és italok ízesítésénél használták.

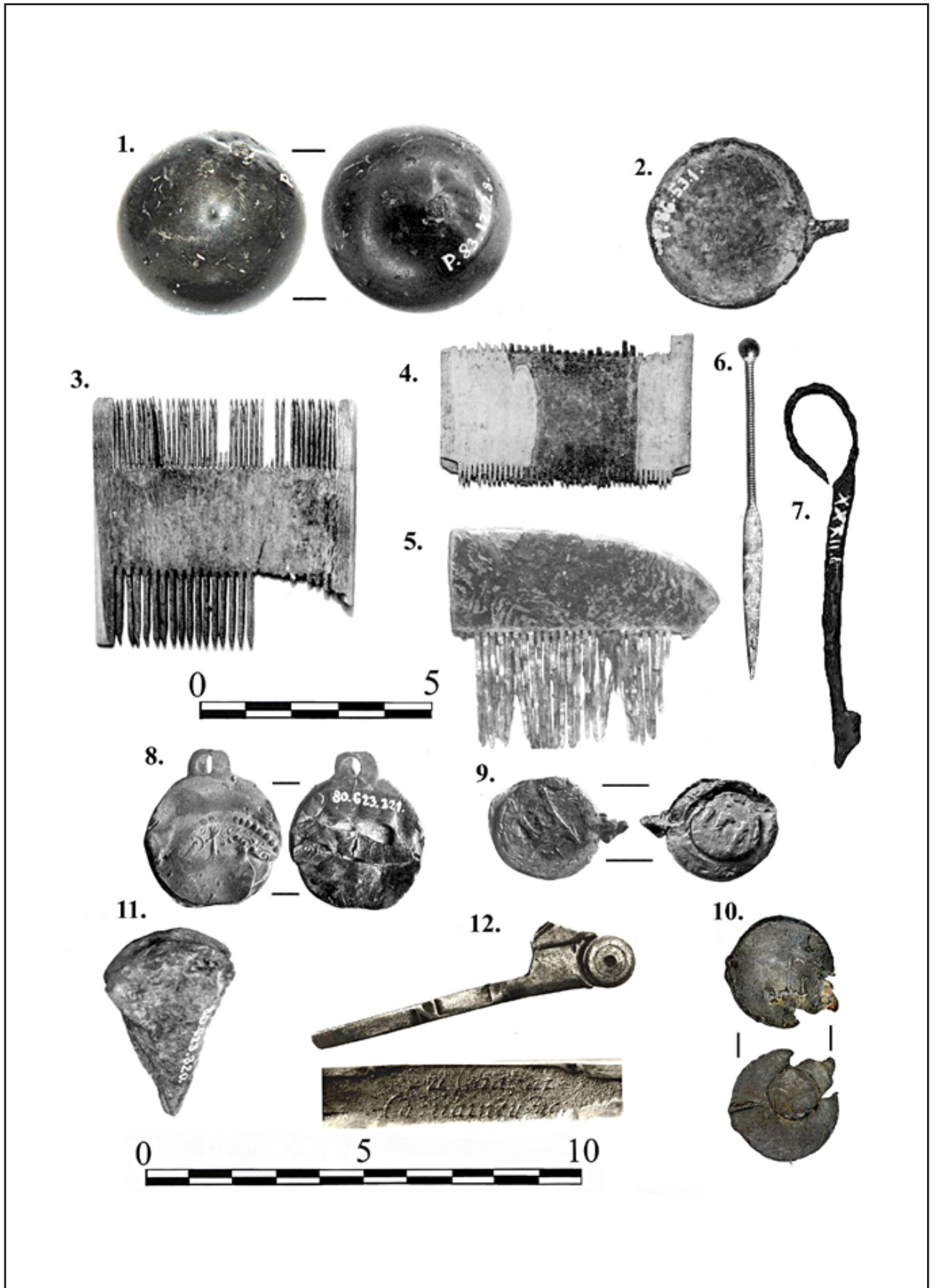
Az egyéb leletek között a felnőtt- és gyermekjátékok (dominó, játékgolyó, játékgyerekek), egy szemüveglencse és a higiéniai eszközök (fülkanál, érvágó, kétoldalas sebészkes) említendő. Az ólomplombák a vámhely nyugati irányból érkező textiláru-forgalmának emlékei.

Tűzzel, világítással kapcsolatos eszközök a csiholók és a koppantóollók. Előbbieknek több változata is jelen van leletanyagunkban. Utóbbiak közeli párhuzamait a budai királyi palota és a belgrádi vár oszmánkori tárgyi anyagában találtuk meg. Az ollók és gyűszűk különböző változatai a házi textilmegmunkáláshoz, szabó-varró tevékenységhez köthetők. Ugyanígy az időszakra általánossá váló gombostűk, és a már nagyobb múlttal rendelkező vas- és réz varrótűk használata.

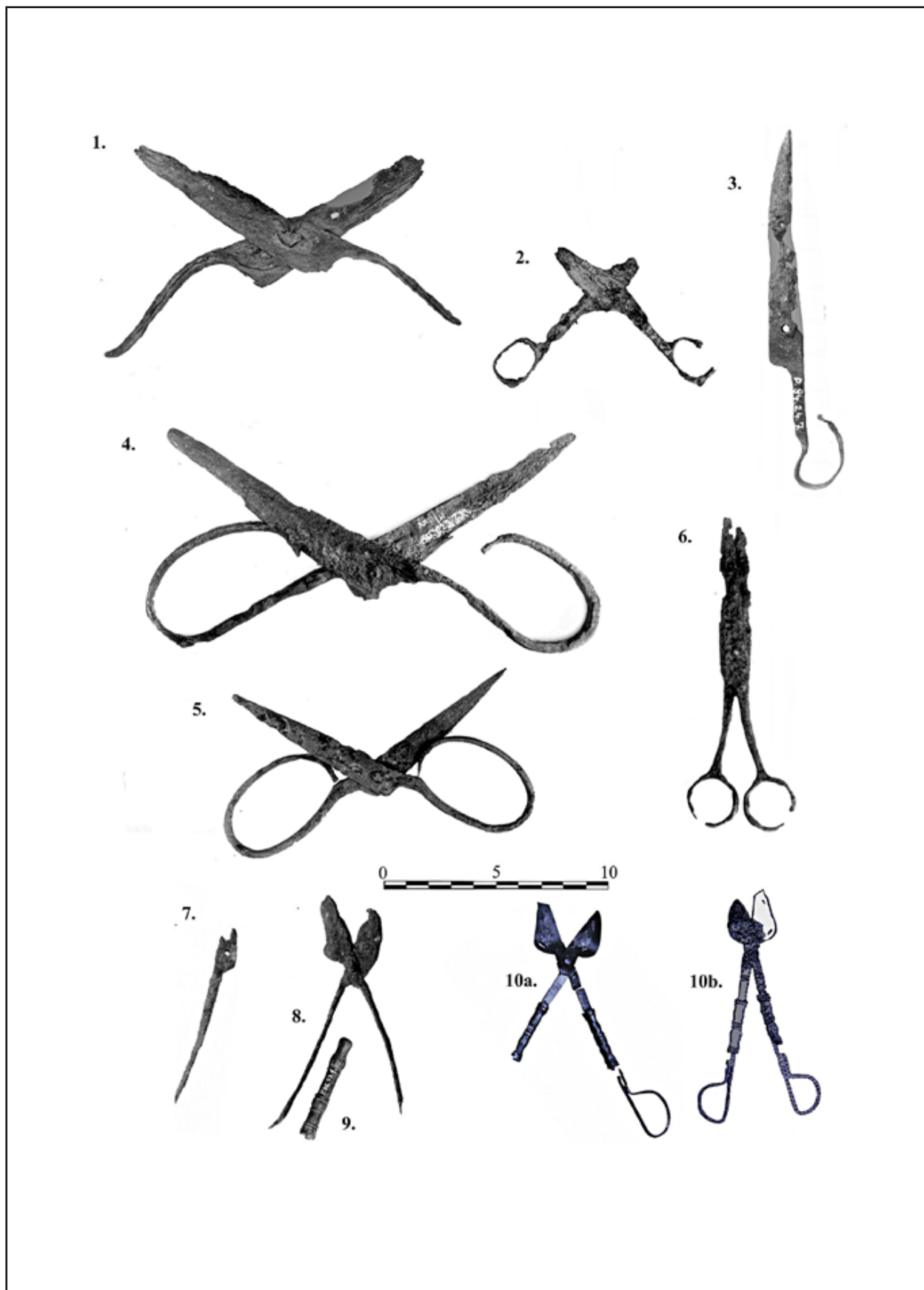
A közölt tárgyak használati időszaka, – a szórványleletként megjelöltek egy részének kivételével – az 1686 és a 18. század első évtizedei közé eső időszakra határozható meg.

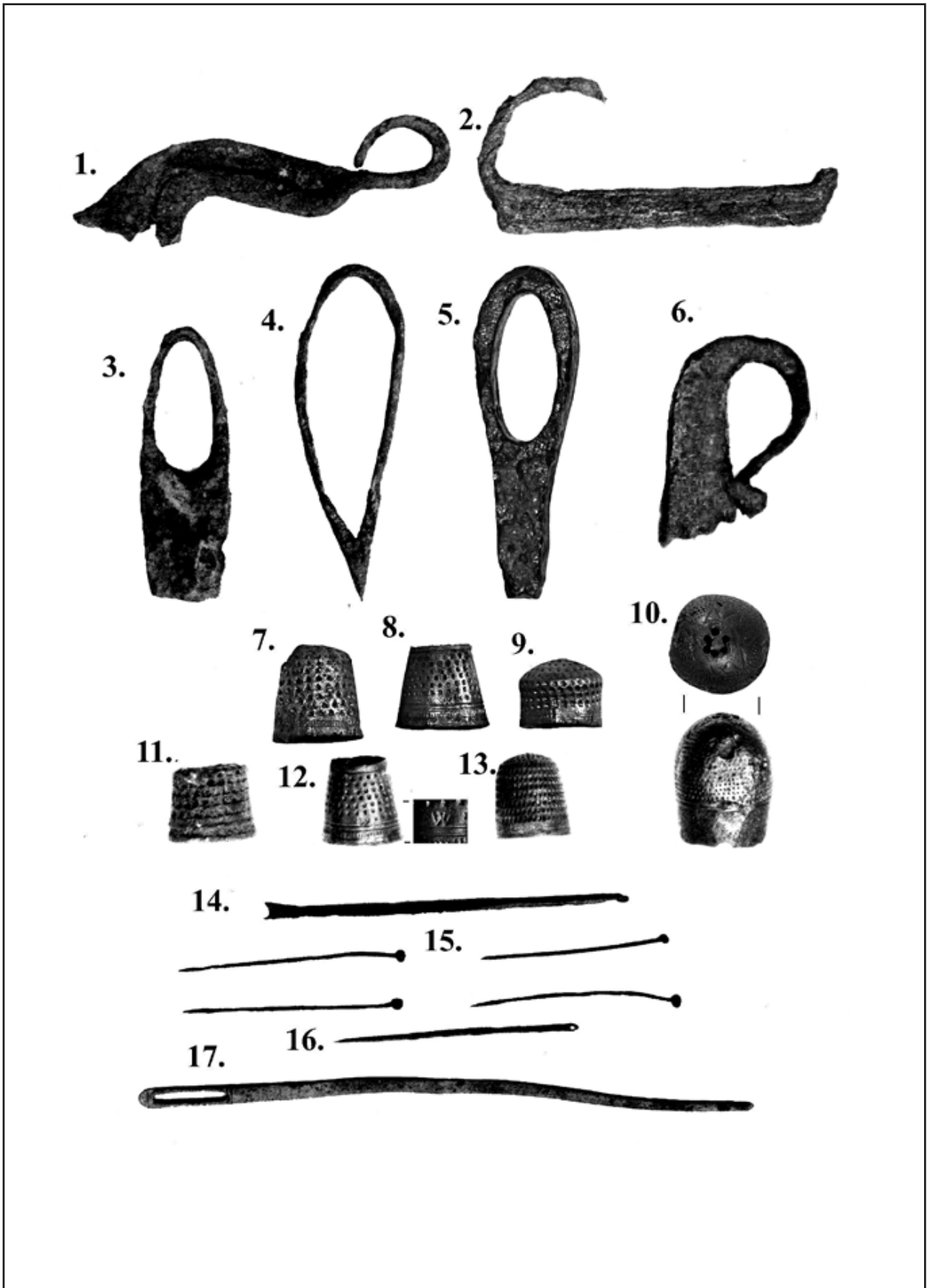
20. tábla. 1, 3, 5–8: Játékok; 2: Doromb; 4: Ostornyel; 9: Orvosi eszköz Újpalánkról

21. tábla. 1: Masztik gömb; 2: Szemüveglencse; 3–5: Szarufésűk; 6–7: Orvosi eszközök; 8–10: Ólomplombák; 11–12: Függsőn és körző Újpalánkról

22. tábla. 1–6: Vasollók; 7–9: Koppantóolló Újpalánkról; 10a-b: Koppantók a belgrádi vár anyagából (SPEHAR 2007, 60. Szl. 25. Kat. 124. és 151. Table XI. 124 után)

23. tábla. 1–6: Csiholók; 7–13: Réz gyűszűk; 14–17: Vas- és réztűk és gombostűk Újpalánkról

LELETANYAG LEÍRÁSA ÉS ADATAI A TÁBLÁK ÉS A KÖZÖLT KÉPEK SORRENDJÉBEN

1. tábla. *Kések I.*

1. *Fa nyélborítású vaskés.* A hegyénél ferdére vágott pengefok a nyéllemezzel egyvonalban van. A nyél fa borítólemezeit felül keskeny sárgarézlemez zárja le. A lefelé fokozatosan szélesedő nyéllemeze a faborítást négy szegeccsel erősítették fel. A felső szegecs felett lévő ötödik a rézlemezeket rögzítette. A nyéllemez végén lévő kis nyúlványra lezárásként egy széles, U alakú sárgaréz lemezt erősítettek. H.: 23,3 cm.
2. *Fa nyélborítású vaskés.* Az előzővel azonos leírású, de törött pengevégű vaskés. Pengéje kiegészített. H.: 18,1 cm.
3. *Fa nyélborítású vaskés.* Az 1. számúhoz hasonló, de fokvégén íves kés. Nyéllemeze inkább párhuzamos, fa borítólemezeinek csak kevés rostja maradt meg. A nyélvég U alakú réz borítólemeze hiányos. H.: 24,7 cm.
4. *Faborítású késnyél.* Az előzőkhöz hasonló, nagyméretű kés faborítású nyéllemeze a nyélvégre rögzített U alakú sárgaréz lezárólemezzel. H.: 24,7 cm.
5. *Késnyélvéget borító sárgaréz lemez.* U alakú. H.: 2,5 cm.
6. *Fa nyélborítású vaskés.* A hiányos végű penge foka és a nyéllemez egy vonalban van, de az előzőektől eltérően a szokatlanul hosszú nyél lefelé szélesedő. A fa borítólemezeket négy szegeccsel rögzítették. Az ötödik, legfelső szegecs az elveszett rézlemezt rögzítette. A törött penge szélessége a hegy irányába csökkenő, a nyél alsó végződése hiányzik. H.: 17,5 cm. Penge legnagyobb sz.: 2,3 cm. Nyéllemez sz.: 1,5–2,3 cm.

2. tábla. *Kések II.*

1. *Faborítású késnyél.* Két oldalán domború faborítással készített, lefelé enyhén szélesedő, nyéllemezes késnyél. Felső részén látszik a penge csonkja, alul a nyéllemez végére felszegecseelt pajzs alakú vaslemez (!) zárja le. H.: 10,2 cm. Sz.: 1,7–2,0 cm.
2. *Faborítású késnyél.* Két oldalán domború faborítású, lefelé enyhén szélesedő, nyéllemezes késnyél. A négy rézszegeccsel rögzített borítólemezeket felül keskeny sárgarézlemez zárja le. A nyélhát egyenes, de alul előrenyúlóan aszimmetrikus. A nyéllemez alsó végződésén lévő tüskére pajzs alakú, szarvasagancsból kivágott csontlemezt erősítettek. A nyélborító és a csontlemez közti rész kihézagolását vékony rézlemezekkel végezték. H.: 10,5 cm. Sz.: 1,4–1,8 cm.
3. *Fa nyélborítású vaskés.* Két oldalán domború faborítással készített, lefelé enyhén szélesedő, nyéllemezes vaskés. A sok élezés folytán keskenyre és hegyesre kopott, rövid penge alsó végződésénél a nyélborítást felszegecseelt sárgarézlemez zárja le. A nyélborítást rögzítő szegecsnek nem láthatóak, a nyéllemez alsó végén lévő tüskére pajzs alakú sárgarézlemez-végződést rögzítettek. H.: 20 cm. Nyél sz.: 1,6 cm. Penge sz.: 1,7 cm.
4. *Késnyélvégek lezáró lemezei.* Nyéllemezes kések végére való 6 db réz zárólemez. Egy ellipszis alakú, a többi pajzsformájú. (A zárólemezek fotói nem méretarányosak!)

3. tábla. *Kések III.*

1. *Fa nyélborítású vaskés.* Két oldalán domború faborítással készített nyéllemezes vaskés, ép nyéllal, de töredék pengével. A penge alsó végződésénél a nyélborítás felső végét felszegecseelt sárgarézlemez zárja le. A faborítást négy sárgarézszegecs rögzíti. A nyél alsó végén egy vékony csontlemez, majd egy lezáró, csizma alakúra csiszolt végződés van. Ez tömör, fényes csont, mely nincs átfúrva. H.: 13,5 cm. A késnyélvég sz.: 2,3 cm.

2. *Fa nyélborítású vaskés.* Az előzőhöz hasonló, de teljes pengéjű vaskés. A hegyénél a pengefok enyhén ferdeire vágott, a nyél felső végződésénél felszegecselt sárgarézlemez van. A nyéllemez lefelé szélesedő, aszimmetrikus végződésének két oldalára egy-egy vonalakkal és közójük zárt pontokkal díszített, csizma alakúra csiszolt csontlemezt szegecseltek. Az átmenő szegecsek rozettavégződésűek. A fa nyélborítást négy szegecs rögzítette. H.: 16,7 cm. A késnyélvég sz.: 1,9 cm.
3. *Fa nyélborítású késnyél.* Két oldalán domború faborítású késnyél. A penge kis csonkján rézlemez van, a nyéllemez lefelé szélesedő, aszimmetrikus végén két rézlemez között egy csontlapocska, alatta átfúrás nélküli – mára már lemezesre repedezett – csizma alakú csont késnyélvég van. H.: 9,2 cm. A késnyélvég sz.: 2,2 cm.
4. *Fa nyélborítású vaskés.* A III. tábla 2. számú késhez hasonló, de hosszabb pengéjű vaskés töredéke. A penge alsó végénél lévő szegecselt sárgaréz lemez ráhajlik a domború fa nyélborításra. Utóbbi rézszegecsei közül csak egy maradt meg, a nyél nagyjából a felső egyharmadánál törött el. H.: 12,7 cm. Penge sz.: 1,2–1,4 cm.
5. *Fa nyélborítású vaskés.* Vaskés ívelt végű pengéje a nyéllemezzel együtt. A kettő találkozásánál vasszegeccsel rögzített széles rézlemez van, melynek a fok és az él felé eső széleit beresztelt fogazással díszítették. A lefelé enyhén szélesedő nyéllemez faborítása hiányzik. Vége töredezett, nem dönthető el, hogy milyen lezáró véggel készült. H.: 15,6 cm. Penge legnagyobb sz.: 1,9 cm.
6. *Késnyélvég.* Aszimmetrikus végű nyéllemez végződését borító, csizmaalakú, vésett díszű gyöngyház lapok, melyeket középprésükön átfúrtak és szegeccsel erősítettek fel. (Felszíni szórvány!) Mérete: 2,2×1,5 cm.
7. *Késnyélvég.* Nyéltövises vagy tövisnyúlványos, nyéllemezes késnyél végére való csizmaalakú, aszimmetrikus végződés. Világos színű tömör csont, melynek mindkét oldalát öt-öt pontkörrel díszítették. (Felszíni szórvány!) Mérete: 2,5×2,0 cm.
8. *Késnyélvég.* Sárgás színű tömör csontból készült, aszimmetrikus késnyélvég. A közepén lévő furat szerint nyéltövises vagy tövisnyúlványos, nyéllemezes késnyél végére való. H.: 2,3 cm. Sz.: 1,9 cm. Vastagsága: 0,7 cm.

4. tábla. *Kések IV.*

1. *Fa nyélborítású vaskés.* Eredetileg fa nyélborítással készített vaskés, melynek foka és nyélgerince, valamint pengeéle egységes ívet alkot. (Utólagos deformáció?) A penge alsó végét és a nyelet rézszegeccsel rögzített sárgarézlemez határolja, a pengehegy letört. A nyéllemezeket három vasszegecs rögzítette. H.: 14,5 cm.
2. *Fa nyélborítású vaskés.* Enyhén befelé ívelt fokú, hátrahajló hegyű pengével készült vaskés. A pengénél szélesebb nyél faborítása hiányzik, csak három rögzítő vasszegecse maradt meg. A penge alsó végét és a nyelet rézszegeccsel rögzített sárgarézlemez határolja. A nyélvég lemeze aszimmetrikus, borítása hiányzik. H.: 14,6 cm. Penge sz.: 1,2 cm. Nyél sz.: 1,9 cm.
3. *Fa nyélborítású vaskés.* Enyhén előredőlő fokú pengehegygel készített, nyéllemezes vaskés. A faborítású nyéllemez foka középprészén kifelé ívelt, belső vonala hullámos. A penge alsó végződése megvastagított, alatta a fa nyélborítás a kéz ujjaihoz igazodóan profilált. A nyéllemez alján ferde állású, rombusz alakú zárólemez van, melynek középprészét kidomborodó rozettával díszítették. H 14,7 cm. Penge legnagyobb sz.: 1,1 cm. Nyél legnagyobb sz.: 1,4 cm.
4. *Vaskés.* Hátraívelt hegyű, de előreívelt fokú vaskés, melynek pengeszélessége a nyéllemez szélességét meghaladja. A nyéllemez vége aszimmetrikusnak látszik, de sérülése folytán ez nem egyértelmű. A nyéllemezen két szegecslyuk van. H.: 15,3 cm. Vaskés töredéke. Egyenes fokú, de hegyénél kissé előrehajló fokú vaskés nagyobb töredéke. Félmagasságban eltört nyéllemeze feltehetően faborítású volt. A penge és a nyél találkozásánál szegecselt rézlemez van. A pengenyak elliptikus metszetű, a vas nyéllemez töredékén egy szegecs maradt meg. H.: 13,6 cm. Penge legnagyobb sz.: 1,7 cm.

5. *Vaskés töredéke.* Párhuzamos fokú és élű, erősen sérült vaskés. Hegye ívelt, pengéjének alsó vége ferdén visszavágott. A nyéllemez töredékén egy vasszegecs van. H.: 13,6 cm.
6. *Vaskés töredéke.* Párhuzamos fokú és élű, erősen sérült vaskés. Ferdén visszavágott hegye elől ívelt, pengéjének alsó vége ugyancsak ferdén visszavágott. A pengenyak elliptikussá szélesedő. H.: 11,1 cm.
7. *Nyéllemezes vaskés.* Nyélborításának anyaga bizonytalan, fa vagy csont is lehetett. A pengefok a nyéllemezzel egyvonalban van. Az alsó végződésén ferdén előrevágott késpenge alatt a nyak elliptikusan megvastagodó, alatta a nyéllemez kiszélesedik, vége aszimmetrikus. A nyéllemezen három szegecslyuk van. H.: 14,2 cm.
8. *Vaskés.* Az előzőhöz mindenben hasonlító, de rosszabb állapotú vaskés. H.: 13,3 cm. Penge sz.: 1,0 cm.
9. *Vaskés.* Hosszú vaskés. Három szegeccsel felerősített nyélborításának anyaga nem ismert, a penge és a nyéllemez találkozásánál – a szegecslyuk alapján – az előzőekhez hasonló rézlemez lehetett. A hegyénél előredőlő fokkal bíró penge műanyaggal kiegészített, eredeti formája bizonytalan. H.: 18,0 cm.
10. *Vaskés.* Enyhén előreívelt fokú, pengéje közepén használati kopás miatt befelé ívelt élű vaskés. Nyéllemezen két nagyméretű szegecslyuk van, a nyéllemez végződése lekerekített, borítóanyaga bizonytalan. H.: 18,1 cm.
11. *Nagyméretű vaskés.* Enyhén hátrafelé ívelt vastag pengéje töredékes, foka széles, erőteljes. A pengető előbb a ma már hiányzó nyélborítás méretére szélesedik, majd éles töréssel visszakenyedik, helyet adva a nyéllemez ma már hiányzó borítólemezeinek. Folyamatosan szélesedő, eredetileg három vasszegeccses nyéllemezének egyenesre vágott végéből 1,7 cm-es lapos szegecs nyúlik ki. H.: 23,3 cm.

5. tábla. *Kések V.*

1. *Vegyes nyélborítású vaskés.* Egyik felén fa-, másikon csontlemez nyélborítással ellátott, aszimmetrikus (csizmaalakú) nyélvégű vaskés, melynek pengefoka és nyélgerince egy enyhe, együttes ívet alkot. Szakszerű javítására utalnak a pengető két oldalán lévő ólomszürke, de kemény anyagból készült, ugyanakkor más-más formát mutató összekötő részek, melyek a domború nyélborító lemezek szintjéhez igazodnak. A nyélborításokat három-három szegecs rögzíti. H.: 21,3 cm.
2. *Vaskés pengéje.* Az előző kés pengéjével csaknem teljesen azonos, ívelt fokú, hegyes végű késpenge a nyéllemez kis csonkjával. A pengetőnél itt is egy ólomszürke, nem korrodálódott fémből lévő összekötő rész van. H.: 13,2 cm. Penge legnagyobb sz.: 2,1 cm.
3. *Csont nyélborítású késnyél.* Aszimmetrikus végződésű vas nyéllemez, melyre a csizmaalakúra csiszolt, zöldre színeződött, domború csontlemezeket három vasszegeccsel erősítették fel. H.: 9,0 cm. Végének sz.: 2,3 cm.
4. *Töredékes vaskés.* Nyéllemezes vaskés töredéke. Lefelé szélesedő nyéllemezen három vasszegecs van, töredékes vége aszimmetrikus lehetett. Az egyenes élű és fokú pengetőredék alsó végén rézszegeccsel felerősített széles rézlemez van. H.: 18,5 cm. Penge sz.: 2,0 cm. A nyélvég sz.: 2,7 cm.
5. *Csont nyélborítású késnyél.* Nagyobb méretű, aszimmetrikus alsó végződésű, lefelé szélesedő vas nyéllemez. A csontból készült, ugyancsak csizmaalakú végződésű, enyhén domború borítólemezeket három vasszegeccsel erősítették fel. A pengecsonk és a nyél találkozásánál a két oldalon különböző szegeccsel rögzített vörösrézlemezek vannak. A korrózió a nyelet lemezesen szétfeszítette. H.: 10,7 cm. A nyélvég sz.: 2,7 cm.
6. *Nyéllemezes vaskés.* Átégett anyagú, ívesen előrehajló pengefokú, oldalra elhajlott pengéjű vaskés. Nyéllemezének alsó vége csizma alakúan aszimmetrikus, előre megnyúló. Feltehetően csont nyélborítása volt, melyet eredetileg két vasszegecs rögzített. A pengető és nyéllemez közötti nyak megvastagított. H.: 16,2 cm. Penge legnagyobb sz.: 1,6 cm.

7. *Csont nyélborítású vaskés.* A hegynél ferdére vágott pengefok a nyéllemezzel egyvonalban van, az él erősen roncsolt. A penge alul egy rövid, ellipszis átmetszetű, a nyéllemez felé kónuszosan megvastagodó nyakra megy át. Az enyhén aszimmetrikus, csizma alakú nyéllemezt ugyanolyan formájú csontlemezek borítják. A lemezeken két-két hosszanti horony van. H.: 16,0 cm. Nyélvég sz.: 2,0 cm.
8. *Csont nyélborítású vaskés.* Kisméretű vaskés, melyen a hegynél ferdére vágott pengefok a nyéllemezzel egyvonalban van. A pengető és a nyéllemez átmeneténél lévő nyak az előzőkhöz hasonlóan megvastagított. Az aszimmetrikus végű nyéllemezen az ugyanolyan, csizmaformára vágott, két-két hosszanti horonnyal díszített domború csontlemezeket két szegecs rögzíti. H.: 13,8 cm. Penge legnagyobb sz.: 1,3 cm. Nyélvég sz.: 1,5 cm.
9. *Csont nyélborítású vaskés.* Kisméretű, nyéllemezes vaskés csontlemez borítású nyele a penge kis töredékével. Az aszimmetrikus végű nyéllemeze az ugyanolyan, csizma alakúra csiszolt, két-két hosszanti horonnyal díszített domború csontlemezeket két szegecs rögzíti. H.: 7,6 cm. Nyélvég sz.: 1,5 cm.
10. *Csont nyélborítású késnyél.* Lefelé kiszélesedő, aszimmetrikus végződésű, domború nyéllemezes késnyél. A csont borítólemezeket három szegecs rögzíti és két hosszanti horony díszíti. H.: 6,3 cm. Nyélvég sz.: 2,1 cm.
11. *Csont késnyélborító.* Lefelé kiszélesedő, alsó végződésénél enyhén aszimmetrikus, domború csontlemez három szegecslyukkal és két hosszanti horonnyal. Éloldali szélének két alsó szegecslyuk közötti részén egy íves bevágás van. H.: 6,7 cm. Nyélvég sz.: 2,3 cm.
12. *Csont nyélborítású vaskés.* Pengefoka és nyélgerince egy egyenest alkot, a pengehegy fokrésze ferdén vágott. Aszimmetrikus alsó végződésű nyéllemezen lefelé szélesedő, csizma alakúra csiszolt, domború csontlemez borítás van, melyet három szegecs erősített fel, két hosszanti horony díszít. A kés a nyaknál eltörött, műanyaggal egészített. H.: 1,7 cm.
13. *Csont nyélborítású vaskés.* Nyéllemezes vaskés töredéke a penge alsó végének kis részletével. A késnyak hosszú, enyhén megvastagodó. A nyak és a nyél találkozásánál apró rézlemez van, a domború csontlemezek két szegeccsel rögzülnek, két pontkördíszítés van rajtuk. A szimmetrikusra vágott késvég ívesen legömbölyített. Alul zárólemeze volt, ami elveszett, csak a nyéllemez apró tüskéje látható. H.: 9,2 cm.
14. *Csont nyélborítású vaskés.* Keskeny pengéjű, erősen megvastagított nyakú vaskés. A lefelé szélesedő nyél gerincének vonala a penge fokának vonalától kifelé kissé eltér. Az erőteljes nyak alján a csont borítólemez felső, egyenesre vágott vége fölé egy fekvő D alakú rézlemez szegeccsel, ezzel téve azt ívelté. A nyélvég belső széle erősen előre ívelt, gerincvége ferdén levágott, így lett aszimmetrikus. A nyélborítókat négy vas szegecs rögzíti. H.: 17,4 cm. Nyélvég sz.: 1,9 cm.

6. tábla. *Kések VI.*

1. *Csont nyélborítású vaskés.* Egyenes fokú és nyélgerincű, kisméretű vaskés. Éle és a hegyénél kissé ferdére vágott foka egymással párhuzamos. A késnyak a pengető alatt megvastagított. Aszimmetrikus végű nyéllemeze két szegeccsel csizma alakúra vágott, domború csontlemezeket erősítettek. Az alsó szegecs alatt egy félbehagyott vak furat van. H.: 13,7 cm. Penge legnagyobb sz.: 1,0 cm.
2. *Csont nyélborítású vaskés.* Pengéjének szélessége a hegy irányába fokozatosan csökkenő, hegye hiányzik. Nyaka a pengető alatt megvastagított, majd szimmetrikusan szélesedő nyéllemezben folytatódik. A lemez két oldalán lévő nyújtott trapéz alakú, domború csontlemezeket három-három szegecs rögzíti. A nyélvég jelenleg egyenesre vágott, de lehet, hogy egy különálló végződés törött le róla. H.: 12,0 cm. Penge legnagyobb sz.: 1,3 cm. Nyélvég sz.: 1,2 cm.
3. *Csont nyélborítású vaskés.* Egyenes fokú és nyélgerincű vaskés. Foka és éle egymással párhuzamos, foka az ívelt hegynél ferdére vágott. Rövid nyaka a pengető alatt megvastagított, majd szimmetrikusan szélesedő nyéllemezben folytatódik. A lemez két oldalán lévő nyújtott trapéz alakú,

- domború csontlemezeket két-két szegecs rögzíti. A nyéllemez egy a késvégen túlnyúló tövisben folytatódik. Feltehetően a nyélvéget lezáró lemez volt rajta. H.: 16,2 cm. Nyélvég sz.: 1,6 cm.
4. *Csont nyélborítású vaskés.* Nyéllemezes vaskés. Pengefoka és éle egymással párhuzamos, a fok a hegynél kissé ferdére vágott. Nyújtott trapéz alakú csont nyélborítói domborúak, három-három szegeccsel rögzítettek. A pengető és a nyéllemezek között vasszegeccsel felerősített sárgarézlemezek vannak. H.: 19,5 cm. Nyél sz.: 1,0–2,0 cm. Nyél vastagsága: 0,7–1,4 cm.
 5. *Csont késnyélborító.* Üreges belsejű hosszúcsontból készített, nyújtott trapéz alakú, domború csontlemez három szegecslyukkal. Két vége egyenesre vágott, szélei és felülete csiszolással síkoltak. H.: 6,2 cm.
 6. *Csont késnyélborító.* Üreges belsejű hosszúcsontból készített, nyújtott trapéz alakú, domború csontlemez három szegecslyukkal, egyikben vasszegecs van. Két vége egyenesre vágott. H.: 7,5 cm. Sz.: 1,6–1,9 cm. Vastagsága 0,6–0,8 cm.
 7. *Csont nyélborítású vaskés.* Nyéllemezes vaskés. Pengefoka és éle egymással párhuzamos, a kés-hegy íves. A nyújtott trapéz alakú nyéllemezt három szegeccsel rögzített domború csontlemezek borítják. A nyélborítás alsó végéhez egy pontkörökkel díszített vékony csontlap csatlakozik, majd egy tölcséres, elliptikus rézlemez, alatta lapos csontgomb. Utóbbi négy pontkörrel díszített. Ennek alján ismét egy sárgarézlemez következik, melyet a nyéllemez végén lévő tövis elkalapálásával rögzítettek. (Felszíni gyűjtés.) H.: 16,3 cm. Nyél és penge legnagyobb sz.: 1,5–1,5 cm. Csontgomb sz.: 1,6 cm.
 8. *Csont nyélborítású evőeszköz vége.* A 7. számú kés végén lévő csontgomb pontkörök nélküli megfelelője, melyet a nyéllemez végén lévő téglalap átmetszetű tövisre erősítettek. Kés, esetleg villa nyelének végdarabja lehet. (Fémkeresős felszíni gyűjtés.) H.: 2,8 cm. Gomb sz.: 1,8 cm.
 9. *Csont nyélborítású vaskés.* Egyenes fokú pengével, nyújtott trapéz alakú nyéllemezzel, ennek végén nyéltövissel készített vaskés nyele a penge kisebb töredékével. A keskeny késnyaktól lefelé szélesedő nyéllemezt szélein ferde rovátkolással, középvonalán horonnyal díszített csontlemezek borítják, melyeket két-két szegecs rögzít. (Fémkeresős felszíni gyűjtés.) H.: 9,3 cm. Penge sz.: 1,7 cm. Nyél legnagyobb sz.: 2,0 cm.
- 10–11. *Kések (?) nyélvégei.* Kisméretű tárgyhoz tartozó, sárga fémből készített eszközvégek, melyek nyél felőli végén vas nyéllemez maradványai látszanak. Az egyik tárgyon a kétfelé ágazó végződés két stilizált sárkányfej, a másikon négy-négy beütött ponttal díszített körlap. 11. számú tárgy: H.: 1,3 cm. Sz.: 1,4 cm. 12. számú tárgy: H.: 1,2 cm. Sz.: 1,4 cm.

7. tábla. *Kések VII.*

1. *Nyéltüskés vaskés.* Egyenes, hegyénél ferdén vágott fokú vaskés. Foka párhuzamos az éllel. Hegye és éle töredezett. Az egyenes penge egy ellipszis átmetszetű, kónuszosan vastagodó nyakban folytatódik, ami hosszú nyéltüskébe megy át. Erre fokozatosan növekvő átmérőjű vörösréz lapocskákat és esztergált csontkorongokat fűztek. Ezeket egy ugyancsak növekvő átmérőjű vörösréz hüvely követi, melyre stilizált növényi motívumokat véstek. Utóbbit ismét csont- és rézkorongok és lapocskák követik, majd egy aszimmetrikus, csizmaalakú csont késnyélvég. A túlnyúló tüskevégen íves rézlemez van. H.: 20,5 cm. Penge sz.: 2,0 cm. Nyélvég sz.: 3,0 cm.
2. *Nyéltüskés vaskés.* Az előzővel megegyező vaskés. Pengévége törött, hiányos. A különbség annyi, hogy a nyéltüskére csak a nyélborítást alkotó, egyre nagyobb átmérőjű csont- és rézgyűrűket fűzték fel. Az aszimmetrikus csont nyélvéget lezáró rézlemeznek csak a lenyomata látszik. H.: 18,0 cm. Penge sz.: 1,6 cm. Nyélvég sz.: 2,5 cm.
3. *Evőeszköz nyele.* Nyújtott trapéz alakú nyél, melynek szélein lévő síkolt rézlemezek és a véget lezáró, tövissel rögzített rézlemez egy fa nyelet keretez. Ebbe a keretbe illesztették a két oldalt díszítő, domború, – ma már hiányos – gyöngyházlapokat. Átmetszete ellipszis alakú. H.: 5,5 cm. Sz.: 1,1 – 1,9 cm. Vastagsága: 0,6–0,8 cm.

4. *Nyéltüskés vaskés.* Törött pengevégű és hiányos nyelű vaskés. Foka egyenes, a penge szélessége az íves pengehegy felé csökken. Kör átmetszetű, kónuszosan vastagodó hosszú nyakának alsó vége két vízszintes horonnyal tagolt. A hornyok alatt egy nyújtottan nyolcszögletes átmetszetű, növényi motívumokkal vésett vörösréz hüvely van. A nyél vasa ennek végénél törött el, csak a tüske vége látszik. H.: 11,2 cm. Penge sz.: 1,3–2,2 cm.
5. *Nyéltüskés vaskés.* Egyenes, de hegyénél befelé ívelő fokkal készített vaskés. A penge szélessége a hegy felé csökken, éle töredezett, hiányos. A hosszú késnyak lefelé kónuszosan megvastagított, átmetszete a pengetőnél ellipszis, a nyéltüske kezdete felett nyújtott hatszögletes. A késnyél hiányzik, nyéltüskéje négyzetes átmetszetű. H.: 14,2 cm. Penge sz.: 1,7 cm.
6. *Nyéltüskés vaskés.* Az előzővel azonos leírású, de még hiányosabb hegyű vaskés. Nyéltüskéje erősen korrodált. H.: 13,7 cm. Penge sz.: 1,6 cm.
7. *Nyéltüskés vaskés.* Enyhén ívelt, csaknem egyenes fokú, felfelé csökkenő pengeszélességű vaskés. Hegye hiányzik, éle töredékes. A pengetőből induló nyéltövis egy ellipszis átmetszetű dudorral megvastagított, lejjebb négyzet átmetszetű. H.: 11,0 cm. Penge sz.: 1,1 cm.
8. *Nyéltüskés vaskés.* Az előzővel azonos leírású, de íves pengeheggyel készült vaskés. A nyéltövisen lévő dudoros megvastagítás itt még határozottabb. H.: 12,5 cm. Penge sz.: 1,5 cm.
9. *Nyéltüskés vaskés.* Egyenes fokával párhuzamos élű, hiányos pengehegyű vaskés. Nyele szintén hiányzik, az ellipszis átmetszetű késnyak téglalap átmetszetű nyéltüskében folytatódott. Ennek csak kis csonkja maradt meg. H.: 8,7 cm. Penge sz.: 1,8 cm.
10. *Nyéltüskés vaskés.* Enyhén ívelt fokával párhuzamos élű, hegyes pengéjű vaskés. Lefelé fokoatosan vastagodó nyaka nyújtott hatszög átmetszetű, mely négyzetes átmetszetű tüskével folytatódott. Ennek csak csonkja maradt meg. H.: 8,7 cm. Penge sz.: 1,7 cm.
11. *Nyéltüskés vaskés.* Élel párhuzamos fokkal, ívesen visszavágott fokvéggel készült vaskés. A megvastagított pengető alját gyűrűsre tagolták, onnan egy hosszú, csökkenő vastagságú, négyzet átmetszetű tövisben folytatódik. H.: 15,0 cm. Penge sz.: 1,5 cm.
12. *Késnyélvég.* Lemezesre repedezett csont késnyélvég. Alja nincs megnyitva, felül a vasoxid egy csontgyűrűt köt hozzá, melynek közepén a nyéltövis maradványa látszik. H.: 1,8 cm. Sz.: 2,5 cm.
13. *Késnyélvég.* Nyéltövises vaskés nyelének faborítású végére készített, növényi motívumok vésetével díszített, csizmalakú vörösrézborítás. Átmetszete elliptikus. H.: 4,1 cm. Sz.: 1,3–2,3 cm. Vastagsága: 0,9–1,2 cm.
14. *Késnyélborító.* Az 1. és 3. sz. késnyél középrészén lévő rézhüvelyhez hasonló nyélborító kiterített lemeze, melyet vésett növényi motívumok díszítenek. Mérete: 2,5×2,6 cm.

8. tábla. *Kések VIII.*

1. *Bicskapenge.* Erősen kiemelkedő fokú, felső harmadától ívesen visszavágott fokú, hegyes bicska penge. Éle ívelt, a penge alsó vége hátrahajló, a rajta lévő lyukban függesztőkarika van. H.: 15,4 cm. Függesztő karika Ø: 1,5 cm. Penge legnagyobb sz.: 3,0 cm.
2. *Bicskapenge.* Az előzővel azonos, de kisebb méretű, összecukható vaskés pengéje függesztő karikával. H.: 9,5 cm. Penge legnagyobb sz.: 1,8 cm. Függesztő karika Ø: 1,2 cm.
3. *Bicskapenge.* Egyenes fokú, hegyénél ferdén visszavágott penge. Éle erősen roncsolódott, kiegészített, íve így bizonytalan. Nyakánál a nyélbe rögzítő szegecs számára lyuk van, vége hátrahajló, átlukasztott. H.: 13,7 cm. Legnagyobb sz.: 2,2 cm.
4. *Bicskapenge.* Ívelt fokú, nagyon hegyes végződésű penge. Éle ívesen indul, de kiegészített, így bizonytalan vonalú. Vége hátrahajló, átlukasztott. H.: 13,0 cm. Penge legnagyobb sz.: 2,1 cm.
5. *Összecukható vaskés, bicska.* Egyenes fokú penge, ferdén visszavágott heggyel. Éle egyenes vonalú, a pengevég hátrahajló furatában vas függesztőkarika van. A két domború csontlemezből készült nyél a penge felső negyedénél lévő szegeccsel csatlakozik a pengéhez. A lemezek felületét két-két sorban 26, illetve 27 pontkör díszíti. A csontlemezekből álló nyél gerincén bevágás bizto-

sítja, hogy a kés nyitott állásában a függesztőkarika megakadályozhassa a penge hátratorését. A csontnyél h.: 10,5 cm. Penge h.: 11,5 cm. Nyél sz.: 1,6–1,8 cm. Nyél vastagsága: 1,8 cm.

9. tábla. *Kések IX.*

1. *Bicskapenge.* A penge foka a felső részén tompaszögben megtörik, nyél felőli végén egy lépcsős bevágás van, amely nyitott állapotban eredetileg a nyél felső végén volt hüvelynek ütközött. Éle egyenes, alig ívelt. A pengevégén furat van a rögzítéshez. H.: 8,6 cm. Penge legnagyobb sz.: 2,2 cm.
2. *Összecsukható kés- vagy borotvapenge.* Ívelt fokú vaspenge. Éle roncsolt, nehezen értékelhető, inkább egyenesnek látszik. Nyakánál nyélrögzítő furat van, a pengevég hiányos. H.: 9,1 cm. Penge legnagyobb sz.: 1,7 cm.
3. *Összecsukható kés- vagy borotvapenge.* Ívelt fokú penge. Nyakán furat van a nyélhez kapcsolódáshoz, felhajló végén pedig a függesztőkarika számára. Roncsolt éle jelenleg egyenes vonalú. H.: 12,8 cm. Sz.: 2,3 cm.
4. *Összecsukható kés- vagy borotvapenge.* Ívelt fokú penge, nyakán furat van a nyélhez kapcsolódáshoz, felhajló végén pedig a függesztőkarika számára. Roncsolt éle inkább homorú, mint egyenes vonalú. H.: 12,8 cm. Legnagyobb sz.: 1,8 cm.
5. *Összecsukható kés- vagy borotvapenge.* Ívelt fokú penge, nyakán furat van a nyélhez kapcsolódáshoz, felhajló végén pedig rézgyűrűvel bélelt furat a függesztőkarika számára. Éle kiegészített, feltehetően egyenes vonalú volt. H.: 12,6 cm. Penge szélessége nem mérhető.
6. *Összecsukható kés- vagy borotvapenge.* Ívelt, hegy felőli végén erősebben lehajló fokú penge. Felhajló végében vas függesztőkarika van. H.: 11,0 cm. Penge legnagyobb sz.: 1,7 cm.
7. *Összecsukható kés- vagy borotvapenge.* Erősen ívelt fokú, lépcsősen megtört gerincű penge, nyakán rögzítőfurattal. Vége felhajló, rajta lyuk a függesztőkarika számára. H.: 10,3 cm. Penge legnagyobb sz.: 2,3 cm.
8. *Borotvapenge.* Egyenes, felső harmadán ívelt fokú penge. Éle homorú, egy része kiegészített. Végénél a penge szélessége lépcsősen csökken. Itt és a felhajló végén egy-egy furat van a nyélhez történő rögzítés, illetve a felfüggesztés számára. H.: 12,5 cm. Penge szélessége az ép részen: 1,6 cm.
9. *Borotvanyél.* Fehér színű, fényes felületű csontból csiszolt borotvanyél. Foka zárt, első része befűrészelt. Ezen a borotva nyitásához két félkörívvel díszített, íves bevágást készítettek. Penge felőli vége törött, hiányos. H.: 9,0 cm. Sz.: 2,3 cm. Vastagsága: 0,8 cm.
10. *Borotvanyél (?) csontlemeze.* Alsó végződésén egyenesre vágott, enyhén nyújtott trapéz alakú, domború csontlemez. Felülete fényesre csiszolt, a töredéken, – amely felül törött el – két szegecslyuk van, így eredeti hosszúsága nem mérhető. Szélén a penge nyitását elősegítő íves bemélyedés van. H.: 6,0 cm. Sz.: 1,2–1,3 cm.
11. *Borotvanyél (?)*. Krizoprázból kivágott és csiszolt, zöld színű nyéltöredék. Egyik szélén egyenes, másik ívelt. Felülete hosszantian barázdált, az egyenes oldalon befűrészelt. H.: 5,3 cm. Sz.: 1,1–1,4 cm. Vastagsága.: 0,5–0,8 cm.
12. *Csont borotvanyél.* Két domború csontlemez, melyeket végükön egy-egy vasszegecs fog össze. A penge felőli oldalon a nyitás elősegítésére egy íves bevágás van. A domború felületeket hat-hat ferde vonalakkal határolt pontkör díszíti. H.: 10,2 cm. Sz.: 1,2 cm. Vastagsága: 1,2 cm.

10. tábla. *Evőeszközök, kanalak és villák*

1. *Kanáltöredék.* Vaskanál átégett anyagú, nyújtott gömbszelet formájú kanálrésze, mely egy alsó bordával induló nyél csonkjához kapcsolódik. H.: 8,5 cm. Kanálfej h: 6,0 cm. Sz.: 5,0 cm.
2. *Kanáltöredék.* Vaskanál szinte csak vasoxidból álló töredéke. A kanálfej gömbszelet formájú, a hozzá csatlakozó lapos nyél ívelt. Ltsz.: P.83.6.22. H.: 19,2 cm. Kanálfej h: 5,5 cm.
3. *Réz késvég.* Lekerekített végű, nyélborítás felőli végén egyenesre vágott és két bemélyülő vonallal

- díszített késvégborító rézlemez. A hátoldalán lévő vasoxidréteg szerint vas nyéllemezes kés végén volt. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. H.: 1,5 cm. Sz.: 1,2 cm.
4. *Bronz asztali kés.* Nyéllemezes, köríves pengevégű bronz evőkés. A párhuzamos szélekkel készült nyélről a két szegeccsel felerősített domború csont borítólemezek elvesztek. Ezek anyagára a pengevégnél megmaradt egy, és a nyélvégen megmaradt két – a 10. tábla 3. számúhoz hasonló – lezáró kupak alá beszorult csontlemezmaradvány utal. Ltsz.: P.86.54.1. H.: 16,4 cm. Penge sz.: 1,4 cm. Nyéllemez sz.: 1,0 cm.
5. *Bronz evőkanál.* Nyújtott gömbszelet formájú kanálfejjel és hosszú, vékony, négyzetes átmetszetű nyéllal készített sárgaréz evőkanál. A nyél vége gyűrűs tagolással és nyújtott gombbal díszített. Ltsz.: P.84.53.1. H.: 15,6 cm. Kanálfej h.: 4,5 cm.
6. *Kétágú villa.* Vasból kovácsolt kétágú villa a lapos nyél átégett maradványával. A nyél borítása hiányzik. (Felszíni gyűjtés!) Ltsz.: 66.153.26. H. 9,5 cm. Villavégek távolsága: 1,5 cm.
7. *Kétágú villa.* Két párhuzamos villaheggyel és bordákkal tagolt nyakkal kovácsoltvas étkezővilla. Nyelének csontborítása egy darabból készült. A fogófelület sima, ellipszis átmetszetű, amely bordákkal határolt, turbántekercses díszű végződéssel zárul. (Mészáros Gyula felszíni gyűjtése ismeretlen lelőhelyről!) Ltsz. nélkül. H.: 13,2 cm.

11. tábla. *Konyhai és mérőeszközök*

1. *Mozsárütő.* Egy kisebb és egy nagyobb körátmérőjű ütővéggel készült, esztergálással finomított felületű, bronzból öntött mozsárütő. A szár középpontjában egy fogást biztosító gyűrűs tagolás van. Ütőfelületei szinte semmiben sem különböznek mai megfelelőiktől, a kisebbik íves, a nagyobbik kiperemesedő. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz.: 63.293.1. H.: 23,2 cm.
2. *Mozsárütő szártöredéke.* Vastag szárú bronz mozsárütő felső, (feltehetően) kisebb ütőfelülettel végződő részének darabja. Az ütőfelület kissé kihegyesedő gömb alakú, a szár párhuzamos oldalú. Ltsz.: P.86.40.1. H.: 10,0 cm. Szárának sz.: 2,0 cm.
3. *Mozsárütő szártöredéke.* Bronz mozsárütő szárvégének töredéke. Az ütőfelület lapított gömb alakú, a szármaradvány egyenletes vastagságú. H.: 6,7 cm. Szárának sz.: 1,6 cm.
4. *Mozsárütő.* Eredetileg is „féldarabnak” öntött bronz mozsárütő. A szár fogógyűrű feletti vége ívesen lezárt, az ütőfelület kiszélesedő és peremes. Ltsz. P. 92.111. 1. H.: 14,7 cm. Sz.: 1,6 cm.
5. *Latkészlet fedele.* Bronz súlysorozat legnagyobb, egyben a készletet tároló egység lezáró fedele. Felépítményének és leszorító pántjának csak rögzítő lyukai látszanak. Felületén három esztergált kettős vonal, valamint egy koronát ábrázoló hitelesítő jegy van. (Fémkeresős felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Ø: 4,1 cm.
6. *Latcsésze.* Bronz súlysorozathoz tartozó kisméretű, vastag falú csésze. Öntött, belső felülete esztergált. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Száj Ø: 1,8 cm. Fenék Ø: 1,4 cm. Magassága: 0,8 cm.
7. *Mérlegsúly (dirhem).* Lapos, körgyűrű alakú, bronzból öntött mérlegsúly. Felhajló pereme fogazott, hátoldala kissé domború. A pontos súlybeállítást az előlap esztergálásával érték el. Hitelesítőjegy nincs rajta. Ltsz.: P.84.24.13. Külső Ø: 9,5 cm. Belső kör Ø: 3,7 cm. Súly: 151,7 gramm.
8. *Mérlegsúly.* Kocka alakúra öntött bronz mérlegsúly, melyet sarkainak lemetszésével tizennégy-szögletűvé alakítottak. Egyik oldalának közepén sekély, 2 mm átmérőjű mélyedés van. Ltsz. nélkül. Mérete: 0,75×0,75×0,9 cm. Súly: 3,192 gramm.
9. *Mérlegsúly.* Kocka alakúra öntött bronz mérlegsúly, melyet sarkainak lemetszésével tizennégy-szögletűvé tettek. Egyik oldalának három sarkán egy-egy sekély, 2 mm átmérőjű bemélyített pont. Ltsz. nélkül. Mérete: 1,0×1,1×1,1 cm. Súly: 9,422 gramm.
10. *Mérleg.* Hosszú vaspálca, melynek két végét kör alakúra kovácsolták és átlukasztották. A mérleg felfüggesztésére a pálca közepén két ellentétes oldalra kinyúló hegyes vastüskét alakítottak ki. Ltsz.: P.84.24.12. H.: 43,5 cm. Legnagyobb sz.: 1,2 cm.
11. *Bronzcsap része.* Háromkaréjos, levél alakú, csipkézett szélű, áttört fogófej. A felső karéj csúcs-

ban végződő. A fogórész alján lévő éles borda, alatta négyzetes átmetszetű szár van. Ennek vége befejezett, vagyis a fogantyú ép, mérete teljes. (Fémkeresős felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. H.: 4,3 cm. Fogantyú sz.: 2,0 cm. Szár h.: 1,4 cm. Szár sz.: 0,4 cm.

12. tábla. *Rézedények és tartozékaik I.*

1. *Rézkanna.* Vörösrézlemezről készített kanna. Alját belül elhelyezett rézlemezek sasszeges felerősítésével javították, felületén puskaövedékek be- és kimeneti nyílásai láthatók. Ltsz.: 80.623.252. M.: 35,0 cm. Fenék Ø: 18,0 cm. Száj Ø: 7,4–9,0 cm.
2. *Kanna javítófoltja.* A 12. tábla 1. sz. kanna javítófoltjának részletfotója.
3. *Kannakupak.* Vörösrézlemezről kalapált kúpos kannakupak, enyhén kihajló szájperemmel. Két részből – egy nyújtott félgömb alakú felsőrészből és egy lefelé szűkülő, gyűrűszerű pántból – kalapálták egybe. A kupak tetejének középpontjában egy lapolt, bikónikus fogantyú, vállán pedig belül sasszegszerűen széthajlított – láncrögzítő – hurkos szem van. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz.: 63.255.1. M.: 6,7 cm. Száj Ø: 6,0 cm.
4. *Kannafedő.* Gömbszeletalakú vörösréz kannafedő. Szájpereme tagolt, kihajló, hiányos. A kupak tetejének középpontjában egy belül sasszegszerűen széthajlított, kívül hurkos fogantyú van. Ltsz. nélkül. Száj Ø: 9,3 cm. M.: 4,8 cm.
5. *Kannafedő.* Laposgömbszelet-alakú, kihajló szájperemű vörösréz kannafedő. Nagyon hiányos, műanyaggal kiegészített. Középpontjában kitört szélű lyuk van, melyből a hurkos fogantyú hiányzik. Ltsz.: 80.623.299. Száj Ø: 9,8 cm. M.: 2,0 cm.
6. *Kannafedő.* Tűzben teljesen átégett anyagú, lényegében csak oxidlemezről álló, gömbszeletalakú kannafedő. Oldalán lévő hurkos rögzítőfüle belül sasszegszerűen széthajlított. Ltsz.: 85.14.1. Legnagyobb sz.: 8,0 cm. M.: 3,2 cm.
7. *Kiöntőcső.* Ónozott felületű rézkanna kiöntőcsöve. Szájrésze két gyűrűvel tagolt. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz.: 63.293.1. H.: 13,5 cm.
8. *Kiöntőcső.* Átégett anyagú, vastag oxidrétegből álló vas kiöntőcső. Ltsz.: P.83.12.8. H.: 15,5 cm.
9. *Rézbogrács töredéke.* Kihajló peremű vörösréz bogrács peremtöredéke az egyik függesztésre szolgáló hurokkal. Felületébe növényi rostok égtek bele. Ltsz. nélkül. Sz.: 24,5 cm. Legnagyobb m.: 11,3 cm.

13. tábla. *Rézedények és tartozékaik II.*

1. *Bográcsfűl.* Téglalap átmetszetűre kalapált, íves bográcsfűl. Két vége (az egyik hiányos) U alakúra visszahajlított, elkeskenyedő hegye visszapödört. Ltsz. nélkül. H.: 17,5 cm. A fűl vastagsága: 0,7×0,3 cm.
2. *Rézüst (?) töredéke.* Üst, esetleg mély, tálformájú rézedény alsó részének töredéke. Papírvékony oldalfala ívelt, aljának középpontjában befelé domborodó köldök van. Gömbformára összegyűrődött állapotban került elő, a kalapálás nyomai a restaurálás során kerültek felületére. Ltsz.: P.91.7.1. Ø: 22,5 cm. Legnagyobb m.: 10,0 cm.
3. *Réz talpastál.* Kihajló, vízszintes peremmel ellátott, mély talpastál. Fenéklemezét külön lemezből készítették, majd a tál falából kikalapált talpgyűrűbe szorították. A fenékrész és a talpgyűrű egymáshoz simuló szalagját szegeccsel erősítették össze. Oldalfala alul ívelt, félmagasságtól függőleges. Ltsz.: P.91.5.1. M.: 11,0 cm. Száj Ø: 24,3 cm. Fenék Ø: 8,7 cm.
4. *Rézüst.* Vékony rézlemezről készített, domború aljú, visszapödört peremű üst. Fenéklemezét négy 7-8 cm-es, belül elhelyezett folttal és több négyzetes, kívül széthajlított rézlemezzel javították. A perem alatti, egymástól 8 cm-re lévő szegecslyukak szerint a perem fölé magasodó keskeny huzalszerű füle volt. Ltsz.: P.91.6.1. M.: 14,0 cm. Száj Ø: 25,0 cm.
5. *Réztepsi.* Tűzben eldeformálódott, alacsony oldalfalú réztepsi. Kiegészített. Ltsz. nélkül. Száj Ø: 21,0 cm. M.: 2,0 cm.

6. *Réztál.* Ónozott felületű lapos fenekű réztál. Belsejének középpontjában egy esztergálásra utaló bemélyedő pont és egy koncentrikus kör van. Ltsz. nélkül. Száj Ø: 27,5 cm. Fenék Ø: 21,0 cm. M.: 6,0 cm.
7. *Réz talpascskéje.* Öntéssel készített, vastag falú talpascskéje. A magas talpgyűrű belsejében egy rúd alakú öntési csap van. Pereme egyenes, peremszéle alá két apró lyukat fúrtak. Ltsz.: P.85.17.1. M.: 6,0 cm. Száj Ø: 7,7 cm. Talpgyűrű Ø: 5,5 cm.
8. *Szűrőtöredék.* Réz szűrőkanál peremrészének töredéke. A peremszél megvastagított. Ltsz.: P.84.26.1. Méret: 6,5×3,5 cm.
9. *Szűrőtöredékek.* Három darab réz szűrőtöredék, a szűrőlyukak háromszög kivágásúak. Ltsz.: 80.623.301.–80.623.303. Méretek: 5,7×3,0, 4,2×3,0, 3,2×2,2 cm.
10. *Javító foltok.* Rézlemezről kivágott kör- és ellipszis alakú javítófoltok. A kivágott lemezek szélét bevagdosott és ellenkező irányban elhajlított „farkasfogakkal” láttak el. (Felszíni gyűjtés.) 10a. szám: Ltsz. nélkül. Ø: 2,2 cm. 10b. szám: Ltsz. nélkül. Ø: 2,7–4,5 cm.
11. *Rézfogantyú (fül?).* Két végén felhajló, ívelt, téglalap átmetszetű rézrúd. Egyik vége hegyes, másik vége rögzítésre alkalmasra, laposra kalapált, középrészén lyukkal amely kiszakadt. (15. szelvény.) H.: 8,5 cm. Ltsz.: 80.623.315.

14. tábla. *Rézedények és tartozékaik III.*

1. *Rézedény töredéke.* Vékonyfalú, visszapödört peremű, üstszerű rézedény oldal- és peremtöredéke. A gömbölyű perem alatt egymástól 9 cm távolságban két szélesre lapított rézszegecs van. Az edényfalon a korróziós kitörések mellett több beszúrt, rombusz alakú lyuk látszik. Ltsz.: 80.623.291. Méret: 19,2×11,7 cm.
2. *Rézedény peremtöredékei.* Kihajló peremű, teljesen elkorrodált falú rézedény peremtöredékei (2a., 2b.), melyeket további felhasználásra ollóval vágtak ki. 2a. szám: Ltsz.: P.92.110.1. Méret: 15,0×4,2 cm. 2b. szám: P.92.110.2. Méret: 13,0×4,7 cm.
3. *Rézedény peremtöredéke.* Kihajló peremű rézedény töredékéből újrahasznosításra kivágott széles, íves peremdarab. Rövidebb végén a vágóeszköz nyomai látszanak. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz.: 80.623.293. Méret: 13,5×4,5 cm.
4. *Rézedény peremtöredéke.* Vastag falú, széles hornyokkal tagolt, kihajló peremű rézedény peremtöredéke. Felületén ónozás maradványai látszanak. A vastag perem nagyon vékony edényfalhoz csatlakozott, ezért tört le. Ltsz.: 80.623.290. Méret: 9,5×2,5 cm.
5. *Rézedény töredéke.* Rézedény falából ollóval, újrafelhasználásra kivágott lemezdarab. Egyik széle köríves, peremén szúrt lyuk. Ltsz.: 80.623.294. Méret: 9,2×1,7 cm.
6. *Rézedény töredékei.* Három kisebb rézlemez, melyeket farkasfogazással erősítettek össze. Egyik szélét ívesre nyírták. Ltsz.: P.84.25.1. Méret: 7,0×6,5 cm.
7. *Rézedény faldarabja.* Rézedény falának egy darabja két ellapított rézszegeccsel, melyek alá vasoxidlemezek – feltehetően egy vas fül maradványai – szorultak. A korábban domború-homorú lemezt körkörös irányú kalapácsütésekkel síklemezé alakították és ollóval darabokat vágtak le róla. Ltsz.: P.84.24.16. Mérete: 13,7×10,4 cm.
8. *Rézedény peremtöredékei.* Ovális szájnylású, kihajló peremű rézedény peremdarabjai, melyeket az edényfalról ollóval vágtak le, majd három részre daraboltak. 1. szám: Ltsz.: P.83.18.3. M.: 5,1 cm. M.: 1,5 cm. 2. szám: P.83.18.2. H.: 11,5 cm. M.: 1,5–2,0 cm. 3. szám: Ltsz.: P.83.18.1. H.: 16,2 cm. M.: 1,5 cm. Az összeillesztett ovális perem átmérője: 10,2–13,5 cm.

15. tábla. *Réz- és bronztárgyak*

1. *Gyertyatartó talptöredéke.* Körbefutó éles bordával tagolt kör alakú perem, melynek anyaga a kör közepe felé elvékonyodik, a szárat tartó középrész kitört belőle. Ltsz.: P.86.65.1. Ø: 17,3 cm. M.: 1,8 cm.

2. *Réz gyertyatartó.* Két külön öntött részből összeállított, esztergálással díszített réz gyertyatartó. Alsó, harang alakú része kihajló talpperemű, középrészén körbefutó bordával tagolt, felül viasz-cseppfogó tálkává alakított. Ehhez forrasztották a kör átmetszetű, széles bordával és gyűrűvel tagolt, végül tulipán alakú befogókehelyben végződő felsőrészt. Ltsz.: 80.623.88. M.: 22,2 cm. Talp Ø: 10,5 cm.
3. *Réz gyertyatartó töredéke.* Az előzőhöz hasonló réz gyertyatartó tulipánalakú befogókehellyel készített felső része. Öntött, esztergált. Ltsz.: P.84.24.46. H.: 12,1 cm. Legnagyobb sz.: 3,2 cm.
4. *Réz gyertyatartónyel.* Rézből öntött asztali gyertyatartó tagolt középrészének töredéke. Felül üreges, alul a rögzítőcsap töredéke van benne. Ltsz.: P.83.12.21. M.: 5,3 cm. Legnagyobb sz.: 3,5 cm.
5. *Réz gyertyatartó töredéke.* Cseppfogótányéros török gyertyatartó alsó, harang alakú részének átégett, eldeformálódott fal- és peremtöredéke. Ltsz.: P.83.12.17. Méret: 6,0×4,5 cm.
6. *Réz gyertyatartó töredéke.* Cseppfogótányéros réz gyertyatartó talprésze. Közepe kúposan kiemelkedő, középpontjában a nyél rögzítésére szolgáló lyukkal. Peremrésze elvékonyodott, körben letöredezett. Felületén esztergálás nyomai látszanak. Ltsz.: P.83.12.20. Talp Ø: 9,6 cm. M.: 3,2 cm.
7. *Csengőtöredékek.* 7a. szám: Magas óntartalmú bronzból öntött csengő vagy kisebb harang bordával tagolt felületű töredéke. Ltsz.: P.84.55.1. Mérete: 3,7×3,4 cm. Vast.: 0,8 cm. 7b. szám: Vörössárga színű, bronzból öntött csengő peremrészének töredéke. A perem széle 1 cm-es sávban megvastagított, felette egy borda fut körbe. (Fémkeresős felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. M.: 3,4 cm. Sz.: 6,2 cm. Kiszerveztett Ø: 7,0 cm.
8. *Réz edényfül.* Elhasználódott rézedény falából kivágott pánt, melyet edényfüllé alakítottak. Omega alakú. Egyik visszahajlított végén elkalapált nitt szegecs van, másik végén a rögzítőlyuk átszakadt. Ltsz.: P.83.12.12. Átm.: 6,0 cm. Pánt sz.: 1,3 cm. Fül m.: 2,5 cm.
9. *Javítófolt.* Elhasználódott rézedény falából kivágott téglalap alakú javítólemez, melyet közepénél félig bemetszettek. Ltsz.: 80.623.30. Méret: 5,0×2,6 cm.
10. *Javítófolt.* Elhasználódott rézedény anyagából ollóval kivágott, trapézformájú javítófolt. Egyik felületén koncentrikus vonalkörök maradványa, másikon az egyengető kalapács nyoma látszik. Ltsz.: 85.9.1. H.: 6,0 cm. Sz.: 3,2×5,7 cm.

16. tábla. *Övcsatok, ruhakapcsok*

1. *Övcsat.* Réz övcsatpár hurkos kapcsolódású fél darabja. Pajzs alakú. Lapján az öntéssel képzett áttört minta stilizált állatfigurára (?) emlékeztet. Csúcsíves része hullámvonalas szélű. Ltsz.: P.92.90.1. H.: 5,0 cm. Sz.: 4,3 cm.
2. *Övcsat.* Réz övcsatpár hurkos kapcsolódású fél darabja. Pajzs alakú. Lapján az öntéssel képzett áttört minta az előzőhöz hasonló, de elmosódottabb. Csúcsíves része egyenes vonalú, hullámvonal nélküli. Ltsz.: P.80.623.310.1. H.: 4,4 cm. Sz.: 4,0 cm.
3. *Övcsat.* Réz övcsatpár horgas fele. A horog egy része letört. A lemez enyhén trapéz alakú, szélein rovátkás vonaldísz van. Szíj felőli oldala ívesen kivágott, középrésze „szamárhátíves”. Hátoldalán két keresztirányú szíjbújtató pánt van. Ltsz.: 80.623.312. H.: 5,6 cm. Sz.: 5,5 cm.
4. *Övszorító.* A pajzsformájú, hullámvonalas szélű fémlap felületén három plasztikus hétszirmú rozettával. A rozetták között lévő tér egy részét ugyancsak plasztikus, növénymotívumos vonaldísz tölti ki. Mindkét széléről hátrahajlik egy-egy, eredetileg talán egybefüggő pánt, melynek hátoldalától való távolsága a szíj vastagságát is jelzi. Ez az egyik széléről letört, csak a helye maradt meg. Ltsz.: P.84.35.1. Hosszúsága a horogtöredékkel együtt: 4,2 cm. Sz.: 3,5 cm.
5. *Övszorító.* Az előzővel megegyező formájú és díszítményű rézlap. Kevéssel hosszabb, ugyanakkor valamivel keskenyebb annál és „szamárhátíves” alsó része is egyszerű, hullámvonal nélküli. Erősen roncsolt állapotú. Ltsz.: 80.623.310. H.: 4,2 cm. Sz.: 3,5 cm.
6. A 16. tábla 4–5. sz. övszorítók analógiájaként közölt Baranyabán (Popovac) lelőhelyű bronz övszorító.

7. *Ruhadisz (?) töredéke*. Rézből öntött, feltehetően rombuszalakú ékszer töredéke. Hátoldala sima, előlapján hatszirmú plasztikus rozetta és vonaldísz van. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. H.: 3,0 cm. Sz.: 2,7 cm.
8. *Ezüstékszer, fülönfüggő*. Ezüst alaplemezre applikált sodronymunka, mely kilenc filigrántekercsből áll. Középpontjában egy 1,0×1,0 cm nagyságú foglalat van, melyből a kő- vagy üvegbetét hiányzik. A dísz felerősítése az alaplemezbe utólag beütött két-két lyuk segítségével történt. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Ø: 3,2 cm.
9. *Bronzcsat*. Szív alakú öntött csat. Mintázatának eszéki párhuzama szerint áttörtnek kellene lenni, de ez az öntésnél csak részben sikerült. A horgas csatelem maradványa a szívforma felső részén van. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. H.: 3,4 cm. Sz.: 2,5 cm.
10. A 16. tábla 9. sz. csat analógiája Eszékről.
11. *Bronz díszgomb*. Széles áttört fejű, hullámos szélű bronzgomb hátoldalán nagy, 1,5 cm külső átmérőjű karikás füllel. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Ø: 2,4 cm.
12. *Bronz ruhakapcsok*. Két darab, egyenként két-két plasztikus rozettával díszített, végeiken hurkos kiképzésű ruhadísz, valamint két darab sárkánymotívumos, egy-egy rozettával és díszített, egyik végén hurokkal végződő ruhakapocstag. Utóbbiak rozettás végén alul egy kampósra görbített, 0,5 cm magas szegecs van. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. A kétrozettás öntvények: H.: 2,9 cm. Sz.: 0,9 cm. A sárkánymotívumos öntvények: H.: 3,4 cm. Sz.: 1,7 cm.
13. *Réz S-kapocs*. 13a. szám: S formára meghajlított, rombuszátmetszetű, öntött bronzkapocs. Középrészén egy hatszögmetszetű lapos gomb van, végei legyezőszerűen kiszélesedőek. A felsőtestre kerülő ruha két szárnyának láncát összekötő, közvetlenül kapcsolódó típusú „páros kapocs”. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. H.: 4,0 cm. 13b. szám: Fentihez hasonló, de más végdíszű S-kapocs töredéke. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. H.: 2,1 cm.
14. *Réz csatlemez*. Rézlemezből háromágú koronaformára kivágott lemez. Egyenesre vágott szélén két felforrasztott fül van. Felületének közepén egy 2,0 cm hosszú, 1,2 cm maximális szélességű, csepp alakú ófolt van, ami feltehetően kő- vagy üvegbetét foglalatának lenyomata. Rögzítésére a lemez peremén lévő 3×2 lyuk szolgált. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. H.: 3,9 cm. Sz.: 4,5 cm.
15. *Réz övdísz*. Kissé lefelé ferdülő, széles peremmel készített, kidomborodó közepű réz övdísz. Szélén 14 db rácshálós pecsétminta fut körbe. Belsejének közepén ónmaradvány van. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Ø: 2,5 cm. M.: 0,8 cm.

17. tábla. *Csatok, övpálcák*

1. *Csat*. Réz csatpár akasztófüles fele. Felsőrésze sík, a törött horog közelében egy apró lyuk van. Alsó síkja peremes. Rögzítése a hátoldalon lévő, a csattesttel egybeöntött rézszegecsekkel történt. Ltsz.: 80.623.210.1. H.: 2,7 cm. Sz.: 2,5 cm.
2. *Csat*. Téglalap alakú kerettel készített, kétosztatú, lemezzé szélesedő végén csúcsívesre alakított, kisméretű bronzcsat. Ltsz.: P.86.56.1. H.: 3,1 cm. Sz.: 2,3 cm.
3. *Csatpecek*. Apró, hengeres bronzrúd. Horgas vége letört, másik vége sokszögletű gombbá formált. Ltsz.: P.84.43.1. H.: 3,3 cm. Vast.: 0,3 cm.
4. *Csat*. Bronzból öntött csat négy ívből álló felső része, a csatpecek töredékét tartó kereszttrúdja és a csatkeret trapézosan kiszélesedő alsó részének együttes töredéke. Ltsz.: P.83.12.1. H.: 2,7 cm. Sz.: 2,2 cm.
5. *Övcsat*. Kétosztatú bronz csat trapéz alakú kerete. Ltsz.: P.83.12.25. H.: 2,2 cm. Sz.: 2,2 cm.
6. *Övcsatpár horgas fele*. Vas csatpár horgas tagja, keskeny nyílású, széles bújtatórésszel, erőteljes horoggal. Ltsz.: 80.623.426. H.: 4,7 cm. (horoggal együtt). Sz.: 5,2 cm.
7. *Csat*. Téglalap alakú keretből és ráhajlított végű csatpecekéből álló vas csat. Ltsz.: P.83.12.26. Csateret mérete: 2,9×2,3 cm.
8. *Csat*. A fentivel megegyező szerkezetű, de erősen átrozsdásodott anyagú, rombuszá deformálódott vascsat. Ltsz.: 80.623.492. A csatkeret mérete: 3,2×2,4 cm.

9. *Vas csat.* Kör alakú vas csattest maradványából és a hozzá rövid nyakkal csatlakozó kis, trapéz alakú bújtatóból álló töredék. A bújtató a keret síkjához viszonyítottan tompaszögben megdőlt. Ltsz.: P.83.9.20. Töredék H.: 4,9 cm, bújtatóval együtt.
10. *Vas csat.* Téglalap alakú kerettel és a csatpecsekkel összekovácsolt, forgós rendszerű pecekten-gellyel készített vas csat. Ltsz.: P.83.11.27. A csatkeret mérete: 3,9×3,3 cm.
11. *Vas csat.* A 17. tábla 9. számú csattal azonos szerkezetű, de hosszabb nyakú bújtatóval készített vas csat. Ltsz. nélkül. Kör Ø: 4,6 cm. H.: 5,8 cm, a bújtatóval együtt.
12. *Vas csat.* Az előzővel azonos vascsat. Ltsz.: 80.623.61. Kör Ø: 4,8 cm. H.: 6,2 cm, a bújtatóval együtt.
13. *Övpálca.* Csontból esztergált, hengeres övpálca. Ltsz.: 80.623.347. H.: 4,8 cm. Vastagsága: 0,4 cm.
14. *Övpálca.* Bronzból öntött övpálca. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz.: 63.338.1. H.: 8,1 cm.

18. tábla. *Ékszerek és tartozékaik*

1. *Ezüst csüngő.* Zárt karikán három, egyenként 4,3 cm hosszú, kézi fonású ún. „kígyó lánc”, melyekhez kis karikákon hosszúkás, tagolt csüngők kapcsolódnak. Ltsz.: P.84.59.1. Együttes h.: 7,8 cm.
2. *Ezüst dísztűk.* 2a. szám: Filigrán technikával, áttört díszítményű fejjel készített ezüst tű. Ltsz.: P.83.13.16. Fej h.: 1,4 cm. Teljes h.: 8,2 cm. 2b. szám: Aranyozott felületű ezüsből készült díszű feje. A hatlapú kocka négy oldala egy-egy négyzetes levélmotívumból áll. A kocka alsó és felső lapján áthalad a rögzítőtű, melyen alul és felül is virágszirom-díszítmény van. A kocka négy oldallapja közepén egy-egy eldeformálódott foglalat maradt meg. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. H.: 2,2 cm. A fej sz.: 1,1 cm.
3. *Nyakék gömbje.* Eredetileg önnal bevont vörösréz gömb, két egymással szemben lévő apró lyukkal, melyek a felfűzéséhez kellettek. A gömb alsó része sima, felső felére négy koszorúformájú drótfonatot applikáltak, melyek középpontja lyukas. A körök érintkezési pontjainál egy-egy hurkot forrasztottak fel, melyekbe apró rézlapocskákat fűztek. A négy lapból egy maradt meg. (Felszíni gyűjtés.) Ø: 1,7 cm.
4. *Nyakék gömbje.* A fentivel megegyező stílusú, de rosszabb állapotú rézgömb. Két felforrasztott fül maradt meg és a rajtuk lévő lapocskák is elvesztek. Ltsz.: 93.9.1. Ø: 1,4 cm.
5. *Üvegyöngy.* Fekete üvegből készült, átlukasztott, felfűzhető üvegyöngy. Ltsz.: P.84.45.1. Ø: 1,5 cm.
6. *Borostyángyöngy.* Eredetileg téglatest alakra, majd a sarkokat lecsiszolva sokszögletűre csiszolt borostyán. Hosszanti irányban átfűrt, felfűzhető. Ltsz.: P.93.3.1. H.: 1,5 cm. Sz.: 1,0 cm. Vastagsága: 0,5 cm.
7. *Üvegyöngyök.* Három különböző méretű, szürkés színű apró üvegyöngy. A legnagyobb nem tömör, hanem belül üreges. Ltsz.: P.93.5.1., P.93.5.2., P.93.5.3.
8. *Füles gombok.* Három darab, két-két félgömbből álló rézgömb. A felső félgömbök tetején lévő lyukakba hurkos rézhuzalfüleket forrasztottak, melynek két oldalára egy-egy lyukat fűrtak. 1. szám: Ltsz.: 80.623.446. Ø: 2,0 cm. 2. szám: Ltsz.: 80.623.318. Ø: 1,4 cm. 3. szám: Ltsz. nélkül. Ø: 1,8 cm (Felszíni gyűjtés).
9. *Rézgömb.* Alján behasított, alul-felül átlukasztott falú rézgömb. A lyukakon átfűzött rézhuzal végeit hurkosra visszahajlították. Ltsz.: P.93.8.1. Gömb Ø: 1,4 cm.
10. *Ólom fülesgömb.* Két gömbszeletből álló, lapított gömb alakú ólomgömb. Vas hurokfülének csak a csonkja maradt meg. Erősen korrodált, töredezett. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Gömb Ø: 1,8 cm. M.: 1,7 cm.
11. *Ólom fülesgömb.* Az előzővel megegyező üreges ólomgömb, melynek hurkos füle ugyancsak letört. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Ø: 1,6 cm. M.: 1,3 cm
12. *Ólom fülesgömb.* Az előzővel megegyező üreges ólomgömb, melynek hurkos füle ugyancsak letört. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Ø: 1,3 cm. M.: 1,1 cm
13. *Ólom pitykegömb.* Rozettás szélű, közepén domború, alján felvarró-füllel ellátott ólomgömb. Ltsz. nélkül. Ø: 1,3 cm.

14. *Csontgomb*. Csontból formált, gömb alakú fülesgomb, melynek átégett füle a feltárás után letört. A gömb füllel ellen oldali felszínén négyszirmú rozettadísz van. Ltsz.: P.84.54.1. Gömb Ø: 1,3 cm.
15. *Ólomgomb*. Rozettás szélű, közepén domború, alján felvarrófüllel ellátott ólomgomb. Ltsz. nélkül. Ø: 1,3 cm.
16. *Ólom gomb*. H-átmetszetű ólomgomb, mely a ruházat két egymást fedő gomblyukának összekapcsolására szolgált. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Ø: 1,0 cm.
17. *Kauricsigák*. A váron belüli objektumok származó és a vár környéki terület terepbejárása során gyűjtött kauricsigák (*Cypraea talpa*). Többségüknél a csiga nyílásával ellentétes oldalán lévő domború részt lecsiszolták, így téve azt felfűzhetővé. Több darabnál azonban ez a művelet elmaradt. Ltsz.: 67.29.7.1-7., P.85.30.1., P.93.4.1-7. H.: 1,5–2,0 cm.
18. *Lánc*. Apró szemekből álló, sárgaréz lánc. A készítés technikája szerint ez is ugyanúgy „kígyó lánc”, mint a 19. tábla 1. számú csüngő láncai. Ltsz. nélkül. H.: 35,0 cm.

19. tábla. ***Csat- és franciakapcsok, gyűrűk és tartozékaik***

1. *Kapcsolótű*. Szív alakú, áttört mintájú fejrészsel és nyélszerű végződéssel készített díszes ruha-kapcsoló. Hátoldalán a rögzítő tűszerkezet maradványa látszik. Ltsz.: P.93.21.1. H.: 3,6 cm. Sz.: 2,6 cm.
2. *Ruhakapocs*. Franciakapocs pár nyolcas alakú tagja. Egy kisebb és egy nagyobb kört formáló lapos rézhuzalból áll. Ltsz.: P.93.19.1. H.: 1,8 cm. Sz.: 1,3 cm.
3. *Ruhakapocs*. Rézből formált franciakapocspár középrészén kiszélesedő, horgas fele. Ltsz.: P.86.63.1. H.: 1,6 cm. Sz.: 1,2 cm.
4. *Ruhakapocs pár*. Rézhuzalból készült franciakapocspár, mely egyszerű horgas félből, és egy omega alakú hurkos részből áll. Ltsz.: P.93.18.1. Együttes h.: 2,5 cm.
5. *Ruhakapocs*. Rézhuzalból készült franciakapocspár hurkos fele, melyre rozettadíszű körlapot forrasztottak. Ltsz.: P.84.44.1. H.: 2,2 cm.
6. *Ruhakapocs*. Franciakapocs pár omega alakú, hurkos fele. Ltsz.: P.93.19.1. H.: 1,0 cm.
7. *Gyűrűfej (?)*. Fogazott szélű, kör alakú sárgaréz lemez. Felületét a szélekig kifutó, kettős vésett vonallal megrajzolt hatágú csillag díszíti. Ltsz.: P.93.20.1. Ø: 1,4 cm.
8. *Gyűrűfej gyöngyház nyomólapja*. Ovális alakú vékony gyöngyházlap, felületén ragadozó madár, talán sólyom vésetével. Ltsz.: P.85.27.1. Ø: 1,6–1,9 cm.
9. *Gyűrű*. Egy darabból készült, öntött fejesgyűrű. A lapos, szilvamagalakú gyűrűfej felületének szélét kétsoros vésett vonal díszíti. Belső mezője egyenetlen, dísztelen. A gyűrűfej oldalán és a karika felső részén sűrű harántcsíkozás van. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. A gyűrűfej 1,7 cm hosszú, 1,2 cm széles. A gyűrű teljes h.: 2,3 cm. Karika külső Ø: 2,2 cm.
10. *Gyűrű*. Bronzból készült lemezkarikás gyűrű töredéke. A lemezkarikából kiszélesedő fejrész kör alakú felületét úgy vésték meg, hogy a lemélyítések révén az eredeti felület szintjén egy háromszirmú virágfejet alakítottak ki. A karika a fej egyik oldalán letört, a másik oldalhoz csatlakozó törött karikarészen ferdevonalas bevésések vannak. Ltsz.: 63.339.1. Töredék h.: 2,6 cm. Gyűrűfej Ø: 1,4 cm.
11. *Gyűrű*. Tűzben rögösre olvadt ezüst fejesgyűrű. A téglatest alakú gyűrűfej alsó szélét granulált gömböcskék díszítették, a foglalatban pedig egy halványzölden áttetsző, hosszanti irányban kissé domború üvegbetét van. A tűz, mely a gyűrűt megolvasztotta, az üveget is deformálta. Ltsz. nélkül. Mérete: 1,8×1,3×06 cm.
12. *Gyűrűfej betét*. Kör alakú, alján lapos, felül domború, matt üvegbetét, mely feltehetően gyűrű része volt. Ltsz.: P.93.2.1. Ø: 1,4 cm.
13. *Gyűrű*. Kisméretű bronzgyűrű, melynek ovális, homorú foglalatából a kő hiányzik. A karika huzalszélessége a fejjel ellentétes oldalon 1,5 mm, a vállnál 3 mm-re kiszélesedő. A foglalat alsó részét a gyűrűtörzsszel együtt alakították ki, ehhez forrasztották a vörösebb színű fémből lévő foglaltpe-

remet. A közvetítőanyag csíkja körben jól látható. A gyűrűfej aljának egyik hosszanti oldalán öt, a másikon két sugárirányú, vésett vonaldísz látható, melyek végződése a foglalat peremrészét is érintik, vagyis a forrasztást követően vésték fel őket. A fej hossz tengelye a karikával egyirányú. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Teljes h.: 2,2 cm. Karika Ø: 1,9 cm. Foglalat h.: 1,5 cm, sz.: 1,2 cm.

14. *Gyűrű.* Féldomború ezüsthuzal-karikára forrasztott öves fejesgyűrű. Ovális foglalatának hossz tengelye a karikával egyirányú, benne karamellsárga színű, domborúra csiszolt, sima, díszítetlen felületű karneolkő van. A foglalat pereme alatt egy vízszintes hornyolás van, alatta egy széles, körbefutó mélyedés, sűrű, függőleges rovátkasorral. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz.: 65.61.12. Teljes h.: 3,3 cm. Ebből a karika Ø: 2,3 cm. Fej h.: 1,7 cm, sz.: 1,4 cm.
15. *Gyűrű.* Egy darabból készített, öntött fejesgyűrű. A gyűrűfej domború, oldalai alig észrevehetően lapoltak, alsó szélét két, körbefutó barázda keretezi. A gyűrűtörzs, vagyis karika idővel deformálódott, körhagyóvá lett. Ennek belső síkja egyenes, néhány apróbb öntési bemélyedéssel, kívül enyhén domborodó. A fejjel ellentétes oldalán megvastagított rész, ellenfej van, ami az öntési csap szépen eldolgozott, de jól látható maradványa. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Teljes h.: 2,1 cm. Karika Ø: 2 cm, sz.: 0,4 cm. Fej h.: 1,3 cm, sz.: 1,1 cm.
16. *Gyűrű.* Egy darabból készített öntött, bronz pecsétgyűrű felépítésű fejesgyűrű. Karikája a vállnál enyhén kiszélesedő, fejrésze ellipszis alakú, hossz tengelye a karikával egyirányú. Szélén erősen bemélyedő ívsor fut, mintegy foglalatként keretezve a sík felületű fejet, melyen lekopott vésetnyomok vannak. Ltsz.: 80.623.317. Teljes h.: 2,4 cm. Karika Ø: 2,1 cm. Gyűrűfej h.: 1,8 cm, sz.: 1,5 cm.
17. *Gyűrű.* Huzalkarikás pecsétgyűrű. Karikája erősen deformálódott, törött. A karika a vállnál kiszélesedik és az alján mélyen bevészt sugárirányú díszítéssel ellátott fejhez csatlakozik. Az ellipszis formájú pecsétfej hossz tengelye a karikával egyirányú, peremezett szélén ívsorokkal díszített. A pecsételőlapon vésett arab betűs felirat van, az írásközök üres területeit indamotívumokkal és apró rozettákkal töltötték ki. A felirat: Ali [bin] Süleymân bende = A szolga, Ali [bin] Szülejmân.¹⁹⁸ Ltsz.: P.93.13.1. Teljes h.: 2,4 cm. Karika Ø: 2,1 cm (erősen deformálódott). Gyűrűfej h.: 2,2 cm, sz.: 1,8 cm.
18. *Gyűrű.* Egy darabból készült, öntött fejesgyűrű. Vékony, mindössze 3 mm szélességű karikája alul félköríves, a fej irányában kissé megnyújtott, de a vállnál sem szélesedő. A fejjel ellentétes oldalán 3 mm széles, 1 mm-re kiemelkedő ellenfej van. Ellipszis alakú fejének alján már csaknem teljesen lekopott sugárirányú, vésett vonaldíszítmény van. Pecsétgyűrűt utánzó lapja lépcsősen beszűkül, felületét fenyőgallyra emlékeztető vésetekkel díszítették. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Teljes h.: 2,6 cm. Karika Ø: 2,4 cm. Gyűrűfej h.: 1,8 cm, sz.: 1,5 cm.
19. *Gyűrű.* Egy darabból készített, öntött bronz fejesgyűrű. Karikája a fejjel ellentétes oldalon félkört képez, a váll felé kiszélesedik és elliptikusan megnyújtott. A fej karikához csatlakozó része szabálytalan hatszögletű, felfelé tányérszerűen kiszélesedő, felülete sík, pecsétyszerű. Felszínét nyolc, centrálisan elhelyezkedő geometrikus alakzatból álló lekopott, vésett mintázat díszíti. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Teljes h.: 2,8 cm. Karika Ø: 2,5 cm. Gyűrűfej Ø: 1,7 cm.
20. *Gyűrű.* Egy darabból készített, öntött bronz fejesgyűrű. Karikája szabályos kör, a fej ellipszis alakú, lapos, pecsétyszerű. Hosszanti szélein egy-egy kettős vonallal határolt, halszálkadiszű véset van. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. H.: 2,4 cm. Karika Ø: 2,3 cm.

20. tábla. *Egyéb használati tárgyak I.*

1. *Csigacsont.* Szarvasmarha (?) bokacsontja, melynek oldalai kissé koptatottak. Közepén áthaladó furat van, melyet két oldalról indítottak és a találkozási pontig mindkét furat szélessége tölcseresen csökkenő. Ltsz.: 80.623.448. H.: 8,2 cm. Sz.: 5,1 cm. Vastagsága: 4,5 cm.
2. *Doromb.* Négyzetes átmetszetűre kovácsolt, nyújtott omega alakú, hegyes szárvégű vaskeret.

¹⁹⁸ Az arab írásos pecsétgyűrű és pecsételők feliratának elolvasásához nyújtott segítségért Fodor Pálnak, az olvasatért és fordításért Sudár Balásznak tartozunk köszönettel.

Felső, íves középrészén a hangszer nyelvének csak a helye látszik, maga a nyelv hiányzik. Ltsz.: P.92.208.1. H.: 6,2 cm.

3. *Játékcserépek*. Belülmázás, kívül sűrűn bordázott felületű cserépfazék két, nagyjából négyzetesre alakított, összeálló töredéke. Mindegyikre a dominójátékból ismert elrendezésben öt-öt lyukat fúrtak. Ltsz.: P.92.506.1-2. Méretük.: 3,5×3,4 cm és 3,2×3,0 cm.
4. *Ostorvég (?)*. Fényes felületű, hengeres, alul ívelten kiszélesedő csonttárgy hosszanti féltöredéke. Felületén kétszer két körbefutó, bevéssett vonal, a közöttük lévő mezőben pedig egy 0,4 cm széles fúrt lyuk van. Ltsz.: P.81.57.2. H.: 2,9 cm. Sz.: 2,0 és 2,4 cm. Falának vastagsága: 0,4 cm. A belezörgzített hengeres nyél Ø: 1,5 cm.
5. *Golyó*. Fehér színű kőgolyó. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz.: 66.160.19. Ø: 2,1 cm.
6. *Dominólap*. Sárgásfehér csontból készített dominólap, kissé ferde osztóvonallal. Egyik mezőjében két, a másikban öt gömbszeletalakú, bemélyített pont van. A kétpontos mezőben lévő, ferdén bemélyülő csatorna alapján valamely nagyobb állatfajta hosszúcsontjából készülhetett. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz.: 63.15.1. Mérete: 4,0×2,0 cm.
7. *Gyermekjáték balta*. Enyhén ívelt hátú, íves vágóélű, alul ívelten elkeskenyedő nyakú fokosbalta miniatűr változata. Foka téglatest alakú. Ltsz.: 80.623.43. H.: 6,5 cm.
8. *Gyermekjáték csákánybalta*. Kisméretű, gyermekjátéknak készült, erősen korrodált anyagú csákányfokos. Nyéllyuka ovális, tövise és pengéjének fokrésze enyhe ívet képez. Pengéje töredezett, hiányos. Ltsz.: P.93.16.1. H.: 12,0 cm.
9. *Kétpengés vágóeszköz*. Keskeny alabástromrúd, melynek egyik végén két sor rézgyűrű van. Ehhez a véghez csatlakozik egy íves végű alabástromkupak. Másik vége egyenesre törött. A röntgenfelvétel szerint a két vége eredetileg hasonló lehetett. Mindegyikbe vastüskét ültettek, melyek szikeszerű pengékben végződtek. A hosszabb tüske pengéje és annak védőkupakja törött le. Ltsz.: P.92.92.1. H.: 11,5 cm. Szár Ø: 0,6 cm.

21. tábla. *Egyéb használati tárgyak II.*

1. *Gyantagömb (dalma sakizi)*. Feketemárvány fényű, szabályos masztix gömb, melyet képlékeny állapotban önthettek formába. Öntési varrat nincs rajta, de a köldökcsapon jól látszik, hogy leválasztása csavaró mozdulattal történt. Ltsz.: P.83.12.28. Ø: 4,3 cm.
2. *Szemüveglencse*. Rézkeretbe foglalt, enyhén domború-homorú üveglencse. Az üveg átláthatatlanná oxidálódott. A kereten egy apró csonk van, a mi feltehetően az orr feletti összekötőréz maradványa. Ltsz.: P.86.53.1. Ø: 3,7 cm.
3. *Fésű*. Szarulapból készített kétoldalas hajfésű, egyik hosszanti oldalán kisebb, másikon nagyobb fogtávolsággal. A nagyobb fogtávolságú részen a befűrészelt fogak kb. harmadrésze hiányzik. Ltsz.: P.85.19.1. Méret: 5,8×6,3 cm.
4. *Fésű*. Szélein világosabb, középrészén sötét színű szarulapból készített kétoldalas hajfésű maradványa. Eredetileg egyik hosszanti oldalán kisebb, másikon nagyobb távolságban helyezkedtek el a befűrészeléssel készített fogak, a töredékről azonban minden fog hiányzik. Ltsz.: P.93.6.1. Méret: 5,4×3,0 cm.
5. *Fésű*. Ívelt fokú, egyoldalas szarufésű töredéke. A befűrészeléssel készült fésűfogak lemezessé, hajlékonyvá váltak. Ltsz. nélkül. H.: 6,2 cm. M.: 5,0 cm.
6. *Orvosi eszköz*. Egyik végén apró, gömbszelet alakú kanállá, másik végén hosszú lándzsává alakított ezüst orvosi eszköz. A kettő közötti fogórészt sűrű harántbordázással tették biztos fogásúvá. Ltsz.: P.83.13.15. H.: 7,1 cm. Szár Ø: 0,4 cm.
7. *Érvágó eszköz*. Nyitott karikára visszahajtott füllel, lapos szárral készített eszköz. A szárvég fogókarikával ellentétes oldalát egy rövid részen lapos, éles pengévé kovácsolták. Ltsz.: 80.623.221. H.: 8,5 cm.
8. *Ólomplomba*. Két körlepből álló, füles ólomplomba. Az egyik oldalán indadíszek között jobbra

néző sasfej, valamint négy előreálló és egy hátrahajló karommal ábrázolt madárláb látszik. Ehhez az ellenoldal anyagából képzett sasszeggel rögzül a másik lap, melyen a sasszeg és a domborminta néhány értékelhetetlen eleme látszik. Ltsz.: 80.623.321. Ø: 2,9 cm.

9. *Ólomplomba*. Zárt ólomplomba. Egyik oldalán nyújtott koronára emlékeztető motívum, másikon gótikus betűk elmosódott domború nyomata van. Ltsz.: P.92.209.1. Ø: 1,8 cm.
10. *Ólomplomba*. Az előzőhöz hasonló, de nagyon elmosódott felületű ólomplomba egyik lapja. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. Ø: 1,9 cm.
11. *Függőőn*. Kör harántmetszetű, felül domború, kúp alakú ólom függőőn. Ltsz.: 80.623.320. H.: 4,5 cm. Legnagyobb sz.: 3,0 cm.
12. *Körző*. Csuklós szerkezettel nyíló, háromszög átmetszetű, tagolt szárral készített, sárgaréz körző töredéke. A háromszögletű rész külső síkján elmosódott francia (?) nyelvű felirattöredék van. Ltsz.: 80.623.316. H.: 7,8 cm. Szár sz.: 0,6 cm.

22. tábla. *Egyéb használati tárgyak III.*

1. *Olló*. Nyitott helyzetben lévő vasolló. Egyik pengéje csaknem ép, a másik hiányos, törött hegyű. Szárai íveltek, de fogantyúja, mely a csonkból láthatóan ívelten visszahajló volt, hiányzik. Ltsz.: 80.623.228. Penge és szár együttes hossza: 17,5 cm.
2. *Olló*. Nyitott helyzetben lévő kisméretű vas olló. Pengevégei hiányosak, fogantyúi eredetileg zártak (az egyik hiányos). A fogantyúk egymáshoz záródó végződése sarkos kialakítású. Ltsz.: P.83.6.17. A töredékes penge és a szár együttes hossza: 10,4 cm.
3. *Olló*. Sérült pengéjű olló teljes hosszában megmaradt egyik fele. Fogantyúja hátratört, visszahajló, nyitott. Ltsz.: P.84.24.7. Penge és szár együttes h.: 16,6 cm.
4. *Olló*. Nyitott helyzetben lévő, visszahajló fogantyújú, nagyméretű vasolló. Ltsz.: 80.623.239. H.: 21,4 cm.
5. *Olló*. Nyitott helyzetben lévő, visszahajló fogantyújú, kisméretű vasolló. Ltsz.: P.93.22.1. H.: 14,0 cm.
6. *Olló*. Zárt helyzetben lévő, kifelé ívelt szárakkal és kör alakú, zárt fogantyúkkal készített vasolló. Ltsz.: 80.623.445. H.: 16,8 cm.
7. *Koppantóolló töredéke*. Ollószerű eszköz, feltehetően vaskoppantó szártöredéke. Felső, a másik fél darabhoz csatlakozó részen az összekötő tengely számára szolgáló lyuk van. Ltsz.: P.83.6.20. H.: 10,6 cm.
8. *Koppantóolló*. Nyitott helyzetű, ollószerű eszköz ívelt szárakkal és kis, nyújtott levél alakú pengékkel. Ltsz. nélkül. Szár és penge együttes h.: 16,5 cm.
9. *Ólomcsövecske*. Egyik végén törött, a másikon legömbölyödő lezárású ólomcsövecske. Hengeres teste körbefutó gyűrűkkel harántirányban többszörösen tagolt. Ltsz.: P.86.57.1. H.: 5,7 cm. Henger Ø: 0,6–0,8 cm.
10. *Koppantó*. A belgrádi vár leleteivel közölt bronz gyertyakoppantó fotója (10a.) és rekonstrukciós rajza (10b.).

23. tábla. *Személyes használati tárgyak IV.*

1. *Csiholóvas*. Anyaga acél, melyet hajlított testtel, kiszélesedő, tagolt ütőfelülettel és visszapödört akasztófüllel készítettek el. Ltsz.: 80.625.244. H.: 8,4 cm.
2. *Csiholóvas*. Anyaga acél, alakja eredetileg fekvő B betű formájú volt. Behajló és valószínűleg visszapödört végű szárai közül az egyik hiányzik, a másik is töredékes. Ütésre szolgáló egyenes oldala kiszélesedő, sarkos. Ltsz.: P.86.89.1. H.: 7,9 cm.
3. *Csiholóvas*. Acélből kovácsolt, csiholó vas. Ellipszisforma, melynek egyik vége egy ovális keret, a másik tömör, egyenesre vágott. Úgynevezett „kacsacsőr” típus. Ltsz.: 80.623.245. H.: 6,0 cm. Sz.: 1,8 cm.
4. *Csiholóvas*. Anyaga acél, alakja ovális, melynek egyik vége elhegyesedik. Ltsz.: 80.623.426. H.: 7,3 cm. Sz.: 2,2 cm.

5. *Csiholóvas*. Anyaga acél. A 21. tábla 3. számú „kacsacsőrű” típus nyújtottabb végű változata. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. H.: 8,7 cm. Legnagyobb sz.: 2,1 cm.
6. *Csiholóvas*. Anyaga acél. Egészen az ütőfelületig visszahajlított pödört végű füffel és hatékony, hullámos ütőfelülettel készített csiholó vas. Ltsz.: P.84.36.1. H.: 5,0 cm. Legnagyobb sz.: 3,0 cm.
7. *Gyűszű*. Vörösrézből készült, kúp alakú, domború tetejű gyűszű. Felületét nyolc körbefutó, háromszögletű beütésekből álló poncolt sor borítja. Az utolsó alatt vonalkákból álló sor fut körbe. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. M.: 1,9 cm.
8. *Gyűszű*. Vörösrézből készült, kúp alakú gyűszű, melynek teteje hiányzik. Felületét hat és fél sorban apró, téglalap alakú beütésekből álló poncolt sor borítja. A fél sor végén egy beütött W betű van. A poncolt mezőt felül egy, alul két vonalsor zárja. Az alsók alatt vonalkákból álló sor fut körbe. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. M.: 1,7 cm.
9. *Gyűszű*. Vörösrézből készült gyűszű. Alacsony, befelé ívelő oldalát és kúpos tetejét kör alakú bemélyedésekből álló poncolt sorok borítják. Az alsó poncolt sor alatt két alig látható, bemélyülő körvonal van. (Felszíni gyűjtés.) Ltsz. nélkül. M.: 1,4 cm.
10. *Gyűszű*. Magas testű, beszűkült szájnylású, kúp alakú vörösréz gyűszű. Alulról számított egyharmad felülete sima, majd két körbefutó vonal felett poncolt sorokkal borított. Teteje egy nyolcágú csillagformával határolt sima felület, melynek középpontjában hat lyukból formált rozetta van. Ltsz.: P.83.12.22. M.: 2,6 cm.
11. *Gyűszű*. Vörösréz gyűszű. Csonkakúp alakú felületét poncolt sorok borítják, teteje vízszintes. Rossz állapotú, korrodált. Ltsz.: P.92.93.1. M.: 1,5 cm.
12. *Gyűszű*. A 21. tábla 8. számú gyűszűvel azonos leírású, csak kisebb átmérőjű rézgyűszű. Az alsó poncsor végére ugyanúgy W betűt ütöttek. Ltsz.: 80.623.346. M.: 1,7 cm.
13. *Gyűszű*. Csonkakúp alakú, domború tetejű rézgyűszű. Egy alsó keskeny sávtól eltekintve teljes felületét hosszúkás bemélyedésekből álló poncsorok borítják. Ltsz.: P.92.93.2. M.: 1,8 cm.
14. *Tű*. Vas varrótü a fok töredékével. Hegye is hiányzik. Ltsz.: 80.623.237. H.: 8,0 cm.
15. *Gombostűk*. Négy darab apró, turbántekercsformára felcsavart gömbfejjel készült réz gombostű. 1. szám: Ltsz.: P.83.13.27. H.: 4,5 cm. 2–4. szám: Ltsz. nélkül. H.: 4,8 cm., 5,0 cm. 4,6 cm.
16. *Tű*. Vas varrótü. Ltsz. nélkül. H.: 4,5 cm.
17. *Tű*. Hullámosra görbült lapos réztű hosszú foknyílással. A foknyílás felett egy, alatta két haránt irányú, bemélyedő vonal van. Ltsz.: 80.623.313. H.: 13,4 cm. A foknyílás h.: 1,7 cm.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALOGHNÉ HORVÁTH 2005 BALOGH Jánosné HORVÁTH Terézia, *Magyar népi ékszerek – Hungarian folk jewellery*. Budapest 2005.
- BENCZE 2002 BENCZE Zoltán, *Török rézedények a Hadtörténeti Múzeum udvarán – Türkische Kupfergeschirre auf dem Hof des Museums für Kriegsgeschichte*. BudRég XXXV. 2 (2002) 461–468.
- BRAUER-BENKE 2014 BRAUER-BENKE József, *A népi hangszerek története és tipológiája*. Budapest 2014.
- Csodálatos castello 2015 *Csodálatos castello. Az ozorai vár története*. Szerk. Ritoók Pál. Budapest 2015.
- FEHÉR 1960 FEHÉR Géza, ifj. *A Pécsi Janus Pannonius Múzeum hódoltsághori török emlékei – Denkmaler aus der Zeit der Türkischen Unterwerfung im Janus Pannonius Museum in Pécs*. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 5 (1960) 103–146.
- FEHÉR 1962 FEHÉR, Géza, jun., *Vases de cuivre turcs dans le Musée National Hongrois*. FolArch 14 (1962) 154–167.
- FEHÉR 1968 FEHÉR Géza, jr., *Esztergomi török vörösrézedények – Les ustensiles de cuivre turcs d'Esztergom*. Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 1 (1968) 273–310.
- FEHÉR 1975a FEHÉR Géza, *Török miniatúrák a magyarországi hódoltság korából*. Budapest 1975.
- FEHÉR 1975b FEHÉR Géza, *Török kori iparművészeti alkotások*. Budapest 1975.
- FEHÉR 1993 FEHÉR Géza, *Oszmán-török mérlegsúlyok – Ottoman-Turkish Okka Weights*. CommArchHung 1993, 231–247.
- FEHÉR – PARÁDI 1960 FEHÉR Géza – PARÁDI Nándor, *Esztergom–szenttamáshegyi 1956. évi törökkori kutatások*. Esztergom Évlapjai. Az esztergomi múzeumok évkönyve I (1960) 35–44.
- FELD et al. 1989 FELD István – GERELYES Ibolya – GERE László – GYÜRKY Katalin – TAMÁSI Judit, *Újabb késő középkori leletgyűttes az ozorai várkastélyból – A newly Found 15–16. Century Find-Unit from the Castle of Ozora*. CommArchHung 1989, 177–207.
- FÜLÖP 1994 FÜLÖP András, *A kápolna és az északkeleti palota fémleletei*. In: *A visegrádi irályi palota kápolnája és északkeleti épülete*. Szerk. Buzás Gergely. Visegrád 1994. (Visegrád régészeti monográfiái 1.)
- GAÁL 1982 GAÁL Attila, *A Dombóvár-békatói XVI–XVII. századi temető – The 16th-17th century cemetery of Dombóvár–Békató*. A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve X–XI (1979–1980) [1982] 133–224.
- GAÁL 1983 GAÁL Attila, *A szekszárdi múzeum hódoltsághori rézedényei – Copper vessels of the Szekszárd museum from the Turkish occupation*. CommArchHung 1983, 163–186.
- GAÁL 1991 GAÁL Attila, *A szekszárdi múzeum hódoltsághori rézedényei II. – Copper vessels of the Szekszárd museum from the Turkish occupation II*. CommArchHung 1991, 191–207.

- GAÁL 2011 GAÁL Attila, *Kerámia leletek a Szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából II. Talpastálak, kiöntőcsöves korsók – Freigelegte Keramikfunde vom Gebiet der türkischen Plankenburg Szekszárd–Palánk (Jeni Palanka) II. Fußgefäße, Tüllenkrüge*. WMMÉ XXXIII (2011) 231–286.
- GAÁL 2013 GAÁL Attila, *Kerámia leletek a Szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából IV. Fazekak, fedők, sütőharangok – Freigelegte Keramikfunde vom Gebiet der türkischen Plankenburg Szekszárd–Palánk (Jeni Palanka) IV. Töpfe, Deckel, Backglocken*. WMMÉ XXXV (2013) 219–304.
- GAÁL 2014 GAÁL Attila, *17–18. századi gyűrűk, pecsétgyűrűk és pecsétnyomók Tolna megyéből – Ringe, Siegelringe und Stempelsiegel von den 17–18. Jahrhunderten aus Komitat Tolnau*. WMMÉ XXXVI (2014) 379–401.
- GAÁL 2015 GAÁL Attila, *Tűzhelyek és kályhák maradványai a Szekszárd–palánki (Jeni Palánk) török várban és településen*. WMMÉ XXXVI (2015) 145–215.
- GAÁL 2017a GAÁL Attila, *A fémmegmunkálás leletei a Szekszárd–palánki török kiserőd (Jeni Palanka) feltárásából – Evidence of metalworking from Yeni Palanka, the Ottoman palisaded fort at Szekszárd–Palánk*. In: *Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére*. Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi – Orosz Krisztina. Budapest 2017, 215–239.
- GAÁL 2017b GAÁL Attila, *Fémleletek a Szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából I. Fegyverek és fegyverzettartozékok – Metallfundstücke aus der Freilegung der türkischen Plankenburg in Szekszárd–Palánk I. Waffen und Rüstungen*. WMMÉ XXXIX (2017) 315–399.
- GARAM 2011 GARAM Éva, *A tűz csiholója*. In: *Emlékkönyv Violának. Tanulmányok T. Dobosi Viola tiszteletére*. Szerk. T. Biró Katalin – Markó András. Budapest 2011, 161–180.
- GÁBOR 2006 GÁBOR Gabriella, *Középkori pártaoévek Békés megyében – „Párta”-belts (ornamented belts) in Békés county from the Middle Ages*. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 28 (2006) 111–142.
- GERE 2003 GERE László, *Késő középkori és kora újkori fémleletek az ozorai várkastélyból*. Budapest 2003. (Opuscula Hungarica IV. Az ozorai várkastély régészeti monográfiái I.)
- GERELYES 1994 GERELYES Ibolya, *Török ékszerek*. Budapest 1994. (Évezredek, évszázadok kincsei)
- GERELYES 2010 GERELYES Ibolya, *A Magyar Nemzeti Múzeum török fémmanyagának jelentősége a régészeti kutatások tükrében. Egy gyűjtemény kialakulásának tanulságai – The Significance of the Balkanic-Turkish Metal Artefacts in the Hungarian National Museum in the Mirror of archaeological Researches. Lessons from the Evolution of a Collection*. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon II*. Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Budapest 2010, 783–798.

- GERELYES – FELD 1986 GERELYES Ibolya – FELD István, *Hódoltságkori leletegyüttesek az ozorai várkastélyból – Fundkomplexe des Burgschloßes von Ozora aus der Zeit der Türkenherrschaft*. CommArchHung 1986, 162–180.
- HANCZ – VARGA 2013 HANCZ Erika – VARGA Szabolcs, *Pécs mindennapjai a török félhold alatt*. Pécs 2013.
- HATHÁZI 2000 HATHÁZI Gábor, *Török rézedény együttes Válról*. In: 125 év 125 tárgy. Válogatás a Fejér Megyei Múzeumok gyűjteményeiből. Szerk. Cserményi Vajk – Lakat Erika. Székesfehérvár 2000, 102–103. (Szent István Király Múzeumok Közleményei D. sorozat 268.)
- HOLL 1987–1988 HOLL Imre, *A budai várpalota egy középkori rétegsorának elemzése – Analyse einer Mittelalterlichen Schichtenreihe des Burgpalastes von Buda*. ArchÉrt 114–115 (1987–1988) 183–198.
- HOLL 1994–1995 HOLL Imre, *A középkori késes mesterség – Messererhandwerk in Mittelalter*. ArchÉrt 121–122 (1994–1995) 159–188.
- HOLL 2000 HOLL Imre, *Funde aus dem Zisterzienserklöster von Pilis*. Budapest 2000. (Varia Archaeologica Hungarica XI. Die Ausgrabungen in Pilisszentkereszt 1.)
- HOLL 2005 HOLL Imre, *Fundkomplexe des 15.–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda*. Budapest 2005. (Varia Archaeologica Hungarica XVII.)
- HOLL – PARÁDI 1982 HOLL Imre – PARÁDI Nándor, *Das mittelalterliche Dorf Sarvally*. Budapest 1982. (Fontes Archaeologici Hungariae)
- HOLUB 1936 HOLUB József, *Szekszárd a török kiűzése utáni évtizedekben*. Szekszárd 1936.
- HOLUB 1974 HOLUB József, *Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig*. Tanulmányok Tolna megye történetéből V (1974) 5–99.
- HORVÁTH 2016a HORVÁTH Viktória, *Színesfémleletek a 14–17. századi budavári palotából*. Szakdolgozat, ELTE. Kézirat. Budapest 2016.
- HORVÁTH 2016b HORVÁTH Viktória, *Színesfémleletek a 14–17. századi budai királyi palotából – Non-Ferrous metal findings from the 14th–17th century Royal Palace of Buda*. BudRég XLIX (2016) 145–166.
- IVANIĆ 1995 IVANIĆ, Branka, *Nakit iz zbirke Narodnog muzeja od 15. do početka 19. veka. Katalog zbirke Umetnost pod turskom vlašću*. Beograd 1995.
- K. NÉMETH – RÁCZ 2012 K. NÉMETH András – RÁCZ Miklós, *Báta középkori plébániatemploma – Die mittelalterliche Pfarrkirche von Báta*. WMMÉ XXXIV (2012) 147–177.
- KALMÁR 1959 KALMÁR János, *A füleki vár 15–17. századi emlékei – Die Denkmäler der Burg Filekovo aus dem 15–17. Jh*. Budapest 1959. (Régészeti Füzetek Ser. II. No. 4.)
- KOŞAY 1957 KOŞAY, Hamit Z., *Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar. II. Kap–Kaçak*. Türk Etnografya Dergisi II (1957) 7–28.

- KOVÁCS 1984 KOVÁCS Gyöngyi, *Török rézedények Szolnok megyéből – Vases de cuivre turcs provenant du comitat de Szolnok*. ArchÉrt 111 (1984) 78–91.
- KOVÁCS 2002 KOVÁCS László, *17–18. századi kauricsigák Magyarországon*. In: A hódoltság régészeti kutatása. Szerk. Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi. Budapest 2002, 333–338. (Opuscula Hungaricana III.)
- KOVÁCS 2010 KOVÁCS Gyöngyi, *A magyarországi oszmán-török régészet új eredményei. Áttekintés a Dráva menti kutatások kapcsán – New Findings in the Ottoman-Turkish Archaeology in Hungary: Topics highlighted by Research Work along the River Drava*. In: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon II. Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Budapest 2010, 757–781.
- KOVÁCS – RÓZSÁS 1996 KOVÁCS Gyöngyi – RÓZSÁS Márton, *A barcsi török palánkvár – The Turkish Hoarding Castle of Barcs*. SMK 12 (1996) 163–181.
- KOVÁCS – RÓZSÁS 1998 KOVÁCS Gyöngyi – RÓZSÁS Márton, *Törökök a Délnyugat-Dunántúlon (A barcsi török palánkvár)*. In: Népek a Mura mentén 2. A Nagykanizsán 1997. május 15-17. között megrendezett nemzetközi konferencia előadásai. Szerk. H. Simon Katalin. Zalaegerszeg 1998, 79–100.
- KOVÁCS – RÓZSÁS – ÉDER 2014 KOVÁCS, Gyöngyi – RÓZSÁS, Márton – ÉDER, Katalin, *Barcs: a new Ottoman stronghold by the Drava river*. In: KOVÁCS, Gyöngyi – BARTOSIEWICZ, László – ÉDER, Katalin – GÁL, Erika – MIKLÓS, Zsuzsa – RÓZSÁS, Márton – TÓTH, János Attila – ZATYKÓ, Csilla, *Medieval and Ottoman Period (14th–17th c.) Archaeology in the Drava River Region, Hungary*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 65 (2014) 160–164.
- KOVÁTS – N. KOCSIS 2010 KOVÁTS István – N. KOCSIS Edit, *„Vár a Duna partján rettetetes szikla tetején...” Visegrád az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt a XVI–XVII. században. Kiállításvezető*. Visegrád 2010.
- KULCSÁR 2000 KULCSÁR Mihály, *Aranyozott fátyoltű*. In: 125 év 125 tárgy. Válogatás a Fejér Megyei Múzeumok gyűjteményeiből. Szerk. Cserményi Vajk – Lakat Erika. Székesfehérvár 2000, 100. (Szent István Király Múzeumok Közleményei D. sorozat 268.)
- LOVAG – T. NÉMETH 1974 S. LOVAG Zsuzsanna – T. NÉMETH Annamária, *A tolnai XVI. századi kincslelet – Der Schatzfund von Tolna aus dem 16. Jahrhundert*. FolArch 25 (1974) 219–245.
- MAGYAR 2008 MAGYAR Kálmán, *Balatonszabadi–Pusztatorony (Somogy megye) régészeti kutatása II. A 16. századi kincslelet – Archaeological Research in Balatonszabadi–Pusztatorony (Somogy County, Hungary) II. Treasure Trove from the 16th Century* SMK 18 (2008) 235–250.
- MIKLÓS 1988 MIKLÓS Zsuzsa, *A Tolna megyei Nyéki vár (Felsőnyék–Várhegy)*. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve XIV (1988) 205–259.

- MIKLÓS – VIZI 1999 MIKLÓS Zsuzsa – VIZI Márta, *Előzetes jelentés a középkori Ete mezőváros területén végzett kutatásokról – Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen im mittelalterlichen Marktflecken Ete*. WMMÉ XXI (1999) 207–270.
- MORDOVIN 2013 MORDOVIN Maxim, *A 15–17. századi távolsági textilkereskedelem régészeti emlékei Pápán – The archaeological traces of the 15th–17th centuries distance cloth-trade in Pápa*. In: *Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete*. A Kaposváron 2012. november 22–24. között megrendezett Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának tanulmányai. Szerk. Varga Máté. Kaposvár 2013, 267–282. (A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 2.)
- OPITZ 1964 OPITZ László, *Értékes optikatörténeti lelet – Ein wertvoller fund zur Geschichte der Optik*. BudRég XXI (1964) 287–291.
- POPOVIĆ – BIKIĆ 2004 POPOVIĆ, Marco – BIKIĆ, Vesna, *Kompleks srednjovekovne mitropolije u Beogradu – The complex of the Medieval Metropolitan Church in Belgrade. Excavation of the Lower Town of the Belgrade Fortress*. Belgrade 2004. (Archaeological Institute, Monographs No. 41.)
- PRIMOVSZKI 1955 PRIMOVSZKI, Anasztasz, *Mednikarsztvovo v Rodopszkata oblaszt*. Szófia 1955. (ПРИМОВСКИ, Анастас, *Медникарството в Родопската област*. София 1955.)
- RADIĆ 2015 RADIĆ, Mladen, *Osijek i šira okolica u osmanskom periodu. Katalog izložbe – Osijek and surrounding area in the ottoman period. Exhibition catalog*. Osijek 2015.
- SPEHAR 2007 SPEHAR, Perica, *Oruđe od metala sa Beogradske tvrđave od antike do kraja 18. veka – Metal Tools from the Belgrade Fortress*. Beograd 2007. (ШПЕХАР, Перица, *Оруђе од метала са Београдске тврђаве од антике до краја 18. века*. Београд 2007.)
- SÜMER 1986 SÜMER, Faruk, *Türklerde Atçilik ve Binicilik*. Istanbul 1986.
- SZABADFALVI 1982 SZABADFALVI József, *Tűzszerészet*. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Ötödik kötet. Sz–Zs. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest 1982, 393.
- SZABÓ 1938 SZABÓ Kálmán, *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei – Kulturgeschichtliche Denkmäler der ungarischen Tiefebene*. Budapest 1938. (Bibliotheca Humanitatis Historica III.)
- SZLAVOV 1974 SZLAVOV, Atanasz, *Медни съдове. Българско художествено наследство. II*. Szófia 1974. (СЛАВОВ, Атанас, *Медни съдове. Българско художествено наследство*. София 1974.)
- SZÖRÉNYI 2004 SZÖRÉNYI Gábor András, *A Szuhogy–csorbakői vár kutatása – The researching of the Castle Szuhogy–Csorbakő*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLIII (2004) 231–320.
- SZVATH 2014 SZVATH Márton, *Késő középkori és kora újkori fémleletek a nagyvázsonyi várból. I. Kések, evő- és konyhai eszközök – Medieval and early modern troves at the castle of Nagyvázsony. I. Knives, cutlery and kitchen tools*. A Laczkó Dezső Múzeum Közleményei 28 (2014) 351–384.

- TAKÁCS 1917
VÁNDOR 2002
- TAKÁCS Sándor, *Rajzok a török világból*. Budapest 1917.
VÁNDOR László, *A bajcsai vár leletei. A bajcsai vár fém-, fa- és csonttárgyai*. In: Bajcsavár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Szerk. Kovács Gyöngyi. Zalaegerszeg 2002, 73–82, 107–245 (passim).
- WICKER 2005
- WICKER Erika, *A Katymár–Téglagyári hódoltság kori fülbevalópár – Ein Paar Ohrringe aus der Türkenzeit (Fundort: Katymár–Ziegelfabrik)*. *Cumania* 21 (2005) 5–56.
- WICKER 2008
- WICKER Erika, *Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában – Rác and Vlach people in the Northern-Bácska region during the Turkish rule*. Kecskemét 2008.
- WICKER 2009
- WICKER Erika, *A XVII. századi adai kincslelet halántékdísz-fülbevaló párvai – Schläfenschmuck-Ohrringe im adauer Schatzfund aus dem 17. Jahrhundert*. *Cumania* 24 (2009) 51–90.
- ZIMÁNYI 1976
- ZIMÁNYI Vera, *Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650*. Budapest 1976.

RÖVIDÍTÉSEK

ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
BudRég	Budapest Régiségei, Budapest
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
Cumania	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve, Kecskemét
FolArch	Folia Archaeologica, Budapest
SMK	Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár
WMMÉ	A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve, Szekszárd

Metallfundstücke aus der Freilegung der türkischen Plankenburg (Jeni Palanka) in Szekszard–Palank II.

Haushaltsgeräte, persönliche Gebrauchsgegenstände

In dieser Studie werden – als Fortsetzung der letzten Schrift¹ über die zur Kriegsausrüstungen gehörenden Metallgegenstände – die Haushaltsgegenstände, die zur Kleidung gehörenden und persönlichen Gebrauchsgegenstände – welche jedoch nicht im jeden Fall aus Metall gefertigt wurden – aus der Freilegung des Fundmaterials der türkischen Plankenburg von Jeni Palanka aufgenommen.

In größter Zahl kamen Messer aus dem Fundmaterial hervor. 92 Messer und Messerbestandteile zählen im Verhältnis der Burggröße – insbesondere die Messertypen betrachtet – zu einem bedeutenden Fundmaterial. Die Messer lassen sich nach ihren Herstellern in zwei großen Gruppen einstufen. Ein Teil von ihnen kamen aus österreichischen Gebieten nach Ungarn, wahrscheinlich bereits seit der ersten Zeitperiode der Burg (ab 1596), deren größte Teil Griffplatte und Holzgriffbeschlag haben. Ihre Klingenteile haben genietetes Kupferblech, am Endteil findet man schildförmigen Kupferbeschlag. Eine andere Variante hat Griffangel, worauf Knochen- und Kupferbleche, manchmal gemeisselte Kupferhülsen aufgefädelt wurden. Ihre Griffspitze ist aus „stiefelförmigem“ Knochen- oder Kupferblech. In eine andere Gruppe gehören die am Hals mit längeren Klingen ausgerüsteten Haban-Messer, welche am Hals auf zylinderförmig verstärkt sind und aus zwei Knochenblechen bestehende Griffe haben. Ihr rund- oder ellipsenförmiger Hals ist verstärkt, an den Knochenblechen sind fast immer zwei Längskanäle zu finden. In ihrer Umgebung kamen oft Fundstücke aus dem Ende des 17-ten und Anfang des 18-ten Jahrhunderts, sowie handgedrehte und zinnglasierete Habankeramikstücke sonstiger balkanischer Art hervor. Diese bilden eine spätere Gruppe des Messer.

Es gibt auch als Küchen- und Tischmesser nennbare Messer, welche sich nicht leicht mit einer der obigen Gruppe identifizieren, oder im Gegenteil mit beiden Gruppen bestimmte Ähnlichkeiten aufweisen. Diese können örtliche Erzeugnisse und/oder bestimmte Nachahmungen von den mehr bekannten, qualifizierten Typen sein.

In eine separate Gruppe haben wir die zusammenklappbaren messerförmigen Geräte eingestuft, welche unserer Meinung nach meistens echte Messer und Schnappmesser sind. Nur wenige Rasiermesser lassen sich unter ihnen finden, das Rasieren mit scharfem Schnappmesser war üblich, hauptsächlich bei den aktiven, von ihrem Heim oft abwesenden Soldaten. Trotzdem ist es nur ein Messer und wird nur notfalls als Schnappmesser benutzt. Ein gutes Beispiel dafür ist unser auch heute zusammenklappbarer Schnappmesser, welcher mit seinem Knochengriff hervorgekommen ist, dessen Klinge nur bis zur Linie der Griffhülse aufklappbar ist. Unter den Überresten ist ein winziger, aus Chrysopras gefertigter Griffbruchstück eines Gerätes bemerkenswert.

Die aus Eisen gefertigten Löffel sind Kochgeräte aus der Küche, der Löffel aus Kupfer war ein Eßzeug. Die Zweispitzgabeln sind Streufunde, sie müssen aus den im 16. Jahrhundert kriegszerstörten umliegenden Ortschaften stammen. Die Datierung des mit den Löffeln zusammen freigelegten Bronzessers ist unsicher.

Unter den Buntmetallkochgeschrienen finden wir drei Mörserpistille aus Bronze, ein mit Doppellendstück, zwei Bruchstücke. Das vierte ist eigentlich unbeschädigt, welches von vornherein mit einem Pistell gegossen wurde. In der Fachliteratur sind mehrere solche Stücke zu finden, diese sind jedoch meistens nur als Bruchstücke registriert. Unser Stück ist ein Beweis für einen einzelnen Typ.

Ein Teil der Meßgeräte – ein beidarmiger Eisenwaageschaft und ein gerieftes türkisches Waagegewicht (dirhem) – befand sich im Fundmaterial der Metallverarbeitungswerkstatt der Burg. Von den Bronzengewichten stellen wir zwei Stücke dar, welche bereits von mehreren heimischen und serbischen (Beograd) Fundorten bekannt waren und zu den vierzehnteiligen Würfel- und Lotserien gehören.

Zahlreiche Analogien von den in unseren früheren Studien bereits dargestellten balkanischen Kupfergeschirren sind bekannt. Ein einzelner Typ läßt sich der mit langen Gußtechnologie gefertigte Zapfenfußbecher benennen, der auch einen zum Rand befestigte Henkel hatte. Es steht als Beispiel dafür, daß es auch in Ungarn gegossene Kupfergeschirre aus den 16-17. Jahrhunderten gaben, welche durch Drechselarbeit feingemacht wurden. Die zerstörten Kupfergeschirre wurden im allgemeinen zerlegt und als Reparaturstück oder umgegossen wiederverwendet. Viele solche Fleckmaterien und Abschnitzel kamen hervor.

Mehrere Bruchstücke und ein unbeschädigter Tischkerzenhalter wurden dargestellt, welche zu der Wohnungsausrüstung gehörten. Ein Teil von denen gehört zu einem breiten Tropfschalentyp mit einem sog. Balustergriff. In den moslemischen Gebetorten kommen oft türkische Tulpenkelche vor, hier können wir einen unbeschädigten und zwei fragmentierte Kerzenhalter finden.

Zahlreiche Varianten von Schnallen und Gürtelklemme kamen aus Újpalánk hervor. Diese Typen sind meistens in dem heimischen Fundmaterial auch zu finden, die nächsten Parallelen der Rosetten- und durchbrochenen Bronzklemmen wurden unter den Fundstücken in Osijek und Popovac gefunden. Für die Nutzungsart der S-förmigen Schnallen konnten wir unter den Volksschmucken eine eindeutige Antwort finden, es gibt jedoch keine bekannte Parallele der mit Rosetten- und Drachenfigur gezierten Bronzbeschlägen.

Die zu den Schmucken eingeordneten Befunde (Teile von Halsbändern und Ohrgehängen, Kopfschmuckteile, Noppen, Kauri-Schnecken, etc.) sind die Bestandteile der Frauentracht. Ihre Parallele lassen sich in erster Linie unter den Beilagen der südtransdanubischen Raizen-/Vlachenfriedhöfen finden. Die dichten Varianten der aus Blei gefertigten Kleiderknöpfe – ähnlich wie bei den Gewehr- und Pistolenkugeln – wurden am Ort zu Hause gefertigt.

Unter den Fundobjekten der heimischen Ausgrabungen konnten wir bisher den Überrest des Pistazienharzes (sog. „dalma sakizi“) nicht antreffen. Das hochwertige aus dem Insel Kios stammende Material wurde in erster Linie als atemfrischender Duftstoff, sowie zur Würzung von Speisen und Getränken benutzt.

Unter den sonstigen Fundobjekten lassen sich die Erwachsenen- und Kinderspiele (Domino, Spielkugel, Spielgewehre), ein Brillenglas und die hygienischen Mittel (Ohrenlöffel, Aderlasser, zweiseitiges Chirurgmesser) erwähnen. Die Bleiplomben sind Andenken des aus westlicher Richtung kommenden Textilwarenverkehrs des Zollhauses.

Feuerstähle und Klopfschere sind Feuer- und Beleuchtunggeräte. Diese haben auch mehrere Parallele unseres Fundmaterials. Nahestehende Parallele dieser Fundstücke sind im Fundmaterial des Budaer Burgpalastes und der Burg in Beograd aus den osmanischen Zeiten aufzufinden. Die verschiedenen Varianten der Scheren und Fingerhüte sind mit der heimischen Textilverarbeitung und Schneiderarbeit zu verbinden. Es betrifft auch die in diesem Zeitalter bereits allgemein gebrauchten Stecknadeln und die auch schon früher benutzten Eisen- und Kupfernähneln. Die Benutzungsdauer der dargestellten Gegenstände – mit Ausnahme eines Teiles des als Streufund bezeichneten Gegenstände – läßt sich für den Zeitraum zwischen 1686 und den ersten Jahrzehnten des 18-ten Jahrhunderts datieren.

SÜMEGI JÓZSEF

Báta és a Garaiak II.

Szobi László bátai apát

A Garai család nádori ágának első két nemzedéke nagyon szoros kapcsolatot tartott az egyre nagyobb hírnévnek örvendő bátai bencés monostorral.¹ Sőt, II. Miklós nádor öccsének, Garai Jánosnak fogadalma, illetve a fogadalom beváltása országszerte ismertté tette a bátai monostort és a Szent Vér-ereklyét. Garai templomajtóra akasztott bilincsei a török elleni harc szimbólumává váltak. Jelen tanulmány a család következő nemzedékeinek, Garai László nádornak és a család utolsó tagjának, Garai Jóbnak Bátához való viszonyát vizsgálja úgy, hogy közben bemutatja egy, az ellenoldalon álló családból származó bátai apát pályafutását.

A SZOBI CSALÁD

Szalárdi János bátai apát 1437 nyarán halhatott meg. Úgy véljük, hogy az apátság 1437. augusztus 19-én még *sede vacante* volt, mert a bátai apát szeremlei vámszedőjének hatalmaskodásáról szóló oklevélben nem említik az apát nevét. Az apátság jogszerű betöltéséről az uralkodó nem tudott, vagy nem akart azonnal gondoskodni, ezért az apátság kormányzását Szobi Jánosra és testvérére, Szobi László bencés szerzetesre bízta. A jogszerű betöltéshez a bátai konvent választására, valamint a Szentszék jóváhagyására is szükség volt. Közben 1437. december 9-én Zsigmond meghalt. Kijelölt utódát, Albertet december 18-án Pozsonyban királlyá választották, koronázására pedig január 1-jén került sor Székesfehérváron. Ezt követően rendeződhetett jogilag is az apáti szék sorsa. A kettős kormányzás megszűnt, Lászlót a konvent apáttá választotta, a pápa pedig megerősítette. 1438 végén már biztosan törvényes apát volt.² Ezt követő, közel négy évtizedes kormányzása meghatározó volt a monostor életében, hiszen ő a leghosszabb ideig regnáló bátai apát. Sőt, a családi viszonyai is meghatározóak, hiszen épp az ő kormányzása idején lett az értelmiségi eredetű köznemesi családból bárói család. Érdeemes ezért a család történetét is nyomon követnünk.

¹ SÜMEGI 2014, 253–288.

² 1439. április 14-én már a bécsi egyetem hallgatója volt. Tandíjat fizet Dominus Ladislaus abbas de Batha. SHCRAUF 1892, 87; TUSKÉS 2008, 155. 2753. sz.

Szobi László apát értelmiségi eredetű köznemesi családban született. Atyja, Sóji Bertalan országbírói ítélőmester volt, aki megalapozta a család jövőjét.³ Magiszter címet használt, de nem volt egyetemi fokozata.⁴ Tehetségével küzdötte fel magát a hivatali ranglétrán, s lett a szokásjogban és a dekrétumokban jártas, a jogi elvek alkalmazásához értő, és a peres eljárásokban is nagyon jól eligazodó szakember. Nógrádból származott, és sógorával Kovári Pállal⁵ együtt a Szécsényi családot szolgálva emelkedtek ki, s megtalálták a birtokszerzés módját is. A forrásokban először 1388 tavaszán találkozunk a nevével, amikor ítélőmesterként járt el a szepesi polgárok és hospesek ügyében,⁶ illetve novemberben is említi testvérével együtt egy hatalmaskodási ügy kapcsán kelt oklevél.⁷ 1392 tavaszáig Bebek Imre országbíró mellett dolgozott ítélőmesterként, majd amikor Bebek Imre erdélyi vajda lett, Sóji alvajdaként működött mellette.⁸ Ekkor kezdte meg saját birtokállományának kiépítését. 1392 februárjában rokonuk, Kisfaludi György mester fiai, Dénes és Miklós helyett kifizette Szobi János fia Miklós özvegyének és leányainak, Katalinnak és Dorottyának a Szob birtok fele után járó hozomány és leánynegyed fejében járó összeg egy részét, és ígéretet tett a teljes összeg kifizetésére.⁹ Ezt meg is tette, így a következő év márciusában már meg is kapta Szob birtok harmadrészét és a helyi plébániatemplom patronátusi jogát, hálából fáradozásaiért, Kisfaludi György mester özvegyétől és Dénes fiától.¹⁰ Ezzel Szob lett birtokainak központja, s magát is erről a településről nevezette Szobinak.¹¹ 1393 végén Bebek Imrét királynéi tárnokmesterré nevezték ki. Bertalan mester is követte urát, és annak 1395-ben bekövetkezett haláláig szegedi várnagy volt.¹² Ezt követően visszatért az országbírói irodába. 1396. május 19-én már mint Pásztói János országbíró ítélőmestere részesült birtokadományban.¹³ Ezt a hivatalt 1405-ben bekövetkezett haláláig töltötte be.¹⁴ Tevékenysége ezekben az években jól adatolható.¹⁵

Bertalan mester 1394-től tovább dolgozott a családi birtoktest kiépítésén. Először Szob falu harmadrészét sikerült megszereznie. Majd amikor visszakerült az országbírói irodába, szolgálatai jutalmául jelentős birtokokat kapott Szob közelében Szécsényi Kónya bán fiaitól, Frank volt erdélyi vajdától és testvérétől, Simon volt országbírótól. Ezek a Somogy megyei Merke, India, Kerekítő, Sitke és Lepled birtokok voltak.¹⁶ A Szécsényiek hű familiárisuknak nevezik az oklevélben Sóji Bertalant, aki nagy igyekezettel, éleslátással szolgálta őket, s rendszeresen végzett közvetítő feladatokat. Közben 1395-ben fogott bírák ítélete alapján jutott hozzá sógorával, s másokkal közösen Kenderes, vagy más néven Köregyház birtok harmadrészéhez.¹⁷ 1400-ban újabb jelentős birtokokkal gyarapodott a családi vagyon. Szobi Domokos felesége, Katalin révén került a család birtokába a Somogy megyei Fejéregyház, Tikos, Vízvölgy birtok, melyeket atyja királyi adományként kapott, továbbá az

³ ENGEL 2001, Szobi család.

⁴ MÁLYUSZ 1984, 235.

⁵ Kovári Pál Kaplai János országbíró ítélőmestere volt, majd átkerült a nádori irodához. Előbb Ilsvai Leusták, majd Kaplai János és Garai Miklós nádori irodáját vezette 1430-ban bekövetkezett haláláig. Sóji Bertalan az országbírói ítélőmesterségben utóda lett és sógora is volt. MÁLYUSZ 1984, 236.

⁶ ZsO I. 493.

⁷ Sóji Bertalan és Miklós rokonát és familiárisát, illetve jobbágyait rohanta le Marczali Mihály. ZsO I. 798.

⁸ 1392. február 22-én még országbírói ítélőmester, május 12-én már alvajda. ZsO I. 2401; DL 27137. 1393. október 15-én szintén alvajdaként állít ki ítéletlevelet. ZsO I. 3148.

⁹ 1392. december 22-én kelt oklevél. ZsO I. 2401.

¹⁰ ZsO I. 3334. Az oklevél 1394. március 20-án kelt, a váci káptalan állította ki, s igazolta, hogy Sóji az 50 dénármárkát kifizette rokonuk helyett.

¹¹ Oklevélben először 1400-ban fordul elő ezen a néven. ZsO II. 123.

¹² ZsO I. 3334, 1395. március 27-én még szegedi várnagy volt. ZsO II. 5916.

¹³ ZsO I. 4394.

¹⁴ 1497-től főnöke Szécsényi Kónya bán fia Frank lett (országbíró 1397-től 1408-ig), akinek familiárisa is volt. MÁLYUSZ 1984, 235.

¹⁵ 1400 októberétől vett részt egy peres ügy bonyolításában, amely 1405 áprilisában is folyt. ZsO III. 290.

¹⁶ ZsO I. 4394. Ezek a birtokok a Horvátiak, Pál püspök és János bán hűtlensége okán kerültek királyi adományként Szécsényi Kónya bán fiai: Frank és Simon kezére, akik tovább adományozták Sóji Bertalannak. ZsO II. 2815.

¹⁷ ZsO II. 5916. Ebből az oklevélből tudjuk, hogy apósa Zenteh-i Gyula volt, akinek egyik leánya, Anna Kovári Pál mester felesége lett, a másik Margit Sóji Bertalané.

elhunyt első férjétől, Dezső fia Istvántól örökölt Déd, Baja, Tikos és Saul birtokok.¹⁸ Közben birtokokat is cserélt. Szolgálatiért a Szécsényiektől kapott birtokokat átengedte Tapson-i Anthimius fiainak: György és János mestereknek, viszonzásul megkapta tőlük Fejéregyház, Tikos, Vízvölgy birtokokon és Kiskó prédiumon lévő birtokrészeket a rájuk vonatkozó oklevelekkel együtt. Itt is együtt szerepel testvérel, Domokossal, sőt az oklevél Domokos fiát, Márkot is említi.¹⁹ 1404-ben pedig a cserébe vett birtokok közül Merke, India és Kerekto birtokokat 400 forintért eladta Tapson-i Anthimius fiainak: Györgynek és Jánosnak.²⁰ Visegrádon is rendelkezett házzal, sőt a szomszédos telket is megváltotta 50 forintért Kisfaludi György fia Dénestől azzal a feltétellel, hogy haláláig használhatja.²¹

1405 nyárelőjén halt meg.²² Június 12-én ugyanis már özvegyét és gyermekeit említi egy oklevél, amikor is 50 forint ellenében visszaadták Dénesnek a visegrádi házat. Fiatalon halhatott meg. Felesége Margit, aki Zenteh-i Gyula leánya volt, hamarosan ismét férjhez ment. Második férje Kökényesi Simon fia György volt.²³ 1405-ben gyermekei is kiskorúak voltak. A négy gyermek közül, akiket az 1405-ös oklevél felsorol, Afra lehetett a legidősebb. Őt ugyanis atyjával együtt már említi egy 1395-ben kelt oklevél, s a gyermekek közül akkor csak őt említik.²⁴ A többiek ezután születettek. Az oklevél még egy leányt, Katalint említi, és a két fiút, Lászlót és Jánost. Érdekes, hogy az említett oklevélben a gyermekek sorrendje a következő: László, János, Afra és Katalin. Úgy véljük ez a felsorolás nem a születési sorrendet követi. Ezt jelzi az 1395-ös oklevél, amikor is még csak Afrát említik a gyermekek közül. Ugyancsak meggondolandó a fiúk sorrendje is, hiszen amikor Szobi Bertalan dédunokája, Szobi Mihály 1498-ban felsorolja őseit, Bertalan elsőszülött fiának, azaz örökösének Szobi Jánost nevezi meg.²⁵ László lehetett tehát a fiatalabb fiú, aki a papi pályát választotta, bencés szerzetes lett.²⁶ Megjegyzendő, hogy a családban volt még egy szerzetes. Szobi Mihály fia Miklós, aki először a pálos rend tagja volt, s a diósgyőri rendházban élt. 1421 nyarán azonban a pápához fordult, s sérelmei felsorolása után azt kérte, hogy engedélyezze számára a bencés rendbe való átlépését.²⁷ Talán ennek is szerepe lehetett abban, hogy Szobi László bencés lett, vagy az is lehet, hogy épp László élete vezette a rokont arra az elhatározásra, hogy ő is bencés szerzetes legyen. A két testvérrel az 1430-as évek végéig nincs adatunk.

1437 nyarán egyszerre tűnik fel Báta történetében Szobi János és László, ugyanis Zsigmond király az apátság kormányzóivá nevezte ki őket. Ez az állapot körülbelül egy évig állhatott fenn, 1438-ban László már Báta törvényes apátja volt. Ezt két forrás is megerősíti. Az egyik Albert király 1439. május 28-án kelt oklevele, melyben a pécsi káptalant utasítja a bátai apátság nyáradi jobbágysai által elkövetett hatalmaskodások kivizsgálására.²⁸ Ebben az uralkodó elmondja, hogy a bátai apátság név szerint felsorolt nyáradi jobbágysai László szerzetes korábban kormányzó, most bátai apát, és László apát testvére, Szobi János – aki akkor hasonlóképpen az apátság kormányzója volt – megbízásából és készítésére abban az évben már harmadszor támadták meg Töttös László lajméri birtokát.²⁹ Az oklevél egy többször megismétlődő eseményről beszél, így biztosan a konfliktus sokkal korábban kezdődött, mint azt a vizsgálat időpontja bizonyítja. Ugyancsak ezt erősíti meg a bécsi egyetem

¹⁸ ZsO II. 123.

¹⁹ ZsO II. 2815.

²⁰ Az eladás tényét rögzítő oklevél 1404. szeptember 9-én kelt. ZsO II. 3400.

²¹ ZsO II. 3969.

²² 1405. április 23-án még egy peres ügyben eljárta. ZsO III. 290.

²³ ENGEL 2001, Szobi család.

²⁴ ZsO II. 5916.

²⁵ 1498-ban Szobi Mihály a sági konvent előtt Werbőczy Mihálynak hű szolgálataiért adja a Nógrád megyei Sente és Csesztve rész-birtokokat. Itt sorolja fel őseit Bertalanig visszamenőleg: atyja Péter, nagyatyja János, dédapja Bertalan. HORVÁT 1820, 124.

²⁶ Zichy VIII. 455. sz.

²⁷ ZsO VIII. 649; LUKCSICS 1931, I. 396.

²⁸ Zichy VIII. 455. sz.

²⁹ A panaszbán Töttös László elmondja, hogy a nyáradi apátsági jobbágysok éjjel fegyveresen törtek rá lajméri birtokára, s onnan nyolc ökröt hajtottak el. Zichy VIII. 455. sz.

anyakönyvébe 1439. április 14-én írt bejegyzés, mely szerint László bátai apát egy forint tandíjat fizetett, ami azt jelenti, hogy ez év tavaszán már egyetemi tanulmányokat folytatott.³⁰

Szobi László, amikor az akkor már országos hírvú bátai apátság apáti tisztségét elnyerte, 40 év körül járhatott. Így ha hozzáadjuk közel 40 éves regnálását, Báta egyik leghosszabb ideig kormányzó apátja volt, s talán a legmagasabb életkort megért egyházi vezetője.³¹ Apátsága idején Báta virágkorát élte, uralkodói zarándoklatok célpontja volt, s teljes búcsú elnyerésére kijelölt templom volt. Mindezek mögött ott kell látnunk azt az embert, aki a Hunyadiak pártján állva mindent megtett apátsága érdekében, de aki családjá, rokonsága sorsát is irányíthatta, illetve egyengethette hosszú évtizedeken át. Érdeemes ezért egy rövid kitekintést tenni a Szobi család sorsának alakulására.

Testvére, János, akivel együtt kormányozták rövid ideig Bátát, Albert halála után az Ulászló megválasztását támogató köznemesek táborához csatlakozott. Ezért Ulászlótól 1440. augusztus 2-án megkapta Nógrádban a magtalanul kihalt Alsópetényiek Nógrád és Hont megyei birtokait. Ettől kezdve Petény falu lett a család birtokainak központja.³² Két fia volt, István és Péter, mindkettőt említi a birtokadományozó oklevél. A cikádori csatát követően Hunyadi János kiépülő famíliájában találjuk. 1443 májusában és októberében, mint Hunyadi egyik alispánja szerepel az oklevelekben. Alispántársa Újlaki Miklós volt. 1447-ben a Nyitra vármegyei Nagytapolcsány várnagya, s ebben a minőségében vett részt az 1447. évi országgyűlésen országgyűlési követként. Pályája csúcsa Hunyadi János kormányzósága idejére esik. 1447 szeptemberében, amikor a Budán ülésező országgyűlés Garai László macsói bánt választja meg nádorrá, az új nádor Buda várát, mely a július második felében elhunyt Hédervári Lőrinc nádor kezén volt, szeptember 13-án Hunyadi János kormányzónak adományozta. Hunyadi pedig hűséges familiárisát, Szobi Jánost nevezte ki budai várnaggyá, aki ezt a tisztséget egészen 1452. szeptember közepén bekövetkezett haláláig viselte.³³ Úgy tűnik, a család fészke a nógrádi birtok lehetett, mert itt épített Szobi János további családi kapcsolatokat. Gyermekait, Pétert és Margitot a szintén Nógrád megyei Karancs-Sághi család gyermekeivel házasította össze: Péter felesége Sághi Katalin lett, Margitot pedig Sághi Jánoshoz adta.

Szobi János fiával, Péterrel először 1440 nyarán találkozunk. Politikai pályája indulásáról a források nem szólnak, viszont Mátyás trónra lépése után az országnagyok között találkozunk a nevével. 1459-től horvát-szlavón bán, ebben a minőségben több oklevél is említi. Viszonylag fiatalon halt meg 1469. április 12 előtt. Két gyermekének, Jánosnak és Mihálynak a neve 1464-ben tűnik fel először a forrásokban. Közülük Mihály futott be jelentős politikai karriert. 1479-ben királyi familiáris, aki Mátyás engedélyével Erdélyben várat épített. 1486-ban magnificusként említik, neve ott van az 1492. évi országgyűlés világi listáján. 1498 és 1507 között gyakran találkozunk nevével az Ulászló király tanácsát alkotó személyek között.³⁴ Az 1490-es évek elején szárnyai alá vett egy fiatal királyi kúriai jegyzőt, Werbőczy Istvánt, aki először titkára, majd veje, s birtokainak örököse is lett. Apósa az erősebb rokonsági kötelék érdekében fiává is fogadta. 1498-tól több birtokadományt is tett Werbőczy István részére, aki 1502-ben királyi ítélőmester, 1517-ben királyi személynök, 1525-ben pedig nádor lett. A Szobi család birtokai tehát Szobi Mihály 1527-ben bekövetkezett halálával Werbőczy Istvánra szálltak.³⁵

³⁰ SCHRAUF 1892, 87; TŰSKÉS 2008, 155. 2753. sz.

³¹ Sörös Pongrác nyomán korábban mi is úgy gondoltuk, hogy László apát 1460 előtt meghalt, mert 1460-ban Garai László özvegye és Szécsi Dénes bíboros István minorita szerzetesre bízta a bátai apátság kormányzását. Árvai Tünde kutatásaiból kiderült, hogy valójában ez nem a bátai, hanem a gótoi ciszterci apátságot érintette. Sörös az oklevél Góto helynevet olvasta Bátának. ÁRVAI 2014, 89.

³² Később, amikor Werbőczy megöröklte a birtokot, gyakran szolgál tartózkodási helyéül. FRAKNÓI 1899, 61.

³³ Hunyadi János kormányzó 1452. szeptember 10-én meghagyta két budai várnagyának, Bodó Gergelynek és Szobi Jánosnak, hogy familiárisaik által vezessék be az esztergomi káptalant a nevegyi szőlőtizedek birtokába a bázeli zsinat ítéletének megfelelően. C. TÓTH 2015, 28.

³⁴ KUBINYI 1988, 200–201.

³⁵ Werbőczy a köznemesség vezetője volt, mégis főként köznemesi családok rovására terjeszkedett. Korlátlan ura volt Nógrádnak, hiszen csak e megyében Alsópetényen kívül még Bujákon, Csesztvén, Cereden, Kisbágyonban, Kutasón, Medveshidegkúton, Nagylócon, Nőtincsen, Óbáston, Ósagárdon és Szentén volt birtoka. NEUMANN 2014, 49–50.

László apát származásának és családi viszonyainak tisztázásával sikerült közelebb kerülnünk egy olyan kérdés megoldásához, amelyet Kubinyi András vetett fel a dél-magyarországi bencés apátok 1449. évi székszárdi gyűlésének vizsgálata kapcsán.³⁶ Ebben a tanulmányban feltételezte, hogy a jelentősebb apátságok élén a nemességhez vagy a nemesi előkelők rétegéhez tartozó apátok álltak. Álmosdi Csire Zsigmond székszárdi apát családi viszonyait vizsgálva jutott erre a következtetésre, s azt is felvetette, hogy az apáti javadalmak súlyának meghatározásához jó lenne ismerni a részt vevő szerzetesi előjárók származását, családi viszonyait.³⁷ Szobi László bátai apát is a nemesi előkelők rétegéhez tartozva tovább erősíti a Kubinyi András által felvetett és feltételezett megállapítást.

Szobi László regnálásának közel négy évtizedéről viszonylag kevés forrás maradt fenn. Ezekből azonban jól megrajzolható az a három terület, amelyet vizsgálni kívánunk. Milyen szerepet töltött be Báta ebben az időszakban a politikai életben, hogyan kormányozta az apát a jelentős bencés mostort, s végül hogyan alakult a kegyhely sorsa, ismertsége.

A CIKÁDORI CSATA

Abban, hogy Báta a kor politikai eseményeinek helyszíne legyen, közrejátszott földrajzi elhelyezkedése. Szárazföldi és vízi közlekedési utak fókuszában feküdt, közelében haladt a hadiút, amelyen az ország szívéből meg lehetett közelíteni a déli végeket, kikötője pedig alkalmas volt a naszádflootta befogadására. Nem véletlen, hogy itt került sor a magyar bárók összecsapására, amely a történelmi köztudatba cikádori csataként vonult be. Korábban többször foglalkoztunk már a csata történetével, megkíséreltük helyének pontos meghatározását. Ami most árnyalhatja eddigi megállapításainkat, az a bátai apát családi viszonyainak ismerete, a család politikai elköteleződése, hovatarozása. A Szobi család ugyanis kezdetektől Hunyadi János famíliájához tartozott, s így tudott a nemesi előkelők rétegébe emelkedni. Így most ennek fényében foglaljuk össze ismereteinket a cikádori csatáról.

1439 októberében Albert király meghalt, halálát követően pedig polgárháborús helyzet alakult ki az országban. Már az újévi országgyűlésen két mag köré csoportosultak a pártok. Az egyik, az „udvari párt” az özvegy királyné híveiből állt, s ennek egyik prominens vezetője Garai László macsó bán, a királyné unokatestvére volt.³⁸ A családi tradíció révén fiatal kora ellenére igazi politikai tekintély volt. A budai lázadás idején elég volt végiglovagolnia a város utcáin, s a legdühösebb emberek is lecsendesedtek.³⁹ Ez a párt a gyermek Lászlót akarta a magyar trónra ültetni. A velük szemben szerveződő erő, melyet Hunyadi János vezetett, s melybe a királyné kegyencei által háttérbe szorított katonabárók és azokhoz tartozó famíliák vezetői tartoztak, Ulászló lengyel herceget hívta meg a magyar trónra, s azt várták az új királytól, hogy folytatja a török elleni háborút. Ulászló székesfehérvári koronázása után azonban az „udvari párt” ellentámadásba lendült. A Felvidéket a királyné által felfogadott zsoldosok tartották megszállás alatt Giskra vezetésével, Erdélyben is Erzsébet embere kormányzott, Cillei Ulrik pedig az ország déli részeit pusztította. A pártharcok átme-

³⁶ KUBINYI 1988, 190–191.

³⁷ KUBINYI 1988, 191.

³⁸ A következő Garai, aki feltűnik Báta történetében, Garai László macsó bán, későbbi nádor. Garai Miklós nádor második, Cillei Annával kötött házasságából született. Atyja őt szánta örökösének, emiatt konfliktus is keletkezett a nádor és első házasságából származó fia, Miklós között. Zsigmond király 1431. április 8-án Nürnbergből intézett levelet Lévai Cseh Péter macsó bánhoz. Ebben elmondja, hogy a nádor Miklós nevű fia mindenben atyja ellen cselekszik, az egyházi és világi rendek előtt Tatán megkötött egyezséggel ellentétben atyjának néhány várát erőszakkal elfoglalta. Kéri az uralkodó a bánt, hogy a nádort engedetlen fiával szemben mindenben támogassa (HO VII. 390–392). A törekvés eredményre vezetett, s 1432. január 24-én a főurak közvetítésével Garai Miklós nádor felosztotta birtokait két fia között. Garai László ekkor kaphatta az uralkodótól a macsó bánai tisztséget, amely azt mutatja, hogy az uralkodó is benne látta a nádori ág továbbvivőjét. (Lévai Cseh Péter leánya, Katalin volt Garai III. Miklós jegyese. Zsigmondnak az a lépése, hogy e tisztséget elvette Lévaiktól, és Garai Lászlónak adta, szintén jelzés értékű lehetett.) 1435-ben meghalt féltestvére, Miklós, Mazóviai Hedvig elítélésekor pedig a teljes „Garai-birodalom” egyedüli ura lett, hiszen Garai János összes birtokát is ő kapta meg. Politikai pályája is egyenesen ívelt felfelé. ENGEL 1987, 418; WERTNER 1897, 927.

³⁹ FEJÉR XI. 392.

neti csendesedése után 1440 őszén újra fellángolt a belháború a Délvidéken. Erről maga a király is beszámolt az eseményeket követően egy oklevélben, s többek között ezeket írta: „*az ország bizonyos nemesei Gara-i László bán, Korogh-i János, Bothos András, akkor temesi ispán, Vajdafia Thamasy Henrik, Bátmonostori Töttös László és Rachcha-i Iwga János és azoknak több csatlósai, akiknek még az sem állta az útját, hogy részt vettek megválasztásunkban és koronázásunkban, továbbá esküvel ígértek nekünk engedelmisséget, ... nagy hadsereget gyűjtöttek ... s újabb háborúval ellenünk nyíltan mertek támadni*”. Garai tehát a Délvidéken gyűjtött sereggel megindult észak felé, hogy elfoglalja Budát, s elűzze Ulászló királyt. Ulászló Hunyadi Jánost küldte ellenük, báróinak tanácsára melléje adva Újlaki Miklóst és a lengyel segédhadakat. Újlaki a bácsi részeken gyűjtött hadsereget, majd Tolnánál kelt át a Dunán, egyesült Hunyadi hadseregével és délnek indult.

Az ezt követő eseményeket a csatáról szóló források összevetése és vizsgálata alapján rekonstruálhatjuk. Eszerint a Délvidékről érkező Garai Székig jutott előre, amikor értesült Hunyadi csapatainak közeledtéről. Itt verte az első táborát, ám nem érezve magát biztonságban, vagy nem talált alkalmas területet az ütközetre, ezért visszavonult Bátára, s itt ütötte a második táborát. Hunyadi is eljutott Székig és itt táborozott le. Ezt követően zajlott a csata a két tábor (Báta–Bátaszék) közötti területen, melyben Hunyadi fényes győzelmet aratott, s Garai bátai táborát kifosztotta, „*s csapataival együtt dúskált a javakban*”.

Garai ellenséges területen mozgott. Báta apátja, Szobi László Hunyadi famíliárisának, Szobi Jánosnak a testvére volt. Szék vagy Cikádor apátja pedig Újlaki Imre, Hunyadi fővezértársának a féltestvére, s így Garai cseltől tartva keresett olyan helyet, amelyet alkalmasnak vélt a csata megvívására. Azt a tényt, hogy Garai tábora, melyet Hunyadi katonái felprédáltak, Bátán volt, erősíti a Hunyadiak későbbi ragaszkodása a bátai kegyhelyhez. E ragaszkodásban Hunyadi hálóját kell első-sorban látnunk, hiszen ez volt az első jelentős győzelme, s ezzel a győzelemmel alapozta meg saját maga és családja későbbi karrierjét, de motivációként nem szabad elvetnünk az engesztelést sem, hiszen a monostor környékén lévő Garai táborát szétszórta, lehet, hogy magát a szent helyet is meggyalázta eközben.

Garai visszavonult a bátai apátság közvetlen környékére. Ám Hunyadi gyorsan haladt előre az összevont sereggel, az utakat kémlelve, mintha körülötte minden veszedelemmel fenyegetne.⁴⁰ Közben szigorú rendet tartott a seregben, s nem engedte meg az érintett terület pusztítását, a jobbágyok zsarolását, ezzel mind a népet, mind a birtokaikért aggódó nemeseket a maga oldalára állította.⁴¹ Ellenfele viszont épp ellenkezőleg járt el, mindent elpusztított, amerre járt. Végül ezer lépésre – talán távolabb – az ellenségtől megerősítette táborát, ahol a legkevésbé volt látható. Ekkor megbízottakat küldött, hogy a vezéreket „*hites szóra*” megbeszélésre hívja, hiszen neki is fájna magyar vért ontani, és minden nagylelkűsége kész. Garai a felhívást megvetéssel hallgatta és gőgösen azt felelte, hogy oda fog menni, ahol karddal és nem nyelvvel kell majd harcolni.⁴² Callimachus azt is kiemelte, hogy Hunyadi azzal nyugtatta a seregében küzdő magyarokat: ne tekintsék, hogy szemben is magyar ruhájú és fegyverzetű katonák vannak, mert azok mégsem magyarok, hanem a haza árulói.⁴³ Ezután alig egy napot fordítottak pihenésre, másnap kora reggel megütköztek.⁴⁴ Garai „*castris egressus*”, amint nála jelentkeztek, úgy állította fel katonáit, ami nem volt a legszerencsésebb hadrend.⁴⁵ Hunyadi maga vezette a jobbszárnyat, a lengyelekből álló középhadat egy lengyel báró, a balszárnyat Újlaki Miklós. A második harcvonalban egy nehézfegyverzetű dandár állott, mint általános tartalék.⁴⁶

⁴⁰ CALLIMACHUS 1766, 473.

⁴¹ „... ut beneficio ad concordiam potius, quam vi ad certamen, gentis suae homines provocaret.” CALLIMACHUS 1766, 473.

⁴² CALLIMACHUS 1766, 473.

⁴³ CALLIMACHUS 1766, 473.

⁴⁴ BONFINI 1995, 587.

⁴⁵ RÓNAI HORVÁTH 1895, 250.

⁴⁶ TELEKI 1861, I. 244.

Az ellenség háttal az erdőnek állt fel. Itt a balszárnyat maga Garai László vezette, a középhadat Botos András és Tamási Henrik, a jobbszárnyat pedig Kórógyi János. Hunyadi serege tapasztalt, gyakorlott katonákból állott, Garaié csak fegyveres csoportokból.⁴⁷ Az ütközet két lépcsőben zajlott le. Először Garai indította rohamra seregét, ezt a frontális támadást azonban Hunyadiék mindenütt felfogták. Kezdetben valamennyien ingadozó szerencsével harcoltak. Hunyadi azonban mindig friss erőket vitt a fáradtak helyébe, s így Garai katonái folyton harcban voltak, s fáradtan hátrálni kezdtek.⁴⁸ Ekkor Hunyadi a második harcrendben elhelyezett lengyel tartalékkal (kb. 5000 emberrel) oldalba támadta a Garai vezette balszárnyat, majd sorait megbontva a középhadnak esett. Ekkor a derékhad vezérei ezt látva és körbezárásuktól tartva, nyakra-főre az erdő felé menekültek, hogy hátukat ennek vetve az ellenséget feltartóztassák és így az ütközetet több szerencsével megújíthassák.⁴⁹ A rohamot feltartóztatni azonban már nem lehetett. Garai serege felbomlott, szerteszét futkosott és a tábor nyújtotta védelemtől megfosztva szétszórta menekültek valamennyien, és az erdők rejtekében kerestek menedéket.

Hunyadi katonái üldözőbe vették őket és akkora öldöklést vittek végbe közöttük, mintha tengertüli idegen ellenséget találtak volna maguk előtt. Itt esett el Botos András, ez a kegyetlen ember, kegyetlen halállal,⁵⁰ a vajda fia Henrik (Tamási Henrik) foglyul esett, Garai László bán és Kórógyi Fülöp János pedig, bár nehéz testű emberek voltak, nem bizonyultak nehezebbnek a többinél, amikor arról volt szó, hogy az ellenséget futásban felülmúlják. De miután futásukkal megmenekültek, soha többé nem merészkedtek az ellenség előtt nyílt csatában mutatkozni.⁵¹ *„Hunyadi János vajda úr és Újlaki Miklós bán pedig kifosztotta az ellenség táborát, csapataival együtt dúskált a javakban.”*⁵² Az elbeszélő források igazságtartalmát I. Ulászló király 1441-ben kelt oklevelének sorai is megerősítik: *„Mondják, hogy János vajda több említésre érdemes, bátor cselekedetet vitt véghez, vitézsége és vakmerősége által, s kívánságunk szerint megalázták és legyőzték az ellenséget. Az említett Bothos András a csatában elpusztult, Vajdafia Henriket és más említésre méltó nemeseket elfogtak, többeket kegyetlen gyilkolással terítettek le, majd a zászlókat, jelvényeket, fegyvereket, s az ellenségnek nagyszámú lovát, még Garai László bánét, Kórógyi Jánosét és Bátmonostori Töttös Lászlóét is, akiket a menekülés szégyenteljes segítsége lopva ragadott ki a kezükből, a diadalmasan elnyert győzelem jeléül felségünkhöz küldték.”*⁵³

Garai Esztergomba menekült a királynéhoz,⁵⁴ hogy a szerencsétlenséget hírül vigye. Callimachus elbeszélése szerint a hír a királynénak súlyos csalódást okozott, ám hiúsága és uralomvágya nem ismert határt. Könnyek közt könyörögve kérte Garait, hogy vegye fel ismét a harcot, vagy kölcsönözzön neki 100.000 forintot, hogy mások által megújíthassa a küzdelmet.⁵⁵

Érdekesen alakult a csatában részt vevő szomszédos báró, Bátmonostori Töttös László sorsa is. Megmenekült ugyan a csatából, de birtokait a győztes fél egyik vezére, Újlaki Miklós lefoglalta, s bodrogi familiárisainak – Nagyvölgyi Lászlónak és Sulyok Györgynek – adta a csata után.⁵⁶ Ám Töttösnek jó kapcsolatai lehettek Ulászló környezetében is. Május 17-én Budáról küldött levelet családjának, melyben még azt írta, hogy amit a levél írója közöl, annak adjanak hitelt, ugyanis helyzetét az ügy kényessége miatt nem meri papírra vetni.⁵⁷ Ugyanezen év szeptember 12-én viszont már Újlaki Miklós arról intézkedett, hogy lefoglalt birtokait adják vissza Bátmonostori Töttös

⁴⁷ TELEKI 1861, I. 245.

⁴⁸ CALLIMACHUS 1766, 475.

⁴⁹ TELEKI 1861, I. 246.

⁵⁰ TELEKI 1861, I. 246. *„A vitéz és kemény Bothos az erdőben vagdaltatott öszve.”*

⁵¹ DLUGOSSIUS 1711, 755.

⁵² THURÓCZY 1978, 376–377.

⁵³ HO IV. 331–332.

⁵⁴ CALLIMACHUS 1766, 475.

⁵⁵ CALLIMACHUS 1766, 475.

⁵⁶ TML Kammerer: Cikádor 10.

⁵⁷ TML Kammerer: Cikádor 10.

Lászlónak, ugyanis beigazolódott büntetlensége.⁵⁸ Támogatóit is ismerjük: 1441 nyarán ugyanis Hédervári Lőrinc nádor azt írta fiának, hogy Töttös Lászlót, „*akit testvéreink közül a legkiválóbbnak és legkedvesebbnek tartunk, s őszinte szívvel és testvéri szeretettel övezünk*”, mindenben támogassa és védelmezze.⁵⁹ Eközben távolabbi, horvátországi birtokait is visszakapta, melyeket a csata után Zrínyi Péter kapott meg a királytól, most az uralkodó parancsára vissza kellett adnia.⁶⁰ Mégis, amikor októberben ügyei rendezésére Budára utazott, feleségét és gyermekeit Máré várában hagyta. Ekkor többek, Tolna megye köznemességének felkelt hadaival birtokaira törtek, s a várat ostrom alá vették. Most a királynak kellett védelmébe venni, s utasította is Tolna megye rendjeit, hogy hagyjanak fel a vár ostromával és a birtokok felprédálásával.⁶¹ A továbbiakban nem vett részt a politikai életben, de levelezése bizonyítja, hogy ez kényszerűség következménye volt.⁶²

Hunyadi fényes győzelmét elsősorban jól szervezett, ütőképes hadseregének köszönhetette. „*Megvolt a kellő hozzáértése ahhoz, hogy katonáit ütőképes hadsereggé szervezze, felszerelésüknek, s hadvezetési módszereiknek megfelelően foglalkoztassa, állandó gyakorlatban tovább képezze és győzelemre vezesse.*”⁶³ Hadseregében sok lengyel, cseh és német önkéntes vett részt, de a táborita harcmódban járatos túlnyomórészt huszita harcosokat is alkalmazott. Magyarok közül zömében kisnemesek szolgáltak, de feltűnik a forrásokban a hivatásos zsoldos elem is.⁶⁴ Nagyon jelentős volt Hunyadi famíliája is. Pályája kezdetén Vajdahunyd környékének félnemesi helyzetű elemeiből került ki, s utóbb Hunyadi rokonságával, illetve egyes Hunyad- és Krassó-vidéki kenézi, kisnemesi vagy középnesemesi családokkal bővült. Tudatosan törekedett famíliája továbbépítésére.⁶⁵ Erre utal, hogy a Hunyad megyei kisnemeseknek, Tardosi Domokosnak, Kisillyési Tóth Andrásnak, Gyogyi Istvánnak Ulászló király 1441. március 25-én Hunyad és Fejér megyei telket adományozott,⁶⁶ vagy Berekszői Péter mester esete, akinek, mint a „*haza hű bajnokának és védelmezőjének*”, a török és Habsburgok elleni háborús érdemeiért Hunyadi kormányzó 1447-ben címert adományozott.⁶⁷ Hunyadi famíliája a későbbiekben felső-magyarországi, Duna-Tisza közti és dunántúli családokkal bővült, akik gyakran a kisnemességhez tartoztak. Így került Hunyadi kapcsolatba Szobi Jánossal, aki a csata után Erdélyben alvajdája is lett. A familiárisok harcértéke gyengébb volt a zsoldosokénál, ám elegendő gyakorlattal, kemény fegyelemmel és jó hadvezetéssel a zsoldos katonák értékes támogatóivá váltak. Ez volt Hunyadi ütőképes hadseregének kulcsa.⁶⁸

Hunyadi a cikádori csata eredményeként megtisztította az ország déli részét Erzsébet királyné fegyveres erejétől: „*Hunyadi János és Újlaki Miklós vajdák pedig azokon a részeken előretörve és a lázadókat elnyomva, továbbá erődjeiket bátor ostrommal elfoglalva, a lázadók megfékezése után ezeket a részeket a mi (ti. Ulászló király) uralmunk alá visszatérítették. János vajda ezt követően sem vált elbizakodottá, hogy elhanyagolta volna szolgálatait, hanem szorgos tevékenységgel több említésre méltó dolgot vitt véghez, s a rákövetkező egész nyáron a vele lévő mezei hadsereget az ország különböző részeire vezette. s hol itt, hol ott fellépő lázadók erőit szétszórva, az ő serény szorgalmát dicsőségre vitte.*”⁶⁹ Ekkor került új tulajdonba a Garaiak simontornyai és siklósi, s Tamási Henrik tamási és döbröközi vára is.⁷⁰ Jutalmul szolgálataiért Ulászló a Hunyad megyei Jófő helységet ado-

⁵⁸ TML Kammerer: Cikádor 10.

⁵⁹ TML Kammerer: Cikádor 11.

⁶⁰ TML Kammerer: Cikádor 12.

⁶¹ TML Kammerer: Cikádor 12.

⁶² SZEGFŰ 1989, 81.

⁶³ ELEKES 1952, 113.

⁶⁴ ELEKES 1951, 100.

⁶⁵ 1437 körül került kapcsolatba a Vizereiekkal, a Csornaiaikkal, Temesieikkel, Péter fia Lászlóval és Dénessel, akiket hű szolgálataik jutalmául már 1440-ben megerősített Ulászló király a birtokaikban (DL 31135). ELEKES 1952, 119.

⁶⁶ DL 29474.

⁶⁷ ELEKES 1952, 120.

⁶⁸ ELEKES 1952, 120–123.

⁶⁹ HO IV. 332.

⁷⁰ 1441. április 18-án Ulászló király a Rozgonyiaknak adta Siklós és Simontornya várát, 1441. április 19-én Tamási Henrik döbröközi,

mányozta neki, illetve Újlakival elnyerték az erdélyi vajda méltóságot, Szobi Jánost pedig alvajdává tette.⁷¹

Ezzel a megbízatással egyidejűleg vagy nem sokkal később kapta Hunyadi, ugyancsak Újlakival együtt, a temesi ispáni és a nándorfehérvári kapitányi kinevezést. Ezekkel a tisztségekkel Hunyadi vagyona és tekintélye hatalmasra nőtt. Míg Újlaki általában az udvarban tartózkodott, „a tisztségekkel kapcsolatos tennivalókat Hunyadi maga végezte. Ezek a tisztségek külön-külön is nagy jövedelemmel, több vár, félmegyényi uradalmak hasznélvezetével jártak, ... s Hunyadi az ország legtekintélyesebb zászlósúrává tették.” Vajdai, ispáni, főkapitányi kinevezése után Erdély, a Temesköz és Belgrád vidéke ügyeit maga irányította, s ez azt jelentette, hogy a déli és a keleti végek védelmét egységesen szervezhette meg, amire korábban nem volt példa. Kinevezése után pályája új szakaszát, s egyben a török elleni védelem új fejezetét nyitotta meg.⁷² Történelmi szerepét és példamutató magatartását kortársai is felismerték. Erről tanúskodik maga a király, amikor így méltatja Hunyadi érdemeit: „Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország királya ... szeretett hívünknek, Hunyadi János erdélyi vajdának és temesi ispánnak, aki király elődeinknek és országunk koronájának érdekében ifjú korától kezdve katonai gyakorlatokat és dicséretre méltó tetteket vitt véghez, végül felségünk számára is kedves szolgálatokat nyújtott, s az ő erényes és serény cselekedeteit egyenként fel sem lehet sorolni. Mégis, hogy némelyek feledésbe ne menjenek, azok közül azokat, amelyek a mi időnkben történtek, az ő nevének örök emlékezetére, s azért, hogy az utódok elméjében örök emlékezettel virágozzanak, s őket is hasonló cselekedetekre ösztönözzék, jelen oklevelünkben szándékozunk közölni.”⁷³

A CSATA SZÍNHELYÉNEK KÉRDÉSE

A csata színhelyét illetően a szakirodalomban igen eltérő vélemények láttak napvilágot. Ezek a megállapítások három csoportba oszthatók. A források, s a történészek egy része Szekszárdot jelölte meg a csata színhelyéül. Már Heltai Gáspár így beszéli el az eseményeket: „Sokan támadának a magyar urak közül a gyermek László király mellé, mint Garai László, a bán, Filep János, Bot András, Temesi András, az vajda fia etc. Ezek táborban szállának Szekszárd mellett. Azok ellen küldé a lengyel László az Erdélyi vajdát, az Hunyadi Jánost, és az Újlaki Miklóst. És ezek megütközték a királyné asszony párttyával, győzedelmesnek lőnek ellenek.”⁷⁴ Teleki József, a Hunyadiak korának híres kutatója szintén ezt a helyszínt fogadja el: „Garai ellenségét ismeré, vele a síkon összeütközni nem tartá tanácsosnak, és ezért az előre megerősített Szekszárdnál állapodék meg. Itt találja őt Hunyadi, és vele szemben ezer lépésnyi távolságra hasonlólag táborba száll, és ezt, amennyire lehet megerősíti.”⁷⁵ Teleki nyomán Pór Antal is Szekszárd mellé tette a csata színterét: „Garai, beismerve Hunyadi vezéri fölényét, nem merészkedett a síkon találkozni vele, hanem Szekszárd erősségei mögött várta be. Meg is találta őt Hunyadi, s vele szemben mintegy ezer lépésnyire szállt táborba ...”⁷⁶ A kiváló hadtörténész, Rónai Horváth Jenő ugyancsak az ő véleményükhöz csatlakozott: Hunyadi „szép sereggel vonult Szekszárd felé, s Garai hadaival szemben, mintegy 1000 lépésre ütött tábor.”⁷⁷ Ugyancsak Szekszárdot fogadta el helyszínként Hóman Bálint és Bánlaky József is.⁷⁸

A történetírók második csoportja a mai Bátaszék, a hajdani Cikádor mellé tette a csatát. Fuxhoffer–Czinár híres monasteriológiája a következőket írja: úgy mondják, hogy Hunyadi János és

április 29-én pedig ugyanannak tamási várát Várdai Miklósnak adta. TML Kammerer: Cikádor 10.

⁷¹ ELEKES 1952, 132.

⁷² ELEKES 1952, 132.

⁷³ HO IV. 329.

⁷⁴ HELTAI 1981, 195.

⁷⁵ TELEKI 1861, 244–245.

⁷⁶ PÓR 1873, 48.

⁷⁷ RÓNAI HORVÁTH 1895, 450.

⁷⁸ HÓMAN – SZEKFŰ 1935, III. 270; BÁNLAKY 1928, X. 3.

Újlaki Czikádornál nagy csatában győzelmet aratott Erzsébet királyné csapatain.⁷⁹ A közelmúlt történetírói is ezt a véleményt fogadták el. Elekes Lajos szerint Hunyadi „gyors felvonulásával meglepte az ellenséget, és Bátaszék közelében megütközött vele.”⁸⁰ Teke Zsuzsa ugyancsak ezt osztja: „Újlaki ötezer főből álló segélyhaddal érkezett Hunyadi táborába. A döntő ütközetre Bátaszéknél került sor, ahol Hunyadi gyors felvonulásával meglepte a lázadókat.”⁸¹

A harmadik álláspont Bába és Bátaszék közé helyezte az eseményt. Így a híres Fessler is: Tolna vármegyében Bába és Cikádor között Garai László, Botos András, Kórógyi Fülöp János, Tamássy Henrik és többen a horvát urak közül bandériumaikkal táborba szálltak.⁸² Tolna megye helytörténetészei szintén a két helység közé helyezik a csata színhelyét. „Ulászló ellenfelei, a gyermek V. László pártján álló Garai László és Tamássy Henrik seregét Hunyadi János Tolna megye területén Bátaszék és Bába között legyőzte.”⁸³ Kammerer Ernő, Tolna megye történetírója milleniumi emlékeszédében már Bábához közelre teszi a színhelyet. „Hunyadiak szerencsecsillaga megyénkben, Bábán ragyogott fel, és itt is áldozott le Csontmezőn, hol Kinizsi leverte Corvin János seregét.”⁸⁴ Az egyébként jó úton haladó Kónyi Mária, ki behatóan foglalkozott e kérdéssel – s annak ellenére, hogy ismerte a környéket, téves következtetésre jutott –, szintén így vélekedik: „Ulászló szorongatott helyzetében Garai ellen Hunyadit és Újlaki Miklóst küldte. Garai Bábánál állapodott meg seregével, Hunyadi északról jövet vele szemben, a Bába és Bátaszék közötti síkon.”⁸⁵ Más helyen: „Bába mellett – (ti. folyt le) – az ütközet 1000 lépésnyire a falutól. Bába és Bátaszék között oly nagy a távolság, hogy amely terület Bábáról 1000 lépésnyire fekszik, azt Bátaszékhez semmiképpen sem számíthatjuk.”⁸⁶ Kónyi Mária egy bejegyzése, melyet az előbb említett mű tiszteletpéldányába írt, megvilágítja, hogy konkrétan hova tette a csata színhelyét.⁸⁷ Sajnos elképzelése nem meggyőző, mert a mai Somosi kápolna környéke már a síkon fekszik, melyre egy meredek domboldal fut le. Így itt semmiképpen nem lehetett a csata.

A felsorolt vélemények a humanista történetírók három csoportjára vezethetők vissza. Akik Szekszárdot fogadták el színhelyül, azok Bonfini régebbi kiadásaira alapoztak, aki *Rerum Hungaricarum Decades* című művében részletesen tárgyalja az eseményeket. Elmondja, hogy Garai László, Kórógyi Fülöp János, Botos András (Andreas Bothus ex Arapco) és Tamássy Henrik a gyermek László, illetve anyja, Erzsébet mellé állnak. Először a Dunántúl déli részén gyűjtve pártot, Szekszárd (a kritikai kiadásban: Zykodor) monostoránál, mely Bába alatt fekszik, 5000 lépésnyire a Dunától, amelyet most Széknek neveznek, ütöttek először tábor.⁸⁸ Ellenük Hunyadit és Újlakit küldte Ulászló, kik győzelmet aratván és a tábor és felszerelését zsákmányul ejtvén, megszállták a Duna menti Simontornyát és a Dráva menti Siklóst.⁸⁹ Ha tüzetesebben megvizsgáljuk a szöveget, világossá válik, hogy Bonfini véleményét ebben a vonatkozásban nem lehet elfogadni. Nemcsak azért nem, mert az események idején még alig hatéves gyermek volt, valahol Olaszországban, hanem azért sem, mert a hely ismerete nélkül „össze-vissza” beszél: Dél-Pannóniában, a széki (cikádori) monostor mellett, mely Bába alatt fekszik, a Dunától 5000 lépésre, és amit most Széknek neveznek. A hibát tehát Bonfini kéziratának kiadói és a szövegüket követő történetírók követték el, akik Cikádor he-

⁷⁹ „Accedit, quod Joannes Hunyady et Ujlakius Elisabethae Reginae copias magno praelio ad Czikador vicisse legantur.” FUXHOFFER – CZINÁR 1869, II. 89.

⁸⁰ ELEKES 1952, 131.

⁸¹ TEKE 1980, 102.

⁸² „Zwischen Batta und Czikador in der Tolner Gespanschaft standen Ladislaw Gara, Andreas Bothos, Joannes Philip von Korogh, Henrich von Tamassy und mehrere Herren Croatiens mit ihren Banderien im Lager.” FESSLER 1816, 543.

⁸³ SIPTER 1973, 36.

⁸⁴ KAMMERER 1896, 7.

⁸⁵ KÓNYI 1937, 267–269; KÓNYI 1940, 32.

⁸⁶ KÓNYI 1937, 268.

⁸⁷ „Kápolnánál!.” KÓNYI 1940, 32.

⁸⁸ „In inferiore Pannoniae primum res novas moliti ad monasterium Zykador, quod sub Batha situm ad quinque milia passuum prope Danubium nunc Zic appellant, prima castra locarunt.” BONFINI 1936, Dec. III. Lib. IV. 97–98. E kiadás alapján készült a magyar fordítás: BONFINI 1995, 587. Bonfini művének régebbi kiadásaiiban Cikádor helyett Szekszárd szerepel! A korábbi történészek többnyire a régebbi kiadások valamelyikét használták.

⁸⁹ BONFINI 1995, 587.

lyett a Szekszárd olvasatot vették alapul. Ehhez hozzájárulhatott a Szék–Szekszárd névhasznosság is. Szék (Cikádor) a mai Bátaszéket jelöli. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni, hogy a Szék, Szekszárd csoportba sorolható még egy hasonló helynévi alak, nevezetesen Szekcső (Dunaszekcső), mely Bátától délre fekszik kb. 5000 lépésre a Duna-patron, a csata azonban közvetlenül itt semmiképpen sem lehetett, mert a földrajzi környezet egyértelműen kizárja.

A történetírók nagyobb része Thuróczy nyomán Bátaszék mellé tette a csata színhelyét. Thuróczy ugyanis a következőket mondja: Garai László és társai „*Cikádor monostora mellett ütöttek tábornak, ezt a helyet a nép Széknek nevezi.*”⁹⁰ Úgy véljük, Thuróczy tévedett, amikor közvetlenül az apátság mellé helyezte a csata színhelyét, hiszen Bátaszék közvetlen környéke ma, a folyószabályozások után 150 évvel sem lenne alkalmas terep egy nagyobb méretű lovascsatára a téli csapadékos időszakban, nemhogy a középkorban, amikor a Duna-ágak, s fokok százai szabdalták s mocsarasították a területet. Szék jelentős erőssége a rónaságon, a Sárvíz mellett feküdt. A tájat nyugatról lezáró dombosor, melyen a középkori hadiút is haladt, innen kb. 1–1,5 km-re húzódott. Teteje egy pár száz méter széles fennsíkzsalag, melyről mindkét oldalon lankás domboldal fut le. Tövében pedig már a Sárvíz kanyargott. Ottendorf 1663-ban készített térképvázlata alapján megállapíthatjuk, hogy a monostor épülete folyóktól körülvéve, egy kis kiemelkedésen állott, s funkciója többek között az egyébként nagyon forgalmas sárvízi átkelőhely őrzése volt. Fényes Elek még 1847-ben is azt írja, hogy Bátaszék „*határa tágas, de az árvizek járják.*”⁹¹

Azoknak a történetíróknak a véleményét, akik Bába és Bátaszék közé helyezik a csatát, Thuróczy krónikáján kívül befolyásolta a lengyel Dlugosz és Miechovius, valamint Callimachus véleménye is, akiknek talán egy másik hagyomány volt a forrása. Dlugosz a következőket írja: „*Tehát mindkét sereg Bába városánál találkozik össze, összecsapnak, a csata több órán át tart, és mindkét sereg nagy bátorsággal harcol.*”⁹² Miechovius szerint Újlaki Miklós és Hunyadi János az ellenség táborát Bába városánál szétszórták.⁹³ Callimachus számol be az eseményekről a legkimerítőbben. Ő azt mondja, hogy „*Hunyadi odamenvén, nem több, mint 5000 lépésnyire volt Bába városától, ahová Garai László vonult be seregével. ... Végül 1000 lépésre az ellenségtől megerősítette táborát alkalmas helyen, ahonnan az legkevésbé volt látható.*”⁹⁴ Amint láttuk, mindhárom történetíró egyértelműen Bába mellé tette a csata színhelyét. Előadásuk értékét a szorgos forrásgyűjtésen kívül emeli az a körülmény is, hogy vagy első kézből, vagy udvari hagyományból értesültek a dolgokról.

Jan Dlugosz krakkói kanonok, Ulászló hívének, Zbigniew Olesnicki püspöknek a bizalmas titkára, s az udvar tagja 1440-ben ura kíséretében jött Magyarországra, Ulászló koronázására. Tehát az események idején a király környezetében pontos és részletes értesülést szerezhetett az eseményekről, talán maguktól a fővezérektől. Miechovius szintén lengyel történetíró, akiről csak annyit tudunk, hogy krakkói kanonok volt, a szabad művészetek és az orvostudományok doktora. E vonatkozásban, úgy látszik, nem volt külön forrása, s Dlugosz véleményét vette át. Callimachus (Filippo Buonaccorsi) – bár az események idején gyermek volt – tudósításának hitelességéhez kétség nem fér. Callimachus a vidék földrajzának olyan alapos képét adja, és előadása a valószínű részletekben való olyan jártasságot mutat, hogy biztosra vehetjük, hogy ezekre nézve Dlugosz művénel bővebb forrásai is voltak.⁹⁵ Amikor Rómából menekülni kellett, hosszú ideig élvezte Sanoki Gergely későbbi váradi kanonok, majd lemergi érsek vendégszeretétét. Sanoki pedig Ulászló belső embere volt, akit magával hozott Magyarországra, „*s mint gyóntatója és hű tanácsadója állandóan az oldala mellett volt, egészen szerencsétlen elestéig Várnánál*”. Hunyadi János – a várnai csata után – „*fiai*

⁹⁰ THURÓCZY 1978, 376. Bátaszékhez legközelebb táborverési hely Kesztlöcnél volt. Lásd SÜMEGI 1993, 91.

⁹¹ OTTENDORF 1943, 51–52; FÉNYES 1847, I. 100.

⁹² „*Convenit itaque exercitus circa oppidum Batta, et facit congressum, durat pluribus horis certamen, et omni pugnatur per utrumque exercitum Marte.*” DLUGOSSIVS 1711, 755.

⁹³ „*... Castra hostium circa oppidum Batta diripuerunt.*” MIECHOVIUS 1521, L. IV. 303.

⁹⁴ CALLIMACHUS 1766, 473.

⁹⁵ KÓNYI 1940, 33–34.

*mellé nevelőül fogadta, s tőle csak akkor vált meg, miután Vitéz János váradi püspök kanonokává tette.*⁹⁶ A kitűnő humanista ezentúl állandó társalkodója volt Vitéznek 1450-ig, amikor visszatért Lengyelországba, s így lett 1451-ben lemergi érsek. Sanoki is megírta Ulászló történetét. Így biztosra vehetjük, hogy Callimachus felhasználta ezt születendő művéhez, kiegészítve a magyarországi tartózkodása alatt gyűjtött anyaggal, amikor 1483-ban a lengyel király követeként Mátyás budai udvarában tartózkodott.⁹⁷ Művének részletessége, s főleg a csata aprólékos leírása azt mutatja, hogy sokszor beszélhetett róla Sanokival.

Amint láttuk, ezek a szerzők egyértelműen Bátát jelölik meg a csata színhelyül. Ez zavarta meg a későbbi történetírókat, akik az ellentmondást úgy próbálták feloldani, hogy a két helység közti nagy kiterjedésű, kb. nyolc kilométer hosszú síkra helyezték a csatát. Csakhogy elfelejtették – amint már Bátaszéknél is kiemeltük –, hogy ez a terület mocsaras volt, s még napjainkban is olyan magas a talajvíz, hogy csapadékosabb évszakokban hatalmas területeket borít el. A középkorban is hasonló lehetett a helyzet. 1399-ben egy határvita kapcsán, azért nem tudták a határjárást elvégeztetni, mert minden víz alatt volt. A Duna egyébként a középkorban sem folyt közvetlenül Bába mellett, hanem több holtággal szabdalt szigeten lehetett a Nagy-Dunához jutni. Egy 1423-as oklevél szerint e szigeten átvezető holtágak áthidalására öt öl mély és 21 öl hosszú hidat, a másikon tíz öl hosszú hidat és 18 öl hosszú töltést kellett a bátai apátnak építtetni, hogy a nagy-dunai átkelőhelyet elérjék. E hidak nélkül csapadékosabb időben nem lehetett a Nagy-Dunához jutni.⁹⁸ Ettől nyugatra a Sárvíz ártere is hasonló lehetett. Az sem véletlen tehát, hogy e folyók által szabdalt mocsárvilágot még saját uraik sem ismerték igazán. Hosszú pereskedések sora bizonyítja ezt a 14–15. század fordulóján.⁹⁹

Emellett azt is figyelmen kívül hagyták a kérdéssel foglalkozó kutatók, hogy a település, Bába valamikor a hegy oldalában volt, s nem északra nézett a Sárköz, hanem délre a fennsík s így a római hadiút irányába. Így a Bába és Bátaszék közti síkot, de a Bábaéhoz egészen közel eső területeket sem lehet elfogadni csatahelyül.

A „monostor” említése sem vezet eredményre bennünket, hiszen a középkorban Szekszárdon is, Széken is, Bátán is volt monostor. Ám ha az idézett forrásokat mélyebben megvizsgáljuk, s összevetjük egymással, más eredményre jutunk. Figyelemreméltó Bonfini egy kifejezése, tudniillik hogy Garaiék a cikádori monostornál, melyet most Széknek neveznek, ütöttek először táborát.¹⁰⁰ Thuróczy hasonlóan csak azt mondja, hogy Garaiék Cikádor monostora mellett ütöttek táborát.¹⁰¹ Dlugosz és Miechovius, kik nem táborról beszélnek, azt mondják, hogy a két sereg Bába város körül találkozott és ütközött meg.¹⁰² Különös figyelmet érdemel Callimachus előadása, ki részletesen elmondja a csata előzményeit. Szerinte Hunyadi nem több mint 5000 lépésre volt Bába városától, ahova Garai László vonult be seregével. Végül 1000 lépésre az ellenségtől megerősítette a táborát.¹⁰³ Ezekből tehát látni lehet, hogy a Délvidékről jövő Garai seregével Székig jutott előre, s itt ütötte fel az első táborát. Majd visszavonult Bátára, s ott verte fel a „második” táborát. Callimachus szerint is Garai Bátára visszavonult, s itt ütköztek meg. A többi lengyel forrás is ezt támasztja alá.

Itt persze felvetődik a kérdés, miért kellett Garainak visszavonulnia? Két okból is. Egyrészt, mert

⁹⁶ BÉKESI 1899, 813–814.

⁹⁷ Első magyarországi tartózkodásának emlékei közé sorolható életének főműve I. Ulászlóról és a várnai csatáról, melyet a magyar tárgyú humanista történetírás remekei közé sorolnak. Ezt a munkát 1484–1488 között, közvetlenül magyarországi tartózkodása után írta, s „*az anyag egy részét is nálunk kaphatta meg a munkájához*”. HUSZTI 1927, 18.

⁹⁸ PATAKI 1936, 43.

⁹⁹ Jól mutatja ezt a Töttös család és a bátai apát között hosszú időn keresztül futó birtokper. 1393-ban a bátai apát jegyzőkönyvbe véteti, hogy a vitás folyóvíz szerinte „*non vayas, sed assuan foka*”. Zichy V. 506–508. Az 1408-ban megújított perben ugyancsak nézeteltérés volt e kérdésben. Az apát képviselőjének kijelentése szerint a Duna három részre szakadásánál a délnek folyó Vajas, vagy Vylethy és a két Bába felé futó ág közül az egyik Huthyozh, és a legkisebb a Ruzy, mire Töttös László azt felelte, hogy az első a Vayas, a másik kettő pedig a Duna. Ismét más alkalommal a Vayast egy nádas fokkal keverték össze. Zichy V. 575–576.

¹⁰⁰ BONFINI 1995, 586. A latin nyelvű kiadásban „*prima castra locarunt*!”. BONFINI 1936, 98.

¹⁰¹ THURÓCZY 1978, 376.

¹⁰² DLUGOSSIUS 1711, 755; MIECHOVIUS 1521, 303.

¹⁰³ CALLIMACHUS 1766, 473.

Hunyadi serege már közel járhatott Cikádorhoz, s itt ütközetre alkalmas terep nem lévén, kénytelen volt a fennsík kiszélesedő része felé vonulni. Másrészt, Cikádor monostorának ekkor Újlaki Imre, Hunyadi fővezértársának testvére volt az apátja, s így Garai cseltől tartva visszavonult a várszerűen kiépített és megerősített bátai monostor környékére. Cseltől tartott. Ugyanis Újlaki Miklós féltestvére, Imre volt a cikádori apát, aki nemcsak a monostor előljárója, de kiváló katonai tehetség is lehetett. Korábban még szentgergelyi apátként megvédte a töröktől a monostorát, akik közül négyet saját kezével vágott le, a többit pedig megszalasztotta. Később már cikádori apátként Carnianus kalocsai érsekkel szövetséget kötött Töttös János ellen. Végigpusztították birtokait, sőt addig merészkedtek, hogy magát Töttös Jánost is elfogták és bilincsbe verték.¹⁰⁴ Cselekedetei, mentalitása az ellenség előtt is ismert lehetett.

Garai tehát visszavonult Báta ekkor apát nélküli monostorába, mely számára szintén ellenséges terület lehetett, hiszen apátja Hunyadi János familiárisának, Szobi Jánosnak volt a testvére. László apát viszont 1439-ben beiratkozott a bécsi egyetemre, s kisebb megszakításokkal 1442-ig ott tanult.¹⁰⁵ Itt persze megint nem szabad megfeledkezni arról, hogy az apátság milyen fontos helyen feküdt, s hogy már ekkor megerősített hely volt. Garai csak ide vonulhatott vissza. Így az elbeszélő forrásoknak azt a kijelentését, hogy a csata Báta mezővárosa mellett volt, el kell vetni. Ehhez persze azt is tudnunk kell, hogy a mezőváros és az apátság nem egy és ugyanazon helyen feküdt, kb. 2,5–3 kilométer távolság volt közöttük.¹⁰⁶

Báta mezővárosánál tehát, amint már korábban láttuk, sem északra a mocsarak miatt, sem délebbre a hegygerinc miatt nem lehetett lovascsatát vívni. A monostortól északra, egész Székig ugyancsak mocsaras vízjárta terület létezett, viszont tőle északnyugati irányba, a hadiút mentén pár száz méter széles lankás terület húzódott, mely Farkasdtól kiszélesedve folytatódott északnak, erdőkkel szegélyezve.¹⁰⁷ A cikádori csata tehát csak ezen, a csatára egyetlen alkalmas terepen történhetett.¹⁰⁸

A Báta és Báticaszék között lezajlott csatára, amely mindkét monostort érintette, az elbeszélő források mellett más adatok is utalnak. Említettük már Ulászló király 1441-es oklevelét, mely a csatáról a következőket mondja: „*Hunyadi János pedig Újlaki Miklóssal, aki akkor is és most is bán és erdélyi vajda volt, s aki a bácsi részeken, túl a Dunán a mi szolgálatainkat végezték ... a mi tisztességünkért ... saját népeiket vették maguk mellé, s a többi hozzánk hű emberrel átkeltek a Dunán, s Zeek város közelében László bánnal és a többi lázadóval csatába bocsátkoztak nagy katonai vakmerőséggel, s a kevély szívű lázadókat ... (az ütközetben legyőzték) ...*”¹⁰⁹ Tehát maga a király alig fél évvel az események után azt írja, hogy a csata Báticaszék közelében, környékén zajlott. De arra is van – igaz, közvetett – bizonyítékunk, hogy Garai tábora valóban a bátai apátság körül helyezkedett el, amelyet Hunyadi seregei szétszórta. Ez a bizonyíték pedig nem más, mint Hunyadi János és az egész Hunyadi família feltűnő ragaszkodása a bátai monostorhoz.

Mi fűzte őket ilyen szoros szállal Bátához, hiszen még birtokaik sem voltak a környéken? Erre a monostor 15. századi virágzása ad magyarázatot, amelyet Szent Vér-ereklyéjének köszönhetett. A garamszentbenedeki apátság levéltára megőrizte a bátai kegyhelynek adományozott kincsek jegyzékét, feltüntetve az ajándékozók nevét s az értéket is. A legtöbb és legdrágább ajándékot a Hunyadi

¹⁰⁴ BÉKEFI 1894, 48–50.

¹⁰⁵ SCHRAUF 1892, 288.

¹⁰⁶ SÚMEGI 1993, 38–40.

¹⁰⁷ Az erdő szerepét Thuróczy is kiemelte, amikor a megfutamított ellenségről azt mondta, hogy „szétszórtan menekültek valamennyien, s az erdő rejtekében kerestek menedéket”. THURÓCZY 1978, 376.

¹⁰⁸ Az 1897-ben megjelent Baranya múltja és jelene című könyvben véleményünkkel teljesen megegyező leírást olvashatunk: „Nem lehet azért a csatát Szegzárdi csatának nevezni, mert az vagy Báticaszék alatt folyt le, mely azonban csatához ma sem volna alkalmas, vagy valószínű a Bátától délre fekvő magaslaton.” A témával foglalkozó kutatók e véleményt eddig figyelmen kívül hagyták. VÁRADY 1897, II. 124.

¹⁰⁹ HO IV. 331.

család adta.¹¹⁰ Nem lehetett talán véletlen, hogy az „*athleta Christi*” éppen itt adott hálát szóval és tettel a győzelemért, s ezt a hálát beoltotta egész családjá lelkébe. Persze az sem zárható ki, hogy ez a ragaszkodás nem a hála, hanem az engesztelés jele volt. Gondoljunk csak Thuróczyra, aki azt mondja, hogy Hunyadi és Újlaki „*kifosztotta az ellenség táborát, csapataival együtt dúskált a javakban.*”¹¹¹ Márpedig ha Garai tábora a bátai monostorban vagy környékén volt, akkor ez is magyarázat lehet a Hunyadi család és a bátai monostor szoros kapcsolatára.

Végezetül a csata pontosabb helyének meghatározása kapcsán felállított hipotézisünk megerősítésére megkíséreltük a táj régi arculatát őrző helynevek térképre vitelével azt a helyet megkeresni, ahol több ezer fős lovascsa játszódhatott. A kérdéses terület ma három község határát érinti: Bátaszék, Alsónyék és Bába. A térképre vitt helynevek jól mutatják a szárazföld és a vizes terület határát. Itt ugyanis a dombokat összefüggő erdőterület, a lapos sárközi részt mocsaras, zombékos rét, nádas, ártéri erdő borította, s csak igen kicsiny szárazulatok emelkedtek ki ebből, amelyen például Bátaszék vagy Alsónyék ma is létezik. Ez alapján és a források összevetésével elmondhatjuk, hogy a cikádori csata csakis a hadiút mentén, a Sárközt lezáró dombsor lankáin lehetett Bába és Bátaszék között, talán a terasz kiszélesedő tetején, mielőtt az a mai Furkópusztára leereszkedne.

HADI ESEMÉNYEK MÁTYÁS URALKODÁSA ALATT

Mátyás uralkodásának első szakaszában a délvidéki török harcok során ismét jelentős állomás lett Bába. A törökök kihasználták a Mátyás uralkodásának kezdetén felmerült belpolitikai problémákat. Először Szerbia ellen indítottak támadást és 1458 augusztusában sorra foglalták el az al-dunai szerb területeket, s hatalmuk alá került Galambóc vára is. A következő évben, 1459. június 29-én elesett a szerb despoták utolsó székhelye, Szendrő is, amivel befejeződött Szerbia török meghódítása. Magyarországon még 1459. januárban összehívták a szegedi országgyűlést, határozatot hoztak számos honvédelemmel összefüggő kérdésben, de ezek végrehajtására nem került sor.¹¹²

1462 tavaszán a törökök megtámadták Havasalföldet, mivel Vlad Ţepeş fejedelem az előző évben szerződést kötött Mátyással, és megtagadta a török adót. A segítségére küldött magyar segédc csapatok ellenére Vlad vereséget szenvedett, akit megfosztottak méltóságától. Az új vajda, Radu elfogadta a magyar fennhatóságot, s Mátyás szeptemberben megerősítette őt méltóságában. Világos volt azonban, hogy Havasalföldre csak a törökök távollétében lehet számítani.¹¹³

1462 telén Tomašević István bosnyák király felmondta a török függést, és a II. Pius pápa által a török elleni összefogás érdekében összehívott mantovai kongresszushoz fordult védelemért és segítségért, amelyik a belső vitái miatt nem tudott segíteni. Mátyás azonnal reagált az eseményekre, s 1463 márciusára országgyűlést hívott össze Tolnára, amely megszavazta a török elleni hadjáratot. Úgy látszik, a rendek most komolyan vették az országgyűlés hadba hívó parancsát, mert május elején a sereg Bátán gyülekezett. Az uralkodó április 14-én kelt oklevelében meghagyta, hogy a közlekedésre nem okvetlenül szükséges hajókat a Duna mentén gyülekező sereghez küldjék.¹¹⁴ A bátai kikötő volt ugyanis a legalkalmasabb nagyobb hajóhad fogadására.¹¹⁵ Esküvőjét követően, május első hetében Mátyás is csatlakozott a 20 ezer katonából álló seregéhez, de várakozott, mert az esetleges vereség védtelenül hagyta volna egész Magyarországot. II. Mehmed szultán viszont 1463 májusában megindította támadását Bosznia ellen, hogy megbüntesse István hűtlenségét. Júniusban a szultán elfoglalta Jajcát, elfogatta és kivégeztette Istvánt. Mátyás bátai tartózkodását több

¹¹⁰ KNAUZ 1890, 49; SÜMEGI 1993, 96–97.

¹¹¹ THURÓCZY 1978, 376.

¹¹² E. KOVÁCS 1990, 131–132.

¹¹³ E. KOVÁCS 1990, 132.

¹¹⁴ TELEKI 1861, XI. 59–60.

¹¹⁵ A bátai kikötő jelentőségét több oklevél bizonyítja, s 1521-ben a Nándorfehérvár felmentésére induló hajóhad is itt kötött ki. SÜMEGI 1993, 81.

forrás is tanúsítja. Amikor 1464 januárjában beszámol az eseményekről II. Pius pápának, kiemelte a hadsereg gyülekezési helyének kiválasztási szempontjait. A Duna mellett akart tábort venni, olyan helyen, amelyet gyakran pusztítanak az ellenség támadásai, közel az ellenség hadmozgásához. Erre pedig Báta volt a legalkalmasabb hely.¹¹⁶ Az uralkodó Bátoról irányította hadseregének szervezését és ellátását. Bátoról küldte ki Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajdát a délvidék őrizetésére, aki Ali bég csapatait Temesvár környékén le is győzte. Két olyan oklevelet is ismerünk, amelyben a hadsereg ellátását intézte, például 32 hordó bort kért Pozsonyból.¹¹⁷ Az egyik május 12-én kelt, a másik május 20-án,¹¹⁸ tehát a két időpont közötti időt biztosan Bátoron vagy a környéken¹¹⁹ töltötte a király. Az uralkodó humanista levelei közül is keletkezhetett Bátoron néhány, amelynek lejegyzője Janus Pannonius lehetett. Egyik levél címzettje Podjebrád Viktorin cseh herceg, s a török elleni magyar hadműveletekről ad rövid tájékoztatást az uralkodó, a másiké II. Pius pápa, akit egyházpolitikai döntésekről tájékoztatott.¹²⁰

Mátyás tehát nem avatkozott be azonnal a boszniai eseményekbe, megvárta II. Mehmed szultán elvonulását, majd októberben, a szávai átkelőket elfoglalását követően Szerbián keresztül Boszniába vonult, s két hónapos kemény ostrommal bevette Jajca várát.¹²¹

A következő évben Mátyás sikerén felbuzdulva II. Pius elérkezettnek látta az időt, hogy végre hajtsa régóta dédelgetett tervét, és megindítsa a török elleni keresztes hadjáratot. Elképzelése szerint Mátyás Boszniában, Velence az ekkor Moreának nevezett Peloponnészoszon, a többi keresztes sereg pedig Anconában behajózva Albániában támadott volna. A pápa 1464. június 15-én érkezett Anconába, ahol viszont csak néhány ezer keresztes és néhány velencei gálya gyűlt össze. A pápa a kudarcba hamarosan belehalt és a hadjárat elmaradt. A szultán viszont már július 12-én ostrom alá vette Jajcát. A magyarok 41 napig sikeresen állták az ostromot, amivel augusztus 22-én a szultán felhagyott és elvonult. Mátyás ekkor 30 ezer fős seregével augusztus 9–10-e körül szintén átvonult Bátoron, majd a Duna északi partján, a Bács megyei Futakon tartózkodott. A szultán elvonulása után a királyi sereg egy részével Szapolyai Imre elfoglalta Szrebernik várát, Mátyás pedig 20 ezer fővel a Drina völgyében Zvornik ellen vonult.¹²² Az 1463–1464-es hadjárat megteremtette a magyar-török határon a status quo-t, amely Mátyás haláláig fennmaradt. A következő években, mivel tartani lehetett a török támadásától Boszniában, Mátyás többször is a déli területekre vonult, s így érintette Bátorát is. 1465-ben a szegedi országos gyűlésen határoztak a török ellenes intézkedésekről, illetve kimondták, hogy a hadsereg tavasszal Tolnán gyülekezzen. A török támadás elmaradt, de az uralkodó az országgyűlések határozatait is figyelembe véve erőt akart demonstrálni, s kora ősszel a Délvidékre vonult. Szeptember 18-án Szekszárdon táborozott, s október elején érte el a Drávát. Útközben Bátor is megfordult.¹²³ Ugyanígy a következő év első napjaiban, útban vissza Budára.¹²⁴

A következő évtizedben Mátyás még egy jelentős török elleni hadjáratot viselt. A célpont Szabács vára volt, ahonnan a törökök állandóan betörték a Szerémségbe, s fenyegették a horvát, s rajtuk keresztül a nyugati területeket is. Mátyás hosszas előkészületek után újból télen támadott, hiszen nem kellett ebben az évszakban a török főeregtől tartania. A várat csellel sikerült elfoglalnia.¹²⁵ A király 15 ezer fős seregével 1475 októberének utolsó napjaiban Tolnavárban volt, majd

¹¹⁶ SÜMEGI 1993, 18; SÜMEGI 1997, 99–108.

¹¹⁷ Május 20-án kelt oklevél címzettje Pozsony városa. Ebben elrendeli, hogy levele vétele után káplánja, Gergely mester utasítására 32 hordó bort rakjanak azonnal a hajójára és azt saját emberei Komáromig szállítsák. TELEKI 1861, XI. 61–62.

¹¹⁸ HORVÁTH 2011, 138.

¹¹⁹ Május 16-án és 18-án a közeli Bátoronostorról keltez oklevelet a király. HORVÁTH 2011, 138.

¹²⁰ V. KOVÁCS 1986, 21–23. A batorai tartózkodás alkalmat adhatott a széki apátság kérdésének rendezésére, amelyet Debrentei Tamásnak visszaadott. SÜMEGI 1997, 396.

¹²¹ E. KOVÁCS 1990, 134.

¹²² E. KOVÁCS 1990, 134–135.

¹²³ HORVÁTH 2011, 143.

¹²⁴ HORVÁTH 2011, 144. Az uralkodó decemberben Körös vármegyében tartózkodott, január 8-án pedig már Tolnaváron volt. Itt országos tanácsot tartott, amelyen a török háború folytatása mellett országgyűlést hirdetett Budára. BÁNLAKY 1928, X. 13.

¹²⁵ E. KOVÁCS 1990, 139–141.

Bátán átutazva november 5-én Mohácson állomásozott, november 11-én pedig már Bács várában. Innen indult tovább Szendrő alá.¹²⁶ Ugyanezen az útvonalon tért haza 1476 tavaszán. Február 28-án Bácsott állomásozott, s március 10-én már Budán volt. Így március első napjaiban járt Bátán. Mátyásnak ez a bátai látogatása Szobi László apát regnálásának végére esik, aki 1476 körül halt meg.¹²⁷

AZ APÁTSÁG KORMÁNYZÁSA

A másik vizsgálendő terület László apát egyházkormányzati tevékenysége. Szobi László törvényes megválasztását, majd szentszéki megerősítését követően 1439-től a bécsi egyetemen folytatott tanulmányokat.¹²⁸ 1442-ben fejezhette be tanulmányait.¹²⁹ Ez azért is figyelemre méltó, mert apát elődei közül Szanai Gergely fia Pál is Bécsben végzett. Bencés szerzetesek közül mindössze hétről tudjuk, hogy egyetemi tanulmányokat végzett, ezek közül három bátai volt. Ez a tény is alátámasztja a bátai monostor súlyát a 15. században.¹³⁰

Apátsága első éveiben már pápai megbízatásban is részesült. 1441. december 30-án ugyanis Márton, a pécsi püspökvárban lévő Aranyos Mária-kápolna Szent Dorottya-oltárának igazgatója kérvényt nyújtott be a pápához annak a kanonoki stallumnak az elnyeréséért, amelyet Alemanniai Vilmos birtokolt. A javadalomra Ulászló király már bemutatta, most a pápa a javadalomba történő bevezetését rendelte el. Az ügy végrehajtásával a szekszárdi és a bátai apátot, valamint a várbeli Szent János-társaskáptalan prépostját bízta meg.¹³¹

1453 decemberében Szécsi Dénes megbízásából járt el. János szeremlei plébános által megidézte Szekcsői Herczeg Ráfáel kalocsai érseket az esztergomi szentszék elé, aki kiközösítette Bátmonostori Töttös Lászlót és családját. Az idézés Bács várában, az érsek székhelyén történt, amelyről a jelentést az apát az érsek számára december 8-án küldte el.¹³²

1462 őszén ugyancsak Szécsi Dénes érsek megbízásából járt el, s személyesen intézte a pécsváradi kormányzó-apát megidézését az érsek jelenléte elé. Ez egy bonyolult tizedper folyamánya volt, amely a pécsváradi apátság és az esztergomi káptalan között folyt. A per tárgya a Sasad területén lévő Nevegy prédiüm szőlőinek tizede volt, melyet a sasadi birtokkal együtt adományozott Zsigmond király a káptalannak, Kanizsai érsek pedig a plébánia kegyúri jogát és a tizedeit is átadta a kanonokok jövedelmeinek növelésére. De a sasadi plébánia területén a pécsváradi monostornak is voltak birtokai.¹³³ Az 1420-as évek közepén az apátság a nevegyi birtokon termő szőlők kilencedét bérbe adta, a bérlő a tizedeket is lefoglalta. A későbbi években az apátok is folytatták ezt a káptalan jogait sértő gyakorlatot. Sós László apát az 1450-es évek elején kísérletet tett a sasadi tizedek megszerzésére, a tizedet nem is adták át ettől kezdve a káptalan embereinek. E lépésével egy igen hosszú pert indított el az apátság és a káptalan között. 1458-ban úgy tűnt, hogy sikerül a feleknek megegyezni, de a pécsváradi apát ezúttal is kihátrált a megállapodásból. Az ügy tehát továbbfolytatózott, de Péter apát időközben meghalt. Utóda Beckensloer János pécsi kisprépost lett, aki Mátyás kedvelt embere volt, így nem könnyű ellenfélnek bizonyult a káptalan számára. Szécsi érsek ezért 1462 júliusában megparancsolta a joghatósága alá tartozó apátoknak és a plébánosoknak, hogy idézzék meg János kisprépostot és pécsváradi kormányzót, jelenjen meg előtte, hogy a perben ítéletet hozhasson. A káptalan sem akarta a véletlenre bízni az idézés végrehajtását, ezért Bencenci János esztergomi és fehérvári kanonokot elküldték Szekszárdra, majd Bátára. Az ügyvéd útközben

¹²⁶ HORVÁTH 2011, 147.

¹²⁷ Utóda, Lénárd apát regnálásának kezdete 1477-re feltételezhető egy keltezetlen oklevél alapján. DL 29055.

¹²⁸ SCHRAUF 1892, 87; TÜSKÉS 2008, 155. 2753. sz.

¹²⁹ SCHRAUF 1892, 188. „*Dominus Ladislaus Abbas de Batha*”

¹³⁰ SÚMEGI 2008, 270.

¹³¹ FEDELES 2005, 402; LUKSICS 1938, II. 201.

¹³² SÚMEGI 1993, 56–57; KAPOCS – KÓHEGYI 1980, 118–119.

¹³³ C. TÓTH 2015, 16–18.

felvette Álmosdi Csire Zsigmond szekszárdi és Szobi László bátai apátokat, akik a nyolc ló húzta szekéren 12 lovas kíséretében Pécsváradra kocsikáztak. Ott 1462. október 14-én a kanonok jelenlétében a két apát megidézte János kormányzót és a szerzeteseket az érsek jelenléte elé.¹³⁴ Az ügy ezzel nem zárult le, mert az érsek csak 1465 januárjában hozott ítéletet az ügyben, amely ellen a pécsváradiak újból fellebbeztek.

Az ügy, amelyben Szobi László is érintett volt, azért tanulságos, mert a bátai apátságnak is volt hasonló tizedvitája a pécsi püspökkel. A konfliktus a püspökség és a bátai apátság között keletkezett az 1410-es években. Albeni János pécsi püspök elmondása szerint Pál bátai apát jogtalanul lefoglalta a bátai, kisebb és nagyobb apáti, valamint háji tizedeket, amelyek jog szerint a püspököt illeték volna. A per a szentszék elé került, s ítéletet is hoztak. Az apátot kötelezték a tizedek visszaszolgáltatására, valamint a perköltség megfizetésére. Úgy tűnik, az apát nem teljesítette az ítélet feltételeit, mert Albeni János püspök V. Márton pápához fordult segítségért. A pápa 1418. május 9-én megbízta a spoletói püspököt, a fehérvári prépostot, valamint egy esztergomi kanonokot, hogy járjanak el az apáttal szemben, hogy a határozatoknak engedelmessé váljanak.¹³⁵ Úgy véljük, hogy az ügy ezzel sem jutott nyugvópontra. Három évtized múlva találkozunk újra a püspök és az apátság tizedvitájával, amelynek tárgyalása először az esztergomi érseki szék bírósága előtt folyt, ahol Szécsi Dénes bíboros képviselőként Balázs gömöri főesperes hozott a bátai monostorra nézve kedvezőtlen ítéletet.¹³⁶ Ez ellen Szobi János apát Rómába fellebbezett. V. Miklós pápa 1450. október 30-án a széki apátot és Szegedi Imre kalocsai kanonokot bízta meg az ügy vizsgálatával. A vita Kálnói András püspök életében nem zárult le, valószínű az utód, Bánfalvi Bárius Miklós püspök kérésére III. Callixtus pápa 1457-ben mandátumot intézett az Esztergomban tartózkodó Giovanni Angeli bíboros-legátushoz, hogy a fenyegető török támadás miatt a tizedek fölötti vitás ügyben minél előbb hozzon döntést. Az oklevélből az is kiderül, hogy a püspök követelése igen komoly összeget, 4000 forintot tett ki. Ez is azt a feltételezést erősíti, hogy hosszú évtizedeken át elhúzódó vita ért véget 1457-ben.¹³⁷ Az ügy további részletét, esetleges folytatását nem ismerjük.

A pécsi püspök mellett az esztergomi érsekkel is volt vitája Szobi László apátnak. Ő is azon exempt apátok és plébánosok közé tartozott, akik nem voltak hajlandók anyagilag hozzájárulni az esztergomi székesegyház újjáépítéséhez. Hogy kérésének nagyobb nyomatékot adjon, a prímás 1449 őszén vizitációs körútra küldte ki Gergely milkói püspököt,¹³⁸ aki személyesen is felszólította az apátot a hozzájárulás megfizetésére. A vizitációt a püspök október 21-én kezdte, s hajóval érkezhetett a Duna menti apátságokba és exempt plébániákra. A visegrádi monostor után vizitált négy budai és a pesti plébánián, ezt követte Földvár, Madocsa, Szekszárd, a kesztölci plébánia és a széki bencés apátság, majd Báta. Bátáról tovább indult, s útba ejtette Pécsváradot, Dombót és Zebegényt. A vizitációs út november 19-én fejeződött be. Úgy tűnik, a bencés apátok közösen is igyekeztek fellépni véleményük igazolása érdekében, ezért 1449. november 19-én a szekszárdi bencés monostor káptalantermében 19, főként dél-magyarországi bencés apát jelent meg, köztük László bátai apát is. Közülük Péter pécsváradi apát egyike volt V. Miklós pápa azon bullája végrehajtóinak, amelyben felszólította az esztergomi érsek alá rendelt bármely rendű, rangú és állapotú egyház klerikusát, legyenek azok felmentve a megyéspüspök joghatósága alól vagy sem, hogy fizessenek 2000 dukátot az esztergomi székesegyház kijavítására. A Péter apát előtt megjelent 18 apáttársa részéről László tihanyi apát, mint társai ügyvédje adta elő véleményüket: nem hajlandók fizetni, és az adókövetés ellen fellebbezést nyújtanak be a pápához. Erről közjegyző által hitelesített oklevelet is adtak ki.¹³⁹

¹³⁴ C. TÓTH 2015, 27–40.

¹³⁵ LUKCSICS 1931, I. 64; SÜMEGI 1993, 45; FEDELES 2009, 118.

¹³⁶ LUKCSICS 1931, II. 286.

¹³⁷ FEDELES 2009, 125; VÁRADY 1897, 329.

¹³⁸ A vizitáció pápai utasításra történt, ugyanis V. Miklós pápa 1449. március 17-én kelt levelében bízta meg Szécsi bíboros-prímást a magyarországi bencés monostorok vizitációjával és megreformálásával, legyenek azok exemptek vagy sem. KUBINYI 1998, 194.

¹³⁹ KUBINYI 1998, 189.

Tudjuk, hogy V. Miklós pápa a következő év elején elvetette az apátok fellebbezését és utasította a végrehajtókat, hogy akár egyházi büntetések alkalmazásával is hajtsák be a „*subsidiium caritativum*” néven kivetett adót. Kubinyi András úgy véli, hogy a szekszárdi gyűlés, a bencés apátok közös fellépése egyik állomása lehetett a rend reformtörekvéseinek, amelynek eredményeként 1508-ban a magyar bencés kongregáció létrejött.¹⁴⁰

Talán ez az eset is közrejátszhatott abban, hogy Szécsi Dénes prímás 1454. október 8-án V. Miklós pápához fordult és kérte a még IX. Bonifác által kiadott, az esztergomi érsek kiváltságait megerősítő bulla újbóli kiadását, amelyben a bencés apátságok között Bátát is felsorolták.¹⁴¹ IX. Bonifác pápa 1400. május 1-jén a régi és addig megtartott szokásra hivatkozva megerősítette az érsek lelki joghatóságát több bencés kolostor, köztük a bátai, valamint más egyházi intézmények felett, s minden ezzel ellenkező rendelkezést érvénytelenített. A felsorolt intézmények kötelesek voltak az érsek zsinatán megjelenni, egyedül az érsek volt az egyházi feljebbvalójuk, aki iránt tisztelettel, s engedelmességgel kellett viseltetniük.¹⁴² Szécsi Dénes kérését a Szentszék tíz évvel később teljesítette. II. Pius pápa 1464. június 12-én kelt bullájában, hivatkozva elődje, IX. Bonifác rendelkezésére, ismét részletesen felsorolta az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó apátságokat, köztük a bátai bencés apátságot is.¹⁴³

AZ APÁTSÁG GAZDASÁGI ÉLETE

Érdemes vizsgálunk az apátság gazdasági helyzetét, illetve az ezen a téren történt változásokat. A bátai apátság nem tartozott a nagy birtokállománnyal rendelkező bencés monostorok közé. Ősi birtokai – hasonlóan a Duna menti monostorokéhoz – szalagszerűen helyezkedtek el. Jelentős birtok volt a Dunán innen Szeremle, nagyobb Apáti (Apatin) és Háj (Hájszentlőrinc). Régi, Árpád-kori dunai halászhelyei a Dráva-deltában elhelyezkedő Kopács, és Bátával szemben, a Duna másik oldalán Bénye. A 14. század végén megszerezte az apátság Bátató falut a dunai átkelővel, de a Sárközben is volt birtoka, Lak, amelynek szintén volt sárvízi átkelőhelye. A tolnai dombok között feküdt a kisebb Apáti (Bátaapáti), távolabb Baranyában Nyárád, Koromszón pedig részbirtokkal rendelkezett az apátság. László apát idejében az apátsági birtoktest adományozás folytán tovább növekedett. 1447. június 27-én ugyanis megjelent a szekszárdi konvent előtt Báli Demeter fia, Illés és Ágnes, Báli Kelemen nemes özvegye, s lelki üdvösségük előmozdítása érdekében birtokaikat a bátai monostornak adományozták. Két birtok, Bál és Kakucs Bodrog megyében a Duna másik oldalán helyezkedett el, Cseres pedig Tolna megyében volt. A birtokokhoz művelt és műveletlen szántóföldek, erdők, rétek, Duna-szakasz, más folyóvizek, halastavak, halászhelyek, mezők és őszi kaszálók tartoztak.

A monostorhoz tartozott dunai átkelőhely, amelynek vámjövendelmét az apátság birtokolta. Ezen az átkelőn érkeztek Bátára a zarándokok az ország közepéről és keleti részéről. 1449-ben Töttös László azért emelt panaszt, mert népeitől, akik Bátára zarándokoltak, László bátai apát vámszedői Szeremlén jogtalan vámot és adót szedtek.¹⁴⁴ Lak birtokon sárvízi átkelőhely volt, amelynek vámját szintén említi egy 1476. április 20-án kelt oklevél.¹⁴⁵

A monostori gazdálkodás fontos területe volt az állattartás, amelyre szintén utalnak a források. László apát 1464-ben panaszt tett Töttös László ellen, akinek emberei a szeremlei rétről elhajtották sok marháját és apró jószágát.¹⁴⁶ Ugyancsak az állattartás mértékére utal az az 1468. május 26-án

¹⁴⁰ V. Márton pápa 1449-ben és 1452-ben kötelezte a prímást, hogy a joghatósága alá tartozó monostorokat reformálja meg, illetve kötelezte a monostori fegyelem helyreállítására. KUBINYI 1998, 194.

¹⁴¹ LUKCSICS 1938, II. 328–329.

¹⁴² KISS 2006, 104; PRT VII. 539; PRT X. 612.

¹⁴³ KISS 2006, 106; PRT X. 106.

¹⁴⁴ Zichy IX. 173. sz.

¹⁴⁵ Mátyás király tiltja Tolna megye tisztikarát, hogy Lak birtokot a Sárvíz mellett le ne foglalják. TML Kammerer: vegyes levelek (oklevél másolata).

¹⁴⁶ SÜMEGI 1993, 63.

kelt oklevél, melyben Debrentei Tamás nyitrai püspök és a széki apátság kormányzója figyelmezteti László apátot, hogy a Szeremleieknek kölcsön adott 70 ökröt köteles neki visszaadni.¹⁴⁷

Báta a bortermelés és borkereskedelem egyik központja is lehetett. Az imént említett oklevélben az ökrök mellett kilenc hordó bor is szerepel, amelyet Debrentei kölcsön adott a bátai apát jobbágyainak. 1469. január 5-én Mátyás király intézett levelet Várdai István kalocsai érsekhez, s bort kért tőle. Mátyás ekkor Nagyszombatban tartózkodott. S mivel ebben az évben a Felvidéken nagyon keserű és fanyar borok teremtek, kérte Várdait, hogy küldjön neki valami királyhoz illő bort. Néhány hordó szerémit küldjön Bátára, ahol Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda majd átveszi azokat.¹⁴⁸

Időközben Báta település is jelentős fejlődésnek indult, s László apát idején elnyerte a mezővárosi rangot. Első említése 1453-ból származik, amikor a vránai perjel familiárisát ott megtámadták.¹⁴⁹ Kikötője, országos vásárai jelentős kereskedelmi központtá tették, amelyet az odaérkező zarándokforgalom tovább növelhetett. Várdai István kalocsai érsek unokahúga kiházásítására készült. 1468. december 28-án levelet intézett a menyasszony édesanyjához, Várdai Miklós özvegyéhez, Perényi Katalinhoz. A levélben értesítette, hogy a közelgő lakodalom kapcsán küldött Kalocsáról egy kocsiromány bort, elküldte saját trombitásait, s úgy intézkedett, hogy ott lévő kincseiből adjanak a menyasszonynak négy ezüst kancsót. Az esküvőt Pálóczi László ispán kívánsága szerint szervezzék, s Bátán találkozzanak, amikor erre alkalmas időt találnak. A pontos időpontról az érsek értesítést küld.¹⁵⁰

Bátán az országos vásárok a főbúcsúk ünnepeihez kapcsolódtak, ez a kettő pedig Úrnapja és Szent Mihály ünnepe volt.¹⁵¹ Ezen vásárok nagyságrendjéről néhány hatalmaskodási ügy kapcsán alkothatunk véleményt. 1468-ban Decsi Jakab pesti főesperes és váci kanonok Sárközi Jakab nevű Etén lakó jobbágya Bátára az úrnapi vásárra ment, amikor Debrentei Tamás nyitrai püspök és széki kormányzó emberei Széken kirabolták. Keményen megverték, majd a nála lévő 80 aranyforintot elrabolták tőle. Az akciót Debrentei farkasdi és ebesi officiálisai irányították, amelyben a környező települések fegyverforgatásra alkalmas férfijai is részt vettek. Sárközi a jobbágyság azon gazdagabb rétegéhez tartozott, aki megtehetette, hogy ekkora összeggel utazzon a bátai vásárra.¹⁵²

A gazdaságra, gazdálkodásra információkat kaphatunk a hatalmaskodásokkal kapcsolatos oklevelekből is. Elődjeivel szemben – úgy tűnik – László apát békés viszonyra törekedett a birtokszomszédokkal. Bár apátsági kormányzása hatalmaskodási üggyel indult, később nagyon ritkán találkozunk a szomszédokkal folytatott perekkel, erőszakos eseményekkel. Neki is elsősorban a szomszédos Töttös Lászlóval akadt nézeteltérése. Nem tudni, mi lehetett az ügy előzménye, de 1439 tavaszán az akkor már apát Szobi László tudtával és beleegyezésével az ő nyáradi jobbágjai fegyveresen már harmadszor ütöttek rajta Töttös lajméri birtokán, ahonnan nyolc ökröt elhajtottak. Albert király szinte egy időben értesítette az eseményről a pécsi káptalant, a pécsváradi konventet, valamint Baranya megye két nemesét, s elrendelte az ügy kivizsgálását. Minden bizonnyal az elhajtott ökröket az apát visszaadta, mert folytatásról nem hallunk,¹⁵³ sőt egy békés évtized következett. Azután 1449-ben ismét borsot törhetett Töttös az apát orra alá, mert László apát Töttös Bátára zarándokló jobbágyságait Szeremlénél megadóztatta.¹⁵⁴ Tudnunk kell ehhez, hogy az apátság – épp a zarándoklatokat elősegítendő – még Rozgonyi Simon országbírótól a század elején kapott olyan kiváltságot, hogy mindazok, akik vízen vagy szárazföldön érkeznek az apátsághoz, mentesülnek a vám vagy hajózási pénz megfizetése alól.¹⁵⁵ Nyilván nyomós oknak kellett ahhoz lennie, hogy az egyébként békés természetű apát ehhez az eszközhöz folyamodott.

¹⁴⁷ SÜMEGI 1993, 67.

¹⁴⁸ UDWARDY 1991, 133.

¹⁴⁹ SZAKÁLY 1998, 158–159; DL 106536.

¹⁵⁰ Zichy X. 468. 321. sz.

¹⁵¹ K. NÉMETH 2008, 282.

¹⁵² SÜMEGI 1993, 68–70; SÜMEGI 1997, 399–400.

¹⁵³ Zichy VIII. 455. sz. 656–657.

¹⁵⁴ Zichy IX. 173. sz. 225–226.

¹⁵⁵ Zichy VI. 166–167.

Ismét egy hosszabb békés időszak után 1464-ben mérgesedett el kettejük viszonya. Ennek persze voltak előzményei. 1459-ben például Töttös egyik jobbágját, aki Szeremlére menekült a taxa megfizetése elől, az apát befogadta. Töttös kivizsgáltatta az ügyet.¹⁵⁶ 1464 nyarán azonban kölcsönösen jelentették fel egymást. Ország Mihály nádor július 2-án utasította a kalocsai káptalant vizsgálatra Szobi László apát és a bátai konvent panaszai miatt. Egész panaszáradat rajzolódik ki az oklevélből Töttös László és a szomszéd birtokosok, a Geszti testvérek ellen. Még 1463. november 11-én Geszti János, László és Mihály László apát szeremlei jobbágját, Kerekes Lászlót, aki bajai birtokukon épp átutazott, embereikkel megrohanták, foglyul ejtették, több napon át fogságban tartották. Végül szabadon engedték az alkudozót, de a nála lévő 60 arany forintot elvették. 1464. március 7-én egy Márton nevű szeremlei halászt Szeremle mezőváros mellett elfogtak és Baja nevű birtokukra hurcolták, s jó ideig ott fogságban tartották. Töttös László fia, Péter embereivel július végén Szeremle mezőváros partvidékén lekaszáltatta az apát réjtjét, s a szénát elhordták. Ezen felül Szeremle város fa határjeleit kivágatták és lerombolták. Az ezt követő napokban Töttös László szolgálival együtt rajtaütött az apát birtokán, s a Szeremle határában legelő barmokat és disznókat szétkergette. Ezek a barmok és disznók menekülve a Dunába rohantak, s ott elmerültek, közülük sok elveszett vagy elenyészett. Ezzel az apátnak 200 arany forint kárt okoztak. Ország Mihály nádor július 2-án kelt levelében fordult a kalocsai káptalanhoz, hogy a hatalmaskodásban résztvevő személyeket augusztus elsejére idézze meg a nádor elé.¹⁵⁷

László apát sem maradt adót a hatalmaskodó szomszédnak. 1464. június 29-én az apát összes szeremlei népei, akiket az oklevél név szerint is felsorol,¹⁵⁸ Töttös László Pangrác nevű birtokának határába mentek, réjtjét lekaszálták, s a közel 100 kocsi szénát elvitték. Amit lekaszálni nem tudtak, azt barmaikkal lelegeltették. Ezután megrohanták Pangrác nevű birtokot, ott néhány jobbágyot megsebesítettek, másokat keményen megverték, tisztességteljes asszonyokat illetlen és gyalázó szavakkal illettek. Töttös László jelentette az esetet a nádornak, aki július 9-én kelt levelében azonnal utasította Bodrog vármegye alispánját és szolgálóit, hogy a hatalmaskodást vizsgálják ki.¹⁵⁹

Az események gyorsan követték egymást. Július 18-án már megszületett a kalocsai káptalan válaszevele, mely szerint a vizsgálatot megejtették, az apát panaszát igaznak találták, s augusztus 1-re Geszti Jánost, Lászlót és Mihályt Baján, Töttös Lászlót Pangrácon, Dobozy Györgyöt és Kis Amburst szintén Baján megidéztek a nádor elé. Az ugyancsak augusztus elsején kelt káptalani jelentés arról tanúskodik, hogy az apát emberei által Pangrácon okozott károkat is kivizsgálták, és a Töttös által benyújtott panaszt igaznak találták.¹⁶⁰

Töttös László közben újabb hatalmaskodással válaszolt az apát szeremlei embereinek fellépésére. Erre Szobi László apát személyesen kereste meg Mátyás királyt, „s előadta felségünknek súlyos panaszát, hogy ezekben a napokban a ti szolgálaitok és jobbágyaitok az előterjesztő Zeremlyen helységében lakó népeinek és jobbágyainak igen sok marháját és apró jószágát, melyeket a nevezett helység valódi és ősi határain belül levő réten, vagyis kaszálón megláttak és megláttak, ezen rétről, vagyis kaszálóról igaztalanul és jogtalanul elűzték és elvitték. Továbbá ugyanezen szolgálaitok és jobbágyaitok, a ti akaratotokból és megbízástokból az előterjesztőnek számos jobbágját, akik az elvitt marhákat vissza akarták kérni, nagyon megverték, megsebesítették, sőt egyiküket kegyetlenül megölték.

¹⁵⁶ Zichy X. 73. sz.

¹⁵⁷ Zichy X. 227. sz. 314–316.

¹⁵⁸ A nevek felsorolása Szeremle mezővárosi társadalmába is betekintést enged, ahol a bátai apátnak külön rezidenciája volt. A hagyományos mezőgazdasági tevékenységeket a Piscator (halász), Csukás, Mén, Kepe, Hagymás, Kaptár vezetéknevek képviselik. Nagyon sokszínű és tagolt volt Szeremle iparostársadalma. Feltűnően sok a Varga és Szabó vezetéknevű férfi, de megtaláljuk mellettük a vászonkészítőt, ruhafoltozó szabót, szücsöt, fazekast, mészáros, kerékgyártót. Nyilván a Kerekes név is erre a foglalkozásra utal. Volt ács, pék, a Korsós név fazekasra utal, a Vasas pedig kovácsra. Volt a mezővárosban kereskedő is (Kalmár). Kifejezetten az apáti rezidenciához tartozhattak a Poroszló, Porkoláb, Huszár, Palotás, Udvarny nevűek és Carnifex Demeter is, aki a hóhér volt. De megjelenik a mezővárosi nemesség és értelmiség is, őket Nemes Mátyás és Litteratus Balázs képviseli. Zichy X. 228. sz. 316–317.

¹⁵⁹ Zichy X. 228. sz. 316–318.

¹⁶⁰ Zichy X. 316, 318.

Ezenfelül bizonyos Boros Domonkost, a nevezett helység bíróját, aki Bodrog vármegyében megbízott portaszámlálókhoz akart menni, hogy a hadiadót lerója, a szabad úton fogságba ejtették, az elfogottat több napon át bilincsben tartottátok, ahogy jelenleg is tartjátok, a hadipénzt a fejadóval együtt elvéve tőle, az előterjesztőnek kárára és egyházának igen nagy veszteségére. Mivel pedig nem akarjuk, hogy ilyen hatalmaskodást bárki az ország lakosai közül elkövessen és az elkövetetteken csak úgy egyszerűen és teljességgel túltegye magát, azért hűségteknek keményen és a leghatározottabban meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy ezen levelet megkapván és a dolgok így állván és lévén, mint előadattak, a kalocsai egyház káptalanjának tanúsága előtt, amely káptalant jelen levelünkkel erre kiküldetni erősen parancsoljuk, az előbb mondott marhákat és aprójóságokat, melyeket a ti megnevezett szolgálóitok és jobbágyaitok elvittek, a mondott előterjesztőnek és jobbágyainak kár nélkül visszaadassátok. A fentebb említett Domonkost, a nevezett helység bíróját fogságtokból kiengedni és előbbi szabadságába visszahelyezni, az általatok elvett hadipénzt hiány nélkül visszaadni, őket pedig minden okozott jogtalanságért kielégíteni köteleztettek, nehogy a továbbiakban bárminemű panaszkodásra legyen ok felségünk előtt. Máskülönben úgy akarjuk és ismételten megparancsoljuk, hogy jelen írásunk dátumához számított 12. napra, felségünk színe előtt, bárhol az országban tartózkodjunk is akkor Isten vezérletével, minden módon megjelenni köteleztettek, hogy az említett pénzek elvételéről kielégítő magyarázatot adjatok.”¹⁶¹

A kalocsai káptalan a vizsgálatot még július végén elvégezte, Bodrog vármegye tisztségviselői pedig augusztus első napjaiban. A vizsgálatról jelentést küldtek a királynak és a panaszok igaz voltáról tanúskodtak.¹⁶² Úgy tűnik, hogy a király erélyes fellépése, Töttös beidézése meghozta a várt eredményt, mert a békés viszony helyreállt, s Szobi János kormányzásának utolsó évtizedét semmiféle hatalmaskodási ügy nem árnyékolta be.¹⁶³

Az apát udvartartásához, környezetéhez hozzátartoztak nemes familiárisai. Róluk igazán kevés adat maradt fenn. Ezért értékes az az 1465. november 7-én kelt magánoklevél, melyet Szobi László apát intézett Sopron város tanácsához, bírójához, esküdtjeihez. Ebben a levélben köszönetet mond, hogy familiárisának, Büki Jánosnak¹⁶⁴ örökségét nem engedték elidegeníteni, és kéri a város tanácsát, hogy irányában továbbra is őrizték meg jóindulatukat.¹⁶⁵

A SZENT VÉR-KEGYHELY APÁTJA

Szobi László apáti székfoglalásakor Bába már országos hírű kegyhely volt, amely néhány évvel korábban, 1434-ben részesült pápai búcsú kiváltságban.¹⁶⁶ Szobi apátsága idején a bátai kegyhely látogatottsága tovább nőtt, s Szobi halálakor a jubileumi búcsút is el lehetett nyerni Bátán.¹⁶⁷ Ebben László apát tevékenysége és kapcsolatai mellett a Hunyadiaknak nagy szerepe lehetett. Hunyadi János 1441 januárjában Bába közelében verte le az udvari párt seregét. Ezzel az országban helyreállította a békét, Ulászló király uralkodásának biztos hátteret teremtett, s az ő pozíciója is nagyban erősödött, hiszen Újlaki Miklóssal megkapták az erdélyi vajdaságot. Győzelme következtében Hunyadi nagy hálával viseltetett a bátai kegyhely iránt, s ezt a szeretetet családja lelkébe is beoltotta. Sajnos Hunyadi János bátai zarándoklatairól konkrét adat nem maradt fenn, de még 1526-ban is volt két olyan dalmatika, amelyet a volt kormányzó adományaként tartottak számon. Ezek akkor már nagyon régiek és kopottak lehettek, mert értéküket a bencések csupán 6 forintra becsülték,¹⁶⁸

¹⁶¹ Zichy X. 229. 318–320. Az oklevélrészlet Kapocs Nándor fordítása.

¹⁶² Zichy X. 318.

¹⁶³ Töttös László augusztus elején személyesen találkozhatott az uralkodóval, ugyanis augusztus 10-e táján Mátyás Bátán átutazott. Augusztus 11-én már Mohácsról adott ki oklevelet. HORVÁTH 2011, 140.

¹⁶⁴ „Johannes de Bykh”

¹⁶⁵ HÁZI 1926, 222.

¹⁶⁶ LUKCSICS 1938, II. 123; SÜMEGI 2014, 276–278.

¹⁶⁷ Zichy XI. 172–173, 176–177.

¹⁶⁸ KNAUZ 1890, 49.

de biztosan tartozott hozzájuk kazula is, amely időközben elhasználódott. Hunyadi János többször is járt a környéken, illetve hadseregével vonulva érintette Bátát. Ez is alkalmat adhatott egy-egy rövid megállóra, a bátai kegytemplomban végzett zárandoklatra. I. Ulászló király itineráriuma szerint az uralkodó, s vele Hunyadi 1443. szeptember közepén járhatott Bátán.¹⁶⁹ Hunyadi János már kormányzóként kétszer is a közelben tartózkodott. 1447. január közepén Pécsről Tolnavárra érkezett,¹⁷⁰ 1448-ban pedig Szegedről, a Bodrog megyei Madaras érintésével tartott a Körös megyei Berzócére, tehát Bátánál kellett átkeljen a Dunán.¹⁷¹ Mindezek az alkalmak lehetőséget teremtettek Hunyadi Jánosnak, hogy felkeresse a bátai kegyhelyet. 1448-ban épp Húsvét ünnepét tölthette a bátai monostor falai között.¹⁷²

Felesége, Szilágyi Erzsébet szintén többször zárandokolt el Bátára. Egy korábbi zárandoklatának emlékét őrzi az a két, aranykeresztel díszített kazula, amelyet 1526-ban 32 forintra becsültek, tehát régebbiek lehettek. A kegyhely büszkesége volt viszont az a 75 forintot érő miseruha, amelynek egyedi megnevezése is volt, s az oklevélbe magyarul került be, „*Nagh Barson*”¹⁷³ néven. Ez egy vörös bársonyalapú kazula volt, amelynek alapszövege nem volt ugyan arannyal átszöve, de volt rajta egy arannyal dúsan hímzett kereszt, amelyet gyöngyökkel és drágakövekkel díszítettek.¹⁷⁴ Ezt már az özvegy vagy később anyakirályné Szilágyi Erzsébet készítette a kegytemplomnak, s vitte Bátára.

A kegyhelyhez való ragaszkodás legmeghatóbb példája fiúk, Hunyadi László esete. A bátai leltár szerint kivégzése előtti utolsó perceiben („*tempore sue mortis*”) megemlékezett a bátai kegyhelyről, és egy fekete bársony aranykeresztes kazulát ajándékozott 75 forint értékben.¹⁷⁵ Ezt a miseruhát is lehet, hogy anyja hozta el Bátára, talán akkor, amikor gyulafehérvári temetése volt, 1458. március 20-a után.

Mátyás király az adományaiból ítélve legalább ötször vett részt bátai zárandoklaton, s nagyon értékes felszerelésekkel ajándékozta meg a kegytemplomot. Adományozott két arannyal átszőtt damasztból készült miseruhát 200 forint értékben, két bíborszínű, bőven aranyozott miseruhát 100 forint értékben, két aranyos damaszt dalmatikát 16 forint értékben, két bársony palástot, amelynek 26 forint volt az értéke, valamint két nagyon értékes antipendiumot, amelyek szintén bársonyból készültek, s dús aranyozással voltak díszítve.¹⁷⁶

Mátyás bátai zárandoklatainak időpontjairól ugyancsak nincs feljegyzés, itineráriuma viszont segíthet bennünket abban, hogy meghatározzuk, mikor járhatott Bátán. Azt csak feltételezzük, hogy szüleivel korábban is megfordult a bátai kegyhelyen. Királyként először 1463-ban töltött hosszabb időt Bátán, itt ünnepelte Áldozócsütörtök ünnepét.¹⁷⁷ 1464-ben augusztus 9–10-én tölthetett néhány napot a monostor falai között,¹⁷⁸ 1465-ben pedig a Szent Mihály-napi főbúcsún vett részt a bátai kegytemplomban.¹⁷⁹ 1466-ban ugyancsak felkereshette a bátai kegyhelyet, ugyanis január elején a közeli Tolnavárban tanácskoztak a prelátsók és bárók.¹⁸⁰ 1472-ben karácsony táján Kalocsán tartózkodott,¹⁸¹ 1475-ben október 25-én indult Szegedről, s 28-án már Tolnán állomásozott.¹⁸² Ebben az évben szinte biztos, hogy megfordult Bátán is, mert a bátai kegytemplomban is el lehetett

¹⁶⁹ Az uralkodó 1443. szeptember 5-én még Budáról keltez levelet, szeptember 21-én pedig már Futakon tartózkodott. SROKA 1995, 37.

¹⁷⁰ ENGEL 1984, 282.

¹⁷¹ ENGEL 1984, 283.

¹⁷² Március 22-én, nagypénteken a Bodrog megyei Madarason állomásozott, innen indult tovább. ENGEL 1984, 283.

¹⁷³ KNAUZ 1890, 49.

¹⁷⁴ KATONA 1794, XX. 25.

¹⁷⁵ KNAUZ 1890, 49.

¹⁷⁶ KNAUZ 1890, 49.

¹⁷⁷ HORVÁTH 2011, 138. Május 12-én és 20-án Bátáról keltez levelet. TELEKI 1861, XI. 61–62.

¹⁷⁸ TELEKI 1861, XI. 140.

¹⁷⁹ TELEKI 1861, XI. 143.

¹⁸⁰ TELEKI 1861, XI. 144.

¹⁸¹ UDVARDY 1992, 140.

¹⁸² HORVÁTH 2011, 146.

nyerni a jubileumi szentév búcsúit. 1476. október közepén Pécssett volt az uralkodó, s onnan ment Tolna érintésével Budára, így alkalma lehetett, hogy még egyszer elnyerje a jubileumi búcsút Bátán.¹⁸³

A Szobi apát hosszú regnálása idejéből fennmaradt forrásanyag lehetőséget biztosít, hogy a Bátára zárandoklók társadalmi tagozódását is vizsgáljuk. Uralkodóink mellett a magyar arisztokrácia is látogatta a kegyhelyet. Ott lehettek az uralkodói zárandoklatok alkalmával a kíséretben, de az ő zárandoklataikról is maradtak fenn adatok.

A Garai család szorosan kötődött a bátai kegyhelyhez, amelynek templomajtaján függtek Garai János bilincsei, miután fogadalmat tett és megszabadult a spalatói fogságból. A cikádori csata után ez a kapcsolat lazult, hiszen Garai László Báta közelében szenvedett vereséget Hunyadi Jánostól, s Báta a Hunyadiak kedvelt és kiemelt kegyhelye lett. Így Garai László nádor bátai zárandoklatáról nem is maradt fenn forrás. Mindössze egy adat utal arra, hogy 1455-ben az Úrnapi főbúcsún részt vett a nádor is. 1455. május 30-án ugyanis Szeremlén tartózkodott, ahol Töttös Lászlót gyűlésre hívta Győrbe.¹⁸⁴ Mivel Szeremlén volt néhány nappal Úrnapi ünnepe előtt, joggal következtetünk arra, hogy Bátára igyekezett, ahol nyilván részt vett a főbúcsún és az úrnapi körmeneten. A nádor fiatalon elhunyt fia, Garai Jób, a család utolsó férfitagja szintén többször zárandokolhatott el a kegyhelyre. A már többször említett 1526. évi leltár két 50 forint értékű kazulát említ, amelyek közül az egyik lila, a másik vörös színű, de nem aranyozottak. Ugyancsak ő ajándékozott egy ezüst hermát is, Szent Agathius (Ákos) fél embernagyságú szobrát 6 gira értékben.¹⁸⁵ Ez a bátai kegytemplom egyik értékes ereklyéje lehetett, amelyet Garai Jób talán az 1475. évi jubileumi szentév alkalmával ajándékozott a kegytemplomnak.

A Szent Ákos-ereklye tovább erősíthette a bátai kegyhely hírnevét, ugyanis Agathius vagy Szent Ákos a középkorban nagyon tisztelt szentek közé tartozott, a tizennégy segítőszent egyike volt. Ugyanakkor kivégzésének körülményei kapcsán a Szent Vér-kultuszhoz is szorosan kapcsolódott. Agathius katona volt, aki társaival keresztény hitre tért, ezért a császár parancsára kegyetlen módon, Krisztushoz hasonlóan végezték ki őket, először tövissel megkoronázták, majd náddal átszúrták és keresztre feszítették. Nem véletlen, hogy a szent attribútumai Krisztus szenvedésének eszközei lettek: a kereszt, a töviskorona, lándzsa, illetve kötél vagy csatabárd.¹⁸⁶ Ünnepeket a Tízezer vértanú ünnepeként tartották számon. Kivégzésük helyén, Káriában Konstantin császár épített templomot. Ereklyéik a kereszties háborúk idején kerültek a Dél-Itáliai Squillace városkába. Innen kerülhetett a Garai család tulajdonába egy koponyaereklye-darab, s ennek készítette Garai Jób a hermát.

A másik arisztokrata család, amelynek bátai kapcsolatai jól adatolhatók, a Gutkeled nembeli kisvárdai Várdai család volt. A család tagjai közül egyházi pályán a legmagasabbra Várdai István vitte. Egyetemi tanulmányait Itáliában végezte, majd gyorsan ívelt egyházi karrierje, erdélyi, majd egri prépost, alkancellár, 1457-ben kalocsai érsek, 1464-ben főkancellár lett, 1468-ban bíborossá nevezte ki a pápa.¹⁸⁷ Az érsek levelezéséből tudjuk, hogy a család ügyeinek intézése kapcsán is megfordult Bátán, s ott találkozott ángyával, özvegy Várdai Miklósné Perényi Katalinnal.¹⁸⁸ Joggal következtetünk arra, hogy zárandokként is meglátogatta Bátát, illetve főpapi funkciókat is elláthatott a híres kegyhelyen. Az érsek itineráriuma arról tanúskodik, hogy többször tartózkodott a közvetlen környéken, így ezen alkalmak arra is lehetőséget biztosíthattak számára, hogy felkeresse a kegyhelyet.¹⁸⁹

¹⁸³ HORVÁTH 2011, 148.

¹⁸⁴ KAPOCS – KŐHEGYI 1980, 119.

¹⁸⁵ A gira pénz vagy pénzérték volt a középkorban, 1 gira 4 latot tett ki. Zsigmond idejében 1 gira ezüsből 400 fillért vertek.

¹⁸⁶ BÁLINT 1977, I. 460–461. A Tízezer Vértanú egyikének ereklyéit a középkorban az egri székesegyházban őrizték. Ugyanott.

¹⁸⁷ UDVARDY 1991, 294–310.

¹⁸⁸ Zichy X. 468.

¹⁸⁹ Ezen időpontok: 1460. november eleje, 1461 Fehérvásárnapja, 1463 májusa, amikor Mátyás is Bátán tartózkodott, 1464. augusztus közepe, 1466. január, illetve 1467. február közepe, 1470. Virágvasárnap előtti napok. KUBINYI 2004, 53–58.

Unokatestvére, Várdai (III.) Miklós a Hunyadi-párt oldalán emelkedett a politikai ranglétrán. 1440-ben ott volt Ulászló megválasztásánál, részt vett Hunyadi oldalán a cikádori csatában, Hunyadi nevezte ki szabolcsi ispánnak, s tőle kapott birtokadományokat is. 1453–1455 között főkincstartó volt, 1461-ben halt meg. Felesége, Perényi Katalin közel három évtizeddel élte túl férjét.¹⁹⁰ Valószínűsíthető, hogy együtt is elzarándokoltak Bátára. Fennmaradt azonban egy 1470-ből származó oklevél, melyet László bátai apát állított ki, s amelyben teljes búcsút engedélyezett Várdai Miklós özvegyének, Katalinnak, mivel a búcsúnyerés feltételeit teljesítette, s hozzájárult a cseh husziták elleni háború költségeihez.¹⁹¹ Gyermekei közül többen is elnyerték a teljes búcsút Bátán az 1475-ös jubileumi szentévből. 1475. november 9-én Várdai (IV.) Miklós, felesége Drágfy Fruzsina, valamint testvérei, Simon és Katain nyertek teljes búcsút, majd 1476. január 18-án Várdai Miklós és felesége még egyszer kihasználta ezt a lehetőséget.¹⁹² Valószínű magukkal vitték elsőszülött fiúkat is, Várdai Ferencet, aki később jeles humanista erdélyi püspök lett.

A köznemesek zarándoklatáról még kevesebb adat maradt fenn. Ezért is figyelemre méltó az a szekszárdi konvent által kiállított oklevél, melyben a Bodrog megyei báli nemesek birtokadományt tesznek a bátai kegyhely részére. 1447. június 27-én ugyanis Illés deák, Báli Demeter fia, valamint egy Ágnes nevű nemes asszony, a Gallusnak nevezett Báli Kelemen özvegye megjelentek a szekszárdi konvent előtt, s elmondták, hogy *„az örökkévalóság reményében bízva, melyet a mindenség teremtőjétől nyerhetnek el, a mi Urunk Jézus Krisztus dicsőségére, s az ő Szűz Anyjának tiszteletére, s Szent Mihály arkangyalnak, a mennyei és földi paradicsom elöljárójának tiszteletére, akinek közbenjárásáért nemcsak a földön, hanem a mennyei hazában is kegyesen reménykednek*”, birtokrészeik azon részét, amelyek Bál, Kakucs és Cseres birtokon fekszenek, a bátai monostornak adományozzák.¹⁹³ A köznemesi család biztosan bátai zarándoklatát követően rendelkezett birtokainak átadásáról a kegyhely részére, lelki üdvösségük előmozdítása érdekében.

1453 pünkösdjén Halapi Balázst, Székely Tamás vránai perjel familiárisát, akinek háza is volt Bátán, útban hazafelé a titeli káptalan aszuági jobbágyai megtámadták, s ha nem tudta volna megvédeni magát, megölték volna. Védekezés közben két aranyforintot érő lovát íjlövessel megsebesítették, amibe az utóbb belepusztult. Ebben az oklevélben említik Bátát először mezővárosnak.¹⁹⁴

A városi polgári réteg zarándoklatairól a legtöbb adatot Kapisztrán Szent János szentté avatási perének irataiban találunk, s egyben ez a forrásanyag jól mutatja a két kegyhely szoros kapcsolatát a 15. század második felében. Eszerint Bába és Újlak szervezett zarándokutak állomásai voltak, ahova szárazföldön és vízen hajóval egyaránt érkeztek zarándokok. Budai jámbor asszonyok Bátára, Pécsre és Újlakra szerveztek zarándokutat. Közülük való volt Ilona, Budai Bálint özvegye, akit megpróbáltak lebeszélni az újlaki zarándoklatról, az út veszélyei miatt. Ilona Bába és Pécs után mégis elzarándokolt Újlakra, s meg is gyógyult betegségéből.¹⁹⁵ Palógi Márton felesége, Anna megbolondult, ezért megkötözve tartották, nehogy kárt tegyen magában. Ő szintén több búcsújáróhelyen megfordult, mielőtt Újlakra érkezett volna, ahol meggyógyult.¹⁹⁶ Klára, Péter pécsi polgár özvegye elkövetett vétkei miatt teljesen megbénult. *„Fogadalomból kocsival Bátára vitette magát, ahol Krisztus vérző testét nézhetik meg a hívek, hátha az isteni irgalmasság ott kegyesen cselekszik vele és meggyógyítja.”* Bátán hajóra tétette magát, s úgy folytatta zarándokútját Újlakra, ahol szintén kocsin vitette magát a kegytemplomhoz.¹⁹⁷ Szlavóniai Gál szintén bénulásos betegségben szenvedett. 1461-ben az úrnapi főbúcsúra vitette el magát szekéren Bátára, majd szekéren folytatta útját Újlakra.¹⁹⁸

¹⁹⁰ HEGYI 2005, 114–116.

¹⁹¹ DL 88508; ERŐS 2012, 1163.

¹⁹² Zichy XI. 172–173, 176–177.

¹⁹³ FEJÉR X/4. 623–624; SÜMEGI 1993, 53–54.

¹⁹⁴ SZAKÁLY 1998, 158–159; DL 106536.

¹⁹⁵ Legendák és csodák 2001, 442.

¹⁹⁶ Legendák és csodák 2001, 455.

¹⁹⁷ Legendák és csodák 2001, 459.

¹⁹⁸ Legendák és csodák 2001, 461.

A forrásokból úgy tűnik, hogy Bátán komoly kultusza alakult ki Kapisztránnak. A bátai búcsús forgatagban egymásnak mondogathatták az emberek azokat a híreket, csodás eseményeket, amelyek Kapisztrán közbenjárására történtek. Az említett Szlavóniai Gál Úrnapján tett fogadalmat és gyógyult meg, tehát ez biztosan Bátán történt. Ugyancsak Bátán tehetett fogadalmat István lábadi iskolamester, aki Gállal együtt látogatott el Újlakra, hálából gyógyulásáért.¹⁹⁹ Timori Tamás felesége, akit gyermekkorától súlyos fejfájás gyötört ugyancsak Úrnapján tett fogadalmat Kapisztrán sírjának meglátogatására, tehát ő is Bátán vett részt a főbúcsún.²⁰⁰ Ugyanez történhetett Barnabás pécsváradi pappal, aki megvakult, s szintén Úrnapján tett fogadalmat.²⁰¹

Még érdekesebb ez a kapcsolat, ha figyelembe vesszük, hogy az akkor híres kegyhely Bátáról is többen felkeresték Újlakot, s gyógyulásukat Kapisztrán Szent Jánosnak tulajdonították. Balázs varga feleségének, Veronikának olyan súlyos ízületi bántalmi voltak, hogy sem állni, sem ülni nem tudott, de amikor fogadalmat tett Kapisztrán sírjának meglátogatására, nyomban jobban lett, s tökéletesen meggyógyult. A „*sírtól saját lábán tért vissza Bátára, ezt Báta nagyobb része is tanúsítja.*”²⁰² Szláv Imre özvegye, aki Bátán Péter deák szomszédja volt, benulásos betegségben szenvedett, miután fogadalmat tett, azonnal megerősödött és visszanyerte egészségét.²⁰³ Sárközi Demeter öt-éves fiára rádőlt egy nagy fa, a fejét összezúzta, úgy, hogy halottnak hitték. Fogadalmat tettek, mire a gyermek jobban lett, s ez „*mindenkinek nagy örömet és álmélgodást okozott.*”²⁰⁴

A köznévelkedésben és a közbeszédben is összekapcsolódott a két kegyhely. A Kapisztrán sírjánál felvett egyik jegyzőkönyvben olvassuk, hogy Zalavári Bálintot így csúfolta a börtönőr: „*Ott van nekéd Báta és Kapisztrán János barát: szabadítsanak ki őket a börtönből, különben ma éjjel meghalsz.*”²⁰⁵

Úgy gondoljuk, hogy a bátai Kapisztrán-kultusz mögött olyan személyes élménynek kellett lennie, amelyből ez táplálkozni tudott még évekkel később is. A források nem említik, hogy Kapisztrán Bátán járt volna, de magyarországi utazásai, a híres kegyhely, ahol sok ember fordult meg, erre lehetőséget adtak. Szekcsői Herceg Pál, a szomszéd arisztokrata birtokos, Kapisztrán szenttéavatási perében azt vallotta, hogy korábban már találkozott Kapisztránnal és vendégül is látta őt Szekcsőn. Ezt lábfekélyének csodás gyógyulása kapcsán vallotta. Pál a fiát, Lászlót is elküldte a sírhoz, miután elmúlt a láza.²⁰⁶

Kapisztrán 1455 májusában érkezett Magyarországra. Pannonhalma, Győr, Esztergom érintésével jutott el Budára július–augusztus fordulóján. Augusztusban Fehérváron volt, szeptemberben viszont Szegeden. Átkelhetett Bátánál is a Dunán és a Káliz úton haladt Szeged irányába, majd Erdélybe a Maros mentén: Csanád, Temesvár, Arad, Lippa, Hunyad, Gyulafehérvár érintésével. 1456. január és április között ismét Budán volt. Április végén Pécssett, majd Siklós, Perecske (Villány) érintésével Kölyüdre ment. Ekkor Bátán kellett átkelnie a Dunán. Közben megfordul Szegeden és Bácsban, június végén Péterváradon, július 2-án érkezett Nándorfehérvárra.²⁰⁷

1456. április és júniusa között Kapisztrán a Duna és a Tisza mentén hirdette a keresztes háborút. Sokan jelentkeztek a keresztes zászló alá: „*kézművesek, pórok, szegény emberek, papok, deákok, kolduló barátok és ehhez hasonló bűnbánók gyülekeztek, a legtöbb karddal, parittyával, íjjal voltak felszerelve, lándzsája, puskája kevésnek volt, lovasok pedig éppen nem voltak köztük*” – olvassuk Kapisztrán kísérőjének leveléből. Herceg Ráfáel kalocsai érsek hívei között tartózkodott, hogy személyes jelenlétével biztosítsa a sikert. Gyülekezőhely volt: Bács, Kölyüd, Apatin, Szeged. Az érsek

¹⁹⁹ Legendák és csodák 2001, 461.

²⁰⁰ Legendák és csodák 2001, 466–467.

²⁰¹ Legendák és csodák 2001, 467.

²⁰² SÜMEGI 1993, 58.

²⁰³ SÜMEGI 1993, 58.

²⁰⁴ SÜMEGI 1993, 58.

²⁰⁵ ANDRIĆ 2009, 238.

²⁰⁶ ANDRIĆ 2009, 245–246.

²⁰⁷ ANDRIĆ 2009, 31.

Apatinban tartózkodott, ahova Kapisztránt várták.²⁰⁸ Mindezen adatokat figyelembe véve, úgy véljük, hogy Kapisztrán biztosan megfordult az akkor országszerte ismert és látogatott kegyhelyen, Bátán.

Ki kell emelnünk a zarándokok között a mezővárosi polgárság vagyonosabb rétegét, akik a zarándoklat mellett nyilván részt vettek a főbúcsúhoz kapcsolódó országos vásárokon is.²⁰⁹ Panasz kapcsán hallunk olyan esetről, amikor egy kisebb vagyont tulajdonítanak el mezővárosi parasztpolgártól. Decsi Jakab pesti főesperes és váci kanonok emelt panaszt Mátyás király előtt Debrentei Tamás nyitrai püspök és cikádori apát ellen, hogy a cikádori konvent ösztönzésére és akaratából jobbját, Sárközi Jánost, aki 1468. Úrnapiján hazulról, Etéről Bátára ment, név szerint is felsorolt jobbjáyaival megverette és a nála lévő 80 aranyforintot elvette tőle.²¹⁰ Nyilván nem ő lehetett az egyetlen, aki kihasználta a kegyhely adta gazdasági, kereskedelmi lehetőségeket.

A köznép zarándoklatairól még kevesebb forrás maradt fenn. Az 1434-es pápai bulla ugyan kiemeli, hogy a Szent Vér-kegyhelyet „*csodálatos népsokaság*” látogatja,²¹¹ de ők nem tudtak olyan értékes ajándékokat hozni a kegyhelyre, mint a királyok vagy az arisztokraták, amit később feljegyezhetek volna. Ezért is figyelemre méltó az az 1449-ből származó hatalmaskodási ügy kapcsán keletkezett oklevél, amely konkrétan említi a Bátára zarándokló jobbjagyokat. Töttös László jobbjagyai és népei az úrnapi főbúcsúra igyekeztek, s amikor „*Zeremlen városhoz értek, mindegyiküktől, kiknek neveit itt elősorolni sem lehet, László bátai apát vámszedői adót és vámot szedtek, kikényszerítettek és elvettek az emberek nem kis kárára.*”²¹² Az oklevélből egyértelmű, hogy sokan igyekeztek Bátára, hogy részt vegyenek a főbúcsún, s azért keletkezett jogvita az ügyből, mert a Bátára zarándoklók a szeremlei révénél vám- és adómentességet élveztek 1411-től.²¹³

Végezetül szólnunk kell még arról is, hogy a kegyhely Szobi László regnálása idején további búcsú kiváltságokat kapott. Bata 1434-ben IV. Jenő pápától kapott először pápai búcsú kiváltságot. Ekkor 10 évi és 10 quadragena búcsút lehetett Bátán elnyerni.²¹⁴ 1469-ben Mátyás király kérésére II. Pál pápa teljes búcsút engedélyezett mindazoknak, akik a cseh husziták elleni hadi vállalkozást támogatják, személyesen részt vesznek a háborúban, vagy maguk helyett fegyveres katonákat állítanak ki, vagy pénzbeli segéllyel támogatják a háborút.²¹⁵ A pápa a búcsú hirdetésére legátust küldött Németországba és Magyarországra Lorenzo Roverella ferrarai püspök személyében.²¹⁶ Maga a legátus is állított ki búcsúlevelet Bécsben 32 veszprémi kanonok részére.²¹⁷ Ugyanakkor a jelentősebb püspöki székhelyeken és kegyhelyeken is el lehetett nyerni a teljes búcsút, búcsúbiztosok útján. Bata is ezek közé tartozott. Itt László apát kapta meg azt a felhatalmazást a nunciustól, hogy teljes búcsút engedélyezhet, továbbá engedélyezheti a szabad gyóntatóválasztást, aki minden büntől, még a pápának fenntartott esetektől is feloldozhatott, ha hozzájárult a hívő a cseh husziták elleni háború költségeihez.²¹⁸ Fennmaradt egy papír oklevél, amelyet László apát állított ki mint búcsúbiztos, Kisvárdai Miklós özvegyének, Perényi Katalinnak, aki Bátára zarándokolva és adakozva a háború költségeihez, ott részesült a teljes búcsú kegyelmeiben. Az oklevelet az apát saját pecsétjével erősítette meg.²¹⁹

²⁰⁸ ANDRIĆ 2009, 31. 51. jegyzet.

²⁰⁹ Bátának hetivására mellett két országos vására is volt, az egyik Úrnapiján, a másik Szent Mihály ünnepén. K. NÉMETH 2008, 282–283.

²¹⁰ SÜMEGI 1993, 68–70.

²¹¹ SÜMEGI 1993, 49–50.

²¹² SÜMEGI 1993, 54–55.

²¹³ Rozgonyi Simon országbíró 1411-ben a bátai monostor határai között megfordulóknak vámentességet engedélyezett, akár vízen, akár szárazföldön érkeznek. Zichy VI. 166–167; SÜMEGI 1993, 40–42.

²¹⁴ SÜMEGI 1993, 49–50.

²¹⁵ GUTHEIL 2007, 246–247.

²¹⁶ FRAKNÓI 1902, 140–141.

²¹⁷ GUTHEIL 2007, 246–247.

²¹⁸ DL 88508.

²¹⁹ DL 88508.

A jubileumi szentévekhez kapcsolódó teljes búcsút kezdetben csak Rómában lehetett elnyerni a nagy bazilikák meglátogatásával.²²⁰ Az első jubileum, amelyet Magyarországra is kiterjesztettek, az 1450. évi volt. A fenyegető török veszély miatt ugyanis sokan nem tudtak Rómába zarándokolni. Ezért Hunyadi János kormányzó azzal a kéréssel fordult V. Miklós pápához, hogy a jubileum Magyarországon is elnyerhető legyen, legalább Fehérváron és Váradon, a szent királyok sírjánál.²²¹ A pápa, amikor a francia és spanyol királyok hasonló kéréseit elutasította, a magyar kormányzó kérését meghallgatta, s mindazon „*egyházi és világi főurakat, előkelő embereket és katonákat*”, akik a szent királyok sírjait felkeresik, ott gyónnak, áldoznak és alamizsnát adnak, a jubileum összes kegyelmeiben részesíti. Ez azonban az alsópapságra, a polgárookra, a jobbágyokra és a nőkre nem terjedt ki. Ezért a kormányzó újra a pápához fordult, s kérte, terjessze ki a jubileumot mindkét nemre és minden rétegre. A jubileumnak egyetlen emléke maradt fenn Lőcséről. Ebből megtudjuk, hogy V. Miklós különös kedvezményekkel még túl is szárnyalta a kormányzó kérését, amennyiben megkönnyítette a búcsúszerzés lehetőségét, mivel azt minden ember bármely székesegyházban elnyerhette.²²² Mivel a lőcsei oklevélén kívül más emléke nem maradt ennek a szentévnak Magyarországon, nem tudjuk, hogy ezt Bátán is el lehetett-e nyerni.

A következő jubileumi szentév 1475-ben volt. Mátyás király IV. Sixtus pápához fordult és kérte, hogy a jubileumi búcsút Magyarországon is elnyerhessék a hívek. A pápa teljesítette a király kérését, s Veronai Gábor erdélyi püspököt nevezte ki a jubileumi búcsú lebonyolítása kapcsán a Szentszék oldalkövetévé. Kijelölték a templomokat,²²³ ahol a búcsú elnyerhető volt, s a feltételek között szerepelt a török elleni hadjárat céljaira való adakozás.²²⁴ Ebben a szentévben Bata is kijelölt templom volt, ahol a szentévi búcsú kegyelmeiben részesülni lehetett. Bátán a búcsúbiztos azonban nem az apát, hanem a pécsi püspökvárban működő Keresztelő Szent János-társaskáptalan prépostja, Demeter lett.²²⁵ Ebből arra következtetünk, hogy Szobi apát nagyon idős ember lehetett, vagy talán már nem is élt, de utódát még nem választották meg.²²⁶ Bátáról két búcsúlevél maradt ránk, melyeket Demeter pécsi prépost állított ki.²²⁷ Eszerint még 1476 januárjában is el lehetett nyerni a búcsúkiáltást Bátán.

Összegzésként megállapítható, hogy Szobi László kormányzása idején a bátai kegyhely virágkorát élte, ahova uralkodóktól a köznépig zarándokolt a magyarság, s ahol teljes búcsúban, sőt még a római jubileumi búcsúban is részesülhettek a hívek.

²²⁰ SÜMEGI 1998, 142–143.

²²¹ V. KOVÁCS 1971, 144–145.

²²² SÜMEGI 1998, 142.

²²³ Kassáról és Pozsonyból is maradtak fenn a jubileumi évben kiállított búcsúlevelek, Kassáról hét, Pozsonyból egy oklevél. SÜMEGI 1998, 143.

²²⁴ Mátyás elégedetlen volt a jubileumi búcsú kapcsán befolyt összegekkel, legalábbis ez derül ki 1476. január 11-én IV. Sixtus pápához intézett leveléből. V. KOVÁCS 1971, 247.

²²⁵ Zichy XI. 172–177; FEDELES 2005, 347.

²²⁶ Valószínűsítjük, hogy az apát 1476. április 20-a után halt meg, mert ekkor egy hatalmaskodási ügy kapcsán még említik a bátai apátot (TML Kammerer: számozatlan cédulák). Utóda, Lénárd apát első említése az 1480. évi kereszties búcsú kapcsán történik, ekkor ő a búcsúbiztos, s ezt a búcsút IV. Sixtus pápa 1479. június 1-jén hirdette meg, tehát akkor már törvényes apátja volt a monostornak. SÜMEGI 1993, 72.

²²⁷ Korábban már említettük, hogy a Várdai család több tagja Bátán nyerte el a jubileumi búcsút. Zichy XI. 172–173, 176–177.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDRIĆ 2009 ANDRIĆ, Stanko, *Kapisztrán Szent János csodái*. Budapest 2009.
- ÁRVAI 2014 ÁRVAI Tünde, *Vallásos áhítat és hatalmi reprezentáció a Garai családban*. In: *Mesterek és Tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudományok területéről*. Szerk. Böhm Gábor – Feleles Tamás. Pécs 2014, 81–105.
- BÁLINT 1977 BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium I–II*. Budapest 1977.
- BÁNLAJKY 1928 BÁNLAJKY József, *A magyar nemzet hadtörténelme. X*. Budapest 1928.
- BÉKEFI 1894 BÉKEFI Remig, *A czikádori apátság története*. Pécs 1894.
- BÉKESI 1899 BÉKESI Emil, *Magyar írók az Anjouk és utódaik korában (1301–1458). Második, befejező közlemény*. *Katholikus Szemle* 13 (1899) 761–820.
- BONFINIS 1936 BONFINIS, Antonius de, *Rerum Ungaricarum Decades I*. Ed. Fögel, József – Iványi, Béla – Juhász, Ladislaus. Lipsiae 1936.
- BONFINI 1995 BONFINI, Antonio, *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Budapest 1995.
- C. TÓTH 2015 C. TÓTH Norbert, *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században II. rész. A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”*. Budapest 2015. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 8.)
- CALLIMACHUS 1766 CALLIMACHUS, Philippus, *De rebus Wladislai. Liber II*. In: Schwandtner, Johann Georg, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini...* Vindobonae 1766, II. 473–476.
- DLUGOSSIUS 1711 DLUGOSSIUS, *Historiae Polonicae. Libri XII*. Lipsiae 1711.
- E. KOVÁCS 1990 E. KOVÁCS Péter, *Matthias Corvinus*. Budapest 1990.
- ELEKES 1951 ELEKES Lajos, *Hunyadi hadserege*. *Századok* 84 (1950) [1951] 85–120.
- ELEKES 1952 ELEKES Lajos, *Hunyadi*. Budapest 1952.
- ENGEL 1984 ENGEL Pál, *Hunyadi János kormányzó itineráriuma*. *Századok* 118 (1984) 5. sz. 974–997.
- ENGEL 1987 ENGEL Pál, *Magyarország bárói. Rövid életrajzok. Garai (II.) Miklós nádor*. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I. Tanulmányok*. Szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde. Budapest 1987, 416–420.
- ENGEL 2001 ENGEL Pál, *Középkori magyar adattár*. CD-ROM. Budapest 2001.
- ERŐS 2012 ERŐS Katalin Renáta SSND, *Bencés búcsúk a középkori Magyarországon*. In: *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. 2*. Szerk. Illés Pál Attila – Juhász-Laczik Albin. Budapest 2012, 1151–1168. (Rendtörténeti Konferenciák 7/2.)
- FEDELES 2005 FEDELES Tamás, *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.)

- FEDELES 2009 FEDELES Tamás, *A püspökök és városuk. A 14. század derekától Mohácsig*. In: A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs 2009, 109–154. (A Pécsi Egyházmegye története. I.)
- FEJÉR Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. Fejér, Georgius. Budae 1828–1844.
- FESSLER 1816 FESSLER, I. A., *Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen IV/2*. Leipzig 1816.
- FÉNYES 1847 FÉNYES Elek, *Magyarország leírása*. Pest 1847.
- FRAKNÓI 1899 FRAKNÓI Vilmos, *Werbőczy István életrajza*. Budapest 1899. (Magyar Történelmi Életrajzok)
- FRAKNÓI 1902 FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összekötetései a római Szent-székkal. A konstanzi zsinattól a mohácsi vészig II*. Budapest 1902.
- FUXHOFFER – CZINÁR 1869 FUXHOFFER, Damianus – CZINÁR, Maurus, *Monasteriologiae regni Hungariae I–II*. Vindobonae–Strigonii 1869.
- GUTHEIL 2007 GUTHEIL Jenő, *Veszprém város okmánytára (1002–1523)*. Veszprém 2007. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.)
- HÁZI 1926 HÁZI Jenő, *Sopron szabad királyi város története I. rész 5. kötet. Oklevelek és levelek 1460-tól 1481-ig*. Sopron 1926.
- HEGYI 2005 HEGYI Géza, *Bálványosvár és a nagypolitika (1456–1463). A Várdai és a losonci Dezsőfi család küzdelme a bálványosvári uradalomért*. Erdélyi Múzeum 67 (2005) 3–4. sz. 105–130.
- HELTAI 1981 HELTAI Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit. Budapest 1981. (Magyar Helikon)
- HO *Hazai okmánytár I–VIII*. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Pest–Budapest 1865–1891.
- HORVÁTH 2011 HORVÁTH Richárd, *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*. Budapest 2011. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 12. – Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 2.)
- HÓMAN – SZEKFŰ 1935 HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula, *Magyar történet III*. Budapest 1935.
- HORVÁT 1820 HORVÁT István, *Werbőczy István emlékezete, melyet a hármas törvénykönyv törvényes bevételének harmadik századára készített. II. kötet (Levélgyűjtemény W. emlékezetéhez)*. Pest 1820.
- HUSZTI 1927 HUSZTI József, *Callimachus Experiens költeményei*. Budapest 1927.
- K. NÉMETH 2008 K. NÉMETH András, *Sokadalmak és hetipiacok a későközépkori Tolna megyében*. WMMÉ XXX (2008) 281–295.
- KAMMERER 1896 KAMMERER Ernő, *Millenniumi emlékbeszéd. Jegyzőkönyv Tolna vármegye díszközgyűléséről*. Szegszárd 1896.
- KAPOCS – KŐHEGYI 1980 KAPOCS Nándor – KŐHEGYI Mihály, *Szeremle középkori oklevelei a Zichy-okmánytárban*. Baja 1980. (Bajai Dolgozatok 4.)
- KATONA 1794 KATONA, Stephanus, *Historia Critica Regum Hungariae, Historia regum stirpis austriacae. Tomulus 1, Ordine XX. 1526–1540*. Buda 1794.

- KISS 2006 KISS Gergely, *Abbatia regalia–Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok egyházi helyzete a 11–13. században*. Budapest 2006. (METEM Könyvek 51.)
- KNAUZ 1890 KNAUZ Nándor, *A Garam-melletti szent-benedeki apátság története I*. Budapest 1890.
- KÓNYI 1937 KÓNYI Mária, *Hunyadi János bátai csatája*. Magyar Kultúra 9 (1937) 267–269.
- KÓNYI 1940 KÓNYI Mária, *A bátai apátság és csodálatos szent vér ereklyéje*. In: *A bátai apátság és Krisztus-vére ereklyéje*. Szerk. Csalog József. Szekszárd 1940, 7–37. (Tolna vármegye multjából 5.)
- KÖBLÖS 1994 KÖBLÖS József, *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával*. Budapest 1994. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12.)
- KUBINYI 1988 KUBINYI András, *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején*. Századok 122 (1988) 1–2. sz. 147–215.
- KUBINYI 1998 KUBINYI András, *Dél-magyarországi bencés apátok 1449. évi szekszárdi gyűlése*. In: *Hermann Egyed Emlékkönyv*. Szerk. Sümei József – Zombori István. Bp. 1998, 189–194. (METEM Könyvek 20.)
- KUBINYI 2004 KUBINYI András, *Adatok a Mátyás-kori királyi kancellária és az 1464. évi kancelláriai reform történetéhez*. In: *Tíz éves a bölcsészképzés a miskolci egyetemen*. Szerk. Lendvai L. Ferenc. Miskolc 2004, 25–58. (Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica Tomus IX. Fasciculus 1.)
- Legendák és csodák 2001 *Legendák és csodák (13–16. század). Szentek a magyar középkorból II*. Összeáll. és szerk. Madas Edit – Klaniczay Tibor. Budapest 2001. (Millenniumi magyar történelem. Források)
- LUKCSICS 1931–1938 LUKCSICS Pál, *XV. századi pápák oklevelei I–II*. Budapest 1931–1938. (Monumenta Hungariae Italica 2.)
- MÁLYUSZ 1984 MÁLYUSZ Elemér, *Zsigmond király uralma Magyarországon. 1387–1437*. Budapest 1984.
- MIECHOVIUS 1521 MIECHOVIUS, Mathias, *Chronica Polonorum*. Cracoviae 1521.
- NEUMANN 2014 NEUMANN Tibor, *Werbőczy István származása*. In: *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 600 esztendő múltán*. Szerk. Máthé Gábor. Budapest 2014, 29–55.
- OTTENDORF 1943 *Budáról Belgrádba 1663-ban. Ottendorf Henrik képes útleírása*. Szövegét kiad., ford., bevez. Hermann Egyed. [Pécs] 1943. (Tolna vármegye multjából 7.)
- PATAKI 1936 PATAKI József, *A Sárköz gazdasági és településföldrajza*. Pécs 1936.
- PÓR 1873 PÓR Antal, *Hunyadi János*. Budapest 1873.
- PRT *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII*. Szerk. Erdélyi László – Sörös Pongrácz. Budapest 1902–1916.
- RÓNAI HORVÁTH 1895 RÓNAI HORVÁTH Jenő, *Magyar hadi krónika I. A honfoglalástól a mohácsi vészig*. Budapest 1895. (Magyar Hadtörténelmi Könyvtár 3.)

- SCHRAUF 1892 SCHRAUF Károly, *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. Budapest 1892. (Magyarországi tanulók külföldön II.)
- SIPTER 1973 SIPTER Gézáné, *Korok és emberek. Tolna megyeiek életrajzgyűjteménye*. Szekszárd 1973.
- SROKA 1995 SROKA, Stanisław A., *I. Ulászló itineráriuma (1440–1444)*. Történeti Tanulmányok IV. (1995) 21–48.
- SÜMEGI 1993 SÜMEGI József, *Báta a középkori és törökkori forrásokban*. In: Báta évszázadai. Emlékkönyv a bátai apátság alapításának 900 éves évfordulójára. Szerk. V. Kápolnás Mária. Báta 1993, 13–126.
- SÜMEGI 1997 SÜMEGI József, *Bátaszék és környéke a középkorban*. In: Bátaszék története kezdetektől 1539-ig. Szerk. Dobos Gyula. Bátaszék 1997, 76–428. (Bátaszék monográfiája I.)
- SÜMEGI 1998 SÜMEGI József, *Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez a középkori Magyarországon*. In: Hermann Egyed emlékkönyv. Szerk. Sümegi József – Zombori István. Budapest 1998, 101–155. (METEM Könyvek 20.)
- SÜMEGI 2008 SÜMEGI József, *Szantai Gergely fia Pál, bátai apát (1400–1424)*. WMMÉ XXX (2008) 265–280.
- SÜMEGI 2014 SÜMEGI József, *Báta és a Garaiak I*. WMMÉ XXXVI (2014) 253–288.
- SZAKÁLY 1998 SZAKÁLY Ferenc, *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt (1314–1525)*. Szekszárd, 1998.
- SZEGFŰ 1989 SZEGFŰ László, *Az Árpád-ház kihalásától Mohácsig*. In: Baja története I. Szerk. Kőhegyi Mihály. Baja 1989, 77–158.
- TEKE 1980 TEKE Zsuzsa, *Hunyadi János és kora*. Budapest 1980.
- TELEKI 1861 TELEKI József, *Hunyadiak kora Magyarországon I–XII*. Pest 1857–1861.
- THURÓCZY 1978 THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*. Ford. Horváth János. [Budapest] 1978. (Bibliotheca historica)
- TÜSKÉS 2008 TÜSKÉS Anna, *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között*. Budapest 2008.
- UDVARDY 1991 UDVARDY József, *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*. Köln 1991. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.)
- V. KOVÁCS 1971 *Magyar humanisták levelei XV–XVI. század*. Szerk. V. Kovács Sándor. Budapest 1971.
- V. KOVÁCS 1986 *Mátyás király levelei*. Vál. V. Kovács Sándor, ford. Bellér Piroska. Budapest 1986.
- VÁRADY 1897 VÁRADY Ferenc, *Baranya múltja és jelene II*. Pécs 1897.
- WERTNER 1897 WERTNER Mór, *A Garaiak*. Századok 31 (1897) 902–938.
- Zichy *A Zichy és vásonkeői Zichy-család idősebb ágának okmánytára I–XII*. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál. Budapest 1871–1931.
- ZsO *Zsigmondkori oklevéltár I–II/1–2*. Összeállította Mályusz Elemér. Budapest 1951–1958; *III–VII*. Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk. Borsa Iván. Budapest 1993–2001; Borsa Iván – C. Tóth Norbert: *VIII*. Budapest 2003. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II.)

RÖVIDÍTÉSEK

DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
TML Kammerer	Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, XIV/6. Kammerer Ernő hagyatéka, Vegyes cédulák
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

Báta és a Garaiak II.

László Szobi, Abt aus Báta

Die ersten zwei Generationen der Palatinusfamilien Garai hatten eine direkte Beziehung mit dem benediktischen Mönchkloster in Báta. Über die zwei nächsten Generationen kann man es nicht mehr sagen, obwohl auch die Bátaer Wallfahrt vom Palatinus László Garai und Jób Garay beweislich ist. Ein Grund dafür läßt sich beim Schicksal der Familie finden, da die vom László Garai geführte Armee im Januar 1441 bei Báta eine schwere Niederlage vom János Hunyadi erlitt. Ein anderer Grund ist mit der Person des Bátaer Abten, László Szobi verbunden, er und seine Familie gehörten nämlich in den Kreis der Rivalenfamilie Hunyadi.

László Szobi war der Abkömmling einer niederen adeligen Familie von intellektueller Abstammung. Sein Vater, Bertalan Sóji war Spruchrichter des Landes, der die Gemeinde Szob erworben hat und damit auch die Zukunft der Familie fundierte. Sein Sohn László wurde zum Benediktinermönch und führte seine Universitätsstudien in Wien und erhielt dann die Bátaer Abtei als Erbschaft. Sein Bruder János war der Vizegespan von János Hunyadi, dann Burgvogt in Buda. Nach seinem Tode half der Abt László die Karriere der Kinder seines Bruders anzubahnen. Am Anfang der Herrschaft des König Matthias war Peter Szobi der kroatische-slawonische Ban, sein Sohn war das Mitglied des königlichen Rates bei den Jagello-Königen. Später wurde dann István Werbőczy – als Schwiegersohn und Erbe von Mihaly Szobi – zum königlichen Spruchrichter, dann zum personalen Vertreter des Königs, bzw. Palatinus.

Während der langen, beinahe vierjahrzehntelangen Regierung von László Szobi war die Gemeinde Báta von der Hunyadi-Familie unterstützt und die Bekanntheit des Gnadenortes steigerte sich weiter. Die friedliche Regierung des Abtes László trug zur Entwicklung der Gemeinde bei, die im Jahre 1453 bereits als Marktfleckens (Landstadt) erwähnt wurde. Ihr Hafen, Landesmärkte machten sie zu einem bedeutenden Handelszentrum, welches wegen der zahlreichen Pilgergruppen noch bekannte wurde. Die Wallfahrten der Herrscher steigerten die Bekanntheit des Gnadenortes auch weiter. Die besondere Anhänglichkeit der Familie Hunyadi zu dem Bátaer Gnadenort läßt sich durch den Sieg von János Hunyadi erklären, da er im Jahre 1441 das Heer der rebellischen Barone in der Nähe der Gemeinde besiegte und damit nicht nur den Frieden und die gesetzliche Ordnung im Land wiederherstellte, sondern auch seine eigene politische Karriere begründete. János Hunyadi, Erzsébet Szilágyi und dann auch König Matthias schenkten dem Gnadenort prunkende Meßkleidungsgeschenke. Die Anhänglichkeit von László Hunyadi war tiefgreifend, als er vor seiner Hinrichtung so verfügte, daß ein schwarzes Meßgewand nach Báta transportiert werden soll.

In der Zeit des Abtes László konnte man bereits vollkommenen Ablaß erhalten und im Jahre 1474 konnten die die Wallfahrtskirche besuchenden Gläubigen einem Jubiläumsablaß teilhaben. Es läßt sich annehmen, daß auch Janos Kapisztran den damals schon landesweit bekannten Gnadenort besuchte.

BALÁZS KOVÁCS SÁNDOR:

Hitviták tüzeben

Vallási viták az Alsó-Dunamelléken a reformáció századában

A nagy világvallások történetét különböző intenzitással végigkísérték a hitviták. Ennek okai több-félék: a hit egyéni megélése, a vallási élet társadalmi vonatkozásai, a vallási rendszerek érintkezése a társadalmi étellel, az egyházak megszilárdulása, a dogmák kialakulása, a vallások különbözőségei mind szerepet játszottak a hitről való beszéd formáiban. A hitviták formáit és témáit a sokszínűség jellemzi. A Luther fellépését követő másfél évszázad egyik alapvető és meghatározó irodalmi műfajként élt a hitvita írásban és szóban egyaránt. Már a korai időben az emberek széles körét érdekelték az újonnan megjelent vitatételek és álláspontok, hiszen még egy kisebb falu lakossága sem maradhatott közömbös papjának felekezeti szerepét látván. A megrendezett hitvitákon a döntőbírák (arbiterek) is szerephez jutottak. Ők vezették a hitvitát, melyről jegyzőkönyvet készítettek, s ezt esetenként ki is nyomtatták. Ha egyértelművé vált, hogy ki a vesztes, őt akár halálbüntetés is sújthatta (lásd nagyharsányi hitvita), máskor száműzték, vagy tanításai visszavonásának írásos ki nyilvánítására kényszerítették (rezervális).¹

A hitvita szó hétköznapi használatban meglehetősen heterogén jelenségcsoportot jelöl. A hitviták a reformáció és a katolikus megújulás korának tipikus kommunikációs formáját jelentik, amelyben a keresztény hittel kapcsolatos vitás kérdéseket tárgyaltak, s főként az ész eszközeire hivatkozva védelmezték a Szentírásból, illetve az egyházi hagyományokból megismertnek tartott igazságot, illetve cáfolták az ettől eltérő nézeteket. Hitvitának nevezünk minden olyan szellemi, intellektuális összecsapást, amely a középkori vallásosság és egyház átalakulását, és az ezzel összefüggő intézményi, kulturális, civilizációs változást kísérte vagy formálta, tartalmilag pedig egyházi, vallási vagy valláspolitikai kérdéseket tárgyalt, illetve a létrejövő új egyházak és a régi egyház tanításbeli eltéréseire, valamint ezek egymás közötti vagy a világi hatalomhoz fűződő viszonyának rendezésére vonatkozik.²

A vallási disputáció a reformáció korának demonstratív és népszerű műfaja volt, amely törté-

¹ HARGITTAY 2017, 588–589.

² HELTAI 2018, 258.

nelmi eseményként tömegeket is megmozdíthatott, írott formában pedig az olvasók viszonylag széles rétegéhez jutott el. A különféle teóriákban gondolkodó ellenfelek egymás meggyőzésére törekedtek és ennek érdekében felvonultatták eszmerendszerüket alátámasztó összes érveiket. E szellemi csatározásokban részt vevő felek teológiai tételeik bizonyítása során felhasználták a kor minden bevonható, tudományos vagy annak tartott eredményét. A vallási disputáció műfajának múltja a középkori zsidó-keresztény-mohamedán teológiai polémiákra vezethető vissza. A reformáció korának hitvitái formailag alig, tartalmilag azonban lényegesen különböztek azoktól. A 16. század elejétől ugyanis már nem az egyetemes kereszténység védelmében fellépő egyház és a zsidó-mohamedán ellenfelek között húzódnak a főbb frontvonalak, hanem a kereszténység különféle irányzatai álltak ki egymás ellen. A katolikus – protestáns, majd a reformáció áramlatai között tartott disputákon nem homlokegyenest ellentétes teológiai koncepciók csaptak össze, hanem lényegileg azonos források alapján és relatíve közös bázisú hittételek igazsága, illetve tagadása körül bonyolódtak a viták. A leghevesebb szellemi csatározások az ideológiailag önálló antitrinitárius csoportok és a kereszténység hagyományos Szentháromság-tanítását hirdető egyházak között robbantak ki.³

Az 1569. évi nagyváradi hitvita után megindult az unitárius⁴ előretörés, a Kőrös-Maros-közön és az Alföldön át már 1570 folyamán elérte Baranyát s a reformáció e legradikálisabb irányzata itt a reformátusokkal Laskón, Nagyharsányban és Pécssett folytatott vitatkozások következményeképpen megvetette lábát, majd az 1573 táján Nagykozáron és 1574-ben immár másodízben Nagyharsányban tartott disputák után eddig megszerzett bázisait megerősítette, sőt a megye jelentős területeit a református egyháztól el is hódította. Valójában azonban a szentháromságtagadás itteni megjelenéséről csak annyit tudunk bizonyosan, hogy valamikor 1570. augusztus 10-e előtt a reformátusok és az antitrinitáriusok között hitvitára került sor Laskón és Tolnán, amelyben Melius Juhász Péter tudomása szerint a helvét hitvallásúak győzedelmeskedtek. (Itt jegyezzük meg, hogy Szegedi Kis István már 1569. április 22-e előtt szükségesnek érezte írásban felvenni a küzdelmet a háromságtagadók ellen; e napon fejezte be ugyanis *Assertio vera de Trinitate...* című munkáját. Ezt egyelőre nem lehet eseményhez kötni, bár a Fejér megyei antitrinitáriusokról szóló első híradás, 1570 vége nem esik oly távol az *Assertio* megírásától, hogy ne gondolhatnánk ővelük folytatott vitákra.) Ezzel meg is szakad a sor: ezt követően csak 1572-ből vagy 1573-ból van biztos tudomásunk két Szentháromság-tagadó lelkész (Jászberényi György és Válaszúti György) baranyai működéséről.⁵

Az 1570-ben Erdélyből érkezett antitrinitáriusok révén tovább színesedett a pécsi egyházmegye vallási képe. A brutalitástól sem mentes vallási villongások után erős közösségeik jöttek létre Pécssett, Siklóson és Nagyharsányban. Itt iskolákat tartottak fenn, sőt a volt püspöki központban kiszorították a reformátusokat és a könyvtárral felszerelt, a tehetős pécsi közösség által finanszírozott gimnáziumban magas szintű képzést folytattak. Iskolájukban latin, héber, görög nyelvet és teológiai ismereteket is tanítottak. A pécsi unitáriusok vezetőjének, Válaszúti Györgynek⁶ a képzettségét

³ VÁLASZÚTI 1981, 9.

⁴ E vallásfelekezetet neveztek ariánusnak, antitrinitáriusnak, azaz Szentháromság-tagadónak. Ez a felekezet a 4. században élt Arius tanait újították fel, és legnagyobb hatású hirdetője a spanyol Servet Mihály volt. Az unitáriusok Isten egyszemélyűségét vallották, s ezzel szembekerültek nemcsak a római katolikus hitelvekkel, hanem a lutheri és a kálvini reformációval is, amelyek együttesen támadták őket. Ők maguk viszont minden vallás iránt türelemmel viseltek és a teljes toleranciát hirdették. Az a remény élt sokukban, hogy az antitrinitárius vallásban találkozhatnak zsidók, keresztények és muzulmánok is, s kiküszöbölhetik koruk súlyos eszmei, sőt politikai és katonai ellentéteiket. – BENDA 1991, 90.

⁵ SZAKÁLY 1995, 294.

⁶ **Válaszúti György** (Válaszút, ? – ?): unitárius lelkész. Kolozsvárott tanult, ahol 1571-ben seniorságot viselt. Innen 1572 nyarán Baranyába ment és már 1574-ben másodpap volt Pécssett. Ebben a minőségében játszott fontos szerepet a budai hitvita után Veresmarti Illésnek és társainak a kivégzéstől való megmenekülésében. Majd 1588-ban mint már elsőpap állt hely elveitért Skaricza Mátéval szemben a pécsi dispután, amelynek lefolyását részletesen megírta, s talán ki is adta, noha csak kéziratban maradt fenn. Írt még terjedelmes cáfolatot Szegedi Kis István a szentháromságot védő munkája ellen, de ez nem jelent meg. További sorsáról csak annyi ismeretes, hogy 1601-ban már nem élt. – ZOVÁNYI 1977, 672; BALÁZS KOVÁCS 2017, 476.

mutatja, hogy 1588-ban hitvitára vállalkozott a helvét irányhoz tartozó Skaricza Mátéval⁷ Pécsett, amely esemény a Pécsi Disputa néven került be a történelmi köztudatba.⁸

A NAGYHARSÁNYI HITVITA VAGY ZSINAT?

A dunántúli hódoltsági területekről is vannak emlékeink arra nézve, hogy már az 1570-es évek legelején több kisebb jelentőségű hitvita zajlott le Laskón, Tolnán, Kozáron és másutt. Ekkorra már nyilvános hitvitákra került sor Nagyharsányban a kálvinisták és az unitáriusok között⁹, a falu népe az Erdélyből jött unitárius prédikátor Alvinczi György¹⁰ mellé állt, őt jelentette ki győztesnek, református papját menesztette. Nagyharsányból az unitarizmus tovább terjedt és hamarosan már iskolát is szerveztek. Itt volt prédikátor az irodalomból is ismert Vásárhelyi Mihály és Válaszúti György, mindketten Kolozsvárról jöttek. 1576-ban a hercegszöllősi kánonok már védekezésre készítetik a református egyházat. A disputák ekkor már napirenden voltak a megyén belül élőkkel és azon kívüliekkel, elsősorban a tolnai reformátusokkal. Látván az unitáriusok előretörését, több eredménytelen vita után 1574-ben Veresmarti Illés¹¹ hercegszöllősi prédikátor, alsó-dunamelléki püspök több

⁷ **Skaricza Máté** (1544, Ráckeve – 1591. március 21, Ráckeve): reformátor. Apai ágon horvát, anyai ágon ráckevei magyar családból származott. Ráckeven, Padovában, Genfben, Wittenbergben tanult, s Angliában is megfordult. 1563-ban Szegedi Kis István ajánlásával egy esztendeig pesti tanító, 1564-ben ráckevei segédtanár Szebeni János mellett, innen két év múlva Kolozsvárra ment tanulmányai folytatására, tanítója Károlyi Péter volt. Egy év után Szegedi Kis István visszahívta Nagyváradról, magával hozta Kaplonyi A. Tamást, akivel később együtt utazott Padovába. 1567-ben fél évre jászberényi, 1568 elején pedig ismét a ráckevei tanítóságot vállalta el. 1569 áprilisában külföldre indult Szegedi Kis István és néhány módosabb ráckevei polgár támogatásával. A padovai egyetemen tanult, majd bejárta Itáliát. 1570-ben hat hónapot töltött Genfben, rendszeresen találkozott Théodore de Bézével, aki Kálvin jelentelen sírját is megmutatta neki. Zürichben Heinrich Bullingernél vendégeskedett, majd a bázeli egyetemre távozott, Martin Bucer vejénél lakott. 1572-ben tért vissza szülőföldre, ahol lelkésszé választották. Jelen volt a hercegszöllősi zsinaton, melynek kánonjai kiadásáról ő gondoskodott. 1588-ban hitvitát folytatott Pécsett az unitárius Válaszúti Györggyel. Nagy érdemeket szerzett Szegedi Kis István hátrahagyott műveinek sajtó alá rendezésével, kiadásával és a szerző életrajzával. – BOD 1766, 241; PALLAS XV. 1897, 24; HERPEI 1936, 17–20; MÉSZÁROS 1972, 307–314; KATHONA 1974, 83–84; ZOVÁNYI 1977, 547; MARKÓ V. 2004, 1188; SZABÓ 2017, 221–222.

⁸ VARGA 2005, 251.

⁹ SZAKÁLY 1994, 14–31.

¹⁰ **Alvinczi György** (? – Nagyharsány, 1574): unitárius lelkész. Életéről szinte semmit tudunk. Egyes források szerint Brassóban tanult, majd Kolozsvárot iskolaigazgató volt, de ez nem nyert bizonyítást. Az viszont könnyen elképzelhető, hogy Basilius István vezette antitrinitárius hittérítőkkal érkezett Erdélyből Magyarország területére, hogy azután a Dél-Dunántúlon, Pécs környékén terjessze az unitárius tanokat. Az 1570-es évek elején lett Nagyharsány unitárius lelkésze. – RETKES 2010.

¹¹ **Veresmarti Illés** (Vörösmart, ?–Hercegszöllős, 1589.): református (1572–1589). Wittenbergben tanulhatott 1557-ben, s onnan hívták haza. Laskón, majd Hercegszöllősön lelkész. Hitfelei között nagy tekintélyt vívott ki, elismerték tudományos felkészültségét. „*Mint tudományosan képzett férfit, akkoriban dus és becses könyvkészlettel birt.*” (IPOLYI 1875, 3.) 1566-ban az alsóbaranyai egyházmegye esperese, 1572-ben püspökké választották az alsó-dunamelléki református egyházkerületben. Részt vett 1574-ben a nagyharsányi hitvitán, ahol Alvinczi György, Tolnai Ambrus Lukács, az antitrinitáriusokhoz csatlakozott pap győzedelmesen „*ostromolta a Vörösmarti Illyés püspök, Mányoki Péter, Siklósi Miklós és mások által védett szentháromsági tant és Krisztus istenségét.*” (FÖLDVÁRY I. 1898, 43.) Halála után három gyermeke maradt: Hercegszöllősi Gáspár, aki atyja prédikátorságának helyszíne nyomán vehette fel a Hercegszöllősi nevet, Vörösmarti Mihály és Vörösmarti István, kik „*egyenként hírneves férfiak voltak, atyjukhoz hasonlóan tudományral és kegyességgel jeleskedők s ugyancsak atyjukéhoz hasonló kopaszágukkal és nagy szemöldökükről híresek.*” (FÖLDVÁRY I. 1898, 162.) Az 1576-os hercegszöllősi zsinat az ő vezetése mellett fogadta el a régebbi baranyaiból református szelleművé alakított kánonoskönyvet. Hercegszöllősön halt meg 1589-ben. Egyházának kiépítésében szerzett multhatatlan érdemeket. A szuperintendens székhelyéül Hercegszöllőst választotta, s haláláig ott fejtette ki áldásos ténykedését. Az ő irányításával, hozzáértésével erősödött a hercegszöllősi püspökség. Határai kitágultak, majd félországnyira terjedtek, s öt senioratusban éltek a hitéletet. A tudós püspök azt is felismerte, hogy az iskolák virágzása nélkül a gyülekezetek nem takaríthatnák be a termést. A Drávaszög falusi és mezővárosi iskoláiban a kor neves iskolamesterei készítették fel a parasztfiákat a tudományos pályára, s ennek köszönhetően rajokban indultak a hazai és külhoni felsőbb iskolákba, hogy tudománnyal felvértezve jó tanítók és képzett hittérítők legyenek. Könyvet is írt „*a Fiú Isten megoltalmazására*”, melynek csak pár részletéről maradt emlékezés, de még nyomtatási helye és ideje sincs meg, csak hogy Decsi Gáspár írt hozzá előszót. – KÁLMÁN 1882, 91–95; ZOVÁNYI 1977, 685; LÁBADI 200, 276–277; DEBRECENI EMBER 2009, 770.

református prédikátorral (Siklói Miklós¹², Kálmáncsehi Mányoki Péter¹³) Nagyharsányba ment, ahol vitára hívta ki Alvinczi György helybeli és Tolnai Ambrus Lukács¹⁴ siklói unitárius papot. A vitában a többségben lévő reformátusok megállapították, hogy az unitáriusok hittételei „hamisak és hazugok”, ezért prédikátoraikat eretnekségért halálra ítélték. Tolnai Lukács Pécsre menekült, Alvinczi Györgyöt azonban ott helyben felakasztották.¹⁵

Már Zoványi Jenőnek feltűnt, hogy a dispután egyenlőtlen erők kerültek szembe egymással. Ezért megpróbált magyarázatot találni arra, hogyan lehettek Veresmarti Illésék ugyanazon ügyben egyszerre érdekelt felek és döntnökök „Ezek ketten valami külső kényszer alatt állhattak – írja Alvinczi Györgyről és Tolnai Ambrus Lukácsról – mert másképpen aligha mentek volna bele egy olyan vitatkozásba, melyben nemcsak, hogy jóval többen voltak ellenfeleik, hanem döntőbírákul is egyoldalúan ezek soraiból nevezte ki Veresmarti Illés magát meg Siklói Miklóst és Kálmáncsehi Mányoki Pétert.”¹⁶ Ilyen „külső kényszer” alatt Alvinczi György csak abban az esetben állhatott, ha lelkészársai és hívei támogatásától megfosztva, esetleg fogolyként kellett bírái elé állnia. Valószínűbb azonban, hogy jelen sem volt a felette és Tolnai Ambrus Lukács felett kimondott ítéletnél, mint ahogy Tolnai Ambrus Lukács nem lehetett ott. Válaszúti György egyazon gondolatmeneten belül emlegeti a Veresmarti Illéssel folytatott „Küüuido”-i (?) és a két nagyharsányi hitvitát Alvinczi György elítélését. Tulajdonképpen nem mond mást, mint hogy a reformátusok vezetője az említett disputákat nem az igazság feltárására, hanem arra használta fel, hogy az antitrinitáriusokat veszélybe sodorja. Azt azonban nem állítja, hogy a „veszedelem” e hitviták valamelyikén következett Alvinczi Györgyre. Sőt: az elveszejtését felróvó mellékmondatot a „végre” szócskával köti az előzőhöz – vagy választja el attól? – ami azt a benyomást kelti, hogy különböző időpontokban lejátszódott eseményekről beszél. (Amit egyébként az is valószínűsít, hogy Válaszúti György egy füst alatt három hitvitára utal.) Nem feltétlenül kell hitvitára magyarázni, Válaszúti György azon passzusát sem, miszerint Veresmarti Illés azért eszközölte ki nagy pénzen Alvinczi György felakasztatását, mert „az ő tudatlanságát nem oltalmazhatá különben ellene”. Jól tudjuk ugyanis, a hitvitákat levelezés előzte meg, amelyben a kihívó fél tézisszerűen ismertette saját hitelveit, rendszerint nem éppen kíméletes és udvarias hangnemben.¹⁷ Elképzelhető, hogy e beszámoló-részlet úgy értendő, hogy Veresmarti Illés ilyen és hasonló írásokból ráébredt arra, hogy ha vitára kerül sor, nem lehet a háromságtagadók méltó ellenfele, s jobb ha a szellemi fegyverek helyett nagyon is világiakhoz folyamodik.

Ilyenformán Válaszúti György idézett szövege megenged más értelmezést is, mint amilyet neki szokás tulajdonítani. Nevezetesen: miután az alsó-baranyai református hierarchia annak ellenére

¹² **Siklói Miklós:** református lelkész. Siklóson született, s így Tolnán való tanulása feltételezhető- Valahol Baranyában lelkészkedett, Nagyharsányban és Pesten 1574-ben vitázott az unitáriusokkal. 1576-ban jelen volt a hercegszőlősi zsinaton, az ott elfogadott kánonokat magyarra fordította és szerepe lehetett a kiadásuknál, melyet Huszár Dávidnak a kánonok magyar szövege után hozzá intézett latin verse mutatja. Van olyan vélemény mely szerint ott volt Szigetvár 1566. évi ostrománál, az azonban igaz, hogy Zrinyi Miklós szigetvári hős halálára emlékverset írt a következő kiadványban: De Szigetho Hungariae propugnaculo, A Turca Anno Christi M.D.LXVI. obsessio et expugnatio opusculum Consecratum Virtuti Et Immortalitati Illustrissimi Et Nobilissimi Dn. Nocolai Comitis a Zerinio etc. Collectedum opera Albini Nivenantii. Witenbergae 1587. (RMK III. 765). – KATHONA 1974, 40; DEBRECENI EMBER 2009, 202; 211; 483; 739; BALÁZS KOVÁCS 2017, 472.

¹³ **Kálmáncsehi Mányoki Péter:** református lelkész. Valószínűleg Tolnán tanult. Az 1574. évi nagyharsányi hitvitán, mint kálmáncsai lelkész a Szentháromságtant védte. – KATHONA 1974, 41.

¹⁴ **Tolnai Ambrus Lukács:** unitárius lelkész. 1559-ben Wittenbergben tanult. 1564-ben Szegedi Kis István püspök avatta lelkésszé Ráckeven, s mint Skaricza Máté és Laskai Csókás Péter beszélik híres pap lett belőle. Eszéki István halála után nem ő lett a szuperintendens, ezért megsértődött, és bosszúból az unitáriusokhoz csatlakozott, s az 1574. évi Nagyharsányban tartott hitvita alkalmával, mint laskói lelkész prédikált, Alvinczi Györggyel együtt ostromolta Veresmarti Illés püspök Kálmáncsehi Mányoki Péter, Siklói Miklós és mások által védett szentháromsági tant és Jézus Krisztus istenségét. A vitának Alvinczi György szomorú halála lett a következménye. Tolnai Ambrus Lukács pedig megszökvén, Pécsre menekült. Később visszatért előbbi hitsorsosaihoz, de csak kénytelenségből és meggyőződése ellenére, mert még ezután is sokáig hánykódott az unitarizmus és református vallás között. 1585 táján Polgárdiban lelkészkedett, megint református hit eszméi mellett gondolkodott, Skaricza Máté hatására ismét reformátussá lett. – FÖLDVÁRY I. 1898, 43–44; KATHONA 1974, 40; SZABÓ 2017, 268; BALÁZS KOVÁCS 2017, 485.

¹⁵ BENDA 1991, 91; ÁCS–KRÁNICZ–SZALAI–VARGA 2017, 74.

¹⁶ ZOVÁNYI 1977, 131.

¹⁷ SZAKÁLY 1994, 20–21.

sem tudott az Erdélyből – úgymond – „menekült és kivetett” szentháromság-tagadók fölé kerekedni. hogy három hitvitán is érvek helyett tisztességtelen, ellenfeleiket veszélyeztető eszközöket vetett be, úgy döntött: taktikát változtat. Ennek lényege az lehetett hogy lelkiismereti kérdés helyett immár egyszerűen fegyelmi ügyként kezelik az antitrinitáriusok fellépését; míg ugyanis az előbbi esetben – rendszerint nyilvános megmérettetés keretében, amitől a reformátusok Válaszúti György szerint amúgy is ódzkodnak – maga a közönség, az utóbbiban a környékbeli lelkészek gyűlése, a zsinat volt illetékes határozni.¹⁸

Történezeink, egyháztörténezeink különbözőképpen ítélik meg ezt a hitvitát. Kathona Géza „főbenjáró hitvitának” nevezi. Azt írja, hogy „voltaképpen csak egy ilyen volt, a török hódoltságban fekvő baranyai Nagyharsányban 1574 őszén a reformátusok és unitáriusok közt tartott disputáció, melynek során az alulmaradt fél, Alvinczi György unitárius prédikátor az előzetes megegyezés értelmében felakasztatott.”¹⁹ Hivatkozik arra, hogy Méliusz Juhász Péter²⁰ az 1567-ben szerkesztett *Articuli Maiores* LXIV. cikkelyében pálcát tör az eretnekek megölése mellett, mégis az 1568. évi gyulafehérvári hitvita alkalmával elég mérséklettel a legyőzötteknek csak megbüntetését kívánta a fejedelemtől. Még így is kiolvasható a megnyilatkozásából az a felfogás, hogy meg kell büntetni, ami arra mutat, hogy gondolkodásától a halálra való disputálás nem lehetett idegen, habár gyakorlati kezdeményezést nem tett ezen a téren. Ilyen körülmények között a nagyharsányi eset megmaradt egyháztörténetünk egyéb jelenségeitől elszigetelt véres kuriózumnak.²¹

Érdekes, hogy a legrégebbi dokumentum Veresmarti Illés baranyai református püspök és két társa, Mányoki Péter kálmáncsai, valamint Siklói Miklós ismeretlen helyre való református lelkész 1575. február 15-én Pesten kelt s a baranyai hittestvérekhez intézett segélykérő levele, egyetlen szóval sem említi a tragikus hitvitának sem a helyét, sem jellegét, mintegy arra számítva, hogy az illetékesek a körülményeket maguk is ismerték. Csak azt beszélnek el, hogy miután Alvinczi György nagyharsányi és Tolnai Ambrus Lukács siklói unitárius papokat nyilvános hitvitában legyőzték, kieszközölték, hogy őket a világi hatóságok (magisztrátus), mint megcáfolt eretnekeket kivégezze. A Pécsre menekült Tolnai Ambrus Lukácshoz nem lehetett hozzáférni, de a kéznél lévő Alvinczi Györgyöt fel is akasztották. A halálos ítéletet foganatosító magisztrátuson érthetjük akár a hely szerint illetékes török kormányzati szervet, akár a népes mezőváros tanácsának bíróját is.²²

¹⁸ SZAKÁLY 1994, 21.

¹⁹ KATHONA 1967, 150.

²⁰ **Méliusz Juhász Péter** (Horhi, 1532 – Debrecen, 1572. december 25.): református püspök, egyháztudós, botanikus, a magyarországi reformáció legnagyobb hatású személyisége. Nemesi családban, lutheránusnak született. Szülőhelye a hódoltságban fekvő, elpusztult Horhi település lehetett Somogyban. Tanulmányait a tolnai iskolában kezdte, itt ismerkedhetett meg Szegedi Kis Istvánal. 1556. október 25-én jegyezték be a wittenbergi egyetem anyakönyvébe. Itt teológiát, jogot, héber és görög nyelvet tanult, valamint természettudományos ismereteket is szerzett. Wittenbergből már Bullinger-Zwingli és Kálvin tanait követő lelkészként került Debrecenbe. 1559-ben Marosvásárhelyen, az első magyar református szuperintendensnek, majd 1661-ben püspököknek választották Debrecenbe. Írói munkássága a 16. századi magyar irodalom egyik legnagyobb életműve: polemikus iratok, hitvallások, prédikációk (*Kolossei levél magyarázata, 1561*), bibliafordítások és magyarázatok, egyházi énekek. Az első magyar református imakönyv (*A keresztyének vizsgálatára és könyörgésekre – A hitről és a keresztyénségről, 1562*) szerzője, egyik szerkesztője az első magyar református énekeskönyvnek. Fáradhatatlanul vitázott a római katolikus és lutheránus teológusokkal, de hitvitázó munkássága legfőbb célpontja a Szentháromság-tagadó antitrinitáriusok voltak. A hatalmas életműből mégis egy természettudományos munka őrizte meg Méliusz Juhász Péter hírét a halála után, 1678-ban Heltai Gáspárné kolozsvári nyomdájában kiadott *Herbárium az füveknek nevekről, természetekről és hasznairól* című műve, az első magyar botanikai munka. – MÉLIUSZ JUHÁSZ 2019.

²¹ KATHONA 1967, 150.

²² KATHONA 1967, 151.

A jólétesült Bornemisza Péter²³, kinél Alvinczi, mint Dávid Ferenc²⁴ kolozsvári iskolamestere kevéssel előbb személyesen megfordult, 1578-ban megjelent Ördögi kísértetek című művében így ír erről: „Mert hogy elment tülem. az hívekre támadt, illy nagy kötél alatt, hogy az ki egymást meg győzi, azt fel akaszta ő meg győzetet, és az Török fel akasztotta.”²⁵ Ebből a közlésből tudjuk meg, hogy a vitát főbenjáró jelleggel maga Alvinczi kezdeményezte, majd, hogy őt, mint vesztest, a jelenlevő török hatóság végeztette ki, miután Veresmari Illésék ragaszkodtak a disputa előzetesen vállalt feltételének betartásához. Hallgat azonban Bornemisza Péter az esemény helyszínéről.

Megemlékezett a gyászos incidensről Válaszúti György is a pécsi disputa leírásában: „De mi ez ideig még valamikor arra ügyekezünk és közönséges gyűlést indítottunk, mint Külüdön és kétszer Harsányban Illyés püspökkel, soha egyebet bennök nem találhattunk a veszedelemnek cselekedeténél, melyet végre ugyan megbizonyítának, mert szegény Alvinczi Györgyöt, ez igaz istennek nevéért és ez igaz Jézus Krisztusnak ösmeretiért fölakaszták. Kinek ártatlan vérében valakik közületek részesültek, hisszük bizonyly, hogy méltán gyilkosoknak Illyés pappal egyetemben mondathatnak.”²⁶ Tehát Válaszúti György híradása is megerősíti Bornemisza állítását, hogy végzetes hitvitát az unitáriusok kezdeményezték, amint az azt megelőző küldi és nagyharsányi első összecsapásnál is ők a kezdeményezők. Nem tesz említést ez az unitárius forrás a vita főbenjáró jellegéről, de az események színhelyéül egyértelműen Nagyharsányt jelöli meg és a szörnyű eset ódiomát határozottan Veresmari Illés püspökre hárítja.²⁷

A baranyai hagyomány azonban még a 17. század közepén is úgy tudta, hogy a halálra való kimenetelt mindkét fél előzetes megállapodás szerint kölcsönösen vállalta. Erre mutat Patai P. Sámuel²⁸ tolnai espereslelkész, egykor laskai rektor Szilágyi Benjámín Istvánhoz²⁹, a sárospataki is-

²³ **Bornemisza Péter** (Pest, 1535. február 22. – Rárbok, 1584 tavasza): Író, evangélikus prédikátor és szuperintendens. Szüleit 1541-ben egy török támadás alkalmával veszítette el. Felső-Tisza vidéki nemesi udvarokban nevelkedett. 1548 és 1553 között Kassán tanult, ahol harcos reformátori magatartásáért börtönbüntetést szenvedett. A börtönből megszökött, 1557-től 1563-ig külföldön tanult Németországban, Wittenbergben Melanchthon tanítványa, Itáliában, Padovában, Velencében járt, 1558-ban a bécsi egyetem hallgatója, ott adta ki Szophoklész Elektrájának iskoladramává történt átdolgozását. 1563–1564-től Zólyomban Balassi János udvari papja és fiának, Balassi Bálintnak nevelője. 1570-től Galgócon, 1572-től Semptén lelkész, ahol nyomdát is felállított. Ugyanettől az időtől Mátyusföld szuperintendense. Ördögi kísértetek című könyve miatt egyházi bíróság elé került. Irodalmi munkássága is jelentős. – KENYERES 1967, 248.

²⁴ **Dávid Ferenc** (családi nevén Hertel) (Kolozsvár, 1520 táján – Déva, 1579. november 15.): az erdélyi magyar lutheránusok második, a reformátusok és unitáriusok első püspöke. Kolozsváron kezdte tanulmányait. Talán Gyulafehérváron tanult még, azután egyházi szolgálatba állt. Egy idő után külföldre ment, s 1545 októberétől a wittenbergi, 1546 végétől vagy 1547 elejétől az oderafrankfurti, 1548. január 20-tól ismét a wittenbergi egyetem hallgatója volt. Hazajövele után, 1551 elejétől beszercei rektor, 1552-ben petresi plébános lett. Még ez év vége felé Kolozsvárra hívták rektornak, 1555-ben Nagyszébenben vállalt prédikátorságot, egy év elteltével pedig Kolozsváron foglalta el az elsőpapi állást. 1557-ben a magyar lutheránusok püspöke lett, ám 1559 tavaszán helvét irány tanait tette magáévá, erről lemondott. 1564 áprilisában újból püspökké tette a fejedelem az ekkor már nagy többségükben helvét irányú magyaroknak. Ugyanezen időtől fogva kolozsvári papsága mellett udvari pap is. Servet Mihály és más antitrinitárius szerzők műveinek tanulmányozása nemsokára megint tovább vitte egy lépéssel, s már 1565-ben az apostoli hitvallás értelmében nyilatkozott a szentháromságról. Az ezután tartott hitviták és zsinatok során egyre tovább lépett elveiben, 1571-től már csak az antitrinitáriusok püspöke. Nézetei miatt 1579 márciusában fogságba vetették, ekkor azonban már súlyos beteg, megfosztották hivatalától és Déva várába zárták. ott is halt meg. Sok műve jelent meg. – PALLAS V. 1893, 66; ZOVÁNYI 1977, 134–135; MARKÓ II. 2001, 54–56; BALÁZS KOVÁCS 2017, 450.

²⁵ BORNEMISZA 1955, 189.

²⁶ VÁLASZÚTI 1981, 54.

²⁷ KATHONA 1967, 151.

²⁸ **Pathai P. Sámuel** (Kannási) (Dunapataj, 1600 körül – 1661 (?)): református püspök. Debrecenben tanult, ahol 1617. május elsején subscribált, de még abban az évben rektornak ment Laskóra, ahol két évet töltött. Külföldön is járt, de nem tudni hol. Visszatérve Vörösmarton, majd Tolnán rektorkodott, míg 1630-ban lelkész lett Solton, 1634-ben Tolnán. Itt később esperessé választotta a tolnai egyházmegye, 1652 márciusában pedig püspök lett az alsó-dunamelléki egyházkerületben. 1653-ban Dunapatajra vitték papnak, ahol azonban 1657-ben kimaradt ebbéli hivatalából. Püspöki tisztét azonban haláláig megtartotta, mely legkésőbb 1661-ben következett be. Munkája az a levél, amelyet 1647. szeptember 10-én Szilágyi Benjámín Istvánhoz írt az alsó-dunamelléki és a baranyai egyházkerület múltjáról, mely rendkívül becses adatokat tartalmaz és fejlett történetírói felfogásról tanúskodik. – ZOVÁNYI 1977, 462; BALÁZS KOVÁCS 2017, 464.

²⁹ **Szilágyi Benjámín István** (Bó (Vas megye), 1616. november 16 – Sátoraljaújhely, 1652.): református lelkész. Gyulafehérváron végezte tanulmányait, melyek befejezése után külföldre ment. 1639 nyarán az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be: volt még hallgatója a franekeri (1641) és az utrechti egyetemen is. Hazatérve, 1643 elején rektor lett Nagyváradon, 1645 végén tanár Sárospatakon. Részt vett a Tolnai Dali Jánosék ellen tartott tokaji részsszinaton. 1647 szeptemberétől lelkész volt Tolcsván, 1652 áprilisától Sátoraljaújhelyen, hol még ebben az évben meghalt mint már egyházmegyei jegyző. Irodalmi munkássága jelentős, több műve jelent meg. – ZOVÁNYI 1977, 497.

kola vezető rektorához írott levelének érdekes megjegyzése: „*Azt pedig valóságosan állítják, hogy Veresmarti Illés volt Hercegszőlősen a szuperintendens Szigetvár ostromának idején. Az ő idejében volt az a vérre menő vetélkedés és vitatkozás Nagyharsány mezővárosában egy Alvinczi György nevű antitrinitáriussal. Alvinczi eretnokségét megcáfolták, és büntetésül felakasztották. Ezért az ítéletért megsanyargatott egész tartományra igen nagy váltságdíjat és a legsúlyosabb évi adót rótt ki a keresztyén nép legszörnyűbb ellensége.*”³⁰ Nem kételkedhetünk abban, hogy a tragikus összecsapás a Pathai P. Sámuel által használt műszóval, az eredeti nyelven „*capitális disceptatio et disputatio*” volt, Nagyharsányban ment végbe s utána a baranyai reformátusok tekintélyes összegű vérdíj fizetésére köteleztettek.

A nagyharsányi vitán Veresmarti Illés levélbéli tudósítása szerint megjelentek a szomszédos református egyházak lelkészei, amiből természetesen következtethetünk unitárius papok jelenlétére is. Nem feltétlenül biztos, de lehetséges, hogy a török hatóság képviselője is ott volt, legalább is Bornemisza Péter leírása erre utal. Magának a vitának belső elrendezéséről és lefolyásáról semmit sem tudunk. Feltételezhető, hogy választott arbiterekből álló döntőbíróóság működött közre azon. A katasztrófa bekövetkezte után az unitáriusok Veresmarti Illés püspököt és két társát helyezték vád alá, nyilván azért, mert szerintük előbbi mint vezéralakot, utóbbiakat pedig esetleg mint arbitereket felelősség terhelve a vita gyászos fordulatáért. A bírák között azonban kellett lenni unitárius vallásúnak is, mert hihetetlen, hogy Alvinczi György ilyenek közreműködése nélkül kiállt volna a kockázatos harcra. Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy Alvinczi György vesztesé nyilvánítása miként történt. Összes hitvitáinkon, ahol arbiterek választásáról tudunk, bírói döntés nem született, lévén az arbiterek szerepe más természetű. A vitázó felek mindegyike rendszerint magának szokta tulajdonítani a győzelmet. A vita gyakorlati kihatása inkább a hallgatóságon múlt olyformán, hogy annak szubjektív megnyilatkozása szárnyakat adott a vitán védelmezett régi vagy újként bemutatkozott tanításnak aszerint, hogy melyikkel forrott össze. Nagyharsányban is az történhetett, hogy Veresmarti Illéséknek sikerült maguk mellé állítani a hallgatóság túlnyomó részét s ennek hangoskodó állásfoglalására támaszkodva képesek voltak a magisztrátust, mely lehetett akár a nagyharsányi bíró is, arra rávenni, hogy a „*hazugoknak és hamisaknak*” nyilvánított unitárius papokon a halálbüntetés végrehajtását vállalják, annál is inkább, mert a vesztes fél a halálbüntetés kockázatát – feltehetően – magára nézve előzetesen elfogadta.³¹

Egy érv azonban van a Bornemisza és a hagyomány által előadottakkal szemben is. Nevezetesen az, hogy ha Alvinczi György maga szabja meg a hitvita feltételeit és saját csapdjába esve veszti életét, Veresmarti Illésék 1575- február 17-i levele aligha mulasztotta volna el a maguk igazolására felemlgetni. Ha nem teszi, úgy valószínűleg nem is voltak ilyen feltételek, sőt – talán – hitvita sem – írja Szakály Ferenc.³² Az meglehet, hogy Alvinczi György valóban ennyire elbizakodott volt, s valóban tett olyan kijelentéseket, hogy akár halálbüntetés terhe alatt is hajlandó kiállni Veresmarti Illés ellen – ennek híre juthatott el Bornemisza Péterhez a Felvidékre, azt azonban nehéz elhinni, hogy hívei megengedték volna neki, hogy ilyen esetben állja a szavát. A hitvitákban mintegy bíróként szereplő közönség – kivált annak vezetése – mindig volt annyira bölcs, hogy az egymásnak szabadult indulatokat kordában tartsa. Erre már csak azért is megvolt az oka, mert jól tudta, hogy végül is vele fizettetik meg prédikátoraik tetteinek árát. Ez is azt bizonyítja – Szakály Ferenc szerint –, hogy Alvinczi György elveszejtéséről nem hitvita, hanem református egyházi zsinat döntött.³³

Szokoli Musztafa budai pasánál nagymarosi Trombitás János unitárius birtokos földesúr panaszt tett az ügyben, aki eljárást kezdeményezett és 1575. február 8-ára Budára hozatta a református vádlottakat, név szerint Veresmarti Illés püspököt, Kálmáncsehi Péter és Siklósi Miklós református

³⁰ DEBRECENI EMBER 2009, 486.

³¹ KATHONA 1967, 151.

³² SZAKÁLY 1994, 24.

³³ SZAKÁLY 1994, 24.

lelkészeket meghallgatásra. Az unitáriusokat Jászberényi György pécsi unitárius lelkész, Trombitás János és Csapó György marosi lelkész képviselték. A basa a tárgyalás folyamán bűnösnek találta és a vádlottakat előbb halálra ítélte, majd a pasa váltságdíjon szabadon engedte őket. Egy 1986-ban előkerült forrás szerint azonban ekkor Budán nem hitvita, hanem nyilvános tárgyalás volt, vádlatokkal, bíróval és ítélettel. A basa ítélete a következő: „...mivel én az igaz hithez tartozom, de senki más nincs ezen, ezért én sem ítéletet, sem törvényt nem hozhatok az igaz hitben. Miután Isten olyan sok mindent adott a szívünkbe, vannak olyanok, akik az egy Istent hiszik – a mi vallásunknak megfelelően –, és vannak olyanok, akik az Istenséget három személyben ismerik el. S mert a Mindenható Isten világi hatóságnak – sem császárnak, sem basának, sem másoknak – nem adott hatalmat arra, hogy a hitet irányítsák, mert azt az Isten maga egyedül kormányozza; ők sem akarnak, miként én, hite miatt senkit üldözni, amiként benneteket sem kényszerítenek arra, hogy az egyik felekezet helyett a másik hitre térjete, hanem aki a Szentháromságot ismeri el, az maradjon annál, aki viszont nem ismeri el, maradjon a maga hitében. Ezért megparancsolom nektek, hogy valamennyi felekezet nyugodt legyen és sem szavakkal, sem cselekedettel egyik a másikat ne bántsa. Ha egy felekezet ezt kezdeményezi, akkor minden további nélkül meg fogom büntetni! –...a magyarok, az oláhok, zsidók, görögök és mindazon népek hatalmas császára, akiket kardjával meghódított, senkit sem kényszerít arra, hogy erőszakkal a másik hitére térjen, hanem üdvözüljön mindenki a maga vallásába. Neked pedig, Püspök nem áll hatalmadban senkit felakasztatni, mert Isten a hit egyedüli alkotója. Ezért és téged el akartalak fogatni harmadmagaddal, hogy felakasszalak, de én csak 800 Tallérral büntetlek és ezt az összeget át kell adnod a hatalmas császár hasznára. Ezzel vége.”³⁴

A valamikor az 1575. február 17-e előtti napokban — hetekben Budán megrendezett antitrinitárius — református hitvita Alvinczi György kivégeztetésének folyamánya, alig burkoltan annak megtorlására megrendezett akció volt. Igaz mindezt Veresmarti Illésnek és lelkésztársainak Pesten a jelzett napon kelt segélykérő leveléből következtethetjük, amely – miután dühödt antitrinitári-

³⁴ SZÁSZ 2003. — A másik oldal így írta le az eseményeket, a református lelkészek levele: „...Alsó-Baranyában, hova az Úr bennünket a szent szolgálatra rendelt, néhány Erdélyből kiüldözöttek tolokodtak be. Servet-et, Blandratát és Dávid Ferencet követők, az Isten Fiát, mint valóságos Istent, Jehovát tagadók, a szent Bibliát nyilván hamisnak és szemétnak vallók. Ezek közt volt különösen bizonyos Alvinczi György és Tolnai Lukács, kik ellen, hivataluk szerint mi, és a szomszéd ekklézsiák lelkészei fölkelvén, Isten segélyével őket legyőztük és hazugságban elmarasztaltuk, minnek következtében a tisztviselők fegyverével is megbüntettettek. — Lukács ugyan Pécs városából nem volt kihozható: de Alvinczi kötél-halállal végeztetett ki. — Felbőszült ezen gonosz szellem és az ő közegei, u. m.: Trombitás Minorits János és az ő papja Csapó György által oda vitte a dolgot, az ő árulkodásai s ajándékaikkal, hogy a nagyságos fejedelem elé idéztettünk, azon ürügy alatt, hogy a hitvallás felett vitatkozzunk: de az elnök a vitát mellőzve, a mint Trombitással a dolgot előre kicsinálta, ürügyet keresett, hogy bennünket, engem t. i. és Kálmáncsehi Pétert és Siklósi Miklóst megölethesse. Ott állottunk az Isten és az ő angyalai színe előtt, és hitünkéről vallást tetünk. — Mi t. i. az Istent, az ő egyetlen szülött Fia tanítása szerint tiszteljük, s akként, mint az Atyával egységet és öröktől fogva való Jehovát. Azok ellenben, midőn a szent Biblia igazsága felől kérdeztetnének, törökül gyalázkodva rákiáltottak, hogy az: karis mari (elegy-belegy, zúr-zavar.) — Tagadták, hogy a Krisztus Isten Fia, az Atyával egyenlő s a teremtésnél jelen lett volna, sőt azt állítják, hogy a Krisztust követő szolgálk is nagyobb csodákat műveltenek, sőt azt mondá, hogy a Krisztusnál nagyobb proféta is van, — alkalmasint Mohamedet gondolt. És így az Isten egyetlen Fia, ezek által újra meg feszített, istenségétől, hatalmától, minden erényeitől megfosztatott, s a bírák előtt tövissel koronázottat. Kelj fel igaz bíró, s büntesd meg a te neved szidalmazóit! Tetszett ezen ő nyilatkozatuk az elnöknek, mint a mely török vallásával megegyez. Én az én két szolgatársammal, u. m. Kálmáncsehi Péterrel és Siklósi Miklóssal, hárman, kik Alvinczi legyőzésében közremunkálkodtunk, halálra ítéltettünk s börtönbe vettettünk, csakis a budai és pesti becsületes kegyes bírák könyörgéseire, nagy váltság mellett bocsáttattunk szabadon. Az Isten fizesse meg a jó embereknek, kik a mi lánczainkat nem szégyenlették, és saját életöknek sem kedveztek. És most azon kezeség alatt állunk, hogy ha követelt összeget le nem fizethetjük, mint hadi foglyok vasra veretve, börtönbe vettetve, a keserves halálnak nézhetünk elébe. Mi ugyan az Úr nevéért megkötöztetni s meghalni készek vagyunk; de a mi halálunkon mily nagy diadala lenne a sátánnak, mily romlása az ekklézsiának atyámfiai megítélhetitek, s minthogy ezen váltság-összeget sajátunkból nem fedezhetjük: kénytelenek vagyunk az ekklézsiák segélyét igénybe venni. Melynek nagyobb bizonyosságára hozzatok küldjük a mi közös barátunkat, szolgatársunkat a Krisztusban hű Nagytályai Bertalant, és kérünk titeket a Krisztusért, ne tagadjátok meg segélyeteket tudván, hogy az Isten egy szülött Fia, miként ezt szent ígéihez megígérte, százaszorosan megtérítendő. Nem gonosz tetteink miatt jutottunk e nyomorba, hanem a mi Urunk Jézus Krisztus dicsőítésén velünk együtt munkáltak, hallgatóitokat intették, hogy ajándékaikat az Úr oltárára a Krisztusért letenni (szíveskedjenek) el ne mulasszák. Az Isten előtt kedves leend az ajándok, mint az apostol zsidókhöz írt levele XIII. részében mondja az Úr javakkal jutalmazand. Végre arra kérünk szeretett testvéreink, hogy ezen megbízott követünket minden tisztelettel fogadjatok, és szavainak, minthogy s fentebbi dolgoknak Budán tanuja volt, hitelt adjatok, a mint ezut saját szíveségtek és az Isten fia nevében gyakorolt kegyelet is magával hozza: — Legyetek jó egészséggel. — (Az úr legyen veletek.) Kelt Pesten, 1575. február 17. Veresmarti Illés hercegszöllősi lelkész, Mányoki Kálmáncsehi Péter, Siklósi Miklós lelkész.” — KÁLMÁN 1882, 92–94.

us-ellenes kirohanások közepette röviden kitér Alvinczi György sorsára – viszonylag részletesen előadja a Budán történeteket. Veresmarti Illésék beszámolója oly zaklatott és – talán nem is szándékolatlanul – elnagyolt, hogy belőle a budai „hitvita” tartalmi vonatkozásait illetően kockázatos volna messzemenő következtetéseket levonni. Az egész – nyelvileg is zavaros – gondolatmenetet az a tézis uralja, hogy az elnöklő budai pasa az esélyegyenlőség látszatára sem ügyelve, nyíltan tört Trombitás Jánossal együtt kifőzött tervének végrehajtására: Alvinczi György bíráinak elveszejtésére. Afelől nem lehet kétségünk, hogy a hódoltsági antitrinitáriusokban valóban forrt az elkeseredett düh, s hogy szívesen látták volna bitón az általuk közönséges gyilkosoknak tartott alsó-baranyai „bírakat”. S abban sem kételkedhetünk, hogy leghevesebben a meggondolatlanságig lobbanékony természetű Trombitás János szorgalmazta a leszámolást. A közvetlenül érintett baranyai antitrinitárius vezetők azonban higgadtabb álláspontra helyezkedtek. A bosszút igaz üggyhöz méltatlannak minősítve, lelkészhez illően, úgy vélekedtek: jobb istenre bízni a megtorlást.³⁵

Nagy kérdés persze: elhithetjük-e Veresmarti Illéséknek azt, hogy a budai eljárás ilyen részrehajló volt? Azokon az antitrinitárius – református hitvitákon, amelyeknek „jegyzőkönyve” – persze mindig egyoldalú tálalásban – ránk maradt, a szemben álló felek hosszan és szörszálhasogatásig menően olvasták egymás fejére a Biblia és más szent iratok passzusait, mígnem az érvek követésébe belefáradt döntnökök és hallgatók ki nem mondták az ítéletet. Ezzel szemben Veresmarti Illésék leírásából az látszik, hogy miután a felek röviden előadták – egymásétól homlokegyenest eltérő értelmezésüket, Budán megszületett a református lelkészeket elmarasztaló ítélet. Ezt Trombitás Jánosék, úgymond, részben a pasa előzetes „megdolgozásával” és jelentős ajándékokkal, részben pedig azzal érték el, hogy Csapó György nagymarosi unitárius lelkész Jézus Krisztusnál Előbbrevalónak mondotta Mohamed prófétát. Ez utóbbi állításnak nehezen adhatunk hitelt. Sokkal valószínűbb, hogy Veresmarti Illésék e ponton a hitvitában megszorongatott reformátusok bevett fogásához folyamodtak. Tudatosan félremagyarázva az antitrinitáriusok azon igyekezetét, hogy Krisztus személyét megtisztítsák az idők folyamán hozzátapadt – a szent iratok szerintük nem igazolható – legendáktól és félreértésektől, istenkáromlással, a kereszténység közös értékeinek elárulásával vádolták őket. S innen már csak egy kis lépés hiányzott ahhoz, hogy azzal diszkreditálják őket: egy húron pendülnek a törökkel annak ügynökei.

A református beszámoló hitelét egyébként eleve kétségessé teszi, hogy úgy állítja be a dolgot, mintha Budán csupán Trombitás János és Csapó György képviselte volna az antitrinitáriusokat, márpedig Válaszúti Györgytől tudjuk, hogy Jászberényi György pécsi elsőlelkész is jelen volt. Ismerve a baranyai unitáriusoknak Veresmarti Illéssel szemben visszafogottabb álláspontját, ez a híradás önmagában is nagyon meggyengíti Veresmarti Illésék beszámolójának hitelét. Nehezen lehet elképzelni, hogy a nagy tekintéllyel rendelkező Jászberényi György eltúrta volna, hogy hitsorsosai nemtelen eszközöket is bevessenek Veresmarti Illésék elpusztítása érdekében.³⁶

Vitathatlannak látszik, hogy a budai hitvitán Szokollu Musztafa pasa valóban az antitrinitáriusok pártját fogta, azt azonban semmi sem bizonyítja, hogy ezt vallási szimpátiái miatt tette volna; a gesztus szólhatott Trombitás János egyéb érdemeinek vagy bőkezű ajándékainak is. A baranyai antitrinitáriusok és a török viszonyáról meglehetősen ellentmondásos kép rajzolódik ki a valamivel bőségesebb forrásanyagból. Így például az Alvinczi-ügyben is. Míg³⁷ az egyik környékbeli bég (valószínűleg a szigetvári) vállalkozott az Alvinczi György ellen hozott halálos ítélet végrehajtására, addig a vele együtt perbe fogott Tolnai Ambrus Lukács menedéket talált egy másik bég (a pécsi) védőszárnyai alatt.

A budai tárgyalás után a pécsi unitárius központ megerősödött és egyre inkább terjeszkedett. Válaszúti György mellett itt működött Jászberényi György, majd 1583 és 1585 között Bogáti Fa-

³⁵ SZAKÁLY 1995, 308.

³⁶ SZAKÁLY 1995, 309–310.

³⁷ SZAKÁLY 1995, 311.

zekas Miklós³⁸, aki ugyancsak Erdélyből jött, s itt írta többek között magyar nyelvű zsoltárait. Vezetésük alatt a pécsi unitárius iskola jelentős szellemi központtá fejlődött. A reformátusok és az unitáriusok közti ellentét azonban sem Pécsen, sem Baranyában nem csitult, inkább még erősödött. Sem a nagyharsányi 1574. évi hitvitán elhangzottokról, sem az ezt követő 1575 kora tavaszán Budán tartott eljárás lefolytatásáról, de más dunántúli polémiáról sem maradt fenn közvetlen dokumentum. Egyedül az 1588. augusztus végén tartott pécsi disputáról maradt fenn részletes leírás, melyet a vita egyik főszereplője, krónikása és szervezője az a Válaszúti György írt, aki 1575-ben, mint pécsi antitrinitárius másodpap kieszközölte a nagyharsányi vétkesek szabadon bocsátását. A magyar antitrinitárius mozgalom második hullámához tartozó pécsi lelkész az 1570-es évek közepétől rohamosan radikalizálódó irányzat híve volt. Nevéből és az első hitelesen rá vonatkozó forrásokból arra lehet következtetni, hogy az erdélyi Válaszúton született, valamikor az 1540–1550-es évek fordulóján vagy valamivel később. Felsőbb tanulmányait Kolozsvárott végezte – a külföldi egyetemek névjegyzékeiben nem bukkant fel. 1571-ben az unitáriusok senioraként mutatta be az új fejedelemnek, Báthori Istvánnak a tanintézet János Zsigmondtól kapott privilégiumát, 1572-től a pécsi unitárius gyülekezet másodpapjaként tevékenykedett a tekintélyes Jászberényi György segítőtársaként. Néhány évvel később feltehetően a pécsi török hatóságokkal kialakított jó kapcsolatai révén és városa utazó kereskedőinek közreműködésével, híre-neve eljutott Budára, ahol a pasa is figyelembe vette véleményét. Az erdélyi radikálisok köreiből is ismerték. Az 1582-ben Pécsre menekült költő-teológus, Bogáti Fazekas Miklós barátjának nevezte és egyik munkáját neki ajánlotta. Aligha lehet kétséges, hogy lelképásztori tevékenysége mellett a pécsi unitárius iskolában oktatói feladatokat is ellátott. Jászberényi György 1588 tavaszán bekövetkezett halála után a város vezető unitárius lelkésze lett. Az 1600-as években valószínűleg már nem élt.³⁹

Az 1580-as évekre tisztult a kép, teljesen nyilvánvaló, hogy a lakosság elsőprő többsége ekkor a református vallást követte. Ez nemcsak Skaricza Máté idézett kijelentéséből – miszerint egészen a Fekete-tengeri nincs nagyobb helyét hitközség az itteninél – derül ki, hanem az útleírásokból is. Bár a tolnai eklézsia élén Sztárai Mihály⁴⁰ után már nem álltak igazán jelentős személyiségek, nyomasztóan nagy súllyal rendelkezhetett a város vezetésében, ha az itteni lelkész 1588-ban eltilthatta híveit az antitrinitárius vallású pécsiekkel való érintkezéstől. Az ügy hátterében az rejtőzik, hogy már nem a megmaradt katolikusok – ilyenek továbbra is akadtak –, hanem a Dunántúlon 1570-ben

³⁸ **Bogáti Fazekas Miklós** (Torda, 1548. december 4. – ?, 1598 körül): unitárius lelkész, költő, zsoltárfordító. 1576 és 1579 között Tordán tanító, 1579 júniusában tiltott vallásújításért (Dávid Ferenc híve volt) távoznia kellett. 1579-től Gerendi János Fehér megyei főispán udvari lelkésze Aranyosgerenden, 1582 májusában azonban innen is menekülnie kellett. Ekkor Pécsre, a török hódoltság területére ment, ahol a helyi iskolában tanított és teológiai munkákat írt. 1583-ban visszatért Tordára. 1585-től Homoródszentpálon Kornis Farkas székely főkirálybíró udvari papja. Itt írta egyik fő teológiai művét, az *Apocalypsinek magyarázatját*. 1592-től ismét Kolozsváron élt. Széleskörű irodalmi tevékenységet folytatott. Teológiai munkáin kívül írt világi tárgyú költői és prózai műveket is. Históriai énekeiben – humanista történetírókra támaszkodva – feldolgozta Hunyadi Mátyástól János Zsigmond korának magyar történeti eseményeit. Világi tárgyú munkáinál gyakran nyúlt antik „pogány” szerzők műveihez is. Teológiai vagy vallásos tárgyú munkái részben bibliai témák parafrázisaiként is felfoghatók; jelentősek énekfordításai különösen a *Zsoltárok könyve* teljes magyar nyelvű fordítása. Alapvetően antitrinitárius nézeteket vallott. Legnagyobb hatással Jacobus Paleologus volt rá, de kapcsolatban állt kora valamennyi Erdélyben is ismert antitrinitárius teológusával. – ZOVÁNYI 1977, 87; MARKÓ I. 2001, 802.

³⁹ VÁLASZÚTI 1981, 11–12.

⁴⁰ **Sztárai Mihály** (Drávasztára, 1510 körül – Pápa, 1575.): reformátor, evangélikus lelkész, énekszerző, a 16. századi magyar irodalom jelentős alakja. Sem iskoláiról, sem ifjúságáról nem tudunk semmit. Első biztos adat az életéről, hogy Siklóson volt iskolamester, 1542-től az ifjú Perényi Ferenc nevelője. Tehát nem szerzetes, nem pap, hanem úgynevezett „deák értelmiségi” volt. 1543-ban Padovában járt a fiatal Perényi kísérőjeként, ekkor látogatta ott az egyetemet. 1544 tavaszától Laskón már a reformáció híveként működött és hét év alatt Baranyában és Szláviában 120 protestáns egyházat alapított, melyek számára 1553-ban a szuperintendensi hivatal is megszervezte, amit természetesen ő maga foglalt el. Ugyanebben az évben tolnai pap; 1554-ben Szegedi Kis Istvánnak volt kénytelen átengedni a baranyai püspökséget, ő pedig Tolna megyében és talán Baranya északi részében (Felső-Baranya) levő egyházak kormányzását folytatta, míg 1558-ban visszament lelkésznek Laskóra, 1563 nyarán érkezett Gyulára prédikátornak. 1564 és 1567 között Sárospatakon dolgozott. 1567 végén vagy 1568 elején került Pápára, ott is halt meg 1575 elején. A magyar nyelvű irodalom művelésével elévülhetetlen érdemeket szerzett. Mint énekköltő elkészítette tizenhat zsoltár verses parafrázisát, s írt még öt éneket is. Ismerjük hat históriai énekét is. – BOD 1766, 282–283; PALLAS XV. 1897, 832; KENYERES 1969, 802; KATHONA 1974, 37; ZOVÁNYI 1977, 616–617; BOTTA 1989, 150–54; LÁBADI 2000, 188–239; MARKÓ IV 2007, 525; KEVEHÁZI 2005, 158.

megjelent antitrinitáriusok veszélyeztették a református vallást.

A környék legerősebb antitrinitárius közössége Pécssett jött létre, ahol Jászberényi György, majd Válaszúti György munkássága nyomán a magyar lakosság jó része áttért. A szomszédságukban zajló események nem hagyták hidegen a tolnaiakat sem, akikhez élénk személyes és kereskedelmi kapcsolatokon keresztül csakhamar eljutott az izgalmas új tanok híre. Gerlach már 1573-ban „*részben* áriánusnak” találta Tolna lakóit, s valamikor 1570. augusztus 10. előtt Tolnán is lezajlott egy állítólag az utóbbiak vereségével végződött református-antitrinitárius hitvita. Jellemző a viszonyokra, hogy amikor 1588. augusztus 27. és 31. között Pécssett valóban sor került az ezúttal inkább az egyeztetést semmint a leszámolást célzó hitvitára, nem a tolnai elsőlelkész Decsi Gáspár⁴¹, hanem Skaricza Máté ráckevei lelkész képviselte a református felet. Decsi Gáspár hagyott ugyan maga után moralizáló vereszeteket, de inkább állóképességével – azzal, hogy 1575 és 1597 között több mint huszonnégy esztendeig töltötte be az itteni elsőlelkész tisztét –, mint szellemi sugárzásával tűnt ki.⁴²

A PÉCSI DISPUTA

Az unitarizmus 1588-ban másodszor is megpróbált behatolni Tolnára. Ez a kísérlet a Tolnán átutazó és megszálló pécsi unitárius kereskedők propagandájára támaszkodhatott. A feszült helyzetben a tolnai iskola egyik diákja pécsi barátjához írt levelében triviális, sőt trágár szavakkal fejezte ki az unitárius vallásról táplált lenéző véleményét. A levél tartalma a pécsi diák révén nyilvánosságra került, s az ottani unitáriusok között nagy felháborodást keltett, de magát a tolnai iskolát is rossz hírbe keverte. A két szomszéd város közötti kapcsolatok meglehetősen elhidegültek az 1570-es évek elejétől, amikor a tragikus kimenetelű nagyharsányi hitvitán Veresmarti Illés református püspök felakasztatta ellenfelét, az unitárius Alvinczi Györgyöt. Tolna már ekkor is református vezetés alatt állt, bár nyíltan tevékenykedtek az antitrinitáriusok is. Pécssett Jászberényi György papsága idejétől, vagyis éppen az 1570-es évek elejétől az unitáriusok kerekedtek felül a protestáns teológiai irányzatok harcában. Mindezek ellenére jószomszédi viszony alakult ki a két város között. A pécsi kereskedők jól kiépített kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeztek Tolnán és a tolnaiak is felkeresték pécsi partnereiket. Élesebbé vált az ellentét akkor, amikor Decsi Gáspár, a tolnai reformátusok lelkésze eltiltotta híveit attól, hogy a pécsiekkel vendégeskedjenek, s nekik szállást adjanak, vagyis, hogy a pécsi unitáriusokkal érintkezzenek. Ennek következményeként kellemetlenül érintette a pécsi unitárius kereskedőket, hogy 1588 áprilisának végén tartandó dunaföldvári vásárra utaztukban Kürtösi János tolnai polgárnál rideg fogadtatásra találtak. A helyzet tarthatatlanságára való tekintettel maga a házigazda tanácsolta a pécsieknek, hogy a dolgok tisztázása végett keressék fel Decsi Gáspárt, s kérjék meg, vagy ő menjen el Pécsre, vagy pedig a pécsi unitárius papot hívassa Tolnára és rendezzenek vitát. Decsi Gáspár ekkor nyíltan megmondta nekik, hogy a vendégszeretet felmondása vallási álláspontjuk miatt történt, egyébként a hitvitát illetően válaszát a dunaföldvári vásárra ígérte. A tolnaiak lelkésze, Decsi Gáspár azzal érvelt, hogy „*ennek oka ez. Mert az Krisztus örökkévalóságát és istenségét megtagadtátok.*”⁴³ Végül is Decsi Gáspár Dunaföldváron kitért a vita elől, viszont a vásáron jelenlevő Skaricza Máté ráckevei lelkész értesülve a dologról, vállalta Pécssett

⁴¹ Decsi Gáspár (Decs, ? – Tolna, 1597. szeptember 21.): reformátor, református esperes, egyházi író, énekszerző. Először Tolnán tanult Dombroői (Dombi) Péter rektorsága idején, majd Kolozsvárott Szikszai Fabricius Balázs tanítványa, és 1566. május 20-tól Wittenbergben beiratkozott az egyetemre. Hazatérve Decsen, majd 1575-től Tolnán lelkész egészen 1597-ig, haláláig, esperes. Részt vett 1576-ban a hercegszőlői zsinaton. Tudományos híréért és irodalmi működéséért nagyra becsülték, de a kockázatos sikrasszállás nem tartozott tulajdonságai közé. Már 1573-ban köszvényrel mentegetőzve vonult el az őt meglátogató Gerlach elől, s káplánját küldte a tudós lutheránus pap fogadására. 1588-ban a pécsi disputa alkalmával a fenyegető mozgalmak láttára, jónak látta félre vonulni a küzdelem elől és a hercegszőlői zsinatra hivatkozva megtiltotta híveinek, hogy a pécsiekkel érintkezzenek. Kevéssel ezután meghalt. Előszóval látta el Veresmarti Illésnek az antitrinitáriusok ellen írott művét, írt latin nyelvű elégiákat is. – PALLAS V. 1893, 107; KATHONA 1974, 41; ZOVÁNYI 1977, 144–145; SZABÓ 2017, 128–129.

⁴² GLÓSZ-V. KÁPOLNÁS 1992, 141–143.

⁴³ VÁLASZÚTI 1981, 54.

a kívánt hitvitán a reformátusok részéről való helytállást – amennyiben hívei is hozzájárulnak –, melyre nézve végleges válaszát Szent Margit napjáig (július 13.) ígérte a pécsieknek.

Közben azonban történt valami, ami a pécsi unitáriusokban vérmes reményeket keltett: Bereki András, aki 1579 óta Tolnán káplánja volt Decsi Gáspárnak, már farsang óta levelezésben állott a pécsi unitárius pappal, Válaszúti Györggyel. Ennek eredménye az lett, hogy Mihály István unitárius kereskedő Bereki András 1588 elején saját kocsiján Pécsre szöktette, ahol az nyilvánosan csatlakozott az unitáriusokhoz, miután öccsét, Bereki Istvánt már előbb a pécsi unitárius iskola tanítóságára elengedte. E szerencsés fordulat után a pécsiek 1588. július 15-én megkeresték a tolnaiakat a Pécssett vagy Tolnán tartandó hitvita ügyében. A tolnaiak azonban július 27-én kelt válaszukban kitértek e kívánság teljesítése elől. Bereki András erre, látván a tolnaiak szilárd magatartását, megbánta elhamarkodott lépését, s a pécsi unitáriusokat cserben hagyva visszatért Tolnára. Nem sokkal ezután a pécsiek városuk ügyében hárman Budára mentek, s ott a pasánál jártukban összehatalálkoztak a keviakkal. Azonnal felvették az elejtett szálakat, és megállapodtak azokkal, hogy prédikátoruk, Skaricza Máté fog helyt állni Pécssett a Válaszúti Györggyel tartandó vitán, melyet 1588. augusztus 29–30-án meg is tartottak.⁴⁴ A vita kiváltó oka az volt, hogy a többségében unitárius Pécs és a református irányt követő Tolna polgárai között viszály támadt. A 16. század második felében a dél-dunai kereskedelem jelentős része a tolnai kikötőn keresztül zajlott. Tolnának a szarvasmarha-kereskedelemben is fontos szerepe volt. A közeli Pécs vámmentes hely volt, ahonnan Ausztria és az Adriai-tenger felé is nyíltak utak. A pécsi kereskedők és árutermelők Tolnán szerezték be, illetve itt értékesítették áruikat. E gazdasági érdek miatt a pécsiek számára létfontosságú volt, hogy tisztázzák magukat az eretnenség vádjától. Válaszúti György ellenfele Skaricza Máté ráckevei református lelkész a 16. század második felének egyik legjelentősebb reformátor, író, tudós, egyházszervező egyénisége volt. Humanista műveltsége és teológiai tudománya mellett tekintélyét valószínűleg nem emelte az antitrinitáriusok szemében, hogy a nagyharsányi hitvita egyik résztvevőjét 1580 táján sikerült érvelésével a református oldalra átállítania.⁴⁵ A vitára 1588. augusztus 27–31. között került sor Pécssett. A disputa a helyszínen kedélyes beszélgetésekből, tettyei kirándulásokból és borozgatásokból állt, majd a felek döntöttek, hogy írásban folytatják az eszmecsérét. Ezt a vitát foglalta össze Válaszúti könyve.⁴⁶

A vitát megörökítő Válaszúti György szívélyesen fogadta nagyhírű ellenfelét, akiről ezt írta: „Az országot, tartományokat átfolyta az kegyelmed híre-neve.”⁴⁷ A pécsi unitáriusok kocsit küldtek Skaricza Mátéért Ráckevére, augusztus 27-én Ráczai János deák pécsi kereskedő járművén érkezett meg az „ariánusok” baranyai központjába. Ráczai Jánosnál szállt meg, s még aznap érintkezésbe lépett Válaszúti Györggyel. Skaricza Máté több feltételhez kötötte a hitvitán való részvételét. Feltételeit megbeszélte Válaszúti Györggyel egy hosszas séta alkalmával, melyre a táj szépségeire kíváncsi ráckevei lelkész kérésére került sor. Megmászták a város felett emelkedő Mecsetet, Skaricza Máté gyönyörködött a pompás panorámában, s nem állta meg, hogy fenn a tetőn ne fürödjön meg a „híres neues Tettienek kut fei”-ben, azaz a Tettye forrásában.⁴⁸ A pécsiek biztosították a kevei prédikátort, hogy sem a magyar, sem a török részről nem lesz bántódása, bármi lesz is a vita kimenetele. A disputa módjában azonban már nehezebben egyeztek meg: Skaricza Máté ugyanis zárt, írásban lefolytatott vitát javasolt, míg ellenfele ragaszkodott a számára sokkal előnyösebbnek ígérkező szóbeli nyilvános párviadalhoz. Ám hiába erősködött Válaszúti György, a ráckevei prédikátor szívósan ellenállt. Végül mindketten engedtek, s kompromisszumos megoldásra jutottak: elhatározták, hogy délelőttönként a templomban az egész közönség előtt, délutánonként pedig ma-

⁴⁴ KATHONA 1974, 18–19.

⁴⁵ VÁLASZÚTI 1981, 13.

⁴⁶ VÁLASZÚTI 1981.

⁴⁷ Idézi: TÓTH 1979, 92.

⁴⁸ MÉSZÁROS 1972, 313.

gánházaknál, szűk körben vitáznak, ahol jelen lehet ugyan Válaszúti György két-három híve is, de a disputába nem szólhat bele.

A szívélyes fogadtatás ellenére a kevik predikátora meglehetősen óvatos. Elsősorban a vita során kialakuló közhangulat aggaszthatta, de joggal félhetett Válaszúti György és a híres pécsi iskolában képzett polgárok kérdéseitől, válaszaitól is. Ezért kerülve a szópárbajt, ragaszkodik ahhoz, hogy a templomban tartandó predikáció után csak két-három kérdésre hajlandó válaszolni. Válaszúti György nehezen egyezik bele e feltételekbe. Személyes biztonságát több ízben is garantálja és bizonyára arra is számít, hogy templomon kívüli beszélgetésekben bírja rá Skaricza Mátét az „eretnek” jelző törlésére. A templomban lezajló események mellett így kapnak döntő jelentőséget a fehér asztalnál zajló eszmecserék. A város polgárai közül többen is ebédre látják vendégül a társaságot, és Válaszúti elégedetten állapíthatja meg, hogy mennyi okos kérdést tettek fel a város lakói. A városon belüli vallási viszonyokra következtethetünk abból, hogy a templom egy külön részéből hozott egy polgár katolikus bibliát Skaricza Máté támogatására. A Mindenszentek temploma tehát két részre volt osztva, a főhajóban az unitáriusok, az egyik mellékhajóban pedig a római katolikusok tartottak istentiszteletet. A római katolikus István plébános részt vett a hitvita eseményein, azt megelőzően pedig Válaszúti Györggyel együtt kerteste fel a város új bégjét a disputa ügyében.⁴⁹

A nyilvános vitákon nemcsak az unitáriusok, hanem a római katolikusok is részt vettek, s magatartásukkal jelentős támogatást nyújtottak Válaszúti Györgynek, míg Skaricza Máté egyszál egyedül volt kénytelen állni a sarat. A különféle vallási dogmák – például a szentháromság elve Jézus Krisztus isteni volta, az úrvacsora kérdés s a többi – körül heves polémia bontakozott ki, mindkét fél körömszakadtáig védte a maga igazát. Skaricza Máté azzal a szándékkal érkezett Pécsre, hogy Kálvin tanaival – melyek, mint remélte, termékeny talajra fognak hullani – meggyőzi „ariánus” ellenfelét; a pécsi unitárius lelkész szintén erre törekedett, s mivel a legcsekélyebb közeledés sem alakult ki közöttük, mindketten az evangéliumi tanítások meg nem értésével, a Biblia tételeinek szándékos félremagyarázásával vádolták egymást. A vita másnapján Skaricza Máté már látta, hogy lehetetlen a legkisebb kérdésben is egyeztetni álláspontjukat, ám a küzdelmet nem adta fel, noha a Kolozsvárról Pécsre került egyistenhívő ellenfele nemegyszer még Rotterdami Erazmus humanista elveit is felsorakoztatta ellene.⁵⁰

Miután séta közben megállapodtak a vita mikénti lefolyásában, Skaricza Máté felment a predikálószékre, s elmondta beszédét a nép előtt. Válaszúti György gondosan jegyezte ellenfele érveit, majd megindult a szópárbaj a két vitázó fél között. A hallgatóság nagy figyelemmel hallgatta „*az pécsi körösztvény rőndnek, méltatlan predikátorának válaszúti Györgynek Skaricza Mátéval, az kevikkel tüstötletős és böcsületős predikátorával Pécsen való beszélgetések*” igaz okát és rendjét.⁵¹

A vita után Válaszúti György ebédre is meghívta híres ellenfelét és a környékbeli papokat. Bár az öt napon át tartó kemény polémia során egyik fél sem engedett meggyőződéséből, mégsem került sor a nagyharsányi véres eseményekre, mert a felek barátsággal váltak el egymástól. Jellemző, hogy a római katolikus István deák búcsúztatta el Skaricza Mátét: „*Tisztelendő Máté uram! Egész város, köszönjük kegyelmednek fáradságát és kívánságunkhoz való engedelmét. Melyben való fáradságát mi kegyelmednek meg nem fizetjük...Míg élünk, emlékezetül tartjuk meg közöttünk a kegyelmed cselekedetét és emberséggel való beszélgetését.*” Skaricza Máté is szeretettel búcsúzott a pécsiektől.⁵²

A ráckevei református lelkész pécsi szereplése során hivatalos értelemben nem került sor hitvitára. Skaricza Máté templomi beszédekben fejtette ki a helybeliekkel ellentétes teológiai nézeteit, védte azokat a fehér asztal melletti társalgások során, de érdemi polémiába nem bocsátkozott, csupán néhány kérdésre volt hajlandó válaszolni, írásban kérte Válaszúti György ellenérveit és bizonyítását.

⁴⁹ DÁN 1976, 4

⁵⁰ MÉSZÁROS 1972, 313.

⁵¹ Idézi: TÓTH 1979, 92.

⁵² TÓTH 1979, 92.

A ráckevei református lelkész négynapos pécsi tartózkodása gyakorlatilag Válaszúti György és híveinek győzelmét hozta. Minimális programjuk szerint alkalmuk nyílt a hazai református tekintélyek egyike előtt kifejtetni és bizonyítani biblián alapuló keresztényi hitüket. Skaricza Máté készségesen elismerte, hogy a pécsi antitrinitáriusokat nem lehet eretnekként aposztrofálni, más kérdés az, hogy a mélyenszántó teológiai vetélkedés során egyik félnek sem sikerült a másik fölé kerekednie. Elméletileg azonban ez csak Skaricza Máté számára számára lehetett fontos az adott pillanatban.⁵³

A kétnapos heves hitvita eredménytelenül végződött: egyik fél sem tekintette magát legyőzöttnek, ez kitűnik még Válaszúti György elfogult leírásából is. Bár a pécsi pap a hitvita leírásában részleteket igyekszik kidomborítani, amelyek az ő ügyének igazát, eszméinek diadalát voltak hivatva igazolni, az egész disputát áttekintve Válaszúti György állítását legfeljebb csak óhajnak tekinthetjük; a félelmetesen vitázó Szegedi Kis István tehetséges tanítványa megvédte a reformátusok becsületét, még ha Kálvin hitelveinek igazát nem is tudta elfogadtatni vitapartnerével.

Ezzel azután végképp le is zárult a tolnai reformátusok és a pécsi unitáriusok közti ellentét ügye, még pedig negatív eredménnyel, mert a két felekezet status-quoja változatlanul fennmaradt. Ettől kezdve a két felekezet egymás mellett élt Pécsen, ahogy a baranyai falvak is megoszlottak közöttük.

A vitának vannak megszívlelendő tanulságai. Világosan látszik belőle a hódoltsági reformáció polgári jellege. A két irányzat hívei kizárólag mezővárosi polgárok. Foglalkozásukra nézve deákok, kereskedők, bérlők és tőzsérek. A papok mellett ők az eszme megtestesítői és képviselői. Nem írástudatlan emberek, hanem a kor alapfokú latinos műveltségének részesei. E műveltség megszerzésének előfeltétele mindkét félnél biztosítva volt a tolnai, illetve a pécsi latin iskolák működésében, továbbá foglalkozásuk révén kialakult hazai és külföldi polgári összeköttetésekben s ily módon szerzett tapasztaltságukban és világlátottságukban. Ekként az egyházi életre való figyelem, az iskolára való gondviselés úgy Tolnán, mint Pécsen a polgári világnézet és életforma lényeges eleme. A polgár az egyház tanításának egyik helyen sem passzív elfogadója vagy berendezkedésének alárendeltje, hanem ezeknek öntudatos és harcos képviselője, s e magatartásában saját világnézetét éli meg. Azt is figyelemre kell méltatni, hogy az ilyen önálló szellemi törekvéseknek egy ideig még kedveztek a társadalmi erők hagyományos megkötöttségétől mentes török hódoltsági viszonyok.⁵⁴

ÖSSZEGRÖZÉS

A reformáció korának hitvitái egy hatalmas és intellektuálisan erősen tagolt közegben jöttek létre, s különösen a kezdetekben nem a lezárt igazságok pozíciójából indultak, hanem erősen megmutatkoztak bennük az útkeresés, az alakulás, a genezis mozzanatai. Sőt a konfesszionizálódás, a tanítások dogmarendszerekké szilárdulása után is marad közös horizontjuk: a Biblia és az egyházatyák, ha különböző mértékben is, de minden oldalról elismert tekintélye, a humanista műveltség eszközként való használata, s az érvelési eljárások ellenőrizhetőségéről való meggyőződés. Ha kölcsönösen vitatták is egymás bizonyításainak, következtetéseinek helytálló voltát, ha a kölcsönösen használt durva stílus a másik fél személyének és tanításainak teljes ellehetetlenítését célozta, akkor is megtalálható a háttérben az a közös gondolat, hogy a hitről szóló teológiai tanítások ellenőrizhetők az ész szabályai szerint (bár maga a hit nem). Igaz, az ellenőrzés lehetőségeiről, határaitól és az ellenőrzésre jogosultságról eltérőek a vélemények.

Számításba kell venni azt is, hogy a viták nem elszigetelt térben folytak: a viták ellenére a vallásgyakorlás, a hittudomány és az etika szféráiban folytonosan összeértek a résztvevők, sőt közös létezésük gazdasági-politikai tere is. Leggyakrabban nem is egyszerűen a másik fél legyőzése volt a cél, hanem sokkal inkább híveinek megnyerése, átcsábítása, vagy egyszerűen a közös ügyek rendezése.

⁵³ VÁLASZÚTI 1981, 19.

⁵⁴ KATHONA 1974, 19.

Mindennek nem is csupán a vita a terepe, hanem a politikát, a törvényhozást, a társadalmi élet más szféráit is áthatják a vallási viták. Tehát azok a határok, amelyek között a reformáció korabeli hitviták folytak, gyakran nem is olyan szűkek, még akkor sem, ha egy-egy vita eredményeként teológiai kérdésekben csak kivételesen következett be látható elmozdulás.⁵⁵

A hitigazságok bizonyosságára és kizárólagosságára vonatkozó igény valóban lényegi jellemzője valamennyi keresztény felekezetnek. Kezdetben a viták még nem a vallásokról, hanem a vallásról szóltak, azaz a bizonyosság és kizárólagosság problémája nem állott a középpontban. Az eltérő nézetek gyors kialakulásával és megszilárdulásával egy időben pedig kérdésessé váltak a viták módszertani elemei, a hitigazság megállapításának módszerei, joga, jogosultsága, érvényességi köre. A vitázó felek kölcsönösen bemutathatták a maguk hitbizonyosságát és kizárólagosságra való igényét, anélkül, hogy ez a másik fél bizonyosságát és kizárólagossági igényét megsemmisíthetné. S a viták látszólagos eredménytelensége ellenére is mindenki számára fennmaradt a remény, hogy az ellenkező nézeteket valló is eljuthat a helyes meggyőződésig.⁵⁶

Válaszúti György tíz évvel Dávid Ferenc halála után Pécssett szervezte meg Skaricza Máté nagyhírű ráckevei református prédikátorral azt a hitvitát, mely emelkedett szellemével, toleráns magatartásával messze kiemelkedett a kor vallási polémiai közül, és hosszú időre példát mutatott. Skaricza Máté prédikatori alkatáról és vitastílusáról a legpontosabb képet Válaszúti György művéből, a *Pécsi disputából* nyerhetünk. 1588-ban a pécsi unitárius polgárokkal voltaképpen Decsi Gáspár tolnai református prédikátornak gyűlt meg a baja, ő hirdetett ellenük kereskedelmi embargót. A kérdést hitvitán kellett rendezni, Decsi Gáspár azonban nem vállalta a megmérettetést. Helyette Skaricza Máté állt ki egyedül. Ő tűnt a legalkalmasabb személynek, mert a pécsiek és a tolnaiak konfliktusában nem volt közvetlenül érintett, s ő volt a legtekintélyesebb református teológus a hódoltságban. Elment tehát Pécsre, és augusztus 27–31-én prédikációkban és kötetlen beszélgetésekben védelmezte a református hitelveket. Skaricza Máté a vitában Szegedi Kis Istvánnak egy meg nem nevezett könyvére támaszkodott, de tervezte saját pécsi prédikációinak kinyomtatását is.⁵⁷

„A szakirodalomban *Pécsi Disputa* címen tárgyalt Válaszúti György által készített mű egyrészt a történet forrás, másrészt elméleti teológiai fejtegetés és unitárius hitvallás. A benne leírt események oldaláról szorosán kapcsolódik az 1588. augusztus 27-31 között Skaricza Máté és Válaszúti György, valamint a pécsi polgárok között lezajlott teológiai tárgyú beszélgetésekhez. Általános tartalmát illetően azonban különválasztandó a pécsi disputa és a Pécsi Disputa. Az utóbbi az előbbi következményeként létrejött *antitrinitárius propagandairat*, amely nemcsak a pécsi unitáriusok biblián nyugvó keresztényi hitét volt hivatott a kor teológiai tudományának szintjén igazolni és terjeszteni, hanem egyúttal áttételes módon az érintett pécsi kereskedők érdekeit is védte. A *Pécsi Disputa* az elméleti és gyakorlati célokon túl, belső mondanivalójából következően toleráns, a kései reformáció eszményei diktálta, a keresztény felekezetek közötti békés megegyezés szellemében fogant alkotás. Abból a szempontból is unikumnak tekinthető polemikus irat, hogy nem feltétlenül ellenfelei meggyőzésére koncentrál – bár kemény érveléssel igyekszik megsemmisíteni azok tételeit – hanem saját igazságainak létjogosultságát is igyekszik elfogadtatni.” – írja róla Dán Róbert.⁵⁸

⁵⁵ HELTAI 2018, 253.

⁵⁶ HELTAI 2018, 254.

⁵⁷ ÁCS 2018.

⁵⁸ VÁLASZÚTI 1981, 14.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁCS 2018
 ÁCS – KRÁNICZ – SZALAI – VARGA 2017
 BALÁZS KOVÁCS 2017
 BENDA 1991
 BOD 1766
 BORNEMISZA 1955
 BOTTA 1989
 DÁN 1976
 DEBRECENI EMBER 2009
 FÖLDVÁRY 1898
 GLÓSZ – V. KÁPOLNÁS 1992
 HARGITTAY 2017
 HELTAI 2018
 HERPEI 1936
 IPOLYI 1875
 KATHONA 1967
 KATHONA 1974
 KÁLMÁN 1882
 KENYERES 1967–1969
 KEVEHÁZI 2005
 LÁBADI 2000
 MARKÓ 2001–2007
- ÁCS Pál, *Skaricza Máté*. mamul.iti.mta.hu/MAMUL6/mamul_view.php?editid1=70 – letöltés: 2018. január 3.
 ÁCS Marianna – KRÁNICZ Gábor – SZALAI Gábor – VARGA Szabolcs, *Reformátusok Baranyába*. Pécs 2017.
 BALÁZS KOVÁCS Sándor, *Az Alsó-Dunamellék reformációja*. In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXIX. szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András. Szekszárd 2017. 443–502.
 BENDA Kálmán, *Unitáriusok a hódoltságkori Dél-Baranyában*. Baranya 4 (1991) 87–97.
 BOD Péter, *Magyar Áthenas*. 1766. www.athenas.oszk.hu – Letöltés: 2017. december 15.
 BORNEMISZA Péter, *Ördögi kísértetek*. A kiadást gondozta és jegyzetekkel ellátta: Eckhardt Sándor. Budapest 1955.
 BOTTA István, *Sztárai Mihály baranyai püspöksége*. Theológiai Szemle 3 (1989) 150–154.
 DÁN Róbert, *A „Pécsi Disputa”*. In: Irodalomtörténeti Közlemények 80 (1976) 1–14.
 DEBRECENI EMBER Pál, *A magyarországi és erdélyi református egyház története*. Sárospatak 2009.
 FÖLDVÁRY László, *Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez I–II*. Budapest 1898.
 Tolna mezőváros monográfiája. Szerk. GLÓSZ József – V. KÁPOLNÁS Mária. Tolna 1992.
 HARGITTAY Emil, *Hitvita-irodalom a kora újkori Magyarországon*. Vigília 82 (2017) 588–596.
 HELTAI János, *A 16–17. századi magyarországi hitviták adattárának tervezete*. magyarszak.uni-miskolc.hu/kiadvanyok/tenger/heltai2.pdf – Letöltés: 2018. június 5.
 HERPEI János, *Skarica Máté halála-ideje*. Protestáns Szemle 45 (1936) 17–20.
 IPOLYI Arnold, *Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. Korrajz a hitújítás idejéből*. Budapest 1875.
 KATHONA Géza, *Főbenjáró hitvitáink*. Theológiai Szemle 10 (1967) 150–153.
 KATHONA Géza, *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*. Budapest 1974.
 KÁLMÁN Farkas, *Veresmarti Illés emlékezete*. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő 4 (1882) 90–95.
Magyar életrajzi lexikon I–II. szerk. KENYERES Ágnes. Budapest 1967–1969.
 KEVEHÁZI László, *„A kereszt igéjét hirdetni kezdtem.” Sztárai Mihály élete és szolgálata*. Budapest 2005.
 LÁBADI Károly, *Istennek népei a Drávaszögben*. Eszék 2000.
 Új magyar életrajzi lexikon I–VI. Főszerk. MARKÓ László. Budapest 2001–2007.

- MÉLIUSZ JUHÁSZ 2019 *MÉLIUSZ JUHÁSZ Péter*. 100hires.hu/cikkek/melius_juhasz_perer – Letöltés: 2019. január 15.
- MÉSZÁROS 1972 *MÉSZÁROS László, „Elég merni is a nagyot.” Skaricza Máté ráckevei prédikátor-költő élete*. Theológiai Szemle 15 (1972) 307–314.
- PALLAS 1893–1902 *A PALLAS Nagy Lexikona I–XVII*. Budapest 1893–1902.
- RETKES 2010 *RETKES Attila, Eszmetársak – Alvinczi György*. https://unitarius.blog.hu/2010/12/13/31_eszmerarsak_alvinczi_gyorgy - Letöltés: 2019. január 14.
- SZABÓ 2017 *SZABÓ András, Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*. (Humanizmus és reformáció, 37.) Budapest 2017.
- SZAKÁLY 1994 *SZAKÁLY Ferenc, Volt-e református-unitárius hitvita Nagyharsányban*. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve VII. Szerk. Benda Kálmán – Szabó András. Budapest 1994. 14–31.
- SZAKÁLY 1995 *SZAKÁLY Ferenc, Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. (Humanizmus és reformáció, 23.) Budapest 1995.
- SZÁSZ 2003 *SZÁSZ János, Újra a budai disputáról*. (Nemrég előkerült bizonyítékok.) 2003. november 4. unitarius.uw.hu/dok/Szasz%20Janos_Ujra-a-budai-disputarol.doc – Letöltés: 2018. február 12.
- TÓTH 1979 *TÓTH István, Villanások. Adatok Pécs–Baranya irodalmi életéből*. Pécs 1979.
- VARGA 2005 *VARGA Szabolcs, Peregrináció és művelődés a pécsi egyházmegyében a XVI–XVII. században*. In: A pécsi egyházmegye a 17–18. században. Szerk. Fedeles Tamás – Varga Szabolcs. Pécs 2005. 246–273.
- VÁLASZÚTI 1981 *VÁLASZÚTI György, Pécsi disputa*. Budapest 1981. (Régi magyar prózai emlékek 5.)
- ZOVÁNYI 1977 *ZOVÁNYI Jenő, Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest 1977.

Im Kreuzfeuer von Glaubensstreiten

Religionsstreiten im Jahrhundert der Reformation am unteren Donauraumgebiet

Die Geschichte der großen Weltreligionen wurde von Religionstreiten unterschiedlicher Intensität stetig begleitet. Viele Gründe stehen im Hintergrund: einzelnes Erleben des Glaubens, die gesellschaftliche Beziehungen des Religionslebens, die Ausgestaltung der Glaubenssätze, die Unterschiede der Religionen spielten alle wichtige Rolle in den Gesprächen über den Glauben. Die religiöse Disputation war eine demonstrative und populäre Gattung der Reformationszeit, welche als historisches Ereignis auch Bevölkerungsmassen bewegen konnte und in schriftlicher Form bis zur einer relativ breiten Schicht von Lesern gelangte. Die über unterschiedliche Theorien denkenden Gegner bemühten sich einander zu überzeugen und in diesem Interesse ließen sie alle ihrer Gründe über ihr eigenes Ideensystem aufmarschieren. Die an diesem geistlichen Schlagabtausch teilnehmenden Parteien verwendeten im Laufe der Beweisführung ihrer theologischen Sätze jegliche erreichbare wissenschaftliche oder für wissenschaftlich gehaltene Ergebnisse des Zeitalters. Nach der Religionsstreit vom Jahre 1569 in Großwardein setzte sich der unitarische Vormarsch in Bewegung, durch das Kreuz- und Marasschgebiet über die Tiefebene erreichte er bereits 1570 auch Branau. Diese meist radikale Richtung der Reformation faßte nach den Streiten mit den Reformierten in Laskó, Nagyharsány und Pécs festen Fuß und befestigte seine bisher erworbenen Basissen nach den im Jahre 1573 in Nagykozár und 1574 in Nagyharsány geführten Disputen, und hat sogar bedeutende Gebiete von der reformierten Kirche abgewonnen. Über die hierörtliche Erscheinung des Antitrinitarismus wissen wir eigentlich nur soviel mit Gewißheit, daß unter der Reformierten und den Antitrinitariern irgendwann vor 10. August 1570 eine Religionsstreit in Laskó und Tolna erfolgte, wo des Wissens von Melis Juhász Péter die Leute helvetischer Konfession einen Sieg errungen. Außer dieser Informationen gibt es nur noch schriftliche Beweise aus 1572 oder 1573 über die Arbeit von zwei antitrinitarischen Pfarrer in Branau (György Jászberényi und György Válaszúti). Durch die im Jahre 1570 aus Transsylvanien angekommenen Antitrinitarier verbreitete sich weiter die religiöse Zusammensetzung in der Diözese von Pécs. Nach den manchmal auch brutalen religiösen Zwisten kamen starke Gemeinden in Pécs, Siklós und Nagyharsány zustande. In diesen Gemeinden erhielten sie Schulen, in dem ehemaligen Bischofszentrum drängten sie die Reformierten sogar ab und führten in dem durch die wohlhabende Pécs-er Gemeinschaft finanzierten Gymnasium eine niveauvolle Bildung, sogar eine Bibliothek wurde in der Schule errichtet. Lateinische, hebräische und griechische Sprachen, sowie theologische Kenntnisse wurden hier auch unterrichtet. Im Jahre 1588 führte György Válaszúti, Leiter der Unitarier von Pécs sogar eine Religionsstreit mit Mate Skaricza, Leiter der helvetischen Konfession in Pécs, was auch die hohe Qualifikation und Bildung von ihm beweist. Dieses Ereignis wurde unter dem Titel „Disput in Pécs“ im allgemeinen historischen Bewußtsein eingetragen.

CSAPAI JÁNOS

Ónedények a Tolnai Református Egyházmegyében I.

DUNA MENTE

A Wosinsky Mór Megyei Múzeum XXXVIII. évkönyvében jelent meg a sárközi református egyház-
községek ónedényeit bemutató tanulmányom. Jelen írásomban a Tolnai Református Egyházmegye
31 gyülekezete közül 9 egyházközség anyagát vizsgálom a sárközi anyag folytatásaként. Emiatt el-
tekintek magának az ónművességnek a részletes bemutatásától, mely olvasható az előző munka be-
vezetőjében. Az alább bemutatandó edényeket még nem publikálta senki, kivéve egy korai bölcskei
kannát.

Az ónöntő mesterség Nyugat-Európa anyagi kultúrtörténetében jelentős szerepet játszott már
a középkor idején is a mindennapi élet elterjedt használati tárgyainak előállításában.¹ Már a késő
középkorban a megbecsült, kiemelkedő kézműves ágak közé tartozott. Készítményeik gazdag vá-
lasztéka a drágább nemesfémből készült asztali edényeket pótolta. Legelterjedtebb termék a külön-
féle méretű kanna és kancsó, melyek tárolásra, a kisebb példányok ivásra is használatosak voltak,
különböző tálak, tányérok, csészék, palackok, még fali mosdókutakat is készítettek az ónművesek.²

Magyarországon az óntárgyak használatának a fénykora 17–18. század volt. A főúri családok,
városi polgárok és a módosabb parasztcsaládok háztartásában is megtalálhatóak voltak az ónedé-
nyek. Ugyanakkor az egyházi életben is megjelentek, különösen a református egyház klenódiumai
közt örvendtek nagy népszerűségnek.

A klenódium latin eredetű szó, jelentése drágaság, kincs, ereklye.³

Az úrasztalához való felszereléseket, terítőket, kenyérosztó tányérokat, kelyheket, boros kanná-
kat, keresztlő készleteket összefoglaló néven klenódiumként definiálják. A református egyházban
két szentség van, a keresztség és az úrvacsora. Így az óntárgyak is e két „*sákramentum*” kiszolgálta-
tására alkalmas tárgyak: keresztlő kancsók és tálak, tányérok és bortartó kannák, ritkábban poha-

¹ WIENER 1965, 429.

² HOLL 1996. 71–82.

³ <http://www.kislexikon.hu/klenodium.html> 2019.02.12.

rak, kupák készültek belőle. A református egyház nem írta elő, hogy milyen anyagból készüljenek a templomi edények.

Az 1562-ben megfogalmazott Debrecen Egervölgyi hitvallás szerint *„Az Írás ivóeszközzől, vagy pohárról emlékezik. Tehát mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa vagy arany, ezüst és cserép legyenek, vagy rézből, vagy bármiféle ércből készültek, elfogadjuk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva.”*⁴

A legnépesebb csoportot a kannák képezik, számos darabbal rendelkezik egy-egy gyülekezet. A kannákat rendszerint *„kis-, közép- és nagykánya”*-ként sorolják fel a korabeli leltárak. Gyakorlati okokból alakult ki, hogy többféle méretű kannát szereztek be, hiszen változó volt az úrvacsorás istentiszteletek résztvevőinek száma. Például a délutáni- vagy az ünnepek másnapján tartott istentiszteleteken nem úrvacsoráztak annyian. Ezekből az edényekből töltötték a bort a híveknek körbe adott kelyhekbe. Az ónból készült kehely és pohár ritka, ezeknek általában réz volt az alapanyaga, melyet ezüsttel vagy arannyal futtattak. Ennek gyakorlati oka volt, fertőtlenítő, baktériumölő hatásuk miatt. A másik számosabb csoportot a tálak és tányérok képezik, melyeken a csíkokra felszeletelt kenyeret tárolták az úrvacsora alkalmával, illetve osztották a híveknek. Fennmaradásuk annak köszönhető, hogy nem voltak és ma sincsenek mindennapos használatban ezek az edények. Évente hat alkalommal van úrvacsoraosztás (nagybőjt, húsvét, pünkösöd, új kenyér, új bor, karácsony), így nem mentek tönkre, ellentétben a hétköznapi használatban levőkkel. Megbecsült „ősi” tárgyai a gyülekezeteknek.⁵

Használati módjukból következik, hogy kevesen ismerik ezeket a tárgyakat, csak a vallási szertartásokban résztvevők találkoznak velük. Egyfajta több évszázados rejtett kincsei egy-egy gyülekezetnek, településnek, melyeken kevesen ismernek. Az is növeli a kutatásuk fontosságát, hogy a magyar ónedényállomány legnagyobb része ma is a református egyházközségek tulajdonában van, jelentéktelen hányaduk került közgyűjteményekbe és azok kiállításába.

Az egyházközségi leltárak, püspöki-, esperesi vizitációk jegyzőkönyvei rendszeresen felsorolják a klenódiumokat. 1816-ban Báthory Gábor és 1889-ben Szász Károly püspöksége idején volt a Dunamelléki Református Egyházkerületben olyan részletes vizitáció, melyekben a gyülekezetek életének minden apró szegmenséről megemlékeztek. Az alábbiakban ezekből a forrásokból idézem az akkor felsorolt ónedényállományt összevetve a ma fellelhetővel.

BOGYISZLÓ

Bogyiszlót az egyházi iratok hol a tolnai, hol a solti traktusban (egyházmegyéhez) sorolják. Közigazgatásilag már a 18. században felmerült a terv, hogy Tolna megyéhez csatolják, végül erre 1931-ben kerül sor. Bogyiszló lakossága is korán átvette a reformáció tanait, prédikátorukat 1629-ben említik először, aki részt vett a Dunapataji zsinaton. Klenódiumainak kiemelkedő darabja a 17. század második felében megszűnő tolnai gyülekezettől származó, eredetileg középkori ciborium (ostyatartó kehely). A település a Kalocsai érsekség birtoka volt, a 18. század közepén gyakran volt kitéve az ellenreformációs zaklatásoknak, rendszeresen jezsuita szerzeteseket küldtek a településre.⁶ A korábbi sövényfalú templomuk helyett 1797–1811 között építették fel ma is álló templomukat. A 19. század elején a gyülekezet lélekszáma 1773 fő volt.⁷

1816-ban Szentés János lelkész a következő óntárgyakat írta össze:

„1. Egy ón pohár, minden Inscriptio nélkül

⁴ KISS 1882, 152.

⁵ CSAPAI 2016, 349.

⁶ HORVÁTH 1988, 136–142.

⁷ CV 1816

2. *Egy nyolczittzés⁸ forma kanna Czinből készült az Ecclesiakölcségével 1723-ban*
3. *Egy másik majd akkora nagyságú Czinn Kanna, készült az Ecclesiakölcségénn 1729-ben*
4. *Két Czin Tál*
5. *Keresztelő kanna és tál Czinből⁹*

Tál és tányérok

1. Az 1816-os vizitáció két tálról emlékezik meg, mára egy maradt. Sima, dísztelen, széles karimájú. P S monogramú bécsi mester munkája, a pecséten 1705-ös évszám.

Méretei: magassága: 3 cm, talpátmérő: 23 cm, szájátmérő: 35 cm.

2. Kettő darab egyforma hétköznapi használatra készült tányér található a klenódiumok között, melyek érdekessége, hogy későn kerültek a gyülekezet tulajdonába, amikor már régen kiment az ón és a belőle készült háztartási eszközök a hétköznapi használatból. Mindkettő 18. század végi – 19. század elején készült darab. Boldizsár Bálint(1859–1918¹⁰) gondnok és felesége Bodai Julianna(1857–1939¹¹) adományaként kerültek az egyházközséghez 1907-ben, valószínűleg a családban öröklődtek ezt megelőzően.

A tányérok megegyezők, dísztelenek, csak a karimájuk külső szélét szegélyezi egy bekarcolt csík. A tányérok pereme horpadt, fenekük sérült, repedt. Mindkettő karimájának az alsó felén valószínűleg a gondnok által bekarcolt ajándékozási felirat: „*Ajándokul 1907. június 2-án Boldizsár Bálint gondnok és neje Bodai Julianna*”. A tányérok fenekén növényi ornamentikával körül ölelt három koronát és *Prob Zinn* feliratot tartalmazó jegyek láthatók.

Méreteik: magasság: 1 cm, talpátmérő: 14 cm, szájátmérő: 21 cm

Kannák

1. Három szárnyas kerub lábon álló, egyenes palástú, enyhén domborodó, tagolt talp- és szájperemű kanna. Kérdőjel alakú füle alul gyöngysoros, felül leveles, indás végződésű. Az edény fedele tagolt, széle lapos, korongos, két karcolt vonallal keretezett. Kiöntőcsőre a jellegzetes formát követi, fedele szívalakú, melynek hegye karcsún felfelé hajlik. A talp- és szájperem felett, illetve alatt két karcolt vonalból képzett öv osztja három mezőre a palástot.

A középső mezőben növényi ornamentikát utánzó, poncolt, ovális alakú keretben ajándékozási felirat: „*AZ BOGYISZLOY REFORMATA SZ ECCLESIAÉNAK CSINÁLTATTA EZEN KANNÁT KOMÁROMI SÁNDOR JÁNOS AZ URI SZ VACSORÁNAK KISZOLGÁLTATÁSÁHOZ ANNO 1723*”

Fülén 1705-ös bécsi mesterjegy, „NB” monogrammal.

Méretei: magassága: 31 cm, talpátmérő: 16 cm, szájátmérő: 15,5 cm. (1. kép)

2. Három szárnyas kerublábon álló, egyenespalástú, alul és felül megegyező tagolt peremmel rendelkezik. A palástot az alsó és a felső peremtől is 1,5 cm-re tíz-tíz esztergált öv díszíti, illetve osztja három mezőre. A jellegzetes kérdőjel alakú füle alul gyöngysorban, felül leveles, indás bilentőben végződik. Fedele tagolt, korongos szélű. Klasszikus alakú kiöntőcsőrének fedele szívalakú, melynek hegye erőteljesen kicsúcsosodik és visszahajlik.

⁸ Régi űrmérték. Számtalan helyi változata volt, általában 0,69–0,915 literig terjedt.

BOGDÁN 1987, 87.

⁹ Ezen kívül:

„1. Egy aranyozott ezüst pohár, mellynek reá járó tornyos teteje is van, nagy régiséget mutat tsak a' formulája is. Senki nem emlékezik mikor készült először. A' talpára punctumokkal e' van írva: EcclesiaeBogyiszloviensi, Solverunt a renouationeFlorenos 10. 1718.

2. Egy nagy világoskék Selyem-Atlasz terítő, fehér Selyem rojtal

3. Egy kisebb fehér gyolcs Kendő Arany Csipkével

4. Egy fekete Selyem Keszkenő, fehér vonásokkal

5. Pamuttal varrot két avúltgyolcs Keszkenő

6. Egy nagy fehér Terítő Abrosz fehér Csipkével”

CV 1816.

¹⁰ HALOTTI AK

¹¹ HALOTTI AK

1. kép. Az 1723-ból származó bogyiszlói kanna

2. kép. Az 1729-ben készült kanna ajándékozási felirata a fedélen

3. kép. A 18. századi keresztelőkancsó...

4. kép. ...és annak palástdíszítése Bogyiszlón (Rajzolta: Tövisháti András)

A fedélen poncolt növényi indával körül ölelve ajándékozási felirat: „AZ BOGYISZLAI R SZ ECCLESIA SZÁM' ISTENHEZ VALÓ BUZGÓSÁGA UGYAN BOGYISZLÓN LAKOZÓ NEMZE' SAMU JÁNOS ÚR MAGA KÖLCSÉ' CSINÁLTATOTT EZ KANNÁT 29 M 9 bris 1729”

Fülén az előzővel megegyező 1705-ös „NB” bécsi mester pecsétje.

Méretei: Magasság 33 cm, talpátmérő: 14,5 cm, szájátmérő: 13,5 cm

Mindkét kannának van párhuzama, formára, arányaira és a készítőjére való tekintetben is megegyezik a korábban ismertetett 1721-ben készült öcsényi kannával. (2. kép)

Keresztelőkancsó

A valamikor fedeles kis kancsó kerek, tagolt talpon áll, rövid, zömök hengeres szár tartja a felső kancsórészt, mely a szájperem felé karcsú kihajlik. Ívelt vonalú kiöntőcsőre van. Hajlított füle alul kihajlik és címerpajzs alakban végződik. Felül leveles, gyöngysoros billentőben végződik, ahol

látszódik a zsanérnál a letört fül indítása. A kancsó testét függőlegesen elhelyezve négy féle késő reneszánsz hatást keltő poncolt stilizált virág díszíti (lóhere, tulipán, bazsarózsa, nárcisz). A szájerem alatt és a virágdíszek fölött harántcsikolt öv és félköríves poncolóval beütött minták találhatóak, melyek megkerülik a kiöntőcsőrt is.

A fül felső részében bécsi „L S” monogramú mester pecsétje.

Méretei: magassága: 16,5 cm, talpátmérő: 8,5 cm, szájátmérő: 12,5 cm. (3. kép, 4. kép)

BÖLCSKE

Bölcske mezővárosi rangú település volt. Korán létrejött itt is a református gyülekezet. Lelkészeinek névsorát 1626-tól ismerjük név és évszám szerint. Ezekből a korai időkből két becses klenódiom is megmaradt a történelem viszontagságai közepette, a település népe többször elmenekült a török alatti háborús időkben. Jól példázza az ottaniak módosságát az 1639-ből származó gazdagon díszített ónkanna és az 1634-ből származó ezüstözött, aranyozott kehely. A reformátusok első temploma talán a középkori katolikus templom lehetett, ehhez 1787-ben tornyot építettek. Népes gyülekezet volt, 1816-ban a lélekszám 1937 fő.¹²

Csekei János 1816-ban a következő úrasztali felszereléseket írta össze:

„Az Ur asztalához tartozandó edények ezek:

Három Czin Kánna: Edgyiken a leg nagyobbikon a Fedelin ez az Inscriptio vagon: BARANYA JÁNOSNÉ SZÖRZÖTTE 1639.

A' két kisebbek nem nagyon régiek lehetnek, de mikoriak? nem tudhatni.

A' harmadik pohár Czinből van, az oldalán e' van 1805”¹³

Kannák

1. Három szárnyas kerub lábon álló enyhe talp- és szájeremű, alul palástja íves kezdéssel indul, majd felfelé szűkül. Formájában hasonlít a szakirodalomban erdélyi formának tekintett kannákra. Palástját négy-négy esztergált öv osztja három mezőre. A középső széles mezőben reneszánsz mintavilágú növényi ornamentikás, virágos, madaras poncolt, keretes díszítmény váltakozva követi egymást. Az esztergált övek és a talp- illetve szájeremek között pávatollas, félköríves kompozíció fut körbe. A kanna kiöntőcsőre jellegzetes formával készült, az is gazdagon poncolt pávaszemes kompozícióval. Kérdőjel alakú füle alul hengeres zömítésben végződik, melybe díszítés gyanánt függőleges vonalakat és X-ket ütöttek. („II X IIIII X I”) A fül felső vége ugyancsak gömbölyűre zömített végződésű, kecsesen hajlított, összetett billentőben végződik. Zömített vége geometrikus mintázatú. A kanna összetett fedéllel készült, melynek széle lapított, korongos. Ebben ajándékozási felirat: „SZÖRZÖTTE 1639 BARANYA JÁNOSNÉ”. A fedél tetején összetett billentőgomb található. A kiöntőcsőr fedele összetett szív alak poncolt keretezéssel. A kanna fedelén javítás, utólagos forrasztás nyomai látszanak.

Fenekén belül ötszirmú fenékrózsa található.

Méretei: magassága: 38 cm, talpátmérő: 21 cm, szájátmérő: 13 cm.¹⁴

¹² CV 1816.

¹³ Ezeken kívül:

Poharak: „Kettő egészen ezüsből, belől egészen és kívül is az ajkaik körül arannyal vagnak meg futtatva. A' régiebbnek a' talpa kerületin ez az Inscriptio van. 1634. istRenovirt 1768. G.K.I.D.M.N. – Az Másik mindenben ennek formájára van készítve. Ennek is a' talpa kerületin van az Inscriptiot.i. ez: A.B.R.SZ.E.SZ.TS.K.F.P.T.V.D.M.I.CS.1805 mellynek ez a' magyarázatja: A' BölskeiRefta' Szent Eklesia Számára tsináltatta Kováts Ferentz, protuneverbi DeiMinistroJoanneCsekei 1805.

Továbbá van edgy ezüst Tányér. A' Sz Asztalra való terítő, edgy szőrből való Szőnyeg- Abroszok, 5 keszeznők: 3 Selyem 2 Patyolat. Edgygyolts, edgy ezüst tsipkében foglalt Kreditor legfellyül terítő.”

CV 1816

¹⁴ Letétben a kecskeméti Ráday Múzeumban

5. kép. Az 1639-ben adományozott kanna...

6. kép. ...és annak poncolt palást díszítése Bölcskéről
(Rajzolta: Tövisháti András)

A Baranya/Baranyai ősi bölcskei családnév. Már az 1500-as évek második felében feltűnik.¹⁵ Baranya János feltehetőleg módos bölcskei gazda lehetett. Talán a fia lehetett az a Baranyai Péter, akit marhakereskedőként írtak össze, társaival Kecskeméten vásárolták a marhákat és hajtották őket nyugat felé.¹⁶ A 18. század folyamán többször kerültek ki bírók és esküdtek a családból.¹⁷ (5. kép, 6. kép)

2. Három szárnyas kerub lábön álló, ívesen kihajló talpú, ívesen tagolt szájperemű, enyhén szűkülő palástú kanna. A palástot stilizált indák, bazsarózsa szerű és körzős rózsák poncolóval és karcolással alkotott, elnagyolt mintái díszítik. A füle alul gyöngysorban, felül gömbös billentőben végződik. A kiöntőcsőre a kanna testéhez képest robosztus hatású, a palásthoz hasonló poncolással. A kiöntő elnagyolt szívalakú fedele is stilizált növényi ornamentikával díszített. A paláston a nagyméretű, hártcsíkozással kitöltött betűkből álló ajándékozási feliratot alul egy körzős rózsából kiinduló leveles indamotívum fogja körbe: *"BÖLCSKEY REFORMATA SZENT ECCLESIA SZÁMÁRA ISTENE INDUSTRIÁBUL KÉSZÍTETTE ÉS VETTE HALÁSZ VARGA JÁNOS ANNO 1727"* Fedele tagolt, lapos peremű. A fedél közepén toboz alakú fedélgomb. A fedél peremén körben: „: *MEGTÖLTÖD AZ ÉN POHARAMAT BŐSÉGESEN: : PATAI ISTVÁN URAM PRÉDIKÁTORSAGÁBAN:*”

Jegy nem található rajta.

A kannán több utólagos javítás, forrasztás nyomai is láthatók, a fülnél, a fenéken és az egyik lábánál. Méretei: magasság: 38,5 cm, talpátmérő: 19 cm, szájátmérő: 15,5 cm.

A Varga család is ősi bölcskei. Már 1601-ben feltűnik egy peres ügyben, amikor Vargha Bálint kereskedő Baranyából Pestre szállított bort és a hajdúk rátámadtak útközben.¹⁸ Varga János özvegy Daróczy Istvánné Sokoray Erzsébet vejtei halászóhelyét bérelte. A szerződés szerint Varga János fiai és majd azok utódai is élvezhetik a bérleményt. Az első két évben 6 mázsa viza volt a bér. Utána „az öreg Köteles Halaknak ugymint Vizának, Toknak Söregnek negyed részit ha halbul kívánám esztendőre nékem kiadják.”¹⁹

¹⁵ HAVASSY 1994, 112.

¹⁶ HAVASSY 1994, 33.

¹⁷ HAVASSY 1994, 67–68.

¹⁸ HAVASSY 1994, 24.

¹⁹ HAVASSY 1994, 61.

3. Öblös testű, tagolt talp- és szájeremű kiöntőcsőr nélküli kanna. Palástját két vésett öv díszíti. Fedele tagolt. A füle alul gyöngysoros végződésű, felül gömbalakú billentőben végződik. A fedél belső oldalán I D monogramos, 1750-es bécsi mesterjegy, amely Joseph Dittl bécsi ónöntőt jelöli, aki az 1780-as évekig dolgozott.²⁰

Méretei: magassága 29 cm, talpátmérő: 13,5 cm, szájátmérő: 10 cm. (7. kép)

DUNAFÖLDVÁR

Dunaföldváron a reformáció kezdetekor alakulhatott gyülekezet, lelkészük részt vett az 1578-as hercegszőlősi zsinaton. A későbbiek során elsorvadhatott a református közösség, nincsenek forrásaink róluk. A csekély számú reformátusság a 18. században Bölcskére járt templomba. Az 1820-as évek elején Berki József komáromi származású fakereskedő kezdte összefogni a település reformátusságát. 1825-ben 87 fő a lélekszám. Ettől az évtől fogadtak tanítót, 10 évvel később 1835-ben lelkészt is választottak. Mai templomukat 1863-ban kezdték építeni.²¹

Kátay István lelkész 1889-ben a következő önből készült edényeket írta össze:

„Az Urasztali szekrényben két kehely és két tányér érczből, Két kanna szintén érczből.”

Egy tányér és egy kehely ezek közül biztosan ón. Az óntányért Lévy Sámuel adományozta, ma már nincs meg. A kehely meg van ma is, alább mutatom be. Ezeket a tárgyakat 1830-35 között adományozták a gyülekezetnek.²²

Kannák

1. Keskeny peremű, tagolt talpú, enyhén ívelt szájeremű, egyenes palástú kanna. A palástját két-két vésett vonalból képzett öv díszíti. Ívelt füle alul egyenes végződésű, felül összetett csúcsos végű gömbalakú billentőben végződik. Összetett, korongos szélű fedelén két körkörös vésett vonal díszítés, és „L S : VA” jelzés. Kiöntőcsőre jellegzetes tagolt, kiöntőfedele szívalakú, melynek csúcsa enyhén kidomborodik. Fedelén javítás, forrasztás nyomai láthatók.

A két monogram nemes Lévy Sámuel (1766–1848) egyházigazgatót és feleségét, Végh Annát (1772–1842) jelölik.²³

A fedél belső felén angyalos, F Z (Fein Zinn) jegy, az edény fenekén belül öt ágú hercegi koronás hét szirmú rózsás jegy, mellette jobbról, balról kisebb nyolc szirmú rózsák.

Méretei: magassága: 25 cm, talpátmérő: 11,5 cm, szájátmérő: 10 cm

2. Magas, kiszélesedő talpon álló, öblös testű, ívelt kiöntőcsöves kanna. Tagolt, korongos fedele

7. kép. Öblös, gömbölyű testű kanna Bölcskéről

²⁰ STARA 1977, 221.

²¹ CZIRÁKY 1910, 148–149 .

²² Ezeken kívül:

„Egy régi vörös selyem asztalterítő.

Szinte egy koszorús virágos selyem kendő, mindkettő külön-külön fehér abroszra fércelve.

Egy fehér szalvéta abrosz.

Két újabb asztalterítő: az egyik tarka szövet, a másik zöld szőrrre húzott női horgolás.

Azután egy avult kockás sárga selyem kendő.

Egy fekete csipkével szegett zöldvirágú avult asztalterítő.

Egy csinos porcelán keresztelőkanna és hozzá alsó edény.”

CV 1889.

²³ HALOTTI AK 1828–1871.

8. kép. Öblös testű,
kiöntőcsöves kanna
Dunaföldvárról

9. kép.
A dunaföldvári
ónkehely

van, füle alul gyöngysoros, felül egyenes végződésű. A fedélen „*D F SZ E*” (Dunaföldvári Szent Eklézsia). A kiöntőcső alatt „*S D 1835 K L*” évszám és monogramok.

Az „*S D*” monogram Sebestyén Dánielt jelöli, a „*K L*” feltehetőleg a felesége.²⁴ Az anyakönyvben nem találtam adatot róluk.

Méretei: magasság: 32 cm, talpátmérő: 11,5 cm, szájátmérő: 10,5 cm (8. kép)

Kehely

Klasszikus kehely forma. Tagolt, kerek talpon álló, ovális gömbformájú náduszát borda osztja két részre. A pohárrész pereme ívesen hajlik kifelé. Dísztelen, felirat és jegy nélküli.

Nemes István és felesége ajándéka. Az ő életidejüket sem sikerült fellelni az anyakönyvben.²⁵

Méretei: magasság 23,5 cm, talpátmérő: 11,5 cm, szájátmérő: 10 cm (9. kép)

DUNASZENTGYÖRGY

Szentgyörgy lakossága is korán áttért a protestáns tanokra, az 1620-as években már említik lelkészüket, azonban 1647-ben már múlt időben írnak a gyülekezetről. Egy legenda szerint a török elől a Felvidékre menekült a lakosság.²⁶

Dunaszentgyörgy kishemesi község gyülekezetalapítási évét pontosan ismerjük, 1718-ban költöztek az akkor még lakatlan területre Nyitra és Bors megyéből reformátusok, az ottani üldözések, gyakran templom elvételekig fajuló ellenreformáció miatt.²⁷A későbbi években Gömörből, Veszprémből és Székelyudvarhelyről is költöztek ide.²⁸A földesurakkal 1722-ben kötött egyezség után templomot építhettek, prédikátort és tanítót is tarthattak. 1728-ban kőalapokon álló fatemp-

²⁴ CV 1889.

²⁵ CV 1889.

²⁶ SAMAY 2000, 37–40.

²⁷ CV 1816.

²⁸ SAMAY 2000, 39.

lomot építettek, mely 1779-ben a parókiával együtt leégett. Mai templomuk 1781–83 között, tornya 1786-ban épült.²⁹

Rozgonyi György lelkész az 1816-os vizitációkor az alábbi ónedényeket írta össze:

„Az Úr Asztalához tartozó edények, abroszok, takarók –

Négy Ön Kánna, óntányér, mely szolgál a sákramanetomi kenyér osztására.

az egyikén ez ez Inscriptio van: NE. TOL. VÁR. LEVŐ. SZENT. GYÖRGYI. REF. SZENT. ECCLESIAE 1741.

a' másikon szintén úgy mind nagy betűkkel: Ns. DNÖ. SZ. GYÖRGYI. REFORMÁT. SZ. EKKIÉ-SIÁÉ. ANNO 1788 ME 9 bris

a' harmadikon: DONA HAEC: ECCLESIAE SANCTA REFORMATAE: DVNA SZ GYÖRGYI-ENSI DEMETER ISEPHUSET IUDIT DRUBICS OBTVLERUNT DIE VITA IULY 1802

a' negyediken semmi sints.

*Keresztelő tál és edény ónból.*³⁰

Kannák

1. Hengeres palástú, alsó része a talp felé ívesen szélesedik, lábai nincsenek. Felső szájpereme enyhén kiszélesedik, két karcolt vonal tagolja. A kanna palástját középen domború, öntött öv díszíti és osztja két részre. Jellegzetes formájú kiöntőcsőre van, mely a domború övnél végződik. Széles, lapos peremű, korongos fedelele van, melyet karcolt vonalak díszítenek, közepén hat korongból álló, felfelé szűkülő fedélgombja van. A kiöntőcsőr fedele szívalakú, mely visszahajló, lapos hegyben végződik. Füle íves, alsó része kihajló gyöngysoros, felső része tagolt, ívelt ugyancsak gyöngysoros billentőben végződik.

Feliratát a kiöntőcsőr két oldalára vésték: „NE: TOL: VÁR. LÉVŐ: SZENTGYÖRGYI: REF: SZENT: ECCLESIAE: ANNO: 1741”

A fedele belső felén ónjegy, növényornamentikás keretben két kerek címerpajzs, a bal oldali címerpajzs függőlegesen osztott, baloldalán sávozás, jobb oldalán halmon álló kettős kereszt, a jobb oldali címerpajzsban kanna. Alattuk 1739-es évszám, feltehetően a mester működésének kezdete, vagy ezen pecsét készítésének időpontja. Győrben készült darab lehet a pecsét alapján.

Az egyházközség legrégebb, vegyes anyakönyvből, mely egyéb gazdasági feljegyzéseket is tartalmaz, megtudható, hogy 1741-ben 69 Ft 8 garas gyűlt össze harangöntetésre, melyből egy 79 fontos harang készült, a pénzmaradványból „Kisebbik kanna vevődött 2 Ft 6 garas, az utiköltség ment 2 Ft 16 garas”. Ugyanekkor terítóket is adományoztak a gyülekezet tagjai. Az nincs feljegyezve, hogy ki és hol készítette az edényt.³¹ 1741-ben került új lelkész a gyülekezetbe Sényi András személyében, valószínűleg ennek is betudható az adományozások tekintetében ezen év aktivitása.³²

Méretei: magasság: 30 cm, talpátmérő: 16 cm, szájátmérő: 12,5 cm.

2. Enyhe, domború talpperemes, palástja felfelé enyhén szűkülő. A palástot a talpperemtől és a tagolt szájperemtől 3-3 cm-re két-két karcolt öv díszíti. Jellegzetes alakú kiöntőcsőre van. Fedélgomb nélküli, széles peremű tagolt fedelele van enyhén karcolt vonalakkal. A szívalakú kiöntőfedele redőzött szélű. Íves füle alul gyöngysoros végződésű, felül kanál alakhoz hasonló billentőben végződik.

Felirata a kiöntőcsőr alatt: „DONA HAEC: ECCLESIAE SANCTA REFORMATAE: DVNA SZ GYÖRGYIENSI DEMETER ISEPHUSET IUDIT DRUBICS OBTVLERUNT DIE VITA IULY 1802”

Jelzés nincs a kannán.

Magassága: 34 cm, talpátmérő: 17 cm, száj átmérő: 13,5 cm.

²⁹ CV 1816.

³⁰ Továbbá: két pohár, arannyal futtatott tompak tányér, három zsávoljos abrosz, fekete damaszt terítő aranycsipkével, fekete selyem keszkenő kenyértakarásra, fehér és fehér kendeő a keresztelő készlet letakarására, kék posztó, rojtos úrasztaterítő. CV 1816.

³¹ VEGYES AK

³² SAMAY 2000, 105.

Régi kismemesi család a Demeter később Dömötör a településen, számtalan ágra szakadtak. A kannát adományozó Demeter József 1750-ben született³³, valamikor 1823 után halt meg (több év hiányzik a halotti anyakönyvből), felesége Drubics Judit 1756–1812-ig élt.³⁴ (10. kép)

3. Enyhe talpperemű, felfelé enyhén szűkülő palástú, két-két vésett vonal díszíti az alsó és felső részén is a peremektől 4–5 cm-re. Talppereme tagolt, szájereme enyhén kihajló, ívelt. Kiöntőcsőre klasszikus formát mutat. A kanna fedele korongos, enyhén domborodó, vésett vonalakkal díszített. A kiöntő szívalakú fedele enyhén hegyes végű. Füle alul gyöngysorosán végződik, melyhez hasonló a tagolt billentő végződése is.

Felirata a kiöntő alatt helyezkedik el: „NE: DNÖ: SZ: GYÖRGYI: REFORMAT: SZ: ECKLESIAÉ ANNO 1788 ME: 9bris”

A kanna talpán utólagos javítás, forrasztás nyomai, a fenék belső felén kivehetetlen mesterjegy.

Magassága: 40 cm, talpátmérő: 18 cm, szájátmérő: 14 cm.

FADD

A faddi reformátusokról a 18. század előtről nem tudunk adatokat.

Az 1722. évi összeírásban szereplő lakosság tiszta református vallású, a katolikus lakosság később települt be.³⁵ „mindazáltal annyit bizonyoson tudunk, hogy a Rákóczi Zűrzavaros idejében már itten Reformátusok laktanak, a mint ezt sok szavahihető emberek az atyáiktól halván bizonyíthatnak...”. A gyülekezet ma is álló temploma 1786–88 között épült fel Baumschlager Jakab szekszárdi kőműves vezetésével. A 19. század elején 900 fő körül mozgott a gyülekezet lélekszáma.³⁶

1722-ben

1816-ban László Pál összeírt Faddon:

„Az Templom közepén vagyon egy négyszegletű kék festekü Asztal, az ugy nevezett Úr Asztala, rajta álló álló négyszegletű Tzintállal, és ugyan tzinből lévő füles pohárral egy veres szint mutató selyem keszkenővel bé takarva, mellyből szoktak a Kisdedek megkereszteltetni.

Egy fedeles tzin Kánna, melynek három lábain Szárnyas Angyalok Képei vagynak. Fedelén állva egy Griff madár és ugyan fedelére metzve: FHP betűk.

Van két tzin tányérok, melyekre az alamisna pénz hányódik. Az egyikken ez az írás van: Én B. I. Cs. Az F. Bő. – E. SZ. M 1728³⁷, a' másikon ez az írás találtatik: T.M.D.I.F R-E A 1757 Ts.”

Az 1889-es vizitációkor megemlítenek „három bornak való poharak, melyeknek ketteje cin....”³⁸

³³ KERESZTELESI AK 1741–1820

³⁴ HALOTTI AK 1742–1823

³⁵ SAMAY 2004, 112.

³⁶ CV 1816.

³⁷ A „B I” valószínűleg Bíró István faddi lakost jelöli, akit az 1722-es összeírásban is megtalálunk. (Én Bíró István Csináltattam Az Faddi Bő? Ecclesia Számára 1728) SAMAY 2004. 112.

³⁸ „A fentiekén kívül: Négy tsütskös ajakú tserép Korsók, melyik közzül az egyik zöld, 10 ittzés. Az elein ily írás vagyon „Készült Anno 1785. FaddiHelveticaKonfession lévő Szent Ecclesia számára Keserü János Kurátorságában, Nemes és Nemzetes Kertkápoli Ferentz és János tsináltatta” Az írás szív forma virággal van körül véve. A két oldalára ismét egy egy korsó van rajzolva tele virágokkal, a' fenekén pedig olvashatatlan írás. A második fekete falú és fehér pettegetett tarkájú 9 ittzés. A' harmadik zöld 6 ittzés, a' negyedik is zöld és 3 ittzés. Egy nagy Fehér Fa tányér melyen Úr Vatsorája idejénn a' Szent Kenyér áll. Három bornak való poharak ... egyik Sárga réz vagy bádog.

Egy fehér Sávolos abrosz, egy veres rojtos nagy Keszkenő, egy fehér Keszkenő, melynek négy szeglete és közepe selyemmel ki van varrva,

10. kép. A dunaszentgyörgyi kanna adományozását megörökítő felirat 1802-ből

Tányérok

Az 1816-ban felsorolt tányérok ma már nincsenek meg, 1889-ben meg volt még az 1728-ban készült tányér, azon kívül három 1835-ben csináltatott tányért említenek.³⁹ Ezek vannak ma is a gyülekezet tulajdonában.

Három sima, hétköznapi lapos tányérral rendelkezik a faddi gyülekezet. Két tányér egyforma, egyszerű, karcolt vonallal szegélyezett pereme van. A másik tányérnak kiálló, bordás pereme van. Mindhárom tányér fenekén Fauser János budai ónöntő rózsás mesterjegye található. A leltárban perselyes tányéroként tartják számon.

Méretük: magasság: 2 cm, talpátmérő: 15,5 cm, szájátmérő: 22,5 cm, illetve magasság: 2,5 cm, talpátmérő: 16,5 cm, szájátmérő: 23 cm.

Kanna

Három szárnyas angyalfejen álló, erőteljes talpkiszélesedésű, felfelé karcsún szűkülő kiöntőcsőr nélküli kanna. Alakja teljes mértékben megegyezik a szakirodalomban erdélyi kanna formaként definiáltakal. Enyhén kiszélesedő, tagolt szájpereme van. Palástját egész magasságában vízszintesen karcolt vonalokból képzett övek díszítik, ritmikusan ismétlődve két vonal által határolt sűrű vonalazásokkal. Füle alul angyalfejben végződik a korábban ismertetett egyik decsi kannához hasonlóan. Felül leveles, gyöngysoros billentőben végződik és egy elmosódott, domború címerpajzs látható rajta. A sima, korong alakú fedelén körkörös hat karcolt vonal látható, közepén fedélgomb gyanánt stilizált kakast ábrázoló figura. A fedélen tulajdonjelzés is található: „-> **F – H – P** <- „ (Faddienses Helvetica Possessio).

A kanna fenekén belül dupla, ötszirmos fenékrózsa. A fül felső részén két beütött jegy megkopva. A baloldali címerpajzsban felül horgony, alatta angyalszárnyak látszanak, a jobb oldali címerpajzs alul négy sávra osztott. A mester nem ismert, egyedülálló a vizsgált anyagban ezidáig a bibliai eredetű horgony jelképet tartalmazó mesterjegy. Báránys jegek már találhatóak a korábban vizsgált anyagban is.

Méretei: magasság: 34 cm, talpátmérő: 14,3 cm, szájátmérő: 9 cm. (11. kép)

GERJEN

Az első gerjени lelkészről már 1626-ban értesülünk a ráckevei gyűlésen résztvevők névsorából. Ettől kezdve folyamatosan ismerjük a Gerjениben szolgált lelkészeket. Első templomuk a középkorból rájuk maradt épület volt, melyet 1766-ban megnagyobbítottak, 1790-ben a régi helyére új fa torony készült, mely helyett 1834-ben építenek téglából újat.⁴⁰ A gyülekezet lélekszáma 1816-ban 966 fő volt.⁴¹

Helle János 1816-ban a következő ónból készült klenódiumokat írta össze:

„Az Úr Asztalához tartozandó edények ezek:

Rósa forma virágra, egy régi patyolat fehér Keszkenő, az négy szegletén kötött retzés virágú, egy fél, selyem meggyszín keszkenő, imitt amott fekete selyemmel és arany súlytással szöve, a' két végén arany tsipke van, egy kék selyem tafota négyszegletű abrosz, körös körül a' Szélén arany tsipke és egy kiskék tarka gyolts keszkenő.

CV 1816.

³⁹ CV 1889.

⁴⁰ DANIS 2001, 91–92.

⁴¹ CV 1816.

11. kép. A faddi kanna

11. kép. A faddi kanna

1. Egy hetedfél fontos⁴², ötödfél ittés Fedeles tsútsos Ón Kanna, melyet negyed részig kiöntött három szárnyas angyal tart, az elein ilyen kimettség oldal írással: GERGYEN SZENT ECCLESIA SZÁMÁRA KÉSZITET VAIDA MIHÁLY FÖBIRO NYUL ISTVÁNY BALOGH MIHÁLY PACSKO MIHÁLY 1740

2. Hat fontos, ötödfél ittés Fedeles tsútsos Ón Kanna mellyet ugyan három, de sokkal kisebb szárnyas kép tart. Ennek is az elein hasonló forma oldalírás látszik, mint az elébb valón, az esztendő számmal egybe.

3. Harmadfél fontos, egg yittzés és Fél verdungos Ón Kanna. Ezen semmi olvasható írás nints, hanem a' Fülén fellyül van nyomva ilyen forma bélyeg (rajz a szövegben) belől pedig az Fenekénn hat levelű rósa, két línas, az közt tzipra abrongsal körül kerítve s által ellenbe ezek a' betűk: F L.

4. Eggy fontos meszelyes⁴³ Ón Pohár, melynek Felső Karimája alatt ilyen környül Írás olvastatik: GERGYENI EKKLESIAÉ: PÁZMÁNDI GERGELY UR C: SINÁLTATTA. 1702. évben.

5. Hasonló egy fontos meszelyes Ón Pohár, mellyen ugyan olyan forma körül írás vagy on esztendő számmal. És most ezek az előszámlált edények forognak közkézen az Úr Vatsorája kiszolgáltatásakor. Egyébaránt:

6. Az Úr Asztalánál állanak: egy másfél fontos három verdungos⁴⁴ forma füles és tsútsos ón edény minden írás nélkül és három fertályos belölmegcizfrázott vékony réz tálatska, mint keresztelő edények. Régi és most ritkán vagy soha kézben nem forgó edények pedig ezek:

7. Négy fontos egy fertályos és másfél ittés Fedeles Ón Kanna. Semmi írás nints rajta.

8. Szűken Fél Fontos, egy meszelyes fületlen sima ón poharatska minden írás nélkül.

9. Fél Fontos ón tányérotska, melynek belső karimáján ez a' körül metztett írás van: GERGYENI EKKLESIAÉ PÁZMÁNDI GERGELY URAM CSINÁLTATTA 1702. Ezzel a' betegekhez szokott menni a' Predikátor.

10. Három Fertálynál valamivel több ón Tányér ilyen körül írással: GERGYENI SZENT EKKLESIA SZÁMÁRA CSINÁLTATTÁK C:F:U:HF:S:V:J:C:B:A: 1741. Ez a tányér most is rendszerént az Úr Asztalánál kézbe forog.⁴⁵

Kannák

1. Három kerublábon álló, ívelt talpperemű, tagolt szájeremű kanna. Palástja felfelé enyhén szűkülő. Alul és felül egy-egy keskenyebb és szélesebb poncolt, harántcsíkolt öv díszíti. Kérdőjel alakú karcsú füle alul egyenes végződésű, felül tagolt gömb billentőben végződik, mely le van törve. Tagolt fedele is körkörösön poncolt, harántcsíkolt övekkel díszített. Klasszikus formájú, ívelt kiöntőcsőrenek szívalakú fedele, enyhén csúcsos végződésű. A kanna palástján, a kiöntőcső alatt ajándékozási felirat: „GERGYEN SZENT ECCLESIA SZÁMÁRA KÉSZITET VAIDA MIHÁLY FÖBIRO NYUL ISTVÁNY BALOGH MIHÁLY PACSKO MIHÁLY -> 1740 <-„.

⁴² Régi súlymérték, több helyi változata volt, általában 0,38–0,61 kg. BOGDÁN 1987, 115.

⁴³ Ivóedényből lett bormérték, 0,419 liter. BOGDÁN 1987, 91.

⁴⁴ Ritkán használt régi súlymérték, 0,14 kg. BOGDÁN 1987, 118.

⁴⁵ Ezekon kívül felsorol még:

„Fél fontos Réz Tányér, melynek felső része metztett virágokkal tarkázott.

Két tserép korsó: eggyik mázos, a' másik vászoly. Ezekbe szokták a' bort Felhordani.

Abroszok, terítők: 1. Alsó terítő veres pamukos, vászon abrosz. 2. Fejér tsipkés vászon abrosz. 3. Felső terítő, Fejér siktspkés, veres selyem abrosz, veres vászon béléssel. 4. Veres selyem Keszkenő arany tsipkével. 5. Kéz selyem, közönséges Keszkenő, ebbe kötődik az Úr Asztalához való kenyér. 6. Egy fekete virágos selyem, kék vászonnal béltet s' keskeny sárga tsiktspkével, kopott keszkenő, melynek négy szegletin az esztendő szám úgy van kivarrrva: 1789, a' szélein pedig ezek a' betűk: A. G. R. Sz. EKL. Szá. Kész. T. L. J. Úr. Hit. Társa T. GÁL: SÁRA Assz. Ez a' Keresztelő edények takarója. Ezekon kívül az Ekklesia ládájában hevernek: Kék 's fehér tsikos rongyos Fél selyem Keszkenő. Fejér bujavászon kiseded keszkenő, melynek két vége hat hat virágokra ki van varrrva. Igen régi rongyos kivarrott festett Fejér patyolat keszkenő, melynek szélibe diribbe darabba festett elkortosult Coraitica Dialectusból való Török betűk vagynak." CV 1816.

A fül felső részén elmosódott mesterjegy.

Méretei: magassága: 30 cm, talpátmérő: 19 cm, szájátmérő: 15,5 cm

A kannán szereplő nevek ősi gerjени családok tagjait örökítik meg. A Vajda család különféle ágai sok falusi tisztségviselőt adott a településnek, bírókat, esküdteket. Vajda Mihály, akit a kanna felirata örökített meg 1740-ben volt községi bíró. Két évszázad alatt tizenöt bíró került ki a családból. A Nyúl családból három bíró volt.⁴⁶ Vajda Mihály 1758. január 23-án halt meg, az elhunytak életkorát ekkor még nem jegyezték fel az anyakönyvben. Nyúl István 1753-ban volt községi bíró, 1777. február 10-én halt meg. Balogh Mihály a halotti anyakönyv előlapján található vegyes feljegyzések szerint egy halászkompanyia tagja, vagy vezetője lehetett, feljegyezték az 1753-as évben, hogy halásztársaival adakozott az egyházközségnek. Pacskó Mihály 1772. július 26-án hunyt el, két prédikációval temették, valamiféle egyházi vagy községi tisztséget viselhetett ennek alapján, de a történeti forrásokból nem derül ki.⁴⁷

2. Enyhe talp- és szájperemű, felfelé enyhén szűkülő palástú kanna. Palástján alul- és felül négy-négy vésett, domború öv díszíti. Tagolt, korongos fedele van, a kiöntőcsőr fedele szívalakú. A füle jellegzetesen ívelt, alul gyöngysoros végződésű, felső része letört, hiányzik. A fül felső részén bécsi mesterjegy, „L S” monogram. Fenekén hatszirmú fenékrózsza. Két átellenes szíromban F és Z betűk (Fein Zinn).

Méretei: magasság: 19 cm, talpátérő: 11,5 cm, szájátmérő: 10 cm. (12. kép)

12. kép. A gerjени kanna ajándékozási felirata 1740-ből

MADOCSA

A madocsai reformátusság is több évszázadra tekint vissza, feltehetőleg már a reformáció kori időszakában áttértek a protestáns hitre. Első ismert prédikátoruk Tolnai János, aki 1628-ban részt vesz a ráckevei gyűlésen. 1697-ből értesülünk arról, hogy a pécsi püspök börtönbe záratta Halászi György lelkészt. A 18. században 700 fő körül lehetett a gyülekezet létszáma. Korábbi templomuk helyett hosszas huzavona után 1807-re építették fel a templomukat a korábbi középkori két tornyú apátsági templom egyik, még álló tornyához.⁴⁸

Kálmán János tiszteletes az 1816-os vizitációkor két ón kannát és két ón tányért sorolt fel, bármi féle részletezés nélkül.⁴⁹ 1889-ben még meg volt mindkét kanna és tányér. Ma már egyik tárgy sincs meg.

PAKS

A paksi református gyülekezet első említése 1576-ból származik, amikor Zombori Antal lelképásztor képviselte a gyülekezetet a hercegszőlősi zsinaton.⁵⁰ Ezt követően 1619-ben értesülünk újra arról, hogy sövényfalú imaházak építettek. 1679-től ismerjük az egymást követő lelkészeket. A felszabadító háborúk és a Rákóczi- szabadságharc alatt a biztonságosabb Bölcskére és Madocsára húzódtak. Ma is álló templomuk 1779-re készült el, amelyhez 1796-ban építettek harangláb helyett

⁴⁶ DANIS 2001, 113–114.

⁴⁷ HALOTTI AK 1767–1814.

⁴⁸ DANIS 2005, 140–151.

⁴⁹ Ezek mellett: két réz pohár, két cserép korsó, négy terítő.
CV 1816.

⁵⁰ LAMPE 293.

13. kép. Az 1774-ben készült paksi kanna

toronyot. Kétszer is leégett a templomuk a 18. század végén. A 19. század elején 900 fős gyülekezet volt, melyet 12 fős presbitérium irányított. Az ellenreformáció alatt nem érte atrocitás a gyülekezetet, békésen éltek a felekezetek egymás mellett.⁵¹

Sári József lelképásztor 1816-ban összeírta a következőket:

„1. Egy kis lábú Ón Kanna, ilyen reá metzett betűkkel A PAXI REFOMATA SZENT ECCLESIAIE ANNO 1746

2. Egy gömbölű ón Kanna, melyet szerzett a' maga költségén Újvári Cseh Sándor Prr 1774 Eszt.

3. Czin Tányér kettő.

4. Keresztelő Tál ilyen P:E két betű metzéssel

5. Egy keresztelő Kánna ilyen két betűkkel, fejjülmettettekkel P:E 1727.⁵²

Kanna

Tagolt, íves talpon álló, gömbölyű testű, felül hengeres nyakú kanna. Kiöntőcsőr nélkül, tagolt szájeremmel. Füle alul gyöngysoros végződésű, felül tagolt gömbös billentőben végződik. Fedele tagolt, karcolt vonalakkal díszített. Fenekén kive-

hetetlen, elmosódott rózsás jegy. Arányaiban, formájában hasonló a bölcseki kannához.

Újvári Cseh Sándor adományozta a gyülekezetnek 1774-ben, aki 1771–1789-ig volt Pakson lelkész.⁵³ Méretei: magassága: 28 cm, talpátmérő: 13 cm, szájátmérő: 10 cm. (14. kép)

SZEKSZÁRD

Valószínűleg már korán volt Szekszárdon is reformátusság, de a történelem viharai közepette nem maradtak fent pontos információink a korai időkből. Lampe említi a korai egyházközségek között. A felszabadító háborúk után megkezdődött a reformátusok gyülekezetépítése is. A 18. század elején fatemplomuk, tanítójuk is volt. A század 30-as éveitől kezdve egyre több atrocitás érte a szekszárdi gyülekezetet az ellenreformáció során, míg nem szinte mindenféle vallásgyakorlási joguktól megfosztották őket. Több évtizedig tartó kérvényezés, tárgyalások, kihallgatások után a türelmi rendelet hozott változást, 1783-tól tarthattak újra lelkészt. Templomukat 1784–85 folyamán építették fel torony nélkül.⁵⁴

Gál András lelkész 1816-ban „A' Úr Asztalához tartozó eszközök” között az alábbiakat sorolta fel:

„Egy égszín selyem Keszkenő a' keresztelő edényekenn ti egy tzin Tálon és ittzés forma tzin Kánán, mellyen H F 1701 vagyon metszve.

⁵¹ CV 1816.

⁵² Ezenkívül:

„1. Egy arannyal futtatott sárga rézből készült ivópohár, ilyenfejjül való írással: OfferoEcclePaxiensy Mar: Halász T.P. StephBelényesi Anno 1722. 2. Ugyan olyan massájú és színű szép kis tányérka a' kenyérnek osztására ilyen reá metzett betűkkel: OfferoEccle R Paxiensis Mar: Halász T.P. Steph. Belényesi Anno 1722, melyeket maga költségén szerzett Halász Márton 1722. 3. Vagyon még sárga rézből készült Pohár, melynek az oldalán holmi metzések vagynak a' mellyet is a' maga tulajdon költségén szerzett Újvári Cseh Sándor Prr' 1783. 4. Két földből égetett Korsó, egyik fejér, másik zöld mázú. 5. Sávojos abrosz. 6. Matska nyomos, fejerétsipkés egy. 7. Veres pamukosforgatásos egy. 8. Világos ezüsttsipkés kék tafota egy. 9. Fejér keszkenő arany virágos egy. 10. Kamuka gyöngy színű egy. 11. Kamuka selyem zöld sárga virágú egy. 12. Bíbor sárga keszkenő egy. 13. Egy külömbkülömb féle színű szőrből szőtt szőnyeg egy. 14. Egy abrosz melynek körös környül a' széle külömbkülömb féle rojtokkal van felkészítve, a' négy sarkán rojtos gomb egy egy van, a' Keszkenón fejjül ilyen betűk varratattak VÁRADI JÓZSEF BERETZ ANNA HITVESÉVEL AJÁNDÉKOZTAK A PAKSI REMA SZ. ELÁNAK ANNO 1780.”

CV 1816.

⁵³ CV 1816.

⁵⁴ CV 1816.

Egy verdungos forma horpadt ón Pohár.

Egy ón Tányér PATHAI REF: SZ: ECCLESIAJÉ 1717

Czin Tányér H G

Két Tzin Kanna: Az egyik 4 ittzés SZABO MIHAJ SERES GYÖRGY T.STÁK. A. SZEKSZÁRDI. R.T.A. SZ. EKLESIA.SZÁMÁRA. A. MAGOK. KÖLC. ANNO. 1784

A' másik 3 ½ ittzés PATHAI ECLESIAHOZ TARTOZANDO KANNA 1712"⁵⁵

Tányérok

1. Kettő darab méretre és formára is megegyező lapos tányér. Hétköznapi használatra készült, dísztelen tányérok, karimájukat egy karcolt vonal díszíti. Karimájukon „H G” jelzés. Az aljukon három beütött rózsás pecsét, talán a budai Fauser János óntő. ⁵⁶

Méreteik: magasság: 2 cm, talpátmérő: 15 cm, szájátmérő: 23 cm.

2. Dísztelen, hétköznapi, lapos tányér, egyenes karimával, melyen felirat: „PATHAI REF: SZ: ECCLESIAJÉ 1717”⁵⁷

Alján kerek pecsét, benne két címerpajzs, a baloldaliban horgony, a horgony szárának két oldalán „Z F” betűk, a másik címerpajzs alsófelén hat sáv, felette talán S I betűk. Készítője ugyan az a mester, mint a faddi kannáé, a két pecsét megegyezik, jobb minőségben maradt meg a tányéron, nem kopott annyira ki, mint a kannán.

Méretei: magasság: 2 cm, átmérő: 20 cm

Kannák

1. Kiszélesedő, korongos talpon álló, felfelé szűkülő, hengeres testű kanna, enyhe, tagolt szájperelemmel. Palástján alulról és felülről is három-három széles, vésett, harántcsíktalpon díszíti. Az övsávok között vésett felirat: „PATHAI ECLESIAHOZ TARTOZANDO KANNA 1712.” Kiöntőcsőre nincs. Dísztelen fedele domború, korongos peremmel. Füle alul gyöngyosor, fent egyenes végződésű. A kanna érdekessége, hogy a zsanér oldalait, melyen a fedél nyílik, domborított korongokkal takarták el, illetve díszítették. A fül jobb oldalán „P I” utólagosan bekarcolt monogram.⁵⁸

Méretei: magasság 29 cm, talpátmérő: 15,5 cm, szájátmérő: 11 cm.

Arról nincs történelmi feljegyzés, sem a szekszárdi, sem a dunapataji egyházközség archívumában, hogy a dunapataji reformátusok klenódiuai közül, hogy kerülhetett Szekszárdra egy kenyér-osztótányér és egy kanna. Az 1816-os vizitációs napló azonban a szekszárdi gyülekezet iratai között felsorolt egy 1769-es levelet Szőnyi Virág Mihálytól (1757–1790-ig a dunamelléki egyházkerület püspöke), *„levele a' Szekszárdiakhoz, harangjok dolgában a' Pataiakhoz- 1769.”* Talán a szekszárdiak régi harangja Dunapatajra került, és cserébe kapták a tányért és a kannát? Nem lehet biztosan állítani.

2. Három tagolt gömb lábón álló, alul tagolt talpperemű, egyenes hengeres palástú, enyhén ívelt szájperelemű kanna. Palástja alsó harmadánál öntött, rátét öv díszítés. Alatta ajándékozási felirat: „SZABO MIHAJ SERES GYÖRGY T.STÁK. A. SZEKSZÁRDI. R.T.A. SZ. EKLESIA.SZÁMÁRA. A. MAGOK. KÖLC. ANNO. 1784,„ Füle alul megvastagított formában végződik, felül osztott, gömbös billentőben. A fedele lapos peremű, felső része tagolt. Kiöntőcsőrének fedele elnagyolt, szív forma, melynek hegye, zömök, felfelé hegyesedő. A fedél belső oldalán Lederer József győri óntő 1773-as pecsétje.

⁵⁵ Ezeken kívül:

„Egy három meszelyes töltőgető Kannátska. Két zöld=sárga FöldKorsó az egyik 8 ittzés Az Szekszárdi HELVETIKA EKLESIA KOR-SOJA ANNO 1786. a' másik 7 ittzés. Egy nagy kék selyem terítő, körül és a' közepén arany tsipkés. Két fehér sávolyos abrosz és egy tarka, veres és fekete pamuttal. Egy fekete selyem Keszkenő. Egy veres kotzkás keszkenőcske. Az asztalon egy régi módi szőrrel varrott terítő”

CV 1816.

⁵⁶ A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Kisváros a századfordulón kiállításának református vitrinjében láthatók.

⁵⁷ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Múzeumában leltétként kiállítva.

⁵⁸ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Múzeumában leltétként kiállítva.

14. kép. A szekszárdi gyülekezet 1784-ből származó kannája

A parókia felépüléséig nála lakott családotól az 1783-ban Érsekcsanádról Szekszárdra hozott Vitéz József lelképásztor.⁶⁰ 1789. november 2-án 80 évesen halt meg.⁶¹ Seres György nem található az anyakönyvben. (15. kép)

Keresztelőkanna

Enyhe talpperemes, íves szájperemű, felfelé szűkülő palástú kis kanna. Palástját két esztergált vonal díszíti alul és fölül. Kérdőjel alakú füle alul gyöngyosor végződésű, felül indás, leveles bilentőben végződik. Tagolt fedelének széle lapos, korongos. A fedél tetején 1701-es évszám, „HF”, a két betű között egymást keresztező lapát és nyeles vödör, stilizált indás, leveles motívummal körbe ölelve. Jellegzetes kiöntőcsőrének fedele szív alakú.

Szájpereme alatt 1690-es évekből származó jegy, alatta „L” betű, a jegy bal oldala nem látszik, nem volt jól beütve.

Méretei: magassága: 12 cm, talpátmérő: 10 cm, szájátmérő: 10 cm.

ÖSSZEGRZÉS

Az áttekintett gyülekezetek eredetileg 50 óntárgyat: 22 kannát, 13 tányért, 1 tál, 6 keresztelőkészletet és 8 poharat vagy kelyhet birtokoltak. Mára 27 tárgy maradt, 16 kanna, 7 tányér, 1 tál, 1 kehely és 2 keresztelőkancsó. A vizsgált egyházközségeknél is szembe tünő az az országszerte tapasztalható trend, hogy a bortartó kannák képezik a legnépesebb csoportot. A következő népesebb csoportot a tányérok alkotják, egyszerű, dísztelen hétköznapi használatra készült tányérok kerültek be liturgikus funkcióba. A keresztelőkészleteknél és a poharaknál van a legnagyobb hiány.

A fentiekben ismertetett tárgyak közül 16 edény felirata vagy a történeti anyagban található

⁵⁹ WIENER 1965, 431–433.

⁶⁰ SZILÁGYI 1989, 142–143.

⁶¹ HALOTTI AK 1784–1808.

említése bizonyítja, hogy magán személy, vagy személyek adományaként kerültek a gyülekezetekhez. Ezekből mára 12 darab maradt. A felirataik gyülekezet és helytörténeti szempontból is fontos adatokat, ősi családneveket tartalmaznak. Megörökítenek lelkészt, bírót, esküdteket, kurátorokat/egyházgondnokokat és olyan magánszemélyeket, akik egyházközségük iránti ragaszkodásukat, szeretetüket azzal is kifejezték, hogy a szentségek kiszolgáltatásához való edényt adományoztak gyülekezetüknek. A többi edény valószínűleg közadakozásból készült. Egy pontos adalék meg is őrződött ezzel kapcsolatban Dunaszentgyörgyön, mikor is harangra adakoztak és a maradvány pénzből készítették egy bortartókanát. Ritka az, amikor ilyen adalékot fel lehet lelteni. Külön érdekessége a Gerjenben fennmaradt kannának, hogy átéltek egy komplett faluköltözést, ugyanis az 1840-es években egy tűzvész után a régi helyéről keletebbre épült újjá a település, viszont az 1870-es évekig az ófalu templomába jártak, míg az új faluban megépült a templom. Ugyancsak érdekesség a dunapatajai edényeinek Szekszárdra kerülése.

A legkorábbi edény a 18. század első feléből származik. Az edények készítésének évszámaiból több korszak is kirajzolódik. A 18. század elejéről néhány tárgy származik, a legtöbb tárgy a század 20–40-es évtizedeiben készült, néhány a század második felében és a 19. század első éveiben. Dunaföldváron későn, az 1820-as évek végén szerveződött meg a református gyülekezet, de ott is adományoztak ónedényeket. Bogyiszlón a ma meglévő 18–19. század fordulóján készült kenyérszótányérok későn kerültek a gyülekezethez, 1907-ben, amikor már teljesen kikoptak a hétköznapi használatból az ónedények. Feltehetőleg használaton kívül, jó állapotban öröklődtek az adományozó családnál, míg nem az egyházközségnek ajándékozták.

Az edényeken szereplő mesterjegyek alapján sok edénynek beazonosítható a készítője és a készítési helye. Itt is, a korábban vizsgált sárközi gyülekezetekben talált anyaghoz hasonlóan, budai, győri és bécsi műhelyekben készült az edények többsége. A Duna közvetítő szerepével magyarázható, hogy ezen települések mestereinél vásárolták az edényeket. A korabeli iratokból kitűnik, hogy szinte kivétel nélkül a harangokat is Budán öntették a Duna menti egyházközségek.

A vizsgált edények között egyedülálló darab az 1639-ben készült bölcskei kanna, dús, reneszánsz hatású, keretezett, poncolt mintázatával. Tipikus, a reneszánsz korában Magyarországon elterjedt kanna típust képvisel. Reneszánsz, növényi ornamentikás díszítése van a bogyiszlói keresztelőkancsónak is. A többi edény a szokványos vésett vagy domború öveket és a különféle öntött díszes kiegészítőket viseli. Az általam vizsgált anyagban új formaként jelent meg az öblös, gömbölyű testű kannatípus Bölcskén, Pakson és Dunaföldváron, ahol az előző kettőhöz képest kiöntőcsővel is kiegészül.

Az állapotukat tekintve épek a bemutatott edények, néhányról hiányzik a billentő. Ma már csak három helyen használják a kannákat, Szekszárdon, Bogyiszlón és Gerjenben. Sok helyen fölváltották az ősi darabokat üvegkancsóval. A tányérok már egyik helyen sem használják.

Sok gyülekezetben fellelhetők liturgikus célokra fazekasok által készített korszók, kancsók is. A most vizsgált gyülekezetek között Szekszárdon, Faddon, Gerjenben, Madocsán és Pakson használtak ilyeneket, összesen 12 darabot. A szekszárdi és a Paksi gyülekezet korszói a kecskeméti Ráday Múzeumban láthatók. Pakson még helyben is megmaradt egy ónfedeles kis korszó.

A fentiekből megállapítható, hogy nagymennyiségű ónedényt birtokoltak a kutatott gyülekezetek és ezek jelentős része meg is maradt mára, mindez ideig vizsgálat és publikálás nélkül.

A vizsgált edényeken előforduló jegyek

P S bécsi mester jegye.
Tál, Bogyiszló é. n.

L S monogramú bécsi mester jegye.
Keresztelőkancsó, Bogyiszló, é. n.

N B monogramú bécsi mester jegye.
Kanna, Bogyiszló, 1723, 1726.

Három koronás, indás,
PROB ZINN feliratú, ismeretlen mester jegye,
tányér, Bogyiszló, 18. sz.

Joseph Dittl bécsi mester jegye.
Kanna, Bölcske, é. n.

Ismeretlen, koronát viselő oroszlános jegy.
Kanna, Bölcske, 1639.

Ismeretlen, angyalos, FZ(Fein Zinn) jelzésű jegy.
Kanna, Dunaföldvár, 1830–1835 között

Ugyanazon kanna ismeretlen, koronás,
rózsás jegye

1739-es pecsét, ismeretlen győri mester,
talán Johann Cristian Payeré,
kanna, Dunaszentgyörgy, 1741

Ismeretlen horgonyos jegy.
Kanna, Fadd, 18.sz. első fele

Ugyanezen kanna fenékrózsája

L S monogramú bécsi mester jegye.
Kanna, Gerjen, é. n.

Ugyanezen kanna fenékrózsája.

Lederer József győri mester 1773-as jegye.
Kanna, Szekszárd, 1784.

**Talán Fauser János budai mester jegye.
2 db tányér, Szekszárd, é. n.**

**1690-es évekből származó, ismeretlen jegy.
Kanna, Szekszárd, 1701.**

**Ismeretlen horgonyos jegy.
Kanna, Fadd, é. n. tányér, Szekszárd 1717**

IRODALOMJEGYZÉK

- BOGDÁN 1987
CSAPAI 2016
DANIS 2001
DANIS 2005
HOLL 1996
HAVASSY 1994
HORVÁTH 1988
KISS 1882
LAMPE 1728
SAMAY 2000
SAMAY 2004
STARÁ 1977
WIENER 1965
- BOGDÁN István, *Régi magyar mértékek*. Bp. 1987.
CSAPAI János, Ónedények a Sárközi református egyházközségekben. In: Wosinsky Mór Megyei Múzeum XXXVIII. évkönyve. Szekszárd 2017. 349 – 368.
DANIS György, *Gerjen*. Gerjen Község Önkormányzata. 2001.
DANIS György, *Madocsa*. Madocsa Község Önkormányzata 2005.
HOLL Imre, *Ónöntők a XV. századi Sopronban*. In: Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Szerk. Környei Attila – G. Szende Katalin. A Soproni Múzeum Kiadványai 2. 1996. 71 – 83.
HAVASSY Péter, *Bölcske története és családjai*. Bölske. 1994. (Bölskei Tanulmányok 2.)
HORVÁTH Emil Tibor, *A bogyiszlói református egyház története*. In: Bogyiszlói képek. Szerk. Kaczián János. Szekszárd 1988. 133-192.
KISS Áron, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest 1882.
Friedrich Adolpho LAMPE, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria Et Transylvania*. 1728. https://books.google.hu/books?id=NeVBAAAACAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false Letöltés: 2019. február 12.
SAMAY László, *Dunaszentgyörgy a harmadik évezred küszöbén*. Pécs 2000.
SAMAY László, *Fejezetek az egykori mezőváros Fadd történetéből az őskortól napjainkig*. Szekszárd 1994.
STARÁ, Dagmár, *Zinnmarken aus aller Welt*. Prága 1977.
WIENER Mihályné, *Művészi kézműiparok Győrben*. Arrabona VII. Győr 1965. 429–440.

<http://www.kislexikon.hu/klenodium.html> – Letöltés: 2019. 02. 12.

RÖVIDÍTÉSEK

- CV 1816
CV 1889
HALOTTI AK
1742–1823
HALOTTI AK
- Canonica Visitatio, Báthory Gábor, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének 1816. évi vizitációja. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, A/1.i. G/09, G/63, G/64, G/68, G/70, G/73, G/79, G/82
Canonica Visitatio, A Dunamelléki Református Egyházkerület egyházainak külső és belső állapota 1885–1893 években, Szász Károly püspök idejében. VII. Tolnai egyházmegye A/1.i.
A Dunaszentgyörgyi Református Egyházközség halotti anyakönyve 1742–1823 (Dunaszentgyörgyi lelkeszi hivatalban)
A Gerjeni Református Egyházközség halotti anyakönyve

1767–1814	1767–1814. (Gerjeni lelkészi hivatalban)
HALOTTI AK	A Szekszárdi Református Egyházközség halotti
1784–1808	anyakönyve 1784–1808. (Szekszárdi lelkészi hivatal)
HALOTTI AK	A Dunaföldvári Református Egyházközség halotti
1828–1871	anyakönyve 1828–1871. (Dunaföldvári lelkészi hivatalban)
KERESZTELÉSI AK	A Dunaszentgyörgyi Református Egyházközség
1741–1820	Keresztelési anyakönyve 1741–1820. (Dunaszentgyörgyi
	lelkészi hivatal)
VEGYES AK	A Dunaszentgyörgyi Református Egyházközség vegyes anya-
	könyve (Dunaszentgyörgyi lelkészi hivatal. 18. század közepe,
	évszám nélkül)

Zinngeschirre in der Tolnaer reformierten Kirchengemeinde I. (Donaugebiet)

Der Autor untersucht in dieser Studie die verschiedenen Zinngeschirre, welche im Eigentum der Tolnaer reformierten Christengemeinden am Donaugebiet standen. Vom Mittelalter bis zur ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts waren die Zinngeschirre sehr beliebt, welche in größter Menge landesweit bei der reformierten Christengemeinden verblieben sind. Bei den untersuchten Ortschaften waren früher und heute die meist typischen Stücke die Weinkrüge des Heiligen Abendmahls. Erst danach kamen die Brotverteilungsteller und Platten, in weniger Zahl waren auch Taufgarnituren (Krüge und Platten) und auf einem Ort sogar ein Zinnkelch auffindbar. In meiner früheren Studie schrieb ich über die im Eigentum der reformierten Christengemeinden in Sárköz stehenden Zinngeschirre, in diesen Ortschaften führte noch niemand Forschungen über diese Gegenstände, ausgenommen die Renaissancenkanne aus Bölcske vom 17. Jahrhundert, welche auch im Ausstellungskatalog dargestellt wurde und gehört zu den wichtigsten Gegenständen in der ganzen Sammlung. Die meisten Gegenstände sind nicht mehr gebraucht, drei Kannen und Teller sind an der Ausstellung des Museums Raday zu besichtigen. Durch die Verwendung der zur Verfügung stehenden Fachliteratur und örtlichen Dokumente konnte ich meine Studie zusammenstellen. Wie auch früher, fand ich es weiterhin für wichtig, die Gegenstände vor Ort zu fotografieren und abmessen, eine authentische und sachliche Beschreibung von ihnen zu machen und wenn es möglich ist, nach dessen Meisterzeichen die möglichen Ersteller zu identifizieren. Auch jetzt sieht man eindeutig die wichtige Vermittlungsrolle der Donau, die identifizierbaren Geschirre stammen von den Meistern aus Buda, Győr und Wien. Ich habe auch die Protokolle der Bischofsbesuche von Gabor Bathory aus dem Jahre 1816 und von Karoly Szasz aus dem Jahre 1889, sowie die zeitgenössischen Rechnungsbücher aus dem Archiv der Kirchengemeinden, ob Spuren über die Fertigung oder Preise einiger Geschirre aufzufinden sind. Auf mehreren Geschirren lassen sich Schenkungsaufzeichnungen und Namen beobachten, meist sind diese in den Matrikelbüchern zu finden. Im weiteren werde ich die Forschung nach Zinngeschirren anderer Kirchengemeinden der Diözese fortsetzen, es wäre sinnvoll einen Katalog über die in der Kirchengemeinde verbliebenen alten Zinngeschirre zu fertigen.

BALOGH IMRÉNÉ

Egy rongyos jegying életrajza¹

BEVEZETÉS

A Bátai Tájház paraszti életmódot bemutató kiállításának a berendezése során állandó segítőtársam szinte minden tárgyhoz fűzött egy történetet arról, hogy ki, mikor és hogyan használta. Ezeket, a történeteket hallgatva egyre többször megfogalmazódott bennem a gondolat, hogy a puszta tárgy a hozzá fűződő információk, adatok nélkül keveset jelent. A gyűjteménybe 2003-ban került be egy olyan jegying, amelynek a hátrésze szinte teljesen hiányzott, az eleje is nagyon kopott volt. Dolgozatomban az elrongyolódott jegying életrajzának a felvázolásával kívánok választ kapni arra, hogy az idők folyamán az egyes tárgy és az emberek között létrejött kapcsolat, milyen jelentésbeli és értékbeli változását eredményezi a tárgynak? Mi mindent lehet megtudni egy tárgy sorsát végigkövetve az őt használó emberekről és a korról? Az ember hogyan hat a tárgyra? A tárgy van-e hatással az őt használó emberre?

A rendszerváltás után országszerte szaporodó tájházak lázas gyűjtőmunkát folytattak a még felelhető, a helyi közösség identitását tükröző tárgyak megszerzése érdekében. A gyűjtemények, kiállítások létrehozásának célja a falu közösségének, a lakosság összetartozás-érzésének erősítése mellett, a falu létjogosultságának az alátámasztása volt. A falu helyének, fontosságának hangsúlyozása egy adott régióon belül. A tájház gyűjteményének létrehozása kapcsán számos, vizsgálatra érdemes probléma merült fel. A dolgozatomban én most mégis csak arra szorítokozom, hogy a gyűjtemény legkisebb alapegységének, egyetlenegy tárgy életrajzának a felvázolásával megvizsgáljam, hogy a tárgyak milyen jelentés- és értékváltozásokon mennek át az elkészítésüktől a használaton keresztül, a múzeumba kerülésükig. Forrásként a Bátai Tájház gyűjteményének megszületése körül bábáskodó, és életben tartását folyamatosan segítő, személlyel készült interjúk anyagát, valamint a terepen, a Bátai Tájházban eltöltött húsz év tapasztalatait használtam fel. Dolgozatomban először vázlatosan bemutatom, hogy milyen gondolatok vezérelték egy muzeális kiállítóhely létrehozását, működtetését? Miként válik egy használati tárgy múzeumi tárggyá? Ezután röviden bemutatom, hogy a társadalomtudományi vizsgálódások „új” anyagi kultúra-kutatás néven ismertté vált szem-

¹ Tanulmányom alapját *Egy rongyos jegying életrajza* záródolgozat képezi, amely a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék Néprajz (BA) szakon 2012. évben készült. Köszönöm Dr. Kuti Klára és interjúalanyom, Bocz Erzsébet szíves segítségét, amellyel hozzájárultak a dolgozatom elkészítéséhez.

léletmódjának mely megközelítését kívánom alkalmazni a vizsgálatom során. Ezt követi a tárgy életrajzának az elkészítése, amely a funkciójának a bemutatásával kezdődik. Az életrajzban kitérek arra, hogy honnan származik? Ki készítette és miért? Hogyan készült? Hogyan változott a használata az idő előrehaladásával? Milyen életutat járt be a tárgy a múzeumba kerüléséig? Milyen korokat, periódusokat lehet elkülöníteni a dolog életében? A tárgy jelentése és értéke hogyan változott a tulajdonosának változása következtében?²

A tájház

Az 1970-es évektől egyre-másra születtek a tájházak Magyarországon. Mi volt az oka, indítéka ennek a tájház alapító kedvnek? Az emberekben felmerült az igény, hogy a helyi kulturális sajátosságait hangsúlyozzák. Saját maguk és a külvilág számára demonstrálják, hogy vannak a falvaikban, kisvárosaikban olyan értékek, amelyek megalapozzák létjogosultságukat. A Bátai Tájház alapítói sem voltak kivételek ez alól a szándék alól. A rendszerváltás idején merült fel az igény egy bemutatóhely létrehozására, ahol a táncagyomány mellett meg lehet mutatni a település tárgyi kultúráját is. Akkor született meg az elhatározás, hogy a X. Duna Menti Folklór Fesztivál³ keretein belül megrendezendő XIII. Sárközi Lakodalom egyik rangos eseménye legyen 1990. július 8-án a Bátai Tájház megnyitása. Egy nyugdíjas óvónő szervezésében, aki akkor éppen a művelődési házban tevékenykedett, a nyugdíjasok, és a kisiskolások mozgósításával elkezdődött a lázas gyűjtőmunka. Ebben az időszakban, a faluban már egyre kevesebb volt a szép, értékes, régi tárgy, mert a régiségkereskedők a 70-es években felismerve az igényt e tárgyak iránt utánfutó számra vásárolták fel a házaknál a modernizálás miatt, a lakásból kikerült bútorokat, használaton kívüli munkaeszközöket, cserépedényeket, valamint a kivetkezés során levetett népviseleti ruhákat. A begyűjtött anyag így azokra a tárgyakra korlátozódott, amelyek nem igazán kellettek senkinek sem, nem képeztek piaci értéket. Az épületet, amelybe a gyűjtemény került úgy örökölte a községi tanács egy idős asszonytól, akinek nem volt leszármazója. A meglehetősen rossz állapotú lakóházat, az akkor még működő termelőszövetkezetben éppen nyári munkára vezényelt kiskatonák, társadalmi munkában hozták rendbe.

Miért tart fenn és fejleszt tovább egy tájházat egy olyan faluközösség, amely folyamatosan a társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetű települések listáján szerepel? Ennek az okai mélyen gyökereznek. Báta a Tolnai-Sárköz kistáj ötödik, talán minden korban a legszegényebbnek tartott települése. A mai napig vitatott a Sárközhöz való tartozása is, a túlnyomórészt katolikus vallású lakossága miatt. „*Báta, a Tolna megyei Sárköz leg délibb települése, ahol a Fölső falu megmaradt katolikusnak, szemben az Alsó faluval és a többi négy sárközi faluval, mely még a 16. században a hitújításhoz csatlakozott és reformátussá lett.*”⁴ A falu református lakosságát a sárközi néprajzi csoporthoz, míg a katolikus lakosságát a geresdhati néprajzi csoporthoz sorolja a szakirodalom is.⁵ Mégis, amikor hovatartozását meg kell határozni az itt élő embernek, Bátát egyértelműen a Sárközhöz tartozónak vallják. A sárközi települések lakói – bár időnként hangot adtak annak, hogy nem igazán sárközi falu Báta – sem vetették ki maguk közül. A kulturális értékeinek egy részét a magukéba olvasztották, és mint közös értéket igyekeztek a külvilágnak bemutatni. A község vezetése folyamatosan küzdött az ellen, hogy a Sárköztől elszakítsák a falut. Hangot adott ennek, és erős ellenállást tanúsított, amikor, az országgyűlési választókerületek területének megreformálása

² Vö. KOPYTOFF 2008, 107.

³ „1990. július 10-étől 15-ig tizedik alkalommal rendezi meg Magyarország a Duna Menti Folklórfesztivált. Tizedik alkalommal találkoznak a Kárpát-medencében, a Duna partján a hagyományait szerető, azt gondosan ápoló népek fiai. A fesztivál célkitűzésének megfelelően többnyire kicsi falvakban élő emberek mutatják itt be dalaikat, táncaikat, viseletüket, szokásaikat, hogy egymás kultúrájának megismerésével erősítsék a népek barátságát ... a rendezők nem egyszer ütköztek munkájuk során kellemetlen akadályokba, melyeket a hazai politikai szemlélet, vagy a közép-európai országok között meglévő feszültségek állítottak. Napjaink európai változásai azonban egy kicsit a fesztivál szekerét is megrendítették, és tanúi lehetünk annak, hogy a Duna menti népek összefogásának évszázados törekvése európaivá szélesedik.” (A X. Duna Menti Folklórfesztivál programfüzetének bevezető sorai).

⁴ ANDRÁSFALVY 1990, 168.

⁵ Vö. ZENTAI 1978, 545–546.

címén, a bonyhádi választókerülethez akarták csatolni a falut. A vezető testület ragaszkodott hozzá, hogy a szekszárdi választókerületben maradjon. A döntését azzal indokolta, hogy Bába a Sárközhez tartozik. Emellett nagyon erős volt a falu önállóság iránti igénye is. A nyolcvanas években a közös tanácsú községek létrehozásakor vagy a rendszerváltás után a körjegyzőségek alakításakor is, a község elzárkózott attól, hogy a földrajzilag legközelebb eső településhez, Bátaszékhez csatlakozzon. Ennek oka lehet, hogy Bába katolikus és református lakossága, hasonlóan a sárközi falvakhoz, tisztán megmaradt magyarnak, míg a szomszédos Bátaszék és a közeli Bonyhád vegyes nemzetiiségű települések.

Mi az oka annak, hogy a nehéz pénzügyi helyzetben lévő falu vezetése mégis úgy döntött, hogy tájházat hoz létre? Fenntartotta, és tovább fejlesztette, annak ellenére, hogy a lakosság részéről voltak olyan hangok, hogy más, fontosabb dologra kellene költeni a pénzt és inkább „*El kellene dőzerolni*” a tájházat. A magyarázat ezekre a döntésekre az, hogy a falu igyekezett megőrizni a sárközi identitását és egyúttal demonstrálni a Sárközön belüli egységét is. A Tájházzal és a benne összegyűjtött tárgyi emlékekkel bizonyíthatónak vélte, hogy a ma egyre inkább elnéptelenedő, de a középkorban még mezővárosi rangot viselő, a huszadik század elején még a szekszárdi járás negyedik legnépesebb településeként nyilvántartott falunak van létjogosultsága, annak ellenére, hogy jelenleg a társadalmilag, gazdaságilag hátrányos helyzetű települések közé sorolják.

Megközelítési mód

Az összegyűjtött tárgyak igen vegyes képet mutattak. Voltak közöttük paraszti munkaeszközök, halász szerszámok, háztartási eszközök, bútorok, népviselet, vallásos tárgyú írásos anyag. Az első kiállítás⁶ a szegényparasztok, napszámosok életmódját kívánta bemutatni. A tárgyakról minimális információ állt rendelkezésre. A gyűjteménybe kerüléssel a tárgy kiszakadt korábbi környezetéből. Megszűnt a használata, elveszítette a korábbi funkcióját. A gyűjtemény teljes értékű részévé az összegyűjtött tárgyak akkor válhatnak, ha minél több információt sikerül begyűjteni róluk, minél többet lehet tudni a tárgy keletkezéséről, használati módjáról. Kinek a számára, mikor és ki készítette? Milyen célból készült? A Bábai Tájházba begyűjtött anyag kutatása, feldolgozása még nem történt meg. Nagyon szükséges lenne a szóban elhangzott ismeretek rögzítése, mielőtt feledésbe merülnek, ezért a dolgozatomban egy kutatási módszer alkalmazását próbálom ki. Segítségével egy használati tárgy életútját vizsgálom meg, a keletkezésétől, a múzeumba kerülésig. Az időbeli változást követem nyomon.

A társadalomtudományi vizsgálódások az elmúlt két-három évtizedben kibontakozó új anyagi kultúra-kutatás néven ismertté vált szemléletmódjában egyre népszerűbbé váló életrajzi módszert⁷ kívánom alkalmazni a vizsgálatom során. Kopytoff nevéhez fűződik a dolgok kulturális életrajza terminus.

„Az életrajzi megközelítés képviselői abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a tárgyak – miközben előállításuk pillanatától eljutnak a használatból való végleges kivonásig – nem csak arra képesek, hogy materializálják tulajdonosaik életútját, vagyis „emléktárgyakká”, életrajzi tárgyakká váljanak, hanem eközben maguk is szert tehetnek társadalmilag konstruált életrajzokra. Ezek az életrajzok a tárgyak társadalmi karrierjének számos mozzanatát magukba foglalhatják: az előállítás helyétől és idejétől a tulajdonosok során át a tárgy használati kontextusok és értékzsimék közötti vándorlásáig, a tárgy jelentésében és értékében bekövetkezett fontosabb változásokig, valamint azoknak a társadalmilag konstruált tárgykategóriáknak (árucikk, identitásszimbólum stb.) a soráig, amelyekbe a tárgyat életútja különböző periódusaiban használói besorolták.”⁸

⁶ A Bábai Tájház közérdekű muzeális kiállítóhelyként működik. Az első állandó kiállítása 1990. július 8-án nyílt meg. Együtt mutatta be a paraszti kultúra tárgyait a halászeszközökkel. A gyűjtemény tematikus szétválasztása 2002-ben vált lehetővé, amikor sikerült az önkormányzatnak egy paraszti portát megvásárolni, ahova átkerültek a paraszti kultúrát bemutató tárgyak. A régebbi tájházban, 2004-ben nyitott a halászati állandó kiállítás.

⁷ BERTA 2008, 29.

⁸ BERTA 2008, 52.

A tárgy életrajzának elkészítéséhez Igor Kopytoff kérdésfeltevéseit használtam fel. Honnan származik az adott dolog, és ki készítette? Milyen életutat járt be idáig, és mit tekintenek az emberek az ilyen dolgok ideális életútjának? Milyen „korokat” vagy periódusokat különítenek el a dolog „életében”? Hogyan változik a dolog használata az idő előrehaladásával, és mi történik vele akkor, amikor használhatóságának végére ér?⁹

Elsődlegesen magából a tárgyból lehet kiindulni. Szemrevételezve meg lehet állapítani az anyagát, a készítési módját. Az így gyűjtött információkat össze lehet hasonlítani a szakirodalomban található adatokkal. A másik fontos teendő az adományozóval vagy a használóval készült interjú, amelyből megtudható az arra az egy bizonyos tárgyra vonatkozó ismerete. Egy tárgy életrajzában az emberi élettörténethez hasonlóan az őt használó emberek és az őket körülvevő társadalom képe is visszatükröződik. A tájházban lévő tárgyak nem egyedi műtárgyak, hanem használati tárgyak voltak. A használó és a készítő konkrét személye fontos adat. Ezen kívül fontos az is, hogy használó és a készítő a társadalom mely rétegéhez tartozott.

A JEGYING ÉLETRAJZA

A jegying eredeti funkciója

A kiválasztott tárgy a 2003. 397. 1. leltári számot¹⁰ viselő jegying, amelynek a hátrésze rongyos, több helyen foltozott. Milyen változások következtek be az évek folyamán az egykor jobb sorsra szánt ing „életében”? Ezt az életutat próbálom megrajzolni a következőkben.

A férfiak öltözete Bátán a 19. század végéig fehér vászongatya és mellévarrott ujjú ing, melynek a vállát és a mandzsettáját sűrűn ráncolták. Felette fekete, gombos mellényt és subát viseltek. A 20. század elejétől a fiatalabb férfiak elhagyták ezt a viseletet, de az idősebbeken még az ötvenes évek elején is lehetett látni a fehér vászonruhát. Az ünneplő gatya hat szélből¹¹ állt, melynek az anyaga lenvászon. A hétköznap használt gatyát négy szélből szabták ki. Ennek az anyaga lehetett kendervászon is. Az ingek általában lenvászonból készültek. A derékrész bőségét három szél adta. Az ing testrészét három téglalap alakú – 68 cm hosszú, 48 cm széles – darabból varrták össze. Az ing ujjának a bőségéhez másfél szél, azaz 72 cm széles anyagot használtak fel. Az anyag bőségét sűrű, apró ráncokba szedték hátul a nyakrésznél és így varrták rá a lekerekített hegyű, visszahajtott állógallért. Az ingujj vállrészét és a mandzsettába fogott részét is sűrű, apró ráncokba szedték. A 19. század elejétől kezdett divatba jönni a gazdagon hímzett ingmell a férfingeken. Az ingek hímzéssel való díszítése eredetileg csak a jegyingeken volt szokásos. A parasztviseletben néhány ruhadarabnak alkalomhoz kötött, jelölő-kifejező szerepe is volt. A házasságkötéskor a menyasszony jegyinget adott a vőlegénynek. Ebben az ingben ment az esküvőre a vőlegény.¹² Bátán a katolikus vallású férfiak viseletéhez tartozott a hímzett mellrészű jegying. A vőlegény jegyingjének elejét a legrégebben ismert és legelterjedtebb szálvonásos (*szávonnyázott*) öltésfajta, valamint fonalszámolásos lapos öltés (*mesterke*) díszítette. Készítésénél az alapanyagból egyik irányban tetszés szerinti szélességben kihúzták a fonalakat, a másik irányban a visszamaradtakat pedig pamutfonallal mintásan átszőtték. A lapos öltéses mintáknál a fonal közeibe öltöttek. Az anyag fonalaira való kötöttség szögletessé tette az ilyen öltéssel kivarrott formákat. Az ing elejét mintegy húsz centiméter szélességben, ötven centiméter hosszú, függőleges csíkokból álló hímzés díszítette, amelyet alul keresztben egy hímzett szegővel zártak le. A gallért és a mandzsettát is szálszámolásos lapos öltéssel hímezték ki. A hímzéshez fehér fonalat használtak. Jellegzetes díszje volt még a férfingeknek a különböző színű, apró gomb is.

⁹ KOPYTOFF 2008, 107.

¹⁰ Bátai Tájház, Leltárkönyv. 2003.

¹¹ Szél, az anyag szélessége, amely kb. 48 cm.

¹² Vö. FLÓRIÁN 1997, 599.

A jegying eleje. Bátai Tájház. (Saját felvétel, 2012)

A jegying háta. Bátai Tájház. (Saját felvétel, 2012)

„Úgy emlékszek, hogy a Köntös szilém¹³ (Köntös Verona 1863-ban született, 1941-ben halt meg, anyai ági dédszülő)¹⁴ az nem tudott szöni, csak varrni. Sok pöndöt¹⁵ megvarrt kézzel még másoknak is. Tudta varrni a pöndök aljába a kötést is, meg mesterkés férfi jegyinget is hímezett.”

Az ingek anyagát, a lenvásznat a menyasszony családja szötte, vagy szövötte a takáccsal. Az inget sem minden esetben a menyasszony családjának nő tagjai hímezték ki, hanem specialistákkal, varró asszonyokkal készítették el. A varró asszonyok vagy mezei munkára alkalmatlan, testi fogyatékos-ságban szenvedő személyek vagy szegény sorsú ügyes kezű lányok, asszonyok közül kerültek ki.¹⁶ Általában valamilyen terményt, ritkábban pénzt kaptak a munkáért. A jegyinget az esküvőn viselte először a vőlegény. Utána ünnepi viseletként az egyházi ünnepeken ebben ment a templomba. Az idő múlásával sem került hétköznapi használatba, hanem ebben temették el a meghalt férfit. Az esküvő jegyruhái egykor *halóruhák* is lehettek, csak a polgári divat hatására vált külön egymástól véglegesen a két alkalom öltözete.¹⁷

Mégis, mi az oka, hogy ezt a rongyos hátú jegyinget eddig őrizte valaki és még, a gyűjteménybe is bekerülhetett? Milyen életutat járhatott be ez az ing, ha nem a funkciója szerint előírt pályán haladt? Nem temették el a tulajdonosával.

A jegying életútja

Interjúalanyom így emlékezett egy jegying történetére. A jegying maradványa egy zsákból került elő, amelyben a rongypokróc szövéséhez használt hulladék anyagokat gyűjtötték össze. A rokonaitól kapta ezeket, a rongyokat, és amikor meglátta a jegyinget, gyermekkori emlékek ébredtek benne. „Emlékszek rá, hogy kislány koromban, a harmincas évek végén a negyvenes évek elején a Sávics öregapám ilyen – igen csak viseltes – hímezett ingben ült kint a ház alatt a gyalogszéken.¹⁸ Akkor abban a háborús időben nem nagyon lehetett ruhát venni. Mink sem voltunk gazdagok, de a Bari ángyomék¹⁹ sem, azok sem tudtak az öregre ruhát venni. Tudom, beszélgettek öregapám lányai, a Sávics szilém, meg a Roza néném, hogy mit akar ráadni az ángyom, ha meghal az apjuk. Akkor még az volt a szokás, hogy a férfiakat a vőlegényingjükben temették el.”

Interjúalanyom az inget kimentette a rongyok közül, nem szőtt belőle pokrócot, hanem mint

¹³ Nagymama

¹⁴ Lásd genealógiai tábla

¹⁵ Alsószoknya

¹⁶ Vö. FÉL 1976, 13.

¹⁷ FLÓRIÁN 1997, 759.

¹⁸ Háromlábú, magasabb szék

¹⁹ Interjúalanyom ángyomnak szólította a nagyanyja férfi testvérének a feleségét.

emléket eltette. De nemcsak emlékként tette el, hanem azért is, hogy a rajta lévő hímzsmintákat tanulmányozza és alkalomadtán ő is, hímezzon ilyen mintákat.

Az ing egykori tulajdonosa Sávics Simon 1861-ben született Bátán. Felmenői bátai kisbirtokosok voltak. Feleségül szintén bátai lányt vett el, Köntös Veronát, aki 1863-ban született. A házasságkötés éve pontosan nem ismert, de az 1880-as évek elején lehetett, mert a legidősebb gyermekük 1886-ban született. Sávics Simonnak három gyermeke volt Sávics Erzsébet, Sávics Róza és Sávics Mihály. Gyermekei közül a legfiatalabbal, Sávics Mihállyal lakott együtt. Felesége 1941-ben bekövetkezett halála után a menyé, a fiának a felesége, Bari Verona gondoskodott róla. Interjú alanyom arra már nem emlékezett, hogy hallotta volna valakitől, hogy ki készítette ezt az inget. Arra emlékezett csak, hogy dédöregapjának, Sávics Simonnak a felesége, Köntös Verona is tudott ilyent hímezzni. Ha ő készítette a leendő férjének, akkor csereértéket képviselt ez az ing. Ha mással készítették, akkor a csereértéket megelőzte az ing árucikk volta. Mert ebben az esetben a leány családja valamilyen anyagi juttatás ellenében készítette el valakivel. Ekkor még csak egy hímzett ing volt. Jegyiningnek készítették, de ha bárki magára öltötte volna, attól még nem vált volna jegyininggá. Azzal vált jegyininggá, ha a menyasszony odaadta a jegyesének, és az öltötte magára. Egyrészt a viselő személye hatott az ingre. Jelentéssel ruházta fel. A hímzett ingből jegyining lett, mert a vőlegény vette fel. Ugyanakkor a jegyining is jelentést adott a viselőjének, mert a legényből vőlegény lett. A jegyining felöltésével megváltozott a viselőjének a státusza, kivált a legények csoportjából és vőlegénnyé lépett elő. A vőlegény státusz egy átmeneti, rövid állapot, amelyen keresztül a legények közül, a házasemberek csoportjába került át. Az egyén és a tárgy között kölcsönös volt az egymásra hatás. A jegyiningnek ebben a helyzetben többféle jelentése is volt. Egyrészt jelentette a két egyén, a leány és a legény között létrejött kapcsolatot. Másrészt a jegyininget viselő személy társadalomban elfoglalt helyét. Másik jelentése is volt az ingnek a külső szemlélő számára. Az ing formája és hímzsmintája alapján megállapítást tehetett arra, hogy katolikus vallású bátai ember az ing viselője.

A házas ember a házasságkötés után ünnepnapokon viselhette a jegyibe kapott inget. Ez az ing, hasonlóképpen a női ünnepi viseletre készült ruhákhoz, az idő előre haladásával sem került hétköznapi használatba. Mert a szokás szerint ez lett a férfi *halóruhája*. Ebben temették el őt. Az ing helye éveken keresztül a tisztaszoba szekrényében volt. Csak ünnepnapokon, a templomba menet előtt vették elő, és a miséről hazatérve, levetették és eltették. Sávics Simon a második világháború idején már betöltötte a nyolcvanadik életévét. Templomba már nem bírt elmenni. A saját földjét, a felesége halála után, felosztotta a három gyermeke között. A háborús időszakban nem volt sok pénze a családnak. Nem tudtak ruhaneműt vásárolni. Az asszonyok is kenderfonalból szőtt vásznat festettek meg, és abból varrtak maguknak szoknyát. A fiatalokat sem tudták öltöztetni, az idősekre még kevesebb jutott. A menyé Sávics Simonra ráadta, mindennapi használatra, az ünnepi inget. Sávics Simon lányai rosszallták is, mondván, hogy milyen ruhába akarja felöltöztetni, ha meghal.

A menyecske, Bari Verona több mint tíz évvel volt fiatalabb a férje leánytestvéreinél. Ő már nem tartotta fontosnak a hagyományok betartását. Nem csak az anyagiak hiánya, a szükség miatt lett hétköznapi használatra fogva a jegyining. A menyecske szemében a jegyining már elveszítette *halóruha* jelentését. Nem törődött a szokásokkal. Ennek oka lehetett az is, hogy ő más értékrendben nevelődött fel. Őt már nem tanították meg sem szőni, sem hímezzni, ahogy azt a parasztlányoktól korábban elvárták, mert kezdett megszűnni a házivászonból való kelengye készítés szokása. A 20. század elején a gyárban szőtt sifon²⁰ háttérbe szorította a házi vászon használatát a viseletben. Adatközlőm emlékezete szerint a Köntös sziléjét 1941-ben még a szokásoknak megfelelően öltöztették fel, amikor meghalt. Még nyakravaló selyemkendőt is tettek rá. Egy négyes kendőt²¹ vettek széjjel négy darabra. Egy negyedét tették a halott nyakára.

²⁰ Vékony pamutszálból szőtt fehér kelme. Az alsószoknyák és az ingek kedvelt anyaga volt.

²¹ A négyeskendő négy darab fejkendőből van összevarrva. Ennek következtében, attól függően, hogy hogyan hajtják össze, különböző a mintája, színe annak a résznek, amely a viselőjének a hátára kerül.

A polgári divat hatására egyre többen hagyták el azt a szokást, hogy a jegyruhát adták a halottra. A tájház gyűjteményében is található még, az elrongyolódott jegyingen kívül, másik négy, épségben megmaradt, hímzett jegying is. Ezeknek a tulajdonosait már nem a hagyományoknak megfelelően, a vőlegényi ruhájukban temették el.

Lányai rosszallása ellenére Sávics Simon majd tíz évig hordozta a jegyinet hétköznap. A hát-része teljesen elrongyolódott, még két nagy foltot is vetettek rá. A nyakáról és a mandzsettájáról is lefoszlott a hímzés. Sávics Simon 1950-ben halt meg. A jegyinet, mivel már nagyon rongyos volt, nem adták rá. Halála után a megmaradt ruháit kivitték a házból a kamrába. Egy régiládába tették azzal a szándékkal, hogy majd jó lesz rongypokrócot szőni belőle. Hosszú évekig ott volt a többi ruha között, mert a háziak nem szőttek. Egy alkalommal felajánlották az összegyűjtött rongyot az interjúalanyomnak, aki akkor éppen szőtt, hogy használja fel. Ekkor került a kezébe a jegying maradványa. Különösebb anyagi értéket nem képviselt, de sajnálta elnyírni, mert a dédöregapjára emlékeztette. Ezen kívül a hímzésminta is felkeltette az érdeklődését, ezért, mint emléktárgyat, és mint mintadarabot megőrizte a szekrény aljában más hasonló tárgyak között. Évek múlva elhatározta, hogy a fiú unokájának készít egy ilyen hímzett inget, akkor került elő újra a jegying maradványa. A mintája alapján elkészült az új ing az unokának.

A Tájház birtokába is úgy került egy rongyos jegying, hogy a tulajdonosa eldobni sajnálta, de használni már nem lehetett semmire, és csak a helyet foglalta. Így vált múzeumi tárgygyá a rongyos jegying, amelyet eredetileg azzal a szándékkal készítettek el, hogy a házasságkötéstől a halálig elkísérje a tulajdonosát. A Tájházban a lakószoba fiókos szekrényében a hétköznapon viselt ruhák mellett kapott helyet, több más használt ruhaneművel együtt, mert úgy véltem, hogy a használat során megkopott tárgyakon, és a hozzájuk tartozó történeteken, keresztül jobban meg lehet ismertetni a tárgyat használó embert a látogatókkal. A múzeumban ez a tárgy már pénzben kifejezhető értéket nem képvisel.

Korszakok, jelentés- és értékváltozások a jegying életében

A jegying első korszaka a készítés ideje, amikor a családban már eldőlt, hogy férjhez adják a lányt. Kitűzték az esküvő idejét. Ekkor már tudták, hogy kinek a számára készül, de ekkor még árucikk, cseretárgy. Ha úgy készítették, akkor a munka ellenértékeként terményt vagy pénzt kapott a készítő. Interjúalanyom emlékezete szerint a Köntös sziléje, ha másoknak dolgozott, akkor annyi pénzt keresett a hímzéssel, hogy egy kis fekete malacot tudott venni a kapott pénzen.

A második korszak a dolog életében, amikor a leány odaadja a vőlegényének az inget és ő magára ölti. Ezzel az aktussal válik a hímzett ing jegyinggé. A leány az ingért jegypénzt kapott a vőlegénytől cserébe. A harmadik periódusban mint a házas ember ünnepi inge élte az életét. Egyházi ünnepeken templomban viselte a tulajdonosa. Ebben a periódusban már nem árucikk és nem cseretárgy, hanem, mint személyes jelentést hordozó tárgy elidegeníthetetlen. Jelentette azt, hogy aki adta és aki viseli, összetartozik. Ha a férfi megvált volna ettől a ruhadarabtól, az a kapcsolattól való megváltást is jelentette volna.

A negyedik periódusban, amikor hétköznapon kezdték el viselni, értékvesztésen ment keresztül. A kiemelt jelentésű tárgyból mindennapi használati tárgygyá vált. Továbbra is annak a tulajdonában volt, aki számára készítették, de eredeti jelentését és funkcióját már elveszítette. Az értéke is egyre csökkent.

Az ötödik korszak az ing életében akkor kezdődött, amikor a tulajdonosa meghalt. Az inget az örökös már nem viselte, mert rongyos volt. A hasznavehetetlen ruhákkal együtt kikerült a lakóházból a kamrába, hátha még jó lesz valamire. Ha másra nem is, de csíkokra vágva meg lehet szőni rongypokrócnak. Mivel a ház asszonyai nem tudtak szőni ezért az egyik rokonnak adták oda az összegyűjtött ruhákat. Így került a többi ronggyal együtt az ing maradványa az interjúalanyomhoz is. Az ing életében ez a hatodik periódus. Ebben a periódusban, mint emléktárgy jut szerephez. Fel-

idéződött az új tulajdonosában az emlék, amikor még ebben az ingben látta kint ülni az eresz alatt a dédöregapját. Más emlékek is felszínre kerültek. Eszébe jutott az is, hogy a dédöreganyja még idős korában is varrt és hímzett másoknak. Ebben az életszakaszban piaci értéke már nem volt az ingnek. Kizárólag eszmei értéket képviselt mint emléktárgy. Azon kívül, hogy emléktárgy lett kapott egy másik jelentést is. Mintadarabbá vált, a hímzés minta újraalkotásához. Az interjúalanyom, mintegy a hagyományokat felelevenítendő, a fiú unokájának is készített egy hímzett inget ennek a mintának az alapján. Az ing életében a gyűjteménybe kerülés a hetedik korszak kezdetét jelentette. A jegyajándék, az ünnepi- majd hétköznapi ing, felszabdalásra szánt rongy, emléktárgy, mintadarab a következő életszakaszában mint kiállítási tárgy folytatta az életét. Szemléltető eszközzé vált, amelynek segítségével lehet beszélni a jegyességi szokásokról és a halotti temetkezési szokásokról is. Lehet beszélni a férfiviselet átalakulásáról. Be lehet mutatni, hogy a második világháború idejének anyagi nehézségei hogyan hatottak a szokások változására. Szemléltetni lehet a díszítőművészetet.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban egy tárgy életútját követtem végig a keletkezésétől, a gyűjteménybe kerüléséig. Célom a tárgynak és a használatának a minél alaposabb megismerése volt. Arra törekedtem, hogy minél több információt gyűjtsek, amely még lehetséges egy több mint száz évvel ezelőtt készült viseleti darabról. Az életrajzból kitűnt, hogy a tárgy jelentése és értéke a használó személyének változásától függően folyamatosan változott. Ugyanakkor a tárgy is adhatott jelentést az őt használó embernek. A tárgy és az ember kölcsönösen hatottak egymásra. A tárgy életrajzát végigkövetve meg lehetett határozni a táji hovatarozását. A tárgyat használó személy nemét, vallását. A tárgyat készítő személy célját a tárgy elkészítésével. A tárgy készítési módját. A dolog életének a periódusait el lehetett különíteni a használati mód szerint. A tárgy nem az ideális életutat járta be idáig. Nem azt az életutat, amelyet eredetileg kítűztek neki. Ennek egyik oka a szükség volt, a másik ok a polgári divat hatására megváltozott temetkezési szokások voltak. Az idő előrehaladásával a tárgy értéke egyre csökkent. Az eredeti jelentését elveszítette. A tulajdonosa életében ugyanarra a célra használta folyamatosan, de más minőségben. Az ünnepi használatból átment hétköznapi, mindennapi. A tulajdonos halála után teljesen elveszítette az eredeti funkcióját. A tárgyat megöröklő személy számára nem képviselt semmiféle értéket. Kidobásra ítélt, hasznavehetetlen tárggyá vált. A következő tulajdonos újra értékkel ruházta fel. Emléktárgyként őrizte, valamint mintadarabként is jelentőséget tulajdonított neki. A következő periódusban új jelentést és új értéket kapott mint múzeumi tárgy. Egy ember helyett, emberek egyfajta csoportjával került kapcsolatba, a látogatókkal. Valamint egy másfajta kapcsolatba került a gyűjtemény kezelőjével, és másfajta kapcsolatba kutatóval is, aki az élettörténetéről faggatta. A látogató számára érdekesség. A gyűjtemény kezelője számára egy megtisztítandó, megóvandó, a kiállításban elhelyezendő tárgyat jelentett. A kutató az eltelt idő függvényében a készítőjére, használójára vonhatott le következtetéseket. Vizsgálhatta a tárgy anyagát. Az anyagának az elkészítési módját. Vizsgálhatta a díszítményét és a díszítés technikáját. Vizsgálhatta a tárgyhoz fűződő szokásokat.

A tárgyleírás elkészítéséhez Kopytoff „életrajzi módszere” alkalmasnak bizonyult. Egyetlen tárgy életrajzának az elkészítése a tárgyak egy bizonyos csoportjának, a férfi jegyingszeknek, az emberek által ideálisnak tekintett életútjától való eltérésre egyfajta magyarázattal szolgált.

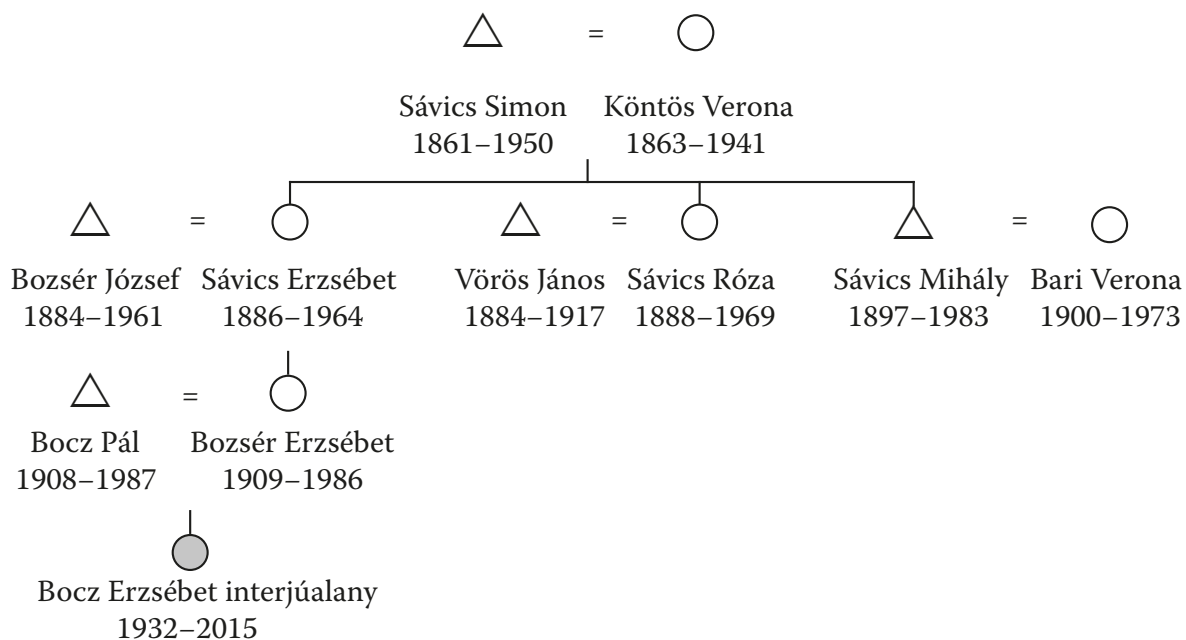
IRODALOMJEGYZÉK

- ANDRÁSFALVY 1990 ANDRÁSFALVY Bertalan, Magyar népismeret. Néprajz történéseknek. Bp. 1990.
- BERTA 2008 BERTA Péter, *Szubjektumok alkotta tárgyak – tárgyak által konstruált szubjektumok. Interakció, kölcsönhatás, egymásra utaltság: az „új” anyagikultúra-kutatásról.* Replika 63 (2008) 29–60.
- KOPYTOFF 2008 KOPYTOFF, Igor, *A dolgok kulturális életrajza: a kommodifikáció mint folyamat.* Replika 63 (2008) 107–129.
- FÉL 1976 FÉL Edit, *Magyar népi vászonhímzések.* Bp. 1976.
- FLÓRIÁN 1997 FLÓRIÁN Mária, *Öltözködés.* In: Füzes Endre–Kisbán Eszter (szerk.) *Magyar néprajz nyolc kötetben. IV. Életmód.* Bp. 1997, 585–767. <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/04/index.html> (2012. 04. 04.)
- ZENTAI 1978 ZENTAI János, *Baranya megye magyar néprajzi csoportjai.* Ethnographia LXXXIX (1978) 519–557.

ADATKÖZLŐ

Bocz Erzsébet, (1932–2015).
Interjúkészítés ideje: 2012.

GENEALÓGIAI TÁBLA

Lebensbild eines abgerissenen Brauthemdes

Wenn ein Gegenstand in eine Sammlung aufgenommen wird, scheidet aus seiner früheren Umgebung aus. Er verliert seine frühere Funktion und wird nicht mehr gebraucht. Die gesammelten Dinge können erst dann zum richtigen Bestandteil der Sammlung werden, wenn man immer mehrere Informationen von ihnen einsammeln oder über ihre Entstehung und Benutzungsart wissen kann. Durch die Aufzeichnung des Lebensbildes des abgerissenen Brauthemdes möchte ich die Antwort haben, sich welche bedeutung- und wertmäßige Änderungen eines bestimmten Gegenstandes wegen der menschlichen Gebrauchs im Laufe der Zeit entwickeln? Was kann man über die Menschen und das gegebene Zeitalter erfahren, wenn wir das Schicksal eines bestimmten Gegenstand verfolgen? Welche Auswirkung übt ein Mensch auf einen Gegenstand aus? Oder übt eher der Gegenstand eine Wirkung auf den ihn benutzenden Menschen aus? Ich mache einen Versuch, durch die Aufzeichnung eines einzigen Gegenstandes der kleinsten Grundeinheit der Sammlung zu überprüfen, welche bedeutung- und wertmäßige Änderungen bei den Gegenständen entstehen, von ihrer Fertigung, durch ihren Gebrauch bis zu ihrem Zutritt in ein Museum. Ich möchte auf meine Fragen durch eine neue, immer mehr populäre „Lebensbildmethode“ Antwort bekommen. Diese Methode wird bei den gesellschaftswissenschaftlichen Untersuchungen in den letzten zwei-drei Jahrzehnten als eine „neue“ materielle Kulturforschungsmethode bekannt (PETER BERTA: Durch Subjekte gefertigte Gegenstände – durch Gegenstände konstruierte Subjekte. Interaktion, Wechselwirkung, gegenseitige Angewiesenheit: über die „neue“ materielle Kulturforschung. *Replika* 63. (November 2008): S. 29-60.). Zur Fertigung des Lebensbildes des Gegenstandes verwendete ich die Fragestellungen von Igor Kopytoff. Woher stammt das gegebene Ding und wer hat es gemacht? Welcher Lebensweg hatte das Ding und was wird von den Menschen als ein idealer Lebensweg solcher Gegenstände betrachtet? Welche „Zeitalter“ oder Perioden werden im „Leben“ dieses Dinges getrennt? Wie verändert sich die Nutzung des Dinges mit der laufenden Zeit und was passiert ihm, wenn es nicht mehr benutzt werden kann? Die Grundlage meiner Studie kommt aus einer Abschlußarbeit unter dem Titel „Lebensbild eines abgerissenen Brauthemdes“, welche an der Universität in Pécs, Lehrstuhl für Volkskunde-Kulturanthropologie im Jahre 2012. geschrieben wurde.

GAÁL ATTILA

Heim Ferenc honvéd, 1943. január 14-én nyoma veszett¹

Egy nagymányoki órasmester életéről és a doni áttörésnél megharcolt napjairól

„A hadiárvák csonka családban nőttek fel, s behozhatatlan hátrányba kerültek szerencsésebb sorsú társaiknál. Tisztelet a honvédfeleségeknek is, akik vállukra vették a föld megművelésének terhet, a műhelymunka továbbvitelét és a gyermekek felnevelését.”²

Az ezredforduló utáni években két kiváló könyv is napvilágot látott a „doni pokol” tolnai résztvevőiről, a visszatért szerencsés szerencsétlen hősokról és a máig idegen földben, sokszor ismeretlen helyen nyugvó áldozatokról.³ Az évtizedeken át rejtegetett, titokban őrzött harctéri naplók, hadiokmányok, levelezések így kötetekbe gyűjtve döbbenetes képet rajzolnak azokról a szenvedésekről, melyeket határozott német követelésre, mintegy ellentétéleként a visszakapott területeinkért a honvédalakulatoknak, köztük a szekszárdi 12. honvéd könnyű hadosztály katonáinak a keleti hadszíntéren el kellett viselniük.⁴ A hivatalos veszteséglista tragikusan hosszú. Csaknem kilencvenoldalny az alig kevesebb, mint háromezer tolnai honvéd névsora, akiknek ismert volt haláluk, vagy eltűnésük időpontja és feljegyezték a veszteség helyét, nemét is. E két utóbbi azonban csak kevés esetben volt megállapítható, emiatt a veszteség neménél igen gyakran csak a rövid „eltűnt” szó szerepel.⁵

Ez utóbbi csoportban találtuk meg a címben szereplő nagymányoki Heim Ferenc nevét és személyi adatait is, kinek frontról folytatott levelezését és a Don-kanyarban írott naplóját egy szerencsés közvetítés útján, leszármazottaitól kaptuk meg.⁶ E dokumentumok a hadtörténeti kutatások

¹ HL HM 22. v. oszt. 756.134/1943. számú levéltári jelzet.

² SZABÓ–SZILÁGYI 2001. 8.

³ SZABÓ–SZILÁGYI 2001., ARADI–SZABÓ 2017., veszteséglista a kötethez mellékelt CD-lemezen. – Ezúton is köszönjük Szabó Péter hasznos tanácsait, valamint a feldolgozással kapcsolatos szaklektori észrevételeit, javításait!

⁴ ARADI–SZABÓ 2017, 12–13.

⁵ ARADI–SZABÓ 2017, 307–388.

⁶ Neubauer Antal nagymányoki lakosnak köszönjük, hogy a naplóra felhívta figyelmünket, az általa készített másolatokat tanul-

szempontjából nem igazán jelentősek, a levelezéssel együtt azonban bepillantást engedtek egy német ajkú, de magyar érzelmű polgárember fronton töltött mindennapjaiba. Megismerhettük itthon maradt családjával, a család megélhetését nyújtó vállalkozásával kapcsolatos gondjait és azokat az eseményeket, melyeket a messze távolból is megoldani, irányítani igyekezett.

Ismerőseihez, köztük egykori leventeoktatójához, (a nagymányoki fiatalokat hazaszeretetre tanító, a németek magyarországi törekvéseit ellenző magatartása miatt többször nehéz helyzetbe került vitéz Gáthy (Guth) Ferenc főjegyzőhöz), de főként feleségéhez írt leveleiből, lapjaiból egy helyzetével tisztában levő, mégis hazatérésében bizakodó frontkatona alakja rajzolható meg. Heim Ferenc egy volt azok közül a völgysegi fiúk, férjek, apák közül, akit a negyvenes évek hadieseményei elszakítottak családjuktól, nehezen megszerzett egzisztenciájuktól. Egy volt azok közül, akik zsigereikben ugyan érezhették a közelgő veszélyt, naponta tapasztalhatták a magyar katonák egyre nehezebb, méltatlan körülményeit, mégis hűek maradtak esküjükhöz és hitték, hogy hazájukért szenvednek. Feleségéhez írott leveléből idézzük: „...hidd el nem tudok másképp cselekedni, ha katona ruha van rajtam. Nem tudok félre bújni, vagy gyáván viselkedni, ez nem természetem nekem.” A végső napokban, pontosabban 1942. december 24-én szenteste gyertyafény mellett írta: „Nem hiszem azt, hogy aki nem szenved annyit a hazájáért és otthonáért mint mink katonák idekint; az jobban tudná szeretni és becsülni!”⁷

*

ÉLETÉNEK ELSŐ SZAKASZA

Heim Ferenc 1907. január 2-án született a nagymányoki kőszénbánya lőmestere Heim Ferenc és a korán elhalt Ziegler Anna gyermekeként. Édesanyja korai halála után édesapja újra megnősült. Vilma mamától két féltestvére született János és Mária. (1. kép 1.)

1. kép. 1. Heim Ferenc édesapjával, Vilma mamával és féltestvéreivel.

2. Házuk és a bolt portálja az 1941-évi helyi árvíz idején (kereszttel jelölve) és napjainkban (jobbra lent).

A községben lakó gyermekek többségéhez hasonlóan kisiskolás éveit Heim Ferenc is az Irgalmas-rendi apácák méltán híres helyi zárdaiskolájában töltötte. Kötődése ehhez az intézményhez a sajnálatosan igen rövid élete során mindvégig elkísérte.

mányozásra átadta és munkánkat a továbbiakban is segítette. Heim Ferenc levelezését, a családi fotókat és az azokhoz kapcsolatos szóbeli információkat **Heim Mártnak** és **Deningerné Heim Máriának** köszönhetjük. Heim Ferenc ún. veszteségi kartonján olvasható személyi adatok és bejegyzések a HL HM 22. v. oszt. 756.134/1943. számú levéltári jelzeten találhatóak meg. Mindezekre a későbbiekben térünk vissza.

⁷ A későbbiekben mindkét levelet teljes terjedelmükben közöljük.

A bányüzemnek is köszönhetően gyorsan polgárosodó községben az óráság hiányszakmának számított. Ezért a jó technikai érzéssel megáldott ifjú úgy döntött, hogy órás és ékszerész mester lesz. A szakma fortélyait a szekszárdi Szabó órásmester Rákóczi utca elején volt műhelyében sajátította el.⁸ Mesterlevelét Győrben szerezte meg. Ennek birtokában Nagymányokon, az akkori faluközpontban bérelte ki első műhelyét, melyet házasságkötéséig fenntartott.

A még csak reménybéli órásmester már tanuló éveiben bekapcsolódott a Nagymányokon is egyre erősödő cserkész-, majd a már említett leventemozgalomba. Szenvédélyesen szeretett kerékpározni. Ma 84 éves ikerlányai, Mária és Márta visszaemlékezése szerint többször is megtette oda-vissza a Nagymányok–Budapest távot a saját maga által átalakított kerékpárján.⁹ Így jutott el – ekkor már leventeként – az 1933. évi gödöllői cserkész világtalálkozóra (2. kép 1.)¹⁰, majd 1938-ban a Budapesten megrendezett 34. Eucharisztikus Világkongresszusra is.¹¹ Kerékpáros ismereteit később is sikerrel kamatoztatta. Doni frontszolgálata idején egyik féltett kincse éppen a több akcióban is jó társnak bizonyult kerékpárja volt.

2. kép. 1. Heim Ferenc kerékpárjával a gödöllői dzsemborin, középen Gáthy Ferenc.
2. A találkozóról hazahozott kitűzők.

1932. május 28-án házasságot kötött a földműves foglalkozású Schurck Pál és Vogl Erzsébet leányával, Schurck Erzsébettel (3. kép 1.). Néhány éven belül megszületett három kislányuk. Elsőként Lujza, majd 1934-ben Márta és Mária (3. kép 2.).¹² A család ekkor döntött úgy, hogy saját házat épít. Az 1936-ban elkészült családi ház utcai frontján alakították ki az ideiglenes helyéről átköltöztetett órás műhelyt, melyben helyet kapott egy műszaki cikket árusító kereskedés is. Az épület még ma is áll, bár a bolt hagyományos vasredőnyét már sok éve nem húzták fel. (1. kép. 2.)

A következő évek az üzlettel, a családi gazdasággal és a gyermekek nevelésével kapcsolatos események jegyében teltek. A családfő első ízben az Észak-Erdély visszacsatolásával kapcsolatos, 1940. évi események idején kapott katonai behívót, de erről a fontos eseményről a leszármazottak emlé-

⁸ Deningerné, Heim Mária szóbeli közlése. (A Szabó féle órásműhely a Séd patakon átvezető egykori Hármashíd északi oldalánál állt. Az idős mester még az 1950–60-as években is ott dolgozott.)

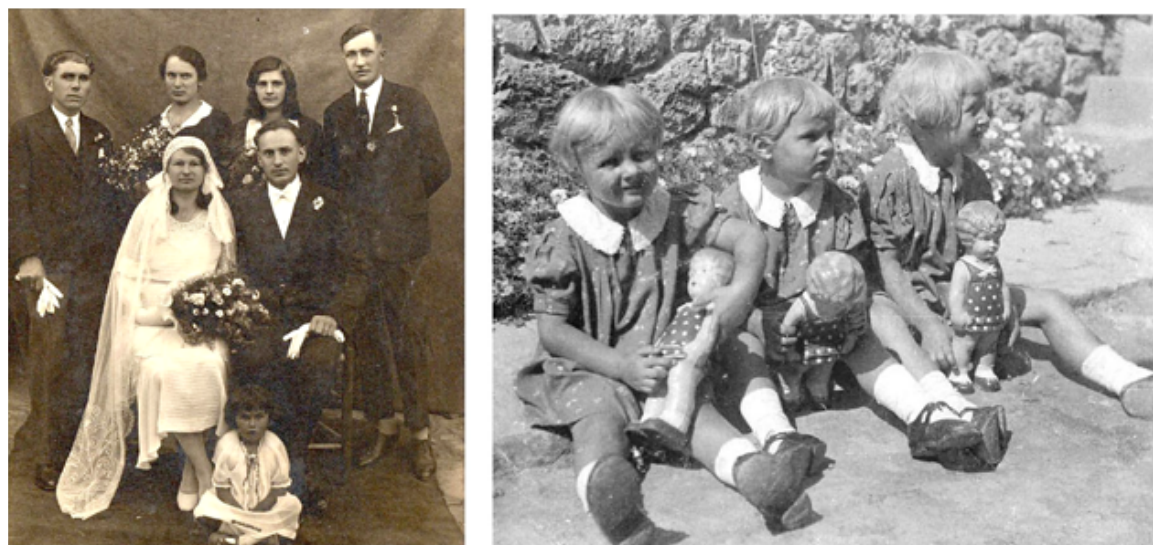
⁹ A családi emlékezet szerint, hogy könnyebbé tegye kerékpárját, bizonyos vas elemet bambuszsnáddal cserélt fel. Ezt a változtatást véljük felismerni a cserkészvilágtalálkozón készített képen látható kerékpáron, a nyereg és a meghajtó tengely közötti vázrészen. (2. kép. 1.)

¹⁰ A Cserkész Világ dzsemborit 1933. augusztus 2. és 20. között Magyarországon, Gödöllőn rendezték meg.

¹¹ A 34. Eucharisztikus Világkongresszuson már a felesége is részt vett, aki a nagymányoki apácák szervezésében, vonattal utazott a találkozóra.

¹² Mindkettőjüket köszönet illeti azért, hogy szüleik levelezését és édesapjuk naplóját számunkra tanulmányozásra és közlésre átengedték.

kezetében szinte semmi sem maradt meg.¹³ Mindössze két rövid írás; egy hadműveleti területről érkezett és egy Magyarországról oda címzett tábori lap bizonyítja, hogy a fiatal férj és apa, akkor és ott, a tolnai 48/III. zászlóalj 9. puskásszázadának honvédeként teljesített katonai szolgálatot.

3. kép. 1. Heim Ferenc és Schurck Erzsébet esküvői fotója (1932).

2. A három Heim kislány az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszusról hozott ajándék babákkal.

„Tábori postai levelezőlap”¹⁴

Cím: Nagyságos Heim Ferencné úrhölgynek

Feladó: Heim Ferenc gyalogos, csapatteste: 48. gyalogezred. III. zászlóalj 9. század

A tábori posta száma: 22

Tábori posta 22. 1940. VII. 27.

Kedves Anyukám

Néhány sorban értesítelek, hogy személyesen nem írhatok egy kis baleset miatt, mely a jobb keze-
met érte. Az üzletet vezesd legjobb belátásod szerint, a hiányzó árukat pótolni az árjegyzék szá-
mai szerint kell. E hó végén Budapesten átutazva hazamegyek, azért adj pontos értesítést, hogy
mit nem tudsz az árjegyzék szerint megrendelni.

Más különöset egyelőre nem írhatok. A nekem küldendő levelekre bélyeg nem kell, de rá kell írni
a borítékra „Tábori postával”

Sokszor csókollak benneteket:

Ferenc¹⁵”

A másik küldemény Nagymányokról érkezett a fiatal honvéd címére. Ezt régi pártfogója és levante
oktatója, vitéz Gáthy Ferenc válaszlevélként írta „Tekintetes Heim Ferenc úrnak”. Az udvariassági
formulák mellett lapjából kiderül, hogy a völgyégi német családból származó Gáthy körjegyző már
korábban is járt az addig elcsatolt területeken, így Marosvásárhely és Kolozsvár sem volt ismeretlen
számára.¹⁶ A Gáthy levelében említett – minden bizonnyal feszült hangulatú – „hosszú várakozás”

¹³ Mária lánya kevésbé hiteles visszaemlékezése szerint részt vett a Felvidék 1938. novemberi visszacsatolásánál, illetve az 1941. ápri-
lisi délvidéki hadműveletben is. Előbbiről semmiféle írásos emlék nem maradt fenn.

¹⁴ Szürkés színű tábori levelezőlap. Kézírás, fekete tintával.

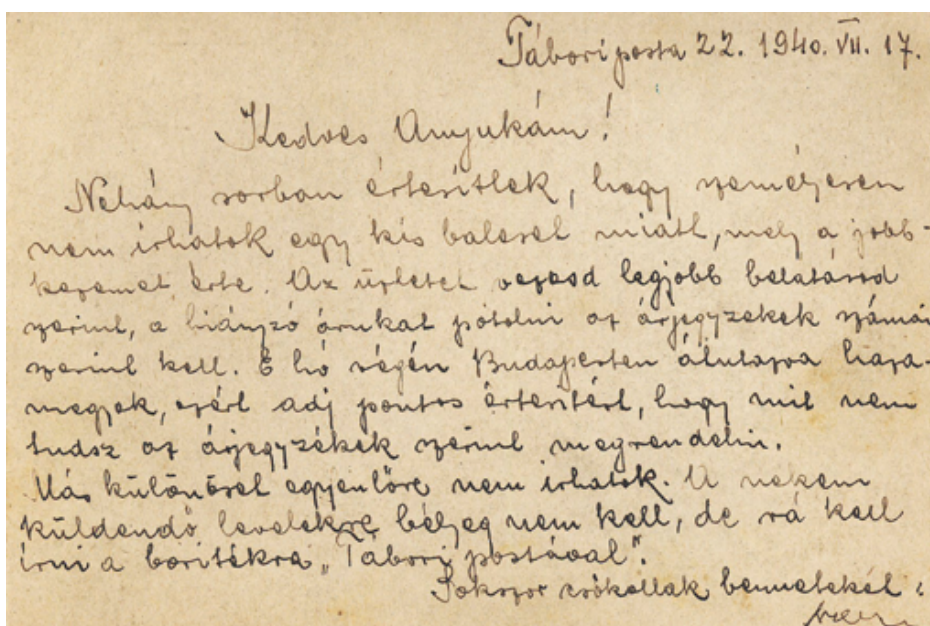
¹⁵ Heim Ferenc tábori levelezőlapjainak, illetve a neki elküldöttnek szövegét a könnyebb olvashatóság érdekében némileg stilizáltuk
és a bennük előforduló rövidítéseket feloldottuk.

¹⁶ Vitéz Gáthy Ferenc főjegyző a malenkij robotról naplót író nagymányoki földműves, Guth János nagybátyja. A mélyen vallásos, ma-

pedig arra az időszakra utalhat, melyet Heim Ferenc és bajtársai még a román-magyar határszakszhoz történő felvonulástól a visszakapott észak-erdélyi terület birtokbavételének megkezdéséig a tiszántúli hadműveleti területen töltöttek.

„Kedves Druzsám!¹⁷

A hányszor csak közvetítést hallgathattunk, mindig csak arra gondoltam, hogy vajon a mányokiak köztük vannak-e? Ha már ott kell lenniök, és hónapokon át várták az elindulás pillanatát, legalább a nagy fáradság mellett az igazi szépet és kedveset átélhessék. Köszönöm a megemlékezést; jártam valamikor én is Marosvásárhely főutcáján, de azóta igen sok új épületet állítottak oda, a nagy görög keleti templom sem állt akkor még ott. Most már várjuk már haza valamennyiüket, hogy elmondhassák az élményeiket nekünk, az itthon-maradottaknak. Wilhelm József ma jött haza Kolozsvárról. Ott is jártam. Kislányait naponta látom az iskolába járni, nagyon komolyan veszik az életük első munkáját. Ők is várják már Apukájukat haza. Hiszem én is, hogy hamarosan itthon köszönhetjük valamennyiüket. Sok szerencsét és minél előbbi viszontlátásra!
IX. 24. Szívélyes üdvözlettel: Gáthy”

4. kép. Az észak-erdélyi bevonulás előtt hazaküldött tábori levelezőlap

1940. évi észak-erdélyi szolgálattétele és az 1942-ben tavaszán megkezdett harctéri szolgálata közötti rövid, alig több mint másfél évnyi időszakról kevés információnk van. Az azonban valószínűsíthető, hogy az órásműhely és a felesége közreműködése mellett működtetett bolt élénk for-

gyar érzelmű fiatal jegyző névmagyarosításának kérdése 1926-ban, vitézzé avatását megelőzően vetődött fel először. Irgalmas-rendi szerzetes nagybátyja a Guth névből képezést ajánlotta (Guth > Guthy) mert, „a Guthy-t szokták meg legkönnyebben, az öregeknek is ez fájna legkevésbé...” Végül a Gáthy névvaltozat mellett döntöttek. (SOLYMÁR 1997, 64.) A későbbiekben, mint a cserkész- és a levintemozgalom helyi vezetője kiemelkedő szerepet játszott a Volksbunddal szemben szerveződött Hűséggel a Hazához mozgalom létrehozásában, és ő volt a szervezet községi elnöke is. Unokaöccse említett naplójában és leveleiben mindig mint reménybeli támogató, a magára maradt családok segítőtje szerepelt, s ezt igazolja a Heim családdhoz fűződő kapcsolata is. A német megszállást követő időszakban állandó fenyegetettsége miatt a Sárközben lévő Decs községbe kérte áthelyezését WUSCHING–GUTH 2002, 55–56. A háború befejezését követően mint körjegyző visszatért Nagymányokra, de a későbbiekben már nem töltött be jelentős hivatalt GAÁL–HADIKFALVI 2015, 16.

¹⁷ Rózsaszínű tábori levelezőlap. Írógéppel írott szöveg. A dátum és aláírás kézírással, fekete tintával. Cím: Tekintetes Heim Ferenc úr gyalogos m. kir. 48/III. zlj. .9. század. A tábori posta száma: 22.– A címzés oldal bal felső részén fekete tintával: Teke,/940.IX.28.– A feladó neve: V. Gáthy Ferenc foglalkozása: körjegyző – címe: Nagymányok.

galomnak örvendett. A hivatalos levelezéseit ekkor már cégjeles borítékokban, ébresztőórát árusító kereskedő és vásárlója rajzolt képével díszített levélpapírján bonyolította. Az akkori szokásnak megfelelően az általa összeszerelt és forgalmazott órák számlapján is a nyomtatott, „Heim Ferencz Nagymányok órás és ékszerész” felirat szerepelt. (5. kép)

5. kép. Heim Ferenc cégjelzései egy általa forgalmazott órán és levélpapírjain

A DON MENTI HARCOK IDŐSZAKA

Heim Ferenc újabb behívóját 1942 áprilisában kapta kézhez és még ugyanebben a hónapban be is vonult – ugyanúgy, mint korábban – a tolnai 48/III. zászlóaljhoz. A Tolnárról a keleti hadszíntérre elvonuló alakulatok – nevezetesen a helyőrség két gyalogzászlóaljának – ünnepélyes búcsúztatására május 8-án került sor. Elvonulásuk a tolna–mözsi vasútállomásra május 14-én és 15-én kezdődött meg és május 17-én fejeződött be.¹⁸ Az országhatárig magyar, majd onnan a nagyobb átlagsebességű, német mozdonyokkal vontatott szerelvények szállították a tolnai honvédeket az ukrajnai Resicáig. Onnan az egyre fokozódó hőség és a rossz utak által főleg a gyalogos egységeket meggyötrő, július 24–25-ig tartó gyalog vonulás következett Kurszkig. A teljesen kimerült egységek végül augusztus 6-ára érkeztek meg a Don mögötti Osztrogozsszk városába.¹⁹

Nem tudjuk, hogy a vonaton töltött napokban írt-e haza levelet Heim Ferenc, ha igen, akkor azok elkallódhattak. Első tábori lapját a Kurszkba érkezésüket követően, július 27-én írta pártfogójának Gáthy Ferencnek, s azzal egy időben feleségének is. A kettő közül csak előbbi maradt meg. Ebben kéri a főjegyzőt, hogy legyen segítségére feleségének, hogy a banki adóságok visszafizetését a frontszolgálatra való tekintettel szüneteltetni lehessen.

Saját helyzetéről csupán annyit ír, hogy a napi, olykor 50 km-es gyaloglás főleg a víz hiánya és a számukra szokatlan német koszt miatt nehéz, mivel az ellátás terén a magyar katonákra a *mostohagyerek* szerepét osztották.²⁰ Későbbi leveleiben gyakran kéri feleségét, hogy itthonról gyomorerősítőt (unikumot) és kockacukrot küldjenek számára, amit gondosan beosztva apránként fogyaszt el:

¹⁸ HL HM Eln. 6/k. oszt. 50270/1942. ; ARADI-SZABÓ 2017, 37.

¹⁹ ARADI-SZABÓ 2017, 41–44.

²⁰ A magyaros ételekhez szokott honvédek a Donhoz történő felvonulás alatt keserűen vették tudomásul, hogy élelmiszeikről ezt követően – a megszállt ukrán területen felhalmozott saját készleteiből – a német hadsereg fog gondoskodni. Műméz, kondenzált tej, sajt, margarin, pudingpor, cukor, csokoládé és számtalan konzerv váltotta fel az ízes és tartalmas ételeket.

„Igen T, főjegyző Úr!²¹

Néhány sorral bátorkodom zavarni a távolból. Sok munkája közben arra kérem főjegyző Urat, intézze el a mi ügyünket is lehetőség szerint. A feleségemnek már megírtam mindent; Ő fel fogja keresni az irodában főjegyző urat és elmondja kérését.

Itt nincs semmi különös újság, megyünk erős iramban előre! Mint régi frontharcos, főjegyző is tudja, mit tesz az, ha naponta 35–45, sőt 50 km-t megy a baka, teljes felszereléssel! Az ellátás ilyen iram mellett bizony hiányos. Sajnos, a német koszt sem ízlik nagyon, s az ellátás terén a mostohagyerek szerepét kaptuk. A víz azonban a legnagyobb factor, mely a melegben igen fontos szerepet játszik. Soraimat zárva, maradok minden ismerőst üdvözölve:

942. VII. 27.

Heim”

Ugyanebben az időben felesége is segítségért folyamodott a helyi előjárósághoz. Erre utal Walter József irodatiszt augusztus 1-jei postabélyegzős, talán szándékosan is túl vidám hangulatúra sikeredett lapja, melyben megígéri, hogy intézkedik az adók és kamatok ügyében. Az itthoniak – ekkor még – bizakodó hangulatára utal utolsó mondata: „Azt haljuk, hogy maguk ott csirke paprikást még mit tudom én, hogy mit esznek, ha ez tényleg így van akkor maguknak jobb dolguk van ott mint nekünk, különösen nekem itt.”

„Kedves Franci!²²

Nagyon örültem, hogy a messze távolból rám is gondol. A kedves felesége járt itt nálam és említette, hogy a levelében rám is gondolt ez igazán szép magától. A mi az adót illeti, attól ne fájjon a feje a kedves felesége olyan szépen gazdálkodik, hogy öröm nézni. Mit csinálnak ott messze távolban? Mit csinál Maxi, mondja meg neki, hogy üdvözlöm és ha haza jön és találkozom vele akkor meghúzom a fülét, ha nem jól viseli magát, ezt egész bátran megmondhatja neki. A kedves felesége említett valamit a kamatról, legyen nyugodt, ha legközelebb bemegyek Bonyhádra, akkor elintézem az ügyet. Ma megkapta a behívóját a 11. hsz. Herbert József²³ is. Hát mit csinálnak maguk ott? Azt haljuk, hogy maguk ott csirkepaprikást még mit tudom én, hogy mit esznek, ha ez tényleg így van, akkor maguknak jobb dolguk van ott, mint nekünk, különösen nekem itt.

Írjon minél többet. Szív. üdv.

Walter

A Gyurkát üdv”

Augusztus 14-én kelt válaszában Gáthy főjegyző is megnyugtatta a bankadósság felfüggesztését illetően, levelének utolsó mondata pedig burkolt figyelmeztetés, hogy a hazaküldött leveleket cenzúrázzák, ezért meg kell gondolni, hogy ki mit ír haza a frontról, mert esetleg az itthoniaknak okozhatnak kellemetlenségeket:

„Kedves Franci!²⁴

1942. aug. 14.

Lapját megkaptam, feleségével is beszéltem és eljártam az ügyben. A bankadósságot most nem lehet behajtani, tehát aki kamatot nem fizet, azt nem szabad végrehajtani, de más előny a hadbavonultaknak nincsen. Ez is valami. Ha tehát valaki nem akar most fizetni, az nem fizet. A családja megvan, egyedüli nagy gondjuk, hogy apuka nincs itthon, egyébként jó egészségben van-

²¹ Szürke színű tábori levelezőlap, ceruzával írt szöveggel. A feladó neve: Heim Ferenc csapatteste: honvéd. A tábori posta száma: 222/46.

²² Rózsaszínű tábori levelezőlap. Írógéppel írott szöveg: Tábori postai levelezőlap. Cím: Heim Ferenc honv. A tábori posta száma: 222/46. – A címzésoldal bal felső részére nyomtatva: INKÁBB UKRAJNÁBAN, MINT MAGYAR FÖLDÖN DÜLJON A HÁBORÚ! – A feladó neve: Walter József foglalkozása: irodatiszt – címe: Nagymányok.

²³ Személyét és harctéri beosztását illetően a kevés információ miatt egyéb adatokkal nem rendelkezünk.

²⁴ Rózsaszínű tábori levelezőlap. Írógéppel írott szöveg. – Tábori postai levelezőlap. Cím: Heim Ferenc honvéd. A tábori posta száma: 222/46. – INKÁBB UKRAJNÁBAN, MINT MAGYAR FÖLDÖN DÜLJON A HÁBORÚ! – Bajtársi szolgálat Tolna vármegyében. – A feladó neve: vitéz Gáthy Ferenc foglalkozása: körjegyző. – címe: Nagymányok.

nak valamennyien. Nekem annyi a dolgom, hogy nem tudom elvégezni, és ehhez a legtöbb dolgot adnak azok, akik itthon vannak és senkijük sincs kint. Egyelőre még nem érkeznek rossz hírek. Egyik-másik meggondolatlan dolgot ír haza és okoz felesleges gondot az itthon maradt hozzátartozónak. Isten védje továbbra.

Viszontlátásra, üdvözli sokszor.²⁵”

Fenti levélváltásokra már az Osztrogozsszktól 20 km-rel észak-keletre lévő Korotojak térségben augusztus első felében lezajlott, nagy véráldozatokkal járó ütközet idején került sor. Heim Ferenc is itt szembesült először a háború megpróbáltatásaival. Erről szóló első, augusztus 12-ei naplófeljegyzését is, – melyet jó ideig, szeptember 1-jéig nem követett több – ekkor készítette.²⁶

„(...) Augusztus 12. szerda.

Ma éjjel újból támad nagy erővel az orosz. Még mindig itt vagyok az állások előtt kb. 40–50 m-re a megfigyelőben. Nagy zajjal és „Hurri” kiáltásokkal jönnek felénk. Hamar riadózom a szakaszt. Imrő²⁷ szakaszparancsnok jön az emberekkel és elfoglalják a vasárnap megásott tüzelőállást. Oldalról jönnek, baloldalunk felől, a 8. század emberei rohannak a sötétben felénk, össze-vissza kiabálva nagy rendetlenségben.²⁸ Nem kapunk még parancsot a tüzelésre, mert olyan összevisszaság van, nem tudni ki kibe löne bele. Eltelik negyed óra, erősebb lesz a zaj, kb. fél 11 h. Egyszerre nagy golyózáport kapunk világító nyomjelzős lövedékkel, ezek az oroszok! Próbálok a golyószóróval célt keresni de nem tudok.

Olyan korom sötét van, nem látni semmit. Izgatott is vagyok, ilyen csatazajban nem voltam még! Tegnap semmi nem volt ehhez képest! Vajon hányan lehetnek? Nem lehet megállapítani. Géppisztollyal, puskával, géppuskával szórják a halált felénk. Aki most feláll, menthetetlenül megsebesül, vagy meghal.

*Pedig igen sokan keresnek menedéket a hátrafutásban! Legtöbbjük megsebesülnek és igen sokan örökre elnémulnak! A Beck²⁹, May³⁰ és én meghúzódunk egy árokban és lapulunk. Örült lövöldözés van körülöttünk, nem tudok kiigazodni sehogysem. Csak arra figyelek, hogy be ne keríthesse-
senek. Fél 2 óra felé elhalkul a kiabálás és lövöldözés. Aludni sem tudunk egyikünk se. 3 órakor újból kezdődik a harc. Van már páncéltörő ágyú is az első vonalban!*

Már kezd szürkülni és jó lehet látni néhány métert (...)”

Alig csendesedtek kissé a harcok, Heim Ferencet ismét az otthon maradottak sorsa aggasztotta. Feleségéhez augusztus 20. és szeptember 10. között írt leveleiből is kiderül, hogy a műhely és műszaki bolt elért színvonalát távollétében, a harcterről írt útmutatásaival, a távolból küldött megrendelésekkel is igyekezett fenntartani. Feleségének részletes utasításokat, tanácsokat küldött úgy az árucikkek beszerzését, mint a kintlévőségek behajtását illetően. A hosszú őszi és téli estékre gondolva javasolta, hogy szerezzenek be villanykörteket, zseblámpaelemeket, izzókat. Mivel ebben

²⁵ Nincs aláírva.

²⁶ Keskeny, négyzethálós lapú, spirálozott notesz lapjainak mindkét oldalára írott naplófeljegyzések. A lapokat a spirálról leszakították.

²⁷ IMRŐ GYÖRGY (Váralja, 1913. május 19., a. n. Gerezdsi Judit) tartalékos zászlós. A 48/III. zászlóalj szakaszparancsnokaként 1942. augusztus 9-én Korotojaknál megsebesült, de sebesülten is tovább vezette szakaszát. A 2. hadsereg csucsjei arcvonalának áttörésekor, 1943. január 14-én nyoma veszett. SZABÓ–SZILÁGYI 2001, 336.

²⁸ Fejős János 48/III. távbeszélő szakaszbeli őrzető harctéri naplója alapján írt visszaemlékezése szerint a 8. puskásszázadot négy nap múlva, augusztus 16-án teljesen bekerítették az oroszok. A század jó része fogságba esett. ARADI–SZABÓ 2017, 150.

²⁹ BECK PÉTER (Kéty, 1918. november 18., a. n.: Beck Katalin) honvéd. 1942. augusztus 12-én, a 48/III. zászlóalj Korotojak környéki harcai során megsebesült. Október 2. és november 3. között a hátsországi 533. és 534. hadikórházban áptották. HL HM 22. oszt. 650.471/1942; 753.036/1943.

³⁰ MAY GYÖRGY (Izmény, 1912. április 27., a. n.: Klém Erzsébet) honvéd. A 48/III. zászlóalj kötelékében vett részt a 2. hadsereg keleti hadszíntéri hadműveleteiben. 1942. szeptember 10-én Mihajlovszkijnál fejlődés következtében hősi halált halt. SZABÓ–SZILÁGYI 2001, 352.

az időszakban az emberek többet olvasnak, rendeljenek szemüveget, német „zsaníru”³¹ hajlított szemüvegszárakat, valamint védőszemüveget a Bánya Rt. számára. A követelések kapcsán az eladott bor árának behajtását, a részletre értékesített rádió, kerékpár, valamint az egyházközségnek eladott villanykörték és kályhacsövek árának beszedését szorgalmazta. Figyelme az üzlet és a gazdaság minden apró dolgára kiterjedt; boroshordó vételétől kezdve a kenyérhez szükséges búza, a tűzifa és az évi szénkészlet megvásárlásáig.

A harci eseményekről, mentora figyelmeztetését megfogadva, csak általánosságokat írt. A helyszíneket sem nevezte meg levelező lapjaiban, csupán elvéve a lövészárók veszélyeiről, az orvlövészek tevékenységéről szólt részletesebben. A honvédségnél – ahogy a világ összes haderejénél – a szokásos bevált módon ellenőrizték a tábori levelező lapokat. Az egyes alakulatoknál külön tiszteket bíztak meg ezzel a feladattal, akik – ha a levelekben nem találtak kifogásolnivalót – továbbításra alkalmasnak minősítették őket. Az „Ellenőrizve” bélyegzővel ellátott cenzúrázott levelek a tábori posta útján jutottak el a hátszországba, vagy a keleti hadszíntér egyéb arcvonalain küzdő bajtársakhoz. A hadiszolgálatukat megkezdő honvédek azonnal igyekeztek hírt adni magukról és megnyugtató sorokat írtak családtagjaiknak. Beszámoltak a háború sújtotta területeken tapasztalt mérhetetlen nyomorúságról, az „*orosz paradicsom*” furcsaságairól, a szokatlan időjárási körülményekről, s köszönetet mondtak a hozzájuk eljuttatott szeretetsomagokért, érdeklődő levelekért. Természetesen az első vonalban küzdő frontkatonáknak kevesebb lehetőség adódott a levélíráásra. Heim Ferenc erről a következőket írta: „*En nem vagyok tiszt, aki akkor küldi el a levelét, mikor akarja; nekem várni kell míg olyan helyen és időben vagyunk, ahol lehet írni.*” Helyzetüket is csak néhány sokatmondó sorral szemlélteti: *Itt vérben és vasban kovácsolódnak össze barátságok; vannak olyanok kik talán már évek óta nem imádkoztak, de most lehetett hallani imádságos szavukat.*

„*Kedves Anyukám.*”³²

Ma 16-án kaptam meg az augusztus 8-án feladott lapot és levelet; nagyon köszönöm, hogy oly szorgalmasan írsz!

Köszönöm, hogy rendben tartasz mindent.(...) Meg vagyunk valahogy, mint akik háborúban vannak. Nem panaszkodom, úgysem tudnál rajtunk segíteni.

Itt vérben és vasban kovácsolódnak össze barátságok; vannak olyanok kik talán már évek óta nem imádkoztak, de most lehetett hallani imádságos szavukat.

Ma találkoztam a majosi Dűrr³³fiúval is, itt van a légvédelemnél. Nagyon megörvendtünk egymásnak. Nem is gondolod, kedves Anyukám mily nagy öröm az ily nagy és távoli országban ismerőssel találkozni!

Most pedig újból kérlek arra, ha lehet, küldj csomagot, kockacukrot és gyomorerősítőt (sósbor-szeszt, Unicumot) [...] Már az utolsó szemeket eszem, pedig igen spóroltam vele!

Azonkívül van otthon egy csomó öreg ezüstóra (becserélt tokok) a raktárban egy ingaóratokban, semmi körülmények közt ne add el! Meg az ezüst 5 pengőst sem kell kiadni, inkább gyűjteni, mert ha az Isten haza segít, szeretnék valamit csináltatni ezüstből.

942. VIII. 22. 4 levél³⁴”

„*Ma kaptam meg az általad feladott 2 drb. levelet 3 lapot, a nővérem lapját Budapestről és a főjegyző Úr lapját! Augusztus 20. van. Megkaptam a Kaszap István³⁵relikviát is, tisztelettel és sze-*

³¹ Zsanír = a keret és a szemüvegszár kapcsolódása, ami a szár behajtását teszi lehetővé

³² Grafiteruzával írt négyoldalas levél.

³³ DÜRR HENRIK (Majos, 1920. január 5., a. n. Ritzel Margit) honvéd. A pécsi IV. légvédelmi tüzérsztály tüzéreként 1943. január 17-én eltűnt. SZABÓ – SZILÁGYI 2001, 320.

³⁴ Fekete tintás bejegyzés az ellenőrzés időpontjával.

³⁵ Tiszteletre méltó Kaszap István (Székesfehérvár, 1916. március 25. – Székesfehérvár, 1935. december 17.) magyar jezsuita novícius, a magyar cserkészek és leventék egyik példaképe. A háború miatt megszakadt boldoggá avatási eljárása, jelenleg ismét folyamatban van.

retettel megőrzöm! Az imádságról sem feledkezem meg (...) A 3–5 drb. 220 Volt és 60 Wattos (ezek drágábbak a rendesnél) Az ősszel és télen jobban fognak a lámpák, tehát kell tartani raktáron. Zseblámpába való elemet is kell rendelni:

„36. drb. rendes formájú 4 ½ voltos zsebelemet” Kis lámpákat illetően pedig: „25 drb. zsebizzó focust” ezek jobbak, tovább tartanak és gömbölyű formájúak, természetesen drágábbak. Szemüveget sem elfogni hagyni, sok szemüveg kell, ősz van hosszabbak az esték és olvasni akarnak az emberek; ezt az üzletet Te is meg csinálhatod Anyukám ne engedd ki a kezedből! A bányai szemüvegeket pedig a legutóbbi levelemben megírt számlamintám szerint intézd el; csak vigyázz, hogy el ne kallódjon egy cédula sem, mert nem kapjuk meg a pénzt. Legjobb a cédulákat egy külön borítékban kezelni.

Ha nem kapunk órákat, az nem baj, lesz még másképp is! A fontos az, hogy meg tudjad venni a búzát, az évi kenyér legyen biztosítva. A hordóra vonatkozólag értesítelek, azt a pénzt kell felhasználni, amit a Wancsa úr fizetett a borért. 150 pengő van neki még fizetni való, az pedig elég egy hordóra. A Herger Jánosné fizeti rendesen a rádiót? (Akinek az ura kint van Németországba.) A kerékpárodát nem kellett volna eladni részletre, ha valakinek nincs pénze, menjen gyalog. Tudja Isten mikor kapod meg a pénzt, és pedig már kellene. Kerékpárt most rendelek Neked innét! Meg leszel vele elégedve.

Rendeljél a szemüvegekkel hajlított szárazakat is, az is kell javításhoz. „11 tc. jobb és egy tc. baloldali német zsaniru hajlított szemüvegszár”, ezeket egy csavarhúzó segítségével lehet cserélni. Örülök, hogy a Wébert is kifizetted, meg a Leicht bácsit, a Walter úr lapját is megkaptam, köszönd meg nevemben az írását.

Egyházközségi adóval nem vagyunk hátralékban, a Herger Mátyásnál kell a kifizetésnek meglenni. Keresd meg a múlt évi adókönyvet, ott is nyugtázva van. Sőt nekem van még az Egyházközségtől 10+80 pengő követelni valóm. 3 db. villanykörte és két kályhacső, ez még nincs elszámolva. Itt a szeptember, a Richterék részletei lefognak fog maradni több pénz. Kamatot ne fizess, talán csak megváltozik, ha hazaérek egyszer.

Nem tudok írni semmi különöset, nem lehet! Tik otthon nem tudjátok azt megérteni, mi a háború ezt; nem lehet elmondani, sem leírni; csak átélni! [...] Nem írhatok, amikor akarok. Én nem vagyok tiszt, aki akkor küldi el a levelét, mikor akarja; nekem várni kell, míg olyan helyen és időben vagyunk, ahol lehet írni.

Drága Anyukám! Nem akartalak megbántani a múltkori lappal, ne vedd rossznéven tőlem. A Keresztés tud írni mindennap, ők kb. 3–5 km-re vannak az arcvonal mögött, onnan lőnek rajtunk keresztül az ellenségre. Kérdezd a Schein bácsit, mi az arcvonalban lenni! Mikor be van az ember ásva nyakig, a fejét nem dughatja ki, mert 5–6 géppuskagolyót kap bele, közbe esik az eső és olyan az ember, mint egy sárgolyó. Közben a repülők és tüzérség szedi az áldozatait. Ilyen körülmények közt nem igen írhat az ember, örül, ha letelik a 10 nap és leváltják. Már akit még le kell váltani [...]

Mi van a többi még raktáron volt kerékpárral? Meg van még mind? Hány van még? Ha az általam rendelt gép talán nem felelne meg, legfeljebb eladod! Azt hiszem azonban, hogy jó lesz. Akkor megpróbálom a Schwetzeréktől rendelni, talán azok jobban szolgálnak ki. Még a jövő hét elején rendelek innét egy gépet Neked, a kettő közül jó lesz az egyik. Aztán meg azt is megemlítem, hogy járj egész nyugodtan moziba, vagy szórakozni; nem kívánom azt Tőled, hogy otthonülő légy. Többet használ nekem egy Miatyánk, amit este elimádkozol értem, mintha egy hónapig nem járnál moziba! Nem kell azért apáca életet folytatni. (folyt a papíron)³⁶”

³⁶ A zárójelben jelzett folytatás azóta elkallódott.

„Kedves Anyukám!³⁷

A tegnapi nap folyamán feladtam a már múltkor említett 180 pengőt, majd megkapod idővel. Ha megérkezik a pénz, írdjál azonnal. Az otthon lévő civil cipőimet is el kell tenni télire, kitisztítva és a talpát beolajozni okvetlenül; más különben elrepedt vagy megtörik! Úgy is nagyon ritkán lehet cipőhöz jutni, tehát a meglévőket kell ápolni. Tegnap a zárdának is írtam egy lapot, kívánságod szerint.

Máskülönben megvagyunk valahogy, nem tudok különöset írni. Imrő úr is itt van még nálunk; bár jobban szeretné a mázai késedelmes adófizetőket végrehajtani! Ha csomagot lehet majd küldeni, kockacukor és gyomorerősítő legyen majd benne! Ma ettem meg az utolsó szem cukrot!

942. VIII. 26.

Csókollak benneteket: Ferenc”

„Kedves Anya!³⁸

Ma kaptam lapot Amryéktől³⁹ Teschenből⁴⁰ is! Még hozzá 4 nap alatt volt itt a lapja. Bár a Ti írásotok is ilyen hamar jönne meg. Okvetlenül írd meg, hogy az augusztus 22. körül (nem tudom pontosan) írt levelemet megkaptad-e? Egy számla minta volt az utolsó oldalon, a Bánya Rt. részére, hogy megkapjad a szemüvegekről pénzt. Megvetted e már a búzát? És a szemet is? Vegyél még puhafát is a Trischler bácsitól egy kocsi alá. Ha nem lenne brikett úgy darabos szén is jó, csak a megmaradó porszenet csak vizezve lehet majd a nappali szobában eltüzelní. Üzletben nem kell fűteni. Mi van Gradmohl féle rádióval? A Richterék fizetve vannak? Hosszú levelet írdjál!!

942. IX. 10.

Csókollak benneteket: Francz”

Szeptember elsején Heim Ferenc újra írni kezdte a harcok miatt félbehagyott naplóját és szeptember 17-éig több-kevesebb rendszerességgel vezette is feljegyzéseit. Helyenként csak egy-egy mondatot írt be az adott napon naplójába, a másutt kihagyott üres oldalrészek pedig arra utalnak, hogy azokat később szeretne volna kiegészíteni. Ez azonban elmaradt.

Ebben az időszakban az addig folyamatos harccselekmények lecsendesültek és a század katonái a dombokkal, fás területekkel tagolt terep Don mögötti kanyargós szakaszán ásták meg lövészárkait, 400–500 méter lőtávolságra a folyó túlsó partján lévő orosz csapatok állásaitól. Mint megbízható, jó szellemi képességű honvédet, gyakran bízták meg azzal a feladattal, hogy feletteseit elkísérje valamely távolabbi településre, de legfontosabb, egyben legveszélyesebb feladata a lövészárkokban lévő magyar katonák és a tűzvonaltól távolabb elhelyezkedő parancsnokság közötti kapcsolat fenntartása volt. Ez gyakran több olyan pihenő nélkül megtett oda-vissza utat is jelentett, amikor vagy a terepet nem ismerő előljárók vagy éppen – vállukon olykor több kenyeres zsákkal – élelmiszert és lőszert szállító hadtáposok kalauzolása volt. Ezek során olykor szemből az orosz mesterlővszerek, háta mögül pedig a feje felett átlövő saját tüzérség tüzebe került. Éjszakai útjain pedig az eltévedéstől és a saját aknamezőikre való tévedéstől kellett tartania. Ilyenkor nemcsak az általa kalauzoltak és a saját életéért, hanem – rá jellemző módon – kerékpárjának épségéért is aggódott.

Naplójába bejegyzett néhány elkeseredett mondata arról árulkodik, hogy rettegett attól, hogy minden igyekezete ellenére nem tudja irányítani itthoni dolgait és családja tönkre megy: „Ma fizetés van odahaza, vajon milyen lesz? Úgy érzem, már teljesen tönkre megyek anyagilag otthon. Ha haza

³⁷ Világosszürke színű tábori levelezőlap. Grafítceruzával írott szöveg. – Tábori postai levelezőlap. Cím: Heim Ferenc-né úrnőnek Nagymányok Tolna m. – A címzésoldal bal felső részére nyomtatva: Magyarország kitarása és áldozatkészsége teszi győzelmesé fegyvereinket! – A feladó neve: Heim Ferenc rendfokozata: honv. A tábori posta száma: 222/46.

³⁸ Világos rózsaszín tábori levelezőlap német feliratozással. Tintaceruzával írott szöveg: Feldpost. An: Heim Ferencné úrnőnek – in: Nagymányok Tolna m. – Absender: Dienstgrab: Heim Ferenc – Vor- und Zuname: honvéd. Feldpostnummer: 222/46 – A címzésoldal bal alsó részén: „Was die Front, das kann überhaupt durch nichts vergolten werden. Aber auch das, was die Heimat opfert, muß vor der Gescichte dereinst bestehen können.” (Der Führer am 3.10.1941.)

³⁹ Bizonytalan olvasat.

⁴⁰ 1920-tól megosztott város a cseh–lengyel határt képező Olza folyó két partján. A Lengyelországhoz tartozó várost Cieszynnek, a Csehországhoz tartozót Český Těšínnek nevezték el.

is érek, előlről kezdhettek mindent. Mi lesz velem, nem is tudok már rendesen gondolkozni.” – olvasható egyik hazaküldött levelében.

A mindennapok felgyülemlett feszültségét egy-egy váratlan találkozás enyhítette. Többször is említi, hogy milyen jó érzés a hazától ilyen hatalmas távolságban otthoni ismerősökkel találkozni. A Nagymányok szomszédságában lévő, akkor még Tolna megyéhez tartozó Máza község jegyzője, Imrő György tartalékos zászlós a századnál felette volt, ezért naplójában került az Imrőre vonatkozó személyes megjegyzéseket. Csupán egy – mintegy mellékesen papírra vetett – mondatából derül ki, hogy félti ismerősét: „Nagyon aggódom az egész szakaszért, miért mindig Imrőt választják ki parancsnoknak?” (Közei ismeretségük a nagymányoki Walter irodatiszt csipkelődő stílusú második lapjának tartalmából, valamint Imrő tartalékos zászlós egy későbbi, Heim feleségéhez írt, baráti hangvételű leveléből és is sejthető.⁴¹)

Naplójában ritkán esik szó vallásos érzületéről, de bejegyzései szerint, ha csak tehette vasárnap misét hallgatott. Egyik nagyon veszélyes helyzetből való megmenekülését is annak a magánál hordott Kaszap István relikviának tulajdonította, melynek küldéséért egy korábbi levelében feleségének köszönetet mondott. Egyik leveléből megtudhatjuk, hogy felesége kérésének eleget téve, korábbi iskolájának oktatóihoz, a nagymányoki Irgalmas-rendi apácákhoz is küldött üdvözlőt a harcterről.

Szeptember 17-én váratlan örömhírt kellett kivinnie a lövészárkokba. A felsőbb parancsnokság elrendelte, hogy századuk ezredtartalékba vonuljon hátra egy távolabbi faluba. Erről a következőket írta naplójában:

„Délután én megyek előre az állásba és hozom az örömhírt a fiúknak, hogy megyünk vissza! Az oroszok nem örültek annyira, vad tüzeléssel fogadtak, úgy hogy az utolsó 600–700 m-t kúszva kellett megtenni, még örülök, hogy a kerékpáromat nem találták el!”

Amint a fenti hírt megvitte, visszatérve újabb öröm érte. Zászlóaljának parancsnoka, Horvay Gyula⁴² alezredes közölte vele, hogy érdemei jutalmául két hétre szabadságot adják. Papírjait azonnal kiállították és szeptember 18-án Sztarij Oszkolból elindulhatott Magyarország felé. Rövid naplója ennek az eseménynek a rögzítésével zárul. Tizenegy nap múltán, Szent Mihály ünnepén ért haza övéihez.

Hosszú utazásának idején azonban még egy öt éppen elkerülő lap érkezett az ismert oroszországi címére, melyet ismét a már említett Walter József irodatiszt adott fel. Ebben a rá jellemző fanyar humorral üzent a fronton „kényelmeskedő” Imrő tartalékos zászlósának és zeneszónak titulálta azt a „Sztálin orgona” süvöltést, melyet Heim Ferenc naplójának elején „borzalmas hangú és hatásúnak” nevez. A lapjának utolsó soraiban említett nagymányoki „szorgalmas házfestők”, akik „egyesek” házaikat megfestik, vélhetően a zsidó tulajdonban lévő ingatlanok megjelölői lehettek. (6. kép)

Heim Ferenc 1942. szeptember 1. és 18. között – kisebb-nagyobb megszakításokkal és kihagyásokkal – az alábbi sorokat jegyezte be naplójába:

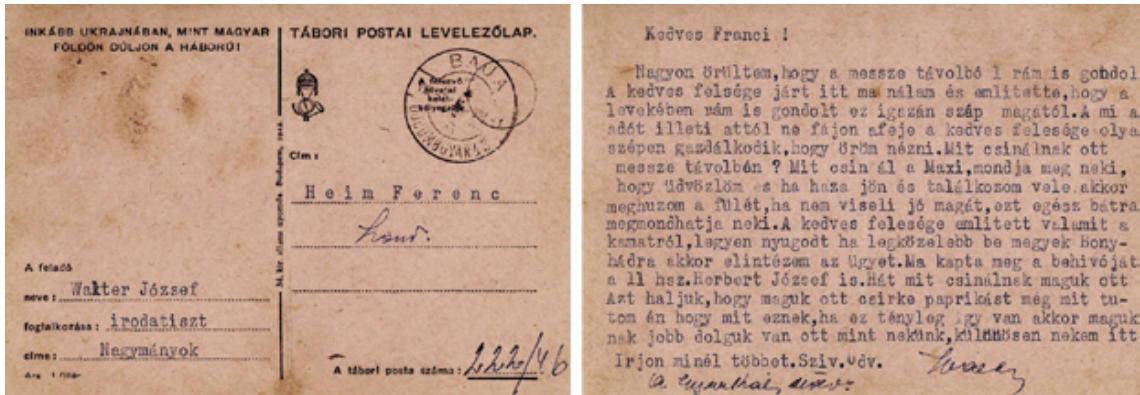
„942. IX. 1-jén újból néhány sort írok le. Tegnap jött meg 70 ember, a tartalék századtól, ki leszünk egészítve. A főhadnagyunk Schramm⁴³, elmegy⁴⁴. Ma jóllaktam egyszer reggelre, egy kulacs tejet

⁴¹ Lásd alább!

⁴² HORVAY (Horák) GYULA (Albertirsa, 1897. január 3. – Novij Gran Hresztiki, 1943. január 14.) alezredes. 1942. június 18-án a 48/III. zászlóalj parancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. A 2. hadsereg csucsjei arcvonalának áttörésekor, 1943. január 14-én Novij Gran Hresztiki közelében előbb súlyos comblövést szenvedett, majd tarkólövés érte. ARADI-SZABÓ 2017, 367–368.

⁴³ SCHRAMM (1944-től Mágocsy) JÓZSEF (Mágocs, 1910. május 3. – Dombóvár, 1977. december 30.) főhadnagy. A 48/III. zászlóalj 9. puskásszázadának parancsnokaként vett részt a 2. hadsereg keleti hadszíntéri hadműveleteiben. ARADI-SZABÓ 2017, 330.

⁴⁴ SCHRAMM JÓZSEF főhadnagy miután 1943. április végén a hadműveleti területről visszatért, mint harctéri beteget 1944. szeptember 11-éig a József főherceg szanatóriumában ápolták. Ezt követően a Marcaliba települt 18/3. gyalog törzspótszázadhoz kellett bevonulnia, mellyel 1945. március 30-án osztrák területre vonult. Május 4-én angol fogságba esett, ahonnan 1946. augusztus 2-án tért vissza. ARADI-SZABÓ 2017, 461.

6. kép. Walter irodatiszt levelezőlapja

kaptam tegnap este! Milyen jó is a tejeskávé! Néhány nap óta együtt vagyunk a Wurst András és Hermesz árkással, és Schmidt Ferenc 7. századbeli gyalogossal, a szomszédommal.⁴⁵ Nagy öröm itt messze a hazánktól együtt találkozni. Tegnap a Schárferberger⁴⁶ fiú is itt volt, sebesülteket szállított. Vettem tőle egy sajtot 2 márkáért.⁴⁷

Aránylag csend van a fronton, csak igen erős a nehéztüzérség tüze, éjjel és nappal zuhognak. Elvértve géppuska tűz is hallatszik. 4 napja tartalékban vagyunk. A koszt nagyon gyenge, alig tudjuk a nagy éhségünket csillapítani! Nagyon le vagyok gyengülve, de mindenki a századnál.

Nem tudom mi lesz így velünk 172 ember kap 13 kg húst! Vacsora 1 db. szalámi, kb. 5–6 dkg, némelykor kapunk gyümölcsöt, de hasmenést kapni tőle. A műméz pedig nem lesz kiosztva, a kávéba teszik állítólag.

Szeptember 2. szerda.

Ma nyugodt éjszaka volt, nem volt még a szokásos repülőátadás sem. Jól aludtam, dacára annak a hideg éjnek! Ma jött egy új főhadnagy⁴⁸, ő lesz a századparancsnok. Sajnálom Schramm főhadnagy, hogy elmegy tőlünk; nagyon megszoktuk már. Az ütközetben is nagyon össze tudott bennünket tartani. Ma fizetés van odahaza, vajon milyen lesz?

Úgy érzem, már teljesen tönkre megyek anyagilag otthon. Ha haza is érek, előlről kezdek mindent. Mi lesz velem, nem is tudok már rendesen gondolkodni. Mindig az elmúlt véres napok táncolnak a szemeim előtt és még most is érzem a légnomás szorító erejét.

Szeptember 3.

Gyönyörű reggel! Ritkán láttam ily szép napfelkeltét! Csak Ivanovszkojében⁴⁹ volt ilyen! Kár, hogy éjjel nem lehetett rendesen aludni, a tüzérség állandóan lőtt mindkét oldalon. Találat nem volt, messze csapódott be a lövedék tőlünk. Holnap állítólag vége a pihenőnek, kimegyünk állásokba. Kezdődik a tánc újra! Talán megússzuk valahogy. Megint megkapjuk a hiányzó felszerelést, bor-

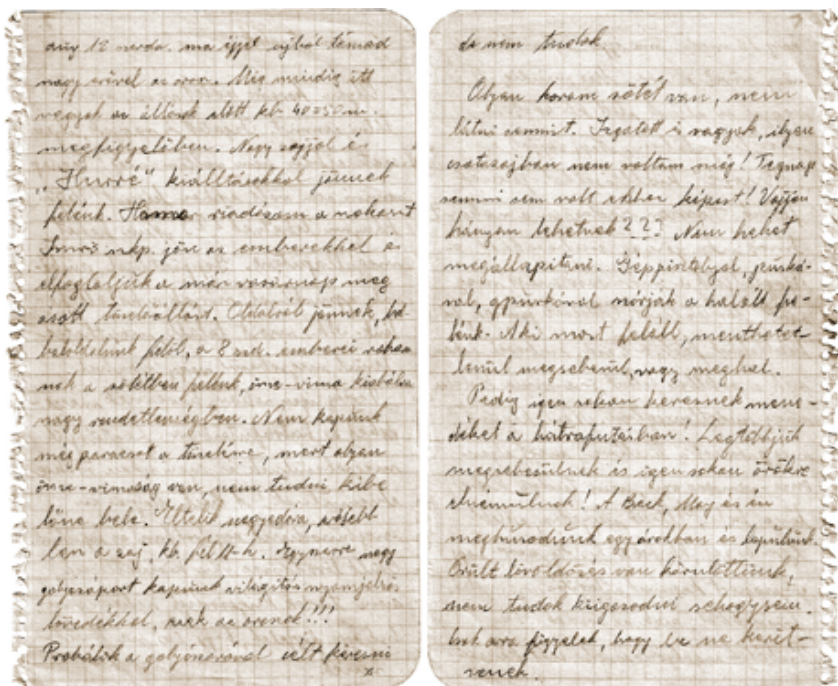
⁴⁵ A Heim Ferenc által megnevezett három bajtárs személyét és beosztását a kevés információ miatt nem sikerült kideríteni.

⁴⁶ Személyét és beosztását illetően egyéb adatokkal nem rendelkezünk.

⁴⁷ Az ún. hadimárka a német és a német szövetségi rendszerhez tartozó hadseregek katonái által a hadművelési területen használt fizetőeszköz volt. A megszálló alakulatok szolgálatába álló helyi lakosok is ebben a pénznemben kapták a fizetésüket. 1942-ben 1 hadimárka 1,642 pengőt és 10 rubelt ért.

⁴⁸ Feltehetően HÜBER (1945 után Hübér) JÓZSEF (Mócsény, 1913. július 9. – Pécs, 2005. április 24.) főhadnagy. 1942. június 12-én a 48/I. zászlóalj századparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. Augusztus 9-én Korotojajknál megsebesült. Az augusztusi korotojajki hídfőcsaták súlyos veszteségei miatt csapattestét feloszlatták és sebesüléséből felépülve a 48/III. zászlóalj 9. puskásszázadának parancsnokaként teljesített frontszolgálatot. 1943. április 30-án tért vissza a 2. hadsereg hadművelési területéről. ARADI-SZABÓ 2017, 427–428.

⁴⁹ A Donhoz való felvonulás alatt, 1942. június 16–18. között az ivanovszkojei kastély parkjában szállásoltak el a szekszárdi 12. könnyű hadosztály alakulatait, nevezetesen a tolnai 48/III. zászlóaljat is. Az ivanovszkojei kastély 1917-ig Porfirij Borogyin herceg tulajdonában volt. (Szabó Péter szíves közlése.)

7. kép. A jegyzetfüzetbe írt harctéri napló első két oldala

jút, néhány kenyérszákot és gyalogsági ásó. A többi felszerelés megvan nagyjából. Örülök, hogy nem kaptam puskát, elég nekem a pisztoly és 4–5 kézigránát; jobb közlőről harcolni, az ember nem lövi agyon esetleg a saját bajtársát! De nem tudni még semmi biztosat. Ma estefelé újból halottuk velünk szemben a „Sztálin Orgonát”! Borzalmas a hangja és a hatása!⁵⁰ Már Korotojajknál is éreztük a hatását, hála Isten én nem kaptam belőle

Szeptember 4.

Ma reggel azt a parancsot kaptam, hogy kísérjem el az alezredes⁵¹, főhadnagy⁵² és Imrő zászlós urakat kerékpáron egy tőlünk délnyugatra fekvő Dorschejewka⁵³ községbe hadbírói tárgyalásra. Egy szakasz katona a legjobb lövők is velünk jönnek. Ügylátszik agyonlövés lesz. Nem tudom ki lesz az elítélt. (Már egy hete Mihajlovszkijban vagyunk, visszamegyünk Maja⁵⁴ és Kolomejcevnó keresztül a fent nevezett községbe. Itt már egész csomó tiszt együtt van.)

Látok egy civil temetést is. A szegényes nép egy négyzetes koporsót visz a vállain (felváltva négyen ilyen alakú láda) a hozzátartozók a koporsó után sírva mennek. Se pap, se ének, se ima. Szomorú menet nagyon!

Hat elítélt van, nem tudom még a sorsukat. Három egészségügyi, kik állítólag nem teljesítették kötelességüket a harcok alatt és 2 ruszin, kik átszökni próbáltak és egy magyar fiú, ki elhagyta őrhelyét. Most itt vagyunk egy nagy gyümölcsösben és várjuk az ítélethirdetést. Itt vannak elhelyezve a hadosztálytörzs autói. Jó dolguk van itt a beosztottaknak! Milyen másképp ítélik ezek itt meg a háborút! Nem kell 1300 km-t gyalog menni, megvan a rendes ellátásuk, panaszkodnak mégis!

⁵⁰ „Sztálin orgona”, hivatalos elnevezése BM-13 sorozatvető rakétafegyver. A szovjet katonák által Katyusának is becézett, tehergépkocsi- vagy harckocsialvázra szerelt harceszközt a nagy tűzgyorsaság és szórási felület, illetve a rendkívüli mozgékonyaság jellemezte. A szemben álló felek katonái az elektromos úton indított, rakétaszzerű lövedékek kilövését kísérő erőteljes hang- és fényhatás miatt nevezték el „Sztálin orgonának”.

⁵¹ HORVAY (Horák) GYULA alezredes, a 48/III. zászlóalj parancsnoka.

⁵² HÜBER JÓZSEF főhadnagy, a 48/III. zászlóalj 9. puskásszázadának parancsnoka.

⁵³ Pontosabban Gyemcsenkovo.

⁵⁴ A Pervaja Maja (Május 1.) elnevezésű kolhoz, a Dontól 7 kilométerre, délre, a kaposvári 10. könnyű hadosztály védőkörletének jobb szélén terület el.

Úristen, ha én ilyen helyen lennék, egy panasz szavam sem volna. Itt találkoztam ma a Krug Márton⁵⁵ főhadnaggyal is, nem ismert meg!

Szeptember 5. szombat.

Szintén a hadbíróaságtól vagyunk. Ma ettem, amióta katona vagyok a legjobb ebédet! Igen jó húsléves és zabpehely, jól elkészítve! Istenem milyen jó is a rendesen elkészített ebéd. Inkább kevés, de legyen jó! Ma találkoztam Töpfner Ádámmal⁵⁶ először, amióta itt vagyunk! Milyen nagy öröm az embernek ilyen távol a hazától egy ismerőssel találkozni.

Szeptember 6. vasárnap.

Gyönyörű idő van, ma lesz megint tábori mise! Úgy örülök neki, de sajnós nem lehettem jelen a misén, egész délelőtt el voltam a szomszéd községben egy nagy méhesben; a főhadnagy úrnak mézet hoztam és csak délben jöttem meg. Hiába keltem fel korán, borotválkoztam stb. Délután riadó! Mi lesz megint? Egy szakasz, Imrő zászlós vezetésével kimegy a Don mellé állásba. Nappal nem lehet bemenni, mert ellenség által belátott terület. Fél 5-kor indulunk innét és a tűz megfigyelőtől egy 1200–1500 m-re. Megvárjuk a sötétséget, aztán az aknazáron át elfoglalja a szakasz a számára kijelölt horgost. Nincs semmi állás kiépítve, neki állnak az emberek és ásnak fedezéket, reggelre kész kell legyen, mert az orosz alig 400–500 m-re van tőlünk és lekaszálja őket géppuskával nappal. Ha sikerül a beásás, nem veszélyes a hely, de ha nem. [...] Nagyon aggódom az egész szakaszért, miért mindig Imrőt választják ki parancsnoknak?

Az oroszok a Don túlsó partján vannak, alig 500–600 méternyire. Nekem egyedül kell vissza mennem az alezredes úrnak jelenteni, hogy a szakasz állását elfoglalta. Nagy út van még vissza kb 8.5 km. Teljes a sötétség, csak a puska és géppuska ropogás van itt-ott. Lehajolva, szinte lábujhegyen osonok ki az első állásokból hátrafelé. Már kb. 600–800 m-re vagyok hátul, akkor megbotlok egy eldobott lekváros vödörben; erre a nagy csörömpölésre megindult a lövődés utánam! Csak úgy fűtültek a golyók mellettem és utánam, de hála Isten nem találtak el! Akár a Korotojajknál levő állásoknál. Még kb. 1 km és kint vagyok a lőtávolságból! Úristen, ilyen hosszú km-t nem futottam még életemben! Fél kilenc, mikor fellélegzek és nyugodtan mehetek tovább.

Kb. 4 km után útkeresztesződés van négy táj felé. Gondolkodás nélkül betérek délnyugati irányban. Megyek kb. 30 m-t, de kényelmetlen, nyugtalan érzés fog el; körülnézek, nem jó úton megyek. Visszatérek az útkeresztesződéshez, merre menjek? Fél 10 h-kor már és nagyon fáradt vagyok, hirtelen eszembe jut Kaszap Istvánnak nálam lévő relikviája. Rövid fohászt küldök az elhunythoz és találok neki indulok a nyugat felé vezető útnak. Negyedórai gyaloglás után egyes bokrok, gödrök ismerőssé válnak; hála Istennek jó úton vagyok! Én Kaszap Istvánnak tulajdonítom a helyes útfeltalálása. Féltizenkettő mire a faluba érek és lefekszem.

Szeptember 7. hétfő

Reggel 4 óra felkeltenek, a főhadnagy úrhoz. Miután nem ismeri senki az állásokat kint, nekem kell megmutatni az utat a konyha kocsinak az ebéd (egy napi ellátás) elszállításra.

Nagyon fáradt vagyok, de menni kell, hiszen a bajtársaim nem lehetnek ennivaló nélkül. Megyünk kb. 5–6 km-t a 7. század védőállásáig, meg kell állni aknazár van, nem lehet tovább menni. Most döbbenek arra, hogy csak az Úristen vezetett tegnap este a sötétben futás közben a jó úton, ha csak 4–5 m-re, eltérek az útról, aknára (tányéraknát raktak le a mieink) lépek és menthetetlenül felrobbanok! Csak az Isten keze mentett meg a pusztulástól. Tanakodunk a szakáccsal, hogy hogyan vigyünk be az állásokba 42 kenyeret (2 zsák) és egy kondér kávé? Az őrt álló utász utasítása

⁵⁵ Személyét és beosztását illetően egyéb adatokkal nem rendelkezünk.

⁵⁶ TÖPFNER ÁDÁM (Kakasd, 1919. augusztus 12., a. n.: Aibeck Anna) honvéd. A 48/III. zászlóalj kötelékében vett részt a 2. hadsereg Korotojaj környéki hídfőharcaiban. 1942. augusztus 17-én váll-lövés érte. HL HM 22. oszt. 650.479/1942.

szerint átmegyünk a völgyön és a túlsó dombnak peremvonalán⁵⁷ kell mennünk keleti irányba. A dombon fent nézem a térképet, van még legalább 2–3 km-es út! Egy zsák kenyér van a vállamon, a szakácsok viszik a többi. Megyünk előre keletnek. Negyedóra múlva találkozunk a szakasz által kiküldött járőrrel! Hála Isten, ezek segítenek vinni!

Megközelítjük az állást, kb. 800 m. Ekkor váratlanul élénk puska és géppuskatűzet kapunk. Lefekszünk és várunk, elmúlik a tüzelés. Megyünk tovább, alig lépünk néhányat, újból megindul a tüzelés felénk. Lehasalunk újra. Ez megismétlődik néhányszor. Tehát a meglevő utat kúszva kellett az állásig megtenni. A 800 m-t kb. 1 óra alatt tettük meg. Közben kilyukadt a kerékpárom gumija, most már gyalog kell vissza mennem.

Délután két órakor, alig ettem meg a szegényes ebédemet; ami már hideg volt; a főhadnagy úr hívat és közölte velem, hogy negyed óra múlva Ővele indulok ki az állásokba újra! A kocsi előáll, felülünk és indulás! Alig vagyunk egy km-re a falutól, elkezd irgalmatlanul esni az eső. Sátorlappal takarodunk, de nem használ sokat, borzasztóan ver a zápor bennünket, a lovak meg-megállnak, a szemükbe ver épp az eső! Én is át vagyok ázva teljesen, a cipőmben is van már víz! Végre elérjük a 7. század védőállását. Most kezdődik újra a délelőtti utam! A nagy esőben kettős elővigyázat mellett haladunk az aknazáron át, fel a dombra, onnan keleti irányban a szakaszunk állásai felé. A nagy eső a teljes átázás mellett hasznos is volt, az oroszok nem láttak meg bennünket és nem lőttek ránk. Már csak kb. 200 m-re vagyunk a horgostól, még jobban esik; a víz a domb tetejéről és két oldaláról a horgos felé folyik, úgy hogy képtelenek vagyunk az állásba menni. Visszafordulunk, a főhadnagy úr előbb meggyőződik, hogy tényleg a jó helyet foglalta el a szakasz, amint a térképen kijelöltek. (A térképek általában nem pontosak)⁵⁸ A nagy esőben vissza megyünk. Úristen mi lehet a szakasszal lent a horgosban, ilyen záporos időben? Kiönti a víz egészen őket.

Félhat van, mikor főhadnagy úrral beérkeztünk a faluba. Megvacsorázom és már hív is a napos, újból vissza az állásokba! Már harmadszor a mai nap. Átázva vagyok teljesen, fázom irgalmatlanul. Mire a szakácsok felpakolnak és elindulunk, lett 7 óra. Már sötét van és megyünk. Feszülten figyelünk, de hála Isten nem történik semmi. Beérünk az állásokba.

Kb. 1 km-t kell gyalogolni. A szakácsok és a két kísérő felpakolja az élelmet és megindulunk. Az eső hála Istennek elállt és így nem ázunk már. Igaz, nem számít, úgymint teljesen át vagyok ázva! Az aknazáron óvatosan átjártunk és hiba nélkül átadjuk az élelmet. Visszafelé nem történik semmi különös, $\frac{3}{4}$ 1 re haza érünk.

Szeptember 8. kedd.

Ma Mária ünnep. Nekünk nincs. Ma főztem először gyümölcsöt! Milyen jó is a vadkörte! Van egy kulacs mézem és tettem bele, finom volt. Legalább így ünnepeltem, egy kis gyümölcs-evéssel. Mise nincs, de azért 10 h-kor otthon képelem magam és elimádkozom egy misét.

Ma dicséretet kaptam a főhadnagy úrtól a tegnapi napon elvégzett munkámért, kétnapi szolgálat mentességet kaptam. De este sajnos megint ki kellett mennem, mert nem ismeri senki az aknazárt. Tehát megyek. Már harmadik éjjel nem alszom.

$\frac{3}{4}$ 2 h (szerda reggel) mikor haza érünk.

⁵⁷ A peremvonal a fő ellenállási vonal legelöl fekvő, még összefüggő, mélységi kiterjedés nélküli része, amely előtt az ellenség felé már csak az ún. biztosítási öv terült el. Ideális esetben a magaslatok ellenség felé eső lejtőin építették ki.

⁵⁸ A 2. hadsereg alakulatai általában kétféle – a német hadsereg által rendelkezésre bocsátott - 1:300 000 léptékű térképet használtak. Az egyik a cári időszakból származott, melyet a németek felnagyítottak, lila vagy piros színnel felnyomott német helységnevrájzzal, illetve a rendelkezésükre álló – főképpen a közlekedési útvonalak jelen állapotára, s a domborzatra vonatkozó – egyéb kiegészítésekkel láttak el. Az európai szabványoknak megfelelő, másik változatot a német katonai térképészet a szovjetek által kiadott 1:500 000 és 1:1 000 000 léptékű térképek alapján készítette, áttekintő szelvényekkel látta el, s a helységneveket eleve német helyesírással tüntette fel rajta. A második világháború alatt ezen térképet – a szovjet hadseregtől zsákmányolt térképek és helyszíni térképészeti felmérések által – folyamatosan pontosították és kiegészítették. A keleti hadszíntéren bevetett magyar alakulatok alkalmanként 1:50 000 és 1:100 000 léptékű térképeket is használtak, melyeket hasonló léptékű zsákmányolt térképek „átdolgozása” által a német hadsereg tábori nyomdái készítettek. (A térképekkel kapcsolatos információkat Szabó Péternek köszönjük.)

Szeptember 9. *csüt szerda.*

Teljes pihenőm volna, megmosakodtam, fehéreneműmet kimosom és élvezem a szép napsütést! Délután fél négykor el kell mennem az ezredparancsnokhoz és a gazdasági hivatalhoz, Kolomejcevába. Este hétkor itthon vagyok. A faluban találkoztam a Szepivel és Lőrincsel⁵⁹, vettem Tölik 4 konzervet és kaptam hagymát és zöldpaprikát. Milyen jól esett zöldpaprikát enni és egy kis hagymát! Otthon a sok gyümölcs és itt vadkörtét eszem.

Szeptember 10. *csütörtök.*

Ma is eddig nyugodt nap. Rendbe hozom a kerékpáromat és más dolgom nincs. A főhadnagy be- ment egész nap az ezredparancsnokságra. Ma kölcsön adtam a sátorlapomat a May Gyurinak. Ő szépen megköszönte, nem gondoltam, hogy utoljára találkozom vele élve! Ma főztem újra körtepitét, zászlós urat is megkínáltam, ízlett neki. Más híján! May Gyurinak is adtam egy jó marékra valót, nem sejtettem, hogy utoljára.

Szeptember 11.

Ma éjjel (illetve reggel ½ 3 h.-kor), zászlós urat felkeltették és ki kellett menni az állásokba. Fél 7-re visszajött a szomorú hírrel, hogy van 2 halott, 3 sebesült és 1 eltűnt. Owell Miklós,⁶⁰Bonyhád eltűnt, May és Páskáló⁶¹ meghalt.

Nem akartam elhinni, de sajnós igaz volt. Borzasztó hír volt számomra, nem tudtam hol a fejem egész nap. Szegény Gyuri. Reggel félhatkor megnéztem, tényleg ő volt. Fején érte a lövés, jobb füle mögött illetve fölött és a bal hátsó koponyarészén ment ki azonnali halált okozott. Semmi elváltozás nincs az arcán, mintha csodálkozna valamin, szeméit lecsukom. A másik halottal együtt kocsin viszik hátra a szomszéd községbe eltemetni.⁶² Sajnos nem tudom utolsó útjára elkísérni. A barátai következőket mondják: Csütörtök este éppen váltás idején ½ 10 óra tájban 6–8 oroszról álló járőrök belopakodtak az állásaik közé és hátulról megtámadták őket.

Szeptember 12. *szombat.*

Pihenek, a 8. század felváltotta a mi szakaszunkat 2 napra.

Szeptember 13. *vasárnap.*

Ma végre résztvettem a misén.

Szeptember 14. *hétfő.*

Szeptember 15. *kedd.*

Repülőtámadás. Kismányoki Schleiner⁶³ testvére megsebesül. Beszéltem vele, üdvözetét küldi haza.

Szeptember 17. *csütörtök.*

A századunk megy ezredtartalékba, a szomszéd községbe. Délután én megyek előre az állásba és hozom az örömhírt a fiúknak, hogy megyünk vissza! Az oroszok nem örültek annyira, vad tüzeléssel fogadtak, úgy hogy az utolsó 600–700 m-t kúszva kellett megtenni. Még örülök, hogy a kerékpáromat nem találták el! Délután megy a század tartalékba! Megyek velük. Mikor elhe-

⁵⁹ A kevés információ miatt személyüket és harctéri beosztásukat nem sikerült kideríteni.

⁶⁰ Személyéről korabeli veszteségi-karton nem maradt fenn, elképzelhető, hogy elírás történt a nevével kapcsolatban.

⁶¹ Ua.

⁶² May Györgyöt 1942. szeptember 12-én temették el Popasznij községben.

⁶³ Feltehetően a 48/III. zászlóaljbeli SCHLEIER HENRIK (Kismányok, 1913. június 8., a. n.: Schäffer Katalin) honvédről tett említést a napló írója.

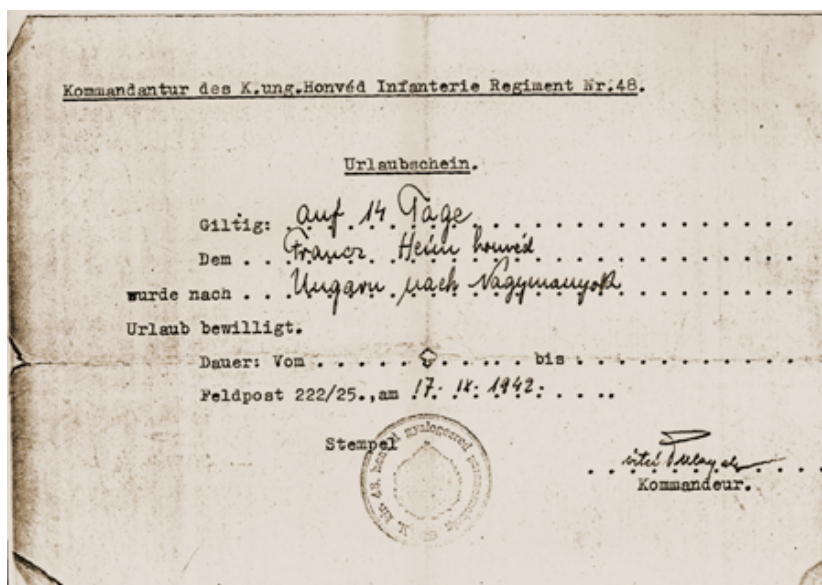
lyezkedtek, mentem vissza és jelentettem az alezredesnek⁶⁴, hogy megérkeztek rendben. Nem szerettem még le a kerékpáromat, már újból hívat és megkérdezi, nem akarok e szabadságra menni? Hirtelen nem is tudtam szóhoz jutni, annyira meglepődtem. Persze igent mondtam és azonnal kiállították a szabadságos levelet.⁶⁵

Még egyszer vissza kellett menni a századhoz a szomszéd községbe és bejelentkezni a főhadnagynál⁶⁶. Este ¾ 9 kor értem vissza holtfáradtan. Nem tudtam elhinni, hogy megyek szabadságra, nem jött álom a szememre egész éjjel.

Szeptember 18. péntek.

Reggel négykor elindultunk gyalog az ezredparancsnoksághoz, megkaptuk 8 napra a G. H-tól az ételmezt és már indultunk gyalog az 5 km-nyire levő Tábori Posta központhoz. Onnan autóval mentünk tovább igen nagy sebességgel egész este 6. 10-ig Sztarij Oszkolig.

Ma találkoztam a Hübner fiúval először. Ment ki az állásba a tüzérségük és beszélhettem vele.

8. kép. Heim Ferenc német nyelvű szabadságlevele

Hazaérkezésére és otthon töltött napjaira a ma 84 éves Mária lánya így emlékezett:⁶⁷

„Emlékszem arra a napra, amikor édesapánk hazajött a frontról. Pont Szent Mihály napon, vagyis a búcsú napjának (szeptember 29.) reggelén volt. Töpfnér bácsi már fent volt és hallottuk, hogy németül azt mondja valakinek:

- Jé! Franci! Te honnan kerülsz ide?
- Oroszországból
- Lehet onnan hazajönni?
- Hiszen látja, itt vagyonok.

Erre mi is felkelünk. Úgy hálóingestől szaladtunk ki a kapuba és a nyakába borultunk. És akkor itthon volt két hétig, majd ment vissza. Anyuka ugyan mondta neki: »Te Fránci! Most elmegy és

⁶⁴ HORVAY (Horák) GYULA alezredes, a 48/III. zászlóalj parancsnoka.

⁶⁵ Szabadságos levelét vitéz Pulay Rezső ezredes szignálta. PULAY (1925-ig Pucher) REZSŐ, vitéz (1884. december 21. – Balatonfüred, 1955. február 23.) alezredes, ezredes (1942. november 29.) 1942. június 15-én a 48. gyalogezred parancsnokaként vonult el a 2. hadsereg hadművelési területére. Augusztus 9-én Korotojknál megsebesült, majd december elején betegsége miatt a hátországba távozott. ARADI–SZABÓ 2017, 458.

⁶⁶ HÜBER JÓZSEF főhadnagy, a 48/III. zászlóalj 9. puskás századának parancsnoka.

⁶⁷ Részlet Deningerné, Heim Mária és Heim Márta visszaemlékezéséből. (Bátaszék, 2016.)

én itthon maradok három gyerekkel. Hát maradj itthon! Szökjél meg!» – így anyám női ésszel! Apánk erre azt mondta: »Énrajtam katonaruha van. Nem szökhetek el! Nem tehetem!« Annyira becsületes volt. Igen! Azok még katonák voltak, hazaszerető katonák! Írt is erről és erre a beszélgetésre utalva egy levelet később, 1942. november 2-án, onnan a frontról.»

9. kép. Heim Ferenc szabadságolása idején készített, utolsó családi fénykép (1942. szeptember vége)

A kéthetes szabadság hamar letelt. Heim Ferenc, feleségének kérése ellenére időben vissza-
indult a harctérre, de gondolatai az utolsó napokban már bajtársainál jártak. Lányai úgy emlékez-
nek, hogy sajátjain kívül még két nagy „zsidózsáknyi” egy kg-os csomagot vitt magával a kint lévő
nagymanókiak számára.⁶⁸ Úgy gondoljuk, hogy naplója úgy kerülhetett haza és maradhatott meg
számunkra, hogy a szeptember 18-ig megírt lapokat még itthon téphette ki noteszéből, vagy a harc-
térre való visszaérkezése után alkalmilag küldte vissza valakivel. A továbbiakról azonban naplófel-
jegyzések nem készültek, így csak a levelek és a visszaemlékezések maradtak meg a családnál. Ha
mégis folytatta a feljegyzéseket, úgy az vele egy időben vesztetett el.

Létezik tőle azonban egy olyan levéltöredékünk, mely nem tartalmaz ugyan fontos katonai in-
formációkat, mégis közöljük, mert a név szerint említett tolnai hősi halott családja számára talán
fontos lehet:

*„Elég ronda helyen vagyunk, nincs olyan nap, hogy ne lenne valami kalamajka. Mindig van vala-
mi sebesült vagy halott. Mailach Vilmos majosi fiú is.
Küldjél kétszersültet feltétlenül, nagyon hiányos a kenyérellátás.
Kherr izményi is megsebesült!”*

A töredéken említett Mailach Vilmos honvéd halálának időpontját a fentebb említett kötetben
publikált veszteséglista 1942. szeptember 29-ére datálja. Ez azonban csak a szeptember 18-án, azaz
a Heim Ferenc hazaindulása előtti napokban történhetett, különben a haza írott levelek között ez
levéltöredék nem szerepelhetne.⁶⁹

⁶⁸ A „zsidózsák” jutavászonból készült, iparilag állították elő, s az I. világháború idején terjedt el; gabonakereskedők kölcsönözték. A
zsákok fajtája mérték szerint: 1. *vékás-zsák* (búzával töltve kb. 110 kg), a szél- és vízimalmok vámszokása alakította ki és terjesztette
el; 2. *zsák* (– *parasztzsák* búzával töltve kb. 80 kg); 3. „zsidózsák” (búzával töltve kb. 65 kg). MNL 5. 1982, 628.

⁶⁹ Ceruzával írott levlérszlet egy szabványos levélpapír felső részén. A papír alsó felét letépték. – A hivatalos jegyzék szerint: MAI-
LACH VILMOS (Majos, 1920. július 10., a. n.: Dürr Erzsébet) honvéd. A 48/III. zászlóalj 9. puskásszázadával vonult el a 2. hadsereg
hadműveleti területére. 1942. szeptember 29-én Novij Gran Hresztikitől keletre mell-lövés következtében hősi halált halt. HL HM

10. kép. Heim Ferenc Magyar Kis Ezüst Vitézségi Érmé és igazolványa. (Éremfotó: Neubauer Antal)

Miközben Heim Ferenc visszatért a frontra, támogatója, a már említett Imrő György tartalékos zászlós is hazatérhetett egy rövid, utolsó látogatásra. Erre, és a zászlóstól kapható információkra Heim több lapján is utalást tett.

Századához történt visszatérése után Heim Ferencet egy olyan esemény várta, melyet – egy feleségéhez írt későbbi levele szerint – már hazaindulása előtt is sejtett, de nem volt benne biztos, ezért nem akarta előre bejelenteni. Felettesei ugyanis a „Magyar Kis Ezüst Vitézségi Érem” kitüntetésre terjesztették fel, melyet a visszaérkezése után – Gáthyhoz írt, október 28-ai keltezésű lapja szerint „a napokban” –, meg is kapott.⁷⁰

A kitüntetés odaítélésében nagy szerepe lehetett közvetlen felettesének, a gyakran emlegetett Imrő György tartalékos zászlósnak is, akit Heim Ferenc többször kísért el bevetésekre és kalauzolt a lövészárkokhoz. Imrő ezekben a napokban – korábban már említett lapján – mondott köszönetet Heim Ferenc feleségének a részére elküldött cigarettacsomagért és Szentmihály-napi búcsúból írt társas lapért. Együtt érezve a családdal maga a zászlós is nehezményezi – a háborús körülményeket okolva – hogy a fiatalasszony férje nem maradhatott végleg otthon:

„1942. X. 14.

*Kedves Anyika!*⁷¹

Cigaretta csomagját megkaptam, igen hálásan köszönöm ezt a nagy figyelmet, úgyszintén a búcsú társas lapot is először nem tudtam, hogy ki küld nekem cigarettát, mert nem volt rajta postai bélyegző, csak később sikerült meg állapítanom, hogy egy gondos anyai szív szeretet csomagja. Férje váratlan megjelenése remélem jól eső érzés volt, de annál kellemetlenebb az eljövetele. Pedig igen nagyon kívántam volna, hogy ne kelljen neki visszajönni. Hiába kérlelhetetlen és érzéketlen ez a katonai intézmény, de különösen ez a háború. Közeleg a tél, amitől igen félek. Mit csinálnak a drága lányai?

Minden jót kíván, szív üdv Imrő zls.”

22. oszt. 641.141/1942.

⁷⁰ Heim Ferenc „Magyar Kis Ezüst Vitézségi Érem” elnevezésű kitüntetése 1942. december 15-én, a Honvédségi Közlöny, Személyes ügyek, 52. számában, annak 1314. oldalán jelent meg.

⁷¹ Világosszürke levelezőlap, grafitceruzával írva: TÁBORI POSTAI LEVELEZŐLAP Cím: Tekintetes és Nagyságos Heim Ferencné asszonynak Nagymányok Tolna vm. – A címzésoldal bal felső részére nyomtatva: *Magyarország kitartása és áldozatkészsége teszi győzelmessé fegyvereinket* – A feladó neve: Imrő György rendfokozata: zászlós – A tábori posta száma: 222/46

Az ezt követő hetek levélváltásai szerint a kitüntetés híre gyorsan elterjedt Nagymányokon. Köszönhető volt ez elsősorban annak az értesítésnek, melyet az ezredparancsnokság nevében október 25-én Dobor József⁷² tartalékos zászlós írt a nagymányoki főjegyzőnek, megköszönve Gáthy sikeres levanteoktatói munkáját is. A főjegyző válaszelevelét két nap híján egy hónap múlva nyugtázta Dobor tartalékos zászlós, egyben arról is tájékoztatta, hogy a kitüntetettet időközben örveztetővé léptették elő:

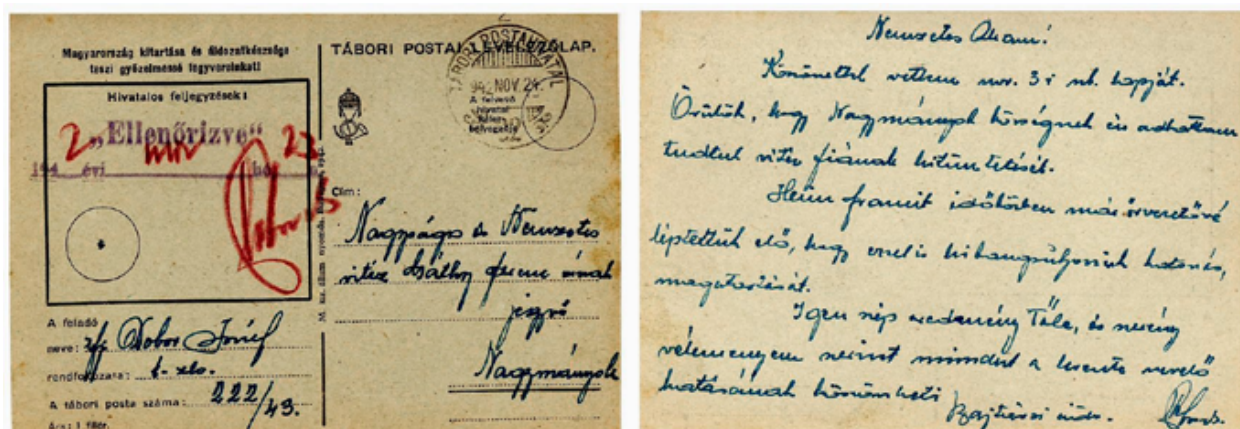
„Mélyen tisztelt főjegyző Úr!⁷³

Nemzetes Uram!

Kedves kötelességemnek teszek eleget, mikor örömmel értesítem, hogy Heim Ferenc honvéd nagymányoki lakos az eddigi derék magatartásáért és kimagasló öntevékeny és szolgálatkészséggel végrehajtott hőstetteiért a Magyar Kis Ezüst Vitézségi Éremmel lett kitüntetve. Mint értesültem, nevezett főjegyző úr nevelése.

Kérem az Úristent őrizze meg főjegyző urat még sokáig, hogy sok-sok ilyen katonát nevelhessen az országnak.

Hazafias üdvözléssel: Dobor zászlós”

11. kép: Dobor József tartalékos zászlós Gáthy főjegyzőnek írt második lapja

A kapott híreket a főjegyző már az első levél érkezésének napján, november 3-án közzétette a községben. A levelet felolvasták az iskolában és Gáthy főjegyző, az Irgalmas-rendi apácák, illetve a sajátos humorú Walter József irodatiszt is már azon a napon az alábbi köszöntő lapokat küldte el a kitüntetettnek:

„Kedves Feri!⁷⁴

Büszke örömmel olvastam Dobor zászlós úr azon értesítését, hogy a Magyar Kis Ezüst Vitézségi Éremmel tüntették ki. Gratulálok első sorban a kitüntetéshez, másodsorban azon tényhez, hogy ezt a szép kitüntetést a községbeliek közül elsőként nyerte el. Mint annak idején a levanteverse-

⁷² DOBOR JÓZSEF (Dunapataj, 1916. július 28. – Budapest, 2000. június 19.) tartalékos zászlós, (1944-től tartalékos hadnagy). 1942. június 18-án a 48/9. puskásszázad szakaszparancsnokaként vonult el a 2. hadsereg Don menti hadszínterére. Augusztus 14-étől csapatteste segédtszti teendőit látta el. 1943. április végén tért vissza a hadműveleti területről. ARADI-SZABÓ 2017, 411–412.

⁷³ Világosszürke levelezőlap, tollal, kék tintával írva. A lap bal felső szegélyén piros ceruzával: *Érk XI.3. – TÁBORI POSTAI LEVELEZŐLAP* Cím: *Nagyságos és Nemzetes Gáthy Ferenc úrnak főjegyző. Nagymányok* – A címzésoldal bal felső részére nyomtatva: *Magyarország kitartása és áldozatkészsége teszi győzelmessé fegyvereinket. – Ellenőrizve 1942. okt. 25. – A feladó neve: ifj. Dobor József rendfokozata: magyar királyi tartalékos zászlós. – A tábori posta száma: 222/43.*

⁷⁴ Rózsaszínű levelezőlap, fekete írógépirással. Ezek a tábori levelezőlapok a harctéri szolgálatot teljesítők tájékoztatására szolgáltak. Ezek a lapokon az alábbiakra figyelmeztették a feladókat: *„A címzett csapattestének, alakulatának megnevezése szigorúan tilos.”*

nyeken az elsőségnek a kivívásakor büszkélkedtünk, úgy ma a lakosság újra büszkén emlegeti a Heim Francit!

1942. nov. 3.

Isten védje továbbra is! A család jól van.

Sziv. üdvözli: v. Gáthy⁷⁵

„Nagymányok 1942. nov. 3.”⁷⁶

Tisztelt Heim Úr!

Tegnap küldött főjegyző úr egy lapot, hogy olvassuk fel az iskolában a gyermekeknek (az iskolában).⁷⁷ A lapon megírta zászlós ura, hogy Heim Úr hőstetteiért kitüntetést kapott. Ehhez őszinte szívvel gratulálunk! Kívánjuk, hogy önfeláldozó tetteit szent őrzőangyala is feljegyezze és ezek jutalmául a jó Isten egészségben haza vezérelje kis családjába. Büszkén és szeretettel fogunk reá nézni.

Szívélyesen üdvözlik és imádkoznak érte a kedves Nővérek.”

„942. XI. 3.”⁷⁸

Kedves Franci!

Ma kaptunk hírt arról, hogy megkapta a kisezüstöt, igazán örülünk neki és boldogok vagyunk ezzel a hírrel. Mi újság van ott? Miért nem ad még életjelt magáról? Hogy [...] ki? Csak vigyázzon magára, ne kapkodjon. Nálunk semmi különös újság nincs, mint hogy a felesége egésznap sír és nagyon várja vissza magát. A zseblámpák még nem érkeztek meg és így nélküle este a sötétben kell mennem.

Szívből üdvözli, írjon minél előbb. Akik kimentek a német hadseregbe, megjött már a német állampolgárságuk.

Walter”

Családja és rokonsága is Gáthytól értesülhetett először a történetektől, mert a feleségéhez erről írott levelét Heim Ferenc csak november 2-án bírta rá egyik szabadságra hazatérő bajtársára. Ebben a levélben ismét hitet tett hazaszeretetről és burkoltan utalt arra is, hogy szabadságának lejártakor felesége szerette volna rábírní az otthonmaradásra:

„Kedves Anyukám!

Egy jó ismerőssel küldöm az augusztusi csatákban kiérdemelt kis ezüst vitézségi érmet és a róla szóló igazolványt.

Őrizd meg jól, mert nagyon sokat szenvedtem érte és életemet kockáztattam jó néhányszor. Mikor szabadságon voltam otthon nem mertem még mondani semmit a kitüntetésről, mert nem voltam még benne biztos, hogy megkapom.

November 1-jén léptettek elő örvezetővé, jutalmul az ellenség előtt tanúsított magatartásomért.

Remélhetőleg nem haragszol mindezekért, de hidd el, nem tudok másképp cselekedni, ha katona ruha van rajtam.

Nem tudok félre bújni, vagy gyáván viselkedni, ez nem természetem nekem.

⁷⁵ Fekete tintával.

⁷⁶ Rózsaszínű táborigazolvány. Fekete tintával írott szöveg: Táborigazolvány Cím: Tek. Heim Ferenc honvéd úrnak – A táborigazolvány száma: 222/46. – A címzésoldal bal felső részére nyomtatva: INKÁBB UKRAJNÁBAN, MINT MAGYAR FÖLDÖN DÜLJON A HÁBORÚ! – A feladó neve: Irgalmas Nővérek – foglalkozása: címe: Nagymányok

⁷⁷ Így: szóismétléssel!

⁷⁸ Rózsaszínű levelezőlapon, kék színű gépirással: TÁBORI POSTAI LEVELEZŐLAP Cím: Heim Ferenc honv. A táborigazolvány száma: 222/46 – A címzett csapattestének, alakulatának megnevezése szigorúan tilos! A címzésoldal bal felső részére nyomtatva: Magyarország jövő békessége és felvirágzása - a szovjetoroszországi harcmezőkön dől el! – A feladó neve: Walter József foglalkozása: irodatiszt címe: Nagymányok

⁷⁹ Olvashatatlan szó.

Sokszor szembenéztem itt kinn már a halállal, eddig én maradtam felül!

Ha az Úristen azonban másképp rendelné és nem térnék haza; akkor maradjon Neked emlékiül ezen kis érem és őrizd azzal a tudattal, hogy szeretett hazánkért és Tiértetek haltam meg sok ezer- és ezer bajtársammal.

Remélem azonban, hogy élve kerülök haza! A bátraké a szerencse és a szerencsések életben maradnak!

Írjál sokat, szeretettel gondolok Rátok:

942. XI. 2.

Franc”

Pár nappal korábban, október 28-án – akkor még honvédként – Gáthy Ferencnek is írt egy lapot. Ebben egy századukban harcoló ismerőse számára érdeklődött a nagymányoki bányatelepi iskolában esetleg felszabaduló tanítói állás felől. A pályázati ügyek mellett, főleg a beköszöntött hidegről szólt és csak mintegy mellékesként, utolsó mondatában említette meg kitüntetését, melyet „*az augusztusi igen meleg csatanapokért*” a közeli napokban kapott meg:

„Igen T. Főjegyző Úr!⁸⁰

Néhány sorral kérem főjegyző urat, szíveskedjék velem tudatni a Falvai (bányatelepi tanító) féle ügyet⁸¹. Üres e az állás a telepi iskolán, vagy fellebbezés alatt van még az egész ügy?!

T.i. van itt a századnál egy igen jó ismerősöm, ki az ottani üres tanítói állásra pályázna. Ha tehát komoly az állás betöltése, kérek értesítést, nehogy a pályázat beadását elkésse.

Más különben nincs semmi különös újság, kezdünk komolyan fájni! Nagyon hidegek az éjszakák A napokban kaptam meg a kizezüst vitézségi érmet, az augusztusi igen meleg csatanapokért!

Szíves válaszát várva és fenti kérésemet ismételve; maradok tisztelettel:

942. X. 28.

Heim Ferenc”

Egy bő héttel később haza küldött soraiban már ismét az adóság törlesztéséről, s azzal összefüggésben az újbor értékesítéséről intézkedik. Megemlíti ugyan az őszi eső és az ivóvízhiány okozta hátréti gondokat is, de csaknem nagyobb hangsúlyt kaptak levelében az olyan, talán jelentéktelennek tűnő dolgok, mint a szabadságáról visszatérőben vitt csomagok sorsa, vagy éppen az üres zsákok hazaküldése⁸²:

„E hóban küldök talán 200 pengőt postán, ha felveszik még 18–20 körül.

Tegyél hozzá 100 pengőt és fizessél a bonyhádi O. K. H-nél 300 pengőt az adóság törlesztésére az 1000 pengő váltóra. Ez lejár december hónapban, a Liebhauser Lőrinc intézze el, ha bemegy Bonyhádra.

Mi van a borral, nem tudja a papa eladni jó áron? Jó volna minél többet befizetni az adósságból, mert nem tudok már több pénzt küldeni innét. Ha a bort eladja a papa, ad meg Neki a kapott 100 pengőt, a hordóra adta.

Az eddigi jó idő most rosszra fordult, esik az eső; borzasztó itt az árkokban és a bunkerben lenni. Ivóvizünket is 2 km-ről hozzuk, hol marad még a mosóvíz?

⁸⁰ Világosszürke levelezőlap, grafitceruzával írva: TÁBORI POSTAI LEVELEZŐLAP Cím: Vitéz Gáthy Ferenc főjegyző úrnak Nagymányok Tolna m. – A címzésoldal bal felső részére nyomtatva. – **Magyarország kitartása és áldozatkészsége teszi győzelmessé fegyvereinket** – Ellenőrizve: 1942. okt. hó 28. – A feladó neve: Heim Ferenc rendfokozata: honv. A tábori posta száma: 222/46.

⁸¹ Az Irgalmas-rendi apácák által vezetett falusi iskolán kívül működött a Nagymányokon a bányászcsaládok gyermekei számára létesített „telepi iskola” is. Az ott, majd nyugdíjazásáig a már állami iskolában tanító Falvai (Falcz) Ádám volt a levélben említett tanító. (Hadikfalvi Istvánné Mányoki Elza tanárnő szíves szóbeli közlése.)

⁸² Lila tintaceruzával írt levél utolsó kétoldalmi töredéke.

Ha tudsz még küldeni 10 dkg. csomagot, küldjél kétszersültet benne (Ne kenyeret, az megromlik.) Megvagyunk valahogy, a hét végén talán hazaküldöm a két zsákokat miben a csomagot hoztam. A Schurck Szepi⁸³ táborig postaszámát írd meg, neki akarom Maráth Péter⁸⁴ csomagját átadni. Maráth már nincs itt nálunk. A Leicht Hánzi⁸⁵ csomagja is nálam van még. Nem tudok különöset írni, soraimat zárom, intézz el mindent.

*Csókkollak Benneteket:
Ferenc”*

942. XI. 6.

A tél beállta kint a fronton és itthon is magával hozta az ellátási, megélhetési gondok megszorodását. November 10-én kelt lapján arra kéri a főjegyzőt, hogy segítsen feleségének szemet szerezni, mert egyelőre nincs családjának tüzelője. Ez pedig – ha már a bányatársasággal üzleti kapcsolatban álló családot is ilyen mértékben érintette – valóban aggasztó állapotokat sejtetett. A kinti dolgokról, ottani helyzetükről – „téli hadjárat” megnevezéssel – csak a várható zord téli időjárás beköszöntét említette, sokat sejtetően hozzáfűzve, hogy a szabadságra hazatérő Imrő tartalékos zászlós, „majd mesél egyet-mást”. Érdeklődött, hogy van-e remény tavaszi leváltásukra és hogy kiknek kellett bevonulniuk a községből. Utóbbi kérdést később, a főjegyző gratulációjára házilig készített „táborig lapján” válaszolva ismét feltette. Ebből is sejtethető, hogy ekkor már minden hazafias elkötelezettsége ellenére is erősen vágyódhatott haza övéihez.

„Igen T. Főjegyző Úr!⁸⁶

Néhány sorban arra kérem főjegyző urat, szíveskedjék feleségemnek a téli tüzelőanyag beszerzésénél segítséget nyújtani. A legutóbbi lapján írja, hogy mind ez ideig nem tudott szemet venni.

Különös újság nincs, megkezdődött a téli hadjárat; hogy milyen ez, azt főjegyző, mint világháborús, jól tudja. Imrő zászlós szabadságra ment haza, majd mesél egyet-mást. A legutóbbi lapomon említett tanítói állásra vonatkozóan teljesen azonosítom magam Imrő úr véleménye szerint. Mi újság van odahaza? Van sok behívott egység? Van e kilátás, hogy tavasszal leváltak bennünket?

*Sorait várva, maradok tisztelettel:
Heim Ferenc”*

942. XI. 10.

Számos ügyben intézkedett nyíltan küldött lapokon és levelekben, de néhány kérdésben csak az élőlőszóban küldött üzenetben bízott meg. Kiderül ez az Imrő tartalékos zászlósra vonatkozó néhány mondatából, valamint szabadságra hazalátogató, tolnai lakos, Kirchoffer Antal⁸⁷ örvezető leveléből is, melyben bajtársa arra kéri Heim feleségét, hogy egy „fontos mondanivaló” átadásának ügyében keresse fel őt Tolnán:⁸⁸

⁸³ A kevés információ miatt személyét és beosztását nem sikerült kideríteni.

⁸⁴ MARÁTH PÉTER (Kisvejké, 1916. augusztus 29., a. n.: Hochmann Borbála) tartalékos örvezető, címzetes szakaszvezető. A 48/III. zászlóalj kötelékében teljesített harctéri szolgálatot. 1942. szeptember 29-én Novij Gran Hresztikinél láblövés érte. Ezt követően a VII/1. táborig kórházban gyógykezelték. HL HM 22. oszt. 641.141/1942.

⁸⁵ LEICHT JÁNOS (Nagymányok, 1907. február 23., a. n.: Sieth Magdolna) honvéd. A 48/III. zászlóaljjal vett részt a 2. hadsereg hadműveleteiben. 1943. január 9-én tüdőgyulladászt kapott és hazatérése után a szekszárdi 534. hadikórházban ápolták. HL HM 22. v. oszt. 743.882/1943.

⁸⁶ Rózsaszín papírú levelezőlap, ceruzás írással: TÁBORI POSTAI LEVELEZŐLAP – Magyarország kitartása és áldozatkészsége teszi győzelmessé fegyvereinket – A feladó neve: Heimferenc rendfokozata: őrv. A táborig posta száma: 222/46.

⁸⁷ KIRCHOFFER ANTAL (Tolna, 1919. december 9., a. n.: Smidt Teréz) örvezető. A 48/III. zászlóaljjal teljesített frontszolgálatot. A 2. hadsereg scsucsei arcvonalának áttörését követően, 1943. január 14. és 26. között nyoma veszett. HL HM 22. v. oszt. 756.134/1943.

⁸⁸ Belföldi postai levelezőlap. Címzés: Nagyságos Heim Ferencné úrasszonynak Nagymányok, Órásüzlet /:Tolna vm:/. Feladó: Kirchoffer Antal őrv. Tolna, Mikszáth u. 2.

12. kép. Heim Ferenc örvezető Gáthy Ferenc főjegyzőhöz írt saját készítésű tábori lapja

„Nagyságos Asszony!

Kedves Férjével, Feri bátyámmal egy században vagyunk. Tegnap érkeztem haza szabadságra. Ha teheti és egy mód van rá legyen szíves és jöjjön el Tolnára hozzám. Fontos mondani valóm van, amivel Feri bátyám, Férje bízott meg. Jó Anyámmal vendégszeretettel várjuk. A bőrkesztyűjét haza hoztam Feri bátyámnak, amit szintén át szeretnék adni. Ismeretlenül kézcsoikom tolmácsolva vagyok

Tolna, 42. XII. 5.

Kirchoffer Antal örv.

December közepétől megsaporodtak a karácsonyra és az újévre jókívánásokat közvetítő kétirányú levelek, valamint a harctérre küldött, hazai élelmiszert tartalmazó csomagok is. Meghitt hangulatú lapon üdvözölték őt az Irgalmas-rendi kedves nővérek, Gáthy főjegyző pedig még egy borpárlatot tartalmazó küldeményt is eljuttatott hozzá. Válaszleveleiből kitűnik, hogy ezekben a hetekben feleségétől is több csomagot kapott. Haza írott, több oldal terjedelmű, több részletben készült hosszú levelét december 24-én, a lövészárokban írta. Csapongó gondolatai több kérdés körül kavargtak. Vissza-visszakanyarodva a fontosabbnak ítélt dolgokra, arról tájékoztat, hogy az itthonról érkezett, de a harctéri körülmények között hasznavehetetlen dolgokat (papucs, talpmelegítő, kesztyűk, érmelegítő, hósapka, de még üres üvegek is stb.) igyekszik minél előbb visszaküldeni és csak praktikus használatú tárgyakat (tintaceruza, zseblámpaelemek, kék-vörös színes ceruza stb.) tartja meg magánál. Érdeklődik a karácsonyi ünnepek és a gyermekek ajándékai után. Újra előtérbe kerültek a gazdasággal, élelemmel, a család pénzügyeivel kapcsolatos kérdések; disznóölés, bankadóság törlesztése, a szivattyú téliesítésének fontossága, a borértékesítésnek és a várható családi segélynek az ügye. Bajtársairól is közöl személyes dolgokat és érdeklődik az otthoniak sorsa felől is.

Végezetül a sötétedésre hivatkozva, zárja sorait, megköszönve az otthonról kapott kis fenyőgalilyat: „öten vagyunk itt a fedezékben és ez a kis gally a gyertyával és csillagszóróval jelenti nekünk a karácsonyt.”

„942. XII. 24.

*Kedves Anya!*⁸⁹

Közvetlen karácsony előtt vagyunk, ma december 24. Furcsa érzések kavarnak az emberben, nem is tudom leírni. Ilyen karácsony ünnepem még nem volt, ha még megérem. Öten vagyunk egy fedezékben, a váraljai Schmidt János⁹⁰ is (ki a csomagot hozta) a többit nem ismered. Ma este,

⁸⁹ Levélpapírra, ceruzával írott, négyoldalas levél.

⁹⁰ SCHMIDT JÁNOS (Váralja, 1917. december 30., a. n.: Allinger Erzsébet) honvéd. A 48/III. zászlóalj kötelékében vett részt a 2. hadsereg Don menti hadműveleteiben. A 2. hadsereg scsucseji arcvonalának áttörését követően, 1943. január 14. és 26. között nyoma veszett. 1949-ben holtta nyilvánították. HL HM 22. v. oszt. 756.134/1943.

szent estén meggyújtjuk a kis gyertyát a fenyőágon és a csillagszórót! Ez lesz a mi ünneplésünk! Nem is gondolod, mily nagy örömet szerezte nekünk avval a kis fenyőgallyal! Itt olyan pusztaság van, hogy még egy bokrot sem lehet látni, nem pedig fát. Ez lesz az idén az utolsó levelem, mert igen mozgalmas napok várhatók és nem lesz postánk, sem nem hoznak, sem nem visznek tőlünk. Írjál részletesen otthonról, mi volt a karácsonyi ünnepek alatt, mit kaptak a gyerekek, stb. Vigyázz mindenre, különösen, ha már meg volt a disznóölés, jól elzárni mindent, nehogy ellopjanak valamit. December 19-én feladtam 150 pengőt Beck Henrich⁹¹ nevén a Te címre, január 10. körül megkapod. Ha tudsz még hozzátenni valamit, fizess a bankban, hogy ott kevesebb legyen az adóság. Az 1000 pengős váltóról kapott elszámolási jegyzékről küldjél egy másolatot, vagy írd meg, hogy mennyi kamatot fizettél?

A vízszivattyúra vigyázzni, nehogy felfagyjon és tönkremenjen. Vigyázz nagyon, mert sok pénzbe került. Nem írod meg eddig, mennyi a felemelt családi segély? Vagy csak januárban kaptok felemelt segélyt? Nagyon érdekelne az ügy. Itt beszéltem néhány némettel, ezek igen jól lesznek ellátva: Egy faluhelyen lakó kap a felesége után 80 Márkát, és minden gyerek után 35 Márkát. A mi pénzünk szerint egy márka 1.65 pengő. Máskülönben az árak Németországban magasabbak biztosan, mint nálunk.

Mi van a borral? Nem lehetett még eladni? Jó volna túladni rajta, és adóságot fizetni. Meg lennénk kímélve a kamatfizetéstől. Postamester urat üdvözlöm, nem kellett még bevonulnia? Ha legközelebb csomagot küldesz, küldjél egy olyan ceruzát, melynek egyik vége piros, másik pedig kék vagy más színű. De csak jó minőségű tinta irón. Grafit irón nem kell, kár volt küldeni múltkor, radír is van nekem öt db. és 100 db. író toll, amit haza akarok küldeni.

A napokban adtam fel egy zsákba csomagolva, négy db. üres üveget, megérkezés után írd meg azonnal, kíváncsi vagyok nem e törtek össze.

Egy mözsi szabadsággal küldtem egy csomagot; minden holmit, amire nincs szükség hazaküldtem. Bizonyára már megkaptad, írd meg, mi volt benne. Haza küldtem papucsokat talpmelegítő, sál, kesztyű, érmelegítő, két db. linóleum, hósapkát stb. S Bárreittel⁹² is küldtem egy pár meleg kesztyűt és azonkívül egy tolnai fiúval is küldtem az én régi ujjas disznóbőr kesztyűmet. Mindedig ezekről nem kaptam Tőled értesítést, ha megkapod, írd meg okvetlenül.

A Bárreit egy nagy zsákot is hozott, a Gyuri által küldött zsák megvan e már? Csak lehetne küldeni mindig valamit, olyan sok minden megy itt tönkre, amit otthon lehetne használni. Csak egyszer egy nyugodtabb helyre kerülnénk, ott előbb lenne alkalom a postára adni valamit.

A Pukli Jóska nem megy még haza szabadságra? Meg van e már a kisbaba? Hogyan hívják? Szepivel nem találkoztam még november 19. óta. Schárfenbergerrel sem. Az izményi Beck is itt van még, más régi ismerős, sajnos már nincs. May Gyuri sírjánál voltam, Popasznijban van eltemetve az országút mellett. A majosi Mailach Vilmos sírjánál is voltam. Hresztikiben van eltemetve, bizonyára már megkapták az értesítést.

Tudja Isten, mink akik még élünk, hol fogunk megpihenni.

Két hónapot az orosz télből már átvészeltünk, van még vissza három! Ki fogom e bírni, nem tudom.

Most bontottam fel a karácsonyi csomagot, Felicia nővér notesze most került kezembe, köszönd meg nevében Neki, nagyon hasznos lesz a színes figyelői szolgálatomban!

Csókollak Benneteket és üdvözlök mindenkit, ki utánam érdeklődik: Franz

⁹¹ Feltehetően, akinek nevén a csomagot Heim Ferenc feladta: BECK HENRIK (Felsónána, 1912. július 29., a. n.: Schmidt Zsuzsanna) tartalékos honvéd, címzetes őrzetető. A tolnai 12. könnyű tüzérezredben teljesített frontszolgálatot a keleti hadszíntéren. A 2. hadsereg scsucsjei arcvonalának áttörésekor, 1943. január 14-én Mihajlovszkijnál a tüzelőállásban fejlődés érte. Temetetlen maradt. HL HM 22. v. oszt. 746.094/1943.

⁹² A kevés információ miatt személyét és harctéri beosztását nem sikerült kideríteni.

*Azt hiszem lesz még rá szükség a márciusi és az áprilisi szelvényre is, ha még élek addigra.⁹³
Nem tudok semmi különöset írni, fázunk és didergünk. A decembert már lassan elhagyjuk, ma van 24, szent este. Ma fogom a küldött fenyőágon a gyertyát és a csillagszórót meggyújtani!*

Ködös, borongós karácsonyra van kilátás, csak az oroszok hagyjanak békén. Írd meg, hogy telt el otthon a karácsonyi ünnep? Örültek a gyerekek? Mit kaptak? Részletes írást kérek! Milyen nagy öröm is a Karácsony! Csak most tudja az ember igazán értékelni, ha távol kell az embernek lenni az otthonától.

Nem hiszem azt, hogy aki nem szenved annyit a hazájáért és otthonáért mint mink katonák idekint; az jobban tudná szeretni és becsülni!

Leszáll lassan az est, be kell fejeznem a levélírást.

Köszönöm a kis fenyőgallyat, öten vagyunk itt a fedezékben és ez a kis gally a gyertyával és csillagszóróval jelenti nekünk a Karácsonyt. Sokszor csókollak: Ferenc

(Most kaptunk 10 deka cukrot)”

Következő levelét újból egy számvetésre, hazagondolásra készítő jeles napon, december 31-én adta fel. Ismét csomagokról, disznóöléssel kapcsolatos dolgokról, a család anyagi helyzetéről írt, és – talán önmaga számára is – felidézte a lövészárokban töltött karácsonyeste meghitt hangulatát.

Hazaküldött nyolcoldalas levelét elolvasta az azt közvetítő főjegyző is, és az utolsó oldalra néhány üdvözetnek látszó sort jegyzett. Úgy tűnik, mintha ezekben megdorgálná a fiatalasszonyt azért, hogy a szabadságos Kirchoffert meglátogatta Tolnán. Pedig e néhány mondat lényege nem ez a humoros csipkelődésnek látszó megjegyzés volt, hanem Heim következő soraira vonatkoztak: „*a fenti levelet elolvastam és férjurának mindenben igazat adok.*” Ez pedig arra a részre utalt, amelyben ez állt: „*Sajnos ezután nem tudok már pénzt sem küldeni és kénytelen vagy megelégedni a családi pótlékkal! Ha kevés, tessék elmenni a község házára panaszkodni, majd többet adnak.*” Fenti mondatot olvasva a margóra utólag írt nagy kérdőjel is Gáthy egyetértő biztatásaként értelmezhető.

Az órásmester levele tartalmaz egy másik érdekes részletet is. Üzletvételi terveit említi, mely a szöveggörnyezet alapján talán Tolnához volt köthető. Lányai visszaemlékezése szerint azonban nem ez volt egyetlen olyan távlati elképzelése, amely még a harctéri körülmények között is foglalkoztatta. Tervezte, hogy mivel üzletük a település forgalmas részén, a Bonyhád – Komló – Pécs országút mellett állt, a háború után a házuk előtti kiszélesedő utcarészen üzemanyagtöltő állomást épít ki. Ezen túl bővíteni akarta az általa árult – ekkor már igen kedvelt és vidéken is gyorsan elterjedő – 3+1-es „világvevő” rádiók választékát is. Mivel a készülékek javításának fortélyait már bevonulása előtt elsajátította, az eladott készülékek későbbi javításai is boltjának forgalmát növelték volna.⁹⁴

„Kedves Anya!

A mai napon kaptam meg a Feik János által küldött csomagot; tegnap előtt pedig a tolnai fiú Kirchoffertől szintén egyet!

El vagyok bőven látva hazaival; nagyon köszönöm, hogy befáradtál Tolnára és elvitted a csomagot. A kérdéses üzlet vétel csak terv, s addig szó sem lehet róla, míg én félig-meddig egészségesen haza nem jövök. Ez ne okozzon most gondot Neked, majd én elintézem a hazamenetel után. A csomagokat mind (a postán érkezett négy db-ot is) hiány nélkül megkaptam és nem is volt felbontva egy sem. Ezt Neked köszönhetem, mert igen jól becsomagoltad! Külön is hálás vagyok ezért. Sajnos nem küldtél zseblámpa elemeket, csak megint egy kész lámpát. A másikat nem tudom eladni, mert nincs elem hozzá; tehát legközelebb 5–6 elemet küldjél okvetlenül:

Az ölés úgylátszik igen jól sikerült, legalább a kóstolóból úgy érzem a hurkaféle igen jó. Igaz, hogy

⁹³ Ceruzával írott levél. Az utolsó előtti oldal számozása szerint egy négyoldalas levél harmadik és negyedik oldala.

⁹⁴ Deningerné Heim Máriával készített video-beszélgetés hanganyaga alapján. (Neubauer Antal gyűjtése.)

ilyen kiéhezett egyén, mint én vagyok, mindenféle, ami otthonról jön, igen jól esik!
 Csak nagyon vigyázz, hogy ne lopjanak el semmit, ez most a legnagyobb gondom. Sokan kaptak már otthonról levelet, hogy betörés és lopás történt náluk.
 Jó lenne Papáéknál füstölni, legalább nyugodtan alhatnál és nem kellene félni. Köszönöm, hogy a Bárreitnek adtál bort, nem kell neheztelni reá, sok gondja van Neki és nem gondolt mindjárt reá a kesztyűk átadására. Jó ember és bajtársam. Lehet, hogy a felesége egy kicsit kérkedett és Őneki több alkalma volt valamit szerezni és sokat hozhatott haza.
 Én már megmondtam mikor otthon voltam, hogy nem veszek el senkitől még egy tűt sem! És az én katonai felfogásom és katona becsülete nem engedi meg a harácsolást.
 Sajnos ezután nem tudok már pénzt sem küldeni és kénytelen vagy megelégedni a családi pótlékkal! Ha kevés, tessék elmenni a községházára panaszkodni, majd többet adnak.⁹⁵
 Eddig még nem írtad meg mennyi a családi segély újabban?
 Minden nap írtam újabban, bizonyára kapsz sok lapot.
 A Karácsonyt megelőző estét hatan töltöttük egy földalatti fedezékben, ott volt az Imrő úr is és a századparancsnokunk is átjött hozzánk látogatóba! A kis fenyőgallyat felerősítettem egy nagy konzervdobozra, meggyújtottuk a kis gyertyát és elénekeltük a „Mennyből az angyal” és a „Pásztorok, pásztorok” c karácsonyi dalokat. Bizony mondom, közelebb volt a sírás, mint a nevetés. A kis csillagszóró szikrázása otthoni hangulatot és békességet árasztott körénk.
 De sajnos nem sokáig. Másnap, 25-én Karácsony első napján egyik legjobb barátom esett el, mon-
 dass egy misét lelki üdvéért.
 Sajnos legtöbbször az oroszok rakétáznak nekünk és bizony a mostani hideg időben elég helyt állni itt az arcvonalon.
 Ne gondolt azt, hogy én itt ráérek levelet írni; van itt sok gondunk és dolgunk. Küldtem egy hosszú levelet a Feik Jánossal⁹⁶, a Barreit is hozott levelet, egy szabadságossal küldtem dec. 12-én egy igen hosszú levelet és dec. 22-én is küldtem egyet egy szabadságossal.⁹⁷
 Bizonyára azóta már megkaptad a leveleket és a mözsi Klem J.-tól⁹⁸küldött csomagot is. (Kleméktől Mözsről két csomag jön, egy a hósapka és az általam visszaküldött nem használható dolgok, amit a zászlós úrral küldtél.
 Különöset nem tudok írni, megvagyunk valahogy és majd Püünkösdre talán hazaérünk, ha még élünk!

942. XII. 31.

Írjál sokat, a gyerekekkel együtt sokszor csókollak: Ferenc”

„Kedves Anyika!⁹⁹

Fenti levelet elolvastam és férjurának mindenbe igazat adok. Kifogásolom, hogy hogy lehetett olyan könnyelmű, hogy egy legényemberhez elutazott Tolnára, aki a nő csábász hírében áll. Ez való ok.¹⁰⁰ Karácsonyt, újévet együtt ünnepeltünk, szerényen, de megelégedetten. Mi van a Mamával, ő nem ad életjelt Magáról.

Gyermekeit csókolom, boldog újévet kívánok, szeretetteljes üdvözléssel: Jegyző bácsi.”

Ezzel a két utolsó levéllel a család és Heim Ferenc közötti kapcsolat – legalábbis látszólag – megszakadt. Nehezen hihető ugyan, hogy a következő két hétben egyetlen küldött, vagy kapott

⁹⁵ E két sornál a baloldali lapszélre utólag egy nagy kérdőjelet tettem.

⁹⁶ A kevés információ miatt személyét és harctéri beosztását nem sikerült kideríteni.

⁹⁷ Ez a két levél nem került elő.

⁹⁸ KLEM JÁNOS (Mözs, 1906. november 22., a. n.: Wildinger Mária) honvéd. A tolnai 12. könnyű tüzérezredben teljesített frontszolgálatot a 2. hadsereg 1942–43. évi hadműveletei során. A magyar arcvonal 1943. január 14-ei scsucsjei áttörésekor, Novij Gran Hresztikinél nyoma veszett. 1957-ben Szekszárdon holtá nyilvánították. HL HM 22. v. oszt. 746.094/1943, illetve unokaöccse, Klem József szóbeli közlése alapján.

⁹⁹ Fekete tintával írott tíz sor.

¹⁰⁰ Csipkelődő utalás Heim levelének első soraira.

levél sem született, ám azok vagy megsemmisültek, vagy egy korábbi életrajzírási kísérlet során kallódhattak el.¹⁰¹

A Heim Ferenc örvezetőre és megannyi bajtársára vonatkozóan ismert, – egyben tragikus – soron következő időpont 1943. január 14., a szovjetek scsucseji áttörésének, Heim Ferenc eltűnésének és százada felmorzsolódásának napja. A zord időjárás viszonyok és az egyenlőtlen harci körülmények közepette harcoló magyar katonák, közöttük a 18/III. zászlóalj ezt megelőző napjáról, fizikai és morális helyzetükről Dömel Zoltán¹⁰² tartalékos karpaszományos honvéd naplójából idézünk részleteket.¹⁰³

„A reggeli kiosztása után nem sokkal jött a parancs. A század sorakozzon fel és jelentkezzen a zászlóalj-parancsnokság épülete előtt. Ez a ház majdnem a falu¹⁰⁴ utolsó háza volt a Don felé. Egymásra néztünk a századossal.¹⁰⁵ Mit lehet ezzel a nagyon gyenge, erőtlen, elkeseredett csapattal csinálni? [...] A látvány, amit a század nyújtott, rendkívül elkeserítő volt. A százados mellett állva néztem a mínusz 42 fokos hidegben didergő sereget. A százados, aki maga is gyenge lábakon állt, sóhajtva hívta a szolgálatvezetőt, hogy lássák el az embereket lőszerrel. Lőszerutánpótlás nem volt. Mindössze néhány láda tojásgránátot lehetett kiosztani. Az amúgy is befagyott závarzatú puskákhoz a bajtársaknak még húsz lőszer sem jutott. [...] A százados is felvett, amit csak lehetett, de más fegyvere, mint a revolver és a kézigránátok, neki sem volt. [...] Még egyszer hátrafordult, végignézett a mögötte didergő embereken és »Indulj«-t vezényelt. A 113 halálra ítélt ember megindult. [...] A zászlóaljparancsnok őrnagy¹⁰⁶ az út közepén várt bennünket [...] és elkezdte a szerinte »lelkesítő« mondókáját. Ezeket a szavakat soha nem felejttem el. A következőképen hangzottak: »Bajtársak! Azt az árkot, amit mi hónapokon keresztül tartottunk, az ellenség elfoglalta. A mi kötelességünk, hogy kiverjük onnan az ellenséget és visszafoglaljuk!« Aztán mondta tovább a szöveget bátorságról, hősiességről. A százados mellett álltam és odasúgtam neki: »No, ez elmondta a sírversünket«. A százados egy szót sem szolt.»¹⁰⁷

Ilyen kilátástalan körülmények közepette kellett Heim Ferencnek és bajtársainak megvívniuk másnapi, egyben utolsó ütközetüket. Mint fentiekből is kiderült, a Mihajlovskij faluban elhelyezett zászlóaljukat az ellenség „nagy támadásának” megindításának hírére hadosztálytartalékból a várt támadási irányba előrendelték. Az ütközet reggel 7 óra körül kezdődött meg. Hat óra múlva a harckocsikkal támogatott, nagyszámú gyalogsággal támadó ellenség elérte az ezred tüzelőállásait. Az állások védői lövegeik felrobbantása után ekkor visszavonultak. Délután fél ötre Mihajlovskij elesett és ezzel az eseménnyel megkezdődött a visszavonulás, az életben maradottak összegyűjtése, a megtépázott egységek újrászervezése.¹⁰⁸

¹⁰¹ A Heim testvérek korábban az édesapjukra vonatkozó dokumentumokat átadták a nagymányoki Ettig Lászlónak, akit azonban halála megakadályozott a feldolgozásban. Nem ismert, hogy az iratok, levelek teljes számban visszakérültek-e a családhoz.

¹⁰² DÖMEL ZOLTÁN (Budapest, 1911. március 12. – Budapest, 1995. január 26.) tartalékos karpaszományos honvéd. 1942. október közepén a 18/3. menetszázaddal vonult el a 2. hadsereg hadszínterére. A magyar arcvonal 1943. január 14-ei scsucseji áttörésekor a bal lábszárán szilánkbesülést szenvedett. Előbb német, majd február 21-étől magyar hadikórházakban ápolták augusztusig. ARADI-SZABÓ 2017, 195.

¹⁰³ ARADI-SZABÓ 2017, 327–329.

¹⁰⁴ Mihajlovskij.

¹⁰⁵ KISS SÁNDOR (Déva, 1913. december 6. – Paks, 1967. november 5.) százados. 1942. októberében a 18/III. zászlóalj 18/3. menetszázadának parancsnokaként a 2. hadsereg hadművelési területére vezényelték, ahol november 10-én átvette a tolnai 18/8. puskásszázad parancsnokságát. A magyar arcvonal 1943. január 14-ei scsucseji áttörésekor Mihajlovskijnál szilánkbesülést szenvedett. ARADI-SZABÓ 2107, 434-435.

¹⁰⁶ DANCS ELEMÉR (Ungvár, 1899. március 26. – Biharkeresztes, 1982. szeptember 18.) őrnagy (1944-től alezredes). A 18/III. zászlóalj parancsnokaként 1942. szeptember 16-ától teljesített frontszolgálatot a 2. hadsereg hadművelési területén. A magyar arcvonal 1943. január 14-ei scsucseji áttörésekor Mihajlovskijnál súlyosan megsebesült és gyógykezelése csaknem a háború végéig tartott. ARADI-SZABÓ 2017, 317.

¹⁰⁷ DÖMEL ZOLTÁN tartalékos karpaszományos honvéd visszaemlékezése. 18/III. zászlóalj, 8. puskásszázad. ARADI-SZABÓ 2017, 328.

¹⁰⁸ A 18. gyalogezred harctudósítása 1943. január 1. és január 17. között. Összeállította: BOTH RAJMUND főhadnagy. ARADI-SZABÓ 2017, 310–311.

Heim Ferencnek és számos bajtársának ezen a napon veszett nyoma. Az általános zűrzavarban, az esetenként tábori csendőrség közreműködésével feltartóztatott és újból védőállásba kényszerített katonák gyakran saját helyzetükkel sem voltak igazán tisztában. A harcok által betiport lövészárokból pedig vastag hó és sárreteg fedte el a menekülőket szemé előtt. Parancsnokaik is sorban megsebesültek, vagy meghaltak. Az eltűntek, nyomtalanul elveszettek sorsával pedig, még ha a szándékukban állt, sem tudtak törődni bajtársaikkal.

EPILOGUS

Azt, hogy a végtelennek tűnő várakozás, a sejthető valóságtól való rettegés, a csüggedéssel váltakozó reménykedés mit jelenthetett a feleség, a gyermekek, rokonok, ismerősök számára, csak az tudhatja igazán, aki megélte ezen idegölő napokat és hónapokat. A több mint nyolc hónap után kapott értesítés sem hozott, nem is hozhatott végső megnyugvást. A „nyoma veszett” kifejezés szinte sugallta a másikat, hogy „talán mégsem”, s ez az utolsó reménysugár még hosszú évekig megmaradt, továbbélt a családban. Érdeklődtek a visszatérteknél, kerestették a visszavárt férjet, apát a Magyar Vöröskeresztrel, de Heim Ferenc vélhető halálának nem voltak túlélő tanúi és hivatalos megkereséseikre is rendre nemleges válasz érkezett. A család ellátásának, a kislányok felnevelésének gondja így immár visszavonhatatlanul a magára maradt özvegyre hárult.

Amúgy sem könnyű életüket azonban a háborús éveket követő népességpolitikai intézkedések még tovább nehezítették. Az ismert potsdami döntés része volt a magyarországi németek Németországba történő áttelepítése is, amennyiben az illető az 1941. évi népszámláláson németnek vallotta magát, vagy tagja volt a Volksbundnak¹⁰⁹, illetve szolgált a német haderőben.¹¹⁰

Nagymányok sem kerülhette el a népességcserére vonatkozó intézkedések végrehajtását. Mint a községvezetés, a kommunista párt, a szociáldemokrata párt, a Független Kisgazdapárt és a szabad szakszervezet képviselőinek a BM Népgondozó osztályához írt együttes kérelméből is kitűnik, gazdasági megfontolásból mentesíteni kellett a kitelepítés alól a Volksbundban amúgy leginkább érintett bányászokat. A két hullámban is betelepülők (előbb a bukovinai, bácskai székelyek, majd a csehszlovákiai népességcsere folytán telepített felvidékiek) számára azonban ingatlanokat kellett biztosítani, így az egymással szembenálló csoportok összeköttetéseiket felhasználva is igyekeztek érdekeiket érvényesíteni; baráti, ismeretségi körükből minél több család számára mentesítést szerezni. Ennek eredményeként a magukat 1941-ben magyarnak valló, gyakran hűségmozgalmista családok is felkerültek a kitelepítendő listájára. Az első betelepítési hullám idején, a bukovinaiak és bácskaiak 1945-évi érkezésének napjaiban készült kérelem aláírói a valóban „vétlen”, magyar érzelmű családok mentesítését kérték. Az aláírók között Gáthy Ferenc körjegyző nevét is ott találjuk. A felvidéki családok érkezésének idején azonban 1947-ben újból napirendre került a németek kitelepítésének ügye. A családi iratok között találtunk egy 1947. március 21-ei keltezésű jegyzéket, mely Heim Ferencné és három gyermekét Németország amerikai övezetében történő kitelepítésre kötelezettként jelöli, számba véve azokat az ingóságokat, melyeket magukkal vihetnek. A listát olvasva visszagondolhatunk Heim Ferenc leveleiben, naplójában szereplő terveire, melyek mind-mind a műhellyel, bolttal, a vállalkozás fejlesztésével, szőlővel, borral, házzal, vagyis a család jövőjével foglalkoztak. Ha tervezett kitelepítésük megtörtént volna, mindenből ez az egy úrlapnyit sem betöltő ingóság maradt volna meg a feleség és gyermekek számára.

¹⁰⁹ Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Szövetsége) 1938. november 26-án alakult meg. A kezdetben kulturális célokat megfogalmazó szövetség idővel a nemzetiszocialista eszmék megvalósítására törekedett. A Bund 1940 őszén létrehozott nagymányoki csoportjának – olykor kisebb-nagyobb családok útján is toborzott – tagjai főleg a bányászok köréből és a Csala nevű településrész lakói közül kerültek ki. A helyi plébános Blandl György és Gáthy Ferenc főjegyző végig ellenpropagandát fejtett ki a szövetséggel szemben. Utóbbi az 1942. február 15-én Bonyhádon ellenmozgalmként létrehozott Hűséggel a Hazához mozgalom helyi vezetője volt. – A két mozgalom nagymányoki történetéről bővebben: WUSCHING–GUTH 2002, 49–56.

¹¹⁰ WUSCHING–GUTH 2002, 91.

A jegyzék bizonyítja, hogy noha a Heim családot 1947-ben kitelepítésre kötelezték, a családfő – bár az iratot átvette ugyan – annak aláírását megtagadta, amiből egyértelmű, hogy nem volt szándékában végrehajtani az utasítást. Nem tudjuk miként, de ellenállása végül sikerre vezetett. Nincs rá bizonyíték, de feltételezhető, hogy ismét régi pártfogójuk, Gáthy Ferenc lépett közbe érdekükben. Tény, hogy ezt követően nevük sem a kitelepítésre kerülők listáján, sem pedig a mentességet nyertek között nem szerepel. Abban az 1948-ban készült földhivatali határozatban, mely az elkövetett mezőgazdasági ingatlanok helyett földingatlanokat 45 nagymányoki család számára a közeli községek valamelyikében (vagy helyben) jelölte ki, csak a nagypapa, idősebb Heim Ferenc összes mezőgazdasági ingatlanának visszaadása szerepel.¹¹¹

Község neve: Nagymanóka 1947. évi március hó 21. nap

4/2

Leletárjegyzék

az áttelepítésre kötelezett által Németország amerikai övezetébe kiszállított tárgyszámlái és felszereléseiről.

Az áttelepítésre kötelezett családja neve: 15/100 Heim Ferencné
születési éve: 1913 hó február nap 25 lakása: Fő utca 1/2

Velö egyült áttelepítésre kötelezett családtagok:

16/100 neve: <u>Heim Lujza</u>	születési éve: <u>1933</u> hó	<u>Január</u> nap <u>18</u>
17/100. " " <u>Mária</u>	" " <u>1934</u> "	" " <u>auguszt.</u> " <u>13</u>
18/100. " " <u>Márta</u>	" " <u>1934</u> "	" " <u>októ.</u> " <u>25</u>

1. Háztartási cikkek.

5 drb fazék	1 drb tál	1 drb serpenyő	10 drb kávéfőző
5 " labas	12 " kávé	1 " merőkanál	1 " csésze
19 " villa	14 " kenyé	6 " méter	7 " szalma
1 " mosógép			1 " kődar

2. Agynevelők.

9 drb párna	3 drb danyha	2 drb paplan	12 drb lepedő
11 " szőnyeg	10 " matrác	6 " párnák	

3. Butorok, gépek, járművek.

2 drb ágy	4 drb szék		

4. Ruhámentek.

	4 drb pallóer		

5. Gazdasági felszerelések.

6. Élelmiszerek.

25 kg liszt	5 kg só	10 kg kenyér	4 kg zsír
8 " hüsem	5 " hüvelyes	20 " burgonya	

Lakás: 15/100 Heim Ferencné aláírás: Heim Ferenc
A községi elnöktől: Aláírás megtagadva

Alulírott elismerem, hogy a fent felsorolt tárgyakat a Belügyminisztérium Népgazdálkodási osztályától átvetttem.

Az áttelepítésre kötelezett aláírása: _____

Bécsi (Magyar) Tel.: 21-213.

13. kép. Az áttelepítés esetén kivihető tárgyak jegyzéke

Heim Ferencné nem ment újra férjhez, három kislányát egyedül nevelte fel. A legidősebb Heim testvér, Lujza 1956-ban Kanadába költözött, azóta elhalálozott. Heim Márta és ikertestvére, Denin-gerné Heim Mária ma Nagymányokon, illetve Bátaszéken él.¹¹²

¹¹¹ WUSCHING–GUTH 2002, 95-101.

¹¹² A kézirat szerkesztésének idején kaptuk a szomorú hírt, hogy hosszú betegségét követően Heim Márta 2018. novemberében elhunyt.

IRODALOMJEGYZÉK

- ARADI – SZABÓ 2017 ARADI Gábor – SZABÓ Péter, *A tolnai hadosztály a Don-kanyarban*. Bp., 2017.
- GAÁL – HADIKFALVINÉ 2015 GAÁL Attila – HADIKFALVINÉ MÁNYOKI Elza, *Embersorsok a viharban*. Nagymányok 2015.
- SOLYMÁR 1997 SOLYMÁR IMRE, *Név és identitás. (A Völgység névtani sajátosságaiból)* In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.): A magyar névtani kutatások legújabb eredményei. I–II. Szerk. B. Gergely Piroska, Hajdú Mihály. Bp. – Miskolc Magyar Nyelvtudományi Társaság – ME BTK, 1997 (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 209). Budapest–Miskolc 1997 64–68.
- SZABÓ – SZILÁGYI 2001 SZABÓ Péter – SZILÁGYI Mihály, *Tolnai honvédek a Donnál*. Szekszárd 2001.
- WUSCHING – GUTH WUSCHING ÁDÁM – GUTH FERENC, *Nagymányok újabb kori története 1936-2000*. Komló 2002.

RÖVIDÍTÉSEK

- HL KJ = Hadtörténelmi Levéltár, Kitüntetési javaslatok
HL HM 22. v. oszt. = Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium, 22. (veszteségi) osztály.
HL HM Eln. 6.k. oszt. = I. 31. M. kir. Honvédelmi Minisztérium Elnöki 6.k. (kötségvetési ügyek) osztály iratai
HL KI = Hadtörténelmi Levéltár, Központi Irattár (...) számú tisztii okmánygyűjtő
MNL 1982. = Magyar Néprajzi Lexikon 5. kötet. Budapest, 1982.

„Ferenc Heim Landwehrmann am 14. Januar 1943. spurlos verschwunden.“

Unsere Schrift ist eigentlich eine Quellenmitteilung, welche den tragischen kurzen Lebensweg eines deutschgesinnten, aber ungarntühlenden jungen Mannes und Familienvaters durch die Berichte seiner Abkömmlingen, seines Familienbriefwechsels und durch seines nur für kurze Zeit geführten Fronttagebuches bekanntgibt.

Ferenc Heim Uhrmachermeister wurde am 2. Januar 1907 in Nagymányok geboren. Er leistete Wehrdienst erstens im Sommer 1940 nach der Wiederbesetzung von Nord-Transsylvanien. 1942 erhielt er wieder einen Einberufungsbefehl, danach nahm er zuerst als Landwehrmann, dann als Gefreite im Kampfverband des Tolnaer Bataillons Nr. 48/III an den Kriegsoperationen der östlichen Kampfstätte teil.

Wir veröffentlichen die von seinen heute schon über 80 Jahren alten Zwillingsmädchen, Maria und Marta Heim übergebenen Front- und Feldbriefe, sowie ein Tagebuch, welches er zwischen 12. August und 15. September 1942 über die Frontereignisse, sowie die Erfüllung seiner Aufgaben geschrieben hat.

Er hat Briefe seinen hinterlassenen Bekannten, ehemaligen Leventeinstruktor (*Leventes waren Mitglieder einer staatlichen militärischen Jugendorganisation zwischen 1921–1944*), dem Obernotár vitéz Ferenc Gáthy (Guth) – der in die Jugend in Nagymányok die Liebe zum Vaterland einpflanzte, aber wegen seiner antifaschistischen Ansichten mehrmals in schwierige Lage geriet – jedoch meistens seiner Frau geschrieben. Aus diesen Briefen lassen sich die Alltage eines Frontsoldaten kennenlernen, der mit seiner Lage im klaren ist, jedoch immer seine Heimkehr zuversichtlich erwartet. Wir können aus diesen Briefen einen Familienvater kennenlernen, der sein Handwerk auch der aktuellen Situation entsprechend mit Handelstätigkeit versetzt, der sich auch aus einer Entfernung von mehreren Tausenden Kilometern ständig bemühte, den Geschäftsbetrieb der Familienwerkstatt und Familiengeschäftes zur Erhaltung des Unterhaltes seiner Familie in seinen Händen zu halten.

Im Herbst 1942 konnte er sich für eine kurze Zeit, von seiner Militärstation aus Korotoljak, von der Nähe des Flußes Don, absentieren. Nach seiner Rückkehr wurde er zum Gefreiten befördert und gleichzeitig mit Tapferkeitsmedaille ausgezeichnet.

Nach Aussage seiner letzten Briefe verbrachte er die Weihnachten dieses Jahres schon wieder im Schützengraben der ersten Linie, dann ist er am 14. Januar 1943, am Tage des Durchbruchs bei Scsucyje spurlos verschwunden. Seine Frau wurde darüber am 22. September berichtet.

FUKSZ MÁRTA

Szőlészeti idénymunkások a Szekszárdi borvidéken

A rendszerváltást követően a Szekszárdi borvidék óriási gazdasági-társadalmi változáson ment keresztül. A megszülető új borászatok, birtokközpontok tulajdonosai megértették, hogy a borvidék fel-emelkedéséhez a magas színvonalú szőlőtermesztésen és a minőségi bortermelésen keresztül vezet az út. Ez a szemléletváltás hozzájárult a Szekszárdi borvidék fejlődéséhez és újra világhírűvé válásához.

A szőlőtermesztésből és borászatból megélő családok a fejlődés éveit rengeteg új kihívással néztek szembe. Egyik legfőbb gazdasági nehézségük a megfelelő számú és képzettségű munkaerő megtalálása volt, és jelenleg is a szőlészet „szűk keresztmetszetének”¹ tekintik a problémát. A munkaerő alkalmazásának formáját a borászatok gazdasági-pénzügyi lehetőségei, a törvényi háttér és a társadalmi változások erősen befolyásolták. Az elmúlt 30 évben 4–5 féle munkaerő-foglalkoztatási stratégiát alkalmaztak a borászatok, egyelőre sikertelenül. Jelen tanulmányban ennek folyamatát, az alkalmazók és alkalmazottak közti előnyöket, hátrányokat és konfliktusokat szeretném bemutatni. Másrészt törekedtem arra, hogy feltárjam az egyes formációk kialakulásának okait, eredményességét és azokat a körülményeket, illetve hátrányokat, amelyek miatt megszűntek.²

A kutatás kezdetekor azt vettem figyelembe, hogy mely borászatok alkalmaznak szőlészeti idénymunkásokat, illetve azt vizsgáltam, hány emberre van szükségük, és milyen hosszú időn át tudják foglalkoztatni őket. Mindez összefüggött a szőlőterület nagyságával és a borászat minőségi vagy mennyiségi beállítottságával. További megválaszolendő kérdés volt, hogy vállalkozón keresztül vagy azok megkerülésével alkalmazzák-e őket, illetve hivatalosan bejelentik-e az alkalmazottakat a munkaügyi hivatalnál vagy sem. A válaszok keresése közben egy rendkívül sokrétű és bonyolult kép rajzolódott ki előttem a Szekszárdi borvidék szőlészeti idénymunkásainak helyzetéről és életéről.

¹ Interjú Heimann Zoltánnal.

² Egy előzetes koncepció megfogalmazásához szerettem volna párhuzamos kutatásokat keresni. Ekkor szembesültem azzal, hogy a néprajzi, antropológiai tanulmányok sorából hiányzik az 1990 után kialakult magyar borvidékek társadalmi szempontú vizsgálata, mely a rendszerváltás utáni társadalmi-gazdasági átalakulás folyamatát követi nyomon borvidékenként vagy országosan. Az elmúlt harminc évben megjelent írárok a borvidékekhez köthető történeti kutatásokkal (pl.: Csoma Zsigmond, Égető Melinda munkái), egy-egy borvidék építészetével, közösségi, szerveződési formáival (pl.: Illés Péter, Muskovics Andrea munkái), a borászatok marketingtevékenységével, a borturizmus szerepével, a bor gasztronómiában betöltött helyzetével vagy éppen a szőlő- és borkultúrával és a hozzá kötődő hagyományok megújulásával (Mód László, Simon András munkái) foglalkoztak. MÓD-SIMON 2017.

A kutatás módszerét tekintve félig strukturált, narratív interjúkat használtam fel, melyeket az elmúlt szűk egy év alatt készítettem a borvidék meghatározó szereplőivel. Kezdetben azokat a nagyborászokat³ kerestem fel, akikkel már eddigi kutatásaim során is kapcsolatban voltam. Az ő információikra támaszkodva jutottam el a borvidék életében jelentős szerepet játszó szőlészeti középvezetőkhez, brigádokat szervező vállalkozókhöz, magukhoz az idénymunkásokhoz és a szőlőeladással foglalkozó kisbirtokosokhoz. A munkavállalás jogi hátterének ismeretéhez, a kiskapuk feltárásához a munkaügyi hivatal munkatársa segítségét is igénybe vettem. Az egymásnak ellenmondó interjúk, véleménykülönbségek révén bontakozott ki az a többoldalú konfliktus, amely megmutatja a mezőgazdaság – a borvidék – munkaerőhiányának okait, érintve mind a szakképzett, mind a szakképzetlen munkaerőt.

A kutatást nehezítette, hogy a Szekszárdi borvidék szőlőmunkásaira vonatkozó kimutatások nincsenek. A munkaügyi hivatal az idénymunkások statisztikai nyilvántartását megyei vagy járási szinten összegzi, amely nem fedi a borvidék, mint földrajzi-gazdasági egység területét. Továbbá a mezőgazdasági szektorban a szőlő- és gyümölcsstermesztés ágazatát gyakran együttesen kezelik, ami nem teszi lehetővé a munkások számának különválasztását. Figyelembe kell venni azt is, hogy a hivatalos szervek csak a bejelentett munkavállalók adatait tudják feltüntetni, a feketén foglalkoztatott alkalmazottak eltűnnek a rendszerben.

További problémákat okozott, hogy a munkaerő szervezésével foglalkozó vállalkozások vezetői nem szívesen osztottak meg olyan információkat, melyek segítségükre vannak a jogszabályok megkerülésében, az adózás csökkentésében, nehogy ezzel kellemetlen helyzetbe hozzák cégüket. A munkavállalókat pedig a munkáltatótól való félelmük tartotta vissza az interjútól több esetben is. A beszélgetések alatt többen kérték, hogy nyilatkozatuk név nélkül jelenjen meg, mely kérésnek eleget tettem. A nehézségek ellenére 14 emberrel, 2–3 órás mélyinterjút tudtam készíteni, melyeket néprajzi-antropológiai módszerrel elemeztem, értékeltem.

1. A TÉMA LEHATÁROLÁSA – A BORVIDÉK BIRTOKSTRUKTÚRÁJA

A Szekszárdi borvidék birtokstruktúrájának⁴ ismerete elengedhetetlen a szőlészeti idénymunkások szerepének a meghatározásához. A szőlőbirtokok nagysága és funkciója meghatározza, hogy szükséges-e az alkalmi munkaerő foglalkoztatása vagy sem.

A 1 hektárig terjedő birtoknagyságokat figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy míg 2007-ben a borvidék területének durván 18,5 %-át tették ki, addig 2019-re már csak 7,8 %-os a részarányuk (1. táblázat)⁵. Ugyanez mondható el a tulajdonosok számának drasztikus csökkenéséről is. Míg 2007-

³ A szekszárdi borásztársadalom részletes kategorizálását lásd: FUKSZ 2014, 551–554. Ez úton szeretnék köszönetet mondani Heimann Zoltánnak, Eszterbauer Jánosnak a kutatás kezdetén nyújtott segítségéért. Interjúpartnereimnek, Czink Jánosnak, Hurtony Szabolcsnak és a többieknek, akik nevét kérésükre nem tüntetem fel. Ezen kívül munkatársamnak, Gyenes Zsuzsannának, a szövegek begépelésében nyújtott segítségéért.

⁴ A Szekszárdi borvidék 2001–2014 közötti részletes birtokstruktúráját, a birtokok nagyságának és százalékos összetételének változását, az itt használatos kifejezések magyarázatát lásd: FUKSZ 2014, 549–551. A borvidék borásztársadalmának kategorizálását, jellemzőit, az itt használatos kifejezések magyarázatát lásd: Uo. 551–554.

⁵ Szeretnék köszönetet mondani a Szekszárdi Hegyközség hegybírójának, Kelemen Erikának, a hegyközség titkárnak, Szikszai Péternek és a Bátaszéki Térségi Hegyközség hegybírójának, dr. Szász-Kiss Szilviának a hegyközségi adatsorok összeállításában nyújtott segítségükért. A statisztikai számolásról tudni kell, hogy a Bátaszéki és a Szekszárdi Hegyközség adatsorait külön-külön lehetett kinyerni a HEGYIR rendszeréből. Az összesítést – a Szekszárdi borvidék teljes területére vonatkozóan – utólag végeztem el. Az adatok a helyrajzi számok és a területhasználók szerint lettek összeállítva, azaz a szőlőt művelők, bérlők száma van feltüntetve, aki nem mindig azonos a terület tulajdonosával. További pontatlanságot okoz, ha egy családon belül a férj és a feleség nevében is van szőlő, mert az növeli a birtokosok számát a statisztikában. Hibaforrással kell számolni akkor is, ha valakinek mind a Szekszárdi, mind a Bátaszéki Hegyközség területén van birtoka. Mivel a személyes adatok (pl.: név) nem adhatóak ki, ezért a felhasználás során két külön birtokosként és két különböző méretű birtokként vannak jelen. Konkrét példa: A Szekszárdi borvidéken valójában három 100 hektárnál nagyobb szőlőbirtok van. Mivel az egyik borászat birtokai megoszlanak a két hegyközség területén, ezért a statisztikában csak 2 db 100 hektár feletti birtok jelenik meg. Mivel a kutatás során általános tendenciákat keresek, eltekintettem ezektől a különbségektől.

ben 2054 db 1 hektárig terjedő birtok volt a borvidéken, addig 2019-re 581 darabra csökkent a számuk. Ehhez az is hozzátartozik, hogy 2007-ben a tulajdonosok 86 %-ának volt a tulajdonában apró szőlőparcella, napjainkban már csak a tulajdonosok 69%-a birtokol családi szőlőt. Ezekon a kisbirtokokon főként családi és baráti fogyasztásra termelnek szőlőt és készítenek bort. Fizetett, alkalmi munkaerőt nem vesznek igénybe, a rokonokkal, barátokkal közösen megoldják a szőlővel kapcsolatos munkákat.

Szekszárdi borvidék	2007*		2014		2018/2019	
	ha db	Összterület hány %-a	ha db	Összterület hány %-a	ha db	Összterület hány %-a
0–0,1**	24,7 355	0,93%	2,6455 27	0,124%	2,4227 33	0,107%
0, 1–1	474,13 1699	17,58%	203,76 644	9,5%	175,2505 548	7,73%
1–5	467,86 233	17,35%	391,54 165	18,2%	401,5058 165	17,71%
5–10	368,66 52	13,67%	251,84 36	11,7%	277,8668 38	12,26%
10–30	610,87 36	22,66%	631,81 40	29,38%	778,2678 46	34,33%
30–100	273,78 7	10,16%	433,7 10	20,16%	421,4306 9	18,59%
100 felett	475,76 3	17,65%	236,6 2	11%	210,1821 2	9,27%
Összesen	2695 ha 2385	100%	2151 ha 930	100%	2266,9268 841	100%

1. táblázat (Forrás: Hegyközségi adatsorok 2007–2018/2019)

Az 1–5 hektár közötti birtoknagyság az a méret, mely mellett egyrészt még szükséges, másrészt még lehetséges főállásban, munkahelyen dolgozni, vagy nyugdíjas tulajdonosa gondozza a szőlőt. Ez a birtokméret a tulajdonosok számának csökkenése ellenére tartotta magát, a borvidék területének 17–18 %-a ebbe a kategóriába tartozik (1. táblázat). A szőlő felhasználása is nagyon változatos. A birtokosok a termés egy részéből bort készítenek saját fogyasztásra, de jut belőle eladásra a szűkebb és tágabb ismeretségi körnek. Ez lehet folyóbor vagy kézi palackozó segítségével elkészített palackos bor is. A termés másik részét szőlőként értékesítik. Ha a szőlőterület egy-egy nagyobb

* A Szekszárdi borvidéken a hegyközségi törvény (1994. CII. tv.) megszületése után 6 hegyközség alakult ki. 2007-ben (2007. CLV. tv.) egy újabb átszervezésnek köszönhetően négy hegyközség összeolvadt Szekszárdi Hegyközség néven, míg a bátai területeket a Bátaszéki Területi Hegyközség integrálta magába. A Szekszárdi borvidéken jelenleg is ez a 2 hegyközség működik.

** A 2007-től hatályos hegyközségi törvény szerint az 1000 m² alatti szőlőterületek tulajdonosa nem minősül szőlészeti termelőnek, tehát neki nem kötelező a hegyközség tagjának lenni (2007. CLV. tv.).

árutermelő borászat szomszédságában van, gyakran előfordul, hogy annak tulajdonosa veszi meg a termést. Ilyenkor figyelembe kell venni azokat az elvárásokat, melyeket a leendő felvásárló támaszt a szőlő minőségével szemben. Két-három hektár felett a tulajdonosnak igénybe kell venni rokonit, vagy külső segítséget az éves szőlészeti munkák során. Ezek általában rövid időre, 2–3 napra szólnak, és fizetésként konkrét napszámban egyeznek meg a dolgozók a tulajdonossal. Egy-egy kisbirtokosnak évek óta kialakult kapcsolatai vannak, tehát ugyanazokkal a munkásokkal, idős emberekkel együtt végzi el a szükséges munkát. Ha egy felvásárló borászatnak különleges igénye van, akkor előfordul, hogy a borászat saját embereit küldi ki a műveletsor elvégzésére. A fizetés szinte kizárólag zsebbe történik, azaz a tulajdonos nem jelenti be hivatalosan a napszámosokat.⁶ Éppen ezért ennek a rétegnek a pontos számát nem lehet meghatározni, tevékenységüket szinte lehetetlen feltérképezni. Az azonban biztos, hogy a munkások egy része a szervezett, szőlős brigádokban dolgozik napi szinten, és hétvégén vagy szabadnapján vállalja el ezeket a plusz munkákat. Másik részük pedig olyan nyugdíjas, akinek a családjában volt/van szőlő.⁷ De mindenképpen olyan segítőt keresnek a kisbirtokosok, akik értenek a szőlőhöz. Összességében elmondható róluk, hogy munkájuk alkalmi jellegű, kiegészítő keresettel, számuk nem haladja meg a 2–3 főt, és nem szerveződnek stabil csoporttá, ezért jelen tanulmányban velük nem foglalkozom.

Az 5 hektáros vagy annál nagyobb szőlőterületet művelők már döntően a piacra termelnek, és általában a család egyik tagjának a mezőgazdaságból származó jövedelem az egyetlen bevételi forrása. A termelők és a birtokok száma (1. táblázat) valamelyest csökkent az elmúlt 15 évben, de ez a birtokszerkezet is stabilan tartotta magát. A tulajdonosok átlagos szőlőterülete 6,9–7,3 hektár körül mozgott, ami mutatja, hogy egy személy eltartásához életképes ez a méret. A tulajdonos östermelőként vagy családi gazdálkodóként vezeti a birtokot. A szőlészeti és borászati munkák nagy részét egyedül csinálja meg, de ekkora birtokon mindenképpen szüksége van kiegészítő munkaerőre az év nagy részében. Anyagi lehetőségeikhez mérten fokozatosan gépesítik vállalkozásukat az emberi munka könnyítésére és kiváltására. Általában a traktoros munkák nagy részét a tulajdonos-gazdálkodók végzik el, és azokat a munkafolyamatokat is, amelyek a minőség szempontjából nagyobb odafigyelést igényelnek (pl. metszés, levelezés, fűrtválogatás).⁸ Szintén a pénzügyi lehetőségektől és a családtagok segítségtől függ, hogy mikor, mennyi időre és hány embert tud/kell alkalmaznia. Egy közel 5 és fél hektáros családi gazdálkodó a nagy szőlészeti munkák alatt (pl. metszés, kapálás, zöldmunkák) hetente 2–3 napra is segítséget hív maga mellé.⁹ Egy férfi napszámot alkalmaz rendszeresen, aki a munka jellegétől és saját teherbírásától függően napi 4–6 órát dolgozik. Sokszor előfordul, hogy a kialakított napszám mellé fizetségképpen ételmezt és/vagy bort, pálinkát is ad számára. Segítője hivatalosan nincs bejelentve, így munkaügyi ellenőrzéskor rokonsági körükhöz tartozóként nevezi meg a munkáltatót. A tulajdonosnak évi pár alkalommal (pl.: szőlőkapálás) 3–4 fős brigád segítségét is igénybe kell vennie. Ezek az emberek összeszokott kis csapatokat alkotnak, akik a borvidék egy-egy településéről érkeznek. Gyakorlatilag ugyanazokról az emberekről van szó, mint akik az 1–5 hektáros birtokokon is besegítenek. Munkajogi helyzetük is hasonló. Mivel éves foglalkoztatásuk alkalmi jellegű, így mind az ő, mind a tulajdonos érdeke, hogy feketén dolgozzanak. Jelen tanulmányban velük – mint kis csoportokat alkotó, vagy mint egy-egy nagy szőlősbrigád részeként dolgozó szőlészeti idénymunkások – foglalkozom, de hétvégi, alkalmi munkájukkal nem.

A Szekszárdi borvidéken a 10 hektár feletti szőlőterületek (1. táblázat) az olyan közép- és nagyborászatok tulajdonában vannak, akik a regionális, országos kereteket túlnőve a nemzetközi borpiacon szereztek hírnevet maguknak. Ha kiemeljük és összesítjük a 10 hektár feletti birtokokat, akkor látszik, hogy 2007-ben a borvidék területének 50, míg 2019-elején már 62 % tartozott ebbe a kate-

⁶ Interjú egy szőlőbirtokos kistermelővel. Kérésére nevét nem tüntetem fel. Innentől: SZT.

⁷ Interjú egy alkalmi (egyszerűsített) munkavállalóval. Kérésére nevét nem tüntetem fel. Innentől: EM

⁸ A szőlőmunkák éves beosztását a 4.2-es fejezet részletezi.

⁹ Interjú egy középborással. Kérésére nevét nem tüntetem fel. Innentől: K.

góriába. Az elmúlt 30 év lassú, de fokozatos birtokkoncentrációja magával hozta a szőlőmunkások rétegének folyamatos változását is.¹⁰

A 10 hektár feletti nagybirtokokon alakult ki az a vállalkozói – egyszerűsített foglalkoztatási forma, mely lehetővé teszi az idénymunkások foglalkoztatását, és napjainkban is meghatározza a borvidék munkastruktúráját. Jelenleg a 2–3 hektár feletti szőlőbirtokokat az általam szőlészeti idénymunkásoknak nevezett csoport tagjai művelik meg, vagy alkalmanként besegítenek egy-egy munkafolyamatba. A munka hossza és jellege határozza meg a bejelentéssel vagy feketén történő foglalkoztatásukat. Az elmúlt évek – gazdasági-társadalmi – változásának hatására a csoportok nagysága, szervezetsége átalakult, a munkavezető személye és pozíciója is változott, azonban a szőlészeti munkavállalók egyszerűsített foglalkoztatási formája stabilan tartotta magát. Ennek oka, hogy az egyszerűsített – vagy régi nevén alkalmi – foglalkoztatás egy törvényesen legalizált munkajogi fogalomként és kategóriává vált 1997 óta.¹¹ Jelen tanulmány ezzel a társadalmi réteggel foglalkozik.

2. A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐ ÁTMENETI FORMA

A II. világháborút követően a kialakuló tsz-ek és állami gazdaságok nem sajátították ki az összes szőlőterületet a borvidéken. A korszakban mindvégig magas maradt a családi művelésben lévő szőlők, zártkertek¹² aránya.¹³ A szocializmus évei alatt a szekszárdi domboldalakat szívesen művelték a családok. A leadott szőlő révén olyan extra bevételhez jutottak, mely életszínvonaluk emelését segítette elő. Tsz-tagok révén pedig szőlőjüket eladása is kedvező áron történt.

Napjainkra a borászatokban működő munkaszervezet alapja – értve itt a szőlészeti munkákat – a rendszerváltozás utáni években bekövetkezett változások hatására alakult ki. Ennek folyamata a Szekszárdi Állami Gazdaság (innen: SZÁG) átalakulásával jól példázható. A cég történetében bekövetkezett munkaszervezeti átalakulás és a példájukon keresztül megfogalmazott megállapítások általános érvényűek az egész borvidéken. Ezt az időközben több borászatra is kiterjedő kutatás is megerősítette.

A '90-es évek első felének legfontosabb állami feladata volt, hogy megteremtse azokat a törvényi feltételeket, melyek elősegítették a magyar gazdaság kapitalista jellegű átállását.¹⁴ A jogi háttér megteremtése természetesen nem jelentette azonnal a társadalmi változások megszületését. A pincészet megmaradását, fejlődését a külföldi (német) tőkebefektetésnek köszönhetette. A báró Twickel család a privatizáció során 1993-ban vette meg a SZÁG utódját, az állami tulajdonban lévő Szekszárdi Mezőgazdasági Részvénytársaságot¹⁵ a hozzá tartozó szőlő-, szántóterületekkel, gyümölcsösökkel és erdőkkel együtt. Az előállított bort Liszt Pincészet¹⁶ néven vezették be a piacra. A tulajdonosváltást követően elkezdődtek a leépítések. A régi állami gazdaság dolgozói létszámát fokozatosan csökkentették. A cég megpróbálta racionalizálni kiadásait, és mivel az alkalmazottak után járó terhek magasak voltak, új, számukra olcsóbb, kedvezőbb lehetőségeket kerestek. Ennek az igénynek megfelelt a szocialista időszakból visszamaradt foglalkoztatási forma, jelesen az állami

¹⁰ Jelen tanulmányban nem részletezem az 1990 előtti szőlőmunkások rétegét. Gazdasági-társadalmi helyzetükkel és jelentőségükkel az átmenet (1990–1996) éveiben foglalkozom, amikor a szőlészeti idénymunkások helyzetének megértéséhez nélkülözhetlenné vált.

¹¹ 1997. évi LXXIV. tv. „Az alkalmi munkavállalói könyvvél történő foglalkoztatásról” és 2010. évi LXXV. tv. „Az egyszerűsített foglalkoztatásról”.

¹² Az országban elsőként Szekszárdon alakították ki zártkerteket 1963-ban. Valószínűleg a borvidék adottsága is hozzájárult ehhez, ugyanis a szétaprózódott, domboldalok lejtőin elhelyezkedő szőlőterületeket célszerűbb és hatékonyabb volt családi művelésben tartani. Interjú Vesztergombi Ferencsel és Mészáros Pállal.

¹³ Az 1987-ben Tolna megye szőlőterületeinek 47,2 %-át kistermelők (családok) művelték meg. Ebből a területek 29,6 %-a a kisegítő és egyéni gazdaságok kategóriájába (háztáji) tartozott, 17,6 %-át pedig a termelőszövetkezetek műveltették meg, szintén háztáji birtokként. KSH 1989, 8–9.

¹⁴ Lásd privatizációs törvények (1992. XLIV. tv., LIII. tv. és LIV. tv.), földtörvény (1994. LV. tv.), hegyközségi törvény (1994. CII. tv.).

¹⁵ Mely idővel Szekszárdi Mezőgazdasági Zrt-vé alakult.

¹⁶ A Liszt Pincészet 2010-ben kivált az SZM Zrt-ből, és az új tulajdonos neve után Twickel Szőlőbirtok Kft. lett.

gazdaság szőlőterületeinek családok által történő megműveltetése. Így ez a rendszer tovább élt. A Szekszárdi Mezőgazdasági Zrt. (innen: SZM Zrt.) bátaszéki szőlőjét (100 hektár) szinte kizárólag bátaszéki családokkal művelte meg. A főállású traktorosok mellett nem volt szükséges állandó munkaerőt alkalmazni a bátaszéki telephely szőlőiben. A '90-es években és a 2000-es évek elején, Bátaszéken mintegy 80–120 család jelentkezett évente szőlőbérleményért. Az SZM Zrt. vezető beosztású dolgozói (kertészmérnökök és agrártechnikusok) minden év januárjában állapodtak meg a családokkal az éves feltételekről. A jelentkezők nagy száma miatt még válogatni is tudtak a családok között.¹⁷ A szorgalmasabb, ügyesebb jelentkezőkkel kötöttek szerződést, akik nem hanyagolták el a szőlőt. A bérbe adott területeket teljes állás (heti 40 óra munka) mellett dolgozták meg az egyes családok. A bérlők lehettek akár a cég (SZM Zrt.), akár más munkahelyek dolgozói. „A munka után délután 3-kor már kint voltak a szőlőben, és hétvégén is. Szombat-vasárnap rezgett a határ.”¹⁸

Munkahely mellett általában 1–2 hektár szőlő művelését vállalta el egy család. A SZM Zrt. részéről szigorúan meg volt határozva, hogy milyen módszerrel, hogyan kell művelni a szőlőt. Ehhez a SZM Zrt. szőlész szakemberei minden évben egy technológiai előírást készítettek, illetve feladatok közé tartozott a szőlő éves munkálatainak ellenőrzése. E mellett a permetezést, a gépi munkát is a szőlészet szolgáltatta a bérlőknek. Az elvárt, standard minőség meghatározása mellett is a '90-es évek szőlőtermelése még a mennyiségi termelésről szólt. Az elmúlt 50 év termelési hagyományait fokozatosan, lassan vetkőzte le a borvidék. De természetesen ez a mennyiség már nem a szocialista nagyüzem által termelt minőséget jelentette, hanem egy magasabb kategóriát, hiszen már maga a tulajdonosváltás is egy erőteljes szemléletváltással, szőlészeti- és borászati technológiafejlesztéssel járt együtt.

Mindezeket figyelembe véve – plusz a szőlőfelvásárlási átlagárak ismeretében – alakították ki minden évben a családoknak fizetendő összeget. A szüretet eleinte maguk a családok intézték el, rokonokkal, barátokkal. A szőlészeti vezetők koordinálták, melyik napon, mely családok szüretelnek. Egyrészt figyelembe kellett venni a fajták érettségét, másrészt a feldolgozandó szőlő napi mennyiségét ésszerűen kellett elosztani. A pénzügyi elszámolásra a szüret után került sor.

Gyakorlati szempontból a rendszer hasonlított a háztáji műveléshez, de jogi szempontból mindig alkalmazkodni kellett a hatályban lévő jogszabályokhoz. A rendszerváltást követően a családokkal kötött szerződések még *bérelti szerződésnek* minősültek. Erre lehetőséget adott az 1995-ös törvényben megfogalmazott östermelői kategória.¹⁹ A bérlő családok (szülőpár és estenként felnőtt korú gyerekek) kiváltották az östermelői igazolványt (östermelökké váltak), és ennek segítségével tudták megtermelt szőlőjüket értékesíteni.

A '90-es évek legvégén megváltozott a megállapodás jogi kerete. Innentől kezdve, hogy a föld bérbeadását²⁰ elkerüljék, *részes művelési szerződést* kötöttek a családokkal. A gyakorlati rendszeren ez lényegében nem változtatott, ugyanazok a feltételek maradtak, mint a bérelti szerződés esetében. A részes művelés szerint a megtermelt szőlő 20–30%-a a részes művelőt, míg 70–80%-a a földtulajdonost illette meg. A százalékok változása a szőlő fajtájától és a művelés intenzitásától függött. A megállapodás kiterjedt arra is, hogy mennyi lesz az östermelők szőlőrészének felvásárlási ára, ugyanis a családok saját részüket az SZM Zrt-nek adták el. A bevételek alakulása változó volt. A '90-es években 150–170 ezer, míg a 2000-es évek elején 250–300 ezer forint tiszta jövedelemre számíthatott egy család 1 hektár megművelt szőlő után. „Valójában jövedelemkiegészítés volt nekik

¹⁷ Interjú Hurtony Szabolccsal. Hurtony Szabolcs a Szekszárdi Mezőgazdasági Részvénytársaság szőlészeti telepvezető helyettese, majd vezetője volt 1999–2009 között.

¹⁸ Interjú Czink Jánossal. Czink János kertészmérnök 1972-ben kezdett a SZÁG-nál mint kertészeti, majd szőlészeti vezető. A cégtől 2001-ben vált meg. Ekkor szőlészeti vállalkozást alapított, melyet 2019-ig vezetett munkatársával, Kaposi Jánossal együtt. Czink János a Szekszárdi borvidék egyik meghatározó szőlészeti-gazdasági szakembere.

¹⁹ Jogi kereteit a személyi jövedelemadóról szóló törvény (1995. CXVII. tv.) teremtette meg.

²⁰ Az 1994-es földtörvény (1994. LV. tv.) már kimondta, hogy bérelt földet tovább bérbe adni nem lehet. Valójában a törvény ellenőrzésének és betartatásának ideje a '90-es évek végére esett. Gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a Liszt Pincészet az SZM Zrt-től bérelt földjeit nem adhatta tovább bérbe a családi szőlőműveseknek.

*a szőlő, megélni nem lehetett belőle.*²¹ Mivel egy összegben fizetett a cég, a családoknak megérte az extra munka. Ezzel a formával mindkét fél elégedett volt. A családtagok őstermelői státuszuk révén adómentes jövedelemhez²² jutottak, míg az SZM Zrt. az őstermelőnek kifizetett összegből vissza tudta igényelni az ún. kompenzációs felárat, azaz az összeg 12%-át.²³

3. A VÁLLALKOZÓI RENDSZER KIALAKULÁSA A SZŐLÉSZETI IDÉNYMUNKÁKBAN

Napjainkban a szőlőterületek megművelését végző vállalkozói rendszer kialakulását több együttes tényező is befolyásolta. Valójában nem egyik napról a másikra tértek át a borászatok erre a foglalkoztatási formára, hanem lassú folyamat eredményeként alakult át a rendszer, és évekig párhuzamosan működött mellette más gazdasági formáció is.

Egy olyan nagy cégnek, mint az SZM Zrt., melynek szőlőbirtokai mellett óriási szántói, erdői és gyümölcsösei voltak, a tulajdonosváltás után bekövetkezett leépítések miatti munkaerőhiányt pótolni kellett. A '90-es évek elején a főállású alkalmazottak, családi bérlők mellett megjelentek a munkaszerződéssel dolgozó brigádok is. Már ekkor kezdett körvonalazódni, hogy a különböző munkacsoportokban ki rátermett annyira, hogy a koordinációs, vezetői feladatokat el tudta látni. Őket már ekkor brigádvezetőknek nevezték ki. Ezzel együtt járt az is, hogy a munkába járáshoz saját autóját használta, és másik 3–4 munkatársát is ő szállította, melyért külön kilométerpénzt és magasabb bért kapott. Jogi szempontból azonban még ugyanolyan helyzetben volt, mint a többiek. A cég minden egyes munkavállalóval személyre szóló heti szerződést kötött. Így a mezőgazdasági dömpingmunkák idején volt, hogy hetente 40–50, vagy még több szerződést is meg kellett írni, alá kellett íratni.²⁴ Ennek adminisztratív tarthatatlansága arra sarkallta az SZM Zrt. vezetőségét, hogy új megoldást keressen. Az 1995-ös személyi jövedelemadóról szóló törvény megteremtette a vállalkozások megalapításának lehetőségét. Bár más gazdasági szektorban gyorsan elterjedt, a mezőgazdaságban kevésbé volt jellemző a vállalkozás. Mégis ez a formáció bizonyult a legjobb megoldásnak. 1995 után lassan megszülettek azok a vállalkozások, melyeknek kifejezetten a mezőgazdasági munkaerő szervezése volt a fő profiljuk. Az SZM Zrt. történetében így azokból az emberekből lettek az első vállalkozók, akik már előtte is kiemelt pozícióban (brigádvezető) voltak.²⁵ Ezzel párhuzamosan a cég vezetése is azt szorgalmazta, *„hogy egyben adjanak ki nagy területet, mint sok kis területet sok kis családnak.”*²⁶ Ez a családi részesművelés fokozatos leépítését jelentette.

A vállalkozások pozícióját, tartós megmaradását más körülmények együttes jelenléte is elősegítette. Az egyik legfontosabb gazdasági tényező az volt, hogy a '90-es évek második felében megindultak a szőlőtelepítések a Szekszárdi borvidéken. A régi, idős ültetvények kivágásra kerültek, és új fajtákat telepítettek. A fajtaösszetétel már tudatos válogatás eredménye volt, mely megfelelt mind a borászat, mind a borvidék, mind a törvényi előírások kívánalmainak. A telepítések munkálatait (támrendszer kiépítése, telepítés, fiatal szőlő gondozása) nem lehetett bérlő családokra bízni,

²¹ Interjú Czink Jánossal.

²² Az őstermelők adózási lehetőségei között szerepelt az alanyi adómentesség, hogyha az őstermelő éves bevétele nem érte el az adott adóévben meghatározott összeget. A 2000-es évek elején ez évi 250 ezer Ft volt. Ennél alacsonyabb összeg nem számított adóköteles jövedelemnek, így az őstermelőnek nem kellett bevallást készítenie. Természetesen a szerződések megkötésénél és a kifizetett összegeknél figyelni kellett arra, hogy az őstermelő ne lépje át a 250 ezer Ft-ot. Ezért egy családon belül gyakran a férj és a feleség is kiváltotta az őstermelői igazolványt, ezáltal megosztott a szőlő után járó bevétel.

²³ Az általános forgalmi adóról szóló törvény (1992. LXXIV. és 2007. CXXVII. tv.) értelmében a mezőgazdasági tevékenységet folytató adóalany ún. kompenzációs rendszer szerint adózhat, ha a törvényben leírt feltételeknek megfelel. Az SZM Zrt. számára ez azt jelentette, hogy ha kistermelőtől (őstermelő is annak számít) vásárolta meg a szőlőt, akkor a vásárlás értékének 12 %-át, a kompenzációs felárat vissza tudta igényelni. Ha pl. az őstermelőtől – aki egyébként az SZM Zrt. saját bérlője volt – 100 ezer forintért megvette a szőlőt, 12 %-át az adóév végén vissza tudta igényelni. Így gyakorlatilag csak 88 ezer Ft-ba került a szőlő a borászatnak.

²⁴ Interjú Czink Jánossal.

²⁵ Interjú egy vállalkozó brigádvezetővel. Kérésére nevét nem tüntetem fel. Innentől: VB1.

²⁶ Interjú egy vállalkozó brigádvezetővel. Kérésére nevét nem tüntetem fel. Innentől: VB2.

hiszen 3–4 évbe tellett, mire az új szőlő termőre fordult. Ráadásul az új ültetvények munkaigényesebbek voltak. A borászatok minőségi bortermelés felé való elmozdulása minőségi szőlőtermelést, precíz szőlészeti technológiát várt el a szakemberektől is. A megnövekedett területek ellátását, a minőségi elvárásokat már nem lehetett családi rendszerben megoldani.

A változásokkal párhuzamosan a családi részesművelők száma is drasztikusan csökkent. A 2000-es évek elején a bátaszéki szőlők 100 hektárjának megművelésére már csak körülbelül 50 család jelentkezett.²⁷ Ennek oka az adott generáció kiöregedésével magyarázható. A tsz-ekben dolgozó aktív korúak, ha tehették, megmaradtak a mezőgazdasági szektorban, az utódcégek kötelékében, és még szőlőt is sokan vállaltak a munka mellett. Nyugdíjas éveikben is fenntartották ezt a lehetőséget mint kereset kiegészítést, amíg egészségük, fizikai állapotuk engedte. A fiatalabb generáció azonban nem érdeklődött a mezőgazdasági munka után. A 2000-es évek elején a bérlői-vállalkozói művelésben lévő szőlők arány 30–70%-os arányúvá változott. Innentől kezdve hiányuk érezhetővé vált, és családi rendszer lassú felszámolódását hozta magával.

A rendszer fenntartását egyéb gazdasági tényezők is hátráltatták. Az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó Magyarország mezőgazdaságát már a tervezetek és megbeszélések időszakában is rendszeres pénzügyi támogatásokkal segítette az Unió.²⁸ A pályázatok elszámolásánál, illetve az állami támogatások megvalósításánál a borászatoknak szükségük volt a cégek által kiadott számlákra, melyeket a családi bérlők nem, a vállalkozók viszont teljesíteni tudtak.

A részesművelés egyéb adminisztratív gondokat is okozott. A hegyközség megerősödésével,²⁹ az aktuális törvények betartatásának, köztük a szőlő származási papírjainak is egyre nagyobb jelentősége lett. A családi bérlők esete különleges volt. Gyakorlatilag a részes bérlésben művelt szőlőbirtok az SZM Zrt. tulajdona volt, így a családok hivatalosan nem tudták bizonyítani, hogy az átadott szőlő honnan származott. Ennek elfogadott módja egy adásvételi szerződés megírása lett volna az SZM Zrt. és a család között, de a részes művelési szerződéssel éppen a bérlést és a szőlő pénzen történő eladását próbálták elkerülni. Nyilvánvalóan ezek jogi és adminisztratív problémát jelentettek, de hosszú távon nem volt fenntartható minden évben a hegyközség jóindulatára hagyatkozni és „megharcolni” a szőlő származási papírjaiért.

Ez mind egybevágott az SZM Zrt. igényével is. Az alkalmazottak folyamatos létszámcsökkentése mellett egyre több munkát szerveztek ki a vállalkozóknak. Összességében a cég is támogatta a vállalkozók és brigádjaik megjelenését. Az SZM Zrt. (azon belül a Liszt Pincészet) azon borászatok közé tartozott, akik elsőként kötötték meg a vállalkozókkal a szerződéseket.

4.1. A VÁLLALKOZÓI RENDSZER STABILIZÁLÓDÁSA ÉS AZ EGYSZERŰSÍTETT FOGLALKOZTATÁS

A kutatás kezdetekor számomra az egyik legmeglepőbb megállapítás volt, hogy napjainkban minden borászat – melyeknek méretéből adódóan szükségük van nagyszámú szőlőmunkásra, vállalkozókra – általában nem egy, hanem 2–3 vállalkozóval köt éves szerződést a szőlőmunkákra. Egyrészt ennek okát szerettem volna megérteni és feltárni, másrészt fontosnak éreztem megismerni a brigádok felépítését, egymáshoz való viszonyát. Az interjúk alatt rájöttem, hogy valójában ugyanaz a 10–12, nagy létszámú, de instabil és 6–8, kisebb létszámú, de stabil csapatot mozgató vállalkozó szervezi és szolgáltatja a szőlészeti munkákat a Szekszárdi borvidéken.

Bizonyos – főként jogi és adminisztratív hasonlóság – fennáll a kétféle formáció között, azonban alapvető eltérések vannak a csapatok szervezettsége, munkaminősége között, méghozzá a kis

²⁷ Interjú Hurtony Szabolccsal.

²⁸ A borászatot mint ágazatot érintő egyéni feltételek részletezése nem témája jelen tanulmánynak.

²⁹ Már nemcsak társadalmi funkciójuk volt, hanem a törvények betartását ellenőrző hivatallá lépett elő.

csapatok javára. Ennek megértése tulajdonképpen együtt jár az elmúlt harminc évben a borvidéken bekövetkezett munkaerő változásnak a megismerésével. A folyamatok lényegi feltárására az SZM Zrt. példája szintén felhasználható.

Az első vállalkozói szerződést a cég részéről Czink János igazgatóhelyettes kötötte egy szedresi vállalkozóval 1996-ban, aki előtte már az SZM Zrt. alkalmazásában állt munkaszerződéssel. Az elkövetkező 7–8 évben csak a borászat volt munkásaiból 6–7 brigád is szerveződött,³⁰ de a szőlőtelepítések és a megnövekedett szőlőterületek megművelése miatt munkájuk nélkülözhetetlenné vált a szekszárdi borászatok számára a 2000-es években. A több brigád megjelenése kedvezett a cégeknek. A piacon kialakuló munkaerőhiány következtében sem tudták felverni az árakat, mert konkurenciát teremtettek egymásnak.

Az első években napi elszámolással történt a fizetés, tehát ahány embert hozott a vállalkozó, annyiszor kapta meg az emberek után járó összeget. Ez egyfajta *napszám* volt. Természetesen a borászatok akkor is elvártak bizonyos munkatempót. Adott volt, hogy egy szőlőterületen, egy munkafolyamatra hány napra és hány emberre van szükség. A vállalkozók e kalkulációk alapján próbálták összeszedni csapataikat. Mivel a szervezést és a brigádok helyszínre juttatását a vállalkozó koordinálta, az ő napi bére természetesen magasabb volt a többiekénél. Ebben a formában viszont a vállalkozó nem mehetett el leellenőrizni másik brigádját, hiszen ő is be volt jelentve napszámra.³¹

A 2000-es évek elején átalakult a rendszer, és a napszámbér *teljesítménybérére* változott. A munkáltató részéről ennek egyik oka az volt, hogy magát a vállalkozót is szerették volna érdekeltté tenni a munkában. Az SZM Zrt.-nél Hurtony Szabolcs és kollégái dolgozták ki a teljesítménybérezés rendszerét. Feltérképezték, hogy birtokrészenként, milyen fajta és hány darab szőlőtőke van. Felmérték – a szőlő fajtájától és a belőle készített bor minőségétől függően – milyen munkafolyamatot kell elvégezni az adott területen. Végül kiszámolták az egy szőlőtőke után járó munkafolyamat értékét. A vállalkozóval a szerződést egy évre kötötték, és általában 20–30 hektár területet kapott egy brigád. Így a metszéstől a szüretig minden munkafolyamatot ugyanaz a csapat látott el. A szőlészetek (közép)vezetői megpróbálták figyelni arra, hogy az adott vállalkozó ugyanazt a területet művelje meg a következő évben is, feltéve, ha elégedettek voltak a munkájukkal. Arra is figyelni kellett, hogy a legrosszabb helyen fekvő területeket ne csak egy brigád kapja meg, hanem több felé osszák el. A munka minősége a brigádnak is érdekében állt, egyrészt a szerződés miatt, másrészt a szőlő olyan növény, ha művelésének egy munkafázisa kimaradt, a következő évben pótolni kellett.³²

Végeredményben a borászatok mind a minőségi, mind mennyiségi elvárásait megfogalmazták a vállalkozók (és a brigádok) felé. Gyakorlatilag a vállalkozók a munkavégzés folyamatáért voltak felelősek saját embereiken (brigádjaikon) keresztül. A szőlészet szakmai ismerete és felügyelete nem az ő felelősségük volt. Ennek ellenére elmondható, hogy azok a vállalkozók, akik már 15–25 évet ledolgoztak a szőlészeti szektorban, nemcsak a munkafolyamatokkal voltak tisztában, hanem szőlészeti alapismeretekkel is rendelkeztek. Ha a mindennapi munka során problémát észleltek a tőkék között, jelezték a borászaton belül kijelölt embernek. „*Azt tudom jelezni, hogy lisztharmatos, beteg a szőlő, vagy valami érte a szőlőt, vagy a traktoros kivitte az oszlopot. Hogy mikor kell permetezni, mivel, mennyivel, azt én nem csinálom. Ezért kell a szakmai felügyelő, aki tanulta.*”³³

A borvidék nagyobb cégeinél külön ember felel a borászati és a szőlészeti munkákért. Az utóbbiért felelős személy lehet akár középfokú végzettségű szőlész technikus vagy felsőfokú végzettségű agrárszakember. Az elmúlt harminc évben egyre kevesebb technikust találni a borvidéken. Ennek oka, hogy általában a cégek saját állandó munkatársaik közül emelnek ki egy-egy fizikai dolgozót erre a pozícióra. Ebben az esetben a szakmai tapasztalat mellett munkafelügyelői szerepe válik fontossá,

³⁰ Interjú Czink Jánossal.

³¹ Interjú VB1-el.

³² Interjú Czink Jánossal, Hurtony Szabolccsal és egy vállalkozó munkafelügyelővel (innenről: VM1). Kérésére nevét nem tüntetem fel.

³³ Interjú VB1-el.

tehát személye egy kapocs a vállalkozó és a borászat között. Segít az emberek szállításában, koordinálja a csapatokat, ellenőrzi az elvégzett munka minőségét. Figyel arra, hogy a borászatok éves szőlészeti tervei gond nélkül megvalósuljanak.³⁴ Mindeközben a szőlészeti szaktudást egy felsőfokú végzettségű agrárszakember biztosítja a borászat részéről, aki lehet akár a borászatot elindító tulajdonos fia (diplomás szőlész-borász), vagy egy külön erre a pozícióra felvett külsős szakember.

Több okkal is magyarázható, hogy az elmúlt húsz évben a vállalkozói foglalkoztatási forma fenntartotta magát, sőt napjainkban is ez határozza meg a munkaerő jellegét a szőlészetekben.

A borvidék megnövekedett szőlőterületeinek megművelése sok alkalmazottat kívánt. A vállalkozók gyakorlati hozzáállása, hozzáértése tehermentesíti a borászatokat az emberi konfliktusoktól és az adminisztrációs gondoktól. A velük kötött szerződés értelmében a vállalkozó hozza a munkásokat, így minden felelősség őt terhel. Ő felel a munkások bejelentéséért (munkaügyi és adózási vonzataiért), munkavédelmi oktatásáért, a munkavállalót ért balesetekért. Ők biztosítják a szőlészeti kézimunkához szükséges gépeket (ágvágó fűrész, motoros láncfűrész, fűkasza, gyomirtó berendezés). A leggyakrabban használt eszközöket – mint a metszőollót és a kesztyűt – a brigádok többségénél mindenki magának biztosítja. Ez gyakorlatilag napjainkban is így van.

A vállalkozás elindításakor a beruházási költségek magasak voltak. Legelőször autót kellett vásárolni, hogy a munkások szállítását megoldják. Ebben az időben terjedtek el körükben a 9 személyes Barkas-ok, amivel akár 10–15 embert is szállítottak, míg anyagi helyzetük nem engedett jobb munkakörülményeket. Mások két autóval kezdték meg a vállalkozást, például egy – csak erre a célra fenntartott – Zsigulival és a család saját autójával.³⁵ Természetesen idővel (és a bevétel gyarapodásával) újabb autókra és mikrobuszokra cserélték le a régi járműveket. Mivel ezek szükséges munkaeszköznek számítanak – fenntartásuk, szervizelésük a vállalkozó feladata –, általában használtak veszik őket és csak annyit költenek rá, amennyi szükséges. Ezek a járművek már nem keverednek a családi autókkal, külön kezelik őket. Ha egy vállalkozó több autóval hordja az embereket, neki kell gondoskodni a másik sofőrrel is. Egy olyan megbízható embert kell találnia, aki vállalja a mindennapi, pontos munkába járást. Előfordul, hogy a vállalkozó feleségéből vagy később fiából lesz sofőr.³⁶ Kisebb brigádok esetén (4–5 személyes) a saját családi autó használata megmaradt.³⁷ Szintén lehetséges megoldás – ha egy nagy szőlőterülettel rendelkező borászat sok munkaerőt kíván –, hogy a borászat saját tulajdonában levő 21 személyes kisbuszával szállítja a munka helyszínére a vállalkozón keresztül foglalkoztatott munkaerőt. Ilyenkor a borászat egyik alkalmazottja (középvezető, munkafelügyelő) vezeti a kisbuszt, míg a vállalkozó hozza a többi embert saját mikrobuszával.³⁸ Több esetben előfordul, hogy a dolgozók a szőlészet-borászat céges autójával járnak munkába. Ilyenkor is a borászat alkalmazottja vezeti az autót, és a szőlőmunkások sem a vállalkozón, hanem a borászaton keresztül állnak alkalmazásban.³⁹

Bármelyik megoldást választják a cégek – melynek okát később részletezem –, minden esetben érvényes, hogy az üzemanyag költségét a borászatok térítik meg egy külön elszámolásban.⁴⁰

Az újonnan belépőket a vállalkozó vagy a borászati munkavezető tanítja be az aktuális munkafolyamatra. A vállalkozónak jól kell ismernie emberei képességét, fizikai állapotát, hogy tisztában legyen vele, kitől mit és mennyit várhat el. Vannak részmunkák, amikor meg kell érteni a munkafolyamat lényegét, vagy át kell látni, hogy egy adott borászat miért úgy szeretné kialakítani a szőlő

³⁴ Interjú VM1-el, M1-el és M2-vel.

³⁵ Interjú VB1-el.

³⁶ Uo.

³⁷ Interjú VB2-vel.

³⁸ Interjú M2-vel.

³⁹ Ennek módjáról később szó lesz. Interjú M1-el.

⁴⁰ Interjú M1-el, M2-vel és VM1-el.

formáját. Ilyen munka a metszés. „Például az előmetszés, amit 18 éve ugyanaz az ember lát el”⁴¹ egy brigádban. Lényegében „a szőlő metszésénél az előmetsző a sor elején halad, az őt követő húzók meg csak húzzák lefelé és pucolják ki az ágakat.”⁴² „Nekem is kellett majdnem három év, mire mindenbe beletanultam. Nem lehet ezt megtanulni gyorsan, mert sok formája van. Mindig szólni kell, ha új munkafolyamathoz érünk. Vagy egy idősebb dolgozó, vagy a vállalkozó tanítja meg.”⁴³ Nem lehet mindenkire rábízni minden munkafolyamatot. Ha borászat munkatársa elégedetlen a minőséggel, szóvá teszi mind az adott munkásnak, mind a vállalkozónak. De a probléma megoldása utóbbira vár. „Volt már ilyen, annak mondták, hogy nem kell tovább maradni.”⁴⁴ Ha a betanítás a későbbiekben is sikertelen, a vállalkozó más munkára osztja be a munkavállalót, ha tudja (pl.: fűnyírás, partoldal tisztítás, szőlőtelepítés), vagy időszakosan felhagy alkalmazásával.⁴⁵

Érdekes végigkövetni a munkavállalókat érintő törvényi változásokat, melyek kialakították a ma is fennálló alkalmazási kereteket. Az „egyszerűsített foglalkoztatás” vagy korábbi nevén „alkalmi munkavállalás” törvényesen 1997 óta⁴⁶ létezik. A kormányzat nem titkolt célja volt, hogy a leginkább érintett területeken – mezőgazdasági és turisztikai idénymunkák, egyéb alkalmi munkák (erdészet, építőipar, stb.) – felszámolja a feketén történő foglalkoztatást. Ezt a közterhek csökkentésével és az adminisztráció egyszerűsítésével próbálták megvalósítani. Ennek ellenére elterjedése csak a szabályozás többszöri módosítása után következett be a 2000-es évek elején.⁴⁷

Az interjúk során azonban körvonalazódott pár kiskapu, melyet a vállalkozók kénytelenek alkalmazni a saját gazdaságosságuk érdekében. Mivel ezek gyakran a szürke vagy a fekete gazdaság szektorába tartoztak, nyilvánvalóan nem szívesen beszéltek róluk. Feltételezésem szerint a lehetőségeknek csak kis részéről – a legközismertebbekről – ejtettek szót, míg sok egyéb lehetőséget elhallgattak.

A munkaerő-közvetítéssel foglalkozó mezőgazdasági vállalkozások a kezdetektől fogva egyszerűsített foglalkoztatással alkalmazták a szőlészeti idénymunkásokat. A törvény változásának köszönhetően a mezőgazdasági idénymunkák esetében a munkaviszony időtartama – amit ugyanannál a vállalkozónál tölthet el a munkavállaló – 90 nappól 120 napra nőtt. Ehhez hozzá tartozik az is, hogy a munkavállaló éves munkanapjainak számát nem korlátozták, akár egész évben dolgozhatott, csak más céghez kellett szerződnie. Ha figyelembe vesszük, hogy egy év körülbelül 250/255 munkanapból áll, akkor látjuk, hogy maximum fél évet tölthet el a szőlőmunkás egy naptári évben egy munkahelyen. Természetesen a vállalkozók nem szívesen engedik el munkásaikat. A rendszer kiállítására több lehetőség is kínálkozott. Ha például egy családon belül két vállalkozást (férj-feleség, szülő-gyerek) is beregisztráltak, akkor a munkást papíron átvette a másik vállalkozó, és újra indult a 120 nap. A másik lehetőség, hogy nem jelentették be az alkalmazottat és így nem lépték át az éves keretet. Az ezzel járó kockázatot – a munkaügyi ellenőrzések során kiutalt büntetés kifizetését – a vállalkozó vállalja, nem a borászat. „XY a vállalkozó, neki kellene a napi bejelentést csinálnia. Mi nem foglalkozunk vele, mert minket véd egy szerződés. Ha nem jelenti be, akkor a saját bőrét viszi a vásárra, ha kapunk egy ellenőrzést. Ez már az ő felelőssége.”⁴⁸

Az egyszerűsített foglalkoztatás nagy előnye a vállalkozók számára, hogy nem kell az összes járu-

⁴¹ Interjú M1-el.

⁴² Uo.

⁴³ Interjú egy egyszerűsített munkavállalóval. Kérésére nevét nem tüntetem fel. Innentől: EM.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Interjú M1-el.

⁴⁶ 1997. évi LXXIV. törvény az alkalmi munkavállalói könyvvel történő foglalkoztatásról szolt. Ezt írta felül a 2010. évi LXXV. tv. „Egyszerűsített foglalkoztatásról szóló törvény” néven, mely jelenleg is hatályos.

⁴⁷ 2002-ben újabb közteher fizetési csökkenést vezettek be, majd 2005-ben megjelent a kék könyv, rendes nevén alkalmi munkavállalói kiskönyv (innentől: AM) az EU-munkavállalók számára, mellette pedig a zöld könyv, az EU-n kívüli munkavállalók számára. SEMJÉN-TÓTH-FAZEKAS-MAKÓ 2009, 151–152.

⁴⁸ Interjú M2-vel.

lékot megfizetnie az alkalmi munkavállaló után, ellentétben az állandó alkalmazottal⁴⁹. Ez az egyik legfőbb oka, hogy ez a munkavállalási forma stabilan tartja magát a mezőgazdasági szektorban. A munkáltató egy napi közteherjegy megváltásával mentesül az egyéb járadékok fizetése alól. 2018-ban a mezőgazdasági idénymunkáknál egy ember után naponta 500 Ft volt a munkáltató befizetési kötelezettsége. Ezek alapján érthető, hogy a vállalkozók több okból sem érdekeltek a szőlőmunkások bejelentésében.

A '90-es évek közepén létrejövő vállalkozásoknak mára két súlyos problémával is meg kell küzdeniük. Egyrészt kialakulásuk kezdetén más volt a brigádok összetétele, mint napjainkban, másrészt az elmúlt 20 évben a mezőgazdasági munkaerő drasztikus lecsökkenése óriási gondok okoz ebben a szektorban is. Valójában a két probléma szorosan összefügg.

Ennek megértéséhez érdemes megnézni az egyszerűsített foglalkoztatást a munkaerő oldaláról is. Az alkalmazási forma pozitívumaként értékelhető, hogy a munkanélküliek, ha csak hosszabb-rövidebb időre is, de törvényesen (vagy feketén) el tudtak helyezkedni. Ez nagy segítségnek számított a privatizációs időszakban, amikor az új tulajdonosok sorra váltak meg alkalmazottaiktól.

Mára azonban az egyszerűsített munkavállalóknak kevés előnye származik ebből a státuszából. A dolgozók között különbségek vannak a tekintetben, hogy milyen ellátásra jogosultak. A legrosszabb helyzetben az aktív korú munkavállalók vannak. Ha nincs állandó munkahelye, és álláskeresői járadékát (közismerten munkanélküli segély) már kimerítette, ebben az esetben foglalkoztatást helyettesítő támogatást⁵⁰ (innen: FHT) vehet igénybe, melynek jelenlegi összege 22.800 Ft. A jogszabály szerint az FHT mellett egyszerűsített munkával lehet dolgozni, amit sokan ki is használnak. Azonban van egy hátránya a munkavállaló számára. Mivel az utánuk befizetett járadék összege – munkáltató csak napi közteherjegyet vesz – korlátozott, az egyszerűsített munkavállalók teljes társadalombiztosítási ellátása nem fedezett. Bár jogosultak nyugellátásra, álláskeresői ellátásra, de nem jogosultak például táppénzre és egészségügyi szolgáltatásra (kivéve a munkahelyi balesetet). Utóbbit maguknak kell fizetni. Ehhez a problémához szorosan kapcsolódik a napi munkájuk hivatalos bejelentésének kérdése. A munkanélkülieknek minden évben le kell igazolni 30 munkanapot, hogy a következő évben jogosultak legyenek FHT-re. Erre a 30 nap bejelentett munkaviszonyra – mivel érdekeltek benne – ők is odafigyelnek.⁵¹

A nyugdíjasok, rokkantnyugdíjasok, nyugdíj előtakarékosági segélyen⁵² (innen: NYES) lévő és diákok esetén nem áll fent ez a helyzet, ugyanis alapellátásuk (jogi státuszuk) fedezi teljes társadalombiztosításukat. Akik biztosítottak, úgy érzik, hogy nem éri hátrány őket, ha a vállalkozó nem jeleni be napi munkavégzésüket. Hosszú távon azonban – mivel nem növeli sem a nyugdíjalapját, sem a munkában eltöltött napjainak számát –, hátrányt szenvednek. Az interjúk alapján⁵³ és a munkaügyi hivatal ügyintézőjének tapasztalata szerint rengeteg alkalmazott *„nem is tudja, hogy bejelentették-e vagy sem. Sokszor nem is foglalkoznak az adminisztratív jellegű kérdésekkel, és nem is érdeklik őket. Elmegy egy napra dolgozni, aláírja a jelenléti ívet, de ha ő nem kéri a nap végén a*

⁴⁹ Arra az alkalmazottra gondolva, aki a 2012. évi I. törvény, a munkatörvény alapján írásban foglalt munkaszerződéssel tartós jogviszonyt, ún. munkaviszonyt létesít egy munkáltatóval, mely által munkavállalóvá válik. Ebben az esetben a munkáltató mindenfajta járulékot megfizet a munkavállaló után, aki így teljes társadalombiztosítási ellátásra jogosult lesz.

⁵⁰ Régebbi nevei: 1993-tól rendszeres szociális segély, 2009-től rendelkezésre állási támogatás, 2011-től bérpótló juttatás, 2012-től foglalkoztatást helyettesítő támogatás. Az FHT igénylésének is feltételei vannak. Az adott járási hivatal hatáskörén belül vizsgálják, hogy az igénylő – családja összes bevétele alapján – jogosult-e a juttatásra. Az FHT-t 1 évre ítélik meg számára, amit minden évben felülvizsgálhatnak, de gyakorlatilag egész életen át igénybe vehető a nyugdíjkorhatár eléréséig. (1993. évi III. tv., 63/2006. kormányrendelet és 2010.CLXXI. tv.)

⁵¹ A jogszabály szerint csak az jogosult FHT-re egy év után, aki az előző évben 30 munkanapot igazolni tud. Ehhez elfogadható az egyszerűsített munkavállalás alatt ledolgozott napok száma, a regisztrált és szervezett tanfolyamok ideje, az önkéntes munka, vagy a közmunka is. 1993. évi III. tv. és 63/2006. kormányrendelet. Interjú a Szekszárdi Munkaügyi Kirendeltségl munkatársával. Kérésére a nevét nem tüntetem fel. Innen: MH.

⁵² A nyugdíj előtakarékosági segély megállapításának törvényi feltételeit az 1991. évi IV. tv. tartalmazza. Lényegében a nyugdíjkorhatár előtt öt évvel, minimum 20 év munkaviszony után és 45 nap álláskeresői segély kihasználása után lehet a jogosultságra jelentkezni, mely öt évig, a nyugdíjig fenntartható.

⁵³ Interjú EM-el.

*papírt, akkor nem is kap. Valószínű, hogy be sem jelentették. Addig, míg kapja a pénzt, nem érdekli. Csak akkor, ha járadékra, vagy táppénzre kéne mennie.*⁵⁴ A folyamatot így egyrészt nemtörődöm-ségük, másrészt ismereteik, lehetőségeik hiánya továbbra is fenntartja.

A vállalkozások megindulásakor a csapatok alapját azok a munkások adták, akik vagy maguk is tsz-ben dolgoztak a rendszerváltás előtt, vagy részes művelésben szőlőt tartottak, tehát életmódjukban kötődtek a mezőgazdasági munkákhoz. Nyugdíjba vonulásuk után még évekig visszajártak dolgozni a brigádokba, míg fizikai állapotuk engedte. Velük együtt még számos fiatal elkezdte a szőlőmunkát, de mára ez a generáció is a 40-es, 50-es éveit tapossa, és jelenleg nincs utánpótlás. *„Mindenki 40 feletti. A mi korosztályunk az ilyen 50-es. Ha ez a korosztály is kimegy, nem lesz munkaerő.”*⁵⁵ *„Az idősebbeknek még van saját szőleje, a fiatalabbaknál már nem jellemző és nem is akarják ezt csinálni. A munkások többsége idősebb, 50 év körüliek. 50 feletti, 60 alattiak.”*⁵⁶ A fiatalokat nem érdekli a mezőgazdasági munka, a jövőt más szektorban képzelik el. Mára az idősebb korosztályon kívül csak azok a fiatalok jelentkeznek szőlőmunkára, akik teljesen szakképzetlenek. De még ők is előnyben részesítik a külföldi munkát, az építkezéseket (fizikai segédmunkás), az erdészeteket, a betanított ipari szalagmunkát a szőlészettel szemben. Ennek egyik legfőbb oka az alacsony napszámber, illetve a nehezen elviselhető munkakörülmények (nyári forróság, őszi-téli esők, hideg). Régebben egy-egy vállalkozó 30–50 embert is összeszedett. *„X is még 2–3 éve három autóval járt, most már jó, ha van két autó (mikrobusz), amit meg tud tölteni. Az Y-ék is pár éve 50 emberrel jártak, most már, ha talán vannak 20-an.”*⁵⁷ A szakképzett, aktív munkaerő fokozatos eltűnésével a brigádokat napjainkban főleg nyugdíjasok, rokkantnyugdíjasok, NYES-en lévők és aktív korú munkanélküliek alkotják. Nyáron, esetleg a szüret alatt fiatalok, diákok és egyetemisták is csatlakoznak a csapathoz. *„A nyár hoz egyfajta vegyes brigádot.”*⁵⁸ Számuk azonban elenyésző, és gyakran előfordul, hogy pár nap múlva felmondanak. *„Egy-két nap után látják, hogy ez nem is olyan könnyű. 30–35 fokban nem buli ez a munka. A szüret sem egy tanyasi szüret, pörköltfőzés, iszogatás. Ez nagyüzemi szüret, itt mennyiséget kell szedni.”*⁵⁹

A nemek arányát tekintve általában több a női munkaerő, mint férfi, de a különbség nem számottevő. Általában 55–45, vagy 60–40%-os a brigádok összetétele a nők javára.⁶⁰ Ennek oka, hogy a férfiak több helyen tudnak munkát vállalni, ahol magasabb a kereset. A szőlészetben vannak bizonyos munkák (kapálás, zöldmunkák), amit a nők jobban elviselnek, és vannak mások (partoldal tisztítás, telepítés, dróthúzás, -javítás), amit főként férfiak végeznek el a brigádon belül. Azonban a munkafolyamatok többségében mindkét nem részt vesz.

Szintén napi problémát jelent, hogy a brigádok tagjai nem állandóak. A vállalkozók között a munkaerő tekintetében nagy a fluktuáció. Minden vállalkozónak adott egy törzsgárdája, körülbelül 8–10, másoknak 14–15 ember, akire stabilan, megbízhatóan számíthat a napi munkák során, és még pár ember, akik ha csak időszakosan is, de akkor napi rendszerességgel járnak. Mivel a borvidéken *„a lakosság nem cserélődik”*⁶¹ a borászati munkavezetők és vállalkozók szinte ismernek mindenkit. Éppen ezért megbízható embereiket megbecsülik, a többieket pedig kénytelenek alkalmazni a munkaerőhiány miatt.

A munkavállalók másik részének a megjelenése esetleges. Munkavégzésük nem folyamatos, gyakran váltogatják munkahelyeiket. Eltöltöttek hosszabb-rövidebb időt a szőlészetekben, erdés-

⁵⁴ Interjú MH-val.

⁵⁵ Interjú M1-el.

⁵⁶ Interjú M2-vel.

⁵⁷ Interjú M1-el.

⁵⁸ Interjú VB1-el.

⁵⁹ Interjú M1-el.

⁶⁰ Az interjúk során mindig rákérdeztem a nők-férfiak arányára. Ezek az eredmények hozzávetőleges számoláson alapulnak, de azt gondolom, hogy helytállóak. Pontos statisztikát nem lehet elvárni, mert a munkaügyi hivatalnál lejelentett munkaerő sem pontos a feketén dolgozók miatt, illetve rengeteg szőlőmunkás – megélhetése függvényében – csak időszakosan vállal munkát.

⁶¹ Interjú M2-vel.

szeteknél, illetve a lakóhelyük szerinti önkormányzatok közmunkaprogramjában is gyakran részt vesznek. *„Jönnek-mennek az emberek. A fixen kívül a többi csapódik. Nem máshoz megy át, hanem nem dolgozik semmit.”*⁶² *„Aki tartósan közmunkára megy, azt mondhatom, az oda is való. Nem akar munkahelyet keresni. Csak a maradék idejükben jönnek, így akarnak eljutni a nyugdíjig.”*⁶³

A munkáltatók elmondása szerint az elmúlt 20 év során a létszám csökkenése és a brigádok összetételének a megváltozása a minőség rovására ment. Részükről az elégedetlenség állandó forrása a szakképzetlenség, a stabilitás hiánya és a dolgozni nem akarás. A munkafelügyelők szerint a nagy brigádok összetétele a legrosszabb. *„Itt az marad, aki már sehova sem kellett. Aki jön, az semmit nem ér.”*⁶⁴ *„Aki be tud ülni az autóba, az jöhet. A létszám számít. A teljesítmény nem a legjobb, a minőség meg egyáltalán nem.”*⁶⁵ A szőlőmunkások megbízhatatlannak tartott része általában nem bírja a kötöttségeket, amivel egy stabil munkahely együtt jár. Közülük többen próbálkoztak időszakosan más munkaterületen elhelyezkedni, de végül mindegyik helyen felmondtak. A váltás oka gyakran a magasabb napibér ígérete (*„ráígérnek más vállalkozó napszámjára, ... az 500 Ft-al többet fizet”*⁶⁶), a jobb munkakörülmény, több szabadidő reménye, vagy kiválthatja a vállalkozóval/munkafelügyelővel történt vita is. *„Voltak itt tavaly, aztán eltűntek. Elmenetek valami favágó munkára és most visszajöttek. Így vándorolnak. Az albérletük is „A” helységben volt, de most megint „B” helységben vannak. Most ott élnek albérletben, ezért visszajöttek hozzánk dolgozni.”*⁶⁷ Ezért számukra nem probléma, ha időnként visszatérnek a szőlőbe ugyanahhoz vagy más vállalkozó brigádjába. Ezzel fenntartanak egyfajta munkaerő-mobilitást a brigádok között.

A munkavállalók e rétege főként a borvidéken lévő városok, községek marginális helyzetben lévő tagjaiból kerülnek ki. A vállalkozók, mivel ismerik az emberek többségét, tisztában vannak korábbi munkahelyeikkel, életkörülményeikkel, de ez nem jelent akadályt újabb alkalmazásukkor.⁶⁸ Megfogalmazásuk szerint *„valamilyen szinten a kényszer viszi rá az embereket, hogy ide jöjjenek dolgozni.”*⁶⁹ Teljesítményükről és életmódjukról nemcsak a vállalkozók, de munkatársaik is elítélően beszélnek. *„Van, aki kaját sem hoz, két sört hoz magával. Vannak itt bajok fejben is. Nem fog kitörni abból a környezetből, ahonnan jött.”*⁷⁰ *„Van, aki ajtó, ablak nélküli házban lakik, ott van behúzódván egy sarokba. ... Dohány nélkül el sem megy dolgozni, de étel nélkül simán. Van, aki cigivel a kezében dolgozik egész nap. Nem lehet őket kordában tartani, nem egyszerű esetek.”*⁷¹ A borászatok munkafelügyelői ezért állandóan kint vannak a szőlősorok között, ellenőrzik munkájuk minőségét, és hogy dolgoznak-e. Összességében nincsenek jó véleménnyel a napjainkban munkát vállalók többségéről, kivéve a megbízható keveseket. *„Állandóan trükköznek. Elkezd a munkát, és a felénél van, hogy elbújik a bokor mögé.”*⁷² *„Nagy meleg volt, munka helyett össze-vissza feküdtek. Eldobálták a sok szemetet. Tökére dolgoztak volna, de semmit nem ért a munkájuk. Összekuszálták a szőlőt, aztán úgy hagyták. A saját embereinknek kellett rendbe tenni mindent.”*⁷³ Szintén állandó problémaként jelentkezik az alkoholizmus és a drogok hatása. A szőlőben titokban elfogyasztott napi pár doboz sör, esetleg kis üveges tömény szesz nem számít gondnak, és ki sem derül, ha a munkás el tudja végezni a feladatát. A munkafelügyelők és a vállalkozók azonban vigyáznak arra, hogy reggel fel se vegyék azokat, akiken valamilyen tudatmódosító szer hatását észlelik. *„Alkoho-*

⁶² Interjú EM-el.

⁶³ Interjú M1-el.

⁶⁴ Interjú VM1-el.

⁶⁵ Interjú M1-el.

⁶⁶ Interjú VM1-el.

⁶⁷ Interjú M1-el.

⁶⁸ Interjú M1-el, M2-vel és VB1-el.

⁶⁹ Interjú VB1-el.

⁷⁰ Interjú M2-vel.

⁷¹ Uo.

⁷² Interjú VM1-el.

⁷³ Interjú M2-vel.

*los, drogus nem jöhet. Nem lehet így dolgozni velük. Fel sem veszem a kocsiba, mikor látom. Nem kínlódom velük.*⁷⁴

Igaz, hogy a vállalkozók számára fontos, hogy minél többen megjelenjenek a szőlőben, de őket is szorítja az elvégzendő munka minősége. Vállalkozását nem kockáztatja olyan emberek miatt, akiknek a munkáját több esetben sem találta megfelelőnek a borászat munkafelügyelője. Ezeket az embereket pár alkalom után nem hozzák magukkal, még a munkaerőhiány ellenére sem. Ezáltal pedig tovább romlik amúgy sem szerencsés szociális helyzetük.

A munkavállalók egyik legfontosabb kérdése a *munkabér* megállapítása. A vállalkozónak, csakúgy, mint a borászatnak egy éves kalkulációt kell készítenie, melynek alapját az abban az évben elvállalt szőlő nagysága, tőkeszáma és az elvégzendő feladatok teszik ki. Mivel minden egyes munkafolyamatnak megvan a tőkére lebontott ára, a vállalkozók kiszámolják, hogy a metszéstől a szüretig hány nap alatt, hány emberrel kell megművelni a szőlőt, és a terület után mekkora bevételre számíthatnak. *„Például a metszés ára 22–30 forint tőkénként, fajtától függően. A kötözés kezdetben (2000-es évek elején) olyan 3 Ft volt, most olyan 6–7 Ft-nál tart. A csonkázás, ami jelenleg is megy, szintén 3–4 Ft-ról indult most olyan 6–7 Ft. Az folyóméterben megy, mert az úgy könnyebben követhető. Vagy a hajtásválogatás, vagy leválogatni a leveleket. Azt nehéz mérni. Az most olyan 5–7 Ft, és tőkére megy. A szüret. Egy kiló szőlő leszedése 12–15 Ft. Attól függ kis fürtű vagy nagy fürtű-e a szőlő. Nagyjából a végére is értünk.*⁷⁵

A vállalkozók legnagyobb gondja az, hogy egy tőke éves munkavégzésének ára nem emelkedett az elmúlt 10 évben, ami hatással volt a munkások bérére is.⁷⁶ A vállalkozó számára így adott egy éves keretösszeg, melyben már benne van saját munkadíja, éves bevétele. Valójában ezt az éves tervezetet váltja „aprópénzre” a vállalkozó, ugyanis ő napi munkadíjjal, egy fix összegű napszámmal veszi fel a munkásokat. Tehát míg a vállalkozó adott szőlőterület után a teljesítményért kapja a fizetését, addig a szőlőmunkás napszámot kap. Fontos megemlíteni, hogy a napszám összege nem változik. A szőlőmunkák között nem tesznek különbséget, bár köztudott, hogy fizikailag mely munkafolyamatok a nehezebbek. A bérezés kialakulásának kezdeteinél több borászat és vállalkozó is próbálkozott differenciált napszámmal, de ez állandó súrlódást okozott a munkások között, így idővel mindenki az egységes bérezést vezette be.⁷⁷ *„Egységesen adjuk a bért. Nem akarjuk, hogy besértődjenek. Abból csak vita lenne. Volt, hogy megpróbáltuk. Az előmetszők többet kaptak, mert ahhoz érteni kell, de a legnehezebb munka a lehúzgálás (régii vesszők lehúzása a támrendszerrel). Űt a vessző, a kezdet kikészül. Nem lehetett, így maradt az egységes bérezés.”*⁷⁸ Az alkalmazottak egyetlen választási lehetősége – ha megerőltetőnek érzik az adott részmunkát –, hogy azokon a napokon nem dolgozik. A vállalkozók bánatára élnek is ezzel a lehetőséggel az alkalmi munkások.

A törvény 2010 óta szabályozza a minimálisan kifizetendő órabérezéseket. Az egyszerűsített foglalkoztatottakat a minimálbér 85 %-a illeti meg, amely 2017-ben 623 forint/óra, 2018-ban 675 forint/óra díjazás volt. Gyakorlatban ez azt jelenti, hogy 2017-ben napi (nettó) 5000 Ft, 2018-ban napi (nettó) 5500 Ft volt a szőlőmunkások napszáma a Szekszárdi borvidéken.⁷⁹ A minimális órabérezéseket meghatározó jogszabállyal nincs mindenki tisztában. A beszélgetés során az derült ki, hogy az emberek közötti elégedetlenség eredményének tulajdonították bérük megemelését, és nem tudtak a törvényi szabályozásról. *„Március (2018.) környékén rátettek egy ezrest, ugyanis a létszám nagyon*

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Interjú Czink Jánossal.

⁷⁶ Interjú VB1-el és Czink Jánossal.

⁷⁷ Interjú M1-el, M2-vel és EM-el.

⁷⁸ Interjú M2-vel.

⁷⁹ 430/2016. (XII. 15.) Kormányrendelet. Havonta 20/22 munkanappal számolva ez 110.000/121.000 Ft-ot jelent. 2019-ben 728 Ft/óra lett a díjazás, azaz napi (nettó) 5824 Ft-ra növekedett lett a szőlőmunkások minimális napszáma. 324/2018. (XII.30.) Kormányrendelet.

lecsökkent, 7–8-an alig voltunk.”⁸⁰ A brigád 14–15 munkása helyett csak 7–8 ember járt dolgozni, a többiek másnál kerestek munkát. Ekkor kapták meg az 5500 Ft-os napszámért.

A munkások nincsenek tisztában a vállalkozó bevételeivel, nem tudják, hogy utánuk mennyit számláz a borászatnak, és nem is árulják el nekik. Ismeret hiányában csak a találgatások és a szóbeszéd szintjén esik szó róla. A munkások feltételezése szerint a vállalkozó a bérük dupláját kapja emberenként. Az interjúk alatt a vállalkozók és a borászatok nem árulták el a konkrét összeget, de a beszélgetésekből kiderült, hogy a dupláját nem keresi meg rajtuk a vállalkozó. Nagyjából 9–10 ezer forintot számláznak egy szőlőmunkás után a borászat felé. Ebből a vállalkozó kifizeti az egyszerűsített foglalkoztatás után járó 500 Ft-os adót (ha hivatalosan bejelentette). A borászati alkalmazottak, munkafelügyelők szerint egy munkáson, ha minden egyéb költséget leszámol, minimum 3–4 ezer forintot meg lehet takarítani. Valójában a vállalkozó az év lezárása után tud mérleget készíteni kiadásairól és tényleges nyereségéről. Természetesen ők törekednek arra, hogy a kifizetett napszám dupláját megkeressék egy évben. *„Van egy napszám, de a dupláját ki kell hozni, és nyugodtan. Nekem az a lényeg, hogy olyan minőségben menjen, de olyan gyorsan is.”*⁸¹

Időnként egy-egy vállalkozó megadja a napi (nettó) 6–7 ezer forintot, de náluk nincs folyamatos munka. Az a szőlőmunkás, aki a mindennapos, stabil munkát részesíti előnyben, nem megy át ilyen vállalkozóhoz. Esetenként pedig a szőlészeti dömpingmunkák idején a hétfői munkát fizetik meg extra napszámmal.⁸² Előfordult, hogy pár szőlőmunkás a hétfőgőn idegen napszámba ment extra pénzért, pedig saját vállalkozójánál is lett volna lehetősége hétfői túlórára. Persze ott csak a mindennapi átlagos bért kapta volna meg. Magyarán a borászatnak is szüksége lett volna a túlórákra, de a többletfizetés ígérete nélkül. Miután ez kiderült, a munkáltató részéről meginduló burkolt fenyegetések (*„többet nem kell ide jönni”*) tovább gerjesztették az elégedetlenséget.⁸³ Sajnos egy ilyen helyzetben nem lehet tudni, hogy a vállalkozó vagy a borászat nem biztosította a túlóra fedezetét, és hogy a borászati középvezető miért – túlzott buzgósága és lojalitása miatt vagy elvárás volt – tette meg a fenyegetést.

A munkabér kifizetésének napja a másik legfontosabb szempont az egyszerűsített foglalkoztatás szerint dolgozók számára. Fizetésüket általában hetente – pénteken – kapják kézhez a ledolgozott napok után. Ettől csak ritkán térnek el a vállalkozók. *„Náluk (értsd: vállalkozóknál) heti fizetés van, de ettől függetlenül előfordul, hogy napi szinten oda kell adni a pénzt. Muszáj, mert nagy a szegénység. Van, aki kölcsönt ad vissza, és másnap reggel már nincs pénze.”*⁸⁴ Ugyancsak a pénteki kifizetések ellen szól, ha szombaton túlóráznia kellene az embereknek. A munkások egy része, miután pénteken pénzhez jut, valamilyen szórakozóhelyen tölti az éjszakát, így másnap reggel nem jelenik meg a gyűjtőponton. Természetesen ehhez joga van, de a vállalkozók és munkáltatók próbálják ezt megakadályozni, akár törvénytelen eszközökkel is. *„A szombat munkanap lesz. Kötelező.”*⁸⁵ *„XY szinte zsarolta az embereket, pénteken nem fizette ki őket, mert be kellett jönni szombaton. És akkor csak szombaton adta oda a pénzt. Aki nem jött, az csak hétfőn kapta meg.”*⁸⁶

Reggelente általában egy-egy élelmiszer- és/vagy dohánybolt mellől indulnak a tranzitok, hogy a munkások be tudják szerezni az aznapra szükséges dolgukat. Ha nincs pénzüik, a vállalkozótól kérnek előleget, vagy a boltos ad számukra hitelt, amit majd az aznapi munkadíjból fizetnek vissza a következő nap reggelén.⁸⁷ Ezeknek a helyzeteknek az elkerülése miatt egy-két vállalkozó a napi kifizetések mellett döntött. *„Én naponta fizetek. Mindenkinek. Mivel én is így kezdtem, és tudom*

⁸⁰ Interjú EM-el.

⁸¹ Interjú VB1-el.

⁸² Interjú EM-el és egy kistermelővel (innentől: KT).

⁸³ Interjú M2-vel.

⁸⁴ Interjú M2-vel.

⁸⁵ Interjú EM-mel.

⁸⁶ Interjú M1-el.

⁸⁷ Interjú Hurtony Szabolccsal és VB1-el.

azt, hogy aki máról holnapra él, az nem tudja megtakarítani a pénzt. Tudom, hogy így apránként elmegy, de akkor is van minden napra... Van neki előnye és hátránya is. Én nem szeretem, mikor előleget kérnek, és utána vonogatod a pénzt. Megvan a napi munka, megkapja a pénzt és van neki. Tudja, hogy bármikor jön, megvan a pénze. Az azonnali fizetés meghozza a kedvüket.”⁸⁸ A vállalkozók s figyelmeztetik őket, hogy tegyenek félre a pénzből. „Amikor a csekket be kell fizetni, akkor úgy tartalékoljon, hogy legyen. Kb. kétezret mindig félre tudnak rakni, hacsak nem jön olyan baj, ami valami más.”⁸⁹ Természetesen a legrosszabb és legkiszolgáltatottabb helyzetben nem a rendszeresen dolgozni járó munkások, hanem megbízhatatlannak tartott társaik vannak.

A munkások további problémája – alacsony bérükön kívül – rossz munkakörülményeik. „Az időjárás nagy kihívást okoz. Innen a szőlőből csak rokkant nyugdíjba lehet menni. Nagyon fiatal voltam, amikor kezdtem. Tudom, hogy akkor mit bírtam, és azt is tudom, hogy most mit bírok.”⁹⁰ Az időjárás mellett vannak azonban olyan lehetőségek, amelyek könnyebbé tehetnék a munkát. „Jobb körülményeket teremtek például, ha megajándékozom egy jobb metszőollóval. Nálam egy olló 10 ezer Ft felett kezdődik. Így nem menne tönkre a csuklója, talán szívesebben jönne. A mostani munkások 2–3 ezer forintos ollót használnak, a vállalkozó nem törődik vele. Minél olcsóbbat vesz, jó az.”⁹¹ A munkások komfortérzetén sokat javítana, ha megfelelő ruházatban jönnének dolgozni. Munkaruházatuk beszerzése nem a vállalkozó költségvetését terheli, ugyanis az egyszerűsített munkavállalásnál a jogszabályok nem kötelezik őt erre. Anyagi források híján és/vagy szimpla nemtörődömségből, az emberek egy része nem szerez be vízhatlan, strapabíró, meleg ruhát, sem a munkaruházati boltokban kapható stabil munkásbakancsot. Sokan ősszel és télen is tornacipőben és olcsó, használt ruhákban dolgoznak a szőlők között.⁹² Néhány vállalkozó fagyos időben a szőlősorok végén tüzet rak, hogy melegedési lehetőséget biztosítson a munkásoknak.⁹³

A munkások részéről rengeteg a panasz kiszolgáltatott helyzetük és a munkafelügyelők vagy vállalkozók beszédstílusa miatt. Mivel a borvidéken dolgozók száma véges, gyakorlatilag a alkalmazottak ismerik szinte az összes vállalkozót és munkavezetőt. Többjükéről nagyon rossz véleménnyel vannak. „Z még ott a főnök? ... Na, akkor oda nem is megyek!”⁹⁴ Van olyan vállalkozó, akiről köztudott, hogy állandóan kiabál, káromkodik és arrogáns a munkásaival. „XY valamivel többet fizet, de nem tud megfogni embert, mert nem mennek hozzá. Csúnyán beszél, visszaél velük, nem dolgozik velük. Én velük megyek dolgozni.”⁹⁵

A borvidéken dolgozó brigádok többségénél a vállalkozó együtt dolgozik a munkásokkal. Aki egész nap egy helyen tartózkodik az embereivel, az maga után is felszámolhatja a napszámot. Akinek több helyen, esetleg más borászatoknál is vannak emberei, az naponta megy és ellenőrzi a munkák minőségét. „Ő egész nap ott van és egész nap is dolgozik az emberekkel. Megy a sorba az emberek után, nézi, jól csinálták-e, nincs-e hiba.”⁹⁶ Ilyenkor pár órára ő is beáll dolgozni közéjük.⁹⁷ Jelenlétük fontos az embereknek. Úgy gondolják, aki velük dolgozik, az jobban megérti őket, és szerintük mindig emberségesebben bánik velük. Róluk nagyobb tisztelettel beszélnek, mint „aki csak a kocsiból nézi őket és dirigál.”⁹⁸ „A vállalkozó egy úriember. Kiérünk a sor végére. Állj! Álljatok meg, igyon mindenki, aki cigizik, gyűjtson rá. Ha ott a munkavezető, akkor éppen iszik az ember és be a

⁸⁸ Interjú VB1-el.

⁸⁹ Interjú Uo.

⁹⁰ Interjú M1-el.

⁹¹ Interjú Hurtony Szabolccsal.

⁹² Interjú VM1-el és M2-vel.

⁹³ Interjú EM-mel.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Interjú VB1-el.

⁹⁶ Interjú EM-mel.

⁹⁷ Interjú M1-el és VB1-el.

⁹⁸ Interjú VB2-vel.

*másik sorba.*⁹⁹ A vállalkozó szerint tartós jelenlétük nemcsak a munkamorál, a munkatempó, az időkeretek betartása (pl.: reggeli, ebéd, cigi szünet, kávézás ideje) miatt szükséges, hanem kitarításuk egyfajta példaként szolgálnak a munkások számára.¹⁰⁰ „A vállalkozó megy elől, és azt kéri, hogy csináld meg a teljesítményem 80 %-át, és akkor az elég.”¹⁰¹ „Az a vállalkozó a jó, aki megmutatja, hogy mit kell csinálni. Ahhoz, hogy engem tiszteljenek, példát kell mutatnom.”¹⁰² Egyes vállalkozók másképp is motiválhatják csapatukat. „Például az is motiváció, ha előbb haza mehetnek. Ő reggel kijelöli, hogy mekkora parcellát kell megcsinálni aznap, vagy nyáron korán reggel 5-kor kezdenek a meleg előtt, és ha az megvan, akkor délben haza mehetnek. Ilyenkor egymást motiválják a munkások. Egymást is hajtják, hogy menni kell.”¹⁰³

A mezőgazdaság rossz bérezési állapota mellett az alkalmi munkavállalással együtt járó egyéb hátrányok is hozzájárulnak ahhoz, hogy a kevesen helyezkednek el ebben a szektorban. Az egyszerűsített alkalmazási formát egy munkavállaló sem részesíti előnyben a biztos alkalmazotti státusszal¹⁰⁴ szemben. Az aktív korúak számára ez egyfajta megélhetési kényszerlehetőség. Ideiglenes megoldásként tekintenek rá, habár bejelentett munkahely hiányában ez az állapot tartóssá válhat. Sajnálatos módon a borászatok jelenleg nem tudják felvenni a számukra szükséges szőlészeti munkaerőt teljes alkalmazásban a magas járulékok miatt. A dolog további ambivalenciája, hogy bár jogilag idénymunkáról szól a törvény, a nagy szőlészetek mégis egész évben foglalkoztatják „alkalmi” dolgozóikat, sőt, a nagy munkacsúcsok alatt még munkaerőhiánnyal is küzdenek.

Összességében elmondható, hogy napjainkban a betanított szőlészeti idénymunkások – ahogyan az egyéb mezőgazdasági idénymunkát vállalók többsége is – a tartósan munkanélküliek, a nyugdíjasok, a rokkantnyugdíjasok világából és NYES-en élők közül kerülnek ki. Ritkán csapódnak hozzájuk diákok, főállású munka mellett dolgozók az időszakos pénzkereset miatt, de számuk elenyésző. A szőlészetekbe akár tartósan akár ideiglenesen azok a munkavállalók jönnek dolgozni, akik alap ellátásukkal elégedetlenek (nem lehet belőle megélni), és fix bevételüket (nyugdíj, rokkantnyugdíj, FHT stb.) szeretnék kiegészíteni plusz jövedelemmel.

4.2. AZ ÉVES MUNKAVÉGZÉS FOLYAMATA

Az éves munkavégzés már az előző évben megírt munkatervezéssel kezdődik a birtokokon. A vállalkozóknak egyrészt eleget kell tenni a szőlészetek-borászatok részéről megfogalmazott rengeteg elvárásnak, másrészt tudniuk kell hol, mekkora területen fognak dolgozni, és hány emberre lesz szükségük. Ezeket a szempontokat mindkét fél figyelembe veszi. Az elmúlt 20 év alatt kialakult a szereplőknek (borászatok és vállalkozók) egy olyan köre, akik megismerték egymás igényeit, lehetőségeit. Természetesen a változás (pozitív és negatív) mindig adott volt (pl. egy új borászat megalkult, nőtt a birtokok szőlőterülete, csökkent a munkások száma), de lassúsága folytán a borvidék szereplői eddig meg tudtak felelni a kihívásoknak. A felmerülő problémák között az egyik legjelentősebb a munkaerő hiánya. Az éves munkafolyamatok elemzésével választ lehet találni arra, hogy milyen megoldási lehetőségek állnak a cégek rendelkezésére.

A szőlészetekben elvégzendő munkák éves ciklusa a metszéssel kezdődik, és a szürettel ér véget. A borászatban azonban ekkor kezdődnek a jelentős munkák a szőlő feldolgozásával. Jelen tanulmányban ezekkel nem foglalkozom, csak akkor teszek róluk említést, ha befolyásolja az egyszerűsített munkavállalók időbeosztását.

⁹⁹ Interjú EM-mel.

¹⁰⁰ Interjú Hurtony Szabolccsal és VB2-vel.

¹⁰¹ Interjú Hurtony Szabolccsal.

¹⁰² Interjú VB2-vel.

¹⁰³ Interjú Hurtony Szabolccsal.

¹⁰⁴ Lásd az 51. lábjegyzetet.

A borászatok igényeit nagymértékben meghatározzák, hogy melyik szőlőterületükön milyen szőlőfajta van, és mit szeretnének az adott szőlővel kezdeni. Egyrészt minden szőlőfajtának van egy alapvető gondozási igénye, de ezen felül a művelés gondosságát meghatározza, hogy abból a szőlőből folyó-, minőségi- vagy prémium bort szeretne előállítani a borászat. Ezek alapján pedig kiszámítható, hogy az adott területen mennyi kézimunkára vagy gépesített munkára lesz szükség. A szőlészetek/borászatok és a vállalkozók között hosszú ideje fennálló viszony miatt a vállalkozók ismerik a munkafolyamatok zömét, így nekik arra kell gondot fordítani, hogy a megfelelő időben, a szőlő fejlődésének ütemében végezzék el a munkákat.

A kettejük közötti összefonódás szorosságára utal, hogy a borászatok általában egy éves szerződést kötnek a vállalkozóval egy-egy szőlőterületükre (általában nem az egészre). Ha a borászat elégedett egy brigád munkájával, akkor ugyanazt a területet ugyanazzal a brigáddal művelteti meg több éven keresztül. Valójában ez kedvező a vállalkozónak is, mert biztosított az éves jövedelme, és a borászatnak is, hiszen a munkások már ismerik a területet, a rajta lévő szőlő művelésének módját, az adott fajta tulajdonságait, így jövőre is biztosan el tudják látnia a feladatot.

A metszés elkezdésének az időpontja és hossza több tényezőtől függ. A szakirodalom szerint a nagy éjszakai fagyok elmúltával és a szőlő nedvkeringésének megindulása előtt célszerű elvégezni. Optimális ideje február és április között lenne. A nagy szőlőterülettel rendelkező gazdaságokban (kb. 40–50 hektár felett) azonban az emberhiány következtében ez az időszak elhúzódik. Általában november legvégén, december elején kezdenek a brigádok, ha nincs más munka, és igyekeznek április közepéig befejezni. *„El kell kezdeni előbb, mert nem fogunk végezni. Van egy kényszer, mert az ember is kevesebb.”*¹⁰⁵ *„December elején el szoktuk kezdeni a metszést, de ez most csúszott egy hónapot, januárban kezdtük el, mert a munkavezető szabadságon volt.”*¹⁰⁶

Szerencsére *„a metszésre sok idő áll rendelkezésre. Nehéz fizikai munka, de van rá idő, nem egy munkacsúcs.”*¹⁰⁷ A korai metszések alkalmával rengeteg dologra oda kell figyelnie a szakembereknek. Általában a kevésbé fagyérzékeny fajtákkal kezdik, a fagynak kevésbé kitett dűlőkkel, öregebb ültetvényeken. Ehhez a műveletsorhoz tartozik az előmetszés (ha van) és a metszés utáni lekötözés is. A drótokról lehúzott vesszőket középre dobálják, hogy géppel össze lehessen zúzni. *„4–5 ember metsz, mert ők értenek hozzá. Lekötözni, a vesszőt hajlítani ügyesebb kezű asszonyok tudják jól a gyorskötözővel. Párhuzamosan megy a munka, 6–8 vagy 10 ember előmetszi, a többi lehuzigálja, aki másra nem való, ott csak erő legyen. Az asszonynépek meg kötözik. Ha fagyott a vessző, akkor nagyon könnyen törik, pattog, akkor ott nem hajlítunk. Kékfrankos törik, meg a Syrah, a Cabernet-nek meg mindegy, az bírja, kemény vesszője van.”*¹⁰⁸

A metszésekkel együtt kerül sor a támrendszerek javítására, a drótok meghúzására, kirohadt, tönkrement faoszlopok cseréjére, elgörbült fémoszlopok javítására, illetve ebben az időben pótolják a szőlőket, ahol szükséges. A munkások valamilyen színes, feltűnő szalaggal jelölik meg a vesszőket, ahol a problémát észlelték, hogy már messziről látszódjon a hosszú sorok között.

A szőlő kihajtása után – körülbelül május elején – megindulnak a zöldmunkák. Ez a törzstisztítással¹⁰⁹ és hajtásválogatással kezdődik, aztán a hajtások elrendezésével, a drótok közé történő beigazításával folytatódik. Fajtától és művelési módtól függően június végén, július folyamán megindul a csonkázás¹¹⁰ és a hónaljajtások¹¹¹ letörögetése. Általában az emberek, főleg a férfiak nem szeretik ezt a munkafolyamatot. Aprólékos, pepecs munkának vélik. *„A zöldmunkát nem akarják,*

¹⁰⁵ Interjú M2-vel.

¹⁰⁶ Interjú EM-el.

¹⁰⁷ Interjú Hurtony Szabolccsal.

¹⁰⁸ Interjú M2-vel.

¹⁰⁹ A törzs összes hajtását le kell szedni, hogy feleslegesen ne növelje őket a szőlő. LŐRINCZ–BARÓCSI 2010, 226–230.

¹¹⁰ A csonkázás vagy tetejezés a szőlő összes hajtásának a visszavágását jelenti. Természetesen itt is igazodni kell a szőlő fajtájához, művelési módjához. LŐRINCZ–SZ. NAGY–ZANATHY 2015, 399–403.

¹¹¹ A levelek tövéénél, „hónaljánál” a nyári hónapokban kihajtott rügyeket letörik. LŐRINCZ–BARÓCSI 2010, 248–251.

mert nem értenek hozzá. Megmutatom nekik, de ha egyedül hagyom őket, akkor nem megy a munka.”¹¹² Ezek a műveletek ismétlődnek a nyár folyamán, ha van rá idő és elég ember. Ha szükséges, akkor kétszer, háromszor is végigmennek a szőlőn a munkások. „Annyira intenzív, hogy mire a végére érünk, kezdhettük előről. Van, hogy nem is érünk a végére, de az elejét már megint kellene csinálni.”¹¹³ A megfelelő időben végzett zöldmunkák kihatással vannak a termésmennyiségre és a termésminőségre is. Ha egy-egy munkafolyamatnál nagy a csúszás, akkor előfordul, hogy egy másik, idegen brigád segítségét kell kérni. Ilyenkor a borászat csak egy adott munkafolyamatra köt szerződést egy másik vállalkozóval. „Én szerződtettem most egy Mohács mellett, ott is van két mikrobusz, azok már bent vannak itt a borvidéken (értsd: már ide járnak dolgozni alkalmi munkákra).”¹¹⁴ Az ideiglenes munkaerőnek egyetlen cég sem örül, sőt, még maga az állandó brigád sem. „Jöttek a vállalkozók, ők dolgoztak a szőlőbe. Amikor a visszaértünk, ami ott volt, az katasztrófa. A másik brigád nem jó, mert akkor bele kell nyúlni és javítani kell még. A metszésben nagyon ritkán kapunk segítséget, mert a vezetőség nem szereti, ha más metsz. Az a lelke.”¹¹⁵ Másrészt az idegen vállalkozók sem szeretnek extra munkát bevállalni, mert kockázatos, hogy a szerződéses területeiket nem tudják időben teljesíteni, vagy csak kapkodva, ami a minőség rovására megy.

Júliusban elkezdődik a fürtözona lelevelezése.¹¹⁶ A szőlőfürt védelmének szempontjából nagy jelentőséggel bír a művelet. A nagy takaróleveleket nem szabad leszedni a fürtök elől, nehogy a szőlő megégjen a tűző napon. Azonban a levélzet egy részét érdemes megritkítani. Erősen esős nyári időben és az érésciklus vége felé viszont jót tesz a szőlőnek a ritkásabb levélzet. Ezáltal jobban éri a napfény és a légmozgás hatására kevésbé lesz hajlamos bizonyos betegségekre.

A minőségi borkészítés szempontjából az augusztusi fürtválogatásnak is óriási jelentősége van. A munkavezető és a vállalkozó a borással beszél meg, hogy melyik területen, tőkénként hány kilogramm szőlőt szeretne meghagyni. Ez fajtától és az éves környezeti viszonyoktól is függ, hogy milyen beltartalmú szőlőre számíthatnak abban az évben. „Az éretlenebb, satnyább terméseket le kell szedni. ... Egy tőkén 1,5–2,5 kg-nál több nem maradhat. Fajtától függ. A többit le kell dobálni a földre. ... Arra is figyelünk, hogy nem szabad összeérnie a fürtöknek. Egy fürt 70–80 dkg-os is lehet, de 40–50 dkg-os is. Hármát, négyet, ötöt meghagyunk.”¹¹⁷ A prémiumterületeket általában több, kisebb tábla alkotja, és a tőkéken hagyott szőlő mennyisége¹¹⁸ akár másfél, két kg is lehet. A szőlőfürtök válogatását gyakorlott emberekre bízják. „Erre vannak külön asszonyok, akik évek óta ezt csinálják. Ők is a vállalkozónál vannak, de ha jön a fürtválogatás, akkor azt csinálják.”¹¹⁹

A szőlészetben a legnagyobb szervezettséget igénylő és napi szinten a legtöbb embert megmozgató munkacsúcs a szüret. Augusztus második felében vagy szeptember elején – az éves időjárástól és a szőlő érettségétől függően – kezdik meg a szőlők szedését. Egy körülbelül 70 hektár nagyságú szőlőbirtokon 30–40 embernek össze kell jönnie, hogy nekiálljanak a kézi szüretnek. „Mindenhol nagy probléma, ha nincs aznapra ember. 30–40 fő kell, de volt már 50 is. Azzal már neki lehet állni szüretelni.”¹²⁰ Szerencsére „a brigádok a szüretre felhíznak.”¹²¹ „Az emberek szívesen szedegetik a szőlőt.”¹²² „Vannak olyanok, akik más munkát nem vállalnak el a szőlőben, de szüretre szívesen jönnek

¹¹² Interjú M2-vel.

¹¹³ Interjú M1-el.

¹¹⁴ Interjú Czink Jánossal.

¹¹⁵ Interjú M1-el.

¹¹⁶ LŐRINCZ–SZ. NAGY–ZANATHY 2015, 406–410.

¹¹⁷ Interjú M2-vel.

¹¹⁸ A prémium minőség terméshozam korlátozását a hegyközségi rendelet is tartalmazza. A Szekszárdi Hegyközségi Tanács „A Szekszárd oltalom alatt álló eredetmegjelölés termék-leírása” szerint a 2016-as évjárártól a prémium boroknál 60hl/ha seprős újbor (80 q/ha szőlő), előtte 55 hl/ha seprős újbor (80 q/ha szőlő) lehet a maximális hozam. <http://boraszat.kormany.hu/szekszard> Letöltve: 2019.01.31.

¹¹⁹ Interjú EM-el

¹²⁰ Interjú M2-vel.

¹²¹ Interjú VM1-el.

¹²² Interjú M2-vel.

napszámra.”¹²³ „Idősebbek, nyugdíjasok is jönnek. Akinek van autója, az bejön a borászathoz, onnan osztjuk el őket.”¹²⁴ Szüretkor is gyakran előfordul, hogy segítséget kell kérni más vállalkozóktól, hogy meglegyen a munkások száma. „Villány mellől hoztam embereket, Újpetréről, volt, hogy 3 autóval is. Beugróként voltak többen is, főleg szüreti időszakban.”¹²⁵ A másik lehetőség, hogy a borászat maga szed össze egy csapatot kikerülve a vállalkozót. „X helységbeliekkel próbálkoztunk. Mi jelentettük be őket, és megpróbáltunk egy kicsit többet adni nekik. Csak a szüretre jöttek.”¹²⁶ Ilyenkor a konfliktusok elkerülése miatt, megkérlik az új munkásokat, hogy napi bérüket ne árulják el a vállalkozón keresztül egész évben dolgozóknak.

A munkáltató szüret alatt nem tudja garantálni a 8 órás munkanapot. Gyakran túlóráznak az emberek. „Egy-egy részt le kell szedni, be kell fejezni. ... Nem fizetnek érte több pénzt, de nyilvánvalóan kifizetik az órabéretet. Ha egy-két órával többet vagyunk bent, akkor 1100 forinttal több. Ennyi. Kész. ... Aki vállalja az még tovább marad bent. Mert fel kell dolgozni a bevitt szőlőt. Akkor ők ott vannak 10-ig vagy éjjelig.”¹²⁷ Szüret alatt előfordulhat, hogy bizonyos munkafolyamatokra több pénz fizetnek. Miután a ládákat kiszórták a tőkék közé, a leszedett szőlővel teli ládákat össze kell szedni. Ezt általában ugyanazok az emberek végzik. „A traktorok a sorok között mennek. A traktor után van akasztva egy 3–4 méteres vaslemez, úgynevezett „csúszo”, és erre pakolják fel a teli ládákat. Miután kiérnek a sor végére, átrakják őket a furgonra. Ők tudják, hogy legyen a láda felpakolva, hogy fér be több. Na, ezek kaptak eddig plusz 1000 Ft-ot naponta. Másban semmiben nincs extra pénz.”¹²⁸

A szüret teljes hosszát rengeteg tényező befolyásolja (pl.: szőlőterület nagysága, fajta érési ideje, a szüretelők száma, gépesítettség, időjárás viszonyok stb.), de alapvetően október közepére, november elejére befejeződik a munka a Szekszárdi borvidéken. Fontos szempont, hogy milyen minőségű szőlőt szednek le adott területről. Például egy 1,4 hektár nagyságú prémiumterületet 30 munkás megszede egy nap alatt. Ennél a szőlőnél a szüretelőgépek nem megoldás.¹²⁹ A kézzel szedett fürtök és a válogatott szemek miatt kézi munkaerőre van szükség. Ha nem volt elég munkás reggel, előfordult, hogy két nap alatt szedték le a területet.¹³⁰ Azokban a szőlészetekben, ahol nagy mennyiségben termelnek szőlőt eladásra – az elvárt minőség mellett – „az elvárható minimum mennyiséget is teljesíteni kell.”¹³¹ Fajtától is függ, hogy mennyit lehet leszedni belőle. „Cabernet-ből, ha (napi) 3,5–4 mázsát megszede egy átlag szedő, az már jónak mondható. A kéfrankosból 5–6 mázsát, de a mieink (egész évben ott dolgozó munkások) 8 mázsa felett szednek, a cabernet-ből 6 mázsát. Ha kiadják nekem papíron, hogy 45–50 mázsát szedjük le (aznap), akkor 5–6 emberrel fél 4-ig le kell szedni, és ez általában meg is van.”¹³²

A szüret utáni „holtidőben” is tudnak munkát adni a szőlészetekben az embereknek. Már ekkor elkezdődik a támrendszer és a kerítések javítása (oszlopcsere, dróthúzás) a nem termő szőlők betakarása. Ilyenkor van idő a partoldalak, rézsúk tisztítására, kaszálására, rendbe tételére, majd megindul a fiatal ültetvények hiánypótlása is. Mivel ez nehéz fizikai munka, kézi kaszával, traktorra szerelhető rézsúkaszával kell dolgozni, ebben csak férfiak vesznek részt. „A nők ilyenkor bent vannak a pincében, bent dolgoznak.”¹³³ De minderre nem sok idő van, hiszen november elején, miután

¹²³ Interjú VM1-el.

¹²⁴ Interjú M2-vel.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Interjú EM-el.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ A Szekszárdi Hegyközségi Tanács „A Szekszárd oltalom alatt álló eredetmegjelölés termékleírása” szerint 2018 előtt a prémium minőségűnek szánt borokat kizárólag kézzel lehetett szedni. A gépi szüret nem volt megengedett. 2018-ban a tilalmat eltörölték. <http://boraszat.kormany.hu/szekszard> Letöltve: 2019.01.31.

¹³⁰ Interjú VM1-el.

¹³¹ Interjú M1-el.

¹³² Uo.

¹³³ Interjú EM-el.

a szőlő lehullajtotta leveleit és nyugalmi állapotba került, megindul a metszés az egyéb munkákkal párhuzamosan.

A területért felelős vállalkozók és borászati munkafelügyelők megpróbálják úgy intézni éves szabadágukat, hogy valamelyikük ott legyen a kényes munkafolyamatoknál (metszés, fűrtválogatás). Ha valami miatt az emberek nem tudnak dolgozni, az elégedetlenséget okoz, hiszen arra a napra nincs bevételük, és szabadsággal sem rendelkeznek az alkalmi munkavállalók. *„És ha mi nem megyünk, nincs fizetés sem. Otthon maradunk. Csüccs.”*¹³⁴ A kényszerleállások konfliktust okoznak a vállalkozók és a munkavállalók dolgozni kívánó rétege között. Ha egy-egy időszakban túl hosszú a munka nélkül töltött napok száma, az munkahelyváltásra ösztönzi őket. *„Ősszel kicsit csapadékosabb volt, és leállások voltak. Meg szüret után is van egy kis pihenő. Neki az kiesés volt, bár amúgy rokkantnyugdíjas volt. De őt ez zavarta, így négy órába elment egy munkahelyre.”*¹³⁵ Ebből adódóan a vállalkozók mindent elkövetnek annak érdekében, hogy egész évre biztosítani tudják az alkalmazottak munkáját. Természetesen ez attól is függ, hogy mekkora szőlőterületre tudott szerződést kötni év elején, és év közben hány embert tud munkába vinni. Az elmúlt években fellépő munkaerőhiány következtében napjainkban ritkán fordul elő hosszabb kényszerleállítás. Ha mégis lenne, a vállalkozó átcsoportosítja dolgozni kívánó embereit egy másik szőlőbe vagy a borfeldolgozóban is besegíthetnek a munkákba (pl.: pincemunka, palackozás, címkézés, dobozolás).

5.1. NAGYVÁLLALKOZÓK A SZEKSZÁRDI BORVIDÉKEN

Az elmúlt 20 évben a Szekszárdi borvidéken fokozatosan kiépült egy munkaerő-közvetítő vállalkozói rendszer, melyek kifejezetten a szőlészeti idénymunkásokat koordinálják a különböző borászatok/szőlészetek igényei szerint. Ehhez szorosan hozzátartozik az is, hogy egy-egy nagyobb területű borászat 2–3 vállalkozóval köt szerződést, felosztva közöttük szőlőterületét. Ennek fordítottja is igaz, miszerint minden vállalkozó több – általában 2–3 – borászat szőlőjébe hordja a munkásait. Ennek nagyon komoly gazdasági-társadalmi okai vannak. Egyrészt a borászatok oldaláról ez egy pénzügyi kényszermegoldás, ugyanis a cégek korlátozott számú munkaerőt alkalmaznak teljes foglalkoztatottságban, mivel az utánuk fizetendő járulékok magasak. Így azonban több embert kell az egyszerűsített foglalkoztatás keretei között alkalmazni, amit vállalkozón keresztül intéznek. Igaz, hogy a vállalkozók magasabb összeget kérnek egy ember után, mint a munkásnak járó napszám, de ez még mindig nem akkora összeg, mint a járulék, ráadásul ezzel tehermentesítik magukat a munkaszervezés és adminisztráció problémáitól.

A vállalkozó célja, hogy minél nagyobb szőlőterületre kössön éves szerződést. Egyrészt ezzel növeli bevételét, másrészt állandó munkát tud biztosítani embereinek. A borászatok gazdasági stratégiája és a szőlőtermesztés viszonyai eltérőek. *„Mindenhol máskor kezdődnek a munkák. Más szőlőfajták vannak, más művelési módok. Van, ahol korábban fakad a szőlő, vagy valahol kimarad egy munkafolyamat, vagy kézi, illetve gépi művelés van. Az egyiknél kell támrendszert csinálni, a másiknál nem. Az egyiknél igényesebben kell dolgozni, a másiknál nem. Kiegyenlítődnek a hiányosságok.”*¹³⁶ Ennek következtében a vállalkozó is diverzifikálja gazdálkodását és több borászatban is szőlőket vállal. Érdeke, hogy nyáron a heti 7 napból legalább 5–6 napon, télen minimum 3–4 napon át munkát tudjon biztosítani minden emberének, ha kell. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a vállalkozók általában túlbiztosítják, túlvállalják magukat, főként, ha közben becsúszik 1–2 eseti megbízás is, amit nem mondanak vissza.¹³⁷ *„Ki kell ismerni őket, hogy ki az, aki túlvállalja*

¹³⁴ Uo.

¹³⁵ Interjú M1-el.

¹³⁶ Interjú Hurtony Szabolccsal.

¹³⁷ Interjú Hurtony Szabolccsal, M1-el és M2-vel.

magát annyira, hogy utána valahová nem ér oda időben.”¹³⁸ Így a borászat oldaláról érthető az a törekvés, hogy nem bízza egész szőlőjét egyetlen vállalkozóra, hanem több céget is megkeres. „A vállalkozó és a megbízó is álljon több lábon. Nekem két vállalkozóm van és 30 hektárom. Én most is azt mondom, hogy el tudnám látni egy emberrel, de nem merek eggyel kockáztatni. Odahoztam egy másik vállalkozót is. Nem akarom kiszolgáltatni magam egynek. Inkább elosztottuk kétfelé a területet. Ha az egyik valami miatt nem tud teljesíteni, vagy nem ér rá, akkor legyen egy másik is. Én inkább azt tanácsolom mindenkinek, akinek van 10 hektárja, hogy inkább két vállalkozónak adjon 5–5 hektárt.”¹³⁹ Még így is sokszor előfordul, hogy a borászatok kevésnek érzik a csúcsidőben náluk dolgozó emberek számát. A több helyen lekötött vállalkozó, ha nincs elég munkása egy napra, akkor általában elosztja az embereket a terület, a munka sürgőssége és a szőlészek/munkafelügyelők vérmérséklete alapján. Gyakori megoldás, hogy lerak minimum 4–5 embert ide-oda, hogy legalább elkezdődjön a munka. A munkafelügyelők mindig megszámlálják az embereket és névsorolvasást tartanak délelőtt és délután is, mert keserű tapasztalataik szerint többször előfordult, hogy a vállalkozók napközben mozgatták az embereket. „Ha az egyik borász mérges, akkor átvisznek máshova többet. Egy kicsit dolgozik itt, meg egy kicsit ott, hogy ne veszítsen el területet.”¹⁴⁰ „Átviszi az embereket, hogy máshol is meglegyen a számolásnál a 10 ember, meg hogy megnyugodjanak, hogy ott is dolgoznak. Az a lényeg, hogy variálnak a létszámmal a vállalkozók.”¹⁴¹

A minőségi bortermelésnél a szőlő éréséhez igazított, megfelelő időben elvégzett szőlészeti munka nagy jelentőséggel bír. A magas minőségre kényesen odafigyelő borászatok vezetői sokszor nem tolerálják, ha egy megbeszéltek munkát nem tud egy vállalkozó időben elvégezni. Munkájukat többféle módon szankcionálhatják. A legrosszabb esetben az egész szőlőterületet megvonja tőle a borászat. Ekkor új brigádot keresnek és mással kötnek szerződést a következő évre. Gyakoribb azonban, hogy a borászat vezetője lecsökkenti a vállalkozó területét, és az elvett szőlőt a birtokán dolgozó másik csapatnak ajánlja fel. Mindez attól is függ, hogy milyen kárt okozott az adott késés, általában mennyire elégedett a borászat az emberek munkájával, munkájuk minőségével. Illetve mérlegelni kell, hogy talál-e egyáltalán a számára megfelelő csapatot, hiszen a borvidék szereplői mind ismerik egymást.

A kutatás során 14 (4 nő, 10 férfi) olyan vállalkozó nevével találkoztam, akiket nagyvállalkozónak lehet nevezni.¹⁴² Csoportosításuknál több szempontot is figyelembe kellett venni. Egyrészt nagyságuk embereik számával mérhető, illetve azzal, hogy mely borászatok birtokán és mekkora területet tudnak ellátni. Ebben a kategóriában a munkások száma eléri a minimum 7–8 főt, de időnként 20–30 embert is össze tudnak szedni. Összesen ebben a kategóriában körülbelül 100–420 ember munkájáról és megélhetéséről lehet beszélni. Ők már nem egy személyautóval, hanem több gépkocsival vagy mikrobusszal szállítják a munkásokat. Ez alapján elmondható, hogy a körülbelül 20–30 hektár feletti birtokok művelését az ő segítségükkel oldják meg a borászatok.

A mozgósítható munkaerő szempontjából 3 terület (több település) kiemelkedő jelentőségű a Szekszárdi borvidék vonzáskörzetében. Szedres, Kajdacs, Nagydorog térségében 8 vállalkozó szedi össze az embereket, és szállítja őket a borvidék főként északi és középső részeire. Ők mind a nyolcan roma származásúak¹⁴³ és rokonságban állnak egymással (szülők, gyermekek, testvérek, vők és

¹³⁸ Interjú VM1-el.

¹³⁹ Interjú Hurtony Szabolccsal.

¹⁴⁰ Interjú M1-el.

¹⁴¹ Interjú M2-vel.

¹⁴² Nevüket több interjúalanyom kérésére nem írom le. Jelen dolgozatban a borvidék idénymunkásai szervezeti struktúrájának feltárása a cél, nevükre nincsen szükség.

¹⁴³ A roma jelentés fogalmi definiálása nem tartozik a tanulmány témájához. Használatát azért tartom szükségszerűnek, mert az interjúk közben állandóan szóba került, mint a társadalmi hovatartozás meghatározása. Vállalkozó interjúpartnerem is roma származásúnak vallotta magát, és társait is ekként definiálta. Általában „roma”, „cigány”, „fehér ember”, „fehérek”, „vegyes házasság” és „félvér” kontextusban használták a főneveket és jelzőket interjúpartnereim. A brigádok összetételénél önállóan és nem rákérdezésre beszéltek róla, és a százalékos csoportösszetételre vonatkozott megfigyelésük. A munkafelügyelők és munkások is átlagosan 2/3-os

menyek). Közülük a három legidősebb vezető (egyikük 2017-ben meghalt) már a '90-es évek közepén beindította vállalkozását. Később gyermekeik, vejeik új cégeket alapítottak, és gyakorlatilag a mára kialakult struktúrában foglalják el helyüket. A környék – és Tolna megye – nagy arányú roma népessége¹⁴⁴ is hozzájárul, hogy rengeteg embert tudnak mozgósítani.

A borvidék középső részén egy fácánkerti vállalkozó gyűjti össze a faddi, tolnai, bogyiszlói részről az embereket, míg a decsi, őcsényi munkásokat szintén egy külön vállalkozó¹⁴⁵ koordinálja.

Külön egységet képez a borvidék déli része. Bátáról, Bátaszékről, még szervezeten jönnek a munkások a Szekszárdi borvidékre, akiket 3–4 vállalkozó is koordinál, de itt már meg kell küzdeni az emberekért az alföldi érdekeltségű borászatokkal. A délnyugati települések vállalkozói (Bátapáti, Mórág) pedig inkább a Tolnai borvidék felé orientálódnak.

5.2. KIS LÉTSZÁMÚ CSOPORTOK A SZEKSZÁRDI BORVIDÉKEN

A Szekszárdi borvidék munkaerő kínálatát tovább színesítik a kis létszámú brigádok. Az interjúk alatt volt, aki 4–5, más 7–8 csapatot emlegetett. Tényleges számukat nehéz meghatározni, de ugyanilyen nehéz kategorizálni is őket, bár bizonyos jellemzőiket össze lehet gyűjteni. Ezek a brigádok személyautóval járnak, ami már eleve korlátozza a tagok számát. Egy-egy csapathoz körülbelül 3–5 ember tartozik, de nagy munkákra két autóval, 8–10 emberrel mennek. Durva számítások szerint létszámuk 40–60 ember körül mozog. Rövid, eseti munkákat és hosszabb, stabilabb – akár egész éves – szőlészeti munkát is elvállalhatnak. A csapat tagjainak egy része állandó, bejelentett munkahellyel rendelkezik, és szabadidejükben járnak a szőlőbe dolgozni. Másik része – hasonlóan a nagy brigádok tagjaihoz – alapellátása (szociális, rokkantsági vagy nyugdíj) mellé keresett alkalmi munkát. A tagok ismerik egymást, megbízható, stabil munkaerőnek számítanak, akik összeszokott párosokat alkotnak a munka során. Őket mind a kisebb (1–2 hektár feletti), mind a nagyobb (10 hektár feletti) borászatok foglalkoztatják. A borászat mérete hatással van az elvégzendő munka gyakoriságára és hosszúságára. A kisebb birtokosokhoz általában beugró munkaerőnek kellene. Ha bejelentik őket, akkor egyszerűsített munkavállalással dolgoznak, de gyakran feketén kapják fizetésüket. Munkavezetőjük, munkaszervezőjük lehet vállalkozó, bejelentett alkalmazott, de egyszerűsített munkavállaló is, mint a többiek. Ha a vezetőjük vállalkozó, akkor általában több szőlészetben is dolgoznak, mert számára ez jelenti a megélhetést, tehát szervezi, felhajtja a munkákat. Ha a csapat tagjai mind egyszerűsített munkavállalók, akkor általában egy helyen dolgozzák végig az egész évet. Bármelyik formáció valósul meg, a vezető – mivel ő szervezi le és koordinálja a munkát – mindig magasabb napszámot kap, mint a többiek. A fizetésük között lévő eltérés azonban sosem akkora, mint a nagy brigádoknál, ráadásul munkatársaik előtt ismert a különbség. Munkájukra a megbízhatóság és a magas minőség jellemző. „Ők viszonylag kis mennyiséget csinálnak, de nagyon magas minőségűt.”¹⁴⁶

A kutatás során két munkavezetővel is találkoztam, akik az említett munkaszervezési rendszerben dolgoztak. Esettanulmányaikon keresztül próbálom felvázolni, milyen szervezeti felépítés jellemzi őket, hogyan illeszkednek a borvidék munkastruktúrájába az őket alkalmazó borászatokon keresztül. Mivel alapvetően egyszerűsített foglalkoztatásról és vállalkozásról lesz szó, csak azokat a különbségeket emelem ki, melyek az nagyvállalkozói rendszertől eltérnek.

roma és 1/3-os fehér arányú részvételről beszéltek a brigádok összetételénél, mely nemcsak a kajdaci-szedresi területről érkezőkre volt igaz, hanem a borvidéken dolgozó összes nagy brigádra. Az elhangzó vélemények szerint a „cigányok” jelenléte a brigádban rosszabb minőségű munkát és több gondot (lassabb munka, megbízhatatlanság) jelent. (Interjú M2-vel, EM-el és VB1-el.) „Meg akarják szerezni azt a pár asszonyt. Kicsivel világosabb a bőrünk, mint a nagy átlagnak, ránk van kereslet.” (Interjú M1-el.) Ritkán, de ennek az ellentéje is előfordult. „Roma hölgy, de normális. Régóta van a szőlőben. Sokat dolgozik.” (Interjú EM-mel.) Véleményem szerint a probléma feltárása komolyabb antropológiai kutatást igényelne.

¹⁴⁴ NÉMETH 2002, 5.

¹⁴⁵ Felesége az egyik szedresi vállalkozó lánya.

¹⁴⁶ Interjú Czink Jánossal.

5.2.1. Kisvállalkozók

A vállalkozás vezetője¹⁴⁷ egy 46 éves asszony, aki 25 éve dolgozik a szőlőben. Férje a szekszárdi Liszt Pincészetnél kapott munkát, majd 1993-ban ők is bérleti szerződést kötöttek egy 1,7 hektáros szőlőterületre. Miután a leépítések miatt férje munkanélküli lett és a bérleményüket is elvesztették, kerestek egy új borászatot, ahová mindketten átmentek dolgozni. *„Én itt találkoztam először az elit szőlőműveléssel. Nekem azt nagyon meg kellett tanulnom. A gazdaságnál ernyőművelés volt, semmi extra dolog nem volt abban az időben. Más volt az elvárás, a mennyiség volt a fontos. ... Itt találkoztam először kordon műveléssel, és minden egyes munka új volt számomra. A munkavezető nagyon megkövetelt mindent, a fél munka nem volt jó neki. Ha nem volt jó, akkor visszaküldött, újból és újból meg kellett csinálni. Így tanultam meg a minőségi szőlőművelést.”*¹⁴⁸ 2000 óta folyamatosan nőtt az elvállalt szőlőterületeik nagysága és vele együtt nőtt a hozzájuk csatlakozó emberek száma is.

Az asszonynak a szőlőben végzett munka jelentette egyetlen bevételi forrását az elmúlt 25 évben, így ő abban volt érdekelt, hogy az év minden napján legyen munkája. 2014-ig bérleti szerződéssel vállalta el a területeket, és ekkor váltott más gazdasági formára, a vállalkozásra. Az adózás csökkentése érdekében lánya váltotta ki a vállalkozói igazolványt, akinek bejelentett, adminisztrátori állása van egy iskolában. Az asszony östermelő, és a vállalkozás alkalmazottjaként van bejelentve, bár ténylegesen ő szervezi és végzi el a munkát az embereivel.

Kezdetben a férjével¹⁴⁹ és két idős asszonnyal dolgozott együtt, de az utóbbi években 4–5 állandó munkatársa lett. Rajta kívül 3 emberének 40 órás heti munkaviszonya van, és mellette járnak a szőlőbe alkalmi munkavállalással. Érdemes megnézni a brigád összetételét. Egyikük ékszerüzletben eladó, ahol 2–3 napot dolgozik, majd ugyanannyi szabadnapja van, amit a szőlészetben tölt el. Másik embere főiskolát végzett, és a kormányhivatalban van állása. Harmadik munkatársa szintén érettségizett, és a bátyja erdészeti vállalkozásában adminisztrátor. Egy főállású napszámos munkása van, aki segély mellett jár el a szőlőbe dolgozni. Időszakosan csatlakozni szokott még hozzájuk 3–4 dolgozó. Az ékszerészeti eladó testvére hétköznapokon egy kisvárosban dolgozik, ő csak a hétvégén vállal munkát. Ugyancsak így tesz egy önkormányzatnál dolgozó másik alkalmazottja. Mellettük még 1–2 nyugdíjas asszony is erősíti a brigádot. Így csapatát, ha szükséges, 10 főre is fel tudja fejleszteni. Munkatársait megbízhatónak, precíznek ítéli meg. A nagy munkák alatt sosem hagyták őt cserben. Az állandó alkalmazottak szabadságot vesznek ki munkahelyükön, ha kell. *„Egyetemre járnak a gyerekeik, van, ahol elváltak és egyedül nevelik őket, vagy hitelek vannak. ... Vagy csak tervek vannak. Van, aki ebből a pénzből megy el nyaralni. Ezek nem kétkezi munkásnak tanultak, s mégis csinálják. Én vagyok köztük a legiskolázatlanabb. ... Tanult emberekkel dolgozom, érettségizettek, főiskolát végzettek. Minőségi munkát csak így lehet végezni.”*

A borászatok megbízható munkaerőnek tartják a csapatot, akiknek legfőbb jellemzőik a minőségi, pontos és gyors munka. Napjainkban három nagy borászatban is dolgoznak és olyan kényes szőlők vannak a gondjaikra bízva, mint a kadarka vagy a merlot. *„A kadarka művelése nagyon nehéz. A kadarka valamikor hagyományos szőlő volt, kordonba vittük át. A P9-es¹⁵⁰ nagyon hamar rohad, puha bőrű, nagy szemű, nagy fürtű. Minden adottsága megvan arra, hogy elrohadjon. Se vegyszer, se napfény, se levegő nem éri. Nagy lapulevelei vannak. „X” borászatnál is van egy P9-es, és tavaly megtalálták a módját, hogy totál levelezést csináltunk szüret előtt, és így szellőzni tudott. Tavaly nagyon jól sikerült. Nagyon büszke vagyok az „X” cég kadarkájára. ... A merlot-ról tudni kell, hogy alacsony kordon, és az emberek belefáradnak. Mikor én csináltam, úgy néztek ki, mint a skatulyába.”*

¹⁴⁷ Interjú VB2-val.

¹⁴⁸ Uo. A 5.2.1-es részben a kiemelt idézetek VB2-től származnak. Ezek mellé nem csatolok külön lábjegyzetet, csak abban az esetben, ha megváltozik az interjúalany személye.

¹⁴⁹ Férje 2007-ben meghalt.

¹⁵⁰ Ez a kadarka szőlőnek egy klónja, amit a Pécsi Szőlészeti Kutatóintézet fejlesztett ki néhány – köztük szekszárdi – borászat bevonásával és segítségével.

A harmadik borászatnál pár éve novemberben kezdett el dolgozni a brigád, amikor megindult a metszés. Ennek az volt az oka, hogy a másik két cégnél már nem volt munka ebben az időben. *„Ez a három tulajdonos így kiadja az egész évet. Amíg másoknál áll a munka, addig én ott metszek és lekötözök. De csak ezt, mást nem. Csak bedolgozok.”* A vállalkozás a megművelt tőkék darabszáma után állítja ki a számlát, azaz teljesítménybérben dolgoznak. Átlagosan 32 ezer darab tőke művelését vállalják el egy évben, plusz lemetszenek ugyanennyit. Valamilyest lecsökkentették a munkát, hogy egyéb időszakos feladatokat (pl. egy-egy szüret) is el tudjanak vállalni. A hétköznapokon 4–5-en járnak ki dolgozni személyautóval, és körülbelül ugyanennyien szombat-vasárnap is. Szerinte a kis brigádok egyik előnye, hogy ők még hétvégén is dolgoznak, ellentétben a nagyvállalkozókkal. *„Én azért vagyok szerencsés, mert tudom cserélni az embereket. Én vagyok az állandó, a többi ember forog. Volt olyan, hogy hétfőtől vasárnapig dolgoztunk, mindig más-más emberrel.”* Nyáron és télen naponta hat órát dolgozik az embereivel. *„Nyári időszakban 5-től 11-ig dolgozunk. A meleg miatt volt már, hogy 10-kor eljöttünk, de én odaadtam a napi bért. Nyáron hat munkaóra után nem lehet dolgozni. Télen pedig hat munkaóra után lefagy az ember keze-lába. A szüret is így zajlik. Reggel fél hét körül kezdünk, és bármikor végzünk – rendszerint sokkal előbb – a teljes napi bért akkor is megkapják az embereim. Én így motiválom őket.”* A szerződéssel elvállalt területek szüretelését önerőből próbálják megoldani, de előfordult, hogy segítséget kellett kérni. *„A „X” brigádtól szoktam kérni pár embert. Ők „Y”-hoz járnak dolgozni, de ott később kezdődik a szüret, mert nekik kékfrankosuk és cabernet-jük van. Az én szőlőm előbb érik.”*

Napjainkban sok borászat telepít még szőlőt, vagy területeket vásárolnak, ha van rá lehetőségük. Gyakran élnek a szőlőbérlet és vásárlás lehetőségével is. Ilyenkor – a nagyon igényes borászatok – az előre lekötött szőlő egész éves művelését figyelemmel kísérik. A fürtválogatás különösen fontos a szüret előtt. *„Ő (értsd: borász) a megvásárolt szőlőre is odafigyel. Úgy művelteti, mint a saját szőlőjét. Nem tömeget vesz meg. Csak annyi lehet a fürt súlya, amennyit kérnek, elvárnak. Vagy a tulajdonos megoldja, vagy mi odamegyünk és ledobáljuk. Kékfrankoson 1,3 kiló, kadarkán 1,5 kiló kell maradjon. Van, ahol mi megyünk ki megoldani, és mi is szedjük le a szőlőt.”* A három nagy cég munkái mellett olyan kistermelőknek is besegít a brigád, akiknek a szőlőjét a három cég valamelyike vásárolja fel.

Munkájuk órábère magasabb (750 Ft/óra), mint amit egy átlagos vállalkozó fizet. Embereinek 4500 Forintot ad naponta, de ők nem 8, hanem csak 6 órában dolgoznak. Ha túlórázni kell, akkor 6 óra után minden ledolgozott óráért 800 Ft-ot fizet. *„Én előre megmondom, mennyi idő alatt, mennyit kell megcsinálni, de ha előbb végzünk, akkor előbb hazamehetünk.”* Mivel igényes, precíz munkát végeznek, egy tőke után magasabb összeget tud kérni, mint a nagyvállalkozók. A borászatok részéről *„van elvárás, de korrektül fizetnek. Ha minőséget kér egy borászat, akkor azt meg kell fizetni.”* A nagyokkal ellentétben ő a kis létszámú csapatot tartja megbízhatónak. *Ugyanazokkal az emberekkel dolgozom, betanítottak. Ha új ember jön, az először velem dolgozik, és folyamatosan figyelem.* Véleménye szerint ő megtalálta azt a piaci rést, amire igazán szükség van, és ezt használja ki. Minőségi munkájukra lenne igény, de többet nem bírnak elvállalni. *„Az én számomat is megadták „X”-nek, aki megbízható embert keresett, de nem tudtam elvállalni. „Y”-nál megkapáltam a szőlőt, de a következő évben azt is visszamondtam. Szívesen alkalmazna még embereket, de nem talál megbízhatóakat. „Jó embert nem tudok, és ha valaki megbontja a csapatot, akkor egy rossz kezű ugyanannyit keres, a többiek meg zúgolódnak, és igazuk van.”* Véleménye szerint a szőlészeti munkák minősége az emberek munkája miatt romlott le. Megváltozott az emberek hozzáállása is. *„Én minden tőkét úgy nevelek, mintha a sajátom lenne. Ezt szeretni kell, csak pénzért nem lehet csinálni.”* A jelenlegi nagy brigádok vezetői és alkalmazottai csak megélhetési lehetőségnek tekintik a szőlőt. Divattá vált a munkaszervezés a mezőgazdaságban, mert a vállalkozó jól megél belőle. *„A gyári munkánál teljesíteni kell, hogy fizetést kapjál. A szőlő a gyengébb képességű embereknek is való. Meg tud élni belőle, de az a munka nem lesz így minőségi.”* A nagy brigádok korlátozás nélkül szívják

fel a munkaerőt, éves szinten 60–70 hektár vagy nagyobb szőlőterületet is elvállalnak. A minőségi munkát végző kis csapatok, mint ők, nem tudnak 5–6, maximum 10 hektárnál többet megművelni, „mert a szőlő egyszerre nő, egy időben kell csinálni.” Igényes munkánál pedig egy műveletet sem lehet kihagyni.

Legnagyobb problémája, hogy úgy érzi, sokáig már nem csinálhatja ezt. Mivel főállású östermező, a társadalombiztosítása rendben van, de a későbbi nyugdíj szempontjából ez a 25 év szinte semmit sem ér. Ha egészségileg történik vele valami, akkor nincs táppénze, az ellátásban csak FHT-re lesz jogosult. „Annyit nem fizet a szőlő, hogy egy ilyen kiesést fedezzen.” Mivel előre tervezi jövőjét, számításai szerint még 2–3 évet dolgozhat szabadúszóként, aztán az utolsó 15 évben stabil munkahelyre kell váltania. Tervei szerint nem szakadna el a borászattól, ugyanis jó kapcsolatai révén szívesen alkalmaznák bármelyik borászatban akár belső munkatársnak is.

5.2.2. Kis brigádok, avagy az egyszerűsített munkavállalók közvetlen alkalmazása, „saját brigád” szervezése

Az elmúlt években a borászatok részéről megindult egyfajta kiútkeresés a munkavállalói problémák megoldására. Ennek egyik lehetséges formája, ha a borászat közvetlenül maga alkalmazza az egyszerűsített munkavállalókat. Ebben az esetben megspórolják a vállalkozó közvetítői díját, és magasabb napszámot tudnak fizetni az alkalmazottaknak. Ellenben a cég valamelyik alkalmazottjának vállalnia kell a munkások napi bejelentésével járó adminisztrációs terheket. Ez egyrészt egy ösztönző erő, hogy lojálisak maradjanak a céghez, másrészt cserébe megbízható, pontos munkát várnak el. A cégnek pedig törekednie kell arra, hogy egész évben munkát tudjon adni az embereknek.

Jelen esettanulmány alapját egy 60–70 hektár nagyságú szőlészet munkaszervezési stratégiájának leírása adja. Egy ekkora méretű szőlészetben a munkamegosztás nagyon fontos szempont. A céget 2001-ben alapította két, agrárvégzettségű szakember,¹⁵¹ akik korábban vezető tisztséget töltöttek be a SZÁG-nál, és utódintézményénél, az SZM Rt-nél is. Napjainkban a cég 4 traktorost és egy technikus végzettségű munkavezetőt foglalkoztat teljes (bejelentett) állásban, illetve 4 egyszerűsített alkalmazottat (3 nő, 1 férfi), akik rendszeresen, naponta járnak dolgozni. Közülük kettő nyugdíjas (61, 64 éves), egyikük pedig leszálalékolt rokkantnyugdíjas (54 éves). Egyetlen férfi munkatársuknak bejelentett állása van Bonyhádon. A 12 órás műszakok után a szabadnapján jön a szőlőbe egyszerűsített munkavállalással. Az éves munkákat alapvetően ezzel a 8 emberrel végzi el a cég. Időszakosan csatlakozni szokott hozzájuk még 2 munkás, akik hol az erdőben, hol közmunkán, hol a szőlőben dolgoznak, illetve 3 havi ciklusokban 1–2 közmunkás.

Az egyszerűsített alkalmazottak szervezését a középvezetői státuszban lévő technikus végzettségű kolléganő látja el. 2002 óta dolgozik a cégnél. 16 év főállású anyaság után kezdett náluk, de akkor még ő is alkalmi munkavállaló volt. „Kezdetben én is kiskönyves, ragasztós történet voltam. Elmentem szüretelni, ott ragadtam és megszerettem. A növényt és a vele kapcsolatos munkát is meg lehet szeretni. Én nem szeretem a bort, a borászathoz pedig nem is értek. Én a szőlőhöz értek, és szeretem is. Látom, hogy mi lesz belőle.”¹⁵² A cégvezető már az alapítás (2001) óta egyszerűsített munkavállalással alkalmazta a szőlészeti munkásokat, kikerülve a vállalkozót. Az eredeti csapat magját itt is a volt idős, tsz dolgozók adták. A későbbi munkaszervező kolléganő velük együtt kezdett, míg 2006-ban felvette a cég bejelentett állásra. Idő közben az egyszerűsített munkások száma is lecsökkent és mára négyen maradtak. A cégtől kapott személyautóval járnak dolgozni, délután pedig haza viszik őket. A sofőr mindig a munkavezető kolléganő volt, még alkalmi munkaszervezők esetében is. Az időszakosan dolgozókat a cég egyik traktorosa hozza-viszi szintén céges autóval. Rossz idő (eső) esetén, reggel telefonon egyeztetnek a

¹⁵¹ A cég ma is létezik. Egyik vezetője ugyanaz a szakember, a másik igazgató halála után gyermekei vették át a cég vezetését.

¹⁵² Interjú M1-el. A 5.2.2-es részben a kiemelt idézetek M1-től származnak. A későbbiekben melléjük nem csatolok külön lábjegyzetet, csak abban az esetben, ha megváltozik az interjúalany személye.

napi munkáról. Ilyenkor a rendes alkalmazottak szabadságra mennek, vagy egyéb munkákat végeznek, ha van rá lehetőség. Az egyszerűsített munkavállalók otthon maradnak bér nélkül.

A kevés ember miatt a metszést korán kezdik. „*Mi már október óta metszünk, mivel ennyien vagyunk. Talán végzünk vele, mire kell.*” Ekkor a cég négy traktoros dolgozója is kint van a szőlőben, akik általában februárban-márciusban szállnak vissza a traktorba, hogy saját munkáikat végezzék el. A nagy terület következtében gyakran előfordul, hogy megcsúsznak 1–1 művelettel. „*Idén megcsúsztunk a kötözéssel. Április 15-én kész kéne lennie a Nagykönyv szerint, de május elején végeztünk. Már 10 cm-es hajtásokkal kötöztünk.*”

A cég¹⁵³ nem készít bort, csak a szőlőtermelésben érdekelt, amit főként az Alföldön (65%) és a Szekszárdi borvidéken (15%) értékesítenek cégeknek, de magánembereknek (20%) is eladnak. Mivel nem a csúcsminőségű borkészítés a cél, vannak munkafolyamatok, melyek kimaradnak, illetve többségét gépesíteni tudták.¹⁵⁴ Az évi két törzstisztításból egyet géppel végeztek el, azaz leperzselték a felesleges hajtásokat. A levelezést is gépesítették. Hajtásbefűzővel próbálkoztak, de az nem vált be, így maradt kézi művelésben. Nem csinálnak hajtásválogatást és termésritkítást sem, mert „*nálunk a mennyiség a lényeg.*” A cég a 60–70 hektár művelését igyekszik megoldani saját erőből és gépekkel. Általában csak szüretre hívnak idegen brigádot. Más munkáknál a cégvezetők saját embereik tudásában, munkaminőségében bíznak.

A szőlőtermesztés mellett a cég másik bevételi forrása a mezőgazdasági gépek és munkaerő kölcsönzése. A négy traktoros munkatárs saját szőlőik művelése mellett bér munkában is eljárnak dolgozni. Napi munkájukat a cég egyik vezetője koordinálja. Ő vállalja el a megbízásokat, küldi ki az embereket a mezőgazdasági gépekkel. Természetesen mindig szem előtt tartva, hogy a saját szőlőjük megművelése az elsődleges feladat. Az elmúlt két évtizedben befektetéseiknek köszönhetően a cég felfejlesztette gépparkját, így a traktoros munkatársaknak a metszésen kívül egész évben gépi munkát tudnak biztosítani.

A bérek megállapításánál a vállalkozó kikerülésének jelentősége van. A cég az egyszerűsített alkalmazottaknak napi (nettó) 7 ezer forintos bért fizet,¹⁵⁵ míg a felvett traktorosoknak (nettó) 1100 Ft-os,¹⁵⁶ a középvezetőnek pedig 1200 Ft-os (nettó) órabért biztosít. A kifizetések is eltérőek. A felvett alkalmazottak havonta, az alkalmi munkavállalók hetente, míg közülük a két időszakosan dolgozni járó munkás – „*mert ők úgy kérik*” – naponta kapják meg a fizetést. Ez a fajta rugalmasság abból a kényszerűségből fakad, hogy a cégnek is szüksége van a munkájukra.

Napjainkban több borászat szeretne áttérni erre az alkalmazási formára. Egy másik, 40 hektáros területen gazdálkodó borászat hét egyszerűsített foglalkozással megbízott munkást alkalmaz szőlészetében. Az emberek egy településről járnak dolgozni, szintén céges autóval. Mivel a minőségi borkészítés a céljuk, ennyi ember nem elég a szőlészetben. Évente többször is kénytelenek eseti megbízást adni egy-egy vállalkozóknak, illetve minden munkát gépesítenek, amit lehet. A jelenlegi csapatvezetőt¹⁵⁷ egy éve vette fel a borászat, így ő most már főállásban ott dolgozik. Az ő feladata megszervezni a csapat mindennapi munkáját a szőlésszel együtt. Az egyszerűsített alkalmazottak szintén 7000 Ft-os napi munkabért kapnak, és a borászat közvetlenül jelenti be őket. A csapatvezető „*kicsit többet kap, mert rajta van minden felelősség.*”¹⁵⁸ A brigád egyik fő problémája, hogy a munkások nagy része nyugdíjas korú. Ha az idősebbek felhagynak a munkával, egyelőre nincs utánpótlás.

Tapasztalataikról még nem tudnak beszámolni, de a megbízható, stabil, minőségi munkaerő

¹⁵³ A cég szőlőterületeinek nagy rész a Tolnai Borvidéken, kis része a Szekszárdi borvidéken fekszik.

¹⁵⁴ A gépesítés problémáiról és lehetőségeiről az 5.5-ös fejezetben részletesen szó lesz.

¹⁵⁵ Ez 875 Ft-os órabérnek felel meg, ami több mint az 5500 Ft-os napi, azaz 675 Ft-os minimál órabér, amit a nagyvállalkozók fizetnek.

¹⁵⁶ Heti 40 órával számolva egy hónap alatt kb. nettó 180 ezer Ft (bruttó 250/260 ezer Ft). A tavasztól ősziig tartó főszezonban azonban sokkal többet dolgoznak a traktorosok. A rengeteg bér munka miatt ebben az időben sok túlórájuk is van.

¹⁵⁷ Előtte a falu kocsmájában pultosként dolgozott, és szabadnapján járt a szőlőbe.

¹⁵⁸ Interjú VB2-vel.

igénye egyre nagyobb nyomás alatt tartja a borászatokat. Ez a megoldás valahol félúton van a vállalkozó brigádja és a teljes állású foglalkoztatottság között.

A saját brigád szervezésének legnagyobb gátja, hogy a borászatok hogyan találják meg azt a megfelelő számú, megbízható munkaerőt, akiket felvonnának. A dolgozni szándékozók többségét már egy-egy vállalkozó foglalkoztatja. Ha tőlük csábítanák el legjobb embereiket, akiknek ráadásul egész évben munkát kéne biztosítani, akkor a nagy dömpingmunkák idején a „meglopott” vállalkozó nem segítené ki a borászatot. *„Mi is beszélgettünk már erről a vezetőséggel, hogy meg kéne próbálni. De ha az „A” helységbelieket kivennénk a csapatából, akkor a vállalkozó meg lenne sértődve. Valószínűleg itt is hagyna minket és akkor új vállalkozót is keresni kéne. Nem könnyű ez.”*¹⁵⁹

5.3. BEJELENTETT MUNKAVISZONY

Az elmúlt évek munkaerő-szervezési próbálkozásai közé tartozik egy „új” megoldás, a szőlőmunkások teljes foglalkoztatottsága az egyszerűsített munkavállalás helyett. Valójában, mint mindegyik alkalmazási formának, úgy ennek is a borászat gazdasági stratégiájához van köze. Konkrétan ahhoz, hogy hogyan képzei el a jövőjét a borászat, és ebben milyen szerepet szán a szőlőben dolgozóknak. Az eddig bemutatott eseteknél az volt a közös pont, hogy a szőlészetben kevés – a szakképzett traktorosokat kivéve 1–2 vezető, középvezető beosztású – munkatársat foglalkoztattak teljes állásban, akik főként a munkákat irányították és ellenőrizték. Ezzel szemben a betanított, kézi munkákat egyszerűsített foglalkoztatással felvett munkások végezték el napszámért.

A vizsgált borászat¹⁶⁰ körülbelül 25 hektár szőlőterülettel rendelkezik. 2017 végéig szőlőit három vállalkozó és brigádjai segítségével műveltette meg. A tulajdonos elmondása szerint az egyikkel a munka minősége, a másikkal a szőlészeti munkák megkérettsége miatt volt elégedetlen.¹⁶¹ 2018 elejétől megvált a két vállalkozótól, és átstrukturálták a cég munkaszervezetét, költségvetését. A szőlészetbe felvett teljes állásba három új munkatársat,¹⁶² illetve egy diplomás szőlészeti vezetőt. Ennyi ember a brigádok munkáját nem tudta teljesen kiváltani, azonban a cég vezetése bízott benne, hogy napi 8 órában minőségi munkát fognak végezni. Ez a döntés hatással volt a cég bérköltségére is. Míg 2014-ben a teljes árbevételük 14%-át, addig 2017-ben 22,5 %-át tette ki a munkaerő évi költsége, illetve ezen belül a teljes foglalkoztatottak fizetésének százalékos részesedése megnőtt az alkalmi munkavállalók fizetéséhez képest. A cég vezetése tudomásul vette, hogy nemcsak felvenni, betanítani kell az embereket, de meg is kell fizetni a munkájukat, hogy ott stabilan maradjanak.

Az átszervezés okát a cégvezető az általuk választott úttal magyarázta. A világviszonylatban kis területű Szekszárdi borvidéknek – szerinte – a legfőbb kitörési pontja a minőségi, méghozzá a csúcsmínőségű, tehát áraiban felfelé pozícionált borok előállítás. Véleménye szerint a bevételeket nem a szőlőterületek és a bormennyiség, hanem a minőség növelésével kell elérni. Ehhez hozzátartozik az is, hogy a szőlészet három iránya (vegyszer, ember vagy gépesítés) közül utóbbi kettő pozícióját kell erősíteni. A cég próbálja korlátozottan alkalmazni a műtrágyázást, a permetezést, egyes birtokrészeken a biogazdálkodással is kacérkodik. A cégvezető szerint a borászat alapja a magas minőségű szőlőtermesztés, melyet szerinte csak a teljes állásban alkalmazott, a céghez hű, a minőségben érdekelt emberekkel lehet elérni. Mellette pedig mindent gépesíteni kell, ami megkönnyíti az emberek munkáját. Mindezt annak érdekében, hogy a borászat a világpiacon is megállja a helyét, és a csúcsborászatok között jegyezzék őket.

¹⁵⁹ Interjú M2-vel.

¹⁶⁰ Interjú BV-vel.

¹⁶¹ Harmadik brigádja a 5.2.1-es részben tárgyalt kisvállalkozó, akikkel mindig nagyon elégedett volt.

¹⁶⁴ Sajnálatos módon a munkások az egyik vállalkozó legjobb emberei voltak, így a viszonyuk még jobban elmérgesedett.

5.4. EGY SIKERTELEN KÍSÉRLET – KÜLFÖLDI MUNKAERŐ ALKALMAZÁSA

A külföldi idénymunkások szerepvállalása a teljes mezőgazdasági szektorban éreztette hatását, és értékes munkaerő-utánpótlást jelentettek mintegy két évtizeden keresztül. A '90-es évek legvégén és a 2000-es évek első felében nagy számban jelentek meg a szomszédos országokból – főként Romániából, kevésbé Ukrajnából és a Délvidékről – érkező migráncsoportok Magyarországon.¹⁶³ Itt tartózkodásukat nagymértékben befolyásolta származási országuk viszonya Magyarországgal és az Európai Unióval. Foglalkoztatásukra hivatalosan a hatályos jogszabályok figyelembe vételével kerülhetett sor.¹⁶⁴ „Az ideiglenes munkák miatt havonta ingáztam a határon. ... Felesleges volt hazamenni, csak vártuk, hogy megforduljon a vonat, kaptunk pecsétet, és jöttünk is vissza. Renge-teget utaztunk.”¹⁶⁵ Románia, Szerbia és Magyarország között 2002-ben szűnt meg a vízumkötelezettség.¹⁶⁶ Ez azt jelentette, hogy egy szerb vagy román állampolgár 2002-ig maximum 30 napot tartózkodhatott Magyarország területén. A vízum lejártá előtt a munkások elhagyták az országot, a határon lepecsételték útlevelüket, és visszatérhettek Magyarországra. 2002 után félévente 90 napig vízummentesen léphettek be az országba a szerb és román állampolgárok. „Így már csak három havonta mentünk a határra pecsételni.”¹⁶⁷ Ezek az engedélyek valójában turistavízumok voltak, mellyel tartózkodási engedélyt szereztek. Az mezőgazdaságban dolgozó külföldieknek azonban nem volt más választásuk, mint az ehhez hasonló kiskapuk megtalálása és kihasználása. Az ide érkezők a területileg illetékes megyei munkaügyi központ által kiadott szezonális munkavállalási engedéllyel dolgozhattak. A 2000-es évek elejétől egyre több könnyítést vezettek be a külföldiek munkavállalását illetően. Ezzel párhuzamosan nőtt a romániai vendégmunkások száma, mely 2004 után csökkenő tendenciába fordult át.¹⁶⁸ A drasztikus változás 2008 után következett be, Románia EU-hoz történő csatlakozásával.¹⁶⁹ A magyar munkaerőpiac elvesztette korábbi vonzerejét és megkezdődött a külföldi munkavállalók elköltözése a gazdaságilag fejlettebb és magasabb jövedelemmel kecsegtető EU-s tagországokba. Hasonló folyamatok mentek végbe a Szekszárdi borvidéken is, melyet az interjúk alatt elhangzó vélemények megerősítettek. Mellette a külföldiek beszámolóiról rávilágítottak saját speciális helyzetükre és a borászat tulajdonosával kialakult összetett, sokrétű kapcsolataikra.

A Szekszárdi borvidéken a 90-es évek második felében jelentek meg a külföldi munkavállalók. A délvidéki Gombosról származó KM1 1998-ban érkezett egy szekszárdi borászathoz idénymunkára (szüret, metszés, kötözés). Az első három évben csak három-négy hónapot dolgozott szezonális munkavállalási engedéllyel ugyanannál a borászatnál,¹⁷⁰ 2001 után viszont tartósan itt maradt.

¹⁶³ Míg a kilencvenes évek első felében főként a politikai, etnikai migráció volt erősebb, az ezredforduló környékén a gazdasági migráció vált elsődlegessé. HAMAR 2015, 37.

¹⁶⁴ Az állam az 1991. évi IV. törvényben (törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról) és az azt követő rendeletekben szabályozta a külföldi állampolgárok foglalkoztatását. Lásd: 7/1991. (X. 17.) MüM rendelet, 8/1999. (XI. 10.) SzCsM rendelet a külföldiek magyarországi foglalkoztatásának engedélyezéséről, valamint a 322/2008. (XII. 29.) rendelet a munkavállalók szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek tekintetében alkalmazott, a munkaerő szabad áramlásával összefüggő átmeneti szabályokról.

¹⁶⁵ Interjú egy 3-as (szerb-román-magyar) állampolgárságú, külföldi munkavállalóval. Kérésére a nevét nem tüntetem fel. (Innentől: KM1.)

¹⁶⁶ 539/2001/EK tanácsi rendelet.

¹⁶⁷ Interjú egy román állampolgárságú (és román nemzetiségű) külföldi munkavállalóval. Kérésére a nevét nem tüntetem fel. (Innentől: KM2.)

¹⁶⁸ A hivatalos országos statisztikák szerint 1998/99-ben 10 és 14 ezer romániai állampolgár dolgozott érvényes munkavállalási engedéllyel Magyarországon. (ILLÉS 2000, 167.) A csúcst 2004-ben érte el a számuk, majdnem 43 ezer romániai munkavállalóval. Ezt követően számuk drasztikusan csökkent. 2007-re már csak 19 ezren maradtak az országban, míg 2009 után a 2000-es évek előtti évekkel egyezett meg a kiadott engedélyk száma. 2013-ban pedig összesen 4176 darab kérvényt regisztráltak. (HAMAR 2015, 37.) Habár a hivatalos statisztikák nem pontosak, hiszen bejelentett munkaviszony nélkül is dolgoztak a külföldiek, mégis a számok drasztikus csökkenése megmutatja, hogy a külföldiek ekkor már nem Magyarországon találták meg gazdasági számításukat.

¹⁶⁹ 2007. január 1. A csatlakozást követően bizonyos gazdasági korlátozások még életben voltak Romániával szemben, amit az elkövetkezendő években töröltek el az egyes tagországok.

¹⁷⁰ A borászat napjaink egyik jelentős, azóta nemzetközi hírnevet szerzett cége. A '90-es években indult be a vállalkozás tudatos fejlesztése, „nagygyá tétele”. KM1 ekkor még együtt dolgozott a szőlőben a tulajdonossal, annak két fiatal fiával, akik mára vezetők

Gyakorlatilag mintegy 20 évet töltött el ugyanannál a cégnél. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével, a romániai KM2-vel¹⁷¹ 2000-ben. Jogállásuk a törvények változásával és a borászat munkaerő-szükségletének növekedésével változott, stabilabb munkapozícióba kerültek. Miután lehetőség nyílt rá, egyszerű foglalkoztatás keretében alkalmazták őket 2009 után, majd 2010-től mindketten bejelentett, állandó státuszt kaptak a borászatnál.

A külföldi munkavállalás korai időszakában az egyik legnagyobb érték az a kapcsolati háló volt, amit az azonos vidékről érkező falusi, városi szomszédok kialakítottak egymás között. Ezek a hírcsatornákon keresztül szereztek új információkat arról, hol érdemes dolgozni. Ez segítette hozzá a romániai Szászvárosban¹⁷² és környékbeli falvakban élő embereket ahhoz, hogy a Szekszárdi borvidéken munkát és megélhetést találjanak maguknak. KM2 és családja is ilyen ismeretség útján került a borászathoz. A '90-es évek második felében mintegy 20–25 család¹⁷³ telepedett le szőlészeti idénymunkásként, akik mind Szászváros környékéről érkeztek. *„Sorban jöttünk. 2000-ben én meg a fiam, 2001-ben a másik fiam is. Aztán már itt volt az egész család, mert jött mind a két menyem is. ... 10–12 ember volt itt, vagyis 4 család, 4 tanyában éltünk. ... A többiek nem rokonok voltak, hanem szomszédok. Akik XY-nál (értsd: más borászat) voltak, azok egy másik falurészből jöttek, de akik XY2-nél voltak, azok közvetlenül mellettünk lakó utcabeliek voltak. Egymásnak adtuk a híreket.”*¹⁷⁴

Pontos számukat nem lehet meghatározni, de az interjúk alapján 5–6 borászat alkalmazta őket éveken keresztül. A családok elhagyott, lakhatásra többé-kevésbé alkalmas tanyákba költöztek, amit aztán a következő években a borászat segítségével – eltérő megállapodások keretében – felújítottak. A családok jelképes összeget – 5–8 ezer forintot, plusz rezsit – fizettek a lakhatásért cserébe a borászatnak, illetve az irtások fáit olcsóbban megvásárolhatták téli tüzelőnek.

Munkájukkal a borászatok elégedettek voltak. A külföldi munkavállalók legfőbb célja kezdetől fogva anyagi gyarapodásuk és életkörülményeik javítása volt. Rugalmas, kötetlen munkaidőben dolgoztak. A főszezonban képesek voltak napi 12–16 órát is dolgozni. *„Többet fizettek nekik, mint a magyaroknak, de kétszer annyit is dolgoztak, így összességében olcsóbbak voltak.”*¹⁷⁵ *„Nagyon szegények voltak, nagy szegénység volt otthon is Romániában. Sokat lehetett dolgozni és sokat is dolgoztak, sokat is kerestek.”*¹⁷⁶ Mivel órabérben alkalmazták őket, számukra a munkaórák növelése volt fontos, ellentétben a teljes állásban alkalmazott helybeli, magyar munkaerővel. *„Ők (értsd: állandó alkalmazottak) letették a munkát fél hatkor, én meg volt, hogy éjfélig is dolgoztam. Reggel pedig hajnal fél 6-kor kezdtem. ... Nekem, hogy legyen pénzem, az a lényeg, hogy minél több munkám legyen.”*¹⁷⁷

*„Ritkán mentünk haza. Volt olyan év, hogy csak egyszer voltunk otthon. Tettük félre a pénzt.”*¹⁷⁸ Másik nagy előnyük a munkához való rugalmas hozzáállásuk volt. A cég szinte bármely betanított munkában alkalmazni tudta őket. KM2 a szőlészetben kezdett, majd 2010 után a palackozóban dol-

pozíciót töltenek be a borászat életében.

¹⁷¹ KM2-nek nem a borászat volt az első magyarországi munkahelye. A romániai rendszerváltást követően a falusi sertéstelepet, ahol középvezetőként dolgozott, felszámolták. Munkahely hiányában a '90-es évek közepén Szegedre jött dolgozni egy étterembe. Három gyermeke közül két fiát is magával hozta, akik egy építkezésen kaptak munkát bejelentés nélkül. Szegedről kerültek Szekszárd környékére, ahol 1–2 évet gyümölcsösben, kertészetben, vagy kisebb birtokosok szőlőiben dolgoztak. *„Másoknál is dolgoztunk, amerre szóltak.”* Az egyik alkalmi munka során kerültek kapcsolatba a borászattal, ahol megismerkedett majdani férjével, KM1-el. Gyermekeivel együtt ő is eltöltött itt több mint 15 évet.

¹⁷² Románul Orăștie, Hunyad megye, Románia.

Jelen tanulmányban nem részletezem, hogy a borvidéken dolgozó külföldi, romániai munkavállalók hány százaléka román, magyar vagy roma nemzetiségű. (Az interjúk alapján meglátásom szerint a Szekszárdi borvidékre többségében román vagy roma nemzetiségűek érkeztek.) A tanulmányban külföldi munkavállalói csoportként kezelem őket más országbeliekkel együtt. Ugyancsak nem részletezem az ukrán és délvidéki munkavállalók számát, történetét. Helyzetük megegyezett a nagy számban itt dolgozó romániai munkavállalókéval.

¹⁷³ Két-három emberrel számolva egy családot, jelentős számú munkaerőt képviseltek borvidéki szinten.

¹⁷⁴ Interjú KM2-vel.

¹⁷⁵ Interjú Czink Jánossal.

¹⁷⁶ Interjú M2-vel.

¹⁷⁷ Interjú KM1-el.

¹⁷⁸ Interjú KM2-vel

gozott. Fiai közül egyik a pincészetben kapott helyet, a másik – mivel buszra volt jogosítványa – a környékbeli (magyar), szőlészeti idénymunkások fuvarozását látta el. Menyei a borászathoz tartozó panzióban dolgoztak (takarítás, vendégek reggeliztetése stb.). Későbbi férje, KM1 végzettsége traktoros volt, ezért a borászat ebben a pozícióban alkalmazta másik két traktoros mellett. Órábéra 100 Ft-al magasabb (1000 Ft/óra) volt, mint két munkatársáé, de ennek az itt eltöltött hosszú idő volt az oka. A munkájához szükséges további iskolákat is elvégeztette vele a borászat. „KM1 mindenhez ért, mindenből levizsgázott. Tud hajtani permetezőt, nagy traktort, és a nehéz pótkocsit is megcsináltatták vele.”¹⁷⁹

Az azonos vidékről származó, hasonló élethelyzetben lévő külföldiek ismerték egymás hátterét, sok esetben családjaikat is. „Ott is vannak még XY-éknál. Ezek ismerik egymást, barátok. A szőlők között át tudnak járni egymáshoz.”¹⁸⁰ Szívesen alakítottak ki kapcsolatot egymással, ha idejük engedte. „Szoktunk találkozni, jóban vagyunk. De ritkán, mert nincs idő. Este már fáradtak vagyunk. Szombaton dolgozunk, volt, hogy vasárnap is dolgoztunk, hogy minél több pénz maradjon.”¹⁸¹ „Amikor nem megyünk a szőlőbe, akkor itthon dolgozunk, megcsináljuk a házimunkát. Mosás, főzés, takarítás és bevásárlás. Otthon volt, hogy mentem templomba, de itt nem jártunk. Végig dolgoztunk, nem jártunk sehová. A tévét néztük, vagy vásárolni jártunk.”¹⁸²

A külföldi munkavállalók között húzódik egy éles határvonal, ami meghatározza egész hozzáállásukat, kapcsolatrendszerüket. Akik vissza akarnak költözni hazájukba, vagy egy nyugati országba, azok minden idejüket munkával töltik, és csak a legszükségesebb pihenőidőt engedélyezik maguknak. Ismerőseikkel csak laza kapcsolatot tartanak fent, és nem törekednek szoros viszony kiépítésére közvetlen környezetükkel, a magyar munkatársakkal sem. Megelégszenek a tanyákon berendezett bérlakások nyújtotta lehetőségekkel. Jelenlegi élethelyzetüket egy átmeneti szakasznak tekintik, ahol legfőbb céljuk, egzisztenciájuk megteremtése egy későbbi időben, egy másik térben. KM1, KM2 és családjuk magyarországi tartózkodása tipikus példája ennek a mentalitásnak. „Itt gyűjtöttük a pénzt, hogy KM2 falujában meg tudjuk csinálni a szobát, a lakást, meg a garázst is.”¹⁸³ Kezdetben úgy gondolkodtak, hogy előbb-utóbb hazaköltöznek. A pár és gyermekeik is házat vásároltak Romániában, és az átépítéshez, a banki hiteltörlesztéshez használták fel itt keresett pénzüket. KM2 gyermekei és családjaik már 2013 és 2015 között visszaköltöztek, a szülők csak 2018 végén. Ebben nagy szerepe volt a forintárfolyam csökkenésének mind a román lejhez, mind az euróhoz képest. „Akkor (érsd: ezredforduló) még több volt a fizetés, mint otthon. Akkor még háromszor több.”¹⁸⁴ „A forint nagyot esett. Egyszer 2010 után, most pedig még alacsonyabb. Amikor a forint értéke esett, utána többen visszamentek (érsd: Romániába) dolgozni. Nemcsak a fiúk (érsd: ő gyerekei), hanem mindenhol (érsd: borvidékről), mert közel annyit kerestek, de legalább otthon voltak.”¹⁸⁵ „Sokan a gyerekek miatt mentek haza, hogy inkább ott járjanak iskolába.”¹⁸⁶ A hazatérőket biztos egzisztencia (ház, kocsik) fogadta. Beszámolóik szerint a román gazdaság erősödése következtében könnyen el tudtak helyezkedni a közeli, nagyobb településeken (börgyár, kábelgyár, taxisofőr, konyhai munka). Itt szerzett mezőgazdasági tapasztalataikat otthon is hasznosítani tudták. Munkájuk mellett KM2 egyik fia fóliaházakat üzemeltet, és primőr zöldségtermesztéssel és piacozással egészíti ki keresetét, másik fia és családja állattartással foglalkozik kiegészítésként. A borvidékről elköltöző családok közül voltak, akik Nyugat-Európába mentek. Döntésüket rokoni, baráti viszonyaik, kapcsolati hálójuk befolyásolta. „Akik XY-nak dolgoztak, azok Németországba mentek, nekik ott volt ismeretségük. Va-

¹⁷⁹ Uo.

¹⁸⁰ Interjú M2-vel.

¹⁸¹ Interjú MK1-el.

¹⁸² Interjú KM2-vel.

¹⁸³ Interjú KM1-el.

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ Interjú KM2-vel.

¹⁸⁶ Interjú KM1-el.

*lamilyen fólíásban dolgoznak, és virágokat is természetnek.*¹⁸⁷ Azonban az általános tendenciákkal ellentétben a borvidékről elköltöző családok többsége hazatért, és csak kisebbik része keresett új otthont egy harmadik országban. *„Sokan kimennek Németországba, de egy hét múlva már jönnek is vissza. ... Nekem kint van az unokatestvérem. Keres 3000 eurót, saját házat is vettek, ketten vannak, de így sem jönnek ki a pénzből. Éppen csak, hogy megélnek. Azt csinálhatom otthon is.”*¹⁸⁸

A külföldi munkavállalók közül pár család letelepedett a borvidéken, és felvette a magyar állampolgárságot. Innentől kezdve magyarországi egzisztenciájuk kiépítésére törekedtek. Pár év elteltével – ha a borászat már nemcsak egyszerűsített alkalmazottként, hanem állandó státuszban¹⁸⁹ foglalkoztatta őket, tanyát, vagy egy közeli kistelepülés belterületén álló házat vásároltak. Az saját tulajdon mintegy vízváltásnak bizonyult életükben. A bérlet ingatlanban lakó munkavállalók és a tulajdonos között szoros viszony alakult ki az évek folyamán. A mindkét oldalról felajánlott szívessegek egyfajta íratlan szabályként működtek a két oldal kapcsolatában. Ilyenek lehettek a munkaidőn túli, a befejezésig tartó munkabírás, a birtok és a környék felügyelete, váratlan helyzetek megoldása a közellét miatt az egyik, míg felesleges ruhákkal, háztartási eszközökkel történő ellátás, a hivatalos ügyek intézésében nyújtott segítség, alacsony albérlet a másik oldalon.¹⁹⁰ A rendszerből való kilépésnek az egyik eszköze volt a saját lakás vásárlása, a független élettér kialakítása, illetve a bejelentett, hivatalos foglalkoztatás pozíciójának a megszerzése. Ettől kezdve megszűnt az a kötelek, mely a borász-tulajdonostól bérelt tanya miatt szoros összefonódásban, mintegy „kliens-patrónusi” viszonyban tartotta a külföldi munkavállalókat.¹⁹¹ A magyarországi letelepedőket eltérő indokok motiválták, de összességében a fiatalabb generáció választotta ezt az utat. Közülük többeknek itt születtek, vagy pár éves gyermekeik voltak, akik részben itt jártak óvodába, és aztán itt kezdték meg általános iskolai tanulmányukat is.

A letelepedés vagy későbbi elköltözés meghatározta a külföldi munkavállalók beilleszkedésének sikerességét. Az elköltözők egyik legsúlyosabb problémája a nyelvismeret hiánya volt. A munkavégzéshez szükséges alapvető kifejezések elsajátításán túl azok törekedtek a magyar nyelv megtanulására, akik az áttelepülésben gondolkodtak. KM2 egy olyan többé-kevésbé zárt, románul beszélő (családi) csoport tagja volt, akik a megszokott munkafolyamatok kifejezésein kívül csak a mindennapi élethez szükséges nyelvtudást sajátították el.¹⁹² Kapcsolatuk a borászat többi alkalmazottjával nem volt problémamentes, amely egyrészt a nyelvi nehézségeikből, különleges jogállásukból (bértanya, hosszabb munkaórák, magasabb fizetés), csoportjuk zártságából is adódott *„Kezdetben nagy volt a szájuk, lenézték a magyarokat. Később, mikor kevesebb román volt, akkor kicsit meghúzták magukat. Sokat sumákolnak. KM2 fia volt, hogy beírt magának egy napra 25 órát. Este 6-tól másnap reggel 7-ig, de ugyanaz nap reggel megint 6-kor kezdte a munkát papíron.”*¹⁹³ KM1 és KM2 szerint őket mindig kiközösítették. A 15 év alatt nem sikerült barátokat, ismerősöket szerezniük munkatársaik közül. Legfőbb okként idegen származásukat említették, illetve elismerték, hogy a borászatban és a pincészetben az állandó munkaerő is cserélődött, a szőlészeti idénymunkásokkal pedig nem tartottak kapcsolatot.

Ennek ellenére KM1 és KM2 szeretett volna letelepedni Magyarországon. Ennek kései felismerése és sajátos élethelyzetük azonban ezt nem tette lehetővé. A házaspár között 17 év korkülönbség van az asszony javára. Mivel KM2 betöltötte 65. életévét, így nyugdíjba tudott menni. Nyugdíja

¹⁸⁷ Interjú KM2-vel.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ Lásd 51. lábjegyzet.

¹⁹⁰ Interjú KM1-el és KM2-vel.

¹⁹¹ HAMAR 2015, 44-45.

¹⁹² KM1 délszláv származású magyar nemzetiségűként a szerb és magyar nyelvet is jól beszélte. Felesége és családja miatt meg kellett tanulnia románul. A család végül KM2 származási helyére, Szászváros környékére költözött vissza 2018-ban. Magyarországi tartózkodásuk alatt KM1 magyarul beszélt KM2-vel, hogy könnyebben elsajátíthassa a magyar nyelvet. Ha KM2 gyermekei is ott voltak, akkor hol magyarul, hol románul folyt a társalgás.

¹⁹³ Interjú M2-vel.

kiszámolásakor – 2010 óta bejelentett munkaviszonya volt – a nyugdíjbiztosítónál csak 3 évről voltak meg a papírjai,¹⁹⁴ így Magyarországon tízezer Ft alatti nyugdíjra számíthatott. KM1 munkájára igényt tartana a borászat. Őt jelenleg sérvműtétéje miatt kénytelen haza menni, és a későbbiekben dönt arról, hogy idénymunkára (kb. 8 hónap évente) visszatérjen-e a borászathoz, vagy romániai lakhelye (Szászvár) környékén keressen traktoros állást. Ez a fajta megoldás nem egyedülálló. Más szekszárdi borászatban is előfordult, hogy a hazatelepült munkások közül páran visszatértek szezonális munkára oda, ahol hosszú éveket eltöltöttek.

KM2 a bérelt tanyába nem szeretne visszatérni. A legideálisabb az lenne számukra, ha ingatlant tudnának vásárolni. *„Megvennék a tanyát, de erre most nincs pénz. Ezért sajnáljuk, hogy nem vetünk akkor tanyát, korábban, mikor olcsóak voltak. Otthon megvan a házunk. Romániában nem tudjuk eladni az ingatlanunkat. Amit kapnánk érte, azon itt nem tudnánk tanyát venni.”*¹⁹⁵ Saját életterük kialakítása számukra nem csak a személyes függőség lazítása miatt fontos. A szőlők közé ékelődött tanyájuk környékén az asszony nem tud mezőgazdasági tevékenységet folytatni. *„Ha miénk lenne egy ház, egy tanya, akkor az más lenne, akkor otthon lennék. Tudnék kertet és állatokat tartani.”*¹⁹⁶

A házaspár még nem döntött jövőjüket illetően. A magyarországi áttelepülést jelenleg elszasztott lehetőségnek, mint reális célkitűzésnek gondolják. KM1 és KM2 2018 decemberében haza költöztek Romániába. Ha a későbbiekben vissza is térnek egy-egy szezonra egyszerűsített munkavállalással, hasonló munkajogi státuszba kerülnének, mint magyar idénymunkás társaik. A külföldi munkavállalók elvándorlásával két évtized története zárult le a borvidék életében. Bár alkalmazásuk nem a várt eredményt hozta, munkájuk mégis meghatározó jelentőségű volt a borászatok kiépülésének időszakában.

5.5. GÉPESÍTÉS, MINT LEHETŐSÉG VAGY KÉNYSZERMEGOLDÁS

A borászatok munkaerővel kapcsolatos problémájára a leggyakrabban felmerülő megoldási lehetőség a gépesítés. A szőlészeti technológia alkalmazásának mértéke azonban a szőlőtermesztés minőségétől függ. Ha egy cég a minőségi borok készítését tűzte ki célul, akkor rengeteg kézi munkaerőre van szüksége, minimális gépesítés mellett. A szőlészeti szakirodalom számításai szerint két hektár szőlő műveléséhez egy ember kell. *„Én, mint szakember, azt mondom, hogy kézimunkát könnyítő megoldásokat kell keresni. Megtámogatjuk azt, hogy egy ember ne kettő, hanem három hektárt műveljen meg. A kézi erőt nem lehet nullára levinni.”*¹⁹⁷

A szőlészet teljes gépesítése nem érdeke a borászatoknak. Nem csak a minőség miatt, de egyéb gazdasági-környezeti tényezők is ellene szólnak. A szekszárdi dombvidék meredek oldalai, szűk fordulói sem kedveznek a gépi munkaerőnek. Ráadásul a cégeknek több traktort kéne tartaniuk és több traktorost kéne alkalmazniuk a mostani 1–2 szakember helyett. A szakképzett munkaerőt teljes foglalkoztatottságban kell alkalmazni, magas órabérrel, magas járulékokkal.

Szinte minden szőlőbeli munkafolyamatnak megvan a géppel elvégezhető lehetősége. A kérdés csak az, hogy tud-e élni vele egy borászat. A metszés ideje alatt, ha hó van, ha olvadás van, nehéz rámenni a területre traktorral. A teljes, pontos metszés egy bonyolult folyamat. A szakemberek szerint *„kiváltani nem lehet, csak rásegíteni. Ha például hosszú a vessző, akkor a gép le tudja vágni a nagy részét fent, és az embereknek már csak egy keveset kell utána dolgoznia. De nagyon sok fel-*

¹⁹⁴ Bár munkahelye segíteni próbál rendezni a félreértést, felmerül a kérdés, hogy valóban adminisztrációs hibáról van-e szó, vagy a be nem jelentett munkaviszony miatt hiányoznak az évek. Egyelőre KM2 felülvizsgálata folyamatban van.

¹⁹⁵ Interjú KM1-el.

¹⁹⁶ Interjú KM2-vel.

¹⁹⁷ Interjú Hurtony Szabolccsal.

tételnek kell teljesülnie. A támrendszer legyen olyan, az időjárás legyen olyan, a drótot, ha elvágja a gép, akkor valakinek meg kell toldania.”¹⁹⁸ A zöldmunkák megindulásával párhuzamosan a traktorosok is elkezdik éves feladataikat. A leszedett vesszőket géppel zúzzák össze, a kapálást a gépi, vegyszeres gyomirtás váltotta fel. Tavasszal vagy ősszel gépi műtrágyaszórást hajtanak végre, és az éves többszöri permetezés is az ő feladatuk. A zöld munkák közül a csonkázás gépesítése¹⁹⁹ vált be a leginkább, mert ez az időszak munkacsúcsnak számít, és így megkönnyítette a munkafolyamatokat.

Azoknál a szőlészeteknél, melyek nem készítenek bort, a gépesítés olcsóbbá és hatékonyabbá teszi a termelést. Főként akkor, ha saját gépparkkal rendelkezik a cég, amit bérbe is ad. Ők olyan munkafolyamatokat is gépesítenek (törzstisztítás, levelezés), amit más borászat nem. A metszést azonban még ők is kézi erővel oldják meg a minőség miatt. Fontos azonban megjegyezni, hogy a Szekszárdi borvidék déli részein húzódó szőlészetek az alföldi borvidék igényei szerint termelnek, és többségében ott értékesítik a szőlőt. Ezzel párhuzamosan a gépesítettség is jelentősebb náluk.

Az év legnagyobb munkacsúcsa a szüret. A borvidék 40 hektár feletti szőlőterületeit ilyen kevés munkással nem lehet időben leszüretelni, így a munka egy részének a gépesítése elkerülhetetlen. A borvidéken 3–4 szőlőkombájtn tulajdonos van, akiktől bérbe veszik a gépet a borászatok, illetve alföldi kombájtnok is átjárnak a saját érdekeltségű területeikre, így őket is fel lehet bérelni. A legnagyobb probléma azonban a borászatok technológiai elmaradottsága. A kombájtn, miután lerázta a szőlőszemeket, egy nagy tartálykocsiba önti bele mindet, amit behúz egy traktor a pincészethez. Itt azonban egy fogadógaratba kellene borítani az egész mennyiséget. A borvidék borászatai – leszámítva 3 céget 80 hektár feletti területtel – nem rendelkeznek fogadógarattal. Többségük kézműves borászat, akik arra vannak felkészülve, hogy ládáknak érkezzen be hozzájuk a szőlő. Valójában a kombájtnos szüret a pincészetek többségénél kényszermegoldásnak számít. *„Ha nincs szedő egy napra, fel kell hívni egy kombájtnost, aki leszedi aznap, és behozza. ... Ilyenkor a traktor odaáll a garathoz, és úgy merik ki a konténerből vödörrel, vagy kilapátolják a legények. Ez elég macerás. Ennyi szőlőt így nem lehet fogadni.”*²⁰⁰ Megoldás lenne, ha a szőlészetek mobil fogadógaratot vennének, de csak azok fognak beruházni erre, akik legalább részlegesen gépi szüretet terveznek. Ehhez hozzá tartozik az is, hogy a borászatok eltérően gondolkodnak a kombájtn hasznosságáról. Azok a szakemberek és borászatok, akik szőlőterületeik növelésében érdekeltek, nyilvánvalóan a magasabb fokú gépesítettség irányába mozdultak el. Legjobb példájuk a nagy borvidékekkel rendelkező Németország, Franciaország vagy Olaszország, ahol a szőlők 80–90 %-át gép szedi le.²⁰¹ Ezzel szemben a termelők másik részének véleménye szerint nem szerencsés géppel szüretelni. Általánosságban igaz, hogy a *„gép nem kíméli a szőlőt.”*²⁰² *„Meg lehet nézni, hogy néz ki utána minden. Megrángatja a szőlőt, a drótokat, a táंबरendezést.”*²⁰³ *„A kombájtn hatalmas károkat okoz. Oszlopot, tőkét mindent visz. Lerázza a támrendszert, kitepi a végoszlopot, letépi a drótokról a kapcsokat. A törköly tele van kapcsokkal.”*²⁰⁴ A szőlőtermesztéssel foglalkozó cégeknek, figyelembe kell venni ezt a körülményt. Ha olyan cég a megrendelőjük, ahol nincs fogadógarat, vagy *„kifejezetten kézi szedést kérnek,”*²⁰⁵ akkor nekik így csinálják meg, bár *„ez sokkal drágább, árban jóval magasabb.”*²⁰⁶

Összességében a Szekszárdi borvidék borászatai – 4–5 hektár felett mindenképp – a gépesítés felé orientálódnak. Ennek legfőbb oka, hogy úgy érzik, nem találnak sem megfelelő számú, sem megfelelő szakképesítésű szőlészeti munkást.²⁰⁷ *„A szakember jobban csinálja, mint a gép.”*

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ Szőlővessző legfelső drót felett történő gépi levágása. LŐRINCZ–BARÓCSI 2010, 270–272.

²⁰⁰ Interjú M2-vel.

²⁰¹ Interjú Czink Jánossal.

²⁰² Interjú M2-vel.

²⁰³ Interjú VM1-el.

²⁰⁴ Interjú KM1-el.

²⁰⁵ Interjú M1-vel.

²⁰⁶ Uo.

²⁰⁷ Interjú M2-vel.

*Minden tőke egyedi elbírálást kérne, de tudni kéne, ezt vagy azt a hajtást miért kell levenni, vagy miért nem.*²⁰⁸ A prémium szőlő esetében szinte szóba sem jöhet a gépesítés. Ha már választani kell, akkor a kézi munkaerőt mindig a legfelfertettebb területekre vezénylik, a többi szőlőben pedig a legszükségesebb munkákat végzik el. Egy 70–80 hektár szőlőterületű borászatnak, ami minőségi és prémium minőségű borokra törekszik, legalább 40–45 szőlőmunkásra lenne szüksége egész évben, hogy egyenletes, stabil termelést tudjon fenntartani. *„Így tudnánk jól dolgozni. Akkor olyan munkákra is oda lehetne figyelni, ami fölött most kénytelenek vagyunk elsiklani.”*²⁰⁹ Az optimális létszám helyett azonban átlagosan 20–25 ember dolgozik a szőlőben napi rendszerességgel. A gépesítés így elkerülhetetlen, de nem mint a legjobb megoldás, hanem mint szükségszerűség van jelen a borvidéken.

6. ÖSSZEGZÉS

A Szekszárdi borvidéken a megélhetést biztosító szőlőbirtokok megművelése komoly gondot okoz a tulajdonosoknak a munkaerő hiánya miatt. A szőlészeti idénymunkások teljes létszámának vizsgálata során figyelembe kell venni a szakirodalom adatait is. A számítások szerint egy ember két hektár szőlő minőségi művelését képes ellátni egy év alatt.²¹⁰ Ha az 5 hektár feletti szőlőterületek nagyságából indulunk ki, akkor a kalkuláció szerint 1650 hektár szőlőterület (1. ábra) gondozását kell megoldani a borvidéken, ami 825 főt jelentene. Ha ebből kivonjuk tulajdonosok számát (100 fő), a gépesítettség²¹¹ miatti munkaerő-pótlást (kb. 150–250 fő), akkor még mindig durván 500–600 fő munkájára lenne szükség a borvidéken. Az általam vizsgált brigádok összlétszáma 140–480 szőlőmunkás körül mozog, tehát érthető a gépesítettség ellenére fellépő munkaerőhiány.

Ennek kezelésére az elmúlt két évtizedben többféle megoldási kísérlettel is próbálkoztak a borászatok, főleg azok, akik többé-kevésbé elégedetlenek voltak a munkaerő-közvetítői vállalkozói rendszerrel. Hogy ki melyik formát választja, alapvetően meghatározza, hogy mekkora szőlőbirtoka van, szőlőt szeretne eladni, vagy bort készít belőle. A művelés minőségét meghatározza egyrészt a szőlő fajtája, és hogy adott területen a borászatnak mi a szándéka azzal a szőlővel. Folyó bort, palackos bort, minőségi, vagy prémium minőségű bort szeretne előállítani belőle. A válaszok megalapozzák a gépesítés lehetőségét, és/vagy a kézi munkaerő szükségességét. Mindezek mellett természetesen az éves időjárás is befolyásolja a végső döntést.

Valójában egy adott év munkaszervezése csak a jéghegy csúcsa. A borászat megalapítása után – figyelembe véve a környezeti adottságokat (földrajzi, éghajlati tényezők), a helyi borspecifikumokat, illetve a világlélelt – minden borászat igyekszik kialakítani saját arcukat a hozzá kapcsolódó borokkal együtt. Tehát az éves szőlőtermesztés és borkészítés egy olyan hosszú távú gazdasági stratégia része, mely évekre előre meghatározza, hogy egy borászat milyen termékekkel szeretne megjelenni a piacon. Ehhez igazítják szőlőtermesztésüket (fajták és művelés), borkészítési technológiájukat, marketingjüket. Ennek a törekvésnek a mindennapi „pénzre váltása” a megfelelő munkaerő megtalálása és hosszú távú foglalkoztatása. A probléma megoldásához – a szőlészetben és a borászatban is – stabil, mindkét fél számára elfogadható javaslatra lenne szükség, akár állami támogatással egybekötve. Ennek hiányában azonban marad a rövidtávú és ideiglenes problémakezelés, az egyéni megoldáskeresés.

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ Uo.

²¹⁰ Interjú Czink Jánossal, Hurtony Szabolccsal és K-val.

²¹¹ A rászigító vagy helyettesítő gépesítettség a szőlészetekben napjainkban 25–30%-ban javíthatja a hatékonyságot, azaz el lehet vele érni, hogy egy ember nem 2, hanem 3, esetleg 4 hektár művelését tudja megoldani egy évben. Interjú Hurtony Szabolccsal, Czink Jánossal.

IRODALOMJEGYZÉK

- BLAHÓ 2005
BLAHÓ Györgyi, *A lokális tudás szerepe és az alkalmazott antropológiai megközelítés lehetőségei a Somlói borvidéken.* *Anthropolis* 2 (2005) 156–167.
- FUKSZ 2014
FUKSZ Márta, *Családi tradíció és hagyományalkotás öt szekszárdi borászcsalád életében.* A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXVI. Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András, Szekszárd 2014. 547–575.
- HERPAY 1998
HERPAY Balázsné, *A magyar borgazdaság kihívásai. Jogszabályok, borversenyek, jövedelmezőség.* Szerk. Herpay Balázsné, Budapest 1998.
- HAMAR 2015
HAMAR Anna, *Külföldi idénymunkások a magyar agrárgazdaságban.* *Tér és Társadalom* 29 (2015) 3. sz. 33–48.
- ILLÉS 2000
ILLÉS Sándor, *Külföldiek az Európai Unióból.* *Statisztikai Szemle* 79 (2000) 2. sz. 162–177.
- KEMÉNY 2005a
KEMÉNY Márton, *Progresszív gazdasági érdekek és hagyományalkotás. Példák egy vajdasági borvidékről.* *Tabula* 8 (2005) 2. sz. 219–246.
- KEMÉNY 2005b
KEMÉNY Márton, *A mezőgazdaság helyzetének változása egyéni és közösségi szinten Muraszemenyén.* In: *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken.* Szerk. Schwarcz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós, Budapest 2005. 169–183.
- KOZMA 1991
KOZMA Pál, *A szőlő termesztése I.* Budapest 1991.
- KOVÁCS 1994
KOVÁCS Terézia, *Kitörés: a szekszárdi kisparcellás szőlőtermelők az új piaci kihívások küszöbén.* Szekszárd, 1994. (Babits füzetek 8.)
- LŐRINCZ – BARÓCSI 2010
LŐRINCZ András – BARÓCSI Zoltán, *A szőlő metszése és zöldmunkái.* Budapest 2010.
- LŐRINCZ – SZ. NAGY – ZANATHY 2010
LŐRINCZ András – SZ. NAGY László – ZANATHY Gábor, *Szőlőtermesztés.* Budapest 2015.
- MÁTÉ 2007
MÁTÉ Andrea, *„Pannon Borrégió” agrárföldrajzi és borturisztikai értékelése.* Phd értekezés Pécs, 2007.
- MÉSZÁROS 2014
MÉSZÁROS Gabriella, *Szekszárdi borkalauz.* <http://szekszardiborut.hu/oldal/38/szekszardi+borkalauz.html>. és <http://szekszardiborut.hu/?page=news&id=66> (Letöltés: 2015. 07. 20.)
- MÉSZÁROS – NAGYMAROSY – ROHÁLY 2017
MÉSZÁROS Gabriella – NAGYMAROSY András – ROHÁLY Gábor, *Borkollégium. Bortankönyv 1. Alapfok.* Budapest 2017.
- MÓD – SIMON 2017
MÓD László – SIMON András, *A terepmunka lehetőségei a borglobalizáció világában.* *Ethno-Lore* 34 (2017) 259–276.
- NÉMETH 2002
NÉMETH Sándor, *Tolna megye cigány lakta településeinek társadalmi-gazdasági helyzete.* http://geogr.elte.hu/PHD_konferencia_ELTE_2002/doktori_konferencia_anyagai_2002/nemethnandor.pdf (Letöltés: 2019. 02. 01.)

- SÁRKÁNY 2005 SÁRKÁNY Mihály, *Vállalkozók Varsányban: mezőgazdaság és azon túl a nagyvilág*. In: Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. Szerk. Schwarcz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós, Budapest 2005. 37 – 47.
- SCHWARCZ 2002 SCHWARCZ Gyöngyi, *A soltvadkert szőlő- és bortermelők megélhetési stratégiái a kilencvenes években*. In: Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999. Szerk. Szilágyi Miklós, Budapest 2002. 35–65.
- SCHWARCZ 2005 SCHWARCZ Gyöngyi, *Esélyek, adottságok és stratégiák. Agrártermelők Tarjánban és Kocséron*. In: Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. Szerk. Schwarcz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós, Budapest 2005. 139–156.
- SEMJÉN – TÓTH – FAZEKAS – MAKÓ 2009 SEMJÉN András – TÓTH István János – FAZEKAS Mihály – MAKÓ Ágnes, *Alkalmi munkavállalói könyves foglalkoztatás munkaadói és munkavállalói interjúk és egy kérdőíves felmérés tükrében*. In: A rejtett gazdaság. Szerk. Semjén András – Tóth István, MTA KTI. Budapest 2009. 150–183.
- A Szekszárd oltalom alatt álló eredetmegjelölés termékleírása HEGYKÖZSÉGI TANÁCS SZEKSZÁRD, *A Szekszárd oltalom alatt álló eredetmegjelölés termékleírása*. <http://boraszat.kormany.hu/szekszard> (Letöltés: 2019. 01. 31.)

RÖVIDÍTÉSEK

EA	Ethnographiai Adattár
FHT	foglalkoztatást helyettesítő támogatás
Hegyközségi adatsorok 2007–2018/2019.	A Szekszárdi és Bátaszéki Hegyközség felmérései 2007–2018/2019.
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
NYES	nyugdíj előtakarékosági segély
SZM Rt.	Szekszárdi Mezőgazdasági Részvénytársaság
SZM Zrt.	Szekszárdi Mezőgazdasági Zártkörű Részvénytársaság
tv.	törvény
WMMM	Wosinsky Mór Megyei Múzeum

INTERJÚK

Interjú Czink Jánossal. Interjú BV-vel.	Interjú Czink Jánossal. 2018. 07. 25. WMMM EA. Interjú egy borászat vezetőjével. 2018. 08. 10. Nevét nem tüntetem fel. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú EM-el.	Interjú egy egyszerűsített munkavállalóval. 2018. 07. 22. Kérésére nevét nem tüntetem fel. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú Heimann Zoltánnal. Interjú Hurtony Szabolccsal. Interjú K-vel.	Interjú Heimann Zoltánnal. 2018. 08. 10. WMMM EA. Interjú Hurtony Szabolccsal. 2018. 08. 10. WMMM EA. Interjú egy középborással. 2018. 08. 08. Kérésére nevét nem tüntetem fel. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú KM1-el.	Interjú egy külföldi munkavállalóval. 2018. 11. 24. Kérésére nevét nem tüntetem fel. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú KM2-vel.	Interjú egy külföldi munkavállalóval. 2018. 11. 24. Kérésére nevét nem tüntetem fel. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú Mészáros Pállal.	Interjú Mészáros Pállal. 2014. 08. 23. és 2014. 08. 27. WMMM EA.
Interjú MH-val.	Interjú a Szekszárdi Munkaügyi Kirendeltség ügyintézőjével. 2018. 12. 11. Nevét nem tüntetem fel. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú M1-el.	Interjú egy munkavezetővel. 2018. 11. 16. Kérésére nevét nem tüntetem fel. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú M2-vel.	Interjú egy munkavezetővel. 2018. 12. 05. Kérésére nevét nem tüntetem fel. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú SZT-vel.	Interjú egy szőlőbirtokos kistermelővel. 2018. 12. 13. Kérésére nevét nem tüntetem fel. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú Vesztergombi Ferencsel.	Interjú Vesztergombi Ferencsel. 2014. 08. 25. és 2014. 09. 02. WMMM EA.
Interjú VM1-el.	Interjú egy vállalkozó munkafelügyelővel. 2018. 07. 12. Kérésére nevét nem tüntetem fel.
Interjú VB1-el.	Interjú egy vállalkozó brigádvezetővel. 2018. 07. 18. Kérésére nevét nem tüntetem fel. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú VB2-vel.	Interjú egy vállalkozó brigádvezetővel. 2018. 07. 24. Kérésére nevét nem tüntetem fel. A felvétel a szerző tulajdona.

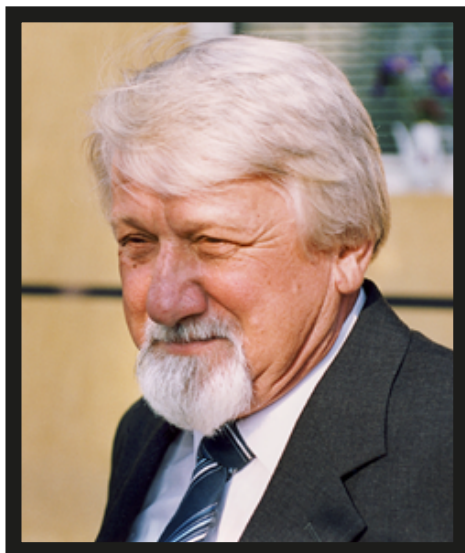
Saisonarbeiter in der Szekszarder Weingegend

Nach der politischen Wende fanden deutliche Wirtschafts- und Gesellschaftsänderungen in der Szekszarder Weingegend statt. Die Eigentümer der neuen Winzereien und Weingüter haben es schnell verstanden, daß zur Niveauerhöhung der Szekszarder Weingegend sowohl niveauvolle Weinanbaumethoden, als auch qualitative Weinfertigung geboten sind. Diese geänderte Anschauungsweise trug der Entwicklung und zur Wiedergewinnung des Weltruhms der Szekszarder Weingegend wesentlich bei.

Die vom Weinbau lebenden Familien hatten während dieser Entwicklungsperiode immer wieder neue Herausforderungen und Schwierigkeiten gegenüberstehen. Eine der größten Wirtschaftsprobleme war die Ausfindigmachung der qualifizierten Fachkräfte in entsprechender Zahl, zur Zeit bildet es auch ein großes Problem, ein „Engpaß“ der einzelnen Winzereien. Die Form der Anstellung der Arbeitskräfte wurde von den wirtschaftlichen-finanziellen Möglichkeiten der Winzereien, vom gesetzlichen Hintergrund, sowie von den Gesellschaftsänderungen stark beeinflusst. Zur Lösung dieser Probleme probierten die Weinbauer 4-5 verschiedene Arbeitskraft-Anstellungsstrategien in den letzten 30 Jahren aus, jedoch das alles bis heute ohne Erfolg.

In meiner Studie bemühte ich mich die Gründe der Gestaltung dieser Form, deren Wirksamkeit, sowie auch die Umstände aufzudecken, weswegen sie erloschen sind. Bei alledem setze ich die Vorteile, Nachteile und Konflikte zwischen Arbeitgeber und Arbeitnehmer auch auf.

Beim Beantworten der Fragen zeichnete sich ein sehr komplexes und kompliziertes Bild über die Lage und Leben der Saisonarbeiter der Szekszarder Weingegend ab. Auch heutzutage geht eine der wichtigsten Änderung ab, welche die beträchtliche Abwanderung der Arbeitskraft in der Landwirtschaft bedeutet. Zur Lösung dieses Problems wäre – sowohl in der Önologie, als auch beim Weinanbau wäre es wichtig, einen stabilen, beidseitig annehmbaren Vorschlag zu treffen. Beim Fehlen dieses Vorschlages bleibt jedoch die kurzfristige und provisorische Problembehandlung, die einzelne Suche nach Lösungen.

Torma István **(1940–2018)**

2018. május 14-én, életének 78. évében elhunyt dr. Torma István, a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének nyugalmazott tudományos főmunkatársa, a Topográfiai Osztály és Adattár vezetője, az Ásatási Bizottság egykori elnöke.

Torma István 1940. december 16-án született Torma János és Szijártó Teréz gyermekeként Tamásiban, a község Dorombos nevű részén, paraszti családban.

A helyi gimnáziumban érettségizett 1959-ben. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem–régészet szakán végzett, az Eötvös Collegium tagja volt. 1964-ben diplomázott, szakdolgozatát „A Koppány- és Kapos-völgy őskori települései” címmel írta. 1967-ben „A veszprémi járás őskori lelőhelyei” című disszertációjával egyetemi doktori, 1998-ban pedig PhD fokozatot szerzett.

Szakdolgozatát a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutató Csoportja támogatásával készítette el, ahol már egyetemista korában részt vett az 1960-as évek elején kezdődő, Magyarország Régészeti Topográfiája című program adattári előkészületeiben, amely az ország összes régészeti lelőhelyének feltérképezését tűzte ki célul, egységes szerkezetben, járási keretek között, szakirodalmi adatgyűjtés, a múzeumi anyagok feldolgozása, és főként terepbejárások segítségével. Diplomaszerezés után, 1964-ben első – és egyetlen – munkahelye a Régészeti Kutató Csoport (később Intézet) lett, ahova már a topográfia keretében vették fel. Az Intézetben 1975-ben a topográfiai csoport vezetője lett. 2003-ban vonult nyugdíjba.

Az 1966 és 2011 között megjelent 11 topográfiai kötet szinte mindegyikében részt vett, szerzőként vagy szerkesztőként, az 1972-ben megjelent 4. kötettől kezdve pedig a sorozat szerkesztését is végezte (a 10. kötet kivételével). Bár szerzőként az 1., a 3. és a 8. kötetben nem találjuk a nevét, első munkája 1964. július 1-jétől a Sümegi járás bejárása volt, amely az első tervek szerint az 1. kötetben

kapott volna helyet. A 3. kötetként megjelent Devecseri járás bejárását is ő kezdte el, ebből csak személyi okok miatt maradt ki. Az egyetlen kötet, amelyben sem szerzőként, sem szerkesztőként nem vett részt, az 1989-ben megjelent Szarvasi járás volt, mert ennek munkálatai részben egy időben folytak a Szobi és a Váci járás topográfiájának készítésével. Elmondható, hogy az MRT-sorozat jórészt az ő kitartó ügyszeretetének, szakmai alázatának, egyesítő típusú személyiségének köszönhetően jutott el addig, ameddig az adott körülmények között eljuthatott. Torma István sokszor saját tudományos ambíciót is háttérbe szorítva vitte tovább a topográfia ügyét, mindig ő volt az, aki akkor is fontosnak tartotta a régészeti lelőhelyek szisztematikus térképezésének gondolatát, amikor objektíve nem voltak adottak a feltételek a folytatásához. Amikor a topográfiát nacionalista vagy sovíniszta vállalkozásnak bélyegezték, illetve megkérdőjelezték tudományos jelentőségét, akkor is vallotta, hogy minden tudománynak számba kell vennie az alapokat, amelyekből építkezni tud, és a régészet számára ezt a lelőhelyek jelentik.

A régészeti topográfia mellett választott korszaka, az őskor – azon belül is a rézkor és a bronzkor – kutatásában is maradandót alkotott. Legjelentősebb ásatása Pilismarót–Basaharc késő rézkori temetőjének feltárása volt 1967 és 1972 között, ahol a badeni kultúra 110 hamvasztásos sírját hozta felszínre. Pári–Altackeren végzett ásatásán a bolerázi csoport kései szakaszát sikerült meghatározni. A szakályi T Sz-majornál végzett leletmentésén feltárt urnatemető részlet leletanyaga alapján finomította a dél-dunántúli mészbetétes edények népe kultúrájának belső tagolását.

Mintegy hetven szakmai tanulmánya között a topográfiai és a településtörténettel foglalkozók, valamint a rézkor és a bronzkor egyes problémáit tárgyalók mellett névtani vonatkozásúakat is találunk. Sokoldalú érdeklődésére jellemző, hogy a régészeti lelőhelyek és a földrajzi nevek, valamint a néphagyomány kapcsolatát felismerve, egyes régészeti vonatkozású földrajzi nevekről (Harangos-kút, Leányvár, Laponyag) önálló dolgozatot is írt, nyugdíjas éveiben pedig elkezdte a történelmi Magyarország hasonló földrajzi neveinek összegyűjtését, *Onomastica Archaeologica* munkacím alatt.

Torma István a szakmai közéletben is fontos szerepet vállalt: évekig elnöke volt az Ásatási Bizottságnak, szerkesztőbizottsági tagja pedig az *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* című folyóiratnak, a Magyar Tudományos Akadémia régészeti közlönyének. Nyugdíjazása után évekig ellátta a Váci Múzeum Egyesület elnöki feladatait, amely múzeummal a topográfiai munkák során mélyült el a kapcsolata. Munkáját számos szakmai elismeréssel: 1981-ben Akadémiai díjjal, 1992-ben Kuzsinszky Bálint-emlékéremmel, 2010-ben Schönvisner István-díjjal jutalmazták, a topográfia 9. kötetét pedig Akadémiai nívódíjjal tüntették ki. Hetvenedik születésnapját a szakma a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett konferenciával, munkahelye pedig tisztelgő tanulmánykötettel ünnepelte.

A korszerű topográfiai munkák megkezdése Tolna megyében is Torma István nevéhez fűződik, aki 1961 és 1964 között a Kapos, a Koppány és a Sió völgyét és mellékvölgyeiket járta be, a környék őskori településtörténetét feldolgozó szakdolgozata elkészítéséhez. A hat évad 83 terepen töltött napja alatt a Tamási és a Dombóvári járás 29 településének határában 353 lelőhelyet írt le terepbejárásai naplóiban, többségükben első alkalommal. Kiegészítő terepbejárásokat a későbbiekben is végzett.

A szekszárdi múzeummal egyetemi hallgató kora óta munkakapcsolatban állt. Már gimnazistaként a múzeum gyűjteményét gyarapítók között találjuk: 1958-ban egy bronzkori edényt ajándékozott Tamásiból. Ötödéves korában Mészáros Gyula vezetésével itt töltötte gyakorlati ideje egy részét. Szeretett volna szülőmegyéjében elhelyezkedni, amire az egyetem befejezése idején nem volt lehetősége, és amikor egy évvel később mégis állást kínáltak neki Szekszárdon, nem fogadta el, mert már a Régészeti Intézet alkalmazásában állt. 1968-ban a Tamásiban rendezett II. Országos Honismereti Akadémián a régészeti szekciót vezette, 1970-ben pedig a gyönki honismereti tábor keretében végzett terepbejárásokat a résztvevőkkel. Az 1978-ban megnyílt, „Életmódváltozások Tolnában című” állandó kiállítás őskori részének forgatókönyvet ő írta. A szekszárdi múzeumból szóló *Tájak–Korok–Múzeumok* füzetsorozatban ő ismertette a megye őskori emlékeit. Wosinsky

Mór születésének 150. évfordulójára megemlékezést írt múzeumunk alapítójáról, az emlékére kiadott kötetben pedig bronzkori és vaskori kutatásairól adott összefoglalást. Számos fontos leletegyüttest juttatott múzeumba, mint pl. a tamási késő bronzkori bronzcsészeleletet.

Az 1980-as évek második felében a tervbe vett Tolna megyei régészeti topográfia előkészületeiként Torma István vezetésével a Régészeti Intézet végezte a szakirodalom és a középkori források feltárását, a raktári anyag fotózását, a Magyar Nemzeti Múzeum adattárában található Tolna megyei adatok feldolgozását.

Bár a régészeti topográfia Tamási környékét nem érintette, mégis sokat foglalkozott szűkebb szülőföldje régészeti emlékeivel. 1966–1967-ben Regöly–Fűzfáson neolit, rézkori, bronzkori és kelta teleprészletet tárt fel, megyénkben máig kiemelkedően magas számúnak mondható, szám szerint öt kelta házzal. A tamási Vágóhídnál 1967-ben késő bronzkori urnatemető leleteit mentette meg, 1968-ban Pári határában jelentős neolit, rézkori és bronzkori telepet hozott napvilágra, 1969-ben Szakályban pedig középső bronzkori temetőt kutatott. Az országban elsőként ő azonosított középkori szántóföldnyomokat, a Tamásitól délre fekvő erdőben, az elpusztult Kospa falu határában.

Szülővárosa, Tamási múltja kiemelten foglalkoztatta. A tamási vár történetét előbb a helyi gimnázium jubileumi évkönyvében írta meg, majd szakmai kiadványban is közölte. Papp István tamási esperes, helytörténész 2000-ben megjelent helytörténeti monográfiáját sajtó alá rendezte, 2015-ben pedig szerkesztette a Tanulmányok Tamási történetéből című tanulmánykötetet, amelybe az őskori fejezetet maga írta meg. Közreműködött a település várossá nyilvánításakor szükségessé vált címer megtervezésében is.

Más, Tolna megyei települések régészeti emlékeivel is foglalkozott. Elvállalta Regöly 2001-ben megjelent helytörténeti olvasókönyvének szerkesztését, a régészeti rész összegyűjtésében közre is működött. Bonyhád őskori és népvándorlás kori emlékeiről konferencián tartott előadást, amely nyomtatásban is megjelent.

Több, a megye régészeti emlékeit feldolgozó monografikus mű elkészülte körül bábáskodott: K. Németh András a regölyi főesperesség egyházas helyeiről szóló szakdolgozatának ötletadója és témavezetője volt, Miklós Zsuzsa vármonográfiáját pedig lektorként segítette.

Fontosnak tartotta az ismeretterjesztést is, tudását mindig szívesen osztotta meg az érdeklődőkkel. A helytörténeti témáknak rendszeresen helyet adó Tamási Kalendáriumnak 2005-ös indulásától kezdve állandó szerzője volt, cikkeiben nem csak a már említett régészeti, de helynévtani, sőt néprajzi témákat is feldolgozott.

Halálhíre – bár utolsó hónapjaiból többet kórházban töltött – váratlanul érkezett. Temetése 2018. június 8-án volt Óbudán, a szalézi rend urnatemetőjében.

Szakmai alaposága, segítőkészsége, páratlan anyagismerete, tárgyi tudása, a régészeti lelőhelyek és leletek sorsa iránti odaadása példa minden régész számára. Közvetlen, kedélyes személyisége hiányozni fog azoknak, akik ismerhették.

K. NÉMETH ANDRÁS

**Torma István Tolna megyével kapcsolatos, idézett szakirodalmi munkássága időrendben
(az ismeretterjesztő írások nélkül)¹**

- Terepbejárási napló (Koppány–Kapos–Sió-völgy) I–VI.* Kézirat. Budapest 1961–1964.
- A Koppány- és Kaposvölgy őskori települései.* Szakdolgozat, ELTE. Kézirat. Budapest 1964.
- Regöly–Füzfás.* Régészeti Füzetek Ser. I. No. 20 (1967) 22.
- Regöly–Füzfás.* Régészeti Füzetek Ser. I. No. 21 (1968) 14.
- Neolitische Siedlung und Gräberfeld, kupferzeitliche Siedlung, bronzzeitliche Siedlung in Pári–Altacker (Vorbericht).* Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 2 (1971) 27–34, Tafel 7–11.
- Das Gräberfeld von Szakály aus der mittleren Bronzezeit (Bericht).* Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 2 (1971) 35–44, Tafel 12–19.
- Rézkori telep Páriban – Kupferzeitliche Siedlung von Pári.* A Balogh Ádám Múzeum Évkönyve VI–VII (1975–1976) [1977] 29–59.
- Mittelalterliche Ackerfeld-Spuren im Wald von Tamási (Komitat Tolna).* Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae XXXIII (1981) 245–256.
- Szekszárd, Béri Balogh Ádám Múzeum I.* Budapest 1982. (Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára 115.) [Gaál Attilával]
- A tamási vár története.* In: Az 50 éves tamási Béri Balogh Ádám Gimnázium jubileumi évkönyve 1947–1997. Összeáll. a gimnázium tantestülete. Tamási 1997, 93–103.
- Papp István, *A Tamási járás évszázadai.* Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Torma István. Tamási 2000.
- Az őskortól a honfoglalásig. Válogatás a régészeti irodalomból.* In: Regöly–régen. Szemelvények Regöly múltjából. Szerk. Torma István. Regöly 2001, 43–49. [K. Németh Andrással]
- Wosinsky Mór, Tolna megye régésze.* Honismeret XXXII (2004) 4. sz. 5–9.
- Wosinsky Mór bronzkori és vaskori kutatásai.* In: Wosinsky Mór „...a jeles pap, a kitűnő férfiú, a nagy tudós...” 1854–1907. Szerk. Gaál Attila. Szekszárd 2005, 83–102.
- A tamási vár története – Die Geschichte der Burg von Tamási.* In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. Kovács Gyöngyi – Miklós Zsuzsa. Budapest 2006, 281–290.
- Bonyhád és környéke az őskorban és a népvándorlás korában – Bonyhád and its neighbourhood in the prehistoric age and at the time of great migrations.* In: Előkészületek Bonyhád monográfiájához. Előadások a IV. Völgységi konferencián (2005. november 26.). Szerk. László János – Szóts Zoltán. Bonyhád 2006, 7–26.
- Tamási és környéke az őskorban – Tamási and its neighbourhood in the prehistoric times.* In: Tanulmányok Tamási történetéből. Őskor, római kor, középkor, török kor. Szerk. Torma István. Tamási 2015, 15–79.

¹ Torma István 2010-ig megjelent műveinek bibliográfiája: K. Németh András, *Torma István műveinek bibliográfiája.* In: „Fél évszázad terepen”. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk. Miklós Zsuzsa – Kővári Klára. Budapest 2011, 9–14.

SZERZŐINK

Balázs Kovács Sándor

néprajzos

E-mail: bkovacs00@citromail.hu

Balogh Imréné

néprajzos, tájházvezető, Bátai Tájház

E-mail: baloghne@freemail.hu

Berta Adrián

régész, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet

E-mail: adrianberta@gmail.com

Békefi Mónika

régésztechnikus

E-mail: bekefi.moni@gmail.com

†Boldizsár Péter

régésztechnikus, Balassa Bálint Múzeum

Czövek Attila

régész főmuzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum

E-mail: czovek@wmmm.hu

Csapai János

néprajzos muzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum

E-mail: csapai.janos@wmmm.hu

Csányi Viktor

régész főmuzeológus, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ

E-mail: csanyi.viktor@tjm.hu

Eszes Adrienn

régész, Várkapitányság Nonprofit Zrt.

E-mail: smaragdroka@gmail.com

Fuksz Márta

néprajzos muzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum

E-mail: fuksz.marta@wmmm.hu

Gaál Attila

régész, címzetes igazgató

E-mail: anyaka98@freemail.hu

K. Németh András

régész főmuzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum

E-mail: knemetha@gmail.com

K. Tóth Gábor

régész muzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: cinqmars@freemail.hu

Király Edit

régész muzeológus, Koszta József Múzeum
E-mail: kiraly.edit88@gmail.com

Kovacsóczy Bernadett

régész, Kecskeméti Katona József Múzeum
E-mail: kbetti@kkjm.hu

Ódor János Gábor

régész, megyei múzeumigazgató
E-mail: odorj@wmmm.hu

Sümegi József

történész, igazgató, II. Géza Gimnázium
E-mail: sumegi60@gmail.com

Szabó Géza

régész főmuzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: szabogeza@wmmm.hu, kaladeaa@gmail.com

Szabó Máté

régész, egyetemi tanársegéd
Pécsi Tudományegyetem BTK TTI Régészeti Tanszék / Pécsi Légitrégészeti Téma
E-mail: szabo.mate@pte.hu

Vizi Márta

régész főmuzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: vizim@wmmm.hu

